

శ్రీరామాయ నమః

శ్రీమద్వార్మకమహర్షిప్రణీత

శ్రీమద్రామాయణము

సుందరకాండము

శ్రీ :

శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణే నమః

బాలానందీసహితమగు

శ్రీమద్రామాయణము - సుందరకాండము

ఆథ సుందరకాణ్డప్రారమ్భః - ప్రథమః సర్గః

[హనుమంతుడు సముద్రము లంఘించుట. మై నాకుడు ఆతనిని గౌరవింపుట. సురనను హనుమంతుడు ఓడించుట. సింహాకాశు వధించుట. దక్షిణాతటము చేరి ఆవట లంక శోభను చూచుట].

మూ. తతో రావణసీతాయాః సీతాయాః శత్రుకర్శనః.

ఇయేష పదమస్త్యేష్టుం చారణాచరితే పథి.

1

ప్ర. ఆ. తతః = అటుపిమ్మట, శత్రుకర్శనః = శత్రువులను కృశింప చేయు హనుమంతుడు, రావణసీతాయాః = రావణునిచేత నీసికొనివెళ్లబడిన, సీతాయాః = సీతయొక్క, పదమ్ = స్థానమును, అస్త్యేష్టుమ్ = వెదకుటకొరకు, చారణాచరితే = చారణులచేత (చారణు లనువాడు దేవయోనులు) సంవరింపబడిన, పథి = మార్గమునందు, (వెళ్లటకు) ఇయేష = ఇచ్చయించెను.

రా. జాంబవదారులు ప్రేరేపించగా, శత్రుసంహారకు లైన హనుమంతుడు, రావణు దవహించిన సీతను వెదకుటకై, చారణులు మొదలైన దేవతలు సంవరించు అకాశమార్గమునందు ప్రయాణము చేయువలె నని నిశ్చయించు కొనెను.

1

మూ. దుష్కరం నిష్ప్రతిద్యన్త్యం చిక్కిర్నన్కర్మ వానరః.

సముద్రగళిరోగ్రీవో గవాంపతిరివాబలౌ.

2

ప్ర. అ. వానరః = హనుమంతుడు, దుష్కరమ్ = లేదు శక్యము కాని, కర్మ = పనిని, నిష్ప్రతిర్యన్త్యమ్ = అర్థములు (లేదా ఎదిరించువాడు) లేకుండగా, చిక్కిర్చన్ = చేయదలచినవారై, సముదగ్రశిరోగ్రీవః = పైకి ఎత్తబడిన శిరస్సు, కంఠమూ కంఠవారై, గవాంపతిః ఇవ = ఆబోతు వది, బభౌ = ప్రకాశించెను.

తా. మరెవ్వరూ చేయలేని పని చేయ సంకల్పించిన హనుమంతుడు, ఎట్టి అడ్డంకులూ లేనివారై, మెడను చాచి, శిరస్సు పైకి ఎత్తి, ఆబోతు వది ఉండెను.

మూ. అథ వైదూర్యవర్జేషు శార్దూలేషు మహాబలిః,

ధీరః సలిలకల్పేషు విచచార యథాసుఖమ్.

3

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, మహాబలిః = గొప్ప బలము గలవాడూ, ధీరః = ధైర్యశాలి అయిన హనుమంతుడు, వైదూర్యవర్జేషు = వైదూర్యమణుల వంటి రంగు గలవీ, సలిలకల్పేషు = జలముతో సమానములూ అయిన, శార్దూలేషు = పచ్చికబీళ్ళయందు, యథాసుఖమ్ = సుఖము కలుగునట్లుగా, విచచార = సంచరించెను.

తా. పిమ్మట, మహాబలవంతుడూ, ధీరుడూ అయిన హనుమంతుడు వైదూర్యమణులవలె అకుపర్చని వర్తముతో దూరమునుండి చూచుటకు జలము వలె ఉన్న పచ్చికబీళ్ళపై, సుఖముగా కొంత సేపు, ఇటు అటు పదాడుచేసెను.

మూ. ద్విజాన్ విత్రాసయన్ ధీమానురసా పాదపాన్ హరన్,

మృగాంశ్చ సుబహున్నిమ్నన్ ప్రవృద్ధ ఇవ కేసరీ.

4

ప్ర. అ. ధీమాన్ = బుద్ధిమంతులైన హనుమంతుడు, ద్విజాన్ = పశులను, విత్రాసయన్ = భయపెట్టుచు, ఉరసా = వక్షస్థలముదేత, పాదపాన్ = వృక్షములను, హరన్ = హరించుచు, ప్రవృద్ధః = విజృంభించిన, కేసరీ ఇవ = సింహము వలె, సుబహున్ = అనేక మైన, మృగాంశ్చ = మృగములను కూడ, నిమ్నన్ = చంపుచు, సంచరించెను.

తా. ధీమంతులైన ఆ హనుమంతుడు ఇటు నటు వేగముగా సంచరించి నపుడు పశు లన్నీ భయపడినవి. అతని వక్షస్థలము అమాతమునకు చెట్లు కూలి పోయినవి. సింహము విజృంభించి నట్లు అతడు విజృంభించుటతో అనేక మృగములు కూడా మరణించినవి.

4

మూ. నీలలోహితమాశ్లాష్టపీతవర్ణైః నిరాసితైః,

స్వభావవిహితైశ్చిత్రైర్దాతుభిః సమలంకృతమ్. 5

కామరూపిరీరావిష్టమభీక్షం సపరిచ్ఛరైః,

యక్షకిన్నరగన్ధర్వైర్దేవకల్రైశ్చ పన్నగైః. 6

ప్ర. అ. గిరితలమ్ = ఆ మ హేంద్రవర్మతము క్రింది ప్రాంతము (అర్ధా హృతము), నీలలోహితమాశ్లాష్టపీతవర్ణైః = నీలము, ఎరుపు, వసుపు, ఆకువంటి ఆకుపచ్చరంగులుగంటి, నిరాసితైః = తెల్లగాను నల్లగాను ఉన్నవి, స్వభావ విహితైః = సహజముగా ఏర్పడినవి, చిత్రైః = నానావర్ణములు గంటి అయిన, దాతుభిః = దాతువులచేత, సమలంకృతమ్ = అలంకరింపబడినది. కామరూపిః = స్వేచ్ఛానుసారముగా రూపములను ధరించగలిగిన, సపరిచ్ఛరైః = పరివారములతో కూడిన, యక్షకిన్నరగన్ధర్వైః = యక్ష - కిన్నర - గంధర్వులతోను, దేవకల్రైః = దేవతలతో సమానులైన, పన్నగైః = సర్పములచేతను, అభీక్షమ్ = మిక్కిలి, అవిష్టమ్ = చుట్టువారుకొనబడినది.

తా. ఆ మ హేంద్రవర్మతప్రాంత మంతా నలుపు, ఎరుపు, వసుపు, ఆకుపచ్చన మొదలైన చిత్రవర్ణములు గల సహజము లైన దాతువులతో అందముగా ఉండెను. అక్కడ కోరిన రూపములు ధరించ గల యక్షులు, కిన్నరులు, గంధర్వులు, దేవతాదుల్యు లైన పన్నగులు సపరివారముగా నివసించుచుండిరి.

మూ. స తస్య గిరివర్మస్య తలే నాగవరాయతే,

తిష్ఠన్ కపివరస్తత్ర హరే నాగ ఇవాబభౌ. 7

ప్ర. అ. సః = ఆ, కపివరః = వానరశ్రేష్ఠుడు, తత్ర = అక్కడ, నాగ వరాయతే = శ్రేష్ఠము లైన ఏనుగులతో కూడిన, తస్య గిరివర్మస్య = ఆ వర్మత శ్రేష్ఠముయొక్క, తలే = క్రింది ప్రాంతమునందు, తిష్ఠన్ = ఉన్నవాడై, హరే = చెరువులో, నాగః ఇవ = ఏనుగు వలె, అబభౌ = ప్రకాశించెను.

తా. ఆ శ్రేష్ఠ మైన వర్మతము క్రింది ప్రాంతమునందు అనేక ఉత్తమ గజములు నివసించుచున్నవి. అక్కడ ఉన్న హనుమంతుడు మహాహరములో ఉన్న ఏనుగు వలె ప్రకాశించెను.

మూ. స సూర్యాయ మహేన్ద్రాయ పవనాయ స్వయంభువే,
 భూతేర్భృశ్శాల్మలీం కృత్వా చకార గమనే మతిమ్. 8

ప్ర. అ. స = ఆతడు, సూర్యాయ = సూర్యునకు, మహేన్ద్రాయ =
 మహేన్ద్రునకు, పవనాయ = వాయుదేవునకు, స్వయంభువే = బ్రహ్మదేవునకు,
 భూతేర్భృశ్శాల్మలీం = భూతములకు (భూతములు దేవయోనికి చెందినవారు), శాల్మలీమ్
 = దోసిలిని, కృత్వా = చేసి, చకార = వెళ్ళుటయందు, గమనే = బుద్ధిని, చకార
 = చేసెను.

తా. ఆతడు సూర్యునకు, మహేన్ద్రునకు, వాయుదేవునకు, బ్రహ్మ
 దేవునకు, భూతములకు నమస్కరించి బయలుదేరుటకు నిశ్చయించుకొనెను. 8

మూ. అశ్మలిం ప్రాజ్ఞానః కృత్వా పవనాయాత్మయోనయే,
 తతో హి వవృదే గన్తుం దక్షిణో దక్షిణాం దిశమ్. 9

ప్ర. అ. దక్షిణః = సమర్థుడైన హనుమంతుడు, ప్రాజ్ఞానః = తూర్పు
 దిక్కుకు అరిముఖుడై, ఆత్మయోనయే = తనకు కారణభూతుడైన, పవనాయ =
 వాయుదేవునకు, అశ్మలిమ్ = దోసిలి, కృత్వా = చేసి, తతో = ఏర్పడి, దక్షిణాం
 దిశమ్ = దక్షిణదిక్కును గూర్చి, గన్తుమ్ = వెళ్ళుటకు, వవృదే హి = వృద్ధి
 పొందెను.

తా. మహాసామర్థ్యవంతుడైన హనుమంతుడు, తూర్పుగా తిరిగి, తన
 కండ్రి యైన వాయుదేవునకు నమస్కరించి, దక్షిణము దిక్కు వైపు వెళ్ళుటకై
 శరీరమును పెంచెను. 9

మూ. ప్లవన్గప్రవరైర్వృష్టః ప్లవనే కృతనిశ్చయః,
 వవృదే రామవృద్ధ్యర్థం సముద్ర ఇవ పర్వసు. 10

ప్ర. అ. ప్లవన్గప్రవరే = వానరశ్రేష్ఠులచేత, వృష్టః = చూడబడిన ఆ
 హనుమంతుడు, ప్లవనే = ఎగురుటయందు, కృతనిశ్చయః = చేయబడిన
 నిశ్చయము కలవాడై, పర్వసు = పూర్ణమావర్తముండు, సముద్రః ఇవ =
 సముద్రము వలె, రామవృద్ధ్యర్థమ్ = రాముని అభివృద్ధికొరకై, వవృదే = వృద్ధి
 పొందెను.

రా. అక్కడ ఉన్న వానరు లందరు హనుమంతుని వై పే చూచుచుండిరి. సముద్రము దాటుటకు నిశ్చయించుకొని ఆతడు ఘర్జిమావర్తమునందు సముద్రము పెరిగి నట్లు, రామునికి సాహాయ్యము చేయుటకై పెరిగెను. 10

మూ. నిష్ప్రమాణశరీరః సన్ లిలజ్జయిషురర్థవమ్,
బాహుభ్యాం వీడయామాస చరణాభ్యాం చ పర్వతమ్॥

ప్ర. అ. అర్థవమ్ = సముద్రమును, లిలజ్జయిషుః = లంఘింప దలచిన హనుమంతుడు, నిష్ప్రమాణశరీరః సన్ = ప్రమాణము లేని శరీరము కలవాడై, బాహుభ్యామ్ = బాహువులతోను, చరణాభ్యాం చ = పాదములతోను, పర్వతమ్ = పర్వతమును, వీడయామాస = వీడించెను.

రా. సముద్రమును దాటవలె నను నిశ్చయముతో హనుమంతుడు దేహమును కొలుచుటకు శక్యము కానంతగా, పెద్దగా పెంచి, చేరులతోను, పాదములతోను, పర్వతమును నొక్కిపెట్టెను. 11

మూ. స చచాలాచలశ్చాపి ముహూర్తం కపివీడితః,
తరూణాం పుష్పితాగ్రాణాం సర్వం పుష్పమశాతయత్.

ప్ర. అ. కపివీడితః = హనుమంతునిచే వీడింపబడిన, సః ఆచలశ్చాపి = ఆ పర్వతముకూడా, ముహూర్తమ్ = క్షణకాలముపాటు, చచాలం = చలించెను, పుష్పితాగ్రాణామ్ = పుష్పించిన అగ్రభాగములు గల, తరూణామ్ = వృక్షముల యొక్క, సర్వమ్ = సమస్త మైన, పుష్పమ్ = పుష్పమును, అశాతయత్ = రాలెను.

రా. ఈ విధముగా హనుమంతుడు వీడింపగా ఆ పర్వతము ఒక్క క్షణము దుగిపోయెను. వూసిన చెట్ల చివర ఉన్న పుష్పము లన్నీ రాలిపోయెను.

మూ. తేన పాదపము క్తేన పుష్పౌమేన సుగన్ధినా,
సర్వతః సంవృతః శైలో బభౌ పుష్పమయో యథా. 12

ప్ర. అ. శైలః = పర్వతము, పాదపముక్తేన = వృక్షముంచేత విడువ బడిన, సుగన్ధినా = మంచి గంధము గల, పుష్పౌమేన = పుష్పముల సము

కాయముచేత, సర్వతః = అంతటా, సంవృతః = కప్పబడినదై, పుష్పమయో
యథా = పుష్పముల వికార మైనది వలె, బలౌ = ప్రకాశించెను.

తా. చెట్లనుండి రాలిన పరిమళించుచున్న ఆ పుష్పము బన్ని అంతటా
కప్పవేయుటచే ఆ మహేంద్రపర్వతము పుష్పముల కొండ వలె ప్రకాశించెను.

మూ. తేన తోత్రమవీర్యేణ వీర్యమానః స పర్వతః,

సలిలం సంప్రసుప్తావ మదం మత్త ఇవ ద్విపః. 14

ప్ర. అ. ఉత్తమవీర్యేణ = గొప్ప పరాక్రమము గల, తేన = అతనిచేత, వీర్యమానః =
వీడింపబడుచున్నదై, సః పర్వతః = ఆ పర్వతము, మత్తః =
మదించిన, ద్విపః = ఏనుగు, మదమ్ ఇవ = మరోదకమును వలె, సలిలమ్ =
ఉదకమును, సంప్రసుప్తావ = ప్రసవించెను.

తా. మహావీర్యవంతు డైన ఆ హనుమంతుడు వీడించుటచే ఆ పర్వతము
మదించిన ఏనుగు మరోదకమును కార్చినట్లు, జలమును ప్రసవించెను. 14

మూ. వీర్యమానస్తు బలినా మహేన్ద్రాస్తేన పర్వతః,

రీతీర్షి ర్వర్త యామాస కాఞ్చనాఞ్జనరాజతీః. 15

ప్ర. అ. బలినా = బలవంతు డైన, తేన = అతనిచేత, వీర్యమానః =
వీడింపబడిన, మహేన్ద్రాస్తేన పర్వతః = మహేంద్రపర్వతము, కాఞ్చనాఞ్జనరాజతీః
= బంగారమునకు, కాటుకకు, వెండికి సంబంధించిన, రీతీః = రేఖలను,
నిర్వర్తయామాస = కలుగు నట్లు చేసెను.

తా. బలవంతు డైన హనుమంతుడు వీడించుటచే, మహేంద్రపర్వతము
పైన ఉన్న బంగారు శిలలు, నీలవర్ణము గల శిలలు, వెండి శిలలు సరిగి దానిపై
అక్కడక్కడ, బంగారు గీతలు, నీలిరంగు గీతలు, వెండిరంగు గీతలు
ఏర్పడినవి. 15

మూ. ముమోచ చ శిలాః శైలో విశాలాః సమనఃశిలాః,

మధ్యమేనార్పితా ఖచ్చో దూమరాజీరివానలః. 16

ప్ర. అ. శైలాః = పర్వతము, మధ్యమేన = మధ్యమ మైన, అర్పితా =
వ్యాంతు, కాస్తః = కూడిన, అనలః = అగ్ని, దూమరాజీరివ = దూమవంతులను

నరె, సమనఃశిలాః=మణిశిలతో కూడిన, విశాలాః=విశాలము లైన, శిలాః = శిలలను, ముమోచ చ = విడచెనుకూడ.

తా. పుణ్యమణ్డాలతో కూడిన అగ్నినుండి రూపము బయలుదేరి నట్లు, ఆ పర్వతమునుండి, మణిశిలతో కూడిన రాళ్లు బయల్పెడలెను.

వి. అగ్నిజ్వాలలు—కాశీ, కరాశీ, విస్ఫులింగినీ, ధూమ్రవర్ణా, విశ్వకురి, లోహితా, మనోజవా అని ఏడు ఉండును. వాటిలో పుణ్యమణ్డాల ధూమ్రవర్ణ. దానినుండి రూపము బయలుదేరును. 16

మూ. గిరిణా పీఠ్యమానేన పీఠ్యమానాని సర్వశః.

గుహావిష్టాని భూతాని వినేదుర్వికృతైః స్వరైః. 17

ప్ర. ఆ. గుహావిష్టాని=గుహలలో ప్రవేశించి ఉన్న, భూతాని=ప్రాణులు, పీఠ్యమానేన=పీడింపబడుచున్న, గిరిణా = పర్వతముచేత, సర్వశః = అన్ని వైపులనుండి, పీఠ్యమానాని=పీడింపబడుచున్నవై, వికృతైః = వికృతము లైన, స్వరైః = స్వరములతో, వినేడుః = ధ్వనిచేసినవి.

తా. పర్వతము పీడింపబడినపుడు ఆ పర్వతము గుహలలో నివసించు ప్రాణులు అన్ని వైపులా నరిగిపోవును. వికృత మైన స్వరములతో ఆరవినవి.

మూ. స మహాసత్త్వసంనాదః శైలపీఠానిమిత్రః,

పృథివీం పూరయామాస దిశశ్చోపవనాని చ. 18

ప్ర. ఆ. శైలపీఠానిమిత్రః = శైలముయొక్క పీఠ అను నిమిత్రము వలన కలిగిన, సః = ఆ, మహాసత్త్వసంనాదః = పెద్ద పెద్ద ప్రాణుల ధ్వని, పృథివీం=భూమిని, దిశశ్చ=దిక్కులనూ, ఉపవనాని చ=సమీపమునం దున్న అడవులను, పూరయామాస = పూరించెను.

తా. పెద్ద పెద్ద ప్రాణులు పర్వతము నరిగిపోవుటచే తేసిన ఆ ధ్వని భూమిని, దిక్కులనూ, సమీపమునం దున్న అడవులనూ ప్రతిధ్వనింపజేసెను.

మూ. శిరోభిః పృథుభిః సర్వా వ్యక్తస్వస్తికలక్షణైః,

వమన్తః పావకం మోరం దదంశుర్దశనైః శిలాః. 19

ప్ర. ఆ. సర్వాః=సర్వములు, వ్యక్తస్య నీకలక్షణైః=పదగలు విప్పుటచే
స్పష్టముగా కనబడుచున్న స్వస్తికాకారము గల గుర్తులు గల, వృతుభిః=పెద్ద
వైన, శిరోభిః=శిరస్సులతో, హేరమ్=తయంకర మైన, పావకమ్=అగ్నిని,
వమన్=కక్కురున్నవై, దశన్తైః=దంతములతో, శిలాః=శిలలను, దదంతః
=కరచినవి.

తా. మహాసర్వములు పదగలు విప్పుటచే వాటిపై స్వస్తికాకారముతో
ఉన్న నల్లని చెహ్నుములు స్పష్టముగా కనబడుచున్న పెద్ద పెద్ద తలలనుండి
తయంకర మైన విషము కక్కురు, దంతములతో శిలలను కరచెను. 19

మూ. తాస్తరా సవిష్కైర్దస్తాః కుపితై నైర్మహశిలాః,

అజ్జ్వలుః పావకోద్ధీప్తాః బిభిదుశ్చ సహస్రదా. 20

ప్ర. ఆ. తదా=అప్పుడు, సవిష్కైః=విషముతో కూడిన, కుపితైః=
కోపించిన, తైః=ఆ సర్వములచేత, దస్తాః=కరవలదిన, తా మహశిలాః=
ఆ పెద్ద శిలలు, పావకోద్ధీప్తాః=అగ్నిచేత ప్రజ్వలించచేయబడినవై, అజ్జ్వలుః=
తగులబడినవి. సహస్రదా=వేయి ముక్కలుగా, బిభిదుశ్చ=బ్రద్దలైపోయినవి.

తా. తీవ్ర మైన విషము గల ఆ మహాసర్వములు కరచుటచే, పెద్ద పెద్ద
శిలలు అగ్నిజ్వాలలచే దగ్ధము లై, వేయి ముక్కలుగా బ్రద్దలై పోయినవి. 20

మూ. యాని చౌషధజాలాని తస్మిన్ జాలాని పర్వతే,

విషమ్నాన్యపి నాగానాం న శేకుః శమితుం విషమ్. 21

ప్ర. ఆ. తస్మిన్ పర్వతే=ఆ పర్వతమునందు, జాలాని=పుట్టిన, యాని
=ఏ, చౌషధజాలాని=చౌషధసమూహము లున్నచో, అవి, విషమ్నాన్యపి=
విషమును నశింపజేయున వైనను, నాగానామ్=సర్పముల, విషమ్=విషమును,
శమితుమ్=శమింపజేయుటకు, న శేకుః=సమర్థములు కాలేదు.

తా. ఆ పర్వతముమీద విషసంహారకము లైన చౌషధు లెన్ని ఉన్నను
అవి ఆ సర్పముల విషమును శాంతింపజేయలేకపోయెను. 21

మూ. భిద్యతేఽయం గిరిర్భూతైరితి మత్త్యా తవస్వినః,

త్రస్తా విద్యాదరాస్తస్మాదుత్పేతుః శ్రీగణైః సహ. 22

పానభూమిగతం హిర్యా హైమమాసవబాజనమ్,
పాత్రాణి చ మహర్థాణి కరకాంశ్చ హిరణ్మయాన్. 23
లేహ్యనుద్భావదాన్ భక్ష్యాన్ మాంసాని వివిదాని చ,
ఆర్తలాణి చ చర్మాణి ఖడ్గాంశ్చ కనకత్పరూన్. 24

ప్ర. అ. ఆయమ్ = ఈ, గిరిః = పర్వతము, భూతైః = భూతములచేత,
భిద్యతే = బ్రద్ధలు కొట్టబడుచున్నది; ఇతి = అని, మత్స్యా = తరిచి, తవస్యేనః
= మునులు, ఉత్పేయః = పైకి ఎగిరి వెళ్ళిపోయిరి. విద్యాధరాః = విద్యాధరులు,
త్రస్తాః = తయవడినవారై, పానభూమిగతమ్ = పానభూమిలో ఉన్న, హైమమ్
= బంగారువికార మైన, ఆసవబాజనమ్ = మద్యపాత్రను, మహర్థాణి = అధిక
మైన మూల్యము గల, పాత్రాణి చ = పాత్రలను, హిరణ్మయాన్ = బంగారు
వికార మైన, కరకాంశ్చ = పొడవైన చిన్న పాత్రలను, ఉద్భావదాన్ = అనేక
విధము లైన, లేహ్యన్ = నాలుకతో నాకి తినవలసిన పదార్థములను, భక్ష్యాన్ =
దక్షింపవలసిన పదార్థములను, వివిదాని = అనేకవిధము లైన, మాంసాని = మాంస
ములను, ఆర్తలాణి = వృషభములకు సంబంధించిన, చర్మాణి = చర్మములను,
కనకత్పరూన్ = బంగారు ఒరలు గల, ఖడ్గాంశ్చ = ఖడ్గములను, హిర్యా =
వికరి, శ్రీగతైః సహ = శ్రీసముదాయములతో కూడ, తస్మాత్ = ఆ పర్వతము
నుండి, ఉత్పేయః = ఎగిరిపోయిరి.

రా. ఏతో భూతాలు ఈ పర్వతమును బ్రద్ధలుకొట్టి వేయుచున్న వని
అనుకొని మును లందరు పైకి ఎగిరి వెళ్ళిపోయిరి. అంతవరకు అక్కడ పాన
గోష్ఠంలో ఉన్న విద్యాధరులు తయవడి, మద్యముతో నిండిన బంగారు పెద్ద
పాత్రనూ, అమూల్యము లైన (మద్యము వడ్డించు) పాత్రలను, (మద్యము త్రాగు)
పొడవైన బంగారు చిన్న పాత్రలను, అనేకవిధము లైన లేహ్యములను, భక్ష్య
ములను, అనేకవిధము లైన మాంసములను, నేలపై పరుచుకొనిన ఎడ్డుల
చర్మములను, బంగారు ఒరలలో ఉన్న ఖడ్గములను అక్కడనే విడిచివేసి, తమ
తమ ప్రేయసులతో కూడ ఆ పర్వతమును విడచి, పైకి ఎగిరిపోయిరి. 22-24

మూ. కృతకణ్ణగుదాః క్షీణా రక్తమాల్యానులేపనాః,
రక్తాశ్చా పుష్కరాశ్చ గగనం ప్రతిపేదిరే.

ప్ర. అ. కృతకర్ణగుణాః = కేయలిదిన (దరింపబడిన) కంకణసూత్రములు కలిపారు, క్షితాః = మధ్యపానముచేత మరించినవారు, రక్తమాల్యానులేపనాః = ఎఱ్ఱని పుష్పమాలలూ, మైశూతలు కలిపారు, రత్నాభాః = ఎఱ్ఱని నేత్రములు కలిపారు, పుష్కరాభాశ్చ = పద్మములవంటి నేత్రములు కలిపారు అయిన ఆ విద్యాధరులు, గగనమ్ = ఆకాశమును ప్రతి పేదరే = పొందిరి.

తా. కంఠములలో బంగారు త్రాళ్ళు, శిరస్సులపై ఎఱ్ఱని పుష్పమాలలూ దరించి, శరీరములకు ఎఱ్ఱని అనులేపనములను పూసుకొని, మధ్యపానముచే మత్తెక్కి ఉన్న ఆ విద్యాధరులలో కొందరి కళ్లు చాల ఎఱ్ఱగా ఉండెను. కొందరి కళ్ళు పద్మముల (రేకుల) వలె ఉండెను. 25

మూ. హారనూపుర కేయూరపారిహర్యధరాః శ్రీయః,

విస్మితాః సస్మితాస్తస్మరాకాశే రమదైః సహ. 26

ప్ర. అ. హారనూపుర కేయూరపారిహర్యధరాః = హారములు, అందెళ్ళు, బాహుపురులు, కంకణములు దరించిన, శ్రీయః = శ్రీలు, విస్మితాః = ఆశ్చర్యపడుచున్నవారై, సస్మితాః = చిరునవ్వుతో కూడినవారై, రమదైః సహ = ప్రీయులతో కూడ, ఆకాశే = ఆకాశమునందు, తస్యః = నిలచిరి.

తా. హారములు, నూపురములు, బాహుపురులు, కంకణములు దరించిన విద్యారథశ్రీలు, ఆశ్చర్యపడుచు, తమ ప్రీయులతో కూడ, చిరునవ్వు నవ్వుచు, ఆకాశములో నిలచిరి. 26

మూ. దర్శయన్తో మహావిద్యాం విద్యారథమహర్షయః,

సహితాస్తస్మరాకాశే వీజాన్తక్రుశ్చ పర్వతమ్. 27

ప్ర. అ. విద్యాధిరథమహర్షయః = విద్యాధరులు, మహర్షులు, మహావిద్యామ్ = గొప్ప శక్తిని, దర్శయన్తః = ప్రదర్శించుచు, సహితాః = గుమిగూడినవారై, ఆకాశే = ఆకాశమునందు, తస్యః = నిలచిరి. పర్వతమ్ = పర్వతమును, వీజాన్తక్రుశ్చ = చూచిరి కూడ.

తా. అతిమాద్యుష్ఠసిద్ధులు గల విద్యాధరులు, మహర్షులు, ఆధారము

లేకుండ ఆకాశమునందు నిలువ గల తమ మహావిద్యను ప్రదర్శించుచు, గుమి గూడి ఆకాశములో నిలిచి, పర్యతమును చూచిరి. 27

మూ. కుశ్రువుశ్చ తదా శబ్దమృషీజాం బావిరాత్మనామ్,
చారణానాం చ సిద్ధానాం స్థితానాం విమలేఽమృతే. 28

ప్ర. ఆ. తదా = అప్పుడు, విమలే = స్వచ్ఛమైన, అమృతే = ఆకాశము నందు, స్థితానామ్ = ఉన్న, చారణానామ్ = చారణులయొక్క, సిద్ధానామ్ = సిద్ధులయొక్క, బావిరాత్మనామ్ = పరిశుద్ధము లేయబడిన మనస్సులు గల, ఋషీజాం చ = ఋషులయొక్క, శబ్దమ్ = మాటను, కుశ్రువుః = వినిరి .

తా. ఇంతలో వారికి, నిర్మల మైన ఆకాశమునందు నిలిచి ఉన్న చారణులు, సిద్ధులు, పవిత్ర మైన మనస్సు గల ఋషులు పలికిన మాటలు వినబడినవి. 28

మూ. ఏష పర్యతసంకాశో హనూమాన్ మారురాత్మజః,
తిరీర్వతి మహావేగః సముద్రం మకరాలయమ్. 29

ప్ర. ఆ. పర్యతసంకాశః = పర్యతముతో సమానుడు, మారురాత్మజః = వాయుదేవుని కుమారుడు, మహావేగః = గొప్ప వేగము గలవాడూ అయిన, ఏషః = ఈ, హనూమాన్ = హనుమంతుడు, మకరాలయమ్ = మొసళ్ళకు స్థానమైన, సముద్రమ్ = సముద్రమును, తిరీర్వతి = చాట రంతుచున్నాడు.

తా. పర్యతముతో సమాన మైనవాడూ, మహావేగవంతుడూ వాయు పుత్రుడూ అయిన ఈ హనుమంతుడు మకరములకు నివాస మైన సముద్రమును చాట రంతుచున్నాడు. 29

మూ. రామార్థం వానరార్థం చ చికిర్షన్ కర్మ దుష్కరమ్,
సముద్రస్య పరం పారం దుష్ప్రాపం ప్రాప్తమిచ్ఛతి.

ప్ర. ఆ. రామార్థమ్ = రామునికొరకు, వానరార్థం చ = వానరులకొరకూ, దుష్కరమ్ = లేదు శక్యము కాని, కర్మ = పనిని, చికిర్షన్ = లేదు నిచ్చయించుచున్న వాడై, సముద్రస్య = సముద్రముయొక్క, దుష్ప్రాపమ్ = పొంద

శక్యము కాని, వశం పారమ్ = అవశలి ఒడ్డును, ప్రాప్తుమ్ = పొందుటకు, ఇచ్చరి = కోరుచున్నారు.

తా. ఇవడు రామునికొరకూ, వానరులకొరకూ, ఇవడు లెవ్వరు చేయ జాలని పని చేయ సంకల్పించి, చేడుటకు శక్యము కాని సముద్రము అవలి ఒడ్డు చేడుటకై కోరుచున్నారు. 30

మూ. ఇతి విద్యారణాః శ్రుత్వా వరస్తేషాం మహాత్మనామ్,
తమప్రమేయం దద్యుః పర్యతే వానరర్షభమ్. 31

ప్ర. అ. విద్యారణాః = విద్యారథులు, ఇతి = ఇట్లు, మహాత్మనామ్ = మహాత్ములైన, స్తేషామ్ = వారియొక్క, వరాః = వాక్యమును, శ్రుత్వా = విని, పర్యతే = పర్యతమునందు, తమప్రమేయమ్ = పోల్చుటకు శక్యముకాని, వానరర్షభమ్ = వానర శ్రేష్ఠులైన, తమ్ = ఆ హనుమంతుని, దద్యుః = చూచిరి.

తా. విద్యారథులు, మహాత్ములైన వారందరు పలుకుచున్న ఈ మాటలు విని, ఆ పర్యతముమీద నించి యున్న, సాటిలేని ఆకారము గల, వానరశ్రేష్ఠులైన ఆ హనుమంతుని చూచిరి. 31

మూ. దురువే చ స రోమాణి చకమ్రే చారలోపమః,
సనాద సుమహానాదం సుమహానివ తోయదః. 32

ప్ర. అ. అచలోపమః = పర్యతముతో సమానులైన, సః = అతడు, రోమాణి = రోమములను, దురువే చ = దురిపెను, చకమ్రే చ = కంపించెను కూడ. సుమహాన్ = చాల పెద్ద లైన, తోయదః ఇవ = మేమును వలె, సుమహానాదమ్ = చాల పెద్ద ధ్వని కలుగునట్లుగా, సనాద = ద్వనించెను.

తా. పర్యతము వంటి శరీరము గల ఆ హనుమంతుడు, ఒక్కమాకు కదలి రోమములను దులుపుకొనెను. మహామేధుము వలె గర్జించెను. 32

మూ. అనుపూర్యేణ వృత్తం చ రాజ్ఞాలం బోమభిశ్చితమ్,
ఉత్పతిష్యన్ విచిక్షేప పక్షిరాజ ఇవోరగమ్. 33

ప్ర. అ. ఉత్పతిష్యన్ = ఎగురబోవుచున్న ఆ హనుమంతుడు, అను

పూర్వేయః = పైనుండి క్రిందికి ఒక క్రమముతో, వృత్తమ్ = వర్తులముగా ఉన్నదీ, లోమధిః = లోమములతో, వితమ్ = నిండినదీ అయిన, లాట్లాంమ్ = లోకము, వక్షిరాజః = గరుత్మంతుడు, ఉరగం యథా = సర్పమును వలె, విలిక్షేవ = విసలెను.

తా. ఇంక పైకి ఎగురబోవుచున్న ఆ హనుమంతుడు, మొదట్లో లావుగాను, చివరికి పోయిన కొండి సన్నముగాను ఉన్నదీ, లోమములతో నిండినదీ, అయిన లోకము, గరుత్మంతుడు సర్పమును పట్టి జాళించి నట్లు జాళించెను. 33

మూ. తస్య లాట్లాంమావిద్ధమాత్త వేగస్య పృష్ఠతః,

దదృశే గరుదేనేవ హ్రీయమాణో మహోరగః. 34

ప్ర. అ. ఆత్తవేగస్య = గ్రహింపబడిన వేగము గల, తస్య = ఆతని యొక్క, పృష్ఠతః = వెనుకభాగమునందు, ఆవిద్ధమ్ = తగుల్కొని ఉన్న, లాట్లాంమ్ = లోక, గరుదేన = గరుత్మంతునిచేత, హ్రీయమాణః = హరింపబడుచున్న, మహోరగః ఇవ = మహా సర్పము వలె, దదృశే = చూడబడెను.

తా. వేగము పుంజుకొన నున్న ఆ హనుమంతుని పిచ్చ మీద నిట్ట నిలువుగా నింది ఉన్న లోక, గరుత్మంతుడు పట్టి తీసికొనిపోవుచున్న సర్పము వలె కనబడెను. 34

మూ. బాహూ సంస్తంభయామాస మహాపరిఘసంనితో,

ససాద చ కపిః కట్యాం చరణౌ సంయకోచ చ. 35

ప్ర. అ. కపిః = హనుమంతుడు, మహాపరిఘసన్నితో = గొప్ప పరిఘంతో (కోట గడియంతో) సమానము లైన, బాహూ = బాహువులను, సంస్తంభయామాస = దిగియవదెను. కట్యామ్ = కటిప్రదేశమునందు, ససాద = సన్నగిలెను. చరణౌ = పాదములను, సంయకోచ చ = మడచెను.

తా. హనుమంతుడు పెద్ద పరిఘం వలె ఉన్న బాహువులు దిగియవదె నదుము సన్నము చేసి, పాదములు ముడుచుకొని ఎగురుటకు సిద్ధముగా ఉండెను. 35

మూ. సంహృత్య చ భుజౌ శ్రీమాన్స్తలైవ చ శిరోధరామ్,
 లేజః సత్త్వం తథా వీర్యమావివేక స వీర్యవాన్. 36

ప్ర. ఆ. శ్రీమాన్ = శోభాయుక్తుడు, వీర్యవాన్ = పరాక్రమవంతుడు అయిన, సః = హనుమంతుడు, భుజౌ చ = భుజములను, తలైవ చ = మరియు, శిరోధరామ్ = కంఠమునూ, సంహృత్య = వంచి, లేజః = లేచును, సత్త్వమ్ = బలమును, తథా = మరియు, వీర్యమ్ = పరాక్రమమునూ, అవివేక = పెంచుకొనెను.

తా. ఆద్యుర మైన శోధ, పరాక్రమము గల హనుమంతుడు, భుజములను, కంఠమును వంచి, లేచును, బలమును, వీర్యమును తెప్పించుకొనెను.

మూ. మార్గమాలోకయన్మూరాదూర్ధ్వం ప్రణిహితేక్షణః,
 రురోధ హృదయే ప్రాజానాకాశమవలోకయన్. 37

ప్ర. ఆ. దూర్ధ్వమ్ = పైకి, ప్రణిహితేక్షణః = ఉంచబడిన నేత్రములు కలవాడై, మూరాత్ = దూరమునుండి, మార్గమ్ = మార్గమును, అవలోకయన్ = చూచుచు, అకాశమ్ = ఆకాశమును, అవలోకయన్ = చూచుచు, ప్రాజాన్ = ప్రాజములను, హృదయే = హృదయమునందు, రురోధ = నిలిపెను.

తా. నేత్రములను పైకి ఎత్తి దూరముగా నున్న, రాను వెళ్ళవలసిన మార్గము చూచుచు. ఆకాశము వైపు కూడ చూచుచు, ఉపరి నిగవలెను. 37

మూ. పద్మ్యాం దృఢమవస్థానం కృత్వా స కపికుఞ్జరః,
 నికుఞ్జ్య కర్ణౌ హనుమానుర్చరిష్యన్ మహాబలః. 38
 వానరాన్ వానరశ్రేష్ఠ ఇదం వచనమబ్రవీత్.

ప్ర. ఆ. కపికుఞ్జరః = వానిదులలో గజము వంటివాడూ, మహాబలః = గొప్ప బలము కలవాడూ. వానరశ్రేష్ఠః = వానిదులలో శ్రేష్ఠుడూ అయిన, సః హనుమాన్ = ఆ హనుమంతుడు, పద్మ్యామ్ = పాదములలో, దృఢమ్ = దృఢముగా, అవస్థానమ్ = నిలచుటను, కృత్వా = చేసి, కర్ణౌ = చెవులను, నికుఞ్జ్య = వంచి, ఉర్చరిష్యన్ = పైకి ఎగురనున్నవాడై, వానరాన్ = వానిదులను గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ, వచనమ్ = వచనమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. వానరుల మధ్య గణము వందివాడూ, మహాబలకారి, వానరశ్రేష్ఠుడూ అయిన ఆ మానుమందుడు పాదములు గట్టిగా ఆనుకొని నింది, చెవులు వంది పైకి ఎగురుటకు సిద్ధముగా ఉండి, వానరులతో ఇట్లు వలికెను. 38

మూ. యథా రాఘవనిర్ముక్తః శరః శ్వసనవిక్రమః, 39
గచ్ఛేత్తద్వద్గమిష్యామి లజ్జాం రావణపాలితామ్.

ప్ర. అ. రాఘవనిర్ముక్తః = రామునిచేత విడువబడిన, శరః = బాణము, యథా = ఎట్లు, గచ్ఛేత్ = వెళ్ళునో అట్లు, శ్వసనవిక్రమః = వాయువు వంది వేగము కంపాదనై, రావణపాలితామ్ = రావణునిచేత పాలింపబడిన, లజ్జామ్ = లంకను గూర్చి, గమిష్యామి = వెళ్ళగలను.

తా. రాముడు విడచిన బాణము వలె, నేను వాయువేగముతో రావణుడు పాలించుచున్న లంకకు వెళ్ళెదను. 39

మూ. న హి ద్రక్ష్యామి యది తాం లజ్జాయాం జనకాత్మజామ్,
అనేనైవ హి వేగేన గమిష్యామి సురాలయమ్.

ప్ర. అ. లజ్జాయామ్ = లంకలో, తాం జనకాత్మజామ్ = ఆ సీతను, న హి ద్రక్ష్యామి యది = (నేను) చూడజాలకపోయిన దైతే, అనేన = ఈ, వేగే నైవ హి = వేగముతోనే, సురాలయమ్ = ఇంద్రలోకమును గూర్చి, గమిష్యామి = వెళ్ళగలను.

తా. లంకలో సీత కనబడకపోయినచో, ఈ వేగముతోనే స్వర్గలోకము నకు కూడ వెళ్ళెదను. 40

మూ. యది వా తిదివే సీతాం న ద్రక్ష్యామ్యకృతశ్రమః, 41
బద్ధ్యా రాక్షసరాజానమానయిష్యామి రావణమ్.

ప్ర. అ. తిదివే = స్వర్గమునందు, సీతామ్ = సీతను, న ద్రక్ష్యామి యది వా = చూడజాలక పోయినచో, అకృతశ్రమః = చేయబడని శ్రమకంపాదనై, రాక్షసరాజానమ్ = రాక్షసరాజైన, రావణమ్ = రావణుని, బద్ధ్యా = బంధించి, అనయిష్యామి = దీనికొనివచ్చెదను.

తా. స్వర్గలోకములో కూడ నాకు నీత కనకదళ పోయినచో ఏ మాత్రము శ్రమ చెందక, రావణుని బంధించి తీసికొని వచ్చెదను. 41

మూ. సర్వదా కృతకార్యోఽహమేష్యామి సహ నీతయా, 42
ఆనయిష్యామి వా లజ్కాం సముత్పాట్య సరావణామ్.

ప్ర. ఆ. అహమ్ = నేను, సర్వదా = అన్ని విధముం, కృతకార్యః = చేయబడిన కార్యము కలవాడనై, సహ నీతయా = నీతతో కూడ, ఏష్యామి = రాగంను. వా = లేక, సరావణామ్ = రావణునితో కూడిన, లజ్కామ్ = లంకను, సముత్పాట్య = పెకలించి, ఆనయిష్యామి = తీసికొనిరాగంను.

తా. నేను అన్ని విధములా కార్యము సాధించి, నీతతో తిరిగి వచ్చెదను. లేదా రావణునితో సహా లంకను పెకలించుకొని తీసికొని వచ్చెదను. 42

మూ. ఏవముక్త్యా తు హనుమాన్వానరాన్వానరోత్తమః, 43
ఉతృపారాథ వేగేన వేగవానవిచారయన్,
సువర్ణమివ రాత్మానం మేనే స కపికుఞ్జరః. 44

ప్ర. ఆ. వానరోత్తమః = వానరులలో శ్రేష్ఠుడైన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, వానరాన్ = వానరులను గూర్చి, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉత్తా = పరికి, అత = అటు ఏమ్మట, అవిచారయన్ = మరి యొక్క విషయ మేమీ విచారించని వాడై, వేగవాన్ = పుహవేగవంతుడై, వేగేన = వేగముతో, ఉతృపార = పైకి ఎగిరెను. సః = ఆ, కపికుఞ్జరః = వానరశ్రేష్ఠుడు, రాత్మానమ్ = తనను, సువర్ణమివ = గరుత్మంతుని వలె, మేనే త = తంచెను కూడ.

తా. వానరులలో శ్రేష్ఠుడూ, పుహవేగవంతుడూ అయిన హనుమంతుడు ఆ వానరులలో ఇట్లు పరికి, ఇతర మైన ఆరోచన లన్ని విడచి, వేగముతో పైకి ఎగిరెను. ఆ సమయమునందు ఆ వానరశ్రేష్ఠుడు తాను సాక్షాత్తు గరుత్మంతుని వంటి వా డని భావించెను. 43, 44

మూ. సముత్పతతి తస్మింస్తు వేగాత్తే నగరోపాణః,
సంహృత్య విటపాన్ సర్వాన్ సముర్జేతుః సమన్తతః.

ప్ర. ఆ. తస్మిన్ = అతడు, సముత్పతతి = ఎగురుతుండగా, వేగాత్ = ఆ

వేగమువలన, తే = అ, సగరోపాఠః = పక్షతముపై మొలచిన వృక్షములు, సర్వాన్ = సమస్త మైన, విటపాన్ = కొమ్మలను, సంహృత్య = రగ్గరగా ములుచుకొని, సమస్తతః = సలు వైపులందు, సమర్పయః = ఎగిరినవి.

తా. హనుమంతుడు ఎగురగానే, ఆ వేగమునకు, అక్కడ ఉన్న వృక్షములన్నీ తమ కొమ్మలు ముడచిపెట్టుకొని, నలువైపుల మ్రోగి ఎగిరి పోయినవి. 45

మూ. స మత్తకోమస్తృథకాన్ పాదపాన్ పుష్పశాలినః,

ఉద్యహన్నూరువేగేన జగామ విమలేఽమృతే 46

ప్ర. అ. సః = ఆతడు, మత్తకోమస్తృథకాన్ = మడిచిన చీకుకొక్కెర పళ్ళు గల, పుష్పశాలినః = పుష్పములతో వ్రాళిండుచున్న, పాదపాన్ = వృక్షములను, ఉరువేగేన = ఉరువుల వేగములేత, ఉద్యహన్ = ఎగురుగొట్టి తీసికొనిపోవుచు, విమలే = నిర్మల మైన, అమృతే = ఆకాశమునందు, జగామ = వెళ్ళెను.

తా. మడిచిన చీకుకొక్కెర లను పళ్ళు నివనిండుచున్న, పుష్పములతో నిండిన వృక్షములను తన తొడల వేగములేత పెకలించి తనతో ఎగురు నట్లు చేయుచు, హనుమంతుడు నిర్మల మైన ఆకాశములో ఎగిరెను. 46

మూ. ఉరువేగోత్థితా వృజ్ఞ ముహూర్తం కపిమన్వయః,

ప్రస్థితం దీర్ఘమధ్వానం స్వలన్ధమివ బాన్ధవాః. 47

ప్ర. అ. ఉరువేగోత్థితాః = తొడల వేగములేత పైకి లేచిపోయిన, వృజ్ఞః = వృక్షములు, దీర్ఘమ్ = దీర్ఘ మైన, అధ్వానమ్ = మార్గమును, ప్రస్థితమ్ = ప్రయాణ మైన, స్వలన్ధమ్ = తమ బంధువును, బాన్ధవాః ఇవ = బంధువులు వలె, కపిమ్ = హనుమంతుని, ముహూర్తమ్ = కొంచెము కాలము, అన్వయః = అనుసరించి వెళ్ళినవి.

తా. తొడల వేగానికి లేచిపోయిన రెట్లు, రూరదేశప్రయాణమునకై బయలుదేరి వెళ్ళు చున్న తమ బంధువును, బంధువు లందరు వెంటడించి వెళ్ళినట్లు, ఆ హనుమంతుని, కొంచెము సేపు వెంటడించి వెళ్ళినవి. 47

మూ. తమూరువేగోన్మథితాః సారాశ్చాన్యే నగోత్తమాః,
అనుజగ్ముర్త్తనూమనం నైన్యా ఇవ మహీపతిమ్. 48

ప్ర. ఆ. తమూరువేగోన్మథితాః = తొదల వేగముచేత పెకలించబడిన, సారాశ్చ = మద్దిచెట్లు, ఆన్యే = ఇతర మైన, నగోత్తమాః = మహావృక్షములూ, నైన్యాః = నైన్యములు, మహీపతిమ్ ఇవ = రాజును వలె, హనూమనమ్ = హను మంచుని, అనుజగ్ముః = అనుసరించి వెళ్ళినవి.

తా. తొదల వేగముచేత పెకలించివేయబడిన సాలవృక్షములూ, ఇతర మహావృక్షములూ, నైన్యములు రాజు వెనుక వెళ్ళి నట్లు, హనుమంచుని వెనుక వెళ్ళినవి. 48

మూ. సుపుష్పితాగ్రైర్గ్రహుభిః పాదపైరన్వితః కపిః,
హనుమాన్ పర్వతాకారో బభూవాద్భుతదర్శనః. 49

ప్ర. ఆ. సుపుష్పితాగ్రైః = తాగుగా పుష్పించిన శిఖరములు గల, పాదపైః = వృక్షములతో, అన్వితః = కూడిన, కపిః = వానరు డైన, పర్వతాకారః = పర్వతమువంటి ఆకారము గల, హనుమాన్ = హనుమంచుడు, అద్భుతదర్శనః = అశ్రవ్యకర మైన దర్శనముకలవాడు, బభూవ = ఆయెను.

తా. పర్వతము వంటి ఆకారము గల హనుమంచుని చుట్టూ తాగుగా పుష్పించిన అనేకవృక్షములు కేరుటదే ఆతడు చూచువారికి చాలా ఆశ్చర్యము కలిగించెను. 49

మూ. సారవన్తోఽథ యే వృక్షా న్యమజ్జన్ లవణామ్భునీ,
థయాదివ మహేన్ద్రస్య పర్వతా వరుణాలయే. 50

ప్ర. ఆ. అథ = ఏమట్టి, సారవన్తః = సారముగల, యే = ఏ, వృక్షాః = వృక్షము లున్నచో, అవి, మహేన్ద్రస్య = మహేంద్రునియొక్క, థయాత్ = థయమువలన, పర్వతాః = పర్వతములు, వరుణాలయే ఇవ = సముద్రము నందు వలె, లవణామ్భునీ = లవణసముద్రమునందు, న్యమజ్జన్ = మునిగి పోయినవి.

తా. మహేంద్రునికి భయపడి పర్యతములు సముద్రములో మునిగి నట్లుగా, ఇం మైన వృక్షములు లవణసముద్రములో మునిగిపోయినవి. 50

మూ. స నానాకుసుమైః కీర్తః కపిః సాజ్జురకోరత్తైః,
శుశుభే మేఘసంతాళః ఖడ్గోల్లై రివ పర్యతః. 51

ప్ర. ఆ. సాజ్జురకోరత్తైః = అంకురములతోను మొగ్గలతోను కూడిన, నానాకుసుమైః = అనేకవిధము లైన పుష్పములచే, కీర్తః = వ్యాపింపబడిన, మేఘ సంతాళః = మేఘముతో సమాను లైన, సః కపిః = ఆ హనుమంతుడు, ఖడ్గోల్లైః = మినుగుడుపురుగులతో నిండిన, పర్యతః ఇవ = పర్యతము వలె, శుశుభే = ప్రకాశించెను.

తా. మేఘము వలె ఉన్న ఆ హనుమంతుని మీద అనేకవిధము లైన పుష్పములు, అంకురములు, మొగ్గలు పడుటచే అతడు అంతట మినుగుడు పురుగులు కప్పివేసిన పర్యతము వలె ప్రకాశించెను. 51

మూ. విముక్తా వ్రస్య వేగేన ముక్త్యా పుష్పాణి తే ద్రుమాః,
అవశీర్యన్త సలిలే నివృత్తాః సుహృదో యథా. 52

ప్ర. ఆ. తస్య = హనుమంతునియొక్క, వేగేన = వేగముచేత, విముక్త్యాః = విడవబడిన, తే ద్రుమాః = ఆ వృక్షములు, పుష్పాణి = పుష్పములను, ముక్త్యా = విడచి, నివృత్తాః = వెనుకకు మరలిన, సుహృదో యథా = స్నేహితులు వలె, సలిలే = ఉదకమునందు, అవశీర్యన్త = వడిపోయినవి.

తా. క్రమముగా హనుమంతుడు దూర మగుటచే, అతని వేగముతో సంబంధము తగ్గిన చెట్లు, అతనిపై పుష్పములు విడచి, ప్రవాసమునకు పోవు చున్న మిత్రుని సాగనంపుటలై కొంత దూరము వెళ్ళిన స్నేహితులు వెనుకకు మరలి నట్లు, నీటిలో వడిపోయినవి. 52

మూ. లఘుత్వేనోపపన్నం తద్విచిత్రం సాగరేఽపతత్,
ద్రుమాణాం వివిధం పుష్పం కపివాయుసమీరితమ్, 53
తారాచితమివాకాశం ప్రబలౌ చ మహార్ణవః.

ప్ర. ఆ. లఘుత్వేన = లఘుత్వముతో, ఉపపన్నమ్ = కూడినదీ,

విచిత్రమ్ = నానావర్ణములు కలదీ, కపివాయున పీఠితమ్ = హనుమంతుని వేగము వలన కలిగిన వాయువుచే ప్రేరేపింపబడినదీ అయిన, ద్రుమాణామ్ = వృక్షముల యొక్క, తత్ = ఆ, విచిత్రమ్ = అనేకవిధము లైన, పుష్పమ్ = పుష్పము, సాగరే = సముద్రమునందు, ఆతతత్ = పడెను. మహార్థమ్ = మహాసముద్రము, తారాభిరమ్ = నక్షత్రములతో నిండిన, ఆకాశమివ = ఆకాశము వలె, ప్రళో చ = ప్రకాశించెను.

తా. హనుమంతుని వేగముచే కలిగిన వాయువు ఎగురగొట్టగా, తేలికగాను, విచిత్రవర్ణములతోను ఉన్న అనేకవిధము లైన పుష్పముల సముదాయము చిట్లనుండి రాలి సముద్రములో పడెను. అప్పు యా సముద్రము నక్షత్రములతో నిండిన ఆకాశము వలె ప్రకాశించెను. 53

మూ. పుష్పౌ మేనానుబద్ధేన నానావర్ణేన వానరః,
అథో మేఘ ఇవాకాశే విద్యుద్గణవిభూషితః. 54

ప్ర. ఆ. నానావర్ణేన = అనేకవిధము లైన రంగులు గల, అనుబద్ధేన = దేహానికి అంటుకొని ఉన్న, పుష్పౌ మేన = పుష్పముల సముదాయముచేత, వానరః = హనుమంతుడు, ఆకాశే = ఆకాశమునందు, విద్యుద్గణవిభూషితః = మెరుపుల సముదాయముచేత అలంకరింపబడిన, మేఘః ఇవ = మేఘము వలె, అథో = ప్రకాశించెను.

తా. అనేకవిధము లైన రంగుల పుష్పసముదాయము శరీరముపై కప్పి వేయుటచే, ఆ హనుమంతుడు, ఆకాశమునందు, మెరుపుల పంక్తులచే అలంకరింపబడిన మేఘము వలె ప్రకాశించెను. 54

మూ. తస్య వేగసమాధూతైః పుష్పైస్తోయమదృశ్యత,
తారాభిరభిరామాభిరుదిశాలిరీవామృతమ్. 55

ప్ర. ఆ. తస్య = హనుమంతునియొక్క, వేగసమాధూతైః = వేగముచేత ఎగ రగొట్టబడిన, పుష్పైః = పుష్పములతో, తోయమ్ = సముద్రజలము, ఉదితాః = ఉదయించిన, అభిరామాః = మనోహర మైన, తారాః = నక్షత్రములతో, అమృతమివ = ఆకాశము వలె, అదృశ్యత = కనబడెను.

తా. హనుమంతుని వేగముచే ఎగిరి పడిన పుష్పములతో, ఆ సముద్రజలము, ఉదయించిన, అంద మైన నక్షత్రములతో ఆకాశము వలె ప్రకాశించెను.

మూ. తస్యోమృగతో బాహూ దదృశాతే ప్రసారితౌ, 56
పర్యతాగ్రాద్వినిష్క్రాంతౌ పశ్చాస్యావివ పన్నగౌ.

ప్ర. అ. ప్రసారితౌ=చావలిడినవై, అమృగగతో=అకాశమునం దున్న, తస్య=హనుమంతునియొక్క, బాహూ = బాహువులు, పర్యతాగ్రా=పర్యతాగ్రమునుండి, వినిష్క్రాంతౌ = పైకి వచ్చిన, పశ్చాస్యా=అది తరులు గల, పన్నగౌ ఇవ=సర్పములు వలె, దదృశాతే=చూడబడినవి.

తా. అకాశము వైపు రావిన హనుమంతుని బాహువులు, పర్యతాగ్ర భాగమునుండి బైటకు వచ్చుచున్న అదుతరిం సర్పముల వలె కనబడెను. 56

మూ. పిబన్ని వ బభౌ చాపి సోర్మిమాలం మహార్ణవమ్, 57
పిపాసురివ చాకాశం దదృశే స మహాకపిః.

ప్ర. అ. పి=ఆ, మహాకపిః=హనుమంతుడు, సోర్మిమాలమ్=తరంగ వంతులతో కూడిన, మహార్ణవమ్ = మహాసముద్రమును, పిబన్ని వ=త్రాగివేయు చున్నవాడు వలె, బభౌ=ప్రకాశించెను, అకాశమ్ = అకాశమును, పిపాసురివ= త్రాగివేయ నిర్చయించుచున్నవాడు వలె, దదృశే=కనబడెను.

తా. ఆ హనుమంతుడు తరంగవంతులతో కూడిన మహాసముద్రమును త్రాగివేయుచున్నాడా అన్నట్లు, అకాశమును కూడా త్రాగివేయ దండుచున్నాడా అన్నట్లు కనబడెను. 57

మూ. తస్య విద్యుత్ప్రభాకారే వాయుమార్గానుసారిణః, 58
నయనే విప్రకాశేతే పర్యతస్థావివానలో.

ప్ర. అ. వాయుమార్గానుసారిణః = అకాశముపై ఎరుదురున్న, తస్య = హనుమంతునియొక్క, విద్యుత్ప్రభాకారే = మెరుపు కాంతి వంటి కాంతి గల, నయనే = నేత్రములు, పర్యతస్థౌ = పర్యతముపై ఉన్న, అనలో ఇవ=(రెండు) అగున వలె, విప్రకాశేతే = ప్రకాశించుచుండెను.

తా. అకాశమార్గమునందు వెళ్లుచున్న ఆ హనుమంతుని నేత్రములు, మెరుపుల వలె మెరయుచు, పర్యతముమీద రెండు నివృ నెగళ్ళ వలె ఉండెను. 58

మూ. పిళ్లే పిళ్లాక్షముఖ్యస్య బృహతీ పరిమణ్ణలే.
చక్షుషీ సంవ్రకాశేతే చన్ద్రసూర్యావివోదితౌ.

59

ప్ర. అ. పిళ్లాక్షముఖ్యస్య = పచ్చని కండ్లు గల వానరులలో శ్రేష్ఠుడైన హనుమంతునియొక్క, పిళ్లే = పచ్చగా ఉన్నచీ, బృహతీ = పెద్దచీ, పరిమణ్ణలే = గుండ్రంగా ఉన్నచీ అయిన, చక్షుషీ = నేత్రములు, ఉదితౌ = ఉదయించిన, చన్ద్రసూర్యావివ = చంద్రసూర్యులు వలె, సంవ్రకాశేతే = ప్రకాశించినవి.

తా. పచ్చగాను, గుండ్రముగాను ఉన్న ఆ హనుమంతుని పెద్ద పెద్ద కళ్ళు, ఉదయించిన చంద్రసూర్యుల వలె ఉండెను. 59

మూ. ముఖం నాసికయా తస్య రామయా రామమాబభౌ.
సన్త్యయా సమభిస్సృష్టం యథా సూర్యమణ్డలమ్.

60

ప్ర. అ. తస్య = హనుమంతునియొక్క, రామమ్ = ఎఱ్ఱ నైన, ముఖమ్ = ముఖము, రామయా = ఎఱ్ఱ నైన, నాసికయా = ముక్కుతో, సన్త్యయా = సంధ్యలేక, సమభిస్సృష్టమ్ = సృశించబడిన, తత్ = ఆ, సూర్యమణ్డలం యథా = సూర్యమండలము వలె, అదితౌ = ప్రకాశించెను.

తా. ఎఱ్ఱగా నున్న ముక్కుతో, హనుమంతుని ఎఱ్ఱనైన ఆ ముఖము, సంధ్యారాగము సంక్రమించిన సూర్యమండలము వలె ప్రకాశించెను. 60

మూ. లాఙ్గాలం చ సమావిర్ధం వ్రవమానస్య శోభతే,
అమృతే వాయుపుత్రస్య శక్రధ్వజ ఇవోచ్చిరః.

61

ప్ర. అ. అమృతే = ఆకాశమునందు, వ్రవమానస్య = తేలుచున్న, వాయుపుత్రస్య = హనుమంతునియొక్క, సమావిర్ధమ్ = పైకి ఎత్తి ఉంచబడిన, లాఙ్గాలమ్ = తోక, ఉచ్చిరః = నిలబెట్టబడిన, శక్రధ్వజః ఇవ = ఇంద్రధ్వజము వలె, శోభతే = ప్రకాశించుచున్నది (ప్రకాశించినది).

తా. ఆకాశములో తేలిపోవుచున్న హనుమంతుని లాంగూలము పైకి ఎత్త బడిన దై, నిలబెట్టబడిన ఇంద్రధ్వజము వలె (ఇంద్రుని పూజించుటకై చేయు ఉత్సవములో అంగముగా నిలబెట్టబడిన అరిదీర్వు మైన స్తంభము వలె) ప్రకాశించెను. 61

మూ. లాజ్ఞాలచక్రేణ మహాన్ శుక్లదంష్ట్రోఽనిలాత్మజః, 62
వ్యరోచత మహాప్రాజ్ఞః పరివేషీవ తాన్కరః.

ప్ర. ఆ. శుక్లదంష్ట్రః = తెల్లని కోరలు కలవాడు, మహాప్రాజ్ఞః =
గొప్ప బుద్ధిమంతురూ ఆయిన, మహాన్ = పెద్ద దేహము గల, అనిలాత్మజః =
హనుమంతుడు, లాజ్ఞాలచక్రేణ = తోక యొక్క చక్రముచేత, పరివేషీ = పరి
వేషము గల (గూడు కట్టిన), తాన్కరః ఇవ = సూక్యుడు వలె, వ్యరోచత =
ప్రకాశించెను.

తా. పెద్ద దేహము, తెల్లని కోరలూ గల, మహాబుద్ధిశాలి యైన ఆ హను
మంతుడు, తోక చక్రాలారముగా ఏర్పడగా, గూడు కట్టిన సూక్యుడు వలె ప్రకా
శించెను. 62

మూ. స్పృగ్దేశేనాభితామ్రేణ రరాజ స మహాకపిః, 63
మహతా దారితేనేవ గైరికైరికధాతునా.

ప్ర. ఆ. స. మహాకపిః = ఆ హనుమంతుడు, అభితామ్రేణ = ఎఱ్ఱగా
నున్న, స్పృగ్దేశేన = పిరుదుల ప్రదేశముతో, దారితేన = బ్రద్దలు కొట్టబడిన, మహతా
= గొప్ప, గైరికధాతునా = గైరిక మను ఎఱ్ఱని రాతువుతో, గైరికైరిక = పర్వతము
వలె, రరాజ = ప్రకాశించెను.

తా. ఎఱ్ఱగా ఉన్న పిరుదులతో ఆ హనుమంతుడు విశాల మైన గైరిక
రాతువు ఉన్న ప్రదేశమును బ్రద్దలు కొట్టగా ఆ ఎరువుతో కూడిన పర్వతము
వలె ప్రకాశించెను. 63

మూ. తస్య వానరసింహస్య ప్లవమానస్య సాగరమ్, 64
కజ్జానరగతో వాయుర్జీమూత ఇవ గర్జతి.

ప్ర. ఆ. సాగరమ్ = సముద్రమును, ప్లవమానస్య = రాటురున్న, తస్య
= ఆ, వానరసింహస్య = వానరశ్రేష్ఠు డైన హనుమంతునియొక్క, కజ్జానర
గతః = చంకల మధ్యనుండి ప్రసరించుచున్న, వాయుః = వాయువు, జీమూతః
ఇవ = మేఘము వలె, గర్జతి = గర్జించుచున్నది.

తా. సముద్రమును కాటుచున్న ఆ హనుమంతుని చంకల సందునుండి ప్రసరించుచున్న గారి ధ్వని మేఘగర్జితము వలె ఉండెను. 64

మూ. తే యథా నివతస్యైర్లక్ష్మ హ్యుత్తరాన్తాద్వినిస్సృతా, 65
దృశ్యతే సానుబన్ధా చ తథా స కపికుఞ్జరః.

ప్ర. ఆ. ఉత్తరాన్తార్ = ఉత్తరదిక్పాంతమునుండి, వినిస్సృతా = మహావేగముతో బయలుదేరిన, సానుబన్ధా చ = నిరంతరత్వముతో కూడిన, ఉల్కా = తేజఃపిండము, తే = ఆకాశమునందు, యథా = ఎట్లు, దృశ్యతే = చూడబడునో, సః = ఆ, కపికుఞ్జరః = హనుమంతుడు, తథా = అట్లే కనబడుచుండెను.

తా. ఉత్తరదిక్పాంతమునుండి మహావేగముతో బయలుదేరి, దక్షిణము వైపు పోవుచున్న ఉల్కా, వేగాతిశయముచే అరిదిర్చుముగా, నిరంతరముగా ఉన్నట్లు ఆకాశముమీద ఎట్లు కనబడునో, హనుమంతుడు ఆకాశముపై అట్లే కనబడుచుండెను.

ఏదైన పెద్ద తేజఃపిండము ఆకాశముపై మహావేగముతో పోవు నపుడు అది, కొరవి గుండ్రముగా త్రిప్పినపుడు ఒక అగ్నిరక్రమము వలె కనబడి నట్లు, అరి దిర్చుముగా కనబడును. అట్టి తేజఃపుంజముతో హనుమంతుడు పోల్చబడినాడు.

మూ. పతత్పతన్గసంకాశో వ్యాయతః శుశుభే కపిః, 66
ప్రవృద్ధ ఇవ మాతన్గః కక్ష్యయా బర్హమానయా.

ప్ర. ఆ. పతత్పతన్గసంకాశః = శీఘ్రగమనము చేయుచున్న సూర్యునితో సమాను డైన, వ్యాయతః = పొడ వైన, కపిః = హనుమంతుడు, బర్హమానయా = కట్టబడుచున్న (కట్టబడిన), కక్ష్యయా = నడుముత్రాడుచే, ప్రవృద్ధః = పెరిగిన, మాతన్గః ఇవ = ఏనుగు వలె, శుశుభే = ప్రకాశించెను.

తా. మహావేగముతో ప్రయాణము చేయుచున్న సూర్యుడు వలె ఉన్న ఆ హనుమంతుడు, నడుముకు కట్టిన బంగారు గొలుసుచే పొడ వైనట్లున్న గజము వలె కనబడెను. 66

మూ. ఉపరిష్ఠాచ్ఛరీరేణ ఛాయయా చావగారయా, 67
సాగరే మారుతానిషా నౌరివాసీత తా కపిః.

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, కపిః = హనుమంతుడు, ఉపరిష్ఠాత్ = పై భాగమునందు, శరీరేణ = శరీరముతోను, సాగరే = సముద్రమునందు, అవ గాతయా = క్రిందికి మునిగిన, రాయయా చ = నీడతోను, మారుతావిష్టా = గాలిచేత వ్యాప్త మైన, నౌరివ = నావ వలె, అనీర్ = ఉండెను.

తా. హనుమంతుని శరీరము సముద్రము పైన అకాశములో ఉండెను. శరీరచ్ఛాయ (నీడ) సముద్రముపై బడెను. ఆ విధముగా ఉన్న హనుమంతుడు గాలికి నడచుచున్న ఓడ వలె కనబడెను. 67

మూ. యం యం దేశం సముద్రస్య అగామ స మహాకపిః, రిరి స స తస్యోరువేగేన సోన్మార ఇవ లక్ష్మణే.

ప్ర. అ. సః మహాకపిః = ఆ హనుమంతుడు, సముద్రస్య = సముద్రము యొక్క, యం యం దేశం = ఏ యే ప్రదేశమును గూర్చి, అగామ = వెళ్ళినో, సః సః = ఆ యా ప్రదేశము, తస్య = ఆతనియొక్క, ఊరువేగేన = తొడల వేగముచేత, సోన్మారః ఇవ = ఉన్మారముతో కూడినది వలె, లక్ష్మణే = చూడబడెను.

తా. హనుమంతుడు సముద్రముమీద ఏ యే ప్రదేశము వైపు వెళ్ళినో ఆ యా ప్రదేశము, ఉన్మారము చెందినది వలె కలవ చెందెను. 68

మూ. సాగరస్యోర్మితాలానామురసా తైలవర్షణామ్, అభిఘ్నంస్తు మహావేగః పుష్పవే స మహాకపిః.

ప్ర. అ. మహావేగః = గొప్ప వేగముగల, సః = ఆ, మహాకపిః = హను మంతుడు, తైలవర్షణామ్ = వర్షతముల వంటి శరీరము గల, సాగరస్య = సముద్రముయొక్క, ఊర్మితాలానామ్ = తరంగసముదాయములకు (ను), ఉరసా = వక్షస్థలముతో, అభిఘ్నన్ = ఢీకొనుచు, పుష్పవే = ఎగిరెను.

తా. మహావేగముగల ఆ హనుమంతుడు, తొండంత ఎత్తుగా లేచుచున్న సముద్రతరంగములను వక్షస్థలముతో ఢీకొనుచు ఎగిరెను. 69

మూ. కపివాతశ్చ బలవాన్ మేమవాతశ్చ నిఃస్పృహః, సాగరం భీమనిర్హోషం కచ్చయామానతుర్చుశమ్.

ప్ర. అ. అంబాన్ = అంబు గం, కపివారశ్చ = హనుమంతునివలన వుట్టిన వాయువు, నిఃస్పృహః = అయలువెకరిన, మేఘవారశ్చ = మేఘమంబు వాయువు, భీమనిర్భోషమ్ = తయంకర మైన ద్వని గం, సాగరమ్ = సముద్రమును, త్యక్తమ్ = విక్కిరి, కమ్యయామాసః = కంపింపదేసినవి.

తా. మంచి అంబుతో అయలుదేరిన హనుమంతుని గారి, మేఘమంబు గారి, తయంకర మైన ద్వని కలుగు నట్లు సముద్రమును కంపింపదేసినవి.

మూ. వికర్షన్నూర్మిజాలాని బృహన్తి అవదామ్యునీ, 71
పుప్లవే కపిశార్థూలో వికిరన్నివ రోదసి.

ప్ర. అ. కపిశార్థూః = హనుమంతుడు, అవదామ్యునీ = అవదానముద్రము నందు, బృహన్తి = పెద్ద వైన, ఉర్మిజాలాని = తరంగవంతులను, వికర్షన్ = లాగికొనిపోవుచు, రోదసి = భూమ్యాకాశములను, వికిరన్నివ = చిమ్ముచున్నవాడు వలె, పుప్లవే = ఎగిరెను.

తా. హనుమంతుడు, అవదానముద్రములోని పెద్ద పెద్ద తరంగములను తనతో లాగికొనిపోవుచు, వాటిని భూమ్యాకాశముల మధ్య అంతటా చిమ్ముచున్నట్లు ఉండెను. 71

మూ. మేరుమన్థరసంకాశానుద్దతాన్ స మహార్థవే, 72
అత్యక్రామన్మహావేగస్తరజ్ఞాన్ గణయన్నివ.

ప్ర. అ. మహావేగః = గొప్ప వేగము గల హనుమంతుడు, మహార్థవే = మహాసముద్రమునందు, ఉద్దతాన్ = పైకి ఎగిరిన, మేరుమన్థరసంకాశాన్ = మేరుమందరవర్షతములతో సమానము లైన, తరజ్ఞాన్ = తరంగములను, గణయన్నివ = లెక్కపెట్టుచున్నవాడు వలె, అత్యక్రామన్ = దాటి వెళ్లెను.

తా. మహావేగవంతు లైన ఆ హనుమంతుడు, మహాసముద్రములో లేచుచున్న మేరుమందరవర్షతములతో సమానము లైన తరంగములను లెక్కపెట్టుచున్నాడా అన్నట్లు, వాటిని దాటుచు వెళ్లెను. 72

మూ. తస్య వేగసముద్ధారం జలం సజలదం తదా, 73
అమృరస్థం విబ్రాజ శారదాద్రమివాతరమ్.

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, తస్య = హనుమంతునియొక్క, వేగసము
ద్భూతమ్ = వేగముచేత ఎగురకొట్టబడిన, సజందమ్ = మేఘములతో కూడిన,
జలమ్ = జలము, అప్పురస్థమ్ = అకాశమునం దున్నదై, ఆతతమ్ = వ్యాప్త మైన,
శారదాద్రవివ = శరత్కాలపు మేఘము వలె, వివత్రాజ = ప్రకాశించెను.

తా. అప్పుడు, హనుమంతుని వేగముచేత వైకి ఎగిరి, మేఘములతో
కూడిన జలము, అకాశముపై వ్యాపించిన శరత్కాలపు మేఘము వలె ప్రకా
శించెను. 73

మూ. తిమినక్రఘ్నషాః కూర్మా దృశ్యన్తే వివృతాస్తరా, 74
వస్త్రావకర్షణేన శరీరాణి శరీరిణామ్.

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, తిమినక్రఘ్నషాః = తిములు (పెద్ద చేపలు),
మొసళ్లు, చేపలు, తాదేళ్లు, వస్త్రావకర్షణేన = వస్త్రములను తొంగిండుటచేత,
శరీరిణామ్ = మానవులయొక్క, శరీరాణి = శరీరములు వలె, వివృతాః =
వివృతములై, దృశ్యన్తే = కనండుచున్నవి.

తా. సముద్రజలము పైకి ఎగిరిపోవుటచే సముద్రములో ఉన్న తిములూ,
మొసళ్లు, చేపలూ, తాదేళ్లు, వస్త్రమును లాగివేసినతో మానవులం అవయవము
లన్నీ స్పష్టంగా కనబడి నట్లు కనబడినవి 74

మూ. వైవమానం సమీక్ష్యాథ కుజిజ్ఞాః సాగరాలయాః, 75
వోమిన్ తం కపిశార్దూలం సుపర్ణ ఇతి మేనిరే.

ప్ర. అ. అథ = అటు ఏప్పుడు, వోమిన్ = అకాశమునందు, వైవమానమ్
= ఎగురుచున్న, తం కపిశార్దూలమ్ = ఆ హనుమంతుని, సమీక్ష్య = చూచి,
సాగరాలయాః = సముద్రమునందు నివాసము గల, కుజిజ్ఞాః = సర్పములు,
సుపర్ణః ఇతి = గరుత్మంతుడు అని, మేనిరే = తలచినవి.

తా. సముద్రములో నివసించు సర్పములు, అకాశము మీద ఎగురుచున్న
ఆ హనుమంతుని చూచి, గరుత్మంతు రేమో అని అనుకొనెను. 75

మూ. దశయోజసవిస్తీర్తా త్రింశతోజనమాయతా, 76
చాయా వానరసింహస్య జలే చారుతరాటవత్.

ప్ర. అ. దశయోజనవిస్తీర్ణా = పది యోజనముల వెడల్పు కలదీ, త్రింశద్యోజనమ్ = ముప్పది యోజనములు, ఆయతా = పొడవు ఆయిన, వానరసింహస్య = హనుమంతునియొక్క, ఛాయా = నీడ, జలే = నీటిమీద, రాదురరా = తారల అందమైనది, ఆదవత్ = అయెను.

తా. జలముమీద ఆ హనుమంతుని, పది యోజనముల వెడల్పు, ముప్పది యోజనముల పొడవు ఆయిన నీడ, చక్కగా ఉండెను. 76

మూ. శ్వేతాత్రమనరాజీవ వాయుపుత్రానుగామినీ, 77
తస్య సా శుశుభే ఛాయా వితతా రవణామృసి.

ప్ర. అ. వాయుపుత్రానుగామినీ = హనుమంతుని అనుసరించి వెళ్ళుచున్నదీ. రవణామృసి = రవణసముద్రమునందు, వితతా = వ్యాపించినదీ ఆయిన, తస్య = ఆతనియొక్క, సా = ఆ, ఛాయా = నీడ, శ్వేతాత్రమనరాజీవ = తెల్లని మేఘముల దట్టమైన వంక వలె, శుశుభే = ప్రకాశించెను.

తా. సముద్రముమీద విస్తరించి హనుమంతుని అనుసరించి ప్రయాణము చేయుచున్న ఆతని నీడ దట్టమైన తెల్లని మేఘాల వంక వలె ప్రకాశించెను.

మూ. శుశుభే స మహాతేజా మహాకాయో మహాకపిః. 78
వాయుమార్గే నిరాంమృ పక్షవానివ పర్యతః.

ప్ర. అ. మహాతేజా = గొప్ప తేజస్సు కలవాడూ, మహాకాయః = గొప్ప శరీరము కలవాడూ ఆయిన, సః = ఆ, మహాకపిః = హనుమంతుడు, నిరాంమృ = ఆదారము లేని, వాయుమార్గే = వాయుమార్గమునందు, పక్షవాన్ = రెక్కలు గల, పర్యతః ఇవ = పర్యతము వలె, శుశుభే = ప్రకాశించెను.

తా. గొప్ప తేజస్సు, పెద్ద శరీరము గల హనుమంతుడు, ఆదార మేదియు లేని వాయుమార్గమునందు, రెక్కలు గల పర్యతము వలె ప్రకాశించెను. 78

మూ. యేనాసౌ యాతి బంధాన్ వేగేన కపికుఞ్జరః, 79
తేన మార్గేణ సహసా ద్రోణీకృత ఇవార్థవః.

ప్ర. అ. బంబాన్ = బంబంతు దైవ, అసౌ = ఈ, కపిమృజ్జరః = హనుమంతుడు, వేగేన = వేగముతో, యేన మార్గేణ = ఏ మార్గముచే, యాది = వెళ్ళుచుండెనో, తేన = ఆ మార్గముచేత, సహసా = వెంటనే, అర్థవః = సముద్రము, త్రోడికృతః ఇవ = తొట్టిగా చేయబడిన ట్లందెను.

రా. మహాబలికాలి యైన ఆ హనుమంతుడు ఏ మార్గమున ఎగురుచుండెనో ఆ మార్గమునందు సముద్రము తొట్టి వలె ఏర్పరుచుండెను. 79

మూ. ఆపాతే పక్షిసంఘానాం పక్షిరాజ ఇవ వ్రజన్, 80
హనుమాన్ మేఘజాలాని ప్రకర్షన్ మారుతో యథా.

ప్ర. అ. హనుమాన్ = హనుమంతుడు, మారుతో యథా = వాయువు వలె, మేఘజాలాని = మేఘపంక్తులను, ప్రకర్షన్ = లాగుచు, పక్షిసంఘానామ్ = పక్షిసముదాయముల, ఆపాతే = సందారప్రదేశ మైన ఆకాశమునందు, వ్రజన్ = వెళ్ళుచు, పక్షిరాజః ఇవ = గరుత్మంతుడు వలె ప్రకాశించెను.

రా. హనుమంతుడు వాయువు వలె మేఘపంక్తులను తనతో లాగికొని పోవుచు, పక్షిమార్గమునందు వెళ్ళుచు, గరుత్మంతుడు వలె ప్రకాశించెను.

మూ. పాణ్ణురారుణవర్ణాని నీలమాళ్ళిష్ఠకాని చ, 81
కపినాకృష్టమాణాని మహాబ్రాణి చకాశిరే.

ప్ర. అ. కపినా = హనుమంతునిచేత, ఆకృష్టమాణాని = లాగబడుచున్న, పాణ్ణురారుణవర్ణాని = తెల్లని ఎఱ్ఱని రంగులు గలవి, నీలమాళ్ళిష్ఠకాని చ = నల్లని పచ్చని రంగు కలవి అయిన, మహాబ్రాణి = గొప్ప మేఘములు, చకాశిరే = ప్రకాశించినవి.

రా. తెల్లరంగు, ఎఱ్ఱరంగు, నల్లరంగు, పచ్చరంగు గల పెద్ద పెద్ద మేఘములను హనుమంతుడు తన వెంట లాగికొని పోవుచుండగా చూచుటకు ముచ్చటగా ఉండెను. 81

మూ. ప్రవిశన్నభ్రజాలాని నిష్పతంశ్చ పునః పునః, 82
ప్రచృన్నశ్చ ప్రకాశశ్చ చంద్రమా ఇవ లక్ష్మణే.

ప్ర. అ. అక్రజాలాని = మేఘసమాహమంసు, పునః పునః = మాదిమాదికి, ప్రవిశన్ = ప్రవేశించుచున్న వాడూ, నిష్పరంశ్చ = లైటకు వచ్చుచున్న వాడూ అయిన ఆ హనుమంతుడు, ప్రచ్ఛన్నశ్చ = కప్పించుచున్న వాడూ, ప్రకాశశ్చ = పైకి కనబడుచున్న వాడూ అయిన, చన్ద్రమాః ఇవ = చంద్రుడు వలె, రంజితే = చూడబడుచున్నాడు.

తా. మాది మాదికి మేఘం వెనుకకు వెళ్ళుచూ, లైటకు వచ్చుచూ ప్రయాణం చేయుచున్న హనుమంతుడు, మేఘం వెనుక దాగుచూ, పైకి కనబడుచూ ఉన్న చంద్రుడు వలె ప్రకాశించెను. 82

మూ. వైవమానం తు తం దృష్ట్వా వైవక్లిం త్వరితం తదా, రిశి వవద్దుః పుష్పవర్షాణి దేవగన్ధర్వదానవాః.

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, త్వరితమ్ = తొందరగా, వైవమానమ్ = ఎగురుచున్న, తం వైవక్లిమ్ = ఆ హనుమంతుని, దృష్ట్వా = చూచి, దేవగన్ధర్వదానవాః = దేవతలూ, గంధర్వులూ, దానవులూ, పుష్పవర్షాణి = పుష్పవర్షముంసు, వవద్దుః = వర్షించిరి.

తా. అప్పుడు శ్రీహనుగా ఎగిరి వెళ్ళుచున్న హనుమంతుని చూచి, దేవతలూ, గంధర్వులూ, దానవులూ అతనిపై పుష్పవర్షము కురిపించిరి. 83

మూ. తతాప స హి తం సూర్యః వైవన్తమ్ వానరోత్తమమ్. రి4
సిషేవే చ తదా వాయూ రామకార్యాద్ధన్వితమ్.

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, వైవన్తమ్ = ఎగురుచున్న, తం వానరోత్తమమ్ = ఆ హనుమంతుని, సూర్యః = సూర్యుడు, రామకార్యాద్ధన్వితమ్ = రాముని కార్యమును ప్రయోజనము నిద్దించుటకై, స హి తతాప = తపింపచేయలేడు. వాయుః చ = వాయువు కూడ, సిషేవే = నేవించెను.

తా. అకాశమార్గమునందు ప్రయాణము చేయుచున్న ఆ హనుమంతునికు సూర్యుడు వేరి కలుగకుండు నట్లు చూచెను. వాయువు కూడా సుఖకరముగా వీచెను. రాముని కార్యము నిద్దింపవలె నను ఉద్యేక్యముతో వాడు అట్లు చేసిరి.

మూ. ఋషయస్తుష్టువుశ్చైవ వైవమానం విహాయసా, 85
అగుశ్చ దేవగన్ధర్వాః ప్రశంసంతో మహాజనమ్.

ప్ర. అ. విహాయసా = ఆకాశమువేర (నందు), వ్లవమానమ్ = ఎగురుచున్న, మహాజనమ్ = గొప్ప జేజువు గల ఆ హనుమంతుని. ఋషయః = ఋషులు, తుష్టువుశ్చైవ = స్తుతించిరి. దేవగన్ధర్వాః = దేవతలూ, గంధర్వులూ, ప్రళంసన్తః = ప్రళంసించుచు, అగుశ్చ = గానము కూడ చేసిరి.

తా. ఆకాశమార్గమునందు ప్రయాణము చేయుచున్న ఆ మహారేజిశాలి యైన హనుమంతుని చూచి ఋషిశ్వురులు స్తుతించిరి. దేవతలూ, గంధర్వులూ, ఆతని పరాక్రమమును ప్రళంసించుచు గానము చేసిరి. 85

మూ. నాగాశ్చ తుష్టువుర్యశ్చ రక్షాంసి విబుధాః ఐగాః. 86
ప్రేక్ష్య సర్వే కపివరం సహసా విగతక్లమమ్,

ప్ర. అ. విగతక్లమమ్ = పోయిన శ్రమ గల (శ్రమయే లేని), కపివరమ్ = హనుమంతుని, ప్రేక్ష్య = చూచి, సహసా = వెంటనే, నాగాశ్చ = నాగులు, యశ్చ = యక్షులు, రక్షాంసి = రాక్షసులు, విబుధాః = దేవతలు, ఐగాః = పక్షులు, సర్వే = అందరూ, తుష్టువుః = స్తుతించిరి.

తా. ఏ మాత్రము శ్రమ లేకుండ ఆకాశమునందు ప్రయాణము చేయుచున్న హనుమంతుని చూచిన వెంటనే, ఆశ్వుర్యముతో, నాగులు, యక్షులు, రాక్షసులు, దేవతలు, పక్షులూ అందరూ కొనియాడిరి. 86

మూ. తస్మిన్ వ్లవగళార్థాదే వ్లవమానే హనూమతి, 87
ఇక్ష్యాకుకుంమానార్థీ చిన్తయామాస సాగరః.

ప్ర. అ. వ్లవగళార్థాదే = వానరశ్రేష్ఠు డైన, తస్మిన్ హనూమతి = ఆ హనుమంతుడు, వ్లవమానే = ఎగురుచుండగా, సాగరః = సముద్రము, ఇక్ష్యాకుకుంమానార్థీ = ఇక్ష్యాకువంశమునకు గౌరవము చేయవలె నని కోరుచు, చిన్తయామాస = ఆలోచించెను.

తా. వానరశ్రేష్ఠు డైన హనుమంతు డా విధముగా ఆకాశమార్గమున ప్రయాణము చేయుచుండగా చూచిన సముద్రుడు ఇక్ష్యాకువంశము నకు సత్కారము చేయవలె నను ఉద్దేశ్యముతో ఇట్లు తలచెను. 88

మూ. సాహాయ్యం వానరేన్ద్రస్య యది నాహం హనూమతః,
కరిష్యామి కవిష్యామి సర్వవాచోఽపి పక్షరామ్.

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, వానరేంద్రస్య = వానరశ్రేష్ఠుడైన, హనుమతః = హనుమంతునకు, సాహాయ్యమ్ = సాహాయ్యమును, స కరిష్యామి యది = చేయకపోయినట్లయితే, వివక్షణమ్ = మాటలాడ దంతుకొనువారికి అనగా నా దోషములను పెత్తి చూపదలచినవారికి, సర్వచార్యః = అన్నివిధాలా నిందింప దగినవాడను, కరిష్యామి = కాగలను.

తా. వానరశ్రేష్ఠుడైన ఈ హనుమంతున కిప్పుడు సాహాయ్యము చేయనిచో నన్ను తప్పు వట్టదలచిన వారికి అన్ని విధాలా అవకాశము కల్పించిన వాడను అగుదును.

88

మూ. అహమిత్వాకునాథేన సగరేణ వివర్జితః.

89

ఇత్వాకుసచివశ్చాయం నావసీదియమర్హతి.

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, ఇత్వాకునాథేన = ఇత్వాకువంశవ్రతుడైన, సగరేణ = సగరునిచేత, వివర్జితః = పెంచబడితిని, ఇత్వాకుసచివః త = అ ఇత్వాకు వంశీయునకు సాహాయ్యము చేయుచున్న, అయమ్ = ఇతడు, అవ సీదియమ్ = శ్రమచే ఓడింతుటకు, నార్హతి = తగదు.

తా. ఇత్వాకువంశమునకు చెందిన సగరచక్రవర్తి నన్ను వృద్ధి పొందించి నాడు కదా! అ ఇత్వాకువంశమునకే చెందిన రామునకు సాహాయ్యము చేయు చున్న ఈ హనుమంతుడు అంశటచే ఓడింతుట యుక్తము కాదు.

మూ. తథా మయా విధాతవ్యం విశ్రమేత యథా కపిః,

90

శేషం చ మయి విశ్రాంతః సుఖేనాతిపతిష్యతి.

ప్ర. అ. కపిః = హనుమంతుడు, యథా = ఎట్లు, విశ్రమేత = విశ్రమించునో, తథా = అట్లు, మయా = నాచేత, విధాతవ్యమ్ = చేయదగియున్నది, మయి = నాయందు, విశ్రాంతః = విశ్రమించినవాడై, శేషమ్ = మిగిలిన దూరమును, సుఖేన = సుఖముతో, అతిపతిష్యతి = చాటగలడు.

తా. ఈ హనుమంతుడు నా మీద కొంత నేపు విశ్రమించునట్లు నేను చేయవలెను. కొంచెము విశ్రమించిన తరువాత మిగిలిన దూరమును సుఖముగా, చాటగలడు.

90

మూ. ఇతి కృత్వా మరిం సాధ్వీం సముద్రశృన్నమమృసి, 91
హిరణ్యనాభం మైనాకమువాచ గిరిసత్తమమ్.

ప్ర. అ. సముద్రః = సముద్రుడు, ఇతి = ఇట్లు, సాధ్వీమ్ = మంచి, మరిమ్ = ఆలోచనను, కృత్వా = చేసి, అమృసి = ఉదకమునందు, శృన్నమ్ = కవ్వబడిఉన్న, హిరణ్యనాభమ్ = లంగారము మధ్యప్రదేశమునందు గల, గిరి సత్తమమ్ = పర్వతశ్రేష్ఠ మైన, మైనాకమ్ = మైనాకమును గూర్చి, ఉవాచ = పలికెను.

తా. సముద్రు డీ విధముగా మంచి ఆలోచన చేసి, తన బలముతో మునిగి యున్న, మధ్యప్రదేశమునందు అంతటా లంగారముతో నిండిన, మైనాక మను పర్వతశ్రేష్ఠముతో ఇట్లు పలికెను. 91

మూ. త్వమిహాసురసంమానాం పాతాళతలవాసినామ్, 92
దేవరాజ్ఞా గిరిశ్రేష్ఠ పరిమః సంనివేశితః.

ప్ర. అ. గిరిశ్రేష్ఠః = ఓ, పర్వతశ్రేష్ఠమాః త్వమ్ = నీవు, ఇహ = ఇక్కడ, పాతాళతలవాసినామ్ = పాతాళమునందు నివసించుచున్న, అసురసంమానామ్ = అసురుల సముదాయముంకు, పరిమః = గడియగా, దేవరాజ్ఞా = దేవేంద్రునిచేత, సంనివేశితః = ఉంచబడితివి.

తా. ఓ పర్వతశ్రేష్ఠమాః, పాతాళములో నివసించు అసురులు పైకి రాకుండా అడ్డుకొనుటకై నిన్ను దేవేంద్రుడు ఇక్కడ, ఓక పెద్ద అడ్డగడియగా ఉంచినాడు. 92

మూ. త్వమేషాం జాతవీర్యాణాం పునరేవోర్పతిష్యతామ్, 93
పాతాళస్యాప్రమేయస్య ద్వారమావృత్య తిష్యసి.

ప్ర. అ. జాతవీర్యాణామ్ = పుట్టిన పరాక్రమము గల, ఏషామ్ = ఈ అసురులు, పునరేవ = మరల, ఉర్పతిష్యతామ్ = లేవదలంబుండగా, త్వమ్ = నీవు, అప్రమేయస్య = కొంచుటకు శక్యము కాని, పాతాళస్య = పాతాళము యొక్క, ద్వారమ్ = ద్వారమును, ఆవృత్య = అవరించి, తిష్యసి = ఉంటున్నావు.

తా. ఈ అసురులు పరాక్రమము పెంపొందించుకొని మరల పైకి రావల

ననీ వ్రయత్నించి నవుడు, నీవు అతివిశాల మైన పాతాళలోకము ద్వారమును
మూసివేసి నిండుచున్నావు. 93

మూ. తిర్యగూర్ధ్వమథశ్చైవ శక్తిస్తే శైల వర్తియమ్, 94
తస్మాత్సంబోధయామి త్వాముత్తిష్ఠ గిరిసత్తమ.

ప్ర. అ. శైల = ఓ వర్తరమా; తిర్యక్ = అడ్డముగాను, ఉర్ధ్వమ్ =
పైకి, అథశ్చైవ = క్రిందికి, వర్తియమ్ = వృద్ధి పొందుటకు, తే = నీకు, శక్తిః =
శక్తి ఉన్నది. గిరిసత్తమ = ఓ గిరిశ్రేష్ఠమా; తస్మాత్ = ఆ కారణమువలన,
త్వామ్ = నిన్ను, సంబోధయామి = ప్రేరేపించుచున్నాను. ఉత్తిష్ఠ = లేము.

తా. ఓ వర్తరశ్రేష్ఠమా! అడ్డముగానూ, పైకి, క్రిందికి పెరిగే శక్తి నీ
కున్నది. అందుచేతనే నిన్ను ప్రేరేపించుచున్నాను. లేము. 94

మూ. స ఏష కపిళాద్ధూలస్త్వాముపశ్యేతి వీర్యవాన్, 95
హనూమాన్రామకార్యార్థం భీమకర్మా ఐమాప్లుతః.

ప్ర. అ. కపిళాద్ధూలః = వానరులలో శ్రేష్ఠుడూ, వీర్యవాన్ = పరాక్రమ
వంతుడూ, భీమకర్మా = భయంకర మైన కర్మ కలవాడూ, అయిన, సః ఏషః
= అర్థి ఈ, హనూమాన్ = హనుమంతుడు, రామకార్యార్థమ్ = రాముని పని
నిమిత్తమై, ఐమ్ = అకాశమును (పై), అప్లుతః = ఎగురుచున్నవాడై, త్వామ్
ఉపరి = నీ మీదుగా, ఏతి = వచ్చుచున్నాడు.

తా. వానరశ్రేష్ఠుడూ, భయంకర మైన పని చేయగలవాడూ, పరాక్రమ
శాలి అయిన ఈ హనుమంతుడు, రాముని పనిమీర, అకాశములో ఎగురుచు,
నీ మీదుగా వచ్చుచున్నాడు 95

మూ. అస్య సాహ్యం మయా కార్యమిచ్ఛాకుకులవర్తినః, 96
మమ హీచ్ఛాకవః పూజ్యాః పరం పూజ్యతమాస్తవ.

ప్ర. అ. అద్య = ఇప్పుడు, ఇచ్ఛాకుకులవర్తినః = ఇచ్ఛాకుకులమును
అనుసరించి ప్రవర్తించుచున్న, అస్య = ఇతనికి, మయా = నాచేత, సాహ్యమ్ =
సాహాయ్యము, కార్యమ్ = చేయదగినది. మమ = నాకు, ఇచ్ఛాకవః = ఇచ్ఛాకు

వంశీయులు, పూజ్యాః = పూజించరగినవాడు. తవ = నీకు, పూజ్యతమాః = అధికముగా పూజ్యాలు.

తా. ఇప్పుడు, ఇబ్బాకువంశమునకు చెందిన రాముని పనిమీద వెళ్లుచున్న ఇతనికి, నేను సాహాయ్యము చేయవలెను. ఎందుచేత ననగా నాకు ఇబ్బాకు వంశీయులు పూజ్యాలు. నీకు అంతకంటెను పూజ్యాలు. 86

మూ. కురు సాచివ్యమస్మాకం న నః శార్కమతిక్రమేన్, 97
కర్తవ్యమకృతం శార్కం సలాం మన్యుముదీరయేత్.

ప్ర. అ. ఆస్మాకమ్ = మాకు, సాచివ్యమ్ = సాహాయ్యమును, కురు = చేయుము. నః = మాయొక్క, శార్కమ్ = శార్కము, న అతిక్రమేత్ = దాటి పోకుండు గాక. కర్తవ్యమ్ = చేయదగిన, శార్కమ్ = శార్కము, అకృతమ్ = చేయబడనిదై, సలామ్ = సత్పురుషులయొక్క, మన్యుమ్ = కోపమును, ఉదీరయేత్ = పెంచును.

తా. మాకు సాహాయ్యము చేయుము. మా పని దాటిపోకుండు నట్లు చూడుము. చేయవలసినపని చేయకున్నచో సత్పురుషులకు కోపము కలిగించును.

మూ. సలిలారూర్ధ్వముర్తిష్ఠ రిష్ఠత్వేష కపిన్ద్యయి, 98
అస్మాకమతిథిశ్చైవ పూజ్యశ్చ వ్రవరాం వరః.

ప్ర. అ. సలిలాత్ = ఉదకమునుండి, రూర్ధ్వమ్ = పైకి, ఉర్తిష్ఠ = రెమ్ము. అస్మాకమ్ = మనకు, అతిథిశ్చైవ = అతిథి, పూజ్యశ్చ = పూజించ రగినవాడూ, వ్రవరామ్ = ఎగిరేవారిలో, వరః = శ్రేష్ఠుడూ అయిన, ఏషః కపిః = ఈ హను మంతుడు, త్యయి = నీమీద, రిష్ఠతు = నిండుగాక.

తా. మన పూజ్యుడైన అతిథి, ఎగరగలిగినవారిలో శ్రేష్ఠుడూ అయిన ఈ హనుమంతుడు నీమీద నిండుటకు వీరిగు నట్లు ఉదకమునుండి పైకి రెమ్ము.

మూ. రామీకరమహానాథ దేవగన్ధర్వ సేవిత, 99
హనుమాన్ద్యయి విశ్రాన్తస్తతః శేషం గమిష్యతి.

ప్ర. అ. రామీకరమహానాథ = అంగారువికార మైన విశ్రాంతమైన మర్యాదాగము గలవాడూ, దేవగన్ధర్వ సేవిత = దేవతలచేతను గంధర్వులచేతను సేవించ

బడినవాడా : హనుమాన్ = హనుమంతుడు, త్వయి = నీపై, విశ్రాంతః = విశ్రమించిన వాడై, తతః = అటుపిమ్మట, శేషమ్ = మిగిలిన మార్గమును, గమిష్యతి = వెళ్ళగండు.

తా. సువర్ణమయ మైన విశాంమధ్యప్రదేశము గలవాడా! దేవగంధర్వాదులచేత నేవింపబడినవాడా : హనుమంతుడు నీపై కొంత నేపు విశ్రమించి, పిమ్మట, మిగిలిన దూరము ప్రయాణము చేయగండు. 99

మూ. కాకుత్స్థస్యాన్యశంస్యం చ మైథిల్యాశ్చ వివాసనమ్,
శ్రమం చ ప్లవగేన్ద్రస్య సమీక్షోత్థాతుమర్హసి.

ప్ర. అ. కాకుత్స్థస్య = రామునియొక్క, ఆన్యశంస్యం చ = సాధుర్యమును, మైథిల్యాః = నీరయొక్క, వివాసనం చ = విదేశవాసమును, ప్లవగేన్ద్రస్య = హనుమంతునియొక్క, శ్రమం చ = శ్రమను, సమీక్ష = చూచి, ఉత్థాతుమ్ = లేచుటకు, అర్హసి = తగి ఉన్నావు.

తా. రాముని సాధుర్యమును, నీర కష్టములలో ఉన్న దను విషయమును, హనుమంతుని అంశులను దృష్టిలో నుంచుకొని పైకి చెమ్ము. 100

మూ. హిరణ్యనాభో మైనాకో నిశమ్య లవణామృతః, 101
ఉత్పాత జలాత్తార్దం మహాద్రుమలతాయుతః.

ప్ర. అ. హిరణ్యనాభః = బంగారము మధ్యభాగమునందు గల, మైనాకః = మైనాకము, లవణామృతః = లవణముద్రముయొక్క వాక్యమును, నిశమ్య = విని, మహాద్రుమలతాయుతః = గొప్ప వృక్షములతోను, లతలతోను కూడిన వాడై, తార్దమ్ = శ్రుముగా, జలాత్ = జలమునుండి, ఉత్పాత = పైకి ఎగిరెను.

తా. బంగారు మధ్య భాగము గల ఆ మైనాకము, సముద్రుని మాటలు విని, మహావృక్షలతాదులతో కూడ, వెంటనే, పైకి లేచెను. 101

మూ. స సాగరజలం భిత్త్వా బరూవాభ్యుత్థితస్తదా, 102
యదా జలధరం భిత్త్వా దీప్తరశ్మిర్దివాకరః.

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, సః = ఆ మైనాకము, సాగరజంతు = సముద్ర జంతును, రిత్త్యా = లేదించుకొని, దీప్తరశ్మిః = ప్రకాశించుచున్న కిరణములు గల, దివాకరః = సూర్యుడు, జలరరమ్ = మేఘమును, రిత్త్యా = లేదించుకొని, యథా = ఏదో అట్లు, అభ్యుత్థితః = పైకి లేచినవాడు, ఐభూవ = ఆయెను.

తా. అప్పు డా మైనాకవర్వతము, ప్రకాశించుచున్న కిరణములు గల సూర్యుడు మేఘమండలమును లేదించుకొని పైకి వచ్చి నట్లు సముద్రజంతును లేదించుకొని పైకి వచ్చెను. 102

మూ. స మహర్మా మహారేన సర్వతః సలిలావృతః, 103

దర్శయామాస శృణ్లాణి సాగరేణ నియోజితః.

కాతకుమృషయైః శృణ్లేః సకిన్నరమహారగైః, 104

ఆదిశ్శోదయసంకాశైరాలిఖద్విచవామృరమ్.

ప్ర. అ. సకిన్నరమహారగైః = కిన్నరులతోను మహాసర్పములతోను కూడినవీ, ఆదిశ్శోదయసంకాశైః = సూక్ష్మోదయముతో సమానములూ, అమృరమ్ = అకాశమును, అలిఖద్విః ఇవ = ఒకయుచున్నట్లు ఉన్నవీ, కాతకుమృషయైః = బంగాసు వికార మైనవీ అయిన, శృణ్లేః = శిఖరములతో కూడినవాడూ, సర్వతః = అన్ని వైపులా, సలిలావృతః = నీటిచే కవచింపినవాడూ అయిన, సః మహర్మా = ఆ మహాత్ముడు, సాగరేణ = సముద్రముచేత, నియోజితః = అజ్ఞాపింపబడిన వాడై, మహారేన = క్షణకాలములో, శృణ్లాణి = శిఖరములను, దర్శయామాస = చూపించెను.

తా. గొప్ప బుద్ధి కల ఆ మైనాకవర్వతము సముద్రుని కోరికను అనుసరించి, వెంటనే తన శిఖరములను జలము పైకి వచ్చు నట్లు చేసెను. ఆ వర్వతము అన్ని ప్రక్కలా సముద్రజలముతో నిండి యుండెను. అకాశమును ఒకయుచున్నట్లు ఉన్న ఆ బంగాసు శిఖరములు ఉదయించుచున్న సూర్యుడు వలె ప్రకాశించుచుండెను. వాటిపై కింసరులు, మహారగులు మొదలైన వారు నివసించుచుండిరి. 103, 104

మూ. తవ్రజామ్మానదైః శృణ్లేః పర్వతస్య సముద్భితైః, 105

ఆకాశం శత్రుసంకాశమథవర్కాశ్చానప్రథమ్.

ప్ర. అ. సముద్భితైః = పైకి లేచిన, తవ్రజామ్మానదైః = కరిగిన బంగారము

వలె ఉన్న, పర్వతస్య = పర్వతముయొక్క, శృంగై = శిఖరముండెత, శత్రుసంకాశమ్ = ఐదగ్గము వలె నీలవర్ణమైన, అకాశమ్ = ఆకాశము, కాశ్చనప్రథమ్ = బంగారము కాంతి కంటి, అభవత్ = ఆయెను.

కా. పైకి లేచిన ఆ పర్వతశిఖరములు కదిగించిన బంగారము వలె మెరుయుచుండుటచే ఇనుము వలె నీలవర్ణముగా ఉన్న ఆకాశము బంగారు కాంతితో ప్రకాశించెను. 105.

మూ. జాతరూపమయైః శృంగైర్భ్రాజమానైః స్వయంప్రవైః, 106
ఆదిత్యశతసంకాశః సోఽభవద్గిరినత్తమః.

ప్ర. ఆ. స్వయంప్రవైః = స్వయముగానే కాంతి కంటె, బ్రాజమానైః = ప్రకాశించుచున్న, జాతరూపమయైః = బంగారు వికార మైన, శృంగైః = శిఖరము లతో, సః = ఆ, గిరినత్తమః = పర్వతశ్రేష్ఠము, ఆదిత్యశతసంకాశః = వందల కొంది సూర్యులతో సమానము, అభవత్ = ఆయెను.

కా. సహజమైన కాంతితో ప్రకాశించుచున్న బంగారు శిఖరములతో ఆ పర్వతము వందలకొంది సూర్యులతో సమానముగా ఉండెను. 106

మూ. తముత్థితమసంగేన హనుమాన్గ్రతః స్థితమ్, 107
మధ్యే లవణతోయస్య విహ్నోఽయమితి నిశ్చితః.

ప్ర. ఆ. లవణతోయస్య = లవణసముద్రముయొక్క, మధ్యే = మధ్య యందు, అసంగేన = సంబంధ మేదియు లేకుండగా (హఠాత్తుగా), ఉత్థితమ్ = లేచిన, అగ్రతః = తన ఎదుట నిలచిన, తమ్ = ఆ పర్వతమును, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, ఆయమ్ = ఇది, విహ్నః ఇతి = విహ్నుము అని, నిశ్చితః = నిశ్చయించుకొనెను.

కా. హఠాత్తుగా లవణసముద్రమునుండి లేచి తన ఎదుట నిలచిన ఆ పర్వతము తనకు విహ్నుము కలిగించుటకు వచ్చిన దని హనుమంతుడు నిశ్చయించుకొనెను. 107

మూ. న తముచ్చితమత్కర్థం మహావేగో మహాకపిః, 108
ఉరసా పాతయామాస జీమూతమివ మారుతః.

ప్ర. అ. మహావేగః = గొప్ప వేగము గల, సః మహాకపిః = ఆ హనుమంతుడు, అత్యర్థమ్ = మిక్కిలి, ఉచ్చితమ్ = ఉన్నత మైన, తమ్ = ఆ పర్యవమును, చాతురః = చాయువు, చీమారమివ = పేరుమును వలె, ఉరసా = వక్షస్థలముచేత, పాతయామాస = వదల్రోసెను.

తా. మహావేగము గల ఆ హనుమంతుడు, చాం ఉన్నత మైన ఆ పర్యవమును, చాయువు పేరుమును వదగొట్టి వట్లు, వక్షస్థలముతో దీక్షాని క్రిందికి వదగొట్టెను. 108

మూ. స తథా పాతితస్తేన కపినా పర్యతో త్రమః. 109

బుద్ధ్యా తస్య కపేర్వేగం బహర్ష చ ననన్త చ.

ప్ర. అ. తేన కపినా = ఆ హనుమంతునిచేత, తథా = అట్లు, పాతితః = వదగొట్టిబడిన, సః పర్యతో త్రమః = ఆ పర్యవశ్రేష్ఠము, తస్య కపేః = ఆ హనుమంతునియొక్క, వేగమ్ = వేగమును, బుద్ధ్యా = తెలిసికొని, బహర్ష చ = హర్షించెను, ననన్త చ = అనందించెను.

తా. హనుమంతు డా విధముగా క్రిందికి వదల్రోయగా, ఆ పర్యవము హనుమంతున కున్న వేగమును గుర్తించి చాం సంకోపించెను. 109

మూ. తమాకాశగతం వీరమాకాశే సముపస్థితః. 110

ప్రీతో హృష్టమనా వాక్యమబ్రవీ త్పర్యతః కపిమ్.

మానుషం ధారయన్ రూపమాత్మనః శిఖరే స్థితః. 111

ప్ర. అ. పర్యతః = మైనాకపర్యవము, ప్రీతః = ప్రేమ కలరై, హృష్టమనా = సంకోపించిన మనస్సు కలరై, మానుషమ్ = మనుష్యసంబంధ మైన, రూపమ్ = రూపమును, ధారయన్ = ధరించుచు, ఆత్మనః = తనయొక్క, శిఖరే = శిఖరమునందు, స్థితః = నిలచిన దై, ఆకాశగతమ్ = ఆకాశములో ఉన్న, తం వీరం కపిమ్ = ఆ వీరుడైన హనుమంతుని, ఆకాశే = ఆకాశమునందు, సముపస్థితః = సమీపించినదై, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. ఆ మైనాకపర్యవము ప్రేమతో, చాం సంకోపించిన మనస్సు కలరై మనుష్యరూపముతో తన శిఖరముమీద నిలచి, ఆకాశమునం దున్న వీరుడైన ఆ హనుమంతుని దగ్గరకు వెళ్లి ఇట్లు పలికెను. 110, 111

మూ. దుష్కరం కృతవాన్కర్మ త్వమిదం వానరోత్తమ,
నివత్య మమ శృణ్వేషు విశ్రమస్య యథాసుఖమ్. 112

ప్ర. అ. వానరోత్తమ = వానరశ్రేష్ఠుడా, త్వమ్ = నీవు, దుష్కరమ్ = చేయ శక్యము కాని, ఇదమ్ = ఈ, కర్మ = పనిని, కృతవాన్ = చేసినావు. మమ = నాయొక్క, శృణ్వేషు = శిరములపై, నివత్య = దిగి, యథాసుఖమ్ = సుఖము కలుగు నట్లుగా, విశ్రమస్య = విశ్రమించుము.

తా. వానరోత్తమా, నీవు ఎవ్వరూ చేయజాలని పని చేసినావు. నా శిరములపై సుఖముగా విశ్రమించుము. 112

మూ. రామవస్య కులే జాతైరుదధిః పరివర్ధితః,
స త్వాం రామహితే యుక్తం ప్రత్యర్పయతి సాగరః 113

ప్ర. అ. ఉదధిః = సముద్రము, రామవస్య = రామనియొక్క, కులే = కులమునందు, జాతైః = పుట్టినవారితో, పరివర్ధితః = పృథ్విపొందింపబడినది. సః సాగరః = అర్ధి ఆ సముద్రము, రామహితే = రాముని హితమునందు, యుక్తమ్ = ఉద్యుక్తుడ వైన, త్వామ్ = నిన్ను, ప్రత్యర్పయతి = బదులుగా పూజించుచున్నది.

తా. రాముని వంశములో పుట్టినవారు సముద్రమును పృథ్విపొందించి నారు. అందుచే ఈ సముద్రము, రామునికి హితము చేయుటకై ప్రయాణము చేయుచున్న నీకు, ప్రతిఫల చేయవలె నని కోరుచున్నది. 113

మూ. కృతే చ ప్రతికర్తవ్యమేష ధర్మః సనాతనః,
సోఽయం తత్ప్రతికారాద్ధీ త్వత్తః సంమానమర్హతః. 114

ప్ర. అ. కృతే = ఉపకారము చేయబడి నపుడు, ప్రతికర్తవ్యమ్ = ప్రత్యుపకారము చేయ దగినది. ఏషః = ఇది, సనాతనః = ప్రాచీన మైన, ధర్మః = ధర్మము. తత్ప్రతికారాద్ధీ = రఘువంశరాజులకు ప్రత్యుపకారము చేయగోరు చున్న, సః అయమ్ = అర్ధి ఈ సముద్రము, త్వత్తః = నీనుండి, సంమానమ్ = గౌరవమును, అర్హతః = తగి యున్నాడు.

తా. ఎవ రైన ఉపకారము చేసి నపుడు, వారికి ప్రత్యుపకారము చేయ వలెను. ఇది అతిప్రాచీన మైన ధర్మము. నీకు సాహాయ్యము చేయుట ద్వారా రఘువంశరాజులకు ప్రత్యుపకారము చేయ దలచుచున్న ఈ సముద్రుని నీవు గౌరవింపవలెను.

మూ. త్వన్నిమిత్రమనేనాహం బహుమానాత్ప్రచోదితః,
యోజనానాం శతం దాపి కపిరేష సమాప్తతః, 115
తవ సానుమ విశ్రాంతః శేషం ప్రకమతామితి,
తిష్ఠ త్వం హరిశార్థూల మయి విశ్రమ్య గమ్యతామ్, 116

ప్ర. అ. యోజనానాం శతమ్ = నూరు యోజనములు, సమాప్తతః = ఎగిరిన, ఏషః = ఈ, కపిః = హనుమంతుడు, తవ = నీయొక్క, సానుమ = చరియంపిర, విశ్రాంతః = విశ్రమించినవాడై, శేషమ్ = మిగిలిన హర్షమును, ప్రకమతామ్ = వెళ్ళుగాక, ఇతి = అని, అనేన = ఈ సముద్రునిచేత, త్వన్నిమిత్రమ్ = నీనిమిత్రమై, అహమ్ = నేను, బహుమానాత్ = గౌరవభావమువలన, ప్రచోదితః = ప్రేరేపించబడితిని. హరిశార్థూలం = ఓ వానరశ్రేష్ఠవా! త్వమ్ = నీవు, తిష్ఠ = ఆగుము, మయి = నాపై, విశ్రమ్య = విశ్రమించి, గమ్యతామ్ = వెళ్ళు అడుగాక (వెళ్ళెరవుగాక)

తా. "నూరు యోజనములదూరము దాటుటకై ఎగురుదున్న ఈ హనుమంతుడు కొంతసేపు నీ చరియలపై విశ్రమించి, మిగిలిన దూరము తరువాత ప్రయాణము చేయుగాక" అని ఈ సముద్రుడు నీపై ఉన్న గౌరవభావముచే నన్ను ప్రేరేపించినాడు. అందుచే ఓ వానరోత్తమా! అగి, నాపై విశ్రమించి, వెళ్ళుము. 115, 116

మూ. తదిదం గన్ధవత్స్వాదు కన్ధమూలఫలం బహు,
తదాస్వాద్య హరిశ్రేష్ఠ విశ్రాంతోఽనుగమిష్యసి. 117

ప్ర. అ. హరిశ్రేష్ఠః = ఓ వానరశ్రేష్ఠవా! తత్ = ఆ కారణమువలన, గన్ధవత్ = సుగంధము కలదీ, స్వాదు = మధురమైనదీ, బహు = అధికమూ అయిన, కన్ధమూలఫలమ్ = దుంపలూ ఫలములూ మొదలైన వాటి సముదాయము, ఇదమ్ = ఇదిగో, తత్ = దానిని, అస్వాద్య = తిని, విశ్రాంతః = విశ్రమించిన వాడ వై, అను = పిదప, గమిష్యసి = వెళ్ళగలవు.

తా. ఓ వానర శ్రేష్ఠవా! ఇదిగో ఇక్కడ మధురమూ, మంచి వాసన కలదీ అయిన కందమూలఫలాదికము అత్యధికముగా ఉన్నది. దీనిని తిని విశ్రమించి, పిదప వెళ్ళుము. 117

మూ. అస్మాకమపి సమృద్ధి కపిముఖ్య త్వయానీ వై,
ప్రత్యారత్త్రిమి లోకేషు మహాగుణపరిపూః. 118

ప్ర. అ. కపిముఖ్యుఁ=వానరులలో ప్రధానుడా. త్రిమ=మూడు, లోకము=లోకములు, దు, వ్రత్యుఁ=ప్రసిద్ధుఁ, మహాగుణ వరిగ్రహః=గొప్ప గుణముల స్వీకారము కలిగి (గొప్ప గుణములచే ఏర్పడినది) అయిన, సంబంధః=సంబంధము, త్యయా=నీతో, అస్మాకమపి=మాకుకూడా, అస్తి వై=ఉన్నది.

తా. ఓ, వానరశ్రేష్ఠుడా! మాకు కూడా, గొప్ప గుణములచే ఏర్పడిన సంబంధ మొకటి నీతో ఉన్నది. అది మూడు లోకములలోను ప్రసిద్ధ మైనది.

మూ. వేగవంతః ప్లవన్తో యే ప్లవగా మారుతాత్మజ,

తేషాం ముఖ్యతమం మన్యే ర్వామహం కపికుఞ్జర. 119

ప్ర. అ. మారుతాత్మజ=వాయుపుత్రాః, కపికుఞ్జర=ఓ, వానరశ్రేష్ఠుడా! వేగవంతః=వేగము గల, ప్లవన్తః=ఎగురగల, యే=ఏ, ప్లవగాః=వానరులు గలతో, తేషామ్=వారిలో, ముఖ్యతమమ్=రాజా ముఖ్యునిగా, ర్వామ్=నిన్ను, అహమ్=నేను, మన్యే=చరించుచున్నాను.

తా. వానరశ్రేష్ఠుడ వైన ఓ హనుమంతుడా, మహావేగముగా అకాశ సంధారము చేయ గల వానరులలో నీవు సర్వాధికుడ వని నా అభిప్రాయము.

మూ. అతిథిః కిల పూజార్హః ప్రాకృతోఽపి విజానరా,

ధర్మం జిజ్ఞాసమానేన కిం పునస్త్యైర్వృతో మహాన్. 120

ప్ర. అ. ధర్మమ్ = ధర్మమును, జిజ్ఞాసమానేన=తెలుసుకొన దలచిన వానిచేతను, విజానరా=ధర్మము తెలిసినవానిచేతను, ప్రాకృతోఽపి=సామాన్యుడైనను, అతిథిః = అతిథి, పూజార్హః = పూజకు తగినవాడు. ర్వార్వృతో = నీవంటి, మహాన్=మహాపురుషుడు, కిం పునః=ఎప్పు నేం

తా. ధర్మము తెలియగోరువారూ, తెలిసినవారూ కూడా ఇందికి వచ్చిన అతిథిని, అతడు సామాన్యవ్యక్తియే యైనను, పూజించవలెను. ఇంక నీవంటి మహాపురుషుడు అతిథిగా వచ్చినప్పుడు వేరే చెప్పవలెనా? 120

మూ. త్వం హి దేవపరిష్కర్య మారుతస్య మహాత్మనః,

పుత్రస్తస్యైవ వేగేన సదృశః కపికుఞ్జర. 121

ప్ర. అ. కపికుఞ్జర=ఓ వానరశ్రేష్ఠుడా! త్వమ్ = నీవు, దేవపరిష్కర్య=దేవతలలో శ్రేష్ఠుడైన, మహాత్మనః=మహాత్ముడైన, మారుతస్య=వాయుదేవుని యొక్క, పుత్రః హి=పుత్రుడవు కదా. వేగేన=వేగముచేత, తస్యైవ=అతనికి, సదృశః=సమానుడవు.

తా. ఓ వానరశ్రేష్ఠుడా : నీవు దేవతలలో శ్రేష్ఠుడైన, మహాత్ముడైన, వాయుదేవుని కుమారుడవు, వేగముతో అతనితో సమానుడవు. 121

మూ. పూజితే త్వయి ధర్మజ్ఞ పూజాం ప్రాప్నోతి మారుతః,
తస్మాత్త్వం పూజనీయో మే శృణు వాక్యత్ర కారణమ్.

ప్ర. అ. ధర్మజ్ఞ = ధర్మములు తెలిసినవాడా : త్వయి = నీవు, పూజితే = పూజించబడినవాడ వగుచుండగా, మారుతః = వాయుదేవుడు, పూజామ్ = పూజను, ప్రాప్నోతి = పొందును. తస్మాత్ = అ కారణమువలన, త్వమ్ = నీవు, మే = నాకు, పూజనీయః = పూజింపదగినవాడవు. అత్ర = ఈ విషయమునందు, కారణం త = కారణమును కూడ, శృణు = వినుము.

తా. ఓ ధర్మజ్ఞుడా : నిన్ను పూజించినచో వాయుదేవుని పూజించి నట్లే అగును. అందుచేత నేను నిన్ను పూజించవలసి ఉన్నది. ఇందుకు కారణము చెప్పెదను వినుము. 122

మూ. పూర్వం కృతయుగే తాత పర్వతాః పక్షిణోఽరవన్,
తే హి జగ్ముర్దిశః సర్వా గరుడానిలవేగినః. 123

ప్ర. అ. తాత = తండ్రీ. పూర్వమ్ = పూర్వము, కృతయుగే = కృతయుగమునందు, పర్వతాః = పర్వతములు, పక్షిణః = రెక్కలు కలిపి, అరవన్ = అయినవి. తే = అవి, గరుడానిలవేగినః = గరుత్మంతుని, వాయుదేవుని వేగము వంటి వేగము గలవై, సర్వాః = సమస్త మైన, దిశః = దిక్కులను గూర్చి, జగ్ముః = వెళ్ళినవి.

తా. నాయనా : పూర్వము కృతయుగములో పర్వతాలకు రెక్కలు ఉండెడివి. అవి గరుత్మంతుని వేగముతోను, వాయుదేవుని వేగముతోను సమానమైన వేగముతో అన్ని దిక్కులకు వెళ్ళుచుండెడివి. 123

మూ. తతస్తేషు పయాలేషు దేవసంఘాః సహర్షిభిః,
దూతాని చ భయం జగ్ముస్తేషాం పతనశక్తియా.

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, తేషు = అవి, ప్రయాలేషు = వెళ్ళిన వగుచుండగా, సహర్షిభిః = ఋషులతో కూడిన, దేవసంఘాః = దేవతాసముదాయములూ,

భూతాని చ = ఇతరప్రాణులు, తేషామ్ = వాటియొక్క, వతనకల్పయా = వతనమును గూర్చిన శంకచేత, భయమ్ = భయమును, ఇన్ము = పొందినవి.

తా. అవి ఆ విధముగా ఎదురుచుండుట చూచి, దేవసంఘములు, ఋషులు, ఇతరప్రాణులు, అవి ఎక్కడ మీద వడుతో అను శంకచేత భయపడెను. 124

మూ. తతః క్రుద్ధః సహ సాక్షః పర్యలానాం శతక్రతుః,
పజాన్ చిచ్ఛేద వజ్రేణ తత్ర తత్ర సహస్రళః. 125

ప్ర. త. తతః = అటుపిమ్మట, శతక్రతుః = సూరు యాగములు గల, సహస్రాక్షః = దేవేంద్రుడు, క్రుద్ధః = కోపించినవారై, తత్ర తత్ర = ఇక్కడక్కడ, సహస్రళః = వేలకొంది, పర్యలానామ్ = పర్యవముయొక్క, పజాన్ = రెక్కలను, వజ్రేణ = వజ్రముచేత, చిచ్ఛేద = చేరించెను.

తా. అప్పుడు సూరు యజ్ఞము లారరించిన దేవేంద్రుడు కోపించి, వేల కొంది అక్కడక్కడ ఉన్న పర్యవముల రెక్కలను వజ్రాయుధముతో ఖండించెను. 125

మూ. స మాముపాగతః క్రుద్ధో వజ్రముద్యమ్య దేవరాట్,
తతోఽహం సహసా క్షిప్తః శ్వసనేన మహాత్మనా 126

ప్ర. త. స = ఆ, దేవరాట్ = దేవేంద్రుడు, క్రుద్ధః = కోపించినవారై, వజ్రమ్ = వజ్రమును, ఉద్యమ్య = ఎత్తి, మామ్ = నన్ను, ఉపాగతః = చేరినాడు. తతః = అటుపిమ్మట, అహమ్ = నేను, మహాత్మనా = మహాత్ముడైన, శ్వసనేన = వాయుదేవునిచేత, సహసా = లంబినే, క్షిప్తః = దూరముగా విసరివేయబడితిని.

తా. దేవేంద్రుడు కోపించి, వజ్రమును ఎత్తి, నా వక్షములను చేరించుటకై వచ్చెను. అప్పుడు వెంటనే వాయువు నన్ను దూరముగా తీసికొనిపోయెను. 126

మూ. అస్మిన్లవణతోయే చ ప్రక్షిప్తః ప్లవగోత్తమ,
గుప్తపక్షనమగ్రశ్చ తవ పిత్రాభిరక్షితః. 127

ప్ర. త. ప్లవగోత్తమ = వానరశిష్టా, గుప్తపక్షనమగ్రశ్చ = రక్షింపబడిన రెక్కలతో పరిహుట్టుడుగా ఉన్న నేను, అస్మిన్ = ఈ, లవణతోయే =

లవణసముద్రమునందు, ప్రక్షిప్తః = పడవేయబడినవాడ నై, తవ పిత్రా = నీ తండ్రిచేత, అధిరక్షితః = రక్షింపబడిరిని.

తా. ౬. వానరశ్రేష్ఠుడా. ఈ విధముగా నీ తండ్రి నన్ను ఈ లవణ సముద్రములో పడవేసి నా రెక్కలు చిన్నములు కాకుండ నా శరీరము పరిపూర్ణముగా ఉండు నట్లు చేసి నన్ను రక్షించినాడు. 127

మూ. తతోఽహం మానయామి త్వాం మాన్యో హి మమ మారుతః, త్వయా మే ప్యేష సంబంధః కపిముఖ్య మహాగుణః. 128

ప్ర. అ. కపిముఖ్య = వానరులలో ముఖ్యుడా. మారుతః = వాయుదేవుడు, మమ = నాకు, మాన్యః హి = గౌరవింపఁతగినవాడు కదా. తతః = ఆ కారణము వలన, అహమ్ = నేను, త్వామ్ = నిన్ను, మానయామి = గౌరవింపుచున్నాను, త్వయా = నీతో, మే = నాయొక్క, ఏషః = ఈ, సంబంధః = సంబంధము, మహాగుణః = గొప్ప గుణములు కలది.

తా. ౬ వానరోత్తమా. నాకు సహాయము చేసి ఉండుటచేత వాయుదేవుడు నాకు మానసియుడు. అందుచేత నిన్ను గౌరవింపుచున్నాను. నీకును నాకును గల ఈ సంబంధము ఉత్తమగుణములను పట్టి ఏర్పడినది. 128

మూ. అస్మిన్నేవంగతే కార్యే సాగరస్య మమైవ త, ప్రీతిం ప్రీతమనాః కర్తుం త్వమర్హసి మహాకపే. 129

ప్ర. అ. మహాకపే = వానరోత్తమా. అస్మిన్ = ఈ, కార్యే = కార్యము, ఏవంగతే = ఈవిధముగా నున్నదగుదుండగా, త్వమ్ = నీవు, ప్రీతమనాః = సంతోషించిన మనస్సు కలివాడనై, సాగరస్య చ = సముద్రునకు, మమైవ త = నాకూ, ప్రీతిమ్ = ఆనందమును, కర్తుమ్ = చేయుటకు, అర్హసి = తగియున్నావు.

తా. ౬ వానరోత్తమా. ఇట్టి పరిస్థితులలో నీవు, (మా ఆరిధ్యముచేత) సంతోషించి మనస్సుతో, నాకూ, సముద్రునికి సంతోషము కలిగించుము. 129

మూ. శ్రమం మోక్షయ పూజాం చ గృహాణ కపినత్తమ, ప్రీతిం చ బహుమన్యస్య ప్రీతోఽస్మి తవ దర్శనాత్.

ప్ర. ఆ. కపిసత్తమ = వానరోత్తమా : శ్రమమ్ = అంసటను, మోక్షయ
= తగ్గిందుకొనుము. పూళాం చ = పూజను, గృహాణ = గ్రహించుము. ప్రీతిమ్
= మా ప్రేమను, బహుమన్యస్య = గౌరవించుము. తవ = నీయొక్క, దర్శనార్థ
= దర్శనమువలన, ప్రీతః అస్మి = సంతోషించివాను.

తా. ఓ వానరోత్తమా : మా పూజను అందుకొనుము. కొంత సేపు విశ్ర
మించుము. మా స్నేహమును గౌరవించుము. నీ దర్శనము నా తెంతతో ఆనందము
కలిగించినది. 130

మూ. ఏవముక్తః కపిశ్రేష్ఠస్తం నగోత్తమమబ్రవీత్,
ప్రీతోఽస్మి కృతమాతిధ్యం మన్యురేషోఽవసీయతామ్.

ప్ర. ఆ. ఏవమ్ = ఈ విధముగా, ఉత్తః = పంకలడిన, కపిశ్రేష్ఠః =
హనుమంతుడు, తం నగోత్తమమ్ = ఆ పర్యరోత్తమమును గూర్చి, అబ్రవీత్ =
వలితెను. ప్రీతః అస్మి = సంతోషించితిని. ఆతిథ్యమ్ = ఆతిథ్యము, కృతమ్ =
చేయబడినది. ఏషః = ఈ, మన్యుః = కోపము, అవసీయతామ్ = తొలగించబడు
గాక.

తా. హనుమంతుడు ఆ పర్యరోత్తమముని మాటలు విని ఇట్లు వలితెను.
నీవు ఆతిథ్యము చేసి నట్లే సంతోషించుచున్నాను. నీ ఆతిథ్యమును స్వీకరించలే
దని కోవగించకుము. 131

మూ. త్వరతే కార్యకారో మే అహశ్చావ్యతివర్తతే,
ప్రతిజ్ఞా చ మయా దత్తా న స్థాతవ్యమిహన్తరే. 132

ప్ర. ఆ. మే = నాయొక్క, కార్యకారిః = కార్యసమయము, త్వరతే =
కొందరపెట్టుచున్నది. అహః చ = పగలు కూడా, అతివర్తతే = రాతిపోవు
చున్నది. మయా = నాచేర, ప్రతిజ్ఞా = ప్రతిజ్ఞ, దత్తా చ = ఇవ్వబడినది కూడ.
అన్తరే = మర్యయందు, ఇహ = ఇక్కడ, న స్థాతవ్యమ్ = నిలువకూడదు.

తా. నా కార్యసమయము మించిపోవుచున్నది. పగలు గడచి పోవు
చున్నది. నేను నా విప్రులెదుట ప్రతిజ్ఞ చేసి ఉన్నాను. అందుచేత కూడ నేను
మార్గమధ్యమునందు ఆగుటకు వీలుకాదు. 132

మూ. ఇత్యుక్త్యా పాణినా శైలమాలభ్య హరిపుష్పవః,

జగామాకాశమాచిశ్య ఏర్యవాన్ ప్రహసన్నివ.

133

ప్ర. ఆ ఏర్యవాన్ = వరాక్రమవంతు డైన, హరిపుష్పవః = హనుమంతుడు, జతి = జట్టు, ఉక్త్యా = పరికి, శైలమ్ = మైనాకపర్వతమును, పాణినా = హస్తముతో, ఆంర్య = స్పృశించి, ఆకాశమ్ = ఆకాశమును, ఆచిశ్య = ప్రవేశించి, ప్రహసన్నివ = నవ్వుచు, జగామ = వెళ్ళెను.

తా. ఏర్యవంతుడైన ఆ హనుమంతుడు మైనాకునితో జట్టు చెప్పి, తన హస్తముతో సన్నేహముగా స్పృశించి, సంతోషించుచు, ఆకాశమార్గమునందు, ప్రయాణము చేసెను.

133

మూ. స పర్వతసముద్రాభ్యాం బహుమానాదవేక్షితః,

పూజితశ్చోపసన్నాభిరాశీర్భిరనిలాత్మజః.

134

ప్ర. ఆ. సః = ఆ, అనిలాత్మజః = హనుమంతుడు, పర్వతసముద్రాభ్యామ్ = పర్వతముచేతను, సముద్రముచేతను, బహుమానాత్ = గౌరవముతో, అవేక్షితః = చూడ బడినవాడై, ఉపసన్నాభిః = తగిన, అశీర్భిః = అశీర్వాదములతో, పూజితః, చ = పూజింపబడినాడు కూర.

తా. ఆ హనుమంతుని మైనాకుడు, సముద్రమూ గౌరవభావముతో చూచుచు తగిన అశీర్వాదవాక్యములతో అభినందించిరి.

134

మూ. అథోర్ధ్వం దూరముత్థుత్య హిర్వా శైలమహర్ణవౌ,

పితుః సన్ధానమాస్థాయ జగామ విమలేఽమృతే.

135

ప్ర. ఆ. అథ = అటుపమ్మట, శైలమహర్ణవౌ = మైనాకపర్వతమును, మహాసముద్రమును, హిర్వా = విడచి, ఊర్ధ్వమ్ = పైకి, దూరమ్ = దూరముగా, ఉత్థుత్య = ఎగిరి, విమలే = స్వర్చ మైన, అమృతే = ఆకాశమునందు, పితుః = రండ్రియొక్క, సన్ధానమ్ = మార్గమును, అస్థాయ = అదిష్టించి, జగామ = వెళ్ళెను.

తా. హనుమంతుడు మైనాకపర్వతమును, సముద్రమును విడచి, తాగా పైకి ఎగిరి, నిర్మల మైన ఆకాశమునందు, వాయుమార్గమున ప్రయాణము చేసెను.

135

మూ. భూయశ్చోర్వ్యం గతిం ప్రాప్య గిరిం తమవలోకయన్,
వాయుసూనుర్నిరాలమ్యే జగామ విమలేఽమృతే. 136

ప్ర. అ. వాయుసూనుః = హనుమంతుడు, భూయః = మరల, చోర్వ్యమ్ = పై లాగమున, గతిమ్ = గమనమును, ప్రాప్య = పొంది, తం గిరిమ్ = అపర్యతమును, తమవలోకయన్ = చూచుచు, నిరాలమ్యే = ఆధారము లేని, విమలే = నిర్మల మైన, అమృతే = ఆకాశమునందు, జగామ = వెళ్ళెను.

తా. ఆ వాయునందనుడు, ఇంకా పైకి వెళ్ళి, మైనాకపర్యతమును చూచుచు, ఎట్టి ఆధారమూ లేని, నిర్మల మైన ఆకాశమునందు ప్రయాణము చేసెను. 136

మూ. తద్ద్వితీయం హనుమతో దృష్ట్వా కర్మ సుదుష్కరమ్,
ప్రళళంసుః సురాః సర్వే సిద్ధాశ్చ పరమర్షయః. 137

ప్ర. జ. హనుమతః = హనుమంతునియొక్క, తత్ = అ, సుదుష్కరమ్ = చేయుటకు చాల కష్ట మైన, ద్వితీయమ్ = రెండవ, కర్మ = (మైనాకమును వదగొట్టుట) అను పనిని (మొదటిది సముద్రరథము), దృష్ట్వా = చూచి, సర్వే = సమస్త మైన, సురాః = దేవతలు, సిద్ధాశ్చ = సిద్ధులు, పరమర్షయః = మహర్షులు, ప్రళళంసుః = ప్రళంసించిరి.

తా. హనుమంతుడు చేసిన, చేయుటకు చాల కష్ట మైన ఆ రెండవ కార్యమును చూచి, దేవతలు, సిద్ధులు, మహర్షులు, అందరూ, ప్రళంసించిరి.

మూ. దేవతాశ్చాదవన్ హృష్టాస్త్రతస్థాస్తస్య కర్మణా,
కాశ్చానస్య సునాదస్య సహస్రాక్షశ్చ వాసవః. 138

ప్ర. అ. తత్రస్తాః = అక్కడ ఉన్న, దేవతాశ్చ = దేవతలు, సహస్రాక్షః = వేయి కనులు గల, వాసవశ్చ = దేవేంద్రుడు, కాశ్చానస్య = అంగారువికార మైన, తస్య = అ, సునాదస్య = మైనాకముయొక్క, ("సునాద" అనునది మైనాకమునకు అసలు పేరు అయి ఉండును. మేనక కుమారుడు గాన మైనాక మని పేరు వచ్చినది), కర్మణా = పనిచేత, హృష్టాః = సంతోషించినవారు, అదవన్ = అయిది.

రా. బంగాదువికార మైన ఆ సునాథ (మైనాక) పర్యతము చేసిన పనికి, అక్కర ఉన్న దేవతలు, దేవేంద్రుడు కూడ చాలా సంతోషించిరి. 138

మూ. ఉవాచ వచనం దీమాన్ పరితోషాత్పగల్గదమ్,
సునాథం పర్యతశ్రేష్ఠం స్వయమేవ శరీపతిః. 139

ప్ర. ఆ. దీమాన్ = బుద్ధిమంతు డైన, శరీపతిః = దేవేంద్రుడు, పర్యత శ్రేష్ఠమ్ = పర్యతములలో శ్రేష్ఠ మైన, సునాథమ్ = సునాథ పర్యతమునుగూర్చి, పరితోషాత్ = ఆనందమువంస, సగల్గదమ్ = గల్గదస్వరముతో కూడినట్లుగా, స్వయమేవ = స్వయముగానే, వచనమ్ = వచనమును, ఉవాచ = పలికెను.

రా. బుద్ధిశాలి యైన దేవేంద్రుడు సంతోషముతో దగ్గరిక కలిగిన కంఠ స్వరముతో, పర్యతశ్రేష్ఠ డైన ఆ సునాథునితో స్వయముగా ఇట్లు పలికెను.

మూ. హిరణ్యనాథ శైలేన్ద్ర పరియష్టోఽస్మి తే భృశమ్,
అథయం తే ప్రయచ్ఛామి తిష్ఠ సౌమ్య యథాసుఖమ్.

ప్ర. ఆ. హిరణ్యనాథ = బంగారము మద్యప్రదేశమునందు గల, శైలేన్ద్ర = ఓ శైలరాజా, తే = నీ విషయమున, భృశమ్ = మిక్కిలి, పరియష్టః = అస్మి = సంతోషించినాను. సౌమ్య = ఓ సౌమ్యుడా, తే = నీకు, అథయమ్ = అథయమును, ప్రయచ్ఛామి = ఇచ్చుచున్నాను. యథాసుఖమ్ = సుఖముగా, తిష్ఠ = ఉండుము.

రా. హిరణ్యము మద్యయందు గల ఓ మైనాకుడా, నీ విషయమున చాలా సంతోషించినాను. ఓ సౌమ్యుడా, నీకు అథయ మిచ్చుచున్నాను. ఇటుపై నీకు ఇష్టము వచ్చిన చోట సుఖముగా ఉండుము. 140

మూ. సాహ్యం కృతం తే సుమహద్విక్రాంతస్య హనూమతః,
క్రమతో యోజనశతం నిర్భయస్య భయే సతి. 141

ప్ర. ఆ. విక్రాంతస్య = పరాక్రమించుచున్నవాడూ, యోజనశతమ్ = నూరు యోజనములు, క్రమతో = దాటచున్న వాడూ, భయే సతి = భయకారణము కలిగి నపుడు కూడ, నిర్భయస్య = భయము లేనివాడూ అయిన, హనూమతః = హను

మంతునకు, లే = నీకు (నీచేత), సుమహత్ = చాల గొప్ప, సాహ్యామ్ = సహాయము, కృతమ్ = చేయబడినది.

రా. ఎంతో భయపడవలసిన సమయమునందు కూడ ఏ మాత్రము భయము లేక, పరాక్రమము చూపి, నూరు యోధులమురి దూరము దాటుచున్న హనుమంతునకు చాల గొప్ప సహాయము చేసినావు. 141

మూ. రామస్యైష హితాయైవ యాతి దాశరథేర్లరీ,
సత్క్రియాం కుర్వతా తస్య తోషితోఽస్మి దృఢంత్వయా.

ప్ర. ఆ. ఏషః హరిః = ఈ వానరుడు (హనుమంతుడు), దాశరథేః = దశరథకుమారులైన, రామస్య = రామునియొక్క, హితాయైవ = హితముకొరతే, యాతి = వెళ్ళుచున్నాడు. తస్య = అతనికి, సత్క్రియామ్ = సత్కారమును, కుర్వతా = చేయుచున్న, త్వయా = నీచేత, దృఢమ్ = మిక్కిలి, తోషితః అస్మి = సంరోష పెట్టబడినాను.

రా. ఈ హనుమంతుడు, దశరథకుమారులైన రామునకు హితము చేయుటకే వెళ్ళుచున్నాడు. అట్టివానికి నీవు సత్కారము చేసినందుకు నేను చాలా సంతోషించుచున్నాను. 142

మూ. తతః ప్రహర్షమగమద్విపులం పర్వశోత్రమ్,
దేవతానాం పతిః దృష్ట్వా పరిమిష్టం శతక్రతుమ్. 143

ప్ర. ఆ. తతః = అటు ఏమ్మట, పర్వశోత్రమ్ = ఆ పర్వతశ్రేష్ఠము, దేవతానామ్ = దేవతలకు, పతిమ్ = వ్రతులైన, శతక్రతుమ్ = ఇంద్రుని, పరిమిష్టమ్ = సంతోషించినవానినిగా, దృష్ట్వా = చూచి, విపులమ్ = అధిక మైన, ప్రహర్షమ్ = ఆనందమును, అగమత్ = పొందెను.

రా. దేవాదీశ్వరులైన ఇంద్రుడు తన విషయమున సంతోషించినా రను విషయమును తెలిసికొని, ఆ పర్వతశ్రేష్ఠము చాలా ఆనందించెను. 143

మూ. స వై రతవరః శైలో బహువావస్థిత నదా,
హనుమాంశ్చ ముహూర్తేన వ్యతిచక్రామ సాగరమ్. 144

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, రత్నవరః = ఇవ్వబడిన వరము గల, సః = అ, శైలః = పర్వతము, అవస్థితః = అచటనే నిలచినది, బహువ = అయెను. హనుమాంశ్చ = హనుమంతుడు కూడ, ముహూర్తేన = క్షణకాలములో, సాగరమ్ = సముద్రమును, వ్యధిచక్రామ = చాచెను.

రా. అప్పుడు దేవేంద్రునినుండి వరము పొందిన మైనాకము అక్కడ నిలచి ఉండగా, హనుమంతుడు అసలికాంములో సముద్రములోని చాల దూరము చాచి వెళ్ళెను. 144

మూ. తతో దేవాః సగన్ధర్వాః సిద్ధాశ్చ పరమర్షయః,
అబ్రువన్ సూర్యసంకాశాం సురసాం నాగమాతరమ్. 145

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, సగన్ధర్వాః = గంధర్వులతో కూడిన, దేవాః = దేవతలు, సిద్ధాశ్చ = సిద్ధులు, పరమర్షయః = మహర్షులూ, సూర్య సంకాశామ్ = సూర్యునితో సమాన మైన, నాగమాతరమ్ = నాగమాత యైన, సురసామ్ = సురసను గూర్చి, అబ్రువన్ = పలికిరి.

రా. అప్పుడు, దేవతలు, గంధర్వులు, సిద్ధులు, మహర్షులు, సూర్యునితో సమాన మైన వ్రకాశము గల నాగమాత యైన సురసతో ఇట్లు పలికిరి. 145

మూ. అయం వాతాత్మజః శ్రీమాన్స్థవతే సాగరోపరి,
హనుమాన్నామ తస్య త్వం ముహూర్తం విఘ్నమాదర,
రాక్షసం రూపమాస్థాయ సుపౌరం పర్వతోపమమ్,
దంష్ట్రాకరాళం పిల్లాక్షం వక్త్రం కృత్వా నభఃసమమ్.

ప్ర. అ. హనుమాన్నామ = హనుమంతు డను పేరు గల, శ్రీమాన్ = శ్రీమంతు డైన, అయం = ఈ, వాతాత్మజః = వాయుకుమారుడు, సాగరోపరి = సముద్రముపైన, స్థవతే = ఎగురుచున్నాడు, త్వమ్ = నీవు, సుపౌరమ్ = రాం భయంకరమూ, పర్వతోపమమ్ = పర్వతముతో సమానమూ అయిన, రాక్షసమ్ = రాక్షససంబంధ మైన, రూపమ్ = రూపమును, అస్థాయ = గ్రహించి, దంష్ట్రాకరాళమ్ = కోరలతో దయంకరమూ, పిల్లాక్షమ్ = వచ్చని నేత్రములు కలది, నభఃసమమ్ = ఆకాశముతో సమానమూ అయిన, వక్త్రమ్ = ముఖమును,

కృత్యా = చేసి, ముహూర్తమ్ = క్షణకాలముపాటు, తస్య = వానికి, విష్ణుమ్ = విష్ణుమును, అరర = చేయుము.

తా. హనుమంతు డను పేరు గల శ్రీమంతు డైన ఈ వాయుపుత్రుడు సముద్రముపై ఎగురుచున్నాడు. నీవు భయంకరమూ పర్వతసమానమూ అయిన రాక్షసరూపము ధరించి కోరలతో భయంకరముగా ఉన్న, పచ్చని కళ్ళు గల, అకాశ మంత నోరు దేనుకొని ముహూర్తకాలము ఇతనికి విష్ణుము చేయుము.

మూ. బలమిర్వామహే జ్ఞాతుం దూయశ్చాస్య పరాక్రమమ్,

త్వాం విజేష్యమ్యుపాయేన విషాదం వా గమిష్యతి. 147

ప్ర. అ. ఆస్య = ఇతనియొక్క, బలమ్ = బలమును, దూయః = మరియ, పరాక్రమం చ = పరాక్రమమును. ఉపాయేన = ఉపాయముచేత, త్వామ్ = నిన్ను, విజేష్యతి = జయించగలడా, వా = లేక, విషాదమ్ = దుఃఖమును, గమిష్యతి = పొందగలడా అను విషయమునూ, జ్ఞాతుమ్ = తెలిసికొనుటకు, ఇర్వామహే = కోరుచున్నాము.

తా. ఇతని బలపరాక్రమములను, నిన్ను ఉపాయ మేరైన చేసి జయించ గలదా లేదా దిగులుపాటు తెందునా అను విషయమును తెలుసుకొనవలె నని కోరుచున్నాము.

మూ. ఏవముక్తా తు సా దేవీ రైవతైరభిసత్కృతా,

సముద్రమధ్యే సురసా బిద్రధీ రాక్షసం వపుః, 149

వికృతం చ విరూపం చ సర్వస్య చ భయావహమ్,

ప్లవమాన. హనుమ న్నమాప్యత్యేదమువాచ హ. 150

ప్ర. అ. దేవీ = దేవి యైన, సా సురసా = ఆ సురస, రైవతైః = రైవతల చేత, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్తా = పరికల్పింపబడినదై, అభిసత్కృతా = పూజింపబడినదై, సముద్రమధ్యే = సముద్రమధ్యమునందు, వికృతమ్ = వికృత మైనదీ, విరూపం చ = వికార మైన దూపము కలదీ, సర్వస్య = అందరికీ, భయావహమ్ = భయము కలిగించేదీ అయిన, రాక్షసం వపుః = రాక్షసశరీరమును, బిద్రధీ = ధరించుచున్నదై, ప్లవమానమ్ = ఎగురుచున్న, హనుమన్తమ్ = హనుమంతుని, అవృత్య = అడ్డుకొని, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, ఉవాచ హ = పలికెను.

తా. దేవతలు గౌరవపూర్వకముగా ఈ విధముగా కోరగా, ఆ సురసా దేవి అందరికి భయము కలిగించు చాల వికారముగా ఉన్న రాక్షసశరీరము దరించినరై ఎగిరి వెట్లచున్న హనుమంతుని సముద్రమధ్యమునందు అర్థుకొని ఇట్లు పలికెను. 149, 150

మూ. మమ భక్షః ప్రదిష్టస్త్వమీశ్వరైర్వానరర్షభ,
ఆహమ్ త్వం భక్షయిష్యామి ప్రవిశేదం మమాననమ్. 151

ప్ర. ఆ. వానరర్షభ = ఓ వానరశ్రేష్ఠుడా, త్వమ్ = నీవు, ఈశ్వరైః = దేవతలచేత, మమ = నాయొక్క, భక్షః = ఆహారముగా, ప్రదిష్టః = ఇవ్వబడినావు. ఆహమ్ = నేను, త్వమ్ = నిన్ను, భక్షయిష్యామి = దక్షించెదను. అననమ్ = ఈ, మమ = నాయొక్క, అననమ్ = ముఖమును, ప్రవిశ = ప్రవేశించుము.

తా. ఓ వానరశ్రేష్ఠుడా, దేవతలు నిన్ను నా ఆహారముగా ఇచ్చినారు. నిన్ను దక్షించెదను. నా ముఖములోనికి ప్రవేశించుము. 151

మూ. ఏవము క్తః సురసయా ప్రాశ్నారిర్వానరర్షభః,
ప్రహృష్టవదనః శ్రీమానిదం వరసమబ్రవీత్. 152

ప్ర. ఆ. సురసయా = సురసచేత, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్తః = పఠకబడిన, శ్రీమాన్ = కోరి గల, వానరర్షభః = ఆ వానరశ్రేష్ఠుడు, ప్రహృష్టవదనః = సంతోషించిన ముఖము కలవాడై, ప్రాశ్నారిః = కట్టబడిన రోసిరి కలవాడై, ఇదం వరసమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. శ్రీమంతుడైన ఆ వానరార్షముడు, సురస మాటలు విని, ఏమాత్రము దిగులు చెందక, చేతులు జోడించి నమస్కరించుచు ఇట్లు పలికెను. 152

మూ. రామో రాశరథిర్నామ ప్రవిష్టో దర్శకావనమ్,
లక్ష్మణేన సహ బ్రాత్రా వైదేహ్యా చాపి భార్యయా. 153

ప్ర. ఆ. రాశరథిః = దశరథ కుమారుడైన, రామో నామ = రాముడను పేరు గల వీరుడు, బ్రాత్రా = సోదరుడైన, లక్ష్మణేన సహ = లక్ష్మణునితోను, భార్యయా = భార్యయైన, వైదేహ్యా రాపి = నీరతోను, దర్శకావనమ్ = దండకారణ్యమును, ప్రవిష్టః = ప్రవేశించినాడు.

రా. దశరథకుమారులైన రాముడు సోదరులైన లక్ష్మణునితోను, భార్యయైన సీతతోను దండకారణ్యములో ప్రవేశించినాడు 153

మూ. అన్యకార్యవిషక్తస్య బద్ధవైరస్య రాక్షసైః,
తస్య సీతా హృతా భార్యా రావణేన యశస్వినీ. 154

ప్ర. ఆ. రాక్షసైః=రాక్షసులతో, బద్ధవైరస్య=కట్టబడిన వైరము కల, తస్య:=ఆ రాముడు, అన్యకార్యవిషక్తస్య = కార్యాంతరమునందు లగ్నమై ఉండగా, యశస్వినీ=కీర్తిమంతురైన, భార్యా=భార్యయైన, సీతా=సీత, రావణేన=రావణునిచేత, హృతా=హరింపబడినది.

రా. ఆ రామునకు రాక్షసులతో వైర మేర్పడినది. ఒకనా చాతడు మరి యొక పనిలో ఉండగా ఆతని భార్య యైన, కీర్తిమంతురైన సీతను రావణుడు అవహరించెను. 154

మూ. తస్యాః సకాశం దూతోఽహం గమిష్యే రామకారణాత్,
కర్తుమర్హసి రామస్య సాహ్యం విషయవాసిని. 155

ప్ర. ఆ. అహమ్=నేను, రామకారణాత్=రాముని నిమిత్తమై, దూతః=దూతనై, తస్యాః=ఆమెయొక్క, సకాశమ్=సహనమును గూర్చి, గమిష్యే=వెళ్ళగంను. విషయవాసిని=రాముని దేశములో (రాజ్యములో) నివసించుచున్నవానా, రామస్య=రామునకు, సాహ్యమ్=సాహాయ్యమును, కర్తుమ్=చేయుటకు, అర్హసి=తగిఉన్నావు.

రా. నేను రాముని అజ్ఞచే ఆతని దూతగా సీతదగ్గరకు వెళ్ళుచున్నాను. నీవు రాముని రాజ్యమునందే నివసించుచున్నావు గాన నీవు కూడ రామునకు సాహాయ్యము చేయవలెను. 155

మూ. అథవా మైథిలీం దృష్ట్వా రామం చాక్లిష్టకారిణమ్,
ఆగమిష్యామి తే వక్త్రం నత్యం ప్రతిశ్చతోమి తే. 156

ప్ర. ఆ. అథవా=అట్లుకానిచో, మైథిలీమ్=సీతను, చాక్లిష్టకారిణమ్=శ్రమపడకుండా పనులు చేయు, రామం చ=రాముని, దృష్ట్వా=చూచి, తే=

నీయొక్క, వక్రమ్ = ముఖమును, అగమిష్యామి = పొందగలను. సత్యమ్ = యథార్థముగా, తే = నీకు, ప్రతికృణోమి = ప్రతిష్ఠ చేయుచున్నాను.

తా. ఇట్లు నీకు అంగీకారము కాని వక్షమున నేను నీరను చూచి, ఆ విషయము రామునకు తెలిపి, నీ ముఖములోనికి వచ్చెదను. సత్యముగా ప్రతిష్ఠ చేయుచున్నాను. 156

మూ. ఏవముక్తా హనుమతా సురసా కామరూపిణీ,
అబ్రవీన్నాతివరేత కశ్చిదేష వరో మమ. 157

ప్ర. అ. హనుమతా = హనుమంతునిచేత, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్తా = పరికరింప, కామరూపిణీ = స్వేచ్ఛాకూపము గల, సురసా = సురస, అబ్రవీత్ = పలికెను. కశ్చిత్ = ఎవ్వరును, నాతివరేత = నన్ను అతిక్రమించి పోజాలదు. ఏషః = ఇది, మమ = నాయొక్క, వరః = వరము.

తా. ఇద్దానుసారము కూపము ధరించే శక్తి గల ఆ సురస హనుమంతుని మాటలు విని, "నన్నెవ్వరును అతిక్రమించి పోజాలదు. ఇది నాకున్న వరము" అని పలికెను. 157

మూ. తం ప్రయాంతం సముద్వీక్ష్య సురసా వాక్యమబ్రవీత్.
బలం జిజ్ఞాసమానా వై నాగమతా హనుమతః. 158

ప్ర. అ. నాగమతా = నాగమాత యైన, సురసా = సురస, హనుమతః = హనుమంతునియొక్క, బలమ్ = బలమును, జిజ్ఞాసమానా వై = తెలియగోరుచున్నది. ప్రయాంతమ్ = వెళ్ళిపోవుచున్న. తమ్ = అతనిని, సముద్వీక్ష్య = చూచి, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. నాగమాత యైన సురస హనుమంతునికి ఎంత బలమున్నదో తెలుసుకొనవలె నను ఉద్దేశ్యముతో, వెళ్ళిపోవుచున్న అతనిని చూచి ఇట్లు పలికెను. 158

మూ. ప్రవిశ్య వదనం మేఽద్య గన్తవ్యం వానరో త్రమ,
వర ఏష పురా రతో మమ దాత్రేతి సత్వరా. 159
వ్యాదాయ విపులం వక్త్రం స్థితా సా మారుతేః పురః.

ప్ర. అ. వానరోత్తమ = వానరశ్రేష్ఠుడా. అర్క = ఇప్పుడు, మే = నాయొక్క, వరసమ్ = ముఖమును, ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి, గన్తవ్యమ్ = వెళ్లదగి ఉన్నది. ఏషః వరః = ఈ వరము, పురా = పూర్వమునందు, మమ = నాకు, రాత్రా = బ్రహ్మదేవునిదేర, దత్తః = ఇవ్వబడినది. ఇతి = ఇట్లు పలికి, సర్వరా = శౌండరలో కూడినదై, విపులమ్ = విశాల మైన, వత్స్రమ్ = ముఖమును, వ్యాధాయ = తెరచి, సా = ఆమె, మాదుతేః = హనుమంతునియొక్క, పురః = ఎదుట, స్థితా = నిలచినది.

తా. "ఓ వానరశ్రేష్ఠుడా : నా ముఖములో ప్రవేశించిన విదవనే నీవు వెళ్ళవలసి ఉన్నది. ఇది నాకు పూర్వము బ్రహ్మదేవుడు ఇచ్చిన వరము". ఇట్లు పలుకుదు ఆమె శౌండరగా విశాల మైన ముఖమును తెరచి హనుమంతుని ఎదుట నిలెను.

159

మూ. ఏవముక్తః సురసయా క్రుద్ధో వానరపుల్లవః, 160
అబ్రవీత్కురు వై వత్స్రం యేన మాం విషహిష్యసే.

ప్ర. అ. సురసయా = సురసరేఖ, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్తః = వంకబడిన, వానరపుల్లవః = హనుమంతుడు, క్రుద్ధః = కోపించినవాడై, అబ్రవీత్ = పలికెను, వత్స్రమ్ = ముఖమును, కురు వై = పెద్దది చేయుము. యేన = దేనిచేత, మామ్ = నన్ను, విషహిష్యసే = సహించగలవో.

తా. సురస మాటలు విన్న హనుమంతుడు కోపముతో ఇట్లనెను. "నీవు ఎంత పెద్దగా నీ నోరు చాపెదవో రాపుము, నన్నెట్లు సహించెదవో చూచెదను".

మూ. ఇత్కుక్త్వా సురసాం క్రుద్ధో దశయోజనమాయతః, 161
దశయోజనవిస్తారో బభూవ హనుమాన్స్తదా.

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, సురసామ్ = సురసను గూర్చి, ఇతి = ఇట్లు, ఉక్త్వా = పలికి, క్రుద్ధః = కోపించినవాడై, దశయోజనమ్ = నూరుయోజనములు, ఆయతః = పొర వై నవాడు గాను, దశయోజన విస్తారః = పదియోజనముల వైశాల్యము కలవాడు గాను, బభూవ = ఆయెను.

తా. అప్పుడు, హనుమంతుడు సురసతో, ఇట్లు పలికి, కోపించినవాడై,

పదియోజనముం పొడవు, పది యోజనముం వైశాల్యము ఉండు నట్లు రేహమును పెంచెను, 161

మూ. తందృష్ట్యా మేఘసంకాశం దశయోజనమాయతమ్, 162
చకార సురసా చాస్యం వింశద్వీజనమాయతమ్.

ప్ర. అ. దశయోజనమ్ = పది యోజనములు, అయతమ్ = పొడ వైన, మేఘసంకాశమ్ = మేఘముతో సమాన మైన, తమ్ = అతనిని, దృష్ట్యా = చూచి, సురసా త = సురస కూడ, అస్యమ్ = ముఖమును, వింశద్వీజనమ్ = ఇరువది యోజనములు, అయతమ్ = పొడ వైనదానినిగా, చకార = చేసెను.

తా. పది యోజనములు పొడవుగా, మేఘము వలె ఉన్న ఆ హనుమంతుని చూచి, సురస కూడ, తన ముఖమును ఇరువది యోజనముల పొడ వగు నట్లు పెంచెను. 162

మూ. హనుమాంస్తు తతః క్రుద్ధత్రింశద్వీజనమాయతః. 163
చకార సురసా వక్త్రం చత్వారింశత్తథోచ్చితమ్,
బభూవ హనుమాన్వీరః పఞ్చాశద్వీజనోచ్చితః. 164

ప్ర. అ. తతః = ఏమ్మట, హనుమాంస్తు = హనుమంతు డైతే, క్రుద్ధః = కోపించినవాడై, త్రింశద్వీజనమ్ = ముప్పది యోజనములు, అయతః = పొడ వాయెను. సురసా = సురస, తథా = అట్లే వక్త్రమ్ = ముఖమును, చత్వారింశత్ = నలుబదియోజనములు, ఉచ్చితమ్ = ఎత్తైనదానినిగా, చకార = చేసెను. వీరః = వీరుడైన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, పఞ్చాశద్వీజనోచ్చితః = ఏబది యోజనములు ఎత్తు కలవాడు, బభూవ = ఆయెను.

తా. ఏమ్మట హనుమంతుడు, కుపితుడై, ముప్పది యోజనముల పొడ వాయెను. సురస తన ముఖమును నలుబది యోజనముల ఎత్తు పెంచెను. వీరు డైన హనుమంతుడు ఏబది యోజనముల ఎత్తు పెరిగెను. 163, 164

మూ. చకార సురసా వక్త్రం షష్టియోజనమాయతమ్,
తథైవ హనుమాన్వీరః సప్తతీయాక్షినోచ్చితః. 165

ప్ర. అ. సురసా = సురస, వక్త్రమ్ = ముఖమును, షష్టియోజనమ్ =

అరువది యోజనములు, ఆయతమ్ = పొడవైనదానినిగా, చకార = చేసెను. ఏరు =
 ఏరు దైన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, తదైన = అట్లే, సవలీయోజనోద్వితః =
 దెబ్బది యోజనముల ఎత్తు కలవా డాయెను.

తా. సురస తన ముఖము అరువది యోజనముల పొడవు పెంచెను. ఏరు
 దైన హనుమంతుడు కూడ దెబ్బది యోజనముల పొడ వయ్యెను. 165

మూ. చకార సురసావక్రమశీలీయోజనోద్వితమ్,
 హనుమానచలపథో నవలీయోజనోద్వితః. 166

ప్ర. ఆ. సురసా = సురస, వక్రమ్ = ముఖమును, అశీలీయోజనోద్వితమ్
 = ఎనుబది యోజనముల ఎత్తుగలదానినిగా, చకార = చేసెను. అచలప్రఖ్యః =
 వర్జితముతో సమాను దైన. హనుమాన్ = హనుమంతుడు, నవలీయోజనోద్వితః
 = తొంబది యోజనముల ఎత్తు కలవాడు అయ్యెను.

తా. సురస తన నోడు ఎనుబది యోజనముల పొడ వుండు నట్లు చేయగా
 వర్జితాకారు దైన హనుమంతుడు తొంబది యోజనముల ఎత్తు పెరిగెను. 166

మూ. తద్వృష్ట్యా వ్యాదిశం త్యాస్యః వాయుపురః సుబుద్ధిమాన్,
 దీర్ఘజిహ్వం సురసయా సుమోరం సరకోపమమ్,
 సుసంక్షిప్తాత్మనః కాయం బహుబాల్లష్ఠమాత్రకః. 167

ప్ర. ఆ. సుబుద్ధిమాన్ = గొప్ప బుద్ధిమంతు దైన, వాయుపురః =
 హనుమంతుడు, సురసయా = సురసచేత, వ్యాదిశమ్ = తెరవబడినదీ, దీర్ఘజిహ్వమ్
 = దీర్ఘ మైన నాలుక కందీ, సుమోరమ్ = చాల దయంకర మైనదీ, సరకోపమమ్
 = నరకముతో సమాన మైనదీ, అయిన, తత్ ఆస్యమ్ = ఆ ముఖమును,
 తద్వృష్ట్యా = చూచి, ఆత్మనః = తనయొక్క, కాయమ్ = శరీరమును, సుసంక్షిప్తమ్ =
 తాగుగా కుదించి (తాం చిన్నదిగా చేసి), అబ్లష్ఠమాత్రః = బొటనవ్రేలు ప్రమా
 ణము కలవాడు, బహువ = అయెను.

తా. మహాబుద్ధికారి యైన హనుమంతుడు, దీర్ఘ మైన జిహ్వా కలదీ, చాల
 దయంకరముగా ఉన్నదీ, నరకముతో సమాన మైనదీ అయిన, సురస చాసిన
 ఆ ముఖమును చూచి, తన శరీరమును చాల చిన్నదిగా చేసి, బొటనవ్రేలు వంటి
 ప్రమాణము కలవాడు అయ్యెను.

వి. ఈ శ్లోకానికి వెనుక "తం ప్రయాంతం సముద్యక్ష్య" మొదలు "చకార సురసా వక్త్రం ... నవరీయోజనోచ్చితః" అను శ్లోకం వరకూ ఉన్న (శ్లో. 158—166) ఎనిమిది శ్లోకాలు కాలుల చమత్కారం కోసం ఎవరో రచించి వేర్చి ఉంటారు. శతయోజనవిస్తీర్ణ మైన సముద్రాన్ని లంఘించడానికి బయలు దేరి దాదాపు సగం దూరం వచ్చిన హనుమంతుడు సురసను జయించుటకై మొదట పదియోజనాల పొడవు, పదియోజనాల బావు ఉండే బట్ట శరీరం పెంచి చివరకు లొంఠైయోజనాలపొడవు (దానికి తగిన బావు) ఉండే బట్ట పెంచినచో ఇందుమించు ఈ శరీరంనుంచి ఆ శరీరంవరకూ వ్యాపించి వచ్చే ఆయిపోయినది. ఇంక ఎగరవలసిన పని లేదు. 167

మూ. సోఽభిపత్యాశు తద్యక్త్రం నిష్పత్య చ మహాజవః,
అన్తరిక్షే స్థితః శ్రీమానిరం పతన మబ్రవీత్. 168

ప్ర. అ. శ్రీమాన్ = శోభావంతుడూ, మహాజవః = గొప్ప వేగము గల వాడూ అయిన, సః = హనుమంతుడు, అశు = శీఘ్రముగా, తద్యక్త్రమ్ = ఆమె ముఖమును, అభిపత్య = పొంది, నిష్పత్య చ = దైటకు వచ్చి, అన్తరిక్షే = ఆకాశమునందు, స్థితః = ఉన్నవాడై, ఇదమ్ = ఈ, పతనమ్ = పతనమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. శ్రీమంతుడైన హనుమంతుడు వెంటనే మహావేగముతో ఆమె ముఖము లోనికి, ప్రవేశించి, వరల దైటకు వచ్చి ఆకాశమునందు నిలచి ఇట్లనెను. 168

మూ. ప్రవిష్టోఽస్మి హి తే వక్త్రం దాక్షయణి నమోఽస్తు తే,
గమిష్యే యత్ర వైదేహీ సత్యం చాసీద్వరస్తవ 169

ప్ర. అ. దాక్షయణి = ఓ దక్షపుత్రీ ! తే = నీయొక్క, వక్త్రమ్ = ముఖమును, ప్రవిష్టః = ప్రవేశించినవారను, అస్మి హి = అయితని కదా. తే = నీకు, నమః = సమస్కారము, అస్తు = అగుగాక, వైదేహీ = సీత, యత్ర = ఎక్కడ ఉన్నదో అక్కడికి, గమిష్యే = వెళ్ళగలను. తవ = నీయొక్క, వరః చ = వరము కూడ, సత్యమ్ = సత్యముగా, అసీత్ = అయ్యెను.

తా. దక్షవ్రతాపతి కుమార్తె వైన ఓ సురసా ! నీ ముఖములోనికి ప్రవే

శిరిసాను కదా, నీకు నమస్కారము. ఇంక నీర ఉన్న చోటికి వెళ్ళెదను.
నీ వరము కూడ నత్య మైనది కదా. 169

మూ. తం దృష్ట్యా వరనాన్ముక్తం చన్ద్రం రాహుముఖాదివ,
అబ్రవీత్సురసా దేవీ స్వేన రూపేణ వానరమ్. 170

ప్ర. అ. రాహుముఖాత్ = రాహువుయొక్క ముఖమునుండి, చన్ద్రమివ =
చంద్రుని వలె, వరనాత్ = తన ముఖమునుండి, ముక్తమ్ = విడువబడిన, తం
వానరమ్ = ఆ హనుమంతుని, దృష్ట్యా = చూచి, సురసా దేవీ = దేవి యైన సురస,
స్వేన = తన సంబంధ మైన, రూపేణ = రూపముతో, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. రాహుముఖమునుండి చంద్రుడు వలె, తన ముఖమునుండి లైటకు
వచ్చిన ఆ హనుమంతుని చూచి, ఆ సురస, తన రూపమును ధరించి, ఇట్లు
పలికెను. 170

మూ. అర్థసిద్ధ్యై హరిశ్రేష్ఠ గర్భ సౌమ్య యథాసుఖమ్,
సమానయన్య వైదేహీం రామదేణ మహాత్మనా. 171

ప్ర. అ. సౌమ్య = సౌమ్యుడ వైన, హరిశ్రేష్ఠ = ఓ వానరశ్రేష్ఠుడా, అర్థ
సిద్ధ్యై = కార్యవిధికొరకు, యథాసుఖమ్ = సుఖముగా, గర్భ = బెల్గుము.
వైదేహీమ్ = నీతను, మహాత్మనా = మహాత్ము డైన, రామదేణ = రామునితో,
సమానయన్య = చెర్చుము.

తా. సౌమ్యుడ వైన ఓ వానరశ్రేష్ఠుడా. కార్యసిద్ధితై సుఖముగా
వెళ్ళుము. నీతను మహాత్ము డైన రామునితో చెర్చుము. 171

మూ. తత్ప్రతీయం హనుమతో దృష్ట్యా కర్మ సుదుష్కరమ్,
సాధు సాధ్యోతి భూతాని ప్రళళంసుస్తదా హరిమ్. 172

ప్ర. అ. సుదుష్కరమ్ = రాని కష్టసాధ్య మైన, హనుమతః = హను
మంతునియొక్క, తత్ = ఆ, త్ప్రతీయం కర్మ = మూడవ వనిని, దృష్ట్యా =
చూచి, తదా = అప్పుడు, భూతాని = ప్రాణు లన్నీ, సాధు సాధు ఇతి = తాగు
తాగు అని, హరిమ్ = హనుమంతుని, ప్రళళంసు = ప్రళంసించినవి.

తా. హనుమంతుడు చేసిన, ఇతడు తెవ్వరూ పేయ జాలని ఆ మూడవ పని చూచి, అందరును "చాలా బాగున్నది, చాలా బాగున్నది" అని ప్రశంసించిరి.

172

మూ. స సాగరమనాధృష్యమభ్యేత్య వరుణాలయమ్,
జగామాకాశమావిశ్య వేగేన గరుడోపమః.

173

ప్ర. అ. వేగేన = వేగముచేత, గరుడోపమః = గరుత్మంతునితో సమానుడైన, సః = హనుమంతుడు. అనాధృష్యమ్ = ఎదిరింప శక్యముకాని, వరుణాలయమ్ = వరుణదేవుని నివాసస్థాన మైన, సాగరమ్ = సముద్రమును, అభ్యేత్య = సమీపించి, అకాశమ్ = ఆకాశమును, అవిశ్య = ప్రవేశించి, అగామ = వెళ్లెను.

తా. గరుత్మంతునితో సమాన మైన వేగము గల ఆ హనుమంతుడు ఎవ్వరును ఎదిరింప శక్యము కాని, వరుణనివాస మైన సముద్రమును సమీపించి, ఆకాశమార్గమునందు ప్రయాణము చేసెను.

173

మూ. సేవితే వారిరారాః పతగైశ్చ నిషేవితే,
ఽరితే కైశికారైశ్చ రైరావతనిషేవితే.

174

సింహకుశ్మరశార్దులపతంగోరగవాహనైః,

విమానైః సంపతద్భిశ్చ విమతైః సమలంకృతే.

175

వజ్రాశనిసమామూతైః పావతైరుపశోభితే,

కృతపుష్పైర్మహాబాగైః స్వర్ణజిద్భిరలంకృతే.

176

వహరా హవ్యమత్యర్థం సేవితే చిత్రతానునా,

గ్రహనక్షత్రచన్ద్రార్కారాగణవిదూషితే.

177

మహర్షిగణగన్ధర్వనాగయక్షసముకుతే,

విచిత్రే విమలే విశ్వే విశ్వావసునిషేవితే.

178

దేవరాజగణాకాన్తే చన్ద్రసూర్యపథే శివే,

ఎరానే శీవలోకస్య విరతే బ్రహ్మనిర్మితే.

179

బహుశః సేవితే వీరై ర్విద్యాధరగజై ర్వరైః ।

జగము వాయుమార్గే తు గరుత్మానివ మారుతిః । 180

ప్ర. అ. వారిదారాదిః = ఇందారం చేత లేదా మేఘముంచేత, సేవితే = సేవింపబడినది, పరగైశ్చ = పశులచేత కూడ, నిషేవితే = సేవింపబడినది, తైశ్చికారైశ్చ = తైశ్చికమును రాగమును బోధించు కుంబురుడు మొదలైన వారిచేత (ఈ అర్థం సంకృప్తికరంగా లేదు), చరితే = సంచరింపబడినది, ఐరావతనిషే వితే = ఐరావతముచేత సేవింపబడినది, సింహకుళ్ళారకాద్భూతపతంగోరగవాహనైః = సింహములు, ఏనుగులు, పెద్ద పులులు, పక్షులు, సర్పములు రాగునవిగా గల (సింహాదులచే మోయబడుచున్న), సంపతర్హిః = మహావేగముతో వచ్చి పడుచున్న, విషురైః = స్వచ్ఛ మైన, విమానైః = విమానముంచేత, సమం కృతే = అలంకరింపబడినది, వజ్రాశనిసమాఘాతైః = వజ్రముతోను, పిడుగు తోను సమాన మైన ఆఘాతము (వేగముగా తగులు రెండు) గల, పావతైః = అగ్నులచేత, ఉపశోభితే = ప్రకాశింపజేయబడినది, కృతపుణ్యైః = చేయబడిన పుణ్యము గల, మహాభాగైః = మహాభాగ్యవంతు లైన, స్వర్గజిర్హిః = స్వర్గమును జయించినవారిచేత, అలంకృతే = అలంకరింపబడినది, అత్యర్థమై = మిక్కిలి, హవ్యమై = హవిస్సును, వహతా = మోసికొనిపోవుచున్న, చిత్రబానునా = అగ్ని చేత, సేవితే = సేవింపబడినది, గ్రహనక్షత్రచన్ద్రార్కరాగజవిభూషితే = కుజాదిగ్రహములచేతను, అశ్వవ్యాధినక్షత్రముంచేతను, చంద్రసూర్యులచేతను, తారకలచేతను అలంకరింపబడినది, మహర్షిగణగన్ధర్వ నాగయక్షసమాకులే = మహర్షుల సముదాయముచేతను, గంధర్వులచేతను, నాగులచేతను, యక్షుల చేతను వ్యాకులమైనది, వివిత్తైః = జనసంబాధము లేనిది, విమలే = నిర్మల మైనది, విశ్వే = అంతటా వ్యాపించినది, విశ్వావసునిషేవితే = విశ్వావసు వను గంధర్వ రాజుచేత సేవింపబడినది, దేవరాజగజాశ్రావై = దేవేంద్రుని గజముంచేత సంచరింపబడినది, చన్ద్రసూర్యవధే = చంద్రసూర్యుల మార్గ మైనది, శవే = మంగళకర మైనది, తీవలోకస్య = తీవ (భూ) లోకమునకు, బ్రహ్మనిర్మితే = బ్రహ్మచేపునిచేత నిర్మింపబడిన, వితలే = అరివిశాం మైన, వితానే = వితాన మైనది, (సతామండపాదులలో ఇంటి అద్భుతనము కనబడకుండునట్లు కట్టిన చిత్రవిచిత్ర మైన రంగులు గల లేదా తెల్లని వస్త్రము వితానము "రాందినీ"), వరైః = శ్రేష్ఠు లైన, వీరైః = వీరు లైన, విద్యాధరగజైః = విద్యాధరుల సము

రాయముం చేత, ఐహళః = అనేక విధములుగా, సేవితే = సేవింపబడినది
అయిన, వాయుమార్గే = ఆకాశమునందు, మారుతిః = హనుమంతుడు, గరుత్మా
నివ = గరుత్మంతుడు వలె, జగామ = వెళ్ళెను.

రా. హనుమంతుడు ఆకాశమునందు గరుత్మంతుడు వలె ఎగురుచు
ప్రయాణము చేసెను. ఆ ఆకాశమునందు మేఘములు, పక్షులు, తైశికార్యులు
ఐరావతము సంవరించుచుండెను. సింహములు, ఏనుగులు, పెద్దపులులు, పక్షులు,
సర్పములూ లాగగా, నిర్మల మైన అంద మైన ఎన్నో విమానములు మహా
వేగముతో సంవరించుచుండెను. (లేదా సింహాద్యకారములో ఉన్న అనేక
విమానములు సంవరించుటచే చూడ ముచ్చటగా ఉండెను.) అక్కడక్కడ అగ్ని
పిండములు దీకొని వజ్రమువంటి, ఏడుగులవంటి ద్వనిని కలిగించుచుండెను.
పుణ్యకర్మ లాభరించి స్వర్గము జయించిన ఎందరో మహాభాగ్యవంతులు ఆయా
ప్రదేశములను ఆరంభించి ఉండిరి. యజ్ఞములలో దేవతలకు సమర్పించిన
హవిస్సులను మోసికొనిపోవుచు అగ్ని కనబడుచుండెను. చంద్రుడు, సూర్యుడు,
ఇతర గ్రహములు, అశ్వినాదిసక్షత్రములు, తారాగణములు, అందముగా ప్రకా
శించుచుండెను. అది అక్కడక్కడ మహర్షిగణములతోను, గంధర్వులతోను,
నాగులతోను, యక్షులతోను నిండి ఉండెను. కొన్ని చోట్ల నిర్దానముగా ఉండెను.
అరినిర్మల మైన ఆ ఆకాశము అంతటా వ్యాపించి ఉండెను. విశ్వావసు వను
గంధర్వరాజు అక్కడనే నివసించుచుండెను. మంగళప్రదమూ, సూర్యచంద్రుల
గమనమార్గమూ అయిన ఆకాశమునందు, దేవేంద్రుని గజములు సంవరించు
చుండెను. వీరులూ, ఉత్తములూ అయిన విద్యారదులు అవట అధికముగా విహ
రించుచుండిరి. ఆ ఆకాశము జీవలోకము వైభాగమున అందముగా ఉండుటతై
బ్రహ్మదేవుడు కర్తవ్య విధానము (ధారినీ) వలె ఉండెను. 174-180

మూ. ప్రద్యుశ్యమానః సర్వత్ర హనుమాన్మారుతాత్మః,

దేవేఽమృతం నిరాలమృతం లమృపక్ష ఇవాద్రిరాట్. 181

ప్ర. అ. సర్వత్ర = అంతటను, ప్రద్యుశ్యమానః = చూపబడుచున్న,
మారుతాత్మః = వాయుపుత్రుడైన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, లమృపక్షః =
వ్రేలాడుచున్న (లేదా పొడవైన) రెక్కలుగలి, అద్రిరాట్ ఇవ = వర్వతరాజు

వలె, నిదాంచ్చమ్ = ఆధారము లేని, అమృరమ్ = ఆకాశమును, వేదే = పొందెను.

తా. వాయుతనయుడైన ఆ హనుమంతుడు దీర్ఘమైన రెక్కలు గల మహావర్చతము వలె, ఎట్టి ఆధారము లేని ఆకాశమార్గమున ప్రయాణము చేయుచు చాల ఎత్తుగా ఎగురుటచేత అన్ని ప్రదేశములనుంచి కనబడుచుండెను. 181

మూ. వ్యవమానం తు తం దృష్ట్యా సింహికా నామ రాక్షసి,
మనసా చింతయామాస ప్రవృద్ధా కామరూపిణి. 182

ప్ర. ఆ. కామరూపిణి = ఇచ్ఛానుసారము రూపము కల, సింహికా నామ = సింహిక అను, రాక్షసి = రాక్షసి, దృష్ట్యా = ఎగురుచున్న, తమ్ = అరనిని, చింతయామాస = చింతించెను. ప్రవృద్ధా = పెరిగినదై, కామరూపిణి = అలోచించెను.

తా. స్వేచ్ఛానుసారముగా రూపములను ధరించగలిగిన సింహిక అను ఒక రాక్షసి, ఆకాశమార్గమున వెళ్తున్న హనుమంతుని చూచి, దేహమును పెంచుచు, ఇట్లు ఆలోచించెను. 182

మూ. అద్య దీర్ఘస్య కాలస్య తవిష్టామ్యహమాశితా,
ఇదం హి మే మహత్సత్త్వం చిరస్య వశమాగతమ్.

ప్ర. ఆ. చిరస్య = చాల కాలానికి, ఇదమ్ = ఈ, మహత్ = గొప్పదైన, సత్త్వమ్ = బంధువు, మే = నాయొక్క, వశమ్ = వశమును, అగతమ్ = పొందినది. దీర్ఘస్య = అతి దీర్ఘమైన, కాలస్య = కాలమునకు, అద్య = నేడు, అహమ్ = నేను ఆశితా = భోజనము చేసినదానను, తవిష్టామి = తాగెను.

తా. ఇంత కాలానికి ఈ పెద్ద బంధు వేదో నాకు చిక్కినది. చాల కాలము తరువాత నేడు, మంచి భోజనము చేసెదను. 183

మూ. ఇతి సంచిన్త్య మనసా ఛాయామస్య సమాక్షిపత్,
ఛాయాయాం గృహ్యమాజాయాం చింతయామాస వానరః.

ప్ర. ఆ. ఇతి = ఇట్లు, మనసా = మనస్సుతో, సంచిన్త్య = ఆలోచించి, అస్య = ఈతనియొక్క, ఛాయామ్ = నీదను, సమాక్షిపత్ = అకర్చించెను. ఛాయాయామ్ =

= నీడ, గృహ్యమాతాయామ్ = గ్రహించబడుచున్న దగుచుండగా, వానరః = హనుమంతుడు, చిన యామాస = ఆలోచించెను.

తా. ఆ రాక్షసి ఈ విధముగా ఆలోచించి, హనుమంతుని నీడను ఆకర్షించెను. ఈ విధముగా నీడ ఆకర్షింపబడి నప్పుడు హనుమంతుడు ఇట్లు అనుకొనెను. 184

మూ. సమాక్షిప్తోఽస్మి తరసా పజ్ఞాకృతపరాక్రమః,
ప్రతిలోమేన వాతేన మహానౌరివ సాగరే. 185

ప్ర. ఆ. సాగరే = సముద్రమునందు, ప్రతిలోమేన = ప్రతికూల మైన, వాతేన = వాయువుచేత, మహానౌరివ = గొప్ప నడవ వలె, పజ్ఞాకృతపరాక్రమః = కుంభిరిగా తేయబడిన (తగ్గించబడిన) పరాక్రమము కలవాడనై, తరసా = విరాజితముగా, సమాక్షిప్తః = లాగబడినవాడను, అస్మి = అగుచున్నాను.

తా. మహాసముద్రమధ్యమునందు ఎదురుగాలిచే ఒక నడక వలె హటాత్తుగా నా పరాక్రమము తగ్గిపోయినది. నన్నెవరో ఈడ్చివేయుచున్నట్లున్నది.

మూ. తిర్థగూర్వమరత్నైవ వీక్షమాణస్తతః కపిః,
దదర్శ స మహత్పత్త్యముత్థితం లవణామృసి. 186

ప్ర. ఆ. తతః = అటుపిమ్మట, కపిః = హనుమంతుడు, తిర్థక్ = అర్థముగాను, గూర్వమ్ = పైకి, అరత్నైవ = క్రిందికి, వీక్షమాణః = చూచుచు, లవణామృసి = లవణసముద్రమునందు, ఉత్థితమ్ = లేచిన, మహత్ = పెద్ద, పత్త్యమ్ = అంటువును, దదర్శ = చూచెను.

తా. పిమ్మట హనుమంతుడు అర్థముగాను, పైకి, క్రిందికి చూచుచు లవణసముద్రమునందు లేచిన ఒక మహాఅంటువును చూచెను. 186

మూ. తద్వృష్ట్యా చింతయామాస మారుతిర్వికృతాననమ్,
కపిరాజేన కథితం సత్త్వమదృతదర్శనమ్. 187
చాయాగ్రాహ మహావీర్యం తదిదం నాత్ర సంశయః.

ప్ర. ఆ. మారుతిః = హనుమంతుడు, వికృతాననమ్ = వికృత మైన

ముఖము గం, తత్ = ఆ జంతువును, దృష్ట్యా = చూచి, చింతయామాస = ఆలోచించెను. కపిరాజేన = సుగ్రీవునిచేత, కథితమ్ = చెప్పబడిన, అద్భుత దర్శనమ్ = అద్భుత మైన దర్శనము గం. రాయాగ్రాహి = నీడను ఆకర్షించు. మహావీర్యమ్ = గొప్ప పరాక్రమము గం, తత్ = ఆ, సత్త్వమ్ = జంతువు, ఇదమ్ = ఇదే. ఆత్ర = ఈ విషయమున, సంశయః = సంశయము, స = లేదు.

రా. హనుమంతుడు, వికృత మైన ముఖము గం ఆ జంతువును చూచి ఇట్లు ఆలోచించెను. చూచుటకు అశ్చర్యకరమూ, నీడను ఆకర్షించే మహా వీర్యము కలదీ అయిన, సుగ్రీవుడు చెప్పిన, ఆ జంతువు ఇదే; సందేహము లేదు.

మూ. స తాం బుద్ధ్యార్థతత్త్వేన సింహికాం మతిమాన్కుపిః,
వ్యవర్తత మహాకాయః ప్రావృషీవ వలాహకః.

ప్ర. ఆ. మతిమాన్ = బుద్ధిమంతుడైన, సః కపిః = ఆ హనుమంతుడు, తామ్ = రానిని, అర్థతత్త్వేన = యథార్థముగా, సింహికామ్ = సింహికనుగా, బుద్ధ్యా = తెలిసికొని, మహాకాయః = గొప్ప దేహముకలవాడగునట్లు, ప్రావృషి = వర్షాకాలమునందు, వలాహకః ఇవ = మేఘము వలె, వ్యవర్తత = వృద్ధిపొందెను.

రా. బుద్ధిమంతుడైన ఆ హనుమంతుడు అమె సింహికయే అను యథార్థమును తెలుసుకొని, వర్షాకాలమునందు మేఘము వలె, దేహము పెంచెను. 188

మూ. తస్య సా కాయముద్వీక్య వర్తమానం మహాకపేః, 189
వక్త్రం ప్రసారయామాస పాతాళాంతరసన్నిభమ్.

ప్ర. ఆ. సా = ఆ సింహిక, తస్య మహాకపేః = ఆ హనుమంతుని యొక్క, కాయమ్ = శరీరమును, వర్తమానమ్ = వృద్ధిపొందుచున్నరానినిగా, ఉద్వీక్య = చూచి, పాతాళాంతరసన్నిభమ్ = పాతాళమధ్యములో సమాన మైన, వక్త్రమ్ = ముఖమును, ప్రసారయామాస = రాపెను.

రా. హనుమంతుని శరీరము పెరుగుట చూచిన ఆ సింహిక పాతాళ మధ్యము వంటి తన ముఖమును రాపెను. 189

మూ. మనరాతీవ గర్జన్తీ వానశం సమద్రిడవత్. 190

స దదర్శ తతస్తస్యా వివృతం సుమహన్నుభమ్.

కాయమాత్రం చ మేదావీ మర్మాణి చ మహాకపిః. 191

ప్ర. అ. పునరాదీప = మేమవంత్రి వలె, గర్జన్తి = గర్జించుచున్నవై, వానరమ్ = హనుమంతుని గూర్చి, సమచిద్రవత్ = వరుగైతెను. తతః = అటు పిమ్మట, మేదావీ = బుద్ధిశాలి యైన, మహాకపిః = హనుమంతుడు, తస్యాః = ఆమెయొక్క, వివృతమ్ = తెరవబడిన, కాయమాత్రమ్ = తన దేహముతో సమాన మైన ప్రమాణము గల, సుమహత్ = రాం పెద్ద యైన, ముఖమ్ = ముఖమును, మర్మాణి చ = మర్మప్రదేశములను, దదర్శ = చూడెను.

తా. ఆమె మేమవంత్రి వలె గర్జించుచు, హనుమంతుని వైపు వరుగైతెను. అప్పుడు, బుద్ధిశాలి యైన ఆ హనుమంతుడు, తన దేహముంత ప్రమాణముతో ఉన్న, తెరవబడిన, ఆమె నోటిని, మర్మస్థానములనూ చూడెను. 190, 191

మూ. స తస్యా వివృతే వక్త్రే వజ్రసంహననః కపిః,

సంక్షిప్య ముహురాత్మానం నిష్ప్రపాత మహాబలః. 192

ప్ర. అ. మహాబలః = గొప్ప బలము కల, వజ్రసంహననః = వజ్రము వంటి దేహము గల, సః కపిః = ఆ హనుమంతుడు, ఆత్మానమ్ = దేహమును, ముహుః = మాదిమాదికి (ఇంకను), సంక్షిప్య = కుదించి, తస్యాః = ఆమెయొక్క, వివృతే = తెరవబడిన, వక్త్రే = ముఖమునందు, నిష్ప్రపాత = వదెను.

తా. వజ్రము వంటి దేహము గల, మహాబలశాలి యైన హనుమంతుడు తన శరీరమును చాలా చిన్నదిగా తేసి. తెరచిన ఆమె నోటిలో వదెను. 192

మూ. అస్మే తస్యా నిమజ్జన్తం దదృశుః సిద్ధచారణాః,

గ్రస్యమానం యథా చన్ద్రో పూర్ణం పర్వతీ రాహుణా.

ప్ర. అ. సిద్ధచారణాః = సిద్ధులూ, చారణులూ, తస్యాః = ఆమెయొక్క, అస్మే = ముఖములో, నిమజ్జన్తమ్ = మునిగిపోవుచున్న ఆ హనుమంతుని, పర్వతీ = పూర్ణిమాపర్వమునందు, రాహుణా = రాహువుచేత, గ్రస్యమానమ్ = మ్రుంగివేయబడుచున్న, పూర్ణమ్ = పూర్ణు యైన, చన్ద్రో యథా = చంద్రుని వలె, రద్రుః = చూచిరి.

తా. పూర్తిమయందు రాహువుచేత మ్రింగివేయబడుచున్న పూర్ణచంద్రుడు. వలె, హనుమందుడు ఆమె ముఖముతో మునిగిపోవుచుండగా నీడ్చుచు, చాదబులు చూచిరి.

193

మూ. తతస్తస్యా నఖైస్తీక్షైర్మర్మాణ్యుత్కృత్య వానరః,

ఉత్పపాతాథ వేగేన మనఃసంపాతవిక్రమః. 194

ప్ర. ఆ. తతః=అటుపిమ్మట, వానరః = హనుమందుడు, తీక్షై=తీక్షణమైన, నఖైః = గోళ్ళతో, తస్యాః=ఆ సింహికయొక్క, మర్మాణి = మర్మ ప్రదేశములను, ఉత్కృత్య=లేచింది, అథ = పిమ్మట, మనఃసంపాతవిక్రమః = మనోవేగము వంటి వేగము గలవాడై, వేగేన = వేగముతో, ఉత్పపాత=పైకి ఎగిరెను.

తా. పిమ్మట హనుమందుడు వాడి యైన గోళ్ళతో ఆమె శరీరముతో ఉన్న గుండె మొదలైన మర్మస్థానములను పెకలించితేసి, మనోవేగముతో సమానమైన వేగముతో పైకి వచ్చెను.

194

మూ. తాం తు దృష్ట్వా చ దృశ్యా చ దాక్షిణ్యేన నిపాత్య చ,

స కపిప్రవర్త వేగార్జ్యవృధే పునరాత్మవాన్. 195

ప్ర. ఆ. ఆత్మవాన్ = బుద్ధిమందుడైన, సః = ఆ, కపిప్రవర్తః = హనుమందుడు, తామ్ = ఆమెను, దృష్ట్వా చ = చూపు (ఆలోచన)చేతను, దృశ్యా చ = రైర్యముచేతను, దాక్షిణ్యేన = నేర్పుచేతను, నిపాత్య = పడవేసి, పునః = తిరిగి, వేగాత్ = వేగమువలన, వృధే = వృద్ధిపొందెను.

తా. మహాబుద్ధిశాలి యైన ఆ హనుమందుడు తగు ఉపాయమును ఆలోచించి, రైర్యముతోను, నేర్పుతోను ఆ సింహికను సంహరించి, మరల వేగముతో పెరిగెను.

195

మూ. హృతహృత్పా హనుమతా పపాత విమరామృసి,

తాం హతాం వానరేణాశ పతిరాం వీక్ష్య సింహికామ్. 196

రూతాన్యాకాశదారీణి తమూచః ప్లవగోత్తమమ్.

ప్ర. అ. పా = ఆ సింహిక, హనుమలా = హనుమంతునిదేత, హృతహృత్ = హరింపబడిన హృదయము గలదై, విదురా = వ్యాకులురాలై, అమృసి = నీటిలో, పపాత = పడెను. వానరేణ = హనుమంతునిదేత, ఆశు = శీఘ్రముగా, హరామ్ = చంపబడిన, పతిరామ్ = పడిపోయిన, లాం సింహికామ్ = ఆ సింహికను, ఏక్ష్య = చూచి, ఆకాశదారీణి = ఆకాశమునందు సంచరించుచున్న, భూతాని = భూతములు, తమ్ = ఆ, వైవగోత్రమమ్ = హనుమంతుని గూర్చి, తామః = పరికినవి.

లా. హనుమంతుడు హృదయమును శ్రుంచివేయగా ఆ సింహిక మరణించి క్రింద పడిపోయెను. హనుమంతుడు శీఘ్రముగా చంపివేసిన ఆ సింహికను చూచి ఆకాశమునందు సంచరించు నిర్ధగంధర్వాదులు హనుమంతునితో ఇట్లు పరికిరి.

196

మూ. భీమమద్య కృత కర్మ మహత్సత్త్వం త్వయా హతమ్.
సాధయార్థమభిప్రేతమరిష్టం వైవరాం వర.

ప్ర. అ. వైవరాం వర = వానరులలో శ్రేష్ఠుడా. అద్యు = ఇప్పుడు, త్వయా = నీచేత, మహత్ = గొప్ప, సత్త్వమ్ = జంచువు, హతమ్ = చంపబడినది. భీమమ్ = భయంకర మైన, కర్మ = పని, కృతమ్ = చేయబడినది. అభిప్రేతమ్ = ఇష్ట మైన, అర్థమ్ = కార్యమును, అరిష్టమ్ = మంగళకర మగునట్లుగా. సాధయ = సాధించుము.

లా. ఓ వానరోత్తమా : ఈ గొప్ప జంచువును చంపి, నీవు, ఇప్పుడు భయంకరమైన కార్యము చేసినావు. నీ కిష్ట మైన పనిని, మంగళప్రకర మగు నట్లు సాధించుము.

197

మూ. యస్య త్వేతాని చత్వారి వానరేన్ద్ర యథా తవ,
దృతిర్దృష్టిర్మతిర్దాక్ష్యం న కర్మసు న నీదతి.

ప్ర. అ. వానరేన్ద్ర = ఓ వానరశ్రేష్ఠుడా. యస్య = ఎవనికి, దృతిః = దైర్యము, దృష్టిః = సుంచి ఆలోచనాశక్తి, మతిః = బుద్ధి, దాక్ష్యమ్ = నేర్పు, ఏతాని = ఈ, చత్వారి = నాలుగు లక్షణములు, తవ యథా = నీకు వలె ఉండునో, సః = అతడు, కర్మసు = పనులలో, న నీదతి = నశించడు.

లా. ఓ వానరోత్తమా : నీకు ఉన్నట్లు, ఎవనికి, దైర్యము, సూక్ష్మదృష్టి, బుద్ధి, నేర్పు అను నాలుగు లక్షణము లుండునో అతడు ఏ కార్యము చేయవలసి వచ్చినను వైఫల్యము పొందడు.

198

మూ. స తైః సంఖావితః పూజ్యః ప్రతిపన్నప్రయోజనః, 199
జగమాకాశమావిశ్య పన్నగాశనవర్కపి.

ప్ర. అ. పూజ్యః = పూజింపబడిన. సః కపిః = ఆ హనుమంతుడు, తైః = వారిచేత, సంఖావితః = గౌరవింపబడినవాడై, ప్రతిపన్నప్రయోజనః = పొందబడిన లేదా (నిర్ణయింపబడిన) ప్రయోజనము కలవాడై, ఆకాశమ్ = ఆకాశమును, అవిశ్య = ప్రవేశించి, పన్నగాశనవత్ = గరుత్మంతుడు వలె, జగము = వెళ్ళెను.

తా. పూజ్యుడైన హనుమంతుడు, వారిచే ఇట్లు స్తుతింపబడుచు, తాను చేయవలసిన కార్యమును గూర్చి నిశ్చయించుకొని, గరుత్మంతుడు వలె, ఆకాశ మార్గమునందు ప్రయాణము సాగించెను. 199

మూ. ప్రాప్తకూయిష్టపారస్తు సర్వతః ప్రతిలోకయన్, 200
యోజనానాం శతస్యాన్తే వనరాజిం దదర్శ సః.

ప్ర. అ. సః = హనుమంతుడు, ప్రాప్తకూయిష్టపారః = ఇంచుమించుగా పొందబడిన ఆవతలి ఒడ్డు కలవాడై, సర్వతః = నలువైపులా, ప్రతిలోకయన్ = చూచుచు, యోజనానామ్ = యోజనములయొక్క, శతస్య = శతముయొక్క, అన్తే = అంతమునందు, వనరాజిమ్ = వృక్షముల వం క్రిని, దదర్శ = చూచెను.

తా. హనుమంతుడు ఇంచుమించు ఆవలి ఒడ్డు సమీపించి, (లుమూలం వరికించుచు, నూరు యోజనముల తరవాత ఒక వృక్షవం క్రిని చూచెను. 200

మూ. దదర్శ చ పతన్నేవ వివిధద్రుమభూషితమ్, 201
ద్వీపం శాఖామృగశ్రేష్ఠో మలయోపవనాని చ.

ప్ర. అ. శాఖామృగశ్రేష్ఠః = వానరులలో శ్రేష్ఠుడైన హనుమంతుడు, పతన్నేవ = క్రిందికి దిగుచునే, వివిధద్రుమభూషితమ్ = అనేకవిధము లైన వృక్ష ములచేత అలంకరింపబడిన, ద్వీపమ్ = ద్వీపమును, మలయోపవనాని చ = మలయ పర్వతప్రాంతమునందలి వనములను, దదర్శ చ = చూచెను.

తా. హనుమంతుడు క్రిందికి దిగగానే, అనేకవృక్షములచేత అలంకరింప బడిన ద్వీపమును, మలయపర్వతప్రాంతములందలి వనములను చూచెను. 201

మూ. సాగరం సాగరానూపం సాగరానూపజాన్ ద్రుమాన్,
సాగరస్య చ పర్షీనాం ముఖాన్యపి విలోకయన్.

స మహామేఘసంకాశం సమీష్యాత్మానమాత్మవాన్, 203
నిరున్దన్తమివాకాశం చకార మతిమాన్ మతిమ్.

ప్ర. అ. అత్మవాన్ = బుద్ధిమంతుడు, మతిమాన్ = మంచి ఆలోచన
కలవాడూ అయిన, సః = హనుమంతుడు, సాగరమ్ = సముద్రమును, సాగ
రానూపమ్ = సముద్రమునకు సంబంధించిన జలప్రాయప్రదేశమును, సాగరా
నూపతాన్ = సముద్రము ప్రక్క నున్న జలప్రాయప్రదేశములందు పుట్టిన,
ద్రుమాన్ = వృక్షములను, సాగరస్య = సముద్రనియొక్క, పత్నివామ్ = భార్య
లైన నదులయొక్క, ముఖాన్యపి చ = ముఖములను (నదులు సముద్రముతో
కలియు ప్రదేశములను), విలకయన్ = చూచుచు, మహామేఘసంకాశమ్ = పెద్ద
మేఘముతో నమాస మైనదీ, ఆకాశమ్ = ఆకాశమును, నిరున్దన్తమివ = అర్థగింతు
చున్నట్లున్న, ఆత్మానమ్ = తనను (తన దేహమును), సమీక్ష్య = చూచి, మతిమ్
= ఆలోచనను, చకార = చెప్పెను.

తా. బుద్ధికారి, మంచి ఆలోచన చేయ గల సమర్థుడూ అయిన ఆ హను
మంతుడు, సముద్రమునూ, సముద్రతీరమునందలి జలప్రాయ (నీటితో
నిండిన) ప్రదేశములనూ, ఆ ప్రదేశములలో పెరిగిన వృక్షములనూ, నదీముఖ
ములను చూచుచు, ఆకాశమును అర్థగింతుచున్నట్లున్న, మహామేఘము వలె
ఉన్న తన శరీరమును చూచుకొని ఇట్లు తలచెను. 203

మూ. కాయవృద్ధిం ప్రవేగం చ మమ రృష్టైవ రాక్షసాః, 204
మమ కౌతూహలం కుద్యురితి మేనే మహాకపిః.

ప్ర. అ. మమ = నాయొక్క, కాయవృద్ధిమ్ = శరీరముయొక్క వృద్ధిని,
ప్రవేగం చ = వేగమునూ, రృష్టైవ = చూడగానే, రాక్షసాః = రాక్షసులు,
మయి = నాయందు, కౌతూహలమ్ = కుతూహలమును, కుద్యుః = చేయుదురు,
ఇతి = అని, మహాకపిః = హనుమంతుడు, మేనే = తలచెను.

తా. నా పెద్ద శరీరమును, వేగమును చూడగానే రాక్షసులు నా విషయ
మున "ఇత దేవతా" అని కుతూహలము చూపుదురు అని హనుమంతుడు
తలచెను. 204

మూ. తతః శరీరం సంక్షిప్య తస్మహీరరసన్నిదమ్, 205

పునః ప్రకృతిమాపేదే వీతమోహ ఇవాత్మవాన్.

ప్ర. అ. తతః=ఆ తారణమువలన, తత్=ఆ, మహీరరసన్నిదమ్ = వర్తతములో సమాన మైన, తత్ = ఆ, శరీరమ్ = శరీరమును, సంక్షిప్య = చిన్నది చేసి, వీతమోహః= తొలగిన మోహము గల, అత్మవానివ = అత్మజ్ఞాన వంతుడువలె, ప్రకృతిమ్=స్వభావమును, ఆపేదే=పొందెను.

తా. ఆతారణముచేత హనుమంతుడు వర్తతములో సమాన మైన ఆ శరీరమును చిన్నదిగా చేసి, అజ్ఞానము తొలగిపోయిన అత్మజ్ఞాని తన వరమార్థ స్వభావమును పొంది నట్లు, సహజభావమును పొందెను. 205

మూ. తద్రూపమితిసంక్షిప్య హనుమాన్ ప్రకృతౌ స్థితః 206

శ్రీన్ క్రమానివ విక్రమ్య బలివీర్యహరో హరిః.

ప్ర. అ. హనుమాన్=హనుమంతుడు, తత్=ఆ, రూపమ్=రూపమును, అతిసంక్షిప్య=చాలా చిన్నది చేసి, బలివీర్యహరః=బలియొక్క పరాక్రమమును హరించిన, హరిః=విష్ణువు (శ్రీవిక్రముడు), శ్రీన్ = మూడు, క్రమాన్=పాఠ శ్లాసములను, విక్రమ్య ఇవ=చేసి వలె, ప్రకృతౌ=స్వభావమునందు, స్థితః=ఉండెను.

తా. బలిచక్రవర్తి బళ్ళర్యమును హరించుటకై శ్రీవిక్రము లైన విష్ణువు (వామనుడు) మూడు అడుగులు వేసిన ఏమ్మట తన స్వాభావికమైన వామనరూపమును పొంది నట్లు హనుమంతుడు తన పెద్ద రూపమును ఉపసంహరించుకొని స్వాభావికరూపము ధరించెను. 206

మూ. స దారునానావిదరూపదారి

పరం సమాసాద్య సముద్రతీరమ్,

పలైరశక్యః ప్రతిపన్నరూపః

సమీక్షితార్థా సమవేక్షితార్థః.

207

ప్ర. అ. దారునానావిదరూపదారి = సుందర మైన అనేకవిధము లైన రూపములను ధరించ సమర్థుడూ, పలైః=శత్రువులచేత, అశక్యః=అయివ

శక్యము కానివాడూ అయిన, సః = హనుమంతుడు, వరహ = ఆవలి, సముద్ర
తీరహ = సముద్రపు బొడ్డును, సమాసార్థ = పొంది, సమీక్షితార్థా = చూచు
కొనబడిన శరీరముకలవాడై, ప్రతివన్నరూపః = పొందబడిన మామూలు
ఆకారము కలవాడై, సమవేక్షితార్థః = నిశ్చయించబడిన కార్యము కలవాడై
(ఉండెను).

తా. అంద మైన అనేకదూపములు దరింప సమర్థుడూ, శత్రువులకు
జయించ శక్యముకానివాడూ అయిన హనుమంతుడు, సముద్రము ఆవలి ఒడ్డు
దేరి, తన మహావమాణ మైన శరీరమును చూచుకొని, ఇంక తానేమి చేయవలెనో
నిర్ణయించుకొని, చిన్నరూపము దరించి ఉండెను. 207

మూ. తతః స లమ్పస్య గిరేః సమృద్ధే
విచిత్రకూటే నివపాత కూటే,
సతేతకోద్ధాలకనాళికేరే
మహాద్రికూటప్రతిమో మహాత్మా.

208

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, మహాద్రికూటప్రతిమః = గొప్ప వర్తతపు
రతియతో సమాను డైన, సః = ఆ, మహాత్మా = మహాత్ము డైన హనుమంతుడు,
లమ్పస్య గిరేః = లంబ మను వర్తతముయొక్క, విచిత్రకూటే = వివిధవర్తములు
గల శిఖరములు గల, సమృద్ధే = అనేకవిధము లగు వస్తువులతో నిండినదీ,
సతేతకోద్ధాలకనాళికేరే = మొగలిపొదంతోను, విరిగిచెట్లతోను, కొబ్బరిచెట్లతోను
ఊడినదీ అయిన, కూటే = శిఖరమునందు. నివపాత = దిగెను.

తా. పిమ్మట, మహావర్తతశిఖరమునందీ దేహము గల, మహాత్ము డైన
హనుమంతుడు, సర్వవస్తుసమృద్ధమూ, విచిత్ర మైన రంగులు గల చిన్న చిన్న
శిఖరములు కలదీ, మొగలి రొంకలు, విరిగిచెట్లు, కొబ్బరిచెట్లు మొదలైన వాటితో
నిండినదీ అయిన, లంబవర్తతశిఖరముపై దిగెను. 208

మూ. తతస్తు నంప్రాప్య సముద్రతీరం
సమీక్ష్య లజ్జాం గిరివర్యమూర్ధ్ని.

కపిస్తు తస్మిన్నివపాత పర్యతే

విదూయ రూపం వ్యథయన్మృగద్విజాన్.

209

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, కపిః తు = హనుమంతుడు, సముద్ర
తీరమ్ = సముద్రతీరమును, సంప్రాప్య = పొంది, గిరివర్యమూర్తి = ఆ గిరి
శ్రేష్ఠము ప్రైలాగమునందు, లజ్జామ్ = లంకను, సమీక్ష్య = చూచి, రూపమ్ =
రూపమును (పూర్వశతీరమును), విదూయ = విడచి, మృగద్విజాన్ = మృగ
ముంను పశులనూ, వ్యథయన్ = బాధించుచు, తస్మిన్ = ఆ, పర్యతే = పర్య
తముపీఠ, నివపాత = దిగెను.

తా. ఆ హనుమంతుడు సముద్రతీరము వేరి, ఆ మహాపర్యతము ప్రైలాగము
నం దున్న లంకాపట్టణమును చూచి, తన పూర్వశతీరమును విడచి, ఆ పర్య
తముపై దిగెను. ఆతడు హఠాత్తుగా దిగుటచే అక్కడ నున్న మృగములు,
పశులు భయపడినవి.

209

మూ. స సాగరం దానవపన్నగాయతం

లలేన విక్రమ్ మహోర్భిమాలినమ్,

నిపత్య తీరే త మహాదధేస్తరా

రదర్శ లజ్జా మమరావతీమివ.

210

ఇత్యాదీ శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే, సున్దరకాండే

ప్రథమః స్కంధః.

ప్ర. అ. సః = హనుమంతుడు, దానవపన్నగాయతమ్ = దానవులతోను,
వన్నగులతోను కూడిన, మహోర్భిమాలినమ్ = గొప్ప తరంగవంతులు గల,
సాగరమ్ = సముద్రమును, లలేన = లలముచేత, విక్రమ్ = బాధి, మహాదధేః
= మహాసముద్రముయొక్క, తీరే = తీరముపై, నిపత్య = దిగి, తరా =
అప్పుడు, అమరావతీమివ = స్వర్గరాజుడైన యైన అమరావతి వలె ఉన్న,
లజ్జామ్ = లంకను, రదర్శ = చూచెను.

తా. హనుమంతుడు పెద్ద పెద్ద తరంగముల వంతులతో నిండినదీ, దానవులకూ, పన్నగులకూ నివాసస్థానమూ అయిన సముద్రమును బలముచేత చాలి, సముద్రతీరముపై దిగి, అక్కడ అమరావతి వలె ఉన్న లంకావృద్ధులమును చూచెను.

210

"చాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవాఙ్మూలమనందు సుందరకాండలో మొదటి సర్గ సమాప్తము.

అథ ద్వితీయః సర్గః

[లంకావర్జనము, లంకలో ప్రవేశించుటను గూర్చి హనుమంతుడు
అలోచించుట, చిన్న దూవముతో తాతడు లంకలో ప్రవేశించుట,
చంద్రోదయశోభావర్జనము]

మూ. న సాగరమనాధృష్యమతిక్రమ్య మహాబలః,

త్రికూటశిఖరే లక్ష్మాం స్థితాం స్యస్థో దదర్శ హ. 1

ప్ర. అ. మహాబలః = గొప్ప బలము గల. నః = హనుమంతుడు,
అనాధృష్యమ్ = ఎదిరింప శక్యము కాని, సాగరమ్ = సముద్రమును, అతిక్రమ్య
= దాటి, స్యస్థః = ఆయాసము లేకుండ స్వస్థుడై, త్రికూటశిఖరే = త్రికూట
పర్వతశిఖరమునందు, స్థితామ్ = ఉన్న, లక్ష్మామ్ = లంకను, దదర్శ హ =
చూచెను.

తా. మహాబలశాలి యైన హనుమంతుడు, ఎవ్వరును ఎదిరింప శక్యము
కాని సముద్రమును దాటి, ఏ మాత్రము అలసికట లేనివాడై, త్రికూటపర్వత
శిఖరమునందున్న లంకను చూచెను. 1

మూ. తతః పాదపముక్షేన పుష్పవర్షేణ వీర్యవాన్,

అభివృష్టః స్థితస్తత్ర బలౌ పుష్పమయౌ యతా. 2

ప్ర. అ. తతః = అటు ఏమ్మట, తత్ర = అక్కడ, స్థితః = నిలిచి
యున్న, వీర్యవాన్ = పరాక్రమవంతు డైన హనుమంతుడు, పాదపముక్షేన =
వృక్షములచే నిడువండిన, పుష్పవర్షేణ = పుష్పముల పర్షముచేత, అభివృష్టః =
వర్షింపబడినవాడై, పుష్పమయౌ యతా = పుష్పముల విశార మైనవారు వలె,
బలౌ = ప్రకాశించెను.

తా. ఆక్కడ నిలచిన హనుమంతునిపై వృక్షములనుండి పుష్పములు వర్షము వలె కురిసెను. వాటిచేకప్పబడి ఆతడు పుష్పాంతో నిర్మించిన విగ్రహము వలె కనబడెను. 2.

మూ. యోజనానాం శతం శ్రీమాంస్తీర్త్యాఘృతమవిక్రమః,
అనిశ్వసన్ కపిస్తత్ర న గ్ధానిమదిగచ్ఛతి. 3

ప్ర. ఆ. ఉత్తమవిక్రమః = ఉత్తమ మైన పరాక్రమము గలవాడు. శ్రీమాన్ = శ్రీమంతుడు అయిన, కపిః = హనుమంతుడు. యోజనానామ్ = యోజనముల, శతమ్ = శతమును, తీర్త్యాపి = చాలి కూడ, అనిశ్వసన్ = నిట్టూర్పు కూడ విడవనివాడై, తత్ర = ఆక్కడ, గ్ధానిమ్ = అరిసరిను, న అది గచ్ఛతి = పొందలేడు.

తా. మహాపరాక్రమకారి, శోభాసంపన్నుడూ అయిన ఆ హనుమంతుడు, నూరు యోజనముల దూరము రాచినను, ఏ మాత్రము అరిసరి పొందలేడు. నిట్టూర్పు కూడా విడువలేడు. 3.

మూ. శతాన్యహం యోజనానాం క్రమేయం సుబహున్యపి,
కిం పునః సాగరస్యాంతం సంఖ్యాతం శతయోజనమ్. 4

ప్ర. ఆ. అహమ్ = నేను. యోజనానామ్ = యోజనములయొక్క. సుబహుని = అనేక మైన, శతాన్యపి = వందలను కూడ, క్రమేయమ్ = కాటురును. శతయోజనమ్ = నూరుయోజనములుగా, సంఖ్యాతమ్ = లెక్క పెట్టబడిన, సాగరన్య = సముద్రముయొక్క, అంతమ్ = అంతమును, కిం పునః = దెప్పనేరా?

తా. నేను ఎన్నో వందల యోజనములు కూడ చాటగలను. నూరు యోజనములు అను పరిమితసంఖ్య గల సముద్రదూరము మాట చెప్పవలెనా? 4

మూ. స తు వీర్యవరాం శ్రేష్ఠః ప్లవరామపి రోత్రమః,
జగమ వేగవాన్ లజ్జాం లఙ్ఘయిత్వా మహోదధిమ్. 5

ప్ర. ఆ. వీర్యవరామ్ = పరాక్రమవంతులలో, శ్రేష్ఠః = శ్రేష్ఠుడూ, ప్లవరామపి = ఎగురగల్గినవారిలో కూడ, ఉత్తమః = ఉత్తముడూ అయిన, స తు = ఆ

హనుమంతుడు, వేగవాన్ = వేగవంతుడై, మహోరథిష్ = మహాసముద్రమును, రజ్జయిర్యా = రాటి, లంకామ్ = లంకను గూర్చి, జగామ = వెళ్ళెను.

తా. పరాక్రమవంతులలో శ్రేష్ఠుడూ, ఎగురగంచారితో ఉత్తముడూ అయిన హనుమంతుడు, వేగముగా మహాసముద్రమును రాటి లంక చేరెను. 5

మూ. శాద్యలాని చ నీలాని గన్ధవన్తి వనాని చ,
గణ్ణవన్తి చ మధ్యేన జగామ నగవన్తి చ. 6

ప్ర. అ. నీలాని = నల్లని, శాద్యలాని = పచ్చిక బీళ్లను, గన్ధవన్తి = సువాసన గలిగి, గణ్ణవన్తి చ = పెద్ద పెద్ద శిలలు కలిగి, మధ్యేన = మధ్యముచేత (నందు), నగవన్తి చ = కొండలు గలిగి అయిన, నవనాని చ = అడవులను, జగామ = సంచరించెను.

తా. నల్లని పచ్చికబీళ్లయందు, మర్క మర్క పెద్ద శిలలూ, పర్వతములూ ఉన్న అరణ్యములందూ సంచరించెను. 6

మూ. శైలాంశ్చ తమసంరన్నాన్ వనరాతీశ్చ పుష్పితాః,
అభిచక్రామ తేజస్వీ హనుమాన్ ప్లవగర్హతః. 7

ప్ర. అ. ప్లవగర్హతః = వానరశ్రేష్ఠులైన, తేజస్వీ = తేజశ్శాలి యైన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, తమసంరన్నాన్ = వృక్షములచేత కప్పండిన, శైలాంశ్చ = పర్వతములను, పుష్పితాః = పుష్పించిన, వనరాతీశ్చ = వృక్షవంతులను, అభిచక్రామ = సంచరించెను.

తా. గొప్ప తేజస్సు కలవాడూ, వానరశ్రేష్ఠుడూ అయిన హనుమంతుడు వృక్షములతో నిండి యున్న పర్వతములమీదా, పుష్పించిన వృక్షవంతుల మీదా సంచరించెను. 7

మూ. స తస్మిన్నచలే తిష్ఠన్వనాన్యపవనాని చ,
స నగాగ్రే చ లాం లంకాం దదర్శ పవనాత్మజః. 8

ప్ర. అ. సః పవనాత్మజః = ఆ హనుమంతుడు, తస్మిన్ = అ, అచలే = పర్వతము మీద, తిష్ఠన్ = నిలచినవాడై, వనాని = వనములను, ఉపవనాని చ = ఉద్యానములను, నగాగ్రే = పర్వతాగ్రమునందు, తామ్ = అ, లంకామ్ = లంకను, దదర్శ = చూచెను.

తా. హనుమంతుడు ఆ వర్మకముపై నించి, వనములను, ఉద్యానములను పర్యటాగ్రమునం దున్న ంకావట్టజమును చూచెను. 8

మూ. సరళాన్ కర్ణికారాంశ్చ ఖడ్గారాంశ్చ సుపుష్పితాన్,
ప్రియాళాన్ముచుశిన్ధాంశ్చ కుటజాన్ తేజకానపి. 9

ప్రియజ్ఞాన్ గన్ధపూర్ణాంశ్చ నీపాన్ సప్తచంద్రాన్తథా,
అసనాన్ కోవిదారాంశ్చ కరవీరాంశ్చ పుష్పితాన్. 10

పుష్పబారనిబద్ధాంశ్చ తథా ముకుళితానపి,
పాదపాన్ విహగాక్రిడాన్ పవనాదూతమస్తకాన్. 11

హంసకారణ్ణవాక్కిర్ణాన్వాపిః పద్మోత్పలాయుతాః,
అక్రిడాన్ వివిధాన్ రమ్యాన్వివిధాంశ్చ జలాశయాన్. 12

సంఘరాన్ వివిధైర్వృక్షైః సర్వదుపలపుష్పితైః,
ఉద్యానాని చ రమ్యాణి దదర్శ కపికుజ్జరః. 13

ప్ర. అ. కపికుజ్జరః = హనుమంతుడు, సరళాన్ = సరళవృక్షములను, కర్ణికారాంశ్చ = కొండగోగు చెట్లను, సుపుష్పితాన్ = బాగుగా పుష్పించిన, ఖడ్గారాంశ్చ = ఖడ్గరపుచెట్లను, ప్రియాలాన్ = మోరటి చెట్లను, మురులిందాంశ్చ = నిస్తుచెట్లను, కుటజాన్ = కొండమల్లెచెట్లను, తేజకానపి = మొగలిచెట్లను, గన్ధపూర్ణాన్ = సువాసనతో నిండిన, ప్రియజ్ఞాంశ్చ = పిప్పలిచెట్లను, నీపాన్ = మంతెన చెట్లను, తథా = మరియు, సప్తచంద్రాన్ = చీరకుం ఆరటిచెట్లను, అసనాన్ = వేగినచెట్లను, కోవిదారాంశ్చ = కాంచనంచెట్లను, పుష్పితాన్ = పుష్పించిన, కరవీరాంశ్చ = గన్నేరుచెట్లను, పుష్పబారనిబద్ధాంశ్చ = పుష్పముల బదువుచే కట్టబడినపి, తథా = మరియు, ముకుళితానపి = మొగ్గలు తొడిగినపి, విహగాక్రిడాన్ = వక్షులచే వ్యాకుల మైనపి, పవనాదూతమస్తకాన్ = గాలిచే కదలబడిన శిఖరములు కలపి అయిన, పాదపాన్ = వృక్షములనూ, హంసకారణ్ణవాక్కిర్ణాన్ = హంసలతోను కారండవవక్షులతోను వ్యాపింపబడినపి, పద్మోత్పలాయుతాః = పద్మములతోను, కలవలతోను కూడినపి అయిన, వాపిః = దిగుడుబావులను, వివిధాన్ = అనేకవిధము లైన, రమ్యాన్ = మనోహరము లైన, అక్రిడాన్ = విహరస్థానములను, సర్వదుపలపుష్పితైః = అన్ని ఋతువులలో లభించు

ఫలములు కంటి, పుష్పించినవీ అయిన, వివిధైః = అనేకవిధము లైన, వృక్షైః = వృక్షములచేత, సంతతాన్ = చుట్టూ వ్యాప్తము లైన, వివిధాన్ = అనేకవిధము లైన, జలాశయాంశ్చ = చెరువులను, రమ్యాణి = సుందర మైన, ఉద్యానాని చ = ఉద్యానములను, దదర్శ = చూచెను.

తా. హనుమంతుడు అక్కడ, సరళవృక్షములూ, కొండగోగులెట్లూ, దాగుగా పూసిన బహురవృక్షములూ, మోరదీ, నిమ్మ, కొండమల్లె, మొగలి చెట్లూ, సువాసనగల పిప్పలిచెట్లూ, మంతెన, వీడాకుల ఆరటి, వేగిన, కాంచనం చెట్లూ, పుష్పించిన గన్నేరుచెట్లూ, పుష్పముల బరువుతో నిండినవీ, మొగ్గ తోడిగినవీ, పక్షులతో వ్యాకులముగా నున్నవీ, గాలికి కదలుచున్న అగ్రతాగ ములు గలవీ అయిన శివరవృక్షములూ, హంసలతోను, కారండనము లను జలపక్షులతోనూ నిండినవీ, అధికముగా వడ్డుములూ, కలువలూ ఉన్నవీ అయిన దిగుడురావులూ, ఆంద మైన, అనేకవిధము లైన పొదులు విహరించు వ్రదేశములూ, అన్ని ఋతువులందు లభించు ఫలములతో నిండిన, పుష్పించిన అనేకవిధము లైన చెట్లు తీరముల మీర దట్టముగా ఉన్న చెరువులూ, రమ్య మైన ఉద్యానవనములూ చూచెను. 9-13

మూ. సమాసాద్య చ లక్ష్మీవాన్ లజ్జాం రావణపాలితామ్,
పరితాపైః సపర్యాధిః సోదృలాభిరలంకృతామ్. 14

సీతాపహరణార్థేన రావణేన సురక్షితామ్,
సమస్తాద్విచరద్విశ్వ రాక్షసైరుగదన్విభిః. 15

కాశ్చనేనావృతాం రమ్యాం ప్రాకారేణ మహాపురీమ్,
గృహైశ్చ గ్రహసంకృతైః కారదామృదసన్నితైః. 16

పాణ్డూరాదిః ప్రతోకీభిరుచ్ఛాభిరలినంవృతామ్,
అట్టాలకశలాకీర్ణాం పరాకాద్యజమాలినీమ్. 17

తోరణైః కాశ్చనైర్దివ్యైర్గృతాపట్కవిచిత్రితైః,
దదర్శ హనుమాన్ లజ్జాం దివి దేవపురీం యథా. 18

[ప్ర. అ. లక్ష్మీవాన్ = కాంతి గల, హనుమాన్ = హనుమంతుడు,

లక్కామ్ = లంకను, సమాసాద్య = సమీపించి, రావణపాలికామ్ = రావణునిచేత
పాలించబడినదీ, సపర్మాదిః = పర్వములతో కూడిన, సోర్పలాదిః = కంఠంతో
కూడిన, పరిఖాదిః = కంఠకములచేత, అలంకృతామ్ = అలంకరింపబడినదీ,
సీతాపహరణార్థేన = సీతను అపహరించుట అనే కారణముచేత, రావణేన = రావ
ణునిచేత, సమస్తాత్ = చుట్టూ, విచరధ్యైః = సంచరించుచున్న, ఉగ్రదన్విభిః =
భయంకర మైన ధనస్సులు గల, రాక్షసైః = రాక్షసులచేత, సురక్షితామ్ =
రాగుగా రక్షింపఁబడినదీ, రాజ్యానేన = బంగారువికార మైన, ప్రాకారేణ =
ప్రాకారముచేత, ఆవృతామ్ = చుట్టబడినదీ, రహ్యామ్ = సుందర మైన, సహ
పురీమ్ = గొప్ప పుర మైనదీ, గిరిసంకాతైః = పర్వతములతో సమానములైన,
శరరామ్బురసన్నిభైః = శరత్కాలమేఘములతో సమానము లైన,
గృహైశ్చ = గృహములతో, పాణురాదిః = తెల్ల నైన, ఉద్యాదిః = ఎత్తైన,
వనోరీభిః = వ్రదానవీధులతో, ఆభిఃసంవృతామ్ = కూడినదీ, అట్టాంకశతా
కీర్ణామ్ = వందలకొలది బురుజులతో నిండినదీ, పరాచార్యజమానినీమ్ =
అలంకారార్థము కట్టిన పరాకలయొక్క, వ్యజములయొక్క పంక్తులు కలరీ,
దివ్యైః = సుందరములూ, రాజ్యసైః = బంగారువికారమైనవీ, లలాపశ్చైః
పరిచ్ఛిత్తైః = పక్కన లతల పంక్తులచే చిత్రముగా ఉన్నట్లు చేయబడినవీ
అయిన, తోరణైః = ముఖద్వారములతో కూడినదీ, దివి = స్వర్గమునందు,
దేవపురీమివ = అనిరావధి వలె ఉన్నదీ అయిన, లక్కామ్ = అ లంకను,
రదరః = చూడఁను.

తా. ఉత్తమ మైన కాంతి గల హనుమంతుడు లంకాపట్టణమును
సమీపించి రావణుడు పాలించుచున్న, సుందర మైన సుహాసగర మైన అ
లంకను చూడెను. ఆ నగరము చుట్టును పర్వములతోను, కలపలతోను
వ్రకాశించుచున్న పరిఖ (ఆగర్త) ఉండెను. రావణుడు సీతను అపహరించి ఉండు
టచే. రాముడు ఎప్పుడు యుద్ధానికి వచ్చునో అను భయముతో, భయంకరము
లైన ధనస్సులు తరించి అంతట తిరుగుచున్న రాక్షసులచే ఆ నగరమునకు
కావలా కాపించుచుండిను. ఆ నగరము చుట్టు బంగారు ప్రాకార ముండెను.
పర్వతముల వలె ఎత్తుగాను, శరత్కాలమేఘముల వలె తెల్లగాను ఉన్న భవ
నములతో ఆ నగరముతోని వ్రదాన మైన వీధులు తెల్లగాను, ఎత్తుగాను కనబడు
చుండెను. వందలకొలది బురుజులతోనూ, పరుసగా కట్టిన పరాకలతోను

ధ్వజములతోను ప్రకాశించుచుండెను. అది స్వర్గలోకములో అమరావతి వలె ఉండెను. 14-18

మూ. గిరిమూర్ధ్ని స్థితాం లంకాం పాణ్డరైర్భవనైః కుటైః,
దదర్శ స కపిశ్రేష్ఠః పురమాకాశగం యథా. 19

ప్ర. అ. సః = ఆ, కపిశ్రేష్ఠః = హనుమంతుడు, పాణ్డరైః = తెల్లని, కుటైః = సుందరము లైన, భవనైః = భవనములతో, గిరిమూర్ధ్ని = పర్వతము పై భాగమునందు, స్థితామ్ = ఉన్నదీ, ఆకాశగమ్ = ఆకాశములో ఉన్న, పురం యథా = పట్టణము వలె ఉన్న, లంకామ్ = లంకను, దదర్శ = చూచెను.

తా. తెల్లని అంద మైన భవనములతో, పర్వతాగ్రమునందు ఉండుటచే ఆ లంక ఆకాశములో నిర్మించిన పురము వలె ఉండెను. అట్టి లంకను హను మంతుడు చూచెను. 19

మూ. పాలితాం రాక్షసేన్ద్రియ నిర్మితాం విశ్వకర్మణా,
ప్లవమానామివాకాశే దదర్శ హనుమాన్ పురీమ్. 20

ప్ర. అ. హనుమాన్ = హనుమంతుడు, రాక్షసేన్ద్రియ = రాక్షస రాజైన రావణునిచేత, పాలితామ్ = పాలింపబడినదీ, విశ్వకర్మణా = విశ్వకర్మచేత, నిర్మితామ్ = నిర్మింపబడినదీ, ఆకాశే = ఆకాశమునందు, ప్లవమానామివ = తేలియాడుచున్నట్లున్న, పురీమ్ = ఆ పట్టణమును, దదర్శ = చూచెను.

తా. రావణుడు పాలించుచున్న ఆ లంకాపురమును పూర్వము విశ్వకర్మ నిర్మించెను. హనుమంతునికు ఆ నగరము ఆకాశములో తేలిపోవుచున్నట్లు కనబడెను. 20

మూ. వప్రప్రాకారజమనాం విపులామృనవామృరామ్,
శతమ్నీకులకేశాంతామట్టాలకవరంసకామ్, 21

మనసేవ కృతాం లంకాం నిర్మితాం విశ్వకర్మణా,
ద్వారము తరమాసార్క చిత్తయామాస వానరః. 22

ప్ర. అ. వానరః = హనుమంతుడు, వప్రప్రాకారజమనామ్ = వప్రము

(మట్టిగోడ) ప్రాకారము (శిలానిర్మితప్రాకారము) అమనముగా కలదీ, విష్ణు
 రామ్మనవామ్మరామ్ = అధిక మైన (పరిణంలోని) ఉరకమే సూతనవస్త్రముగా
 గలదీ, శరమ్మలూలకేలానామ్ = శరమ్ములు, కూలములు తేలారము (బట్టు
 వివరిభాగముగా) గలదీ, అట్టలకవతంసలామ్ = కోటలుదుకా అను కర్ణభూషణ
 ములు కలదీ, మనసా = మనస్సుతో, నిర్మలామివ = నిర్మలంబుడైనదా అన్నట్లు
 ఉన్నదీ, విశ్వకర్మలా = విశ్వకర్మచేత, నిర్మలామ్ = నిర్మలంబుడైనదీ అయిన,
 లక్కామ్ = లంకను, (చూచెను.) ఉత్తరం ద్వారమ్ = ఉత్తరమువైపున ఉన్న
 ద్వారమును, అసార్య = చేరి, చింతయామాస = ఆలోచించెను.

రా. ఈహానిర్మితమా అన్నట్లున్న ఆ లంకను విశ్వకర్మ నిర్మించెను.
 మట్టి గోడల ప్రాకారము, శిలలలో నిర్మించిన ప్రాకారము దానికి అమనముగాను,
 ఆగర్తలలో ప్రవహించుచున్న అధిక మైన ఉరకము వస్త్రముగాను, శరమ్ములు
 కూలములు అను అయుధములు తేలసాళముగాను, కోటలుదుకాలు కుండలములు
 గాను ఉండుటచే స్త్రీ వలె ఉన్న ఆ లంకను హనుమంతుడు చూచెను. దాని
 ఉత్తరద్వారము దగ్గరకు వెళ్లి ఆతడు ఆలోచనలో వడెను. 21, 22

మూ. తైలాసశిఖరప్రఖ్యామారిణస్తమివామ్మరమ్,
 దీయమానామివాకాశముచ్చితై ర్భవనోత్తమైః. 23

సంపూర్ణాం రాక్షనైర్హోరైర్నాగై ర్భోగవతీమివ,
 అచిన్త్యాం సుకృతాం సృష్టాం కుతేరాద్యుషితాం పురా.
 దంష్ట్రీభిర్భహులిః శూరైః కూలవట్టిసపాణిభిః,
 రక్షితాం రాక్షనైర్హోరైర్గుహామాశీవిషైరివ. 25

తస్యాశ్చ మహతీం గుప్తాం సాగరం చ నిరీక్ష్య సః,
 రావణం చ రిపుం మోరం చింతయామాస వానరః. 26

ప్ర. అ. తైలాసశిఖరప్రఖ్యామ్ = తైలాసవర్షతశిఖరములో సమాన
 మైనదీ, అమ్మరమ్ = అకాశమును, అరిణస్తమివ = అరయుచున్నది వలె ఉన్నదీ,
 ఉచ్చితైః = ఉన్నతము లైన, భవనోత్తమైః = ఉత్తమము లైన భవనములచేత,
 అకాశమ్ = అకాశమును గూర్చి, దీయమానామివ = ఎగుడుచున్నది వలె ఉన్నదీ,
 నాగైః = సర్పములచేత, భోగవతీమివ = భోగవతీనగరము (ప్రాతాళములోనిది)

వలె, హైరైః = భయంకరులైన, రాక్షసైః = రాక్షసులతో, సంఘాత్తామ్ = నిండినదీ, అపిన్యామ్ = ఈహంప శక్యము కానిదీ, సుకృతామ్ = బాగుగా ఏర్పరువబడినదీ, సృష్టామ్ = సృష్ట మైనదీ, పురా = పూర్వము, కుజేరాడుషి తామ్ = కుజేరునిచేత అధిష్ఠింపబడినదీ, అశీవిష్టైః = సర్పములచేత, గుహామివ = గుహ వలె, దంష్ఠ్ఠిలిః = కోరలుకలవాడూ, కూరైః = కూరులూ, కూలవర్తిస పాణిలిః = కూలములు, పట్టసములు లేతులతో కలవాడూ, హైరైః = భయంకరులూ అయిన, రాక్షసైః = రాక్షసులచేత, రక్షితామ్ = రక్షింపబడినదీ అయిన (లంకను చూచెను). నావానరః = ఆ హనుమంతుడు, తస్యాః = ఆ లంకయొక్క, మహారీమ్ = గొప్ప దైన్య, గుప్తిమ్ = రక్షణను, సాగరం చ = సముద్రమును, ఘోరమ్ రిపుమ్ = భయంకరశత్రు వైన, రావణం ర = రావణుని, నిర్మిష్య = చూచి, చిన్తయామాస = ఈ విధముగా ఆలోచించెను.

తా. తైలాసశిఖరము వలె ఉన్నతముగా ఉన్న ఆ లంకాపట్టణము ఆకాశమును ఒరయుచున్నట్లున్నది. భవసములు అయ్యున్నతములుగా ఉన్నవి. భయంకరులైన రాక్షసులతో, నాగములతో భోగపరీపట్టణము వలె, నిండి ఉన్నది. దాని శోభ ఈహకు కూడ అందుటలేదు. అతీస్పష్టముగా ప్రకాశించుచున్న ఆ సగరములో పూర్వము కుజేరుడు నివసించుచుండెడివాడు. కోరలు కలవాడూ, కూలములు, పట్టసములు అను అయుధములు భరించినవాడూ, భయంకరులూ, కూరులూ అయిన ఎందరో రాక్షసులు, సర్పములు గుహను రక్షించుచున్నట్లు, ఆ లంకాపట్టణమును రక్షించుచుండిరి. అట్టి ఆ లంకాపట్టణమునకు ఏర్పరచిన గొప్ప రక్షణవిధానమును, దాని చుట్టూ సముద్రమును, చూచి, రావణుడు భయంకరులైన శత్రు వను విషయమును కూడ గుర్తించి, హనుమంతు డీ విధముగా తలచెను. 23. 26

మూ. అగత్యాపీహ హరయో భవిష్యన్తి నిరర్థకాః,

స హి యుద్ధేన నై లజ్జా శక్యా జేతుం సురైరపి. 27

ప్ర. అ. హరయః = వానరులు, ఇహ = ఇక్కడికి, అగత్యాపి = పచ్చి కూడా, నిరర్థకాః = ఫలము పొందజాలనివాడు, భవిష్యన్తి = కాగలరు. లజ్జా = లంక, యుద్ధేన = యుద్ధముచేత, సురైరపి = దేవతలచేత కూడ, జేతుమ్ = అయిందుటకు, న శక్యా హి = శక్య మైనది కాదు కదా.

తా. వానదులు ఇక్కడికి వచ్చినా ఏమీ ప్రయోజనము ఉండదు. లేవరలు కూడా, యుద్ధము లేని ఈ లంకను విడిచివేసారు. 27

మూ. ఇమాం తు విషమాం దుర్గాం లజ్జాం రావణపాలిరామ్,
ప్రాప్యాపి స మహాబాహుః కిం కరిష్యతి రామః. 28

ప్ర. అ. విషమామ్ = చాలా కష్టమైనది, దుర్గామ్ = ప్రవేశింప శక్యము కానిది, రావణపాలిరామ్ = రావణునిచేత పాలింపబడినది అయిన, ఇమామ్ = ఈ, లజ్జామ్ = లంకను, ప్రాప్యాపి = చేరి కూడా, మహాబాహుః = గొప్ప బాహువులు గల, సః = రాముడు, కిం కరిష్యతి = ఏమి చేయగలడు.

తా. రావణుడు పాలించుచున్న. అనికి ప్రవేశింప శక్యము కాని, ఈ కష్టమైన లంకాదృట్టిణమునకు వచ్చి కూడ. మహాబాహు వైన రాముడు ఏమి చేయగలడు.

మూ. అవకాశో న సాన్త్యస్య రాక్షసేష్వభిగమ్యతే,
న దానస్య న భేదస్య నైవ యుద్ధస్య దృశ్యతే. 29

ప్ర. అ. రాక్షసేషు = రాక్షసులవిషయమున, సాన్త్యస్య = సామోపాయమునకు, అవకాశః = అవకాశము, న అభిగమ్యతే = పొందబడదు. దానస్య = దానమునకు, స = అవకాశము లేదు. భేదస్య = భేదమునకు, స = అవకాశము లేదు. యుద్ధస్య = యుద్ధమునకు, నైవ దృశ్యతే = ఏ మాత్రమూ కనబడదు.

తా. రాక్షసుల విషయములో సామమునకు గాని, దానమునకు గాని, భేదానికి గాని అవకాశము లేదు. యుద్ధమునకు ఏ మాత్రమూ అవకాశము లేదు.

మూ. చతుర్థామేవ హి గతిర్యానరాణాం మహాత్మనామ్,
వారిపుత్రస్య నీలస్య మమ రాజ్యశ్చ ధీమతః. 30

ప్ర. అ. వారిపుత్రస్య = అంగదునకు, నీలస్య = నీలునకు, మమ = నాకు, ధీమతః = బుద్ధిమంతులైన, రాజ్యశ్చ = ప్రభువైన సుగ్రీవునకు, మహాత్మనామ్ = గొప్ప లంకము గల, చతుర్థామ్ = నలుగురు, వానరాదామేవ = వానరులంతే, గతిః హి = (ఇక్కడకి) రాక కదా.

రా. అంగదుకూ, నీలుకూ, దీమంతు రైన సుగ్రీవుకూ, నేనూ, ఈ నలుగురు వానరులము మాత్రమే ఈ లంకలోనికి రాగలుగుదుము. 30

మూ. యావజ్ఞానామి వై దేహీం యది శీవరి వా న వా,
తత్రైవ చింతయిష్యామి దృష్ట్వా తాం జనకాత్మజామ్.

ప్ర. అ. వై దేహీమ్ = నీతను గూర్చి, యది శీవరి వా = తీరించి ఉన్నదా, న వా = లేదా అను విషయమును, యావత్ జానామి = తెలుసుకొనెదను. తామ్ = ఆ, జనకాత్మజామ్ = నీతను, దృష్ట్వా = చూచి, తత్రైవ = అక్కడనే, చింతయిష్యామి = ఆలోచించెదను.

రా. నీత తీరించి ఉన్నదా లేదా అను విషయము ముందుగా తెలుసుకొనవలెను. అమె కనబడిన తరువాత ఈ ఆలోచన లన్ని చేయవచ్చును. ఇప్పుడెందుకు ? 31

మూ. తతః స చింతయామాస ముహూర్తం కపికుఞ్జరః,
గిరిశృణ్ణే స్థితస్తస్మిన్ రామస్యాత్మ్యదయే తతః. 32

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, రామస్య = రామునియొక్క, ఆత్మ్యదయే = ఆత్మ్యదయమునందు, తతః = అనకు రైన, సః కపికుఞ్జరః = ఆ వానరశ్రేష్ఠుడు, తస్మిన్ = ఆ, గిరిశృణ్ణే = పర్వతశిఖరమునందు, స్థితః = నిలచిన వారై, ముహూర్తమ్ = ముహూర్తకాలముపాటు, సంచింతయామాస = ఆలోచించెను.

రా. రాముని అభివృద్ధిని కోరుచున్న ఆ హనుమంతుడు ఆ పర్వత శిఖరముపై నించి కొంచెము సేపు ఇట్లు ఆలోచించెను. 32

మూ. అనేన దూపేణ మయా న శక్యారక్షసాం ఘరీ,
వ్రవేష్టుం రాక్షసైర్గుప్తా క్రూరై ర్పంసమన్వితైః. 33

ప్ర. అ. క్రూరైః = క్రూరులూ, పంసమన్వితైః = లంకలో కూరినవాడూ అయిన, రాక్షసైః = రాక్షసులచేత, గుప్తా = రక్షించబడిన, రక్షసామ్ = రాక్షసులయొక్క, ఘరీ = పట్టణము, మయా = నాచేత, అనేన = ఈ, దూపేణ = దూపముతో, వ్రవేష్టుమ్ = వ్రవేణించుటకు, న శక్యః = శక్య మైనది కాదు.

తా. కూరులూ, బలవంతులూ అయిన రాక్షసులు రక్షించుచున్న ఈ లంకాపట్టణమును, నే నీ దూవముతో ప్రవేశించుటకు శక్యము కాదు. 33

మూ. ఉగ్రగౌఱసో మహావీర్యా బలవంతశ్చ రాక్షసాః,
వజ్రాసీయా మయా సర్వే జానకీం పరిమార్గతా. 34

ప్ర. అ. జానకీమ్ = నీతను, పరిమార్గతా = వెదకుచున్న, మయా = నాచేత, ఉగ్రగౌఱసః = ఉగ్ర మైన తేజస్సు కలవాడూ, మహావీర్యాః = గొప్ప పరాక్రమము కలవాడూ, బలవంతశ్చ = బలవంతులూ అయిన, రాక్షసాః = రాక్షసులు, సర్వే = అందరూ, వజ్రాసీయాః = పంచించదగినవాడు.

తా. ఉగ్ర మైన తేజస్సు, గొప్ప పరాక్రమము, గొప్ప బలము గల ఈ రాక్షసుల నందరినీ మోసగించి గాని నేను నీతను వెదకజాలను. 34

మూ. లక్ష్మాలక్ష్మేణ దూపేణ రాత్రౌ లక్ష్మీ పురీ మయా,
ప్రవేష్టుం ప్రాప్తకాలం మే కృత్యం సాధయితుం మహత్. 35

ప్ర. అ. మే = నాయొక్క, మహత్ = గొప్పదైన, కృత్యమ్ = కార్యమును, సాధయితుమ్ = సాధించుటకు, మయా = నాచేత, లక్ష్మాలక్ష్మేణ = కనబడి కనబడకుండా ఉండే, దూపేణ = దూవముతో, రాత్రౌ = రాత్రియందు, లక్ష్మీ పురీ = లంకానగరము, ప్రవేష్టుమ్ = ప్రవేశించుటకు, ప్రాప్తకాలమ్ = కాలానుగుణ మైన పని.

తా. నే నీ మహాకార్యమును సాధించ వలె నన్నచో, కనబడి కనబడకుండా ఉండే చిన్న దూవము ధరించి, రాత్రి ఈ లంకలో ప్రవేశించుటయే ఈ సమయమున చేయవలసిన పని. 35

మూ. తాం పురీం తాదృశీం దృష్ట్వా దురాధర్తాం సురాసురైః,
హనుమాన్ చింతయామాస వినిశ్చిత్య ముహూర్ముహూః. 36

ప్ర. అ. హనుమాన్ = హనుమంతుడు, సురాసురైః = దేవతలచేతగాని అసురులచేత గాని, దురాధర్తామ్ = ఎదిరింప శక్యము కాని, తాదృశీమ్ = అట్టి, తామ్ = ఆ, పురీమ్ = పట్టణమును, దృష్ట్వా = చూచి, వినిశ్చిత్య = నిశ్చయించి, ముహూర్ముహూః = చూచిచూచి, చింతయామాస = ఆలోచించెను.

తా. దేవతలు గాని అనుకులు గాని ఎదిరించ శక్యము కాని అర్థి అ
లంకావట్టణము చూచి, హనుమంతుడు తన కర్తవ్య మేరే నిశ్చయించుకొని,
దాని నెట్లు సాధించ వలెనా అని చూచిచూచి ఆలోచించెను. 36

మూ. కేనోపాయేన పశ్యేయం మైథిరీం జనకాత్మజామ్,
అదృష్టో రాక్షసేన్ద్రేణ రావణేన దురాత్మనా. 37

ప్ర. అ. దురాత్మనా = దుష్టబుద్ధికంవాదూ, రాక్షసేన్ద్రేణ = రాక్షస
ప్రభువా అయిన, రావణేన = రావణునిచేత, అదృష్టః = చూడబడనివారనై,
కేన = ఏ, ఉపాయేన = ఉపాయముచేత, జనకాత్మజామ్ = జనకుని కుమార్తె
యైన, మైథిరీమ్ = నీరాదేవిని, పశ్యేయమ్ = చూచెదను.

తా. దుర్బుద్ధి యైన ఆ రాక్షసరాజు రావణుని కంట పడకుండా నీతను
చూచుటకు ఉపాయ మేమి ? 37

మూ. స వినశ్యేత్కథం కార్కం రామస్య విదితాత్మనః,
ఏకామేకశ్చ పశ్యేయం రహితే జనకాత్మజామ్. 38

ప్ర. అ. విదితాత్మనః = ప్రసిద్ధ మైన బుద్ధి గల, రామస్య = రాముని
యొక్క, కార్కమ్ = కార్యము, కథమ్ = ఎట్లు, స వినశ్యేత్ = చెడిపోకుండా
ఉండును ? ఏకశ్చ = ఒంటరిగా (నేను), రహితే = జనకాస్య మైన ప్రదేశము
నందు, ఏకామ్ = ఒంటరిగా ఉన్న, జనకాత్మజామ్ = నీతను. (ఎట్లు), పశ్యేయమ్
= చూచెదను.

తా. మహాబుద్ధిమంతుడుగా ప్రసిద్ధుడైన రాముని కార్యము నేను ఎట్లు
ప్రవర్తించినచో చెడిపోకుండా ఉండును ? నీత నిర్జన మైన ప్రదేశములో ఒంట
రిగా ఉండగా, నేను ఒంటరిగా ఆమెను చూచుటకు ఉపాయ మేమి ? 38

మూ. భూతాశ్చార్తా విపర్యస్తే దేశకాలవిరోధితా,
విక్లబం దూతమాసాద్య తమః సూర్యోదయే యథా 39

ప్ర. అ. విక్లబమ్ = వ్యాకుల మైన బుద్ధి గల, దూతమ్ = దూతను,
అసాద్య = సాంది, దేశకాలవిరోధితా = దేశమునకు కాలమునకు విరుద్ధములుగా
వేయబడినవై, భూతాః = నిర్జన మైన, అర్తాః = కార్యములు, సూర్యోదయే =

సూర్యోదయసమయమునందు, తమ యథా = ఆంధకారము వలె, వివక్ష్యన్తే = చెడిపోవును.

తా. స్థిరదిత్తము లేని దూతలు దేశకాలములకు నిరోధము కల్పించుటచే, నీర్థముగా ఉన్న వనులు కూడ, సూర్యోదయసమయమునందు ఆంధకారము నశించి నట్లు చెడిపోవును. 39

మూ. అర్థానర్థాన్తరే బుద్ధిర్నిశ్చితాపి న శోభతే,
మాతయన్తి హి కార్యాణి దూతాః పణ్డితమానినః. 40

ప్ర. అ నిశ్చితా = నిశ్చయించబడిన, బుద్ధిరపి = బుద్ధి కూడ, (అలోచన కూడ), అర్థానర్థాన్తరే = లాభము నష్టము అనువారి మధ్య, న శోభతే = ప్రకాశించదు. పణ్డితమానినః = పండితుల మనే అభిమానము గల, దూతాః = దూతలు, కార్యాణి = కార్యములను. మాతయన్తి హి = చెడగొట్టుదురు కదా.

తా. ఈ కార్యము చేయవలెను అని నిశ్చయము చేసిన ఏమొక కూడ లాభనష్టాల అలోచనలో పడిన బుద్ధి ప్రకాశించదు. దూతలు బుద్ధిమంతుల మను అహంకారముతో కార్యములను చెడగొట్టుచుండురు. 40

మూ. న వివక్ష్యేత్తథం కార్యం వైక్లబ్ధమ్ న కథం భవేత్,
లబ్ధినం చ సముద్రస్య కథం ను న వృథా భవేత్. 41

ప్ర. అ. కార్యమ్ = కార్యము, కథమ్ = ఎట్లు, న వివక్ష్యేత్ = నశించుండా ఉండును? వైక్లబ్ధమ్ = (బుద్ధికి) వ్యాకులత్వము, కథమ్ = ఎట్లు, న భవేత్ = కలగకుండా ఉండును? సముద్రస్య = సముద్రముయొక్క, లబ్ధినం చ = దాటుట కూడా, కథం ను = ఎట్లు, వృథా = వ్యర్థము, న భవేత్ = కాకుండును.

తా. పచ్చిన కార్యము ఎట్లు చెడిపోకుండును! బుద్ధి వ్యాకులము కాకుండా చక్కగా పనిచేయు ఉపాయ మేమి? సముద్రంపునము సఫల మెట్లు అగును? 41

మూ. మయి కృష్టే తు రక్షోభి రామస్య విదిరాత్మనః,
భవేద్వ్యర్థమిదం కార్యం రావణానర్థమిచ్ఛత. 42

ప్ర. అ. మయి = నేను, రక్షోః = రాక్షసులచేత, దృష్టే తు = చూడబడినవాడ నగుచుండగా, రావణానర్థమ్ = రావణుని సంహారమును, ఇచ్ఛతః = కోరుచున్న, విదితాత్మనః = ప్రసిద్ధ మైన బుద్ధి గల, రామస్య = రామునియొక్క, ఇతమ్ = ఈ, కార్యమ్ = కార్యము, వ్యర్థమ్ = వ్యర్థము, తవేత్ = అగును.

తా. నన్ను రాక్షసులు చూచినచో, రావణుని సంహరింపవలె నని కోరుచున్న, ప్రసిద్ధబుద్ధికారి యైన రాముని కార్యము చెరిపోవును. 42

మూ. న హి శక్యం క్వచిత్ స్థాయమవిజ్ఞాతేన రాక్షసైః,
అపి రాక్షసరూపేణ కిమురాన్యేన తేన చిత్. 43

ప్ర. అ. రాక్షసైః = రాక్షసులచేత, అవిజ్ఞాతేన = తెలియబడకుండగా, రాక్షసరూపేణాపి = రాక్షసరూపముతో కూడ, క్వచిత్ = ఏ ప్రదేశమునం లైనను, స్థాయమ్ = ఉండుటకు, న శక్యం హి = శక్యము కాదు కదా. అన్యేన = మరియొక, తేన చిత్ = ఏలైన రూపముతో, కిముత = చెప్పనేల.

తా. రాక్షసరూపము దరించి కూడ, రాక్షసులకు తెలియకుండగా ఈ లంకలో ఎక్కడను ఉండుటకు శక్యము కాదు; ఇంక ఇతరరూపముతో మాట చెప్పవలెనా. 48

మూ. వాయురప్యత్ర నాజ్ఞారశ్చరేదిత మతిర్మమ,
న హ్యన్త్యవిదితం కిందిర్రాక్షసానాం బలీయసామ్. 44

ప్ర. అ. అత్ర = ఇక్కడ, వాయురపి = గాలి కూడ, అజ్ఞాతః = తెలియబడనివాడై, న చరేత్ = సంచరించజాండు, ఇతి = అని, మమ = నాయొక్క, మః = అభిప్రాయము. బలీయసామ్ = బలవంతు లైన, రాక్షసానామ్ = రాక్షసులకు, అవిదితమ్ = తెలియనిది, కిందిత్ = ఏదీ, నాన్తి హి = లేదు కదా.

తా. ఈ పట్టణములో రాక్షసులకు తెలియకుండా గాలి కూడ ఎక్కడా సంచరించజాల రని నా అభిప్రాయము. బలవంతు లైన రాక్షసులకు తెలియని ప్రదేశ మేదీ లేదు కదా. 44

మూ. ఇహాహం యది తిష్ఠామి న్యేన రూపేణ సంవృతః,
వినాశముపయాస్యామి కర్తరర్థశ్చ హీయతే. 45

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, స్వేన = నా సంబంధ మైన, రూపేణ = రూపముతో, సంవృతః = కూడినవాడనై, ఇహ = ఇక్కడ, తిష్ఠామి యది = ఉన్నట్లయితే, వినాశమ్ = నాశమును, ఉపయాస్మామి = పొందగలను. తర్తు = ప్రభువుయొక్క, అర్థశ్చ = కార్యము కూడ, సీయతే = చెడిపోవును.

తా. నేను ఈ (పెద్ద) రూపముతోనే ఇక్కడ ఉన్నచో పట్టులది తంపబడుదును. ప్రభు వైన సుగ్రీవుని కార్యము తెడిపోవును. 45

మూ. తదహం స్వేన రూపేణ రజన్యాం హస్తతాం గతః,
లక్ష్కామభిపతిష్ఠ్యామి రాఘవస్యార్థసిద్ధయే. 46

ప్ర. అ. తత్ = ఆ కారణమువలన, అహమ్ = నేను, స్వేన రూపేణ = నా రూపముతో, హస్తతామ్ = హస్తత్వమును, గతః = పొందినవాడ నై, రాఘవస్య = రామునియొక్క, అర్థసిద్ధయే = కార్యము సిద్ధింతుటకొరకు, రజన్యామ్ = రాత్రియందు, లక్ష్కామ్ = లంకను, అభిపతిష్ఠ్యామి = ప్రవేశించెదను.

తా. అందుచేత, నేను నా రూపము చిన్నదిగా చేసికొని, రాముని కార్యము పాఠింతుటకై, రాత్రివేళ లంకలో ప్రవేశించెదను. 46

మూ. రావణస్య పురీం రాత్రౌ ప్రవిశ్య సుదురాసరామ్.
విచిన్వన్ తవనం సర్వం ద్రక్ష్యామి జనకాత్మజామ్. 47

ప్ర. అ. సుదురాసరామ్ = ఏ మాత్రమూ సమీపించ శక్యము కాని, పురీమ్ = పట్టణమును, రాత్రౌ = రాత్రియందు, ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి, రావణస్య = రావణునియొక్క, సర్వమ్ = సమస్త మైన, తవనమ్ = గృహమును, విచిన్వన్ = వెదకుచున్నవాడ నై, జనకాత్మజామ్ = సీతను, ద్రక్ష్యామి = చూడగలను.

తా. దగ్గరకు పోవుటకు కూడ శక్యము కాని ఈ లంకాపట్టణములోనికి రాత్రి ప్రవేశించి, రావణుని గృహము నంతను వెదకి, సీతను చూచెదను. 47

మూ. ఇతి సంచిన్త్య హనుమాన్ సూర్యస్యాస్తమయం కపి,
అచకాక్షే తతో వీరో వైదేహ్య దర్శనోత్సుకః. 48

ప్ర. అ. వీరః కపిః = వానరవీరు డైన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, శరీ = శరీరు, సంవిస్త్య = ఆలోచించి, వైదేహ్యాః = సీతయొక్క, దర్శనోత్సుకః = దర్శనమునందు ఆసక్తి కలవాడై, తదా = అప్పుడు, సూర్యస్య = సూర్యుని యొక్క, అస్తమయమ్ = అస్తమయమును, ఆరకాక్షే = కోరెను.

తా. వానరవీరు డైన హనుమంతుడు ఈ విధముగా ఆలోచించి, సీతను చూడవలె నను అభిలాషతో సూర్యాస్తమయమునకై వేచి ఉండెను. 48

మూ. సూర్యే చాస్తం గతే రాత్రౌ దేహం సంక్షిప్య మారుతిః,
వృషదంశకమాత్రః సన్ బభూవాద్భుతదర్శనః 49

ప్ర. అ. సూర్యే = సూర్యుడు, అస్తం గతే త = అస్తమించగానే, మారుతిః = హనుమంతుడు, రాత్రౌ = రాత్రియందు, దేహమ్ = దేహమును, సంక్షిప్య = చిన్నది చేసి, వృషదంశకమాత్రః సన్ = పిల్లి ఆంత వ్రహ్మణము కలవాడై, అద్భుతదర్శనః = అశ్చర్యకర మైన దర్శనము కలవాడు, బభూవ = ఆయెను.

తా. సూర్యుడు అస్తమించగానే, రాత్రియందు హనుమంతుడు, శరీర మును తాం చిన్నది చేసి, పిల్లి యంత వ్రహ్మణముతో చూచుటకు అశ్చర్యము కలుగు నట్లు మారెను. 49

మూ. ప్రత్యోషకాలే హనుమాన్స్తూర్ణముత్కుత్య వీర్యవాన్,
ప్రవివేశ పురీం రమ్యాం సువిభక్తమహావథామ్. 50

ప్ర. అ. వీర్యవాన్ = వరాక్రమవంతు డైన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, ప్రత్యోషకాలే = సాయంకాలమునందు, తూర్ణమ్ = శీఘ్రముగా, ఉత్కుత్య = ఎగిరి, సువిభక్తమహావథామ్ = చక్కగా విభజింపబడి ఉన్న వ్రదానమార్గములు గల, రమ్యామ్ = సుందర మైన, పురీమ్ = పట్టణమును, ప్రవివేశ = ప్రవేశించెను.

తా. వరాక్రమవంతు డైన హనుమంతుడు సాయంకాలసమయమునందు శీఘ్రముగా ఎగిరి, చక్కగా అమర్చిన పరావ్రదానమార్గములు గల, సుందర మైన లంకాపట్టణములోనికి ప్రవేశించెను. 50

మూ. ప్రాసాదమాలావిరలాం స్తమ్రైః కాంచనరాజితైః,
కాశకుమృమయైర్జాలైర్గన్ధర్వనగరోపమామ్. 51

మూ. సప్తతౌమాష్టతౌమైశ్చ స దవర్ష మహాపురిమ్,

తత్రైః సృటికసంక్తిరైః కారస్వరవిరూపితైః.

52.

ప్ర. ఆ. సౌ = హనుమంతుడు. ప్రాసాదమాలావితరామ్ = మేడల పంక్తులతో నిండినదీ. కాళ్ళనరా = త్రైః = బంగారు వెండి వికార మైన, సప్తైః = సప్తంధములతోను, తాతకమృదుయైః = బంగారు వికారములైన, తాత్రైః = కిరికిరితోను, గన్ధర్వ సగరోపమామ్ = గంధర్వసగరముతో (బంధ్రతారికులు నిర్మించిన అద్భుతమైన సగరముతో) సమాన మైనదీ. సప్తతౌమాష్టతౌమైః త = ఏడంతస్తులు, ఏనిమిదంతస్తులు, ఉన్న గృహములతోను, సృటికసంక్తిరైః = సృటికమాణిక్యములతో వ్యాప్త మైనవి, కారస్వరవిరూపితైః = బంగారముతో అలంకరింపబడినవి అయిన, తత్రైః = పై భాగములతోను కూడిన, మహాపురిమ్ = మహాపట్టణమును, దవర్ష = చూచెను.

తా. ఆ లంకాసగరము ప్రసాదముల పంక్తులతో నిండి ఉండెను. బంగారపు సప్తంధములతోను, వెండి సప్తంధములతోను, బంగారు కిరికిరితోను, అది గంధర్వసగరము వలె అద్భుతముగా ఉండెను. ఏడంతస్తుల మేడలు, ఏనిమిదంతస్తుల మేడలు ప్రకాశించుచుండెను. బంగారముతో అలంకరించిన పై భాగములపై సృటికమాణిక్యములు వరచబడి ఉండెను. 51, 52

మూ. వైడూర్యమణిచిత్రైశ్చ ముక్తాజాలవిరూపితైః.

తత్రైః కుశుధిరే తాని భవనాన్యత్ర కక్షసామ్.

53.

ప్ర. ఆ. ఆత్ర = ఈ లంకాపురమునందు, కక్షసామ్ = రాక్షసులయొక్క. భవనాని = భవనములు, వైడూర్యమణిచిత్రైః = వైడూర్యమణులచే చిత్రంపబడినవి, ముక్తాజాలవిరూపితైః = ముత్యముల సముదాయములచే అలంకరింపబడినవి అయిన, తత్రైః = పై భాగములతో, కుశుధిరే = ప్రకాశించినవి.

తా. ఆ లంకాపట్టణములో రాక్షసుల భవనముల పై భాగములు వైడూర్యమాణిక్యములచే చిత్రపద్మములై, ముత్యాల సముదాయములచే అలంకృతములై, ప్రకాశించుచుండెను. 53

మూ. కాళ్ళనాని త చిత్రాణి తోరణాని త కక్షసామ్,

లక్ష్మీముద్ధోతయామాసుః సర్వతః సమలంకృతామ్.

ప్ర. అ. రక్షసామ్ = రాక్షసులయొక్క, కాళ్ళవాని = లంగాడు వికార మైన, చిత్రాణి = విచిత్రవర్ణములు గల, తోరణాని = గృహద్వారములు, సమం కృతామ్ = అలంకరింపబడిన, లక్ష్మమ్ = లంకాపట్టణమును, సర్వతః = నలు వైపులందు, ఉత్కృత యామాసుః = ప్రకాశింపజేసినవి.

తా. లంగారముతో నిర్మింపబడిన, విచిత్రవర్ణములు గల రాక్షసగృహ ద్వారములు చక్కగా అలంకరింపబడిన ఆ లంకాపట్టణమును, నలుమూలలా ప్రకాశింపజేయుచుండెను. 54

మూ. అచిన్త్యామధురాకారాం దృష్ట్వా లక్ష్మం మహాకపిః.

అసీద్విషణ్ణో హృష్టశ్చ వైదేహ్యో దర్శనోత్సుకః. 55

ప్ర. అ. మహాకపిః = హనుమంతుడు, అచిన్త్యామ్ = అలోచించుటకు కూడ శక్యము కానిదీ, అధురాకారామ్ = ఆశ్చర్యకర మైన ఆకారము కలదీ అయిన, లక్ష్మమ్ = లంకను, దృష్ట్వా = చూచి, వైదేహ్యః = సీతయొక్క, దర్శనోత్సుకః = దర్శనమునందు ఆసక్తి కలవాడై, విషణ్ణః = దిగులు చెందిన వాడు, హృష్టశ్చ = సంతోషించినవాడూ, అసీత్ = అయెను.

తా. హనుమంతుడు తాహకు కూడ అందని విధముగా ఉండి, ఆశ్చర్య మును కలిగించు ఆ లంకాపట్టణమును చూచి, వైదేహిని చూడవలె నని కుతూహలము చెందుచు, ఈ లంకను అయింతుట ఎట్లా అని దిగులును, సీతను చూడ గలము గదా అని ఆనందమును కూడ పొందెను. 55

మూ. స పాణ్డరావిధ్వవిమానమాలిసీం

మహార్త కామూసరజాలతోరణామ్,

యశస్వినీం రావణబాహుపాలిలాం

క్షపాతరైరీమదైః సమావృతామ్. 56

ప్ర. అ. సః = హనుమంతుడు, పాణ్డరావిధ్వవిమానమాలిసీమ్ = రెల్లనివీ, దగ్గరదగ్గరగా ఉన్నవీ అయిన గృహవంతులు కలదీ, మహార్త కామూసరజాల తోరణామ్ = గొప్ప విలువ గల, లంగాడు వికార మైన కిటికీలు, ముఖద్వార ములూ కలదీ, యశస్వినీమ్ = కీర్తి గలదీ, దీమదైః = భయంకర మైన లంకము గల, క్షపాతరైః = రాక్షసులతో, సమావృతామ్ = కూడినదీ, రావణ

రాహుపారిరామ్ = రావణుని రాహుపుంజేత పారింపబడినదీ అయిన (మందరము చూచెను).

తా. ఆ లంకానగరములో తెల్లని గృహములు దగ్గర దగ్గరగా ఉండెను. ఆ గృహములలోని కిడికిలు, ముఖద్వారములు బాగారముతో నిర్మింపబడి అధిక మూల్యములై ఉండెను రావణుని రాహుజంతువే రక్షింపబడుచున్న కిర్తిమంత మైన ఆ నగరము, భయంకర మైన ఐరము గల నిశాచరులతో నిండి ఉండెను.

మూ. చన్ద్రోఽపి సారివ్యమివాన్య కుర్వం

స్తానాగజైర్మథ్యగతో విరాజన్.

జ్యోత్స్నా వితానేన వితత్య లోక

ముత్తిష్ఠతే నైకసహస్రరశ్మిః.

57

ప్ర. ఆ. నైకసహస్రరశ్మిః = ఎన్నోవేల కిరణములు గల, చన్ద్రోఽపి = చంద్రుడు కూడ, తానాగజైః = నక్షత్రములగణములతో కూడినవాడై, మథ్యగతః = నక్షత్రమథ్యమును పొందినవాడై, విరాజన్ = ప్రకాశించుచు, లోకమ్ = భూలోక మును, జ్యోత్స్నా వితానేన = వెన్నెల అను రాందనీతో, వితత్య = కప్పివేసి, అన్య = హనుమంతునకు, సారివ్యమ్ = సాహాయ్యమును, కుర్వన్నీవ = చేయుచున్నవాడు వలె, ఉత్తిష్ఠతే = లేచెను.

తా. ఆ సమయమున, అనేక సహస్రముల కిరణములు గల చంద్రుడు కూడ, నక్షత్రములతో కూడి, వాటి మధ్య ప్రకాశించుచు, వెన్నెల అను రాందనీతో లోకము నంతను కప్పివేయుచు, హనుమంతునకు సాహాయ్యము చేయుటకా అన్నట్లు వైకి వచ్చెను.

57

మూ. శక్తిప్రథం కీరమృణాలవర్ణ

ముద్గచ్ఛమానం వ్యవథానమానమ్,

దదర్శ చన్ద్రం స హరిప్రవీరః

పోష్టాయమానం సరసీవ హంసమ్.

58

ఇత్యాదౌ శ్రీమద్రామాయతే ఆదికావ్యే సున్దరకాండే

ద్వితీయః సర్గః

ప్ర. అ. స! హరిప్రసీదః=అ హనుమంతుడు, ఉద్గర్భమానమ్=పైకి లేచుచున్నవాడూ, శఙ్ఖవ్రతమ్=శంఖము వంటి కాంతి కలవాడూ, వ్యవతాస మానమ్=ప్రకాశించుచున్న వాడూ, కీరమృదాంవర్తమ్ = పాలవంటి తామర తూడు వంటి రంగు గలవాడూ, సరసి=సరస్సు నందు, పోష్ఠాయమానమ్= ఈడుచున్న, హంసమివ=హంస వలె ఉన్న వాడూ అయిన, చంద్రమ్=చంద్రుని రదరశ్మి=చూడెను.

తా. ఉరయించి పైకి వచ్చుచు, ప్రకాశించుచున్న ఆ చంద్రుని కాంతి శంఖకాంతి వలె ఉండెను. ఆతని వర్ణము పాల వర్ణము వలె, తామరతూడు వర్ణము వలె ఉండెను. ఆ చంద్రుడు సరస్సులో ఈడుచున్న హంస వలె మనోహరముగా ఉండెను. అట్టి చంద్రుని ఆ హనుమంతుడు చూచెను. 96

"తారనందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు సుందరకాండలో ద్వితీయసర్గ సమాప్తము.

అథ తృతీయః సర్గః

[లంకను చూచి హనుమంతుడు అశ్చర్యము చెందుట. లోనికి ప్రవేశించుచున్న హనుమంతుని లంక స్త్రీ భూవమున వచ్చి అడ్డుకొనుట. అతని ప్రహరముచే వీధికురాలై ఆమె హనుమంతునికు లోనికి ప్రవేశించుటకు అనుమతి ఇచ్చుట.]

మూ. న లమ్పశిఖరే లమ్పే లమ్పతోయదనన్నిదే,
 సత్త్వమాస్థాయ మేరాచీ హనుమాన్ మారుతాత్మజః. 1
 నిశి లక్ష్మ్యాం మహాసత్త్వో వివేక కపికుఞ్జరః,
 రమ్యకాననతోయాథ్యామ్ పురీం రావణపాలితామ్. 2

[ప్ర. అ. మేరాచీ = బుద్ధిమంతుడూ, మారుతాత్మజః = వాయుపుత్రుడూ, మహాసత్త్వః = గొప్ప బలము కలవాడూ, కపికుఞ్జరః = వానరశ్రేష్ఠుడూ అయిన, సః = ఆ, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, లమ్పశిఖరే = ఉన్నత మైన శిఖరములు కలదీ, లమ్పతోయదనన్నిదే = ఉన్నత మైన మేఘముతో సమాన మైనదీ అయిన, లమ్పే = లంబపర్వతమునందు, సత్త్వమ్ = బలమును, దైర్యమును, ఆస్థాయ = ఆవరించి, రమ్యకాననతోయాథ్యామ్ = సుందర మైన ఆడవులతోను, ఉరకములతోను నిండిన, రావణపాలితామ్ = రావణునిచే పాలించబడిన, లక్ష్మ్యాం పురీమ్ = లంకానగరమును, నిశి = రాత్రియందు, వివేక = ప్రవేశించెను.

కా. మహాబుద్ధిశాలి, వాయునందనుడూ, వానరశ్రేష్ఠుడూ అయిన హనుమంతుడు, ఉన్నత మైన శిఖరములతో ఎత్తైన మేఘము వలె కనబడుచున్న లంబపర్వతముపై ఉన్నదీ, సుందర మైన ఆరణ్యములతోను ఉరకస్థానములతోను నిండినదీ, రావణునిచే పాలించబడినదీ అయిన లంకాపురమును, దైర్య మవరించి ప్రవేశించెను.

1, 2

మూ. శారదామృధరప్రత్యైర్వవనైరువగోధితామ్,

సాగరోపమనిర్జోషాం సాగరానిలసేవిరామ్,

సుపుష్టబలసంపుష్టాం యత్రైవ విటపావతీమ్,

చారుతోరణనిర్యూహం పాణ్డూరద్వారతోరణామ్, 4

దుఃఖగాచరితాం గుప్తాం కులాం బోగవతీమివ,

లాం స విద్యుద్వనాకీర్ణాం జ్యోతిర్మార్గనిషేవిరామ్, 5

మన్దమారుతసంధారాం యథేన్ద్రస్యామరావతీమ్,

శాతకుమ్భేన మహతా ప్రాకారేణాభిసంవృతామ్, 6

కిజ్జిణీకాలమోషాభిః పరాకాభిరంకృతామ్,

అసాద్య సహసా హృష్టః ప్రాకారమభిపేదివాన్, 7

ప్ర. అ. (సః = హనుమంతుడు), శారదామృధరప్రత్యైః = శరదాం మేఘములతో సమానము లైన, భవన్తిః = భవనములచే, ఉవగోధితామ్ = ప్రకాశింపజేయబడినదీ, సాగరోపమనిర్జోషామ్ = సముద్రముతో సమాన మైన ద్వని కరిదీ, సాగరానిలసేవిరామ్ = సముద్రపు గాలిచేత సేవింపబడినదీ, సుపుష్టబల సంపుష్టామ్ = బాగుగా పుష్టియెందిన సేనలతో నిండినదీ, విటపావతీం యత్రైవ = అరికాపురి వలె ఉన్నదీ, చారుతోరణనిర్యూహమ్ = అందమైన తోరణముల వర్ష నిలచిన గణసమూహములు కరిదీ, పాణ్డూరద్వారతోరణామ్ = తెల్లని ద్వారములు, ముఖద్వారములూ కరిదీ, దుఃఖగాచరితామ్ = సర్తములచే సంపదించబడుచు, గుప్తామ్ = చాచిచే రక్షింపబడిన, కులామ్ = సుందర మైన, బోగవతీమివ = (పాతాళములోని) బోగవతీవృక్షము వలె ఉన్నదీ, సవిద్యుద్వనాకీర్ణామ్ = మెరపు లతో కూడిన మేఘములచే వ్యావృత్త మైనదీ, జ్యోతిర్మార్గనిషేవిరామ్ = నక్షత్ర మార్గముచే సేవింపబడినదీ, మన్దమారుతసంధారామ్ = మంద మైన వాయుసంధారము కరిదీ, ఇన్ద్రస్య = ఇంద్రునియొక్క, అమరావతీం యథా = అమరావతి వలె ఉన్నదీ, శాతకుమ్భేన = అంగారువికార మైన, మహతా = పెద్ద లైన, ప్రాకారేణ = ప్రాకారముచేత, అభిసంవృతామ్ = చుట్టబడినదీ, కిజ్జిణీకాల మోషాభిః = చిరుమువ్వల సముదాయముల ద్వనులు గల, పరాకాభిః = పరాకం

చేర, అంకకృతామ్ = అంకరింపబడినదీ అయిన, కామ్ = ఆ లంకాపురిని, సహసా = శ్రుముగా, అసాద్య = సమీపించి, హృష్టః = సంకోషించినవాడై, ప్రాకారమ్ = ప్రాకారమును, అభిపేదివాన్ = పొందినాడు.

తా. సముద్రమునైనందు వచ్చుచున్న మందరమారుతముచే చల్లగా ఉన్న ఆ లంకానగరము సముద్ర హోషవంటి ధ్వనితో నిండిఉండెను. శరత్కాల మేఘముల వలె ఉన్న భవనములతో ప్రకాశించుచుండెను. బాగుగా నిలసిన నైనికులతో నిండి అరికావట్టణము వలె ఉండెను. ముఖద్వారములవద్ద నిలిచిన ఏనుగుల సముదాయము అందముగా కనబడుచుండెను. తెల్లని ద్వారములతోను, ముఖ ద్వారములతోను అది, సర్పములు సంఠరించుచున్నదీ, వాటి రక్షణలో ఉన్నదీ అయిన మంగళకర మైన లోగవరీనగరము వలె ఉండెను. మెరుపులతో కూడిన మేఘములతో వ్యావృతై, నక్షత్రమార్గమును అంటుచు, మందరమారుతము సంఠరించుచున్న ఆ లంక ఇంద్రుని అమరావతి వలె ప్రకాశించుచుండెను. దాని చుట్టు లాం పెద్ద లైన బంగారుప్రాకార ముండెను. చిరుమువ్వలతో నవ్వెడులు చేయుచున్న వతాకలతో అంకరింపబడెను. అట్టి అంకను హనుమంతుడు శ్రుముగా సమీపించి, ప్రాకారమువద్దకు వెళ్లెను.

3.7

మూ. విస్మయావిష్టహృదయః పురీమాలోక్య సర్వతః.

జామ్బూనవమయైర్ద్యాలై రైర్వదూర్యకృతవేదితైః.

8

వజ్రస్పటికముత్రాభిర్మణికుట్టిమరూషితైః.

తవ్రహాటకనిర్యూపై రాజరామలపాణ్ణురైః.

9

వైదూర్యకృతసోపానైః స్పాటికానరపాంసుభిః.

దారుసంజవనోపేతైః ఐమివోత్పదితైః కుటైః.

10

త్రౌళ్ళబర్హిణసంఘృష్టై రాజహంసనిషేవితైః.

కూర్యాదరణనిర్హృతైః సర్వతః ప్రతినాదిరామ్.

11

వస్మోకసారావ్రతిమాం లాం వీక్ష్య నగరీం తతః.

ఐమివోత్పదితాం లజ్జాం జహర్ష హనుమాన్ కపిః.

12

ప్ర. అ. పురీష్ = పట్టణమును, సర్వతః = అంతటా, ఆలోక్య = చూచి, విస్మయావిస్మహ్యరయః = ఆశ్చర్యముతో నిండిన హృదయముగలవా డయ్యెను. తతః = ఏమ్మట, కపిః = చానరుడైన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, జామ్బూనదమయైః = బంగారువికార మైన, ద్వారైః = ద్వారములతో కూడినవీ, వైదూర్యకృతవేదితైః = వైదూర్యమాణిక్యములతో చేయబడిన ఆరుగులు కలవీ, వజ్రస్పటికముతాభిః = వజ్రములతోను, స్పటికములతోను, ముత్యములతోను కూడినవీ, మణికుర్తిమథాషితైః = మాణిక్యవికారము లైన రవటాచేసిన ప్రదేశములతో అలంకరింపబడినవీ, తప్తహృతవిద్యుష్టాః = కరిగించిన బంగారముతో తయారు చేసిన మదపుటేనుగులు కలవీ, రాజరామలపాణ్డురైః = వెండితో తయారుచేసినవి వలె నిర్మలములూ, తెల్లనివీ అయినవీ, వైదూర్యకృతసోపానైః = వైదూర్యమాణిక్యములతో కట్టబడిన మెట్లు గలవీ, స్పాటికాన్తరపాంసులిః = స్పటికమాణిక్యవికార మైన లోపలి పరాగము గలవీ, రాదుసంజవనోపేతైః = అంతమైన తరుళ్ళాలంతో కూడినవీ, క్రౌంచ్యబర్హిణసంఘష్టైః = క్రౌంచపక్షులచేతను నెమళ్ళచేతను ర్వనిచేయింపబడినవీ, రాజహంసనిషేపితైః = రాజహంసలచేత సేవింపబడినవీ, ఐమ్ = అకాశమును గూర్చి, ఉర్పతితైరివ = ఎగురుచున్నవి వలె ఉన్నవీ అయిన, శుల్కైః = మంగళకరము లైన గృహములతో కూడినదీ, రూర్యాభరణనిర్జౌషైః = రూర్యములయొక్క, ఆభరణములయొక్క ద్వనుండేత, సర్వతః = అంతటను, ప్రతినాదిరామ్ = ప్రతిద్యనింపచేయబడినదీ, వస్త్వోకసారావ్రలిమామ్ = చూర్చుకొన్న ఉన్న వస్త్వోకసార అను ఇంద్రుని పట్టణముతో సమాన మైనదీ, ఐమ్ = అకాశమును గూర్చి, ఉర్పతిరామ్ ఇవ = ఎగురుచున్నది వలె ఉన్న, రామ్ = ఆ, లబ్ధం సగరీష్ = లంకానగరమును, వీక్ష్య = చూచి, ఆహర్ష = సంతోషించెను.

రా. హనుమంతుడు ఆ నగరమును నలుమూలల చూచి మనస్సులో చాలా ఆశ్చర్యము తెంచెను. ఆ నగరముసందలి గృహముల ద్వారములు బంగారముతో నిర్మింపబడెను. వాటి ఎదుట వైదూర్యమాణిక్యములతో నిర్మించిన ఆరుగులు ఉండెను. ఆ గృహము లన్నియు వజ్రములతోను, స్పటికములతోను, ముత్యములతోను, మాణిక్యములు వరదిన రవటాచేసిన చదు నైన ప్రదేశములతోను, అక్కడక్కడ నిలబెట్టిన బంగారు మదపుటేనుగులతోను ప్రకాశింపుచుండెను. వెండితో నిర్మించినవి వలె స్వచ్ఛముగా తెల్లగా ఉన్న ఆ గృహములలో మెట్లు.

వై దూర్యమాణిక్యములతో నిర్మింపబడెను. ప్రాకారాదులతోపని సృజితమాణిక్యముల వరాగముజుండెను. క్రౌంచపక్షులు, నెమళ్ళు, రాజహంసలు అక్కడనివసించుచుండెను. సుంగంప్రదములైన ఆ భవనములు ఆకాశములో ఎగిరిపోవుచున్నట్లు కనబడుచుండెను. ఆనగరమంతటను వాద్యముల ధ్వని, అభరణముల ధ్వని ప్రతిధ్వనించుచుండెను. ఈ విధముగ వస్తోకసార ఆను దేవేంద్రనగరమువలె ఆకాశములోనికి ఎగిరిపోవుచున్నదా అన్నట్లు ఉన్న ఆ లంకాపట్టణమును చూచి హనుమంతుడు సంతోషించెను. 8.12

మూ. తాం సమీక్ష్య పురీం రమ్యాం రాక్షసాధిపతేః శుభామ్,
అనుత్తమామృద్ధియుతాం చిన్తయామాన వీర్యవాన్. 13

ప్ర. ఆ. వీర్యవాన్=పరాక్రమవంతు డైన హనుమంతుడు, అనుత్తమామ్ = అత్యుత్తమ మైనదీ, ఋద్ధియుతామ్=ఐశ్వర్యముతో కూడినదీ, రమ్యామ్ = సుందర మైనదీ, శుభామ్=మంగళప్రద మైనదీ అయిన, రాక్షసాధిపతేః=రాక్షస రాజయొక్క, తాం పురీమ్ = ఆ పట్టణమును, సమీక్ష్య=చూచి, చిన్తయామాన = ఆలోచించెను.

తా. పరాక్రమవంతు డైన హనుమంతుడు, అత్యుత్తమమూ, ఐశ్వర్య సంపన్నమూ, అభీసుందరమూ, మంగళప్రదమూ అయిన ఆ రావణనగరిని చూచి ఇట్లు ఆలోచించెను. 13

మూ. నేయమన్యేన నగరీ శక్త్యా దర్శయితుం బలాత్,
రక్షితా రావణబలైరుద్యతాయురధారిభిః. 14

ప్ర. ఆ. ఉద్యతాయురధారిభిః = ఎత్తబడిన ఆయుధములను దరించి ఉన్న, రావణబలైః=రావణుని సేనలచేత, రక్షితా=రక్షింపబడిన, ఇయం నగరీ = ఈపట్టణము. అన్యేన=ఇతరు దెవ్వనిచేతను, బలాత్=బలమువలన, దర్శయితుమ్=ఎదిరించుటకు, న శక్త్యా = శక్య మైనది కాదు.

తా. ఆయుధములు దరించి ఎల్లిప్పుడు సర్వసన్నద్ధులై ఉన్న రావణ నైర్యములు రక్షించుచున్న ఈ నగరమును ఎవ్వరూ బలప్రయోగము లేని ఎదిరించజాలదు. 14

మూ. కుముద్బాదయోర్యాపి సుషేణస్య మహాకపే,
ప్రసిద్ధేయం తవేచ్ఛామిర్మైన్దద్వివిరయోరపి. 15

ప్ర. అ. ఇయమ్=ఈ, భూమిః=ప్రదేశము, కుముద్బాదయోర్యాపి=కుమురునకూ, అంగదునకూ గాని, మహాకపే=మహావానరు డైన, సుషేణస్య=సుషేణునకు గాని, మైన్దద్వివిరయోరపి=మైందద్వివిరులకు గాని, ప్రసిద్ధా=బాగుగా లొంగినది, తవేత్=కావచ్చును.

తా. ఈ ప్రదేశమును కుమురుడు, అంగదుడు, మహాకపి యైన సుషేణుడు, మైందుడు, ద్వివిరుడు-వీరిలో ఎవరైన సాధించ కలుగుదురేమో. 15

మూ. వివస్వత ననూజస్య హరేశ్చ కుశవర్మణః,
ఋక్షస్య కపిముఖ్యస్య మమ చైవ గతిర్చవేత్. 16

ప్ర. అ. వివస్వతః=సూర్యునియొక్క, తనూజస్య=కుమారు డైన సుగ్రీవునకు, హరేః=వానరుడైన, కుశవర్మణః=కుశవర్మణునకు, కపిముఖ్యస్య=వానరశ్రేష్ఠుడైన, ఋక్షస్య=ఋక్షునకు, మమ చైవ=నాకూ, గతిః=అవకాశము, తవేత్=అగును.

తా. సుగ్రీవుడు, కుశవర్మడు, వానరశ్రేష్ఠు డైన ఋక్షుడు, నేను ఇక్కడికి రాగలుగుదుము. 16

మూ. సమీక్ష్య చ మహారాహో రామవన్య పరాక్రమమ్,
లక్ష్మణస్య చ విక్రాంతమథవత్ ప్రీతిమాన్ కపిః. 17

ప్ర. అ. కపిః=హనుమంతుడు, మహారాహో=గొప్ప రాహువులుగల, రామవన్య=రామునియొక్క, పరాక్రమమ్=పరాక్రమమును, లక్ష్మణస్య=లక్ష్మణునియొక్క, విక్రాంతం చ=విక్రమమును, సమీక్ష్య=చూచి, ప్రీతిమాన్=అనందముకలవాడు, అథవత్=అయెను.

తా. లంక ఎంత గొప్ప లంకయు కల డైనను రామలక్ష్మణుల మహా పరాక్రమము ముందు నిలువ జాలదు అనే విషయమును గుర్తించి హనుమంతుడు సంతోషించెను. 17

మూ. తాం రత్నవననోపేతాం కోష్ఠాగారావతంసకామ్,
యన్త్రాగారస్తసిమృద్ధాం ప్రమదామివ కూషిరామ్. 18

తాం నవ్వుతిమిరాం దీవైర్వాన్యరైశ్చ మహాగృహైః,
నగరీం రాక్షసేన్ద్రస్య స దదర్శ మహాకపిః. 19

ప్ర. అ. సః మహాకపిః = ఆ హనుమంతుడు, రత్నవననోపేతామ్ = రత్నము లనెడు (రత్నకాంతు లనెడు) వస్త్రముతో కూడినదీ, కోష్ఠాగారావతంసకామ్ = వివిధవస్తుసామగ్రిని నిలువ చేయు గృహములే కర్ణభూషణములుగా కలదీ, యన్త్రాగారస్తసిమ్ = యంత్రగృహములే స్తనములు కలదీ, ఋద్ధామ్ = ఐశ్వర్యముతో కూడినదీ, కూషిరామ్ = అలంకరించబడిన, ప్రమదామివ = త్రీవలె ఉన్నదీ, దీపైః = ప్రత్యులించేయబడిన (దీపములు వెలిగించిన), తాన్యరైశ్చ = ప్రకాశించుచున్న, మహాగృహైః = గొప్ప గృహములచేత, నవ్వుతిమిరామ్ = నగించిన చీకటి కలదీ అయిన, రామ్ = ప్రసిద్ధ మైన, రామ్ = ఆ, రాక్షసేన్ద్రస్య = రాక్షసరాజుయొక్క, నగరీమ్ = నగరమును, దదర్శ = చూచెను.

తా. ఆ లంకావట్టణము రత్నకాంతు లను వస్త్రమును, కోష్ఠాగారము లను కర్ణభూషణములను దరించి, యన్త్రగృహములు స్తనములుగా ప్రకాశించు యందగా సర్వసంపత్సమృద్ధమై, చక్కగా అలంకరించుకొనిన త్రీ వలె ఉండెను. గృహములతోని దీపములు వెలిగించుటచే ఆ గృహము లన్నియు ప్రకాశించు యందగా, నగరముతోని చీకటి అంతా తొలగిపోయెను. అట్టి లంకావట్టణమును హనుమంతుడు చూచెను. 18, 19

మూ. అథ సా హరిశార్దూలం ప్రవిశన్తం మహాబలమ్,
నగరీ స్వేన కూపేణ దదర్శ పవనాత్మజమ్. 20

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, సా నగరీ = ఆ వట్టణము, హరిశార్దూలమ్ = వానరశ్రేష్ఠుడూ, మహాలమ్ = గొప్ప లలిముకలవాడూ అయిన, పవనాత్మజమ్ = హనుమంతుని, ప్రవిశన్తమ్ = ప్రవేశించుచుండగా, స్వేన = తన సంబంధ మైన, కూపేణ = కూవముతో, దదర్శ = చూచెను.

తా. మహాలారి, వానరశ్రేష్ఠుడూ అయిన ఆ హనుమంతుడు లోనికి

ప్రవేశించుచుండగా, ఆ లంకానగరి తన రాక్షసస్వరూపముతో అతనిని చూచెను. 20

మూ. సా తం హరివరం దృష్ట్వా లజ్జా రావణపాలితా,
స్వయమేవోర్థితా తత్ర వికృతాననదర్శనా. 21

ప్ర. ఆ. రావణునిచేత పరిపాలింపబడిన, సా లజ్జా = ఆ లంక, తం హరిమ్ = ఆ హనుమంతుని, తత్ర = అక్కడ, దృష్ట్వా = చూచి, వికృతాననదర్శనా = వికృత మైన ముఖము నేత్రములూ కంటె, స్వయమేవ = స్వయముగానే, ఉర్థితా = లేచినది.

తా. రావణునిచేత పరిపాలింపబడిన ఆ లంకానగరి హనుమంతుని చూచి, తయంకర మైన ముఖముతోను, నేత్రములతోను స్వయముగా లేచెను. 21

మూ. పురస్తాత్కపివర్యస్య వాయుసూనోరతిష్ఠత,
ముచ్చమానా మహానాదమబ్రవీత్ప్రసాత్మజమ్. 22

ప్ర. ఆ. కపివర్యస్య = వానరశ్రేష్ఠు డైన, వాయుసూనో = హనుమంతుని యొక్క, పురస్తాత్ = ఎదుట, అతిష్ఠత = నిలచెను. మహానాదమ్ = గొప్పధ్వనిని, ముచ్చమానా = విడచుచు, ప్రసాత్మజమ్ = హనుమంతుని గూర్చి, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. ఆ లంక వానరశ్రేష్ఠు డైన హనుమంతుని ఎదుట నిలచి, దిగ్గరగా ధ్వని కేయుచు, అతనితో ఇట్లనెను. 22

మూ. కస్త్యం కేన చ కార్ష్యేణ ఇహ ప్రాప్తో వనాలయ,
కథయన్వేహ యతత్త్వం యావత్ప్రాతా దరన్తి తే. 23

ప్ర. ఆ. వనాలయ = వనములో నివసించు ఓ వానరుడా, త్వమ్ = నీవు, క = ఎవడవు? కేన కార్ష్యేణ = ఏ పనిచేత, ఇహ = ఇచ్చటికి, ప్రాప్తః = వచ్చినావు? తే = నీయొక్క, ప్రాతాః = ప్రాతములు, యావత్ = ఎంతవరకు, దరన్తి = నిలచునో, అంతలో, ఇహ = ఇక్కడ, తత్త్వమ్ = యథార్థము, యత్ = ఏదియో దానిని, కథయన్ = చెప్పుము.

కా. ఓ వానరుడా! నువ్వు ఎవ్వడవు? ఇక్కడికి ఎందుకు వచ్చినావు? నేను నీ ప్రాణాలు తీసివేసే కోపం యథార్థ మేమో చెప్పుము. 23

మూ. న శక్యం బర్హియం లక్ష్కా ప్రవేష్టుం వానర త్వయా, రక్షితా రావణబలైరభిగుప్తా సమస్తతః. 24

ప్ర. అ. వానర = వానరుడా! రావణబలైః = రావణుని సేనలచేత. రక్షితా = రక్షింపబడినదీ, సమస్తతః = అంతటను, అభిగుప్తా = రహస్యముగా ఉంచబడినదీ అయిన, ఇయం లక్ష్కా = ఈ లంక, త్వయా = నీచేత, ప్రవేష్టుమ్ = ప్రవేశించుటకు, న శక్యం బర్హియం = శక్యము కాదు కదా.

కా. ఓ! వానరుడా! అన్ని విధములా రహస్యముగా ఉంచి రావణ సైన్యములు రక్షించుచున్న ఈ లంకలోనికి నీవు ప్రవేశింపజాలవు. 24

మూ. అథ రామబ్రవీర్ద్యేరో హనుమాన గతః స్థిరామ్, కథయిష్యామి తే తత్త్వం యన్మాం త్వం వరివృచ్ఛసి.

ప్ర. అ. అథ = ఎప్పుడు, ఏరః = ఏడు దైన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, అగ్రతః = ఎదుట, స్థిరామ్ = నిలచిన, రామ్ = ఆమెను గూర్చి, అబ్రవీత్ = వరితెను. యత్ = దేనిని గూర్చి, త్వమ్ = నీవు, మామ్ = నన్ను, వరివృచ్ఛసి = ప్రశ్నించుచున్నావో, తత్త్వమ్ = ఆ యథార్థమును, తే = నీకు, కథయిష్యామి = చెప్పగలను.

కా. హనుమంతుడు తన ఎదుట నిలచిన ఆ లంకలో ఇట్లు వరితెను-నీవు అడిగిన విధముగ యథార్థవిషయ మంతా చెప్పెదను. 25

మూ. కా త్వం విరూపనయనా పురర్వారేఽవతిష్ఠసి, కిమర్థం చాప మాం దుర్ధ్వా నిర్పర్త్యయసి దారుణా. 26

ప్ర. అ. పురర్వారే = పట్టణముయొక్క ద్వారమునందు, అవతిష్ఠసి = ఉన్నావు, విరూపనయనా = విపరీత మైన రూపము నేత్రములూ గల, త్వమ్ = నీవు, కా = ఎవతెవు? దారుణా = దయంకరురాలి వైన నీవు, మామ్ = నన్ను, దుర్ధ్వా = అడ్డుపెట్టి, కిమర్థమ్ = ఎందుకు, నిర్పర్త్యయసి = దయపెట్టుచున్నావు.

రా. రంకాద్వారమునందు ఉన్నావు; నీ వెవ్వరవు? ఏకకర మైన అశారముతో, నేత్రములతో కయంకరముగా ఉన్న నీవు నన్ను అడ్డుకొని ఎందుకు తెలిపిండుచున్నావు? 26

మూ. హనుమద్యచసం శ్రుత్వా లక్ష్మా సా కామదూపిణీ,
ఉవార వచసం క్రుద్ధా పరుషం పవనాత్మజమ్. 27

ప్ర. అ. కామదూపిణీ = అర్చానుసారము రూపము ధరించ గల, సా లక్ష్మా = ఆ రంక, హనుమద్యచసమ్ = హనుమంతుని వరసమును, శ్రుత్వా = విని, క్రుద్ధా = కోపగించినదై, పవనాత్మజమ్ = హనుమంతుని గూర్చి, పరుషమ్ = వరుష మైన, పరసమ్ = పరసమును, ఉవార = పలికెను.

రా. కోరిన రూపము ధరించగల ఆ రంక హనుమంతుని వాక్యము విని కోపించి, అతనితో నిట్లు కఠినముగా పలికెను. 27

మూ. అహం రాక్షసరాజస్య రావణస్య మహాత్మనః,
అజ్ఞాప్రతీక్షా దుర్ధర్తా రక్షామి నగరీమిమామ్. 28

ప్ర. అ. రాక్షసరాజస్య = రాక్షసుల ప్రభువు, మహాత్మనః = గొప్ప బుద్ధి కలవాడూ అయిన, రావణస్య = రావణునియొక్క, అజ్ఞాప్రతీక్షా = అజ్ఞుని విరక్షించేదాననూ, దుర్ధర్తా = ఎదిరింపకత్యము కానిదాననూ అయిన, అహమ్ = నేను. ఇమాం నగరీమ్ = ఈ నట్టణమును, రక్షామి = రక్షించుచున్నాను.

రా. నేను మహాబుద్ధికారి, రాక్షసరాజు అయిన రావణుని అజ్ఞుని పాలించు దానను. న న్నివ్వదును ఎదిరించజాలరు. నే నీ నగరమును రక్షించుచున్నాను.

మూ. న శక్యా మామపజ్ఞాయ ప్రవేష్టుం నగరీ త్వయా,
అర్కప్రాజ్ఞైః పరిత్యక్తః స్వప్స్యసే నిహతో మయా. 29

ప్ర. అ. మామ్ = నన్ను, అపజ్ఞాయ = అపమానించి, నగరీ = నట్టణము, త్వయా = నీచేత, ప్రవేష్టుమ్ = ప్రవేశించుటకు, న శక్యా = శక్యము కాదు, అర్క = అప్పుడు, మయా = నాచేత, నిహతః = కొట్టబడినవాడనై, ప్రాజ్ఞైః = ప్రాజ్ఞులందరేత, పరిత్యక్తః = విడవబడినవాడనై, స్వప్స్యసే = విడిచివగంపు.

తా. నన్ను కాదని నీవు ఈ నగరములో ప్రవేశించజాలవు. ఇప్పుడు నీవు నేను చంపచున్నాను. నీవు ప్రాణములు విడిచి దీర్ఘనిద్ర పొందగలవు.

మూ. అహం హి నగరీ లక్ష్మా స్వయమేవ వ్రవణ్ణమ,
సర్వతః పరిరక్షామి హ్యేతత్తే కథితం మయా. 30

ప్ర. అ. వ్రవణ్ణమ = ఓ! వాసరుడా! అహమ్ = నేను, స్వయమ్ = స్వయముగా, లక్ష్మానగరీ = లంకానగరిని, సర్వతః = అన్ని వైపులనుండి, పరిరక్షామి = రక్షించుచున్నాను, ఏతత్ = ఈ విషయము, తే = నీకు, మయా = నాచేత, కథితం హి = చెప్పబడినది కదా.

తా. నేను సాక్షాత్తు లంకానగరమును. ఈ పురమును అన్ని వైపులా రక్షించుచుందును. నా విషయము అడిగినావు గాన నీకు చెప్పినాను. 30

మూ. లక్ష్మాయా వచనం శ్రుత్వా హనుమాన్ మారుతార్మణః,
యత్త్నవాన్సి హరిశ్రేష్ఠః స్థితశ్శైల ఇవాపరః. 31

ప్ర. అ. మారుతార్మణః = వాయుపుత్రుడైన, హరిశ్రేష్ఠః = వానరశ్రేష్ఠుడైన, సః = ఆ, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, లక్ష్మాయః = లంకయొక్క, వచనమ్ = వచనమును, శ్రుత్వా = విని, యత్త్నవాన్ = ప్రయత్నము కలవాడై, ఆపరః = రెండవ, శైలః ఇవ = పర్వతము వలె, స్థితః = నిలచెను.

తా. వానరశ్రేష్ఠుడు, వాయుమారుడు అయిన హనుమంతుడు లంక మంటలు విని, అవసర మైనచో ఆమెను ఎదిరింతుటకు స్థిర మగుచు రెండవ పర్వతము వలె నిలచెను. 31

మూ. స తాం శ్రీరూపవికృతాం దృష్ట్వా వానరపుణ్ణవః,
అలలాషేఽథ మేరావీ సర్త్వవాన్ వ్రవగర్హతః. 32

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, మేరావీ = బుద్ధిమంతుడు, సర్త్వవాన్ = లలిము గలవాడు, వ్రవగర్హతః = ఎగిరివెళ్ళేవారిలో శ్రేష్ఠుడు, వానరపుణ్ణవః = వానరులలో శ్రేష్ఠుడూ అయిన, సః = ఆ హనుమంతుడు, శ్రీరూపవికృతామ్ = శ్రీరూపములో ఉన్నదీ, విచారముగా కనబడునదీ అయిన, తామ్ = ఆ లంకను, దృష్ట్వా = చూచి, అలలాషే = చలించెను.

తా. అనంతరము, బుద్ధిమంతుడు, అంశమంతుడు, ఎగిరి ప్రయాణము చేయువారిలో గొప్పవాడు, వానరశ్రేష్ఠుడూ అయిన ఆ హనుమంతుడు భయంకరమైన ప్రేమావములో ఉన్న ఆ లంకను చూచి ఇట్లు పలికెను. 32

మూ. ద్రక్ష్యామి నగరీం లంకాం సాట్టప్రాకారతోరణామ్,
ఇత్యర్థమిహ సంప్రాప్తః పరం కౌతూహలం హి మే. 33

ప్ర. ఆ. సాట్టప్రాకారతోరణామ్ = బురుజులతోను, ప్రాకారముతోను, ముఖద్వారములతోను కూడిన, లంకాం నగరీమ్ = లంకాపట్టణమును, ద్రక్ష్యామి = చూడగలను, ఇత్యర్థమ్ = ఈ నిమిత్త మై, ఇహ = ఇరదిక్కి, సంప్రాప్తః = వచ్చినాను. మే = నాకు, పరమ్ = అధిక మైన, కౌతూహలం హి = వెదుక ఉన్నది కదా.

తా. బురుజులతోను, ప్రాకారములతోను, ముఖద్వారములతోను మనోహరముగా ఉన్న ఈ లంకానగరమును చూడవలె నను కోరికతో ఇక్కడికి వచ్చినాను. నాకు ఎంతో కుతూహలముగా ఉన్నది. 33

మూ. వనాన్యువవనానిహ లంకాయాః కాననాని చ,
సర్వతో గృహముఖ్యాని ద్రవ్వుమాగమనం హి మే. 34

ప్ర. ఆ. లంకాయాః = లంకయొక్క, వనాని = తోటలను, ఉవవనాని = ఉద్యానములను, కాననాని చ = అడవులను, సర్వతః = అంతటా ఉన్న, గృహముఖ్యాని = శ్రేష్ఠ మైన గృహములను, ద్రవ్వుమ్ = చూచుట కొరకే, ఇహ = ఇక్కడికి, మే = నాయొక్క, అగమనం హి = రాక కదా.

తా. లంకలో ఉన్న తోటలను, ఉద్యానములను, అడవులను నగరములో అంతటా ఉన్న అంద మైన భవనములను చూచుటకే నే నిక్కడకు వచ్చినాను.

మూ. తస్య తద్వరసం శ్రుత్వా లంకా సా కామహపిణీ,
భూయ ఏవ పునర్యాక్యం బభాషే పరుషాక్షరమ్. 35

ప్ర. ఆ. కామహపిణీ = స్వేచ్ఛాహుషము గల, లంకా = లంక, తస్య = అతనియొక్క, తత్ = ఆ, వరసమ్ = వరనమును, శ్రుత్వా = విని, పునః

= మరల, ధూయః = ఏవ = ఇంకనూ (వెనుకటి వాక్యము కంటే), పక్షపాక్షరమ్ = పక్ష మైన అక్షరములు గల, వాక్యమ్ = వాక్యమును, లలాపే = పలికెను.

తా. ఇట్లానుసారముగ వివిధరూపములు దరించగలిగిన ఆ లంక హనుమంతుని మాటలు విని, మరల ఇంకను పక్షముగా పలికెను. 35

మూ. మామనిర్దిత్య దుద్యుద్ధే రాక్షసేశ్వరపాలితా,
న శక్యమద్య తే ద్రష్టం పురీయం వానరాధమ. 36

ప్ర. ఆ. దుద్యుద్ధే = యుద్ధ బుద్ధి గల, వానరాధమ = ౬ వానరాధముగా, మామ్ = నన్ను, అనిర్దిత్య = జయించకుండగా, రాక్షసేశ్వరపాలితా = రావణునిచే పాలింపబడిన, ఇయం పురీ = ఈ పట్టణము, అద్య = ఇప్పుడు, ద్రష్టమ్ = చూచుటకు, తే = నీకు, న శక్యమ్ = శక్యము కాదు.

తా. ఓరి! దుద్యుద్ధి! వానరాధమా! నన్ను జయించి కాని నీవు రావణునిచే రక్షింపబడుచున్న ఈ పట్టణములోనికి ప్రవేశింపకొంపు. 36

మూ. తతః స కపిశార్దూలస్తానువాచ నిశాచరీమ్,
దృష్ట్వా పురీమిమాం కద్రే పునర్యాసే యథాగతమ్. 37

ప్ర. ఆ. తతః = అటుపిమ్మట, సః = ఆ, కపిశార్దూలః = వానరశ్రేష్ఠుడు, తామ్ = ఆ, నిశాచరీమ్ = రాక్షసత్వీని గూర్చి, ఉవాచ = పలికెను. కద్రే = మంగళప్రదురాలా, ఇమామ్ = ఈ, పురీమ్ = పట్టణమును, దృష్ట్వా = చూచి, పునః = మరల, యథాగతమ్ = వచ్చినట్లుగానే, యాసే = వెళ్ళిపోయెదను.

తా. అప్పు యా హనుమంతుడు, ఆ రాక్షసితో "ఓ! మంగళప్రదురాలా! ఈ పట్టణము ఒక సారి చూచి, వచ్చిన దారినే తిరిగి వెళ్ళిపోయెదను" అని చెప్పెను. 37

మూ. తతః కృత్యా మహానాదం సా వై లక్ష్మీ భయావహమ్,
తలేన వానరశ్రేష్ఠం తాడమామాస వేగితా. 38

ప్ర. ఆ. తతః = అటుపిమ్మట, సా లక్ష్మీ = ఆ లంక, భయావహమ్ =

భయమును కలిగించు, మహానాదమ్ = గొప్ప ధ్వనిని, కృత్యా = చేసి, వేగిరా = తొందర పడుచున్నదై, వానరశ్రేష్ఠమ్ = హనుమంతుని, తలేన = అరచేతితో, గాఢయామాస = కొద్దెను.

రా. అప్పు డా రంక భయంకరముగా అరుచుచు, వేగముగా, ఆ హనుమంతునిపై అరచేతితో ఒక్క డెప్పు తరచెను. 38

మూ. తతః స కపిశార్దూలో లంకాయా తాడితో భృశమ్,

ననాద సుమహానాదం వీర్యవాన్ పవనార్మః. 39

ప్ర. త. తతః = అటుపిమ్మట, లంకాయా = రంకచేత, భృశమ్ = మిక్కిలి, తాడితః = కొట్టరిడిసి, వీర్యవాన్ = పరాక్రమవంతు డైన, పవనార్మః = వాయుపుత్రు డైన, సః కపిశార్దూః = ఆ వానరశ్రేష్ఠుడు, సుమహానాదమ్ = రాం పెద్ద ధ్వని వచ్చు నట్లు, ననాద = ధ్వని చేసెను.

రా. రంక ఆ విధముగా గర్జిగా కొట్టగానే పరాక్రమవంతుడూ, వాయుపుత్రుడూ అయిన ఆ హనుమంతుడు రాం దిగ్గరగా అరచెను. 39

మూ. తతః సంవర్తయామాస వామహస్తస్య సోఽఙ్గుళీః,

ముష్టిన్యాజమానైసాం హనుమాన్ క్రోధమూర్చితః. 40

శ్రీ చేతి మన్యమానేన నాతిక్రోధః స్యయం కృతః.

ప్ర. త. తతః = అటుపిమ్మట, సః = ఆ, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, క్రోధమూర్చితః = కోపముచే వ్యాపింపబడినవాడై, వామహస్తస్య = ఎడమచేతి యొక్క, అంగుళీః = వేళ్లను, సంవర్తయామాస = మడచెను. ఏనామ్ = ఈమెను, ముష్టినా = పిడికిలితో, అభిజమాన = కొద్దెను. శ్రీ త ఇతి = శ్రీ కదా అని, మన్యమానేన = తలచుచున్న అదనిచేత, స్యయమ్ = స్యయముగా, అతిక్రోధః = ఎక్కువ కోపము, స కృతః = చేయబడలేదు.

రా. అప్పుడు హనుమంతుడు శ్రోతావిష్టు డై ఎడమచేతి వ్రేళ్లు మడిచి, పిడికిలితో ఆమెను కొద్దెను. శ్రీ కదా అను భావముతో అతడు రానుగా ఎక్కువ కోపమును ప్రదర్శించలేదు. 40

మూ. సా తు తేన ప్రహరేణ విహ్వలాశ్చ నిశాచరీ, 41
వపాత సహసా భూమా వికృతాననదర్శనా.

ప్ర. అ. సా = ఆ, నిశాచరీ తు = రాక్షసి యైతే, తేన ప్రహరేణ = ఆ
దెబ్బచేత, విహ్వలాశ్చ = న్నాకుం మైన శరీరము కందై, వికృతాననదర్శనా =
వికృత మైన ముఖము, నేత్రములూ కందై, సహసా = వెంటనే, భూమా =
నేంపై, వపాత = వదెను.

తా. ఆ రాక్షసి ఆ దెబ్బతో ఒళ్లు దిరిగి పోగా వికృత మైన ముఖముతోను
తేలిపోయిన నేత్రములతోను, వెంటనే నేంపై వదెను. 41

మూ. తతస్తు హనుమాన్ ప్రాజ్ఞస్తాం దృష్ట్వా వినిపారిరామ్,
కృపాం చకార తేజస్వీ మన్యమానః శ్రీయం తు రామ్.

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, ప్రాజ్ఞః = బుద్ధిమంతుడు, తేజస్వీ =
తేజాగ్రహి అయిన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, వినిపారిరామ్ = క్రిందికి వద
వేయబడిన, రామ్ = ఆమెను. దృష్ట్వా = చూచి, రామ్ = ఆమెను, శ్రీయమ్ =
శ్రీనిగా, మన్యమానః = తంచుచు, కృపామ్ = జాలిని, చకార = చేసెను.

తా. పిమ్మట, బుద్ధిమంతుడు, తేజాగ్రహి అయిన హనుమంతుడు ఆమె
నేంపై వదిలిపోవుట చూచి, పాపముః శ్రీని కొట్టినానే అని అనుకొనుచు, ఆమెపై
దయ చూపెను. 42

మూ. తతో వై భృశసంవిగ్నా రజ్జా సా గర్గదాక్షరమ్, 43
ఉవాచాగర్వితం వాక్యం హనుమంతం వ్రవణమమ్.

ప్ర. అ. తతో = అటుపిమ్మట, సా = ఆ, రజ్జా = రంక, భృశసంవిగ్నా
దాదా ధిగులు చెందినదై, గర్గదాక్షరమ్ = గర్గద మైన అక్షరములు కలుగు
నట్లుగా, అగర్వితమ్ = గర్వము లేని. వాక్యమ్ = వాక్యమును, వ్రవణమమ్ =
వానరు డైన, హనుమంతమ్ = హనుమంతుని గూర్చి, ఉవాచ = వలికెను.

తా. అప్పు డా రంక దారి భయపడి, హనుమంతునితో ఏ మాత్రము
గర్వము లేని మాటలు, గర్గదస్వరముతో ఇట్లు వలికెను. 43

మూ. ప్రసీద సుమహాబాహో త్రాయస్య హరిసత్తమ, 44
సమయే సౌమ్య తిష్ఠన్తి సత్త్వవన్తో మహాబలాః.

ప్ర. ఆ. సుమహాబాహో = చాల గొప్ప బాహువులు కలవాడా. హరిసత్తమ
వానరశ్రేష్ఠుడా. ప్రసీద = అనుగ్రహించుము. త్రాయస్య = రక్షించుము. సౌమ్య =
ఓ సౌమ్యుడా. సత్త్వవన్తో = దైర్ఘ్యము గల, మహాబలాః = గొప్ప బలము గల
వారు, సమయే = కట్టుబాటునందు, తిష్ఠన్తి = ఉండురు.

తా. మహాబాహు వైన ఓ వానరశ్రేష్ఠుడా. అనుగ్రహించి రక్షింపుము.
నీవంటి దైర్ఘ్యులు లెని మహాబలవంతులు "శ్రీని చంపకూడదు" ఇత్యాది నియ
మములను రాటరు కదా. 44

మూ. అహం తు నగరీ లక్ష్కా స్వయమేవ వ్లవన్తమ, 45
నిర్జితాహం త్వయా వీర విక్రమేణ మహాబల.

ప్ర. ఆ. వ్లవన్తమ = ఓ వానరుడా. అహం తు = నేనైతే, స్వయమ్ =
స్వయముగా, లక్ష్కానగర్యేవ = లంకానగరమునే. మహాబల = గొప్ప బలము
కలవాడా. వీర = వీరుడా. ఆహమ్ = నేను, త్వయా = నీచేత, విక్రమేణ = వరాక్ర
మము చేత, నిర్జితా = జయింపబడినాను.

తా. ఓ. వానరుడా. నేను సాక్షాత్తు లంకానగరమును. మహాబలశాలి వైన
ఓ వీరుడా. నీవు నన్ను వరాక్రమముచేత జయించినావు. 45

మూ. ఇదం తు తథ్యం శృణు వై బ్రువన్త్యా మే హరీశ్వర,
స్వయంభువా పురా రత్తం వరదానం యథా మమ.

ప్ర. ఆ. హరీశ్వర = ఓ వానరశ్రేష్ఠుడా. పురా = పూర్వము, మమ =
నాకు, స్వయంభువా = బ్రహ్మదేవునిచేత, యథా = ఎట్లు, వరదానమ్ = వర
దానము, రత్తమ్ = ఇవ్వబడినదో (చేయబడినదో), ఇదమ్ = ఈ, తథ్యం తు =
యథార్థము నైతే, బ్రువన్త్యాః = చెప్పురున్న, మే = నాకు (నా నుండి), శృణు నై
వినుము.

తా. ఓ. వానరశ్రేష్ఠుడా. పూర్వము బ్రహ్మదేవుడు నా కిచ్చిన వరమును
గూర్చి యథార్థముగా చెప్పురున్నాను. వినుము. 46

మూ. యదా త్యాం వానరః కశ్చిద్విక్రమాద్యశమానయేత్. 47
తదా త్వయా హి విజ్ఞేయం రక్షసాం భయామాగతమ్.

ప్ర. అ. యదా = ఎప్పుడు, కచ్చిత్ = ఒకనొక, వానరః = వానరుడు, విక్రమాత్ = వరాక్రమమువలన, త్యామ్ = నిన్ను, వశమ్ ఆనయేత్ = వశము చేసుకొనునో, తదా = అప్పుడు, రక్షసామ్ = రాక్షసులకు, భయమ్ = భయము, ఆగతమ్ = వచ్చినదిగా, త్వయా = నీచేత, విజ్ఞేయమ్ = తెలియదగినది.

తా. ఏనాడు నిన్ను ఒక వానరుడు తన వరాక్రమముచేత అయిందునో ఆ వాడే రాక్షసులకు భయము ప్రాప్తించినట్లు (రానున్నట్లు) తెలుసుకొనుము.

మూ. న హి మే సమయః సౌమ్య ప్రాప్తోఽద్య తవ దర్శనాత్,
స్వయంభూవిహితః సత్యో న తస్యాన్తి వ్యతిక్రమః.

ప్ర. అ. సౌమ్య = ఓ, సౌమ్యుడా, అద్య = ఇప్పుడు, తవ = నీయొక్క, దర్శనాత్ = దర్శనమువలన మే = నాకు, సః సమయః = ఆ సమయము, ప్రాప్తః = వచ్చినది. స్వయంభూవిహితః = బ్రహ్మచేత విధింపబడినది. సత్యః = సత్యమైనది. తస్య = దానికి, వ్యతిక్రమః = మార్పు, నాన్తి = లేదు.

తా. సౌమ్యుడా, ఇప్పుడు నీ దర్శనము కలుగుటవలన ఆ సమయము వచ్చిన దని అనుకొనుచున్నాను. బ్రహ్మ విధించిన ఆ సమయము సత్యమై తీరును. దానికి తిరుగు ఉండదు. 48

మూ. నీతానిమిత్రం రాజ్ఞస్తు రావణస్య దురాత్మనః, 49
రక్షసాం చైవ సర్వేషాం వినాశః సముపాగతః.

ప్ర. అ. దురాత్మనః = దుష్టబుద్ధిగల, రాజ్ఞః = రాక్షసరా తైన, రావణస్య = రావణునకు, సర్వేషామ్ = సమస్త మైన, రక్షసాం చ = రాక్షసులకూ, నీతానిమిత్రమ్ = నీతమూలముగా, వినాశః = నాశము, సముపాగతః = వచ్చినది.

తా. నీతమూలమున, దురాత్ముడైన రావణునకూ, అందరు రాక్షసులకూ వినాశకాలము సంప్రాప్తించినది. 49

మూ. తత్రవిశ్వ హరిశ్శ్రేష్ఠ పురీం రావణపారిరామ్,
విరత్స్వ సర్వకార్యాణి యాని యానీహ వాఙ్మనీ.

ప్ర. అ. హరిశ్రేష్ఠః = వానరశ్రేష్ఠుడా. తక్ = ఆ కారణమువలన, రావణ పాలితామ్ = రావణునిచేత పాలింపబడిన, పురీమ్ = లంకాపురిని, ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి, ఇహ = ఇక్కడ, యాని యాని = వేదిని వేదిని, వాఙ్మనీ = కోడు చున్నావో, సర్వకార్యాణి = ఆ కార్యము లన్నింటిని, విరత్స్య = చేయుము.

తా. ౬. వానరశ్రేష్ఠా, రావణునిచేత పాలింపబడుచున్న ఈ లంకలో ప్రవేశించి, నీవు ఏ యే వసులు చేయ వలె నని కోడుచున్నావో అవి అన్ని చేయుము. 50

మూ. ప్రవిశ్య కాపోపహతాం హరీశ్వర
కుభాం పురీం రాక్షసరాజపాలితామ్.
యదృచ్ఛయా త్వం జనకాత్మజాం సతీః
విమార్గ సర్వత్ర గతో యథాసుఖమ్.

51

ఇత్యాదౌ శ్రీమద్రామాయణే ఆధికావ్యే శున్దరకాణ్డే
తృతీయః సర్గః.

ప్ర. అ. హరీశ్వర = వానరశ్రేష్ఠుడా. కాపోపహతామ్ = కాపముచేత కొట్టబడినదీ, రాక్షసరాజపాలితామ్ = రావణునిచే పాలింపబడినదీ, కుభామ్ = మంగళకరమూ అయిన, పురీమ్ = పట్టణమును, యదృచ్ఛయా = స్వేచ్ఛగా, ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి, త్వమ్ = నీవు, సర్వత్ర = అంతటను, గతో = వెళ్ళిన భారతై, యథాసుఖమ్ = సుఖముగా, సతీమ్ = పత్నివ్రత యైన, జనకాత్మజామ్ = నీతను, విమార్గస్య = వెదకుము.

తా. ౬ వానరశ్రేష్ఠా, రావణునిచే పాలింపబడుచున్న ఈ కుభమైన లంకాపట్టణమునకు (నందికేశ్వరుని) కాపము తగిలిఉన్నది. అట్టి ఈ పట్టణము లోనికి స్వేచ్ఛగా ప్రవేశించి, సుఖముగా అంతటను సంచరించి, పత్నివ్రత యైన నీతను అన్వేషించుము. 51

"తారానందిని" అను శ్రీమద్రామానుజాచార్యులవ్యాఖ్యానమునందు
మొదలరథాందలో తృతీయ సర్గ సమాప్తము.

అథ దత్తుర్హ సర్గః

[హనుమంతుడు లంకలో రావణాంతఃపురమును ప్రవేశించుట]

మూ. స నిర్దిత్య పురీం లక్ష్మ్యాం శ్రేష్ఠాం తాం కామరూపిణీమ్,
 విక్రమేణ మహాతేజా హనుమాన్ కపిసత్తమః. 1
 అద్యారేణ మహాబాహుః ప్రాకారమభిపుష్టవే.

ప్ర. అ. కపిసత్తమః = వానరులలో శ్రేష్ఠుడూ, మహాతేజాః = గొప్ప
 తేజస్సు కలవాడూ, మహాబాహుః = గొప్ప బాహువులు కలవాడూ అయిన,
 స. హనుమాన్ = ఆ హనుమంతుడు, కామరూపిణీమ్ = స్వేచ్ఛానుసారముగా
 రూపము దరించగలిగిన, శ్రేష్ఠామ్ = శ్రేష్ఠురైన, తాం లక్ష్మ్యామ్ = ఆ లంకను,
 విక్రమేణ = వరాక్రమముచేత, నిర్దిత్య = జయించి, అద్యారేణ = ద్వారము తాని
 ప్రదేశముచేత (నందు), ప్రాకారమ్ = ప్రాకారమును, అభిపుష్టవే = దుమికెను.

తా. మహాతేజఃశాలి, వానరశ్రేష్ఠుడూ, మహాబాహువు అయిన హను
 మంతుడు కామరూపము గలదీ, శ్రేష్ఠురాలూ అయిన లంకను ఆ విధముగ తన
 వరాక్రమముచేత జయించి, శత్రువుల నగరములోనికి ప్రవేశించు నపుడు
 ఆనుసరించవలసిన ఆదారము ప్రకారము ద్వారము లేని ప్రదేశమునందు
 ప్రాకారము పైకి దుమికి రానిని రాదెను. 1

మూ. ప్రవిశ్య నగరీం లక్ష్మ్యాం కపిరాజహితంకరః, 2
 చక్రేఽథ పాదం సవ్యం చ శత్రూణాం న తు మూర్ధని.

ప్ర. అ. కపిరాజహితంకరః = సుగ్రీవునకు హితమును చేయు, స. = ఆ
 హనుమంతుడు, లక్ష్మ్యాం నగరీమ్ = లంకానగరమును, ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి,
 అథ = ఏప్పుడు, శత్రూణామ్ = శత్రువులయొక్క, మూర్ధని = శిరస్సుపై,
 పాదమ్ = పాదమును, చక్రే = చేసెను.

తా. సుగ్రీవునకు హితము చేయ నున్న ఆ హనుమంతుడు లంకా నగరములో ప్రవేశించి శత్రువుల శిరస్సుపై ఎడమకాలు ఉంచెను.

వి. శత్రువుల శిరస్సుపై ఎడమకాలు పెట్టుట అనగా పురములో ప్రవేశించునపుడు మొట్టమొదట ఎడమపాదము ఉంచుట అని అర్థము.

"ప్రయాణకాలే చ గృహప్రవేశే వివాహకాలేఽపి చ దక్షిణాక్షిప్యమ్,

కృత్యాగ్రతః శత్రుపురప్రవేశే వామం నిదర్శ్యాత్పురతో న్యపాలః".

అను బృహస్పతివచనము ప్రకారము, ప్రయాణమునందు, గృహప్రవేశమునందు, వివాహసమయమునందు ముందు కుడికాలు ఉంచవలెను. శత్రువుల పట్టణములో ప్రవేశించు నపుడు ముందు ఎడమకాలు ఉంచవలెను. హనుమంతుడు ఇక్కడికి ప్రరాసముగా సుగ్రీవాజ్ఞను అనుసరించి వచ్చినాడు. అందుచేత సుగ్రీవహితం కరు తని చెప్పబడినది.

మూ. ప్రవిష్టః సత్త్వసంపన్నో నిశాయాం మారుతాత్మజః, శి
స మహావథమాస్థాయ ముక్తాపుష్పవిరాజితమ్,
తతస్తు తాం పురీం లజ్జాం రమ్యామభియయౌ కపిః 4

ప్ర. అ. సత్త్వసంపన్నః = బలముతో సంపన్నుడైన, సః మారుతాత్మజః = ఆ హనుమంతుడు, నిశాయామ్ = రాత్రియందు, ముక్తాపుష్పవిరాజితమ్ = ముత్యములతోను, పుష్పములతోను ప్రకాశింపజేయబడిన, మహావథమ్ = మహామార్గమును, ఆస్థాయ = ఆరిష్టించి, ప్రవిష్టః = ప్రవేశించెను. తతః = అటు పిమ్మట, కపిః = హనుమంతుడు. తామ్ = ఆ, రమ్యామ్ = సుందర మైన, లజ్జాం పురీమ్ = లంకాపట్టణమును గూర్చి, అభియయౌ = వెళ్లెను.

తా. బలవారి యైన ఆ హనుమంతుడు, రాత్రియందు, ముత్యములతోను, పుష్పములతోను ప్రకాశింపజేయబడిన రాజమార్గము ద్వారా, ప్రవేశించి, రమ్యమైన ఆ లంకాపురము వైపు వెళ్లెను.

మూ. హసితోక్తృష్టనినదై స్తూర్యమోషపురఃసరైః,
వజ్రాంకుశనికాశైశ్చ వజ్రజాలవిరూపితైః,
గృహమేమైః పురీ రమ్యా లజ్జాసే ద్యౌరీవాముదైః.

ప్ర. అ. హనీతోక్కువ్వునినరై = నవ్వులచేత అధిక మైన ధ్వనులుకంటే, చూరక మోషపుర సరై = వాద్యముల ధ్వనులు వూర్వమునందు గలవీ, వక్షాంకు శనికాశైశ్వు = వక్షములలోను అంకుశములలోను సమాన మైనవీ, వక్షజాల విభూషితై = వక్షములు అధికిన కిడికిలలో అలంకరింపబడినవీ అయిన, గృహ మేమై = మేఘముల వంటి గృహములలో, రమ్యా = సుందర మైన, పురీ = లంకాపట్టణము, అచ్చురై = మేఘములలో, ద్యౌరివ = ఆకాశము వలె, అరాసే = ప్రకాశించెను.

తా. అధిక మైన నవ్వుల ధ్వనులతో నిండిన లంకాపురములోని గృహములలో అనేకవాద్యములు వినబడుచుండెను. ఆ గృహములు వక్షములు పొదిగిన కిడికిలలో అలంకరింపబడి ఉన్నది. కొన్ని వక్షముల ఆకారములలోను కొన్ని అంకుశముల ఆకారములలోను నిర్మింపబడి ఉన్నవి. మేఘముల వలె ఉన్నరము లైన అట్టి గృహములలో లంకానగరము, మేఘములలో ఆకాశము వలె ప్రకాశించుచుండెను.

మూ. ప్రజిజ్ఞాన తతో లజ్జా రక్షోగణగృహైః శుభైః, 6
సితాద్రసదృశైశ్చిత్రైః పద్మస్వస్తీకసంస్థితైః,
వర్తమానగృహైశ్చాపి సర్వతః సునిరూపితా. 7

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, సితాద్రసదృశైః = తెల్లని మేఘములలో సమాన మైనవీ, చిత్రైః = అశ్చర్యకర మైనవీ, పద్మస్వస్తీకసంస్థితైః = పద్మము యొక్క స్వస్తికముయొక్క ఆకారము కలవీ, శుభైః = మంగళకర మైనవీ అయిన, రక్షోగణగృహైః = రాక్షససముదాయముల గృహములలోను, వర్తమాన గృహైశ్చాపి = వర్తమానగృహములలోను, సర్వతః = నలువైపుల, సునిరూపితా = చక్కగా అలంకరింపబడినరై, ప్రజిజ్ఞాన = దేదీప్యమానముగా ఉండెను.

తా. ఆ లంకాపట్టణము తెల్లని మేఘముల వంటి ఉన్నత మైన భవనములలో దేదీప్యమానముగా కనబడుచుండెను. కొన్ని రాక్షసగృహములు వర్షాకారములలోను, కొన్ని స్వస్తికాకారములలోను ఉండెను. కొన్ని వర్తమానక గృహము లుండెను. అశ్చర్యకరములు, మంగళప్రదములూ అయిన ఈ భవనములు లంకాపట్టణమునం దంతటను వ్యాపించి అనగరశోభను ఇనుమడింప చేయుచుండెను.

వి. "చతుర్థా చతుర్థ్వారా సర్వతోత్తరసంస్థితా,
 వశ్చిషద్వారరహితా మధ్యావరా హయాననా,
 దక్షిణద్వారరహితా వర్ణమానా తనవ్రదా,
 ప్రాగ్ద్వారరహితా స్యస్తీకాఞ్కా పుత్రతనవ్రదా".

నాలుగు దిక్కులకు నాలుగు ద్వారములున్న గృహము సర్వతోత్తరము. దీనికే
 పద్మము అని నామాంతరము. వశ్చిషద్వారము లేక, మధ్యాయందు వంకర
 తిరిగిన చతుర్థాగృహము హయాననము. దక్షిణద్వారము లేనిది వర్ణ
 మానము, తనవ్రద మైనది. తూర్పుద్వారము లేనిది స్యస్తీకగృహము; పుత్ర
 తననంబర అవునది. 8.7

మూ. కాం చిత్రమాల్యాభరణాం కపిరాజహితంకరః.

రాఘవార్థం చరన్ శ్రీమాన్ దదర్శ చ ననన్త చ. 8

ప్ర. అ. కపిరాజహితంకరః = సుగ్రీవునకు హితమును చేయు, శ్రీమాన్ =
 శోభాయుక్తులైన హనుమంతుడు, రాఘవార్థమ్ = రాముని కార్యముకొరకై,
 చరన్ = సంచరించుచు, చిత్రమాల్యాభరణామ్ = చిత్ర మైన మాలలు, అభర
 ణములూ గల, రామ్ = ఆ లంకావట్టమును, దదర్శ చ = చూచెను, ననన్త చ =
 సంతోషించెను కూడ.

తా. సుగ్రీవునికి హితమును చేయు శ్రీమంతులైన ఆ హనుమంతుడు,
 రాముని కార్యము సాధించుటకై సంచరించుచు, విచిత్ర మైన పుష్పమాలలతోను,
 అభరణములతోను ప్రకాశించుచున్న ఆ లంకను చూచి చాలా సంతోషించెను. 8

మూ. తవనాదృవనం గచ్ఛన్ దదర్శ పవనాత్మజః.

వివిరాకృతిరూపాణి తవనాని తతస్తతః. 9

ప్ర. అ. తవనాత్ = ఒక తవనమునుండి, తవనమ్ = మరి యొక
 తవనమును గూర్చి, గచ్ఛన్ = వెళ్లుచు, పవనాత్మజః = హనుమంతుడు,
 తతస్తతః = అంతకంతకు, వివిరాకృతిరూపాణి = అనేకవిధములైన ఆకారములు,
 రూపములు గల, తవనాని = తవనములను, దదర్శ = చూచెను.

తా. ఒక ఇందినుండి మరి యొక ఇంది వైపు వెళ్లుచు హనుమంతుడు.

ముందుముందుకు వెళ్లిన కొండి, అనేకవిధము లైన ఆకారములు, రూపములు గల భవనములను చూచెను.

మూ. శుక్రావ మధురం గీతం త్రిస్థానస్వరరూషితమ్,
శ్రీదాం మరసమృద్ధానాం దివి రావ్యరసామివ. 10

ప్ర. ఆ. దివి = స్వర్గమునందు, ఆవ్యరసామివ = ఆవ్యరశ్రీలయొక్క వలె, మరసమృద్ధానామ్ = మరముతో నిండిన, శ్రీదామ్ = శ్రీలయొక్క, త్రిస్థాన స్వరరూషితమ్ = మూడు స్థానములందు పుట్టిన మంద్ర-మధ్య-తారస్వరముల చేత రూషింపబడిన, మధురమ్ = మధుర మైన, గీతమ్ = గానమును, శుక్రావ = వినెను.

తా. స్వర్గలోకములో ఆవ్యరశ్రీల వలె పాడుచున్న, మరముతో నిండిన శ్రీల మధురగానమును వినెను. ఆ గానము ఆయా స్థానములందు పుట్టు మంద్ర-మధ్యమ-తారస్వరము లను స్వరభేదములతో ఒప్పుచుచుండెను. 10

మూ. శుక్రావ కాశ్చీనినరం నూపురాదాం ర నిస్వనమ్,
సోపాననినదాంతైవ భవనేషు మహాత్మనామ్, 11
ఆస్సోటితనినాదాంశ్చ క్షేతిలాంశ్చ తత సతః.

ప్ర. ఆ. మహాత్మనామ్ = గొప్పవా లైన (ఆదిత్యైశ్వర్యసంపన్ను లైన) రాక్షసులయొక్క, భవనేషు = భవనములయందు, కాశ్చీనినరమ్ = వర్షాణముల ధ్వనిని, నూపురాదామ్ = నూపురములయొక్క, నిస్వనమ్ = ధ్వనిని, సోపాన నినదాంతైవ = మెట్లయొక్క ధ్వనులను, ఆస్సోటితనినాదాంశ్చ = వీరులు తమ బిల్బులు చరచుటవలన కలుగు ధ్వనులను, క్షేతిలాంశ్చ = కటకం సంహారములను, తత సతః = అక్కడక్కడ, శుక్రావ = వినెను.

తా. మహాశైశ్వర్యవంతు లైన రాక్షసుల భవనములలో వనితలు నడచు నప్పుడు అనియ వర్షాణముల చప్పుళ్ళను, అందెల సవ్వళ్ళును, వారు మేడంపై ఎక్కునపుడు దిగునపుడు కలుగుమెట్ల ధ్వనులను వినెను. కొన్ని ప్రదేశములలో మల్లయుద్ధాదులలో వీరులు తమ బిల్బులు చరచుకొను నపుడు కలుగు ధ్వనులను, వారు కేయు సంహారములను వినెను. 11

మూ. కుశ్రావ జపరాం తత్ర మన్త్రాన్ రక్షోగృహేషు వై, 12
 స్వార్థాయనిరరాంత్రైవ యాతురానాన్ దదర్శ సః,
 రావణ స్తవసంయుక్తాన్ గర్భతో రాక్షసానపి. 13

ప్ర. ౪. తత్ర = అక్కడ, రక్షోగృహేషు = రాక్షసుల గృహములందు, జపరామ్ = జపముచేయుచున్న రాక్షసులయొక్క, మన్త్రాన్ = మంత్రములను, కుశ్రావ = విన్నెను, సః = అతడు, స్వార్థాయనిరరాన్ = వేదార్థయనమందు అసక్తులైన, యాతురానాన్ = రాక్షసులను, దదర్శ = చూచెను. రావణ స్తవసంయుక్తాన్ = రావణుని స్తుతించుటలై వచ్చిన రాక్షసులను, గర్భతో = గర్భించుచున్న, రాక్షసానపి = రాక్షసులను, దదర్శ = చూచెను.

తా. హనుమంతుడు, అక్కడ, రాక్షసగృహములందు, జపము చేయుచున్నవారి మంత్రములను విన్నెను. వేదార్థయననిరతులైన రాక్షసులను చూచెను. రావణుని స్తుతించుటలై వచ్చిన రాక్షసులనూ, గర్భించుచున్న రాక్షసులనూ చూచెను. 12, 13

మూ. రాజమార్గం సమావృత్య స్థితం రక్షోబలం మహత్,
 దదర్శ మధ్యమే గుర్మే రావణస్య చరాన్ బహూన్. 14

ప్ర. ౫. మధ్యమే = మధ్యమ మైన, గుర్మే = సేనానివేళమునందు, రాజమార్గమ్ = రాజమార్గమును, సమావృత్య = ఆవరించి, స్థితమ్ = ఉన్న, మహత్ = గొప్పలైన, రక్షోబలమ్ = రాక్షససైన్యమును, రావణస్య = రావణునియొక్క, బహూన్ = అనేకులైన, చరాన్ = గూఢదాసులను, దదర్శ = చూచెను.

తా. మధ్యమ సేనానివేళమునకు సంబంధించిన గొప్ప రాక్షససైన్యము రాజమార్గమును ఆవరించి ఉండగా చూచెను ఎందరో రావణుని గూఢదాసులను కూడ చూచెను. 14

మూ. దీక్షితాన్ జటిలాన్ ముష్టాన్ గోతీనామృరవాసినః,
 దర్శమస్త్రైవహరజానగ్ని కుష్టాయుధాంస్తథా. 15

కూటముద్గరపాటింశ్చ దణ్డాయుధదరానపి,
 ఏతాఃకేకకర్ణాంశ్చ లమ్పొదరపయోరరాన్. 16

వారిని, సువర్చసః=నుంచి తేజస్సు కలవారిని, ధృతీన్=ధృతియులు ధరించిన వారిని, వతాకినత్సైవ=వతాకలు ధరించినవారిని, విచిత్రాన్యుతా=అనేకవిధము ఆయుధములు కలవారిని, దదర్శ=చూచెను.

తా. హనుమంతుడు యంత్రాపురముతో అనేకవిధములుగా ఉన్న రాక్షసులను చూచెను. యజ్ఞాదిదీక్షవహించిన కొందరు జటలు ధరించిరి; కొందరు ముంధనము చేయించుకొనిరి; కొందరు ఎద్దువర్మలను, మరికొందరు ఇతరవస్త్రములను ధరించి ఉండిరి. కొందరు పిడికెడు దర్పలు అభిమంత్రించి క్రూరవినాశదులకు ఉపయోగించుటచే అనే వారికి ఆయుధములుగా ఉండెను. మరికొందరు మారణహోమాదులు చేయుచుండుటచే ఆ హోమకుండములే వారికి ఆయుధములుగ ఉపయోగపడుచుండెను. కొందరు కూటములు, ముద్గరములు, దంతములు అను ఆయుధములను ధరించి ఉండిరి. ఒంటికంటివాళ్లు, ఒంటితెవివాళ్లు, వ్రేలాడుతున్న పొట్టా, తన్నులూ వలవాళ్లు, తయంకర మైన ఆకారము కలవాళ్లు, వంకటిమూతుల వాళ్లు, వికృతరూపము కలవాళ్లు, పొట్టి వాళ్లు- ఈ విధముగ అక్కడ అనేకవిధముల రాక్షసు లుండిరి. కొందరు విచిత్రము లైన కవచములతో ప్రకాశించుచు దనస్సులు, ఖడ్గములు, శతమ్ములు (నూరుగురిని ఒక్కమారు చంపగల ఆయుధవిశేషములు), ముసలములు, ఉత్తమ మైన వరిమలు మొదలైన ఆయుధములు ధరించి ఉండిరి. కొందరు అంతగా తావుగా గాని, సన్నముగా గాని కాక సమముగా ఉండిరి. కొందరు అంతగా పొడవుగా గాని, పొట్టిగా గాని కాక సమప్రమాదముతో ఉండిరి. కొందరు చాల తెల్లగా గాని, చాలా నల్లగా గాని కాక తామినదాయతో ఉండిరి. కొందరికి కొందెము గూను ఉండెను. కొందరు పొట్టిగా ఉండిరి గాని అంతగా పొట్టిగా లేకు కొందరు వికృతరూపములతోను, కొందరు అనేకవిధము లైన రూపములతోను ఉండిరి. కొందరు మంచి అంద మైన ఆకారములతో, తేజస్సుతో ప్రకాశించుచుండిరి. కొందరు ధృతియులు, కొందరు వతాకలు, కొందరు అనేకవిధము లైన ఆయుధములు ధరించి యుండిరి.

15-19

మా. శక్తివృథాయుధాంతైవ పట్టిసాశనిదారిణః,
క్షేపణీపాశహస్తాంశ్చ దదర్శ స మహాకపిః,
స్రగ్వణస్త్రనులిప్తాంశ్చ పరాధరణభూషితాన్.

20

నానావేషసమాయుక్తాన్యథాస్వైరగలాన్ ఐహవాన్.

తీక్షణులధరాంత్రైవ వత్రిణశ్చ మహాలాన్.

22

ప్ర. అ. స. మహాకపిః = ఆ హనుమంతుడు, శక్తివృజాయురాంత్రైవ = శక్తులు, వృక్షములు ఆయుధములుగా కలవారిని, పద్ధిసాశనిరాతిః = పద్ధిసములు అశనులు అను ఆయుధములు ధరించినవారిని, క్షేపణిపాశహస్తాంశ్చ = ఆయుధములను దూరముగా విసకు క్షేపణు లను సాధనములు, పాశములు హస్తములందు కలవారిని, స్రగ్వణః = పుష్పమాలలు కలవారిని, ఆనురిప్రాంశ్చ = సుగంధాదులు పూసుకొన్నవారిని, వరాభరణదూషితాన్ = శ్రేష్ఠములైన అలంకారములతో అలంకరింపబడినవారిని, నానావేషసమాయుక్తాన్ = అనేకవిధములైన వేషములతో కూడినవారిని, యథాస్వైరగలాన్ = స్వేచ్ఛానుసారము గమనము గల, ఐహవాన్ = బాంధుమందిని, తీక్షణులధరాంత్రైవ = తీక్షణ మైన శూలములను ధరించినవారిని, వత్రిణశ్చ = వజ్రములు కలవారిని, మహాలాన్ = గొప్ప లంఘనము కలవారిని, దదర్శ = చూచెను.

తా. అక్కడ హనుమంతుడు చూచిన రాక్షసులలో మహాలంఘనములైన కొందఱు శక్తులు, వృక్షములు, పద్ధిసములు, అశనులు, క్షేపణులు, పాశములు, తీక్షణ మైన శూలములు, వజ్రాయుధములు మొదలైన అనేకఆయుధములు ధరించి ఉండిరి. కొందఱు పుష్పమాలలు ధరించి, సుగంధద్రవ్యములు శరీరమునకు అలంఘనముకొని, అనేకవిధములైన ఆభరణములతో అలంకరించుకొని, అనేకవిధములైన వేషములు ధరించి ఉండిరి. వారిలో చాలామంది ఇష్టము వచ్చిన కోటులకు వెళ్ళ సమర్థులై ఉండిరి. 20, 21, 22

మూ శరసాహస్రమవ్యగ్రమారక్షం మద్యమం కపిః,

రక్షోధిపతినిర్దిష్టం దదర్శాస్త్రపురాత్రః

23

ప్ర. అ. కపిః = హనుమంతుడు, అస్త్రపురాగ్రతః = అంఠపురము ఎదుట, రక్షోధిపతినిర్దిష్టమ్ = రావణుని ఆజ్ఞవే నిలువబడిన, శరసాహస్రమ్ = సూరు వేరి, అవ్యగ్రమ్ = సావధానముగా ఉన్న, మద్యమమ్ ఆరక్షమ్ = మద్యమ భాగమునం దున్న రక్షక సైన్యమును, దదర్శ = చూచెను.

తా. సూరువేరిమంది నైనికు బున్న ఒక సేనానివేళము పురమద్యము

నందు సర్వసన్నతముగా, సావధానముగా ఉండెను. ఆ సేవానివేశము రావణుని అర్హతను, అతని అంతఃపురము ఎదుట నిలువబడి ఉండెను. హనుమంతుడు దానినికూడ చూచెను.

మూ. ప తదా తర్జ్యహం దృష్ట్వా మహాహృదకరోరణమ్,
రాక్షసేన్ద్రస్య విఖ్యాతమ్ దిమూర్త్ని ప్రతిష్ఠితమ్, 24
పుణ్డరీకావతంసాలిః పరిఖాదిరంకృతమ్,
ప్రాకారావృతమత్యంతం దదర్శ స మహాకపిః. 25

ప్ర. ఆ. సః = ప్రసిద్ధు డైన, సః = ఆ, మహాకపిః = హనుమంతుడు, మహాహృదకరోరణమ్ = గొప్ప లంగాడు ముఖద్వారము గంటి, అదిమూర్త్ని = పర్యవశీలరముపై, ప్రతిష్ఠితమ్ = ఉన్నదీ, విఖ్యాతమ్ = ప్రసిద్ధ మైనదీ, పుణ్డరీకావతంసాలిః = పద్మములు అలంకారములుగ గల, పరిఖాదిః = పరిలంచేత, అంకృతమ్ = అలంకరించబడినదీ, ప్రాకారావృతమ్ = ప్రాకారముచేత అవరించబడినదీ అయిన, రాక్షసేన్ద్రస్య = రావణునియొక్క, తత్ = ఆ, గృహమ్ = గృహమును, తదా = అప్పుడు, తృష్ట్వా = చూచి, అత్యంతమ్ = మిక్కిలి, దదర్శ = చూచెను.

తా. ఆ హనుమంతుడు, పెద్ద లంగాడు ముఖద్వారము గల రావణుని గృహమును చూచి, పరల దానినే శ్రద్ధగా చూచెను. ప్రసిద్ధ మైన ఆ గృహము పర్యవశీలరముపై ఉండెను. పద్మములతో నిండిన పరిఖలు దానికి అలంకారముగా ఉండెను. దాని చుట్టును పెద్ద ప్రాకారము ఉండెను. 24, 25

మూ. త్రివిష్టపనితం దివ్యం దివ్యనాదవినారితమ్,
వాటిమోషితసంముష్టం నారితం మాషత్తైవదా, 26
రత్నైర్యానై ర్విమానైశ్చ తదా హయగత్తైః శుభ్రైః,
వారత్తైశ్చ చతుర్థనైః శ్వేతాశ్రునిరయోపమైః, 27
దూషితం రుచిరద్వారం మరైశ్చ మృగపక్షిభిః,
రక్షితం సుమహావీర్యైర్యామరానైః సహస్రభిః, 28
రాక్షసారివతేర్లువసూచివేళ మహాకపిః.

ప్ర. అ. మహాకపిః = హనుమంతుడు, త్రివిష్టపనితమ్ = స్వర్ణముతో
సమాన మైనదీ దివ్యమ్ = శ్రేష్ఠ మైనదీ, వాణిమోషితసంముష్టమ్ = గుఱ్ఱముల
సక్తిలింపులచేత ధ్వనింపజేయబడినదీ, తథా = మరియు, భూషణైః = అలంకార
ముల చేత, నారితమ్ = రవ్వనింపజేయబడినదీ, రత్నైః = రథములచేతను, యానైః
= వాహనములచేతను, విమానైశ్చ = ఉత్తమగృహములచేతను, తథా = మరియు,
శుభ్రైః = మంగళకరము లైన, హయగభైః = గుఱ్ఱములచేతను, ఏనుగులచేతను,
శ్వేతాత్రనిరయోపమైః = తెల్లని మేఘముల గుంపులతో సమానము లైన, చతు
ర్థనైః = నాలుగు దంఠములుగల, వారదైశ్చ = మహాగజములచేతను, భూషితమ్ =
అలంకరించబడినదీ, మత్తైః = మడించిన, మృగపక్షిలిః = మృగములతోను,
పక్షులతోను, దుధిరద్వారమ్ = అందమైన ద్వారములు గలదీ, సుమహావీర్యైః =
గొప్ప పరాక్రమముగల, సహస్రశః = వేలకొంది, యాతురానైః = రాక్షసుల
చేత, రక్షితమ్ = రక్షింపబడినదీ అయిన, రాక్షసాధిపతేః = రాక్షసరా తైన
రావణునియొక్క గృహమును, గుప్తమ్ = రహస్యముగా, అవివేక = ప్రవే
శించెను.

తా. ఆ రావణుని గృహము స్వర్ణము వలె ప్రకాశించుచుండెను. ఆ
గృహమునందంతటను మధురమైన ద్రవ్యములు, అశ్వముల సక్తిలింపులు, భూషణ
ద్రవ్యములు విసవచ్చుచుండెను. రథములు, వాహనములు, విమానములు, ఉత్తమ
మైన అశ్వములు, గజములు, తెల్లని మేఘముల సముదాయము వంటి, నాలుగేసి
దంఠములు గల, మహాగజములు ఆ గృహమునకు అలంకారముగా ఉండెను.
మడించిన లేళ్లతోను, పక్షులతోను, ద్వారములు ఉప్పుచుండెను. మహాపరాక్రమ
వంతు లైన వేలకొంది రాక్షసులు ఆ గృహమును రక్షించుచుండిరి. అట్టి రావ
ణుని గృహమును హనుమంతుడు రహస్యముగా ప్రవేశించెను. 26, 27, 28

మూ. సహేమకౌమ్భానదచక్రవాళం
మహర్హ ముక్తామణిదూషితాన్తమ్,
పరార్థ్యకాలాగురుచన్దనాక్తం
న రావణాన్తఃపురమావివేళ.

29.

ఇత్యాదౌ శ్రీమద్రామాయణే అధికావ్యే సున్దరకాణ్డే
చతుర్థః సర్గః

ప్ర. అ. సః = హనుమంతుడు, సహేమ = లంగారముతో కూడినది, జామ్బూనరదక్రవాళమ్ = లంగారు ప్రాకారమండలము కలది, మహార్కముక్తామణి కూషితాస్తమ్ = రార మూర్ఖముగల ముర్ఖములతోను మణులతోను అరింకరింపబడిన మర్క ప్రదేశము కలది, వరార్కకాలాగురుచన్దనాక్షమ్ = చాం విలువ గల అగురువుతోను చందనముతోను కడవబడినది అయిన, రావణాస్త్రపురమ్ = రావణుని అంత్రపురమును, అవివేళ = ప్రవేశించెను.

రా. లంగారముతో నిండి ఉన్న ఆ రావణాంత్రపురము చుట్టూ లంగారు ప్రాకారము ఉండెను. మర్కతాగము చాం విలువైన అగురువు, చందనము కలిపిన జలముతో కడవబడెను. అట్టి రావణాంత్రపురములోనికి హనుమంతుడు ప్రవేశించెను.

29.

"తాతానందిని" అను శ్రీమద్రామాయజాంరభ్యాభ్యానమునందు
సుందరకాండలో చతుర్థ స్కంధ సమాప్తము.

అథ పఞ్చమః సర్గః

[రావణుని అంతఃపురములో అన్ని ప్రదేశములందు నేతను అన్వేషించి, అమె కానరాకపోవుటచే హనుమంతుడు విషాదము చెందుట.]

మూ. తతః స మధ్యంగతమంకుమంత్రం
 క్షోల్పాన్నివిరానం మహాదుష్టమంత్రమ్,
 దదర్శ ధీమాన్ దివి భానుమంత్రం
 గోష్ఠే వృష మత్తమివ భ్రమంత్రమ్.

1

ప్ర. ఆ. తతః = అటుపిమ్మట, ధీమాన్ = బుద్ధిమంతుడైన, సః = హనుమంతుడు, మధ్యమ్ = అకాశమధ్యమును, గతమ్ = పొందినవాడూ, అంకుమంత్రమ్ = కిరణములు కలవాడూ, మహాత్ = గొప్ప, క్షోల్పాన్నివిరానమ్ = వెన్నెం విస్తారమును, ఉద్యమంత్రమ్ = చిమ్ముచున్నవాడూ, గోష్ఠే = గోవులు నివసించు ప్రదేశమునందు, భ్రమంత్రమ్ = తిరుగుచున్న, మత్తమ్ = పడించిన, వృషమివ = వృషభము వలె ఉన్నవాడూ అయిన, భానుమంత్రమ్ = కిరణములు గల చంద్రుని, దివి = అకాశమునందు, దదర్శ = చూచెను.

తా. ఇంతలో ధీమాలి యైన ఆ హనుమంతుడు అకాశమధ్యలో ప్రవేశించిన చంద్రుని చూచెను. తెల్లని కిరణములు గల ఆ చంద్రుడు దట్టమైన వెన్నెలను వ్యాపింపజేయుచుండెను. గోళాలలో తిరుగుచున్న ఆబోతు వలె ఆ చంద్రుడు అకాశమునందు చూడుటకు చాల ముక్కటగా ఉండెను.

1

మూ. లోకస్య పాపాని వినాశయంత్రం
 మహోరథిం దాపి సమేరయంత్రమ్,
 కూడాని సర్వాణి విరాజయంత్రం
 దదర్శ కలాంకుమఖాతియంత్రమ్

2

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, లోకస్య = లోకముయొక్క, పాపాని = పాపములను, వినాశయంతమ్ = నశింపజేయుచున్నవాడూ, మహారథిమ్ = మహాసముద్రమును, సమేదయంతం చాపి = వృద్ధిపొందించుచున్నవాడూ, సర్వాణి = నమస్తమైన, తూలాని = ప్రాజులను (లేదా అగ్ని తప్ప నాలుగు మహాభూతములను), విరాజయంతమ్ = ప్రకాశింపజేయుచున్నవాడూ, అరియాంతమ్ = పైకి వచ్చుచున్నవాడూ అయిన, శీతాంశుమ్ = చంద్రుని, దదర్శ = చూచెను.

తా. పైకి వచ్చుచున్న, చల్లని కిరణములు గల ఆ చంద్రుడు లోకముల పాపాల నన్నింటిని నశింపజేయుచు, అన్ని ప్రాజులను ప్రకాశింపజేయుచు, నముద్రము ఉప్పొంగు నట్లు చేయుచుండెను. హనుమంతుడు అట్టి చంద్రుని చూచెను.

మూ. యా బాతి లక్ష్మీర్పుని మన్దరస్థా
తథా ప్రదోషేషు చ సాగరస్థా,
తథైవ రోయేషు చ పుష్కరస్థా
రరాజ సా చారునిశాకరస్థా.

3

ప్ర. అ. తులి = కూచియందు, యా = ఏ, లక్ష్మీః = లక్ష్మి (లోక), మన్దరస్థా = మందరపర్వతమునం దున్నదై, బాతి = ప్రకాశించుచుండునో, తథా = అట్లే, ప్రదోషేషు = సాయంకాలములందు, సాగరస్థా = సముద్రముపై ఉన్న ఏలక్ష్మి ప్రకాశించుచుండునో, తథైవ = అట్లే, రోయేషు = ఉదకములలో, పుష్కరస్థా = పర్కములలో ఉన్న ఏ లక్ష్మి ప్రకాశించుచుండునో, సా = ఆ లక్ష్మి, చారునిశాకరస్థా = సుందరులైన చంద్రునిలో ఉన్నదై, రరాజ = ప్రకాశించెను.

తా. ఈ భూతలమునందు, ఏ లక్ష్మి మందరపర్వతముమీద ఉండునో, సాయంసమయములందు ఏ లక్ష్మి సాగరముపై కనబడునో, ఉదకములలో, ఏ లక్ష్మి, పర్కములలో కనబడునో ఆ లక్ష్మియే అపుడు చక్కగా చంద్రుని అత్రయింది ఉండెను.

3

మూ. హంసో యథా రాజరవజ్జరస్థః
సింహో యథా మన్దరకన్దరస్థః,

వీరో యథా గర్వితకుజ్జరస్థః
శృన్తోఽపి బ్రాజ తథామృరస్థః

4

ప్ర. ఆ. రాజతపజ్జరస్థః = బంగారు పంజరములో ఉన్న. హంసః = హంస, యథా = ఎట్లు ప్రకాశించునో, మందరకన్తరస్థః = మందరవర్మతగుహలో ఉన్న, సింహః = సింహము, యథా = ఎట్లు ప్రకాశించునో, గర్వితకుజ్జరస్థః = గర్వించిన ఏనుగుపై ఉన్న, వీరః = వీరుడు, యథా = ఎట్లు ప్రకాశించునో, అమృరస్థః = అకాశములో ఉన్న, చన్ద్రః = చంద్రుడు, తథా = అట్లు, విబ్రాజ = ప్రకాశించెను.

తా. వెండి పంజరములో ఉన్న హంస ఎట్లు ప్రకాశించునో, మందర వర్మతగుహలో ఉన్న సింహము ఎట్లు ప్రకాశించునో, గర్వించిన ఏనుగుపై కూర్చున్న వీరుడు ఎట్లు ప్రకాశించునో, అకాశమునందున్న చంద్రుడు అ విధముగా ప్రకాశించెను.

మూ. స్థితః కకుద్మానివ రీక్షశృణ్ణో
మహాచలః శ్వేత ఇవోచ్చశృణ్ణః,
హస్తీవ జామ్బూనదబద్ధశృణ్ణో
రరాజ చన్ద్రః పరిపూర్ణశృణ్ణః.

5

ప్ర. ఆ. రీక్షశృణ్ణః = రీక్ష మైన కొమ్ములు గల, స్థితః = నిలిచి యున్న, కకుద్మానివ = ఎత్తైన మూపురము గల వృషభము వలె, ఉచ్చశృణ్ణః = ఎత్తైన, శిఖరములు గల, శ్వేతః = తెల్లని, మహాచలః = మహావర్మతము వలె, జామ్బూనదబద్ధశృణ్ణః = బంగారముతో కట్టిబడిన దంతములు గల, హస్తీవ = ఏనుగు వలె, పరిపూర్ణశృణ్ణః = పూర్ణ మైన కళలు గల, చన్ద్రః = చంద్రుడు, రరాజ = ప్రకాశించెను.

తా. పరిపూర్ణ మైన కళలతో కూడిన ఆ చంద్రుడు, రీక్ష మైన కొమ్ములు గల వృషభము వలె, ఉన్నత మైన శిఖరము గల తెల్లని మహావర్మతము వలె, దంతములకు బంగారపు తాడుగు తొడిగిన ఏనుగు వలె ప్రకాశించెను.

మూ. వినష్టశీలామ్బురుషారపక్షో
మహాగ్రహగ్రాహవినష్టపక్షః.

ప్రకాశలక్ష్మ్యశ్రయనిర్మలాబ్ధి-

రరాజ చన్ద్రో భగవాన్ శశాంకః.

6

ప్ర. అ. విసవ్వశిశామ్ముయిషారవల్క్కి = తొలగిన చల్లని ఉదకము (మంచు) యొక్క చుంపుడు లనెడు వంకము కలవాడూ, మహాగ్రహగ్రాహ విసవ్వపత్తి = పెద్ద గ్రహ మైన సూర్యునియొక్క గ్రహణము చేత, అనగా సూర్యకిరణములు తన బింబముపై ప్రతిఫలించుటచేత, నశించిన మాలిన్యము కలవాడూ, ప్రకాశలక్ష్మ్యశ్రయనిర్మలాబ్ధి = ప్రకాశలక్ష్మికి ఆశ్రయ మైన నిర్మల మైన మచ్చ కలవాడూ, శశాంకః = చెవుం పల్లి చిహ్నముగా కం వాడూ అయిన, భగవాన్ = పూజ్యుడైన, చన్ద్రో = చంద్రుడు, రరాజ = ప్రకాశించెను.

తా. చంద్రబింబము ఉదయించి, క్రమముగా మీదిమీదికి రాగా అంత వరకు ఆ చంద్రబింబమును ఆవరించి ఉన్న మంచుచుంపర లను వంకము మెల్ల మెల్లగా తొలగిపోయెను. సూర్యకిరణములు ప్రతిబింబించుటచేత మాలిన్య మంతా పోయి, ఆ చంద్రబింబములో ఉన్న అంకము (మచ్చ) కూడ నిర్మలమై ప్రకాశ లక్ష్మికి ఆశ్రయ మయ్యెను. చెవుంపల్లి అను చిహ్నముతో కూడిన, పూజ్య మైన అల్లి చంద్రబింబము లారీ ప్రకాశించుచుండెను.

మూ. శిలాతలం ప్రాప్య యథా మృగేన్ద్రో

మహారణం ప్రాప్య యథా గజేన్ద్రో,

రాజ్యం సమాసార్థ్య యథా నరేన్ద్రో

స్తథాప్రకాశో విరరాజ చన్ద్రో.

7

ప్ర. అ. ప్రకాశః = స్పష్టముగా కనబడుచున్న, చన్ద్రో = చంద్రుడు, మృగేన్ద్రో = సింహము, శిలాతలమ్ = రదు నైన లాఠి పైఠాగమును, ప్రాప్య = పొంది, యథా = ఎట్లా, గజేన్ద్రో = ఉత్తమ మైన గజము, మహారణమ్ = గొప్ప యుద్ధమును, ప్రాప్య = పొంది, యథా = ఎట్లా, తతః = అట్లు, విరరాజ = ప్రకాశించెను.

తా. ఆకాశముపైకి వచ్చుచున్న ఆ చంద్రుడు శిలాతలము పైకి ఎక్కి

నించిన సింహము వలె, యుద్ధరంగముతో ప్రవేశించిన మహాగజము వలె,
రాజ్యమును పొందిన రాజు వలె ప్రకాశించెను.

మూ. ప్రకాశచన్ద్రోద్భవయనష్టరోషః
ప్రవృత్తరక్షఃపిశితాశరోషః,
రామాభిరామేరితచిత్తరోషః
స్వర్గప్రకాశో భగవాన్ ప్రదోషః.

8

ప్ర. అ. ప్రకాశచన్ద్రోద్భవయనష్టరోషః = ప్రకాశించుచున్న చంద్రుని
ఉదయముచేత నశించిన చీకటి అను రోషము కంటి, ప్రవృత్తరక్షఃపిశితాశరోషః
= ప్రారంభమైన రాక్షసుల మాంసభోజన మను రోషము కంటి, రామాభిరామేరిత
చిత్తరోషః = శ్రీని చేతను, వారి ప్రియులచేతను విడువబడిన చిత్తమునందలి
కోపరూప మైన రోషము కంటి అయిన, భగవాన్ = పూజ్య మైన, ప్రదోషః =
ప్రదోషసమయము, స్వర్గప్రకాశః = స్వర్గమువంటి ప్రకాశము కంటి అయిన.

రా. స్వర్గము వలె ప్రకాశించుచున్న, వచిత్ర మైన ఆ సాయంకార
సమయమునందు చంద్రుడు ఉదయించి ప్రకాశించుచుండుటచే చీకటి నశించెను.
రాక్షసులు మాంసభక్షణము ప్రారంభించిరి. వనితలు వారి ప్రియులు తమ
మనస్సులలోని కోపములను విడలి కలియుచుండిరి.

8

మూ. తన్ద్రీస్యనాః కర్తసుఖాః ప్రవృత్తాః
స్వపన్తి నార్యాః పరిభిః సువృత్తాః,
నక్తంచరాశ్చాపి తథా ప్రవృత్తా
విహతుసుత్యదృతరౌద్రవృత్తాః.

9

ప్ర. అ. కర్తసుఖాః = చేపులకు సుఖకరము లైన, తన్ద్రీస్యనాః = ఏతా
తంత్రుల ధ్వనులు, ప్రవృత్తాః = ప్రారంభ మైనవి, సువృత్తాః = మంచి చరిత్ర
గల, నార్యాః = శ్రీలు, పరిభిః = భర్తలతో, స్వపన్తి = శయనించుచుండిరి. తథా =
అట్లే, అత్యదృతరౌద్రవృత్తాః = మిక్కిలి ఆకృర్యకర మైన ప్రవర్తన గల,
నక్తంచరాశ్చాపి = రాక్షసులు కూడ, విహతుః = విహరించుటకు, ప్రవృత్తాః =
ప్రారంభించిరి.

తా. ఆ సమయమునందు, చెవులకు ఇంపైన వీణాధ్వనులు విసవచ్చుచుండెను. పతివ్రత లైన స్త్రీలు భర్తలతో కలిసి శయనించుచుండిరి. అశ్వాశ్పర్యమును కలిగించు భయంకర మైన వనులు చేయు నిశాచరులు కూడా సంచరించుచుండిరి.

9.

మూ. మత్తప్రమత్తాని సమాకులాని
రథాశ్వభద్రాసనసంకులాని,
వీరః శ్రీయా చాపి సమాకులాని
రదర్శ దీమాన్ స కపిః కులాని.

ప్ర. అ. వీరః = వీరుడూ, దీమాన్ = బుద్ధిమంతుడూ అయిన, సః కపిః = ఆ హనుమంతుడు, మత్తప్రమత్తాని = మదింబి ఏమడుపాటుతో ఉన్న జనులు కలవీ, సమాకులాని = జనులతో నిండినవీ, రథాశ్వభద్రాసనసంకులాని = రథములతోను, అశ్వములతోను, భద్రజాతికి చెందిన ఏనుగులతోను, ఉత్తమ మైన ఆసనములతోను నిండినవీ, శ్రీయా చాపి = ఇశ్వర్యముతో, సమాకులాని = కలకలలాడుచున్నవీ అయిన, కులాని = గృహములను, రదర్శ = చూడెను.

తా. వీరుడూ, బుద్ధిమంతుడూ అయిన ఆ హనుమంతుడు అనేక విధములైన గృహములను చూడెను. కొన్ని గృహములు, మదింబి ఏమడుపాటుతో ఉన్న జనులతో నిండి ఉండెను. కొన్ని, రథములతోను, అశ్వములతోను, భద్రజాతికి చెందిన గజములతోను, ఉత్తమములైన ఆసనములతోను, నిండి యుండెను. ఆ గృహములన్ని లక్ష్మితో కలకలలాడుచుండెను.

10.

మూ. పరస్పరమ్ అధికమాషివన్తి
భుజాంశ్చ వీనానధినిషివన్తి.
మత్తప్రలాపానధికం షివన్తి
మత్తాని చాన్యోన్యమధిషివన్తి.

11

ప్ర. అ. పరస్పరమ్ = ఒకరి నొకరు, అధికమ్ = అధికముగా, అషివన్తి = పరిహసించుచున్నవారూ, వీనాన్ = బలిసిన, భుజాన్ చ = భుజములను, అధినిషివన్తి = కదల్చుచున్నవారూ, అధికమ్ = అధికముగా, మత్తప్రలాపాన్ = మదింబిన ప్రేరాపనంను, షివన్తి = విసరుకొనుచున్నవారూ, మత్తాని = మదింబిన.

వారై, పరస్పరమ్ = పరస్పరమూ, అధిక్షిపన్తి = అక్షేపించుకొనుచున్నవారూ
(ఇవన్ని రారోపు శ్లోకముతోని 'రక్షంసి' అనుదానికి విశేషణములు).

తా. ఆ గృహములలోని రాక్షసులు ఒకరినొకడు పరిహసించుకొనుచు
బలినిన బాహువులు ఇటు అటు ఆడించుచుండిరి. కొందరు మద్యపానమత్తులై
అధికముగా ప్రేలాపనలు చేయుచుండిరి. కొందరు పరస్పరము అధిక్షేపించుకొను
చుండిరి. అట్టి రాక్షసులను హనుమంతుడు చూచెను. 11

మూ. రక్షంసి వక్షంసి చ విక్షిన్తి
గాత్రాణి కాన్తాసు చ విక్షిపన్తి,
రూపాణి చిత్రాణి చ విక్షిపన్తి
దృఢాని బాపాని చ విక్షిపన్తి. 12

ప్ర. ఆ. వక్షంసి = వక్షస్థలములను, విక్షిపన్తి = విరచుకొనుచున్నవారూ,
కాన్తాసు = త్రీలపై, గాత్రాణి = శరీరమును, విక్షిపన్తి = పడవేయుచున్నవారూ,
చిత్రాణి = విచిత్రము లైన, రూపాణి = రూపములను, విక్షిపన్తి = ప్రసరింప
జేయుచున్నవారూ, దృఢాని = దృఢము లైన, బాపాని = ధనస్సులను, విక్షిపన్తి
= ఆడించుచున్నవారూ అయిన, రక్షంసి = రాక్షసులను, (దదర్శ = చూచెను).

తా. కొందరు రాక్షసులు తొమ్ములు విరచుకొనుచుండిరి. కొందరు తమ
ప్రియురాలంద్రపై పడుచుండిరి. కొందరు విచిత్రము లైన రూపములు ప్రదర్శించు
చుండిరి. మరి కొందరు దృఢము లైన ధనస్సులు లాగుచుండిరి. 12

మూ. దదర్శ కాన్తాశ్చ సమాలభన్త్య
తథా పరాన్త్రం పునః స్వపన్త్యః,
సురూపవక్త్రాశ్చ తథా హసన్త్యః
క్రుద్ధాః పరాశ్చాపి వినిశ్యసన్త్యః. 13

ప్ర. ఆ. కాన్తాః చ = కొందరు త్రీలు, సమాలభన్త్యః = శరీరమునకు
చందనాదులు పూసికొనుచు, (అసన్ = ఉండిరి). తథా = అట్లే, తన్త్ర = అక్కడ,
అపరాః పునః = మరి కొందరు త్రీ లైతే, స్వపన్త్యః = నిద్రపోవుచుండిరి. తథా
= అట్లే, సురూపవక్త్రాః చ = మంచి రూపము, ముఖములు గల మరి కొందరు

శ్రీలు, హసన్తః = నవ్వుచుండిరి. వరాః చ = మరి కొందరు శ్రీలు, క్రుద్ధాః = కోపించినవారై, వినిఃస్వసన్తః = నిట్టూర్పు విడచుచుండిరి. అర్చి శ్రీంసు, దదర్శ = చూచెను.

తా. ఆ గృహములలో కొందరు సుందరాంగులు శరీరములకు చంద నాదులు పూసుకొనుచుండిరి. కొందరు నిద్రపోవుచుండిరి. మంచి రూపము, అంద మైన ముఖములొగల మరి కొందరు నవ్వుచుండిరి. కొందరు శ్రీలు ప్రేయస్కరింపై కోపించి నిట్టూర్పులు విడచుచుండిరి. అర్చి శ్రీంసు హనుమంతుడు చూచెను. 13

మూ. మహాగజైశ్చాపి తథా సదద్భిః
సుపూజితైశ్చాపి తథా సుసద్భిః,
రరాజ వీరైశ్చ వినిఃశ్వసద్భిః
ర్హదోదుఃఖజైరివ నిఃశ్వసద్భిః.

14

ప్ర. అ. తథా = అట్లే, సదద్భిః = దృఢచేయుచున్న, మహాగజైశ్చాపి = మహాగజములతోను, తథా = మరియు, సుపూజితైః = బాగుగా పూజింపబడిన, సుసద్భిః దాపి = ఉత్తమపురుషులతోను, రరాజ = ప్రకాశించెను, వినిఃశ్వసద్భిః = అధికంబులకాలు లగుటచేత దీర్ఘమైన శ్వాసలు విడచుచున్న, వీరైశ్చ = వీరులతో, నిఃశ్వసద్భిః = నిట్టూర్పుచున్న, దుఃఖజైః = సర్పములతో, హదః ఇవ = మరుగు వలె, రరాజ = ప్రకాశించెను.

తా. ఆ నగరము దృఢి చేయుచున్న మహాగజములతోను, సంమానార్తులైన సత్పురుషులతోను నిండి యుండెను. దీర్ఘనిఃశ్వాసములు విడచుచున్న వీరులతో ఆ నగరము బసలు కొట్టుచున్న సర్పములతో నిండిన మరుగు వలె ప్రకాశించెను. 14

మూ. బుద్ధిప్రధానాన్ దుచిరాభిధానాన్
సంశ్రద్ధధానాన్ జగతః ప్రధానాన్,
నానావిధానాన్ దుచిరాభిధానాన్
దదర్శ తస్యాం పురి యాతుధానాన్.

15

ప్ర. అ. బుద్ధిప్రధానాన్ = బుద్ధియే ప్రధానముగా కలవారు, దుచిరాభి.

దానాన్ = అంద మైన మాటలు కలవారు, సంశ్రద్ధదానాన్ = మంచి శ్రద్ధ కలవారు, జగత్ = జగత్తునకు, ప్రదానాన్ = ప్రదానులు, నానావిదానాన్ = అనేకవిధములైన ప్రవృత్తులు కలవారు, దుచిరాభిదానాన్ = అంద మైన పేర్లు కలవారు అయిన, యాతుదానాన్ = రాక్షసులను, తస్యామ్ = ఆ, మరి = వట్టిజమునందు, దదర్శ = చూచెను.

తా. హనుమంతుడు ఆ సగరములో ఎందరో బుద్ధిజీవులైన, అసగా వివిధ విద్యలలో ప్రవీణులైన రాక్షసులను చూచెను. వారందరును మనోహరముగా మాటలాడుచు తమ తమ విద్యాకర్తవ్యాదులందు మంచి శ్రద్ధతో అనేకవిధములైన కార్యములు చేయుచు జగత్తులో ప్రదానులై ఉండిరి. వారి పేర్లు కూడ మనోహరముగా ఉండెను.

15

మూ. ననన్త ర్భష్టా స త తాన్ సురూపా
న్నానాగుణానాత్మగుణానురూపాన్,
విద్యోతమానాస్స తదానురూపాన్
దదర్శ కాంక్షిచ్చ పునర్విరూపాన్.

16

ప్ర. ఆ. సు = ఆ హనుమంతుడు, సురూపాన్ = మంచి రూపములు కలవారు, నానాగుణాన్ = అనేకవిధములైన సద్గుణములు కలవారు, అత్మగుణానురూపాన్ = తమ తమ గుణములకు అనుగుణముగా ఉన్నవారు, విద్యోతమానాన్ = ప్రకాశించుచున్నవారు అయిన, తాన్ = ఆ బుద్ధిప్రదానులైన పండితులను, ర్భష్టా = చూచి, ననన్త = సంతోషించెను. తదా = అప్పుడు, సః = ఆ హనుమంతుడు, విరూపాన్ = వికృత మైన రూపము కలవారు, అనురూపాన్ = తమ రూపములకు అనుగుణముగా ఉన్నవారు అయిన, కాంక్షిచ్చ సః = మరి కొందరిని కూడా, దదర్శ = చూచెను.

తా. మంచి రూపము గల ఆ బుద్ధిజీవులందరూ అనేకసద్గుణములతో ఒప్పుచుండిరి. తమ తమ విద్యాదులకు అనుగుణముగా ప్రవర్తించుచు ప్రకాశించుచుండిరి. వారిని చూచి హనుమంతుడు సంతోషించెను. అక్కడ వికృతరూపములు గల మరి కొందరు రాక్షసులు కూడ కనబడిరి. వారి ప్రవృత్తులు వారి రూపములకు అనుగుణముగ ఉండెను.

16

మూ. తతో వరార్ధాః సువిశుద్ధభావా
 నేషాం శ్రీయస్తత్ర మహానుభావాః,
 ప్రేయేషు పానేషు చ సత్తభావా
 దదర్శ రారా ఇవ సుప్రభావాః.

17

ప్ర. ఆ. తతో=అటుపిమ్మట, తత్ర=అక్కడ, వరార్ధాః=ఉత్తమ మైన యోగ్యత కలవాడూ, మహానుభావాః=గొప్ప సామర్థ్యము కలవాడూ, ప్రేయేషు=ప్రియులయందు, పానేషు చ=పానములందును, సత్తభావాః = ఆసక్తి గల హృదయములు కలవాడూ, సుప్రభావాః=మంచి ప్రభావము గల, రారా! ఇవ=నక్షత్రముల వలె ఉన్నవాడూ అయిన, నేషాం శ్రీయః = ఆ రాక్షసులయొక్క శ్రీలను, దదర్శ=చూచెను.

రా. పిమ్మట ఆ హనుమంతుడు ఆ గృహములలో ఆయుర్తమ మైన గుణసంపద గలవారూ, గొప్ప ప్రభావము కలవారూ అయిన శ్రీలను చూచెను. రాక్షసుల భార్య లైన ఆ స్త్రీలు తమ తమ ప్రియులపై ప్రేమాతిశయము కలవారై, మర్కపానాసక్తులై ఉండిరి. మంచి ప్రభావము గల నక్షత్రముల వలె ప్రకాశించుచుండిరి.

17

మూ. శ్రీయా జ్వలన్తీప్రపయోపగూఢా
 నిశీథకారే రమణోపగూఢాః,
 దదర్శ కాశ్చిత్రమదోపగూఢా
 యథా విహణ్ణాః కుసుమోపగూఢాః.

18

ప్ర. ఆ. శ్రీయా = కొంతికో, జ్వలన్తీః = ప్రకాశించుచున్నవారూ, త్రవయా=సిగ్గుచేత, ఉపగూఢాః=ఆధికముగా ఆశ్రయించబడినవారూ, నిశీథకారే=అర్థరాత్రసమయమునందు, రమణోపగూఢాః=ప్రియులచేత కొగరించుకొనబడినవారూ, ప్రమదోపగూఢాః=అత్యధిక మైన ఆనందముచేత కొగరించుకొనబడినవారూ, కుసుమోపగూఢాః = పుష్పములచేత కప్పబడిన, విహణ్ణాః యథా=పక్షుల వలె ఉన్నవారూ అయిన, కాశ్చిత్ర=కొందరు శ్రీలను, దదర్శ=చూచెను.

రా. కాంతిలో ప్రభాశించుచున్న కొందరు స్త్రీలు అర్థరాత్రమునందు తమ ప్రియుల తొగలింతలలో చిక్కి సిగ్గుపడుచు, అత్యానందతరిత లై ఉండిరి. వారు పుష్పములు కప్పిన పనుల వలె ఉండిరి. అర్థ స్త్రీలను కూడ కొందరిని హనుమంతుడు చూచెను.

18

మూ. అన్యః పుసర్తర్యతలోపవిష్టా
తత్ర ప్రియాజే - మ సుఖోపవిష్టాః,
భర్తుః ప్రియా ధర్మపరా నివిష్టా
దదర్శ దీమాన్ మదనాభివిష్టాః.

19

ప్ర. అ. దీమాన్ = బుద్ధిపంతు లైన హనుమంతుడు, హర్యతలోప విష్టాః = మేడల ప్రైభాగములం చున్నవారై, తత్ర = అక్కడ, ప్రియాజ్జేమ = ప్రియుల ఒడులలో, సుఖోపవిష్టాః = సుఖముగా కూర్చున్నవారూ, భర్తుః = భర్తకు, ప్రియాః = ఇష్ట మైనవారూ, ధర్మపరాః = ధర్మమునందు ఆసక్తి కల వారూ, మదనాభివిష్టాః = మస్మదునిచేత ఆవేశింపబడినవారూ, నివిష్టాః = అనుభ వింపబడినవారూ అయిన, అన్యః = మరికొందరు స్త్రీలను, దదర్శ = చూచెను.

రా. మరి కొందరు స్త్రీలు మేడల ప్రైభాగములపై, భర్తల ఒడులలో సుఖముగా కూర్చుండిరి. మస్మదావేశముతో కూడిన వారందరు భర్తల ప్రేమకు పాత్రలై, వారితో రతికేసులు సలుపుచుండిరి. వారందరు ధర్మమార్గమును అనుసరించుచుండిరి. అర్థ స్త్రీలను హనుమంతుడు చూచెను.

19

మూ. అప్రావృతాః కాశ్చినరాజివర్ణాః
కాశ్చిత్పరార్థ్యా తపనీయవర్ణాః,
పునశ్చ కాశ్చిచ్ఛకలక్ష్మవర్ణాః
కా నప్రహీణా రుచిరాజ్గవర్ణాః.

20

ప్ర. అ. అప్రావృతాః = వస్త్రవిహీన లైన, కాశ్చినరాజివర్ణాః = బంగారు రేఖల వంటి వర్ణము కల స్త్రీలను, పరార్థ్యాః = అత్యానందకర మైన సంభోగము నకు రగిన, తపనీయవర్ణాః = పురుషు చేసిన బంగారము వంటి రంగు గల, కాశ్చిత్ = మరికొందరు స్త్రీలను, పునశ్చ = మరియు, శకలక్ష్మవర్ణాః = చంద్రుని లోని కలంకము వంటి వర్ణము గల (రామనరాయ గల), కాశ్చిత్ = మరి

కొందరిని, దురిరాజ్యవర్తాః = అంద మైన అవయవములు, వర్ణము గల, కాంత
వ్రహ్మణాః = ప్రియులు లేని మరికొందరిని, (దదర్శ = చూచెను).

తా. అక్కడ హనుమంతునకు కనబడిన స్త్రీలలో కొందరు వస్త్రవిహీన
లై యింగారు దీగల వలె ఉండిరి. అత్యధిక సంఖ్యగానందము నివ్వగలిగిన
మరి కొందరు పుటము వట్టిన యింగారము రంగులో ఉండిరి. కొందరి శరీర
వర్ణము చంద్రునిలో మచ్చ రంగు వలె ఉండెను. అంద మైన అవయవములు,
వర్ణము గల మరి కొందరు ప్రియవియోగముతో బాధపడుచుండిరి. 20

మూ. తతః ప్రియాన్ ప్రాప్య మనోభిరామాన్

సుప్రీతియుక్తాః సుమనోఽభిరామాః,

గృహేషు హృష్టాః పరమాభిరామాః

హరిప్రవీరః స దదర్శ రామాః.

21

ప్ర. అ. హరిప్రవీరః = ఆ వానిరవీరుడు, తతః = అటుపిమ్మట, మనోభి
రామాన్ = మనస్సుకు ఆనందమును కలిగించు, ప్రియాన్ = ప్రియులను, ప్రాప్య
= పొంది, సుప్రీతియుక్తాః = మంచి ఆనందముతో కూడినవారు, సుమనోభి
రామాః = పుష్పములు వలె మనస్సును ఆకర్షించువారు, పరమాభిరామాః =
మిక్కిలి సౌందర్యవతులు, గృహేషు = తమ తమ గృహములలో, హృష్టాః =
ఆనందముతో కూడినవారు అయిన, రామాః = స్త్రీలను, దదర్శ = చూచెను.
(లేదా గృహేషు గృహములలో, చూచెను అని అర్థము).

తా. అక్కడ స్త్రీ లందఱును అతి సౌందర్యవతు లై, పుష్పముల వలె
మనస్సును ఆకర్షించుచు, తమ మనస్సులకు ఇష్టమైన ప్రియులను లేక ఆనందించు
చుండిరి. ఈ విధముగ తమ తమ గృహములలో సుఖముగా ఉన్న స్త్రీలను
హనుమంతుడు చూచెను. 21

మూ. చన్ద్రప్రకాశాశ్చ హి వక్త్రమాలా

వక్రాక్షిపక్షాశ్చ సునేత్రమాలాః,

విదూషణానాం చ దదర్శ మాలాః,

శతహరానామివ దారుమాలాః.

22

ప్ర. అ. చన్ద్రప్రకాశాః = చంద్రుని వంటి ప్రకాశము గల, వక్రమాలాశ్చ = ముఖవంతులను, వక్రాశ్చివశ్చాశ్చ = వంకరగా ఉన్న కనుల రెప్పలు గల, సునేత్రమాలా = అంద మైన నేత్రవంతులను, శతహదానామ్ = మెరపుల యొక్క, దాహమాలా = అంద మైన నేత్రవంతులను, శతహదానామ్ = మెరపులయొక్క, దాహమాలా = అంద మైన మూలం వలె ఉన్న, విరూషణానామ్ = అలంకారములయొక్క, మాలా వ = మూలంను, దదర్శ = చూచెను.

తా. అక్కడ హనుమంతునకు చంద్రుని వలె ప్రకాశించుచున్న ముఖముల వంతులు, రెప్పలు వంకరగా ఉన్న అందమైన నేత్రముల వంతులు, మెరపుల వంతుల వలె ఉన్న అలంకారముల వంతులు, కనబడెను. 22

మూ. న త్యేవ సీతాం పరమాభిజాతాం
పథి స్థితే రాజకులే ప్రజాతామ్,
లలాం ప్రపుల్లామివ సాధు జాతాం
దదర్శ తస్యైవ మనసాభిజాతామ్.

23

ప్ర. అ. పరమాభిజాతామ్ = గొప్ప సౌందర్యము కలది, పథి = దర్శనార్హమునందు, స్థితే = ఉన్న, రాజకులే = రాజవంశమునందు, ప్రజాతామ్ = ఆవిర్భవించినది, సాధు = బాగుగా, జాతామ్ = పుట్టిన బాగుగా పెరిగిసి, ప్రపుల్లామ్ = వికసించిన, లలామ్ అవ = లల వలె ఉన్నది, తస్యైవ = సన్ననిది, మనసా = మనస్సుచేత, అభిజాతామ్ = పుట్టినదీ అయిన, సీతాం చ = సీత నైతే, స దదర్శ = చూచలేదు

తా. హనుమంతునకు ఇందరు స్త్రీలు కనబడినారు కాని, ఉత్తమసౌందర్యవంతురాలూ, దార్మిక మైన రాజవంశమునందు జనించినదీ (ఆవిర్భవించినదీ), రక్కగా పెరిగిన, పుష్పించిన లలవలె ఉండునది, సన్నని శరీరము గలదీ, మనస్సుచేత నిర్మించబడినదా అన్నట్లు అభిసౌఖ్యమార్గము కంటి అయిన సీత మాత్రము కనబడలేదు. 23

మూ. సనాతనే వర్తమి సంనివిష్టాం
రామేక్షణాం తాం మరనాభివిష్టామ్.

రత్నశ్రవణః శ్రీమదనుప్రవిష్టాం
 శ్రీభక్త్యో వరాభ్యశ్చ సదా విష్టామ్.

24

ప్ర. అ. సనాతనే = అతిప్రాచీన మైన. పర్మని = రత్నమార్గమునందు, సంనివిష్టామ్ = నిలచి ఉన్నదీ, రామేశదామ్ = మనోహర మైన నేత్రములు కలదీ, (లేదా రామునియందే దృష్టి కలదీ), మదనాభివిష్టామ్ = మమ్మడునిచేత ఆవేశింపబడినదీ, శ్రీమత్ = శోభాయుక్త మైన, భర్తుః = భర్తయొక్క, మనః = మనస్సును, అనుప్రవిష్టామ్ = ప్రవేశించినదీ, వరాభ్యః = శ్రేష్ఠ లైన, శ్రీభక్త్యశ్చ = శ్రీలకందె, సదా = ఎల్లప్పుడు, విష్టామ్ = ఉత్తమురాలా అయిన, రామ్ = ఆ సీతను, (స రత్నశ్రవణ = కూడలేదు).

తా. (24, 25, 26 శ్లోకాలకు 23 వ శ్లోకముతో అన్వయము). ఆ సీత అతిపురాతనకాలమునుండి వచ్చుచున్న రత్నమార్గమునందు స్థిరముగా నిలచినది. రాముని మనస్సుతో స్థిరముగా నిలచి ఉన్నదీ అమె అన్ని కాలములందును, శ్రేష్ఠ మైన శ్రీలు అందరికందె కూడ చాల ఉత్తమురాలు. అర్ధి సీత మాత్రము కనబడలేదు.

మూ. ఉష్టార్థితాం సానుస్మరానకణ్ఠీం
 పురా వరాహోత్తమనిష్కకణ్ఠీమ్
 సుతాతపశ్చామపిత క్తకణ్ఠీం
 వనేఽప్రస్మరామివ నిలకణ్ఠీమ్.

25

ప్ర. అ. ఉష్టార్థితామ్ = విరహతాపముచేత పీడింపబడినదీ, సానుస్మరానకణ్ఠీమ్ = అవిచ్చిన్నముగా ఉన్న కన్నీళ్లు కంఠమునందు కలదీ, పురా = పూర్వము, వరాహోత్తమనిష్కకణ్ఠీమ్ = అమూల్యము ఉత్తమము అయిన పరకము కంఠమునందు కలదీ, సుతాతపశ్చామ్ = చక్కగా పుర్తిస (అందమైన) రెప్పలు కలదీ, అభిర క్తకణ్ఠీమ్ = మధుర మైన కంఠస్వరము కలదీ, వనే = వనమునందు, అప్రస్మరామ్ = నాట్యము చేయని, నిలకణ్ఠీమివ = అదు వెమిలి వలె ఉన్న (సీతను మాత్రము కూడలేదు).

తా. విరహతాపముతో రాకపడుచున్న ఆ సీత కంఠము నిరంతరము రాప్సముతో నిండి ఉన్నది. అమె పూర్వము కంఠమునందు సువర్ణనిష్కమును

ధరించెడిది తాని ఇప్పుడు తానిని ధరించుటలేదు. అమె కంటిరెవ్వులు దట్టముగా అందముగా ఉండును. కంఠస్వరము స్నేహకరితమై ఉండును. గాట్లము మాని అడవిలో నివసించు అడు వెమరి వలె ఉన్న ఆ సీత మాత్రము హనుమంతు నకు కనబడలేదు.

25

మూ. అవ్యక్తరేఖామివ చన్ద్రరేఖాం
పాంసుప్రదిగ్ధామివ హేమరేఖామ్,
క్షతప్రరూఢామివ బాలరేఖాం
వాయుప్రదిష్ఠామివ మేఘరేఖామ్.

26

ప్ర. అ. అవ్యక్తరేఖామ్ = అస్పష్ట మైన రేఖ గల, చన్ద్రరేఖామివ = చంద్రరేఖ వలె ఉన్నదీ, పాంసుప్రదిగ్ధామ్ = పరాగముచేత పూయబడిన, హేమ రేఖామివ = బంగారము రేఖ వలె ఉన్నదీ, క్షతప్రరూఢామ్ = గాయమునందు మొలచిన, బాలరేఖామివ = బాలముయొక్క రేఖ వలె ఉన్నదీ, వాయుప్రదిష్ఠామ్ = వాయువుచేత చెదిరగొట్టబడిన, మేఘరేఖామివ = మేఘపంక్తి వలె ఉన్నదీ అయిన, సీతను మాత్రము చూడలేదు.

తా. సీత అస్పష్ట మైన అకారము గల చంద్రకళ వలె, పరాగము కప్పిన బంగారు రేఖ వలె, గాయము తగిలి, అది మానిపోయినను అనవాలుగా నిలచిన బాలము బెల్బువలన కలిగిన రేఖ వలె, గాలిచేత చెదరగొట్టబడిన మేఘరేఖ వలె ఉండెను. అట్టి సీతమాత్రము హనుమంతునకు కనబడలేదు.

26

మూ. సీతామపశ్యన్ మనుజేశ్వరస్య,
రామస్య పక్షిం వదతాం వరస్య
బహువ దుఃఖాదిహతశ్చిరస్య,
ప్లవణ్ణమౌ మన ఇవాచిరస్య.

27

ఇత్యాదౌ శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సున్దరకాండే
పశ్చాత్తమః స్కంధః

ప్ర. అ. ప్లవణ్ణమః = హనుమంతుడు, వదతామ్ = చూడరాదువారిలో, వరస్య = శ్రేష్ఠతూ, మనుజేశ్వరస్య = మనుజుల ప్రభువూ అయిన, రామస్య =

రామునియొక్క, వత్సమ=తాద్యయైన, సీతామ=సీతను, చిరస్య=చిరకాలము, అవశ్యన్=చూడనివారై, దుఃఖాభిహరః=దుఃఖముచేర కొట్టబడినవారై, అచిరస్య = కొంతెము సమయము పాటు, మన్యః ఇవ=మందుడు వలె, లభూవ=అయ్యెను.

తా. హనుమంతుడు ఇంద్ర సేన వెదకిన ఏమ్మట కూడ, మాట నేర్చు కంఠానిలో శ్రేష్ఠుడూ, మానవుల ప్రభువూ అయిన రాముని తాద్య అయిన సీత కనబడకపోవుటచే చాల దుఃఖాశ్రాంతుడై, కొన్ని క్షణముల పాటు ఉత్సాహ మొందు అయ్యెను.

27

“తాలానందిని” అని శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
సుందరకాండలో లభవ సర్గ సమాప్తము.

అథ షష్ఠః సర్గః

[హనుమంతుడు నీతకై రావణుని అంతఃపురములో అన్వేషించుట]

మూ. స నికామం విమానేషు విషణ్ణః కామరూపదృశ్,
విచచార పునర్లక్ష్కాం రామవేస సమన్వితః. 1

ప్ర. అ. కామరూపదృశ్ = ఇద్వానుసారముగా రూపములను ధరించు, సః = ఆ హనుమంతుడు, విమానేషు = గృహములయందు (అన్వేషించి), నికామమ్ = మిక్కిలి, విషణ్ణః = దిగులు చెందినవాడై, రామవేస = నేర్పుతో (లేదా శ్రమత్యముతో) సమన్వితః = కూడినవాడై, పునః = మరల, లక్ష్కామ్ = లంకను, విచచార = సంచరించెను.

తా. స్వేచ్ఛానుసారముగా రూపములను ధరింప సమర్థుడైన ఆ హనుమంతుడు ఆ యా తవనములలో అన్వేషించిన ఏదవ కూడ నీత కనంతక పోవుటచే దిగులు చెంది మరల ఆ లంకావట్టణమును నేర్పుతో పరిశీలించుచు సంచరించెను. 1

మూ. అససారాథ లక్ష్మీవాన్రాక్షసేన్ద్రనివేశనమ్,
ప్రాకారేణార్కవర్ణేన తాన్వరేణాభిసంవృతమ్. 2

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, లక్ష్మీవాన్ = శోభాయుక్తుడైన హనుమంతుడు, ఆర్కవర్ణేన = సూర్యుని వర్ణము కల, తాన్వరేణ = ప్రకాశించుచున్న, ప్రాకారేణ = ప్రాకారముచేత, అభిసంవృతమ్ = చుట్టరికి ఉన్న, రాక్షసేన్ద్రనివేశనమ్ = రావణుని గృహమును, అససార = సమీపించెను.

తా. పిమ్మట, శోభాశాలి యైన ఆ హనుమంతుడు, చుట్టూ తాంసూర్యుని వర్ణము వంటి వర్ణము గల ప్రకాశించుచున్న ప్రాకారము గల రావణుని గృహమును సమీపించెను. 2

మూ. రక్షితం రాక్షసైర్పిమైః సింహైరివ మహావనమ్,
సమీక్షమాణో దవనం చకాశే కపికుఞ్జరః. 3

ప్ర. అ. సింహైః = సింహములచేత, మహావనమివ = మహావనమును
వలె, పిమైః = భయంకరు లైన, రాక్షసైః = రాక్షసులచేత, రక్షితమ్ = రక్షింప
బడిన, దవనమ్ = గృహమును, సమీక్షమాణః = పరిశీలించుచు, కపికుఞ్జరః =
హనుమంతుడు, చకాశే = ప్రకాశించెను.

తా. సింహముచేత మహారణ్యము రక్షింపబడుచున్నట్లు, భయంకరు
లైన రాక్షసులచేత రక్షింపబడుచున్న రావణుని గృహమును పరిశీలనపూర్వక
ముగా చూచుచున్న ఆ హనుమంతుడు ప్రకాశించెను. 3

మూ. రూప్యకోపహితైః శ్చిత్రైస్తోరణైర్లమరూపితైః,
విచిత్రాదిశ్చ కఙ్కారిద్యారైశ్చ దుచితైర్వృతమ్. 4

ప్ర. అ. (నాల్గవ శ్లోకమునుంచి పదమూడవ శ్లోకము వరకు వది శ్లోక
ములలో ఉన్న ద్వితీయాంతము లన్నీ పదమూడవ శ్లోకములోని "వేళ్ళ"
(గృహము) అను దానికి విశేషములు).

రూప్యకోపహితైః = వెండితో ఆలంకరింపబడినవి, చిత్రైః =
ఆశ్చర్యకరము లైనవి, హేమరూపితైః = బంగారముచేత ఆలంకరింపబడి
నవి అయిన, తోరణైః = ముఖద్వారములతోను, విచిత్రాదిః = విచిత్రము లైన,
కఙ్కారిః = వాకిళ్లతోను, దుచితైః = సుందరము లైన, ద్యారైశ్చ = ద్వారముల
తోను, వృతమ్ = కూడిన (గృహమును చూచును).

తా. రావణుని గృహములోని ముఖద్వారము లన్నీ వెండితోను,
బంగారముతోను, ఆలంకరింపబడెను. వాకిళ్ల సుందరములై ఆశ్చర్యకరములుగా
ఉండెను ద్వారము లన్నీ చాల అందముగా ఉండెను. 4

మూ. గణాన్తైర్మహామాత్రైః కూరైశ్చ విగతశ్రమైః,
ఉపస్థితమసహర్షైర్నయైః స్యన్తనయాయితైః. 5

ప్ర. అ. గణాన్తైః = గణములను అధిష్టించి ఉన్నవాడూ, కూరైః =
కూడులూ, విగతశ్రమైః = తొలగిన శ్రమ గలవాడూ అయిన, మహామాత్రైః =

గజపాలకులచేతను, అసంహార్యైః=సంహరింప శక్యముకాని, హయైః=అశ్వముల చేతను (అశ్వాదాదులచేతను), స్యన్తనయాదిః=రథములపై నెక్కి సంవరించు వారిచేతను, ఉపస్థితమ్=చేరబడిన, భవనమును చూచెను).

తా. రావణభవనమునందు, శూరులు, ఏ మాత్రము శ్రమ నెరుగనివారు అయిన గజపాలకులు గజములను ఆధిష్టించి ఉపస్థితమై ఉండిరి. ఎవ్వరును సంహరింప శక్యము కాని అశ్వికులు, రథముల నిధిష్టించి సంవరించు పీఠులు కూడ అక్కడ ఉండిరి.

మూ. సింహవ్యాఘ్రతను త్రావైర్దానకాశ్చనరాజితైః.

మోషవద్విర్విచిత్రైశ్చ సదా విచరితం రథైః.

ప్ర. అ. సింహవ్యాఘ్రతనుత్రావైః=సింహముల చర్మములతోను వ్యాఘ్రముల చర్మములతోను నిర్మించిన కవచములుగల, దానకాశ్చనరాజితైః=దంతముతోను, బంగారముతోను, వెండితోను అలంకరించబడిన, మోషవద్విః=ద్యనిగల, విచిత్రైః=విచిత్రము లైన, రథైః = రథములచేత, సదా = ఎల్లప్పుడూ, విచరితమ్=సంచరించబడిన (రావణభవనమును చూచెను).

తా. దంతపుసగిషింతో బంగారు వెండి అలంకారములతో విచిత్రములుగా ఉన్న రథములు అధిక మగు ద్యని చేయుచు సర్వదా ఆ భవనప్రాంతమునందు సంచరించుచుండెను. ఆ రథములలో సింహవ్యాఘ్రచర్మలతో నిర్మించిన కవచములు అమర్చి ఉండెను.

మూ. బహురత్నసమాకీర్ణం పరార్థ్యాసనభాజనమ్,

మహారథసమావాసం మహారథమహాసనమ్.

ప్ర. అ. బహురత్నసమాకీర్ణమ్=అనేకరత్నములతో నిండినదీ, పరార్థ్యాసనభాజనమ్ = అమూల్యమైన ఆసనములు పాత్రలూ కలదీ, మహారథసమావాసమ్=మహారథులకు నివాసస్థానమూ, మహారథమహాసనమ్=గొప్ప రథములూ గొప్ప ఆసనములూ కలదీ, (అయిన రావణభవనమును చూచెను).

తా. ఆ రావణగృహము అనేకరత్నములతో అలంకృతమై అమూల్యములైన ఆసనములతోను, పాత్రలతోను నిండి యుండెను. మహారథులు (ఒకే సమ

యమున పరకొందు వేరి ధనుర్ధరుఁతో యుద్ధము చేయువారు) అక్కర వివసించుచుండిరి. ఆ దవనములో పెద్ద పెద్ద రథములు, అసనములు ఉండెను.

మూ. దృశ్యైశ్చ పరమోదారై నై నైశ్చ మృగపక్షిభిః,
వివిధై ర్బహుసాహస్రైః పరిపూర్ణం సమస్తతః. 8

[ప్ర. అ. దృశ్యైః = చూడదగిన, పరమోదారైః = దారి అందమైనవి, వివిధైః = అనేకవిధము లైన, బహుసాహస్రైః = అనేకవేల సంఖ్యలో ఉన్న, తైస్తైః = ఆ యా, మృగపక్షిభిః = మృగములతోను, పక్షులతోను, సమస్తతః = అంతటా, పరిపూర్ణమ్ = నిండి ఉన్న (దవనమును చూచెను).

తా. ఆ రావణదవనమునందు ఎటు చూచినను అనేకవిధము లైన ఆ యా మృగములు, పక్షులు వేరి కొలది ఉండెను. అంత మైన ఆ మృగవృక్షాదులు చూచుటకు దారి ముచ్చట గొల్పునవై ఉండెను. 8

మూ. వినీతై రస్తపాలైశ్చ రక్షభిశ్చ సురక్షితమ్,
ముఖ్యాభిశ్చ పరశ్రీభిః పరిపూర్ణం సమస్తతః. 9

[ప్ర. అ. వినీతైః = శిక్షితులూ, అస్తపాలైః = మర్యాదాగమును (లేదా సరిహద్దుప్రదేశములను) రక్షించువాడూ అయిన, రక్షభిః = రాక్షసులచేత, సురక్షితమ్ = దాగుగా రక్షించబడినదీ, ముఖ్యాభిః = ముఖ్య లైన, పరశ్రీభిః = శ్రేష్ఠ లైన శ్రీలతో, సమస్తతః = అంతటా, పరిపూర్ణమ్ = నిండినదీ అయిన దవనమును చూచెను.

తా. రక్షణాధికార్యములందు మరి శిక్షణ పొందిన రాక్షసులు ఆ దవన ప్రాంతమును అంతనూ రక్షించుచుండిరి. ఆ దవనము ముఖ్య లైన ఎందరో ఉత్తమశ్రీలతో నిండి యుండెను. 9

మూ. ముదితప్రమదారత్నం రాక్షసేన్ద్రనివేశనమ్,
వరాటరణసంహారైః సముద్రస్యననిస్సృతమ్. 10

[ప్ర. అ. ముదితప్రమదారత్నమ్ = ఆనందించిన శ్రీరత్నములు కంటి, రాక్షసేన్ద్రనివేశనమ్ = రావణుని నివాస మైనదీ, వరాటరణసంహారైః = శ్రేష్ఠము

లైన ఆదరణముం ద్వనులతో, సముద్రస్వననిస్వనమ్ = సముద్రధ్వని వంటి
ధ్వని కంటి ఆయిన (ఆ భవనమును వ్రవేళించెను).

తా. రావణుని నివాసస్థానమైన ఆ గృహములో ఎందరో ఉత్తమస్త్రీలు
ఆసందముతో నివసించుచుండిరి. సముద్రధ్వని వంటి ఉత్తమాలంకారముల ధ్వని
ఆ భవనమునుండి విసవచ్చుచుండెను. 10

మూ. తద్రాజగుణసంపన్నం ముఖ్యైశ్చాగురుచన్దనైః,
మహాజనైః సమాకీర్ణం సింహైరివ మహాధ్వనమ్. 11

ప్ర. ఆ. రాజగుణసంపన్నమ్ = రాజచిహ్నములతో కూడినదీ, ముఖ్యైః
= శ్రేష్ఠ మైన, ఆగురుచన్దనైః = ఆగురువులతోను చందనములతోను (కూడినదీ),
సింహైః = సింహములతో వ్యాప్త మైన, మహత్ వనమివ = మహారణ్యము వలె,
మహాజనైః = మహాజనులతో, సమాకీర్ణమ్ = వ్యాప్తమూ ఆయిన (ఆ భవనమును
చూచెను).

తా. ఆ భవనములో అక్కడక్కడ చక్రరాసురాది రాజచిహ్నములు
కనబడుచుండెను. అది అతిశ్రేష్ఠము లైన ఆగురుచందనాదుల సువాసనతో నిండి
యుండెను. మహాజనులతో (మానసియులైనవారితో) నిండిన ఆ భవనము సింహ
ములతో మహారణ్యము వలె శోభిల్లుచుండెను. 11

మూ. తేరీమృదంగాధిరుతం శఙ్ఖమోషనినాదితమ్,
నిత్యార్చితం వర్వహుతం పూజితం రాక్షసైః సదా. 12

ప్ర. ఆ. తేరీమృదంగాధిరుతమ్ = తేరించేతను మృదంగమాలచేతను
ధ్వనించేయబడినదీ, శఙ్ఖమోషనినాదితమ్ = శంఖముల ద్వనులచే ప్రతిధ్వనించ
చేయబడినదీ, నిత్యార్చితమ్ = నిత్యము పూజించబడినదీ, వర్వహుతమ్ = పౌర్ణమి
అమావాస్య మొదలైన వర్వములందు హోమములు చేయబడినదీ, సదా =
ఎల్లప్పుడు, రాక్షసైః = రాక్షసులచేత, పూజితమ్ = పూజించబడినదీ, అయిన
(భవనమును చూచెను).

తా. ఆ భవనము తేరీమృదంగధ్వనులతోను, శంఖవాదములతోను ప్రతి
ధ్వనించుచుండెను. ఆ భవనమునందు నిత్యార్చనలే కాక పూర్ణిమ అమావాస్య

మొదలైన పర్యములందు వివిధహోమములు కూడ జరుగుచుండును. రాక్షసులందరూ నిత్యమూ, దానిని పూజించుచుండురు. 12

మూ. సముద్రమివ గమ్మిరమ్ సముద్రమివ నిస్సృనమ్.

మహాత్మనో మహాద్యేశ్మ మహారత్నపరిచ్ఛదమ్. 13

మహారత్నసమాక్తిర్లం దదర్శ స మహాకపి.

ప్ర. అ. సముద్రమివ = సముద్రము వలె, గమ్మిరమ్ = గంధీర మైనదీ, నిస్సృనమ్ = ద్వనిలేని, సముద్రమివ = సముద్రము వలె ఉన్నదీ, మహారత్నపరిచ్ఛదమ్ = మహారత్నములు పొదిగిన పైకప్పు కలదీ, మహారత్నసమాక్తిర్లమ్ = గొప్ప రత్నములతో వ్యాప్తమూ అయిన, మహాత్మనః = మహాత్ముడైన రావణునియొక్క, మహత్ = గొప్ప లైన, దేశ్మ = గృహమును, సః = ఆ, మహాకపిః = హనుమంతుడు, దదర్శ = చూచెను.

తా. ఆ భవనమధ్యలాగము సముద్రమధ్యము వలె గంధీరమై నిశ్శబ్దముగా ఉండెను. దాని పైకప్పునకు అనేకమహారత్నములు పొదిగి యుండెను. ఆ భవనము ఎక్కడ చూచినను మహారత్నములతో నిండి ఉండెను. మహాత్ముడైన రావణుని ఆ మహాభవనమును హనుమంతుడు చూచెను. 13

మూ. విరాజమానం వపుషా గజాశ్వరథసంకులమ్.

14

లక్ష్మీకరణమిత్యేవ సోఽమన్యత మహాకపి.

చరార హనుమాః తత్ర రావణస్య సమీపతః.

15

ప్ర. అ. వపుషా = ఆకారముతో, విరాజమానమ్ = ప్రకాశించుచున్నదీ, గజాశ్వరథసంకులమ్ = గజములతోను, అశ్వములతోను, రథములతోను ఇరుకుగా ఉన్నదీ అయిన ఆ భవనమును, లక్ష్మీకరణమ్ ఇత్యేవ = లంకకే అథరణ మని, సః = ఆ, మహాకపిః = హనుమంతుడు, అమన్యత = రుచుచెను. హనుమాన్ = హనుమంతుడు, తత్ర = అక్కడ, రావణస్య = రావణునియొక్క, సమీపతః = సమీపమునందు, చరార = సంచరించెను.

తా. ఆకారమునందు అత్యద్భుతముగా ప్రకాశించుచు, గజాశ్వరథములతో కిక్కిరిసి ఉన్న ఆ రావణప్రాసాదము లంకకే అలంకార మని తావించుచు ఆ హనుమంతుడు రావణుని సమీపమున సంచరించెను. 14, 15

మూ. గృహధ్వహం రాక్షసానాముద్యానాని చ సర్వశః,

వీక్షమాణోఽవ్యనంత్రస్తః ప్రాసాదాంశ్చ చరార సః. 16

ప్ర. అ. రాక్షసానామ్ = రాక్షసులయొక్క, గృహార్ = గృహమునుండి, గృహమ్ = గృహమును, ఉద్యానాని చ = ఉద్యానములను, సర్వశః = నలు వైపుల, వీక్షమాణః అపి = చూచుచు, అనంత్రస్తః = భయపరనివారై, ప్రాసాదాంశ్చ = ప్రాసాదములను కూడ, చరార = సంచరించెను.

తా. ఒక గృహమునుండి మరి యొక గృహమునకు వెళ్లరు రాక్షసులగృహము లన్ని చూచుచు, ఉద్యానములను కూడ నలు వైపుల చూచుచు ఏ మాత్రము భయము లేని వారై, ప్రాసాదములను (దనికుల మహాభవనములను) కూడ చూచుచు సంచరించెను. 16

మూ. అవష్టత్య మహావేగః ప్రహస్తస్య నివేశనమ్.

తతోఽన్యత్పుష్టవే వేగ్మ మహాపార్శ్వస్య వీర్యవాన్. 17

ప్ర. అ. మహావీర్యః = గొప్ప పరాక్రమము గల వాడూ, మహావేగః = మహావేగము గల వాడూ అయిన హనుమంతుడు, ప్రహస్తస్య = ప్రహస్తుని యొక్క, నివేశనమ్ = గృహమును గూర్చి, అవష్టత్య = దుమికి, తతః = అక్కడినుండి, మహాపార్శ్వస్య = మహాపార్శ్వనియొక్క, అన్యత్ = మరియొక, వేగ్మ = గృహమును గూర్చి, పుష్టవే = దుమితెను.

తా. పరాక్రమశాలి యైన హనుమంతుడు మహావేగవంతు డై, ముందుగా ప్రహస్తుని గృహముమీదికి దుమికి, అక్కడినుండి మహాపార్శ్వని ప్రాసాదము మీదికి దుమితెను. 17

మూ. అథ మేఘప్రదీకాశం కుమ్భకర్ణనివేశనమ్,

విరీషణస్య చ తథా పుష్టవే స మహాపిః. 18

ప్ర. అ. అథ = అటు పిమ్మట, సః = ఆ, మహాపిః = హనుమంతుడు, మేఘప్రదీకాశమ్ = మేఘముతో సమాన మైన, కుమ్భకర్ణనివేశనమ్ = కుంఠ కర్ణని గృహమును గూర్చి, తథా = మరియు, విరీషణస్య = విరీషణనియొక్క గృహమును గూర్చి, పుష్టవే = ఎగిరెను.

తా. ఏమ్యుట ఆ హనుమంతుడు మేఘముతో సమాన మైన కుంతకర్ణుని.
గృహము మీదకు, విధిషణుని గృహముమీదకు దుమితెను. 18

మూ. మహోదరస్య చ తథా విరూపాక్షస్య చైవ హి,
విద్యుత్తిహ్వస్య భవనం విద్యున్నాలేనతైవ చ, 19
వజ్రదంష్ట్రస్య చ తథా పుష్టవేన మహాకపిః.

ప్ర. అ. సః=ఆ, మహాకపిః=హనుమంతుడు, మహోదరస్య=మహోదరునియొక్క, తథా=అట్లే, విరూపాక్షస్య చైవ హి=విరూపాక్షునియొక్క, విద్యుత్తిహ్వస్య=విద్యుత్తిహ్వనియొక్క, తైవ చ=అట్లే, విద్యున్నాలే=విద్యున్నాలియొక్క, తైవ=అట్లే, వజ్రదంష్ట్రస్య=వజ్రదంష్ట్రునియొక్క, భవనమ్=భవనమును గూర్చి, పుష్టవే=ఎగిరెను.

తా. హనుమంతుడు క్రమముగా మహోదరుడు, విరూపాక్షుడు విద్యుత్తిహ్వడు, విద్యున్నాలి, వజ్రదంష్ట్రుడు అను రాక్షసుల భవనముంమీదకు దుమితెను 19

మూ. శుకస్య చ మహాశేఖాః సారణస్య చ రీమతః. 20
తథా చేన్ద్రజితో వేశ్మ జగము హరియాభవః.

ప్ర. అ. మహాశేఖాః=గొప్ప తేజస్సు గల, హరియాభవః=వానర సైన్యపాఠకులైన హనుమంతుడు, శుకస్య=శుకునియొక్క, రీమతః=బుద్ధిమంతులైన, సారణస్య=సారణునియొక్క, తథా=అట్లే, చేన్ద్రజితః=ఇంద్రజిత్తుయొక్క, వేశ్మ=గృహమును గూర్చి, జగము=వెళ్లెను.

తా. తేజఃశాలి, వానరసైన్యపాఠకుడూ అయిన హనుమంతుడు, శుకుని గృహమునకు, బుద్ధిమంతులైన సారణుని గృహమునకు, ఇంద్రజిత్తు గృహమునకు కూడ వెళ్లెను. 20

మూ. జమ్బుమాలేః సుమాలేశ్చ జగము హరిసత్రమః. 21
రిశ్మి కేతోశ్చ భవనం నూర్య కేతోనతైవ చ,
వజ్రకాయస్య చ తథా పుష్టవేన మహాకపిః. 22

ప్ర. అ. హరిసత్రము = అ హరిసత్రపుడు, జమ్బుమాలే = జంబుమారి యొక్క గృహమును గూర్చి, సుమాలేశ్వ = సుమారి గృహమును గూర్చి, జగము = వెళ్ళెను. సః = అ, మహాకపి = హనుమంతుడు, రశ్మితేతో = రశ్మి కేతువుయొక్క, తదైవ చ = అట్లే, సూర్యకేతో = సూర్యకేతువుయొక్క, తథా = అట్లు, వజ్రకాయస్య = వజ్రకాయునియొక్క, భవనమ్ = భవనమును గూర్చి, పుపువే = ఎగిరినది.

తా. వానరశ్రేష్ఠుడైన ఆ హనుమంతుడు. జంబుమారి, సుమారి, కేతువు, సూర్యకేతువు, వజ్రకాయుడు అను రాక్షసుల గృహముల మీదికి కూడ దుమికి ఆక్కడ అన్వేషించెను. 21, 22

మూ. దూమాక్షస్య చ సంపాదేర్పవనం మారుతార్మణః,
విద్యుద్రూపస్య భీమస్య మనస్య విమనస్య చ. 23
శుకనాసస్య వక్రస్య శతస్య వికటస్య చ.
బ్రహ్మకర్తస్య దంష్ట్రస్య రోమశస్య చ రక్షసః. 24
యుద్ధోన్మత్తస్య మత్తస్య ద్వజగ్రీవస్య నాదినః,
విద్యుజ్జిహ్వోన్మత్తస్య హస్తానాం తథా హస్తముఖస్య చ. 25
కరాళస్య పిశాచస్య శోణితాక్షస్య చైవ హి.

ప్ర. అ. మారుతార్మణః = హనుమంతుడు, దూమాక్షస్య = దూమాక్షుని యొక్క, సంపాదేః = సంపాదియొక్క, విద్యుద్రూపస్య = విద్యుద్రూపుని యొక్క, భీమస్య = భీమునియొక్క, మనస్య = మనునియొక్క, విమనస్య చ = విమనునియొక్క, శుకనాసస్య = శుకనాసుని యొక్క, వక్రస్య = వక్రుని యొక్క, శతస్య = శతునియొక్క, వికటస్య చ = వికటునియొక్క, బ్రహ్మకర్తస్య = బ్రహ్మకర్తునియొక్క, దంష్ట్రస్య = దంష్ట్రునియొక్క, రోమశస్య = రోమశుడను, రక్షసః = రాక్షసునియొక్క, యుద్ధోన్మత్తస్య = యుద్ధోన్మత్తుని యొక్క, మత్తస్య = మత్తునియొక్క, ద్వజగ్రీవస్య = ద్వజగ్రీవునియొక్క, నాదినః = నాదియొక్క, విద్యుజ్జిహ్వోన్మత్తస్య హస్తానామ్ = విద్యుజ్జిహ్వంయొక్క, ఇంద్రజిహ్వంయొక్క, తథా = అట్లే, హస్తముఖస్య చ = హస్తముఖుని యొక్క, కరాళస్య = కరాళునియొక్క, పిశాచస్య = పిశాచునియొక్క, శోణితాక్షస్య చైవ హి = శోణితాక్షుని యొక్క, భవనమ్ = భవనమును గూర్చి, (దుమికెను).

రా. దూమావుడు, నంపాది, విద్యుద్రూపుడు, రీముడు, మనుడు, విమనుడు, కుకనాసుడు, పక్రుడు, శకుడు, వికటుడు, బ్రహ్మకర్తుడు, దంష్ట్రుడు, రోమశుడు, యుధోన్మతుడు, మత్తుడు, ర్వజగ్రీవుడు, నాది, విద్యుజ్జిహ్వలు, ఇంద్రజిహ్వలు, హస్తములుడు, కరాకుడు, పిళాయుడు, శోణరావుడు అను రాక్షసుల గృహముల పైకి గూడ హనుమంతుడు దుమితెను. 23, 24, 25,

మూ. క్రమమాణః క్రమేజైవ హనుమాన్మారురాత్మజః. 26

తేషు తేషు మహార్షేషు భవనేషు మహాయశాః,

తేషామృద్ధిమరామృద్ధిం దదర్శ స మహాకపిః. 27

ప్ర. అ. మారురాత్మజః=వాయుపుత్రుడూ, మహాయశాః=గొప్ప కీర్తి కలవాడూ, మహాకపిః=వానరులలో గొప్పవాడూ అయిన, సః హనుమాన్=ఆ హనుమంతుడు, మహార్షేషు=శ్రేష్ఠము లైన, తేషు తేషు=ఆ యా, భవనేషు=భవనములలో, క్రమేజైవ=క్రమముచేత, క్రమమాణః=సంఠరించుచు, బుద్ధి మరామ్=ఐశ్వర్యవంతులైన, తేషామ్ = ఆ రాక్షసులయొక్క, బుద్ధిమ్:=ఐశ్వర్యమును, దదర్శ=చూచెను.

రా. వానరశ్రేష్ఠుడూ, మహాకీర్తిశాలి, వాయుపుత్రుడూ అయిన ఆ హను మంతుడు ఆ యా భవనములను అన్నింటినీ వరుసగా వెదకుచు, ఐశ్వర్యవంతు లైన ఆ యా రాక్షసుల సమృద్ధిని చూచెను. 26, 27

మూ. సర్వేషాం సమరికగ్మ్య భవనాని సమన్తతః,

అససారాథ లక్ష్మీవాన్ రాక్ష సేన్ద్రనివేశనమ్. 28

ప్ర. అ. లక్ష్మీవాన్=శోభావంతు లైన హనుమంతుడు, సమన్తతః= నలువైపులను, సర్వేషామ్=అందరియొక్క, భవనాని=భవనములను, సమరి క్మ్య=రాది, అథ=అటుపిమ్మట, రాక్ష సేన్ద్రనివేశనమ్=రావణుని గృహ మును, అససార=సమీపించెను.

రా. శోభాయుక్తు లైన హనుమంతుడు, రావణుని భవనమునకు నలు వైపులా ఉన్న ప్రహస్తాదుల గృహములను రాది. పిమ్మట రావణుని భవనము చేరెను. 28

మూ. రావణస్యోపశాయినో దదర్శ హరిసత్తమః,
విచరన్తరిశార్థులో రాక్షసీర్వికృతేక్షణః,
శూలముద్గరహస్తాశ్చ శక్తితోమరరారిణీ.

29

ప్ర. అ. హరిశార్థుః = వానరులలో శార్థులము వంటివాడూ, హరి
సత్తమః = వానరశ్రేష్ఠుడూ, అయిన హనుమంతుడు, విచరన్ = సంచరించుచు,
రావణస్య = రావణునికి, ఉపశాయినః = సమీపమునందు శయనించి ఉన్న
వారూ, వికృతేక్షణః = వికృతము లైన నేత్రములు కలవారూ, శూలముద్గర
హస్తాశ్చ = శూలములు, ముద్గరములు హస్తములందు గలవారూ, శక్తితో
మరరారిణీ = శక్తులను, తోమరములను ధరించినవారూ అయిన, రాక్షసీ =
రాక్షసస్త్రీలను, దదర్శ = చూచెను.

తా. వానరశ్రేష్ఠుడైన ఆ హనుమంతుడు ఆచట సంచరించుచు రావణుని
సమీపమున శయనించి ఉన్న, రయంకర మైన నేత్రములు గల రాక్షసస్త్రీ
లను చూచెను. ఆతని అంగదక్షిణలైన ఆ రాక్షసస్త్రీలు, శూలములు, ముద్గరములు,
శక్తులు, తోమరములు మొదలైన ఆయుధములను ధరించి ఉండిరి. 29

మూ. దదర్శ వివిధాన్ గుల్మాన్ తస్య రక్షపతేర్గృహే,
రాక్షసాంశ్చ మహాకాయాన్ నానాప్రహరణోద్యతాన్.

30

ప్ర. అ. తస్య = ఆ, రక్షపతేః = రాక్షసాధిపతియొక్క, గృహే =
గృహమునందు, వివిధాన్ = అనేకవిధము లైన, గుల్మాన్ = సేనావిభాగము
లను, మహాకాయాన్ = పెద్ద దేహములు కలవారూ, నానాప్రహరణోద్యతాన్ =
ఎత్తరిదిన అనేక విధము లైన ఆయుధములు గలవారూ అయిన, రాక్షసాంశ్చ
= రాక్షసులను కూడ, దదర్శ = చూచెను.

తా. హనుమంతుడు ఆ రావణుని దవనమునందు అనేకవిధము లైన
సైనికుల గుర్తిములను (సేనా విభాగములను), అనేక విధము లైన ఆయుధము
లను ప్రయోగించుటకు సిద్ధముగా ఉంచుకొనిన, పెద్ద పెద్ద దేహములు గల
రాక్షసులను చూచెను. 30

మూ. రక్షాన్ శ్యేరాన్ నితాన్తైరహరీంశ్చాపి మహాజనాన్,
కులీనాన్ యపసంపన్నాన్ గజాన్పరగజారుజాన్.

నిష్ఠితాన్ గజశిఖయామైరావతసమాన్యుధి. 32

నిహన్త్యాన్ పరసైన్యానాం గృహే తస్మిన్ దదర్శ సః.

క్షరతశ్చ యథా మేమాన్ స్రవతశ్చ యథా గిరిన్, 33

మేఘస్తనితనిర్జోషాన్ దుర్ధర్షాన్ సమరే పరైః.

ప్ర. ఆ. సః = ఆ హనుమంతుడు, తస్మిన్ = అ. గృహే = గృహము నందు, రత్తాన్ = ఎఱ్ఱనివీ, శ్వేతాన్ = తెల్లనివీ, సీతాంశ్చైవ = కొంచెము తెల్లనివీ, మహాజవాన్ = గొప్ప వేగము గలవీ అయిన, హరించ్యాపి = గుఱ్ఱములనూ, కులీనాన్ = మంచి జాతియందు పుట్టినవీ, రూపసంపన్నాన్ = రూపముతో కూడినవీ, పరగజారుజాన్ = శత్రుగజములను పీడించునవీ, గజశిఖయామ్ = గజశిఖయందు, నిష్ఠితాన్ = మంచి జ్ఞానము గలవీ, ఐరావతసమాన్ = ఐరావతముతో సమానమైనవీ, యుధి = యుద్ధమునందు, పరసైన్యానామ్ = శత్రుసైన్యములను, నిహన్త్యాన్ = సంహారకరము లైనవీ, క్షరతః = మరోదకమును స్రవించుచున్నవీ, మేమాన్ యథా = వర్షించుచున్న మేఘములవలెఉన్నవీ, స్రవతః = జలము స్రవించుచున్న, గిరిన్ యథా = పర్వతముల వలె ఉన్నవీ, మేఘస్తనితనిర్జోషాన్ = మేఘముల ఉరుముల వంటి మీంతారములు కలపి, సమరే = యుద్ధమునందు, పరైః = శత్రువులచేత, దుర్ధర్షాన్ = ఎదిరింప శక్యము కానివీ అయిన, గజాన్ = ఏనుగులనూ, దదర్శ = చూచెను.

తా. హనుమంతుడు ఆ గృహమునందు మహావేగము గల గుఱ్ఱములను చూచెను. వాటిలో కొన్ని ఎఱ్ఱగాను, కొన్ని రాల తెల్లగాను, కొన్ని కొంచెము తెల్లగాను ఉండెను అట్లే అత దక్కర మంచి శిఖర పొందిన ఐరావతము వంటి గజములను కూడ చూచెను. ఉత్తమజాతికి చెందిన ఆ గజములు మంచి అకారములతో శత్రుగజములకు పీడ కలిగించునవిగా ఉండెను. వరుల సైన్యములను సంహరింపగల సామర్థ్యము గలవి, నిరంతరము మరోదకము స్రవించు ఆ గజములు వర్షించు మేఘముల వలె, జలపాతములతో కూడిన పర్వతముల వలె ఉండెను. మేఘముల ఉరుములవంటి మీంతారము గల వాటిని యుద్ధరంగములో శత్రువు లెవ్వరూ ఎదిరింపజాలరు. 31, 32, 33

మా. సహస్రం వాహినీస్తత్ర తామూనదపరిష్కృతాః, 34

హేమజాలపరిచ్ఛన్నాస్తరుణాదిత్యనన్నితాః.

దదర్శ రాక్షసేన్ద్రస్య రావణస్య నివేశనే.

35

ప్ర. అ. తత్ర = అక్కడ. రాక్షసేన్ద్రస్య = రాక్షసరాజైన, రావణస్య = రావణునియొక్క, నివేశనే = గృహమునందు, జామ్బూనదపరిష్కృతాః = బంగారముచేత అలంకరింపబడినవీ, హేమజాంవరిరృన్నాః = బంగారము రాసులచే కప్పబడినవీ, తరుణాదిత్యసన్నితాః = రాగా పైకి వచ్చిన సూర్యునితో సమాన మైనవీ అయిన, సహస్రమ్ = వేలకొంది, వాహనిః = సేనావిభాగములను, దదర్శ = చూచెను.

తా. హనుమంతుడు అక్కడ రావణగృహమునందు, ముదిరిన సూర్యుడు వలె ప్రకాశించుచున్న వెయ్యి సేనావిభాగములను చూచెను. అవన్నియు బంగారముతో కప్పి అలంకరింపబడి ఉండెను.

వి. 'వాహని' అనగా ఒక సేనావిభాగము. వాహనిలో 81 ఏనుగులు, 61 రథములు, 248 గుఱ్ఱములు, 405 కాలి బంటులు ఉండురు. 34, 35

మూ. శిఖితా వివిధాకారాః స కపిర్మాచరాత్మజః.

లతాగృహణి చిత్రాణి చిత్రశాలాగృహణి చ. 36

క్రీడాగృహణి బాన్ధాని దారుపర్వతకానపి.

కామస్య గృహకం రఘుః ధివాగృహకమేవ చ. 37

దదర్శ రాక్షసేన్ద్రస్య రావణస్య నివేశనే.

ప్ర. అ. మాదరాత్మజః = వాయుదేవుని పుత్రుడైన, సః కపిః = ఆ హనుమంతుడు, రాక్షసేన్ద్రస్య = రాక్షసరాజైన, రావణస్య = రావణునియొక్క, నివేశనే = గృహమునందు, వివిధాకారాః = అనేకవిధములైన ఆకారములు గల శిఖితాః = పల్లవములు, చిత్రాణి = అశ్వరథకరములైన, లతాగృహణి = లతాగృహములను (తీగలతో అర్జిన గృహములను), చిత్రశాలాగృహణి = చిత్రశాలల గృహములను (కోడలపై వివిధ వర్ణ చిత్రములు నిర్మించిన గృహములను), బాన్ధాని = ఇతరములైన, క్రీడాగృహణి = క్రీడాగృహములను నిర్మించిన గృహములను, దారుపర్వతకానపి = కల్లుతో నిర్మించిన చిన్న పర్వతములను, కామస్య = మెన్మడుని, గృహకమ్ = గృహమును (మెన్మతక్రీడల కువయోగించు

శయ్యాగారమును), రమ్యమ్ = సుందర మైన, దివాగృహకమేవ త = వగటి సమయమును గడపు గృహమును, దదర్శ = చూచెను.

తా. వాయుపుత్రుడైన ఆ హనుమంతుడు రాక్షసేంద్రుడైన రావణుని భవనములో అనేక విధములైన ఆకారములు గల వర్ణకలను, విచిత్రములైన లలాగృహములను, చిత్రకాలలను, ఇతర మైన క్షీరాగృహములను, కట్టతో నిర్మించిన చిన్న పర్వతములను, కామోపభోగములు అనుభవించు గృహమును. వగటి భాగమును గడపు సుందర మైన గృహమును చూచెను. 36, 37

మూ. స మన్దరగిరి పర్వం మయూరస్థానసంకులమ్, 38
 ధ్వజయష్టిభి రాక్షీర్థం దదర్శ భవనోత్తమమ్,
 అనేకరత్నసంకీర్ణం నిరిజాలం సమన్తతః, 39
 దీరనిష్ఠితకర్మాస్తమ్ గృహం భూతపతేరివ.

ప్ర. అ. సః = ఆ హనుమంతుడు, మన్దరగిరిపర్వమ్ = సుందరపర్వతముతో సమానమూ, మయూరస్థానసంకులమ్ = నెమళ్ల నివాసస్థానములతో వ్యాకులముగా నున్నదీ, ధ్వజయష్టిభిః = ధ్వజములచేత, రాక్షీర్థమ్ = వ్యాప్తమూ, దీరనిష్ఠితకర్మాస్తమ్ = దీరులచేత అధిష్ఠించబడిన కార్యనిర్వహణము గలదీ, భూతపతేః = కుబేరునియొక్క, గృహమివ = గృహమువలె ఉన్నదీ అయిన, భవనోత్తమమ్ = శ్రేష్ఠ మైన భవనమును, సమన్తతః = అంతటను, అనేకరత్న సంకీర్ణమ్ = అనేకమైన రత్నములతో నిండిన, నిరిజాలమ్ = నిరుల సముదాయమును, దదర్శ = చూచెను.

తా. సుందరపర్వతము వలె, కుబేరభవనము వలె, ఉన్న ఆ రావణ భవనము నెమళ్ల నివాసించు ప్రదేశములతో వ్యాకులమై, ధ్వజముల దండములతో నిండి ఉండెను. ఆ భవనమునందు, ఎక్కడ చూచిన అనేక రత్నములతో నిండిన అనేక నిరులుండెను. అక్కడ సమర్థులైన పురుషులు ఆ యా కార్యముల నిర్వహణమును పర్యవేక్షించుచుండిరి. 39

మూ. ఆర్చిర్చిశ్చాపి రత్నానాం లేఖనా రావణస్య త, 40
 విరరాజాథ తద్వైశ్మ రశ్మిమానివ రశ్మిభిః.

ప్ర. అ. తర్ = ఆ, వెళ్ళు = తవనము, రత్నానామ్ = రత్నముల యొక్క, ఆర్పిర్పిల్పి = కిరణములతోను, రావణస్య = రావణునియొక్క, తేజసా త = తేజస్సుచేతను, రశ్మిభిః = కిరణములతో, రశ్మిమానివ = సూర్యుడు వలె, విరదాల = ప్రకాశించెను 40

తా. ఆ తవనము రత్నముల కిరణము చేతను, రావణుని తేజస్సు చేతను కిరణములతో సూర్యుడు ప్రకాశించునట్లు ప్రకాశించెను. 40

మూ. జామ్బూనదమయాన్యేవ శయనాన్యాసనాని చ, 41
భాజనాని చ ముఖ్యాని దదర్శ హరియూతపః.

ప్ర. అ. హరియూతపః = వాసర నైవ్యసంరక్షకు మైన హనుమంతుడు, జామ్బూనదమయాన్యేవ = లంగారముతోనే చేయబడిన, శయనాని = శయనము లను, ఆసనాని చ = ఆసనములను, ముఖ్యాని = ముఖ్యము లైన, భాజనాని = పాత్రలను, దదర్శ = చూచెను.

తా. ఆక్కడ హనుమంతుడు చూచిన శయనములు, ఆసనములు, ప్రధాన మైన పాత్రలూ కూడ లంగారముతోనే చేయబడినవి. 41

మూ. మధ్యానవకృతక్షేరమ్ మణితాజననంకులమ్, 42

మనోరమమసంభాధమ్ మజేరథవనమ్ యథా,

నూపురాణాం చ మోషేఽకాశ్చీనాం నివదేస చ, 43

మృదల్లతలమోమైశ్చ మోషవద్విర్వినాదితమ్,

ప్రాసాదసంమాతయుతమ్ స్త్రీరత్నశతనంకులమ్, 44

సువ్యూధకక్ష్యమ్ హనుమాన్ ప్రవివేక మహాగృహమ్.

ఇత్యాదౌ శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సువ్రరకాణ్డే

షష్ఠః సర్గః.

ప్ర. అ. మధ్యానవకృతక్షేరమ్ = తేనెతో తయారుచేసిన మధ్యములేత చేయబడిన తడుపుట గంటి, మణితాజననంకులమ్ = మాణిక్యపాత్రలతో వ్యాకుల ముగా నున్నది, మనోరమమ్ = మనోహర మైనది, అసంభాధమ్ = శురుకు లేనిది, మజేరథవనమ్ యథా = మజేరుని తవనము వలె ఉన్నది, నూపురాణామ్.

= సూపురముయొక్క, హెషేఱ = ధ్వనిచేతను, కాళ్ళేసామ్ = వడ్డాలముం
యొక్క, నినదేన = ధ్వనిచేతను, హెషవర్పి = గంభీర మైన నాదము గం.
మృదంగతల హెషేళ్ళ = మృదంగములకూ ఆరదేతులకూ కలిగిన రాపిడిచే
పుట్టిన ధ్వనుం చేతనూ, వివాదితమ్ = ధ్వనింపజేయబడినదీ, ప్రాసాదసంహార
యితమ్ = ప్రాసాదముం సముదాయముతో కూడినదీ, స్త్రీరత్నశతసంకుంమ్ =
వందలసంచి ఉత్తమస్త్రీలతో నిండియున్నదీ, సుహృత్తకష్టమ్ = బాగుగా ఏర్ప
రువబడిన ఆ యా వాకిట్ల గలదీ అయిన, మహాగృహమ్ = మహాగృహమును,
ప్రవివేక = ప్రవేశించెను.

తా. రావణుని మహాదవనములో నిరంతరము లేనెతో చేసిన ఆసవము
పాసము జరుగుచుండెను. ఎక్కడ చూచిన మాడిక్కములు పొదిగిన పాత్రలు
కనబడుచుండెను. విశాల మై మనోహరముగా ఉన్న ఆ దవనము కుబేర దవ
నము వలె ఉండెను. అందెక్క మోతలతోను, వడ్డాలముం చిరురవ్వులతోను,
మృదంగములను ఆరదేతులతో ఒరయగా పుట్టిన గంభీర మైన నాదములతోను
ప్రతిధ్వనించుచుండెను. వందలకొంది స్త్రీలు నివసించుచున్న ఆ మహాదవనము
చుట్టును ఎన్నో ప్రాసాదములు ఉండెను. దానిలోని వేరువేరు శాలలు, గదులు
వాకిట్ల చక్కగా అమర్చబడిఉండెను. అట్టి మహాగృహములోనికి హనుమంతుడు
ప్రవేశించెను.

42, 43, 44

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయదాండ్రవ్యాఖ్యానమునందు
సుందరకాండలో ఆరవసర్గ సమాప్తము.

౨౪ స పమః సర్గః

[రావణభవన పుష్పకవిమానముల వర్ణనము]

మూ. స వేశ్మజాలం బలవాన్ దదర్శ
వ్యాసక్తవైడూర్యసువర్ణజాలమ్,
యథా మహత్ ప్రావృషి మేఘజాలం
విద్యుత్ప్రసద్ధం సవిహ్లాజాలమ్.

1

ప్ర. అ. బలవాన్ = బలవంతు లైన, సః = ఆ హనుమంతుడు, వ్యాసక్త వైడూర్యసువర్ణజాలమ్ = సంబంధించిన వైడూర్యసువర్ణవికారము లైన కిటికీలు కలదీ, ప్రావృషి = వర్షాకాలమునందు, విద్యుత్ప్రసద్ధమ్ = మెరుపుంచేత కట్టబడి నదీ, సవిహ్లాజాలమ్ = (వర్షమువలె ఎగురుచుచున్న) వతుల సముదాయము గలదీ అయిన, మహత్ = గొప్ప, మేఘజాలం యథా = మేఘ సముదాయము వలె ఉన్న, వేశ్మజాలమ్ = గృహముల సముదాయమును, దదర్శ = చూచెను.

తా. ఆ మహాభవనములోని గృహము లన్నింటికీ వైడూర్యమణులు పొదిగిన బంగారు కిటికీలు అమర్చి ఉండుటచే, అవి వర్షాకాలములో మెరుపులతో నిండి, క్రింద వతులు ఎగురుచున్న మేఘముల వలె ఉండెను. అట్టి గృహ సముదాయమును హనుమంతుడు చూచెను.

మూ. నివేశనానాం వివిరాశ్చ శాలాః
వ్రదానశక్తాయురరావశాలాః,
హనోహరాశ్చాపి పునర్విశాలాః
దదర్శ వేశ్మాద్రిమ చన్ద్రశాలాః.

2

ప్ర. అ. నివేశనానామ్ = గృహములయొక్క, వివిరా = అనేకవిధము లైన, శాలాః = శాలలను, వ్రదానశక్తాయురరావశాలాః = వ్రదాన మైన శంఖ

కాలంను, ఆయుధకాలంను, పునః = మరియు, వేళ్ళాద్రు = పర్యవేక్షణం పంది
గృహముల మీద, మనోహరః = మనోహరము లైన, వికారః = వికారము లైన
వస్త్రకాలః = చంద్రకాలంను [కాలంను], దదర్శ = చూచెను.

లా. హనుమంతుడు ఆ గృహములలో అనేకవిధము లైన కాలంను,
వ్రధానము లైన శంఖకాలంను, ఆయుధకాలంను, పర్యవేక్షణం వలె ఉన్నతము
లైన గృహముల పైన మనోహరములు, వికారములు అయిన కాలంను చూచెను.

మూ. గృహాణి నానావసురాజితాని
దేవాసురైక్యాపి సుపూజితాని,
సర్వైశ్చ దోషైః పరివర్జితాని
కపిర్దదర్శ స్వబలాత్కృతాని.

3

లా. కపిః = హనుమంతుడు, నానావసురాజితాని = అనేకవిధము లైన
ధనములచే ప్రకాశింపజేయబడినవి, దేవాసురైక్యాపి = దేవతలచేతను, అసురులచేతను
కూడ, సుపూజితాని = బాగుగా పూజించబడినవి, సర్వైః = సమస్తమైన, దోషైః =
దోషములచేత, పరివర్జితాని = విడువబడినవి, స్వబలాత్కృతాని = (రాక్షసులచే)
స్వీయబలముచేత సంపాదించబడినవి అయిన, గృహాణి = గృహములను, దదర్శ
= చూచెను.

లా. అక్కడ హనుమంతుడు చూచిన గృహము లన్ని రాక్షసులు
స్వబలముచే సంపాదించినవి. అవి అనేకవిధము లైన ధనములతో ప్రకాశించు
తుండెను. దేవతలు, అసురులు కూడ పూజించుటకు తగినవి. ఆ గృహములలో
దోషము లేవియు లేవు.

3

తాని ప్రయత్నాభిసమాహితాని
మయేన సాక్షాదీవ నిర్మితాని,
మహితలే సర్వగుణోత్తరాణి
దదర్శ లక్ష్మణిపరేర్గృహాణి.

4

ప్ర. అ. ప్రయత్నాభిసమాహితాని = ప్రయత్నపూర్వకముగా నిర్మింప
బడినవి, సాక్షాత్ = సాక్షాత్తూ, మయేన = మయునిచేత, నిర్మితాని = నిర్మింప

బడినవా అన్న ట్లున్నవీ, మహితలే = భూలోకమునందు, సర్వగుణోత్తరాతి = సమస్త మైన గుణములతో శ్రేష్ఠ మైనవీ అయిన, లక్ష్మిధివతిః = రావణుని యొక్క, తాని గృహాణి=ఆ గృహములను, దదర్శ=చూచెను.

తా. ఆ రావణుని గృహములు, ప్రయత్న పూర్వకముగ నిర్మింపబడుటచే సాక్షాత్తు మయునిచే నిర్మింపబడినవా అన్నట్లు, భూలోకములో సకలగుణములతో శ్రేష్ఠములుగా ఉండెను.

మూ. తతో దదర్శచ్చిత్తమేషురూపం
మనోహరం కాశ్చనచారురూపమ్,
రక్షోధిపస్యాత్మబలానురూపం
గృహోత్తమం హ్యప్రతిరూపరూపమ్.

5.

ప్ర. అ. తతో=అటుపిమ్మట, ఉచ్చిత్తమేషురూపమ్ = ఉన్నత మైన మేషుము వంటి రూపముకలదీ, మనోహరమ్ = మనోహర మైనదీ, కాశ్చనచారు రూపమ్=లంగారముతో ఆంద మైన రూపము గలదీ, అప్రతిరూపరూపమ్=సాది లేని రూపము గలదీ, ఆత్మబలానురూపమ్=తన (రావణుని) బలమునకు అను రూపముగా ఉన్నదీ అయిన, రక్షోధిపస్య=రాక్షసాధీపునియొక్క, గృహోత్తమమ్ శ్రేష్ఠ మైన గృహమును, దదర్శ=చూచెను.

తా. పిమ్మట, హనుమంతుడు, రావణుని ఉత్తమగృహమును చూచెను. అది ఆతని బలమునకు తగు విధముగ సాదిలేనిదిగా ఉండెను. ఉన్నత మైన మేషుము వలె కనబడుచుండెను. లంగారపు నగిషిలు మొదలైనవాటితో తాం మనోహరముగా ఉండెను.

మూ. మహితలే స్వర్గమివ ప్రకీర్ణం
శ్రీయా జ్వలంతం బహురత్నకీర్ణమ్,
నానాతరూణాం కుసుమావకీర్ణం
గిరేధివాగ్రం రత్నసావకీర్ణమ్.

6

ప్ర. అ. మహితలే = భూశంమునందు, ప్రకీర్ణమ్ = పడవేయబడిన, స్వర్గమివ = స్వర్గము వలె ఉన్నదీ, శ్రీయా = శోభతో, జ్వలంతమ్=ప్రజ్వలించు

చున్నదీ, బహురత్నకీర్తనమ్ = అనేకము లైన రత్నములతో వ్యాప్తమైనదీ, నానాతరూపాత్మ = అనేకవిధము లైన వృక్షములయొక్క, కుసుమావళిర్తనమ్ = పుష్పములచేత కప్పబడినదీ, రజసా = వరాగముచేత, ఆవళిర్తనమ్ = రిమ్మబడిన (కప్పబడిన), గిరే = పర్వతముయొక్క, అగ్రమివ = శిఖరమువలె ఉన్నదీ అయిన, (రివ శ్లోకములోని "విమానరత్నం దదర్శ" అనుదానితో అన్వయము.) శ్రేష్ఠమైన విమానమును చూచెను.

రా. హనుమంతు రక్కర ఒక్క శ్రేష్ఠమైన విమానమును చూచెను. అది భూలోకములోనికి జారివడిన స్వర్గము వలె ఉండెను. అనేక రత్నములతో నిండి శోభతో ప్రజ్వరిల్లుచుండెను. అనేకవిధము లైన వృక్షముల పుష్పములు రానిపై చల్లబడి యుండుటచే అది వరాగముచేత కప్పబడిన పర్వతశిఖరము వలె ప్రకాశించుచుండెను. 6

మూ. నాదీప్రవేత్తైరివ దీప్యమానం
తదిద్భిరమౌరవదర్శ్యమానమ్,
హంసప్రవేత్తైరివ వాహ్యమానం
శ్రియా యుతం థే సుకృతాం విమానమ్. 7

ప్ర. అ. నాదీప్రవేత్తైః = అయ్యత్తమస్త్రింతో, దీప్యమానమివ = ప్రకాశింప లేయబడుచున్నదీ, తదిద్భిః = మెరుపులతో, అమౌరవత్ = మేఘము వలె, అర్చ్యమానమ్ = పూజింపబడుచున్నదీ (అరింకరింపబడినదీ), హంసప్రవేత్తైః = శ్రేష్ఠమైన హంసలచేత, వాహ్యమానమ్ ఇవ = మోయబడుచున్నది వలె ఉన్నదీ, శ్రియా = శోభతో, యుతమ్ = కూడినదీ, థే = ఆకాశమునందు, సుకృతామ్ = పుణ్యాత్ములయొక్క, విమానమ్ = ఉత్తమగృహము వలె ఉన్నదీ (అయిన విమాన రత్నమును చూచెను)

రా. ఉత్తమస్త్రింతో ప్రకాశించుచున్న అ విమానరత్నము, మెరుపులచే అరింకరింపబడిన మేఘము వలె ఉండెను. హంసలు మోయుచున్నాయా అన్నట్లు ఆకాశముపీఠ తేలియాడుచుండెను. ఆకాశముపై ఉన్న పుణ్యాత్ముల విమానము వలె శోభించుచుండెను. 7

మూ. యథా నగాగ్రం బహుధాతుచిత్రం
యథా నదశ్చ గ్రహచన్ద్రాభ్రమ్,

దదర్శ యుక్తికృతమేషుచిత్రమ్

విమానరత్నం బహురత్న చిత్రమ్

8

ప్ర. అ. యుక్తికృతమేషుచిత్రమ్ = తనలో సంబంధించి నట్లు చేయబడిన మేషుము లను చిత్రములు కలది. (కావుననే) గ్రహచక్రచిత్రమ్ = గ్రహముల లోను, చంద్రునితోను చిత్ర మైన, నదః యథా = అకాశము వలె ఉన్నది. బహు రత్నచిత్రమ్ = అనేకము లైన రత్నములతో చిత్రముగా ఉన్నది. (అందుచేతనే) బహుదాతుచిత్రమ్ = అనేకమైన గైరికాదిదాతువులచేత చిత్రమైన, నగాగ్రం యథా = వర్షతాగ్రము వలె ఉన్నది అయిన, విమానరత్నమ్ = శ్రేష్ఠ మైన విమాన మును, దదర్శ = చూచెను.

తా. చిత్రముల వలె ఉన్న మేషుములు ఆ విమానరత్నము దగ్గర ప్రోగులు వడుటచే అది గ్రహములలోను, చంద్రునితోను చిత్ర మైన అకాశము వలె ఉండెను. అనేకరత్నములతో చిత్రవర్ణముగా ఉండుటచేత, అది, అనేకము లైన గైరికాదిదాతువులతో చిత్రవిచిత్రవర్ణములు గల వర్షతాగ్రము వలె ఉండెను. అట్టి విమానరత్నమును హనుమంతుడు చూచెను.

మూ. మహా కృతా వర్షతరాజిపూర్ణా

తైలాః కృతా వృక్షవిరానపూర్ణాః,

వృక్షాః కృతాః పుష్పవిరానపూర్ణాః

పుష్పం కృతం కేసరవక్రపూర్ణమ్.

9

ప్ర. అ. మహా = భూమి, వర్షతరాజిపూర్ణా = వర్షతవంక్తితో నిండినదిగా, కృతా = చేయబడినది. తైలాః = వర్షతములు, వృక్షవిరానపూర్ణాః = వృక్షముల చెస్త్రురితో నిండినవిగా, కృతాః = చేయబడినవి. వృక్షాః = వృక్షములు, పుష్ప విరానపూర్ణాః = పుష్పముల సముదాయములతో నిండినవిగా, కృతాః = చేయ బడినవి. పుష్పమ్ = పుష్పము, కేసరవక్రపూర్ణమ్ = కింజంకములతోను, లేకులతోను నిండినదిగా, కృతమ్ = చేయబడినది.

తా. అక్కడ భూమి వర్షతవంక్తులతో నిండి ఉండెను. వర్షతవంక్తులు వృక్షసముదాయముతో నిండి యుండెను. వృక్షములు పుష్పసంపదతో నిండి యుండెను. పుష్పములు కింజంకములతోను, లేకులతోను నిండి యుండెను. 9

మూ. కృతాని వేళ్ళాని చ పాణ్డరాణి
 తథా సుపుష్పాద్యపి పుష్కరాణి,
 పునశ్చ వర్షాని సకేసరాణి
 ధన్యాని చిత్రాణి తథా వనాని.

10

ప్ర. అ. పాణ్డరాణి = తెల్ల నైన, వేళ్ళాని చ = గృహములు, కృతాని = నిర్మించబడినవి. తథా = అట్లే, సుపుష్పాణి = మంచి పుష్పములు గల, పుష్కరాణి చ = సరస్సులు, పునశ్చ = మరియు, సకేసరాణి = కంబంజములతో కూడిన, వర్షాని = వర్షములు, తథా = మరియు, ధన్యాని = శ్రేష్ఠము లైన, చిత్రాణి = చిత్రవర్ణము గల, వనాని = వనములు నిర్మించబడినవి.

తా. అక్కడ తెల్లని భవనములు నిర్మించిరి. మంచిపుష్పములతో నిండిన సరస్సులు ఏర్పరచిరి. అ సరస్సులలో కంబంజములతో నిండిన వర్షములు పెంచుచుండిరి. చిత్రములు, ఉత్తమములూ అయిన వనములను పెంచిరి. 10.

మూ. పుష్పాహ్వాయం నామవిరాజమానం
 రత్నప్రతాపిశ్చ విమూర్తమానమ్,
 వేళ్ళోత్తమానామపి చోచ్చమానమ్
 మహాకపిస్తత్ర మహావిమానమ్.

11

ప్ర. అ. తత్ర = అక్కడ, మహాకపి = హనుమంతుడు, పుష్పాహ్వాయమ్ = పుష్పక మనుపేరు గలది, నామవిరాజమానమ్ = పేరుతో (పేరుకు అనుగుణముగా) ప్రకాశించుచున్నదీ, రత్నప్రతాపి = రత్నకాంతులతో, విమూర్తమానమ్ = తిరుగుచున్నట్లున్నదీ, వేళ్ళోత్తమానామపి = శ్రేష్ఠమైన గృహములలో కూడ, ఉచ్చమానమ్ = ఉన్నతప్రమాణము కలదీ అయిన, మహావిమానమ్ = గొప్ప విమానమును, (చూచెను).

తా. హనుమంతుడు అక్కడ పుష్పక మను పేరు గల ఒక మహా విమానమును చూచెను. అది పేరుకు తగినట్లుగా మనోహరముగా ప్రకాశించుచుండెను. దాని చుట్టూ రత్నముల కాంతులు వ్యాపించుటచేత అ కాంతుల పుర్య తిరిగిపోవుచున్నట్లు, ఉండెను. అక్కడ ఉన్న ఉత్తమ గృహము లన్నింటిలో అది అత్యున్నతముగా ఉండెను. 11.

మూ. కృతాశ్చ వైదూర్యమయా విహక్లా
రూప్యప్రవాశైశ్చ తథా విహక్లాః,
చిత్రాశ్చ నానావసుభిర్యుజ్జ్ఞాః
జాత్యానురూపాస్తురగాః శుభాక్లాః.

12

ప్ర. ఆ. వైదూర్యమయా = వైదూర్యమాధిక్యవికారము లైన, విహక్లాః = వశులూ, తథా = అట్లే, రూప్యప్రవాశైశ్చ = వెండితోను, వగడములతోను నిర్మించిన, విహక్లాః = వశులూ, నానావసుభిః = అనేకవిధము లైన ధనము లతో, (మణులతో) చిత్రాః = విచిత్రము లైన, యుజ్జ్ఞాః = సర్పములు, జాత్యా = జాతిచేత, అనురూపాః = అనుకూల మైన, శుభాక్లాః = శుభకర మైన శరీరము గల, శురగాః = గుఱ్ఱములూ, కృతాః = ఏర్పరుపబడినవి.

తా. ఆ విమానమునందు, అలంకారార్థ మై, వైదూర్యమణులతోను, లంగారముతోను, వగడములతోను నిర్మించిన వశులనూ, మాధిక్యములతో విచిత్రవర్ణముగా ఉన్న సర్పములనూ, మంగళకర మైన శరీరములు గల, ఉత్తమజాతికి చెందిన సుఖములనూ అమర్చిరి.

12

మూ. ప్రవాళజామ్బూనదపుష్పపక్షాః
సలిలమావర్తితజిహ్మపక్షాః,
కామస్య సాక్షాద్ధివ భాన్తి పక్షాః
కృతా విహక్లాః సుముఖాః సుపక్షాః.

13

ప్ర. ఆ. ప్రవాళజామ్బూనదపుష్పపక్షాః = రెక్కలపై పగడములతోను, లంగారముతోను చేయబడిన పువ్వులు కలవి, సుపక్షాః = మంచి రెక్కలు గలవి, సలిలమ్ = విలాసపూర్వకముగా, అవర్తితజిహ్మపక్షాః = వంచబడిన వంకర మైన రెక్కలు గలవి, సుముఖాః = మంచి ముఖములు కలవి అయిన, విహక్లాః = వశులు, కృతాః = నిర్మింపబడినవి, సాక్షాత్ = సాక్షాత్తు, కామస్య = మనస్కునియొక్క, పక్షాః ఇవ = పక్షమునకు చెందిన సహాయుల వలె, భాన్తి = ప్రకాశించుచున్నవి.

తా. ఆ విమానముపై మంచి ముఖములు, రెక్కలూ ఉన్న వశులను కూడా నిర్మించిరి. విలాసపూర్వకముగా వంచబడిన వంకరగా ఉన్న వాటి

రెక్కొమ్మిద వగడముల పువ్వులు, ఐంగారు పువ్వులు రెక్కొమ్మిది ఉండెను. అట్టి పక్షులు మన్నుదుని పక్షమునకు చెందిన అతని సహాయముల వలె ఉండెను.

మూ. నియుజ్యమానాస్తు గజాః సుహస్తాః

సకేసరాశ్చోత్పలపత్రహస్తాః,

బభూవ దేవీ త కృరా సుహస్తా

లక్ష్మీస్తథా పద్మిని పద్మహస్తా.

14

ప్ర. అ. పద్మిని = పద్మసరస్సునందు, సుహస్తా = మంచి తొండములు కలిగి, సకేసరాశ్చ = (శరీరములపై) కింజల్కములతో కూడినవీ, ఉత్పలపత్ర హస్తాః = పద్మములూ తామరాకులూ తొండములందు గలవీ, నియుజ్యమానాస్తు = నియమింపబడుచున్నవీ. (లక్ష్మీదేవిని స్నానము చేయించుచున్నట్లు చూపబడినవీ) అయిన, గజాః = గజములు నిర్మింపబడినవి. తథా = అట్లే, పద్మహస్తా = పద్మములు హస్తమునందు గలవీ, సుహస్తా = అంద మైన హస్తములు కలవీ అయిన, దేవీ త = లక్ష్మీకూడ, కృరా = నిర్మింపబడినరై, బభూవ = ఉండెను.

తా. ఆ పుష్పకవిమానముతో, గజలక్ష్మీ ఉండెను. అంద మైన తొండములతో తామరపూవులను తామరాకులను పై కెత్తి, ఐంగారు కలశలతో లక్ష్మీదేవిని స్నానము చేయించుచున్న గజములు పద్మసరస్సులో నిలచి ఉండెను. వాటి శరీరమునిండా పద్మకింజల్కములు పడిఉండెను. లక్ష్మీదేవి మనోహరములైన హస్తములతో పద్మములు తిరించి ఉండెను.

14

మూ. ఇతీవ తద్గృహమభిగమ్య శోభనమ్

సవిస్మయో నగమివ చారు శోభనమ్,

పునశ్చ తత్పరమసుగన్ధి సుందరమ్

హిమాత్మయే నగమివ చారుకన్ధరమ్.

15

ప్ర. అ. ఇతీవ = ఈ ప్రకారము, శోభనమ్ = ప్రకాశించుచున్నదీ, చారు శోభనమ్ = అందముగా కాంతిపంకమై ఉన్న, నగమివ = వర్షారము వలె ఉన్నదీ అయిన, తద్గృహమ్ = ఆ గృహమును, అభిగమ్య = సమీపించి, సవిస్మయః = ఆశ్చర్యముతో కూడిన హనుమంతుడు, పరమసుగన్ధి = మిక్కిలి

సుగంధము గలదీ, సున్దరమ్ = సుందరమూ, హిమాశ్శయే = వసంతర్తువు నందు, చాదుకస్తరమ్ = అంద మైన గుహలు గల, నగమివ = వర్వరము వలె ఉన్న, తర్ = ఆ గృహమును, పునశ్చ = మరల, సమీపించి చూచెను.

తా. హనుమంతుడు, అంద మైన వర్వరము వలె, మనోహరముగా ఉన్న ఆ గృహమును చూచి ఆశ్చర్యపడుచు, వసంత ఋతువునందు, మంచి సువాసనతో నిండి అంద మైన గుహలతో మనోహరముగా ఉన్న వర్వరము వలె ఉన్న ఆ గృహమును మరల ఒకమాడు ప్రవేశించి అన్వేషించెను. 15

మూ. తతః స తాం కపిరభివత్య పూజితాం

చరన్ పురీం రశముఖబాహుపాలితామ్.

అదృశ్య తాం జనకసుతాం సుపూజితాం

సుదుఃఖితః పతిగుణవేగనిర్జితామ్.

16

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, సః కపిః = ఆ హనుమంతుడు, పూజితామ్ = పూజింపబడినదీ, రశముఖబాహుపాలితామ్ = రావణుని బాహువులచేత పాలింపబడినదీ అయిన, తాం పురీమ్ = ఆ లంకానగరమును, అభివత్య = సమీపించి, చరన్ = సందరించుచు, సుపూజితామ్ = బాగుగా పూజింపబడినదీ, పతిగుణవేగనిర్జితామ్ = తర్తయొక్క గుణములచే వేగముగా (అధికముగా) జయింపబడినదీ అయిన, తాం జనకసుతామ్ = ఆ సీతను, అదృశ్య = చూడక, సుదుఃఖితః = చాల దుఃఖించెను.

తా. పిమ్మట ఆ హనుమంతుడు రావణుని బాహువులముచేత రక్షింపబడినదీ, గౌరవింపబడినదీ అయిన ఆ లంకానగరము ప్రవేశించి సందరించుచు, తర్త సద్గుణములచే అధికముగా ఆకర్షింపబడి అతనిమీదనే మనస్సు నిలిపి ఉన్న పూజనీయురాలైన సీతను గానక చాల విషణ్ణుడయ్యెను. 16

మూ. తతస్తదా బహువిదబావితాత్మనః

కృతాత్మనో జనకసుతాం సువర్త్మనః,

అపశ్యతోఽభవదపిదుఃఖితం మనః

సుచక్షుషః ప్రవిచరతో మహాత్మనః.

17

ఇత్యాదీ శ్రీమద్రామాయతే ఆదికావ్యే సుందరకాండే సప్తమః సర్గః.

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, తదా = అప్పుడు, అహవిధబావితాత్మనః = అనేకవిధముంగు భావములతో నిండిన మనస్సు కలవాడూ, కృతాత్మనః = నిశ్చిత మైన మనస్సు కలవాడూ, సువర్తమనః = మంచి మార్గము గలవాడూ, సువత్సవః = మంచి నేత్రములు (ర్పి) కలవాడూ, ప్రవిచరతః = సంచరించు చున్నవాడూ, అసకసుతామ్ = సీతను, అవశ్యతః = చూడనివాడూ అయిన, మహాత్మనః = మహాత్ములైన హనుమంతుని యొక్క, మనః = మనస్సు, ఆరి దుఃఖితమ్ = రాం దుఃఖించినదిగా, అథవర్ = అయెను.

రా. దర్శమార్గమును అనుసరించు మహాత్ములైన హనుమంతుడు ర్పిత నిశ్చయముతో, నిశితర్పిత్తో ఎంత వెదకినను సీత కనబడలేదు. అప్పుడు అతని మనస్సులో ఎన్నో భావములు చెలరేగెను. ఆ విధముగా సంచరించుచు అతడు విషాదము పొందెను.

17

“తాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయతాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
సుందరకాండలో సప్తమసర్గ సమాప్తము.

అథ అష్టమః సర్గః

[హనుమంతుడు మరల పుష్పకమును అన్వేషించుట]

మూ. స తస్య మధ్యే భవనస్య సంస్థితం
మహద్విమానం మణివజ్రవి తితమ్,
ప్రతప్తజామ్బూనద జాలకృత్రిమం
దదర్శ వీరః పవనాత్మజః కపిః.

1

ప్ర. అ. వీరః = వీరుడు, పవనాత్మజః = వాయుపుత్రుడూ అయిన, సః
కపిః = ఆ హనుమంతుడు, తస్య భవనస్య = భవనముయొక్క, మధ్యే =
మధ్యయందు, సంస్థితమ్ = ఉన్నదీ, మణివజ్రచిత్రితమ్ = మణులచేతను, వజ్ర
ములచేతనూ చిత్రవర్ణము కలదిగా చేయబడినదీ, ప్రతప్తజామ్బూనదజాలకృత్రి
మమ్ = తార్చిన బంగారము సముదాయముతో చేయబడిన నగిషీలు కలదీ
అయిన, మహత్ = గొప్ప దైన విమానమ్ = విమానమును, దదర్శ = చూచెను.

తా. వీరు దైన ఆ మాడుతి, ఆ భవనము మధ్య యందు ఉన్న గొప్ప
విమానమును చూచెను. అది మణికృములు, వజ్రములు పొరుగుటచే చిత్ర వర్ణ
ముగా ఉండెను. తార్చి పరిశుద్ధము చేసిన, బంగారపు సముదాయముతో ఆ
విమానమునకు అంరటను, నగిషీలు చెక్కి ఉండెను.

1

మూ. తదప్రమేయాప్రతికారకృత్రిమం
కృతం స్వయం సాధ్యతి విశ్వకర్మణా,
దివం గతం వాయుపథప్రతిస్థితం
వ్యరాజరాదిత్యవదస్య లక్ష్మవత్.

2

ప్ర. అ. అప్రమేయాప్రతికారకృత్రిమమ్ = సాదిలేనిదీ, ఎదురులేని అలంకార
రతన కలదీ, విశ్వకర్మణా = విశ్వకర్మచేత, స్వయమ్ = స్వయముగా.

సాధ్యురీ = రాబా బాగున్నది అని, కృతమ్ = చేయబడినది, దివమ్ = అకాశమును,
గతమ్ = పొందినది, వాయువతప్రతిష్ఠితమ్ = వాయుమార్గమునందు నిలువబడి
నది అయిన, తర్ = అది, ఆదిత్యపథస్య = సూర్యమార్గమునకు, ఋక్షవత్ =
చిహ్నము వలె, వ్యరాజత = ప్రకాశించెను.

తా. ఆ విమానమునకు చెసిన ఆలంకరణము సాదాగాని, బదులు (పోటీ)
గాని లేనిదై ఉండెను. సాక్షాత్తు విశ్వకర్మయే దీనిని నిర్మించి చాల బాగున్న
దని మెచ్చుకొనెను. అది అకాశమునందు వాయుమార్గమునందు నించినదై,
సూర్యమార్గమునకు చిహ్నము వలె ప్రకాశించుచుండెను. 2

మూ న తత్ర కించిన్న కృతం ప్రయత్నతో
స తత్ర కించిన్న సమహర్షరత్నవత్.
స తే విశేషా నియతాః సురేశ్వరీ
స తత్ర కించిన్న సుహవిశేషవత్. 3

త్ర. ఆ. తత్ర = దానియందు, ప్రయత్నతః = ప్రయత్న పూర్వకముగా,
న కృతమ్ = చేయబడినది, కించిత్ = ఏదియు. స = లేదు తత్ర = దాని
యందు, సమహర్షరత్నవత్ = శ్రేష్ఠము లైన రత్నములు లేనిది, కం చిత్ =
ఏదియు, స = లేదు, తే = ఆ, విశేషాః = పుష్పకవిమానమునకు సంబంధించిన,
విశేషములు, సురేశ్వరీ = దేవతలలో కూడ, స నియతాః = నిశ్చితములుగా
లేవు, తత్ర = దానియందు, సమహవిశేషవత్ = గొప్ప విశేషము లేనిది, కించిత్ =
ఏదియు, స = లేదు.

తా. ఆ విమానమునందు ప్రయత్నపూర్వకముగా నిర్మింపబడినది ఏదీ
లేదు. దానిపై శ్రేష్ఠము లైన రత్నములు లేనిది ఏదీ లేదు. దానిలో ఉన్న
విశేషములు దేవతల గృహములలో కూడ నిశ్చితముగా ఉన్న వని చెప్ప వీలు
లేదు. దానిలో గొప్ప విశేషము లేనిది ఏదీ లేదు. 3

మూ. రహఃసమాధానపరాక్రమార్థితం
మనఃసమాధానపిచారచారిణమ్,
అనేకసంస్థానవిశేషనిర్మితం
తతస్తతస్తుల్యవిశేషదర్శనమ్. 4

ప్ర. అ. తమసమారాసవరాక్రమార్థమ్ = తపస్సు చేయుటచేతను పరాక్రమముచేతను సంపాదించబడినది. మనసమారాసవిరాదరాధియమ్ = (ఎక్కినవారి) మనస్సుయొక్క ఏకాగ్రతవలన కలిగిన ఆలోచనము వట్టి సంచరించునది. అనేకసంస్థానవిశేషనిర్మితమ్ = ఆ యా భాగములందు అనేక మైన ఆకారముల విశేషములతో నిర్మింపబడినది. తతస్తతః = అక్కడక్కడ. తుల్యవిశేషదర్శనమ్ = సమాన మైన విశేషముల దర్శనము గలది (ఆయిన విమానమును హనుమంతుడు చూచెను).

తా. ఆ విమానము గొప్ప తపస్సు చేయుటచేతను, పరాక్రమముచేతను సంపాదించబడినది. దానిలో కూర్చున్నవారి అభిప్రాయమును అనుసరించి అది సంచరించును. వివిధ భాగములలో అనేకము లైన ఆకారవిశేషములతో నిర్మింపబడినది. అన్ని ప్రదేశములలోను నిర్మాణవిశిష్టము తుల్యముగా ఉండెను.

4

మూ. విశేషమాలవృత్త్య విశేషసంస్థితమ్
విచిత్రకూటం బహుకూటమణ్డితమ్,
మనోబిరామం శరదీస్తునిర్మలమ్
విచిత్రకూటం శిఖరం గిరేర్యదా.

6

ప్ర. అ. విశేషమ్ = నిర్మాణవిశేషమును, అలవృత్త్య = అవలంబించి. విశేషసంస్థితమ్ = విశేషరూపమున ఉన్నది. విచిత్రకూటమ్ = విచిత్రము లైన శిఖరములు కలది. బహుకూటమణ్డితమ్ = అనేకము లైన శిఖరములచేత అంకరింపబడినది. మనోబిరామమ్ = మనస్సుకు అకర్షణ మైనది. శరదీస్తునిర్మలమ్ = శరత్కాలంబందున వలె నిర్మల మైనది. గిరే = పర్వతముయొక్క. విచిత్రకూటమ్ = విచిత్రము లైన చిన్న చిన్న శిఖరములు గల, శిఖరం యథా = శిఖరము వలె ఉన్నది ఆయిన విమానమును చూచెను.

తా. ఆ విమానము విశిష్టము లైన రీతులలో నిర్మింపబడుటచే దాని రూపము విశిష్టముగా ఉండెను. అనేకము లైన శిఖరములతో విచిత్రముగా ఉండెను. మనోహరమై, శరత్కాలంబందున వలె నిర్మలమై, చిన్న చిన్న శిఖరములు గల పర్వతశిఖరము వలె ఉండెను.

6

మూ. వహన్తి యం కుంభంశోభిరాననా
మహాశనా వ్యోమచరా నిశాచరా,
వివృతవిద్యస్తవికాలలోచనా
మహాజనా భూతగణాః సహస్రశః.

7

ప్ర. అ. యమ్ = దేనిని, కుంభంశోభిరాననాః = కుండలములచేత
శోభింపజేయుచుండిన ముఖము గల, మహాశనాః = గొప్ప ఆహారముగల, వ్యోమ
చరాః = ఆకాశమునందు సంచరించు, నిశాచరాః = రాక్షసులు, వివృతవిద్యస్త
వికాలలోచనాః = గుండ్రని నేత్రములూ, వంకరగానున్న నేత్రములూ, వికాలము
లైన నేత్రములూ గల, మహాజనాః = గొప్ప వేగము గల, భూతగణాః = భూత
ముల సముదాయములు, సహస్రశః = వేలకొలది, వహన్తి = మోయుచున్నవో
(దానిని హనుమంతుడు చూచెను).

లా. ఆ విమాసమును కుండలములతో శోభింపుచున్న ముఖములు కం
చారు, అధిక మైన ఆహారము భుజించువాడూ, ఆకాశసంలాడులూ ఆయిన
రాక్షసులూ, గుండ్రనికండ్లు, వంకరకండ్లు, వికాలము లైన కండ్లు గల మహా
వేగవంతము లైన వేలకొలది వికారములూ మోయుచుండెను.

మూ. వసన్తపుష్పోత్కరచాతుర్యనమ్
వసన్తమాసాదపి కాన్తరర్చనమ్,
స పుష్పకం తత్ర విమానముత్తమమ్
దదర్శ తద్వాసరవీరసత్తమమ్.

8

ఇత్యాదీ శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే, సున్దరకాండే
అష్టమః స్కంధః.

ప్ర. అ. వాసరవీరసత్తమమ్ = వాసరవీరులతో శ్రేష్ఠుడైన, సః =
హనుమంతుడు, వసన్తపుష్పోత్కరచాతుర్యనమ్ = వసంతమునందలి పుష్ప
సమూహమును వలె అంద మైన దర్శనముకలిగి, వసన్తమాసాదపి = వసంత
మాసముకంటె కూడ, కాన్తరర్చనమ్ = చునోహర మైన దర్శనము గలిగి

అయిన, పుష్పకమ్ = పుష్పక మను పేరు గల, ఉత్తమమ్ = ఉత్తమ మైన, విమానమ్ = విమానమును, తత్ర = అక్కడ, దదర్శ = చూచెను.

తా. వానరపీఠములో శ్రేష్ఠుడైన ఆ హనుమండుడు, అక్కడ, వనంతురువులోని పుష్పముల సముదాయము వలె చూచుటకు లాలా అందముగా ఉన్నదీ, వనంతురూనముకంటె కూడ మనోహర మైనదీ, అయిన పుష్పక మను విమాన శ్రేష్ఠమును చూచెను.

“దాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు సుందర కాండలో ఎనిమిదవ సక సమావము.

అథ నవమః సర్గః

[హనుమంతుడు రావణుని భవనమును, అక్కడ ఉన్న పుష్పకవిమానమును చూచిన పిమ్మట అక్కడ నిద్రించుచున్న వేల కొలది స్త్రీలను చూచుట].

మూ తస్యాలయవరిష్ఠస్య మధ్యే విమలమాయతమ్,
దదర్శ భవనశ్రేష్ఠం హనుమాన్ మారురాత్మజః. 1

[ప్ర. అ. మారురాత్మజః = వాయుపుత్రు డైన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, తస్య = ఆ, ఆలయవరిష్ఠస్య = శ్రేష్ఠ మైన గృహసముదాయముయొక్క, మధ్యే = మధ్యయందు, విఫులమ్ = విస్తృత మైనది, అయతమ్ = పొడ వైనది అయిన, భవనశ్రేష్ఠమ్ = శ్రేష్ఠ మైన భవనమును, దదర్శ = చూచెను.

రా. వాయుపుత్రు డైన ఆ హనుమంతుడు, ఉత్తమ మైన ఆ భవనసముదాయము మధ్యయందు, విశాలమూ దీర్ఘమూ అయిన ఒక శ్రేష్ఠ మైన భవనమును చూచెను. 1

మూ. ఆర్థయోజనవిస్తీర్ణమాయతం యోజనం హి తత్,
భవనం రాక్షసేంద్రియ బహుప్రాసాదసంకులమ్. 2

[ప్ర. అ. రాక్షసేంద్రియ = రావణునియొక్క, తత్ = ఆ, బహుప్రాసాదసంకులమ్ = అనేక ప్రాసాదములతో నిండియున్న, భవనమ్ = భవనమును, ఆర్థయోజన విస్తీర్ణమ్ = ఆర్థయోజనము (యోజనములో సగము) వెడల్పు గలది; యోజనమ్ = ఒక యోజనము, అయతమ్ = పొడ వైనది.

రా. చుట్టూ అనేక ప్రాసాదము లున్న ఆ రావణభవనము ఎనిమిది లేదా అమ్మిది మైళ్లు (యోజనము), పొడవు, నాలుగు లేదా నాలుగున్నర మైళ్లు వెడల్పు ఉండెను. 2

మూ. మార్గమాణస్త వై రేహీం సీతామాయతలోచనమ్,
సర్వతః పరిచక్రామ హనుమానరిసూదనః.

3

ప్ర. అ. అరిసూదనః = శత్రువినాశకు డైన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, వై రేహీమ్ = విదేహరా డైన జనకుని కూతుడు, ఆయతలోచనమ్ = విశాలమైన నేత్రములుకలదీ అయిన, సీతామ్ = సీతను, మార్గమాణః = వెదకుడు, సర్వతః = అంతటా, పరిచక్రామ = తిరిగెను.

తా. శత్రువినాశకు డైన, హనుమంతుడు, విశాలనేత్ర యైన ఆ జనకరాజకుమారి కొరకై అన్వేషించుడు, అంతట తిరిగెను.

మూ. ఉత్తమం రాక్షసావాసం హనుమానవలోకయన్,
అససారాథ లక్ష్మీవాన్ రాక్షసేన్ద్రనివేశనమ్.

4.

చతుర్విషాజైర్విరరై శ్రీవిషాజై నతైవ చ,
పరిక్షిప్తమసంభారం రక్షమాణముదాయురైః.

5

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, లక్ష్మీవాన్ = శోభ గల, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, ఉత్తమమ్ = ఉత్తమమైన, రాక్షసావాసమ్ = రాక్షసుల నివాసస్థానమూ, చతుర్విషాజైః = నాలుగు దంతములు గలవీ, తతైవ చ = అట్లే, శ్రీవిషాజైః = మూడు దంతములు గలవీ, విరరైః = రెండు దంతములు గలవీ అయిన ఏనుగుల చేత, పరిక్షిప్తమ్ = వ్యాప్తమైనదీ, అసంభారమ్ = ఇరుకుగా లేనిదీ, ఉదాయురైః = ఎత్తబడిన ఆయుధములు కల భటులచేత, రక్షమాణమ్ = రక్షింపబడుచున్నదీ అయిన, రాక్షసేన్ద్రనివేశనమ్ = రావణుని గృహమును, అవలోకయన్ = చూచుచు, అససార = సమీపించెను.

తా. పిమ్మట, అద్భుతమైన శోభ గల హనుమంతుడు, అనేక రాక్షసులకు నివాసస్థానమైన ఆ రావణభవనమును పరికించిన పూర్వకముగా చూచుచు దానిని సమీపించెను. ఆ భవనమునందు అన్ని ప్రాంతములందు రెండు దంతముల ఏనుగులు, మూడు దంతముల ఏనుగులు నాలుగు దంతముల ఏనుగులు తిరుగుచుండెను. ఏ మాత్రము ఇరుకు లేక విశాలముగా ఉన్న, ఆ భవనమును ఆయుధములు భరించి సర్వదా యుద్ధసన్నద్ధులైన రాక్షసులు రక్షింపుచుండిరి.

మూ. రాక్షసిధిశ్చ పర్వీరి రావణస్య నివేశనమ్,
 ఆహృతాధిశ్చ విక్రమ్య రాజకన్యాధిరావృతమ్. 6
 తన్నక్రమకరాకీర్ణం తిమిల్గిలరుషాకులమ్,
 వాయువేగసమాదూతం పన్నగైరివ సాగరమ్. 7

ప్ర. అ. రావణస్య = రావణునియొక్క, పర్వీరి = తార్క లైన, రాక్షసిధి = రాక్షసస్థలతోను, విక్రమ్య = పరాక్రమించి, ఆహృతాధి = రీసికొని రాబడిన, రాజకన్యాధి = రాజకన్యలతోను, ఆవృతమ్ = ఆవరించబడిన, నివేశనమ్ = గృహమును. (సమీపించెను) సక్రమకరాకీర్ణమ్ = మొసళ్ల చేత, పెద్ద చేపంచేత వ్యావ్రమూ, తిమిల్గిలరుషాకులమ్ = తిమింగిలము లను పెద్ద చేపలతోను, చేపలతోను వ్యావ్రలమూ, వాయువేగసమాదూతమ్ = వాయువేగముచేత కదల్చబడినదీ, పన్నగై = సర్పములతో కూడినదీ అయిన, సాగరమ్ ఇవ = సముద్రము వలె ఉన్న, తర్ = ఆ భవనమును సమీపించెను.

తా. ఆ భవనము రావణుని తార్క లైన రాక్షసస్థలతోను, అతడు పరాక్రమము చూపి బలాత్కారముగా ఎత్తికొని వచ్చిన రాజకన్యలతోను నిండి యుండెను. ఏనుగులతోను, రక్షకభటాదులతోను వ్యావ్రమై యున్న ఆ భవనము మొసళ్ళు, పెద్దచేపలూ, తిమింగిలములూ, ఝషము లను చేపలూ, సర్పములూ తిరుగుచున్నదీ, వాయువేగముచే కదలుచున్నదీ అయిన సముద్రము వలె భయంకరముగా ఉండెను. 6, 7

మూ. యా హి వైశ్రవణే లక్ష్మీర్యా చేన్ద్రే హరివాహనే,
 సా రావణగృహే సర్వా నిత్యమేవానపాయినీ. 8

ప్ర. అ. వైశ్రవణే = కుబేరునియందు, యా = ఏ, లక్ష్మీ = లక్ష్మి (లక్ష్మ్యర్థము) ఉన్నదో, హరివాహనే = ఆకువర్చుని గుఱ్ఱములు గల, చేన్ద్రే చ = ఇంద్రునియందు, యా = ఏ లక్ష్మి ఉన్నదో, సా = ఆ, సర్వా = సర్వ విధము లైన లక్ష్మి, రావణగృహే = రావణుని గృహమునందు, నిత్యమేవ = ఎల్లప్పుడు, అనపాయినీ = నాశనము (లేనిదై) నివనించుచున్నది.

తా. కుబేరునికి ఎట్టి లక్ష్మ్యర్థ మున్నదో, ఆకువర్చు గుఱ్ఱములు కట్టిన రథము వాహనముగా గల ఇంద్రునికి ఎట్టి లక్ష్మ్యర్థ మున్నదో అట్టి లక్ష్మ్యర్థము

అంతా రావణుని గృహములో, ఎన్నడును తొంగిపోక, నిత్యము స్థిరముగా ఉన్నది. 8

మూ. యా చ రాజ్ఞః కుబేరస్య యమస్య వరుణస్య చ,
తాదృశీ తద్విశిష్టా వా ఋద్ధి రక్షోగృహే ష్వహ. 9

[ప్ర. అ. రాజ్ఞః = యమ లైన, కుబేరస్య = కుబేరుని యొక్క, యా = ఏ సమృద్ధి ఉన్నదో, యమస్య = యమునియొక్క, వరుణస్య చ = వరుణుని యొక్క, యా = ఏ లక్షి ఉన్నదో, తాదృశీ = అట్టిది కాని, తద్విశిష్టా వా = దానికంటె విశిష్టము కాని అయిన, ఋద్ధి = సమృద్ధి, ఇహ = ఇక్కడ, రక్షో గృహేషు = రావణుని గృహమునందు, ఉన్నది.

తా. ఇక్కడ రావణుని భవనములో ఉన్న సమృద్ధి యజ్ఞధివతి యైన కుబేరుని సమృద్ధితోను, యముని సమృద్ధితోను, వరుణుని సమృద్ధితోను సమాన మని గాని, దానికంటె కూడ అధిక మైన దని కాని చెప్పవలెను. 9

మూ. తస్య హర్మ్యస్య మధ్యస్థం వేశ్మ చాన్యర్పునిర్మితమ్,
బహునిర్యూహసంకీర్ణం దదర్శ వవనాత్మజః. 10

[ప్ర. అ. వవనాత్మజః = హనుమంతుడు, తస్య = ఆ, హర్మ్యస్య = భవనము యొక్క, మధ్యస్థమ్ = మధ్యయం దున్నదీ, సునిర్మితమ్ = తాగుగా నిర్మింపబడి నదీ, బహునిర్యూహసంకీర్ణమ్ = అనేకము లైన మడించిన ఏనుగుల అశారములో ఉన్న శిథిరములతోవ్యాప్త మూ అయిన, అన్యథ్ = మరియొక, వేశ్మ = గృహమును, దదర్శ = చూచెను.

తా. హనుమంతుడు ఆ భవనము మధ్య మరి యొక భవనమును (పుష్పక మును) చూచెను. అది చక్కగా నిర్మింపబడిన లై. మత్తగజముల అశారములో ఉన్న అనేకశిథిరములతో నిండి యుండెను. 10

మూ. బ్రహ్మణోఽర్థే కృతం దివ్యం దివి యద్విశ్వకర్మణా,
విమానం పుష్పకం నామ సర్వరత్నవిభూషితమ్. 11

పరేణ రపసా లేభే యయ్కుబేరః పితామహాత్,
కుబేరమౌజసా జిత్యా లేభే తద్రాక్ష సేశ్వరః. 12

ప్ర. అ. సర్వరత్నవికూషితమ్ = సమస్త మైన రత్నములచేత అలంకరించబడిన, పుష్పకం నామ = పుష్పక మను పేరు గల, యత్ = ఏ, దివ్యమ్ = ఆద్భుత మైన, విమానమ్ = విమానము, విశ్వకర్మణా = విశ్వకర్మచేత, దివి = స్వర్గలోకమునందు, బ్రహ్మణః ఆర్థే = బ్రహ్మకొరతై, కృతమ్ = చేయబడినదో, యత్ = దేనిని, కుజేరః = కుజేరుడు, పితామహాత్ = బ్రహ్మదేవునినుండి, పరేణ = గొప్ప, తపసా = తపస్సుచేత, లేదే = పొందెనో, తత్ = దానిని, రాక్షసేశ్వరః = రావణుడు, ఓజసా = రేఖస్సుచేత, కుజేరమ్ = కుజేరుని, తిక్త్యా = జయించి, లేదే = పొందెను.

తా. అనేకము లైన రత్నములచే అలంకరించబడిన పుష్పక మను దివ్యమైన విమానమును విశ్వకర్మ బ్రహ్మదేవునికొరతై పూర్వము స్వర్గములో నిర్మించెను. కుజేరుడు గొప్ప తపస్సు చేసి దానిని బ్రహ్మనుండి పొందెను. రావణుడు ఐంముచేత ఆ కుజేరుని ఓడించి ఆ విమానమును ఆరనినుండి బలాత్కారముగా హరించెను. 11, 12

మూ. ఈహామృగసమాయుక్తైః శార్దస్వరహిరణ్మయైః.

సుకృతై రాచితం సప్తైః ప్రదీప్తమివ చ శ్రీయా. 13

మేరుమన్దరసజ్జాతై రుల్లిఖద్విరివామృరమ్,

కూటాగారైః శుభాకారైః సర్వతః సమలంకృతమ్. 14

ప్ర. అ. ఈహామృగసమాయుక్తైః = తోరేశ్వకౌముదో కూడినవీ, శార్దస్వరహిరణ్మయైః = వెండి బంగారు వికార మైనవీ, సుకృతైః = చక్కగా చేయబడినవీ అయిన, సప్తైః = సప్తములతో, ఆచితమ్ = వ్యాప్తమూ, శ్రీయా = శోభతో, ప్రదీప్తమివ = ప్రజ్వలింతుచున్నది వలె ఉన్నదీ, మేరుమన్దరసంజాతైః = మేరువర్షతముతోను మందరవర్షతముతోను సమానములూ, అమృరమ్ = ఆకాశమును, ఉల్లిఖద్విరివ = వ్రాయుచున్నవి వలె ఉన్నవీ అయిన, శుభాకారైః = శుభకర మైన అకారము గల, కూటాగారైః = పైటాగమునం దున్న గదులతో, సర్వతః = అంతటా, సమలంకృతమ్ = అలంకరించబడినదీ అయిన, ("విమానమ్ ఆదురోహ" అను 19 వ శ్లోకములో ఉన్నదానితో అన్వయము - విమానమును ఎత్తెను).

తా. ఆ విమానమునందు తోడేళ్ళ బొమ్మలు చెక్కిన వెండి స్తంభములు, అంగారు స్తంభములు అంతటా ఉండెను. కాంతితో ఆ విమానము ప్రత్యర్థించుచున్నట్లుండెను దాని ప్రతిభాగమునందు మేరువర్వకముతోను, మందరవర్వకముతోను సమానము లైన, ఆకాశమును ఒరయుచున్నవా అన్నట్లున్న ఎన్నో అంద మైన గదులు ఉండెను.

మూ. జ్వలనార్కప్రతీకాశం సుకృతం విశ్వకర్మణా,
హేమసోపానసంయుక్తం చారుప్రవరవేదికమ్. 15

ప్ర. అ. విశ్వకర్మణా = విశ్వకర్మచేత, సుకృతమ్ = చక్కగా నిర్మించబడినదీ, జ్వలనార్కప్రతీకాశమ్ = అగ్నితోను, సూర్యునితోను సమాన మైనదీ, హేమసోపానసంయుక్తమ్ = అంగారు మెట్లతో కూడినదీ, చారుప్రవరవేదికమ్ = మందరమైన శ్రేష్ఠ మైన అరుగులు కలదీ, (అయిన విమానమును ఎత్కెను).

తా. విశ్వకర్మ ప్రయత్న పూర్వకముగా నిర్మించిన ఆ విమానము అగ్నివలె, సూర్యుని వలె ప్రకాశించుచుండెను. దానిలో అంగారు మెట్లు, అంద మైన మంచి అరుగులూ ఏర్పరువబడి ఉండెను. 15

మూ. జాలవాతాయనైర్ద్యుక్తం కాఞ్చనైః స్ఫాదితైరపి,
ఇంద్రనీలమహానీలమణీప్రవరవేదికమ్. 16

ప్ర. అ. కాఞ్చనైః = అంగారువికారములు, స్ఫాదితైరపి = స్పటికమణి వికారములూ అయిన, జాలవాతాయనైః = అలంకారార్థ మేర్పరచిన చిన్న రంధ్రముల కిడికిలతోను (జాల), గాలివచ్చుటకు ఉపయోగించు పెద్ద కిడికిలతోను, యుక్తమ్ = కూడినదీ, ఇంద్రనీలమహానీలమణీప్రవరవేదికమ్ = ఇంద్రనీల మణులు, మహానీలమణులు పరచిన శ్రేష్ఠము లైన అరుగులు కలదీ (అయిన విమానమును ఎత్కెను).

తా. ఆ విమానములో అంగారముతోను, స్పటికమాణిక్యములతోను రిన్న రిన్న రంధ్రములు గల అలంకారప్రధానము లైన కిడికిలు, గాలి వచ్చు పెద్ద కిడికిలు అమర్చి ఉండెను. (ఇంద్రనీలమణులు, మహానీలమణులు పరచిన అరుగులు అందముగా ఏర్పరువబడెను. (పాలలో వేయగా పాలు నీలవర్ణముగా

ఉన్నట్లు కనబడునది ఇంద్రసింహు. అతారితే చెందినది, కద్దినను మహా
సింహు). 16

మూ. విక్రమేణ విచిత్రేణ మణిభిశ్చ మహారనైః,
నిస్తులాభిశ్చ ముక్తాభిస్తలేనాభివిరాజితమ్. 17

ప్ర. అ. విచిత్రేణ = విచిత్రవర్ణము గల, విక్రమేణ = పగడములతోను,
మహారనైః = గొప్ప రసము (విలువ) గల, మణిభిశ్చ = పుణ్యములతోను, నిస్తు
లాభి = సాటి లేని, ముక్తాభి = ముత్యములతోను, (నిర్మింపబడిన), తలేన =
అడుగుతాగముదేత, అభివిరాజితమ్ = ప్రకాశింపజేయబడినది (అయిన విమాన
మును ఎక్కిను.)

తా. ఆ విమానము అడుగుతాగమునందు విచిత్రము లైన పగడములు,
అమూల్య మైన మణులు, సాటి లేని ముత్యములు అరుకుటచే అది అద్భుతముగ
ప్రకాశించుచుండెను. 17

మూ. చన్దనేన చ రక్షేన తవనీయనిభేన చ,
సుపుణ్యగన్ధినా యుక్తమాదిత్యతరుణోపమమ్. 18

ప్ర. అ. రక్షేన = ఎఱ్ఱనిదీ, తవనీయనిభేన చ = లంగారముతో సమాన
మైనదీ, సుపుణ్యగన్ధినా = మంచి సువాసన కలదీ అయిన, చన్దనేన = మంచి
గంధముతో, యుక్తమ్ = కూడినదీ, అదిత్యతరుణోపమమ్ = తరుణు లైన
(మర్యాహ్నకాలమునందలి) సూర్యునితో సమానమూ (అయిన విమానమును
ఎక్కిను).

తా. ఆ విమానమునం దంతటను మంచి సువాసన గల ఎఱ్ఱని
దండసము, లంగారు రంగు గల చందనము వూయుటచే అది మర్యాహ్నము
నందలి సూర్యుడు వలె ఉండెను. 18

మూ. కూటాగరై ర్యరాకరై ర్వివిధైః సమలంకృతమ్,
విమానం పుష్పకం దివ్యమారురోహ మహాకపిః. 19

ప్ర. అ. మహాకపిః = హనుమంతుడు, వరాకరైః = శ్రేష్ఠ మైన
అశారము గల, కూటాగరైః = పై భాగములందలి గృహములచేత, సమలం

కృతమ్ = అంకరింపబడిన, దివ్యమ్ = దివ్య మైన, పుష్పకం విమానమ్ = పుష్పకవిమానమును, అదురోహ = ఎక్కెను.

తా. హనుమంతుడు, అంద మైన ఆకారము గల మేడ పై గడులరే అంకరింపబడిన దివ్య మైన అద్ది పుష్పకవిమానము మీదికి ఎక్కెను. 19

మూ. తత్రస్తః స తదా గన్తం పానభక్ష్యాన్నసంభవమ్,
దివ్యం సంమూర్చితం జిహ్నుదూపవస్తమివానిలమ్. 20

ప్ర. ఆ. సః = ఆ హనుమంతుడు, తదా = అప్పుడు, తత్రస్తః = అక్కడ ఉన్న వాడై, పానభక్ష్యాన్నసంభవమ్ = పానముంనుండి, భక్ష్యపదార్థముంనుండి, అన్నమునుండి పుట్టిన, దివ్యమ్ = అద్భుత మైన, సంమూర్చితమ్ = వ్యాపించిన, రూపవస్తమ్ = రూపము గల, అనిలమివ = వాయువు వలె ఉన్న, గన్తమ్ = సువాసనను, జిహ్నుక్ = వాసన చూచెను.

తా. హనుమంతుడు అక్కడికి చేరగానే ఆ ప్రాంతమునందు అంతటను వ్యాపించి, మధ్యాధిపానీయములు, తినదగిన పిండివంటలు, అన్నములు మొదలైన వాటి అద్భుత మైన సుగంధము వచ్చెను. అది మూర్తీభవించిన వాయువు వలె దీప్తతర మె ఉండెను. 20

మూ. స గన్తస్తం మహాసత్త్వం బన్ధుర్బన్ధమివోత్తమమ్,
ఇత ఏహీత్యువారేవ తత్ర యత్ర స రావణః. 21

ప్ర. ఆ. సః గన్తః = ఆ సువాసన, మహాసత్త్వమ్ = మహాబలం గలి యైన, తమ్ = ఆ హనుమంతుని, ఉత్తమమ్ = ఉత్తము డైన, బన్ధుమ్ = బంధువును, బన్ధురీవ = బంధువు వలె, సః రావణః = ఆ రావణుడు, యత్ర = ఎక్కడ ఉండునో, తత్ర = అక్కడికి, ఇత ఏహీ = ఇటువైపు రమ్ము, ఇతి = అని, ఉవారేవ = పలికిన ట్లందెను.

తా. ఆ సువాసన, "ఒక ఉత్తము డైన బంధువు తన బంధువును పిలిచి నట్లు మహాబలం గలి యైన ఆ హనుమంతుని "ఇటు రమ్ము" అని పిలుచుచున్నదా అన్నట్లు రావణు డున్న ప్రదేశమునకు దీసికొనివెళ్ళెను. 21

మూ. తతస్తాం ప్రస్థితః కాలాం దదర్శ మహతీం శుభామ్,
రావణస్య మనఃకాంతాం కాంతామివ వరశ్రీయమ్. 22.

ప్ర. అ. తతః=అటు వైపునకు, ప్రస్థితః=బయలుదేరిన హనుమంతుడు, కాంతామ్=మనోహరురా లైన, వరశ్రీయమివ=శ్రేష్ఠ మైన శ్రీ వలె, రావణస్య=రావణునియొక్క, మనఃకాంతామ్=మనస్సుకు ఇష్ట మైన, శుభామ్=మంగళ కర మైన, మహతీమ్=గొప్ప వైన, కాలామ్=కాలను, దదర్శ=చూడెను.

తా. హనుమంతుడు అటు వైపు వెళ్ళి, అక్కడ, మనోహరురా లైన ఉత్తమశ్రీ వలె రావణుని మనస్సునకు చాల ఇష్ట మైన, అంద మైన ఒక పెద్ద కాలను చూడెను. 22

మూ. మణిసోపానవికృతాం హేమజాలవిభూషితామ్,
స్పృటితైరావృతతలాం దంతాన్తరితరూపితామ్. 23

ప్ర. అ. (ఈ శ్లోకములోని, రావోపు ఐదు శ్లోకములలోను ఉన్న ద్వితీయాంతశబ్దములు పై శ్లోకములోని "కాలామ్" అనుదానికి విశేషణములు. అ కాలం ఎట్లున్న దనగా:-) మణిసోపానవికృతామ్=మాణిక్యములు పరచిన మెట్లతో చక్కగా అమర్చబడినదీ, హేమజాలవిభూషితామ్=బంగారు కిటికింతో అలంకరింపబడినదీ, స్పృటితైః=స్పటికమాణిక్యములతో, అవృతతలామ్=కవచబడిన క్రింది ప్రదేశముకలదీ, దంతాన్తరితరూపితామ్=దంతములచేత మధ్య మధ్య నిర్మింపబడిన రూపముగలదీ.

తా. అ కాలలో మాణిక్యములు అలికిన మెట్లు చక్కగా అమర్చబడెను. అది బంగారు కిటికింతో అలంకరింపబడెను. దాని క్రింది ప్రదేశ మంతా స్పటికమాణిక్యములు పరచి ఉండెను. మధ్య మధ్య దంతపు నగిషలు చెక్క బడెను. 23

మూ. ముక్తాభిశ్చ ప్రవాళైశ్చ రూప్యదామీకరైరపి,
విభూషితాం మణిస్తమ్బైః సుబహస్తమృదూషితామ్. 24

ప్ర. అ. ముక్తాభిశ్చ=ముత్యములతోను, ప్రవాళైశ్చ=వగడముల తోను, రూప్యదామీకరైరపి=వెండి బంగారములతోను నిర్మింప బడిన, మణి

స్త్రమైః = మాణిక్యస్తంభములతో, విభూషితామ్ = అలంకరించబడినదీ, సు
లహస్తమృభూషితామ్ = అనేక మైన స్తంభములతో అలంకరించబడినదీ.

తా. అనేక మైన ఆదార స్తంభములపై నిలచి ఉన్న ఆ శాలలో అలంకర
తార్థమై, ముత్యములు, పగడములు, వెండి, అంగారము మొదలైన వాటితో
నిర్మించిన మణిస్తంభములు అక్కడక్కడ అమర్చబడి యుండెను. 24

మూ. సమైర్ఘ్యజాభిరత్యుచ్చైః సమన్తాత్పువిభూషితైః,
స్త్రమైః పక్షైరివాత్యుచ్చైర్వివం సంప్రస్థితామివ. 25

ప్ర. అ. సమైః = కొండెము వంగినవి, జుజాభిః = వంకర లేనివి,
అత్యుచ్చైః = మిక్కిలి ఎత్తైనవి, సమన్తాత్ = అంతటను, సువిభూషితైః = రాగుగా
అలంకరించబడినవి అయిన, స్త్రమైః = స్తంభములచేత, అత్యుచ్చైః = మిక్కిలి
ఎత్తైన, పక్షైః = రెక్కలతో, దివమ్ = ఆకాశమును కూర్చి, సంప్రస్థితామివ =
బయలుదేరినది వలె ఉన్నదీ.

తా. ఆ శాలలో కొండెము వంగిన కొన్ని స్తంభములు, వంకర లేని
దాం ఎత్తైన కొన్ని స్తంభములు ఉండెను. అవి అన్నియు చక్కగా అలంక
రించబడెను. అట్టి స్తంభములతో ఆ శాల చూచువారికి, ఎత్తైన రెక్కలు వాచుచు
పైకి ఆకాశముమీదికి ఎగురుటకు సిద్ధ మగుచున్నదా అన్నట్లు కనబడుచుండెను.

మూ. మహర్థా కుథయా నీర్థాం పృథివీలక్షణాజ్జయా,
పృథివీమివ వి నీర్థాం సరాష్ట్రగృహమాలిసీమ్. 26

ప్ర. అ. పృథివీలక్షణాజ్జయా = భూమిమీద ఉండు (సదీనముద్రారణ్య
గృహములు) లక్షణములు చిహ్నములుగా గల, మహర్థా = పెద్ద లైన,
కుథయా = చిత్రకంబళముచేత, అనీర్థామ్ = పరవబడినదీ, సరాష్ట్రగృహ
మాలిసీమ్ = రాష్ట్రములతోను గృహపంక్తులతోను కూడిన, వి నీర్థామ్ = విశాల
మైన, పృథివీమివ = భూమి వలె ఉన్నదీ.

తా. ఆ శాలలో ఒక పెద్ద చిత్రకంబళము పరవబడి ఉండెను. ఆ
కంబళముమీద సముద్రములు, నదులు, వనములు, గృహములు మొదలైన
భూమిమీద ఉండు లక్షణము లన్ని విడిచిపబడి ఉండుటచే ఆ శాల, రాష్ట్ర
ములతోను, గృహపంక్తులతోను కూడిన విశాలభూతలము వలె ఉండెను. 26

మూ. నాదిలాం మత్తవిహగైర్దివ్యగన్తాదివానిలామ్,
పరాధ్యాస్తరణోపేలాం రక్షోధిపనిషేవిలామ్. 27

ప్ర. అ. మత్తవిహగైః = మరించిన పక్షులచేత, నాదిలామ్ = భయనింప చేయబడినదీ, దివ్యగన్తాదివానిలామ్ = దివ్య మైన సుగంధముచేత పరిమళింప చేయబడినదీ, పరాధ్యాస్తరణోపేలామ్ = అత్యుత్తమము లైన ఆస్తరణలతో కూడినదీ, రక్షోధిపనిషేవిలామ్ = రాక్షసరాజులచేత నేవించబడినదీ.

తా. ఆ కాల ముదించిన పక్షులధ్వనులతో ప్రతిధ్వనించుచుండెను. దివ్యము లైన సుగంధములచేత పరిమళింపచేయబడుచుండెను. దాని నేలమీద అత్యుత్తమము లైన ఆస్తరణములు పరవలెను. అక్కడ రావణాడు సుఖముగా లోగము లనుబరించుచుండెను. 27

మూ. ధూమామగరుధూపేన విమలాం హంసపాణ్డరామ్,
చిత్రాం పుష్పోపహరేణ కల్మాషీమివ సుప్రభామ్. 28

ప్ర. అ. అగరుధూపేన = అగరుధూపముచేత, ధూమామ్ = ధూమ్ర వర్ణముగా ఉన్నదీ, విమలామ్ = స్వచ్ఛ మైనదీ, హంసపాణ్డరామ్ = హంస వలె తెల్లగా ఉన్నదీ, పుష్పోపహరేణ = పుష్పములతో చేసిన అలంకరణముచేత, చిత్రామ్ = చిత్రవర్ణ మైనదీ, సుప్రభామ్ = మంచి కాంతి గల, కల్మాషీమివ = రేనువు వలె ఉన్నదీ.

తా. ఆ కాల హంస వలె తెల్లగా స్వచ్ఛముగా ఉండెను. అగరుధూపము చేయుటచే ఆ ధూమము అంతటను వ్యాపించి ధూమ్రవర్ణముగా ఉండెను. అంతటను వివిధపుష్పములు చల్లి అలంకరించుటచే చిత్రవర్ణముగా ఉండెను. మంచి కాంతి గల కామరేనువు వలె ఉండెను. 28

మూ. మనఃసంహారణననీం వర్ణస్యాపి ప్రసాదినీమ్,

తాం శోకనాశనీం దివ్యాం శ్రీయః సంజననీమివ. 29

ప్ర. అ. మనఃసంహారణననీమ్ = మనస్సుకు అనందము కలిగించునదీ, వర్ణస్యాపి = శరీరవర్ణమునకు కూడ, ప్రసాదినీమ్ = నిర్మలత్వము కూర్చునదీ, శోకనాశనీమ్ = శోకమును నశింపజేయునదీ, శ్రీయః = ఐక్యత, సంజననీమివ =

పుట్టించునది వలె ఉన్నదీ, దివ్యామ్ = అద్భుతమూ అయిన, కామ్ = ఆ కాంచను, చూడెను.

కా. ఆ కాం మనస్సునకు ఆనందము కలిగించుటే కాక, దానిలో ఉన్న వారి కరీరకాంతిని, వృద్ధిచేయును. అది లక్ష్మికి పుట్టినిల్లు వలె నున్న లై శోక మును నశింపజేయును. ఆర్యాశ్చర్యకరముగా ఉండెను. (అర్చి కాంచను హను మంతుడు చూడెను).

29

మూ. ఇన్ద్రియాణీన్ద్రియార్తైస్తు వజ్ర పశ్చభిరుత్తమై,

తర్చయామాస మాతేవ తదా రావణపాలితా.

30

ప్ర. అ. రావణపాలితా = రావణునిచేత పాలింపబడిన ఆ కాం, తదా = అప్పుడు, మాతేవ = తల్లి వలె, ఉత్తమై = ఉత్తమము లైన, వజ్రభిః = ఐదు, ఇన్ద్రియార్తైః = ఇంద్రియవిషయములచేత, వజ్ర = ఐదు, ఇన్ద్రియాణి = ఇంద్రియములను, తర్చయామాస = తృప్తి పొందించెను.

కా. రావణునిచే పాలింపబడిన ఆ కాం తల్లి వలె ఐదు ఇంద్రియము లచే అనుభవించదగిన ఉత్తమపదార్థములను సమకూర్చుట ద్వారా ఐదు ఇంద్రియములకు తృప్తి కలిగించెను.

వి. ఆ కాం హనుమంతునికి తృప్తి కలిగించినది అను రావణమును గ్రహించి కొందరు దానివలన హనుమంతునకు తృప్తి ఎట్లు కలిగెనో వివరిం చుట ఏ మేమో వ్రాసిరి. ఆ కారణో వివిధభోగములు అనుభవించుచున్న రావణుడూ, అతని అంతఃపురస్థ్రీలూ ఆనందభోగిలలో తేలియాడుచుండుడు". అని ఆ కాంచను పుట్టించుటయందే కవి తాత్పర్య మై ఉండును.

మూ. స్యర్గోఽయం దేవలోకోఽయమిన్ద్రస్థేయం పురీ భవేత్,

నీర్దిర్భేయం పరా హి స్యాదిత్యమన్యత మారుతిః.

31

ప్ర. అ. అయమ్ = ఇది, స్యర్గః = స్యర్గమా, అయమ్ = ఇది, దేవలోకః = దేవలోకమా, ఇయమ్ = ఇది, ఇన్ద్రస్థ్య = ఇంద్రుని యొక్క, పురీ = పట్టణము, భవేత్ = అయిఉండునా, ఇయమ్ = ఇది, పరా = ఉత్తమ మైన, నీర్దిః = తపఃనీర్ది, స్యాద్వా = అయి ఉండునా, ఇతి = అని, మారుతిః = హను మంతుడు, అమన్యత = తలచెను.

తా. ఇది స్వర్గలోకమా, దేవతల నివాసస్థానమా ఇంద్రుని పట్టణ మైన అమరావతియా, ఉత్తమ మైన తపఃసిద్ధియా, అని హనుమంతుడు తలచెను. 31

మూ. ప్రధ్యాయత ఇవాపశ్యత్పదీపాన్తత్ర కాఞ్చనాన్,
ధూర్తానివ మహాధూర్తైరేవనేన పరాజితాన్. 32

ప్ర. అ. మహాధూర్తైః = గొప్ప జాదరుంటే, లేవనేన = జాదము అడుటలే, పరాజితాన్ = ఓడింపబడిన, ధూర్తానివ = జాదరుం వలె, ప్రధ్యాయత ఇవ = ఏమో ఆలోచించుచున్నవా అన్నట్లు నిశ్చయముగా ఉన్న, కాఞ్చనాన్ = బంగారువికార మైన, ప్రదీపాన్ = దీపములను, అపశ్యత్ = చూచెను.

తా. జాదములో మంచి నేర్పు గల పెద్ద జాదరులు, జాదములో ఓడించివేయగా ఏమి చేయుటకు తోచక జాదరుం వలె, నిశ్చయము లై, ఆలోచించుచున్నవా అన్నట్లున్న బంగారు దీపములు, అక్కడ హనుమంతునకు కనబడెను. 32

మూ. దీపానాం చ ప్రకాశేన తేజసా రావణస్య చ,
అర్చిర్చిర్భూషణానాం చ ప్రదీప్తేత్యథ్యమన్యత. 33

ప్ర. అ. దీపానామ్ = దీపములయొక్క, ప్రకాశేన = ప్రకాశముచేత, రావణస్య = రావణుని యొక్క, తేజసా చ = తేజస్సుచేత, భూషణానామ్ = అలంకారముల యొక్క, అర్చిర్చిః చ = కాంచులచేత, ప్రదీప్తా ఇతి = మండుచున్న దని, అమన్యత = తలచెను.

తా. దీపముల ప్రకాశం, రావణుని తేజస్సు, అలంకారాల కిరణాలూ, ఇ వన్నీ, కలియుటలే హనుమంతునకు ఆ తపనము ప్రజ్వలించుచున్నట్లు కనబడెను. 33

మూ. తతోఽపశ్యత్కుదాసీనం నానావర్ణామృరస్రజమ్,
సహస్రం వరనారీడాం నానావేష విభూషితమ్. 34

ప్ర. అ. తతః = అటువిమ్మట, కుదాసీనమ్ = చిత్రకంఠమునందు కూర్చున్నదీ, నానావర్ణామృరస్రజమ్ = అనేక వర్ణములు గల వస్త్రములూ మాలికలూ గలదీ, నానావేషవిభూషితమ్ = అనేక విధము లైన వేషములచే అలంక

దింపబడినదీ అయిన, వరసారీణామ్ = శ్రేష్ఠ మైన స్త్రీయొక్క, సహస్రమ్ = సహస్రమును, అవశ్యక్ = చూచెను.

తా. ఏమ్మట, అనేకవిధములైన రంగులు గల వస్త్రములూ, మాలికలూ దరించి, అనేక విధములైన అలంకారములతో అలంకరించుకొని చామంది ఉత్తమస్త్రీలు చిత్రకంబళముపై కూర్చుండి (శయనించి) ఉండగా చూచెను.

మూ. పరివృత్తే ఒర్ధరా తే తు పాననిద్రావశం గతమ్,
క్రీడిత్యోపరతం రాత్రౌ సుష్వాప బలవత్తదా. 35

ప్ర. ఆ. రాత్రౌ = రాత్రియందు, క్రీడిత్యా = క్రీడించి, ఉపరతమ్ = విశ్రమించినదై, పాననిద్రావశం గతమ్ = పాపమువలన కలిగిన నిద్రకు వశమై, ఆ స్త్రీ సహస్రము, తదా = అప్పుడు, ఒర్ధరాత్రే = ఒర్ధరాత్రము, పరివృత్తే = తిరిగిన దగుయందగా, బలవత్ = గాఢముగా, సుష్వాప = నిద్రించెను.

తా. ఆ స్త్రీసహస్రము రాత్రి అంతా క్రీడించి, క్రీడనుండి విరమించి, పిదప మద్యపానమువలన కలిగిన నిద్రకు వశమై, ఒర్ధరాత్రము తిరగగానే గాఢముగా నిద్రించెను. 35

మూ. తత్ప్రసుప్తం విచిరుచే నిశ్శబ్దాంతరభూషణమ్,
నిశ్శబ్దహంస భమరం యథా పద్మవనం మహత్. 36

ప్ర. ఆ. నిశ్శబ్దాంతరభూషణమ్ = ర్వని లేని లోపలి అలంకారము కంటి, ప్రసుప్తమ్ = నిద్రపోవుచున్న, తత్ = ఆ స్త్రీ సహస్రము, నిశ్శబ్దహంసభ్రమమ్ = నిశ్శబ్దముగా ఉన్న హంసలూ, తుమ్మెదలూ గల, మహత్ = గొప్ప, పద్మవనం యథా = పద్మము వలె, విచిరుచే = ప్రకాశించెను.

తా. శరీరమునందలి ఆ యా నడుము మొదలైన అవయవములు అలంకారములు నిశ్శబ్దములుగా ఉండగా నిద్రించుచున్న ఆ నారీసహస్రము, నిశ్శబ్దముగా ఉన్న హంసలు, తుమ్మెదలూ గల గొప్ప పద్మవనము వలె ప్రకాశించెను.

మూ. తాసాం సంవృతదంతాని మేలితాక్షిణీ మారుతి,
అపశ్యత్పర్మగన్ధీని వదనాని సుయోషితామ్. 37

ప్ర. అ. చూడుతి = చూచుచుండుడు, తాసాం సుయోషితామ్ = ఆ ఉత్తమ స్త్రీయొక్క, సంవృతదస్తాని = కప్పబడిన దంఠములు గల, మీరితా ఓణి = మూయబడిన నేత్రములు గల, వర్మగన్ధిని = వర్మముల వంటి సువాసనలు గల, వదనాని = ముఖములను, అవశ్యత = చూచెను.

తా. ఆ ఉత్తమస్త్రీల వర్మముల సువాసన వంటి సువాసన గల ముఖములు, నేత్రములు మూసికొని, దంఠములు కనబడక ఉంటెను. అట్టి ముఖములను చూచుచుండుడు చూచెను. 37

మూ. ప్రబుద్ధానివ పద్మాని తాసాం భూత్వా కపాక్షయే,
పునః సంవృతప్రతాటి రా. రావివ బదుస్తరా. 38

ప్ర. అ. తాసామ్ = ఆ స్త్రీయొక్క ముఖములు, కపాక్షయే = రాత్రి క్షీణించిన సమయమునందు, ప్రబుద్ధాని = వికసించిన, పద్మానివ = పద్మముల వలె, భూత్వా = అయి, పునః = తిరిగి, రాత్రౌ = రాత్రియందు, సంవృతప్రతాటివ = ముకుళితవించిన శేఖలు గలవి వలె, తరా = అప్పుడు, బదుః = ప్రకాశించినవి.

తా. ఆ స్త్రీల ముఖములు, వారు మేల్కొని ఉన్నంత సేపు, సూర్యోదయ సమయమునందు వికసించిన వర్మముల వలె ఉండి, వాని నిద్రాసమయమునందు ముకుళితవించిన వస్త్రములు కల వర్మముల వలె అయినవి. 38

మూ. ఇమాని ముఖపద్మాని నియతం మత్రషట్పదాః,
అమృతానీవ పుల్లాని ప్రార్థయన్తి పునః పునః. 39

ప్ర. అ. మత్రషట్పదాః = మడించిన యమ్మెరలు, ఇమాని = ఈ, ముఖపద్మాని = ముఖములే వర్మములను, పుల్లాని = వికసించిన, అమృతానీవ = వర్మములను వలె, పునః పునః = మారిమారికి, నియతమ్ = తప్పక, ప్రార్థయన్తి = కోరుచున్నవి.

తా. "మడించిన యమ్మెరలు, ఈ ముఖవర్మములను, వికసించిన వర్మములను వలె మారిమారికి అస్వాదించుటకై కోరుచుండును; నిశ్చయము". 39

మూ. ఇతీవామన్యత శ్రీమానుషవత్త్వా మహాకపి,
మేనే హి గుణతస్తాని సమాని సలిలోర్పవై. 40

ప్ర. అ. శ్రీమాన్ = శోభావంతు డైన, మహాకపిః = హనుమంతుడు, ఉనవత్కా = రగుయు క్రితేత, ఇరీవ = ఇట్లు, ఆమన్యత = తలచెను. తాని = ఆ ముఖములను, గుణతః = సౌందర్యసుగంధాదిగుణములవలన, సలితోర్భవైః = పద్మములతో, సమాని = సమ మైశవాదినిగా, మేనే హి = తలచెను గదా.

తా. శ్రీమంతు డైన ఆ హనుమంతుడు ఆ ముఖములను గూర్చి, యుక్తి యుక్తముగా, పైన దెప్పిన విధముగా తాపించెను. ఎందుచేత ననగా - సౌందర్య సుగంధాదిగుణములచే ఆ ముఖములు పద్మముల వలె ఉన్న పని అనుకొనెను.

మూ. సా తస్య శుశుభే శాలా తాభిః శ్రీభిర్విరాజితా,
శారదీవ ప్రసన్నా ద్యోస్తారాభిరభిశోభితా. 41

ప్ర. అ. తస్య = ఆ రావణునియొక్క, సా శాలా = ఆ శాల, తాభిః శ్రీభిః = ఆ శ్రీలచేత, విరాజితా = ప్రకాశింపజేయబడినదై, తారాభిః = నక్షత్రములచేత, అభిశోభితా = ప్రకాశింపజేయబడిన, ప్రసన్నా = నిర్మల మైన, శారదీ = శరత్కాలసంబంధ మైన, ద్యౌః ఇవ = ఆకాశము వలె, శుశుభే = శోభించెను.

తా. ఆ శ్రీలచేత ప్రకాశింపజేయబడిన, ఆ రావణుని శాల, శరత్కాలము నందు నక్షత్రములచేత ప్రకాశింపజేయబడిన, నిర్మల మైన ఆకాశము వలె శోభించెను. 41

మూ. స చ తాభిః పరివృతః శుశుభే రాక్షసాదిపః,
యథా హ్యుడుపతిః శ్రీమాంస్తారాభిరభిసంవృతః. 42

ప్ర. అ. తాభిః = ఆ శ్రీలచేత, పరివృతః = చుట్టుకొనబడిన, సః రాక్షసాదిపః = ఆ రాక్షసరాజు, తారాభిః = నక్షత్రములచేత, అభిసంవృతః = చుట్టుకొనబడిన, శ్రీమాన్ = కాంతి గల, ఉడుపతిః యథా = చంద్రుడు వలె, శుశుభే = ప్రకాశించెను.

తా. ఆ శ్రీలు తన చుట్టును ఉండుటచే, ఆ రావణుడు, నక్షత్రముల చుట్టుకొన్న, ప్రకాశయుక్తు డైన చంద్రుడు వలె శోభించెను. 42

మూ. యాశ్శ్యవన్తేఽమృతాశ్చరాః పుణ్యశేషసమావృతా,
ఇమాస్తాః సంగతాః కృత్వా ఇతి మేనే హరిస్తదా. 43

ప్ర. అ. యా = ఏ, తాతా = నక్షత్రములు. పుణ్యశేషసమాప్తతా = పుణ్యముయొక్క శేషముతో కూడిన వై, అమృతాత్ = అకాలమునుండి, చ్యవన్తే = జారిపడునో, తా = ఆ. కృత్వా = సమస్త మైన తారలు. ఇమా = ఈ స్త్రీలుగా, సంగతాః = కలిసి ఉన్నవి. ఇతి = అని, తదా = అప్పుడు, హరిః = హనుమంతుడు, మేనే = తలచెను.

తా. "నక్షత్రములు కొంతెము శేషించిన పుణ్యముతో అకాలమునుండి జారి కూపిపై పడిపోవుచుండును గదా. ఆ నక్షత్రములే ఈ స్త్రీల రూపముతో ఇక్కడ చేరినవి" అని హనుమంతుడు భావించెను. 43

మూ. తారాదామివ సువ్యక్తం మహతీనాం శుభార్చిషామ్,
ప్రభావర్తప్రసారాశ్చ విరేణాన్తత్ర యోషితామ్. 44

ప్ర. అ. తత్ర = ఇక్కడ, యోషితామ్ = స్త్రీయొక్క, ప్రభావర్తప్రసారాశ్చ = కాంతి, వర్తమూ, నైర్మల్యమూ కూడ. శుభార్చిషామ్ = శుభ మైన శాంతి గల, మహతీనామ్ = పెద్ద వైన, తారాదామివ = నక్షత్రముల ప్రభావర్తప్రసారముల వలె, సువ్యక్తమ్ = స్పష్టముగా, విరేణా = ప్రకాశించినవి.

తా. ఇక్కడ నున్న ఆ స్త్రీల కాంతి, వర్తమూ, నైర్మల్యమూ కూడ శుభ మైన శాంతి గల పెద్ద వైన నక్షత్రముల కాంతివర్తనైర్మల్యముల వలె ఉండెను.

మూ. వ్యావృత్తగురువీనసక్రక్పకీర్ణవరభూషణాః,
పానవ్యాయామకాలేషు నిద్రావహృతచేతసః. 45

ప్ర. అ. పానవ్యాయామకాలేషు = మధ్యపానసమయమునందు, రలి సమయమునందు. వ్యావృత్తగురువీనసక్రక్పకీర్ణవరభూషణాః = తాడుమా రైన పెద్దవీ రావుగా ఉన్నవి అయిన పుష్పమాలలు కలవాడూ, చెల్లాచెద రైన శ్రేష్ఠ మైన ఆలంకారములు కలవాడూ అయిన ఆ స్త్రీలు, నిద్రావహృతచేతసః = నిద్ర చేత ఆవహరింపబడిన చిత్తములు కలవారై ఉండిరి.

తా. మధ్యపానమూ రలిశేఖరూ లేసే సమయమునందు ఆ స్త్రీలు తరించిన పెద్దగా రావుగా ఉన్న పుష్పమాలలు తాడుమా రైపోయినవి. శ్రేష్ఠము లైన ఆలంకారము లన్నీ చెల్లాచెద రైపోయెను. అట్టి ఆ స్త్రీలు ఆ సమయమునందు నిద్రావరవశత్యము పొంది ఉండిరి. 45

మూ. వ్యావృత్తరిలకాః కాశ్చిత్కాశ్చిదుద్రాస్తనూపురాః,

పాశ్చ్యే గళితహారాశ్చ కాశ్చిత్పరమయోషితః. 46

ప్ర. అ. కాశ్చిత్ = కొందరు, పరమయోషితః = ఉత్తమస్త్రీలు, వ్యావృత్తరిలకాః = రేగిపోయిన తిలకములు కలవా రైరి. కాశ్చిత్ = కొందరు, ఉద్రాస్తనూపురాః = కదలి స్థానముతప్పిన అందెళ్ళు కలవా రైరి. కాశ్చిత్ = కొందరు, పాశ్చ్యే = ప్రక్కయందు (ప్రక్కకు), గళితహారాశ్చ = జారిన హారములు కలవా రైరి.

తా. ఆ ఉత్తమస్త్రీలలో కొందరి నుదుటి మీది తిలకము రేగిపోయెను. కొందరి అందెళ్ళు చోటు తప్పెను. కొందరి హారములు ప్రక్కకు వ్రేలాడుచుండెను. 46

మూ. ముక్తాహారావృతాశ్చాన్యాః కాశ్చిద్విస్త్రవాససః,

వ్యావిధ్యరశనాదామూః కిశోర్య ఇవ వాహితాః. 47

ప్ర. అ. అన్యాః = మరికొందరు స్త్రీలు, ముక్తాహారావృతాః = ముత్యముల రేత చుట్టబడినవారై, కాశ్చిత్ = మరికొందరు, విస్త్రవాససః = జారిపోయిన వస్త్రములుకలవారై, మరికొందరు, వ్యావిధ్యరశనాదామూః = చిక్కులు వడిన మొలనూలు (వర్ణాణములు) కలవారై, వాహితాః = దాంధూరము నడిపించ బడిన, కిశోర్యః ఇవ = చిన్న ఆరగుళ్ళముల వలె ఉండిరి.

తా. కొందరి ముత్యాల హారములు తొలిగి వారి శరీరము చుట్టూ వ్రేలాడుచుండెను. కొందరి వస్త్రములు జారిపోయెను. కొందరి వర్ణాణములు చిక్కులు వడి ఉండగా, వారు చాల దూరము నడిపించిన ఆరగుళ్ళముల వలె ఉండిరి. 47

మూ. సుకుణ్డలిథరాశ్చాన్యా విచ్చిన్నమృదితస్రజః,

గతేన్ద్రమృదితాః పుల్లా లతా ఇవ మహావనే. 48

ప్ర. అ. సుకుణ్డలిథరాః = మంచి కుండలములు ధరించిన, అన్యాః = మరి కొందరు. విచ్చిన్నమృదితస్రజః = రేగిపోయిన, నలిగిన, పువ్వుమాలలు కలవారై, మహావనే = మహావనమునందు, గతేన్ద్రమృదితాః = గజరాజుచేత ఆ నరిగకొట్టబడిన, పుల్లాః = వికసించిన, లతాః ఇవ = లతల వలె ఉండిరి.

తా. నదిగి తెగిపోయిన పుష్పమాలలు దరించిన కొందరు స్త్రీలు మరి
కుండలములు దరించి ఉండిరి. ఆ స్త్రీలు, మహావనములో, ఏనుగులు నంగ
గొట్టిన, పుష్పించిన లతల వలె ఉండిరి. 48

మూ. చన్ద్రాంగిరణాభాశ్చ హారాః కాసాంచిదుత్కటాః,

హంసా ఇవ బిరుః సుప్తాః స్రవమధ్యేషు యోషితామ్. 49

ప్ర. అ. కాసాం చిత్ = కొందరు, యోషితామ్ = స్త్రీలయొక్క, స్రవ
మధ్యేషు = స్రవముల మధ్యములందు, ఉత్కటాః = పెద్దవైన, చన్ద్రాంగిరణా
భాశ్చ = చంద్రుని కిరణముల వంటి కిరణములు, కాంతి గల, హారాః = ముత్యాల
హారములు, సుప్తాః = నిద్రించుచున్న, హంసాః ఇవ = హంసల వలె, బిరుః =
ప్రకాశించినవి.

తా. చంద్రకిరణముల వలె తెల్లగా ఉన్న పెద్ద పెద్ద ముత్యాలహార
ములు, కొందరి స్రవమధ్యములందు నిశ్చలముగా పడి యుండుటచే అవి
నిద్రించుచున్న హంసల వలె ప్రకాశించుచుండెను. 49

మూ. అపరాసాం చ వైడూర్యాః కాదమ్భా ఇవ పక్షిణాః,

హేమసూత్రాణి దాన్యాసాం చక్రవాకా ఇవాభవన్. 50

ప్ర. అ. అపరాసాం చ = మరికొందరు స్త్రీలయొక్క, వైడూర్యాః =
వైడూర్యమణులతో నేయబడిన హారములు, కాదమ్భాః = కారంబములను,
పక్షిణాః ఇవ = పక్షులు వలె, (వీటి ముక్కులు, కాళ్ళు, రెక్కలు రూమ్రవర్ణ
ములుగా ఉండును) దాన్యాసామ్ = మరి కొందరు స్త్రీలయొక్క, హేమసూత్రాణి =
బంగారు సూత్రములు, చక్రవాకాః ఇవ = చక్రవాకపక్షుల వలె, అభవన్ =
ఉండెను.

తా. కొందరు స్త్రీలు దరించిన వైడూర్యమణిహారములు కారంబపక్షుల
వలె, మరి కొందరు దరించిన బంగారుసూత్రములు చక్రవాకముల వలె
ఉండెను. 50

మూ. హంసకారణవాక్కిర్థాశ్చక్రివాకోపశోభితాః,

అవగా ఇవ తా రేఖార్థమనైః పులినై రివ.

ప్ర. అ. పురివైరివ = ఇసుక తిన్నెల వలె ఉన్న, జమనై = జమనము లో, తా = ఆ స్త్రీలు, హంసకాదణ్ణవాశీర్వా = హంసలతోను, కారందవవపుం లోను వ్యాప్తమైన, చక్రవాకోవకోధితా = చక్రవాకవపులచేత అంకిరింపబడిన, అవగా ఇవ = నదులు వలె, రేజా = ప్రకాశించిరి.

తా. ఇసుక తిన్నెల వంటి వికారము లైన జమనప్రదేశములలో ఆ స్త్రీలు హంస-కారందవ-చక్రవాకవపులతో శోధించుచున్న నదుల వలె ప్రకాశించిరి.

మూ. కిజ్జి-టీజారసంకోశాస్తా హైమవిపులామ్ముజాః,
బాపగ్రాహో యశ స్తీరాః సుప్తా నద్య ఇవాబధుః. 52

ప్ర. అ. కిజ్జి-టీజారసంకోశాః = చిరు మువ్వల సముదాయము లనే మొగ్గలు కలవాడూ, హైమవిపులామ్ముజాః = లంగారు ఆదరణము లనే పెద్ద వద్దములు కలవాడూ, బాపగ్రాహో = కృంగారాదిచేష్ట లనే మొసళ్లు కలవాడూ, యశ స్తీరాః = కీర్తి అను తీరములు కలవాడూ అయిన, సుప్తాః = నిద్రపోవుచున్న ఆ స్త్రీలు, నద్యః ఇవ = నదులు వలె, అబధుః = ప్రకాశించిరి.

తా. అక్కడ నిద్రించుచున్న స్త్రీలు నదుల వలె ప్రకాశించుచుండిరి. వారు దరించిన చిరుమువ్వలే మొగ్గలు; లంగారు ఆదరణములే పెద్ద వద్దములు; వారి ప్రేమారితావములే మొసళ్లు; కీర్తులే తీరములు.

మూ. మృదుష్వజ్జేషు కాసాం చిర్కురాగ్రేషు చ సంస్థితాః,
బభూవుర్యాషణానీవ కులా భూషణరాజయః. 53

ప్ర. అ. కాసాం చిత్ = కొందరు స్త్రీయొక్క, మృదువు = మృదువు లైన, అజ్జేషు = అవయవములందు, కురాగ్రేషు చ = స్రవముల అగ్రములందు, సంస్థితాః = ఉన్న, కులాః = అందమైన, భూషణరాజయః = అలంకారముల రేఖలు, భూషణానీవ = అలంకారములు వలె, బభూవుః = ఉండెను.

తా. అలంకారముల ఒత్తిడికి కొందరి మెత్తని అవయవములమీదా, కురాగ్రముల మీదా రేఖలు పడెను. అవి ఆయా అవయవములపై దరించిన అలంకారములు వలె ఉండెను.

మూ. అంశుకాస్తాశ్చ కాసాం చిన్ముఖమారుతకమ్పితాః,
ఉపద్యుపరి వక్త్రాదాం వ్యాధూయ నే పునః పునః. 54

ప్ర. అ. కాసాం చిత్ = కొందరు శ్రీలయొక్క, ముఖమారుతకమ్పితాః = ముఖవాయువుచేత కదల్చబడిన, అంశుకాస్తాశ్చ = వస్త్రాంతములు, వక్త్రాదామ్ = ముఖములయొక్క, ఉపద్యుపరి = పై పై, పునః పునః = మారి మారికి, వ్యాధూయ నే = ఎగురుగొట్టబడుచుండెను. 54

తా. కొందరి శ్రీల శ్వాసనిఃశ్వాసములచే వస్త్రాంతములు ఎగురుచు, మారి మారికి వారి ముఖములపై కొట్టుకొనుచుండెను. 54

మూ. తాః పతాకా ఇవోద్ధూతాః పత్నీణాం దువిరప్రతాః,
నానావర్ణసువర్ణానాం వక్త్రీమూలేషు రేఖిరే. 55

ప్ర. అ. నానావర్ణసువర్ణానామ్ = అనేకవిధము లైన మంచి వర్ణములు గల, పత్నీనామ్ = రావణదాశ్మయొక్క, వక్త్రీమూలేషు = ముఖముల మూలము లందు (కంఠములందు), తాః = ఆ వస్త్రాంతములు, దువిరప్రతాః = అంద మైన కొండులు గల, ఉద్ధూతాః = ఎగురవేయబడిన, పతాకాః ఇవ = పతాకలు పరె, రేఖిరే = ప్రకాశించినవి.

తా. అనేకవిధము లైన మంచి రంగులు గల ఆ రావణదాశ్మం కంఠ ముం సహివమునందు, ఆ వస్త్రాంతములు, మంచి కొంటి గల, ఎగురవేసిన పతాకం వరె ప్రకాశించెను.

వి. "నానావర్ణాః సువర్ణానామ్" అను పాత మున్నతో బాగుండును. "నానా వర్ణాః" అనునది 'తాః' అనుదానికి విశేషణముగా చెప్పవచ్చును. కాని అట్టి పాతము గోరఖ్ పూర్వప్రతిలో కూడ లేదు. మరెక్కడైనా ఉండవచ్చు నని గోచ రున్నది. 55

మూ. వవల్గుశ్చాత్ర కాసాం చిర్కుణ్డలాని శుభార్చిషామ్,
ముఖమారుతసంసర్గాన్మన్దః మన్దం సుయోషితామ్. 56

ప్ర. అ. శుభార్చిషామ్ = మంచి కొంటి గల, కాసాం చిత్ = కొందరు, యోషితామ్ = శ్రీలయొక్క, కుణ్డలాని = కుండలములు, శ్చాత్ర = ఇరట, ముఖ

మారుతసంసర్గార్ = ముఖవాయువుయొక్క సంబంధమువలన, మన్దం మన్దమ్ = మెల్ల మెల్లగా, వవల్లుశ్చ = కదలిసవి కూడ.

తా. ఉత్తమసౌందర్యవతులైన కొందరి స్త్రీల కుండలములు, ముఖవాయుసంబంధముచేత, మెల్ల మెల్లగా కదలుచుండెను. 56

మూ. శర్కరాసవగన్తైశ్చ ప్రకృత్యా సురభిః సుఖః,
తాసాం వదననిఃశ్వాసః నీషేవే రావణం తదా. 57

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, ప్రకృత్యా = స్వభావముచేతను, శర్కరాసవగన్తైశ్చ = శర్కరతో చేయబడిన మధ్యము గంధములతోను, సురభిః = పరిమళించుచున్న, సుఖః = సుఖకరమైన, తాసామ్ = ఆ స్త్రీలయొక్క, వదననిఃశ్వాసః = ముఖముల నిఃశ్వాసము, రావణమ్ = రావణుని, నీషేవే = నేలించెను.

తా. స్వభావసిద్ధముగానే కాకుండా, తక్కిరతో తయారు చేసిన మధ్యము గంధముచేత కూడ పరిమళించుచున్న, ఆ స్త్రీల నిట్టూర్పుల వాయువు, అప్పుడు రావణునకు సుఖమును కూర్చి అనందము కలిగించెను. 57

మూ. రావణాననశజ్జాశ్చ కాశ్చిద్రావణయోషితః,
ముఖాని స్మ సవర్తీనాముపాజ్జిప్తున్ పునః పునః. 58

ప్ర. అ. కాశ్చిర్ = కొందరు, రావణయోషితః = రావణస్త్రీలు, రావణాననశజ్జాశ్చ = రావణుని ముఖము అను శంక గలవారై, పునః పునః = మరల మరల, సవర్తీనామ్ = సవరుల, ముఖాని = ముఖములను, ఉపాజ్జిప్తున్ = చాసనచూచిరి (ముద్దుపెట్టుకొనిరి).

తా. రావణుని భార్యలలో కొందరు, రావణుని ముఖమే అను భ్రాంతిచేత, తమ ప్రక్క నున్న సవరుల ముఖములను ముద్దుపెట్టుకొనుచుంకిరి. 58

మూ. అత్యర్థం సక్తమనసో రావణే తా వరస్త్రియః,
ఆస్యతన్త్రాః సవర్తీనాం ప్రియమేవాచరంస్తదా. 59

ప్ర. అ. రావణే = రావణునియందు, అత్యర్థమ్ = విక్కిరి, సక్తమనసః = అగ్ను మైన మనస్సులు గల, తా = ఆ, వరస్త్రియః = శ్రేష్ఠలైన స్త్రీలు.

అస్వతంత్రాః=స్వతంత్రులుకాని వారై (ఒకలు తెలియని స్థితిలో ఉన్న వారై),
తదా=అప్పుడు, సవర్తీనామ్ = సవతులకు, ప్రియమేవ = ప్రేయమునే.
అవరన్=చేసిరి.

తా. రావణునిపై మిక్కిలి లగ్న మైన మనస్సు గల ఆ స్త్రీలు, నిద్రా
మద్యమదములచేత ఒకలు తెలియని స్థితిలో, తమ వ్రక్క మన్న సవతులను
రావణుడే అను భ్రాంతిచే ముద్దు పెట్టుకొని వారికి ప్రేయమునే చేసిరి. ఎందుచేత.
ననగా తమను రావణుడే యందించుచున్నాడని వాళ్ళు భ్రాంతిపడుచుండిరి. 59

మూ. బాహునుపనిధాయాన్యాః పారిహర్యవిభూషితాన్.

అంకుకాని చ రమ్యాణి ప్రమదాస్తత శిశ్యరే. 60

ప్ర. అ. అన్యాః=మరి కొందరు, ప్రమదా=స్త్రీలు, పారిహర్యవిభూషి
తాన్ = కంకణములచేత అలంకరించబడిన, బాహున్ = బాహువులను,
రమ్యాణి=సుందరము లైన, అంకుకాని = వస్త్రములను, ఉపనిధాయ = తల
గడలుగా చేసికొని, తత్ర=అక్కడ, శిశ్యరే=శయనించిరి.

తా. కొందరు స్త్రీలు కంకణములచేత అలంకరించబడిన బాహువులను,
మరి కొందరు మంచి వస్త్రములను, తలగడలుగా చేసికొని నిద్రించిరి. 60

మూ. అన్యా వక్షసి చాన్యస్యాస్తస్యాః కాచిత్పునర్బుజమ్,

అపరా త్వజ్జమన్యస్యాస్తస్యాశ్చాప్యవరా కుచౌ. 61

ప్ర. అ. అన్యా=ఒక స్త్రీ, అన్యస్యాః=మరియొక స్త్రీయొక్క, వక్షసి=
వక్షఃస్థలమునందు, శయనించెను. కాచిత్పునః = మరి యొక స్త్రీ యైతే.
తస్యాః=అమెయొక్క, బుజమ్=బుజమును, అపరా తు=మరి యొక స్త్రీ యైతే.
అన్యస్యాః=మరి యొక స్త్రీయొక్క, అజ్జమ=తొడను, అపరా=మరి యొకతే,
తస్యాః=అమెయొక్క, కుచౌ=కుచములను, తంగదాగా చేసికొని శయనించెను.

తా. ఒక స్త్రీ మరియొక స్త్రీ వక్షస్థలముపై తల పెట్టి నిద్రించెను. అమె
బుజమును తంగదాగా చేసికొని మరియొకతే శయనించెను. ఒక స్త్రీ మరి యొక
స్త్రీ తొడపై శయనించగా, అమె కుచములను తంగదగా చేసికొని మరి యొకతే
శయనించెను. 61

మూ. ఈరుపార్క్యకటిప్పష్టమన్యోన్యస్య సమాశ్రితాః,
పరస్పరనివిష్టాల్లో మదస్నేహవశానుగాః. 62

ప్ర. ఆ. మదస్నేహవశానుగాః = మదమునకు, స్నేహమునకు వశంవద
లై. అన్యోన్యస్య = పరస్పరముయొక్క, ఈరుపార్క్యకటిప్పష్టమ్ = తొదలను,
పార్క్యములను, కటిప్రదేశములను, వీపులను, సమాశ్రితాః = ఆశ్రయించినవారై,
పరస్పరనివిష్టాల్లో = ఒకరిరులపై వడవేయబడిన ఆవయవములు గలవారై,
శయనించిరి.

తా. ఆ శ్రీ లందరు మదమునకు, స్నేహమునకూ లొంగిపోయి, ఒకొ
రులపై ఆవయవములు వడవేసి, ఒకొరుల తొదలను, పార్క్యములను, కటి
ప్రదేశమును, వీపును ఆశ్రయించుకొని పండుకొని యుండిరి. 62

మూ. అన్యోన్యకుజసూత్రేణ శ్రీమాలా గ్రథితా హి సా,
మాలేవ గ్రథితా సూత్రే శుశుభే మత్తషట్పదా. 63

ప్ర. ఆ. అన్యోన్యకుజసూత్రేణ = ఒకొరుల కుజము లనెడు త్రాడుతో,
గ్రథితా = కట్టబడిన, సా = ఆ, శ్రీమాలా = శ్రీల మాల, సూత్రే = తారమునందు,
గ్రథితా = గ్రుచ్చబడిన. మత్తషట్పదా = మడించిన తుమ్మెదలు గల, మాలేవ =
పుష్పమాల వలె, శుశుభే = ప్రకాశించెను.

తా. ఒకొరుల కుజములనే తారముతో గ్రుచ్చబడిన ఆ శ్రీ మాల (శ్రీ
లనే మాల) తారముతో గుచ్చినదీ, మడించిన తుమ్మెదలతో కూడినదీ అయిన
పుష్పమాల వలె ప్రకాశించెను. 64

మూ. లతానాః మధవే మాసి పుల్లానాం వాయుసేవనాత్,
అన్యోన్యమాలాగ్రథితం సంసక్తకుసుమోచ్చయమ్. 64
వ్యతివేష్టితసుస్కన్ధమన్యోన్యత్రమరాకులమ్,
ఆనీర్ద్యనమివోద్ధూతం శ్రీవనం రావణస్య తత్. 65

ప్ర. ఆ. అన్యోన్యమాలాగ్రథితమ్ = పరస్పరమూ మాలగా కట్టబడినదీ,
సంసక్తకుసుమోచ్చయమ్ = కలిసిపోయిన పుష్పసముదాయము కలదీ, వ్యతి
వేష్టితసుస్కన్ధమ్ = చుట్టుకొనబడిన అంద మైన కుజములు గలదీ, అన్యోన్య

త్రమరాకులమ్ = పరస్పరము ముంగురులతో వ్యాకులమూ, అయిన, రావణస్య
 = రావణునియొక్క, తత్ = ఆ, శ్రీవనమ్ = శ్రీసముదాయము, మారవే మాసి.
 = వైశాఖమాసమునందు, వాయుసంసేవనాత్ = వాయువుయొక్క సంవర్కము
 వలన, పుల్లానామ్ = వికసించిన, లతానామ్ = లతలయొక్క, అన్యోన్యమాలాగ్రథి
 తమ్ = పరస్పరమూ మాలాకూపమున కట్టబడినదీ, సంసక్తకుసుమోచ్చయమ్
 = లగ్నమైన పుష్పసముదాయము గలదీ. వ్యతివేష్టితసుస్కన్ధమ్ = చుట్టబడిన
 మంచి మ్రానులు కలదీ, అన్యోన్యత్రమరాకులమ్ = పరస్పరము తుమ్మెదలతో
 వ్యాకులమైనదీ, ఉద్భూతమ్ = ఎగురుగొట్టబడినదీ అయిన, వనమివ = వనము
 వలె, అసీత్ = ఉండెను.

తా. రావణుని శ్రీలసముదాయ మనే ఆ వనము వసంతర్తువునందు గాలి
 సోకుటచేత వికసించిన పుష్పములు గల లతల వనము వలె ఉండెను. ఆ శ్రీ
 వనము పరస్పరము మాల వలె కట్టబడి యుండెను. ఒకరు ధరించిన పుష్పములు
 మరియొకరి పుష్పములతో కలిసిపోయెను. ఒకరి బుజములతో మరొకరి బుజ
 ములు చుట్టుకొని ఉండగా ఒండొరుల ముంగురులు కలిసిపోయెను. లతావనము
 నందు కూడ లత లన్ని మాలగా అల్లుకొనిపోయి, వాటి పుష్పములు కలిసి
 పోవును. లతలు రెట్లమాను (స్కంధము)లకు చుట్టుకొనును. తుమ్మెదలు ఒక లత
 నుండి మరొకదానిమీదికి రిరుగుతుందును. అందుచే శ్రీవనము లతావనము వలె
 ఉండెను. 64, 65

మూ. ఉచితేష్యపి సువ్యక్తం న తాసాం యోషితాం తదా.

వివేకః శక్య ఆధారుం భూషణాణ్ణాచ్యురస్రజామ్. 66

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, తాసాం యోషితామ్ = ఆ శ్రీలయొక్క,
 భూషణాణ్ణాచ్యురస్రజామ్ = భూషణములయొక్క, అవయవములయొక్క, వస్త్ర
 ములయొక్క, మారికలయొక్క, వివేకః = వివేకము, సువ్యక్తమ్ = సుస్పష్టముగా,
 ఆధారుమ్ = చేయుటకు, ఉచితేష్యపి = అలవాటువడినవారియందు గూడా,
 న శక్యః = శక్యము కాదు.

తా. ఆ సమయమునందు ఆ శ్రీల భూషణములు గాని, అవయవములు
 గాని, వస్త్రములు గాని, మాలలు లాని, ఏవి ఎవరితో స్పష్టముగా రెప్పుటకు
 వారిలో పరిచయము కలవారికి కూడ శక్యము కాకుండెను. 66.

మూ. రావణే సుఖసంవిష్టే తాః శ్రీయో వివిధప్రభాః,

జ్వలంతః కాశ్చనా దీపాః ప్రేక్షంతానిమిషా ఇవ. 67

ప్ర. ఆ. రావణే = రావణుడు, సుఖసంవిష్టే = సుఖముగా శయనించినవాడగుచుండగా, వివిధప్రభాః = అనేకవిధములైన కాంతులు గలి, తాః శ్రీయః = ఆ శ్రీంసు, జ్వలంతః = ప్రజ్వలించుచున్న, కాశ్చనాః దీపాః = లంగాదుదీపములు, అనిమిషాః = రెప్పపాటు లేనివై, ప్రేక్షంత ఇవ = చూచుచుండెనా అన్న ట్లుండెను.

తా. రావణుడు మేల్కొని ఉండగా ఎవ్వరును ఆ శ్రీం వైపు కన్నెత్తి చూడజాలడు. అందుచేత ప్రజ్వలించుచున్న లంగాదు దీపములు, రావణుడు సుఖముగా నిద్రించుచున్న సమయమునందు, అనేకవిధములైన కాంతులు గలి ఆ శ్రీంసు, రెప్పపాటు కూడ వేయకుండ చూచుచున్నవా అన్న ట్లుండెను 67

మూ. రాజర్షిపితృదైత్యానాం గన్ధర్వాణాం చ యోషితః,

రాక్షసానాం చ యాః కన్యాస్తన్య కామవశం గతాః. 68

ప్ర. ఆ. రాజర్షిపితృదైత్యానామ్ = రాజర్షులయొక్క, పితృదేవతలయొక్క దైత్యులయొక్క, గన్ధర్వాణామ్ = గంధర్వులయొక్క, యోషితః = స్త్రీలు, రాక్షసానామ్ = రాక్షసులయొక్క, యాః = ఏ, కన్యాః = కన్యలు గలరో, వారూ, తన్య = ఆ రావణునికి, కామవశమ్ = కామముచే వశమును, గతాః = పొందినారు.

తా. రాజర్షుల స్త్రీలు, పితృదేవతల స్త్రీలు, దైత్యుల స్త్రీలు, గంధర్వుల స్త్రీలు, రాక్షసకన్యలు కామముచేతనే రావణునకు వశమైరి.

మూ. యుద్ధకాపేన తాః సర్వా రావణేన హృతాః శ్రీయః,

సమదా మదనే నైవ మోహితాః కాశ్చిదాగతాః. 69

ప్ర. ఆ. సర్వాః = సమస్తమైన, తాః శ్రీయః = ఆ స్త్రీలు, యుద్ధకాపేన = యుద్ధమునందు కోరిక గల, రావణేన = రావణునిచేత, హృతాః = హరింపబడిరి, సమదాః = యౌవనమదముతో కూడిన, కాశ్చిత్ = కొందరు, మదనేన = మన్నుడునిచేత, మోహితాః ఏవ = మోహింపబడినవారే అయి, అగతాః = రావణుని పొందినారు.

రా. రావణుడు అనేక యుద్ధములుచేసి ఆ శ్రీం నందరిని బయ్యించి తెచ్చెను. యోవనోన్మాదము గల కొందరు శ్రీయ మాత్రము మన్మథప్రేరణచేతనే రావణుని చేరిరి.

69

మూ. న తత్ర కాచిత్రమరా ప్రసహ్య
వీర్యోపపన్నేన గుణేన లబ్ధా,
న చాన్యకామాపి న చాన్యపూర్వ్యా
వినా పరార్థాం జనకాత్మజాం రామ్.

70

ప్ర. ఆ. పరార్థామ్ = ఆయుతమురా లైన, రామ్ = ఆ, జనకాత్మజాం
వినా = సీత తప్ప, తత్ర = అక్కడ, కాచిత్ ప్రమరా = ఏ శ్రీ కూడ, వీర్యోప
పన్నేన = వీర్యముతో కూడిన రావణునిచేత, ప్రసహ్య = లలాటకరించి, లబ్ధా =
పొందబడినది, స = లేడు. గుణేన = గుణముచేతనే (లబ్ధా = పొందబడినది).
అన్యకామాపి = మరియొకనియందు కామము కలది, న చ = లేడు. అన్యపూర్వ్యా
చ = పూర్వము అమ్ముడు కలది కూడ, స = లేడు.

రా. ఆయుతమురా లైన జానకి తప్ప, పరాక్రమవంతుడైన ఆ రావణుడు
లలాటకరముగా దీసికొని తెచ్చిన శ్రీ ఒక్కచే కూడ అక్కడ లేడు. అందరు
శ్రీయను అతని గుణములను పట్టి వచ్చినవారే. మరొక పురుషునియందు ప్రేమ
గల శ్రీ గాని, పూర్వము ఒక పురుషునికి ప్రేయురాలుగా ఉన్న శ్రీ గాని అక్కడ
లేదు.

70

మూ. న చాకులీనా న చ హీనరూపా
నారక్షిణా నానుపచారయుక్తా,
భార్యాభవ తస్య స హీనసత్త్వా
న చాపి కా న్తస్య స కామనీయా.

71

ప్ర. ఆ. తస్య = ఆ రావణునియొక్క, భార్యా = భార్య, అకులీనా =
సత్తులమునందు పుట్టనిది, న చ అభవత్ = లేకుండెను. హీనరూపా చ = తక్కువ
సౌందర్యము కలదికూడ, న = లేకుండెను. అరక్షిణా = నేర్చు లేనిది, స = లేకుం
డెను, అనుపచారయుక్తా = ఉపచారములతో కూడినది, న = లేకుండెను, హీన

సత్త్వా = రక్కువ బుద్ధి గలది, న = లేకుండెను. కాంతస్య = ప్రేమనకు, న కామనీయా ర = కోరదగనిది కూడ, న = లేకుండెను.

తా. ఆ రావణుని భార్యలలో, నక్కులమునందు జనించనిది గాని, సౌందర్యహీనురాలు గాని, నేర్పు లేనిది కాని. ఉపచారములు పొందనిది కాని, బుద్ధిహీనురాలు గాని, ప్రేముని మనస్సు ఆకర్షించనిది గాని ఒక్కరే కూడ లేకుండెను.

71

మూ. బహువ బుద్ధిస్తు హరీశ్చరస్య
యదీదృశీ రామవధరమృవత్త్వి.
ఇమా యథా రాక్షసరాజభార్యాః
సుజాతమస్మేతి హి సాదుబుద్ధేః.

72

ప్ర. ఆ. ఇమా = ఈ, రాక్షసరాజభార్యాః = రాక్షసరాజుయొక్క భార్యలు, యథా = ఎట్లా, రామవధరమృవత్త్వి = రాముని భర్మవత్త్వి యైన నీర కూడ, ఈదృశీ = అట్టిదే అయినచో, ఆస్య = వీనికి, సుజాతమ్ = మంచిది; ఇతి = అని, సాదుబుద్ధేః = మంచిబుద్ధి గల, హరీశ్చరస్య = హనుమంతునకు, బుద్ధిస్తు = ఆలోచనయైతే, బహువ = (మొదట) కలిగినది.

తా. రావణుని భార్య లైన ఈ స్త్రీలందఱు ఏ విధముగా ఈతనిపై ప్రేమానురాగములతో ఉన్నారో రాముని భార్య యైన నీర కూడ ఆ విధముగానే ఈతని వశ మై పోయినచో వీనికి మంచిది అని ఆ అంతఃపురకాంతలను చూచిన వెంటనే మొట్టమొదట బుద్ధికారి యైన హనుమంతునకు ఆలోచన కలిగెను.

వి. నీర ఈ రావణునికి లొంగిపోయినచో ఈతనికి మంచిది అని హను మంతుడు అనుకొనుట యుక్తము కాదని తలచి వ్యాఖ్యాతలు ఈ శ్లోకానికి ఎన్నో విధాల వ్యాఖ్యలు వ్రాసినారు. కాని అవేవీ అక్షరాస్యానికి అనుగుణముగా లేవు. రావణుని అత్యద్భుత మైన ఐశ్వర్యమును చూడగానే హనుమంతుడు అశ్చర్య చకితుడై ఈ స్త్రీ లందఱు ఏ విధముగా రావణునికి వశ మై పోయినారో నీర కూడా అట్లే వశ మైపోయి ఉండవచ్చును అని అనుకొనుటలో దోష మేమీ లేదు. నీరను గూర్చి అప్పటికి, ఆతనికి పూర్తిగా తెలియదు కదా; దేవగంధర్వా

దుం శ్రీలే లొంగిపోయినపుడు మనుష్యశ్రీ మాట చెప్పవలెనా అను భావము కలుగవచ్చును కదా. రాబోవు సర్గ చివర కూడ మండ్దరిని చూచి నీతయే అని ఆతడు మొదట భ్రాంతిపడినాడు కదా ఇతరశ్రీల వలె నీత కూడ ఈ రావణునికి వశమై పోయినచో నిజముగా ఇతడు అర్చ్యవంతుడే. అప్పుడు రాముడు ఈతనిని సంహరించడు. అట్లుకానిచో వీనికి రాముని చేతిలో మరణము తప్పదు అని హనుమంతుని అభిప్రాయము. నీత రావణుని అంతఃపురములో ఇతరశ్రీలతో కలిసి ఉండవచ్చు ననే ఉద్దేశ్యముతోనే కదా హనుమంతుడు అంతఃపురములో అన్వేషించుచున్నాడు. హనుమంతుడు మొదట ఈ విధముగా అనుకొని — "ఏమైనా రావణుడు నీత విషయములో చేయకూడని పనియే చేసినాడు" అని తదుపరి శ్లోకముతో అనుకొనును. అలా అనుకొన్నప్పుడు కూడ, తన మొదటి అభిప్రాయమును మార్చుకొన్నట్లులేదు. ఈ సర్గలోను రాబోవు సర్గలోను కూడ నీత రావణాంతఃపురములో ఇతర శ్రీలతో పాటు ఉండవచ్చుననియే హనుమంతుడు అనుకొన్నట్లు తోచును. వ్యాఖ్యాతలు చెప్పిన కొన్ని అర్థాలు :-

1. "ఈ రావణుని భార్యలు తమ భర్తతో కలిసి ఉన్నట్లు నీత కూడ రామునితో కలిసి ఉండే విధముగా రావణుడు నీతను రామునకు తిరిగి ఇచ్చినచో ఆతనికి మంచిదగును".

2. "గుణవంతులైన నీతను రావణుడు హరించి నట్లు ఈ రావణ భార్యల నందరిని సుగ్రీవుడు హరించినచో ఆతనికి మంచి దగును".

3. "రావణుడు ఈ శ్రీలకు అవహరించి నట్లు నీతను అవహరించినచో ఇతనికి ఎంతమాత్రము మంగళము కలగదు"

4. "నేను ఈ రావణుని భార్యలను చూచి నట్లు రాముని భార్య యైన నీతను కూడ చూడ గలిగినచో నా జన్మ సఫల మగును."

5. "నేను ఈ రావణ భార్యలను చూచి నట్లు రాముని భార్యను కూడ చూడగలిగినచో అంగదాదివానరులు ప్రాయోవనేళము చేయక సుఖముగా ఉండురు."

6. ఈ రావణభార్యలు తీవించి ఉన్నట్లు నీర కూడ తీవించి ఉన్నచో రామునకు ప్రాణహాని కలుగక అరదు సుఖముగా ఉండును".

7. "రావణా! నీ నీ శ్రీలను భార్యలనుగా చేసికొన్నట్లు రాముని భార్యను కూడ నీ భార్యగా చేసుకొన్నచో నీకు వినాశము తప్పదు".

8. "నీర ఈ రావణభార్యల వలె అల్పసౌందర్యవరి కాదు. కావుననే ఆమె ఇక్కడ అగవడుదలెదు".

ఈ లాంటి వ్యాఖ్యలకు అందు ఉండదు. వినేవారికి ఓపిక ఉండవలెను. ప్రాచీన వ్యాఖ్యాతలు కూడ ఈ శ్లోకానికి స్పష్టంగా కనబడు అర్థమును (వ్రతి పర్యతాత్పర్యములలో చూపినదానిని, గ్రహించి "హనుమంతుడు నీర విషయములో ఆ విధముగా భావించి రస కపిస్వభావమును కనబరచినాడు. అని ఆశీ పించినాడు. దీనిని బట్టి ఏరు తరువాత చెప్పిన అర్థా లన్ని స్యకపోంకల్పితా లని స్పష్ట మగుచున్నది.

72

మూ. పునశ్చ సోఽచింతయదార్త రూపో
ద్రువం విశిష్టా గుణతో హి సీతా,
అథాయమస్యాం కృతివాన్మహాత్మా
లక్ష్మేశ్వరః కష్టమనార్యకర్మ.

73

ఇత్యార్థే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సుందరకాండే
నవమః స్కంధః.

ప్ర. అ. సః = హనుమంతుడు, అర్త రూపః = మిక్కిలి దుఃఖితు డై, పునశ్చ = మరల, అచింతయత్ = అలోచించెను. సీతా = నీర, ద్రువమ్ = నిశ్చయముగా, గుణతః = గుణమువలన, విశిష్టా = శ్రేష్ఠురాలు. అథ = అద్దె నను, మహాత్మా = గొప్ప బుద్ధి గల, అయం లక్ష్మేశ్వరః = ఈ లంకాధిపతి యైన రావణుడు, అస్యామ్ = ఈమె విషయమున, అనార్యమ్ = చెడ్డ పనిని, కృతవాన్ = చేసినాడు. కష్టమ్ = ఏమి కష్టము.

తా. నీర గుణములచేత చాలా ఉత్తమురాలు. సంభేహము లేదు. అయినను మహాత్ము డైన ఈ రావణుడు ఈమె విషయమున రేయకూడని పని చేసినాడు. ఎంత కష్టము! అని హనుమంతుడు చాల దుఃఖించుచు. మరల మనస్సులో అనుకొనెను.

78

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
సుందరకాండలో లోమిదవ సర్గ సమాప్తము.

❀

శ్రీ దశమః స్కంధః

[అంతఃపురములో నిద్రించుచున్న రావణుని, ఇతని అంతఃపుర స్త్రీలను హనుమంతుడు చూచుట. అతడు మండ్‌దరిని చూచి నీత అని భ్రాంశపడి, నీత కనబడినది కదా అని అతడు సంతోషించుట.]

మూ. తత్ర దివ్యోపమం మఖ్యం స్ఫూటికం రత్నతూపితమ్.
అవేక్షమాణో హనుమాన్ రదర్శ శయవాసనమ్. 1
దానైకాచ్చనచ్చితాల్లరైరేదూరైశ్చ వరాసనైః,
మహర్థాస్తరణోపేతైరుపపన్నం మహాధనైః. 2

ప్ర. ఆ. తత్ర = ఆ అంతఃపురమునందు, అవేక్షమాణః = పరిశీలించుచున్న
 మానుమాన్ = మానుమంతడు, దివ్యోపమమ్ = స్వర్గములో ఉండుదానితో
 సమానమూ, ముఖ్యమ్ = శ్రేష్ఠమూ, స్పృహికమ్ = స్పృహిమణివికారమూ, రత్న
 భూషితమ్ = రత్నములచేత అలంకరింపబడినదీ, రాస్త కాఞ్చానచిత్రాఙ్గైః = దంతపు
 నగిపీల చేతను, బంగారముచేతను విచిత్రమైన అవయవములు గల, వైడూర్యైః
 = వైడూర్యవికారము లైన, మహర్హాస్తరతోపేతైః = ఉత్తమ మైన అస్త
 రజములతో కూడిన, మహారత్నైః = గొప్ప దనము (మూల్యము) గల, వరాసనైః
 = శ్రేష్ఠ మైన అసనములతో, ఉపేతమ్ = కూడినదీ అయిన, శయనాసనమ్ =
 శయనములూ అసనములూ ఉన్న గృహభాగమును, తదర్క = చూచెను.

తా. హనుమంతుడు అంతఃపురము నంతను పరిశీలించుచు, అక్కడ ఒక ప్రక్క స్వర్ణములోని దేవేంద్రుని శయనాగారము వలె ఉన్న, శ్రేష్ఠ మైన శయ్యాసనాగారమును చూచెను. స్పటికమాణిక్యములతో చవటా చేసిన ఆ గృహము రత్నములచే అలంకృత మై ఉండెను. ఆ గృహములో అమూల్యము లైన మంచి ఆసనములు అమర్చబడి ఉండెను. ఆ ఆసనముల అవయవములు

దంతపు సగిషింతోను బంగారముతోను, వైడూర్యమాణిక్యముతోను విరిత్రములుగా ఉండెను. ఆయ్యత్తమము లైన ఆననములపై మంచి విలువ గల అస్తరణములు పరచి ఉండెను.

మూ. తస్య చైకతమే దేశే సోఽగ్ర్యమాలావిభూషణమ్,
దదర్శ పాణ్డారం చత్రం తారాధిపతిసన్నితమ్. 3

ప్ర. ఆ. సః = హనుమంతుడు, తస్య = ఆ శయనాగారముయొక్క, ఏకతమే = ఒక, దేశే = ప్రదేశమునందు, అగ్ర్యమాలావిభూషణమ్ = శ్రేష్ఠమైన పుష్పమాలలచే అలంకరింపబడినదీ, తారాధిపతిసన్నితమ్ = చంద్రునితో సమానమూ, పాణ్డారమ్ = తెల్లనిదీ అయిన, చత్రమ్ = చత్రమును, దదర్శ = చూచెను.

తా. హనుమంతుడు ఆ శయనగృహమునందు ఒక ప్రక్క, ఉత్తమమైన మాలలచే అలంకరింపబడినదీ, చంద్రునితో సమానమూ అయిన శ్రేతచృత్రమును చూచెను.

మూ. జాతదూపపరిక్షిప్తం చిత్రతానుసమప్రతమ్,
అశోకమాలావితరం దదర్శ పరమాసనమ్. 4

వారివ్యజనహస్తాభిరీక్యమానం సమన్తతః,
గన్తే శ్చ వివిధైర్దుష్టం వరదూపేన దూపితమ్. 5

పరమాన్తరజాస్తీర్ణమావికాజిననంవృతమ్,
రామభిర్వరమాల్యానాం సమన్తాదుపశోభితమ్. 6

ప్ర. ఆ. జాతదూపపరిక్షిప్తమ్ = బంగారముతో చేయబడినదీ, చిత్రతానుసమప్రతమ్ = అగ్నిలో సమానమైన శాంతి గలదీ, అశోకమాలావితరమ్ = అశోకపుష్పమాలలచే వ్యాప్తమూ, వారివ్యజనహస్తాభిః = వింజామరలు హస్తములందు గల శ్రీలచేత, సమన్తతః = నలు వైపుల, రీక్యమానమ్ = విసరబడుతున్నదీ, వివిధైః = అనేకవిధము లైన, గన్తేః = సువాసనలచేత, తాప్తమ్ = పొందబడినదీ, వరదూపేన = శ్రేష్ఠమైన దూపముచేత, దూపితమ్ = దూపించచేయబడినదీ, పరమాన్తరజాస్తీర్ణమ్ = శ్రేష్ఠమైన అస్తరణముచేత కప్పబడి

నదీ, ఆవిశాదినసంవృతమ్ = గొట్టెం చర్మముంచేత కప్పబడినదీ, సమస్తాః = అంతటను, వరమాల్కానామ్ = శ్రేష్ఠము లైన మాలికల, దామధి = పంక్తుల చేత, ఉపశోభితమ్ = ప్రకాశింపజేయబడినదీ అయిన, వరమాసనమ్ = శ్రేష్ఠ మైన ఆసనమును, దదర్శ = చూచెను.

తా. హనుమంతుడు అక్కడ లంగారముతో నిర్మించిన, అగ్ని వంటి శాంతి గల ఉత్తమ మైన ఆసనమును చూచెను. ఆశోకపుష్పమాలంతో వ్యావ్ర మై ఉన్న దాని చుట్టును నిండి వింజామరలు చేత దరించిన స్త్రీలు పీచుచుండిరి. అనేకవిధము లైన సుగంధద్రవ్యములతో నిండియున్న దానికి మంచి దూపము వేసి అధిక మైన సుగంధమును కల్పించిరి. దానిపై గొట్టెం చర్మములు ఇత రము లైన మంచి అర్పాదనములు వరలి ఉండెను. దాని చుట్టు శ్రేష్ఠము లైన పుష్పమాలలు కట్టి ఉండెను. 4, 5, 6

మూ. తస్మిన్ జీమూతసంకాశం ప్రదీప్తోత్తమకుण्डలమ్,
లోహితాక్షం మహాబాహుం మహారజతవాససమ్. 7

లోహితేనాసులిప్రాజ్ఞం వన్దనేన సుగన్ధినా,
సన్ధ్యారక్తమివాకాశే తోయదం సతదీర్ఘజమ్. 8

వృతమాభరణైర్దివ్యైః సురూపం కామరూపిణమ్,
సవృక్షవసగుల్మాద్యం ప్రసువ్తమివ మన్దరమ్. 9

క్రీడిత్యోపరతం రాత్రౌ వరాభరణభూషితమ్,
ప్రియం రాక్షసకన్యానాం రాక్షసానాం సుభావహమ్. 10

వీర్యా వ్యుపరతం దాపి దదర్శ స మహాకపి,
భాస్వరే శయనే వీరం ప్రసువ్తం రాక్షసాధిపమ్. 11

ప్ర. అ. స = ఆ, మహాకపి = హనుమంతుడు, జీమూతసంకాశమ్ = మేనుముతో సమానుడూ, ప్రదీప్తోత్తమకుण्डలమ్ = ప్రజ్వలించుచున్న, (ప్రకాశించుచున్న) ఉత్తమము లైన కుండలములు కలవాడూ, లోహితాక్షమ్ = ఎఱ్ఱని నేత్రములు కలవాడూ, మహాబాహుమ్ = గొప్ప బాహువులు కలవాడూ, మహారజతవాససమ్ = లంగారు వస్త్రములు దరించినవాడూ, లోహితేన = ఎఱ్ఱని,

సుగన్ధినా = మంచి సువాసన గల, చన్దనేన = చందనముచేత, అమలిప్రాణమ్ =
 పూయబడిన శరీరము గలవాడూ, దివ్యైః = అద్భుత మైన, అభరణైః = అభరణ
 ములతో, వృతమ్ = కూడినవాడూ, సన్ధ్యారక్తమ్ = సంధ్యాకాలముచే ఎఱ్ఱగా
 ఉన్న, సతదిర్ఘమ్ = మెరపుల సముదాయముతో కూడిన, అకాశే = అకాశము
 నందలి, తోయదమివ = మేనుము వలె ఉన్నవాడూ, సురూపమ్ = మంచి
 రూపము గలవాడూ, కామరూపిణమ్ = స్వేచ్ఛారూపము గలవాడూ, పరావరణ
 రూపితమ్ = శ్రేష్ఠము లైన అలంకారములచేత అలంకరింపబడినవాడూ, రాత్రౌ
 = రాత్రియందు, క్షీడిత్యా = రలికెలు సలిపి, ఉపరతమ్ = విరమించినవాడూ,
 సప్యక్షవనగుర్మాథ్మమ్ = వృక్షసముదాయముతోను పౌదలతోను నిండిన, వ్రసు
 వ్రమ్ = నిద్రించుచున్న, మన్దరమ్ ఇవ = మందర పర్వతము వలె ఉన్నవాడూ,
 రాక్షసకన్యానామ్ = రాక్షసకన్యలకు, ప్రియమ్ = ప్రియుడూ, రాక్షసానామ్ =
 రాక్షసులకు, సుఖావహమ్ = సుఖము కలిగించువాడూ, వీత్యా = మర్యపాసము
 చేసి, ఉపరతమ్ = విరమించిన వాడూ అయిన, తస్మిన్ = ఆ, భాస్వరే = వ్రకా
 కించుచున్న, శయనే = శయనమునందు, వ్రసువ్రమ్ = నిద్రించుచున్న, పీరమ్ =
 ఏడు లైన, రాక్షసాధిపమ్ = రాక్షసరాజును, రరర్య = చూచెను.

తా. వ్రకాకించుచున్న ఆ శయనముపీద ఏడు లైన రావణుడు నిద్రించు
 చుండెను, అతడు మేనుము వలె ఉండెను. అతని ఉత్తమము లైన మందర
 ములు మెరయుచుండెను. ఎఱ్ఱని నేత్రములు, మహావాహవులు గల అతడు
 బంగారు వస్త్రములు ధరించెను. మంచి సువాసన గల ఎఱ్ఱని చందనము శరీర
 మంతా పూసికొని, అత్యద్భుతము లైన అభరణములు ధరించి ఉన్న అతడు
 సంధ్యారాగము వ్రసరించి, మెరపులు మెరయుచున్న అకాశముపై ఉన్న
 మేనుము వలె ఉండెను. స్వేచ్ఛానుసారముగా రూపమును ధరించగలిగిన అతని
 రూపము బాల చక్కగా ఉండెను. శ్రేష్ఠము లైన అభరణములు ధరించిన
 అతడు రాత్రి అంతయు రలికెలు సలిపి విక్రమించుచుండెను. అందుచే అతడు
 వృక్షసముదాయముతోను, పౌదలతోను నిండిన నిద్రించుచున్న మందర పర్వ
 తము వలె ఉండెను. రాక్షస స్త్రీలకు ప్రియుడు, రాక్షసులకు సుఖమును కలి
 గించువాడూ అయిన అతడు మర్యపాసము చేసి ఆ మత్తుతో నిద్రించుచుండెను.
 అట్టి రాక్షసరాజు లైన రావణుని హనుమంతుడు చూచెను. 7-11

మూ. నిశ్శయనంతం యథా నాగం రావణం వానరర్షభః.

అసాద్య పరమోద్విగ్నః సోఽపానరృక్పూరితవత్. 12

ప్ర. అ. స. వానరర్షభః = అ వానరశ్రేష్ఠుడు, నాగం యథా = మహాసర్పము వలె, నిశ్శసన్తమ్ = ఈపిరి వదలుచున్న, రావణమ్ = రావణుని, అసాద్యః = సమీపించి, పరమోద్విగ్నః = మిక్కిలి దిగులు చెందినవాడై, సునీతవత్ = రాం తయవడినవాడై, అసాసర్పత్ = దూరముగా తొంగిపోయెను.

తా. దీర్ఘనిశ్శాసములతో, బుసలు కొట్టుచున్న మహాసర్పము వలె ఉన్న అ రావణునికి దగ్గరగా వెళ్ళిన ఆ హనుమంతుడు, మిక్కిలి దిగులు చెంది రాం తయవడి దూరముగా వెళ్ళిపోయెను.

వి. హనుమంతునివంటి మహావీరుడు కూడ నిద్రించుచున్న రావణుని దగ్గరనుండి చూడగానే ఒక్క సారి ఉలిక్కిపడి, తయముతో దూరముగా తొంగి పోయినా దనగా అది రావణుని ప్రభావారిశయమును సూచించుచున్నది. దీని వలన హనుమంతుని మహర్త్తమునకు ఏదో లోపము వచ్చిన దని భావించి వేరు వేరు భావములు చెప్పుట అవాచక్కము. ఇదే చార్యుని చూపించు కవితాశిల్ప సౌందర్యము.

12

మూ. అథారోహణమాసాద్య వేదికా న్తరమాశ్రితః,

సుప్తం రాక్షసకార్థూలం ప్రేక్షతే స్మ మహాకపిః. 13

ప్ర. అ. మహాకపిః = హనుమంతుడు, అథ = అటు పిమ్మట, అరోహణమ్ = మెట్టమార్గమును, అసాద్యః = చేరి, వేదికా న్తరమ్ = మరియొక వేదికను, ఆశ్రితః = ఆశ్రయించినవాడై, సుప్తమ్ = నిద్రించుచున్న, రాక్షసకార్థూలమ్ = రాక్షసశ్రేష్ఠుని, ప్రేక్షతే స్మ = చూచెను.

తా. పిమ్మట, హనుమంతుడు మెట్ట మీదుగా మరి యొక వేదిక ఎక్కి, అక్కడినుండి, నిద్రించుచున్న రావణుని పరీక్షగా చూచెను.

13

మూ. శుశుభే రాక్షసేన్ద్రస్య స్వపతః శయనోత్తమమ్,

గన్తహస్తిని సంవిష్టే యథా ప్రసవజం మహత్. 14

ప్ర. అ. స్వపతః = నిద్రించుచున్న, రాక్షసేన్ద్రస్య = రాక్షసరాజయొక్క, శయనోత్తమమ్ = శ్రేష్ఠ మైన శయనము, గన్తహస్తిని = మదవు దేనుగ, సంవిష్టే

= శయనించిన దగుచుండగా, మహాత్ = గొప్ప, ప్రసవణం యథా = సెలయూటవలె, కుకుటే = ప్రకాశించెను.

తా. రావణుడు వండుకొని నిద్రించుచున్న ఆ శ్రేష్ఠమైన శయనము మదపు దేనుగ కూర్చున్న పెద్ద సెలయూటవలె ప్రకాశించెను. 14

మూ. కాఞ్చనాత్మదనద్ధౌ త దదర్శ స మహాత్మనః,
విక్షిప్తౌ రాక్షసేన్ద్రస్య కుజావిన్ద్రధ్వజోపమా. 15

ఐరావతవిషాజాగ్రై రావీదనకృతవ్రతా,
వత్సోల్లిలితపీనాంసౌ విష్ణుచక్రపరిక్షత. 16

పీనౌ సమసుజాతాంసౌ సంగతో బలసంయుతౌ,
సుంక్షణనఖాజ్ఞాప్తౌ స్వల్లలీలలక్షితౌ. 17

సంహతో పరిమాళాతో వృత్తౌ కరికరోపమా,
విక్షిప్తౌ శయనే కుకుటే వశ్యాకీర్త్యావివోరగా. 18

శశక్షరజకల్పేన సుశీలేన సుగన్ధినా,
చన్దనేన పరాధ్యేన స్వసులిపౌ స్వలక్ష్మితౌ. 19

ఉత్తమస్త్రీవిమృదితో గన్తోత్తమనిషేవితౌ,
యక్షపన్నగగన్ధర్వ దేవదానవరావిజౌ. 20

ప్ర. ఆ. సః = హనుమంతుడు, మహాత్మనః = మహాత్ముడైన, రాక్షసేన్ద్రస్య = రావణునియొక్క, కాఞ్చనాత్మదనద్ధౌ = ఐంగారు రావంతులచే కట్టబడినవీ, విక్షిప్తౌ = దూరముగా పడవేయబడినవీ, ఇన్ద్రధ్వజోపమా = ఇంద్రధ్వజముతో సమానమైనవీ, ఐరావతవిషాజాగ్రై = ఐరావతముయొక్క దండాగ్రముచేత, ఆవీదనకృతవ్రతా = పొడుచుటచేత చేయబడిన వ్రణములు గలవీ, వత్సోల్లిలితపీనాంసౌ = వ్రణముచేత రాయబడిన బరిసిన కుజప్రదేశములు గలవీ, విష్ణుచక్రపరిక్షత = విష్ణువుయొక్క చక్రముచేత కొట్టబడినవీ, పీనౌ = బరిసినవీ, సమసుజాతాంసౌ = సమముగా చక్కగా పెరిగిన కుజములు గలవీ, సంగతో = దేహమునకు సరిపడునట్లున్నవీ, బలసంయుతౌ = బలముతో కూడినవీ, సుంక్షణ

నఖాల్లాష్టై = మంచి రక్షణములు గల గోళ్లు బొటనవ్రేళ్లు గంటి, స్వల్పాకరం
 ంక్షితౌ = మంచిచేళ్లతోను అరచేతులతోను కూడినవి, సంహతౌ = దృఢ మైన
 సంధిబంధములు కంటి, పరిపూకారౌ = పరిపూ వంటి ఆకారము కంటి, వృత్తౌ =
 మాంసపుష్పిచే గుండ్రముగా ఉన్నవి, కరికరోవహౌ = ఏనుగు తొండముతో
 సమాన మైనవి, శుభ్రే = శుభ్ర మైన, శయనే = శయనమునందు, విక్షిప్తౌ = వడ
 వేయబడిన, పశ్చాత్తౌ = బదు తంటు గల, ఉరగౌ ఇవ = సర్పముల వలె ఉన్నవి,
 శశక్షరజకల్పేన = దెవుల విర్మి ర క్తముతో సమాన మైన, సుశీతేన = బాల చల్ల
 నైన, సుగన్ధివా = మంచి సువాసన గల, పరాధ్యేన = శ్రేష్ఠ మైన, చన్దనేన =
 చందనముచేత, స్వనుతిస్తౌ = బాగుగా పూయబడినవి, స్వరంక్యతౌ = చక్కగా
 అలంకరింపబడినవి, ఉత్తమస్త్రీవిమృదితౌ = ఉత్తమస్త్రీలచేత మర్చింపబడినవి,
 గన్తోతమనిషేవితౌ = ఉత్తమ మైన గంధముచే నేవించబడినవి, యక్షవన్నగ
 గన్త్యదేవదానవరావిజౌ = యక్షులను, వన్నగులను, గంధర్వులను, దేవతలను,
 దానవులను ఏర్పించినవి అయిన, భుజౌ = భుజములను, రదరృ = చూడెను.

రా. హనుమంతుడు, శుభ్ర మైన శయనముపైర ఆటలు ఇటు వారవిడచి
 ఉన్న, మహాత్ము లైన ఆ రాక్షసేంద్రుని రెండు బాహువులను చూడెను. అం
 రపు బాహువులు దరించి ఇంద్రధ్వజము వలె ఉన్న ఆ బాహువుల మీద అరా
 వతము దండములతో పొడుచుటచే ఏర్పడిన గాయములు కనబడుచుండెను.
 అరిసిన అతని భుజములు ఆ యా యుద్ధములలో దేవేంద్రుడు ప్రయోగించిన
 పక్షాయుధపు రాపిడిని, విష్ణురక్తప్రహారములను పొంది ఉండెను. అరిసి, దేహ
 ప్రమాణమునకు అనుగుణముగా ఉన్న ఆ బాహువులు చక్కని భుజములతో బాల
 శంఖము కంటిగా కనబడుచుండెను. వారి గోళ్లు, బొటనవ్రేళ్లు, ఇతరము లైన
 వ్రేళ్లు, అరచేతులు ఉత్తమరక్షణములతో ప్రకాశించుచుండెను. అవి దృఢ మైన
 సందులతో పరిపూర (కొట గడియల) వలె ఉండెను. ఏనుగు తొండము వలె
 గుండ్రముగా ఉండెను. బాగుగ అలంకరించిన ఆ బాహువులకు కుందేటి ర క్తము
 వలె ఎఱ్ఱ నైన, చల్లని, సుగంధము గల మంచిగంధము పూయబడెను. ఉత్తమ
 స్త్రీలచే మర్చింపబడుచుండు ఆ బాహువులకు ఆయుర్తమము లైన ఇతర సుగంధ
 ద్రవ్యములు కూడ పూయబడి ఉండెను. ఆ బాహువులు ఎన్నో పర్యాయములు
 యక్షులను, వన్నగులను, గంధర్వులను, దేవతలను, దానవులను ఏర్పించినవి.

మూ. దదర్శ స కపిస్తత బాహూ శయనసంస్థితో,
మన్దరస్యాన్తరే సుప్తౌ మహాహీ రుషితావివ. 21

ప్ర. అ. సః కపిః = ఆ హనుమంతుడు, తత = అక్కడ, మన్దరస్య = మందరపర్వతముయొక్క, అన్తరే = మధ్యయందు, సుప్తౌ = నిద్రించుచున్న, రుషితా = కోపించిన, మహాహీ ఇవ = గొప్ప సర్పముల వలె ఉన్న, శయన సంస్థితో = శయనముపై ఉన్న, బాహూ = బాహువులను, దదర్శ = చూచెను.

తా. హనుమంతుడు అక్కడ మందరపర్వతమునందు నిద్రించుచున్న, కోపస్వభావము గల మహాసర్పముల వలె ఉన్న, ఆ రావణుని రెండు బాహువులను చూచెను. 21

మూ. తాల్కాం స పరిపూర్ణాల్కాః కుజాల్కాం రాక్షసేశ్వరః,
శుశుభేఽచలసంకాశః శృజ్జాల్కామివ మన్దరః. 22

ప్ర. అ. అచలసంకాశః = పర్వతముతో సమాను డైన, సః = ఆ, రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసశ్రేష్ఠుడు, పరిపూర్ణాల్కామ్ = నిండుగా ఉన్న, తాల్కామ్ = ఆ, కుజాల్కామ్ = రెండు కుజములతో, శృజ్జాల్కామ్ = రెండు శిఖరములతో, మన్దరః ఇవ = మందరపర్వతము వలె, శుశుభే = ప్రకాశించెను.

తా. పర్వతముతో సమాను డైన ఆ రావణుడు, చక్కగా బలినె ఉన్న రెండు కుజములతో మందరపర్వతము వలె ప్రకాశించెను.

మూ. చూతపుష్పాగసురభి ర్వకుళోత్తమసంయుతః,
మృష్టాన్తరససంయుక్తః పానగన్ధపురస్కృతః, 23
తస్య రాక్షససింహస్య నిశ్చక్రామ మహాముఖాత్,
శయానస్య వినిఃశ్వాసః పూరయన్నివ తద్ గృహమ్. 24

ప్ర. అ. శయానస్య = శయనించి యున్న, తస్య రాక్షససింహస్య = ఆ రాక్షసశ్రేష్ఠునియొక్క, మహాముఖాత్ = గొప్ప ముఖమునుండి, చూతపుష్పాగసురభిః = చూతపుష్పముల వలె, పుష్పాగపుష్పముల వలె పరిమళించుచున్నదీ, వకుళోత్తమసంయుతః = శ్రేష్ఠ మైన వకుళపుష్పగంధముతో కూడినదీ, మృష్టాన్తరససంయుక్తః = మృష్టాన్నముయొక్క రసముతో కూడినదీ, పానగన్ధపురస్కృతః

= మధ్యగంధము ముందు గలదీ, అయిన, వినిఃశ్వాసః = నిశ్వాసము, తత్ = అ, గృహమ్ = గృహమును. పూరయన్నివ = నింపుచున్నది వలె, నిశ్పక్రామ = బయల్పెడలెను.

తా. నిద్రించుచున్న ఆ రాక్షసశ్రేష్ఠుని నిశాంమైన ముఖమునుండి, నిశ్వాసవాయువు, ఆ గృహము నంతను నింపివేయుచున్నట్లు బయలుపెడలుచుండెను. చూతపుష్ప - పుష్పాగపుష్పముల వలె. ఉత్తమ మైన బొగడపూవుల వలె పరిమళించుచున్న ఆ నిశ్వాసవాయువు మధురము లైన అన్నముల రసమంశువాసనలతోను, మధ్యగంధముతోను కూడ నిండి యుండెను. 23, 24

మూ. ముక్తామణివిచిత్రేణ కాశ్చనేన విరాజితమ్,
మకుదేనాపవృత్తేన కుణ్డలోజ్జ్వలితాననమ్. 25

ర క్తచన్దనదిగ్ధేన తథా హరేణ శోభినా,
పీనాయతవిశాలేన వక్షసాభివిరాజితమ్. 26

పాణ్డరేణాపవిధేన క్షౌమేణ కరణీక్షణమ్,
మహార్ద్రేణ సుసంవీతం పీతేనో తమవాససా. 27

మాషరాశివ్రతీకాశం నిశ్క్వసన్తం కుజ్జ్వలత్,
గాణ్డే మహతి తోయాన్తే ప్రసుప్తమివ కుణ్డరమ్. 28

చతుర్థిః కాశ్చ నైర్దీప్తిర్దీప్యమానచతుర్థికమ్,
ప్రకాశీకృతసర్వాజ్ఞం మేమం విద్యుద్గజైరివ. 29

పాదమూలగలాశ్చాపి దదర్శ సుమహాత్మనః,
పత్నీః స ప్రయతార్యస్య తస్య రక్షఃపతేర్గృహే. 30

ప్ర. అ. సః = ఆ హనుమంతుడు, తస్య రక్షఃపతేః = ఆ రాక్షసరాజు యొక్క, గృహే = గృహమునందు. ముక్తామణివిచిత్రేణ = ముత్యములతోను, మణులతోను విచిత్రవర్ణము గల, కాశ్చనేన = బంగారు వికార మైన, అపవృత్తేన = ప్రక్కకు ఒరిగిన, మకుదేన = కిరీటములేత, విరాజితమ్ = ప్రకాశింపజేయబడినవాడూ, కుణ్డలోజ్జ్వలితాననమ్ = కుండలములచేత ప్రకాశింపజేయబడిన

ముఖము కలవాడూ, రక్తవస్త్రవర్తిగ్నేన=ఎఱ్ఱని చందనముచేత వూయండినదీ, హారేణ=హారముతో, శోభినా=వ్రకాశించుచున్నదీ, వినాయకవికారేన=అరిసి పొడవుగా వికారముగా ఉన్నదీ అయిన, వక్షసా=వక్షస్థలముచేత, అరివిరాజితమ్=వ్రకాశింపచేయబడుచున్నవాడూ, పాణ్డరేణ=తెల్లని, అపచిద్ధేన=మీద బాదుచున్న, కౌమేణ=పట్టువస్త్రముతో కూడినవాడూ, కరణేక్షణమ్=రక్తము వలె ఎఱ్ఱగా ఉన్న నేత్రములు కలవాడూ, మహార్దేణ=శ్రేష్ఠ మైన, పీతేన=వచ్చని, ఉత్తమవాససా=ఉత్తమ మైన వస్త్రముచేత, సుసంవితమ్=బాగుగా కట్టబడినవాడూ, మాషరాశిప్రతీకాశమ్=మినుముం రాశితో సమానుడూ, కుబ్జవర్=సర్పమువలె, నిశ్శ్వసంతమ్=నిట్టూర్చుచున్నవాడూ, మహారి=విశాం మైన, గాల్గే=గంగకు సంబంధించిన, తోయానే=అమర్యమునందు, వ్రసుంతమ్=నిద్రించుచున్న, కుజ్జరమ్ ఇవ=ఏనుగ వలె ఉన్నవాడూ, కాఞ్చనైః=బంగారువికార మైన, చతుర్వి=నాలుగు, దీపైః=దీపములచేత, దీప్యమానచతుర్విశమ్=వ్రకాశింపచేయబడిన నాలుగు దిక్కులు కలవాడూ, విద్యుర్దణైః=మెరపుల సముదాయములచేత, వ్రకాశీకృతసర్వాక్షమ్=వ్రకాశింపచేయబడిన సకల ఆవయవములూ గల, మేఘమ్ ఇవ=మేఘము వలె ఉన్నవాడూ అయిన రావణుని, ప్రయథార్కస్య=ఇష్ట లైన థార్కలు గల, సుమహాత్మనః=రాం మహాత్ము లైన ఆ రావణునియొక్క, పాదమూలగళాః=పాద సమీపమునం దున్న, పద్మీశ్వ=ఛార్మకను, దదర్శ=చూచెను.

రా. రావణుని శయనాగారములో, హనుమంతుడు, నిద్రించుచున్న రావణుని, ఛార్మకంపై అధితానురాగవంతు లైన ఆ మహాత్ముని పాదముల చెంత నిద్రించుచున్న అతని ఛార్మకనూ చూచెను. ఆ రావణుడు, ముత్యములు, మణులు పొదుగుటచేత విచిత్రవర్ణములతో ఉన్న, కొంచెము ప్రక్కకు ఒరిగిన, బంగారు కిరీటముతో వ్రకాశించుచుండెను. అతని ముఖము కుండలములతో వ్రకాశించుచుండెను. పొడవుగా, వికారముగా, అరిసి ఉన్న అతని వక్షస్థలము వూనికొనిన ఎఱ్ఱని చందనముతోను, అంద మైన హారములతోను అలరారుచుండెను. అతడు తెల్లని పట్టువస్త్రమును ఉత్తరీయముగాను, అత్యుత్తమ మైన పీతాంబరమును పరిధానీయము గాను (కట్టు వస్త్రముగాను) ధరించెను. కంఠ రక్తము వలె ఎఱ్ఱగా ఉండెను. (దీనిని పర్తి ఆ సమయమున అతడు నిద్రలో కంఠ సగము తెరచికొని ఉండె నని ఉపాంశవలెను). మహాసర్పము

వలె బుసలుకొట్టచు, మినుముల రాసివలె ఉన్న ఆతడు విశాం మైన గంగాజల
మధ్యమున నిద్రించుచున్న గలము వలె ఉండెను. నాలుగు దిక్కులను ప్రకా
శింపజేయుచున్న నాలుగు దీపములు ఆతని చుట్టూ ఉండుటచే ఆతడు మెరపుల
సముదాయముచేత అంతటా ప్రకాశించుచున్న మేఘము వలె ఉండెను. 25-30

మూ. శశిప్రకాశవదనాశ్చారుకుణ్డలభూషితాః,

అష్టానమాల్కాభరణా దదర్శ హరియాదవః, 31

ప్ర. అ. హరియాదవః = హనుమంతుడు, శశిప్రకాశవదనాః = చంద్రుని
ప్రకాశమువంటి ప్రకాశము గల ముఖములు గలవారూ, శారుకుణ్డలభూషితాః =
అంద మైన కుండలములచే అలంకరింపబడినవారూ, అష్టానమాల్కాభరణాః =
వాదని మాలలూ ఆభరణములూ కలవారూ అయిన రావణభార్యలను, దదర్శ =
చూడెను.

కా. ఆ రావణుని భార్యల ముఖములు చంద్రుని వలె ప్రకాశించు
చుండెను. వారు అంద మైన కుండలములు ధరించిరి వారు ధరించిన పుష్ప
మాలలు వాడిపోలేదు. అలంకారములు నూయలేదు. 31

మూ. సృత్రవాదిత్రకుశలా రాక్షసేన్ద్రుజాబ్జగాః,

వరాభరణధారిణ్యో నిషణ్ణా దదృశే హరిః. 32

ప్ర. అ. హరిః = హనుమంతుడు, సృత్రవాదిత్రకుశలాః = సృత్రము
సండు, వాద్యములందు నేర్చుగలవారు, రాక్షసేన్ద్రుజాబ్జగాః = రావణుని
రుజుములను ఒడిని పొంది ఉన్నవారూ, వరాభరణధారిణ్యః = శ్రేష్ఠ మైన
అలంకారములను ధరించినవారూ, నిషణ్ణాః = నిద్రించినవారూ అయిన
రావణభార్యలను, దదృశే = చూడెను.

కా. రావణుని రుజుముల దగ్గర, తొడల దగ్గర వడి యుండి నిద్రించు
చున్న ఆ స్త్రీలు సృత్రమునందు, వివిధవాద్యవాదనమునందు నేర్చుగలవారు.
వారందరూ ఉత్తమము లైన అలంకారములు ధరించి ఉండిరి. 32

మూ. వజ్రవైదూర్యగర్భాటి శ్రవణాన్తేషు యోషితామ్,

దదర్శ తాపసీయాని కుణ్డలాన్యగదాని చ. 33

ప్ర. అ. యోషితామ్ = ఆ శ్రీయొక్క, శ్రవణానేషు = చెవుల చివరి ప్రదేశములందు, వజ్రవైడూర్యగర్భాణి = వజ్రములూ, వైడూర్యములూ గర్భము నందు గలదీ, తావనీయాని = బంగారు వికార మైనవీ అయిన, కుణ్డరాని = కుండలములనూ, అణ్డరాని చ = తాహుపుడులనూ, దదర్శ = చూచెను.

తా. హనుమంతుడు ఆ శ్రీం చెవులకు ధరించిన, మధ్య నున్న వజ్రముల తోను, వైడూర్యములతోను మెరయుచున్న బంగారు కుండలములను, అట్టివే అయిన తాహుపుడులనూ చూచెను. 33

మూ. తాసాం చన్దోఽపమైర్యత్నైః శుభైర్లలితకుణ్డలైః,
విరరాజ విమానం తన్న తస్మాదాగజ్జైరివ. 34

ప్ర. అ. లలితకుణ్డలైః = సుందరము లైన కుండలములు గలవీ, చన్దోఽపమైః = చంద్రునితో సమానములూ, శుభైః = సుందరములూ అయిన, తాసామ్ = ఆ శ్రీయొక్క, వత్నైః = ముఖములతో, తత్ విమానమ్ = ఆ విమానము, తాదాగజ్జైః = నక్షత్రగణములతో, సదః ఇవ = అకాశము వలె, విరరాజ = ప్రకాశించెను.

తా. సుందరము లైన కుండలములు గల, చంద్రుని వంటి వారి ముఖములతో, ఆ విమానము, నక్షత్రసముదాయముతో అకాశము ప్రకాశించి వట్లు ప్రకాశించెను. 34

మూ. మదవ్యాయామఖిన్నాస్తా రాక్షసేన్ద్రస్య యోషితః,
తేషు తేష్యవకాశేషు ప్రసుప్తాస్తనుమధ్యమాః. 35

ప్ర. అ. మదవ్యాయామఖిన్నాః = మదముచేతను, రతితేజోచేతను అరిగిన, తనుమధ్యమాః = సన్నని నడుములు గల, తాః = ఆ, రాక్షసేన్ద్రస్య = రావణుని యొక్క, యోషితః = శ్రీలు, తేష తేషు = ఆ యా, అవకాశేషు = అవకాశము లందు, ప్రసుప్తాః = నిద్రించిరి.

తా. సన్నని నడుములు గల ఆ రావణబాహుళ్య లందరు, మదముచేతను, రతితేజులచేతను అరిగిపోయినవారై, ఎక్కడ అవకాశము దొరికిన అక్కడ శయనించిరి. 35

మూ. అజ్ఞహరై నతైవాన్యా కోమలైర్నృతకాలినీ,
విన్యస్తకుటసర్వాణ్ణీ ప్రసుప్తా వరవర్తినీ.

36

ప్ర. అ. అన్యా = మరి యొక, నృతకాలినీ = నృతమునందు నేర్పు గల, వరవర్తినీ = స్త్రీ, కోమలైః = మృదు వైన, అజ్ఞహరైః = అంగవిన్యాసము లతో, తతైవ = అట్లే, విన్యస్తకుటసర్వాణ్ణీ = విన్యాసము చేయుటదీని సకలావయవములు కలదై, ప్రసుప్తా = నిద్రించినది.

తా. నృతమునందు నేర్పు గల ఒక స్త్రీ. నృతము చేయుచున్నపుడు ఎట్టి అంగభంగిమ లుండునో అట్టి అంగభంగిమలనే శయనించినపుడు కూడ చేయుచు నిద్రించెను.

36

మూ. కాచిర్వీణాం పరిష్కణ్య ప్రసుప్తా సంప్రకాశతే,
మహానదీప్రకీర్ణేన నలినీ పౌరమాశ్రితా.

37

ప్ర. అ. వీణామ్ = వీణను, పరిష్కణ్య = కౌగలించుకొని, ప్రసుప్తా = నిద్రించుచున్న, కాచిత్ = ఒకానొక స్త్రీ, మహానదీప్రకీర్ణా = మహానదిచేత లైటకు విసరివేయబడినదై, పౌరమ్ = నావను, అశ్రితా = ఆశ్రయించిన, నలినీన = పద్మంత వలె, సంప్రకాశతే = ప్రకాశించుచుండెను.

తా. వీణను కౌగలించుకుని నిద్రించుచున్న ఒక వైణికురాలు, మహానదీ ప్రవాహమునకు లైటకు కొట్టుకొని వచ్చి చిన్న నావకు తగుల్కొన్న పద్మంత వలె ప్రకాశించుచుండెను.

37

మూ. అన్యా కక్షగతేనైవ మద్భుతేనానీతేక్షణా,
ప్రసుప్తా భామినీ భాతి బాలపుత్రేన వత్సలా.

38

ప్ర. అ. కక్షగతేనైవ = చంకలోనే ఉన్న, మద్భుతేన = మద్భుత మను వాద్యముతో, ప్రసుప్తా = నిద్రించుచున్న, అన్యా = మరి యొక్క, అనీతేక్షణా = నల్లని కండ్లు గల వనిత, వత్సలా = వాత్సల్యవంతురాలూ, భాతి = బాలులైన పుత్రుడు కంటి అయిన, భామినీన = స్త్రీ వలె, భాతి = ప్రకాశించుచుండెను.

తా. మద్భుత మను వాద్యము చంకలో ఉండగానే నిద్రించుచున్న మరి

యొక యువరి, బాలు దైన పుత్రుని చంకలో ఎత్తికొన్న పుత్రచాత్పల్యవంతురా
లగు న్త్రీ వలె ఉండెను. 38

మూ. పటహం దారుసర్వాజ్ఞీ వీర్య శేతే శుభ స్తనీ,

చిరస్య రమణం లబ్ధ్యా పరిష్కట్యేవ భామినీ. 39

ప్ర. అ. దారుసర్వాజ్ఞీ = అంద మైన సకలావయవములు గలదీ, శుభ
స్తనీ = అంద మైన స్తనములు గలదీ అయిన, భామినీ = ఒక స్త్రీ, చిరస్య =
చిరకాలమునకు, రమణమ్ = ప్రിയుని, లబ్ధ్యా = పొంది, పరిష్కట్యేవ = తొగ
రించుకొని వలె, పటహమ్ = పటహ మనే వాద్యమును, వీర్య = గర్భిగా తొగ
రించుకొని, శేతే = శయనించెను.

తా. అంద మైన సర్వావయవములూ, మనోహరము లైన స్తనములూ
గల మరి యొక యువరి, పటహ మను వాద్యమును, చాలకాలానికి లభించిన
ప్రియుని తొగరించుకొన్నట్లు గర్భిగా తొగరించుకొని నిద్రించుచుండెను. 39

మూ. కాచిద్వంశం పరిష్కట్య సుప్తా కమలలోచనా,

రహః ప్రయతమం గృహ్య సకామేవ చ భామినీ. 40

ప్ర. అ. కమలలోచనా = కమలమువంటి నేత్రములు గల, కాచిత్ =
ఒకానొక వనిత, వంశమ్ = వేణువును, పరిష్కట్య = తొగరించుకొని, రహః =
రహస్యమునందు, ప్రయతమమ్ = అత్యంతము ప్రయు దైనవానిని, గృహ్య =
పట్టుకొని, సకామా = కామముతో కూడిన, భామినీవ = భామిని వలె, సుప్తా =
నిద్రించినది.

తా. కమలముల వంటి లోచనములు గల మరి యొక యువరి వేణువును
తొగరించుకొని, కామవంతురా లగు భామిని ప్రయతముని ఏకాంతప్రదేశము
నందు గ్రహించి శయనించి నట్లు శయనించెను. 40

మూ. విపశ్చేం పరిగృహ్యన్యా నియతా నృతకాలినీ,

నిర్రావళమనుప్రాప్తా సహ కా నైవ భామినీ. 41

ప్ర. అ. నృతకాలినీ = నృతముతో ప్రకాశించు, అన్యా = మరి యొక
స్త్రీ, విపశ్చేమ్ = ఏడు రీతిగం విడుచు, పరిగృహ్య = గ్రహించి, నియతా =

దానితో సంబంధము లేదు, సహజానా = కాంతునితో కూడిన, తామినీవ = స్త్రీ వలె, నిద్రావళమ = నిద్రావళమును, అనుప్రాప్తా = పొందినది.

తా. స్వప్నమునందు నేర్చు గల మరి యొక వనిత, ఏడు దిగం వీణను గ్రహించి, దానిని దగ్గరగా హృదయమునకు హత్తుకొని, కాంతునితో కూడిన యువరి వలె, నిద్రావళులా యున్నది. 41

మూ. అన్యా కనకసంకాతైర్మృదువీనైర్మనోరమైః,
మృదల్లం పరిపీఢ్యాః ప్రసూప్తా మత్తలోచనా. 42

ప్ర. అ. మత్తలోచనా = మదించిన నేత్రములు గల, అన్యా = మరి యొక స్త్రీ, కనకసంకాతైః = బంగారముతో సహనములు, మృదువీనైః = మెత్తనివీ, పరిపీఢ్యాః = మనోహరములూ అయిన, అల్లై = అవయవములతో, మృదల్లమ్ = మృదంగమును, పరిపీఢ్య = తొగలించుకొని, ప్రసూప్తా = నిద్రించినది.

తా. మదముతో నిండిన నేత్రములు గల మరి యొక యువరి, బంగారు రంగు గలవై, మృదువు లై, పరిపీఢి ఉన్న మనోహరము లైన అవయవములతో మృదంగమును తొగలించుకొని నిద్రించెను 42

మూ. దుఃఖపాశాంతరస్థేన కవగేన కృశోదరీ,
పటవేన సహనిన్ద్యా సుప్తా మదకృతశ్రమా. 43

ప్ర. అ. అనిన్ద్యా = నిందింపదగని, కృశోదరీ = కృశించిన ఉదరము గల మరి యొక స్త్రీ, మదకృతశ్రమా = మదముచేత చేయబడిన శ్రమ గలవై, దుఃఖపాశాంతరస్థేన = దుఃఖముల మధ్యమునం దున్న, కవగేన = చంకలో చేరిన, పటవేన సహ = పటవ మను వాద్యముతో కూడ, సుప్తా = నిద్రించెను.

తా. మదముచేత అరిగి యున్న మరి యొక కృశోదరీ, రెండు దుఃఖముల మధ్య చంకవరకు చేరి ఉన్న పటవముతో కూడ నిద్రించెను. 43

మూ. దిట్టిమం పరిగృహ్యన్యా తదైవాసక్తదిట్టిమా,
ప్రసూప్తా తరుణం వర్షముపగూహ్యేవ తామినీ 44

ప్ర. అ. అసక్తదిట్టిమా = దగ్గరగా ఉన్న దిండిమము గల, అన్యా =

మరి యొక శ్రీ. దిద్దిమమ్ = దిండిమమును, పరిగృహ్య = గ్రహించి, తత్తైవ = అదే, తరుణమ్ = పయస్సు ముదిరిన, పర్నమ్ = పుత్రుని, ఉవగూహ్య = తొగరించుకొని, తామిని ఇవ = శ్రీ వలె, ప్రసుప్తా = నిద్రించెను.

తా. మరి యొక వనిత తన దగ్గర నున్న దిండిమ మను వాద్యమును గ్రహించి, అది ఆ విధముగానే ఒడిలో ఉండగా, పయస్సు ముదిరిన కుమారుని తొగరించుకొని శయనించిన తామిని వలె, శయనించెను. 44

మూ. కాచిరాడప్పరమ్ సారీ భుజసంయోగపీడితమ్.

కృత్యా కమలవత్త్రాక్షీ ప్రసుప్తా మరమోహితా. 45

ప్ర. అ. కమలవత్త్రాక్షీ = కమలవత్త్రముల వంటి నేత్రములు గల, కాచిర = ఒకానొక, సారీ = శ్రీ, అడప్పరమ్ = అడంబర మను వాద్యమును, భుజసంయోగపీడితమ్ = భుజముల సంయోగముచేత పీడింపబడినదానినిగా, కృత్యా = చేసి, మరమోహితా = మరముచేత మోహింపబడినదై, ప్రసుప్తా = నిద్రించెను.

తా. కమలవత్త్రముల వంటి నేత్రములు గల ఒకానొక శ్రీ అడంబర మను వాద్యమును భుజములతో గట్టిగా నొక్కి వట్టి, మరమోహితురాలై నిద్రించెను. 45

మూ. కలశీమపవిద్యాన్యా ప్రసుప్తా తాతి తామినీ,

వననై పుష్పశబలా మాలేవ పరిమార్జితా. 46

ప్ర. అ. కలశీమ్ = చిన్న కలశము, అపవిద్య = క్రిందికి వంచివేసి, ప్రసుప్తా = నిద్రించిన, అన్యా తామినీ = మరి యొక శ్రీ, వననై = వనంశము నందు, పరిమార్జితా = (నీళ్లు చల్లి) పరిశుద్ధము చేయబడిన, పుష్పశబలా = పుష్పములతో విచిత్రవర్ణము గల, మాలేవ = పుష్పమాల వలె, తాతి = ప్రకాశించుచుండెను.

తా. నిద్రలో, ప్రక్క నున్న కలశము తన్నివేసి ఆ నీటిలో తడియుచు నిద్రించిన ఒక యువతి, వనంతర్భువలో, విచిత్రవర్ణములు గల పూవులతో నిర్మించి, నీడు చల్లి శుద్ధము చేయబడిన మాల వలె ప్రకాశించుచుండెను. 46

మూ. పాణిద్యాం చ కువో కాచిర్నువర్తకంశోపమా,
ఉపగూహ్యబలా సుప్తా నిద్రాబంధరాతిరా

47

ప్ర. అ. కాచిర్ = ఒకానొక, అబలా = శ్రీ, పాణిద్యామ్ = హస్తముల
చేత, సువర్తకంశోపమా = బంగారుకలకలతో సమానము లైన, కువో = తన
కుచములను, ఉపగూహ్య = తొగలించుకొని, నిద్రాబంధరాతిరా = నిద్రాబంధము
చేత వశముదేసికొనబడినదై, సుప్తా = నిద్రించినది.

తా. మరి యొక అబల, బంగారు కలకల వలె ఉన్న తన కుచముల
పైననే హస్తము లుండుకొని, నిద్రకు పూర్తిగా పశురా లై, పండుకొనెను. 47

మూ. అన్యా కమలపత్రాక్షీ పూర్ణేన్దుసదృశాననా,

అన్యామాలిన్జ్ఞ సుశ్రోణీం ప్రసుప్తా మరవిహ్వలా. 48

ప్ర. అ. కమలపత్రాక్షీ = కమలపత్రముల వంటి నేత్రములు గలది,
పూర్ణేన్దుసదృశాననా = పూర్ణచంద్రునితో సమాన మైన ముఖము గలది అయిన,
అన్యా = మరి యొకస్త్రీ, మరవిహ్వలా = మరముచేత వ్యాకులురాలై, సుశ్రోణీమ్
= అంద మైన కటివ్రదేశము గల, అన్యామ్ = మరి యొక స్త్రీని, అలిన్జ్ఞ =
తొగలించుకొని, ప్రసుప్తా = నిద్రించినది.

తా. పద్మపత్రముల వంటి నేత్రములు, పూర్ణచంద్రుని వంటి ముఖము
గల మరి యొక యువతి, మరముచేత ఒళ్లు తెరియనిదై, అంద మైన కటి
వ్రదేశము గల మరి యొక స్త్రీని తొగలించుకొని నిద్రించుచుండెను. 48

మూ. ఆరోద్యాని విచిత్రాణి పరిష్కల్య వరశ్రీయః,

నివీర్య చ కురైః సుప్తాః కామిన్యః కాముకానివ. 49.

ప్ర. అ. వరశ్రీయః = ఉత్తమ లైన కొందరు స్త్రీలు, విచిత్రాణి =
విచిత్రము లైన, ఆరోద్యాని = వార్యములను, పరిష్కల్య = తొగలించుకొని,
కామిన్యః = కామము గల స్త్రీలు, కాముకానివ = కామము గల పురుషులను
వలె, కురైః = కుచములతో, నివీర్య = పీడించి, సుప్తాః = నిద్రించిరి.

తా. కొందరు ఉత్తమస్త్రీలు అనేక విధము లైన వార్యములను తొగ

లిండుగొని, కామినులు కాముకులను వలె ఆ వాద్యములను కువములతో గట్టిగా
అదిమివట్టి, నిద్రించుదుండిరి. 49

మూ. రాసామేకాన్తవిన్యస్తే శయానాం శయనే కులే,
దదర్శ హవసంపన్నామవరాం స కపిః ప్రయమ్. 50

ప్ర. అ. స. కపిః = ఆ హనుమంతుడు, రాసామ్ = ఆ స్త్రీలలో,
ఏకాన్తవిన్యస్తే = ఒక ప్రక్క అమర్చబడిన, కులే = మంగళకర మైన, శయనే
= శయనమునందు, శయానామ్ = శయనించి ఉన్న, హవసంపన్నామ్ =
ఉత్తమరూపసంపన్నురా లైన, ప్రయమ్ = స్త్రీని, దదర్శ = చూచెను.

తా. ఆ స్త్రీలమధ్యలో ఒక వైపు అమర్చిన మంగళకర మైన శయ
నముపై శయనించి యున్న ఒక అత్యధికసౌందర్యసంపన్నురా లైన అంగన
ఆ హనుమంతునకు కనబడెను 50

మూ. ముక్తామణిసమాయుతైర్భూషణైః సువిభూషితామ్
విభూషయస్తీమివ తత్స్వక్రియా భవనోత్తమమ్. 51
గౌరీం కనకవర్ణాభామిష్టామంతఃపురేశ్వరీమ్,
కపిర్మన్తోదరీం తత్ర శయానాం చారురూపిణీమ్, 52

ప్ర. అ. కపిః = హనుమంతుడు, ముక్తామణిసమాయుతైః = ముత్యముల
తోను మణులతోను కూడిన, భూషణైః = అలంకారములచేత, సువిభూషితామ్ =
చక్కగా అలంకరింపబడినదీ, స్వక్రియా = తన కారిచేత, తర్ = ఆ,
భవనోత్తమమ్ = ఉత్తమ మైన భవనమును, విభూషయస్తీమివ = అలంకరించు
తున్నది వలె ఉన్నదీ, గౌరీమ్ = వచ్చని శరీరచ్ఛాయ గలదీ, కనకవర్ణాభామ్ =
బంగారము రంగు వంటి శరీరకారి గలదీ, అష్టామ్ = భక్తకు ప్రియురాలూ,
అంతఃపురేశ్వరీమ్ = అంతఃపురమునకు అధిపతి, తత్ర = అక్కడ, శయానామ్ =
శయనించినదీ, చారురూపిణీమ్ = అంద మైన రూపము గలదీ, అయిన, మన్తో
దరీమ్ = మందోదరిని, (చూచెను).

తా. హనుమంతుడు అక్కడ, ఆ శయనముపై శయనించిన, అత్యద్భుత
సౌందర్యవతి యైన మందోదరిని చూచెను. ఆమె, ముత్యములూ, రత్నములూ

పొదిగిన అలంకారములు దరించెను. తన కాంతిచే ఆ భవనము నంతను అలంకరించుచున్నదా అన్నట్లు ఉండెను. ఇంకాదు చాయ గల ఆమె రావణునకు అత్యంతము ప్రేయురాలు. అతని అంతఃపురమునకు అధిపతి. 51, 52

మూ. స లాం దృష్ట్యా మహాబాహుర్భూషితాం మారుతాత్మజా,
తర్కయామాస నీతేరి రూపయౌవనసంపదా, 53
హర్షేణ మహతా యుక్తో ననన్త హరియుతపః.

ప్ర. అ. మహాబాహుః = గొప్ప బాహువులు గల, సః మారుతాత్మజః = ఆ హనుమంతుడు, భూషితామ్ = అలంకరించబడిన, లామ్ = ఆమెను, దృష్ట్యా = చూచి, రూపయౌవనసంపదా = రూపసంపదరచేతను, యౌవనసంపదరచేతను, నీతేరి = నీత అని, తర్కయామాస = తిహించెను. హరియుతపః = వానర సేనాధిపతి యైన ఆ హనుమంతుడు. మహతా = గొప్ప, హర్షేణ = సంతోషముతో, యుక్తః = కూడినవా డై. ననన్త = అనందించెను.

లా. గొప్ప బాహువులు గలవాడూ, వానరయూతమునకు నాయకుడూ అయిన ఆ హనుమంతుడు, అధికముగా అలంకరించుకొని యున్న ఆమెను చూడగానే, ఆమె రూపసంపదను, యౌవనమును పర్చి, ఆమె నీతయై ఉండు నని తిహించుకొని, అత్యధికముగా సంతోషించెను. 53

మూ. అస్సౌటయామాస చుచుమ్మ పుచ్చం
ననన్త చిక్రిడ జగౌ జగామ,
స్తమ్భానరోహన్నిపపాత భూమౌ
నిరర్కయన్ స్వాం ప్రకృతిం కవీనామ్. 54

ఇత్యాదౌ శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సున్దరకాండే
దశమః సర్గః.

ప్ర. అ. అస్సౌటయామాస = జబ్బలు దశచెను. పుచ్చమ్ = తోకను, చుచుమ్మ = ముట్ట పెట్టుకొనెను, ననన్త = అనందించెను. చిక్రిడ = ఆడుకొనెను. జగౌ = పాటపాడెను. జగామ = ఇటు అటు రిరిగెను. స్వామ్ = తన, కవీనామ్ = వానరుం, ప్రకృతిమ్ = స్వభావమును, నిరర్కయన్ = చూపుచు, స్తమ్భాన్ = స్తంభములను, అరోహత్ = ఎక్కెను. భూమౌ = నేలపై, నివపాత = వదెను.

కా. అప్పుడు ఆ హనుమంతుడు, నీర కనబడినది గదా అను అనంద పారవశ్యముతో అబ్బలు చరచుకొనెను; తోక ముద్దుపెట్టుకొనెను; అనందించెను; అదెను; పాదెను; ఇటు అటు పరాదులుచేసెను. సహజ మైన వానరస్వభావమును చూపుచు గబగబా స్తంభములపై తక్కి క్రిందికి దుమికెను. 54

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
సుందరకాండలో వరద సర్గ సమాప్తము.

[ఈయె నీత కాదని నిశ్చయించుకొని హనుమంతుడు మరల పానగృహములో నీతకై వెదకుట. పరశ్రు దర్శనముచేత తనకు ధర్మ లోపము కలిగినది కదా అని శంకించుకొని “నా మనస్సు నిష్క్రియమై యుగా తన్నది కదా” అని సమాధానపడుట].

మూ. అవదూయ చ తాం బుద్ధిం బహువాన్వసితస్తదా,
అగామ చాపరాం చింతాం సీతాం ప్రతి మహాకపిః. 1

ప్ర. అ. మహాకపిః=హనుమంతుడు, తదా = అప్పుడు, బాహు=అ, బుద్ధిమ్=అలోచనము, అవదూయ = లొంగించుకొని, అన్వసితః = సరి యైన అలోచన కలవాడుగా, బహుప = ఆయెను. సీతాం ప్రతి = సీతను గూర్చి. అపరామ్=మరి యొక, చింతామ్=అలోచనము, అగామ=పొందెను.

తా. హనుమంతుడు మంత్రోదరిని చూడగానే, ఈ విధముగా మొదట కలిగిన ఆ అలోచనము విడచి, స్వస్థచితుడై, సీతవిషయమున మరి యొక అలోచన చేసెను. 1

మూ. న రామేణ వియుక్తా సా స్వప్తుమర్హతి బామిసీ,
న బోక్తుం నాప్యలంకర్తుం న పానముపసేవితుమ్. 2
నాన్యం నరముపస్థాతుం సురాబామపి కేశ్వరమ్,
న హి రామసమః కశ్చ ద్విద్యతే త్రిదశేష్యపి, 3
అన్యేయమితి నిశ్చిత్త్య పానకూమౌ చచార సః.

ప్ర. అ. సా = ఆ, బామిసీ = సీత, రామేణ = రామునితో, వియుక్తా = వియోగము పొందినదై, స్వప్తుమ్ = నిద్రించుటకు, న అర్హతి = తగదు. బోక్తుమ్ = ఘటించుటకు, న=తగదు. అలంకర్తుమ్ అపి=అలంకరించుకొనుటకు కూడ, న = తగదు. పానమ్ = పానమును, ఉపసేవితుమ్ = సేవించుటకు, సురాబామ్

= దేవతలయొక్క, ఈశ్వరమపి = వ్రతు వైనను, అన్యమి = మరి యొక, నరమి = పురుషుని, ఉపస్థాతుమి = కేరుటకు, స = తగదు. హి = ఎందుచేత ననగా, రామసమః = రామునితో సమానుడు, కశ్చిత్ = ఒక్కడును, త్రిదశేష్వపి = దేవతలలో కూడ, న విద్యతే హి = లేదు కదా, ఇయమి = ఈమె, అన్యా = మరియొకరె, ఇతి = అని, నిశ్చిర్య = నిశ్చయించుకొని, సః = హనుమంతుడు, పానగృహము = పానగృహమునందు, తతః = తిరిగెను.

తా. ఆ సీత రాముడు లేకుండగా నిద్రింపజాలరు. లోకనము కాని, అంకితరదారణము గాని, పానసేవనము కాని చేయజాలరు. రాముని తప్ప వరపురుషుని ఎవ్వనినీ, ఆతడు సాక్షాత్తు లేవకాదివరియే అయినను, చేరదు. రామునితో సమానుడు ఎవ్వడూ దేవతలలోకూడ లేదు కదా. అందుచేత ఈమె మరెవ్వరో అయి ఉండును అని నిశ్చయించుకొని హనుమంతుడు మరల ఆ పానగృహములో నందరించుటకు ప్రారంభించెను. 2, 3

మూ. క్రిడితేనాపరాః క్లాంతాః గీతేన చ తథాపరాః, 4
నృతేన చాపరాః క్లాంతాః పానవిప్రహతాస్తథా.

ప్ర. అ. అపరాః = కొందరు స్త్రీలు, క్రిడితేన = రతిచేత, క్లాంతాః = అలసిరి. తథా = అట్లే, అపరాః = మరి కొందరు స్త్రీలు, గీతేన = పాడుటచేత అలసిరి. అపరాః = మరికొందరు స్త్రీలు, నృతేన = నృతము చేయుటచేత, క్లాంతాః = అలసిరి. తథా = మరియు, మరికొందరు, పానవిప్రహతాః = మద్యపానముచేత స్ఫురి తప్పి పడియుండిరి.

తా. ఆ పానగృహములో కొందరు స్త్రీలు రతిచేత అలసిపోయిరి. కొందరు పాటలు పాడి పాడి అలసిరి. మరికొందరు నృతముచేత అలసిపోయిరి. మరికొందరు మద్యపానముచే స్ఫురి తప్పి పడియుండిరి. 4

మూ. మురతేషు మృదగ్నేషు పీఠికాసు చ సంస్థితాః, 5
తథాస్తరణముత్తేషు సంవిష్టాశ్చాపరాః స్త్రీయాః.

ప్ర. అ. (కొందరు స్త్రీలు), మురతేషు = మురములపైన, మృదగ్నేషు = మృదంగములపైన, పీఠికాసు చ = చిన్న పీఠములపైన, సంస్థితాః = కలువించు

రిరి. అవలా = మరికొందరు, శ్రీయః = శ్రీలు, అస్తరణముజ్యేషు = ముఖ్యము
లైన అస్తరణములపై, సంవిష్టాః = కయనిందిరి.

రా. కొందరు శ్రీలు మురజములపైన, మద్వెళ్లపైన, చిన్న గీతముల పైన
అనుకొని నిద్రించుచుండిరి. మరి కొందరు మంచి దివాచీలపై కయనిందిరి. 5

మూ. అజ్ఞానానాం సహస్రేణ భూషితేన విభూషణైః, 6
రూపసల్లాపశీలేన యుక్తగీతార్థభాషణా,

దేశకాలాభియుక్తేన యుక్తవాక్యాభిధాయినా, 7
రతాభిరతసంసుప్తం దదర్శ హరియూథవః.

ప్ర. అ. విభూషణైః = అలంకారములచేత, భూషితేన = అలంకరించబడి
నదీ, రూపసల్లాపశీలేన = కూవమును గూర్చి మాటలాడు స్వభావము గలదీ,
యుక్తగీతార్థభాషణా = పాదబడుచున్న గీతముల అర్థమును గూర్చి మాటలాడు
కొనునదీ, దేశకాలాభియుక్తేన = దేశకాలములకు అనుగుణముగా ప్రవర్తించు
నదీ, యుక్తవాక్యాభిధాయినా = తగిన వాక్యములను పలుకునదీ అయిన, అజ్ఞానా
నామ్ = శ్రీయొక్క. సహస్రేణ = సహస్రముచేత, రతాభిరతసంసుప్తమ్ =
రతియందు ఆసక్తివలన కలిగిన నిద్రించుటను, హరియూథవః = హనుమంతుడు,
దదర్శ = చూచెను.

రా. అక్కడ నున్న వేంకొండ శ్రీలు వివిధాలంకారములతో ప్రకాశించు
చుండిరి. వారికి సౌందర్యాదివిషయములను గూర్చి ముచ్చటించుకొనుట అల
వాటు. వారు ఎవ రైన పాడుచున్న గీతములలోని అర్థమును గూర్చి మాటలాడు
కొనుచుండుదు. వారందరూ దేశకాలములు తెలిసినవారు. తగు విధముగా మాట
లాడువాడు. అట్టి శ్రీలందరూ రతమునందు అభిరతలై (ఆసక్తలై) ఏదవ
నిద్రించియుండగా హనుమంతుడు చూచెను. 6, 7

మూ. రాసాం మధ్యే మహాబాహూః శుశుబే రాక్షసేశ్వరః, 8
గోష్ఠే మహర్షి ముఖ్యానాం గవాం మధ్యే యథా వృషః.

ప్ర. అ. రాసామ్ = ఆ శ్రీయొక్క, మధ్యే = మధ్యయందు, మహాబాహూః
= గొప్ప బాహువులు గల, రాక్షసేశ్వరః = రావణుడు, మహర్షి = గొప్పరైన,

గోష్ఠే = గోళాయందు, గవామ్ = గోవులయొక్క, మర్త్యే = మర్యాయందు, వృషః = వృషభము వలె, శుశుభే = ప్రకాశించెను.

తా. మహాబాహు వైన ఆ రావణుడు, ఆ స్త్రీల మర్య, విశాల మైన గోళంలో గోవుల మర్య వృషభము వలె ప్రకాశించెను. 8.

మూ. స రాక్షసేన్ద్రః శుశుభే కాభిః పరివృతః స్వయమ్, 9
క రేణుభిర్యథారజ్యే పరిక్లిష్టో మహాద్విపః.

ప్ర. ఆ. కాభిః = ఆ స్త్రీలచేత, పరివృతః = చుట్టువారుకొనబడిన, సః రాక్షసేన్ద్రః = ఆ రావణుడు, స్వయమ్ = తాను, మహారజ్యే = మహారజ్యమునందు, కరేణుభిః = అడ ఏనుగులచేత, పరిక్లిష్టః = చుట్టువారుకొనబడిన, మహాద్విపః యథా = మహాగజము వలె, శుశుభే = ప్రకాశించెను.

తా. చుట్టూ ఆ స్త్రీలందరూ ఉండగా మర్యలో ఉన్న ఆ రావణుడు మహారజ్యములో అడఏనుగుల మర్య ఉన్న మహాగజము వలె ప్రకాశించెను. 9.

మూ. సర్వకామైరుపేతాం చ పానభూమిం మహాత్మనః, 10
దదర్శ హరిశార్దులస్తస్య రక్షవతేర్గృహే.

ప్ర. ఆ. హరిశార్దులః = వానరశ్రేష్ఠుడు, మహాత్మనః = మహాత్ముడైన, రస్య = ఆ, రక్షవతేః = రావణునియొక్క, గృహే = గృహమునందు, సర్వకామైః = సమస్త మైన లోగ్యవస్తువులతో, ఉపేతామ్ = కూడిన, పానభూమిం చ = పాన భూమిని కూడ, దదర్శ = చూచెను.

తా. వానరశ్రేష్ఠుడైన ఆ హనుమంతుడు, మహాత్ముడైన ఆ రాక్షస రాజు గృహమునందు, సమస్త లోగ్యవస్తువులతో నిండి యున్న పానభూమిని చూచెను. 10.

మూ. మృగాణాం మహిషాణాం చ వరాహాణాం చ బాగళః, 11
తత్ర న్యస్తాని మాంసాని పానభూమౌ దదర్శ సః.

ప్ర. ఆ. సః = హనుమంతుడు, తత్ర = అక్కడ, పానభూమౌ = పానభూమి యందు, బాగళః = పేరు వేరుగా, న్యస్తాని = ఉంచబడిన, మృగాణామ్ = లేళ్ల

యొక్క, మహిషాజాం చ = అడవిదున్న పోతులయొక్క, వరాహజాం చ = అడవివంతులయొక్క, మాంసాని = మాంసములను, దదర్శ = చూచెను.

తా. హనుమంతు డా పానధూమితో వేరు వేరుగా ఉంచిన లేళ్ల మాంసములను అడవిదున్న పోతుల మాంసములను, అడవివంతుల మాంసములను చూచెను.

మూ. రౌ క్షేమ చ విశాలేషు బాజనేవ్యర్థభక్షితాన్, 12
దదర్శ హరిశార్ధూలో మయూరాన్ కుక్కుటాన్తథా.

ప్ర. అ. హరిశార్ధూః = హనుమంతుడు, రౌ క్షేమ = బంగారువికారమైన, విశాలేషు = విశాలము లైన, బాజనేషు = పాత్రలలో, అర్థభక్షితాన్ = సగము భక్షింపబడిన, మయూరాన్ = నెమళ్ళను, తథా = మరియు, కుక్కుటాన్ = కోళ్ళను, దదర్శ = చూచెను.

తా. హనుమంతుడు అక్కడ విశాలము లైన, బంగారు పాత్రలలో, సగము తినగా మిగిలిన నెమళ్ళను, కోళ్ళను చూచెను. 12

మూ. వరాహవార్ధ్రాజనకాన్ దధిసౌవర్పరాయరాన్,
శల్యాన్ మృగమయూరాంశ్చ హనుమానన్యవైక్షత. 13

ప్ర. అ. దధిసౌవర్పరాయరాన్ = పెరుగుతోను, సౌవర్పంల మనులవణముతోను, కూడిన, వరాహవార్ధ్రాజనకాన్ = వరాహములను, వార్ధ్రాజనకములను (ఒక విధ మగు వక్షికి, ఒక విధ మైన మేకపోతునకు కూడ వార్ధ్రాజనక మని పేరు), శల్యాన్ = శల్యమృగములను, మృగమయూరాంశ్చ = లేళ్ళను, నెమళ్ళను, కూడ, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, అన్యవైక్షత = చూచెను.

తా. హనుమంతు డక్కడ, పెరుగు, సౌవర్పంలవణము కలిపి వండిన వరాహములు, వార్ధ్రాజనకము లను వక్షులు (లేదా ఒక విధ మైన మేకపోతులు) ఏడుబండులు, లేళ్లు, నెమళ్లు, మొదలైన వాటి మాంసములను చూచెను. 13

మూ. త్రకరాన్వివిధాన్ సిద్ధాంశ్చకోరానర్థభక్షితాన్, 14
మహిషానేకశల్యాంశ్చ భాగాంశ్చ కృతనిష్ఠితాన్,
లేహ్యనుర్వావదాన్ పేయాన్ భోజ్యాని వివిధాని చ. 15

ప్ర. అ. వివిధాన్ = అనేకవిధము లైన, నిర్దాన్ = వంటి సిద్ధము లేయ
 ఐదిన, క్రకరాన్ = కక్కిరవకుంను, అర్థకక్షరాన్ = సగము తినఁబడిన, చకో
 రాన్ = చకోరవకుంను, మహిషాన్ = ఆడవిదున్నుంను, ఏకశర్కాంశ్యు = ఏక
 శర్కము లను మర్శ్యముంను, కృతనిష్ఠిరాన్ = సిద్ధము చేసి ఉంచఁబడిన,
 రాగాంశ్యు = మేకంను, ఉద్భావరాన్ = అనేకవిధము లైన, లేహ్యాన్ = నాకి తిన
 వలసిన వదార్థములను, పేయూన్ = త్రాగదగిన వదార్థములను, వివిధాని =
 అనేకవిధము లైన, భోజ్యాని = తినుబందారములను (చూచెను).

రా. హనుమంతుడు అక్కడ తినుటకు సిద్ధముగా ఉన్న కక్కిరవకు
 ఁను, దున్న పోతుంను, ఏకశర్కము లను మర్శ్యముంను, తయారు చేసి సిద్ధ
 ముగా ఉంచిన మేకంను, అనేకవిధము లైన లేహ్యములను, పేయములను,
 వివిధము లైన భోజ్యములను చూచెను. 14, 15

మూ. తథాప్లువణోత్తం నైర్వివిధై రాగషాడభైః.

హరనూపురకేయూరై రపవిదైర్మహాదనైః. 16

పానథాజనవిక్షిప్తైః పల్లెశ్చ వివిధైః పి,

కృతపుష్పోపహారా భూరధికం పుష్కటి శ్రియమ్. 17

ప్ర. అ. తథా = అట్లే, ఆప్లువణోత్తం నైః = పులుపు. ఉప్పు ప్రదాన
 ముగా గం. వివిధైః = అనేకవిధము లైన, రాగషాడభైః = రాగషాడభముల
 తోను. (షాడభ మనగా షడ్రసములు గల వదార్థము లన్నీ కలిపి తయారుచేసిన
 ఒక భక్ష్యము లేదా పేయము అయిన వదార్థము. ఆరు స్వరములు గల రాగము
 నకు కూడ షాడభ మనిపేరు. ఆ సభమున, 'వివిధైః' అనుదానికి వివిధభక్ష్యము
 లని అర్థము చెప్పి 'రాగషాడభైః' అనుదానికి 'షాడభరాగములచేత' అని అర్థము
 చెప్పవలెను. నిద్రకు పూర్వము పానకాలతో షాడభరాగగానము జరిగిన దని
 రావము చెప్పవలెను. తాని అక్కడ ప్రకరణానుగుణముగా ఉండుటకు షాడభ
 శర్కమునకు "భక్ష్యవిశేషము" లేదా "పేయవిశేషము" అను అర్థమే యుక్తము.
 'రాగ' అనగా తెల్ల అవాలు, అందుచేత "తెల్లఅవాలు చల్లిన షడ్రససంయోగకృత
 భక్ష్యవిశేషములు" అని షాడభశర్కమునకు గోవిందరాజులు ఒక అర్థము చెప్పి
 'నీలామర్యాదిమదురో ద్రాక్షరాడిమజో రసాః, విరళశ్చేత కృతో రాగః సాస్థ్య
 శ్చేత షాడభా స్మృతః" అను వ్రదీవకారుని వాక్యము నుదాహరించి "చక్కెర,

తేనె, మొదలైనవి కలుపుటచే మధురముగా చేయబడిన బ్రాహ్మదాడిమాదివం
రసము వల్లగా ఉన్నచో రాగమనీ, గట్టిగా ఉన్నచో షాదబ మనీ అర్థమును
సూచించినారు. ఈ అర్థము లాగున్నది. తదనుని నాట్యశాస్త్రములో కూడ—
“యథా హ గుదాదిదిర్క్త్యైః వ్యజ్జనైరోషధిభిశ్చ షాదతాదయో రసా నిర్వర్త్యతే”
అని షాదబశబ్దార్థము సూచితము). అవవిదైః = ఇటు అటు చిమ్మిచేయబడిన,
మహాదనైః = గొప్ప మూల్యము గల, హారనూపురకేయూరైః = హారములతోను,
నూపురములతోను, కేయూరములతోను, పానతాజనవిక్షిప్తైః = పానపాత్రలందు
విడువబడిన, వివిదైః = అనేకవిధము లైన, పరైశ్చ = పంపులతోను, కృత
పుష్పౌపహారా = చేయబడిన పుష్పముల ఉపహారము (అలంకారార్థమై నేలపై
పువ్వులు చల్లుట ఉపహారము) గల, ధూః = ఆ ధూమి, అధికమ్ = అధికముగా,
క్రియమ్ = శోధను, పుష్కరి = పోషించుచుండెను.

తా. ప్రధానముగా పులుపు, ఉప్పు వేసిన వివిధపదార్థములతోను,
రాగములతోను, షాదబములతోను, ఇటు నటు చిమ్మబడి ఉన్న అమూల్యము
లైన హారములతోను, నూపురములతోను, కేయూరములతోను, పానపాత్రలందు
వదలేయబడిన వివిధపంపులతోను, పుష్పములు చల్లి అలంకరింపబడిన ఆ నేల
ఎక్కువ శోధను పోషించుచుండెను. 16, 17

మూ. తత్ర తత్ర చ విన్యస్తైః సుశ్లీష్టైః శయనాసనైః,

పానభూమిర్వివా వహ్నిం ప్రదీప్తేవోపలక్ష్యతే. 18

ప్ర. అ. పానభూమిః = ఆ పానభూమి, తత్ర తత్ర = అక్కడక్కడ,
విన్యస్తైః = ఉంచబడిన, సుశ్లీష్టైః = చక్కగా ఆమర్చబడిన, శయనాసనైః =
శయనములతోను, ఆసనములతోను, వివా వహ్నిమ్ = అగ్ని లేకుండగనే, ప్రదీ
ప్తేన = మండుచున్నది వలె, ఉపలక్ష్యతే = చూడబడుచుండెను.

తా. శయనములు, ఆసనములు అక్కడక్కడ ఉంచి, చక్కగా అలంక
రించుటచే, ఆ పానభూమి అగ్ని లేకుండగనే మండిపోవుచున్నట్లు ఉండెను. 18

మూ. బహుప్రకారై ర్వివిధై ర్వరసంస్కారసంస్కృతైః,

మాంసైః కుశలసంయుక్తైః పానభూమిగతైః పృథక్. 19

ప్ర. అ. బహుప్రకారైః = అనేకవర్తకులు గలవి, వివిధైః = అనేక విధములైనవి, వరసంస్తారసంస్కృతైః = మంచి సంస్కారములచే (వండుట, రాంపులు వేయుట మొదలైనవాటిచే) సంస్కరింపబడినవి, కుశలసంయుక్తైః = నేర్పుగా అమర్చబడినవి, పృథక్ = వేరు వేరుగా, పానధూమిగతైః = పానధూమిని పొందినవి అయిన, మాంసైః = మాంసములతో (వివిధములైన మద్యములచట ఉన్నవి అని ఉత్తరశ్లోకముతో అన్వయము).

తా. ఆ పానధూమితో అనేకవిధములైన మాంసములను మంచి పాకాది సంస్కారములచే సంస్కరించి, వాటితో అనేకవర్తకులతో దక్ష్యములను తయారు చేసి, నేర్పుగా, యాచుటకు ఇంపుగా ఉండు నట్లు అమర్చిరి. (అట్టి మాంసములతో పాటు అరట ఉంచబడిన మద్యములు కూడ అరట ఉండెను). 19

మూ. దివ్యాః ప్రసన్నా వివిధాః సురాః కృతసురా అపి,
శర్కరానవమాద్యీకపుష్పానవఫలానవా,
వాసచూర్ణైశ్చ వివిధైర్మృష్టానైస్తైః పృథక్ పృథక్. 20

ప్ర. అ. దివ్యాః = శ్రేష్ఠ మైన, ప్రసన్నాః = నిర్మల మైన, వివిధాః = అనేకవిధములైన, సురాః = (సహజములైన కల్లువంటి) మద్యములు, శర్కరానవమాద్యీకపుష్పానవఫలానవాః = రక్కెరతో చేసిన మద్యము, తేనెతో చేసిన మద్యము, పువ్వులతో చేసిన మద్యము, పండ్లతో చేసిన మద్యము అను, కృతసురాః అపి = కృత్రిమముగా తయారుచేసిన మద్యములు, తైస్తైః = ఆ యా, వివిధైః = అనేకవిధములైన, వాసచూర్ణైః = సువాసన కలిగించు చూర్ణములచేత, పృథక్ పృథక్ = వేరువేరుగా, మృష్టాః = సంస్కరింపబడినవి.

తా. శ్రేష్ఠములూ, నిర్మలములూ అయిన సహజముగా మద్యములయే మద్యములు, రక్కెర, తేనె, పువ్వులు, ఫలములు మొదలగువాటితో తయారు చేసిన కృత్రిమమద్యములు, సువాసన కలిగించు వివిధములైన చూర్ణములతో సంస్కరించి వేరువేరుగా అరట ఉంచబడెను. 20

మూ. సంతతా కుశలే భూమిర్మాత్యైశ్చ బహుసంస్థితైః, 21

హిరణ్మయైశ్చ వివిధైర్పాతనైః స్పృటితైరపి.

జామూనదమయైశ్చాన్యైః కరతైరభినంవృతా. 22

ప్ర. అ. బహుసంస్థితైః = అనేకరూపాలలో ఉన్న, మాత్రైశ్చ = పుష్ప
మాలలతో, సంఠతా = నిండినదీ, హిరణ్మయైః = బంగారువికారములు, స్ఫుటి
తైరపి = స్ఫుటికవికారములు అయిన, వివిధైః = అనేకవిధము లైన, బాజనైః =
పాత్రలలోను, జామ్బూనదమయైః = బంగారువికార మైన, ఆనైః = ఇతరము
లైన, కరతైః = చిన్న పాత్రలలోను. అభిసంవృతా = చ్ఛావ మైనదీ అయిన,
రూపిః = రూపి, శుశుభే = ప్రకాశింపెను.

తా. ఆ పానరూపియందు అంతటను అనేక ఆకారములలో కట్టిన పుష్ప
మాలలు, బంగారువికార మైన పెద్ద పాత్రలు, స్ఫుటికవికారము లైన పాత్రలు,
బంగారు చిన్న పాత్రలు ఉండుటచే అది దాం అందముగా ఉండెను. 21, 22

మూ. రాజతేషు చ కుమ్భేషు జామ్బూనదమయేషు చ,
పానశ్రేష్ఠం తదా దూరి కపిస్తత్ర దదర్శ హ. 23

ప్ర. ఆ కపిః = హనుమంతుడు, తదా = అప్పుడు, రాజతేషు = వెండి
వికార మైనవీ, జామ్బూనదమయేషు చ = బంగారువికార మైనవీ అయిన, కుమ్భేషు
= కుంభములలో, దూరి = అధిక మైన, పానశ్రేష్ఠమ్ = శ్రేష్ఠ మైన మద్యమును,
దదర్శ హ = చూచెను.

తా. హనుమంతుడు, అప్పుడు, బంగారు కడవలలోను, వెండి కడవల
లోను ఆత్యధికప్రమాణములో ఉన్న, శ్రేష్ఠ మైన మద్యమును చూచెను. 23

మూ. సోఽవశ్యచ్ఛాతకుమ్భాని శీఘోర్మణిమయాని చ,
రాజతాని చ పూర్ణాని బాజనాని మహాకపిః. 24

ప్ర. అ. సః మహాకపిః = ఆ హనుమంతుడు, శీఘోః = మద్యముయొక్క,
శాతకుమ్భాని = బంగారువికార మైనవీ, మణిమయాని చ = మాణిక్యవికార
మైనవీ, రాజతాని చ = వెండివికార మైనవీ అయిన, పూర్ణాని = నిండిన, బాజ
నాని = పాత్రలను, అవశ్యక్ = చూచెను.

తా. ఆ వానరశ్రేష్ఠుడు మద్యముతో నింపిన బంగారు పాత్రలను, మణులు
పొదిగిన పాత్రలను, వెండి పాత్రలను చూచెను. 24

మూ. క్వచిదర్థావశేషాణి క్వచిత్ప్రీతాని సర్వశః,

క్వచిన్నైవ ప్రవీతాని పానాని న దదర్శ హ. 25

ప్ర. అ. సః = అహనుమందుడు, క్వచిత్ = కొన్ని చోట్ల, అర్థావశేషాణి = సగము మిగిలినవి, క్వచిత్ = కొన్ని చోట్ల, సర్వశః = పూర్తిగా, ప్రీతాని = త్రాగివేయబడినవి, క్వచిత్ = కొన్ని చోట్ల, నైవ ప్రవీతాని = అసలే త్రాగబడనివి అయిన, పానాని = పానములను, దదర్శ హ = చూచెను.

తా. అక్కడ కొన్ని చోట్ల ఉన్న పాత్రలలోని మద్యము సగము మిగిలి ఉండెను. కొన్ని చోట్ల పూర్తిగా త్రాగివేసిరి. కొన్ని చోట్ల అసలే త్రాగలేదు. 25

మూ. క్వచిద్ భక్ష్యాంశ్చ వివిధాన్ క్వచిత్పానాని తాగశః,

క్వచిదన్నావశేషాణి పశ్యన్త్యై విచచార హ. 26

ప్ర. అ. క్వచిత్ = కొన్ని చోట్ల, వివిధాన్ = అనేకవిధము లైన, భక్ష్యాంశ్చ = భక్ష్యములను, క్వచిత్ = కొన్ని చోట్ల, తాగశః = వేరు వేరుగా, పానాని = పానములను, క్వచిత్ = కొన్ని చోట్ల, అన్నావశేషాణి = అన్నముల అవశేషములను, పశ్యన్ = చూచుచు, విచచార హ = సంచరించెను.

తా. హనుమందుడు కొన్ని చోట్ల అనేకవిధము లైన భక్ష్యములను, కొన్ని చోట్ల వేరు వేరుగా మద్యములను, కొన్ని చోట్ల తినగా మిగిలిన అన్నములను చూచుచు సంచరించెను. 26

మూ. క్వచిత్ప్రభిన్నైః కరతైః క్వచిదాలోశ్చైర్మదైః,

క్వచిత్సంప్రకమాల్క్యాని జలాని చ పలాని చ. 27

ప్ర. అ. క్వచిత్ = కొన్ని చోట్ల, ప్రభిన్నైః = బ్రద్ధ లైన, కరతైః = పాత్రలతోను, క్వచిత్ = కొన్ని చోట్ల, అలోశ్చైః = కంచెవేయబడిన, మదైః = మదములతోనూ, (కూడిన ప్రదేశములను), క్వచిత్ = కొన్ని చోట్ల, సంప్రకమాల్క్యాని = లగ్నమైన మాలలు గల, జలాని చ = జలములను, పలాని చ = వలములను, (చూచుచు సంచరించెను).

తా. కొన్ని చోట్ల బ్రద్ధ లైపోయిన పాత్రలను, కొన్ని చోట్ల కంచెవేయ.

బడిన ఘటములను, కొన్ని చోట్ల పుష్పమాలలతో కూడిన జలములను, పంపులను చూచుచు హనుమంతుడు సంచరించెను. 27

మూ. శయనాన్యత్ర నారీజాం శుభ్రాణి బహుదా పునః,
పరస్పరం సమాశ్లిష్య కాశ్చిచ్ఛప్తా వరాజ్జనాః. 28

ప్ర. ఆ. అత్ర=ఇక్కడ. నారీజామ్ = స్త్రీయొక్క, శయనాని పునః = శయనము లెఱి, బహుదా = అనేకవిధములుగా నుండి, శుభ్రాణి = శుభ్రమైనవి. కాశ్చిత్ = కొందఱు, వరాజ్జనాః = స్త్రీలు, పరస్పరమ్ = పరస్పరమూ, సమాశ్లిష్య = తొగలించుకొని, శుప్తాః = నిద్రించిరి.

తా. ఇక్కడ నున్న స్త్రీల శయనములు అనేక ఆకారములలో శుభ్రముగా ఉండెను. కొందఱు స్త్రీలు ఒకరినొకఱు తొగలించుకొని నిద్రించుచుండిరి. 28

మూ. కాశ్చిచ్ఛ వత్తమన్యస్యాః స్వపన్త్యాః పరిధాయ చ,
ఆహృత్య బాలాః శుప్తా నిద్రాబలపరాజితాః. 29

ప్ర. ఆ. కాశ్చిత్ = కొందఱు, బాలాః = స్త్రీలు, నిద్రాబలపరాజితాః = నిద్రాబలముచేత ఒడింపబడినవారై, స్వపన్త్యాః = నిద్రించుచున్న, అన్యస్యాః = మరియొక స్త్రీయొక్క, వత్తమ్ = వత్తమును, ఆహృత్య = లాగికొని, పరిధాయ = కప్పుకొని, శుప్తాః = నిద్రించిరి.

తా. కొందఱు స్త్రీలు నిద్రకు పూర్తిగా ఒరలు రెలియక, ప్రక్క నున్న స్త్రీల వత్తములను లాగికొని, వాటిని కప్పుకొని నిద్రించుచుండిరి. 29

మూ. తాసాముచ్చాసవారేన వత్తం మాల్యం చ గాత్రజమ్,
నాత్యర్థం స్పన్దతే చిరం ప్రాప్య మన్దమివానిలమ్. 30

ప్ర. ఆ. తాసామ్ = ఆ స్త్రీయొక్క, గాత్రజమ్ = గాత్రమునందు పుట్టిన (ఉన్న), వత్తమ్ = వత్తము, మాల్యం చ = మాల్యము, ఉచ్చాసవారేన = శ్వాసం గాలించెత, మన్దమ్ = మంద మైన, అనిలమ్ = వాయువును, ప్రాప్య ఇవ = పొంది వరి, నాత్యర్థమ్ = కొంతముగా, చిరమ్ = అందముగా, స్పన్దతే = కదలుచుండెను.

తా. అస్త్రీం నిత్యానవాయువులచేత, వారి శరీరములపై ఉన్న పత్రములు, పుష్పమాంబులు, మందమారుతముచేత కదలి నట్లు, మెల్లగా, చూచుటకు ముచ్చట గొల్పునట్లుగా కదలుచుండెను. 30

మూ. చన్దనస్య చ శీతస్య శీతోర్మదురసస్య చ,
వివిధస్య చ మాల్యస్య దూపస్య వివిధస్య చ, 31
బహురా మారుత స్తత్ర గన్తం వివిధముద్వహన్.

ప్ర. ఆ. తత్ర = అక్కడ, మారుతః = వాయువు, శీతస్య = చల్లని, శన్దస్య = గంధముయొక్క, శీతోః = మధ్యముయొక్క, మదురసస్య చ = తేనె రసముయొక్క, వివిధస్య = అనేకవిధము లైన, మాల్యస్య = పుష్పమాలయొక్క, వివిధస్య = అనేకవిధము లైన, దూపస్య చ = దూపముయొక్క, వివిధమ్ = అనేకవిధము లైన, గన్తమ్ = సువాసనను, బహురా = అనేకరీతుల (నలుమూలలా), ఉద్వహన్ = పోయిచు (వీరెను).

తా. చల్లని రందనము, మధ్యము, తేనె, రసము, అనేకవిధము లైన పుష్పమాంబులు, అనేకవిధము లైన దూపములు వీటి అన్నిటి—వివిధసుగంధములను వ్యాపింపజేయుచు వాయువు నిలుమూలం విచుచుండెను. 31

మూ. స్నానానాం చన్దనానాం చ దూపానాం చైవ మూర్చితః,
ప్రవతౌ సురభిర్గన్తో విమానే పుష్పకే తరా. 32

ప్ర. ఆ. తరా = అప్పుడు, పుష్పకే విమానే = ఆ పుష్పకవిమానమునందు, స్నానానామ్ = స్నానములయొక్క, చన్దనానాం చ = చందనములయొక్క, దూపానాం చైవ = దూపములయొక్క, సురభిః = పరిమళించుచున్న, గన్తః = సువాసన, మూర్చితః = అంతటా వ్యాపించినరై, ప్రవతో = వీరెను.

తా. అప్పుడు, స్నానసమయమునందు ఉపయోగించు సుగంధద్రవ్యములు, చందనములు, దూపములు వీటి సుగంధము అంతట వ్యాపింపి ఆ పుష్పకవిమానమునందు ప్రసరించుచుండెను. 32

మూ. శ్యామావదారా న్నలాన్యాః కాశ్చిత్కృష్టా వర్ణాన్, 33
కాశ్చిత్ కాంచనవర్ణాన్, ప్రమదా రాక్షసాంయే.

ప్ర. ఆ. తత్ర=ఆ, రావణసాయే=రావణుని అంకాపురమునందు, అన్యః=కొందరు స్త్రీలు, క్యామావరాతా=రామనరాయ, తెలుపురంగు గలవాడు. కాశ్చిత్=కొందరు, వరాజ్ఞనా=శ్రేష్ఠ లైన స్త్రీలు, కృష్టా=నర్తగా ఉన్న వారు. కాశ్చిత్=కొందరు, ప్రమదా=స్త్రీలు, కాశ్చానవర్ణాజ్ఞా=బంగారు రంగు శరీరము గలవాడు.

తా. రావణాంకాపురములోని స్త్రీలలో కొందరు రామనరాయగలవాళ్లు, కొందరు తెల్లనివాళ్లు, కొందరు నల్లవాళ్లు, కొందరు బంగారపు వన్నె కలవాళ్లు ఉండిరి.

మూ. తాసాం నిద్రావశత్యాచ్చ మరణేన విమూర్చితమ్, 33
పర్మిసీనాం ప్రసుప్తానాం రూపమాసీద్యదైవ హి.

ప్ర. ఆ. నిద్రావశత్యాచ్చ=నిద్రావశవశ లగుటవలనను, మరణేన త=మన్నటునిరేతను, విమూర్చితమ్=అలసట చెందిన, ప్రసుప్తానామ్=నిద్రించు చున్న, తాసామ్=ఆ స్త్రీలయొక్క, రూపమ్=రూపము, ప్రసుప్తానామ్=నిద్రించు చున్న (ములుడుకొనిపోయిన), పర్మిసీనామ్=పర్మంతరం రూపము, యదైవ=ఎల్లా, అట్లు, ఆసీత్=ఉండెను.

తా. నిద్రాపారవశ్యముచేతను, రలికేటలు సలిపి ఉండుటచేతను అంసి పోయిన ఆ స్త్రీల రూపము, ముకుళిదవించిన పర్మంతరం రూపము వలె ఉండెను.

మూ. ఏవం సర్వమశేషేణ రావణాన్తఃపురం కపి, 34
దదర్శ సుమహాతేజాః న దదర్శ చ జానకిమ్.

ప్ర. ఆ. సుమహాతేజాః=గొప్ప తేజస్సు గల, కపిః=హనుమంతుడు, ఏవమ్=ఇట్లు, సర్వమ్=సమస్త మైన, రావణాన్తఃపురం=రావణుని అంకాపుర మును, ఆశేషేణ=పూర్తిగా, దదర్శ=చూచెను. జానకిం త=జానకిని మాత్రము, న దదర్శ=చూడలేదు.

తా. మహాతేజాళి యైన హనుమంతుడు ఈ విధముగా, ఆ రావణాంకా పురము నంతను పూర్తిగా చూచెను గాని జానకి మాత్రము ఆరనికి కన బడలేదు.

మూ. నిరీక్షమాణశ్చ తదా తాః శ్రీయః స మహాకపిః, 36
 ఆగామ మహతీం చిన్తాం ధర్మసాధ్వనశక్తిరహి.

ప్ర. ఆ తదా = అప్పుడు, తాః శ్రీయః = ఆ స్త్రీలను, నిరీక్షమాణః = చూచుచున్న, సః = ఆ, మహాకపిః = హనుమంతుడు, ధర్మసాధ్వనశక్తిరహి = ధర్మమునకు సంబంధించిన తయమువలన శంకితుడై, మహతీమ్ = గొప్ప, చిన్తామ్ = చింతను, ఆగామ = పొందెను.

తా. అప్పుడు ఆ స్త్రీల సందర్శిని చూచుచున్న ఆ హనుమంతునకు, ధర్మలోపము చేసినానా ఆను శంకచే, ఎక్కువ విచారము కలిగెను. 36

మూ. పరదారావరోధస్య వ్రసు వ్రస్య నిరీక్షణమ్, 37
 ఇదం ఖలు మమాత్మర్థం ధర్మలోపం కరిష్యతి.

ప్ర. ఆ. వ్రసు వ్రస్య = నిద్రించుచున్న, పరదారావరోధస్య = పరభార్యల అంతఃపురముయొక్క, ఇదమ్ = ఈ, మమ = నాయొక్క, నిరీక్షణమ్ = చూచట, అత్యర్థమ్ = మిక్కిలి, ధర్మలోపమ్ = ధర్మమునకు లోపమును, కరిష్యతి = చేయగలడు.

తా. నేను ఈ విధముగా, నిద్రించుచున్న పరభార్యలున్న అంతఃపురమును చూచినాను. ఇది నాకు దాదా ధర్మలోపమును కలిగించును కదా. 37

మూ. స హి మే పరదారాజాం దృష్టిర్విషయవర్తినీ, 38
 ఆయం చాత్ర మయా దృష్టః పరదారపరిగ్రహః.

ప్ర. ఆ. మే = నాయొక్క, దృష్టిః = దృష్టి, పరదారాజామ్ = పరభార్యలయొక్క, విషయవర్తినీ = విషయమునందు ప్రవర్తించునది, స హి = కాదు కదా, ఆత్ర = ఇక్కడ, మయా = నాచేత, ఆయమ్ = ఈ, పరదారపరిగ్రహః = భార్యరూప మైన వరుల బంధునము, దృష్టశ్చ = చూడబడినది.

తా. నేను పరభార్యలను నా దృష్టికి విషయముగా చేసుకొనను కదా, కాని ఈనాడు ఇక్కడ, నేను ఈ పరభార్యలను పరీక్షగా చూడవలసి వచ్చినది.

మూ. తస్య ప్రాదురభూచ్చిన్తా పునరన్యా మనస్వినః, 39
 నిశ్చిన్తై కా నైది తస్య కార్యనిశ్చయదర్శినీ.

ప్ర. ౪. మనస్వినః = ఉత్తమ మైన మనస్సు కలవాడూ, నిశ్చలైశానః
చిత్తస్య = నిశ్చయము గల ఏకాగ్ర మైన చిత్తము కలవాడూ అయిన, తస్య =
ఆ హనుమంతునకు, పునః = మరల, కార్యనిశ్చయదర్శినీ = కార్యముయొక్క
నిశ్చయమును చూపించు, అన్యః = మరి యొక, చిన్తా = ఆలోచన, ప్రాదుర
భూత్ = పుట్టెను.

తా. హనుమంతుడు ఏదైన ఒక కార్యమును నిశ్చయించి దానిపై
మనస్సును స్థిరముగా నిలపగలవాడు. ఉత్తమ మైన ఆలోచనలు కలవాడు.
అట్టి ఆ హనుమంతునకు మొదట ఇట్టి ఆలోచనలు కలిగినను, మరల, కార్య
నిశ్చయమును చూపెడు మరి యొక ఆలోచన కలిగెను. 39

మూ. కామం రృష్టా మయా సర్వా విశ్వస్థా రావణశ్రీయః. 40
న హి మే మనసః కిం చిత్తైక్యత్యముపపద్యతే.

ప్ర. ౪. విశ్వస్థాః = నమ్మకము గల, సర్వాః = సమస్త మైన, రావణ
శ్రీయః = రావణుని భార్యలు, మయా = నాచేత, కామం రృష్టాః = చూడబడి
ఉండవచ్చును. మే = నాయొక్క, మనసః = మనస్సునకు, కిం చిత్ = ఏమియు,
చైక్యత్యమ్ = వికారము, న ఉపజాయతే హి = పుట్టుటలేదు కదా.

తా. వరపురుషు లెవ్వరూ లేదు కదా అను విశ్వాసముతో ఇష్టమువచ్చి
నట్లు పడుండి నిద్రించుచున్న రావణుని భార్యలను నేను చూచిన చూడ వాస్తవమే
యైనను నా మనస్సులో ఎట్టి వికారము కలుగలేదు కదా. 40

మూ. మనో హి హేతుః సర్వేషామిన్ద్రియాణాం ప్రవర్తనే, 41
కుభాకుభాస్యవస్థాసు తచ్చ మే సువ్యవస్థితమ్.

ప్ర. ౪. కుభాకుభాసు = కుభములు గాని, అకుభములు గాని అయిన,
అవస్థాసు = అవస్థలందు, సర్వేషామ్ = సమస్త మైన, ఇన్ద్రియాణామ్ = ఇంద్రియ
ములయొక్క, ప్రవర్తనే = ప్రవర్తనమునందు, మనః = మనస్సే, హేతుః =
హేతువు కదా, మే = నాయొక్క, తచ్చ = ఆ మనస్సు, సువ్యవస్థితమ్ = తాగుగా
స్థిరముగా ఉన్నది.

తా. మంచి వరిస్థితులలో గాని, చెడ్డ వరిస్థితులలో గాని (పుణ్యకార్యము
లందు గాని, పాపకార్యములందు గాని) ఇంద్రియములు ప్రవర్తించుటకు మనస్సే

కారణము. ఈ శ్రీలను చూచినను, నా మనస్సు ఎట్టి వికారము చెందక స్థిరముగా ఉన్నది. 41

మూ. నాన్యత్ర హి మయా శక్యా వైదేహీ పరిమార్గిణమ్, 42
శ్రీయో హి శ్రీమ దృశ్యనే సదా సంపరిమార్గతే.

ప్ర. అ. వైదేహీ = నీర, అన్యత్ర = మరియొకచోట, పరిమార్గిణమ్ = వెదకుటకు, మయా = నాచేత, న శక్యా హి = శక్యమైనది కాదు కదా. సదా = ఎల్లప్పుడును, సంపరిమార్గతే = అన్యేషింతుటయందు, శ్రీయః = శ్రీలు. శ్రీమ = శ్రీలలో, దృశ్యనే = చూడబడుదురు కదా.

తా. నీరకోసము నేను మరొక చోట ఎక్కడా వెదకజాలను కదా. శ్రీలను వెదకవలసి వచ్చి వపుడు, శ్రీల మధ్యకే వెళ్ళి వెదకవలసి యుండును గదా.

మూ. యన్య సత్త్వస్య యా యోనిస్తస్యాం తత్పరిమార్గ్యతే,
న శక్యా ప్రమదా నష్టా మృగీషు పరిమార్గిణమ్.

ప్ర. అ. యన్య = ఏ, సత్త్వస్య = జంతువునకు, యా = ఏది, యోనిః = జాతియో, తత్ = ఆ జంతువు, తస్యామ్ = ఆ జాతియందు, పరిమార్గ్యతే = వెదకబడును, నష్టా = తప్పిపోయిన, ప్రమదా = శ్రీ, మృగీషు = ఆడలేడుల మధ్య, పరిమార్గిణమ్ = అన్యేషింతుటకు, న శక్యా = శక్యమైనది కాదు.

తా. ఏ జంతువు ఏ జాతికే చెందినదో ఆ జంతువును ఆ జాతియందే వెదకవలసి ఉండును. తప్పిపోయిన శ్రీని ఆడ లేళ్ళ మధ్యకు వెళ్ళి వెదికినచో కొరకదు కదా. 43

మూ. తదిదం మార్గితం తావచ్చుద్దేన మనసా మయా, 44
రావదా నైపురం సర్వం దృశ్యతే న చ జానకీ.

ప్ర. అ. తత్ = ఆ కారణమువలన, మయా = నాచేత, చుద్దేన = పరిశుద్ధమైన, మనసా = మనస్సుతో, తదమ్ = ఈ, సర్వమ్ = సమస్తమైన, రావదా నైపురమ్ = రావణుని అంతఃపురము, మార్గితమ్ = వెదకబడినది. జానకీ చ = జానకి మాత్రము, న దృశ్యతే = చూడబడుటలేదు.

తా. అందుచేత, నేను నిష్కల్యమైన మనస్సుతో ఈ రావణాంతః
పురమునంతను వెదకినాను; తానకి మాత్రము కనబడుటలేదు. 44

మూ. దేవగన్ధర్వకన్యాశ్చ నాగకన్యాశ్చ వీర్యవాన్, 45
అవేక్షమాణో హనుమాన్సైవాపశ్యత తానకీమ్.

ప్ర. అ. దేవగన్ధర్వకన్యాశ్చ = దేవకన్యలను, గంధర్వకన్యలను, నాగ
కన్యాశ్చ = నాగకన్యలను, అవేక్షమాణః = చూచుచున్న, వీర్యవాన్ = వీర్య
వంతు డైన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, తానకీమ్ = తానకిని, సైవావైక్షత =
చూడలేదు.

తా. వీర్యవంతు డైన ఆ హనుమంతునకు రావణాంతఃపురములో దేవ.
గంధర్వ-నాగకన్యలు కనబడిరి గాని సీత మాత్రము కనబడలేదు. 45

మూ. రామపశ్యన్ కపిస్తత్ర పశ్యంశ్చన్యా వరత్రీయః, 46
అపత్రమ్య తదా వీరః ప్రర్యాతుముపచక్రమే.

ప్ర. అ. వీరః = పిరు డైన, కపిః = హనుమంతుడు, తత్ర = అక్కడ,
రామ్ = అమెను, అపశ్యన్ = చూడనివా డై, అన్యాః = ఇతరు డైన, వరత్రీయః =
శ్రేష్ఠ డైన స్త్రీలను, పశ్యంశ్చ = చూచుచు, తదా = అప్పుడు, అపత్రమ్య =
దూరముగా వెళ్ళి, ప్రర్యాతుమ్ = దీర్ఘముగా ఆలోచించుటకు, ఉపచక్రమే =
ప్రారంభించెను.

తా. మహావీరు డైన హనుమంతునకు అక్కడ ఎందరో ఉత్తమస్త్రీలు
కనబడినారు కాని సీత మాత్రము కనబడలేదు. అప్పుడు అతడు అక్కడినుండి
కొంచెము దూరముగా వెళ్ళి దీర్ఘాలోచన చేయ ప్రారంభించెను. 46

మూ. స భూయన్తు పరం శ్రీమాన్ మారురిర్యత్సమాన్తికః, 47
ఆపాసభూమిముర్స్పృజ్య తద్విరేచం ప్రచక్రమే.

ఇత్యాదే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సుందరశాఢ్దే
ఏకాదశః సర్గః.

ప్ర. అ. శ్రీమాన్ = శ్రీమంతు డైన, సః మారురిః = ఆ హనుమంతుడు,

భూయః = మరల, వరమ్ = గొప్ప, యత్నమ్ = ప్రయత్నమును, అస్థిరః =
 అచలించినవాడై, అపానభూమిమ్ = పానభూమిని, ఉర్భృజ్య = ఎడలి, తత్ =
 ఆ, అంతఃపురమును, విరేతుమ్ = అన్వేషించుటకు, వ్రతక్రమే = ఉపక్రమించెను.

తా. శ్రీమంతు డైన ఆ హనుమంతుడు ఆ పానభూమిని ఎడలి, ఇంకనూ
 ఎక్కువ ప్రయత్నముతో ఆ అంతఃపురమును వెదకుటకు ప్రారంభించెను. 47

"తాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయతాత్పర్యాఖ్యానమునందు
 సుందరకాండలో పదకొండవ సర సమాపము.

అథ ద్వాదశః సర్గః

[నీత మరణించిన జేమో అని శంకించి హనుమంతుడు ఉత్సాహ విహీనుడగుట; మరల ఉత్సాహము తెచ్చుకొని స్థానాంతరములలో వెదకుట, ఎక్కడా నీత కనబడకపోవుటతో మరల ఇతడు నిరుత్సాహము చెందుట].

మూ. న తస్య మధ్యే తవనస్య మాదుతి
 ర్ణతాగృహంశ్చిత్రగృహన్నిశాగృహన్,
 జగామ సీతాం ప్రతి దర్శనోత్సుక్
 న చైవ తాం పశ్యతి చారుదర్శనామ్.

1

[ప్ర. అ. సః మాదుతి = ఆ హనుమంతుడు, తస్య = ఆ, తవనస్య = తవనముయొక్క, మధ్యే = మధ్యయందు, సీతాం ప్రతి = సీతను గూర్చి, దర్శనోత్సుక్ = చూచుటయందు బిచ్చుక్కము కంపించె, ర్ణతాగృహన్ = ర్ణతంగో ఏర్పరచిన గృహములను, చిత్రగృహన్ = చిత్రపులు వ్రాయుటకై నిర్మించిన గృహములను, నిశాగృహన్ = రాత్రులు గడపు గృహములను గూర్చి, జగామ = వెళ్ళెను. చారుదర్శనామ్ = అంద మైన దర్శనము గల (చూచుటకు రాలా అంద మైన), తామ్ = ఆమెను, న చైవ పశ్యతి = చూడలేడు.

తా. ఆ హనుమంతుడు సీతను చూడవలె నను బిచ్చుక్కముతో ఆ తవన మధ్యమునం దున్న ర్ణతాగృహములకు, చిత్రగృహములకు, రాత్రిగృహములకు వెళ్ళెను గాని, చూచుటకు తాం అంద మైన ఆ సీతను మాత్రము చూడజాలక పోయెను.

మూ. న చిన్తయామాస తతో మహాకపిః
 ప్రియామపశ్యన్ రమునన్దనస్య తామ్,

ద్రువం పా సీతా మ్రియతే యథా న మే
విచిన్యతో దర్శనమేతి మైథిలీ.

2

ప్ర. అ. తరః = అటు పిమ్మట, సా మహాకవీ = ఆ హనుమంతుడు, రఘునందనస్య = రామునియొక్క, ప్రియామ్ = ప్రియురాలైన, కామ్ = ఆ సీతను, అవశ్యన్ = చూడనివారై, చిన్తయామాస = ఇట్లు ఆలోచించెను. మైథిలీ = మైథిలీ, విచిన్యతః = వెదకుచున్న, మే = నాకు, యథా = ఎట్లు, దర్శనమ్ = దర్శనమును, న ఉపైతి = పొందుటలేదో, దానిని పట్టి, సీతా = సీత, ద్రువమ్ = తప్పక, మ్రియతే = మరణించినది.

తా. ఆ రఘునందనుని భార్య యైన సీత కనబడకపోవుటచే హనుమంతుడు ఈ విధముగా తలచెను. "సీత తప్పక మరణించి యుండును; అందుచేతనే ఎంత వెదకినను నాకు కనిపడుట లేదు".

2

మూ. సా రాక్షసానాం ప్రవరేణ జానకీ
స్యశీలసంరక్షణతత్పరా సతీ.
అనేన నూనం ప్రతిదుష్టకర్మణా
హతా భవేదార్యపథే పరే స్థితా.

3

ప్ర. అ. పరే = శిష్ట యైన, ఆర్యపథే = పూజ్య యైన పాతివ్రత్య ధర్మమునందు, స్థితా = నిలచి ఉన్న, సా జానకీ = ఆ జానకీ, స్యశీలసంరక్షణ తత్పరా సతీ = తన శింమును రక్షించుకొనుటయందు ఆసక్తి గలదై, ప్రతి దుష్టకర్మణా = చెడ్డవని గల, అనేన = ఈ, రాక్షసానాం ప్రవరేణ = రాక్షసరాజు చేత, హతా = చంపబడినది, భవేత్ = అయి ఉండును. నూనమ్ = నిశ్చయము.

తా. పూజ్య యైన ధర్మమార్గమునందు స్థిరురాలుగా ఉండి, తన శింమును రక్షించుకొనుటకై ప్రయత్నించిన సీతను ఈ రాక్షసరాజు, తప్పక చంపివేసి ఉండును.

3

మూ. విరూపదూపా వికృతా వివర్చసో
మహాననా దీర్ఘవిరూపదర్శనాః,
సమీక్ష్య సా రాక్షసరాజయోషితో
దయాద్విసస్థా ఇనకేశ్వరాత్మజా.

4

ప్ర. అ. సా = అ, జనశక్యేదార్మణా = జనకమహారాజా కూతుడు, విరూపకూపాః = వికార మైన రూపములు కలవాడూ, వికృతాః = వికృత స్వభావం గలవాడూ, వివర్చనః = కాంతి లేనివాడూ, మహానవాః = పెద్ద ముఖములు కలవాడూ, దీర్ఘవిరూపదర్శనాః = పొడవైన వికృతరూపము గల నేత్రములు గలవాడూ అయిన, రాక్షసరాజయోషితః = రావణుని భార్యలను, సమీక్ష్య = చూచి, భయాత్ = భయమువలన, వినస్తా = మరణించినది.

తా. భయంకరము లైన ఆకారములు, పెద్ద ముఖములు, పొడవైన వికృత మైన నేత్రములుగల, వికృతస్వభావలూ, కాంతివిహీనలూ అయిన రావణుని స్త్రీలను చూడగానే సీత భయపడి మరణించి ఉండును. 4

మూ. సీతామద్యప్త్యా హ్యనవాప్య పౌరుషం
విహృత్య కాలం సహ వానరైశ్చిరమ్,
న మేఽస్తి సుగ్రీవసమీపగా గతిః
సుతీక్షణదణ్డో బలవాంశ్చ వానరః.

5

ప్ర. అ. సీతామ్ = సీతను, అద్యప్త్యా = చూడక, పౌరుషమ్ = పురుష కర్తవ్యమును, ఆనవాప్య = పొందక, వానరైః సహ = వానరులతో కూడ, చిరం కాలమ్ = కాల కాలము. విహృత్య = విహరించి, మే = నాకు, సుగ్రీవసమీపగా = సుగ్రీవుని సమీపమునకు వెళ్ళు, గతిః = మార్గము, నాస్తి = లేదు. వానరః = సుగ్రీవుడు, సుతీక్షణదణ్డః = మిక్కిలి తీక్షణ మైన దండము గలవాడు. బలవాంశ్చ = బలవంతుడు కూడ.

తా. కాలకాలము వానరులతో కాలక్షేపము చేసి, నా కర్తవ్యమును పూర్తి చేయజాలనివారనై, సీతను చూడకుండా నేను సుగ్రీవుని వద్దకు తిరిగి వెళ్లే ఉపాయ మేదీ కనబడుటలేదు. అతడు తన ఆజ్ఞను పాటించనివారికి అతి తీవ్ర మైన దండనము విధించును. అతడు మహాబలవంతుడు కూడ. 5

మూ. దృష్టమస్తాపురం సర్వం దృష్టా రావణయోషితః,
న సీతా దృశ్యతే సాద్యే వృథా జాతో మమ శ్రమః.

6

ప్ర. అ. సర్వమ్ = సమస్త మైన, అస్తాపురమ్ = అంతఃపురము, దృష్టమ్ = చూడబడినది. రావణయోషితః = రావణుని స్త్రీలు, దృష్టాః = చూడ

బడినారు. సాధ్వీ=వర్జిత్రయ మైన, నీతా=నీత, స ర్వశ్యతే=చూడబడుటలేదు.
మమ = నాయొక్క, శ్రమః = శ్రమ, వృథా = వ్యర్థముగా, జాతః=అయినది.

తా. అంతఃపురము నంతను చూచితిని. రావణుని భార్యని నందరిని చూచితిని. నీత మాత్రము కనబడలేదు. నా శ్రమ అంతా వృథా అయినది కదా.

మూ. కిం ను మాం వానరాః సర్వే గతం వక్ష్యన్తి సంగతాః.
గత్వా తత్ర త్వయా వీర కిం కృతం తద్వదస్య నః. 7

ప్ర. అ. గతమ్ = తిరిగి వెళ్ళిన, మామి = నన్ను, సంగతాః = కలసిన వారై, సర్వే = సమస్త మైన, వానరాః = వానరులు, కిం ను = ఏమి, వక్ష్యన్తి = చెప్పగలరొ. వీర = వీరుతా. తత్ర = అక్కడికి, గత్వా = వెళ్ళి, త్వయా = నీచేత, కిమ్ = ఏమి, కృతమ్ = చేయబడినది. తత్ = దానిని, నః = మాకు, వదస్య = చెప్పుము.

తా. ఉత్తరదీరమునందు నా కోసమై ఎదురు చూచుచున్న వానరు లందరు తిరిగి వెళ్ళిన నన్ను చూచి ఏమందురొ గదా. "ఓ వీరుతా : లంకకు వెళ్ళి నీవు అక్కడ ఏమి చేసినావు? చెప్పుము" అని అడిగెదరు. 7

మూ. అదృష్ట్యా కిం ప్రవక్ష్యామి తామహం జనకాత్మజామ్,
ద్రువం ప్రాయముపైష్యన్తి కాలస్య వ్యతివర్తనే. 8

ప్ర. అ. తామ్ = ఆ, జనకాత్మజామ్ = నీతను, అదృష్ట్యా = చూడక, కిమ్ = ఏమి, ప్రవక్ష్యామి = చెప్పగలను? కాలస్య = కాలముయొక్క, వ్యతివర్తనే = గడచిపోవుటయందు, ద్రువమ్ = తప్పక, ప్రాయమ్ = ప్రాయోచనవేళమును. ఉపైష్యన్తి = పొందగలరు.

తా. జనకాత్మజను చూడజాలని నేను వారి ప్రశ్నలకు ఏమి సమాధానము చెప్పగలను : నేను తిరిగి వెళ్లుటలో అంశ్యము చేసినతో వారు తప్పక ప్రాయోచన వేళము చేయుదురు. 8

మూ. కిం వా వక్ష్యతి వృద్ధశ్చ జామృవానల్లరశ్చ నః,
గతం పారం సముద్రస్య వానరాశ్చ సమాగతాః. 9

ప్ర. అ. సముద్రస్య = సముద్రముయొక్క, పారమ్ = అవలి ఒడ్డును గూర్చి, గతమ్ = వెళ్ళిన నమ్ము, వృద్ధః = వృద్ధులైన, జామృచాన్ = జాంబవంతుడు, కం వా = ఏమి, వక్ష్యతి = చెప్పగలడు. సః = ఆ, అర్హదశ్య = అంగడుదూ, సమాగతాః = కలిసిన, వాసరాశ్య = వాసకులు, ఏమి అందురో.

తా. నేను సముద్రము అవలి ఒడ్డు చేరగానే వృద్ధులైన జాంబవంతుడు, అంగడుడు, వాసకులు, అందరూ కలిసి ఏ మందురో.

మూ. అనిర్వేదః శ్రియో మూలమనిర్వేదః పరం సుఖమ్,
అనిర్వేదో హి సతతం సర్వార్థేషు ప్రవర్తకః. 10

ప్ర. అ. అనిర్వేదః = నిర్వేదము (దిగులుపాటు) లేకపోవుట (ఉర్వాహము), శ్రియః = అభివృద్ధికి, మూలమ్ = మూలము, అనిర్వేదః = నిర్వేదము లేకపోవుట, పరమ్ = గొప్ప, సుఖమ్ = సుఖపాదువు, అనిర్వేదః = నిర్వేదము లేకపోవుట, సతతమ్ = ఎల్లప్పుడూ, సర్వార్థేషు = సమస్తవిషయములందు, ప్రవర్తకః హి = ప్రవర్తించజేయునది కదా.

తా. అనిర్వేదము (దిగులు చెంద కుండుట) అభివృద్ధికి మూలము. అనిర్వేదమే గొప్ప సుఖపాదువు. ఎల్లప్పుడును అనిర్వేదమే మానవుని సర్వకార్యములందును ప్రవర్తించజేయుచుండును కదా.

మూ. కరోతి సఫలం జన్తో కర్మ య త్తత్కరోతి సః,
తస్మాదనిర్వేదకృతం యత్నం చేష్టే హమత్తమమ్.
అదృష్టాంశ్య విచేష్ట్యామి దేశానావణపాలితాన్.

ప్ర. అ. (మానవుడు) యత్ = ఏ, కర్మ = పనిని, కరోతి = చేయునో, జన్తో = మానవునియొక్క, తత్ = దానిని, సఫలమ్ = సఫలమైనదానినిగా, సః = ఆ అనిర్వేదము, కరోతి = చేయును, తస్మాత్ = ఆ కారణమువలన, అహమ్ = నేను, అనిర్వేదకృతమ్ = అనిర్వేదముతో చేయబడిన, ఉత్తమమ్ = ఉత్తమమైన, యత్నమ్ = ప్రయత్నమును, చేష్టే = చేయుదును, అదృష్టాన్ = చూడబడని, దావణపాలితాన్ = దావణనిచేత పాలించబడిన, దేశాన్ = ప్రదేశములను, విచేష్ట్యామి తావత్ = అన్వేషించెదను.

తా. అనిర్వేదమే మానవుడు తలచెట్లైన వని సవరింపగు నట్లు చేయును. అందుచేత నేను నిర్వేదము చెందక ఉత్తమ మైన ప్రయత్నము చేసెదను. ఇంత వరకూ కూడని రావలయు పొందించుచున్న ప్రదేశము లన్ని మరల వెదకెదను.

మూ. అపానశాలా విచితా న్తథా పుష్పగృహాణి చ, 12

చిత్రశాలాశ్చ విచితా భూయః క్రిదాగృహాణి చ.

నిమ్మటా న్తరరథ్యాశ్చ విమానాని చ సర్వశః. 13

ప్ర. అ. అపానశాలా = పానశాలలు, విచితా = వెదకబడినవి. తథా = అట్లే, పుష్పగృహాణి చ = పుష్పగృహములు, చిత్రశాలాశ్చ = చిత్రశాలలు, విచితా = వెదకబడినవి. భూయః = మరల, క్రిదాగృహాణి చ = క్రిదాగృహములు, నిమ్మటా న్తరరథ్యాశ్చ = ఉద్యానమర్థమందలి వీధులు, విమానాని చ = విమానములు, సర్వశః = అన్ని వైపులా, వెదకబడినవి.

తా. నే నింతవరకు పానశాలలు, పుష్పగృహములు, చిత్రశాలలు, క్రిదాగృహములు, ఉద్యానమర్థవీధులు, విమానము (తవనములు) వూర్తిగా వెదకెడిని. 12, 13

మూ. ఇతి సంధిస్త్య భూయోఽపి విచేతుముపచక్రమే,

భూమిగృహం చైత్యగృహన్ గృహవిగృహకానపి. 14

ప్ర. ఇ. ఇతి = ఇట్లు, సంధిస్త్య = అలోచించి, భూమిగృహన్ = భూగృహములను, చైత్యగృహన్ = నాల్గు వీధుల మొగంలోని గృహములను, గృహవిగృహకానపి = ప్రధానగృహమునకు దూరముగా నిర్మింపబడిన చిన్న గృహములను కూడ, భూయోఽపి = మరల, విచేతుమ్ = వెదకుటకు, ఉపచక్రమే = ప్రారంభించెను.

తా. హనుమంతు డీ విధముగా అలోచించి, భూగృహములను, చైత్యగృహములను, ప్రధానగృహములకు దూరముగా నిర్మించిన చిన్న గృహములను మోటి మాటికిని వెదకుటకు ప్రారంభించెను. 14

మూ. ఉత్పతన్నిపతం శ్వాపి తిష్ఠన్తచ్చన్ పునః పునః,

అపావృత్త్యంశ్చ ద్వారాణి కనాటాన్యవమాటయన్. 15

ప్రవిశన్ని పృథంశ్చాపి ప్రవతన్న తృతన్నపి,
సర్వమప్యవకాశం స విచరార మహాకపిః.

16

ప్ర. అ. సః మహాకపిః = ఆ హనుమంతుడు, పృథః పృథః = మాదిమాదికి, ఉత్పతన్ = పైకి ఎగురుచు, నిష్పృథంశ్చాపి = క్రిందికి దుముకుచు, రిష్టన్ = నింబుచు, గర్భన్ = నడచుచు, ద్వారాణి = ద్వారములను, అపావృణ్యాన్ = తెరచుచు, కవాటాని = తలుపులను, అవమాటయన్ = త్రోయుచు, ప్రవిశన్ = లోనికి ప్రవేశించుచు, నిష్పృథంశ్చాపి = బైటకు వచ్చుచు, ప్రవతన్ = దిగుచు, ఉత్పతన్నపి = ఎక్కుచు, సర్వమ్ అపి = సమస్త మైన, అవకాశమ్ = అవకాశమును, విచరార = సంచరించెను.

తా. హనుమంతుడు, మాదిమాదికి పైకి ఎగురుచు, క్రిందికి దుముకుచు, ద్వారములు తెరచుచు, తలుపులు త్రోయుచు, లోనికి ప్రవేశించుచు, బైటకు వచ్చుచు, దిగుచు, ఎక్కుచు, ఆ ప్రదేశము లన్నింటిలోను సంచరించెను. 15, 16

మూ. చతురజ్జలమాత్రోఽపి నావకాశః స విద్యతే,

రావణాన్తఃపురే తస్మిన్ యం కపిర్న జగామ సః. 17

ప్ర. అ. తస్మిన్ = ఆ, రావణాన్తఃపురే = రావణుని అంతఃపురమునందు, సః కపిః = ఆ హనుమంతుడు, యమ్ = ఏ ప్రదేశమును గూర్చి, న జగామ = వెళ్ళలేదో, సః = అట్టి, అవకాశః = చోటు, చతురజ్జలమాత్రోఽపి = నాలుగు అంగుళముల మాత్రము కూడా, న విద్యతే = లేదు.

తా. హనుమంతుడు ఆ రావణాంతఃపురములో నాలుగు అంగుళముల ప్రదేశము కూడ మిగలదుండగా వెరచెను. 17

మూ. ప్రాకారాన్తరరథ్యాశ్చ వేదికాన్తైత్యసంశ్రయాః,

దీప్తికాః పుష్కరిణ్యాశ్చ సర్వం తేనావలోకితమ్. 18

ప్ర. అ. ప్రాకారాన్తరరథ్యాశ్చ = ప్రాకారముల మధ్య యందున్న ఏడులు (కోట్లు), తైత్యసంశ్రయాః = తైత్యములకు (నాలుగు ఏడుల కూడలులయందున్న మహావృక్షములకు) తేరి ఉన్న, వేదికాః = అడుగులా, దీప్తికాః = దిగుడులావులు, పుష్కరిణ్యాశ్చ = వర్షసరస్సులు, సర్వమ్ = సమస్తమూ, తేన = హనుమంతుని చేత, అవలోకితమ్ = చూడబడినది.

తా. ప్రాకారములలో ఉన్న వీరులూ, రైత్యముండు అనుకొని ఉన్న వేదికలు, దిగుడుబావులు, వర్షసరస్సులూ, వీటి నన్నింటినీ హనుమంతుడు చూచెను. 18

మూ. రాక్షసోఽపి వివిధాకారా విరూపా వికృతా న్తథా.

దృష్టా హనుమతా తత్ర న తు సా జనకాత్మజాః. 19

ప్ర. అ. వివిధాకారాః = అనేకవిధము లైన ఆకారములు కలవాడూ, విరూపాః = వికృతము లైన రూపము గలవాడూ, తథా = మరియు, వికృతాః = అంగవికారము గలవాడూ అయిన, రాక్షసః = రాక్షసస్త్రీలు, తత్ర = అక్కడ, హనుమతా = హనుమంతునిచేత, దృష్టాః = చూడబడిరి, సా = ఆ, జనకాత్మజాః = సీత యైతే, న = చూడబడలేదు.

తా. అనేకవిధము లైన ఆకారములలో, వికృతము లైన రూపములలో, వికృతము లైన అవయవములలో ఉన్న రాక్షసస్త్రీలు, హనుమంతునకు, అక్కడ కనబడిరి కాని సీత మాత్రము కనబడలేదు. 19

మూ. రూపేణావ్రతిమా లోకే వరా విద్యారరత్రియః.

దృష్టా హనుమతా తత్ర న తు రామవనన్ధిసీ. 20

ప్ర. అ. రూపేణ = సౌందర్యముచేత, లోకే = లోకమునందు, అవ్రతిమాః = సాటిలేని, వరాః = శ్రేష్ఠ లైన, విద్యారరత్రియః = విద్యారరత్రియలు, తత్ర = అక్కడ, హనుమతా = హనుమంతునిచేత, దృష్టాః = చూడబడిరి. రామవనన్ధిసీ తు = రామునకు ఆనందమును కలిగించు సీత మాత్రము, న = చూడబడలేదు.

తా. సౌందర్యవిషయమునందు లోకములో సాటి లేని విద్యారరత్రియలు, అక్కడ, హనుమంతునకు కనబడినారు కాని సీత మాత్రము కనబడలేదు. 20

మూ. నాగకన్యాః పరాలోహః పూర్ణచన్ద్రనిలావనాః,

దృష్టా హనుమతా తత్ర న తు సీతా సుమధ్యమా. 21

ప్ర. అ. పరాలోహః = అంద మైన పేరుడులు గలవాడూ, పూర్ణచన్ద్రనిలావనాః = పూర్ణచంద్రునితో సమాన మైన ముఖములు గలవాడూ అయిన, నాగకన్యాః = నాగకన్యలు, తత్ర = అక్కడ, హనుమతా = హనుమంతునిచేత,

దృష్టాః = చూడబడినారు. సుమధ్యమా = మంచి నడుము గల, సీతా తు = సీత యైతే, న = చూడబడలేదు.

తా. అంద మైన పిడుడులు, పూర్వచంద్రుని వంటి ముఖములు గల నాగ కన్యలు అక్కడ, హనుమంతునకు కనబడినారు గాని అంద మైన నడుము గల సీత మాత్రము కనబడలేదు. 21

మూ. ప్రమథ్య రాక్షసేన్ద్రేణ నాగకన్యా బలాద్భృతాః,
దృష్టా హనుమతా తత్ర న సా జనకనన్దినీ. 22

ప్ర. అ. రాక్షసేన్ద్రేణ = రావణునిచేత, ప్రమథ్య = అయించి, బలాత్ = బలాత్కారముగా, హృతాః = హరింపబడిన, నాగకన్యాః = నాగకన్యలు, తత్ర = అక్కడ, హనుమతా = హనుమంతునిచేత, దృష్టాః = చూడబడిరి. సా = ఆ, జనకనన్దినీ = సీత, న = చూడబడలేదు.

తా. రావణుడు అయించి బలాత్కారముగా తీసికొని వచ్చిన నాగ కన్యలు, అక్కడ హనుమంతునికి కనబడిరి. కాని సీత మాత్రము కనబడలేదు.

మూ. సోఽపశ్యంస్తాం మహాబాహుః పశ్యంశ్చన్యా వరశ్రీయః,
విషసాద ముహుర్ధిమాన్ హనుమాన్ మారుతాత్మకః.

ప్ర. అ. మహాబాహుః = గొప్ప బాహువులు గల, ధీమాన్ = బుద్ధిమంతుడైన, మారుతాత్మకః = వాయుపుత్రుడైన, సః హనుమాన్ = ఆ హనుమంతుడు. తామ్ = ఆ సీతను, అపశ్యన్ = చూడనివాడై. అన్యాః = ఇతర లైన, వరశ్రీయః = ఉత్తమశ్రీలను, పశ్యన్ = చూచుచు, ముహూః = మారీమాటికి (దారా), విషసాద నిరుత్సాహవంతుడయ్యెను.

తా. మహాబాహువు, ధీమంతుడు, వాయుపుత్రుడు అయిన హనుమంతుడు అక్కడ ఎందరో ఇతరశ్రీలు కనబడినను, సీత మాత్రము కనబడకపోవుటచేత ఇతర నిరుత్సాహవంతుడయ్యెను. 23

మూ. ఉత్కౌగం వానరేన్ద్రాణాం ప్లవనం సాగరస్య త.
వ్యర్థం వీక్ష్యానిలసుతశ్చింతాం పునరుపాగమత్. 24

ప్ర. అ. వానరేష్టాశామ్ = వానరశ్రేష్ఠులయొక్క, ఉలోగమ్ = వ్రయత్నమును, సాగరస్య = సముద్రముయొక్క, వ్రవనం చ = రాటుటను, వ్యర్థమ్ = వ్యర్థమైపోయినవిగా, దీక్ష్మ = చూచి, అనింసురః = హనుమంతుడు, సునః = మరల, చింతామ్ = ఆలోచనను, (దుఃఖమును), ఉపాగమత్ = పొందెను.

తా. వానరులు చేసిన వ్రయత్నము, తాను చేసిన సముద్రంపునమూ కూడ వ్యర్థమైపోయినవి కదా అని తలచుచు ఆ వాయునందనుడు మరల చూచి దయ్యెను. 24

మూ. ఆవరీర్య విమానార్చ హనుమాన్ మాదురాత్మజః,
చింతాముపజగామాథ శోకోపహతచేతనః. 25

ఇత్యార్థే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సుందరకాండే
ద్వాదశః సర్గః.

ప్ర. అ. ఆర = ఆటు పిమ్మట, మాదురాత్మజః = వాయుపుత్రుడైన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, విమానాత్ = విమానమునుండి, ఆవరీర్య = దిగి, శోకోపహతచేతనః = శోకముచేత కొట్టిరించిన మనస్సు కలవాడై, చింతామ్ = ఆలోచనను, ఉపజగామ = పొందెను.

తా. వాయుపుత్రుడైన హనుమంతుడు ఆ పుష్పకవిమానమునుండి, క్రిందికి దిగి, దుఃఖముచే కలత చెందిన మనస్సుతో "ఏమి చేయవలెనా" అను ఆలోచనలో వడెను. 25

"కాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు సుందర కాండలో పంచెండవ సర్గ సమాప్తము.

అథ త్రయోదశః సర్గః

[నేత మరణించి ఉండు నని భావించి హనుమంతుడు విచారించుట.. నేత కనబడలేదు అని తెలివినచో అనర్థము వాటిల్లునను ఉద్దేశ్యముతో వెనుకకు వెళ్లగూడ రని అతడు నిశ్చయించుకొనుట. మరల వెడతెడ మని అనుకొని అశోకవనములో అన్వేషణయైన గూర్చి పరిపరివిధ ముల అలోచించుట.]

మూ. విమానాత్తు సుసంక్రమ్య ప్రాకారం హరియాథపః,
హనుమాన్వేగవానాసీద్యథా విద్యుద్ధనాన్తరే. 1

ప్ర. అ. హరియాథపః = వానర సేనానాయకు డైన, హనుమాన్ = హను మంతుడు, విమానాత్ = విమానమునుండి, ప్రాకారమ్ = ప్రాకారమును గూర్చి, సుసంక్రమ్య = తాటి, హనాన్తరే = మేఘమధ్యము నందలి, విద్యుత్ యథా = మెరుపు వలె, వేగవాన్ = వేగముగలవాడు, ఆసీత్ = ఆయెను.

తా. వానర సేనానాయకు డైన హనుమంతుడు విమానమునుండి ప్రాకారము మీదకు దుమికి, మేఘమధ్యమునందు మెరుపు సంభరించి నట్లు మహావేగముగా సంభరించెను. 1

మూ. సంవర్తిక్రమ్య హనుమాన్రావణస్య నివేశనాత్,
అదృష్ట్యా జానకీం సీతా మబ్రవీద్యచనం కపిః. 2

ప్ర. అ. కపిః = వానరు డైన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, రావణస్య = రావణుని యొక్క, నివేశనాత్ = గృహమునుండి, సంవర్తిక్రమ్య = చూరముగా వెళ్లి, జానకీమ్ = జనకుని కూరు డైన, సీతామ్ = సీతను, అదృష్ట్యా = చూరక, వదనమ్ = వదనమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. హనుమంతుడు రావణుని గృహమునుండి కూరముగా వెళ్ళి, నీర కనబడక పోవుటచే మనస్సులో ఇట్లు అనుకొనెను. 2

మూ. ధూయిష్ఠః లోలితా లక్ష్మీ రామస్య చరతా ప్రియమ్,
న హి వశ్యామి వైదేహీం నీతాం సర్వాజ్ఞశోభనామ్. 3

ప్ర. అ. రామస్య = రామునకు, ప్రియమ్ = ప్రियమును, చరతా = ఆచరించుచున్న నాచేత, లక్ష్మీ = లంక, ధూయిష్ఠః = రాంవరకు, లోలితా = కలచివేయబడినది. సర్వాజ్ఞశోభనామ్ = సకలావయవములందు అంద మైన, వైదేహీమ్ = విదేహరాజపుత్రి యైన, నీతామ్ = నీరను, న హి వశ్యామి = చూడ కున్నాను కదా.

తా. రామునకు ప్రियము చేయుటకై నేను సంచరించుచు, లంకావట్టణము నందను ఘోరంగా కలచి వేసితిని. సర్వాంగసుందరి యైన నీర మాత్రము కన బడలేదు. 3

మూ. పల్వలాని తటాకాని సరాంసి సరితన్తరా,
నర్మోఽనూపవనానాశ్చ దుర్గాశ్చ ధరణీధరాః, 4
లోలితా వసుదా సర్వా న తు వశ్యామి జానకిమ్.

ప్ర. అ. పల్వలాని = నీళ్లు ఉన్న చిన్న వల్లములు, తటాకాని = చెరువులు, సరాంసి = పెద్ద సరస్సులు, తరా = మరియు, సరితః = చిన్న ప్రవాహములు, నర్మః = నదులు, అనూపవనానాశ్చ = అంఘులో నిండిన వనప్రాంతములు, దుర్గాః = వెల్లుటకు కష్టమైన, ధరణీధరాః = పర్యతములు, సర్వా = సమస్తమైన, వసుదా = భూమి, లోలితా = కలచివేయబడినది. జానకిం తు = జానకి నైతే, న వశ్యామి = చూడను.

తా. నీళ్లతో నిండిన చిన్న వల్లములు, చెరువులు, పెద్ద చెరువులు, చిన్న నదులు, పెద్దనదులు, అంఘ్రాయభూప్రాంతములు, ప్రవేశింప కక్కము కాని పర్యతములు మొత్తము ఇక్కడి భూమి అంతా కలచివేసినాను కాని నీర కనబడలేదు.

మూ. ఇహ సంపాదినా నీలా రావణస్య నివేశనే,
అభ్యాతా గృధ్రరాతేన న త వశ్యామి రామహమ్. 5

ప్ర. అ. నీరా = నీర, ఇహ = ఇక్కడ, రావణస్య = రావణునియొక్క, వివేకనే = గృహమునందు, (ఉన్నదిగా), గృహరాజేన = గృహరాజైన, సంపాదినా = సంపాదించేత, అబ్బారా = చెప్పబడినది, అహమ్ = నేను, తామ్ = ఆమెను, న చ వళ్యామి = చూడజాలకున్నాను.

రా. నీర ఇక్కడనే రావణుని గృహములో ఉన్న దని గృహరాజైన సంపాది చెప్పినాడు. తాని ఆమె నాకు కనబడుటలేదు. 5

మూ. కిం ను సీరాథ వైదేహీ మైథిలీ జనకాత్మజా, 6
ఉపరిషేత వివళా రావణం దుష్టచారిణమ్.

ప్ర. అ. ఆద = లేక, వైదేహీ = విదేహదేశమునకు చెందినది, మైథిలీ = మైథిలానగరముకు సంబంధించినది, జనకాత్మజా = జనకుని కూతురూ అయిన, నీరా = నీర, వివళా = వివళురాలై, దుష్టచారిణమ్ = దుష్టప్రవృత్తి గల, రావణమ్ = రావణుని, కిం ను ఉపరిషేత = చేరి ఉండునా.

రా. విదేహదేశమునకు చెందినది, మైథిలో పెరిగినది, జనకుని కూతురూ అయిన నీర చేయునది లేక, దుష్టప్రవృత్తి గల రావణుని చేరి యుండునా. 6

మూ. క్షిప్రముత్పరతో మన్యే సీరామారాయ రక్షసః, 7
క్షితో రామబాణానామన రా వతిరా భవేత్.

ప్ర. అ. రామబాణానామ్ = రామబాణములకు, దిగ్భవః = భయపడుచున్న, రక్షసః = రావణుడు, సీరామ్ = నీరను, ఆరాయ = గ్రహించి, క్షిప్రమ్ = క్షిప్రముగా, ఉత్పరతః = ఎగురుతుండగా, అస్తరా = మర్యయందు, వతిరా = పడిపోయినది, భవేత్ = అయి ఉండును అని, మన్యే = భయపడుచున్నాను.

రా. రాముడు ఎక్కడ వచ్చునో అని రామబాణములకు భయపడుచు రావణుడు నీరను గ్రహించి అది క్షిప్రముగా ఎగిరిపోవుచున్నప్పుడు, ఆమె మర్యలో క్రింద పడిపోయి ఉండునేమో. 7

మూ. ఆదనా హ్రాయమాజాయా వధి సిద్ధనిషేవితే, 8
మన్యే పతిరమార్యాయా హృదయం ప్రేక్ష్య సాగరమ్.

ప్ర. అ. అతః = లేదా, సిద్ధనిషేవితే = సిద్ధుండేక సేవింపబడిన, పతి = మార్గమునందు, ప్రాయమాణాయా = హరింపబడుచున్న, అర్యాయా = అర్కు రారీయొక్క, హృదయమ్ = హృదయమును, సాగరమ్ = సముద్రమును, ప్రేక్ష్య = చూచి, పరిరమ్ = పడిపోయినదానినిగా, మన్యే = తలచుచున్నాను.

తా. లేదా, సిద్ధులు సంపరింతు అకాశమార్గమునందు అవహరింపబడు చున్నప్పుడు క్రింద నున్న మహాసముద్రమును చూడగానే పూజ్యురాలైన సీత గుండె జారిపోయి ఉండును.

మూ. రావణస్యోరువేగేన కుజాభ్యాం వీడితేన చ, 9

తయా మన్యే విశారాభ్యా త్యక్తం జీవితమార్జయే.

ప్ర. అ. రావణస్య = రావణునియొక్క, ఉరువేగేన = గొప్పవేగము చేతను, కుజాభ్యామ్ = కుజముండేత, వీడితేన చ = వీడింతుటచేతను, విశారాభ్యా = విశంము లైన వేత్రములు గల, తయా = అ, అర్యయా = పూజ్యురాలిచేత, జీవితమ్ = జీవితము, త్యక్తమ్ = విడువబడిన దని, మన్యే = తలచెదను.

తా. ఎక్కడ జారిపోవునో అని రావణుడు కుజముందో గర్జిగా అదిమి వర్తి మహావేగముగా తీసికొనిపోవుచున్నపుడు, విశారాభి యైన ఆ పూజ్యురాలు ప్రాణములు విడచియుండు నని తలచెదను.

చి "రావణస్య + ఉరువేగేన" అని వదచ్చేదము చేసి "రావణుని తొడం వేగముచేత" అను ప్రాచీనవ్యాఖ్యాతం అర్థము కంటె "రావణస్య + ఉరువేగేన" అను వదచ్చేదము చేసి పై అర్థము చెప్పుట యుక్తము. "ఉరువేగేన" అనునది అర్థి తార్థదోషకముగా ఉన్నది.

మూ. ఉపర్యుపరి వా నూనం సాగరం క్రమతస్తదా, 10

వివేష్టమానా పతితా సాగరే జనకాత్మజా.

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, (రావణుడు), సాగరమ్ ఉపర్యుపరి = సముద్రమునకు పై పైన, క్రమతః = నడచుచుండుగా (ఎగురుచుండుగా), జనకాత్మజా = సీత, వివేష్టమానా = తొరలుతున్నదై, సాగరే = సముద్రమునందు, నూనమ్ = రప్పక, పతితా = పడిపోయినది.

తా. రావణు డప్పుడు సముద్రమునకు పై పైన ఎగుడుడు వెళ్లుచున్నప్పుడు ఆతని చేతులలో బటు బటు పెనగులాడు చున్న సీత, సముద్రములో వడిపోయి ఉండును. 10

మూ. ఆహో కృదేణ వాసేన రక్షస్తి శీలమాత్మనః, 11
అబన్దుర్పక్షిలా సీతా రావణేన తపస్విని.

ప్ర. అ. ఆహో = లేరా, ఆత్మనః = తనయొక్క, శీలమ్ = శీలమును, రక్షస్తి = రక్షించుకొనుచున్నదీ, అబన్దుః = బండువులు లేనిదీ, తపస్విని = దీనురాలా అయిన, సీతా = సీత, కృదేణ = నీచు లైన, అదేన = ఈ, రావణేన = రావణుని చేత, రక్షిలా = రక్షింపబడినదా.

తా. లేరా, బండువు లేవ్వరూ డగ్గర లేక దీనురా లైన సీత తన శీలమును సంరక్షించుకొనుచు రావణునికి లొంగక పోవుటచే ఆ నీచు రామెను రక్షించె నేమో: 11

మూ. అథవా రాక్షసేన్ద్రస్య పర్షిలిరనితేక్షణ, 12
అదుష్టా దుష్టభావాభిర్పక్షిలా సా భవిష్యతి.

ప్ర. అ. అథవా = లేరా, అదుష్టా = దుష్టురాలు కానిదీ, అనితేక్షణా = నల్లని నేత్రములు కలదీ అయిన, సా = ఆమె, దుష్టభావాభిః = దుష్టము లైన ఆలోచనలు గల, రాక్షసేన్ద్రస్య = రావణునియొక్క, పర్షిలిః = వార్యలచేత, రక్షిలా = రక్షింపబడినది, భవిష్యతి = కాగండు.

తా. నల్లని నేత్రములు గలదీ, సదృష్టిమంతురాలా అయిన ఆ సీతను, ఆమె సౌందర్యమునకు అనూయ చెందిన రావణభార్యలు దుష్టభావముతో రక్షించినా లేమో: 12

మూ. సంహర్షచన్ద్రప్రతిమం పద్మపత్రనిభేక్షణమ్, 13
రామస్య ధ్యాయేతి పక్త్రం పశ్చత్వం కృపణా గలా.

ప్ర. అ. కృపణా = దీనురా లైన సీత, సంహర్షచన్ద్రప్రతిమమ్ = హర్షచంద్రునితో సమాన మైన, పద్మపత్రనిభేక్షణమ్ = పద్మపత్రములతో సమాన మైన నేత్రములు గల, రామస్య = రామునియొక్క, పక్త్రమ్ = ముఖమును,

ద్యాయతీ = ద్యానించుచున్నదై, వశ్యత్వమ్ = మరణమును, గతా = పొంది యుండును.

తా. దీనురా లైన ఆ సీత, పూర్వచంద్రునితో సమానమూ, వర్షవక్రముల వంటి నేత్రములు కలదీ ఆయిన రాముని ముఖమునే ద్యానించుచు, విరహబాధచే మరణించినదేమో. 13

మూ. హా రామ లక్ష్మణేత్యేవం హయోద్యే చేతి మైథిరీ, 14
విలప్య బహు వై దేహీ న్యస్తదేహా భవిష్యతి.

ప్ర. అ. వై దేహీ = విదేహదేశమునకు సంబంధించిన, మైథిరీ = సీత, హా రామ = ఆయ్యా, రామా; హా, లక్ష్మణ = ఆయ్యా, లక్ష్మణా, హా; ఆయోద్యే = ఆయ్యా, ఆయోధ్యా, ఇతి = అని, బహు = అధికముగా, విలప్య = విలపించి, న్యస్తదేహా = విడువబడిన దేహము గలది, భవిష్యతి = కాగలదు.

తా. విదేహదేశమునందు పుట్టిన జనకరాజకుమారి, ఆయ్యా, రామా, ఆయ్యా, లక్ష్మణా, ఆయ్యా, ఆయోధ్యానగరమా; అని ఎంతగానో విలపించి దేహము విడలి ఉండును. 14

మూ. అథవా నిహితా మన్యే రావణస్య నివేశనే, 15
సూనం లాలప్యతే సీతా పజ్జరస్థేవ శారికా.

ప్ర. అ. అథవా = లేదా, రావణస్య = రావణునియొక్క, నివేశనే = గృహమునందు, నిహితా = ఉంచబడినదై, సీతా = సీత, పజ్జరస్థా = పంజరము నందున్న, శారికా జవ = గోరింక వలె, సూనమ్ = నిశ్చయముగా, లాలప్యతే = విలపించుచున్నది అని, మన్యే = కలవెడను.

తా. లేదా, రావణుని గృహములో లక్కురాలై, సీత పంజరములో బంధించిన గోరింక వలె, విలపించుచుండును. 15

మూ. జనకస్య సుతా సీతా రామపత్ని సుమధ్యమా, 16
కథముత్సలప్రతాపీ రావణస్య వశం ప్రజేత్.

ప్ర. అ. జనకస్య = జనకునియొక్క, సుతా = కుమార్తె, రామపత్ని = రాముని భార్య, సుమధ్యమా = మంచి నడుము గలదీ, ఉత్సలప్రతాపీ = నల్లకలవ

లేకుం వంటి నేత్రములు కంటి అయిన, సీతా = సీత, రావణస్య = రావణుని యొక్క, చక్రమ్ = చక్రమును, కథమ్ = ఎట్లు, ప్రతేర్ = పొందును.

తా. జనకమహారాజా కూతురూ, రాముని భార్యా, సుందర మైన నడుము గలదీ, నల్ల కలువ లేకుం వంటి నేత్రములు కంటి అయిన సీత రావణునకు ఎట్లు తొంగిపోవును?

మూ. వినష్టా వా ప్రణష్టా వా మృతా వా జనకాత్మజా, 17
రామస్య ప్రియభార్యస్య న నివేదయతుం శమమ్.

ప్ర. అ. జనకాత్మజా = జనకుని కుమార్తె యైన సీత, వినష్టా వా = తప్పి పోయినను, ప్రణష్టా వా = వూర్తిగా కనబడకపోయినను, మృతా వా = మరణించినను, ప్రియభార్యస్య = ప్రేయ మైన భార్య గల, రామస్య = రామునకు, నివేదయతుమ్ = తెలుపుటకు, న శమమ్ = యుక్తము కాదు.

తా. సీత తప్పిపోయినా, వూర్తిగా కనబడకుండా పోయినా, మరణించినా, ఏమైనా, భార్యపై ఆర్థ్యధికప్రేమ గల రామునకు చెప్పుట మాత్రము యుక్తము కాదు. 17

మూ. నివేద్యమానే దోషః స్యాద్దోషః స్యాదనివేదనే, 18
కథంను ఖలు కర్తవ్యం విషమం ప్రతిభాతి మే.

ప్ర. అ. నివేద్యమానే = తెలుపబడగా, దోషః = దోషము, స్యాత్ = అగును. అనివేదనే = తెలుపకున్నను, దోషః = దోషము, స్యాత్ = అగును. కథమ్ = ఎట్లు, కర్తవ్యం ను ఖలు = చేయవలెనో? మే = నాకు, విషమమ్ = విషయముగా, ప్రతిభాతి = తోచుచున్నది.

తా. రామునకు చెప్పినా దోషమే, ఎవ్వకపోయినా దోషమే. ఇప్పుడు నేను ఏమి చేయవలెను? ఈ పరిస్థితి అంతా విషమముగా కనబడుచున్నది. 18

మూ. అన్మిన్నే వంగతే కార్యే ప్రావృతాలం శమం చ కిమ్, 19
దవేదితి మతం భూయో హనుమాన్ప్రవిచారయత్.

ప్ర. అ. అన్మిన్ = ఈ, కార్యే = కార్యము, ఏవంగతే = ఈ విధముగా జరిగిన దగుచుండగా, ప్రావృతాలమ్ = కాలానుగుణ మైనదీ, శమమ్ = యుక్త

మైనది, కిమ్ = ఏమి, భవేత్ = అగును, ఇతి = ఇట్లు, మరమ్ = పక్షమును, హను మాన్ = హనుమంతుడు, భూయః = మరల, ప్రవిచారయత్ = అలోచించెను.

తా. తలవెట్టిన పని ఈ విధముగా అయినది కదా; ఇప్పు రేమి చేసిన కారానుగుణముగాను, యుక్తముగాను ఉండును అని హనుమంతుడు చాల నేపు అలోచించెను.

19

మూ. యది సీతామదృష్ట్యాహం వానరేన్ద్రపురీమితః. 20
గమిష్యామి తతః కో వా పురుషార్థో భవిష్యతి.

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, సీతామ్ = సీతను, అదృష్ట్యా = చూడకుండగనే, ఇతః = ఇక్కడనుండి, వానరేన్ద్రపురీమ్ = సుగ్రీవుని పట్టణమును గూర్చి, గమి ష్యామి యది = వెళ్ళినట్లయితే, తతః = దానివంస, కః = ఏమి, పురుషార్థః = పురు షార్థము, భవిష్యతి = కాగలదు.

తా. నేను సీతను చూడకుండగనే ఇక్కడినుండి కిష్కింధకు తిరిగి వెళ్ళినతో ఏమి సాధించి నట్లు?

20

మూ. మమేదం లబ్ధనం వ్యర్థం సాగరస్య భవిష్యతి, 21
ప్రవేశకైవ లక్ష్మాయః రాక్షసానాం చ దర్శనమ్.

ప్ర. అ. మమ = నాయొక్క, ఇదమ్ = ఈ, సాగరస్య = సాగరము యొక్క, లబ్ధనమ్ = లాటుట, లక్ష్మాయః = లంకయొక్క, ప్రవేశకై = ప్రవేశ కము, రాక్షసానామ్ = రాక్షసులయొక్క, దర్శనమ్ = దర్శనము, వ్యర్థమ్ = వ్యర్థము, భవిష్యతి = కాగలదు.

తా. నేను సముద్రమును లంపించుట, లంకతో ప్రవేశించుట, రాక్షసులను చూచుట ఇవన్నీ వ్యర్థ మైపోవును గదా.

21

మూ. కిం మాం వక్ష్యతి సుగ్రీవో హరయో వా సమాగతాః, 22
కిష్కిన్ధాం సమనుప్రాప్తం తౌ వా దశరథాత్మతౌ.

ప్ర. అ. కిష్కిన్ధామ్ = కిష్కింధను, సమనుప్రాప్తమ్ = చేరిన, మామ్ = నన్ను, సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు, కిమ్ = ఏమి, వక్ష్యతి = చెప్పగలతో, సమాగతాః

=వెరిస, హరయ; వా = వానరులు గాని, తౌ = ఆ, దళరతాత్మతౌవా = దళరత కుమారులు గాని, ఏమి అందురో.

తా. కిష్కింధకు తిరిగి వెళ్ళిన నన్ను చూచి, సుగ్రీవుడు, అక్కడ కలసి ఉన్న వానరు లందరూ, ఆ రామంశ్శబ్దముచూచి ఏ నుందురో. 22

మూ. గత్వా తు యది కాకుత్స్థం వజ్ఞామి పరమప్రియమ్, 23
న దృష్టేతి మయా సీతా తతస్త్వక్ష్యతి జీవితమ్.

ప్ర. అ. గత్వా = వెళ్ళి, కాకుత్స్థమ్ = రాముని గూర్చి, మయా = నాచేత, సీతా = సీత, న దృష్టా = చూడబడలేదు, ఇతి = అని, పరమ్ = మిక్కిలి, అప్రియమ్ = అప్రియ మైన వాక్యమును, వజ్ఞామి యది = (నేను) చెప్పినట్లయితే, తతః = అటు పిమ్మట, జీవితమ్ = జీవితమును, త్వక్ష్యతి = విడువగలడు.

తా. నేను రాముని దగ్గరకు వెళ్ళి "సీత కనబడలేదు" అని, రాం అప్రియ మైన మాట చెప్పి "తౌ" అది వినగానే ఆతడు ప్రాణములు విడచును. 23

మూ. పరుషం దారుణం క్రూరం తీక్ష్ణఃస్త్రియతాపనమ్, 24
సీతానిమిత్తం దుర్వాక్యం శ్రుత్వా న న భవిష్యతి.

ప్ర. అ. పరుషమ్ = పరుషమూ, దారుణమ్ = భయంకరమూ, క్రూరమ్ = క్రూరమూ, తీక్ష్ణమ్ = తీక్ష్ణమూ, స్త్రియతాపనమ్ = ఇంద్రియములను తపింప చేయునది అయిన, సీతానిమిత్తమ్ = సీతకు సంబంధించిన, దుర్వాక్యమ్ = దుర్వాక్యమును, శ్రుత్వా = విని, సః = ఆతడు, న భవిష్యతి = ఉండడు.

తా. "సీత కనబడలేదు" అను దుర్వాక్యము రామునకు చాల పరుష మైనది. భయంకరము; క్రూరము; తీక్ష్ణ మైనది; ఇంద్రియములను తపింప చేయునది. అట్టి వాక్యమును వినగానే ఆతడు తింక జీవించడు. 24

మూ. తం తు కృత్యగతం దృష్ట్వా వజ్ఞాత్యగతమానసమ్,
త్పానురక్తో మేదావీ న భవిష్యతి లక్ష్మణః.

ప్ర. అ. కృత్యగతమ్ = కష్టము పొందినవాడూ, వజ్ఞాత్యగతమానసమ్ = సుదీక్షము పొందిన మనస్సు కలవాడూ అయిన, తమ్ = ఆ రాముని, దృష్ట్వా

= చూచి, భృశానురక్తః = మిక్కిలి అనురాగముగలవాడూ, మేరాచీ = మేరా వంతుడూ అయిన, లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, న భవిష్యతి = ఉండడు.

తా. కష్టాలలో చిక్కుకొన్న రాముడు మరణోన్ముఖులై ఉండుట చూడ గానే, అతనియందు రాలా ప్రేమ గలవాడు, మేరాచీ అయిన లక్ష్మణుడు కూడ జీవించడు. 25

మూ. వినష్టౌ బ్రాతరో శ్రుత్వా భరతోఽపి మరిష్యతి, 26
భరతం చ మృతం దృష్ట్వా శత్రుమ్నా న భవిష్యతి.

ప్ర. అ. బ్రాతరో = సోదరులను, వినష్టౌ = మరణించినవారినిగా, శ్రుత్వా = విని, భరతోఽపి = భరతుడు కూడ, మరిష్యతి = మరణించగలడు. మృతమ్ = మరణించిన, భరతమ్ = భరతుని, దృష్ట్వా = చూచి, శత్రుమ్నా = శత్రుఘ్నుడు కూడ, న భవిష్యతి = ఉండడు.

తా. రామలక్ష్మణుల మరణవార్త వినగానే భరతుడు మరణించును. భరతుడు మరణించుట చూచి శత్రుఘ్నుడు కూడ మరణించును. 26

మూ. పుత్రాన్మృతాన్పమీష్యాథ న భవిష్యన్తి మాతరః, 27
కౌసల్యా చ సుమిత్రా చ కైకేయీ చ న సంశయః.

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, మాతరః = తల్లులైన, కౌసల్యా చ = కౌసల్య, సుమిత్రా చ = సుమిత్ర, కైకేయీ చ = కైకేయి, పుత్రాన్ = పుత్రులను, మృతాన్ = మరణించినవారినిగా, పమీష్య = చూచి, న భవిష్యన్తి = ఉండరు; సంశయః = సంశయము, న = లేదు.

తా. పుత్రులందరు మరణించుట చూచి తల్లులైన కౌసల్య-సుమిత్ర-కైకేయిలు కూడ ప్రాణములు విడచెదరు. 27

మూ. కృతజ్ఞః సత్యసన్తశ్చ సుగ్రీవః వ్రవగాధిపః, 28
రామం తథాగతం దృష్ట్వా తతస్త్యక్యతి జీవితమ్.

ప్ర. అ. కృతజ్ఞః = కృతజ్ఞుడు, సత్యసన్తః = సత్య మైన వ్రతజ్ఞుకలవాడూ, వ్రవగాధిపః = వానరరాజు అయిన, సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు, తథా = అ విధముగా,

గతమ్ = మరణించిన, రామమ్ = రాముని, రృష్ట్యా = చూచి, తతః = పిమ్మట, జీవితమ్ = జీవితమును, త్యక్యతి = విడువగలడు.

తా. కృతజ్ఞుడూ, సత్యసంతుడూ అయిన వానరరాజా సుగ్రీవుడు, అ విధముగా రాముడు మరణించుట చూచి, తాను కూడ ప్రాణాలు విడచును. 28

మూ. దుర్మనా వ్యథితా దీనా నిరానన్తా తపస్వినీ, 29
పీడితా తర్త్యకోకేన రుమా త్యక్యతి జీవితమ్.

ప్ర. అ. తర్త్యకోకేన = తర్త్యకోకముచేత, పీడితా = పీడింపబడినదీ, దుర్మనాః = దుఃఖముతో కూడిన మనస్సు గలదీ, వ్యథితా = వ్యథ పొందినదీ, దీనా = దీనురాలూ, నిరానన్తా = ఆనందము లేనిదీ, తపస్వినీ = జాలిపడరగినదీ అయిన, రుమా = రుమ, జీవితమ్ = జీవితమును, త్యక్యతి = విడువగలడు.

తా. దర్త యైన సుగ్రీవుడు మరణించగానే రుమ, దుఃఖపీడితురాలై కలత చెందిన మనస్సుతో, వ్యథ చెంది, దీనురాలై, ఆనందము లేక, జాలిపడవలసిన స్థితిలో ప్రాణములు విడచును. 29

మూ. వాలిజేన తు దుఃఖేన పీడితా శోకకర్మితా, 30
వజ్జిత్యం చ గతే రాజ్ఞి తారాపి న భవిష్యతి.

ప్ర. అ. వాలిజేన = వాలివలన కలిగిన, దుఃఖేన = దుఃఖముచేత, పీడితా = పీడింపబడినదీ, శోకకర్మితా = శోకముచేత కృశించియుండినదీ అయిన, తారాపి = తారకూర, రాజ్ఞి = రాజైన సుగ్రీవుడు, వజ్జిత్యమ్ = మరణమును, గతే = పొందినవాడగుచుండగా, న భవిష్యతి = ఉండదు.

తా. ముందుగానే వాలి మరణమువలన కలిగిన దుఃఖము పీడించుచుండగా శోకముచేత కృశించియుండిన తార, సుగ్రీవుడు కూడ మరణించినచో, తాను కూడ మరణించును. 30

మూ. మాలాపిత్రోర్విదాశేన సుగ్రీవవ్యసనేన చ, 31
కుమారోఽవ్యజ్జరః కస్మాద్ధారయిష్యతి జీవితమ్.

తా. కుమారః = చిన్నవాడైన; అజ్ఞరోఽపి = అంగదుడు కూడ, మాలాపిత్రోః = తలిదండ్రులయొక్క, విదాశేన = మరణముచేతను, సుగ్రీవవ్యస =

సుగ్రీవునియొక్క, వ్యసనేన = దుఃఖముచేతను, తీవితమ్ = తీవితమును, కస్మార్
= ఎందువలన, చారయిష్యతి = తరించును;

రా. తలిదండ్రులు మరణించి, సుగ్రీవునకు కూడ అంత అవద వచ్చిన
పిదప కుమారు లైన అంగదుడు మాత్రము ఎట్లు తీవించును? 31

మూ. భర్తృజేన చ దుఃఖేన హ్యభిభూతా వనౌకసః, 32
శిరాన్యభిహనిష్యన్తి తల్లేర్ముష్టిభిరేవ చ.

ప్ర. ఆ. వనౌకసః = వానదులు, భర్తృజేన = ప్రభువువలన కలిగిన,
దుఃఖేన = దుఃఖముచేత, అభిభూతా = తిరస్కరింపబడినవారై, తల్లే = అర
చేతులతోను, ముష్టిభిరేవ చ = పిడికెళ్ళతోను, శిరాన్తి = శిరస్సులను, అభిహని
ష్యన్తి = కొట్టుకొనెదరు.

రా. వానదు లందఱు తమ ప్రభువునకు కలిగిన దుఃఖమును తరింప
జాలక, అరచేతులతోను, పిడికెళ్ళతోను తమ తలలు తాడుకొనెదరు. 32

మూ. సాన్త్యేనానుప్రదానేన మానేన చ యశస్వినా, 33
లాలితాః కపిరాజేన ప్రాణాన్యక్ష్యన్తి వానరాః.

ప్ర. ఆ. యశస్వినా = కీర్తి గల, కపిరాజేన = సుగ్రీవునిచేత, సాన్త్యేన
= మంచి మాటలచేతను, అనుప్రదానేన = చిన్న చిన్న పారిశోషికములు ఇచ్చుట
చేతను, మానేన = గౌరవింపుటచేతను, లాలితాః = లాలింపబడిన, వానరాః =
వానదులు, ప్రాణాన్ = ప్రాణములను, త్యక్ష్యన్తి = విడువగలరు.

రా. మంచి మాటలు చెప్పుచు, పారిశోషికములు ఇచ్చుచు గౌరవింపుచు
సుగ్రీవునిచే లాలన చేయబడిన వానదులు, అతడు మరణించగానే ప్రాణములు
విడువగలరు. 33

మూ. న వనేషు న శైలేషు న నిరోరేషు వా పునః, 34
క్రీడామనుభవిష్యన్తి సమేత్య కపికుఞ్జరాః.

ప్ర. ఆ. కపికుఞ్జరాః = వానరశ్రేణులు, సమేత్య = కలిసి, వనేషు =
వనములందు, క్రీడామ్ = క్రీడను, న అనుభవిష్యన్తి = అనుభవించరు.

తైలము = వర్వతములమీద, న = అనుభవించరు. నిరోధము వా పునః = గృహ
ద్యావరణములం దైన, న = అనుభవించరు.

తా. ఇటు పైన వానరు లందరు కలిసి, వెనుకటి వలె వనములందు గాని,
వర్వతములమీద గాని, గృహదులందు గాని, క్రిదాసుఖమును అనుభవించరు.

మూ. సపుత్రరారాః సామాత్యా తర్చ్యవ్యసనపీడితాః, ౩౪
తైలాగ్రేభ్యః పరిష్యన్తి సమేషు విషమేషు చ.

ప్ర. అ. సపుత్రరారాః = భార్యాపుత్రులతో కూడినవారై, సామాత్యాః =
సహచరులతో కూడినవారై, తర్చ్యవ్యసనపీడితాః = ప్రభువుయొక్క దుఃఖము
చేత పీడింపబడిన వానరులు, తైలాగ్రేభ్యః = వర్వతశిఖరములనుండి, సమేషు =
సమ పైన ప్రదేశములందు, విషమేషు చ = మిట్టపల్లము లున్న ప్రదేశములం
దును, పరిష్యన్తి = పడగలరు.

తా. వానరు లందరు ప్రభువుకు కలిగిన దుఃఖముచేత పీడింపబడినవారై
భార్యాపుత్రులతోను, ఇతరసహచరులతోను కలిసి, వర్వతశిఖరములపైనుండి
సమప్రదేశములందును, విషమప్రదేశములందును దుమిక్కిమరణించగలరు.

వి. "అమాత్య" శబ్దమునకు కూడా ఉండువారు అని ఘృతృత్వర్థము.
అందుచేత ఇక్కడ ప్రకరణానుసారముగా ఆ అర్థమే యుక్తము. మంత్రులు
అను అర్థము యుక్తము కాదు. ౩౫

మూ. విషముదృన్థనం వాపి ప్రవేశం జ్వలనస్య వా, ౩౬
ఉపవాసమథో శత్రుం ప్రచరిష్యన్తి వానరాః.

ప్ర. అ. వానరాః = వానరులు, విషమ్ = విషమునుగాని, ఉదృన్థనం
వాపి = ఉరిపోసికొనుటను గాని, జ్వలనస్య = అగ్నియొక్క, ప్రవేశం వా =
ప్రవేశమునుగాని, ఉపవాసమ్ = ఉపవాసమును గాని, అథో = లేక, శత్రుమ్ =
అయుధమును గాని, ప్రచరిష్యన్తి = చేయగలరు.

తా. వానరులు విషము తిని గాని, ఉరి పోసికొని గాని, అగ్నిలో ప్రవే
శించి గాని, ఉపవాసము చేసి గాని, అయుధములలో పొదురుకొని గాని ప్రాణ
ములు విడువగలరు. ౩౬

మూ. మోరమాలోకనం మన్యే గతే మయి భవిష్యతి. 87
ఇజ్ఞాకుకులనాశశ్చ నాశశ్చైవ వనోకసామ్.

ప్ర. అ. మయి = నేను, గతే = వెళ్ళినవార నగుచుండగా, ఇజ్ఞాకుకుల
నాశశ్చ = ఇజ్ఞాకుకులముయొక్క నాశము, వనోకసామ్ = వానరులయొక్క,
నాశశ్చైవ = నాశము, మోరమ్ = భయంకర మైన, ఆరోదనమ్ = ఏడ్చు, భవి
ష్యతి = కాగలదు అని, మన్యే = తలచెదను.

తా. నేను తిరిగి వెళ్ళినచో ఇజ్ఞాకుకులము నశించును. వానరు లందఱు
నశించెదరు. ఈ విధముగా భయంకర మైన ఏడ్చు సంభవించును. 87

మూ. సోఽహం నైవ గమిష్యామి కిష్కిన్ద్రాం నగరీమితః. 88
న చ శిష్యామ్యహం ద్రష్టుం సుగ్రీవం మైథిలీం వినా.

ప్ర. అ. సః ఆహమ్ = అట్టి నేను, ఇతః = ఇక్కడినుండి, కిష్కిన్ద్రాం
నగరీమ్ = కిష్కిన్ద్రానగరమును గూర్చి, నైవ గమిష్యామి = వెళ్ళను. ఆహమ్
= నేను, మైథిలీం వినా = నీర లేకుండగా, సుగ్రీవమ్ = సుగ్రీవుని, ద్రష్టుమ్ =
చూచుటకు, న చ శిష్యామి = సమర్థుడను కాకలను కూడ.

తా. నే నిక్కడనుండి కిష్కిన్ద్రకు వెళ్ళనే వెళ్ళను. నీర వారై తెలియ
కుండగ నేను సుగ్రీవుని చూచుట కూడ శక్యము కాదు. 88

మూ. మయ్యగచ్ఛతి తేహస్థే ధర్మాత్మానౌ మహారథౌ, 89
ఆశయా తౌ ధర్మిషేతే వానరాశ్చ మనస్వినః

ప్ర. అ. మయి = నేను, అగచ్ఛతి = వెళ్ళకుండగా, ఇహస్థే = ఇక్కడనే
ఉన్నవార నగుచుండగా, ధర్మాత్మానౌ = ధర్మాత్ములూ, మహారథౌ = మహా
రథులూ అయిన, తౌ = ఆ రామంశ్శులు, ఆశయా = ఆశచేత, ధర్మిషేతే =
తీపించి ఉండగలదు. మనస్వినః = మానవంతులైన, వానరాశ్చ = వానరులు కూడ
పించి ఉండురు).

తా. నేను వెళ్ళకుండా ఇక్కడనే ఉండిపోయినచో, ధర్మాత్ములూ మహా
రథులూ అయిన ఆ రామంశ్శులూ, మానవంతు లైన వానరులూ, 'హను
మంతుడు వచ్చును నీరవారై తెచ్చును' అను ఆశతో తీపించి ఉండురు. 89

మూ. హస్తాదానో ముఖాదానో నియతో వృక్షమూలికః, 40
వానప్రస్థో తవిష్ణోమి హ్యదృష్ట్యా జనకాత్మజామ్,
సాగరానూపతే దేశే లహమూలపతోదకే. 41

ప్ర. ల. జనకాత్మజామ్ = సీతను. అదృష్ట్యా = చూడక, హస్తాదానః =
చేతితో వడినదానిని గ్రహించుచు, ముఖాదానః = ముఖమునకు అందినదానిని
తినుచు, నియతః = నియమవంతుడనై, లహమూలపతోదకే = అనేక మైన
దుంపలు, ఫలములు, ఉదకము గల, సాగరానూపతే = సముద్రజల సమీపము
నందలి. దేశే = ప్రదేశమునందు, వృక్షమూలికః = వృక్షమూలములను ఆశ్రయించిన
వాడనై, వానప్రస్థః = వానప్రస్థుడను, తవిష్ణోమి = అగుదును.

తా. సీత కనబడకున్నచో నేను నియమము పాటించుచు, వృక్షమూలము
నందు నివసించుచు చేతితో వడినదానిని గ్రహించుచు, నోటికి అందిన దానిని
తినుచు దుంపలూ, ఫలములు, ఉదకము సమృద్ధిగా ఉన్న సముద్ర జలప్రాయ
ప్రదేశమునందు వానప్రస్థతీవసము గడపెదను. 40, 41

మూ. చిరాం కృత్వా ప్రవేశ్యామి సమిర్థమరణీసుతమ్,
ఉపవిష్టస్య వా సమ్యగ్జిజ్ఞానం సారయిష్యతః, 42
శరీరం తక్షయిష్యన్తి వాయసాః శ్వాపదాని చ.

ప్ర. ఆ. చిరామ్ = చిరము. కృత్వా = చేసుకొని, సమిర్థమ్ = ప్రజ్వలించు
చున్న, అరణీసుతమ్ = అగ్నిని, ప్రవేశ్యామి = ప్రవేశించెదను. వా = లేక, ఉప
విష్టస్య = కూర్చుని ఉన్న వాడనై, రిజ్జనమ్ = అనశనవ్రతమును, సారయిష్యతః
= సాధింపనున్న నాయొక్క, శరీరమ్ = శరీరమును, వాయసాః = కాకులు, శ్వా
పదాని చ = క్రూరజంతువులూ, తక్షయిష్యన్తి = తక్షించగలవు.

తా. లేదా చిరము ఏర్పరచుకొని ప్రజ్వలించుచున్న అగ్నిలో ప్రవేశించె
దను. లేదా అనశనవ్రతమును, అవలంబించి కూర్చున్న నా శరీరమును కాకులు,
క్రూరజంతువులు తినివేయగలవు.

వి. 'రిజ్జనమ్' అనగా లింగము (దేహము) గల ఆత్మ. దానిని 'సాధ
యిష్యతః' సాధింపనున్న అనగా ఆత్మను దేహమునుండి విడదీయ నున్న అని
కొందరు వ్యాఖ్యాతలు అర్థము చెప్పిరి. లింగ మనగా సంన్యాసము. అనగా తీన

కుండుట. దానిని సాధించ నున్న అని గోవిందరాజులు. "లిట్లీసీమ్" అని గోవింద రాజుల పాఠము. 'లిట్లీసీమ్' లింగరూపు లైన శివుని, సాధయిష్యతః=ర్యానించ నున్న అను అర్థము కూడా చెప్పవచ్చును. 42

మూ. ఇదం మహర్షిర్నిర్ద్యస్తం నిర్మాణమితి మే మతిః, 43
సమ్యగాహః ప్రవేశ్యామి న తేత్యశ్యామి జానకీమ్.

ప్ర. అ. ఇదమ్=ఇది, మహర్షిః=మహర్షుల చేత, ద్యస్తమ్=యాదః
బడిన, నిర్మాణమ్=శరీరశ్లాగమార్గము, ఇతి=అని, మే=నాయొక్క, మతిః=
అభిప్రాయము. జానకీమ్=సీతను, న తేత్యశ్యామి=యాదకున్నట్లయితే, సమ్యక్
=బాగుగా, అహః=ఉదకమును, ప్రవేశ్యామి=ప్రవేశించెదను.

తా. ఇట్టి వరిస్థితులలో మహర్షులు చెప్పిన ప్రాణశ్వాసోపాయము ఇదే
అని నా అభిప్రాయము. అందుచే జానకి కనబడకపోయినచో తిన్నగా పోయి
అందులో దుమికెదను. 43

మూ. సుజాతమూలా సుభగా కీర్తిమాలా యశస్వినీ, 44
ప్రభగ్నా చిరరాత్రాయ మమ సీతామపశ్యతః.

ప్ర. అ. సీతామ్=సీతను, అపశ్యతః=యాదని, మమ = నాయొక్క,
చిరరాత్రాయ=చిరకాలము, సుజాతమూలా=దృఢముగా ఏర్పడిన మూలము
కలదీ, సుభగా=సుందర మైనదీ, యశస్వినీ=యశస్సుతో కూడినదీ అయిన,
కీర్తిమాలా=కీర్తియొక్క మాల (వంక్తి), ప్రభగ్నా=తగ్గు మైపోయినది.

తా. యశస్సుతో కూడిన సుందర మైన కీర్తిమాల రారకాలమునుండి
దృఢ మైన మూలములో పెరిగి ఉన్నది. అట్టి కీర్తిమాల నేడు నేను సీతను
యాదజాలక పోవుటచే నశించిపోయినది.

ఏ యశస్సుతో కూడిన కీర్తిమాల నశించిన దనగా యశస్సు, కీర్తి
లెందూ నశించిన వని యర్థము. విశిష్టము లైన కార్యములు చేయుటవలన కలి
గిన గొప్పతనము యశస్సు అందదును పొగడుట కీర్తి. 'చిరరాత్రీ' అను పాఠము.
ఆ పాఠమును అనుసరించి 'దీర్ఘ మైన రాత్రీ' అను వ్యాఖ్యానము కూడ యుక్త
ముగా లేవని తోచుచున్నది. 44

మూ. కావసో వా తవిష్కామి నియతో వృక్షమూరికః. 45

నేతః ప్రతిగమిష్కామి కామదృష్ట్యా సితేక్షణామ్.

ప్ర. అ. నియతః = నియమవంతుడూ, వృక్షమూరికః = వృక్షమూలమును ఆశ్రయించినవాడూ అయిన, కావసో వా = మునిగా నైనా, తవిష్కామి = కాగలను, అసితేక్షణామ్ = సల్లని నేత్రములు గల, కామ్ = ఆ సీతను, అదృష్ట్యా = చూడకుండగా, ఇతః = ఇక్కడినుండి, స ప్రతిగమిష్కామి = తిరిగి వెళ్ళను.

తా. లేరా నియమములు అవలంబించి, వృక్షమూలమునందు కూర్చుండి మునిజీవితమును గడపెదను. సల్లని నేత్రములు గల ఆ సీతను చూడకుండా ఇక్కడినుండి వెనుకకు మాత్రము వెళ్ళను. 45

మూ. యదీతః ప్రతిగచ్ఛామి సీతామనరిగమ్య తామ్, 46

అల్లరః సహ తైః సర్వైర్వానరైర్న తవిష్కతి.

ప్ర. అ. తామ్ = ఆ, సీతామ్ = సీతను, అనరిగమ్య = తెలుసుకొనకుండగా, ఇతః = ఇక్కడినుండి, ప్రతిగచ్ఛామి యది = (నేను) తిరిగి వెళ్ళినచో, సర్వైః = సమస్త మైన, తైః = ఆ, వానరైః సహ = వానరులతో కూడ, అల్లరః = అంగదుడు, స తవిష్కతి = ఉండడు.

తా. నేను సీత జాడ తెలుసుకొనకుండగా ఇక్కడినుండి తిరిగి వెళ్ళినచో, అంగదుడు, వానరు లందరూ కూడ తీవ్రించరు. 46

మూ. వినాశే బహవో రోషా జీవన్ తద్రాజీ పశ్యతి, 47

తస్మాచ్ఛ్రావాన్ రరిష్కామి ద్రువో జీవితసంగమః.

ప్ర. అ. వినాశే = మరణించుటలో, బహవః = అనేక మైన, రోషాః = రోషము లున్నవి, జీవన్ = బ్రతికి ఉన్నవాడు, తద్రాజీ = మంగళములను, పశ్యతి = చూచును. తస్మాత్ = ఆ కారణమువలన, శ్రావాన్ = ప్రాణములను, రరిష్కామి = ధరించెదను. జీవితసంగమః = జీవించి ఉన్నవారియొక్క కలయిక, ద్రువః = నిశ్చితము.

తా. మరణించుట అనేక రోషములకు హేతువు. మానవుడు బ్రతికి

ఉన్నలో మంగళముంను చూడవచ్చును. అందువలన నేను ప్రాణముంను విడువను. తీరించి ఉన్నవాడు ఏ నాటికైన తప్పక కలుసుకొందురు. 47

మూ. ఏవం బహువిధం దుఃఖం మనసా ధారయన్ముహూః, 48

నాద్యగచ్ఛత్రదా పారం శోకస్య కపికుజ్జరః.

ప్ర. అ. కపికుజ్జరః = హనుమంతుడు, ఏవమ్ = ఇట్లు, బహువిధమ్ = అనేకవిధము లైన, దుఃఖమ్ = దుఃఖమును, ముహూః = మారినాటికి, మనసా = మనస్సుతో, ధారయన్ = నిలుపుకొనుచు, తదా = అప్పుడు, శోకస్య = శోకము యొక్క, పారమ్ = పారమును, నాద్యగచ్ఛత్ = పొందలేదు.

తా. హనుమంతు డీ విధముగా కలిగిన, అనేకవిధము లైన, దుఃఖమును మనస్సుతోనే ఆడుచుకొనుచుండెను. ఆ శోకమునకు అంతము కనబడ కుండెను. 48

మూ. రావణం వా వధిష్యామి దశగ్రీవం మహాబలమ్, 49

కామమస్తు హృతా నీతా ప్రత్యాచీర్ణం భవిష్యతి.

ప్ర. అ. వా = లేదా, దశగ్రీవమ్ = వరికంఠములు కలవాడూ, మహాబలమ్ = గొప్ప బలము కలవాడూ అయిన, రావణమ్ = రావణుని, వధిష్యామి = చంపెదను. హృతా = హరింపబడిన, నీతా = నీర, కామమ్ ఆస్తు = ఏ మైన అగు గాక. ప్రత్యాచీర్ణమ్ = ప్రతిక్రియ చేయబడినది, భవిష్యతి = కాగందు.

తా. హరింపబడిన నీర విషయ మే మైనను, దశకంఠుడు, మహాబలడూ అయిన రావణుని చంపితేసెదను. దీనితో ఆతడు చేసినదానికి ప్రతిక్రియ చేసే నట్లు అగును. 49

మూ. అథవైనం సముత్థిప్య ఉపద్యుపరి సాగరమ్, 50

రామాయోపహరిష్యామి పశుం పశువలేకివ.

ప్ర. అ. అథవా = లేదా, ఏనమ్ = ఈ రావణుని, సాగరమ్ ఉపద్యుపరి = సముద్రము పై పైన, సముత్థిప్య = ఎత్తుకొనివెళ్ళి, పశువలే = పశువుంస్యాయొక్క, పశుమివ = పశువును వలె, రామాయ = రామునకు, ఉపహరిష్యామి = చేర్చెదను.

తా. లేదా ఈ రావణుని సముద్రము పై పైన ఎత్తికొని పోయి, పశువుల యజమానికి వాని పశువును అవ్వగించి నట్లు రామునకు అవ్వగించెదను.

వి. 'పశువతే = అగ్నికి' అని గోవిందరాజవ్యాఖ్య. 'పశువతి' శబ్దము శివునియందు యోగరూఢముగాన 'శివునకు' అను అర్థము చెప్పవచ్చును. శివునకు పశుబలిని సమర్పించుట కూడ ప్రసిద్ధమే. "పశునా దుద్రం యజతే" "ఉవహృతవశా దుద్రః" ఇత్యాద్యుదాహరణములు సిద్ధాంతతామవాదులలో ప్రసిద్ధములు. వాటికి కూడ శ్రుతులే ఆధారము. 50

మూ. ఇతి చింతాం సమావన్నః సీతామనధిగమ్య తామ్, 51
ద్యానశోకపరీతార్యా చింతయామాస వానరః.

ప్ర. అ. వానరః = హనుమంతుడు, తామ్ = ఆ, సీతామ్ = సీతను, అనధిగమ్య = పొందక (చూడక), ఇతి = ఇట్లు, చింతామ్ = చింతను, సమావన్నః = పొందినవాడై, ద్యానశోకపరీతార్యా = ఆలోచనంతోను, శోకముతోను వింటిన మనస్సు కలవాడై, చింతయామాస = ఆలోచించెను.

తా. హనుమంతుడు, సీత కనబడకపోవుటచే ఈ విధముగా చింతించుచు అనేకవిధములైన ఆలోచనలు, శోకము మనస్సును బాధించుతుండగా, ఇట్లు అనుకొనెను. 51

మూ. యావత్సీతాం హి పశ్యామి రామపత్నీం యశస్వినీమ్, 52
తావదేతాం పురీం లక్ష్మ్యాం విచిన్తోమి పునః పునః.

ప్ర. అ. రామపత్నీమ్ = రాముని భార్య, యశస్వినీమ్ = కీర్తి గలది అయిన, సీతామ్ = సీతను, యావత్ = ఎంత వరకు, పశ్యామి = చూడెదనో, తావత్ = అంతవరకు, ఏతామ్ = ఈ, లక్ష్మ్యాం పురీమ్ = లంకా వట్టణమును, పునః పునః = మఱిమఱికి, విచిన్తోమి = వెదకెదను.

తా. రాముని భార్య, యశశాలిని అయిన సీత కనబడు వంతవరకు నే నీ లంకావట్టణమును మఱిమఱికిని వెదకెదను. 52

మూ. సంపాతివచనాచ్ఛాపి రామం యద్యానయామ్యహమ్, 53
అపశ్యన్ రామవో భార్యాం నిర్దహేత్సర్వవానరాన్.

ప్ర. ఆ. సంపాతివచనాత్ = సంపాతియొక్క వచనమువలన, అహమ్ = నేను, రాముమ్ = రాముని, అనయామి యది = దీసికొనివచ్చినట్లుయితే, రాఘవః = రాముడు, భార్యామ్ = భార్యను, అవశ్యన్ = చూడనివాడై, సర్వవానరాన్ = సమస్తవానరులను, నిర్దహేత్ = కార్చివేయును.

తా. సంపాతి చెప్పినాడు కదా యని, సీత లంకలో ఉన్న దని తెలిపి నేను రాముని ఇక్కడికి దీసికొనివచ్చినచో, ఇక్కడ ఆతని భార్య కనబడక పోయిన పక్షాన, ఆ రాముడు వానరు లందరినీ కార్చివేయగలడు. 53

మూ. ఇహైవ నియతాహారో వత్స్యామి నియతేన్ద్రియః, 54
న మత్కృతే విసశ్యేయుః సర్వే తే సరవానరాః.

ప్ర. ఆ. నియతాహరః = నియత మైన ఆహారము గలవాడ నై, నియతేన్ద్రియః = నిగ్రహించుకొనబడిన ఇంద్రియములు గలవాడ నై, ఇహైవ = ఇక్కడనే, వత్స్యామి = నివసించెదను. మత్కృతే = నా నిమిత్తముగా, తే = ఆ, సరవానరాః = సరవానరులు, న విసశ్యేయుః = సశించకుండుదు గాక.

తా. ఆహారనియమము పాడిండుచు, ఇంద్రియములను నిగ్రహించుకొని ఇక్కడనే నివసించెదను. రామాదినరులు, అంగదసుగ్రీవాదివానరులు నా మూలాన సశించకుండుదుగాక. 54

అశోకవనితా చేయం దృశ్యతే యా మహాద్రుమా, 55
ఇమామధిగమిష్యామి స హీయం విచిత్రా మయా.

ప్ర. ఆ. మహాద్రుమా = పెద్ద పెద్ద వృక్షములు గల, యా = ఏ, ఇయమ్ = ఈ, అశోకవనితా = అశోకవనము, దృశ్యతే = చూడబడుచున్నదో, ఇమామ్ = దీనిని, అధిగమిష్యామి = పొందెదను. ఇయమ్ = ఇది, మయా = నాచేత, స విచిత్రా హి = వెడకబడలేదు కదా.

తా. పెద్ద పెద్ద వృక్షములతో అశోకవనము ఎదుట కనబడుచున్నది. నేను ఈ వనములో వెడకలేదు. అందుచేత దానిలోనికి వెళ్లెదను. 55

యీ. వసూన్రుద్రాంస్తదాదిత్యానశ్వినౌ మరుతోఽపి చ, 56
నమస్కృత్యా గమిష్యామి రక్షసాం శోకవర్ధనః.

ప్ర. అ. వసూన్ = అష్టవసువులను, రుద్రాన్ = ఏకాదశరుద్రులను, తథా = మరియు, ఆదిత్యాన్ = ద్వాదశాదిత్యులను, అశ్వినౌ = ఇద్దరు అశ్వినీ దేవతలను, మరుతోఽపి త = సప్తమరుత్తులను, నమస్కృత్వా = నమస్కరించి, రాక్షసామ్ = రాక్షసులకు, శోకవర్ధనః = శోకమును వృద్ధిపొందించువాడ నై, గమి ష్యామి = వెళ్ళెదను.

తా. వసువులకు, రుద్రులకు, ఆదిత్యులకు, అశ్వినీదేవతలకు, మరుత్తులకు నమస్కరించి, రాక్షసుల దుఃఖమును వృద్ధిపొందించుటలై, ఈ పదములో ప్రవేశించెదను.

మూ. జిత్వా తు రాక్షసాన్ సర్వానిభ్యాకుకులనన్ధినీమ్, 56
సంప్రదాస్యామి రామాయ యథా సిద్ధిం తపస్వినే.

ప్ర. అ. సర్వాన్ = సమస్త మైన, రాక్షసాన్ = రాక్షసులను, జిత్వా తు = జయించి, ఇభ్యాకుకులనన్ధినీమ్ = ఇభ్యాకువంశమునకు ఆనందమును కలిగించు సీతను, తపస్వినే = తపస్సు చేసినవానికి, సిద్ధిం యథా = సిద్ధిని వలె, రామాయ = రామునికి, సంప్రదాస్యామి = ఇచ్చెదను.

తా. రాక్షసుల నందరిని జయించి, తపోదనునకు సిద్ధిని అందించి నట్లు, ఇభ్యాకుకురానందవర్ధని యైన సీతను రామునివద్దకు చేర్చెదను.

మూ. న ముహూర్తమివ ధ్యాత్వా చింతావగ్రథితేన్ద్రియః, 57
ఉదతిష్ఠన్మహాతేజా హనుమాన్ మారుతార్మజః.

ప్ర. అ. మహాతేజః = గొప్ప తేజస్సు గల, మారుతార్మజః = వాయు పుత్రుడైన, నః హనుమాన్ = ఆ హనుమంతుడు, చింతావగ్రథితేన్ద్రియః = విచారము చేత కట్టబడిన ఇంద్రియములు కలవారై, ముహూర్తమివ = క్షణకాలము, ధ్యాత్వా = ద్వానించి, ఉదతిష్ఠత్ = లేచెను.

తా. మహాతేజఃగారి, వాయునందనుడూ అయిన ఆ హనుమంతుడు, చింతచేత దుర్బలము లైపోయిన ఇంద్రియములు కలవారై, క్షణకాలము పాటు ఆలోచించి అశోకవన ప్రవేశోద్యుక్తుడై లేచెను.

మూ. నమోఽస్తు రామాయ సలక్షణాయ
దేవ్యై చ తస్యై జనకార్మజాయై,

నమోఽస్తు రుద్రేన్ద్రయమానిలేభ్యో
నమోఽస్తు చంద్రార్కమరుద్గణేభ్యః.

59

ప్ర. అ. సంక్షణ్డాయ = లక్ష్మణునితో కూడిన, రామాయ = రామునకు, నమః = నమస్కారము, అస్తు = అగుగాక. దేవైః = దేవి యైన, తస్యై = ఆ, అనకాత్మతాయై చ = సీతకు కూడ, నమస్కారము అగుగాక. రుద్రేన్ద్రయమాని లేభ్యః = రుద్రునకు ఇంద్రునకు, యమునకు వాయుదేవునకు, నమః = నమస్కారము, అస్తు = అగుగాక. చంద్రార్కమరుద్గణేభ్యః = చంద్రునకు, సూర్యునకు మరుద్గణములకు, నమః = నమస్కారము, అస్తు = అగుగాక.

తా. లక్ష్మణసమేతుడైన రామునకు అనకుని పుత్రి యైన సీతాదేవికిని నమస్కారము, రుద్రునకు, ఇంద్రునకు, యమునకు, వాయుదేవునకు నమస్కారము. చంద్రునకు, సూర్యునకు మరుద్గణములకు నమస్కారము. 59

మూ. స లేభ్యస్తు నమస్కృత్వా సుగ్రీవాయ చ మారుతిః,
దిశః సర్వాః సమాలోక్య హ్యశోకవనికాం గతః. 60

ప్ర. అ. సః మారుతిః = ఆ హనుమంతుడు, లేభ్యః = రామాదులకు, నమస్కృత్వా = నమస్కరించి, సుగ్రీవాయ చ = సుగ్రీవునకు కూడ నమస్కరించి, సర్వాః = సమస్త మైన, దిశః = దిక్కులను, సమాలోక్య = చూచి, అశోకవనికామ్ = అశోకవనమును గూర్చి, గతః = వెళ్ళినాడు.

తా. హనుమంతుడు రామాదులకు, సుగ్రీవునకూ నమస్కరించి, ఒక్కసారి అన్ని దిక్కుల వైపు చూచి, అశోకవనము వైపు వెళ్ళెను. 60

మూ. స గత్వా మనసా పూర్వమశోకవనికాం శుభామ్,
ఉత్తరం చింతయామాస వానరో మారుతార్మణః. 61

ప్ర. అ. మారుతార్మణః = వాయుపుత్రుడైన, సః వానరః = ఆ హనుమంతుడు, మనసా = మనస్సుచేత, పూర్వమ్ = ముందుగానే, శుభామ్ = సుందరమైన, అశోకవనికామ్ = అశోకవనమును గూర్చి, గత్వా = వెళ్ళి, ఉత్తరమ్ = తరువాత చేయవలసిన దానిని గూర్చి, చింతయామాస = ఆలోచించెను.

తా. వాయుపుత్రుడైన హనుమంతుడు ముందుగానే మనసా ఆ అశోకవనమును ప్రవేశించి, తరువాత చేయవలసిన వనిని గూర్చి ఆలోచించెను. 61

మూ. ద్రువం తు రక్షోబహులా తవిష్యతి వనాకులా.

అశోకవనికా పుణ్యా సర్వసంస్కారసంస్కృతా. 62

ప్ర. అ. అశోకవనికా = అశోకవనము, ద్రువమ్ = తప్పక, రక్షో
బహులా = రాక్షసులు అధికముగా కలదిగాను, వనాకులా = వృక్షములతో అకుల
ముగాను, సర్వసంస్కారసంస్కృతా = సకలసంస్కారములచేత సంస్కరింప
బడినదై, పుణ్యా = పుణ్య మైనది గాను, తవిష్యతి = ఉండగలదు.

తా. అశోకవనము రాక్షసులతో నిండినదై, వృక్షములతో వ్యాకుల మై,
అన్నివిధము లైన సంస్కారములచేత సంస్కృత మై పుణ్యప్రదముగా ఉండి
యుండును. 62

మూ. రక్షిణశ్చాత్ర విహితా నూనం రక్షన్తి పాదపాన్,

తగవానపి సర్వాత్మా నాతిక్షోభం ప్రవారి వై. 63

సంక్షిప్తోఽయం మయాత్మా చ రామార్థే రావణస్య చ.

ప్ర. అ. ఆత్ర = ఇక్కడ, విహితాః = నియమింపబడిన, రక్షిణశ్చ =
వనపాఠకులు, పాదపాన్ = వృక్షములను, నూనమ్ = తప్పక, రక్షన్తి = రక్షించు
తుందురు. సర్వాత్మా = సర్వాంతర్గతు లైన, తగవానపి = పూజ్యులైన వాయు
దేవుడు కూడ, నాతిక్షోభమ్ = ఎక్కువ ఖోభము లేకుండ, ప్రవారి వై = వీరు
చున్నారు. మయా = నాచేత, రామార్థే = రామునికొరకు, రావణస్య చ = రావణుని
కిని, అయమ్ = ఈ, ఆత్మా = శరీరము, సంక్షిప్తః = చిన్నదిగా రేయబడినది.

తా. ఈ ఉద్యానమునందు రక్షకభటులు నియమితులై తప్పక వృక్షము
లను రక్షించుచుండురు. సర్వాంతర్యామి, పూజ్యుడు అయిన వాయుదేవుడు కూడ
తీవ్రత్వము లేకుండా వీరుచున్నాడు. రాముని కార్యము సిద్ధించుటకు, రావ
ణుని కంటబడకుండుటకు నేను నా శరీరమును బాలా చిన్నదిగా రేసికొన్నాను.

మూ. సిద్ధిం మే సంవిరాస్యన్తి దేవాః సర్విగడాన్త్విహ, 64

బ్రహ్మ స్వయంభూర్యగవాన్ దేవాశ్చైవ దిగన్తు మే,

సిద్ధిమగ్నిశ్చ వాయుశ్చ పురుషరాతశ్చ వజ్రభృత్, 65

వరుణః పాశహసశ్చ సోమాదిత్యౌ తథే వ చ.

అశ్వినౌ చ మహాత్మానౌ మరుతః శర్వ ఏవ చ. 66.
 సిద్ధిం సర్వాణి భూతాని భూతానాం చైవ యః ప్రభుః,
 దాస్యన్తి మమ యే చాన్యే హ్యదృష్టాః పథి గోచరాః. 67

ప్ర. అ. సర్విగణాః = ఋషిగణములతో కూడిన, దేవాః = దేవతలు, ఇహ = ఇక్కడ, మే = నాకు, సిద్ధిమ్ = కార్యసిద్ధిని, సంవిదాస్యన్తి = చేయగలరు, స్వయంభూః = స్వయముగా జన్మించిన, తగవాన్ = మాహాత్ములుగల, బ్రహ్మ = బ్రహ్మదేవుడు, దేవాశ్చైవ = దేవతలు, అగ్నిశ్చ = అగ్నిదేవుడు, వాయుశ్చ = వాయుదేవుడు, వజ్రభృత్ = వజ్రమును ధరించిన, పురుషాతశ్చ = దేవేంద్రుడు, పాశహస్తః = పాశము హస్తమునందు గల, వరుణశ్చ = వరుణుడు, తతైవ చ = మరియు, సోమాదిత్యౌ = చంద్రసూర్యులు, మహాత్మానౌ = మహాత్ములైన, అశ్వినౌ చ = అశ్వినీదేవతలు, మరుతః = మరుత్తులు, శర్వః ఏవ చ = ఈశ్వరుడు, మే = నాకు, సిద్ధిమ్ = కార్యసిద్ధిని, దిశన్తు = ఇచ్చెదరుగాక. సర్వాణి = సమస్త మైన, భూతాని = భూతములు, యః = ఎవ్వడు, భూతానామ్ = భూతములయొక్క, ప్రభుః = ప్రభువో అతడు, అన్యే = ఇతరులైన యే = ఎవరు, అదృష్టాః = చూడబడనివారై, పథి = మార్గమునందు, గోచరాః = ఉండురో వారు, మమ = నాకు, సిద్ధిమ్ = కార్యసిద్ధిని, దాస్యన్తి = ఇవ్వగలరు.

తా. ఋషిగణములు, దేవతలు నాకు ఇక్కడ కార్యసిద్ధిని ఇచ్చెదరుగాక. స్వయముగా జన్మించినవాడు, మహామహిమశాలి అయిన బ్రహ్మదేవుడు, దేవతలు, అగ్ని, వాయువు, వజ్రధారి యైన దేవేంద్రుడు, పాశమును ధరించిన వరుణుడు, చంద్రసూర్యులు, మహాత్ములైన అశ్వినీదేవతలు, మరుత్తులు, శివుడు నాకు కార్యసిద్ధిని ఇచ్చెదరుగాక. సకలభూతములు, భూతముల అధిపతి యైన సర్వేశ్వరుడు కనబడకుండా మార్గములో ఉండు ఇతరదేవతలు నాకు కార్యసిద్ధిని ఇవ్వగలరు. 64.67

మూ. తదున్నసం పాణ్ణరదస్తమప్రణం
 శుచిస్మితం పర్మవలాశలోచనమ్,
 ద్రక్ష్యే తదార్యావదనం కదా న్యహం.
 వ్రసన్నారాధిపతుల్యదర్శనమ్.

ప్ర. అ. ఉన్ననమ్ = ఉన్నత మైన నానీక గండి, పాణ్ణారదనమ్ = తెల్లని దంతములు గండి, అనఱమ్ = గాయములు (మచ్చలు మొ॥) లేనిది, చుచిస్మితమ్ = తెల్లని చిరునవ్వు గండి, వర్మవలాశలోచనమ్ = తామరలేకుల వంటి నేత్రములు గండి, ప్రసన్నతారాధివతుల్యదర్శనమ్ = నిర్మల మైన చంద్ర బింబముతో సమాన మైన దర్శనము గండి అయిన, తత్ = ఆ, తదాభ్యావర నమ్ = పూజ్య తా లైన ఆ సీతయొక్క ముఖమును, అహమ్ = నేను, కదా = ఎప్పుడు, త్రక్ష్యే ను = చూడగలనో కదా.

తా. ఎలైన నానీక, తెల్లని దంతములు, తెల్లని చిరునవ్వు, తామర లేకుల వంటి నేత్రములు గండి, ఎట్టి బోషములూ లేనిదీ చంద్రబింబము వలె కనబడు నదీ అయిన ఆ పూజ్యతా లైన ఆ సీతముఖమును ఎప్పుడు చూచెదనో గదా. 68

మూ. పుద్రేణ పాపేన నృశంసకర్మణా
సుదారుణాంకృతవేషదారిణా,
బలాభిమానా హ్యబలా తపస్వినీ
కథం ను మే దృష్టిపథేఽద్య సా భవేత్. 69

ఇత్యార్థే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సుందరకాండే
త్రయోదశః సర్గః.

ప్ర. అ. పుద్రేణ = నీచుడు, పాపేన = పాపాత్ముడు, నృశంసకర్మణా = క్రూర మైన కర్మ గంవాడూ, సుదారుణాంకృతవేషదారిణా = రాం భయంకర ముగా అరింకరింపబడిన వేషమును దరించువాడూ అయిన రావణునిదేత, బలాభి మానా = బలాత్కారముగా తిరస్కరింపబడిన, తపస్వినీ = దీనురా లైన, సా = ఆ, అబలా = దుర్బల యైన సీత, అద్య = ఇప్పుడు, మే = నాయొక్క, దృష్టి పథే = దృష్టిమార్గమునందు, కథం = ఎట్లు, భవేత్ ను = అగునో.

తా. నీచుడు, పాపాత్ముడూ, క్రూర మైన వనులు లేయువాడూ, బల భయమును కలిగించు నట్లు అరింకరించుకొనిన వేషమును దరించినవాడూ, అయిన రావణుడు, దీనురాలా, అబలా అయిన ఆ సీతను బలాత్కారముగా అవ హరించినాడు. అట్టి సీత ఎప్పుడు నా కందికి కనబడునో కదా. 69

“కాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవాఙ్మయమునందు
సుందరకాండతో వదనూదన సర్గ సమాప్తము.

అథ చతుర్థశః సర్గః

[హనుమంతుడు అశోకవనములో ప్రవేశించి దాని శోభను చూచుట. ఒక అశోకవృక్షము మీద దాగి అతడు దానిపైనుండియే వరీషగా ఆ వనమును చూచుట].

మూ. స ముహూర్తమివ య్యాత్వా మనసా దాధిగమ్య తామ్,
అవస్థతో మహాదేజాః ప్రాకారం తస్య వేశ్మనః. 1

ప్ర. అ. మహాదేజాః = గొప్ప తేజస్సు గల, సః = హనుమంతుడు, ముహూర్తమివ = క్షణకాలము, య్యాత్వా = ఆలోచించి, తామ్ = ఆ అశోకవని కను, మనసా = మనస్సు చేత, అధిగమ్య = పొంది, తస్య వేశ్మనః = ఆ గృహము యొక్క, ప్రాకారమ్ = ప్రాకారమును, అవస్థః = దిగెను.

తా. మహాదేజాః శాలి యైన హనుమంతుడు క్షణకాలము ఆలోచించి, మనసా ఆ అశోకవనిలోనికి ప్రవేశించి, ఆ భవనము ప్రాకారమునుండి క్రిందికి దుమితెను. 1

మూ. స తు సంహృష్టసర్వాల్లః ప్రాకారస్థో మహాకపిః,
పుష్పితాగ్రాన్ వసంతాదౌ రదర్శ వివిధాన్ ద్రుమాన్. 2
సాలానశోకాన్ భవ్యాంశ్చ చంపకాంశ్చ సుపుష్పితాన్.
ఉద్ధాలకాన్నాగపృక్షాంశ్చురాన్కపిముఖానపి. 3

ప్ర. అ. ప్రాకారస్థః తు = ప్రాకారముమీద నున్నవాడై మాత్రము, సః మహాకపిః = ఆ హనుమంతుడు, సంహృష్టసర్వాల్లః = ఉప్పొంగిన సకలశరీరము కలవాడై, వసంతాదౌ = వసంతప్రాసంగమున, పుష్పితాగ్రాన్ = పుష్పించిన కాళాగ్రములు గల, వివిధాన్ = అనేకవిధము లైన, ద్రుమాన్ = వృక్షములను, రదర్శ = చూచెను. సాలాన్ = సాలములను, భవ్యాన్ = సుందరము లైన,

అశోకాన్ = అశోకముంను, సుపుష్పిరాన్ = బాగుగా పుష్పించిన, చంపకాంశ్య
= చంపకపుష్పముంను, ఉర్ధారాన్ = ఎరిగిచెట్లను, నాగవృక్షాన్ = పొన్న
చెట్లను, మాతాన్ = మామిడిచెట్లను, కపిముఖానపి = తీగకానుగ చెట్లను
(చూచెను).

రా. హనుమంతుడు ప్రాకారముపై ఉండగానే, సంకోషముచేత ఉప్పొం
గిన శరీరము కలవారై, వసంతప్రారంభమునందు పుష్పించిన అగ్రభాగములు
గల అనేకవిధము లైన వృక్షములను చూచెను. మర్రిచెట్లు, అంద మైన అశోక
వృక్షములు, చక్కగా పూసిన సంపెంగచెట్లు, ఎరిగిచెట్లు, పొన్నచెట్లు, మామిడి
చెట్లు, తీగకానుగచెట్లు మొదలైనవి వాటిని చూచెను. 2, 3

మూ. అథామ్రవణసంఘన్నాం లతాశతసమావృతామ్,
జ్యోముక్త ఇవ నారాచః పుష్పవే వృక్షవారీకామ్. 4

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, అమ్రవణసంఘన్నామ్ = మామిడి చెట్ల
పనముచేత కప్పబడినదీ, లతాశతసమావృతామ్ = వందలకొంతి లతలచే ఆవరింప
బడినదీ, అయిన, వృక్షవారీకామ్ = వృక్షవారీకను గూర్చి, జ్యోముక్తః = నారి
నుండి విడువబడిన, నారాచః ఇవ = నారాచబాణము వలె, పుష్పవే = ఎగిరెను.

రా. పిమ్మట హనుమంతుడు, వింటి నారి నుండి విడువబడిన నారాచ
బాణము వలె మహావేగముతో, అక్కడ ఉన్న వృక్షవారీకలోనికి ప్రవేశించెను.
ఆ వృక్షవారీక అనేక మైన మామిడిచెట్లతోను, వందల కొందరి లతలతోను నిండి
యుండెను.

మూ. స ప్రవిశ్య విచిత్రాం లాం విహగైరభినాదితామ్,
రాజతైః కాఞ్చనైశ్చైవ పాదవైః సర్వతో వృతామ్. 5
విహగైర్మృగసంమైశ్చ విచిత్రాం చిత్రకాననామ్,
ఉదితాదిత్యసంకాశాం దదర్శ హనుమాన్ కపిః. 6
వృతాం నానావిదైర్వృక్షైః పుష్పోపగపలోపగైః,
కోకిలైర్బుల్లరాజైశ్చ మత్తైర్నిత్యనిషేవితామ్. 7
ప్రహృష్టమనుజే కాలే మృగపక్షిసమాకుతే,
మత్తబర్హిణసంఘుష్టాం నానాద్విజగణాయుతామ్. 8

ప్ర. అ. శపిః : వానరు లైన, సః హనుమాన్ = అ హనుమంతుడు, ప్రహృష్టమనుజే = సంతోషించుచున్న మనుష్యులు కంటి, మృగవక్షిసమాకులే = మృగములచేత, వశులచేత వ్యాకులమూ అయిన, తాలే = వసంతకాలమునందు, విచిత్రామ్ = అనేకవర్ణములు కంటి, విహగైః = పక్షులచేత, అధినాదితామ్ = ర్యనింపరేయబడినది, రాజలైః = వెండితో తేనీసవి, కాణ్వనైశ్చైవ = లంగారముతో తేనీసవి అయిన, పాదపైః = వృక్షములతో, సర్వతః = చుట్టూ, వృతామ్ = కూడినది, విహగైః = పక్షులచేతను, మృగసంమైశ్చ = మృగముల సముదాయములచేతను, విచిత్రామ్ = విచిత్ర మైనదీ, చిత్రకాననామ్ = చిత్ర మైన వనము, వృక్షసముదాయము, కంటి, ఉదితాదిత్యసంకాశామ్ = ఉదయించిన సూర్యునితో సమాన మైనదీ, పుష్పౌపగపటోవగైః = పుష్పములచు పొందినవీ పంములను పొందినవీ అయిన, నానావిదైః = అనేకవిధము లైన, వృక్షైః = వృక్షములతో, వృతామ్ = కూడినదీ, మత్తైః = మడించిన, కోకిలైః = కోకిలలచేతను, దృష్టరాత్రైశ్చ = తుమ్మెదలచేతనూ, నిత్యనిషేవితామ్ = నిత్యమూ నేనింపబడినదీ, మత్తబద్ధిః సంఘష్టామ్ = మడించిన నెమళ్ళచేత ధ్వనింపరేయబడినదీ, నానాద్విజగజాయతామ్ = అనేకవిధము లైన పక్షుల సముదాయములతో కూడినదీ అయిన, తామ్ = అ వృక్షవాదికను, ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి, దదర్శ = చూచెను.

తా. మనుష్యులూ, మృగపక్ష్యాదులూ అసంద్రముతో విహరించుచుండు ఆ వసంతప్రారంభసమయమునందు, వివిధవర్ణములు గల పుష్పములతో ఆ వృక్షవాదిక విచిత్రవర్ణముగా ఉండెను. పక్షుల ధ్వనులతో ప్రతిధ్వనించుచున్న ఆ వృక్షవాదిక చుట్టూ వెంటి చెట్లూ, లంగారపు చెట్లూ ఉండెను. అనేకవిధము లైన పక్షులు, మృగములు విహరించుచుండుటచే విచిత్రముగా ఉండెను. వృక్షముల గుంపులు కూడ అనేకవర్ణములతో విచిత్రములుగా ఉండెను. ఆ వాదిక ఉదయించుచున్న సూర్యుడు వలె ప్రకాశించుచుండెను. రాని చుట్టూ అనేకపుష్పములతో నిండిన వృక్షములూ, పంములతో నిండిన వృక్షములూ ఉండెను. మడించిన కోకిలులు, తుమ్మెదలు నిత్యము నివసించు ఆ వాదిక మడించిన నెమళ్ళ ధ్వనులతో ప్రతిధ్వనించుచుండెను. అది వివిధపక్షిగణములతో నిండి యుండెను. అట్టి వృక్షవాదికను చూచి హనుమంతుడు తోనికి ప్రవేశించెను.

5.8

మూ. మార్గమాజో వరాలోహం రాజపుత్రీమనిన్దితామ్,
సుఖప్రసూప్తాన్విహగాన్వోదయామాస వానరః.

ప్ర. అ. వానరః = హనుమంతుడు, వరాహాహమ్ = అంద మైన కడి ప్రదేశము గల, అనిన్దితామ్ = నిందింపబడని, రాజపుత్రిమ్ = రాజపుత్రి యైన నీతను, మార్గమాణః = అన్వేషించుచు, సుఖవ్రసుప్తాన్ = సుఖముగా నిద్రించు చున్న, విహగాన్ = వశులను, బోధయామాస = ప్రేల్పాల్పెను.

తా. అంద మైన కడిప్రదేశము గండి, బోషములు లేనిదీ అయిన నీత కొరతై అన్వేషించుచు ఆ వనములో హనుమంతుడు ప్రవేశించగానే వెట్టపై నిద్రించుచున్న వశులన్ని విద్రనుండి లేచి ఎగిరిపోయెను. 9

మూ. ఉత్పరద్విర్ద్విజగతైః పక్షైః సాలాః సమాహతాః,
అనేకవర్తా వివిధా ముముచుః పుష్పవృష్టయః. 10

ప్ర. అ. ఉత్పరద్విః = ఎగురుచున్న, ద్విజగతైః = పక్షిసముదాయముల చేత, పక్షైః = రెక్కలచేత, సమాహతాః = కొట్టబడిన, సాలాః = వృక్షములు, అనేకవర్తాః = అనేక మైన వర్ణములు గల, వివిధాః = అనేకవిధము లైన, పుష్ప వృష్టయః = పుష్పవృష్టులను, ముముచుః = విడవినవి.

తా. ఎగురుచున్న వశుల రెక్కలు తగిలి, వృక్షములు, అనేకవర్ణములు గల, అనేకవిధము లైన పుష్పవృష్టులను వర్షించినవి. 10

మూ. పుష్పావకీర్తః శుశుభే హనుమాన్ మారుతాత్మజః,
అశోకవనికామధ్యే యథా పుష్పమయో గిరిః. 11

ప్ర. అ. పుష్పావకీర్తః = పుష్పములచే తల్లబడిన, మారుతాత్మజః = వాయుపుత్రు లైన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, అశోకవనికామధ్యే = ఆ అశోక వనము మధ్యయందు, పుష్పమయః = పుష్పముల వికార మైన, గిరిః = పర్వతము వలె, శుశుభే = ప్రకాశించెను.

తా. పుష్పములచే తల్లబడిన వాయుపుత్రు లైన హనుమంతుడు, ఆ అశోకవనమధ్యమునందు, పుష్పమయ మైన పర్వతము వలె ప్రకాశించెను. 11

మూ. దిశః సర్వాః ప్రధావంతం వృక్షషడ్జగతం కపిమ్,
దృష్త్వా సర్వాణి కూరాని వసంత ఇతి మేనిరే. 12

తా. సర్వాః = సమస్త మైన, దిశః = దిక్కులను గూర్చి, ప్రరావస్తమ్ = వరుగెత్తుచున్న, వృక్షషణ్ణగరమ్ = వృక్షసముదాయము మధ్య నున్న, కపిమ్ = హనుమంతుని, దృష్ట్వా = చూచి, సర్వాణి = సమస్త మైన, కూలాని = కూలములు, వసన్తః కలి = వసంతుడు అని, మేనిరే = తరిచినవి.

తా. ఆ రెట్ల లోపుల మధ్య అన్ని వైపులా వరుగెత్తుచున్న ఆ హనుమంతుని చూచిన వారందరూ సాక్షాత్తు వసంతుడే తిరుగుచున్నారా అని అనుకొనిరి.

మూ. వృక్షేత్యః పతిరైః పుష్పైరవక్షిర్ణా వృథగ్విరైః.

రరాజ వసుధా తత్ర ప్రమదేవ విభూషితా. 13

ప్ర. ఆ. తత్ర = అక్కడ, వృక్షేత్యః = వృక్షములనుండి, పతిరైః = రాలిన, వృథగ్విరైః = వేరు వేరు విధము లైన, పుష్పైః = పుష్పములచేత, అవక్షిర్ణా = చల్లబడిన, వసుధా = భూమి, విభూషితా = అలంకరించబడిన, ప్రమదేవ = శ్రీ వలె, రరాజ = ప్రకాశించెను.

తా. అక్కడ, వేరు వేరు రకముల పూవులు రాలి వాడిచే కప్పబడిన నేల చక్కగా, అలంకరించుకొన్న శ్రీ వలె ప్రకాశించెను. 13

మూ. తరస్వినా తే తరవస్తరసాభిప్రకమ్పితాః.

కుసుమాని విచిత్రాణి సస్పృశః కపినా తదా. 14

ప్ర. ఆ. తదా = అప్పుడు, తరస్వినా = బలవంతు డైన, కపినా = హనుమంతునిచేత, తరసా = అలముచేత, అభిప్రకమ్పితాః = కదల్చబడిన, తే = ఆ, తరవః = వృక్షములు, విచిత్రాణి = విచిత్రము లైన, కుసుమాని = పుష్పములను, సస్పృశః = విడిచినవి.

తా. అప్పుడు, బలవంతు డైన ఆ హనుమంతుని బలానికి తగిలినవైన ఆ వృక్షములు రంగు రంగుల పువ్వులను రాలినవి. 14

మూ. నిర్దురపత్రశిఖరాః శీర్ఠపుష్పఫలా ద్రుమాః.

నిక్షిప్తవస్త్రాభరణా దూర్తా ఇవ పరాజితాః. 15

ప్ర. ఆ. నిర్దురపత్రశిఖరాః = ఎగురకొట్టబడిన ఆకులు గల శాఖాగ్ర

ములు గలవీ, శీర్షపుష్పఫలాః=రాలిన పుష్పములు, ఫలములు గలవీ అయిన,
ద్రుమాః=వృక్షములు, వరాణితాః=ఓడిపోయిన వారై, నిక్షిప్తవస్త్రాశ్రితరథాః=
ఉంచలడిన వస్త్రములూ ఆరణ్యములూ గల, ధూరా ఇవ = జూదకుల వరై,
ఉండెను.

తా. హనుమంతుడు వేగముగా ఇటు నటు సంచరించుటచే చెట్ల కొమ్మల
చివర్లనుండి ఆకులు ఎగిరిపోయినవి. పుష్పములు, ఫలములు రాలిపోయినవి.
అందుచే ఆ వృక్షములు, జూదములో ఓడిపోయి, నేగ్గినవారి కిచ్చివేయుటకై తమ
వస్త్రములూ, ఆరణ్యములూ దీసి క్రింద చెట్టిన జూదకుల వరై ఉండెను. (శీ)

మూ. హనుమతా వేగవతా కమ్పితాస్తే సగోత్రమాః,
పుష్పవర్షఫలాన్యాశు ముముచుః పుష్పశాలినః. 16

ప్ర. అ. వేగవతా=వేగము గల, హనుమతా = హనుమంతునిచేత,
కమ్పితాః = కదల్చబడిన, పుష్పశాలినః = పుష్పములతో ప్రకాశించుచున్న,
సగోత్రమాః=ఉత్తమములైన వృక్షములు, అశు=శీఘ్రముగా, పుష్పవర్షఫలాని=
పువ్వులను, ఆకులను, పండ్లను, ముముచుః=రాలినవి.

తా. పుష్పములతో నిండి యున్న వృక్షములు, హనుమంతుని వేగము
నకు ఊగిపోయినవై, వెంటనే పుష్పములను, పత్రములను, ఫలములను
రాలినవి. 16

మూ. విహగ్గసంఘైర్హివాస్తే స్కన్ధమాత్రాశ్రయా ద్రుమాః,
బభూవురగమాః సర్వే మారుతేనేవ నిర్దుతాః. 17

ప్ర. అ. సర్వే = సమస్తమైన, తే ద్రుమాః=ఆ వృక్షములు, మారుతేన=
వాయుపుడేత, నిర్దుతాః = కదల్చబడిన, అగమాః ఇవ = వృక్షముల వరై,
విహగ్గసంఘైః = పక్షిసముదాయముచేత, హివాః = కూన్యములై, స్కన్ధ
మాత్రాశ్రయాః = మానుండు మాత్రమే ఆశ్రయములుగా, బభూవుః = అయినవి.

తా. సమస్త లిన్నీ ఎగిరిపోయి, పెద్ద పెద్ద కొమ్మలు మాత్రమే మిగిలిన
ఆ వృక్షములు, పెనుగాలి లాకిన వృక్షముల వరై అయినవి. 17

మూ. నిర్దుతకేశీ యువతిర్యథా మృదితవర్ణకా,
నిష్పీతకుభదంతోష్ఠీ నభైర్దనైశ్చ విక్షతా. 18

తదా రాజ్ఞాంహస్తైశ్చ తరణాభ్యాం చ మర్థితా,
బధూవాళోకవనితా ప్రథగ్నవరపాదపా.

19

ప్ర. అ. రాజ్ఞాంహస్తైశ్చ = తోకచేతను, తేతుంచేతను, తరణాభ్యాం
చ = పాదములచేతను, మర్థితా = నలగగొట్టబడినదీ, ప్రథగ్నవరపాదపా = విరిగి
పోయిన శ్రేష్ఠము లైన వృక్షములు కలదీ అయిన, అళోకవనితా = అళోకవనము,
విర్భూతశో = చెదరగొట్టబడిన శేషములు కలదీ, మృదితవర్ణకా = నరిగిపోయిన
అంగరాగము (దేహమునకు పూసికొనిన సుగంధద్రవ్యము) కలదీ, నిష్పీత
శుభదన్తోష్ఠీ = పానముచేయబడిన సుందర మైన దంతములు, ఓష్ఠమూ (పెదవి)
కలదీ, నఖైః = గోళ్ళచేతను, రవైశ్చ = రంతములచేతను, విక్షతా = గీరబడినదీ
అయిన, యువరీః = యువరీ, యథా = ఎట్లో, తదా = అట్లు, బధూన = అయెను.

తా. హనుమంతుని రాశచేత, హస్తములచేత, పాదములచేత నలగగొట్ట
బడి మంచి వృక్షము లన్ని విరిగిపోవుటచే ఆ అళోకవనము, ప్రియునిచే గాఢ
ముగా దుందింపబడినదై, నఖచరదంతక్షరములతో కూడిన శరీరముతో, చెదిరి
పోయిన బాట్టతో, నరిగిపోయిన రంగుతో ఉన్న యువరీ వలె ఉండెను. 18, 19

మూ. మహాలతానాం రామాని వ్యధమత్తరసా కపిః,

యథా ప్రావృషి విన్యస్య మేఘజాలాని మారుతః.

20

ప్ర. అ. కపిః = హనుమంతుడు, మహాలతానామ్ = గొప్పంతరియొక్క,
రామాని = పరియములను, తరసా = బలముచేత, మారుతః = వాయువు,
ప్రావృషి = వర్షాకాలమునందు, విన్యస్య = వింధ్యపర్వతముయొక్క, మేఘ
జాలాని = మేఘపంక్తులను, యథా = ఎట్లో, అట్లు, వ్యధమత్ = తెంచెను.

తా. వర్షాకాలమునందు వాయువు వింధ్యపర్వతముమీద నున్న మేఘ
పంక్తిని చెదరగొట్టి నట్లు, హనుమంతుడు, బలముచే, పెద్దపెద్ద రీగం పొడలను
చేదించెను.

20

మూ. స తత్ర మణిరూపిశ్చ రాజరీశ్చ మనోరమా,

తదా కాశ్చనరూపిశ్చ దదర్శ విచరన్ కపిః.

21

ప్ర. అ. సః = ఆ, కపిః = హనుమంతుడు, తత్ర = అక్కడ, విచరన్ =

సంచరించుచు, మణిభూషిక్య = మాణిక్యభూములను, రాజశీక్య = వెండి భూములను, తదా = మరియు, మనోరమాః = మనోహరము లైన, కాఞ్చనభూషిక్య = బంగారుభూములను, దదర్శ = చూచెను.

తా. హనుమంతుడు అక్కడ సంచరించుచు, అతిసుందరము లైన మాణిక్యములు పొదిగిన చవటాలను, వెండి చవటాలను, బంగారు చవటాలను చూచెను.

మూ. వావీశ్య వివిధాకారాః పూర్ణాః పరమవారిణా,
మహర్ణై ర్మణిసోపానై రుపవన్నాస్తతస్తతః, 22

ముక్తాప్రవాళసికరాః స్ఫూటికాస్తరకుట్టిమాః,
కాఞ్చనైస్తరుచిశ్చిత్రైః సీరజైరుపశోభితైః, 23

పుల్లపద్మోత్పలవనాశ్చక్రవాకోపకూటిరాః,
సత్యూహరుతసంఘష్టా హంససారసనాడిరాః, 24

దీర్ఘాభిర్ద్దుమయుక్తాభిః సరిద్భిశ్చ సమస్తతః,
అమృతోపమతోయాభిః శివాభిరుపసంస్కృతాః, 25

లతాశతైరవతతాః సన్తానకుసుమావృతాః,
నానాగుల్మ్యావృతమనాః రరవీరకృతాన్తరాః, 26

[ప్ర. అ. పరమవారిణా = శ్రేష్ఠ మైన ఉడకముతో, పూర్ణాః = నిండినవీ, తతస్తతః = అక్కడక్కడ, మహర్ణైః = గొప్పమూల్యము గల, మణిసోపానైః = మాణిక్యముల మెట్లతో, ఉపవన్నాః = కూడినవీ, ముక్తాప్రవాళసికరాః = ముత్యములు పొగడములు ఇసుకగా కలిపి, స్ఫూటికాస్తరకుట్టిమాః = స్ఫుటిక మాణిక్యవికారములైన, మధ్యనున్న చవటాలు గలవీ, సీరజైః = సీరములందు (పుట్టిన) ఉన్న, కాఞ్చనైః = బంగారువికార మైన, చిత్రైః = చిత్రవర్ణములు గల, తదుర్భిః = వృక్షములచేత, ఉపశోభితాః = ప్రకాశింప చేయబడినవీ, పుల్ల పద్మోత్పలవనాః = వికసించిన వద్ద సముదాయములూ, కలువల సముదాయములూ, కలిపి, చక్రవాకోపకూటిరాః = చక్రవాక వక్షులచే నవీరమునందు ద్వనింపచేయబడినవీ, సత్యూహరుతసంఘష్టాః = నీరు కోళ్ళచే ద్వనింపచేయబడినవీ, హంస సారసనాడిరాః = హంసలచేతను, సారస వక్షులచేతను ద్వనింపచేయబడినవీ, దీర్ఘాభిః = పొడవైన, ద్రుమయుక్తాభిః =

వృక్షములలో కూడిన, అమృతోపమతోయాదిః = అమృతము వంటి ఉదకములు గల, శివాదిః = మంగళకరము లైన, సరిద్ధిః = కావలచేత, సమస్తతః = నలుమూలలా, ఉపస్కృతాః = అలంకరింపబడినవీ, రతాశతైః = వందలకొలది రతలచేత, ఆవరతాః = వ్యాప్తము లైనవీ, సంరాసకుసుమావృతాః = సంరాస వృక్షముల పుష్పములచేత కవృణడినవీ, నానాగుల్మ్యావృతఘనాః = అనేకవిధము లైన పొదలచే ఆవరింపబడి దట్టముగా ఉన్నవీ, కరవీరకృతాంతరాః = కరవీర వృక్షములచే ఏర్పరుపబడిన మధ్యప్రదేశములు గలవీ అయిన, వివిధాకారాః = అనేక ఆకారములలో ఉన్న, వాచీకృ = దిగుడుబావులను కూడ (చూచెను.)

తా. హనుమంతుడు ఆ అశోకవనమునందు గుండ్రన, కోంస, చతు రశ్రము, దీర్ఘచతురశ్రము మొదలైన వివిధాకారములలో ఉన్న, ఉత్తమ మైన అలముతో నిండిన దిగుడుబావులను కూడ చూచెను. వాటికి ఆక్కడక్కడ శ్రేష్ఠము లైన మాణిక్యముల మెట్లు ఉండెను. వాటిలో ఇసుకకు బిరులు ముత్యములు, పొగడములు ఉండెను. వాటి మధ్య కూర్చుండుటకై నృటిక మాణిక్యముల చపటాలు ఉండెను. వాటి వీరములపై బంగారు చెట్లు, చిత్రవర్ణములు గల చెట్లు కృత్రిమముగా నిర్మితము లై ప్రకాశించుచుండెను. వర్షములు, కలవలు గుంపుగుంపులుగా వికసించి ఉండెను. చక్రవాకవక్షులు, నీటికోట్లు, హంసలు, సారసపక్షులు మొదలైన అంపక్షుల కూడలు మధురముగా వినవచ్చుచుండెను. ఆ దిగుడుబావులకు గలువైపులా, అమృతము వంటి ఉదకముతో నిండినవీ, పొదలైనవీ, మంగళకరములూ, చెట్లచే ఆవరింపబడినవీ అయిన కాలువలు ఉప్పుచుండెను. వందల కొలది వీగలు వ్యాపించి ఉండెను. సంరాసక వృక్షముల పుష్పములు వాటిపై రాలి ఉండెను. అనేకవిధము లైన పొదలు, చిన్న మొక్కలు వాటి చుట్టూ దట్టముగా వ్యాపించి ఉండెను. మధ్య మధ్య కరవీర వృక్షము లుండెను.

22-28

మూ. తతోఽమృతధరసంకాశం ప్రవృద్ధశిఖరం గిరిమ్,

విచిత్రకూటం కూలైశ్చ సర్వతః పరివారితమ్. 27

శిలాగృహైరవతతం నానావృక్షైః సమావృతమ్,

దదర్శ హరిశార్దూలో రమ్యం జగతి పర్వతమ్. 28

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, హరిశార్దూః = హనుమంతుడు, జగతి =

ఆగతులో, రమ్యం పర్వతమ్ = అంద మైన పర్వతమూ, అమృతరసంకాశమ్ =
 మేఘముతో సమానమూ, ప్రవృత్తశిఖరమ్ = ఎత్తైన శిఖరములు కంటి, విచిత్ర
 కూటమ్ = అనేక వర్ణములు గల శిఖరములు గలదీ, సర్వతః = అన్ని వైపు
 లందు, కూర్చై = శిఖరములచే, పరివారితమ్ = చుట్టబడి ఉన్నదీ, శిలాగృహైః =
 గుహలచేత, అవతతమ్ = వ్యావృత్త మైనదీ, నానావృక్షైః = అనేకవిధము లైన
 వృక్షములచే, సమావృతమ్ = కప్పబడినదీ అయిన, గిరిమ్ = పర్వతమును
 దదర్శ = చూచెను.

రా. పిమ్మట ఆ హనుమంతుడు, ఆగతులోని అంద మైన పర్వతములలో
 ఒక టైన, మేఘము వంటి ఎత్తైన శిఖరములు గల పర్వతమును చూచెను. దాని
 చుట్టును ఉన్న శిఖరములు (చిన్న కొండలు) దానిపై నున్న శిఖరములు విచిత్ర
 వర్ణములై ఉండెను. అనేకవృక్షములతో నిండిన ఆ పర్వతమునందు, అక్క-
 దక్కద నివాసయోగ్యము లైన గుహలు ఉండెను. 27, 28

మూ. దదర్శ చ సగాత్తస్మాన్నదీః నిపతితాం కపిః,

అజ్కాదిప సముత్పత్య ప్రియస్య పతితాం ప్రియామ్.

జలే నిపతితాగ్రైశ్చ పాదపైరుపశోభితామ్,

వార్యమాణామివ క్రుద్ధాం ప్రమదాం ప్రియబన్ధుభిః. 30

పునరావృత్తతోయాం చ దదర్శ స మహాకపిః,

వ్రసన్నామివ కాన్తస్య కాన్తాం పునరుపస్థితామ్. 31

ప్ర. అ. కపిః = హనుమంతుడు, తస్మాత్ = ఆ, సగాత్ = పర్వతము
 నుండి, నిపతితామ్ = క్రిందికి వడినదీ (ప్రవహించుచున్నదీ), ప్రియస్య = ప్రయుని
 యొక్క, అజ్కాత్ = తొడనుండి, సముత్పత్య = క్రిందికి దుమికి, పతితామ్ =
 వడిన. ప్రియామ్ ఇవ = ప్రయురాలి వలె ఉన్నదీ, జలే = అంమునందు, నిపతి
 తాగ్రైః = పడిన అగ్రభాగములు గల, పాదపైః = వృక్షములచేత, ఉపశోభి
 తామ్ = ప్రకాశింపజేయబడినదీ, ప్రియబన్ధుభిః = ప్రయునియొక్క బంధువులచేత
 (లేదా ప్రయు లైన బంధువులచేత), వార్యమాణామ్ = నివారించబడుచున్న,
 క్రుద్ధామ్ = కోపించిన, ప్రమదామ్ ఇవ = యువరి వలె ఉన్నదీ అయిన,
 నదీమ్ = నదిని, దదర్శ = చూచెను. అవృత్తతోయామ్ = మరల వెనుకకుదిరిగిన ఉద
 కము గంటి, కాన్తస్య = ప్రయుని విషయమై, వ్రసన్నామ్ = వ్రసన్నురాలూ, పునః

= మరల, ఉవన్తికాన్ = దగ్గరకు చేరిన, కానామిన = ప్రియురాలు వలె ఉన్నదీ అయిన ఆ నదిని, సా = ఆ, మహాకపి = హనుమంతుడు, పునః = మరల, దదర్శ, చూచెను.

తా. [మహాతపఃప్రతాపసంపన్నుడైన రావణుడు తన తపోబలము సంపన్ను, లంపికసౌఖ్యానుభవమునకే వినియోగించి అత్యద్భుతములైన బోగ సాధనములు ఆమెకుకొన్నట్లు లంకావర్తనమువలన స్పష్టమగుచున్నది. అశోక వనములో ఒక కృత్రిమపర్వత మున్నది. దానిపై నుంచి ఒక నది (కాలువ) క్రిందికి కొంత దూరము ప్రవహించి, మళ్ళీ వెనుకకు తిరిగి పర్వతమువై పునకే ప్రవహించు నట్లు ఏర్పడువలెనది. దాని తీరములపై ఉన్న పృథముల కొమ్మల అగ్రభాగములు ఆ కాలువ నీటికి తగులుచుండెను. ఆ దృశ్యమును అది కవి కవిదృష్టితో చూచి వర్ణించుచున్నాడు] ఆ పర్వతమునుండి క్రిందికి జారి దూరముగా ప్రవహించి పోతూన్న ఆ నది మగనిమీద అలిగి వానిని విడచి, పుట్టి నుండికి వయనమై పోవుచున్న లేచు వలె ఉండెను. దాని నీటిలో వడిన కొమ్మలు "నీవు తర్రను వదలి వెళ్లట యుక్తము కాదు" అని చెప్పుచు ఆమెను అడ్డగించు చున్న అందువుల చేతుల వలె ఉండెను. కొంత దూరము పోయి మరల పర్వతము వైఫే ప్రవహించుచున్న ఆ నది అందువుల మాటలు విని, అలక రీతి, మరల తర్రరరి జేరిన యువతివ లె ఉండెను. హనుమంతుడు అట్టిసదిని చూచెను. 29-31

మూ. తస్యాదూరాత్స పద్మినో నానాద్విజగజాయుతాః,

దదర్శ హరిశార్దూలో హనుమాన్ మారుతాత్మజః. 32

ప్ర. అ. హరిశార్దూః = వానరశ్రేష్ఠుడు, మారుతాత్మజః = వాయుపుత్రుడు అయిన, సా హనుమాన్ = ఆ హనుమంతుడు, తస్య = ఆ పర్వతమునకు, ఆదూ రాత్ = సమీపమునందే, నానాద్విజగజాయుతాః = అనేక పక్షులసముదాయములతో కూడిన, పద్మిన్యః = పద్మసరస్సులను, దదర్శ = చూచెను.

తా. వానరశ్రేష్ఠుడూ, వాయుపుత్రుడూ అయిన ఆ హనుమంతునకు ఆ పర్వతము సమీపమునందే అనేక పక్షిగజములతో కూడిన పద్మసరస్సులు కన లెను. 32

మూ. కృత్రిమాం దీర్ఘికాం దావి పూర్ణాం శీతేన వారిదా,

మణిప్రవరసోపానాం ముక్తానీకరశోభితామ్. 33

వివిధైర్మృగసంమైశ్చ విచిత్రాం చిత్రకాననామ్,
ప్రాసారైః సుమహద్విశ్చ నిర్మితైర్విశ్వకర్మణాః, 34
కాననైః కృత్రిమైశ్చాపి సర్వతః సమలంకృతామ్.

ప్ర. అ. శిలేః=చల్లని, వారిణా=నీటిలో, పూర్ణామ్=నిండినది, మతి
ప్రవరసోపానామ్=శ్రేష్ఠ మైన పుణ్యములతో కట్టిన మెట్లు కలది, ముక్తానికరణోప
రామ్=మృత్యుముల ఇసుకచే ప్రకాశింపజేయబడినది, వివిధైః=అనేకవిధము
లైన, మృగసంమైశ్చ=మృగముల సముదాయములచేత, విచిత్రామ్=ఆశ్చర్య
కరముగా నున్నది, చిత్రకాననామ్=చిత్ర మైన అడవులు కలది, విశ్వకర్మణాః=
విశ్వకర్మచేత, నిర్మితైః=నిర్మింపబడిన, సుమహద్విః=దాదా పెద్ద లైన,
ప్రాసారైః=మేడలచేతను, కృత్రిమైః=కృత్రిమము లైన (సహజములు కాని),
కాననైశ్చాపి=వృక్షసముదాయములచేతను, సర్వతః=నలు వైపులందు, సమలం
కృతామ్=అలంకరింపబడినది అయిన, కృత్రిమామ్=మనుష్యాదులచే నిర్మింప
బడిన, దీర్ఘికాం రాపి=దిగుదురావిని కూడ (చూడెను).

తా. చల్లని నీటిలో నిండిన ఒక పెద్ద దిగుదురావిని కూడ చూడెను. నలు
లతో కట్టిన మెట్లతో, ముత్యాల ఇసుకతో ప్రకాశించుచున్న ఆ దిగుదురావి దగ్గర
అనేకవిధము లైన మృగముల గుంపులు, విచిత్రము లైన చెట్ల తోపులు ఉండెను.
దాని మెట్టును ఉన్న విశ్వకర్మ నిర్మించిన పెద్దపెద్ద ప్రాసారములు, కృత్రిమము
లైన వృక్షముల సముదాయములు ముచ్చట గొల్పుచుండెను. 34

మూ. యే కే చిత్రాదపాస్త్రత పుష్పౌవగపతోపగాః, 35
సర్పత్రాః సవితర్దీకాః సర్వే సౌవర్ణవేదికాః.

ప్ర. అ. త్రత=అక్కడ, పుష్పౌవగపతోపగాః=పుష్పములతోను పం
ములతోను కూడిన, యే కే చిత్ర=ఏ, పాదపాః=వృక్షము లున్నచో, సర్వే=
అవి అన్నీ, సర్పత్రాః=చిత్రములతో కూడినవి, సవితర్దీకాః=పెద్ద అరుగులతో
కూడినవి, సౌవర్ణవేదికాః=బంగారు చిన్న తిన్నెలు గలవి.

తా. అక్కడ ఉన్న పుష్పవృక్షముల దగ్గర, పంపుష్పముల దగ్గరా
కూడ చిత్రములు, పెద్ద అరుగులు, చిన్న చిన్న బంగారు తిన్నెలు అమర్చబడి
ఉండెను. 35

మూ. లతాప్రతానై రృహాభిః పర్వైశ్చ బహుభిర్వృతామ్, 36
కాఞ్చనీం శింశుపామేకాం దదర్శ హరియాథపః,
వృలాం హేమమయ్యాభిస్తు వేదికాభిః సమస్తరః. 37

ప్ర. అ. హరియాథపః = హనుమంతుడు, బహుభిః = అనేక మైన, లతా
ప్రతానైః = లతాసముదాయముండెతను, బహుభిః = అనేక మైన, పర్వైశ్చ =
అకుండెతను, వృతామ్ = కప్పబడినదీ, సమస్తరః = చుట్టూ, హేమమయ్యాభిః
= బంగారు, వేదికాభిః = అరుగులతో, వృతామ్ = కూడినదీ అయిన, కాఞ్చనీమ్
= బంగారువికార మైన, ఏకామ్ = ఒక, శింశుపామ్ = శింశుపావృక్షమును,
దదర్శ = చూచెను.

తా. అక్కడ హనుమంతుని కొక బంగారు శింశుపావృక్షము కనబడెను.
దాని చుట్టూ అనేకము లైన రంధ్రములు అల్లుకొని ఉండెను. అది ఆకులతో దట్టముగా
ఉండెను. దానిచుట్టూ బంగారు వేదికలు ఏర్పరుపబడి ఉండెను. 36, 37

మూ. సోఽవశ్యచ్ఛూమిభాగాంశ్చ గ రప్రప్రసవణాని చ,
సువర్ణవృక్షానపరాన్ దదర్శ శిఖిసన్నిభాన్. 38

ప్ర. అ. సః = హనుమంతుడు, శూమిభాగాంశ్చ = భూములను, గర
ప్రప్రసవణాని చ = గోతులను, నెరియూటలను, అపరాన్ = మరి కొన్ని, శిఖిసన్ని
భాన్ = అగ్నితో సమాన మైన, సువర్ణవృక్షాన్ = బంగారు వృక్షములను, అవశ్యః
= చూచెను

తా. హనుమంతుడు అక్కడ మరి కొన్ని భూభాగములూ, పల్లభప్రాంత
ములూ, నెరియూటలూ, అగ్ని వలె ప్రకాశించుచున్న బంగారు వృక్షములూ
చూచెను. 38

మూ. తేషాం ద్రుమాణాం ప్రథయా మేరోరివ దివాకరః,
అమన్యత తదా వీరః కాఞ్చనోస్మితి వానరః. 39

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, వీరః = వీరు డైన, వానరః = హనుమంతుడు,
మేరోః = మేరుపర్వతముయొక్క, ప్రథయా = కాంతిచేత, దివాకరః ఇవ =
సూర్యుడు వలె, తేషామ్ = అ, ద్రుమాణామ్ = వృక్షములయొక్క, ప్రథయా =

కాంతిచేత, కాఱ్ఱనః = బంగారువికార మైనవాడను, అన్మి = అయి ఉన్నాను, ఇతి = అని, అనున్యత = తలచెను.

తా. "మేరువర్మకము కాంతి సంక్రమించుటచే సూర్యుడు వలె, ఈ వృక్షముల కాంతి నాపై ప్రసరించుటచేత నేను బంగారు రంగుగలవాడ నైనాను" అని విడుదల హనుమంతుడు తలచెను.

మూ. తాం కాఱ్ఱనై నరుగణై ర్మారుతేన చ వీజితామ్.

కిక్కిజీశతనిర్వోషాం దృష్ట్యా విన్మయమాగమత్. 40

ప్ర. అ. కాఱ్ఱనైః = బంగారువికార మైన, రుగణైః = వృక్షసముదాయములచే చుట్టబడినదీ, మారుతేన = వాయుపుత్రేత, వీజితామ్ = విజయించినదీ, కిక్కిజీశతనిర్వోషామ్ = వందల కొంత విరుగుంటల ధ్వని కంటి అయిన, తామ్ = ఆ శింశుపావృక్షమును, దృష్ట్యా = చూచి, విన్మయమ్ = ఆశ్చర్యమును, అగమత్ = పొందెను.

తా. ఆ శింశుపావృక్షము చుట్టూ అనేక బంగారు వృక్షము లుండెను. గారికి కదలి దానికి కట్టిన అనేకము లైన విరుగుంటలు వప్పుడు చేయుచుండెను. అట్టి ఆ శింశుపావృక్షమును చూచి హనుమంతుడు ఆశ్చర్యము పొందెను. 40

మూ. స పుష్పితాగ్రాం రుచిరాం తరుణాజ్కరవల్లవామ్,

తామారుహ్య మహాదాహః శింశుపాం పర్జనంవృతామ్.

ప్ర. అ. మహాదాహః = గొప్ప తాహవులు గల, సః = హనుమంతుడు, పుష్పితాగ్రామ్ = పుష్పించిన అగ్రభాగములు కంటి, రుచిరామ్ = సుందర మైనదీ, తరుణాజ్కరవల్లవామ్ = ముదిరిన అంకురములు చిగుళ్ళు కంటి, పర్జనంవృతామ్ = ఆకులచే కప్పబడినదీ అయిన, తామ్ = ఆ శింశుపావృక్షమును, అరుహ్య = ఎక్కి, (ఇట్లనుకొనెను).

తా. మహాదాహం నైన ఆ హనుమంతుడు పుష్పించిన శాఖాగ్రములతోను మహాహరమై ముదిరిన అంకురములతోను, చిగుళ్ళతోను నిండి యుండి, ఆకులతో దట్టముగా ఉన్న ఆ శింశుపావృక్షము నెక్కి ఇట్లు ఆలోచించెను. 41

మూ. ఇతో ద్రక్ష్యామి వై రేహీం రామదర్శనలాంసామ్,

ఇతశ్చైతశ్చ దుఃఖాంతాం సంపతన్తిం యర్చచ్చయా. 42

ప్ర. అ. రామదర్శనలాంసామ్ = రాముని దర్శనమునందు అసక్తి గల,
వైరేహీమ్ = సీతను, ఇతః = ఇటు నైపు, ద్రశ్యామి = చూచెదను. దుఃఖాన్తామ్ =
దుఃఖపీడితురా లై, యద్యచ్ఛయా = దైవవశముచేత, ఇతశ్చ ఇతశ్చ = ఇటు నటు,
సంపతన్తిమ్ = సంపరించుచుండగా (చూడగలను).

తా. రాముని చూచుటకై అత్యాసక్తితో ఉన్న సీత ఈ వ్రక్క కనబడ
వచ్చు నేమో, దుఃఖపీడితురా లైన ఆ సీత ఇటు నటు తిరుగుచు దైవవశముచేత
నాకు కనబడవచ్చునేమో. 42

మూ. అశోకవనికా చేయం దృఢం రమ్యా దురాత్మనః,
చమృతైశ్చన్ద్రైశ్చాపి వఃశైశ్చ విరూషితా. 43

ప్ర. అ. దురాత్మనః = దుష్టాత్ము డైన రావణునియొక్క, ఇయమ్ = ఈ,
అశోకవనికా = అశోకవనము, దృఢమ్ = నిశ్చితముగా, రమ్యా = సుందర
మైనది. చమృతైః = సంపెంగచెట్లచేతను, చన్ద్రైశ్చ = మంచిగంధము చెట్లచేతను,
వశుశ్చైశ్చాపి = బొగడచెట్లచేతను, విరూషితా = అంకరింపబడినది.

తా. దురాత్ము డైన రావణుని ఈ అశోకవనము, చందనవృక్షములతోను,
చందనవృక్షములతోను, పకుళవృక్షములతోను ఉప్పుచున్నది. రాం అందముగా
నున్నది. 43

మూ. ఇయం చ నలినీ రమ్యా ద్విజనంఘనిషేవితా,
ఇమాం సా రామమహిషీ నూనమేష్యతి జానకి. 44

ప్ర. అ. ద్విజనంఘనిషేవితా = వక్షిసముదాయముచేత నేరింపబడిన,
ఇయమ్ = ఈ, నలినీ చ = పద్మసరస్సు కూడ. రమ్యా = రమ్యముగా నున్నది.
సా = ఆ, రామమహిషీ = రామునిచార్య యైన, జానకి = జానకి, నూనమ్ = తవ్వక,
ఇమామ్ = దీనిని గూర్చి, ఏష్యతి = రాగలదు.

తా. వక్షిసమూహములచేత నేరింపబడుచున్న ఈ పద్మసరస్సు రాం
రమ్యముగా ఉన్నది. రాముని పట్టభరాణి యైన ఆ సీత, తవ్వక దీనివద్దకు
వచ్చును. 44

మూ. సా రామా రామమహిషీ రాఘవన్యప్రియా సతి,
వనసంఘరకుశలా నూనమేష్యతి జానకి. 45

ప్ర. అ. రామచహిషీ = రాముని తార్యా, రామవస్య = రామునియొక్క, ప్రీయా = ప్రీయురాలా, సరి = పరివ్రతా, రామా = మనోహరురాలా, వనసం-
రారకుళలా = వనమునందు సంచరించుటయందు నేర్పు కలదీ అయిన, సా జానకి
= ఆ జానకి, నూనమ్ = తప్పక, ఏష్యతి = రాగందు.

తా. రామునకు అత్యంతప్రియురాలైన తార్యా, మనోహరురాలా, పరి-
వ్రతా, వనములో సంచరించుట యందు నేర్పు (ఆసక్తి) కలదీ అయిన జానకి
తప్పక ఈ సరస్సుదగ్గరికి రాగందు. 45

మూ. అథవా మృగశాబాషీ వనస్యాన్య విచక్షణా,
వనమేష్యతి సార్యేహ రామచిన్తానుకర్పితా. 46

ప్ర. అ. అథవా = లేదా, మృగశాబాషీ = లేడిపిల్ల కండ్లు వంటి కండ్లు
కలదీ, ఆన్య = ఈ, వనస్య = వనమునకు (వనమువిషయమున), విచక్షణా =
నేర్పు గలదీ (పరిచయము గలదీ), రామచిన్తానుకర్పితా = రాముని గూర్చిన
చింతచేత కృశించలేయండినదీ అయిన, సా = ఆ, ఆర్యా = పూజ్యురాలు, ఇహ =
ఇక్కడ, వనమ్ = ఉద్యానవనమును గూర్చి, ఏష్యతి = రాగందు.

తా. రాముని గూర్చిన అలోచనలచే కృశించిపోయినదీ, చిన్న లేడి కళ్ల
వంటి కళ్లు కలదీ అయిన ఆ పూజ్యురాలు, ఈ ఉద్యానవనములో పరిచయము
గల దగుటచే, ఈ ఉద్యానమునకు రాగందు. 46

మూ. రామశోకాభిసంతప్తా సా దేవీ వామలోచనా,
వనవాసే రతా నిత్యమేష్యతే వనచారిణీ. 47

ప్ర. అ. రామశోకాభిసంతప్తా = రాముని గూర్చిన శోకముచే తపింప
లేయండినదీ, వామలోచనా = సుందర మైన నేత్రములు గలదీ, నిత్యమ్ =
ఎల్లప్పుడూ, వనవాసే = వనవాసమునందు, రతా = ఆసక్తి గలదీ అయిన, సా =
ఆ, దేవీ = దేవి, వనచారిణీ = ఈ ఉద్యానమునందు సంచరించుచున్నదై, ఏష్యతే
= రాగందు.

తా. నిత్యము వనవాసమునందు ఆసక్తి గల సుందరనేత్ర యైన ఆ దేవి,

రాముని గూర్చిన శోకముతో వాధవడుచు, ఉద్యానమునందు సంచరించుటకు ఇక్కడికి రాగలడు. 47

మూ. వనేచరాణాం సతతం నూనం స్పృహయతే పురా.

రామస్య దయితా భార్యా జనకస్య సుతా సతీ. 48

ప్ర. ఆ. రామస్య = రామునియొక్క, దయితా = ప్రేయరా లైన, భార్యా = భార్య, జనకస్య = జనకమహారాజయొక్క, సుతా = కూతురూ, సతీ = పతివ్రతా అయిన సీత, పురా = పూర్వము, సతతమ్ = ఎల్లప్పుడూ, వనేచరాణామ్ = వనేచరుల విషయమున, స్పృహయతే = ఆసక్తి కందిగా ఉండెడిది. నూనమ్ = సత్కము.

తా. రామునకు అత్యంతప్రియురాలైన భార్య, జనకుని కూతురూ అయిన ఆ సీత, పూర్వము అరణ్యవాససమయమునందు, వనములో సంచరించు వక్షిన్యుగాదుల విషయమున, సర్వదా, ప్రేమాసక్తులు కలదై ఉండెడి భను విషయము సత్కము. అందుచే ఆమె ఇక్కడికి రావచ్చును. 48

మూ. సంధ్యాకాలమనాః శ్యామా ద్రువమేష్యతి జానకీ,

నదీం చేమాం శుభజలాం సన్ధ్యార్థే వరచర్చిసి. 49

ప్ర. ఆ. శ్యామా = యౌవనమధ్యమునం దున్న, వరచర్చిసి = ప్రేప్త మైన దేహవర్ణము గల, జానకీ = సీత, సంధ్యాకాలమనాః = సంధ్యాకాలమునందు మనస్సు కలదై, (సంధ్యాకాలమును గుర్తించి), శుభ జలామ్ = శుభకర మైన జలము గల, చేమాం నదీమ్ = ఈ నదిని గూర్చి, సన్ధ్యార్థే = సంధ్యోపాసనము నిమిత్తము, ద్రువమ్ = తవృక, ఏష్యతి = రాగలడు.

తా. యౌవనమధ్యస్థురాలూ, మంచి శరీరవర్ణము గలదీ అయిన జానకీ, సంధ్యాకాల మను విషయమును గుర్తించి, సంధ్యోపాసననిమిత్తము, తవృక, పవిత్రజలములు గల ఈ నదికి రాగలడు. 49

మూ. తస్యాశ్చాప్యనురూపేయమశోకవనికా శుభా,

శుభా యా పార్థివేన్ద్రిన్య పర్ణి రామస్య సంమలా. 50

ప్ర. అ. యా = ఏ నీత, పార్థివేంద్రస్య = రాజాధిరా తైన, రామస్య = రామునియొక్క, సంమతా = ప్రియురా లైన, శుభా = మంగళవ్రదురా లైన, వర్షి = భార్యయో, తస్యాః = అర్థి నీతకు, శుభామంగళకర మైన, ఇయమ్ = ఈ, అశోకవనితా = అశోకవనము, అనురూపాపి త = అనురూప మైనది కూడ.

తా. మంగళకర మైన ఈ అశోకవనము రాజాధిరా తైన రామునికి అత్యంతప్రేమాస్పదురా లైన భార్య, శుభగుణసంపన్నురాలా అయిన నీత నివసించుటకు తగినది. 50

మూ. యది జీవతి సా దేవీ తారాధిపనిభావనా,

ఆగమిష్యతి సావశ్య మిమాం శివజలాం నదీమ్. 51

ప్ర. అ. తారాధిపనిభావనా = చంద్రుని వంటి ముఖము గల, సా దేవి = ఆ దేవి, జీవతి యది = జీవించి ఉన్నట్లయితే, సా = ఆమె, అవశ్యమ్ = తప్పక, ఇమామ్ = ఈ, శివజలామ్ = పవిత్రజలము గల, నదీమ్ = నదిని గూర్చి, ఆగమిష్యతి = రాగలదు.

తా. చంద్రలింబము వంటి ముఖము గల ఆ నీతాదేవి జీవించి ఉన్నట్లయితే, పవిత్ర జలము గల ఈ నదికి తప్పక రాగలదు. 51

మూ. ఏవం తు మత్వా హనుమాన్మహాత్మా

ప్రతీక్షమాణో మనుజేంద్రపత్నిమ్,

అవేక్షమాణశ్చ రదర్శ సర్వం

సుపుష్పితే పర్ణమనే నిలీనః.

52

ఇత్యాదౌ శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సున్దరకాండే

చతుర్థశః సర్గః.

ప్ర. అ. మహాత్మా = మహాత్ము లైన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, ఏవమ్ = ఇట్లు, మత్వా = తలచి, మనుజేంద్రపత్నిమ్ = రాతైన రాముని భార్యయైన నీతను, ప్రతీక్షమాణః = నిరీక్షించుడు, సుపుష్పితే = బాగుగా పుష్పించిన, పర్ణమనే = ఆకుల సమూహమునందు, నిలీనః = అలాగి ఉన్నవాడై, అవేక్షమా

జశ్య = నలు మూలల వరిశించుచు, సర్వమ్ = సమస్తమును, దదర్శ = చూడెను.

తా. మహాత్ము డైన హనుమంతు డీ విధముగా అలోచించి, సీత వచ్చు నేమో అని ఎదురుచూచుచు, రాజా వృష్ణములతో నిండిన దట్ట మైన అకులు గల కొమ్ముపై అణగి ఉన్నవాడై, నలుదిక్కులను పరిశీలించుచు, ఆ ప్రదేశము సంతను చూడెను.

52

"తారానందిని" అను శ్రీమద్రామాయతాండ్రవ్యాఖ్యానమునందు సుందర కాండలో పదునాల్గవ సర్గ సమాప్తము.

అథ పఞ్చదశః సర్గః

[అశోకవనశోభను చూచుచు హనుమంతుడు చైత్యప్రాసాదము దగ్గర రయనీయస్థితిలో ఉన్న నీలను చూచి, అమె నీత యై తండు నని ఊహించి సంకోషించుట].

మూ. స వీక్షమాణస్తత్రస్థో మార్గమాణక్య మైథిరీమ్,
అవేక్షమాణక్య మహిం సర్వాం రామన్యవైక్షత. 1

వ్ర. అ. స = అ హనుమంతుడు, తత్రస్థః = అక్కర నున్నవాడై.
వీక్షమాణః = చూచుచు, మైథిరీమ్ = నీలను, మార్గమాణః = వెదకుచు, అవేక్షమాణః = పరీక్షించుచు, సర్వామ్ = సమస్త మైన, తాం మహిమ్ = ఆ భూమిని, అన్యవైక్షత = పరీక్షించెను.

తా. హనుమంతుడు అక్కడనే ఉండి చూచుచు, నీతలై వెదకుచు, ఇటు నటు పరీక్షించుచు, ఆ ప్రదేశము నంతను పరీక్షించెను. 1

మూ. సన్తానకంఠాభిక్య పాదప్రైమపశోభితామ్,
దివ్యగన్ధరసోపేతాం సర్వతః సమలంకృతామ్. 2

తాం స సన్దనసంకాశాం మృగపక్షిభిరావృతామ్,
హర్మ్యప్రాసాదసంభావాం కోకిలాకులనిస్సర్వనామ్. 3

కాఞ్చనోర్పలవన్మాభిర్వాపీభిరుపశోభితామ్,
ఐహ్వసనమథోపేతాం బహుభూమిగృహాయుతామ్. 4

సర్వర్తుకుసుమై రమ్యాం ఫలవద్భిక్య పారపైః,
పుష్పితానామశోకానాం క్రియా సూర్యోదయప్రభామ్. 5

ప్రదీప్తామివ తత్రస్థో మారుతిః సముదైశత,
నిష్పుత్రకాథాం విహగైః క్రియమాణామివానకృత్. 6

వినిష్పతద్విః శతశశ్చిత్రైః పుష్పావతంసత్రైః,
ఆమూలపుష్పనిచిత్రైరశోత్రైః శోకనాశనైః. 7

పుష్పఖరాతీభారైశ్చ స్పృశద్వికవ మేదిసిమ్,
కర్ణిరారైః మనుమిత్రైః కింశుతైశ్చ సుపుష్పిత్రైః. 8

ప్ర. ఆ. స. మారుతిః = ఆ పానుమందుడు, తత్రస్థః = ఆక్కడ ఉన్న వాడై, సంతానకలతాదిశ్చ = సంతానకలతలచేతను, (సంతానకము కల్పవృక్షము లలో ఒకటి), పాదపైః = సంతానకవృక్షముండేతను, ఉవశోలితామ్ = ప్రకాశింపజేయబడినదీ, దివ్యగన్ధరసోపేతామ్ = శ్రేష్ఠ మైన గంధముతోను, రసము తోను కూడినదీ, సర్వతః = అన్ని చైపులా, సమలంకృతామ్ = అలంకరింపబడినదీ, సన్దససంకాశామ్ = నిండపనిమతో సమామూ, మృగవక్షిలిః = మృగములచేతను, పక్షులచేతను, అవృతామ్ = వ్యాప్తమూ, హర్మ్యప్రాసార సంభాతామ్ = మేడలతోను, భవిషులగృహములతోను ఒకకుగా ఉన్నదీ, కోకిలా కులనిస్సర్వనామ్ = కోకిలల వ్యాకులములైన ద్వంద్వకలంక, రాజ్యబోధ్యలవర్మాది లంగారుకలువలూ పద్మమలూ గల, వాచీలిః = దిగుడువాపుండేత, ఉవశోలితామ్ = ప్రకాశింపజేయబడినదీ, విహృసనకుతోపేతామ్ = అనేకము లైన ఆసనములతోను, నేలపై పరయశోనే కంబులతోను కూడినదీ, అహుభూమిగృహాయుతామ్ = అనేక మైన భూగృహములతో కూడినదీ, సర్వరుకుషమైః = సకల మురుపులలోలభించు పుష్పములతోను, ఫలవద్విః = ఫలములు గల, పాదపైః = వృక్షములతోను, రహ్మామ్ = సుందర మైనదీ, పుష్పితామ్ = పుష్పించిన, ఆశోకానామ్ = ఆశోకవృక్షములయొక్క, శ్రియా = కాంతిచేత, సూర్యోదయవ్రతామ్ = సూర్యోదయము వంటి కాంతి గలదీ, ప్రదీప్తామివ = ప్రశ్వలించుచున్నది వలె ఉన్నదీ, ఆనకృత్ = మాచిమాచికి, వినిష్పతద్విః = వాలుచున్న, శతశః = వందలకొలది, విహగైః = పక్షులచేత, నిష్పుత్రకాథామ్ = అకులు లేని కాథలు కలదిగా, క్రియమాణామ్ ఉవ = చేయబడుచున్నది వలె ఉన్నదీ, చిత్రైః = చిత్రవర్ణములు గల, పుష్పావతంసత్రైః = పుష్పములు శిరోభూషణములుగా కల, ఆమూలపుష్పనిచిత్రైః = మొదళ్లవరకు పుష్పముండే వ్యాప్త మైన, శోక

నాశనైః = శోకమును నశింపజేయు. అశోకైః = అశోకవృక్షములతోను, పుష్ప
 బాలాలిలారైశ్చ = పుష్పముల నమురాయముల అధిక మైన భారములే, మేది
 నీమే = యామిని, స్పృశర్పరివ = స్పృశించుచున్నవి వలె ఉన్న, కునుమితైః =
 పుష్పించిన, కర్ణికారైః = కర్ణికారవృక్షములతోను, సుపుష్పితైః = బాగుగా
 పుష్పించిన, కింకురైః = కింకుకవృక్షములతోను కూడినదీ అయిన, తామే = ఆ
 అశోక వనికను, సముదైక్షత = పరిశీలనతో చూచెను.

రా. హనుమంతుడు అక్కడనే ఉండి ఆ అశోకవనము సంతను పరి
 శీలన పూర్వకముగా చూచెను. అది సంతానకలతలతోను, సంతానక వృక్షముల
 తోను ప్రకాశించుచుండెను. శ్రేష్ఠము లైన సువాసనలూ, రసములూ వ్యాపించి
 ఉండెను. ఆ ఉద్యానము ఆలంకరింపబడి నిందనవనము వలె ఒప్పుచుండెను.
 పెంపుడు మృగములు, పక్షులు సంచరించుచుండెను. మేడలతోను, రనికుల
 దీవనములతోను ఇరుకుగా ఉండెను. కోకిలర్పణలతో వాస్తవ మై బంగారు కలు
 వలు, సర్పములూ ఉన్న దిగుడువాళులతో ప్రకాశించుచుండెను. అక్కడక్కడ
 అనేకవిధములైన ఆననములు, కంటన్లు అమర్చి ఉండెను. కొన్ని చోట్ల యా
 గృహము లుండెను అన్న జుడుపులందు లకించి పుష్పములతోను, పం
 వృక్షములతోను రమ్య మైన ఆ అశోకవనిక, అశోకవృక్షము లన్న పుష్పించి
 ఉండుటచే నూర్కోరయనమయమునందలి కాంతి వందీ కాంతితో ఒప్పుచుండెను.
 మంటలతో నిండినట్లుండెను. వందలకొలది పక్షులు మాటిమాటికి వ్రాలుచుండు
 టచే తొమ్మిది అడుగులన్నీ రాల్చివేయుచున్నట్లుండెను. కాభాగములనుంచి
 మొదలవరకు పుష్పములతో నిండిన, శోకినాశకము లైన అశోకవృక్షములతోను
 పుష్పముల బడలునకు పంగి నేరను స్పృశించుచున్నట్లున్న కర్ణికారవృక్షముల
 తోను, బాగుగా పుష్పించిన కింకుకవృక్షములతోను నిండి ఉండెను. 2-8

మూ. స దేశః ప్రభయా రేషాం ప్రదీప్త ఇవ సర్వతః,
 పుష్పాగాః సప్తవర్ణాశ్చ చమృతోద్ధాలకాస్తతాః. 9
 వివర్ధమూలా బహవః శోభంతే స్మ సుపుష్పితాః.

ప్ర. అ. రేషామే = ఆ వృక్షములయొక్క, ప్రభయా = కాంతిచేత, సః =
 ఆ, దేశః = ప్రదేశము, సర్వతః = నలు చైపుల, ప్రదీప్త ఇవ = మండుచున్నట్లు
 న్నది. వివర్ధమూలాః = బాగా లావెక్కిన మొదట్ల గల, సుపుష్పితాః = చక్కగా

పుష్పిందిన, పున్నాగా = పున్నాగవృక్షములు, సప్తవర్ణాశ్చ = ఏడాదుల అరటి చెట్లు, తతా = మరియు, తమృకోద్ధాంకా = తంపకవృక్షములు, ఉద్ధాంక వృక్షములు, శోకవే స్మ = ప్రకాశించుచుండెను.

తా. ఆ వృక్షముల కాంతిచేత ఆ ప్రదేశముంతా ప్రజ్వలించుచున్నట్లు ఉండెను. కాగా రావైసి మొదళ్లలో, పుష్పసముదాయములలో, ఆ అశోక వనమునందు, పున్నాగవృక్షములు, ఏడాదుల అరటి చెట్లు, సంపెంగచెట్లు, విరిగిచెట్లు ప్రకాశించుచుండెను. 9

మూ. శాతకుమృనిదా, కేచిత్ కేచిదగ్నిశోపమా, 10
నీలాజ్ఞాననిదా, కేచిత్త్రాశోకాః సహస్రశః.

ప్ర. అ. తత్ర = ఆ అశోకవనమునందు, సహస్రశః = వేంకొంది, అశోకాః = అశోకవృక్షములు, కేచిత్ = కొన్ని, శాతకుమృనిదా = బంగారములో సమాన మైనవీ, కేచిత్ = కొన్ని, అగ్నిశోపమా = అగ్నిజ్వాలలలో సమాన మైనవీ, కేచిత్ = కొన్ని, నీలాజ్ఞాననిదా = నీలమణితోను, కాటుకతోను సమాన మైనవీ ఉండెను.

తా. అక్కడ ఉన్న వేంకొంది అశోకవృక్షములలో కొన్ని బంగారు వర్ణములలోను, కొన్ని అగ్నిజ్వాలల వలెను, కొన్ని ఇంద్రసింహుల వలెను, కాటుక వలెను ఉండెను. 10

మూ. నన్దనం విబురోద్యానం చిత్రం చైత్రరథం యథా, 11
అతివృత్తమివాచిన్త్యం దివ్యం రమ్యం శ్రీయా వృతమ్.
ద్విరీయవిప చాకాశం పుష్పజ్యోతిర్గదాయుతమ్. 12
పుష్పరత్నశత్రే శ్చిత్రం ద్విరీయం సాగరం యథా,
సర్వదృశుమైర్నిచితం పాదపైర్మధుగన్ధిభిః. 13
నానానినాదైరుద్యానం రమ్యం మృగగణైర్ద్విత్వైః,
అనేకగన్ధప్రవహం పుణ్యగన్ధం మనోరమమ్. 14

ప్ర. అ. విబురోద్యానమ్ = దేవతల ఉద్యాన మైన, నన్దనం యథా = నన్దనము వలె, చిత్రమ్ = అశ్పర్యకర మైన, చైత్రరథం యథా = చైత్రరథ

మను కుదేరోద్యానము వలె, అతివృత్తమ్ = అన్నింటిని మించినది, అచిన్త్యమ్ =
 ఊహించ శక్యము కానిది, రివ్యమ్ = శ్రేష్ఠ మైనది, రమ్యమ్ = సుందర మైనది,
 త్రియా = శోభతో, వృతమ్ = కూడినది, పుష్పత్యోగిర్గతాయుతమ్ = నక్షత్రముల
 గణముల వంటి పుష్పమాలతో కూడినది కావుననే, ద్విరీయమ్ = రెండవ, అకాశ
 మివ = ఆకాశము వలె ఉన్నది, పుష్పరత్నకలైః = రత్న శతముల వంటి
 పుష్పములతో, చిత్రమ్ = విచిత్రముగా ఉన్నది, కావుననే, ద్విరీయమ్ =
 రెండవ, సాగరం యథా = సముద్రము వలె ఉన్నది, సర్వరుపుష్యైః = అన్ని
 ఋతువులకు సంబంధించిన పుష్పములతోను, మదుగన్ధిలి = తేనె వాసన గల
 పొదపైః = వృక్షములతోను, నిచితమ్ = వ్యాప్తమూ, నానానినాదైః = అనేక
 విధములైన ధ్వనులు గల, మృగగణైః = మృగముల సముదాయములతోను,
 ద్విజైః = పక్షులతోను, రమ్యమ్ = సుందర మైనది, అనేకగన్ధప్రవహమ్ = అనే
 కములైన వాసనలను పీచుచున్నది, పుణ్యగన్ధమ్ = పుణ్య మైన గంధము గలది,
 మనోరమమ్ = మనోహరమూ అయిన ఉద్యానమును, (హనుమంతుడు చూచెను)

తా. దేవేంద్రుని సందనిము వలె, కుదేతుని విచిత్ర మైన తైత్రరథము
 వలె, అన్ని ఉద్యానములనూ మించిన శ్రేష్ఠ మైన ఆ అశోకవన మను ఉద్యాన
 మును హనుమంతుడు జూచెను. ఆ ఉద్యానము ఊహించుటకు కూడ శక్యము
 కాని విధమున సుందరముగా శోభించుచుండెను. నక్షత్రగణములవంటి పుష్పము
 లతో రెండవ ఆకాశము వలె, రత్నముల వంటి వందలాది పుష్పములతో
 రెండవ సముద్రము వలె కనబడుచుండెను. అన్ని ఋతువులందును లభించు
 పుష్పములతోను, తేనె సువాసనలతో కూడిన వృక్షములతోను నిండి ఉండెను.
 అక్కడ, మృగములు పక్షులు అనేక విధములైన ధ్వనులు చేయుచుండెను.
 సుగంధముతో నిండి, మనోహరముగా నున్న ఆ ఉద్యానములో అనేక విధము
 లగు గంధములు ప్రవహించుచున్నట్లు ఉండెను. 11.14

మూ. శైలేన్ద్రమివ గన్ధాద్యం ద్విరీయం గన్ధమాదనమ్,
 అశోకవనికాయాం తు తస్యాం వానరపుట్నమ్. 15.
 స దదర్శావిరూరన్తం చైత్యప్రాసాదముద్రితమ్,
 మధ్యే స్తమృనహస్రేణ స్థిరం కైలాసపాఞ్చారమ్. 16.
 ప్రవాళకృతసోపానం తప్తకాఞ్చనవేదికమ్.

ముష్టస్తమివ తక్షాంషి ద్యోతమానమివ శ్రియా. 17
విమలం ప్రాంకుభావత్వాదుర్లిఖస్తమివామృరమ్.

ప్ర. అ- సః వానిరపుల్లవః = ఆ వానిరశ్రేష్ఠుడు, తస్యామ్ = ఆ, ఆశోక
వనికాయామ్ = ఆశోకవనికయందు, మధ్యే = మధ్యయందు, గన్తాత్మమ్ = సువా
సనతో నిండినదీ, ద్విపీయమ్ = రెండవ, గన్తమాదనవర్వతము వలె ఉన్నదీ,
స్తమ్యసహస్రేణ = వేయి స్తంభములతో, స్థితమ్ = నిలిచి
నదీ, తైలాసపాణ్డరమ్ = తైలాసము వలె తెల్లనిదీ, ప్రవాళకృతసోపానమ్ =
వగడములతో చేయబడిన మెట్లు కలదీ, తవ్తకాశ్చానవేదికమ్ = కార్చి కుద్దిచేసిన
బంగారు ఆరుసులు కలదీ, తక్షాంషి = నేత్రములను, ముష్టస్తమివ = అవహరించు
చున్నది వలె ఉన్నదీ, శ్రియా = శోభతో, ద్యోతమానమివ = ప్రజ్వలించుచున్నది
వలె ఉన్నదీ, విమలమ్ = నిర్మలమూ, ప్రాంకుభావత్వాత్ = ఉన్నతముగా
ఉండుటవలన, అమృరమ్ = ఆకాశమును, ఉర్లిఖస్తమివ = ఒరయుచున్నట్లున్నదీ
అయిన, అవిదూరస్థమ్ = దగ్గరిగానే ఉన్న, ఉద్రృతమ్ = ఎత్తైన, చైత్యప్రాసా
దమ్ = చైత్యప్రాసాదమును, దదత్ = చూచెను.

తా. హనుమంతుడు ఆ ఆశోకవనమధ్యమునందు, తానున్న పృథము
నకు దగ్గరగా, సుగంధతరిత మై రెండవ గంధమాదనవర్వతము వలె ఉన్న,
ఉన్నత మైన చైత్యప్రాసాదమును చూచెను. తైలాసము వలె తెల్లగా ఉన్న
ఆ ప్రాసాదము వేయి స్తంభములపై నిలిచి ఉండెను. దానియందు వగడము
లతో మెట్లూ, కుద్ద మైన బంగారముతో దిన్నెలు ఏర్పరువబడి ఉండెను.
కాంతితో ప్రజ్వలించుచున్న ఆ ప్రాసాదము కనులకు మిదుమిట్లు కొలుపు
చుండెను. నిర్మల మైన ఆ ప్రాసాదము అత్యున్నత మగుటచే ఆకాశమును
ఒరయుచున్నట్లు ఉండెను.

వి. చైత్యకల్పమునకు చాలా అర్థములు ఉన్నవి. రాజవీధులలో ఉండే
పవిత్రపృథములు, గ్రామాదుల సరిహద్దులలోని రారికట్టకములు, మృతుల
అస్థ్యాదు లుండిన కట్టకములు, దేవాలయములు, తైనలోద్ధాంయములు, సార్వ
జనికోర్కావాదులలోని కట్టకములు మొదలైన అర్థాలలో దాని ప్రయోగము
తనబడుచున్నది. ఇక్కడ ఒక పెద్ద రారికట్టకము అను అర్థము గ్రహించ
వలెను. ("చైత్యం పాషాణాదిభిః" అని యాజ్ఞవల్క్యస్మృతివ్యాఖ్య 11-151)

ఇది అశోకవనమధ్యమున ఉత్కానవిహారమునకై వచ్చునది విశ్రాంత్యామంతు.
రక్షకతటాదుల నివాసమునకు కట్టబడిన ప్రాసాదము. రామాయణకాలం నాటికి
బౌద్ధమతం లేదు గాన బౌద్ధతత్వముల వంటి కట్టడము అను ప్రాచీనవ్యాఖ్యా
తల వ్యాఖ్య ఉపేక్షణీయము. 15-17

మూ. తరో మలినసంవీరాం రాక్షసీలిః సమాప్యరామ్, 18

ఉపవాసకృశాం దీనాం నిశ్శ్వసన్తిం పునః పునః,

దదర్శ శుక్లపక్షాదౌ చన్ద్రరేఖామివామలామ్. 19

ప్ర. అ. తరో = అటుపిమ్మట, (హనుమంతుడు), మలినసంవీరామ్ =
మలిన మైన వస్త్రమును చుట్టబెట్టుకొన్నది, రాక్షసీలిః = రాక్షసత్రిండేత, సమా
ప్యరామ్ = చుట్టబాదుకొనబడినది, ఉపవాసకృశామ్ = ఉపవాసముచే కృశించినది,
దీనామ్ = దీనురాలా, పునః పునః = మఱిమఱికి, నిశ్శ్వసన్తిమ్ = నిట్టూర్పు
చున్నది, శుక్లపక్షాదౌ = శుక్లపక్షప్రారంభమునందలి, అమలామ్ = నిర్మల మైన,
చన్ద్రరేఖామిన = చంద్రరేఖ వలె ఉన్నది అయిన ఒక స్త్రీని, దదర్శ = చూడెను.
(18 వ శ్లోకము మొదలు 25 1/2 శ్లోకమువరకు ఒక దే ఆన్వయము, వీటిలో
నీత వర్ణించబడినది).

తా. ఇంతలో హనుమంతునకు, మలిన మైన వస్త్రమును చుట్టబెట్టుకొని,
రాక్షసత్రిం మధ్య ఉన్న ఒక యువతి కనబడెను. ఆహారము తినకపోవుటచే
కృశించి, దీనురాలైన ఆమె మఱి మఱికి నిట్టూర్పుచుండెను. శుక్లపక్ష
ప్రారంభమునందలి చంద్రరేఖ వలె నిర్మలముగా, సన్నగా ఉండెను. 18, 19

మూ. మన్తప్రత్యాయమానేన రూపేణ రుచిరప్రభామ్,

పినద్ధాం రూపజాలేన శిఖామివ విభావసోః. 20

ప్ర. అ. మన్తప్రత్యాయమానేన = మెల్లగా పైకి కనబడుచున్న, రూపేణ =
రూపముతో, రూపజాలేన = రూపసముదాయముచేత, పినద్ధామ్ = కప్పబడిన,
రుచిరప్రభామ్ = అంద మైన కాంతి గల, విభావసోః = అగ్నియొక్క, శిఖామిన =
జ్వాల వలె ఉన్న (ఆమెను చూడెను).

తా. ఆమె రూపవతియే యైనను ఆ రూపము స్పష్టముగా కనబడుట

లేడు. అందుచేత అమె, పొగతో కప్పబడిపోయిన అంద మైన శాంతి గల అగ్నిజ్వాల వలె ఉండెను. 20

మూ. ఏతేనై కేన సంవీతాం క్లిష్టేనో తమవాససా,

సపక్కామనలక్కారాం విపర్వామివ పద్మినీమ్. 21

ప్ర. అ. క్లిష్టేన = నరిగిపోయిన, ఏతేన = వచ్చని, ఏకేన = ఒక, ఉత్తమవాససా = ఉత్తమ మైన వస్త్రముచేత, సంవీతామ్ = చుట్టబడినదీ, అన లక్కారామ్ = అలంకారములు లేనిదీ, కావుననే, సపక్కామ్ = పంకముతో కూడిన, విపర్వామ్ = పద్మములు లేని, పద్మినీమివ = పద్మంత వలె ఉన్నదీ అయిన (ఒక యువరిని చూచెను).

తా. ఏ అలంకారములూ లేని అమె నరిగిపోయిన ఒక వచ్చని ఉత్తమ వస్త్రమును శరీరమునకు చుట్టబెట్టుకొని, పద్మములు లేనిదీ, బురదతో కూడినదీ అయిన పద్మంత వలె ఉండెను. 21

మూ. వ్రీడితాం దుఃఖసంతప్తాం పరిష్కానాం తపస్వినీమ్,

గ్రహణాక్లారకేజేవ వీడితామివ రోహిణీమ్. 22

ప్ర. అ. వ్రీడితామ్ = సిగ్గుపడుచున్నదీ, దుఃఖసంతప్తామ్ = దుఃఖము చేత తపింపజేయబడినదీ, పరిష్కానామ్ = వాడిపోయినదీ, తపస్వినీమ్ = శోచ నీయురాలా, అక్లారకేణ గ్రహణ = అంగారకగ్రహముచేత, వీడితామ్ = వీడింపబడిన, రోహిణీమ్ ఇవ = రోహిణి వలె ఉన్నదీ (అయిన ఒక యువరిని చూచెను).

తా. దుఃఖపీడితురాలై, వాడిపోయిన శరీరచ్ఛాయతో రయనీయున్దిరిలో ఉన్న అమె సిగ్గుతో తలవంచుకొని కూర్చుండెను, అంగారకగ్రహముచేత పీడింపబడిన రోహిణి నక్షత్రము వలె, శాంతిహాస్యరాలై ఉండెను. 22

మూ. అశ్రుపూర్ణముఖీం దీనాం కృశామనశనేన చ,

శోకధ్యానపరాం దీనాం నిత్యం దుఃఖపరాయణామ్. 23

ప్ర. అ. అశ్రుపూర్ణముఖీమ్ = కన్నీళ్ళతో నిండిన ముఖము గలదీ, దీనామ్ = దీనురాలా, అనశనేన = అహరము తినకపోవుటచే, కృశామ్ = కృశించి

నదీ, శోకర్యానవరామ్ = శోకముతో ఏకో అలోచనతో మునిగి యున్నదీ, నిత్యమ్ = నిర్లభ్యుడూ. దీనామ్ = దీనురాలూ, దుఃఖవరాయణామ్ = దుఃఖము నకు వశమై పోయినదీ అయిన (ఒక వనితను చూచెను).

తా. ఆమె కన్నీళ్లు కారుచున్న ముఖముతో దీనురాలై, అహారము తుడిచికపోవుటచేత కృశించి ఉండెను. తొంగని రైన్యముతో, శోకముచేత ఏమేమో అలోచనలో మునిగి దుఃఖాశ్రాంతురాలై ఉండెను. 23

మూ. ప్రియం జనమవశ్యస్తీం పశ్యస్తీం రాక్షసిగణమ్,
స్వగణేన మృగీ హీనాం శ్వగణాభివృతామివ. 24

ప్ర. అ. ప్రియమ్ = తనకు ఇష్టమైన, జనమ్ = జనమును, అవశ్యస్తీమ్ = చూడనిదీ, రాక్షసిగణమ్ = రాక్షసస్త్రీం సమూహమును, పశ్యస్తీమ్ = చూచుచున్నదీ, స్వగణేన = తనకు సంబంధించిన మృగసమూహముతో, హీనామ్ = హీనురాలై, శ్వగణాభివృతామ్ = కుక్కల గుంపుచేత చుట్టుముట్టబడిన, మృగీమ్ జన = అడలేడి వలె ఉన్న (ఒక యువతిని చూచెను).

తా. తనకు కావలసిన బంధుజన మెవ్వరూ కనబడక, రాక్షసిగణమునే నిరంతరమూ చూచుచు నాశ్వ మర్క నున్న ఆమె స్వకాశీయము లైన లేళ్ళకు దూరమై, కుక్కల గుంపు చుట్టుముట్టిన అడలేడి వలె ఉండెను. 24

మూ. నీలనాగాభయా వేద్యా జమనం గతయైకయా,
నీలయా నీరదాపాయే వనరాజ్యా మహీమివ.
సుఖార్థాం దుఃఖసంతప్తాం వ్యసనానామకోవిదామ్. 25

ప్ర. అ. జమనమ్ = జమనవ్రదేశమును, గతయా = పొందిన, ఏకయా = ఒక, నీలనాగాభయా = నల్లత్రాచుపాము వంటి కాంతి గల, వేద్యా = అడలో. నీరదాపాయే = వర్షకాలాంతమునందు, నీలయా = నీలవర్ణ మైన, వనరాజ్యా = వృక్షవంశతో, మహీమివ = భూమి వలె ఉన్నదీ, సుఖార్థామ్ = సుఖమునకు రగినదీ, దుఃఖసంతప్తామ్ = దుఃఖముచేత పీడింపబడినదీ, వ్యసనానామ్ = కష్టములకు, అకోవిదామ్ = పరిచితురాలు కానిదీ అయిన (ఒక యువతిని చూచెను.)

తా. కలివ్రదేశమువరకు వ్రేలాడుచున్న, నల్లత్రాచు వంటి ఒక్క

జరతో, ఆమె వర్షాకాలాంతమునందు నల్లని వృక్షవంశిలో కూడిన భూమి వలె ఉండెను. ఎన్నడు ఇట్టి కష్టము రనుభవించి ఎరుగక, సుఖము రనుభవించుటకే తగిన ఆమె దుఃఖములే వీడితురా లై ఉండెను. 25

మూ. తాం సమీక్ష్య విశాలాక్షిమధికం మలినాం కృణామ్, 26
తర్కయామాస సీతేతి కారణై రుపపాదిరి.

ప్ర. ఆ. విశాలాక్షిమ్ = విశాలము లైన నేత్రములు గండి, ఆధికమ్ = అధికముగా, మలినామ్ = మారినవలెనా కూడినది, కృణామ్ = కృశించినది అయిన, తామ్ = ఆమెను, సమీక్ష్య = చూచి, ఉపపాదిరి = ఉపవన్నము లైన (యుక్తికి సరిపోవునట్టి). కారణైః = కారణములచేత, సీతేతి = సీత అని, తర్కయామాస = తుహించెను.

తా. పూర్తిగా మసిపోయి, కృశించియున్న ఆ విశాలాక్షి యైన యువతిని చూచి హనుమంతుడు యుక్తియు క్రమము లైన హేతువులచే, ఆమె సీత యై ఉండునని తుహించెను. 26

మూ. హ్రాయమాణా తదా తేన రక్షసా కామరూపిణా, 27
యథారూపా హి రృష్టా వై రథారూపేయమల్లనా.

ప్ర. ఆ. తదా = అప్పుడు, కామరూపిణా = ఇచ్ఛానుసారము రూపము గ్రహించు శక్తి గల, తేన రక్షసా = ఆ రాక్షసునిచేత, హ్రాయమాణా = హరింపబడుచున్నదై, యథారూపా = ఎట్టి రూపము గండిగా, రృష్టా = చూడబడినదో, ఇయమ్ = ఈ, అల్లనా = శ్రీ, తథారూపా = అట్టి రూపము కంది.

తా. ఆ నాడు కామరూపి యైన ఆ రాక్షసునిచే అవహరింపబడుచున్న శ్రీ ఎట్టి రూపముతో ఉండెనో, అట్టి రూపముతోనే ఈ శ్రీ ఉన్నది. 27

మూ. పూర్ణచన్ద్రాననాం సుఖూం బారువృత్తపయోదరామ్, 28
కుర్వతీం ప్రథయా దేవీం నర్వా విలిమిరా దిశః.

తాం నీలకేతిం విమౌష్టిం సుమర్కాం సుప్రలిప్తరామ్, 29
సీతాం పద్మపలాశాక్షీం మన్మథస్య రతిం యథా.

ప్ర. అ. పూర్వచన్ద్రానివామ్ = పూర్వచంద్రుని వంటి ముఖము గండి, సుక్రూమ్ = అంద మైన కనుబొమ్మలు కండి, రాధవృత్తవయోరరామ్ = అందము గాను పరులాభారముగాను ఉన్న స్తనములు గండి, సర్వాః = సమస్త మైన, దిక్ = దిక్కులను, వ్రతయా = కాంతివేర, వితిమిరాః = చీకటి లేనివాటినిగా, శుర్యరీమ్ = రేయులు, దేవీమ్ = దేవీవ్యమానముగా ఉన్నదీ, నీలశీమ్ = నల్లని కేళములు కండి, దిమౌష్టిమ్ = దొండవండు వంటి పెదవులు కండి, సుమర్యామ్ = మంచి నడుము గండి, సువ్రతిష్టిరామ్ = రాం స్థిర మైనదీ, వర్మవలాళాక్షీమ్ = రామరరేకుం వంటి నేత్రములు గండి, మన్మథస్య = మన్మథునియొక్క, రతిం యథా = రతిదేవి వలె ఉన్న, నీలామ్ = నీలను (చూచెను).

తా. హనుమండుడు అక్కడ, పూర్వచంద్రుని వంటి ముఖము, అంద మైన కనుబొమ్మలు, సుందరములూ, పరులాభారములూ అయిన పయోధరములూ గల నీతను చూచెను. దేవీవ్యమానముగా ఉన్న ఆమె కన కాంతివేర అన్ని దిక్కులనుండి చీకటిని పోగొట్టుచుండెను. నల్లని కేళములు, దొండవండు వంటి పెదవులు, అంద మైన నడుము, వర్మవ్రతముల వంటి నేత్రములు గల ఆ నీత మన్మథుని తార్య మైన రతి వలె ఉండెను. ఆమె పారివ్రత్యరక్మమునందు స్థిర ముగా నించి ఉండెను. 28, 29

మూ. ఇష్టాం సర్వస్య జగతః పూర్వచన్ద్రప్రభామివ, 30
భూమౌ సురనుమానీనాం నియరామివ రావసీమ్.

ప్ర. అ. (37 వ శ్లోకము వరకు ఉన్న శ్లోకములలోని ద్విరీయాంతములు "నీలామ్" అనురానికి విశేషణములు. ఆ యా విధములలో ఉన్న నీతను చూచెను అని అన్వయము). పూర్వచన్ద్రప్రభామివ = పూర్వచంద్రుని వెన్నెం వలె, సర్వస్య = సమస్త మైన, జగతః = జగత్తుకు, ఇష్టామ్ = ఇష్టురాలూ, నియరామ్ = నియమవంతురాలైన, రావసీమివ = రవస్సులో ఉన్న శ్రీ వలె, భూమౌ = నేం పైన, అనీనామ్ = కూర్చున్నదీ, సురనుమ్ = మంచి శరీరము గండి (అయిన నీతను చూచెను).

తా. పూర్వచంద్రుని కాంతి వలె ఆమె సకల ప్రాణులకును ఇష్టురాలైనది. మంచి శరీరము గల ఆమె నియమము పాటించుచున్న ఒక రావసీ వలె నేంపై కూర్చుండెను. 30

మూ. నిఘాసబహులాం బీరుం కుజగేన్ద్రవహూమివ, 31
 శోకజాలేన మహతా వితలేన న రాజరీమ్.

ప్ర. అ. బీరుమ్ = తయవకుచున్న, కుజగేన్ద్రవహూమివ = అడసర్పము.
 వలె, నిఘాసబహులామ్ = అధిక మైన నిట్టూర్పులు గలదీ, మహతా = గొప్ప
 లైన, వితలేన = ఎన్నెంత మైన, శోకజాలేన = శోక సముదాయముచేత. నరాజరీమ్.
 = ప్రవాళింపకుండా ఉన్నదీ (అయిన నీరను చూచెను).

తా. నీర తయవకుచున్న అడసర్పము వలె అధికముగా నిట్టూర్పులను
 తెను. అర్కధిక మైన కుజసముదాయములో విక్కుకొని యుండుటచే ప్రవాళ
 విహీనురా లై ఉండెను. 31

మూ. సంసక్తాం దూమజాలేన శిఖామివ విభావసోః, 32
 రాం స్మృతీమివ సన్దిగ్ధామృద్ధిం నిపరితామివ.

ప్ర. అ. దూమజాలేన = దూమపంక్తిలో, సంసక్తామ్ = కలిసిన, విభావసోః
 = అగ్నియొక్క, శిఖామివ = జ్వాల వలె ఉన్నదీ, సన్దిగ్ధామ్ = సందేహముతో
 కూడిన, స్మృతీమివ = స్మరణకర్త వలె ఉన్నదీ, నిపరితామ్ = పడిపోయిన,
 బుద్ధిమివ = సమృద్ధి వలె ఉన్నదీ అయిన, తామ్ = అమెను (చూచెను).

తా. అ నీర దూమములో కలిసిపోయిన అగ్నిజ్వాల వలె, సందేహ
 ముతో నిండిన స్మరణకర్త వలె, నశించిన సమృద్ధి వలె ఉండెను. 32

మూ. విహతామివ చ శ్రద్ధామాళాం ప్రతిహతామివ, 33
 సోపసర్గాం యతా సిద్ధిం బుద్ధిం సకలుషామివ.

ప్ర. అ. విహతామ్ = కొట్టిరిడిన, శ్రద్ధామివ = శ్రద్ధ వలె ఉన్నదీ, ప్రతి
 హతామ్ = అడ్డుకొనబడిన, ఆశామివ = ఆశ వలె ఉన్నదీ, సోపసర్గామ్ = విఘ్న
 ములతో కూడిన, సిద్ధిమివ = తార్కసిద్ధి వలె ఉన్నదీ, సకలుషామ్ = కలుష్య
 ముతో కూడిన, బుద్ధిమివ = బుద్ధివలె ఉన్నదీ, (అయిన ఆ నీరను చూచెను).

తా. ఆ నీర దెప్పి రిన్న శ్రద్ధ వలె, అడ్డులు తగిలిన ఆశ వలె, విఘ్నము
 కలిగిన తార్కసిద్ధి వలె, కలుష్యముతో కూడిన (నిర్మలముగా లేని) బుద్ధి వలె
 ఉండెను. 33

మూ. అభూతేనాపవాదేన కీర్తిం నివరితామివ,
రామోవరోధవ్యతిరాం రక్షోహరణకర్పితామ్.

84

ప్ర. అ. అభూతేన = సత్యము కాని, అపవాదేన = అపవాదచేత, నివరితామ్ = పదిపోయిన, కీర్తిమివ = కీర్తి వలె ఉన్నదీ, రామోవరోధవ్యతిరామ్ = రామునిక్కీకరిగిన కష్టముచే భారవడుచున్నదీ, రక్షోహరణకర్పితామ్ = రాక్షసుడు (తనను) హరించుటచే కృశింపచేయబడినదీ అయిన (నీతను చూచెను).

రా. రామునకు కలిగిన కష్టములకు వ్యతిరేకముగా, రావణునిచే అపహరింపబడుటచే కృశించిపోయిన ఆ నీత అసత్యములైన దోషములను ఆరోపించుటచే దెబ్బ తిన్న కీర్తి వలె ఉండెను.

84

మూ. అలలాం మృగశాలాక్షిం వీక్షమాదాం తరస్తతః,
బాష్పామ్బుపరిపూర్ణేన కృష్ణవక్రాక్షిపక్ష్మణా,
వదనేనావ్రసన్నేన నిఃశ్వసన్తిం పునః పునః.

85

86

ప్ర. అ. మృగశాలాక్షిమ్ = లేడి పిల్ల నేత్రముం వంటి నేత్రములు కలదీ, బాష్పామ్బుపరిపూర్ణేన = కన్నీళ్లతో నిండిన, కృష్ణవక్రాక్షిపక్ష్మణా = నల్లని వంకరగా నున్న కనురెప్పలు గల, అవ్రసన్నేన = వ్రసన్నముగా లేని, వదనేన = ముఖముతో, తరస్తతః = ఇటు నటు, వీక్షమాదామ్ = చూచుచున్నదీ, అలలామ్ = దుర్బలురాలూ అయిన (నీతను చూచెను).

రా. లేడిపిల్ల కళ్ళ వంటి కళ్ళ గల ఆ నీత కన్నీళ్లతో నిండిన, నల్లని వంకర యైన కనురెప్పలు గల, కలరచెందిన ముఖముతో ఇటు నటు చూచుచుండెను. మాలి మాలికి నిట్టూర్పులు విడచుచుండెను.

85, 86

మూ. మలవజ్జరరాం దీనాం మణ్ణనార్థామమణ్ణితామ్,
వ్రథాం నక్షత్రరాజస్య కాంఠేమైరివాప్యతామ్.

87

ప్ర. అ. మలవజ్జరరామ్ = మాలిన్యమును పంకమును ధరించినదీ, దీనామ్ = దీనురాలూ, మణ్ణనార్థామ్ = అంకారములకు తగినదీ, అమణ్ణితామ్ = అంకరించబడినదీ, కాంఠేమైః = నల్లని మేఘములచేత, అప్యతామ్ = కప్పబడిన, నక్షత్రరాజస్య = చంద్రునియొక్క, వ్రథామివ = కాంతి వలె ఉన్నదీ (అయిన నీతను చూచెను).

తా. స్నానాదిసంస్కారములు లేకపోవుటచే అమె శరీరము మాలిన్యముతోను, వంకముతోను నిండియుండెను. అరింకరించుకొనుటకు తగిన అమె ఎట్టా అరింకారముదా లేక, దీనుడాలై, నల్లని మేనుముంచే కప్పివేయబడిన చంద్రునికాంతి వలె ఉండెను.

87

మూ. తస్య సందిదిహే బుద్ధిర్ముహః సీతాం నిరీక్ష్య తు,

అమ్నాయానామయోగేన విద్యాం ప్రశీధిరామివ. 88

ప్ర. అ. అమ్నాయానామ్ = అవృత్తులయొక్క, (మళ్ళి మళ్ళి చదువుట అవృత్తి) అయోగేన = సంబంధము లేక పోవుటచేత, ప్రశీధిరామ్ = శీఠిం మై పోయిన, విద్యామివ = విద్య వలె ఉన్న, సీతామ్ = సీతను, నిరీక్ష్య = చూచి, తస్య = హనుమంతునియొక్క, బుద్ధిస్తు = బుద్ధి యైతే, ముహః = మూఁటి మూఁటి, సందిదిహే = సంలేహించెను.

తా. సరి యైన అవృత్తులు లేయకపోవుటచే గట్టివడని విద్య వలె ఉన్న సీతను చూచిన అ హనుమంతుని మనస్సులో, అమె సీతయా కాదా అను సందేహము మూఁటి మూఁటి ఉదయించెను.

88

మూ. దుఃఖేన బుబుధే సీతాం హనుమాననలంకృతామ్,

సంస్కారేణ యథా హీనాం వాచమర్థాన్తరంగతామ్. 89

ప్ర. అ. హనుమాన్ = హనుమంతుడు, అనలంకృతామ్ = అరింకరింపబడనిదీ, సంస్కారేణ = సంస్కారముతో, హీనామ్ = తానక మై, అర్థాన్తరమ్ = (చెప్పదలచుకొన్న అర్థము కాక) మరి యొక అర్థమును, గతామ్ = పొందిన, వాచమ్ యథా = వాక్కువలె ఉన్నదీ అయిన, సీతామ్ = సీతను, దుఃఖేన = అతి కష్టముచేత, బుబుధే = గుర్తించెను.

తా. సంస్కారము (వర్ణచారణవ్యాకరణాది సౌష్ఠవము) లేకపోవుటచే చెప్పదలచిన అర్థమునకు భిన్నముగా మరొక అర్థమును బోధించు వాక్కును శ్రమవడి అర్థము చేసి కొన్నట్లు, హనుమంతుడు, అరింకారవిహీన యై ఉన్న అ సీతను అతికష్టముచేత గుర్తించెను.

89

మూ. తాం సమీక్ష్య వికారాక్షిం రాజపుత్రమనిన్దితామ్,

తర్కయామాస సీతేతి కారజైరుపపాదిధి.

40

ప్ర. అ. వికారాక్షిమ్ = వికారము లైన నేత్రములు గల, అనిన్దిరామ్ = విందింపబడని, తాం రాజపుత్రమ్ = ఆ రాజకుమారిని, సమీక్ష్య = చూచి, ఉవ పాదిధిః = ఉవనన్నము లైన, కారజైః = హేతువులచేత, నీతేరి = నీత అని, తర్కయామాస = తిహించెను.

తా. వికారము లైన నేత్రములు గల, దోషరహితురా లైన ఆ రాజకుమారిని చూచి, హనుమంతుడు, యుక్తయుక్తము లైన హేతువులచే, అమె నీతయే అని తిహించెను.

40

మూ. వైదేహ్య యాని తాజ్ఞేషు తదా రామోఽన్యకీర్తయత్,
తాన్యాభరణజాలాని గాత్రశోభిన్యంక్షయత్. 41
సుకృతో కర్ణవేష్టా చ శ్వరంష్ట్రా చ సుసంస్థితా,
మణివిద్రుమచిత్రాణి హస్తేష్టాభరణాని చ. 42
శ్యామాని చిరయుక్తర్యాత్రహ సంస్థానవ ని చ.

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, రామః = రాముడు, యాని = ఏ, అభరణ జాలాని = అభరణముల సమదాయములను, వైదేహ్యః = నీతయొక్క, తాజ్ఞేషు = అవయవములందు ఉన్నవాటినిగా, అన్యకీర్తయత్ = చెప్పెనో, గాత్రశోభిని = అవయవములందు శోభించుచున్న, తాని = వాటిని, అంక్షయత్ = చూచెను. సుకృతో = చక్కగా తయారుచేయబడిన, కర్ణవేష్టా చ = కుండలములను, సుసంస్థితా = బాగుగా అమరి ఉన్న, శ్వరంష్ట్రా చ = శ్వరంష్ట్రములు అను కర్ణాభరణములను, హస్తేషు = ముంజేయి, బుజములు మొదలైన హస్తస్థానములందు, మణి విద్రుమచిత్రాణి = మణులతోను, పౌగడములతోను చిత్రము లై ఉన్న, అభరణాని చ = అభరణములను, చిరయుక్తర్యాత్ = చిరకాలము శరీరముతో సంబంధించి ఉండుటచేత, శ్యామాని = నల్లబడినవీ, సంస్థానవ ని చ = ముద్రలుకలవీ (శరీరము మీద తమ ముద్రలు వడునట్లు చేసినవీ) అయిన, అలంకారములను చూచెను.

తా. ఆ నాడు రాముడు, నీత శరీరముమీద ఏ యే అలంకారము లున్న వని చెప్పెనో ఆ అలంకారములు అమె అవయవములమీద ప్రకాశించుచుండెను, చక్కగా తయారుచేసిన కుండలములు, బాగుగా అమరి ఉన్న శ్వరంష్ట్రము లను కర్ణాభరణములూ, హస్తములపై ధరించు, మణులతోను పౌగడములతోను

పిరిత్రము లైన అథరములూ, పీడి నన్నిందినీ హనునుండుడు చూచెను. ఇంకా
కాము పాటు రీయకుండగా నీత శరీరముపీడనే ఉండుటచే అవి కొంచెము
మాసిపోయెను. నాది ముద్రలు కూడ అమె అవయవములపై వదెను. 41, 42

మూ. తాన్యేవై తాని మన్యేఽహం యాని రామోఽన్యకీర్తయత్
తత్ర యాన్యవహీనాని తాన్యహం నోపలక్షయే,
యాన్యస్యా నావహీనాని తానీమాని న సంశయః. 44

ప్ర. అ. ఏతాని=ఇవి, రామః=రాముడు, యాని=చేదిని గూర్చి, అన్య
కీర్తయత్=చెప్పెనో, తాన్యేవ=అదే అని, అహమ్ = నేను, మన్యే=తలచెదను.
తత్ర=చాదిలో, తాని = ఏది, అవహీనాని=తరిగిపోయినవో, తాని=చాదిని,
అహమ్=నేను, నోపలక్షయే=చూడను. అస్యా = ఈమెయొక్క, యాని=ఏ
అలంకారములు, నావహీనాని=తరిగిపోలేదో, తాని=అవి, ఇమాని=ఇవే. సం
శయః = సంశయము, న=లేదు.

తా. రాముడు చెప్పిన అలంకారములు ఇవే అని తలచెదను. రావణుడు
తనను అవహరిండు నప్పుడు నీత కొన్ని అలంకారములను తీసి క్రిందవదలవే
యుటచే తరిగిపోయిన అలంకారములు ఇక్కడ లేవు. తరగనివి (అమె క్రింద
వదలవేయనివి) ఇవే. సంశయము లేదు. 43, 44

మూ. వీరమ్ కనకపట్టారమ్ స్రస్తమ్ తద్వసనమ్ శుభమ్,
ఉత్తరీయమ్ నగానక్తమ్ తదా దృష్టమ్ వ్రవణ్ణమైః. 45

ప్ర. అ. వీరమ్ = పర్వనిదీ. కనకపట్టారమ్ = లంగాడు పట్టము (వట్టి)
వంటి కొంతి కంటి, శుభమ్=మంగళకర మైనదీ, ఉత్తరీయమ్=ఉత్తరీయమూ
అయిన, స్రస్తమ్ = జారవిడవబడినదై, నగానక్తమ్ = పర్వతమునకు లగ్న
మైన, (పర్వతము పీడ వడిన) తత్ = అ, వసనమ్=వస్త్రము, తదా=అనాడు,
వ్రవణ్ణమైః = వానరులచేత, దృష్టమ్ = చూడబడినది.

తా. లంగాడు పట్టి వలె పర్వగా ఉన్న, మంగళవ్రద మైన, అ ఉత్తరీ
యాంశకము నీత జారవిడువగా పర్వతముపీడ వడి నప్పుడు దానిని అనాడు
వానరులు చూచినాడు. 45

మూ. భూషణాని చ ముఖ్యాని దృష్టాని దరణీతలే,

అనయైవాపవిధాని స్వనవన్తి మహన్తి చ.

46

ప్ర. అ. అనయైవ = ఈమెలేతనే, దరణీతలే = నేంపిద, అపవిధాని = వదనేయబడిన, స్వనవన్తి = త్వని గం, మహన్తి = ఉత్తమము లైన, ముఖ్యాని = ప్రధానము లైన, భూషణాని చ = అలంకారములు కూడా, దృష్టాని = చూడబడినవి.

తా. ఈమెయే పదవేయగా చప్పుడు చేయుచూ నేంపై వడిన, అమూల్యము లైన ప్రధానభూషణములను కూడ వాసరులు చూచినారు.

46

మూ. ఇదం చిరగృహీతత్వాద్యననం క్లిష్టవత్తరమ్,

తథాపి నూనం తద్యర్థం తథా శ్రీమద్యతేతరత్.

47

ప్ర. అ. ఇదమ్ = ఈ, వననమ్ = వస్త్రము, చిరగృహీతత్వాత్ = చాలకాలమునుండి ధరింపబడుచుండుటవలన, క్లిష్టవత్తరమ్ = ఎక్కువగా నలిగిపోయినది. తథాపి = అదైవము, నూనమ్ = నిశ్చయముగా, తద్యర్థమ్ = ఆ వర్ణము కలది, ఇతరత్ = ఇతర మైనది (ఉత్తరీయము), తథా = ఎట్లా, తథా = అట్లే, శ్రీమత్ = శోభగలది.

తా. ఈమె ధరించిన ఈ వస్త్రము చాలా కాలమునుండి కట్టుకొనుటచే చాలా నలిగిపోయినది. అయినను దాని (ఆ ఉత్తరీయము) రంగు దీని రంగు ఒక్కటే. అది ఎంత శోభాయుక్తమైనదో ఇదికూడ అంతశోభాయుక్తమై ఉన్నది.

మూ. ఇయం కనకవర్ణాల్లీ రామస్య మహిషీ ప్రియా,

ప్రణస్తాపి సతీ యాస్య మనసో న ప్రణశ్యతి.

48

ప్ర. అ. కనకవర్ణాల్లీ = బంగారురంగు వేహము గల, ఇయమ్ = ఈమె, రామస్య = రాముని యొక్క, ప్రియా = ప్రియురా లైన, మహిషీ = భార్యయే. సతీ = పతివ్రత యైన, యా = ఏ నీత, ప్రణస్తాపి = కనబడకుండా పోయినను, అస్య = ఈ రామునియొక్క, మనసః = మనస్సునుండి, న ప్రణశ్యతి = తొలగిపోవుటలేదా.

తా. బంగారువన్నె శరీరము గల ఈమె రాముని ప్రియురా లైన నీతయే.

రావణుడు అవహరించుటచే ఈమె కనబడక పోయినా రాముని మనస్సుతో మాత్రము ఈమె స్థిరముగా నిలిచి ఉన్నది. 48

మూ. ఇయం సా యత్కృతే రామశ్చతుర్విః పరితప్యతే,
కారుణ్యేనాన్యశంస్యేన శోకేన మదనేన చ. 49

శ్రీ ప్రదాప్యేతి కారుణ్యదాశ్రితేర్వాన్యశంస్యతః,
పత్నీ నప్యేతి శోకేన ప్రియేతి మదనేన చ. 50

ప్ర. అ. యత్కృతే = ఎవ్వరినీ నిమిత్త మై, రామః = రాముడు, ప్రదాప్తా = కనబడకుండా పోయినది. శ్రీ ఇతి = శ్రీ అని, కారుణ్యార్థ = జాలివంసా, ఆశ్రితేరి = నన్ను ఆశ్రయించి ఉండేది కదా అని, అన్యశంస్యతః = దయ వలన, నప్తా = కనబడకుండా పోయినది, పత్నీ ఇతి = భార్య అని, శోకేన = శోకముచేత, ప్రియా ఇతి = ప్రియురాలు అనే భారణముచేత, మదనేన = మన్ను యని చేత, (కామముచేత), ఈ విధముగా, కారుణ్యేన = జాలితోను, అన్యశంస్యేన = దయతోను, శోకేన = శోకముతోను, మదనేన = మన్నుడునితోను, చతుర్విః = ఈ నాల్గింటిలో, పరితప్యతే = బాధపడుచున్నావో, సా = ఆమె, ఇయమ్ = ఈమెయే.

తా. ఎవ్వరికోసమై రాముడు, జాలి, దయ, శోకము, కామము అను నాల్గింటిలో బాధపడుచున్నావో ఆమె ఈమెయే. కనబడకుండ పోయినది శ్రీ కదా అని జాలి, ఆమెకు నేను తప్ప మరెవ్వరూ రక్షకులు లేరు కదా అని దయ, కనబడకుండ పోయినది భార్య అగుటచే శోకము, ఆమె ప్రియురాలగుటచే కామము ఈ నాల్గింటిలో బాధపడుచున్నాడు. 49, 50

మూ. అస్యా దేవ్యా యథా రూపమల్లవ్రత్యల్లసౌష్ఠవమ్,
రామస్య చ యథా రూపం తస్యేయమసిలేక్షణా. 51

ప్ర. అ. అస్యాః = ఈ, దేవ్యాః = దేవియొక్క, రూపమ్ = రూపము, అల్లవ్రత్యల్లసౌష్ఠవమ్ = దేహముయొక్క, అవయవముయొక్క సౌష్ఠవము, (చక్కగా ఉండుట), యథా = ఎట్లో, రామస్య చ = రామునియొక్క కూడా, (రాముని రూపము అంగవ్రత్యంగసౌష్ఠవము కూడ) (తథా = అట్లే ఉన్నది).

తస్య = ఆ రాముని యొక్క, రూపమ్ = రూపము యథా = ఎట్లో, ఇయమ్ = ఈ, అనితేక్షతా = నల్లని నేత్రములు గల నీత, (తతా = అట్లే).

తా. ఈ దేవి రూపము, దేహ-దేహవయవముల చక్కదనము ఎట్లున్ననో రాముని రూపము, అతని అంగవ్రత్యంగముల చక్కదనము కూడా అట్లే ఉన్నది. నల్లని నేత్రములు గల నీత రూపము ఆ రాముని రూపమునకు తగిలినది.

51

మూ. ఆస్యా దేవ్యా మనస్తస్మింస్తస్య రాస్యాం ప్రతిష్ఠితమ్,
తేనేయం స చ రర్మాత్మా ముహూర్తమపి జీవతి. 52

ప్ర. ఆ. ఆస్యాః = ఈ, దేవ్యాః = దేవియొక్క, మనః = మనస్సు, తస్మిన్ = ఆ రామునియందు, తస్య = ఆ రాముని మనస్సు, ఆస్యాం చ = ఈమెయందు, ప్రతిష్ఠితమ్ = స్థిరముగా నిలువబడి ఉన్నది. తేన = ఆ కారణము చేతనే, ఇయమ్ = ఈమె, రర్మాత్మా = రర్మాత్ముడైన, స చ = ఆ రాముడూ, ముహూర్తమపి = ముహూర్తకాల మైనను, జీవతి = జీవించియున్నాడు (దు).

తా. ఈ నీతాదేవి మనస్సు రామునిపై స్థిరముగా లగ్న మై ఉన్నది. ఆ రాముని మనస్సు కూడ ఈమెపై స్థిరముగా లగ్న మై ఉన్నది. అందుచేతనే ఈ నీతాదేవి, రర్మాత్ముడైన రాముడూ, ఒకరిపై ఒకరు ఆళ పెట్టుకొని కలకాలమైనా జీవించ కలుగుచున్నారు.

52

మూ. దుష్కరం కృతవానామో హీనో యదనయా వ్రతుః,
రారయత్యాత్మనో దేహం న శోకేనావసీదతి 53

ప్ర. ఆ. వ్రతుః = వ్రతుడైన, రామః = రాముడు, అనయా = ఈమెతో, హీనః = శూన్యుడై, ఆత్మనః = తనయొక్క, దేహమ్ = దేహమును, రారయతి ఇతి యక్ = దరించుచున్నాడు అనునది ఏది కంటో, శోకేన = దుఃఖముచేత, నావసీదతి ఇతి యక్ = మరచించుట లేదన్న మాట ఏది కంటో, దుష్కరమ్ = చేయకక్కముకాని వనిని, కృతవాన్ = చేసినాడు.

తా. ఈ నీతనుండి దూర మైన ఏముటకూడ రాముడు ప్రాణములతో

ఉండగలిగినాడు, మరణించలేదు, అనగా ఆ వ్రతువు విజయముగా తేయ శక్యము కాని వని తేయుచున్నాడు కదా. 53

మూ. దుష్కరం కురుతే రామో య ఇహం మత్త కాశిసిమ్,

సీరాం వినా మహాలాహర్ముహూర్త మపి జీవతి. 54

ప్ర. 3. యః = ఏ రాముడు, ఇహమ్ = ఈ, మత్త కాశిసిమ్ = యౌవన సురముతో ప్రకాశించుచున్న, సీరాం వినా = సీత లేకుండగా, ముహూర్త మపి = ముహూర్తకాల మైన, జీవతి = జీవించి యున్నాడో, మహాలాహః = గొప్ప కాలములు గల, రామః = రాముడు, దుష్కరమ్ = తేయశక్యము కాని వనిన, కురుతే = చేయుచున్నాడు.

తా. యౌవనసురము ఉప్పుంగురుస్తూ ఈ సీతను విడచి మహాలాహ వైన రాముడు కలకాల మైనను జీవించి ఉన్నాడనగా, అతడు తేయ శక్యము కాని వని తేయుచున్నాడు. 54

మూ. ఏవం సీరాం తదా దృష్ట్యా హృష్టః పవననంతపః,

జగామ మనసా రామం వ్రకశంస చ తం వ్రతుమ్. 55

ఇత్యార్థే శ్రీమద్రామానుజే ఆదికావ్యే సుందరకాండే

పంచదశః సర్గః.

ప్ర. 4. పవననంతపః = హనుమంతుడు, తదా = అప్పుడు, సీరామ్ = సీతను, దృష్ట్యా = చూచి, ఏవమ్ = ఈ విధముగా, హృష్టః = సంకోషించిన వాడై, మనసా = మనస్సుతో, రామమ్ = రాముని గూర్చి, జగామ = వెళ్ళెను. తమ్ = ఆ, వ్రతుమ్ = వ్రతువును, వ్రకశంస చ = వ్రకంశించెను కూడా.

తా. అప్పుడు ఆ పవనతనయుడు సీత కనబడుటచే ఈ విధముగా సంకోషించుచు, ఒక్కమారు మనసారా రాముని స్మరించి, ఆ రామవ్రతువును కొని యాడెను. 55

"కాలానందిని" అను శ్రీమద్రామానుజాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు

సుందరకాండలో పదునైదవసర్గ సమాప్తము.

సుందరకాండ విషయసూచిక

సర్గ	విషయము	పుట
1.	హనుమంతుడు సముద్రము లంఘించుట. మైనాకుడు అతనిని గౌరవింపుట. సురసను హనుమంతుడు ఓడించుట, సింహకను వధించుట. దక్షిణతటము చేరి అచట లంక కోటను చూచుట.	1
2.	లంకావర్తనము, లంకలో ప్రవేశించుటను గూర్చి హనుమంతుడు ఆలోచించుట. చిన్న రూపముతో అతడు లంకలో ప్రవేశించుట. చంద్రోదయ కోణ వర్తనము.	76
3.	లంకను చూచి హనుమంతుడు ఆశ్చర్యము చెందుట. లోనికి ప్రవేశించుచున్న హనుమంతుని లంక స్త్రీరూపమున వర్చి అడ్డుకొనుట. అతని ప్రహరముచే పీడితురాలై ఆమె హనుమంతునకు లోబడి, ప్రవేశించుటకు అనుమతి ఇచ్చుట.	97
4.	హనుమంతుడు లంకలో కావజాంతాపురమును ప్రవేశించుట.	115
5.	రావణుని అంతఃపురములో అన్ని ప్రదేశములందు సీతను అన్వేషించి, ఆమె కానరాకపోవుటచే హనుమంతుడు విషాదము చెందుట.	127
6.	హనుమంతుడు సీతలై రావణుని అంతఃపురములో అన్వేషించుట.	143
7.	రావణుని వన పుష్పకవిమానముల వర్తనము.	159
8.	హనుమంతుడు మరల పుష్పకమును అన్వేషించుట.	169
9.	హనుమంతుడు రావణుని భవనమును, అక్కర ఉన్న పుష్పక విమానమును చూచిన పిమ్మట, అక్కర నిడించుచున్న వేంకొంది స్త్రీలను చూచుట.	174
10.	అంతఃపురములో నిడించుచున్న రావణుని, అతని అంతఃపుర	

ప్రీతి పొనుమంటుడు చూచుట. అచట మంత్రోదరిని చూచి సీత అని బ్రాంఠివడి, సీత కనబడినది కదా అని అతడు సంతోషించుట. 208

11. ఈమె సీత కాదని నిశ్చయించుకొని హనుమంతుడు మరల పాన గృహములో సీతకై వెదకుట. వరప్రీతరసముచేత తనకు ధర్మ లోపము కలిగినది కదా అని శంకించుకొని, "నా మనస్సు నిష్కల్మషముగా ఉన్నది కదా" అని సమాధానపడుట. 225

12. సీత మరణించినదేమో అని శంకించి, హనుమంతుడు ఉత్సాహవిహీనుడగుట; మరల ఉత్సాహము తెచ్చుకొని స్థానాంతరములలో వెదకుట. ఎక్కడా సీత కనబడకపోవుటతో మరల అతడు నిరుత్సాహము చెందుట. 248

13. సీత మరణించి ఉండు నని భావించి హనుమంతుడు విచారించుట. సీత కనబడలేదు అని తెలిసినచో అవర్ణము వాల్చి నను ఉద్దేశ్యములో వెనుకకు వెళ్ళగూడ దని అతడు నిశ్చయించుకొనుట. మరల వెదకెద మని అనుకొని ఆశోకవనములో అన్వేషణమునుగూర్చి పరిపరివిధముల ఆలోచించుట. 253

14. హనుమంతుడు ఆశోకవనములో ప్రవేశించి దాని శోధను చూచుట. ఒక ఆశోకవృక్షముమీద దాని అతడు దానిపైనుండియే పరిక్షగా ఆ వనమును చూచుట. 278

15. ఆశోకవనశోధను చూచుచు హనుమంతుడు రైత్యప్రాసాదము దగ్గర రయనీయస్థితిలో ఉన్న సీతను చూచి. ఆమె సీతయై ఉండునని ఊహించి సంతోషించుట. 280

16. హనుమంతుడు సీత కిలమును, సౌందర్యమును ప్రశంసించుచు రుణమగ్నుడై స ఆమెను గూర్చి దూఱించుట. 317

17. భయంకరములైన అకారములుగల రాక్షసస్త్రీల పక్షక ఉన్న సీతను చూచి, సీత కనబడినది కదా అని హనుమంతుడు సంతోషించుట. 330

సర్గ	విషయము	పుట
18.	రావణుడు అంశపురస్థ్రీతో కలిసి అశోకవనమునకు వచ్చుట. హనుమంతుడు అతనిని చూచుట.	342
19.	రావణున్ని చూడగానే దుఃఖ-భయ-రింతలతో మునిగిన సీత అవస్థ.	355
20.	రావణుడు సీతను బోధపెట్టుట.	365
21.	"సీపు రామునితో పోల్చుటకు కూర తగని చుచ్చుకవు." అని నిందించుచు సీత రావణునికి బోధించుట.	379
22.	రావణుడు సీతకు రెండు మాసముల గడువు ఇచ్చుట. సీత రావణుని నిందించుట. రావణుడు సీతను భయపెట్టి, అమెను రక్షించుచుండ వలసినదిగా రాక్షసస్థ్రీలను ఆదేశించుట, స్థ్రీలతో కలిసి అంశపురము నకు పోవుట.	382
23.	రాక్షసస్థ్రీలు సీతకు ఉపదేశించుట.	409
24.	సీత రాక్షసస్థ్రీలమాటలు తిరస్కరించుట. వాళ్ళు సీతను భయ పెట్టుట.	417
25.	రాక్షసస్థ్రీలు అనేకవిధముల భయపెట్టుచుండగా సీత శోకార్తయై విలపించుట.	484
26.	సీత దీనముగా విలపించుచు ప్రాణములు విడువవలెనని నిశ్చయించు కొనుట.	442
27.	త్రిజటాస్వప్నము. రామునకు విజయము, రాక్షసులకు వినాశము వచ్చు నని ఆ స్వప్నమునందు సూచన లభించుట.	462
28.	సీత విలపించుచు ప్రాణములు విడుచుటకు ఉద్యమించుట.	482
29.	సీతకు కొన్ని శుభశకునములు కనబడుట.	498
30.	సీతతో ఎట్లు సంభాషణము చేయవలెనా అని హనుమంతుడు, అలో చించుట.	498

- శుద్ధ విషయము. పుట
81. హనుమంతుడు నీతకు కనబడకుండా ఉండి ఆమెకు రామునికడ వినిపించుట. 514
82. హనుమంతుని చూచిన నీతకు కలిగిన ఆలోచనలు. 522
83. నీత హనుమంతునకు తన విషయము చెప్పుచు తన ఆరణ్యగమన మును, రావణుడు తనను అపహరించుటను వర్ణించుట. 529
84. హనుమంతుని విషయమున నీతకు సంభేదము కలుగుట. హను మంతుడు ఆ సంభేదమును తొలగించుట. నీత కోరగా హను మంతుడు శ్రీరాముని గుణములు వర్ణించి చెప్పుట. 541
85. నీత కోరికను అనుసరించి హనుమంతుడు రాముని శరీరలక్షణము లను, గుణములను వర్ణించి చెప్పి, నరవాసరుల మైత్రి ఎట్లు జరిగెనో కూడ తెలిపి, ఆమెకు తనపై విశ్వాసము కలుగునట్లు చేయుట. 555
86. హనుమంతుడు నీతకు రాముమూర్తిక ఇచ్చుట. రాముడు నన్నీ యుగమువ్రమునుండి ఎప్పుడు ఉద్ధరించును అని ఆశ్రములో నీత ప్రశ్నించుట. రామునకు ఆమెపై ఉన్న ప్రేమను వర్ణించి చెప్పి హనుమంతుడు ఆమెను ఓరార్చుట. 591
87. రాముని శ్రుముగా దీసికొని రమ్మని నీత హనుమంతునితో చెప్పుట. తనతో రామునిపద్మకు రమ్మని హనుమంతుడు ఆమెను కోరుట. నీత అందుకు నిరాకరించుట. 611
88. నీత హనుమంతునకు చిత్రకూటముపై జరిగిన కాకవృత్తాంతమును గూర్చి చెప్పి, రామునకు సమ్మిక కలుగుటకై హనుమంతునకు చూరరామణిని ఇచ్చుట. 624
89. చూరరామణిని దీసికొని రిక్కుగు వ్రయాణము చేయుటకు సిద్ధమగు యన్న హనుమంతునితో నీత శ్రీరామాదులను ప్రోత్సహించవలె నని చెప్పుచు, వారంతరు సముద్రమును ఎట్లు రంఘింతగంఠో అను

సర్గ	విషయము	పుట
	సంశయమును వ్యక్తము చేయుగా హనుమంతుడు వానకుం పరాక్రమమును వర్ణించి చెప్పి ఆమెను ఊరదించుట.	881
40.	సీత రామునకు పురం సంరేళము ఇచ్చుట. హనుమంతుడు ఆమెను ఓరార్చి ఉత్తరదిక్కువైపు ప్రయాణ మగుట.	881
41.	హనుమంతుడు ఉద్యానమును ద్వంసము చేయుట.	690
42.	పెద్దతో ఉద్యానమును ద్వంసము చేసినట్లు రాక్షసస్త్రీలు రెలువగా విని రావణుడు లింకకులను పంపగా హనుమంతుడు వాళ్ళను సంహరించుట.	700
43.	హనుమంతుడు ప్రత్యక్షసాదమును ద్వంసము చేసి దాని రక్షకులను వధించుట.	716
44.	హనుమంతుడు ప్రహస్తపుత్రుడైన జంబుమారిని వధించుట.	724
45.	హనుమంతుడు ఏడుగురు ముంద్రపుత్రులను వధించుట.	732
46.	హనుమంతుడు రావణుని ఐదుగురు సేనాపతులను వధించుట.	739
47.	హనుమంతుడు అక్షకుమారుని వధించుట.	753
48.	ఇంద్రజిత్తుతో యుద్ధముచేసి హనుమంతుడు, ఆతని అస్త్రములచేత బిడ్డలై రావణుని సతలోనికి వెళ్లుట.	774
49.	ప్రతాపశాలియైన రావణుని రూపమును చూడగానే హనుమంతుని మనస్సులో అనేకవిధములైన భావములు కలుగుట.	801
50.	రావణుడు ప్రేరేపింపగా లింకకు ఎందుకు వచ్చినావని ప్రహస్తుడు హనుమంతుని ప్రశ్నించుట. రాముని రూపగా వచ్చినా నని హనుమంతుడు చెప్పుట.	809
51.	హనుమంతుడు రాముని ప్రతాపము వర్ణించి చెప్పుచు రావణునకు నీరీ ఉపదేశించుట.	816

సర్గ	విషయము	పుట
52.	కూతను వదిలించుట తగ దని బోధించుచు విరీషబుడు, మరొక తండ్రిన మేదైన ఇవ్వమని రావణుని కోరుట. రావణుడు అందుకు అంగీకరించుట.	885
53.	రాక్షసులు హనుమంతుని కోకకు నిప్పు ముట్టించి నగరములో త్రొక్కుట.	847
54.	లంకాదహనము - రాక్షసుల విలాపములు.	854
55.	సీతకూడ అగ్నికే దహింపబడినదేమో అని హనుమంతుడు తయ పడుట. ఆ తయము నివృత్తి యగుట.	884
56.	హనుమంతుడు మరల సీతాదర్శనము చేసి, లంకనుండి బయలుదేరి సముద్రమును లంఘించుట.	897
57.	హనుమంతుడు సముద్రము దాటి వెళ్ళి జాంబవదంగదారులను చేరుట.	910
58.	జాంబవంతుడు అడుగగా హనుమంతుడు తాను లంకకు బయలు దేరినది మొదలు జరిగిన విషయములను చెప్పుట.	928
59.	హనుమంతుడు సీత దురవస్థను వర్ణించి చెప్పి, లంకను ఆక్రమించుటకై వానరులను ప్రోత్సహింపరచుట.	984
60.	లంకను జయించి సీతను మనకు దీసికొనిరావలెనని అంగదుడు ఉత్సాహముతో పలుకుట; అట్లు చేయుట యుక్తము కాదని జాంబ వంతుడు చెప్పుట.	997
61.	వానరులు మరువనములో ప్రవేశించి మరువును, ఫలములను యజ్ఞేష్ట ముగా తినుట, వనరక్షకులను నేలపై పడవేసి తాడ్చుట.	1000
62.	వానరులు దధిముఖుని, ఇతర వనరక్షకులను పరాభవించుట; దధి ముఖుడు భృత్యునిపావులై సుగ్రీవునివద్దకు వెళ్ళుట.	1010
63.	మరువనమును ద్వంసింపజేసిన వార్త దధిముఖునినుండి విని,	

సర్గ	విషయము	పుట
	హనుమదాదులు కార్యము సాదించి యుండు రని స్తుతీవుడు ఘోషించుట.	1025
64.	దధిములుని ద్వారా స్తుతీవసంజేశమును విని హనుమంతుడు మొర తైన వానరులు కిష్కిందకు వెళ్ళుట. హనుమంతుడు శ్రీరామునకు నమస్కరించి తాను సీతను చూచి నట్లు తెలుపుట.	1036
65.	హనుమంతుడు శ్రీరామునకు సీరావృత్తాంతము చెప్పుట.	1050
66.	రాముడు సీత వృత్తాంతము విని చూడఁపడిని చూచుచు, సీతకొరకు విలపించుట.	1060
67.	హనుమంతుడు రామునకు సీతాసంజేశమును చెప్పుట.	1068
68.	సీతకు కలిగిన సందేహమును రానెట్లు నివారించెనో హనుమంతుడు చెప్పుట.	1080

అథ ధోదకః సర్గః

[హనుమంతుడు నీత శీలమును, సౌందర్యమును ప్రకంసించుచు దుఃఖమగ్నురై లైన ఆమెను గూర్చి దుఃఖించుచు].

మూ. ప్రకస్య తు ప్రకస్తవ్యాం సీతాం తాం హరిపుణ్ణవః,
గుణాధిరామం రామం చ పునశ్చిన్తావరోఽభవత్. 1

ప్ర. ఆ. హరిపుణ్ణవః = ఆ వానరశ్రేష్ఠుడు, ప్రకస్తవ్యామ్ = ప్రకంసించ దగిన, తామ్ = ఆ. సీతామ్ = సీతను, ప్రకస్య = ప్రకంసించి, గుణాధిరామమ్ = సద్గుణాధిరాము లైన, రామం చ = రాముని కూడ ప్రకంసించి, పునః = మరల, చిన్తావరః = చింతయందు తర్చుచునై, అభవత్ = అయెను.

తా. ఆ హనుమంతుడు, ప్రకంసించ దగిన ఆ సీతను, సద్గుణాధిరాము లైన రాముణ్ణి మనస్సులో ప్రకంసించి, మరల ఆలోచనలో మునిగిపోయెను. 1

మూ. స ముహూర్తమివ ధ్యాత్వా బాష్పవర్యాకులేక్షణః,
సీతామాశ్రిత్య తేజస్వీ హనూమాన్విలలాప హ. 2

ప్ర. ఆ. తేజస్వీ = తేజఃవారి యైన, సః = ఆ. హనూమాన్ = హను మంతుడు, ముహూర్తమివ = క్షణకాలము, ధ్యాత్వా = ఆలోచించి, బాష్పవర్యాకు లేక్షణః = కన్నీటితో వ్యాకులము లైన నేత్రములు కంచానై, సీతామ్ ఆశ్రిత్య = సీతను గూర్చి, విలలాప హ = విలపించెను.

తా. తేజఃవారి యైన ఆ హనుమంతుడు ఒక్క క్షణము మనస్సులో ఏమేమో ఆలోచించుచుకొని కన్నీళ్లు కారుచు సీతను గూర్చి ఈ విధముగా విలపించెను. 2

మూ. మాన్యా గురువినీతస్య లక్ష్మణస్య గురుప్రియా,
యద్ధి సీతాపి దుఃఖాత్తా కాతో హి దురత్కిరము. 3

ప్ర. అ. గురువివీరస్య = గురువులచేత వివీరుడైన, లక్ష్మణస్య = లక్ష్మణునకు, మాన్యా = గౌరవించ దగినది, గురుప్రియా = పెద్దలకు ఇష్టమైనది అయిన, సీతాపి = సీత కూడ, దుఃఖారా యది = దుఃఖముచేత వీడించబడుచున్నట్లయితే, కారిః = కారము, దురదీకప్రః పా = రాతి కళ్యము కానిది కదా.

కా. గురువుల వద్ద మంచి వినయమును నేర్చుకొన్న లక్ష్మణునికి మాన్యారాదా, పెద్దల స్నేహమునకు పాత్రురాలా అయిన సీతకూడ దుఃఖముతో బాధపడుచున్నదనగా కారమును ఎవ్వరూ రాతి కారము కదా.

మూ. రామస్య వ్యవసాయజ్ఞా లక్ష్మణస్య చ దీమతః,
నాచ్యర్థం కుభ్యతే దేవీ గణైవ జలరాగమే. 4

ప్ర. అ. రామస్య = రామునియొక్క, దీమతః = దీమంతుడైన, లక్ష్మణస్య చ = లక్ష్మణునియొక్క, వ్యవసాయజ్ఞా = ప్రయత్నమును ఎరిగిన, దేవీ = ఈ సీతాదేవి, జలరాగమే = వర్షాకాలమునందు, గణైవ = గంగ వలె, అచ్యర్థమ్ = అధికముగా, న కుభ్యతే = ఖోత చెందుటలేదు.

కా. రాముడూ, బుద్ధికారి యైన లక్ష్మణుడూ కూడ వర్షిన వట్టు విడువక ప్రయత్నము చేయు స్వభావము కలవాడు అనే విషయము తెలిసిన దగుటచే ఈ దేవి వర్షాకాలముతో గూడ గంగానది అంతగా ఖోలించ వట్లు, ఎక్కువగా ఖోలించుట లేదు (కంగారువది పోవుట లేదు.) 4

మూ. కుల్యశీలవయోవృత్తాం కుల్యాధిజనంక్షణామ్,
రామవోఽర్హతి వై దేహీం తం చేయమనిలేక్షణా. 5

ప్ర. అ. కుల్యశీలవయోవృత్తామ్ = కుల్య మైన శింము, వయస్సు, ప్రవర్తనా గంధీ, కుల్యాధిజనంక్షణామ్ = కుల్య మైన ఉత్తమవంశము, లక్షణముదాకరదీ అయిన, వై దేహీమ్ = సీతను, రామవః = రాముడు, అర్హతి = తగినవాడు. జయమ్ = ఈ, అనిలేక్షణా = సర్లని నేత్రములు గల సీత కూడ, తమ్ = ఆ రాముని, అర్హతి = తగిన యున్నది.

కా. తనతో సమాన మైన శింము, వయస్సు, ప్రవర్తన, సర్వంశము,

ఉత్తమింక్షణములు ఉన్న ఈ నీరకు రాముడే తగిన తర్ర. అట్లే రామునకు నీరయే తగిన తార్య. 6

మూ. రాం దృష్ట్యా నవహేమాథాం లోకకాంతామివ శ్రియమ్,
జగామ మనసా రామం పవనం చేదమబ్రవీత్. 6

ప్ర. అ. నవహేమాథామ్ = మారన మైన బంగారము వంటి కాంతి గలదీ, శ్రియమివ = ంక్ష్మి వలె, లోకకాంతామ్ = లోకమునకు మనోహరురాలా అయిన, తామ్ = ఆమెను, దృష్ట్యా = చూచి, మనసా = మనస్సుతో, రామమ్ = రాముని గూర్చి, జగామ = వెళ్ళెను. ఇదమ్ = ఈ, పవనం చ = పవనమును కూడ, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. శ్రోతబంగారము కాంతి వంటి కాంతితో ంక్ష్మి వలె లోకమునకు అంతకూ మనోహరురాలైన ఆ నీరను చూచి, హనుమంతుడు మనసా రాముని దగ్గరకు వెళ్ళి (రాముని స్మరించుచు) ఇట్లు అనుకొనెను. 6

మూ. అస్యా హేతోర్వికాలాఙ్గా హతో వారి మహాబలి,
రావణప్రతిమో వీర్యే కబన్ధశ్చ నిపాతితః. 7

ప్ర. అ. వికాలాఙ్గా = వికలాక్షి యైన, అస్యా హేతో = ఈ నీర కొరకై, మహాబలి = గొప్ప బలము గల, వారి = వారి, హతో = చంపబడినాడు. వీర్యే = పరాక్రమమునందు, రావణప్రతిమః = రావణునితో సమాను డైన, కబన్ధశ్చ = కబంధుడు కూడా, నిపాతితః = వడవేయ బడినాడు.

తా. వికలాక్షి యైన ఈ నీరకొరకే కదా రాముడు మహాబలం వారి యైన వారిని, పరాక్రమముచేత రావణునితో సమానుడైన కబంధుని సంహరించినాడు.

మూ. విరాదశ్చ హతః సంఖ్యే రాక్షసో రీమవిక్రమః,
వనే రామేణ విక్రమ్య మహేన్ద్రేజేవ శమ్యురః. 8

ప్ర. అ. వనే = వనమునందు, సంఖ్యే = యుద్ధములో, రామేణ = రాముని చేత, విక్రమ్య = పరాక్రమించి, మహేన్ద్రేజ = మహేన్ద్రునిచేత, శమ్యురః = శంభుడు వలె, రీమవిక్రమః = ధయంకర మైన పరాక్రమము గల, విరాదః = విరాడు డను రాక్షసుడు కూడా, హతో = చంపబడినాడు.

తా. ఈమె కొరతే కదా రాముడు, అరణ్యములో యుద్ధమునందు, మహేంద్రుడు శంఖరాసురుని చంపి నట్లు, భయంకర మైన ప్రరాక్రమము గల విరాడు దనే రాక్షసుని చంపినాడు.

మూ. చతుర్థశ సహస్రాణి రక్షసాం దీమకర్మణామ్,
నిహతాని జనస్థానే శరైరగ్నిశిఖోవమైః.

ప్ర. అ. జనస్థానే = జనస్థానమునందు, అగ్నిశిఖోవమైః = అగ్నిత్యాలలతో సమానము లైన, శరైః = బాణములతో, దీమకర్మణామ్ = భయంకర మైన కర్మ గల, రక్షసామ్ = రాక్షసులయొక్క, చతుర్థశ = పదునాలుగు, సహస్రాణి = సహస్రములు, నిహతాని = చంపబడినవి.

తా. ఈమె కొరతే కదా రాముడు, జనస్థానములో, అగ్నిత్యాలలవంటి బాణములతో భయంకర మైన కర్మ గల పదునాలుగు వేలమంది రాక్షసులను చంపినాడు.

మూ. ఐరశ్య నిహతః సంఖ్యే త్రిరశ్య నిపాతితః,
దూషణశ్చ మహతేజా రామేణ విదితాత్మనా.

ప్ర. అ. విదితాత్మనా = వ్రసిద్ధ మైన బుద్ధి గల, రామేణ = రామునిచేత, సంఖ్యే = యుద్ధమునందు, ఐరశ్య = ఐదుడు, నిహతః = చంపబడినాడు. త్రిరశ్య = త్రిరస్సు కూడ, నిపాతితః = వడగొట్టబడినాడు. మహతేజాః = గొప్ప తేజస్సు గల, దూషణశ్చ = దూషణుడు కూడ (చంపబడినాడు).

తా. ఈ నీతకొరతే కదా మహాబుద్ధిశాలిగా వ్రసిద్ధుడైన రాముడు యుద్ధములో ఐదువి, త్రిరస్సును, మహాలింగారి యైన దూషణుని చంపినాడు.

మూ. అశ్వర్యం వానరాణాం చ దుర్లభం వారిపారిరమ్,
అస్యా నిమిత్తే సుగ్రీవః ప్రావ్రవాన్ లోకనత్కృతమ్.

అస్యాః = ఈమెయొక్క, నిమిత్తే = నిమిత్తమున, సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు, వారిపారిరమ్ = వారిచేత పొందింపబడినదీ, దుర్లభమ్ = తేలికగా పొంద శక్యము లేనిదీ, లోకనత్కృతమ్ = లోకములచేత పూజింపబడినదీ అయిన, వానరాణామ్ = వానరులయొక్క, అశ్వర్యమ్ = అశ్వర్యమును, ప్రావ్రవాన్ = పొందినాడు.

తా. వారి పాంసలో ఉండుటచేత తేలికగా పొంద శక్యము కాని, లోకములో గౌరవింపబడిన వానరరాజ్యమును, సుగ్రీవుడు ఈమె మాంముననే కదా పొందగలిగినాడు. 11

మూ. సాగరశృ మయా క్రాంతః శ్రీమాన్ నదనదీపతిః,
అస్యా హేతో ర్వికాలాఖ్యాః పురీ తేయమవేక్షితా. 12

ప్ర. అ. వికాలాఖ్యాః = వికారము లైన నేత్రములు గల, అస్యాః హేతోః = ఈమెకొరతే, మయా = నాచేత, నదనదీపతిః = పశ్చిమము వైపు ప్రవహించు నదములకు, తూర్పు వైపు ప్రవహించు నదులకు ప్రదు వైన, సాగరశృ = సముద్రము, క్రాంతః = రాటబడినది, ఇయమ్ = ఈ, పురీ చ = పట్టణము కూడ, అవేక్షితా = చూడబడినది.

తా. నేను ఈమెకోసమే కదా నదములకు, నదులకు ప్రదు వైన సాగరమును చాటివర్చి ఈ లంకాపురమును చూచినాను. 12

మూ. యది రామః సముద్రాంతాం మేదినిం పరివర్తయేత్,
అస్యాః కృతే జగత్పాపి యుక్తమిత్యేవ మే మతిః. 13

ప్ర. అ. రామః = రాముడు, అస్యాః కృతే = ఈమె నిమిత్తమై, సముద్రాంతమ్ = సముద్రము అంతములందు గల, మేదినిమ్ = ఈ భూమిని, జగత్పాపి = జగత్తును అంతనూ కూడ, పరివర్తయేర్కరి = తలక్రిందులు చేసినను, యుక్తమిత్యేవ = యుక్తమే అని, మే = నాయొక్క, మతిః = అభిప్రాయము.

తా. రాముడు ఈ సీతకోసమై సముద్రమువరకు వ్యాపించిన భూమినే కాదు జగత్తునంతనూ తలక్రిందు చేసినా యుక్తమే అని నా అభిప్రాయము. 13

మూ. రాజ్యం వా త్రిమ లోకేషు నీలా వా జనకాత్మకా,
తైర్నిలోక్యరాజ్యం సకలం నీలాయా నాప్పుయాత్మలామ్.

ప్ర. అ. త్రిమ = మూడు, లోకేషు = లోకములయందు, (వైన), రాజ్యం వా = రాజ్యమా, జనకాత్మకా = జనకుని కుమార్తె యైన, నీలా వా = నీలయా అన్నచో, సకలమ్ = సమస్త మైన, తైర్నిలోక్యరాజ్యమ్ = త్రిలోకముల రాజ్యము.

నీరాయః = నీరయొక్క, కలామ్ = వరహారవరాగమును కూడ. నాప్పుయాక్ = పొందడు.

రా. మూడు లోకముల పైన అధికారము గొప్పదా జనకుని కూడు లైన నీర గొప్పదా అని చూచినతో, మూడు లోకములపై రాజ్యాధికారము నీరలో వరహారవ పొలుకు కూడా సరిరాదు. 14

మూ. ఇయం సా దర్మశీలస్య మైథిలస్య మహాత్మనః,
సుతా జనకరాజస్య నీరా భర్తృదృఢవరా. 15

ఉత్థితా మేదిసీం బిత్వా శ్చేత్రే హంముఖతే,
పద్మరేణునిభైః కీర్తా శుభైః కేదారసాంసుభిః. 16

ప్ర. అ. ఇయమ్ = ఈమె, శ్చేత్రే = యజ్ఞభూమి, హంముఖతే = నాగలి కొనవే బిచ్చబడిన దగుచుండగా, పద్మరేణునిభైః = పద్మవరాగములతో సమానము లైన, శుభైః = మంగళకరము లైన, కేదారసాంసుభిః = ఆ పాంము లొని వరాగములచేత, కీర్తా = వ్యాపింపబడినదై, మేదిసీమ్ = భూమిని, బిత్వా = లేదించుకొని, ఉత్థితా = లేచినదీ, దర్మశీలస్య = దర్మస్వలావుడు, మహాత్మనః = మహాత్ముడు, మైథిలస్య = మిథిలాధీశుడు అయిన, జనకరాజస్య = జనక మహారాజయొక్క, సుతా = కుమార్తెయూ, భర్తృదృఢవరా = భర్త విషయ మున దృఢ మైన పాతివ్రత్యవ్రతము కంటి అయిన, సా = ఆ, నీరా = నీర.

రా. యజ్ఞభూమిని నాగలితో దున్నుచున్నప్పుడు, పద్మవరాగము వంటి మంగళకరము లైన పరాగములచే కప్పబడిన శరీరముతో ఆ భూమిని లేదించు కొని లైటకు వచ్చినదీ, రాష్ట్రీకుడూ, మిథిలాధీపతీ, మహాత్ముడూ అయిన జనక మహారాజ పుత్రికా, దృఢ మైన పాతివ్రత్యదర్మము కంటి అయిన ఆ నీర ఈమెయే. 15, 16

మూ. విత్రాన్త స్యార్థశీలస్య సంయుగేష్వనివర్తినః,
స్నుషా దళరథస్యైషా జ్యేష్ఠా రాజ్ఞో యశస్విని. 17

ప్ర. అ. విత్రాన్తస్య = వరాక్రమవంతుడు, అర్థశీలస్య = పూడించ దగిన శీలము గలవాడు, సంయుగేషు = యుద్ధములయందు, అనివర్తినః =

మరలనివాడు అయిన, రాజ్ఞః = రాజైన, దళరథన్యః = దళరథునియొక్క, యశస్వినీ = కిరీ గం, జ్యేష్ఠా = జ్యేష్ఠు రాలైన, స్తుషా = శోడలు, ఏషా = ఈమెయే.

తా. పరాక్రమవంతుడు, పూజించరగిన శీలము కలవాడు, యుద్ధము లందు వెనుకకు తిరగనివాడు అయిన దళరథమహారాజునకు కిరీమంతురాలైన పెద్దశోడలు ఈమెయే.

మూ. దర్మజ్ఞస్య కృతజ్ఞస్య రామస్య విరితాత్మనః,
ఇయం సా రయితా భార్యా రాక్షసీవశమాగతా. 18

ప్ర. అ. దర్మజ్ఞస్య = దర్మములు తెలిసినవాడూ, కృతజ్ఞస్య = కృతజ్ఞుడూ, విరితాత్మనః = ప్రసిద్ధ మైన బుద్ధి కలవాడూ అయిన, రామస్య = రామునియొక్క, రయితా = ప్రియురాలైన, భార్యా = భార్య యైన, ఇయమ్ = ఈమె, రాక్షసీవశమ్ = రాక్షసశ్రీం వశమును, అగతా = పొందినది.

తా. దర్మములు తెలిసినవాడూ, కృతజ్ఞుడూ, బుద్ధిమంతుడుగా ప్రసిద్ధి పొందినవాడూ అయిన రామునకు ఇప్పుడా లైన భార్య యైన ఈ నీర రాక్షస శ్రీంకు వశ మైనది కదా. 18

మూ. సర్వాన్ భోగాన్ పరిత్యజ్య భర్తృన్నేహలలాత్కృతా,
అచింతయిత్వా దుఃఖాని ప్రవిష్టా నిర్జనం వనమ్. 19

సంతుష్టా ఫలమూలేన భర్తృశుశ్రూషణే రరా,
యా పరాం భజతే ప్రీతిం వనేఽపి భవనే యతా. 20

సేయం కనకవర్ణాగ్రీ నిత్యం సుస్మితభాషిణీ,
సహతే యాతనామేతామనర్థానా మభాగినీ. 21

ప్ర. అ. యా = ఏ నీర, సర్వాన్ = నమన్న మైన, భోగాన్ = భోగము లను, పరిత్యజ్య = విడచి, భర్తృన్నేహలలాత్కృతా = భర్త యందరి ప్రేమచేత, లలాత్కరింపబడినదై, దుఃఖాని = దుఃఖములను, అచింతయిత్వా = లెక్కచేయక, నిర్జనమ్ = అనురా లేని, వనమ్ = వనమును, ప్రవిష్టా = ప్రవేశించినచో, ఫలమూ

లేన = పంమూలములతో, సంతుష్టా = సంతోషించినదై, తర్తృశ్రుశ్రవణే = తర్తను సేవింతుటయందు, రతా = ఆసక్తురాలి, వనేఽపి = వనమునందు కూడ, తవనే యథా = గృహమునందు వలె, పరామ్ = ఉత్తమ మైన, ప్రీతిమ్ = సంతోషమును, కజలే = పొందుచున్నచో, కనకవర్ణాక్షి = బంగారు రాయతో కూడిన శరీరము గలదీ, నిత్యమ్ = ఎల్లప్పుడు, సుస్మితభాషిణీ = మంచి చిరునవ్వుతో మాటలాడునదీ, ఆనర్థానామ్ = అవదలకు, ఆరాగిణీ = తగనిదీ, అయిన, సా ఇయమ్ = అట్టి ఈ సీత, ఏరామ్ = ఈ, యాతనామ్ = బాధను, సహలే = సహించుచున్నది.

తా. తర్తపై ఉన్న ఆసాధారణ మైన ప్రేమలేత ఈమె సమస్త భోగములను విడచి, కష్టములకు లెక్కలేకుండా నిర్లనవనములో ప్రవేశించినది. తర్తకు సేవ చేయుటయందు మాత్రమే ఆసక్తి కలదై, పరములతోను, కుంపలతోను సంతుష్టి కెందుడు, వనములో కూడ తవనములో వలె గొప్ప సంతోషమును పొందుచున్నది. ఇట్టి అవదలు ఈమెకు రావలసినవి కాదు. బంగారు వన్నె శరీరము గలదీ, ఎల్లప్పుడూ చిరునవ్వుతో మాటలాడునదీ అయిన అట్టి ఈ సీత ఇట్టి బాధలు అనుభవించుచున్నది. 19, 20, 21

మూ. ఇమాం తు శీలసంపన్నాం ద్రష్టుమర్హతి రాఘవః,

రావణేన ప్రమథితాం ప్రపామివ పిపాసితః. 22

ప్ర. ఆ. రాఘవః = రాముడు, శీలసంపన్నామ్ = ఉత్తమశీలముతో కూడినదీ, రావణేన = రావణునిచేత, ప్రమథితామ్ = పీడింపబడినదీ అయిన, ఇమామ్ = ఈమెను, పిపాసితః = దప్పికొన్నవాడు, ప్రపామివ = చరివెందరిని వలె, ద్రష్టుమ్ = చూచుటకు, అర్హః = తగియున్నాడు.

తా. రావణుడు ఇంతబాధ పెట్టినా తన ఉత్తమ శీలమును విడువని ఈ సీతను రాముడు చూచినచో, దప్పికొన్నవాడు చరివెందరి కనబడినచో వరమానందతరితు లై నట్లు, వరమానందతరికు డగును. 22

మూ. ఆస్యా నూనం పునర్దాటద్రాఘవః ప్రీతిమేష్కరి.

రాజా రాజ్యపరిభ్రష్టః పునః ప్రాప్యేవ మేదిసిమ్.

ప్ర. ఆ. రాఘవః = రాముడు, పునః = తిరిగి, ఆస్యా = ఈమెయొక్క,

రాజా = రాజమునంన, రాజ్యవరికృష్ణ = రాజ్యవ్రష్టతైన, రాజా = రాజు,
మేదినిమ్ = భూమిని, పునః = మరల, ప్రాప్యేవ = పొంది వలె, నూనమ్ =
తవ్వక, ప్రీతిమ్ = ఆనందమును, ఏష్యరి = పొందగలడు.

తా. ఈమె మరల లభించుటచేత రాముడు రాజ్యవ్రష్టతైన రాజు మరల
చన రాజ్యమును పొందినపుడు సంతోషించి నట్లు తవ్వక సంతోషించును. 23

మూ. కామభోగైః పరిత్యక్తా హీనా బన్ధుజనేన చ,
చారయత్యార్థనో దేహం తత్సమాగమకాక్షిణీ 24

ప్ర. అ. కామభోగైః = కోరికల భోగములచే, పరిత్యక్తా = విడువబడి
నదీ, బన్ధుజనేన చ = బంధుజనముతో కూడ, హీనా = భూస్యురాలూ అయిన ఈ
సీత, తత్సమాగమకాక్షిణీ = ఆ రామునియొక్క సమాగమమును కోరుచు, దేహమ్
= దేహమును, చారయతి = దరించుచున్నది.

తా. ఈమెకు ఎట్టి కోరికల భోగములు కూడ లేవు. ఒక్క బంధువు
కూడ దగ్గర లేడు. అయినను ఎవ్వరిలైన రాముని సమాగమము కలుగు నను
అశతో ప్రాణములు విడువకుండ ఉన్నది. 24

మూ. నైషా పశ్యతి రాక్షసో నేమాన్ పుష్పపల్ద్రమాన్,
ఏకస్థహృదయా నూనం రామమేవానుపశ్యతి. 25

ప్ర. అ. ఏషా = ఈమె, రాక్షసః = రాక్షసస్త్రీలను, న పశ్యతి =
చూచుటలేదు. నేమాన్ = ఈ, పుష్పపల్ద్రమాన్ = పుష్పవృక్షములను,
పంపృక్షములను, న = చూచుటలేదు. ఏకస్థహృదయా = రామునియందు ఒక్కని
యందే నిలచిన హృదయము కలదై, రామమేవ = రాముని మాత్రమే, అను
పశ్యతి = ద్యానించు చున్నది. నూనమ్ = నిశ్చయము.

తా. ఈమె ప్రక్కనే ఉన్న రాక్షసస్త్రీలను కాని, పుష్పవృక్షములను కాని,
పంపృక్షములను గాని చూచుటలేదు. ఏకాగ్రమైన చిత్తముతో రాముణ్ణి మాత్రమే
ద్యానించుచున్నది. సందేహము లేదు. 25

మూ. తర్తా నామ పరం నార్యా భూషణం భూషణాదపి,
ఏషా తు రహితా లేన భూషణార్తా న కోఠరే. 26

ప్ర. అ. తర్తా నామ = తర్త అనగా, నార్కా = శ్రీకి, భూషణాదపి = అంశారముకంటె కూడ, వరమ్ = శ్రేష్ఠ మైన, భూషణమ్ = అంశారము. భూషణార్థా = అంశారముంకు తగిన, ఏషా రు = ఈ నీత యైతే, రేన = అ తర్తతో, రహితా = కూన్యారాలై, న శోభతే = శోభించుట లేదు.

తా. శ్రీకి తర్త అనగా సువర్ణరత్నార్థ్యంశారముకంటె కూడ శ్రేష్ఠ మైన అంశారము. అంశారములు తరింపదగిన ఈ నీత తర్త అను అ అంశారము లేకపోవుటచేత శోభించుట లేదు. 26

మూ. దుష్కరం కురుతే రామో హీనో యదనయా వ్రతుః,
ధారయత్యాత్మనో దేహం న దుఃఖేనావసీదతి. 27

ప్ర. అ. రామః = రాముడు, అనయా = ఈమెతో, హీనః = కూన్య తైనను, ఆత్మనః = తనయొక్క, దేహమ్ = దేహమును, ధారయతి ఇతి యత్ = తరింది ఉన్నాడు అనునది ఏది కంటో, దుఃఖేన = దుఃఖముచేత, నావసీదతి ఇతి యత్ = క్రుంగిపోకున్నా దనునది ఏది కంటో, వ్రతుః = అ రామవ్రతువు, దుష్కరమ్ = చేయ శక్యము కాని పనిని, కురుతే = చేయుచున్నాడు

తా. ఈమె అనహరింపబడిన తరవాత కూడ రాముడు దుఃఖముతో నశించకుండా తీసింది ఉన్నా దనగా నిజముగా అ రామవ్రతువు ఏవ్వరూ చేయలేని పని చేయుచున్నాడు. 27

మూ. ఇమామనీత శేకాంతాం శతవత్రనిలేక్షణామ్.

సుఖార్థాం దుఃఖితాం దృష్ట్వా మమాపి వ్యధితం మనః.

ప్ర. అ. అనీత శేకాంతామ్ = నల్లని శేకాంతములు కంటి, శతవత్రనిలేక్షణామ్ = రామరహ్నాపుం వంటి నేత్రములు కంటి, సుఖార్థామ్ = సుఖముంకు తగినది అయిన, ఇమామ్ = ఈమెను, దుఃఖితామ్ = దుఃఖించుచున్నరానినిగా, దృష్ట్వా = చూచి, మమ = నాయొక్క, మనః అపి = మనస్సు కూడ, వ్యధితమ్ = దుఃఖ వేడుచున్నది.

తా. నల్లని శేకములు, పర్మవత్రముల వంటి నేత్రములు గల ఈమె సుఖములను అనుభవించుటయే యుక్తము. అట్టి ఈమెకు కూడ కలిగిన ఈ

కష్టము చూచి, ఈమెలో ఎట్టి సంబంధమూ లేని మధ్యస్థుడైన నా మనస్సు కూడ బాధ పడుచున్నది.

౨౮

మూ. ఓరిక్షమా పుష్కరసన్నిభాః
యాం ఓరితా రామవలక్ష్మణాభ్యామ్,
సా రాక్షసీర్విర్వికృతేక్షణాభిః
సంరక్ష్యతే సంప్రతి వృక్షమూలే.

౨౯

ప్ర. అ. ఓరిక్షమా = కూమివంటి ఓర్పు గలది, పుష్కరసన్నిభాః = పద్మములతో సమానమైన నేత్రములు గలది అయిన, యా = ఏ సీత, రామవలక్ష్మణాభ్యామ్ = రామలక్ష్మణులచేత, రక్షితా = రక్షింపబడెడిది, సా = ఆ సీత, వికృతేక్షణాభిః = వికృతములైన నేత్రములు గల, రాక్షసీః = రాక్షసస్త్రీల చేత, సంప్రతి = ఇప్పుడు, వృక్షమూలే = వృక్షమూలమునందు, సంరక్ష్యతే = రక్షింపబడుచున్నది.

ప్ర. అ. కూమి వలె ఓర్పుగలది, పద్మములతో సమానములైన నేత్రములు కలది అయిన ఏ సీతను రామలక్ష్మణులు రక్షించుచుండెడివాలో అమెనే ఇప్పుడు రాక్షసస్త్రీలు వృక్షము మూలమునందు కూర్చుండబెట్టి బావరా కాయుచున్నారు.

౩౦

మూ. హిమహతసలిసీవ నష్టకోటా
వ్యసనవరమృరయా నివీర్యమానా.
సహచరరహితేన చక్రవాకీ
అనకసుతా కృపణాం దళాం వ్రవన్నా.

౩౧

ప్ర. అ. హిమహతసలిసీవ = మంచుచేత కొట్టబడిన పద్మంబు వలె, నష్టకోటా = నశించిన కోట కంటి, వ్యసనవరమృరయా = వ్యసనముల పరంపర చేత, నివీర్యమానా = పీడింపబడుచున్నది అయిన, అనకసుతా = సీత, సహచరరహితా = సహచరుడు లేని, చక్రవాకీ = అడచక్రవాక వృక్ష వలె, కృపణామ్ = దీనమైన, దళామ్ = అవస్థను, వ్రవన్నా = వ్రాచినది.

తా. కష్టములు ఒకదాని తరువాత ఒకటిగా వచ్చి వదిలి పీడింపబడుచుండగా,

ఈ సీత మందు దెబ్బ తిన్న తామరపూల శీగ వలె కాంతి కోల్పోయినదై,
మగచక్రవాకము ప్రక్క లేని ఆడ చక్రవాక వక్షవలె కాం కోదనీయ మైన అవ
స్థను పొంది ఉన్నది. 30

మూ. అస్యా హి పుష్పావనతాగ్రకాఖాః

శోకం దృఢం వై జనయన్త్యశోకాః,

హిమవ్యపాయేన చ శీతరశ్మి

రఙ్ముత్థితో నైకసహస్రరశ్మిః.

31

ప్ర. అ. పుష్పావనతాగ్రకాఖాః = పుష్పములచేత పంగిన కాఖాగ్రములు
గల, అశోకాః = అశోకవృక్షములు, అస్యాః = ఈమెకు, దృఢమ్ = అధికముగా,
శోకమ్ = దుఃఖమును, జనయన్తి = పుట్టించుచున్నవి. హిమవ్యపాయేన = మంచు
తొంగిపోవుటచేత, రఙ్ముత్థితాః = వైకి లేచిన, నైకసహస్రరశ్మిః = అనేక సహస్ర
ముల కిరణములు గల, శీతరశ్మిః ర = చంద్రుడు కూడ, శోకమును కలిగించు
చున్నాడు.

తా. పుష్పలతో కాఖాగ్రములు పంగిన అశోకవృక్షములు, మంచు
తొంగిపోవుటచే స్పష్టముగా అనేకసహస్రకిరణములతో ప్రకాశించుచున్న
చంద్రుడు దర్శనవిరహముతో బాధపడుచున్న ఈమెకు అధికముగా శోకమును
కలిగించుచున్నది. 31

మూ. ఇత్యేవమర్థం కపిరస్యవేష్య

సీతేయమిత్యేవ నివిష్టబుద్ధిః,

సంశిత్య తస్మిన్నిషసాద వృక్షే

బలి హరీదామృషతస్తరస్వీ.

32

ఇత్యాదే శ్రీమద్రామాయణే అధికావ్యే సున్దరకాణ్డే

షోడశః సర్గః.

ప్ర. అ. బలి = బలవంతుడూ, హరీదామ్ = వానరులలో, బుషతః =
శ్రేష్ఠుడూ, తరస్వీ = వేగవంతుడూ అయిన, కపిః = హనుమంతుడు, ఇత్యేవమ్
= ఈ విధముగా, అర్థమ్ = విషయమును, అన్యవేష్య = వరిశీలించి, ఇయమ్ =

ఈమె, సీతా = సీత, ఇత్యేవ = ఈ విధముగానే, నివిష్టబుద్ధిః = నిశ్చిత మైన బుద్ధి కలవారై, తస్మిన్ = ఆ, వృక్షే = వృక్షమునందు, సంశ్రిత్య = ఆశ్రయించి, నిష్కసాద = కూర్చుండెను.

తా. ఇరివందుడు, వానరశ్రేష్ఠుడూ, వేగవంతుడూ అయిన హనుమందుడు అక్కడ నున్న పరిస్థితులను తాగర్తగా పరిశీలించి, "ఈమె సీతయే" అని నిశ్చయించుకొని, ఆ వృక్షమునే ఆశ్రయించి దానిపై కూర్చుండెను. 82

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు నుందరకాండలో పరునారవ సర్గ సమాప్తము.

అథ సప్తదశః సర్గః

[త్రయంకరముకైన ఆకారములు గల రాక్షసస్త్రీల మధ్య ఉన్న నీతను చూచి, నీన కనబడినది కదా అని హనుమంతుడు సంకోషించుట].

మూ. తతః కుముదఖడ్గాభో నిర్మలం నిర్మలోదయః,
ప్రజగామ సదశ్చన్దోహంసో నీలమివోదకమ్. 1

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, కుముదఖడ్గాభః = కంపల సముదాయము కాంతి వంటి కాంతి గల, నిర్మలోదయః = నిర్మల మైన, ఉదయము గల, చన్ద్రః = చంద్రుడు, హంసః = హంస, నీలమ్ = నీలవర్ణ మైన, ఉదకమ్ ఇవ = ఉదకమును వలె, నిర్మలమ్ = నిర్మల మైన, సదః = ఆకాశమును, ప్రజగామ = పొందెను.

కా. ఇంతలో కలువల సముదాయము వంటి కాంతి గల, ఉదయ సమయమునందే, నిర్మలముగా, నున్న చంద్రుడు, హంస నీలవర్ణ మైన అలములో ప్రవేశించి నట్లు, నిర్మల మైన ఆకాశములో ప్రవేశించెను. 1

మూ. సాచివ్యమివ కుర్వన్ స ప్రథయా నిర్మలప్రథః,
చన్ద్రమా రశ్మిభిః శీతైః నిషేవే పవనాత్మజమ్. 2

ప్ర. అ. నిర్మలప్రథః = నిర్మల మైన కాంతి గల, స, చన్ద్రమా = అ చంద్రుడు, ప్రథయా = కాంతితో, సాచివ్యమ్ = సాహాయ్యమును, కుర్వన్నివ = చేయుచున్నవాడు వలె, శీతైః = చల్లని, రశ్మిభిః = కిరణములచేత, పవనాత్మజమ్ = హనుమంతుని, నిషేవే = నేవించెను.

కా. నిర్మల మైన కాంతి గల చంద్రుడు, తన కాంతితో హనుమంతు నకు సాహాయ్యము చేయుచున్నావా అన్నట్లు, చల్లని కిరణములచే అరనిని నేవించెను. 2

మూ. స రదర్శ తతః సీతాం పూర్ణచన్ద్రనిభాసనామ్,
శోకభారై రివ న్యస్తాం భారై ర్నావమివామృసి. ౩

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, సః = హనుమంతుడు, పూర్ణచన్ద్రనిభాసనామ్ = పూర్ణచంద్రునితో సమాన మైన ముఖము కలదీ, భారైః = భారముల చేత, అమృసి = నీటియందు, న్యస్తామ్ = క్రిందికి దిగిపోవు నట్లు చేయబడిన, నావమివ = ఓడ వలె, శోకభారైః = దుఃఖభారములచేత, న్యస్తామ్ = క్రింగ దీయబడినదీ అయిన, సీతామ్ = సీతను, రదర్శ = చూచెను.

తా. హనుమంతు డపుడు లదువుచే నీటిలో క్రింగిపోవుచున్న ఓడ వలె శోకభారముచేత క్రింగిపోవుచున్న, పూర్ణచంద్రుని వంటి ముఖము గల సీతను స్పష్టముగా చూచెను. ౩

మూ. దిదృక్షమాణో వై దేహీం హనుమాన్ మారుతాత్మజః.

స రదర్శావిదూరస్థా రాక్షసీర్హరదర్శనాః,

ఏకాక్షిమేకకర్ణాం చ కర్ణప్రావరణాః తథా,

అకర్ణాం శబ్దకర్ణాం చ మనోవ్యోసనాసికామ్.

అరికాయోత్తమాక్షీం చ తనుదీర్ఘశిరోదరామ్,

దృష్ట కేశీం తథా కేశీం కేశకమ్పలవారిణీమ్. ౪

లమ్పకర్ణలలాటాం చ లమోరరపయోధరామ్,

లమోష్ఠీం చురుకోష్ఠీం చ లమౌస్థ్యాం లమ్పజానుకామ్.

హ్రస్వాం దీర్ఘాం తథా కుటాం వికటాం వామనాం తథా,

కరాలాం దుగ్ధవక్త్రాం చ పిష్టాక్షీం వికృతాననామ్. ౫

ప్ర. అ. వై దేహీమ్ = సీతను, దిదృక్షమాణః = చూడదలచుచున్న, మారుతాత్మజః = వాయుపుత్రుడైన, సః హనుమాన్ = ఆ హనుమంతుడు, అవిదూరస్థాః = సమీపమునందున్న, హరదర్శనాః = తయంకర మైన దర్శనము గల, రాక్షసిః = రాక్షసస్థ్రీంను, రదర్శ = చూచెను. ఏకాక్షిమ్ = ఒక కన్ను కల దానిని, ఏకకర్ణాం చ = ఒక చెవిగల దానిని, తథా = మరియు, కర్ణప్రావరణామ్

= చెవులే అర్చాదనము గందానినీ, అకర్ణామ్ = చెవులు లేనిదానిని, శబ్దా
 కర్ణాం చ = శంకువువలె మొనదేరిన చెవులు గల దానిని, మస్తకోర్వ్యాసనానీకామ్
 = తలవరకు ఉద్రిచిన ముక్కు కందానిని, అధికాయోత్తమాక్షీం చ = శరీరము
 నకు మించిన దాం పెద్ద దైన తల గందానిని, తనుదీర్వశోధరామ్ = సన్నని
 పొడ వైన మెడ గల దానిని, ద్వస్త తేజీమ్ = చెదరిన జాట్లు కల దానిని, తదా =
 మరియు, అతేజీమ్ = జాట్లు లేని దానిని, తేశకమృలదారిణీమ్ = కంఠి వలె
 అల్లుకొని ఉన్న తేశములు దరించినదానిని (తేశకంబల మనగా విగ్గు కూడ కావ
 చ్చును). అమృకర్ణలలాటాం చ = వ్రేలాడు చున్న చెవులు లలాటము కలదానిని,
 లమ్యోదరపయోధరామ్ = వ్రేలాడుచున్న పొట్టా స్తనములు కలదానిని, లమ్యో
 ష్ఠీమ్ = వ్రేలాడుచున్న ముఖము గలదానిని, చులుకోషీం చ = గడ్డమునందు
 పెదవులు కల దానిని, లమ్యాస్యామ్ = వ్రేలాడుచున్న ముఖము కల దానిని,
 అమృతానుకామ్ = వ్రేలాడుచున్న మోకాళ్లు గలదానిని, హ్రస్యామ్ = పొట్టి
 దానిని, రీర్ణామ్ = పొడవుగా, ఉన్నదానిని, తదా = మరియు, కుర్ణామ్ = గూను
 దానిని, వికలామ్ = వంకరగా ఉన్నదానిని, వామనామ్ = పొట్టిదానిని, తదా
 = మరియు, కరాలామ్ = ఎత్తైన వళ్లు గలదానిని, మగ్నవక్త్రాం చ = వంకర
 మూరి కలదానిని, పిక్లాక్షీమ్ = వర్చని కళ్లు గల దానిని, వికృతాసనామ్ =
 = వికారముతో కూడిన ముఖము గల దానిని చూచెను.

రా. వాయుపుత్రు డైన ఆ హనుమంతుడు సీతను చూచుటకై పరిశీలనా
 దృష్టి అటు వైపు ప్రసరింపజేసెను. అప్పు దాతనికి సీత సమీపమునందు,
 చూచుచారికి భయము కలిగించు రాక్షసస్త్రీలు కనబడిరి. ఒకే కన్ను ఉన్నదీ,
 ఒకే చెవి ఉన్నదీ, గొడుగుల వంటి చెవు లున్నదీ, చెవులు లేనిదీ, మొనలు
 దేరిన చెవు లున్నదీ, తలవరకు చ్చాపించిన ముక్కు ఉన్నదీ, దేహమునకు
 మించిన తల ఉన్నదీ, సన్నగా పొడవుగా ఉన్న కంఠము కలదీ, జాట్లు చెల్లా
 చెదురుగా ఉన్నదీ, జాట్లు లేనిదీ, కంఠి వలె అల్లుకొని పోయిన జాట్లు కలదీ,
 వ్రేలాడుచున్న చెవులూ మదుకూ గలదీ, వ్రేలాడుచున్న పొట్టా, స్తనములూ
 గలదీ, వ్రేలాడుచున్న పెదవులు కలదీ, గడ్డముమీద పెదవులు కలదీ, వ్రేలాడు
 చున్న మూరి కలదీ, వ్రేలాడుచున్న మోకాళ్లు గలదీ, దాం పొట్టిదీ, దాదా పొడ
 వైనదీ, గూనుదీ, వంకరటింకరగా ఉన్నదీ, మదుకూళ్ళూ, ఎత్తువళ్లదీ, మూరివంక
 రగా ఉన్నదీ, వర్చని కళ్లు కలదీ, వికారముగా ఉన్న ముఖముకలదీ కనబడిరి.

నూ. వికృతాః పిల్లరాః కారిః క్రోధనాః కలహప్రియాః,
కాలాయసమహాకూలకూటముద్గరదారిణిః. 9

వరాహమృగశార్దూలమహిషాఙ్గివాముఖిః,
గజోష్ఠ్రిహయపాదీశ్చ నిభారశిరసోపరాః. 10

ఏకహస్తైకపాదాశ్చ ఖరకర్ణ్యశ్చకర్ణికాః,
గోకర్ణీర్హస్తికర్ణీశ్చ హరికర్ణీస్తదాపరాః. 11

అనాసా ఆతినాసాశ్చ తిర్యజ్నాసా వినాసికాః,
గజసన్నిధనాసాశ్చ లలాటోద్భ్యాననాసికాః. 12

హస్తిపాదా మహాపాదా గోపాదాః పాదమాళికాః,
అతిమాత్రశిరోగ్రీవా అతిమాత్రకురోదరీః. 13

అతిమాత్రాన్యనేత్రాశ్చ దీర్ఘజిహ్వనఖాస్తదా,
అకాముఖీర్హస్తిముఖీరోముఖీః సూకరీముఖీః. 14

హయోష్ఠ్రిఖరవక్త్రాశ్చ రాక్షసీర్హోరదర్శనాః,
కూలముద్గరహస్తాశ్చ క్రోధనాః కలహప్రియాః. 15

కరాళా దూమ్రకేశీశ్చ రాక్షసీర్వికృతాననాః,
పిఠస్తీః సతతం పానం సదా మాంససురాప్రియాః. 16

మాంసశోణితదిగ్ధాజ్గీర్ణాంసశోణితోజనాః,
తా దదర్శ కపిశ్రేష్ఠో రోమహర్షజదర్శనాః. 17

స్కన్ధవన్తముపాసీనాః పరివార్య వనస్పతిమ్.

ప్ర. ఆ. వికృతాః = వికారముగా ఉన్నవాళ్ళనూ, పిల్లరాః = వచ్చని
వాళ్ళనూ, కారిః = నల్లనివాళ్ళనూ, క్రోధనాః = కోపస్వభావం కలవాళ్ళనూ, కలహ
ప్రియాః = కలహము ఇష్టమైనవాళ్ళనూ, కాలాయసమహాకూల కూటముద్గర
దారిణిః = ఇనుమువికారమైన పెద్ద కూలములను, గూటములను, ముద్గరము

యను దరింరినవాళ్లనూ, వరాహమృగకాథ్థాంమహిషాశివాముఖీః = వందులు,
 లేళ్ళు, పులులు, దున్నపోతులు, మేకపోతులు, ఆడనక్కలు. వీటి ముఖముం
 వంటి ముఖములు కలవాళ్లనూ, గజోష్ఠ్రిహయపాదీః = ఏనుగులు, ఒంటెలు,
 గుఱ్ఱములు. వీటి పాదముల వంటి పాదములు కలవాళ్లనూ, నిభాతశిరసః =
 కుడించుకొనిపోయిన తలలు గల, అపరాః = మరికొందరినీ, ఏకహస్తైకపాదాశ్చ =
 ఒకే చెయ్యి కలవాళ్లనూ, ఒకే పాదము కలవాళ్లనూ, ఐరకర్ణశ్చకర్ణిణః =
 గాడిదచెవులవాళ్లనూ, గుఱ్ఱపుచెవులవాళ్లనూ, గోకర్ణిః = ఆవు చెవులవాళ్లనూ,
 హస్తీకర్ణిశ్చ = ఏనుగుచెవులవాళ్లను, తథా = మరియు, హరికర్ణిః = కోతిచెవుల
 వాడైన, అపరాః = మరికొందరినీ, అనాసాః = ముక్కు లేనివాళ్లనూ, అతినాసాశ్చ
 = పెద్దముక్కువాళ్లనూ, తిర్యజ్నాసాః = అర్థం ముక్కువాళ్లనూ, వినాసిణాః =
 వంకరముక్కువాళ్లనూ, గజనన్నిరనాసాశ్చ = ఏనుగుముక్కు వంటి ముక్కు
 కలవాళ్లనూ, రలాలోద్భాసనాసిణాః = రలాటమువరకు వ్యాపించిన ముక్కు
 కలవాళ్లనూ, హస్తీపాదాః = ఏనుగుపాదముల వంటి పాదములు కలవాళ్లనూ,
 మహాపాదాః = పెద్ద పాదముల వాళ్లనూ, గోపాదాః = ఆవు పాదముల వాళ్లనూ,
 పాదయాశిణాః = పాదాల మీద జాట్లు కలవాళ్లనూ, అతిమాత్రశిరోగ్రీవాః = పెద్ద
 తలలో కంఠములు కలవాళ్లను, అతిమాత్రకుశోదరీః = పెద్ద కుర్రములు పొట్టలు
 కలవాళ్లను, అతిమాత్రాస్యనేత్రాశ్చ = పెద్ద నోళ్ళు కళ్ల కలవాళ్లను, తీర్థణిహ్వో
 నభాః = పొడవైన నాలుకలు గోళ్ల కలవాళ్లను, తథా = మరియు, అజాముఖీః =
 ఆడమేక ముఖము వంటి ముఖము కలవాళ్లనూ, హస్తీముఖీః = ఏనుగుల
 ముఖము వంటి ముఖము కలవాళ్లనూ, గోముఖీః = ఆవుముఖము వంటి ముఖము
 కలవాళ్లనూ, సూకరీముఖీః = ఆడపంది ముఖము వంటి ముఖము కలవాళ్లను,
 హయోష్ఠ్రిఖరవత్క్రీశ్చ = గుఱ్ఱములు, ఒంటెలు, గాడిదలు. వీటి ముఖముల
 వంటి ముఖములు కలవాళ్లను, హేరదర్శనాః = హేర మైన దర్శనముగల,
 రాక్షసీః = రాక్షసప్రీతిను, (చూచెను). కూలముద్గరహస్తాశ్చ = కూలములు,
 ముద్గరములు హస్తములందు కలవాటూ, క్రోధనాః = కోపము కలవాళ్లు, కలహ
 ప్రియాః = కలహము ప్రിയముగ కలవాళ్లు, కరాళాః = ఎత్తువల్ల కలవాళ్లు,
 చూమ్రకీశ్చ = పొగరంగు జాట్లులు కలవాళ్ళు, ఏకృతాననాః = ఏకృతము
 లైన ముఖములు కలవాళ్ళు, సతతమ్ = ఎల్లప్పుడు, పానమ్ = మద్యమును,
 పీబంతీః = త్రాగుతున్నవాళ్ళు, సతా = ఎల్లప్పుడూ, మాంససురాప్రియాః =
 మాంసముతోకూడిన కల్లు విష్టముగా కలవాళ్ళు, మాంసకోణిరదిగ్గాణ్ణీః =

మాంసముచేత, రక్తముచేత వూయబడిన శరీరము కలవాళ్ళు, మాంసభోజిత
 భోజనాః=మాంసము రక్తము ఆహారముగా కలవాళ్ళు, రోమహర్షణదర్శనాః=
 గగుర్పాటు కలిగించే దర్శనముకలవాళ్ళు, స్కన్ధవస్తమ్ = పెద్ద మాను గం,
 వనస్పతిమ్ = మహావృక్షమును, పరివార్య = చుట్టి, ఉపాసీనాః = కూర్చున్న
 వాళ్ళు అయిన, తాః = ఆ, రాక్షసీః = రాక్షసస్త్రీలను, కపిశ్రేష్ఠః = హను
 మంతుడు, దదర్శ = చూచెను.

తా. హనుమంతుడు వికృతము లైన ఆకారములతో, పచ్చగాను, నల్ల
 గాను ఉన్న, కోవస్వభావము కలవాడూ, కలహించే స్వభావము కలవాడూ
 అయిన రాక్షసస్త్రీలను చూచెను. వాళ్లు ఇనుముతో చేసిన పెద్ద కూలములు,
 గూటములు, ముద్గరములు ధరించి ఉండిరి. వాళ్ల ముఖములు, వండులు, లేళ్ల,
 పులులు, దున్నపోతులు, మేకపోతులు, ఆదనక్కలు—వీరి ముఖముల వలె
 ఉండెను. వాళ్ల పాదములు, ఏనుగులు, ఒంటెలు, గుఱ్ఱములు—వీరి పాదముల
 వలె ఉండెను. కొందరి తలలు గుండెలలోనికి దించుకొనిపోయి ఉండెను. ఒంటి
 చేతులవాళ్ళు, ఒంటి లాళ్లవాళ్ళు, గాడిద రెవులవాళ్ళు, గుఱ్ఱపు రెవులవాళ్ళు,
 ఆవురెవుల వాళ్ళు, ఏనుగ రెవులవాళ్ళు, కోరిరెవులవాళ్ళు, ముక్కు రేని
 వాళ్ళు, పెద్ద ముక్కువాళ్ళు, అడ్డంముక్కువాళ్ళు, పంకరముక్కువాళ్ళు,
 ఏనుగముక్కువాళ్ళు, నుదుటిపరకు వ్యాపించిన ముక్కు బున్నవాళ్ళు,
 ఏనుగపాదాలవాళ్ళు, పెద్దపాదాలవాళ్ళు, ఎద్దుపాదాలవాళ్ళు, పాదాలమీద
 జాట్లు ఉన్నవాళ్ళు, పెద్దతలలవాళ్ళు, పొడవు కంఠాలవాళ్ళు, పెద్దచన్నుల
 వాళ్ళు, గూన కడుపువాళ్ళు, పెద్దమూతులవాళ్ళు, పెద్ద కళ్లవాళ్ళు, పొడవు
 నాలుకలవాళ్ళు, పొడవు గోళ్లవాళ్ళు, ఉండిరి. ఆ రాక్షసస్త్రీలు, ఆడమేకలు,
 ఏనుగులు, ఎద్దులు, ఆడవండులు, గుఱ్ఱములు, ఒంటెలు, గాడిదలు—వీరి ముఖ
 ములవంటి ముఖములతో చూడేవారికి తయముకలుగునట్లు ఉండిరి. కోవ
 స్వభావము కల వాళ్లు, కలహప్రియులు అయిన ఆ రాక్షసస్త్రీలు కోరలతో
 వికారముగా ఉన్న ఘోరాలతో, పొగరంగు జాట్లతో, తయము కలిగించుడు,
 చేతులలో కూలములు, ముద్గరములు ధరించి ఉండిరి. వాళ్లకు మాంసముతో
 కూడిన కల్లు చాలా ఇష్టము. నిరంతరము మద్యపానము చేయుచుండిరి.
 మాంసము, రక్తము వాళ్లకు ఆహార మగుటచే వాళ్ల శరీరములపై మాంస
 రక్తములు జారిపడి పూసినట్లుండెను. చూడేవారికి గగుర్పాటు కలిగించే ఆ
 రాక్షసస్త్రీలు వికార మైన మాను గం ఆ మహావృక్షము చుట్టూ కూర్చుండిరి.

మూ. తస్యాదస్తాచ్చ తాం దేవీం రాజపుత్రీమనిన్దితామ్, 18
లక్ష్మయామాస లక్ష్మీవాన్ హనుమాన్ జనకాత్మజామ్.

ప్ర. ఆ. లక్ష్మీవాన్ = మంచి శోధ గల, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, తస్య = ఆ వృక్షముయొక్క, అదస్తాత్ = క్రింద, రాజపుత్రీమ్ = రాజకుమారి, జనకాత్మజామ్ = జనకుని కూతురు, అనిన్దితామ్ = నిందింపబడనిదీ అయిన, తాం దేవీమ్ = ఆ సీతాదేవిని, లక్ష్మయామాస = చూచెను.

తా. అధిక మైన కాంతి గల హనుమంతుడు, ఆ వృక్షముక్రింద, రాజపుత్రీ, జనకుని కూతురు, రోషములు లేనిది అయిన ఆ సీతాదేవిని చూచెను. 18

మూ. నిష్ప్రణాం శోకసన్తప్తాం మలసంకులమూర్ధజామ్, 19
క్షీణపుష్పాం చ్యుతాం భూమౌ తారాం నివరితామివ.

(ఇది మొదట 22 1/2 శ్లోకం వరకు ఉన్న నాలుగు శ్లోకాలలో ద్వితీయాంతము లన్నీ 18 వ శ్లోకంలోని 'దేవిమ్' అన్నదానికి విశేషణములు).

ప్ర. ఆ. నిష్ప్రణామ్ = కాంతి లేనిదీ, శోకసన్తప్తామ్ = శోకముచేత తపింపచేయబడినదీ, మలసంకులమూర్ధజామ్ = మురికితో వ్యాకులమైన తేజములు గలదీ, క్షీణపుష్పామ్ = క్షీణించిన పుష్పము గలదై, చ్యుతామ్ = స్వర్గమునుండి తారిన, భూమౌ = భూమిమీద, నివరితామ్ = పడిన, తారామివ = సక్షత్రము వలె ఉన్నదీ (అయిన దేవిని చూచెను).

తా. భూమిమీదికురాలై, కాంతి కోల్పోయి, మురికితో నిండిన తేజములు గల ఆ సీతాదేవి పుష్పము క్షీణించగా, స్వర్గప్రప్తమై భూమిపై పడిపోయిన సక్షత్రము వలె ఉండెను. 19

మూ. తాత్త్రవ్యవదేహిత్వాం తర్పదర్శనదుర్గరామ్, 20
భూషణైరుత్తమైర్హినాం తర్పవాత్సల్యభూషణామ్.

ప్ర. ఆ. తాత్త్రవ్యవదేహిత్వామ్ = సర్వరిత మను విశేషములే లభ్యమవుతురాలు, తర్పదర్శనదుర్గరామ్ = తర్పదర్శనము విషయమున దర్శితురాలు, ఉత్తమైః = ఉత్తమములైన, భూషణైః = అంజారములతో, హీనామ్ = కూన్యురాలు, తర్పవాత్సల్యభూషణామ్ = తర్పయిక్క ప్రేమయే

తా. "ఈమె ఉత్తమకీలము కంది" అను ప్రసిద్ధి అనే గొప్ప బక్యర్థముతో ఒప్పుచున్న ఆ సీతాదేవి తర్జునరసము విషయమున దరిద్రురాలై (తర్జునరసము లేనిరై) ఉండెను. ఉత్తమకూషణము లేని లేని ఆమెకు తర్జునేను ఒక్కటే కూషణముగా ఉండెను. 20

మూ. రాక్షసాదిపసంరుద్ధాం బన్ధుభిశ్చ వినా కృతామ్, 21
వియూథాం సింహసంరుద్ధాం బద్ధాం గజవదూమివ.

ప్ర. ఆ. రాక్షసాదిపసంరుద్ధామ్ = రావణానిచేత బంధించబడినరై, బన్ధుభిః వినా త = బంధువులు లేకుండా కూడ, కృతామ్ = చేయబడినదీ, వియూథామ్ = గుంపు లేనిదీ, సింహసంరుద్ధామ్ = సింహముచేత అడ్డగించబడినదీ, బద్ధామ్ = బంధించబడినదీ అయిన, గజవదూమివ = అడ ఏనుగు వలె ఉన్నదీ (అయిన లేనిని చూచెను)

తా. రావణునిచే బద్ధురాలై బంధువులకు దూరము చేయబడిన ఆ సీతాదేవి సింహముచేత అడ్డగించబడిన రై గుంపునుండి విడిపోయి, బంధించబడిన అడ ఏనుగు వలె ఉండెను. 21

మూ. చన్ద్రరేఖాం పయోదాన్తే శారదాలై గ్రిరివాన్మలామ్, 22
క్లిష్టరూపామసంస్పర్శాదయుక్తామివ వల్లకీమ్.

ప్ర. ఆ. పయోదాన్తే = వర్షాకాలాంతమునందు, శారదాలై = శరత్కాల మేఘములచేత, అవృతామ్ = కప్పబడిన, చన్ద్రరేఖామివ = చంద్రరేఖ వలె ఉన్నదీ, సంస్పర్శాత్ = సంస్కారము లేకపోవుటవలన, క్లిష్టరూపామ్ = కాంతి విహీన మైన రూపము కంది, అయుక్తామ్ = తీగలు సరిరేయని, వల్లకీమివ = వీల వలె ఉన్నదీ (అయిన లేనిని చూచెను).

తా. ఆ సీతాదేవి వర్షాకాలము గడచిన క్రొత్త దివసములో శరత్కాల మేఘములు అవరించిన చంద్రరేఖ వలె ఉండెను. ప్రియాదిశరీరసంస్కారములు లేకపోవుటచే ఆమె రూపము కాంతి తగ్గి ఉండెను. ఆమె తీగలు సరిరేయని వీల వలె ఉండెను. 22

మూ. సీతాం తర్జువశే యుక్తామయుక్తాం రాక్షసివశే, 23
అశోకపనికామధ్యే శోకసాగరమాన్వలామ్.

తావిః పరివృతాం తత్ర సగ్రహమివ రోహిణీమ్, 24
దదర్శ హనుమాన్ దేవీం లరామకుసుమా మివ.

ప్ర. అ. హనుమాన్ = హనుమంతుడు, దదర్శ = దర్శనమునందు, యుక్తామ్ = ఉండుటకు తగినది, రాక్షసీవశే = రాక్షసత్వం వశమునందు, అయుక్తామ్ = ఉండ దగనిది, అశోకవనికామయ్యే = అశోకవనమధ్యమునందు, శోకసాగరమ్ = శోకసముద్రమును, అప్తరామ్ = మునిగినది, తత్ర = అక్కడ, తావిః = ఆ రాక్షసత్వంలే, పరివృతామ్ = చుట్టుకొనబడినది, సగ్రహమ్ = గ్రహము లతో కూడిన, రోహిణీమివ = రోహిణి వలె ఉన్నది, అకుసుమామ్ = పుష్పములు లేని, లరామివ = లర వలె ఉన్నది అయిన, దేవీమ్ = దేవి యైన, నీరామ్ = నీరను, దదర్శ = చూడెను.

తా. తర్త దగ్గర ఉండ వంసిన నీరాదేవి ఆ విధముగా రాక్షసత్వం వశమునందుండ దగినది కాదు. అశోకవనమధ్యములో శోకసాగరములో మునిగి యున్నది. ఆ రాక్షసత్వం లందకూ చుట్టూ ఉండుటచే ఆమె గ్రహముల మధ్య నున్న రోహిణి వలె ఉండెను. పుష్పములు లేని లర వలె ఉండెను. అట్టి నీరా దేవిని హనుమంతుడు చూచెను. 23, 24

మూ. సా మలేన చ దిగ్ధాక్షీ వపుషా దాప్యలంకృతా, 25
మృతాలీ పక్కదిగ్ధేవ విభాతి న విభాతి చ.

ప్ర. అ. మలేన = మురికిచేత, దిగ్ధాక్షీ = పూయబడిన శరీరము కలది, వపుషా దాపి = దేహముచేత, అలంకృతా = అలంకరించబడినది అయిన, సా = ఆ నీరాదేవి, పక్కదిగ్ధా = బురదచేత పూయబడిన, మృతాలీవ = రామరతూడు వలె, విభాతి = ప్రకాశించుచుండెను; న విభాతి చ = ప్రకాశించకుండెను కూడ.

తా. శరీర మంతా మాలిన్యముతో నిండి యున్నను ఆమె సహజశరీర సౌందర్యము కనబడుచునే ఉండెను. అందుచేత ఆమె బురద పూసిన రామర తూడు వలె ప్రకాశించుచు, ప్రకాశించక ఉండెను. 25

మూ. మరినేన తు వస్త్రేణ పరిక్లప్తేన బామినీమ్, 26
సంవృతాం మృగకాపాక్షిం దదర్శ హనుమాన్ కపి.

తాం దేవీం దీనవదనామరీనాం భర్తృతేజసా, 27
రక్షితాం స్వేన శీలేన నీరామనీతలోచనామ్.

ప్ర. అ. కపిః = వానరుడైన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, పరిక్లిష్టేన = నరిగిపోయిన, మరినేన = మరిన మైన, వస్త్రేణ = వస్త్రముచేత, సంవృతామ్ = చుట్టబడినది, మృగశాలాక్షిమ్ = లేడి పిల్ల నేత్రముల వంటి నేత్రములు కలది, దీనవదనామ్ = దీన మైన ముఖము కలది, భర్తృతేజసా = భర్తయొక్క తేజస్సు చేత, అరీనామ్ = దైన్యము లేనిది, స్వేన = తననంబంద మైన, శీలేన = శీలము చేత, రక్షితామ్ = రక్షింపబడినది, అనీతలోచనామ్ = నల్లని నేత్రములు కలది, తామినీమ్ = అత్యుత్తమ మైన సౌందర్యము కలది, అయిన, తామ్ = ఆ, దేవీం నీరామ్ = నీరాదేవిని, దదర్శ = చూచెను.

తా. లోకోత్తరసౌందర్యవతి యైన ఆ నీరాదేవి నరిగి, మాని పోయిన వస్త్రమును చుట్టబెట్టుకొని ఉండెను. లేడిపిల్ల కళ్ళవంటి కళ్ళ గల ఆమె ముఖము దీనముగా ఉండెను. కాని నల్లని నేత్రములు గల ఆమె భర్త వరాక్రమము ఎరిగిన దగుటచే అంతగా దైన్యము పొందుటలేదు. తన పాతివ్రత్యమే ఆమెను రక్షించుచుండెను. అర్చి నీరాదేవిని హనుమంతుడు చూచెను. 28, 27

మూ. తాం దృష్ట్వా హనుమాన్ నీరాం మృగశాలనిలేక్షణామ్,
మృగకన్యామివ త్రస్తాం వీక్షమాణాం సమస్తతః,
దహన్తీమివ నిశ్వానైర్వృజన్ పల్లవధారిణః,
సంఘాతమివ శోకానాం దుఃఖస్యోర్మిమివోద్ధితామ్. 29

ప్ర. అ. హనుమాన్ = హనుమంతుడు, మృగశాలనిలేక్షణామ్ = లేడి పిల్ల కళ్ళ వంటి కళ్ళ గలది, త్రస్తామ్ = భయపడిన, మృగకన్యామివ = అడలేడి పిల్ల వలె, సమస్తతః = అన్ని నైపులా, వీక్షమాణామ్ = చూచుచున్నది, పల్లవ ధారిణః = చిగుళ్లను ధరించిన, వృజన్ = వృక్షములను, నిశ్వానైః = నిట్టూర్పు లతో, దహన్తీమివ = కార్చిచేయుచున్నట్లు ఉన్నది, శోకానామ్ = శోకముల యొక్క, సంఘాతమివ = ప్రోగు వలె ఉన్నది, ఉద్ధితామ్ = పెరిగి తేల్చిన, దుఃఖస్య = దుఃఖముయొక్క, ఉర్మిమివ = తరంగము వలె ఉన్నది అయిన, తాం నీరామ్ = ఆ నీరను, దృష్ట్వా = చూచి, (రాదోవు శ్లోకములోని ప్రహర్ష మదురాం లేలే అను భావంతో ఉన్వయము, రాం సంభోషణ సౌందర్యము).

తా. లేడిపిల్ల కళ్ళ వంటి కళ్ళు గల ఆ నీర, తయవడిన ఆడ లేడి పిల్ల వలె అటు అటు చూచుచుండెను. వేడిగా ఉన్న నిట్టూర్పులతో, చిగిసిన వృక్షములను శార్పిలేయుచున్నట్లుండెను. ఆమె శోకముం ప్రోగు వలె, పైకి లేచిన కుఁజతరంగము వలె ఉండెను. అట్టి నీరను చూచి హనుమంతుడు చాలా సంతోషించెను.

28,29

మూ. తాం షమాం సువిదక్తాగ్లీం వినాథరణశోభినీమ్, 30
ప్రహర్షమతులం లేభే మారుతిః ప్రేక్ష్య మైథిరీమ్.

ప్ర. అ. షమామ్ = భూదేవివలె ఉన్నదీ, సువిదక్తాగ్లీమ్ = చక్కగా విదళింపబడిన అవయవములు కలదీ, వినాథరణశోభినీమ్ = ఆతరణములు లేక పోయినను ప్రకాశించుచున్నదీ, అయిన, తాం మైథిరీమ్ = ఆ నీరాదేవిని, ప్రేక్ష్య = చూచి, మారుతిః = హనుమంతుడు, అతులమ్ = సాటి లేని, ప్రహర్షమ్ = సంతోషమును, లేభే = పొందెను.

తా. అలంకారములు లేకపోయినా శోభించుచున్న ఆ నీర అవయవములన్ని వేది కవి ఉంతవలసిన విధములో ఉండెను. ఓర్పులేత ఆమె సాక్షాత్తు భూదేవి వలె ఉండెను. అట్టి నీరను చూచి హనుమంతుడు చాలా సంతోషించెను.

మూ. హర్షణాని చ సోఽశ్రూణి తాం దృష్ట్వా మదిరేక్షణామ్,
ముమురే హనుమాన్స్తత్ర నమశ్చక్రే చ రామవమ్.

ప్ర. అ. హనుమాన్ = ఆ హనుమంతుడు, మదిరేక్షణామ్ = ముత్తును కలిగించు నేత్రములు గల, తామ్ = ఆమెను, శక్ర = అక్కడ, దృష్ట్వా = చూచి, హర్షణాని = అనందమువలన కలుగు, అశ్రూణి = కన్నీళ్ళను, ముమురే = వితలెను. రామవమ్ = రాముని, నమశ్చక్రే చ = నమస్కరించెను కూడ.

తా. ముత్తు కలిగించు నేత్రములు గల ఆ నీరాదేవిని చూచిన సంతోషముతో హనుమంతుడు అనందాశ్రువులు రాల్చి, రాముని స్మరించి నమస్కరించెను.

31

మూ. నమస్కృత్వా చ రామాయ లక్ష్మణాయ చ వీర్యవాన్,
నీతాదర్శనసంహృష్టో హనుమాన్ సంమృతోఽతవత్.

ఇత్యాదే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సున్దరకాండే సప్తదశః సర్గః.

ప్ర. ౪. సీతాదర్శనసంహృష్టః=సీతయొక్క దర్శనమువేర సంతోషించిన, నీర్యవాన్ = పరాక్రమశాలియైన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, రామాయ = రామునకు, లక్ష్మణాయ ర = లక్ష్మణునకు, నమస్కర్త్యా = నమస్కరించి, సంవృతః = కప్పబడినవాడు, అథవర్ = ఆయెను.

రా. సీత కనబడుటదే ఆనందదరితు డైన పరాక్రమశాలి యైన ౪ హనుమంతుడు, రామునకు, లక్ష్మణునకు నమస్కరించి, చెట్టు అడుగులో అంగి తుండెను.

82

"కాదానందినె" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవాక్యాభ్యాసమునందు
సుందరకాండలో వరుసేదవ సర్గ సమాప్తము.

అథ అపారశః సర్గః

[రావణుడు అంతఃపుర స్త్రీలతో కలిసి అశోకవనమునకు
వచ్చుట; హనుమంతుడు అరణిని చూచుట]

మూ. తథా విప్రేక్షమాణస్య వనం పుష్పితపాదవమ్,
విచిన్యతశ్చ చైదేహీం కించిచ్ఛేషా నిశాధవత్. 1

ప్ర. ఆ. (హనుమతః = హనుమంతుడు) పుష్పితపాదవమ్ = పుష్పించిన
వృక్షములు గల, వనమ్ = వనమును, తథా = అట్లు, విప్రేక్షమాణస్య =
చూచుచుండగా, చైదేహీమ్ = సీతాదేవిని, విచిన్యతశ్చ = వెదకుచుండగా,
నిశా = రాత్రి, కించిచ్ఛేషా = కొంతమేళము కంటి, అధవత్ = ఆయెను

తా. హనుమంతుడు ఆ విధముగా, పుష్పించిన వృక్షములతో నిండిన
ఆ వనమును చూచుచు, సీతాదేవిని వెదకుచుండగా రాత్రి కొంతమేళ మిగిలెను.
(తెంచార తొచ్చెను) 1

మూ. షడంగవేదవిదుషాం క్రతుప్రవరయాతినామ్,
శుశ్రావ బ్రహ్మమోషాన్ స విరాత్రే బ్రహ్మరాక్షసామ్. 2

ప్ర. ఆ సః = హనుమంతుడు, విరాత్రే = తెల్లవారుజామున, షడంగవేద
విదుషామ్ = ఆరు అంగములు గల వేదములందు వండితులు, క్రతుప్రవర
యాతినామ్ = శ్రేష్ఠము లైన యజ్ఞములు చేసిన వారు అయిన, బ్రహ్మరాక్షసామ్
= బ్రహ్మరాక్షసులయొక్క, బ్రహ్మమోషాన్ = వేదమోషంను, శుశ్రావ =
వినినను.

తా. షడంగవేదములందు నిష్ణాతులు, అనేకమహాయజ్ఞములు ఆచరించిన
వారు అయిన బ్రహ్మరాక్షసులు తెల్లవారుజామునందే లేచి, వేదములు చదువు
చుండగా ఆ వేదమోషను హనుమంతుడు వినినను. 2

మూ. అథ మజ్జరవాదిత్రశతైః క్రుతిమనోహరైః,

ప్రాబుర్యత మహాతాహుర్దశగ్రివో మహాబలః.

3

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, మహాతాహుః = గొప్ప తాహువులు కలవాడు, మహాబలః = గొప్ప బలము కలవాడు అయిన, దశగ్రివః = రావణుడు, క్రుతిమనోహరైః = చెవులకు మనోహరము లైన, మజ్జరవాదిత్రశతైః = మంగల వాద్యధ్వనులదేత, ప్రాబుర్యత = లేవబడెను.

తా. ఇంతటి, మహాతాహుః, సుహృదకారీ అయిన దశకంతుట్టి, అతని అనుచులు, చెవులకు ఇంపైన మంగళవాద్యకణ్ఠములతో మేల్కొలిపిరి.

మూ. విబుర్య తు యథాకాలం రాక్షసేన్ద్రః ప్రతాపవాన్,

స్రస్తమాల్యామృరదరో వైదేహీమన్యచిన్తయత్.

4

ప్ర. అ. ప్రతాపవాన్ = ప్రతాపము గల, రాక్షసేన్ద్రః = ఆ రాక్షసరాజు, యథాకాలమ్ = తగిన సమయమునందు, విబుర్య = లేచి, స్రస్తమాల్యామృరదరః = జారిపోవుచున్న పుష్పమాలను, వస్త్రములను తరించుచున్నవారై, వైదేహీమ్ = నీతను గూర్చి, అన్యచిన్తయత్ = స్మరించెను.

తా. ప్రతాపవంతు లైన ఆ రావణుడు తగు సమయమునందు లేచెను. అప్పుడే నిద్రనుండి మేల్కొని లేచుటచే అతని మారికలు, వస్త్రములు జారిపోవుచుండెను. అప్పు తాతనికి నీత విషయము స్మరికి వచ్చెను.

మూ. తృళం నియుక్తస్తస్యాం చ మదనేన మదోత్కటః,

స స తం రాక్షసః కామం శళాకాత్మని గూహితుమ్.

5

ప్ర. అ. తస్యామ్ = ఆ నీతవిషయమై, మదనేన = మస్మడునిచేత, తృళమ్ = మిక్కిలి, నియుక్తః = ప్రేరేపించబడిన, మదోత్కటః = మదముచేత రీవ్రముగా ఉన్న, సః రాక్షసః = ఆ రాక్షసుడు, తం కామమ్ = ఆ కామమును, అత్మని = తనయందు, గూహితుమ్ = కప్పిపుచ్చుకొనుటకు, స శళాక = సమర్థుడు కాలెడు.

తా. అత్యుత్కట మైన మదము గల ఆ రావణుడు ఆ నీతవిషయము

నందు మన్నుడు ప్రేరేపించగా కలిగిన ఆ కామమును తనలో అణచుకొనలేక పోయెను.

వి. ఈ మట్టంలోని కొన్ని శ్లోకాంకు ప్రాచీనవ్యాఖ్యాతలు రావణునకు నీతమై తక్కియే ఉన్నట్లు, కుర్కుర్తి లేనట్లు ఏమేమో వ్యాఖ్యానాలు వ్రాసినారు. అవన్నీ వాళ్లరాచారే కాని వాల్మీకి రావాలు కావు. అసంగతంగా కూడా ఉన్నవి. ఈ శ్లోకంలో కూడా “తస్యామ్ = ఆ సీతయందు, భృశమ్ = మిక్కిలి, నియుక్తః = తక్కికలవాడు, మదనే = మన్నుడున్నను, మరోక్కటః = మరములే ఉక్కటలు, న = కాలేడు. కామమును తనలో అణచుకొనుటకు, న శకాక = సమర్థుడు కాలేరా.” ఇత్యాది విశేషార్థములు చెప్పినారు. ఇలాంటి వ్యాఖ్యలు పూర్వవరవిరుద్ధములు. 19 వ శ్లోకంలో ‘కామవరాదీనః’ ‘‘సీతాసక్తమనః’’ (కామమునకు లొంగిపోయినవారై, సీతయందు లగ్నమైన మనస్సుకలవారై) అని చెప్పబడినది. దానికి ఉన్నదున్నట్లుగానే అర్థం గ్రహించినాడు. మార్చడం కుర్రరలేడు కాబోలు. దానిని పట్టి చూచినచో ఇక్కడ చెప్పిన అర్థము అనావశ్యకమే కదా. అందుచేత వాక్యానికి ఏ అర్థమో దానినే గ్రహించుట యుక్తము. అట్లు కాని పక్షంలో రామాయణానికి భారభార్యం, భారణానికి భాగవతభార్యం చెప్పడంవల్ల స్వపాండిత్యప్రదర్శనమే తప్ప మరొక ప్రయోజనం ఉండదు. ఉన్న కథను ఉన్నట్లుగా రీసీకొనడంలో సీతారామాదుల విషయంలో తక్కి తేమి తోటు కలగదు.

5

మూ. స సర్వాభరణైర్యుక్తో బిభ్రచ్చియమనుత్తమామ్,

తాం సగై ర్యహంబిర్దుష్టాం సర్వపుష్పపలోపగైః.

6

ప్ర. ఆ. సర్వాభరణైః = సమస్త మైన ఆభరణములతో, యుక్తః = కూడినవాడూ, అనుత్తమామ్ = తాం గొప్ప లైన, త్రియమ్ = శోభను, బిభ్రత్ = తరించుచున్నవాడూ అయిన, సః = ఆ రావణుడు, సర్వపుష్పపలోపగైః = సమస్త మైన పుష్పములను పరిమలను పొందు (ఇచ్చు), బహువిః = అనేక మైన, సగైః = వృక్షములచేత, కాష్టామ్ = పొందబడిన, తామ్ = ఆ, (9 వ శ్లోకములోని “అశోకవనికామేన ప్రావిశత్” అనురానిలో అన్వయము, అశోక వనమునే ప్రవేశించెను). (7, 8, 9 శ్లోకాంలోని ద్వితీయాంతవరము లన్నీ, ‘అశోక వనికామ్’ అనురానికే విశేషణములు.)

రా. సమస్త మైన ఇతరణములు అరింకరించుకొని, అత్యుత్తమ మైన శోరతో కూడిన ఆ రావణుడు సకలవిధము లైన పుష్పములతోను పంఠములతోను నిండిన వృక్షములు గల అశోకవనికలో ప్రవేశించెను. 6

మూ. వృతాం పుష్కరిణీభిశ్చ నానాపుష్పోపశోభితామ్,
సదామలైశ్చ విహగైర్విచిత్రాం పరమాద్యుతామ్. 7

ప్ర. అ. పుష్కరిణీః = సరస్సులతో, వృతామ్ = కూడినదీ, నానా పుష్పోపశోభితామ్ = అనేకవిధము లైన పుష్పములచేత ప్రకాశింపజేయబడినదీ, సదామలైః = ఎల్లప్పుడూ మదము గల, విహగైః = పక్షులతో, విచిత్రామ్ = విచిత్ర మైనదీ, పరమాద్యుతామ్ = చాలా అత్యుత్కృతమైనదీ అయిన అశోకవని కలోనికి ప్రవేశించెను.

రా. అనేకవిధము లైన పుష్పములతో శోభించుచున్న ఆ అశోకవనములో అక్కడక్కడ సరస్సు లుండెను. ఎల్లప్పుడూ మదించి ఉన్న పక్షులతో విచిత్ర ముగా ఉన్న వనము అత్యద్భుతముగా ఉండెను. 7

మూ. ఈహమృగైశ్చ వివిధైర్దృష్టాం దృష్టిమనోహరైః,
వీధీః సంప్రేక్షమాణశ్చ మణికాశ్చనతోరణాః,
నానామృగగణాకీర్ణాం పల్లెః ప్రపథితైర్వృతామ్,
అశోకవనికామేవ ప్రావిశత్సంకతద్రుమామ్. 8

ప్ర. అ. మణికాశ్చనతోరణాః = మాణిక్యవికారములు, బంగారువికార ములు అయిన ముఖద్వారములు గల, వీధీః = వీధులను, సంప్రేక్షమాణశ్చ = చూచుచున్నవారై, దృష్టిమనోహరైః = చూపునకు మనస్సుకు ఆకర్షకము లైన, వివిధైః = అనేకవిధము లైన, ఈహమృగైశ్చ = ఈహమృగముల చేత, జాస్థామ్ = పొందబడినదీ, నానామృగగణాకీర్ణామ్ = అనేకవిధము లైన మృగముల గణము లచే వ్యాపతము, ప్రపథితైః = పడిన, పల్లెః = పంఠములతో, వృతామ్ = కూడి నదీ, సంకతద్రుమామ్ = రట్ట మైన వృక్షములు కలదీ అయిన, అశోకవని కామేవ = అశోకవనమునే, ప్రావిశత్ = ప్రవేశించెను.

రా. ఆ వనమునందు చూచుటకు చాలా అందముగా ఉన్న ఈహమృగ ములు, అనేకవిధము లైన ఇతరమృగములూ ఉండెను. అనేకపంఠములు కట్టి

నుండి రాలి ఉండెను. వెట్టు దట్టముగా ఉండెను. అట్టి అశోకవనములోనికి, రావణుడు, మాణిక్యములు పొదిగిన బంగారు ముఖద్వారము బున్న పీఠులను చూచుచు ప్రవేశించెను. 8, 9

మూ. అర్జునాశతమాత్రం తు తం ప్రజన్తమనుప్రజత్.

మహేంద్రమివ పౌలస్త్యం దేవగన్ధర్వయోషితః. 10

ప్ర. అ. ప్రజన్తమ్ = వెళ్లుచున్న, తమ్ = ఆ, పౌలస్త్యమ్ = పులస్త్యుని వంశమునందు పుట్టిన రావణుని, అర్జునాశతమాత్రమ్ = శ్రీం శతము, మహేంద్రమ్ = మహేంద్రుని, దేవగన్ధర్వయోషితః = దేవతాశ్రీలు, గంధర్వ శ్రీలు వలె, అనుప్రజత్ = అనుసరించి వెళ్ళెను.

తా. మహేంద్రుని వెనుక దేవతాశ్రీలు, గంధర్వశ్రీలు వెళ్ళి నట్లు, అతని వెనుక వందమంది అంగనలు వెళ్ళిరి. 10

మూ. దీపికాః కాఞ్చనీః కాశ్చిజ్జగృహుస్తత్ర యోషితః,

చాలవ్యజనహస్తాశ్చ తాలవృన్తాని రావరాః. 11

ప్ర. అ. తత్ర = అక్కడ, కాశ్చిత్ = కొందరు, యోషితః = శ్రీలు, కాఞ్చనీః = బంగారు వికార మైన, దీపికాః = దీపములను, అవరాః = మరి కొందరు, తాలవృన్తాని = విసనకల్లరలను, జగృహుః = గ్రహించిరి. చాలవ్యజన హస్తాశ్చ = (కొందరు) వింజామరలను హస్తములందు ధరించిరి.

తా. అక్కడ కొందరు శ్రీలు బంగారు దీపములను, కొందరు వింజామరలను, మరికొందరు విసనకల్లరలను ధరించి అతని వెనుక వచ్చిరి. 11

మూ. కాఞ్చనైరపి భృక్తార్జైర్మహుః సలింమగ్రతః,

మణ్డరాగ్రాన్ బ్రుసీంశ్చాపి గృహ్యన్యాః పృష్ఠతోయయుః.

ప్ర. అ. కాఞ్చనైః = బంగారువికార మైన, భృక్తార్జైః = చిన్నపాత్రలతో, అగ్రతః = ముందుభాగమున, సలిమ్ = ఉరకమును, జ్రహుః = తీసికొని వెళ్ళిరి. అన్యాః = మరికొందరు శ్రీలు, మణ్డరాగ్రాన్ = బద్గములను, బ్రుసీంశ్చైవ = చిన్న అస్తరములను, గృహ్య = గ్రహించి, పృష్ఠతః = వెనుకనే, యయుః = వెళ్ళిరి.

తా. కొందరు స్త్రీలు బంగారు పాత్రలలో నీళ్లు తీసికొని ముందు నడచుచుండిరి. మరి కొందరు ఖడ్గములు, అస్త్రరణులు వట్టుకొని వెనుక వచ్చుచుండిరి.

మూ. కాచి దత్తుమయ్యాం స్థాలిం పూర్ణాం పానస్య తామినీ,
దక్షిణా దక్షిణేనైవ తదా జగ్రాహ పాణినా. 13

ప్ర. అ. కాచిర్ = అకానోక, తామినీ = స్త్రీ, దక్షిణా = రావణునికి కుడి ప్రక్క నున్నదై, దత్తుమయ్యామ్ = దత్తువికారమూ, పూర్ణామ్ = నిండి ఉన్నదీ అయిన, పానస్య = మద్యముయొక్క, స్థాలిమ్ = పాత్రను, దక్షిణేనైవ = కుడి దైవ, పాణినా = హస్తముతో, జగ్రాహ = గ్రహించెను.

తా. మరొక వనిత మద్యము నింపిన రత్నబచితపాత్రను కుడి చేతిలో వట్టుకొని, రావణునికి కుడిప్రక్కనే నడచుచు ఆతనిని అనుసరించి వెళ్లెను. 13

మూ. రాజహంసప్రతీకాశం చత్రం పూర్ణశశిప్రథమ్,
సౌవర్ణదర్ణమపరా గృహీత్యా వృష్టతో యయౌ. 14

ప్ర. అ. అవరా = మరియొక స్త్రీ, రాజహంసప్రతీకాశమ్ = రాజహంసతో సమానమూ, పూర్ణశశిప్రథమ్ = పూర్ణచంద్రుని వంటి శాంతి కలదీ అయిన, సౌవర్ణదర్ణమ్ = బంగారు దండము గల, చత్రమ్ = చత్రమును, గృహీత్యా = గ్రహించి, వృష్టతః = వెనుక, యయౌ = వెళ్లెను.

తా. మరియొక స్త్రీ రాజహంసతో సమానమూ, పూర్ణచంద్రుని శాంతి వంటి శాంతి కలదీ అయిన బంగారు దండము గల శ్వేతచత్రము వట్టుకొని ఆతని వెనుకనే వెళ్లెను. 14

మూ. నిర్రామదపరీతాఙ్గీ రావణస్కోత్రమాః శ్రీయః,
అనుజగ్ముః పరిం వీరం ఘనం విద్యుల్లతా ఇవ. 15

ప్ర. అ. నిర్రామదపరీతాఙ్గః = నిర్రామత్వతో నిండిన కళ్లు గల వారైన, రావణస్కోత్రమాః = రావణునియొక్క, ఉత్రమాః = ఉత్రము లైన, శ్రీయః = స్త్రీలు, విద్యుల్లతాః = మెరపు రీగెలు, ఘనమివ = మేఘమును వలె, వీరమ్ = వీరు డైన, పరిమ్ = తర్రను, అనుజగ్ముః = అనుసరించి వెళ్ళిరి.

తా. రావణుని ఉత్తమస్త్రీ లందరూ, నిద్రమత్తుతో మూతలు వదులున్న శక్లతో, పిడు లైన తమ కర్తను, పెరవురీగలు మేళమును అనుసరించి వెళ్ళి వట్టు వెళ్ళిరి. 15

మూ. వ్యావిద్యహార కేయూరాః సమామృదితవర్ణకాః,
సమాగళితకేశాంతాః సస్వేదవదనాన్తతా. 16

మూర్ధన్త్యో మదశేషేణ నిద్రయా చ కులాననాః,
స్వేదక్లిష్టాజ్జకుసుమాః సుమాల్యాకులమూర్ధజాః. 17

ప్రయాన్తం నైర్మతవరిం నార్యో మదిరలోచనాః,
బహుమానాచ్చ కామాచ్చ ప్రియా భార్యాన్తమన్వయుః. 19

ప్ర. తా. వ్యావిద్యహార కేయూరాః = తగిన స్థానములనుండి తొలగిన హారములు, రావణపురురా కలవాడూ, సమామృదితవర్ణకాః = చెరిగి పోయిన మైపుతలు కలవాడూ, సమాగళితకేశాంతాః = జారిస జాట్టులు కలవాడూ, తతా = మరియు, సస్వేదవదనాః = చెమటతో కూడిన ముఖములు కలవాడూ, మదశేషేణ = మద్యమువలన కలిగిన మదముయొక్క శేషముచేతను, నిద్రయా చ = నిద్రచేతను, మూర్ధన్త్యః = రెరిగిపోతున్నవాడూ, స్వేదక్లిష్టాజ్జకుసుమాః = చెమటకు నలిగిన శరీరము లందరి పువ్వుములు కలవాడూ, సుమాల్యాకులమూర్ధజాః = మంచి మారికలతో వ్యాకులము లైన శేషములు కలవాడూ, మదిరలోచనాః = మిత్తును కలిగించు నేత్రములు కలవాడూ, ప్రియాః = ఇష్ట లైన, భార్యాః = భార్యలు అయిన, నార్యః = స్త్రీలు, బహుమానాచ్చ = గౌరవమువలనను, కామాచ్చ = కామమువలనను, ప్రయాన్తమ్ = వెళ్ళుచున్న, తమ్ = అ, నైర్మతవరిమ్ = రాగిన రాజును, అన్వయుః = అనుసరించి వెళ్ళిరి.

తా. రావణుని ప్రియభార్య లైన ఆ స్త్రీలు, రావణునిపై ఉన్న గౌరవ భావము వలనను, కామమువలనను, అశోకవనములోనికి వెళ్ళుచున్న ఆతనిని అనుసరించి వెళ్ళిరి. వాళ్ల దేహములపై ఉన్న హారములు, జావపురురూ, ఇటు అటూ జారిపోయినవి. శరీరములకు పూసికొనిన సుగంధాంగరాగములు రెరిగి పోయినవి. జాట్టు ముత్యములు పడులై పోయినవి. ముఖములకు చెమట వర్షినది. వాళ్ల మద్యపానమువలన కలిగిన, మిగిలిపోయిన మత్తుతోను, నిద్రచేతను, కూరి

పోవుచుండిరి. అంద మైన ముఖములు గల వాళ్ళ కరీరముల మీద నున్న పుష్ప
మాలలు తెమటకు వరిగిపోయినవి. కేశసౌక్యములలో పుష్పమాలలు చిక్కుకొని
ఉన్నవి. వారి చూపులు మత్తు కలిగింతేవిగా ఉన్నవి. అట్టి యువకులు అతనిని
అనుసరించి వెళ్ళిరి. 16, 17, 18

మూ. స త కామవరాదీనః పతిస్తాసాం మహాబలా,

సీరాసక్తమనా మన్తో మన్తాశ్చైతగతిర్వతా. 19

ప్ర. ఆ. కాసామ్=ఆ శ్రీంయొక్క, పతిః=భర్త, మహాబలా=గొప్ప
బలము కలవాడు, కామవరాదీనః=కామమునకు లొంగి పోయినవాడు అయిన,
స త=ఆ రావణుడు కూడ, మన్తః=మూఁడు దై, సీరాసక్తమనాః=సీతయందు
లగ్నమైన మనస్సు కలవాడై, మన్తాశ్చైతగతిః=మందమూ, సుందరమూ అయిన
గమనము గలవాడై, లతో=ప్రకాశించెను.

తా. ఆ శ్రీం భర్త, మహాబలుడు అయిన రావణుడు, కామవరాదీనుడై,
సీతయందు లగ్న మైన మనస్సుతో, మందబుద్ధి యై, మందమూ సుందరమూ
అయిన నడకతో వచ్చెను. 19

మూ. తతః కాశ్చీనినాదం చ నూపురాణాం చ నిస్వనమ్,

కుశ్రావ పరమశ్రీణాం స కపిర్మారుతాత్మజః. 20

ప్ర. ఆ. తతః=అటు పిమ్మట, మారుతాత్మజః=వాయుపుత్రు డైన, సః
కపిః=ఆ హనుమంతుడు, పరమశ్రీణామ్=ఉత్తమశ్రీయొక్క, కాశ్చీనినాదం
చ=వర్షాణముల ద్వనిని, నూపురాణామ్= అందెళ్ళయొక్క, నిస్వనం చ=
ధ్వనిని, కుశ్రావ=వినెను.

తా. ఇంతలో, వాయుపుత్రు డైన ఆ హనుమంతునకు, ఆ ఉత్తమశ్రీ
వర్షాణముల ద్వనులూ, అందెళ్ళ చప్పుళ్లు విసరియెను. 20

మూ. తం దావ్రతిమకర్మాణమచిన్త్యంబౌరుషమ్,

ద్వారదేశమనుప్రాప్తం దదర్శ హనుమాన్ కపిః. 21

ప్ర. ఆ. కపిః=కావడు డైన, హనుమాన్=హనుమంతుడు, దావ్రతిమ
కర్మాణమ్=సాటి కని వసులు కలుగనాడు, అచిన్త్యంబౌరుషమ్=అచింత

శక్యము కాని లంఘనము, పౌరుషమూ కలవాడూ, ద్వారదేశమ్ = ద్వారప్రదేశమును, అనుప్రాప్తమ్ = చేరినవాడూ అయిన, తం రాపి = ఆ రావణుని కూడ, దదర్శ = చూచెను.

తా. సాది లేని పనులు చేయగలవాడూ, దీహింప శక్యము కాని లంఘనము పౌరుషమూ కలవాడూ అయిన ఆ రావణుడు ద్వారదేశమును సమీపించగా హనుమంతు దాదనిని చూచెను. 21

మూ. దీపికాభిరనేకాభిః సమన్తాదవథానితమ్,
గన్ధతైలావసితాద్ధిర్ద్రియమాణాభిరగ్రతః. 22

ప్ర. అ. (22, 23, 24 శ్లోకములలోని ద్విధీయాంశములు పై శ్లోకము లోని 'తమ్' అనుదానికి విశేషణములు.) గన్ధతైలావసితాభిః = సుగంధము గల తైలముచే తడవబడినవి, అగ్రతః = ఎదుట, ద్రియమాణాభిః = రరించబడు తున్నవి అయిన, అనేకాభిః = అనేక మైన, దీపికాభిః = దీపములచేత, సమన్తాత్ = నలువైపులా, అవథానితమ్ = ప్రకాశింపజేయబడినవాడూ అయిన (రావణుని చూచెను).

తా. ఆ రావణుని ఎదుట తాగమునందు, సుగంధతైలములతో తడవ బడిన అనేకదీపములను దీసికొని వెళ్లుచుండిరి. నలుమూలల వ్యాపించిన వారి కాంతిలో ఆతడు ప్రకాశించుచుండెను. 22

మూ. కామదర్శమదైర్యక్తం భిహ్మరామ్రాయలేక్షణమ్,
సమక్షమివ కన్ధర్పమపవిద్ధశరాసనమ్. 23

ప్ర. అ. కామదర్శమదైః = కామముతోను, గర్వముతోను, మదముతోను, యుక్తమ్ = కూడినవాడూ, భిహ్మరామ్రాయలేక్షణమ్ = వంకర యైన, ఎఱ్ఱగా ఉన్న విభావనేత్రములు కలవాడూ, అపవిద్ధశరాసనమ్ = దూరముగా ఉంచబడిన రసస్థు గల, సమక్షమ్ = ప్రత్యక్ష మైన, కన్ధర్పమివ = మన్మథుని వలె ఉన్న భాదూ అయిన, (రావణుని చూచెను).

తా. ఆతనిలో కామము, దర్పము, మదము స్పష్టముగా కనబడుచుండెను. ఆతని ధీశాంఘ్యము, లైన నేత్రములు వంకరగాను, ఎఱ్ఱగాను ఉండెను, అప్పు

రాతకు సాక్షాత్తు, పుష్పరసస్సు ధారముగా విడలి వచ్చిన మన్నడుడు వలె
ఉండెను. 23

మూ. మథిరామృతపేనాద మరతోవస్త్రముత్తమమ్,
సరీరిమనుకర్షంతం విముక్తం సక్తమజ్జదే. 24

ప్ర. ఆ. మథిరామృతపేనాదమ్ = మథించరిడిన అమృతముయొక్క
మడుగు వంటి కాంతి గలదీ, అరణః = పరాగము లేనిదీ, విముక్తమ్ = తొలినదీ,
అజ్జదే = రావణునియందు, సక్తమ్ = తగులుకొన్నదీ అయిన, ఉత్తమమ్ = ఉత్తమ
మైన, వస్త్రమ్ = వస్త్రమును, సరీరిమ్ = విలాసతో కూడి నట్లుగా, అనుకర్షంతమ్ =
లాగుచున్న (ఆ రావణుని చూచెను).

రా. ఏ మాత్రము మిగిలి లేక, మథించిన అమృతము మడుగు వలె
స్వచ్ఛముగా ఉన్న వస్త్రము ఖాది అంగదమునకు తగుల్కొని వ్రేలాడుచుండెను.
దానిని ఆ రావణుడు విలాసగా లాగికొనుచు నడచుచుండెను. 24

మూ. తం పత్రవిటపే రీనః పత్రపుష్పమనావృతః,
సమీపమివ సంక్రాంతం నిర్భాయముపవక్రమే. 25

ప్ర. ఆ. సమీపమ్ = దగ్గరగా, సంక్రాంతమివ = వచ్చినదా అన్నట్లున్న.
తమ్ = ఆ రావణుని, పత్రవిటపే = ఆకులతో నిండిన కొమ్మపై, రీనః = అడగినవా
డై, పత్రపుష్పమనావృతః = ఆకులయొక్క, పుష్పములయొక్క గుంపులేత
కప్పరిచినవాడై, నిర్భాయమ్ = చూచుటకు, ఉపవక్రమే = ప్రారంభించెను.

రా. హనుమంతుడు ఆకులతో నిండిన కొమ్మమీద అడగి ఉండి, దట్ట
ముగా ఉన్న ఆకులతోను పుష్పంతోను శరీరమును కప్పికొని, తన దగ్గరకే
వచ్చినదా అన్నట్లు ప్రక్కనే ఉన్న ఆ రావణుని వరికింపగా చూడ మొద
లెడెను. 25

మూ. ఆవేక్షమాణస్తు తతో రదరభ కపికుఞ్జరః,
దూపయోవననంపన్నా రావణస్య వరశ్రీయః. 26

ప్ర. ఆ. తతః = అటుపిమ్మట, కపికుఞ్జరః = హనుమంతుడు, ఆవేక్ష
మాణః = నడచుచుండ, వరికించుచు, దూపయోవననంపన్నా = రావణునియొక్క, దూప

యోవనసంపన్నాః = కూవముతోను యోవనముతోను నిండిన, పరశ్రీయః = శ్రేష్ఠ లైన శ్రీలను, దదర్శ = చూచెను.

తా. హనుమంతుడు ఇటు అటు పరికించి, అక్కర రావణుని వెంట వచ్చిన, సౌందర్యయోవనములతో ప్రకాశించుచున్న ఉత్తమశ్రీలను చూచెను. 26

మూ. తాటిః పరివృతో రాజా సురూపాభిర్మహాయశాః,
తన్మృగద్వీజసంముష్టం ప్రవిష్టః ప్రమరావనమ్. 27

ప్ర. అ. మహాయశాః = గొప్ప కీర్తి గల, రాజా = రాక్షసరాజు, సురూపాభిః = మంచి రూపముగల, తాటిః = ఆ శ్రీలతో, పరివృతః = కూడినవా లై, తన్మృగద్వీజసంముష్టమ్ = మృగములచేత, పశులచేత ద్వనింపబడుచుండిన, తత్ = ఆ, ప్రమరావనమ్ = ఉద్యానవనమును, ప్రవిష్టః = ప్రవేశించినాడు.

తా. మహాకీర్తిశాలి యైన రావణుడు, ఉత్తమసౌందర్యవతు లైన ఆ శ్రీలతో కలిసి, మృగవశుంధ్యనులతో నిండిన ఆ ఉద్యానమును ప్రవేశించెను.

మూ. కీలో విచిత్రాభరణః శబ్దకర్త మహాబలః,
తేన విశ్రవసః పుత్రః స దృష్టో రాక్షసాదిపః. 28.
వృతః పరమనారీభిస్తారాభిరివ తస్త్రిమాః,
తం దదర్శ మహారేజా నేతోవన్తం మహాకపి. 29

ప్ర. అ. కీలః = ముక్తులో ఉన్నవాడూ, విచిత్రాభరణః = విచిత్రము లైన అలంకారములు కలవాడూ, శబ్దకర్త = కోరిముల వంటి చెవులు కలవాడూ, విశ్రవసః = విశ్రవస్సుయొక్క, పుత్రః = పుత్రుడూ, తారాటిః = నక్షత్రములతో కూడిన, తస్త్రిమాః ఇవ = చంద్రుడు వలె, పరమనారీభిః = ఉత్తమ లైన శ్రీలతో, వృతః = కూడినవాడూ అయిన, సః = ఆ, రాక్షసాదిపః = రాక్షసరాజు, తేన = ఆ హనుమంతునిచేత, దృష్టః = చూడబడినాడు. మహారేజాః = గొప్ప శేషస్సు గల, మహాకపిః = హనుమంతుడు, నేతోవన్తమ్ = శేషస్సు గల, తత్ = ఆ రావణుని, దదర్శ = చూచెను.

తా. పుద్యసానమత్తు లై, విచిత్రము లైన అలంకారములను ధరించి, తాత తాతో కూడిన చంద్రుడు వలె, ఉత్తమశ్రీలతో కూడి ఉన్న మహాలంకారి, దీర్ఘము

లైన కర్తములు కలవాడూ, విశ్రవస్తుని కుమారుడూ అయిన ఆ రాక్షసారిపుని హనుమంతుడు చూచెను. మహాలేఖఃకారి యైన ఆ హనుమంతుడు, మహాలేఖఃకారి యైన ఆ రావణుని చూచెను. 28,29

మూ. రావణోఽయం మహాబాహురితి సంఛిన్త్య వానరః,
అవష్టతో మహాలేఖా హనుమాన్మారుతాత్మజః. 30

ప్ర. ఆ. మారుతాత్మజః = వాయుపుత్రుడు, వానరః = వానరుడు అయిన, మహాలేఖః = గొప్ప లేచిప్పు గరి, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, అయమ్ = ఈ, మహాబాహుః = మహాబాహువు, రావణః = రావణుడు, ఇరి = ఇట్లు, సంఛిన్త్య = ఆలోచించి, అవష్టతః = క్రిందికి దుమికినాడు.

తా. మహాలేఖఃకారి, వాయునందనుడూ అయిన హనుమంతుడు, "ఈ మహాబాహుడు రావణుడు కదా" అని ఆలోచించి, తా నున్న కొమ్మ మీదినుండి క్రింది కొమ్మ మీదికి దుమితెను. 30

మూ. స తథాప్యగ్రతేజాః సన్నిర్దూతస్తస్య లేఖసా,
పత్రగుహ్యంతరే సక్తో హనుమాన్ సంవృతోఽథవత్. 31

ప్ర. ఆ. తథా = ఇట్లు, ఉగ్రతేజాః సన్నపి = తయంకర మైన లేచిప్పు కలవాడైనను, సః = ఆ, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, తస్య = ఆ రావణుని యొక్క, లేఖసా = లేచిప్పుచేత, నిర్దూతః = తిరస్కరింపబడినవాడై, పత్రగుహ్యంతరే = ఆకుల గుంపుల మాటున, సక్తః = తగులొన్నవాడై, సంవృతః = కప్పబడిన వాడు, అథవత్ = అయెను.

తా. అంతటి మహాలేచిప్పు గరి హనుమంతుడు కూడ, ఆ రావణుని లేచిప్పు ముందు నిలవ జాలక, ఆకులు కప్పిన ప్రదేశమునందు ఎవ్వరికిని కనబడకుండ ఉండెను. 31

మూ. స తామసితకేకాంతాం సుశ్రోణీం సంహతస్తనీమ్,
దిదృక్షురనితాపాల్లాముపావర్తత రావణః. 32

ఇత్యార్థే శ్రీమద్రామాయతే ఆదికావ్యే సున్దరకాణ్డే
అష్టాదశః సర్గః.

ప్ర. అ. సః = ఆ, రావణః = రావణుడు, అనితకేశాంతామ్ = నల్లని కేశములు కలిగి, సుశ్రోణీమ్ = అంద మైన కటివ్రదేశము కలిగి, సంహతస్తనీమ్ = దగ్గరగా కలిసి ఉన్న స్తనములు కలిగి, అనితాపాల్లామ్ = నల్లని నేత్రాంశములు కలిగి అయిన, తామ్ = ఆ సీతను, దిదృశుః = చూడదలచినచో తె, ఉపావర్తత = సమీపించెను.

తా. నల్లని కేశపాళము, అంద మైన కటివ్రదేశము, దగ్గరగా కలిసి ఉన్న స్తనములూ, నల్లని నేత్రాంశములూ గల సీతను చూడవలె నను తోరికతో ఆ రావణుడు ఆమెను సమీపించెను.

82

‘తారానందిని’ అను శ్రీమద్రామాయతాండ్రవ్యాఖ్యానమునందు
సుందరకాండలో పదునెనిమిదవ సర్గ సమాప్తము.

అథ ఏకోనవింశః సర్గః

[రావణున్ని చూడగానే దుఃఖ-భయ-చింతలతో మునిగిన నీత
లవన్ధ]

మూ. తస్మిన్నేవ తతః కాలే రాజపుత్రీ త్వనిన్దితా,
 దూపయౌవనసంపన్నం భూషణోత్తమభూషితమ్. 1
 తతో దృష్ట్యైవ వైదేహీ రావణం రాక్షసాదిపమ్,
 ప్రావేపత వరాకోహ ప్రవాతే కదలీ యథా. 2

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, తస్మిన్ = అ. కాలే ఏవ = కాంము
 నందు, రాజపుత్రీ = రాజపుత్ర, త్వనిన్దితా = దోషములు లేనిది, వరాకోహ =
 శ్రేష్ఠ మైన కదిప్రదేశము కంది అయిన, వైదేహీ = నీత, దూపయౌవనసంపన్నమ్
 = దూపముతోను, యౌవనముతోను కూడినవాడు, భూషణోత్తమభూషితమ్ =
 శ్రేష్ఠము లైన భూషణములచే అలంకరించబడినవాడు, రాక్షసాదిపమ్ = రాక్షస
 ప్రభువా అయిన, రావణమ్ = రావణుని, దృష్ట్యైవ = చూడగానే, ప్రవాతే =
 అధిక మైన గాలిలో, కదలీ యథా = అరచి చెట్టు వలె, ప్రావేపత = వణకెను.

రా. అ సమయమునందు, దూపయౌవనములతో కూడి, శ్రేష్ఠము లైన
 భూషణములతో అలంకరించుకొని ఉన్న ఆ రాక్షసరా జైన రావణుని చూడగానే,
 జనకరాజపుత్ర, దోషములు లేనిది, శ్రేష్ఠ మైన కదిప్రదేశము కంది అయిన నీత
 పెనుగాలిలో అరచిచెట్టు ఊగిపోయి పట్టు వణకిపోయెను. 1,2

మూ. అదృద్భోదరమూరుభ్యాం బాహుభ్యాం చ పయోదరౌ,
 ఉపవిష్టా విశాలాక్షి రుదన్తి వరవర్జినీ. 3

ప్ర. అ. విశాలాక్షి = విశాలము లైన నేత్రములు కంది, వరవర్జినీ =
 శ్రేష్ఠ మైన శరీరవర్ణము గంది అయిన ఆ నీత, ఊరుభ్యామ్ = తొడలచేత,

ఉదరమ్ = ఉదరమును, బాహుభ్యామ్ = బాహువులచేత, సయోధతా = స్రవము
లను, అర్చార్యః = కప్పికొని, దుదన్తి = ఏడ్చుచు, ఉపవిష్టా = కూర్చున్నది.

తా. విశాలము లైన నేత్రములు. శ్రేష్ఠ మైన శరీరచ్ఛాయా గల ఆ సీత,
తాడంతో పొట్టను, బాహువులతో స్రవములను కప్పికొని కూర్చుండెను. 8

మూ. దశగ్రీవస్తు వైదేహీం రక్షితాం రాక్షసీగణైః,

దదర్శ సీతాం దుఃఖారాం నావం సన్నామిచార్థవే. 4

[ప్ర. అ. దశగ్రీవస్తు = రావణుడు. రాక్షసీగణైః = రాక్షసత్వం సము
దాయముచేత, రక్షితామ్ = రక్షింపబడినది. వైదేహీమ్ = విదేహరాజు పుత్రికా.
దుఃఖారామ్ = దుఃఖముచేత పీడింపబడినది, అర్థవే = సముద్రమునందు, సన్నామ్
= అవరలో చిక్కుకొన్న, నావమివ = ఓడ వలె ఉన్నది అయిన, సీతామ్ = సీతను,
దదర్శ = చూచెను.

తా. అనకుని పుత్రిక యైన ఆ సీత రాక్షసీగణములచే రక్షింపబడు
చుండెను. దుఃఖముచేత పీడింపబడిన అమె సముద్రమధ్యమునందు అవరలో
చిక్కుకొన్న ఓడ వలె ఉండెను. అట్టి సీతను రావణుడు చూచెను. 4.

మూ. ఆసంవృతాయామాసీనాం దరణ్యాం సంశితవ్రతామ్,

చిన్నాం ప్రపతిరాం భూమౌ శాఖామివ వనస్పతేః. 5

[22 వ శ్లోకం వరకు ఉన్న శ్లోకాలలోని ద్విరీయాంతస్త్రీలింగకల్పాలు
4వ శ్లోకంలోని 'సీతామ్' అనురానికి విశేషణములు. సీత దురవస్థను వర్ణించు
చున్నది.]

[ప్ర. అ. ఆసంవృతాయామ్ = అర్చరింపబడినది, దరణ్యామ్ = నేంపిద,
అసీనామ్ = కూర్చున్నది, సంశితవ్రతామ్ = దీప్త మైన వ్రతము కలది, చిన్నామ్
= చేరింపబడి, భూమౌ = నేంపై, ప్రపతిరామ్ = వడిపోయిన, వనస్పతేః =
వృక్షముయొక్క, శాఖామివ = కొమ్మవలె ఉన్న (సీతను చూచెను).

తా. కఠోర మైన వ్రతమును పాటించుచున్న సీత కదిక నేంపై.
కూర్చుండెను. మహావృక్షమునుంచి చేరింపబడి నేంపై వడిన కొమ్మ వలె
ఉండెను. 5.

మూ. మలమజ్జనచిక్రాజ్ఞీం మజ్జనార్థమమజ్జిరామ్,
మృదారీ పజ్కదిగ్ధేవ విభాతి న విభాతి చ.

6

ప్ర. ఆ. మలమజ్జనచిక్రాజ్ఞీమ్ = మాలిన్యము అనే అంశారముచేత చిక్ర మైన శరీరము కంటి, మజ్జనార్థమ్ = అంకరించుకొనుటకు తగినదీ, అమజ్జిరామ్ = అంకరించబడనిదీ (అయిన సీతను చూచెను). పజ్కదిగ్ధా = బురదచేత పూయబడిన, మృదారీవ = తామరతూడు వలె, విభాతి = ప్రకాశించుచున్నది, న విభాతి చ = ప్రకాశించుటలేదు కూడ.

తా. అంకరించుకొన దగిన అమె అంశారములను దరించక మాలిన్యమునే అంశారముగా దరించుటచేత అమె శరీరము విచిత్రముగా ఉండెను. అమె, బురద అంటుకొనిన తామరతూడు వలె ప్రకాశించి ప్రకాశించకుండగా ఉండెను.

6

మూ. సమీపం రాజసింహస్య రామస్య విదిరాత్మనః,
సంకల్పహయసంయుక్తైర్యాన్తీమివ మనోరథైః.

7

ప్ర. ఆ. సంకల్పహయసంయుక్తైః = సంకల్పములు (ఊహలు) అనే గుణములతో కట్టబడిన, మనోరథైః = మనోరథములు (కోరికలు) అనే రథముతో, విదిరాత్మనః = ప్రసిద్ధ మైన బుద్ధి గల, రాజసింహస్య = రాజశ్రేష్ఠులైన, రామస్య = రామునియొక్క, సమీపమ్ = సమీపమును, గర్భన్తీమివ = వెల్లుచున్నది వలె ఉన్న (సీతను చూచెను).

తా. ఆ సీత ఊహ లనే గుణములు కట్టిన కోరిక లనే రథము నెక్కి, రాజులలో శ్రేష్ఠుడు, ప్రసిద్ధ మైన బుద్ధి కలవాడూ అయిన, రాముని దగ్గరకు వెల్లుచున్నదా అన్న ట్లుండెను.

7

మూ. శుష్యన్తీం దుదతీమేకాం యానశోకపరాయణామ్,
దుఃఖస్యాన్తమపశ్యన్తీం రామాం రామమనువ్రతామ్.

8

ప్ర. ఆ. శుష్యన్తీమ్ = ఎండిపోవుచున్నదీ, దుదతీమ్ = ఏడుచున్నదీ, ఏకామ్ = ఒంటరిగా ఉన్నదీ, యానశోకపరాయణామ్ = అలోరసంకు శోకము నకు లొంగిపోయినదీ, దుఃఖస్య = దుఃఖముయొక్క, అన్తమ్ = అంతమును,

అవశ్యస్తీమ్ = చూడనిదీ, రామామ్ = మనోహరురా లైనదీ, రామమ్ = రాముని,
అనువ్రతామ్ = అనుసరించిన వ్రతము కలదీ (అయిన నీరను చూచెను).

రా. ఉత్తమసౌందర్యముతో మనోహరురా లైన ఆమె రామునియందే
చిత్తము నిలిపి ఉండెను. ఈ దుఃఖమునకు అంతము కనబడకపోవుటచే
నిరంతరము ఆలోచనంతో, కోకములో ఏడ్చుచు, సహాయము ఎవ్వరూ లేక
ఉష్కించి పోయెను. 8

మూ. వేష్టమానాం తథావిష్టాం పన్నగేస్త్రవదూమివ,
దూప్యమానాం గ్రహేణేవ రోహిణీం ధూమకేతునా. 9

ప్ర. అ. తథా = మరియు, ఆవిష్టామ్ = మణిమంజ్రాది వ్రతావమునకు
తోనై, వేష్టమానామ్ = చుట్టుకొని పోవుచున్న, పన్నగేస్త్రవదూమివ = ఆకలైన
మహాసర్పమువలె ఉన్నదీ, ధూమకేతునా = ధూమకేతు వను, గ్రహేణ =
గ్రహముచేత, దూప్యమానామ్ = దూమముచేత ఉక్కిరి దిక్కిరి చేయబడుచున్న,
రోహిణీమివ = రోహిణి వలె ఉన్నదీ (అయిన నీరను చూచెను).

రా. అ నీర మణిమంజ్రాదులచేత కట్టలది కొట్టుకొనుచున్న మహా
సర్పము వలె, ధూమకేతు వను గ్రహముచేత (దూమముతో) ఉక్కిరిదిక్కిరి
చేయబడుచున్న రోహిణి వలె ఉండెను. 9

మూ. వృత్తలింకులే జాలామాదారవతి రార్మికే,
పుసఃసంస్కారమావన్నాం జాలామివ చ దుమ్మకే. 10

ప్ర. అ. రార్మికే = రర్మవర మైన, ఆదారవతి = సదాదారము గల,
వృత్తలింకులే = మంచి వృత్తము, లింకు గల కుంమునందు, జాలామ్ =
పుట్టినదీ, సంస్కారమ్ = వివాహసంస్కారమును, ఆవన్నామ్ = పొందినదై,
దుమ్మకే = చెడ్డ కుంమునందు, పుసః = మరల, జాలామివ చ = పుట్టినది వలె
ఉన్నదీ (అయిన నీరను చూచెను).

రా. నీర సదాదారసంపన్నమూ, రర్మవరవృత్తమూ, మంచివృత్త
లింకులు గలదీ అయిన కుంములో పుట్టి, వివాహసంస్కారము ద్వారా మరల
దుమ్మకములో పునర్జన్మ పొందిన కన్య వలె ఉండెను.

వి. పురుషునకు ఉపనయనసంస్కారము పునర్జన్మవంటి దని చెప్పుదురు. అట్లే శ్రీకి వివాహసంస్కారము పునర్జన్మసదృశ మని దీని భావ మై యుండును. ఈ సుందరకాండలోనే "నీర సంధ్యావందనార్థము ఈ నదికి రావచ్చును" (14సర్గ. 49శ్లో) అను హనుమంతుని వాక్యమును వర్ణి త్రీంకు కూడ ఉపనయనాది సంస్కారము బున్నట్లు సూచిత మగుచున్నది.

"పురా యుగే తు నారీడాం మౌళ్ళీబన్ధనమిష్యతే,
ఆర్యావనం చ వేదానాం సావిత్రివచనం తథా"

అని స్మృతివాక్యము. దీనిని వర్ణి చూచినచో ద్విజశ్రీంకు వివాహము తృతీయ అన్న అసవత్వ నేమో. 10

మూ. అథూలేనాపవాదేన కీర్తిం నిపతిరామివ,
అహ్మాయానామయోగేన విద్యాం వ్రశితిరామివ. 11

వ్ర. అ. అథూలేన = అసత్య మైన, అపవాదేన = అపవాదముచేత, నిపతిరామ్ = పడిపోయిన, కీర్తిమివ = కీర్తి వలె, అహ్మాయానామ్ = అవృత్తుల యొక్క, అయోగేన = సంబంధము లేకపోవుటచేత, వ్రశితిరామ్ = శిథిల మైన, విద్యామివ = విద్య వలె ఉన్న (నీరను చూచెను).

తా. అప్పు డా నీర, అసత్యదోషాకోపలముచేత చెడిపోయిన కీర్తి వలె మారి మాదికి అర్థయనము లేయకపోవుటచేత శిథిల మైన విద్య వలె ఉండెను.

మూ. సన్నామివ మహాకీర్తిం శ్రద్ధామివ విమానిరామ్,
పూజామివ పరిక్షితామాళాం వ్రతిహరామివ. 12

వ్ర. అ. సన్నామ్ = క్షీణించిన, మహాకీర్తిమివ = గొప్ప కీర్తి వలె, విమానిరామ్ = అవమానింపబడిన, శ్రద్ధామివ = శ్రద్ధ వలె, పరిక్షితామ్ = తగ్గిపోయిన, పూజామివ = పూజ వలె, వ్రతిహరామ్ = అడ్డుకొనబడిన, ఆళామివ = ఆళ వలె (ఉన్న నీరను చూచెను).

తా. ఆ నీర క్షీణించిన గొప్ప కీర్తి వలె, అవమానింపబడిన శ్రద్ధ వలె, క్షీణించిపోయిన పూజ వలె, దెబ్బతిన్న ఆళ వలె ఉండెను. 12

మూ. ఆయతీమివ విద్యస్తామాజ్ఞాం ప్రతిహతామివ,

దీప్తామివ రిశం కాలే పూజామపహృతామివ.

13

ప్ర. ఆ. విద్యస్తామ్ = నశింపజేయబడిన, ఆయతీమివ = తపిష్కధ్వనాది
లాఠము వలె, ప్రతిహతామ్ = ఆర్థకొనబడిన, ఆజ్ఞామివ = అజ్ఞ వలె, కాలే =
ఉత్పాతకాలము (రాజౌవు దేశోపగ్రవములను సూరించుచు ఆకాశమునందు
అకారణముగా దగ్గున మంటలు మొదలగు నవి చెలరేగు కాలము) నందు,
దీప్తామ్ = మండిపోవుచున్న, రిశమివ = రిక్కు వలె, అపహృతామ్ = అవహరింపబడిన,
పూజామివ = పూజ వలె (ఉన్న సీతను చూచెను).

తా. సీత, లభించు నని ఎదురుచూచుచుండగా తాకుంతా పోయిన
లాఠము వలె, నెరవేర్చబడని అజ్ఞ వలె, ఉత్పాతసమయములందు మందు
చున్న రిక్కు వలె, ఒకరికొరకై ఉద్దేశింపగా మరొకడు అవహరించుకొని
పోయిన పూజ వలె ఉండెను.

13

మూ. పద్మినీమివ విద్యస్తాం హతకూరాం చమూమివ,

ప్రభామివ తమోద్యస్తాముపక్షిణామివాపగామ్.

14

ప్ర. ఆ. విద్యస్తామ్ = నశింపజేయబడిన, పద్మినీమివ = పద్మంత వలె,
హతకూరామ్ = చంపబడిన కూరులు గల, చమూమివ = నేనవలె, తమో
ద్యస్తామ్ = చీకటిచే నశింపజేయబడిన, ప్రభామివ = కాంతి వలె, ఉపక్షిణామ్ =
క్షీణించిన, అపగా మివ = నది వలె (ఉన్న సీతను చూచెను).

తా. ఆ సీత త్రొక్కివేయబడిన పద్మంత వలె, కూరు లందఱూ చర్చి
పోయిన నేన వలె, చీకటి కప్పిన కాంతి వలె, ఎండిపోయిన నది వలె ఉండెను.

మూ. వేదీమివ పరామృష్టాం శాస్తామగ్నిశిఖామివ,

పౌర్ణమాసీమివ నిశాం రాహుగ్రస్తేన్దుమణ్డలామ్.

15

ప్ర. ఆ. పరామృష్టామ్ = (ఆవనిత్రులచే) స్పృశింపబడిన, వేదీమివ =
అగ్నివేదిక వలె, శాస్తామ్ = కాంతిచిహ్నము, అగ్నిశిఖామివ = అగ్నిజ్వాల వలె,
రాహుగ్రస్తేన్దుమణ్డలామ్ = రాహువుచేత మ్రంగబడిన చంద్రమండలము గల,
పౌర్ణమాసీమ్ = పూర్ణిమకు సంబంధించిన, నిశామివ = రాత్రి వలె (ఉన్న సీతను
చూచెను).

తా. సీత, అవచితవస్తువుల స్పర్శచే అవచిత మైపోయిన అగ్నివేదిక వలె, కాంతివిన అగ్నిజ్వాల వలె, చంద్రమండలమును రాహువు మ్రొంగి తేయగా కాంతివిహీనముగా ఉన్న ఘర్ణిమారాత్రి వలె ఉండెను. 15

మూ. ఉత్కృష్టపర్ణకమలాం విత్రాసితవిహజ్జమామ్,
హస్తిహస్తపరామృష్టామాకులాం పద్మినీమివ. 16

ప్ర. అ. హస్తిహస్తపరామృష్టామ్ = ఏనుగు తుండముచేత స్పృశింపబడినదీ, ఉత్కృష్టపర్ణకమలామ్ = రాగినేయబడిన ఆకులు వర్షములూ కలిపి, విత్రాసితవిహజ్జమామ్ = భయపెట్టబడిన పక్షులు కలిపి, ఆకులామ్ = వ్యాకులమూ అయిన, పద్మినీమివ = పద్మసరస్సు వలె ఉన్న (సీతను చూచెను).

తా. ఏనుగు తొండముతో కొట్టుచు ఆకులను వర్షములను రాగినేయగా, పక్షులన్నీ భయపడి పారిపోగా, వ్యాకులముగా ఉన్న పద్మసరస్సు వలె అ సీత మనస్సు కంగిపోయి ఉండెను. 16

మూ. పతిశోకాచురాం శుష్కాం నదీం విస్సావిరామివ,
పరయా మృణయా హీనాం కృష్ణవక్షనిశామివ. 17

ప్ర. అ. పతిశోకాచురామ్ = రత్నశోకముచే నీడితురాలై, విస్సావిరామ్ = ప్రవహించు నట్లు చేయబడిన లై, శుష్కామ్ = ఎండిపోయిన, నదీమివ = నది వలె ఉన్నదీ, పరయా = శ్రేష్ఠ మైన, మృణయా = శరీరసంస్కారముతో, హీనామ్ = కూన్మురాలూ, కృష్ణవక్షనిశామివ = కృష్ణవక్షరాత్రి వలె ఉన్నదీ (అయిన సీతను చూచెను).

తా. రత్నశోకముచే నీడితురాలై, ఉత్తమశరీరసంస్కార మేమీ లేని అ సీత, ఉన్న నీరంతా క్రిందికి ప్రవహించిపోవు నట్లు చేయుటచే ఎండిపోయిన నది వలె కృశించి, కృష్ణవక్షరాత్రి వలె శోభిల్లిపోదురా లై ఉండెను. 17

మూ. సుకుమారీం సుజాతాక్షీం రత్నగర్భగృహోచితామ్,
రవ్యమానామివోష్ణేన మృణాలీమచిరోర్ధ్వలామ్. 18

ప్ర. అ. సుకుమారీమ్ = సుకుమారురాలూ, సుజాతాక్షీమ్ = చక్కగా ఉన్న అవయవములు కలిగి, రత్నగర్భగృహోచితామ్ = రత్నములు గర్భము

నందు గం గృహములకు అంబాటువడినదీ, ఉష్ణేన = వేడిచేత, తవ్యమానామ్ = తపింపజేయబడుచున్న, అదిరోద్ధృతామ్ = కొంచెము సేవది క్రితమే పెకరింపబడిన, మృణారిమివ = తామరతూడు వలె ఉన్నదీ (అయిన నీతను చూచెను).

తా. సుకుమారురాలు, చక్కని అవయవనిర్మాణముతో సుందరముగా ఉన్నదీ, రత్నాలతో నిండిన ఇంద్రలో నివసించుటకు అంబాటువడినదీ అయిన అనీత, కొంచెము సేవది క్రితమే పెకరింపబడి, వేడికి కమిరిపోవు చున్న తామరతూడు వలె ఉండెను. 18

మూ. గృహీతామాశితాం నప్రే యూథపేన వినాకృరామ్,
నిశ్యసన్తీం సుదుఃఖారాం గజరాజవధూమివ. 19

ప్ర. అ. గృహీరామ్ = పట్టుకొనబడినదీ, నప్రే = స్తంభమునందు, అశీరామ్ = కట్టబడినదీ, యూథపేన వినా = గుంపుకు నాయకు డైన గజము లేకుండా, కృరామ్ = చేయబడినదీ, నిశ్యసన్తీమ్ = నిట్టూర్చుచున్నదీ, సుదుఃఖారామ్ = మిక్కిలి దుఃఖముచే పీడింపబడినదీ అయిన, గజరాజవధూమివ = గజరాజు తార్య వలె ఉన్నదీ (అయిన నీతను చూచెను).

తా. ఆటవికులు పట్టుకొని, ఏనుగుల గుంపుకు నాయకు డైన మగ ఏనుగుకు దూరముగా తీసికొనిపోయి స్తంభమునకు బంధించగా చాల దుఃఖముగా నిట్టూర్చుచున్న ఆర ఏనుగు వలె, అనీత చాల దుఃఖార్త యై ఉండెను. 19

మూ. ఏకయా దీర్ఘయా వేణ్యా శోభమానామయత్నతః,
నీలయా నీరదాపాయే వనరాజ్యా మహీమివ. 20

ప్ర. అ. దీర్ఘయా = పొడవైన, ఏకయా = ఒక, వేణ్యా = బడలో, అయత్నతః = అప్రయత్నముగా, శోభమానామ్ = ప్రకాశించుచున్నదీ, నీరదాపాయే = వర్షపు గడచిన ఏమ్మట, నీలయా = నల్ల నైన, వనరాజ్యా = వనపంక్తిలో ప్రకాశించుచున్న, మహీమివ = తూచి వలె ఉన్నదీ (అయిన నీతను చూచెను).

తా. దీర్ఘమైన ఒక్క బడలో సహజముగానే శోభించుచున్న అనీత, వర్షాలాంతమునందు నల్లని వృక్షపంక్తిలో ప్రకాశించుచున్న తూచి వలె ఉండెను.

మూ. ఉపవాసేన శోకేన ర్యానేన చ భయేన చ,

పరిక్షితాం కృశాం దీనామర్పాహరాం తపోదనామ్ 21

ప్ర. ఆ. ఉపవాసేన = ఉపవాసముచేతను, శోకేన = దుఃఖముచేతను, ర్యానేన = ఆలోచన చేతను, భయేన చ = భయముచేతను, పరిక్షితామ్ = ఓడించి నదీ, కృశామ్ = రిక్కిపోయినదీ, అర్పాహరామ్ = అర్ప మైన ఆహారము కంటి, తపోదనామ్ = తపస్సే రసముగా కంటి (అయిన నీరను చూచెను.)

తా. ఉపవాసముచేత, దుఃఖముచేత, ఆలోచనచేత, భయముచేత కూడ నీర దాలా దుర్బలురా లై, కృశించి లైస్యముతో నిండి యుండెను. అత్యల్ప మైన ఆహారమును తుజించుచు తీవించి ఉన్న ఆమె రామర్యాన మను గొప్ప తపస్సు వేయుచుండెను. 21

మూ. ఆయాచమానాం దుఃఖారాం ప్రాజ్ఞలిం దేవతామివ,

భావేన రఘుమఖ్యస్య రశగ్రీవవరాభవమ్. 22

ప్ర. ఆ. దేవతామివ = దేవతాశ్రీ వలె ఉన్నదీ, దుఃఖారామ్ = దుఃఖముచే పీడింపబడుచున్నదీ, భావేన = మనోభావముచేత, రఘుమఖ్యస్య = రఘువంశ రాజులలో శ్రేష్ఠుడైన రామునియొక్క (రామునిచేత), రశగ్రీవవరాభవమ్ = రావణుని వరాభవమును, ఆయాచమానామ్ = కోరుకొనుచున్నదీ (అయిన నీరను చూచెను).

తా. ఆ నీర దేవతాశ్రీ వలె ఉండెను. దుఃఖాదురా లై, అంతరి ఘటించి రాముని చేతిలో రావణునకు వరాభవము కలుగ వలె నని మనస్సుతో కోరుకొను చుండెను. 22

మూ. సమీక్షమాజాం దురదీమనిన్దితాం

సుపక్మతామ్రాయతకుక్తలోచనామ్.

ఆనువ్రతాం రామమతీవ మైథిలిం

ప్రలోభయామాస వరాయ రావణః. 23

ఇత్యాశ్చే శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే, సున్దరకాణ్డే

ఏకోనవీంశః సర్గః.

ప్ర. అ. సమీక్షమాచామ్ = నలు వైపులా చూచుచున్నదీ, గుడరీమ్ = ఏడుచున్నదీ, అనిన్దిరామ్ = నిందింపబడనిదీ, సువక్ష్మతామ్రాయత కుక్లలోచనామ్ = మంచి రెప్పలు గల. ఎఱ్ఱని, విశాల మైన తెల్లని నేత్రములు కలదీ. అరీవ = మిక్కిలి, రానుమ్ = రాముని, అనువ్రతామ్ = అనుసరించిన వ్రతము గలదీ అయిన, మైథిరీమ్ = సీతను, రావణః = రావణుడు, పరాయ = చంపుటకు, వ్రతోదయామాస = రోదపెట్టెను.

రా. అంద మైన రెప్పలతో చివర ఎఱ్ఱగాను, మధ్య తెల్లగాను ఉన్న విశాలము లైన నేత్రములు గల, రోషరేళము కూడ లేని ఆ సీత నలు వైపులా చూచుచు ఏడుచుండెను. రాముని విషయమున అచంచల మైన పాతివ్రత్యనియమము అవలంబించి ఉండెను. అర్థి సీతను రావణుడు "నేను దెప్పి నట్లు విన నిచో చంపెదను" అని భయపెట్టుచు మంచి మాటలతో కూడ ఆమెకు ఆశ చూపెను. (లేదా తనకు రావు వచ్చుటకే ఆమెను ఆ విధముగా రోదపెట్టెను).

“దారానందిని” అను శ్రీమద్రామాయదాంధ్రవాఙ్మయమునందు
సుందరకాండలో పంచమ్యుధవసర్గ సమాప్తము.

అథ వింశః సర్గః

[రావణుడు నీతను లోకపెట్టుట]

మూ. స రాం పరివృథాం దీనాం నిరావస్థాం తపస్వినీమ్,

సాకారై ర్మదురై ర్వాత్కైర్న్మదర్శయత రావణః. 1

ప్ర. అ. సః రావణః = ఆ రావణుడు, పరివృథామ్ = రాక్షసస్త్రించేత, చుట్టండినదీ, దీనామ్ = దీనురాలూ, నిరావస్థామ్ = ఆనందము లేనిదీ, తపస్వినీమ్ = జాలి వడదగినదీ అయిన, తామ్ = ఆ నీతను, సాకారైః = ఆకారములతో (హస్తముఖాదిచేష్టలతో కూడిన) వాత్కైః = మాటలతో, న్మదర్శయత = తెలిపెను.

తా. రాక్షసస్త్రిం మధ్య దీనురాలై, ఆనందము లేక రయసియస్థితిలో ఉన్న ఆ నీతకు, రావణుడు, హస్తముఖాదులతో చేష్టలు చేయుచు, నుంచి మాటలతో తన అభిప్రాయమును తెలిపెను. 1

మూ. మాం దృష్ట్యా నాగనాసోరు గూహమానా స్తనోదరమ్,

ఆదర్శనమివాత్మానం భయాన్నేతుం త్వమిచ్ఛసి. 2

ప్ర. అ. నాగనాసోరు = ఏనుగ తొండము వంటి తొడలు గలదానాః మామ్ = నన్ను, దృష్ట్యా = చూచి, స్తనోదరమ్ = స్తనములను ఉదరమును, గూహమానా = కప్పికొనుచు, త్వమ్ = నీవు, భయార్ = భయమువలన, అత్మానమ్ = తనను, ఆదర్శనమ్ = కనబరచుండుటను, నేతుమ్ = పొందించుటకు, అర్చనీవ = కోరుచున్నట్లున్నావు.

తా. ఏనుగ తొండము వంటి ఆకారము గల తొడలు గల ఆ నీతాః నీవు నన్ను చూడగానే భయపడి స్తనములను, ఉదరమును కప్పికొనుచు, అర్చనరూప అగుటకు కోరుచున్నట్లున్నావు. 2

మూ. కామయే త్యాం వికలాఽఽ బహుమన్యస్య మాం ప్రయే,
సర్వాణ్గుణసంపన్నే సర్వలోకమనోహరే. 3

ప్ర. ఆ. వికలాఽఽ = వికలము లైన నేత్రములు కందానా. సర్వాణ్గుణసంపన్నే = సమస్త ఆవయవములందు గుణములతో కూడినదానా, సర్వలోక మనోహరే = సమస్తజనులకు మనోహరురాలా, త్యామ్ = నిన్ను, కామయే = కోరుదున్నాను. ప్రయే = ఓ ప్రయురాలా. మామ్ = నన్ను, బహుమన్యస్య = గౌరవించుము.

తా. వికలము లైన నేత్రములతో, సర్వగుణసంపన్నము లైన సర్వావయవ ములతో సకలజనుల మనస్సును ఆకర్షించుచున్న ఓ సీతా! నేను నిన్ను కాపించుచున్నాను. ఓ ప్రయురాలా! నామీద ప్రేమ జూపుము. 3

మూ. నేహ కేచిన్మనుష్యా వా రాక్షసాః కామరూపిణః,
వ్యవసర్పతు తే సీతే భయం మత్తః సముత్థితమ్. 4

ప్ర. ఆ. సీతే = సీతా. ఇహ = ఇక్కడ, మనుష్యాః = మనుష్యులు గాని, కామరూపిణః = స్వేచ్ఛారూపముగల, రాక్షసాః వా = రాక్షసులు కాని, తేరిత్ = ఎవరును, స = లేరు. మత్తః = నావలన, సముత్థితమ్ = కలిగిన, తే = నీయొక్క, భయమ్ = భయము, వ్యవసర్పతు = తొంగుగాక.

తా. ఓ సీతా! నీవు భయపడుటకు ఇక్కడ మనుష్యులు గాని, కామ రూపదారు లైన రాక్షసులు గాని ఎవ్వరూ లేరు. నాకు నీపై ప్రేమయే ఉన్నది గాన నావలన కూడ నీ వేమీ భయపడవలసిన పని లేదు. 4

మూ. స్వధర్మో రక్షసాం రీరు సర్వతైవ న సంశయః,
గమనం వా పరశ్రీణాం హరణం సంప్రమథ్య వా. 5

ప్ర. ఆ. రీరు = భయస్యభావము కందానా. పరశ్రీణామ్ = పరశ్రీం యొక్క, గమనం వా = గమనము (పొందు)గాని, సంప్రమథ్య = బలాత్కరించి, హరణం వా = హరించుటగాని, రక్షసామ్ = రాక్షసులయొక్క, సర్వతైవ = అన్నివిధములచేత, స్వధర్మః = స్వధర్మము. సంశయః = సంశయము, స = లేదు.

తా. భయస్వభావము గల ఓ సీతా, పరదాత్మాగమనము, అతాత్మకించి
వరశ్రీని అవహరించుటా ఇది అన్నివిధాలా రాక్షసుల స్వధర్మము. ఏ
మాత్రము సందేహము లేదు. 5

మూ. ఏవం చైతదకామాం తు న త్వాం స్రస్త్వామి మైథిలి,
కామం కామః శరీరే మే యదాకామం ప్రవర్తతామ్. 6

ప్ర. ఆ. మైథిలి=సీతా. ఏతత్ = ఇది. ఏవమ్ = ఇట్లున్నది. కామః =
కామము. కామమ్ = అత్యంతము. యదాకామమ్ = దాని ఇష్టము వచ్చినట్లుగా.
మే = నాయొక్క. శరీరే = శరీరమునందు. ప్రవర్తతామ్ = ప్రవర్తించుగాక.
తు = కాని. అకామామ్ = కామములేని. త్వామ్ = నిన్ను. న స్రస్త్వామి =
స్పృశించను.

తా. సీతా! రాక్షసధర్మ మీ విధముగా ఉన్నది. అయినను, నా శరీర
మును కామము దాని ఇష్టము వచ్చి నట్లు ఎంత పీడించినను, నీకు నాపై ప్రేమ
కలుగు సంతవరకు నిన్ను స్పృశించను. 6

మూ. దేవి నేహ భయం కార్యం మయి విశ్వసీహ ప్రయే,
ప్రణయస్య ర త త్వేన మైవం భూః శోకలాలసా. 7

ప్ర. ఆ. దేవి = ఓ దేవీ! ఇహ = ఈ విషయమునందు. భయమ్ =
భయము. న కార్యమ్ = చేయదగినది కాదు. ప్రయే = ప్రయురాలా. మయి =
నాయందు. విశ్వసీహ = విశ్వసించుము. ర త త్వేన = యథార్థముగా. ప్రణయస్య =
ప్రేమ గలదాన వగుము. ఏవమ్ = ఇట్లు. శోకలాలసా = శోకముచేత వ్యాకులు
రాలవు. మా భూః = కామము.

తా. ఓ దేవీ! ఈ విషయమున భయపడవలసిన వని లేదు. ఓ ప్రయు
రాలా! నన్ను విశ్వసించుము. నన్ను నిజముగా ప్రేమించుము. ఈ విధముగా
శోకపీడితురాలవు కామము. 7

మూ. ఏకవేదీ ధరాశయా ధ్యానం మరిసమమృతమ్,
అస్థానేఽభ్యుపవాసశ్చ నై రాన్యోపయికాని తే. 8

ప్ర. ఆ. ఏకవేదీ = ఒంటి జడ. ధరాశయా = నేలపై వడక. ధ్యానమ్ =

విరంతరాలోచనము, మరిసమ్ = మరిస మైన, అప్పురమ్ = వస్త్రము, అస్థానే = తగని సమయమునందు, ఉపవాసశ్చ = ఉపవాసము, ఏతాని = ఇవి, తే = నీకు, దాపయితాని = ఉపయోగింపబడినవి, స = తావు.

తా. ఒంది ఇత, నేలపై వరుండుట, ఏరో ఆలోచన, మానస వస్త్రములు, నిష్కారముగా ఉపవాసము చేయుట. ఇవి నీ కే మాత్రము తగినవి తావు. ౪

మూ. విచిత్రాణి చ మాల్కాని చన్దనాన్యగరూణి చ
వివిధాని చ వాసాంసి దివ్యాన్యభరణాని చ. 9

మహర్థాణి చ పానాని శయనాన్యాసనాని చ
గీతం నృత్యం చ వాద్యం చ లభ మాం ప్రాప్య మైథిలి.

ప్ర. ఆ. మైథిలి = నీతా. మామ్ = నన్ను, ప్రాప్య = పొంది, విచిత్రాణి = విచిత్రము లైనవి, మాల్కాని = మాలలను, చన్దనాని = చందనములను, అగరూణి = అగురువులను, వివిధాని = అనేకవిధము లైనవి, వాసాంసి చ = వస్త్రములను, దివ్యాని = శ్రేష్ఠము లైనవి, అభరణాని చ = అలంకారములను, మహర్థాణి = శ్రేష్ఠము లైనవి, పానాని = పానములనూ, శయనాని = శయనములను, ఆసనాని చ = ఆసనములను, గీతమ్ = గీతమును, నృత్యం చ = నృత్యమును, వాద్యం చ = వాద్యమును, లభ = పొందుము.

తా. నీతా. నీవు నన్ను పొందినచో, నీకు విచిత్రము లైన మాలలు, చందనములు, అగురువు, అనేకవిధము లైన వస్త్రములు, శ్రేష్ఠము లైన అభరణములు, ఉత్తమము లైన మద్యములు, శయనములు, ఆసనములు, గీతము, నృత్యము, వాద్యము లభించగలవు. 9, 10

మూ. శ్రీరత్నమసి మైవం రూః కురు గాత్రేషు భూషణమ్,
మాం ప్రాప్య హి కథం ను స్యాన్త్యమనర్థా సువిగ్రహే.

ప్ర. ఆ. శ్రీరత్నమ్ = శ్రీలో రత్నము, అసి = అయి ఉన్నావు. ఏవమ్ = ఇట్లు, మా రూః = ఉండకుము. గాత్రేషు = అవయవములందు, భూషణమ్ = అలంకారమును, కురు = చేయుము, సువిగ్రహే = అంద మైన శరీరము

కందానా. మామ్ = నన్ను, ప్రావ్య = పొంది, త్వమ్ = నీవు, అనర్థా = సుఖ
భోగాదులకు అనర్థురాలవు, కథం ను = ఎట్లు, స్వాః = ఆగుదువు :

తా. సుందర మైన శరీరము గల ఓ నీతా. నీవు ప్రీతిలో రత్న మైన
కానవు. ఈ విధముగా ఉండకూడదు. అవయవములపై అలంకారములను
దరించుము. నన్ను పొందిన పిమ్మట కూడ నీవు లోగాదు అనుభవించుటకు
అయోగ్యురాలవు ఎట్లగుదువు ?

మూ. ఇదం తే రాతు సంజాతం యౌవనం వ్యతివర్తతే,
యదతీతం పునర్జైతి ప్రోతః శ్రమమపామివ. 12

ప్ర. అ. రాతు = సుందరముగా, సంజాతమ్ = పుట్టిన, ఇదమ్ = ఈ,
తే యౌవనమ్ = నీ యౌవనము, వ్యతివర్తతే = గడచిపోవుచున్నది; యత్ = ఏ
యౌవనము, శ్రమమ్ = శ్రమముగా, అతీతమ్ = గడచిపోయినదై, అపామ్ =
ఉదకముల, ప్రోతః ఇవ = ప్రవాహము వలె, పునః = మరల, నైతి = తిరిగిరాదో.

తా. మనోహర మైన నీ యౌవనము గడచిపోవుచున్నది. ఇది శ్రమ
ముగా గడచిపోయిన పిమ్మట, ప్రవహించి వెళ్లిపోయిన అంము వలె, వెనుకకు
మరలి రాదు. 12

మూ. త్వాం కృత్యోపరతో మన్యే రూపకర్తా స విశ్వస్యక్.
న హి రూపోపమా త్వన్యా తవాన్తి శుభదర్శనే. 13

ప్ర. అ. శుభదర్శనే = మంగళకర మైన దర్శనము కందానా; రూప
కర్తా = రూపమును సృష్టించిన, సః = ఆ, విశ్వస్యక్ = ప్రపంచమును సృష్టించిన
బ్రహ్మదేవుడు, త్వమ్ = నీన్ను, కృత్వా = చేసి, ఉపరతః = విరమించినాడు
అని, మన్యే = రుచిచెడను. అన్యా = మరి యొక, తవ రూపోపమా = నీ రూపము
నకు సాదీ, వాన్తి హి = లేదు కదా.

తా. మంగళకర మైన దర్శనము కందానా. సౌందర్యనిర్మాత యైన
ఆ సృష్టికర్త నిన్ను సృష్టించిన పిమ్మట, ఇక సౌందర్యమును నిర్మించుట
నిలిపివేసినాడని అనుకొనుచున్నాను. కావుననే నీ సౌందర్యమును పోలిన
సౌందర్యము మరొకరి లేదు. 13

మూ. త్వాం సమాసాద్య వై దేహి రూపయావనశాలినీమ్,
కః పుమానతివ రైర సాజ్ఞదపి పితామహః. 14

ప్ర. అ. వైదేహి = నీతా, రూపయావనశాలినీమ్ = రూపముతోను, యావనముతోను ప్రకాశించుచున్న, త్వామ్ = నిన్ను, సమాసాద్య = పొంది, సాజ్ఞ = సాజ్ఞాత్మా, పితామహః = బ్రహ్మదేవుడే అయినా, కః = ఏ, పుమాన్ = వరుషుడు, అతివ రైర = అతిక్రమించును (విడిచిపెట్టును).

తా. నీతా, రూపయావనములతో ప్రకాశించుచున్న నిన్ను చూచినదో సాజ్ఞాత్మ బ్రహ్మదేవుడు కూడ విడిచిపెట్టడు. ఇతరుం మాట చెప్పవలెనా? 14

మూ. యద్యత్పశ్యామి తే గాత్రం శీతాంశుసదృశాననే,
తస్మిన్ తస్మిన్ పృథుశ్రోణి చక్షుర్మమ నిబద్యతే. 15

ప్ర. అ. శీతాంశుసదృశాననే = చంద్రునితో సమాన మైన ముఖము గలదానా, పృథుశ్రోణి = పెద్ద కటిప్రదేశము గలదానా, తే = నీయొక్క, యద్యత్ = ఏ యే, గాత్రమ్ = అవయవమును, పశ్యామి = చూచుచున్నానో, తస్మిన్ తస్మిన్ = ఆ యా అవయవమునందు, మమ = నాయొక్క, చక్షుః = నేత్రము, నిబద్యతే = కట్ట బడుచున్నది.

తా. చంద్రునితో సమాన మైన ముఖము, పెద్ద కటిప్రదేశము గలది నీతా, నా దృష్టి నీ ఏ యే అవయవముమీద ప్రసరించుచున్నదో దానిమీదనే నిందిపోవుచున్నది. 15

మూ. తవ మైథిరి బార్యా మే మోహమేనం వినర్థయ,
బహ్వీనాము త్రమస్త్రీతాహహృతానామితస్తతః. 16
సర్వాసామేవ కద్రం తే మమాగ్రమహిషీ తవ.

ప్ర. అ. మైథిరి = నీతా, మే = నాయొక్క, బార్యా = తార్యపు, తవ = అగుము, ఏనమ్ = ఈ, మోహమ్ = అజ్ఞానమును, వినర్థయ = విడిచిపెట్టుము. ఇతస్తతః = ఆ యా ప్రాంతములనుండి, అహృతానామ్ = తీసికొనిరాబడిన, బహ్వీనామ్ = అనేక మైన, మమ = నాయొక్క, త్రమస్త్రీతామ్ = త్రమస్త్రీలలో, సర్వాసామేవ = అందరిలో, అగ్రమహిషీ = ప్రధానురాల వైన పట్టపురాణివి, తవ = అగుము, తే = నీకు, కద్రమ్ = మంగళ మగుగాక.

తా. మైథిలీ: ఈ తెలివివక్కువతనమును విడలి, నాకు భార్యను అగుము. నేను అనేకదేశములనుండి ఎందరినో ఉత్తమస్త్రీలను దీసికొని వచ్చి ఉన్నాను. నీవు, వారందరిలో ప్రధానురా లైన వట్టమహిషిని అగుము. నీకు భర్తము అగుగాక.

16

మూ. లోకేభ్యో యాని రత్నాని సంప్రమత్కాహృతాని చై, 17
రాని మే భీరు సర్వాణి రాజ్యం చైతదహం చ తే.

ప్ర. అ. భీరు = భయస్వభావము కలదానా; లోకేభ్యః = లోకముల నుండి, యాని = ఏ, రత్నాని = రత్నములు, సంప్రమత్క = విరాట్కారము చేసి, ఆహృతాని చై = దీసికొనిరావడినవో, రాని = అవి, సర్వాణి = అన్నీ, మే = నాయొక్క, ఏతద = ఈ, రాజ్యమ్ = రాజ్యము, అహం చ = నేనూ, తే = నీకు సంబంధించినవారము.

తా. ౬ భయస్వభావము కలదానా; ఆ యా లోకములను జయించి నేను దీసికొని వచ్చిన అన్ని శ్రేష్ఠవస్తువులూ, ఈ రాజ్యమూ, నేనూ కూడ నీకు చెందినవారము.

17

మూ. విజిర్య పృథివీం సర్వాం నానానగరమాలినీమ్, 18
అనకాయ ప్రదాస్యామి తవ హేతోర్విలాసిని.

ప్ర. అ. విలాసిని = విలాస కలదానా; నానానగరమాలినీమ్ = అనేక నగరముల సముదాయముతో కూడిన, సర్వామ్ = సమస్త మైన, పృథివీమ్ = భూమిని, విజిర్య = జయించి, తవ హేతోః = నీ నిమిత్తము, అనకాయ = అనక మహారాజానకు, ప్రదాస్యామి = ఇవ్వగలను.

తా. ౭. విలాసిని: అనేకనగరములతో కూడిన ఈ భూమి నంతను నీకు గాను జయించి, నీ కండ్రి యైన అనకునకు ఇచ్చెదను.

18

మూ. నేహ పశ్యామి లోకేఽన్యం యో మే ప్రతిభలో భవేత్, 19
వశ్య మే సుమహద్విర్యమప్రతిర్వన్తమాహవే.

ప్ర. అ. యః = ఎవడు, మే = నాకు, ప్రతిభః = ఎదిరిండువాడు, భవేత్ = అగునో, అట్టి, అన్యమ్ = మరి యొకనిని, ఇహ లోకే = ఈ లోకము

నందు, న పశ్యామి = చూడను. అహతే = యుద్ధమునందు, అసతిద్యన్యమ్ = ఎదిరించువాడు లేని, మే = నాయొక్క, సుమహత్ = చాల గొప్ప దైన, వీర్యమ్ = పరాక్రమమును, వశ్య = చూడుము.

తా. ఈ లోకములో నన్నెదిరించగలిగినవా రెవ్వరూ కనబడదు. యుద్ధములో ఎదిరించువా రెవ్వరూ లేని నా సుమహాపరాక్రమము ఎంతటిదో గుర్తించుము. 19.

మూ. అసక్పత్సంయుగే భగ్నా మయా విమృదితర్వణాః, 20
అశక్తాః ప్రత్యసీకేషు స్థాతుం మమ సురాసురాః.

ప్ర. అ. మయా = నాచేత, అసక్పత్ = అనేకపర్యాయములు, సంయుగే = యుద్ధమునందు, భగ్నాః = ఓడించబడినవాడూ, విమృదితర్వణాః = సంగగొట్టి బడిన ద్వంద్వములు గలవాడూ అయిన, సురాసురాః = దేవతలు రాక్షసులూ కూడ, మమ = నాయొక్క, ప్రత్యసీకేషు = ఎదుటి నేనలయందు, స్థాతుమ్ = నిలబడుటకు, అశక్తాః = అసమర్థులు.

తా. నేను ఎన్నో పర్యాయములు, యుద్ధములలో సురుంను అసురుంసూ కూడ ఓడించి వారి ద్వంద్వములను భేదించినాను. వాళ్ళెవ్వరూ నా శత్రుసేనలలో (శత్రువులుగా) నిలబడకాలరు. 20.

మూ. ఇర్య మాం క్రియరామర్య ప్రతికర్మ తవోత్తమమ్, 21
సప్రభాణ్యపసంజ్ఞాంతాం తవాణ్ణే భూషణాని త,
సాదు పశ్యామి తే రూపం సంయుక్తం ప్రతికర్మణా. 22

ప్ర. అ. మామ్ = నన్ను, ఇర్య = కోరుము. అర్య = ఇప్పుడు, తవ = నీయొక్క, ఉత్తమమ్ = ఉత్తమ మైన, ప్రతికర్మ = అంకితరణము, క్రియరామ్ = చేయబడుగాక. తవ = నీయొక్క, అణ్ణే = శరీరమునందు, సప్రభాణ్ణే = తాంతిలో కూడిన, భూషణాని త = అలంకారములు, అవసంజ్ఞాంతమ్ = మార్చబడుగాక. ప్రతికర్మణా = అంకితరణముతో, యుక్తమ్ = కూడిన, తే = నీయొక్క, రూపమ్ = రూపమును, సాదు = బాగుగా, పశ్యామి = చూడెదను.

తా. నామీద ప్రేమ చూపుము. ఇప్పుడు ఉత్తమ మైన అంకితరణము.

తేసికొనుము. నీ శరీరముమీద కాంతి గల అలంకారములను ధరించుము. నీవు చక్కగా అలంకరించుకొని యుండగా నీ రూపము చూడవలె నని ఉన్నది. 22

మూ. ప్రతికర్మాభిసంయుక్తా దాక్షిణ్యేన వరాననే,
భుజ్జ్వ భోగాన్యథాకామం పిబ భీరు రమస్య చ. 23

ప్ర. అ. వరాననే = శ్రేష్ఠ మైన ముఖము గలదానా; భీరు = భయస్వభావము కలదానా; దాక్షిణ్యేన = సరళ మైన స్వభావముతో, ప్రతికర్మాభిసంయుక్తా = అలంకరణముతో కూడుకొన్నదాన వై, యథాకామమ్ = ఇష్టము వచ్చినట్లుగా, భోగాన్ = భోగములను, భుజ్జ్వ = ఆనుభవింపుము. పిబ = త్రాగుము. రమస్య చ = క్రిరించుము.

తా. అంద మైన ముఖము గల ఓ భయస్వభావురాలా! సరళ మైన ప్రవృత్తిని అవలంబించి, చక్కగా అలంకరించుకొని, నీ కిష్టము వచ్చినట్లు భోగము లనుభవించుము: త్రాగుము; ఆనందముగా ఉండుము. 23

మూ. యథేర్చమ్ చ ప్రయచ్ఛ త్వం పృథివీం వా రనాని చ,
లలస్య మయి విస్రద్ధా ధృష్టమాజ్ఞాపయస్య చ. 24

ప్ర. అ. త్వమ్ = నీవు, పృథివీమ్ = భూమిని. రనాని చ = ధనము లను, యథేర్చమ్ = నీకు ఇచ్చవచ్చినట్లు, ప్రయచ్ఛ = దానము చేయుము. విస్రద్ధా = విశ్వాసము కలదాని వై, మయి = నా విషయమునందు, లలస్య = క్రిరింపుము. ధృష్టమ్ = నిర్భయముగా, అజ్ఞాపయస్య చ = అజ్ఞాపించుము కూడ.

తా. నీ కిష్ట మైన వారికి భూములను, ధనములను వంచిపెట్టుము. విశ్వాసముతో నన్ను కలిసి ఆనందించుము. నిర్భయముగా నన్ను అజ్ఞాపించుము. 24

మూ. సుత్రసాదాల్లలన్యాశ్చ లలన్తాం బాన్ద వాన్దవ,
ఋద్ధిం మమానుపశ్య త్వం శ్రియం తద్రే యశశ్చ మే.

ప్ర. అ. సుత్రసాదాత్ = నా అనుగ్రహము వంస, లలన్తాః = క్రిరించుచున్న, భవ = పీయొక్క, బాన్దవాః = బంధువులు, లలన్తామ్ = క్రిరించెదడు

గాక, తద్రే = మంగళవ్రదురాలా, త్వమ్ = నీవు, మమ = నాయొక్క, బుద్ధిమ్
= బుద్ధిర్యమును, మే = నాయొక్క, యశశ్చ = కీర్తిని, అనువక్యం = చూడుము.

తా. నా అనుగ్రహముచేత, నీలో పాటు నీ బంధువులా కూడ అనందించె
దరు గాక. ౬ మంగళవ్రదురాలా, నా తెంత బుద్ధిర్యము, కీర్తి ఉన్నవో
చూడుము. 25

మూ. కిం కరిష్యసి రామేఽథ సుభగే చీరవాససా,

నిక్షిప్తవిజయో రామో గతశ్రీర్యనగోచరః, 26

వ్రతీ స్థణ్ణిలకాయీ చ శక్యే జీవతి వా న వా.

ప్ర. అ. సుభగే = ౬ సుందరీ, చీరవాససా = నారబట్టలను ధరించిన, రామేఽథ
= రామునితో, కిమ్ = ఏమి, కరిష్యసి = లేయగలవు, నిక్షిప్తవిజయః = విరువ
బడిన జయము కలవాడూ, గతశ్రీః = పోయిన రాజ్యంబు కలవాడు, వన
గోచరః = వనమునందు సంచరించుచున్నవాడు, వ్రతీ = తాపసవ్రతమును అవ
లంబించిన వాడు, స్థణ్ణిలకాయీ చ = నేంపై వరుండువాడు అయిన, రామః =
రాముడు, జీవతి వా = జీవించి ఉన్నాడా, న వా = లేదా అని, శక్యే = సందే
హించుచున్నాను.

తా. ౬ సుందరీ, నారబట్టలు కట్టుకునే రామునితో ఏమి చేసెదవు?
విజయము లేక, బుద్ధిర్యము కోల్పోయి, వనములో నివసించుచు, మునివ్రతము
అవలంబించి నేంపై వరుండుకొనే ఆ రాముడు జీవించి ఉన్నాడా లేదా అనునది.
కూడ సందిగ్ధమే. 26.

మూ. న హి వైరేహి రామస్త్యాం ద్రష్టుం వా ప్యుపలవ్యతే.

పురోబలాత్తైరసీతై ర్మే మైర్జ్యోత్స్నామివావృతామ్.

ప్ర. అ. వైరేహి = సీతా, రామః = రాముడు, త్యామ్ = నిన్ను, పురో
బలాత్తైః = ముందుభాగమునందు కొంగలు గల, అసీతైః = నల్లని, మేమైః =
మేఘములచేత, అవృతామ్ = కప్పబడిన, జ్యోత్స్నామివ = వెన్నెలను వలె,
ద్రష్టుం వాసి = చూచుటకు కూడ, న హి ఉపలవ్యతే = అవకాశమును పొంద
జాలదు కదా.

తా. ౬: సీతా! ఎదుట కొంగలు ఎగురుచున్న నల్లని మేనుములు కప్పి
వేసిన వెన్నెలను వలె నిన్ను చూచుటకు కూడ రామునికి శక్యము కాదు. 27

మూ. న చాపి మమ హస్తాత్కారం ప్రాప్తుమర్హతి రామవః, 28
హిరణ్యకశిపుః కీర్తిమిన్ద్రహస్తగలామివ.

ప్ర. ఆ. హిరణ్యకశిపుః=హిరణ్యకశిపుడు, ఇన్ద్రహస్తగలామ్=ఇంద్రుని
హస్తమును పొందిన, కీర్తిమివ=కీర్తిని వలె, రామవః=రాముడు, మమ
హస్తాత్=నా హస్తమునుండి, త్యామ్=నిన్ను, ప్రాప్తుమ్=పొందుటకు, న
చాపి అర్హతి=తగదు కూడ.

తా. హిరణ్యకశిపుడు ఇంద్రుని చేతిలో దిక్కిన తన తాళ్య మైన కీర్తిని
పొంద గలిగినాడు. కాని రాముడు మాత్రము నా చేతికిన నిన్ను పొంద
జాలడు. 28

మూ. చారున్మితే చారురతి చారునేత్రే విలాసిని, 29
మనో హరసి మే భీరు సుపర్థః పన్నగం యథా.

ప్ర. ఆ. చారున్మితే=అంద మైన చిరునవ్వు గందానా, చారురతి=
అంద మైన వలువరస గందానా, చారునేత్రే=అంద మైన నేత్రములు గం
దానా, విలాసిని=విలాస గందానా, భీరు=భయస్వభావము గందానా, సుపర్థః
=గరుత్మంతుడు, పన్నగం యథా=సర్పమును వలె, మే=నాయొక్క,
మనః=మనస్సును, హరసి=హరింతుచున్నావు.

తా. తాం అంద మైన చిరునవ్వు, అంద మైన వలువరస, అంద మైన
కళ్లు, మనోహరము లైన విలాసలు గం, ౬ భయస్వభావవంతురాలి వైన సీతా!
గరుత్మంతుడు సర్పమును హరించి నట్లు, నా మనస్సును హరింతుచున్నావు.

మూ. క్లిష్టతాశేయవసనాం తన్వీమప్యనలంకృతామ్, 30
త్వాం దృష్ట్యా స్వేమ దారేమ రతిం నోపలభామ్యహమ్.

ప్ర. ఆ. క్లిష్టతాశేయవసనామ్=సరిగిపోయిన వట్టుచీర కుట్టుకున్నదానవు.
తన్వీమ్=కృశించినదానవు ఆయిన, త్యామ్=నిన్ను, అనలంకృతామపి =
అలంకరించుకొనకున్నను, దృష్ట్యా=చూచి, అహమ్=నేను, స్వేమ=నాసంబంధ

మైన, దాశేషు = దాశ్యయందు, రతిమ్ = ఆనందమును, నోవలరామి = పొందుట లేదు.

తా. నీవు సరిగిపోయిన వట్టువస్త్రము కట్టుకొని ఉన్నావు. చిక్కిపోయి నావు. ఏ ఆలంకారములూ ధరించలేదు. నీవు ఇట్టి స్థితిలో ఉన్నను నిన్ను చూచిన పిదప నా భార్యని వలన ఆనందము పొంద జాలకున్నాను. 30

మూ. ఆంతఃపురనివాసిన్యః శ్రీయః సర్వగుణాన్వితాః, 31
యావన్త్యో మమ సర్వాసామైశ్వరం కురు జానకి.

ప్ర. ఆ. జానకి = నీరా, మమ = నాయొక్క, ఆంతఃపురనివాసిన్యః = అంతఃపురములో నివసించు, సర్వగుణాన్వితాః = సమస్తగుణములతో కూడిన, యావన్త్యః = ఎందరు, శ్రీయః = శ్రీలు గలరో, సర్వాసామైశ్వరం = అందరి విషయమునందూ, ఐశ్వర్యమ్ = ఆధిపత్యమును, కురు = చేయుము.

తా. ఓ. నీరా, నా అంతఃపురములో ఉత్తమగుణవతు లైన ఎందరో శ్రీలు ఉన్నారు. వారి అందరిపైన నీకు ఆధిపత్యము లభించగలదు. 31

మూ. మమ హ్యసితకేశాన్తే లైరిలోక్యవ్రవరాః శ్రీయః, 32
తాస్త్ర్యాం పరిచరిష్యన్తి శ్రీయమప్సరసో యథా.

ప్ర. ఆ. అసితకేశాన్తే = నల్లని కేశములు గలదానా, మమ = నాయొక్క, లాః = ఆ, లైరిలోక్యవ్రవరాః = మూడు లోకములందు శ్రేష్ఠ లైన, శ్రీయః = శ్రీలు, అప్సరసః = అప్సరఃశ్రీలు, శ్రీయం యథా = ఐక్మిని వలె, త్యామ్ = నిన్ను, పరిచరిష్యన్తి = ఉపసరించగలరు.

తా. నల్లని కేశపాళము గల ఓ నీరా, మూడులోకములందూ శ్రేష్ఠ లైన నా శ్రీలు అందరూ అప్సరఃశ్రీలు ఐక్మిని నేవించి నట్లు నిన్ను నేవించ గలరు. 32

మూ. యాని వైశ్రవణే సుక్రతు రత్నాని చ ధనాని చ, 33
తాని లోకాంశ్చ సుశ్రోణి మాం ర తుజ్జ్య యథాసుఖమ్.

ప్ర. ఆ. సుశ్రోణి = అంద మైన కదివ్రణము గలదానా, సుక్రతు = అంద మైన కనుబొమ్మలు కలదానా, వైశ్రవణే = కుబేరునియందు, యాని =

ఏ, రత్నాని = రత్నములు, రసాని ర = రసములూ ఉన్నవో, తాని = వానినీ, లోకాంశ్చ = మూడులోకములను, మాం చ = నన్నూ, యథాసుఖమ్ = సుఖము కలుగు నట్లుగా, భుక్త్యు = ఆనుభవించుము.

తా. అంద మైన కనుబొమ్మలూ, కల్పప్రదేశమూ గల ఓ సీతా : కుదేరు నికి సంబంధించిన రత్నములనూ, రసములనూ, మూడు లోకములనూ, నన్నూ కూడ సుఖముగా ఆనుభవించుము. 33

మూ. న రామస్తపసా దేవి న బలేన న విక్రమైః, 34
న దనేన మయా తుల్యస్తేజసా యశసాపి వా.

ప్ర. అ. దేవి = సీతా : రామః = రాముడు, తపసా = తపస్సుచేత, పుయా = నాతో, న తుల్యః = సమానుడు కాదు. బలేన = బలముచేత, న = కాదు. విక్రమైః = వరాక్రమములచేత, న = కాదు. దనేన = రసముచేత గాని, లేజసా = లేజస్సుచేత గాని, యశసాపి వా = కీర్తిచేత గాని, న = సమానుడు కాదు.

తా. సీతా : రాముడు, తపస్సుచేత గాని, బలముచేత గాని, వరాక్రమముచేత గాని, రసముచేత గాని, లేజస్సుచేత గాని, కీర్తిచేత గాని నాతో సమానుడు కాదు. 34

మూ. పిల విహర రమస్య భుక్త్య లోగాన్
ధననిచయం ప్రదిశామి మేరిసిం చ,
మయి లల లలనే యథాసుఖం త్వం
త్వయి చ సమేత్య లలన్తు బాన్ధవాన్తే. 35

ప్ర. అ. లలనే = విలాసస్వభావము గలదానా : ధననిచయమ్ = రస నముదాయమును, మేరిసిం ర = భూమినీ, ప్రదిశామి = ఇచ్చెదను, త్వమ్ = నీవు, పిల = బ్రాగుము, విహర = విహరించుము. రమస్య = క్రీడించుము. లోగాన్ = లోగములను, భుక్త్యు = ఆనుభవించుము. యథాసుఖమ్ = సుఖముగా, మయి = నాయందు, లల = క్రీడించుము. తే = నీయొక్క, బాన్ధవాః = బంధువులు, సమేత్య = కలసి, త్వయి = నీయందు, లలన్తు = క్రీడించెదరు గాక.

తా. విలాసస్వభావము గల ఓ సీతా : నీకు రసరాశులను, భూమిని ఇచ్చెదను. నీకు ఇష్టము వచ్చి నట్లు బ్రాగుము విహరించుము; క్రీడించుము;

లోగములు అనుభవించుము; నాలో కలిసి అనందించుము. నీ బంధువు బంధురూ
కూడ నీలో కలిసి అనందించవచ్చును. 85

మూ. కుసుమితతరుణాంసంతతాని

త్రమరయుతాని సముద్రతీరతాని,

కనకవిమలహారదూషితాన్తీ

విహర మయా సహ భీరు కాననాని. 86

ఇత్యాదౌ శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సుందరకాండే

వింశః సర్గః.

ప్ర. అ. భీరు = తయస్వభావము కలదానా ; కనకవిమలహారదూషితాన్తీ
= బంగారు వికారములైన, స్వచ్ఛమైన హారములలో అలంకరింపబడిన దేహము
కలదానవై, కుసుమితతరుణాంసంతతాని = పుష్పించిన వృక్షసముదాయములలో
నిండినవి, త్రమరయుతాని = తుమ్మెదలలో కూడినవి, సముద్రతీరతాని = సముద్ర
తీరమునందు పుట్టినవి అయిన, కాననాని = అరవులను, మయా సహ = నాలో
కూడ, విహర = విహరించుము.

తా. తయస్వభావము గల సీతా ; నీవు బంగారువికారము లైన, ప్రకా
శించుచున్న హారములను అలంకరించుకొని, నాలో కలిసి, పుష్పించిన వృక్ష
ముల సముదాయములలో నిండినవి, తుమ్మెదలలో ధ్వనించుచున్నవి అయిన
సముద్రతీరమునందలి ఇత్యానవనములలో విహరించుము. 86

“కాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయతాండ్రవ్యాఖ్యానమునందు సుందర
కాండలో ఇరువదవ సర్గ సమాప్తము.

అథ ఏకవింశః సర్గః

[“నీవు రామునితో పోల్చుటకు కూడ వగని మచ్చుదవు” అని
నిందించుచు సీత రావణునిఁ బోధించుట].

మూ. తస్య తద్యచనం శ్రుత్వా సీతా రోద్రస్య రక్షసః,
ఆర్తా దీనస్వరా దీనం ప్రత్యువాచ తతః శన్తైః. 1

ప్ర. ఆ. సీతా=సీత, రోద్రస్య=దయంకరు డైన, తస్య=ఆ, రక్షసః=రాక్షసునియొక్క, తత్=ఆ, వచసమ్=వచనమును, శ్రుత్వా=విని, ఆర్తా=పీడితురాలై, దీనస్వరా=దీన మైన స్వరము గలరై, దీనమ్=దీనముగా, శన్తైః=మెల్లగా, వచః=వాక్యమును, ప్రత్యువాచ=దిరిగి పలికెను.

తా. దయంకరు డైన ఆ రావణుని మాటలు విని, సీత, దుఃఖించుచు, దీన మైన స్వరము కలరై, మెల్లగా, దీనముగా ఇట్లు పలికెను. 1

మూ. దుఃఖార్తా దుదరీ సీతా వేపమానా తపస్వినీ,
చింతయన్తీ వరాలోహ పతిమేవ పతివ్రతా,
తృణమన్త రతః కృత్వా ప్రత్యువాచ శుచిస్మితా. 2

ప్ర. ఆ. దుఃఖార్తా=దుఃఖముచేత పీడింపబడినదీ, తపస్వినీ=కాలిగొల్పు స్థితిలో ఉన్నదీ, వరాలోహ=శ్రేష్ఠ మైన కరివ్రదేశము గలదీ, పతివ్రతా=పతివ్రత, పతిమేవ=తర్కనే గూర్చి, చింతయన్తీ=ఆలోచించుచున్నదీ, శుచిస్మితా=తెల్లని చిరునవ్వు గలదీ అయిన, సీతా=సీత, దుదరీ=ఏడ్చుచున్న లై, వేపమానా=వలకపోవుచున్నదై, తృణమ్ = గడ్డివరకను, అన్తరతః=నుద్యయందు ఉండునట్లు, కృత్వా=చేసి, ప్రత్యువాచ=అందులు చెప్పెను.

తా. అంత మైన కరి వ్రదేశము, తెల్లని చిరునవ్వు గల మహాపతివ్రత యైన ఆ సీత, దుఃఖపీడితురాలై, దయనీయ మైన స్థితిలో ఏడ్చుచు, తర్కనే

తంతుడు, ప్రత్యక్షముగా రావణునితో మాటలాడుటకు స్వము లేకపోవుటచే మర్కట ఒక గర్భవరకను అర్థముగా ఉంచి, వణకిపోవుచు ఇట్లు వలికెను. 2

మూ. నివర్తయ మనో మత్తః స్యజనే క్రియతాం మనః. 3

న మాం ప్రార్థయితుం యుక్తం సునీర్ధిమివ పాపకృత్,

ప్ర. అ. మత్తః = నానుంచి, మనః = మనస్సును, నివర్తయ = మరల్చు కొనుము. స్యజనే = నీ భార్యయందు, మనః = మనస్సు, క్రియతామ్ = చేయబడుగాక. పాపకృత్ = పాపము చేయువాడు, సునీర్ధిమివ = ఉత్తమ మైన నీర్ధినివలె, మామ్ = నన్ను, ప్రార్థయితుమ్ = ప్రార్థించుటకు, న యుక్తమ్ = యుక్తము కాదు.

తా. నీ మనస్సును నామీదనుంచి మరల్చి నీ భార్యపై నిలుపుము. నీ భార్యను ప్రేమించుము. పాపములే చేసినవాడు ఉత్తమ మైన నీర్ధిని ఎట్లు ఆశించకూడదో, అట్లే నీవు నన్ను ఆశించకూడదు. 3

మూ. అకార్యం న మయా కార్యపేకవత్ప్యా విగర్హితమ్, 4

కులం సంప్రాప్తయా పుణ్యం కులే మహతి జాతయా.

ప్ర. అ. మహతి = గొప్ప, కులే = కులమునందు, జాతయా = పుట్టిన దానను, పుణ్యమ్ = వచిత్ర మైన, కుంమ్ = కులమును, సంప్రాప్తయా = పొందిన దానను, ఏకవత్ప్యా = ఒకే దర్జ కండానను (వలివ్రతను) అయిన, మయా = నాచేత, విగర్హితమ్ = నిందింపబడిన, అకార్యమ్ = చెడ్డ వని, న కార్యమ్ = చేయదగినది కాదు.

తా. నేను ఉత్తమవంశములో పుట్టి, ఉత్తమ మైన వంశములోనికి తోడలుగా వెళ్ళితిని. వలివ్రతను. నింద్య మైన ఇద్ద అకార్యమును నేను చేయజాను. 4

మూ. ఏవముక్త్యా తు వై దేహీ రావణం తం యశస్వినీ, 5

రాక్షసం వృష్ఠతః కృత్వా తూయో వచనమబ్రవీత్.

ప్ర. అ. యశస్వినీ = కీర్తి గల, వై దేహీ = నీత, తం రావణమ్ = ఆ రావణుని గూర్చి, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్త్యా = వలికి, రాక్షసమ్ = ఆ రాక్షసుని, వృష్ఠతః

వెనుకకు, కృత్వా=చేసి, భూయః=మరల, వచనమ్=వచనమును, అప్రసిక్=పరితెను.

తా. కీర్తిమందురా లెన నీత రావయినితో ఇట్లు వరికి ఆరని వైపు నీవు బ్రిప్పి, మరల ఇట్లు పరితెను. 5

మూ. నాహమావయికి భార్యా పరభార్యా సరీ తవ, 6
సాదు ధర్మమవేక్షస్య సాదు సాదువ్రతం తర.

ప్ర. అ. పరభార్యా=పరభార్యను, సరీ=పరివ్రతను అయిన, అహమ్=నేను, తవ=నీకు, బావయికి=తగిన, భార్యా=భార్యను, న=కాను, ధర్మమ్=ధర్మమును, సాదు = బాగుగా, అవేక్షస్య = పరిశీలింపుము, సాదువ్రతమ్=సత్పురుషుల వ్రతమును, సాదు=చక్కగా, తర=అచరించుము.

తా. పరభార్యను, పరివ్రతను అయిన నేను నీకు తగిన భార్యను కాను. ధర్మమును బాగుగా చూడుము. సత్పురుషులనుసరించు నియమములను చక్కగా పాదించుము. 6

మూ. యథా తవ తథాన్యేషాం దారా రక్ష్యా నిశాచర,
అత్మానముపమాం కృత్వా స్వేషు దారేషు రమ్యతామ్.

ప్ర. అ. నిశాచర=ఓ : రాక్షసుడా : తవ=నీ భార్యలు, యథా=ఎట్లా, అన్యేషామ్=ఇతరులయొక్క, దారాః=భార్యలు, తథా=అట్లే, రక్ష్యాః=రక్షింపదగినవారు. అత్మానమ్=తననే, ఉపమామ్=ఉపమానముగా, కృత్వా=చేసికొని, స్వేషు=తన సంబంధ మైన, దారేషు=భార్యలయందు, రమ్యతామ్=రమించబడుగాక.

తా. ఓ రాక్షసుడా : నీ భార్యలు ఎట్లు రక్షింపదగినవారో ఇతరుల భార్యలు కూడ అట్లే రక్షింపదగినవారు. అందుచేత నిన్నే ఉపమానము చేసి చూచుకొని, నీ భార్యలను ఇతరులు అభిమర్శించినతో నీ తెట్లుండునో అట్లే నీవు ఇతరుల భార్యలను అభిమర్శించినతో వారి కుండు నను విషయము గ్రహించి, నీ భార్యలతో నీవు రమింపుము. 7

మూ. అచుష్టం స్వేషు దారేషు చపలం చలితేన్ద్రియమ్, 8
నయన్తి నికృతీప్రజ్ఞం పరదాతాః పరాధవమ్.

ప్ర. ౪. స్వేమ = తన సంబంధ మైన, తారేమ = తార్యంయందు, అరుష్టమ్ = సంకృప్తి చెందనివాడూ, తవరిమ్ = తపంస్వభావము కలవాడూ, చరితేన్ద్రీయమ్ = చరించిన ఇంద్రియములు కలవాడూ అయిన, నికృతివ్రజ్జమ్ = నీరబ్ధి గలవానిని, పరదారా = పరతార్యలు, పరాభవమ్ = పరాభవమును, నయన్తి = పొందించెదరు.

తా. తపంస్వభావుడై, తన తార్యంలో సంకృప్తి చెందక ఇంద్రియ నిగ్రహము లేకుండా ఉన్న నీరబ్ధి కలవానిని, పరతార్యలు పరాభవమును పొందించుదు. (అనగా పరదారాసక్తి వాని వతనమునకు పోతు వగును). 8

మూ. ఇహ సన్తో న వా సన్తి సతో వా నానువర్తసే, 9
తథాహి విపరీతా తే బుద్ధిరాచాకవర్తితా.

ప్ర. ౪. ఇహ = ఈ దేశములో, సన్తః = సత్పురుషులు, న వా సన్తి = లేరా : సతః = ఉన్నవారిని, నానువర్తసే వా = నీవు అనుసరించుటలేరా : తథా హి = అది యుక్తమే (ఎందుచేత ననగా), ఆచారవర్తితా = సదాచారములో కూర్చు మైన, తే = నీయొక్క, బుద్ధిః = బుద్ధి, విపరీతా = విపరీతముగా ఉన్నది.

తా. నీ బుద్ధి సత్ప్రవర్తన లేక విపరీతముగా ప్రసరించుచున్నది; ఈ దేశములో నీకు సద్బుద్ధి బోధించే మంచివారే లేరా, ఉన్నా వారి మాటను నీవు వినుటలేరా : 9

మూ. వరో మిథ్యావ్రణీరాత్మా పథ్యముక్తం విచక్షణై, 10
రాక్షసానామభావాయ త్వం వా న వ్రతిపద్యసే.

ప్ర. ౪. మిథ్యావ్రణీరాత్మా = అయుక్తమార్గమునందు నడవలడుచున్న బుద్ధి గల, త్వమ్ = నీవు, విచక్షణై = నీరియందు నేర్పు గలవారిచేత, ఉక్తమ్ = చెప్పబడిన, పథ్యమ్ = హిత మైన, వరః = వతనమును, రాక్షసానామ్ = రాక్షసుల యొక్క, అభావాయ = నాశముకొరకు, న వ్రతిపద్యసే = గ్రహించుటలేరా :

తా. ధర్మమార్గము తెలిసిన సత్పురుషులు నీకు హితమును ఉపదేశించినా అధర్మమార్గమునందు ప్రవర్తించుచున్న దిత్తము గల నీవు, రాక్షసుల వినాశము కాపురించుటచే ఆ ఉపదేశమును లెక్కచేయట లేరా.

మూ. అకృతాత్మానమాసాద్య రాతానమనయే రతమ్. 11
సమృద్ధాని విసశ్యన్తి రాష్ట్రాణి నగరాణి చ.

ప్ర. ఆ. అకృతాత్మానమ్ = అదుపులో ఉంచుకొనబడని బుద్ధిగలవాడు, అనయే = చెడు మార్గమునందు, రతమ్ = జనక్తి కలవాడూ అయిన, రాతానమ్ రాతాను, అసాద్య = పొంది, సమృద్ధాని = విశ్వర్య సంపన్నము లైన, రాష్ట్రాణి = రాష్ట్రములు, నగరాణి చ = నగరములూ కూడ, విసశ్యన్తి = నశించును.

తా. మనస్సు అదుపులో లేక అమార్గమునందు ప్రవర్తించు రాతా పరి పాలనలో విశ్వర్యసంపన్నము లైన రాష్ట్రములు, నగరములూ కూడ నశించును. 11

మూ. తథేయం త్వాం సమాసాద్య లజ్జా రత్నో మసంకులా. 12
ఆపరాధాత్తవైకస్య నచిరాద్వివశిష్యతి.

ప్ర. ఆ. తథా = అ విధముగా ఉన్న, త్వామ్ = నిన్ను, సమాసాద్య = పొంది, రత్నో మసంకులా = శ్రేష్ఠ మైన వస్తువుల సమూహముతో నిండిన, ఇయమ్ = ఈ, లజ్జా = లంక, ఏకస్య = ఒక్క, తవ = నీయొక్క. ఆపరాధాత్ = ఆపరాధమువలన, నచిరాత్ = కొద్ది కాలములో, వివశిష్యతి = నశించ గలదు.

తా. అలాంటి నీవు రాజుగా తొరకుటచే నకలైశ్వరసంపన్న మైన ఈ లంక నీ ఒక్కని మూలమున, కొద్ది కాలములో నశించగలదు. 12

మూ. స్యకృతైర్దన్యమానస్య రావణాదీర్హదర్శినుః. 13
అభినన్దన్తి ధూరాని వినాశే పాపకర్మణః.

ప్ర. ఆ. రావణ = ఓ. రావణా. అదీర్హదర్శినుః = దూర దృష్టి లేనివాడు, స్యకృతైః = తనచేత చేయబడిన దుష్కార్యములచేత, హన్యమానస్య = కొట్టి అడుచున్నవాడు అయిన, పాపకర్మణః = పాపకర్మలు చేయువాని యొక్క, వినాశే = వినాశము కలిగి నప్పుడు, ధూరాని = ప్రాణులు, అభినన్దన్తి = సంతోషించును.

రా. దీర్ఘదృష్టి లేని పాపాత్ముడు, తను చేసిన పనులే దెబ్బ తీయగా నశించి పోవుచున్నపుడు, వానిని చాలి సకలప్రాణులు సంతోషించును. 18

మూ. ఏవం త్వాం పాపకర్మాణం వక్ష్యన్తి నికృతా జనాః,
ద్విష్ట్యేతద్ వ్యసనం ప్రాప్తో రౌద్ర ఇత్యేవ హర్షిరాః.

ప్ర. అ. ఏవమ్ = ఇట్లు నశించిన, పాపకర్మాణమ్ = పాపకర్మలు గల, త్వామ్ = నిన్ను గూర్చి, నికృతాః = నీచేత అవమానింపబడిన, జనాః = జనులు, హర్షిరాః = సంతోషించినవారై, రౌద్రః = క్రూరుడైన రావణుడు, ద్విష్ట్యా = దైవవశముచేత, ఏతత్ = ఈ, వ్యసనమ్ = ఆవరణ, ప్రాప్తః = పొందినాడు, ఇత్యేవ = అని, వక్ష్యన్తి = పంకగలరు.

రా. పాపకర్మలు చేయుచున్న నీవు కూడ ఇట్లే నశించగలవు. అప్పుడు నీచే పీడింపబడిన వారందరూ సంతోషించును. "మన అదృష్టము కొంది ఈ క్రూరునికి ఇట్టి అవర వచ్చినది" అనుకొనెదరు. 14

మూ. శక్యా లోభయితుం నాహమైశ్వర్యేణ ధనేన వా. 15
అనన్యా రాఘవేదాహం బాస్కరేణ ప్రతా యతా.

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, ఐశ్వర్యేణ = ఐశ్వర్యముచేత గాని, ధనేన వా = ధనముచేత గాని, లోభయితుమ్ = లోభ పెట్టుటకు. న శక్యా = శక్యమైన రానను కాను. ప్రతా = కాంతి, బాస్కరేణ యతా = సూర్యునితో వదిలి, అహమ్ = నేను, రాఘవేణ = రామునితో, అనన్యా = వేరుకానిదానిని.

రా. ఐశ్వర్యమునూ, ధనమునూ, చూపించి నన్నెవరూ లోభపెట్టకొందు. కాంతి సూర్యునినుండి ఏ విధముగా వేరు కాదో ఆ విధముగా నేను రామునినుండి వేరు కాను. 15

మూ. ఉపరాయ భుజం తస్య లోకనాథస్య సర్కరమ్, 16
కథం నామోపదాస్యామి భుజమన్యస్య కన్య చిత్.

ప్ర. అ. లోకనాథస్య = సకలలోక ప్రభువైన, తస్య = ఆ రాముని యొక్క, సర్కరమ్ = పూడింపబడిన, భుజమ్ = భుజమును, ఉపరాయ = రల

గడగా చేసికొని, అన్యన్య = ఇతరు డైన, కన్య చిత్ = ఏ ఒక్కనియొక్కయో, భుజమ్ = భుజమును, కదం నామ = ఎట్లు, ఉపరాస్యామి = తంగడగా గ్రహించ గలను.

తా. ఇంతకొనిమూ, సకలలోకనాడు డైన ఆ రాముని భుజమును తం గడగా ఉపయోగించుకొని సుఖముగా నిద్రించిన నేను ఎవ్వతో మరొక్కని భుజమును తంగడగా ఎట్లు స్వీకరించగలను, 16

మూ. అహమౌపయికి భార్యా తస్యైవ వసుదావతే, 17
వ్రతస్సాతన్య విప్రన్య విద్యేవ విదితాత్మనః.

ప్ర. అ. వ్రతస్సాతన్య = విద్యావ్రతస్సానము చేసిన, విదితాత్మనః = వ్రతార్థ మైన బుద్ధి గల, విప్రన్య = బ్రాహ్మణునకు, విద్యా ఇవ = విద్య వలె, అహమ్ = నేను, వసుదావతే = ఈ భూమి కంతకి వ్రతు డైన, తస్యైవ = ఆ రామునకే, ఔపయికి = తగిన, భార్యా = భార్యను.

తా. వేదాధ్యయనము చేయుటకు ఆనందించిన వ్రతమును పూర్తి చేసి కొన్న బ్రాహ్మణునకు ఆ వేదవిద్య ఏ విధముగా తగి యుండునో అట్లే నేను సమస్త మైన భూమికి వ్రతు డైన ఆ రామునకు మాత్రమే భార్య నగుటకు తగిన దానను. 17

మూ. సాదు రావణ రామేణ మాం సమానయ దుఃఖితామ్, 18
వనే వాళితయా సార్థం కరేద్యేవ గజాధిపమ్.

ప్ర. అ. రావణ = ఓ రావణా, దుఃఖితామ్ = దుఃఖితురాల నైన, మామ్ = నన్ను, గజాధిపమ్ = గజశ్రేష్ఠమును, వనే = వనమునందు, వాళితయా = ఆడు డైన, కరేద్యేవ = ఏనుగుతోవలె, రామేణ సార్థమ్ = రామునితో కూడ, సాదు = బాగుగా, సమానయ = చేర్చుము. (వాళితా శబ్దమునకు, శ్రీలింగ, కరేణ శబ్దమునకు ఆదవీనుగ అనే అర్థము).

తా. ఓ రావణా, అరణ్యములో ఆడ ఏనుగును గజరాజుతో చేర్చి నట్లు, దుఃఖితురాల నైన నన్ను రామునితో చేర్చుము. అది యుక్తము. 18

మూ. మిత్రమౌపయికం కర్తుం రామః స్థానం పరీష్పరా, 19
వదం దానిచ్చరా మోరం త్వయాసౌ పురుషర్షతః.

ప్ర. అ. అసౌ = ఈ, పురుషర్షభః = పురుషశ్రేష్ఠుడైన, రామః = రాముడు, స్థానిమ్ = స్థానమును, వరీప్సగా = కోరుదున్నవాడవు, ఘోరమ్ = ఘోరమైన, వరమ్ = వరము, అనిచ్ఛతా చ = కోరని, త్వయా = నీచేత, మిత్రమ్ = స్నేహితుడుగా, కర్తుమ్ = చేయుటకు, బివయికమ్ = తగినది.

రా. నీవు నీ రాజ్యమునకు ప్రభువుగా ఉండవలె నన్నచో, ఘోరమైన మరణము పొందకుండా జీవించ వలె నన్నచో పురుషశ్రేష్ఠుడైన ఆ రామునితో స్నేహము చేసికొనుట మంచిది. 19

మూ. విదితః న హి ధర్మజ్ఞః శరణాగతవత్సలాః, 20
తేన మైత్రీ భవతు తే యది జీవితుమిచ్ఛసి.

ప్ర. అ. ధర్మజ్ఞః = ధర్మముల నెరిగిన, సః = ఆతడు, శరణాగతవత్సలాః = శరణుజొచ్చినవారియందు ప్రేమ కలవాడుగా, విదితః హి = ప్రసిద్ధుడు కదా, జీవితుమ్ = జీవించుటకు, ఇచ్ఛసి యది = కోరిన దైతే, తే = నీకు, తేన = ఆ రామునితో, మైత్రీ = స్నేహము, భవతు = అగుగాక.

రా. ధర్మము లన్ని తెలిసిన ఆ రాముడు శరణాగతవత్సలుడను విషయము లోకప్రసిద్ధము. నీకు జీవించవలె నను కోరిక ఉన్నచో ఆ రామునితో స్నేహము చేసికొనుము. 20

మూ. ప్రసాదయస్య త్వం త్రైనం శరణాగతవత్సలమ్, 21
మాం దాస్మై నియతో భూత్వా నిర్భాతయితుమర్హసి.

ప్ర. అ. త్వమ్ = నీవు, శరణాగతవత్సలమ్ = శరణుజొచ్చిన వారిపై తారిగం, ఏనమ్ = ఈ రాముని, ప్రసాదయస్య చ = అనుగ్రహించ చేసుకొనుము. ప్రయతః = నియమవంతుడవు, భూత్వా = అయి, మామ్ = నన్ను, దాస్మై = ఈ రామునకు, నిర్భాతయితుమ్ = తిరిగి ఆవృతెప్పుటకు, అర్హసి = తగియున్నావు.

రా. శరణాగతవత్సలుడైన ఈ రాముని అనుగ్రహించచేసుకొనుము, నన్ను యథావిధిగా మరల రామునకు సమర్పించుము. 21

మూ. ఏవం హి తే తవేత్స్యన్తి సంప్రదాయ రఘూత్తమే, 22
అన్యథా త్వం హి కుర్వాణో వరం ప్రాప్స్యసి రావణ.

ప్ర. ఆ ఏవమ్ = ఈ విధముగా, రఘూత్తమే = రామునియందు (రామునికు), సంప్రదాయ = ఇచ్చి, తే = నీకు, త్వన్తి = క్షేమము, తవేత్ = ఆగును. రావణ = రావణా : త్వమ్ = నీవు, అన్యథా = మరి యొక విధముగా, కుర్వాణా = చేయువాడ వై, వరమ్ = వరను, ప్రాప్స్యసి = పొందగలవు.

రా. రావణా : ఈ విధముగా నన్ను రామునకు తిరిగి ఇచ్చివేసినచో నీకు క్షేమము కలుగును. నీవు మరొక విధముగా చేసినచో నీకు మరణము తప్పదు. 22

మూ. వర్ణయేద్యజ్ఞముత్స్పృష్టం వర్ణయేదస్తకశ్చిరమ్, 23
త్వద్విధం తు న స క్రుద్ధో లోకనాథః స రాఘవః.

ప్ర. ఆ. త్వద్విరమ్ = నీవందిచానిని, ఉత్స్పృష్టమ్ = ప్రయోగించబడిన, వజ్రమ్ = వజ్రాయుధము, వర్ణయేత్ = విడిచిపెట్టవచ్చును, చిరమ్ = చిరకాలము, అస్తకః = యముడు కూడ, వర్ణయేత్ = విడిచిపెట్టవచ్చును. సంక్రుద్ధః కోపించిన, లోకనాథః = లోకముల ప్రభు వైన, సః = ఆ, రాఘవః = రాముడు మాత్రము, న = విడిచిపెట్టడు.

రా. ఇంద్రుడు ప్రయోగించిన వజ్ర మైనను నీవందిచానిని ఏమీ చేయలేక విడిచిపెట్టవచ్చును; యముడు కూడ లాలకాలము పాటు విడిచిపెట్టవచ్చును. కోపము వచ్చినచో, ఆ లోకనాథుడైన రాముడు మాత్రము విడిచిపెట్టడు. 23

మూ. రామస్య ధనుషః శబ్దం శ్రోష్యసి త్వం మహాస్వనమ్,
శతక్రతువిస్ఫుష్టస్య నిర్హోషమశనేరివ. 24

ప్ర. ఆ. శతక్రతువిస్ఫుష్టస్య = దేవేంద్రునిచేత ప్రయోగించబడిన, అశనేః = వజ్రాయుధముయొక్క, నిర్హోషమన = మహద్భయని వంటి, రామస్య = రామునియొక్క, ధనుషః = ధనుస్సుయొక్క, మహాస్వనమ్ = గొప్ప ధ్వని గల, శబ్దమ్ = శబ్దమును, త్వమ్ = నీవు, శ్రోష్యసి = వినగలవు.

తా. నీవు అచిరకాలములో, ఇంద్రుడు ప్రయోగించిన వజ్రాయుధము. ధ్వని వంటి, దిక్కులను పిక్కటిల చేయు రామరసుధ్వనిని విసగంపు. 24

మూ. ఇహ శీఘ్రం సుపర్యాతో జ్వలితాస్యా ఇవోరగాః, 25
ఇషవో నివరిష్యంతి రామలక్ష్మణలక్షణాః.

ప్ర. అ. సుపర్యాణః = మంచి కణుపులు కంటి, జ్వలితాస్యాః = ప్రజ్వలింతుచున్న ముఖములు గల, ఉరగాః ఇవ = సర్పముల వలె ఉన్నవీ, రామ. లక్ష్మణలక్షణాః = రామలక్ష్మణుల చిహ్నములు గలవీ అయిన, ఇషవః = బాణములు, ఇహ = ఈ లంకానగరమునందు, నివరిష్యంతి = పడగంపు.

తా. గట్టి కణుపులతో, మండుచున్న ముఖములు గల సర్పముల వలె భయంకరము లై, రామలక్ష్మణుల పేర్లతో చిహ్నితము లైన బాణములు శీఘ్ర కాలములో ఈ లంకానగరమునందు పడగంపు. 25

మూ. రజాంసి పరినిప్పుంతః పుర్ణామస్యాం సమంతః, 26
అసంపాతం కరిష్యంతి పతంతః కజ్జివాససః.

ప్ర. అ. కజ్జివాససః = (సూటిగా వేగముగా పోవుటలై) గ్రద్ద రెక్కలు కట్టిన బాణములు, అస్యామ్ = ఈ, పుర్ణామ్ = పట్టణమునందు, సమంతః = అంతటా, రజాంసి = రాక్షసులను, పరినిప్పుంతః = కొట్టుచున్నవై, అసంపాతమ్ = చోట లేకుండు సట్లు, కరిష్యంతి = చేయగలవు.

తా. రామలక్ష్మణుల బాణములు, ఈ నగరములో అంతటా, రాక్షసులను చంపుచు, ఈ నగరము నంతను, కప్పివేయగలవు. 26

మూ. రాక్షసేన్ద్రమహాసర్పాన్ స రామగరుడో మహాన్ 27
ఉద్ధరిష్యతి వేగేన వైనతేయ ఇవోరగాన్.

ప్ర. అ. మహాన్ = గొప్పవాడైన, సః = ఆ, రామగరుడః = రాముడనే గరుడకుండుడు, రాక్షసేన్ద్రమహాసర్పాన్ = రాక్షసులనే మహాసర్పములను, వైనతేయః = గరుడకుండుడు, ఉరగానివ = సర్పములను వలె, వేగేన = వేగముతో, ఉద్ధరిష్యతి = పెరిలించివేయగలడు.

రా. గరుత్మంతుడు సర్పాంను ఎకిరించివేసి నట్లు రాము డవే ఆ గొప్ప అంజారి యైన గరుత్మంతుడు రాక్షసు లనే సర్పాంను పెకిరించివేయగండు.

మూ. అవనేష్యతి మాం తర్తా త్వత్తః శ్రుమధిన్దమా, 28

అసురేభ్యః శ్రీయం దీప్తాం విష్ణుత్రిలిరివ క్రమైః.

ప్ర. ఆ. ఆరిందమః = శత్రువినాశకు డైన, తర్తా = నా తర్త, మామ్ = నన్ను, త్వత్తః = నీవద్దనుండి, విష్ణుః = విష్ణువు, త్రిలిః = మూడు, క్రమైః = పాదవిన్యాసముల చేత, దీప్తామ్ = ప్రకాశించుచున్న, శ్రీయమ్ = లక్ష్మిని, అసురేభ్యః ఇవ = రాక్షసులనుండి వలె, అవనేష్యతి = దీసికొనిపోగండు.

రా. విష్ణువు మూడు అడుగులు వేసి, ప్రకాశించుచున్న లక్ష్మిని అసురులనుండి దీసికొనిపోయి నట్లు నా తర్త యైన రాముడు, శ్రుముగా నన్ను నీ వద్దనుండి దీసికొనిపోగండు. 28

మూ. జనస్థానే హతస్థానే నిహతే రక్షసాం లలే, 29

అశక్తేన త్వయా రక్షః కృతమేతదసాదు వై.

ప్ర. ఆ. రక్షసామ్ = రాక్షసులయొక్క, లలే = నైన్యము, నిహతే = చంపబడిన దగుచుండగా, జనస్థానే = జనస్థానము, హతస్థానే = హతుల స్థాన మైపోయిన దగుచుండగా, రక్షః = ఓ రాక్షసుడా, అశక్తేన = అశక్తుర వైన, త్వయా = నీచేత, ఏతత్ = ఈ, అసాదు = చెడ్డ పని, కృతం వై = చేయబడినది.

రా. ఓ రాక్షసా, రాముడు రాక్షసనైన్యమును చంపివేయుటచేత, జనస్థానము హతస్థానము (చర్చినవాళ్ల స్థానము) అయినది. అప్పుడు నీ వేమీ చేయకాంక ఈ చెడ్డ పని చేసితివి (నన్ను అవహించితివి). 29

మూ. అశ్రమం తు తయోః కూన్యం ప్రవిశ్య నరసింహయోః,

గోచరం గతయోర్భ్రాత్రోరవనీతా త్వయాదమ.

ప్ర. ఆ. అథమ = ఓ నీకుడా, నరసింహయోః = నరశ్రేష్ఠు డైన, తయోః = ఆ, బ్రాహ్మ = సోదరులు, గోచరమ్ = వెలువలి ప్రదేశమును గూర్చి, గతయోః = వెళ్ళినవా రగుచుండగా, కూన్యమ్ = వారు లేని, అశ్రమమ్ =

అశ్రమమును, ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి, త్యయా = నీరేత, అవసీతా = అవహరించు
చెడిరిని.

తా. ఓరీ! నీయదా! నదులలో శ్రేష్ఠులైన ఆ రామలక్ష్మణులు లిద్దరూ
లైటకు పోయి నవుడు వాడు లేని అశ్రమములో ప్రవేశించి, నీవు నన్ను అవహ
రించినావు. 80

మూ. న హి గన్ధముపాప్రూయ రామలక్ష్మణయోస్త్వయా. ౩1
శక్యం సందర్శనే స్థాతుం శునా శార్థూలయోరివ

ప్ర. అ. శునా = కుక్కరేత, శార్థూలయోరివ = పెద్దపులులయొక్క
వలె, రామలక్ష్మణయోః = రామలక్ష్మణులయొక్క, గన్ధమ్ = గంధమును,
ఉపాప్రూయ = వాసనచూచి, త్యయా = నీరేత, సందర్శనే = వారి దృష్టిలో,
స్థాతుమ్ = నిలచుట, న శక్యం హి = శక్యము కాదు కదా.

తా. పెద్ద పులుల గంధమును వాసన చూచిన కుక్క వాటి ఎదుట
ఎట్లు నిలువజాలరో, అట్లే రామలక్ష్మణుల గంధము వాసన చూచిన పిమ్మట
నీవు వారి ఎదుట నిలువజాలవు కదా.

మూ. తస్య తే విగ్రహే తాభ్యాం యుగగ్రహణ పున్ధిరమ్. ౩2
వృత్ర స్యేచ్ఛేన్ద్రబాహుభ్యాం బాహోరేకస్య విగ్రహే.

ప్ర. అ. తస్య = అట్టి, తే = నీకు, తాభ్యామ్ = వారిద్దరితో, విగ్రహే =
విరోధము కలుగగా, ఇన్ద్రబాహుభ్యామ్ = ఇంద్రుని రెండు బాహువులతో,
వృత్రస్య = వృత్రాసురునియొక్క, ఏకస్య = ఒక్క, బాహోః = బాహువు
యొక్క, విగ్రహే ఇవ = విరోధము కలిగినప్పుడు వలె, యుగగ్రహణమ్ =
వ్రతిదర్శనార్థిగా ఉండుట, పున్ధిరమ్ = స్థిరము కానిది.

తా. ఇంద్రుని రెండు బాహువులతో పోరాడవలసివచ్చి నప్పుడు వృత్రా
సురిని ఒక్క బాహువు నింపజాల నట్లు వారిద్దరితో వచ్చిన యుద్ధములో నీవు
నింప గలుగుట కల్గి. 82

మూ. క్షిప్రం తవ స నాతో మే రామ! సోమిత్రిణా సహ, ౩3
తోయమర్పమివాదిర్యః ప్రాణానారాన్యతే శరైః.

ప్ర. ఆ. మే నాథః = నా తర్ర యైన, సః రామః = ఆ రాముడు, సౌమి
 త్రిణా సహ = లక్ష్మణునితో కూడినవాడై, ఆదిత్యః = సూర్యుడు, ఆర్యమ్ =
 స్వల్ప మైన, రోయమివ = ఉరకమును వలె, శరైః = బాణములతో, తవ = నీ
 యొక్క, ప్రారాన్ = ప్రాణములను, క్షిప్రమ్ = క్షిప్రముగా, ఆరాస్యతే =
 గ్రహించగలడు.

తా. ఆదిరకాలముతో నా తర్ర యైన రాముడు లక్ష్మణునితో కలిసి
 వచ్చి బారతక్కువగా ఉన్న జంమును సూర్యుడు ఎండింపచేసినట్లు బాణములతో
 నీ ప్రాణములను తీసివేయగలడు. 33

మూ. గిరిం కుబేరస్య గతోఽథవారయం
 సఖాం గతో వా వరుణస్య రాజ్ఞః,
 ఆసంశయం రాశరభేర్న మోక్ష్యసే
 మహాద్రుమః కాలహతోఽశనేరివ. 34

ఇత్యార్థే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సున్దరకాండే
 ఏకవింశః సర్గః.

ప్ర. ఆ. కాలహతః = కాలముతేత హతుడ వైన నీవు, కుబేరస్య =
 కుబేరునియొక్క, గిరిమ్ = పర్వతమును గూర్చి, అతవా = లేక, ఆంయమ్ =
 అతని గృహమును గూర్చి, గతః = వెళ్ళినను, రాజ్ఞః = రాజైన, వరుణస్య =
 వరుణునియొక్క, సఖామ్ = సఖను గూర్చి, గతో వా = వెళ్ళినను, మహాద్రుమః
 = మహావృక్షము, అశనేరివ = పిడుగునుండి వలె, రాశరభేః = రామునినుండి,
 స మోక్ష్యసే = విడిపించుకొనజాలవు.

తా. నీవు నళిండు కాలము సమీపించినది. మహావృక్షము తనపై పడు
 చున్న పిడుగును వీ విధముగా తప్పించుకొనజాలడో, అట్లే నీవు, కైలాస
 పర్వతమునకు పారిపోయినను, కుబేరుని ఆంకాపురికి వెళ్ళినను, రాజైన వరుణుని
 సఖకు పారిపోయినను రామునినుండి తప్పించుకొనజాలవు.

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాధర్వాణ్యానమునందు
 సుందరకాండలో ఇరువదియొకటవ సర్గ సమాప్తము.

అథ ద్వావింశః సర్గః

[రావణుడు నీలకు రెండు మానముల గతులు ఇచ్చెడు. నీల రావణుని నిందించుట, రావణుడు నీలను భయపెట్టె, అయిన రక్షించు మంత్రవలసినదిగా రాక్షసశ్రీలను ఆదేశించుట, శ్రీలతో కలిసి అంతః పురమునకు పోవుట].

మూ. సీతాయా వచనం శ్రుత్వా పరుషం రాక్షసేశ్వరః.

ప్రత్యువార తతః సీతాం విప్రియం ప్రయదర్శనమ్. 1

ప్ర. అ. రాక్షసేశ్వరః = రావణుడు, పరుషమ్ = పరుష మైన, సీతాయాః = సీతయొక్క, వచనమ్ = వచనమును, శ్రుత్వా = విని, తతః = పిమ్మట, ప్రయదర్శనమ్ = ప్రయము వలె కనబడు, విప్రియమ్ = అప్రియ మైన వాక్యమును, సీతామ్ = సీతనుగూర్చి, ప్రత్యువార = తిరిగి వలికెను.

తా. రావణుడు పరుషము లైన సీత మాటలు విని, పైకి ప్రయములుగా ఉన్నట్లు కనబడు అప్రియము లైన మాటలు ఈ విధముగా పలికెను. 1

మూ. యథా యథా సాన్త్యయితా వశ్యః శ్రీదా తథా తథా.

యథా యథా ప్రయం వక్తా వరిధూతన్తథా తథా. 2

ప్ర. అ. శ్రీదామ్ = శ్రీంకు, యథా యథా = ఏ యే విధముగా, సాన్త్యయితా = బుద్ధిగించువాడో, తథా తథా = ఆ యా విధముగా, వశ్యః = స్వార్థిను కగును. యథా యథా = ఏ యే విధముగా, ప్రయమ్ = ప్రయమును, వక్తా = చెప్పువాడో, తథా తథా = ఆ యా విధముగా, వరిధూతః = తిరస్కరించబడును.

తా. శ్రీలను బుద్ధిగించిన కొందరి పురుషుడు వాళ్ళకు స్వార్థిను కగును. ఇతడు మనకు రాను తని వాళ్లు కావించుట, మరి మాటలు చెప్పిన కొందరి ఇతనిని వాళ్లు తిరస్కరించుచుండును. 2

మూ. సంనియచ్ఛతి మే క్రోధం త్వయి కామః సముత్థితః,
ద్రవతోఽమార్గమాసాద్య హయానివ సుసారథిః. 3

ప్ర. అ. త్వయి=నీ విషయమున, సముత్థితః=ఉదయించిన, కామః=కామము, సుసారథిః=మంచి సారథి, అమార్గమ్=అ మార్గమును, అసాద్య=పొంది, ద్రవతః=పరుగెత్తుచున్న, హయానివ=గుఱ్ఱముండు వలె, మే=నా యొక్క, క్రోధమ్=కోపమును, సంనియచ్ఛతి=అణచుచున్నది.

కా. నాకు నీయం దున్న కామము, చెడు మార్గమునందు, పరుగెత్తుచున్న గుఱ్ఱముండు సారథి నిగ్రహించి నట్లు నా కోపమును అణచివేయుచున్నది. 3

మూ. వామః కామో మనుష్యాణాం యస్మిన్ కిల నిబర్హతే,
జనే తస్మింస్త్యసుక్రోశః స్నేహశ్చ కిల జాయతే. 4

ప్ర. అ. మనుష్యాణామ్=మనుష్యులయొక్క, కామః=కామము, వామః=ప్రతికూలస్వభావము గలది. యస్మిన్=ఏ, జనే=జనునియందు, నిబర్హతే=కట్టబడునో, తస్మిన్=అ జనునియందు, అసుక్రోశః=జారి, స్నేహశ్చ=స్నేహము, జాయతే కిల=కలుగుచుండును కదా.

కా. నిజముగా కామము ప్రతికూలస్వభావము కలది. ఎందుచేత ననగా ఏ వ్యక్తిపై కామము కలుగునో ఆ వ్యక్తిపై జారి, స్నేహము కూడ కలుగుచుండును. 4

మూ. ఏతస్మాత్కారణాన్న త్వాం మావయామి వరాననే,
పరాత్తామవమానార్థాం విత్యాప్రవ్రజితే రథామ్. 5

ప్ర. అ. వరాననే=నుందర మైన ముఖము గలదానా, ఏతస్మాత్=ఈ, కారణాత్=కారణమువలననే, పరాత్తామ్=వరకు తగినదాననూ, అవమానార్థామ్=అవమానమునకు తగినదాననూ, విత్యాప్రవ్రజితే=కవటవనవాసము చేయు రామునియందు, రథామ్=అనర్థి గలదాననూ అయిన, త్యామ్=నిన్ను, న మా యామి=చంపించుటచేడు.

కా. నుందర మైన ముఖము గల ౬ నీరా, కవటవనవాసము చేయు

రామునియందు అనక్తురాంవై, అవహానింతుటకు, చంపుటకూ, తగిన నిన్ను
ఈ తాదాముచేతనే చంపించలేకుండా ఉన్నాను. 5

మూ. పరుషాణీహ వాత్యాని యాని యాని బ్రవీషి మామ్,
తేమ తేమ వధో యుక్తస్తవ మైథిలి దాదుణః. 6

ప్ర. అ. మైథిలి = సీతా, వాహ = ఇక్కడ, మామ్ = నన్ను గూర్చి,
యాని గూని = ఏ యే, పరుషాణి = పరుషము లైన, వాత్యాని = వాక్యములను,
బ్రవీషి = పలుకుచున్నావో, తేమ తేమ = ఆ యా వాక్యములయందు, తవ = నీ
యొక్క, దాదుణః = భయంకర మైన, వధః = వధ, యుక్తః = తగినది

తా. మైథిలి, నీవు నాలో పలికిన పరుష మైన ఒక్కొక్క మాటకు
నిన్ను క్రూరముగా వరించవలసి ఉన్నది. 6

మూ. ఏవముక్త్యా తు వై దేహిం రావతో రాక్షసాధిపః,
క్రోధనంరమృసంయుక్తః సీతామృతరమబ్రవీత్. 7

ప్ర. అ. రాక్షసాధిపః = రాక్షసరా జైన, రావణః = రావణుడు, వై దే
హిమ్ = సీతను గూర్చి, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్త్యా = పలికి, క్రోధనంరమృసం
యుక్తః = కోపముతోను తొందరతోను కూడినవాడై, సీతామ్ = సీతను గూర్చి,
ఉత్తరమ్ = మరియొక మాటను, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. రాక్షసరా జైన రావణుడు సీతలో ఈ విధముగా, పలికి కోపము
తోను, తొందరతోను కూడినవాడై ఆమెలో మరిక ఈ మాట పలికెను. 7

మూ. ద్యౌ మాసౌ రక్షితవ్యౌ మే యోఽవధిస్తే మయా కృతః,
తతః శయనమారోహ మమ త్వం పరవర్తినీ. 8

ప్ర. అ. మయా = నాచేత, తే = నీకు, యః = ఏ, అవధిః = అవధి,
కృతః = చేయబడినదో ఆ, ద్యౌ = రెండు, మాసౌ = మానములు, మే = నాకు,
రక్షితవ్యౌ = రక్షింపదగినవి. పరవర్తినీ = శ్రేష్ఠ మైన వర్తము గల సీతా, తతః
= అట్లు ఏమృదు, మమ = నాయొక్క, శయనమ్ = శయనమును, అరోహ =
ఎక్కుము.

తా. వేను నీకు రెండు మాసముల గడువు ఇచ్చుచున్నాను. ఆ గడువును వేను పాలింపవలసి ఉన్నది. ౬ అంత మైన తర్జము గలదానా. ఆ గడువు తాదిన వెంటనే నీవు నా కయనము పైకి రావలెను. ౪

మూ. ఈర్ష్యం ద్వార్యాం తు మాసాభ్యాం తర్జారం మామనిచ్యరీమ్.
మమ ర్వాం ప్రాతరాశార్థమాలభస్తే మహానసే. ౩

ప్ర. అ. ద్వార్యామ్ = రెండు, మాసాభ్యామ్ = మాసములకంటె. ఈర్ష్యమ్ = వైన, మామ్ = నన్ను. తర్జారమ్ = తర్జనుగా, అనిచ్యరీమ్ = ఇచ్చయించని. ర్వామ్ = నిన్ను. మమ = నాయొక్క, ప్రాతరాశార్థమ్ = ప్రాతరాంభోజనము కొరకు, మహానసే = వంటయింద్లో, అలభస్తే = చంపివేయగలదు.

తా. ఈ గడువు రోగా నీవు నన్ను తర్జగా అంగీకరించకపోయినచో, రెండు మాసముల పిదప నిన్ను నా ప్రాతరాంభోజనార్థము వంటిందికి తీసికొని వెళ్ళి చంపివేయగలదు. ౩

మూ. తాం తర్జ్యమానాం సంప్రేక్ష్య రాక్షసేన్ద్రేణ జానకీమ్,
దేవగన్ధర్వకన్యాస్తా విషేదుర్వికృతేషణాః. 10

ప్ర. అ. రాక్షసేన్ద్రేణ = రావణునిచేత, తర్జ్యమానామ్ = తయ పెట్టుచు ఉన్న, తాం జానకీమ్ = ఆ సీతను, సంప్రేక్ష్య = చూచి, తా = ఆ, దేవగన్ధర్వ కన్యాః = దేవకన్యలు, గంధర్వకన్యలు, వికృతేషణాః = వికారమును పొందిన నేత్రములు కలవారై, విషేదుః = దుఃఖించిరి.

తా. రావణుడు ఆ విధముగ సీతను తయ పెట్టుటను చూచి, దేవగంధర్వ కన్యలు, కన్యీష్ట, ఎట్టులగుట మొదలైన వాటితో (వారి) కండ్లు వికారము చెందగా దుఃఖించిరి. 10

మూ. ఉష్ణప్రకారై రవరా వక్త్రినేత్రైస్తథాపరాః,
నీరామాశ్చాసయామాసుస్తర్థితాం తేన రక్షసా. 11

ప్ర. అ. తేన = ఆ, రక్షసా = రాక్షసునిచేత, తర్థితామ్ = తయ పెట్టించిన, తామ్ = ఆ, నీరామ్ = నీరను, అవరాః = కొందరు, ఉష్ణప్రకారైః = పెదవుల

శీరుంచేతను, తతా = అట్లే, అవతా = మరికొందరు, వక్త్రవేత్త్రీ = ముఖముం
చేతను, నేత్రముం చేతను, అశ్వాసయామాను = ఓదార్చిరి.

తా. ఆ రాక్షసునిచేత తయపెట్టబడుచున్న సీతను పెదవులు కదల్చి
కొందరు, ముఖములు నేత్రములు కదల్చి మరికొందరు ఓదార్చిరి. 11

మూ. తాదిరాశ్వాసితా సీతా రావణం రాక్షసాదిపమ్,
ఉవాదాత్మహితం వాక్యం వృత్తశౌఙ్గిర్యగర్వితమ్. 12

ప్ర. అ. తాది = వారిచేత, అశ్వాసితా = ఓదార్చబడిన, సీతా = సీత,
వృత్తశౌఙ్గిర్యగర్వితమ్ = సదాచారముయొక్క బంముతో గర్వించిన, అత్మహి
తమ్ = తనకు హితమైన, వాక్యమ్ = వాక్యమును, రాక్షసాదిపమ్ = రాక్షసరా జైన,
రావణమ్ = రావణుని గూర్చి, ఉవాచ = వరితెను.

తా. దేవగంధర్వకన్యలచేత ఆ విధముగా ఊరడించబడిన సీత, పాతి
వ్రత్యులందు, రర్పము ఉద్దిపకు నట్లు, ఆ రాక్షసరాజుతో తనకు హిత మైన
వాక్యము వరితెను. 12

మూ. నూనం న తే జనః కశ్చిదన్తి నిశ్రేయసే స్థితః,
నివారయతి యో న త్యాం కర్మతోఽస్మాద్విగర్హితాత్.

ప్ర. అ. యా = ఎవ్వడు, త్యామ్ = నిన్ను, విగర్హితాత్ = నింద్య మైన,
అస్మాత్ = ఈ, కర్మణా = కర్మనుండి, నివారయతి = నివారించునో ఆర్థి, తే =
నీయొక్క, నిశ్రేయసే = శేషమునందు, రతః = అసర్పి గం, జనః = జనుడు,
కశ్చిత్ = ఎవ్వడూ, నాన్తి = లేడు, నూనమ్ = నిశ్చయము.

తా. నీ శేషమును కోరి నిన్ను ఈ విధ మైన నింద్య మైన వనినుండి
నివారించు వారెవ్వడూ ఉన్నట్లు లేడు. ఇది నిశ్చయము. 13

మూ. మాం హి రక్షాత్మనః పర్షిం శరీమివ శరీపతే,
ర్వదన్యస్త్రిమ లోకేమ ప్రార్థయేన్మగసాపి క। 14

ప్ర. అ. శరీపతే = దేవేంద్రుని భార్య జైన, శరీమివ = శరీరేవి
వలె, రక్షాత్మనః = రక్షాత్ము జైన రామునియొక్క, పర్షిమ్ = భార్య నైన,

మామ = నన్ను, నీవు లోకము = మూడు లోకములలో, త్వదన్యః = నీకంటె
అన్యుడు, కః = ఎవడు, మనసాపి = మనస్సుచేత కూడ, ప్రార్థయేత్ =
ప్రార్థించును.

తా. శరీరేని దేవేంద్రుని భార్య అయి నట్లు నేను రక్షాత్ముడైన రాముని
భార్యను, అట్టి నన్ను ఈ మూడులోకములలో నీవు తప్ప మరెవ్వరైనా, మన
స్సులో కూడ కోరుకొనునా? 14

మూ. రాక్షసాధమ రామస్య భార్యామమితతేజసః,
ఉక్తవానసి యత్పాపం క్య గతస్తస్య మోక్ష్యసే. 15

ప్ర. అ. రాక్షసాధమ = ౬: నీరరాక్షసుడా! అమితతేజసః = అమిత
మైన తేజస్సు గల, రామస్య = రామునియొక్క, భార్యామ = భార్య నైన నన్ను
గూర్చి, యత్ = ఏ, పాపమ్ = పాపవాక్యమును, ఉక్తవాన్ = పలికినవాడవు,
అసి = అయితో, తస్య = ఆ పాపవాక్యమునకు (నుండి), క్య = ఎక్కడికి,
గతః = వెళ్ళినవాడవై, మోక్ష్యసే = విడువబడగలవు.

తా. ౬ రాక్షసాధమా! అమిత మైన తేజస్సు గల రాముని భార్యనైన
నాలో ఈ విధముగ పాపపు మాటలు పలికినందుకు, నీ వెక్కడికి పోయినను
ఈ అపరాధమునుండి తప్పించుకొనజాలవు. 15

మూ. యథా దృష్టశ్చ మాతల్లః శశశ్చ సహితౌ వనే,
తథా ద్వీరదవద్రామన్త్వం నీచ శశవత్ స్మృతః. 16

ప్ర. అ. వనే = వనమునందు, సహితౌ = యుద్ధమునకై తలబడిన,
దృష్టః = చూచిన, మాతల్లశ్చ = ఏనుగా, శశశ్చ = చెవులపిల్లి, యథా =
ఎట్లో, తథా = అట్లే, నీచ = ఓరి నీచుడా! రామః = రాముడు, ద్వీరదవత్ =
ఏనుగవంటివాడు, త్వమ్ = నీవు, శశవత్ = చెవుల పిల్లి వంటివాడవుగా,
స్మృతః = చెప్పబడినావు.

తా. నీవు రామునితో యుద్ధమునకు తలబడుట, వనములో చెవులపిల్లి
చూచిన ఏనుగును ఎదిరించుట వంటిది. రాముడు మహాగజము. నీవు చెవుల
పిల్లివి. 16

౧. ప్రాచ్యప్రతిలోని శ్లోకము అర్థము దీనికంటె స్పష్టముగా ఉన్నది.

‘యథా దృవక్య మాతల్లః శశక్య సదృశో యుతి
తథా మాతల్లవద్రామస్త్యం నీరః శశవత్ స్మృతః’.

మూ. స ర్యమిత్వామనాథం వై శీవన్నిహ న లజ్జసే,
చక్షుషోర్యషయం తస్య స తావదుపగచ్ఛసి. 17

ప్ర. అ. సః = అట్టి. ర్యమ్ = నీవు. ఇహ = ఇక్కడ, ఇత్వామనాథమ్ = ఇత్వామనాథ వంశ ప్రభు వైన రాముని, శీవన్ = నిందించుచు, న లజ్జసే = సిగ్గు పడుటలేదు. తస్య = ఆ రామునియొక్క, షయం తావత్ = గోరరమునైతే, న ఉపగచ్ఛసి = పొందుటలేదు.

తా. అట్టి నీవు ఈ లంకాపట్టణములో కూర్చుండి, సిగ్గు లేక ఇత్వామనాథ వంశప్రభు వైన ఆ రాముని నిందించుచున్నావు. అతని కంటికి కనబడుటకు మాత్రము కయపడుచున్నావు. 17

మూ. ఇమే తే నయనే క్రూరే విరూపే కృష్ణపిల్లలే,
శీతో న పతితే కస్మాన్మామనార్య నిరీక్షతః. 18

ప్ర. అ. అనార్య = దుష్టడా. మామ్ = నన్ను. నిరీక్షతః = చూచుచున్న, తే = నీయొక్క. క్రూరే = క్రూరములూ, విరూపే = వికారముగా ఉన్నవి, కృష్ణపిల్లలే = నల్లగాను పచ్చగాను ఉన్నవి అయిన, ఇమే = ఈ, నయనే = నేత్రములు, శీతో = కూచిపై, కస్మాత్ = ఏ కారణమువలన, న పతితే = పడిపోలేదు.

తా. దుష్టడా! నన్ను దుర్బుద్ధితో చూచుచున్న, నీ క్రూరములు, వికృతములు అయిన (పిల్లికళ్ల వలె) తెల్లగాను పచ్చగాను ఉన్న కళ్ల నేంపిద ఎందు చేత రాలి పడిపోలేదో తెలియదు. 18

మూ. తస్య రర్మాత్మనః పత్నీం స్నుషాం దశరథస్య చ,
కథం వ్యాహరతో మాం లే న జిహ్వా వ్యవశీర్యతే. 19

ప్ర. అ. రర్మాత్మనః = రర్మాత్ములైన, తస్య = ఆ రామునియొక్క,

వర్షిమ = భార్యనూ, దళరవస్య = దళరతునియొక్క, స్పృహం చ = కోడ
లునూ అయిన, మామ = నన్నుగూర్చి, వ్యాహరతః = ఇట్లు వరుకుచున్న,
తే = నీయొక్క, జిహ్వా = నాలుక, కథమ = ఎట్లు, న వ్యవశీర్యతే = తెలివది
పోకున్నది.

తా. దర్మాఘ్న యైన ఆ రాముని భార్యనూ, దళరతుని కోడలిని అయిన
నన్ను గూర్చి ఇలా మాటలాడినందుకు, నీ నాలుక తెగి క్రింద పతలే యెందు
దేతనో.

19

మూ. అసందేశాత్తు రామస్య తపనశ్చానుపాలనాత్.

న త్యాం కుర్మి దశగ్రీవ భస్మ భస్మార్త తేజసా. 20

ప్ర. ఆ. భస్మార్త = భస్మ మగుటకు తగిన, దశగ్రీవ = ఓ రావణా,
రామస్య = రామునియొక్క, అసందేశాత్ = ఇట్లు లేకుండుటవలన, తపనః =
తపస్సుయొక్క, అనుపాలనాత్ = పాలించుటవలన, తేజసా = నా తేజస్సుతో,
త్యామ్ = నిన్ను, భస్మ = భస్మముగా, న కుర్మి = చేయకున్నాను.

తా. ఓ రామా! నీవు భస్మముగా చేయదగినవాడ వైనను, అట్లు చేయు
టకు నాకు రామాజ్ఞ లేకపోవుటచేతను, తపస్సును రక్షించుకొనుటచేతను నా
ప్రారివ్రత్యమహిమచే నిన్ను భస్మము చేయుటలేదు.

20

మూ. నాపహర్తుమహం శక్యా త్వయా రామస్య రీమతః.

విరిస్తవ వరాధాయ విహితో నాత్ర సంశయః. 21

ప్ర. ఆ. రీమతః = బుద్ధిమంతు యైన, రామస్య = రామునకు సంబంధించిన,
అహమ్ = నేను, త్వయా = నీచేత, అపహర్తుమ్ = అపహరించుటకు, న శక్యా =
శక్యమైనదానను కాను, తవ = నీయొక్క, వరాధాయ = వధకొరకే, విరిః = ఈ
ఏర్పాటు, విహితః = చేయబడినది. అత్ర = ఈ విషయమునందు, సంశయః =
సంశయము, న = లేదు.

తా. బుద్ధికారి యైన రామునకు చెందిన నన్ను నీవు అపహరించజాలవు.
అయినను ఈ విధముగా నా అపహరణము జరిగిన దనగా ఇది నీ యుక్త్యువు
కొరకే వచ్చినది. సందేహము లేదు.

21

మూ. కూరేణ దనద్రాత్రా బలైః సముదిలేన చ.

అపోహ్య రామం కస్మాద్ధి దారచౌర్యం త్వయా కృతమ్.

ప్ర. అ. కూరేణ = కూరుడవు, దనద్రాత్రా = కుదేరుని సోదరుడవు, బలైః = సేనలతో, సముదిలేన చ = కూడినవాడవు అయిన, త్వయా = నీచేత, రామమ్ = రాముని, అపోహ్య = తొలగించి, కస్మాత్ = ఏ కారణమువలన, దారచౌర్యమ్ = తార్యావహరణము, కృతమ్ = చేయబడినది.

తా. "నేను కూరుడను, కుదేరుని సోదరుడను, అనంతరింసంవస్తు డను" అని చెప్పికొనుచున్నావే. అట్టి నీవు రాముని దూరముగా వంపిచేసి అతని దార్య వైస నన్ను ఎందువలన అవహరించినావు? 22

మూ. సీతాయా వచనం శ్రుత్వా రావణో రాక్షసాధిపః,

వివృత్య నయనే క్రూరే జానకీమన్యవై క్షత. 23

ప్ర. అ. రాక్షసాధిపః = రాక్షసరా తైన, రావణః = రావణుడు, సీతాయాః = సీతయొక్క, వచనమ్ = వచనమును, శ్రుత్వా = విని, క్రూరే = క్రూరము లైన, నయనే = నేత్రములను, వివృత్య = త్రిప్పి (పెద్దవి చేసి), జానకీమ్ = జానకిని, అన్యవై క్షత = చూచెను.

తా. రాక్షసరా తైన రావణుడు సీత మాటలు విని, క్రూరము లైన నేత్రములు పెద్దవి చేసి, సీతను చూచెను. 23

మూ. సింఘాతసంకాశో మహాభుజశిరోధరః,

సింహసత్త్వగతిః శ్రీమాన్ దీప్త జిహ్వగ్రలోచనః. 24

ప్ర. అ. సింఘాతసంకాశః = నల్లని మేఘముతో సమానుడు, మహాభుజశిరోధరః = పెద్ద భుజములు, కంఠము కంఠాడు, సింహసత్త్వగతిః = సింహము వంటి బలము, గమనము కంఠాడు, శ్రీమాన్ = శోభాయుక్తుడు, దీప్త జిహ్వగ్రలోచనః = ప్రజ్వలించుచున్న జిహ్వగ్రము (నాలుక చివరి తాగము) నేత్రములు కంఠాడు, ("అయిన రావణుడు" అని అన్యాయము, ఈ శ్లోకము మొదలు 30 వ శ్లోకము వరకు రావణుని వర్ణనము, వ్రతమారములు "రావణః" అనుదానికి విశేషణములు).

తా. ఆ రావణుడు నల్లని మేఘము వలె ఉండెను. అతని భుజములు కంఠము చాలా పెద్దవిగా ఉండెను. అతని బలము నడక సింహము బలము నడక వలె ఉండెను. శోభాయుక్తుడైన అతని జీవ్యగ్రము, నేత్రములు కూడ మండుచున్నట్లు ఎఱ్ఱగా ఉండెను. 24

మూ. చలాగ్రమకుటప్రాంకుచ్చిత్రమాల్కానులేపనః,
రక్తమాల్కామృరథరస్తప్తాజ్జడవిభూషణః. 25

ప్ర. అ. చలాగ్రమకుటప్రాంకుః = కదలుచున్న అగ్రభాగము గల కిరీటముతో ఎత్తుగా ఉన్నవాడు, చిత్రమాల్కానులేపనః = చిత్ర మైన మార్కములు, మై పూతలు కలవాడూ, రక్తమాల్కామృరథరః = ఎఱ్ఱని మారింను, వస్త్రములను ధరించినవాడూ, తప్తాజ్జడవిభూషణః = అగ్నిలో కాల్చిన బంగారముతో తేసిన తామరపువ్వులు అలంకారములుగా కలవాడూ (అయిన రావణుడు.....).

తా. అతడు కిరీటమును ధరించుటచే ఎత్తుగా ఉన్నట్లు కనబడుచుండెను. ఆ కిరీటము పైభాగము కదలుచుండెను. విచిత్రము లైన మారింను, మైపూతలను, ఎఱ్ఱని మారింను, ఎఱ్ఱని వస్త్రములను ధరించెను. అగ్నిలో కాల్చి శుద్ధము చేసిన బంగారముతో తయారుచేసిన తామరపువ్వులను అలంకరించుకొనెను. 25

మూ. శ్రోణీసూత్రేణ మహతా మేచకేన సుసంవృతః,
అమృతోత్పాదనధేన భుజగేనేవ మన్దరః. 26

ప్ర. అ. అమృతోత్పాదనధేన = అమృతము పుట్టించుటకై కట్టబడిన, భుజగేన = చాసుకిచేత, మన్దరః ఇవ = మందరచర్యతము వలె, మహతా = గొప్ప లైన, మేచకేన = నల్లని, శ్రోణీసూత్రేణ = కటిస్థంధమునకు కట్టుకొనెడు త్రాడుచేత, సుసంవృతః = దాగుగా కట్టబడిన (రావణుడు.....).

తా. నల్లగా, లావుగా ఉన్న త్రాడును నడుమునకు లిగించిన ఆ రావణుడు, అమృతమునకై, సముద్రమథనము చేయు సమయమున చాసుకిని కట్టిన మందరచర్యతము వలె ఉండెను. 26

మూ. తాభ్యాం న పరిపూర్ణాభ్యాం భుజాభ్యాం రాక్షసేశ్వరః,
కుశులేఽచలసంకాశః శృంగాభ్యామివ మన్దరః. 27

ప్ర. అ. అచరసంకాశః = వర్తతముతో సమానుడైన, రాక్షసేశ్వరః = రావణుడు, పరిపూర్ణాభ్యామ్ = బాగుగా బలిసి ఉన్న, తాభ్యామ్ = ఆ, కుళాభ్యామ్ = కులములతో, శృణ్వాభ్యామ్ = శిఖరములతో, పున్దరః ఇవ = మందర వర్తతము వలె, కుకుటే = ప్రకాశించెను.

తా. వర్తతము వలె ఉన్న ఆ రావణుడు, బాగా బలిసిన కులములతో, రెండు శిఖరములతో కూడిన మందరవర్తతము వలె ప్రకాశించెను. 27

మూ. తదుదాదిత్యవర్ణాభ్యాం కుణ్డలాభ్యాం విదూషితః,
రక్తపల్లవపుష్పాభ్యామశోకాభ్యామివాచరిః. 28

ప్ర. అ. తదుదాదిత్యవర్ణాభ్యామ్ = లేత సూర్యుని వంటి రంగు గల, కుణ్డలాభ్యామ్ = కుండలములచేత, విదూషితః = అలంకరింపబడిన అతడు, రక్తపల్లవపుష్పాభ్యామ్ = ఎఱ్ఱని చిగుట్ల పుష్పములు గల, అశోకాభ్యామ్ = అశోకవృక్షములతో, అచరః ఇవ = వర్తతము వలె ఉండెను.

తా. బాంసూర్యుడు వలె ఎఱ్ఱగా ఉన్న కుండలములు అలంకరించుకొని ఆ రావణుడు, ఎఱ్ఱని చిగుట్లు, పుష్పములూ గల రెండు అశోకవృక్షములతో వర్తతము వలె ప్రకాశించుచుండెను. 28

మూ. స కల్పవృక్షప్రతిమో పసంత మూర్తిమాన్,
శ్మశానచైత్యప్రతిమో దూషితోఽపి భయంకరః. 29

ప్ర. అ. కల్పవృక్షప్రతిమః = కల్పవృక్షముతో సమానుడైన, సః = అతడు, మూర్తిమాన్ = మూర్తిరవించిన, పసంతః ఇవ = వసంతర్తువు వలె, ఉండెను. శ్మశానచైత్యప్రతిమః = శ్మశానమునందలి మంటపముతో సమానుడైన అతడు, దూషితోఽపి = అలంకరింపబడిన వాడైనను, భయంకరః = భయంకరుడుగా ఉండెను.

తా. కల్పవృక్షము వలె ఉన్న అతడు మూర్తిరవించిన వసంతము వలె ఉండెను. అతడు దక్కగా అలంకరించుకొన్నను, శ్మశానమునం దున్న మండపము వలె భయంకరముగా ఉండెను. 29

మూ. ఆవేక్షమాజో వైదేహీం కోవసంరక్తలోచనః,
ఉవాచ రావణః సీతాం భుజ్జ ఇవ నిఃశ్యవన్. 30

ప్ర. అ. కోవసంరక్తలోచనః = కోవముచేత ఎఱ్ఱ నైన నేత్రములు గల, రావణః = ఆ రావణుడు, వైదేహీమ్ = సీతను, అనేక్షమాణః = చూచుచు, దుష్టః = సర్వము వలె, విశ్వసన్ = నిట్టూర్చుచు, సీతామ్ = సీతను గూర్చి, ఉవాచ = పలికెను.

రా. ఆ రావణుడు, సీతను, కోవముచేత ఎఱ్ఱ నైన నేత్రములతో చూచుచు, సర్వము వలె ఋసలు కొట్టెను, ఆమెతో ఇట్లనెను. 30

మూ. అనయేనాభిసంపన్నమర్థహీనమనువ్రతే,
నాశయామ్యహమద్య త్వాం సూర్యః సన్త్యా మివౌజసా.

ప్ర. అ. అనయేన = చెడునీతితో, అభిసంపన్నమ్ = కూడినవాడూ, అర్థ హీనమ్ = ధనహీనుడూ అయిన రాముని, అనువ్రతే = అనుసరించినదానా, అర్థః = ఇప్పుడు, అహమ్ = నేను, త్వామ్ = నిన్ను, సూర్యః = సూర్యుడు, ఓజసా = తేజస్సుతో, సన్త్యామివ = సంరక్షను వలె, నాశయామి = నశింపజేసెదను.

రా. చెడ్డ నీతిని అనుసరించువాడు, ధనము లేనివాడు అయిన రామునిపై మక్కువకలదానా, సూర్యుడు తన కొరికివేత సంరక్షను నశింపజేయు నట్లు నేను నిన్ను ఇప్పుడే నశింపజేసెదను. 31

మూ. ఇత్యుక్త్వా మైథిలీం రాణా రావణః శత్రురావణః,
సందిదేశ తతః సర్వా రాక్షసీర్హౌరదర్శనాః.

ప్ర. అ. రాణా = రాక్షసరాజు, శత్రురావణః = శత్రువులను ఏడిపించు వాడూ అయిన, రావణః = రావణుడు, మైథిలీమ్ = సీతను గూర్చి, ఇతి = ఇట్లు, ఉక్త్వా = పలికి, తతః = అటుపిమ్మట, హౌరదర్శనాః = భయంకర మైన దర్శనము గల, సర్వాః = సమస్త మైన, రాక్షసీః = రాక్షసత్రింసు, సందిదేశ = అజ్ఞాపించెను.

రా. శత్రువులను ఏడిపించు రాక్షసరా జైన ఆ రావణుడు సీతతో ఇట్లు పలికి చూచువారికి భయంకరముగా ఉన్న రాక్షసత్రిం సంకరిని ఇట్లు అజ్ఞాపించెను. 32

మూ. ఏకాక్షిమేకకర్ణాం చ కర్ణప్రావరణాం తథా,
గోకర్ణీం హస్తీకర్ణీం చ లచ్చకర్ణీమకర్ణికామ్.

హస్తిపాద్యశ్యపాద్యో చ గోపాదీం పాదయాశికామ్,
ఏకాక్షిమేకపాదీం చ పృథుపాదీమపాదికామ్, 34

అతిమాత్రశిరోగ్రీవామతిమాత్రకుచోదరీమ్,
అతిమాత్రాస్యనేత్రాం చ దీర్ఘజిహ్వమటిహ్వాకామ్, 35

అనాసికాం సింహముఖీం గోముఖీం సూకరీముఖీమ్.

ప్ర. అ. ఏకాక్షిమ్ = ఒక కన్ను కల, ఏకకర్ణాం చ = ఒక చెవికల
దానినీ, తథా = మరియు, కర్ణప్రాపరతామ్ = చెవులు అర్పాదనముగా కందానిని,
గోకర్ణిమ్ = అవుచెవులదానినీ, హస్తికర్ణిం చ = ఏనుగుచెవులదానిని, లమ్మకర్ణిమ్ =
వ్రేలాడుచున్న చెవులు కందానిని, అకర్ణికామ్ = చెవులు లేనిదానిని, హస్తిపాద్య
శ్యపాద్యో చ = ఏనుగుపాదములదానిని, గుఱ్ఱము పాదములదానిని, గోపాదీమ్
= అవుపాదములదానిని, పాదయాశికామ్ = పాదాంపై జాట్లు ఉన్నదానిని, ఏకా
క్షిమ్ = ఒక కన్ను కలది, ఏకపాదీం చ = ఒక పాదము కలది అయినదానిని,
పృథుపాదీమ్ = పెద్ద పాదములు కందానిని, అపాదికామ్ = పాదములు లేని
దానిని, అతిమాత్రశిరోగ్రీవామ్ = పెద్ద తల, కంఠము కందానిని, అతిమాత్ర
కుచోదరీమ్ = పెద్ద స్తనములు ఉదరము కందానిని, అతిమాత్రాస్యనేత్రాం చ
= పెద్ద నోడు, కళ్ళు కలదానిని, దీర్ఘజిహ్వమ్ = పొడ వైన నాలుక కందానిని,
అటిహ్వాకామ్ = నాలుక లేనిదానిని, అనాసికామ్ = ముక్కు లేనిదానిని, సింహ
ముఖీమ్ = సింహపు ముఖము దానిని, గోముఖీమ్ = అవు ముఖముదానిని, సూకరీ
ముఖీమ్ = పందిముఖము దానిని (ఈ రాక్షసస్త్రీలను అజ్ఞాపించెను).

తా. ఒకే కన్ను, ఒకే చెవి కలదానిని, గొడుగు చెవులదానిని, అవు
చెవులదానిని, ఏనుగు చెవులదానిని, వ్రేలాడు చెవులదానిని, చెవులు లేనిదానిని,
ఏనుగు పాదములదానిని, గుఱ్ఱము పాదములదానిని, అవు పాదములదానిని,
పాదాంపైద జాట్లు ఉన్నదానిని, ఒకే కన్ను ఒకే పాదము ఉన్నదానిని, పెద్ద
పాదముల దానిని, పాదాలు లేనిదానిని, పెద్ద తల కంఠమూ గలదానిని, పెద్ద
పెద్ద స్తనములు, పొట్టా కలదానిని, పెద్ద నోడు, కళ్ళు కలదానిని, పొడ వైన
నాలుక కలదానిని, నాలుక లేనిదానిని, ముక్కు లేనిదానిని, సింహముఖము
దానిని, అవు ముఖము దానిని, పంది ముఖము దానిని అజ్ఞాపించెను. 34-35.

మూ. యథా మద్యశగా సీతా క్షిప్రం భవతి జానకీ, 36
తథా కురుత రాక్షస్యః సర్వాః క్షిప్రం సమేత్య చ.

ప్ర. అ. రాక్షస్యః = రాక్షసస్త్రిలరారా. జానకీ = జనకుని కూతురైన, సీతా = సీత, క్షిప్రమ్ = క్షిప్రముగా, యథా = ఎట్లు, మద్యశగా = నా వశమును పొందినది, భవతి = లగునో, తథా = అట్లు, సర్వాః = మీరందరూ, క్షిప్రమ్ = క్షిప్రముగా, సమేత్య చ = కలిసి, కురుత = చెయ్యండి.

తా. ౬ రాక్షసస్త్రిలరారా. మీరందరూ క్షిప్రముగా కలిసి ప్రయత్నించి జనకుని కూతురైన సీత నాకు క్షిప్రముగా వశ మగు నట్లు చెయ్యండి. 36

మూ. ప్రతిరోమానులోమైశ్చ సామదానాదిభేదనైః, 37
అవర్తయత వై దేహీం దణ్ణస్యోద్యమనేన చ.

ప్ర. అ. ప్రతిరోమానులోమైశ్చ = ప్రతికూలము లైన పనుంచేతను, అనుకూలము లైన పనుంచేతను, సామదానాదిభేదనైః = సామము (బుల్లగించుచు చెప్పుట), దానము మొదలైన వాదిచేత, భేదోపాయముచేత, దణ్ణస్య = దంఢోపాయముయొక్క, ఉద్యమనేన చ = ప్రయోగముచేతను, వై దేహీమ్ = సీతను, అవర్తయత = లొంగదీయండి.

తా. ప్రతికూలము లైన కార్యములు చేసి కాని, అనుకూలము లైన కార్యములు చేసి కాని, సామ-దాన-భేదోపాయములను ప్రయోగించి కాని, దండమును ప్రయోగించి గాని సీతను లొంగదీసుకొనండి. 37

మూ. ఇతి ప్రతిసమాదిశ్య రాక్షసేన్ద్రాః పునః పునః, 38
కామమన్యుపరీరాత్మా జానకిం పర్యతర్థయత్.

ప్ర. అ. రాక్షసేన్ద్రాః = రావణుడు, పునః పునః = మరలమరలకీ, ఇతి = అట్లు, ప్రతిసమాదిశ్య = అల్లాపించి, కామమన్యుపరీరాత్మా = కామముతోను కోవముతోను నిండిన మనస్సు గలవాడై, జానకిమ్ = జానకిని, పర్యతర్థయత్ = తయపెట్టెను.

తా. రావణుడు ఆ రాక్షసస్త్రిలను ఈ విధముగా అనేక వర్ణనలు అల్లాపించి, కామముతోను కోవముతోను నిండిన మనస్సుతో, సీతను తయపెట్టెను.

మూ. ఉపగమ్య తతః శీఘ్రం రాక్షసీ దాన్యమాలినీ, 39
పరిష్కల్య దశగ్రీవమిదం వచనమబ్రవీత్.

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, దాన్యమాలినీ = దాన్యమాలిని అను. రాక్షసీ = రాక్షసస్త్రీ, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, ఉపగమ్య = సమీపించి, దశగ్రీవమ్ రావణుని, పరిష్కల్య = తొగలించుకొని, ఇదమ్ = ఈ, వచనమ్ = వచనమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. అప్పుడు దాన్యమాలిని అను రాక్షసస్త్రీ తొందరగా రావణుని వద్దకు వచ్చి, అతనిని తొగలించుకొని ఇట్టనెను.

మూ. మయా క్రిద మహారాజ సీతయా కిం తవాసయా, 40
వివర్ణయా కృపణయా మానుష్యా రాక్ష సేశ్వర.

ప్ర. అ. మహారాజ = మహారాజా, మయా = నాతో, క్రిద = క్రిడించుము. రాక్ష సేశ్వర = రాక్షసరాజా, వివర్ణయా = తెలిపొయిన శరీరవర్ణము గలదీ, కృపణయా = దీనురాజా, మానుష్యా = మనుష్యస్త్రీ అయిన, అనయా = ఈ, సీతయా = సీతతో, తవ = నీకు, కిమ్ = ఏమి ప్రయోజనము?

తా. మహారాజా! నీవు హాయిగా నాతో విహరింపుము. రాక్షసాధిపా! వెర్ణ శరీరవర్ణము గల దీనురా లైన మనుష్యస్త్రీ ఈ సీతతో నీతెమి సుఖము కలుగును? 40

మూ. నూనమస్యా మహారాజ న దివ్యాన్ లోగనత్తమాన్, 41
విదరాత్యమరశ్రేష్ఠస్తవ బాహుబలాత్తిలాన్.

ప్ర. అ. మహారాజ = మహారాజా, అమరశ్రేష్ఠః = బ్రహ్మదేవుడు, తవ = నీయొక్క, బాహుబలాత్తిలాన్ = బాహుబలముచేత ఆర్థింపబడిన, దివ్యాన్ = దివ్యము లైన, లోగనత్తమాన్ = శ్రేష్ఠము లైన లోగములను, అస్యాః = ఈమెకు, న విదరాతి = కల్పించలేడు. నూనమ్ = నిశ్చయము.

తా. మహారాజా! నీ బాహుబలముచేత సంపాదించిన దివ్యము లైన ఉత్తమలోగములను బ్రహ్మదేవుడు ఈమెకు రాసిపెట్టలేడు. ఇది నిజము. 41

మూ. అకామాం కామయానస్య శరీరముపరవ్యతే. 42

ఇచ్చన్తిం కామయానస్య ప్రీతిర్చవతి శోభనా.

ప్ర. ఆ అకామామ్ = కామములేని స్త్రీని, కామయానస్య = కామించుచున్నవానియొక్క, శరీరమ్ = శరీరము, ఉపరవ్యతే = బాదవెందును. ఇచ్చన్తిమ్ = కోరుచున్న స్త్రీని, కామయానస్య = కామించువానికి, శోభనా = మంచి, ప్రీతిః = ఆనందము, చవతి = ఆగును.

తా. ఏ పురుషు డైనను తనపై ప్రేమ లేని స్త్రీని కామించినచో వాని శరీరమునకు రావము మాత్రమే కలుగును. తనపై ప్రేమ ఉన్న స్త్రీని కామించువానికి మంచి ఆనందము కలుగును. 42

మూ. ఏవముకస్తు రాక్షస్యా సముర్షివస్తతో బరీ, 43

ప్రహసన్మేఘసంకాశో రాక్షసః స స్యవరత.

ప్ర. ఆ. రాక్షస్యా = ఆ రాక్షసస్త్రీచేత, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్తః = పలుకబడిన, బరీ = బంపందు డైన, మేఘసంకాశః = మేఘముతో సమాను డైన, సః = ఆ, రాక్షసః = రావణుడు, తతః = అటుపిమ్మట, సముర్షివస్తః = ఆమెచే పైకి ఏర్పడినవాడై, ప్రహసన్ = నవ్వుచు, స్యవరత = మరలెను.

తా. బంపందుడు, మేఘములతో సమానుడూ అయిన రావణునితో ఆ రాక్షసమాలి ఇట్లు పలికి, అతనిని తొగలించుకొని పైకి లేవదీసెను. అపు డాతడు నవ్వుచు వెనుకకు మరలెను. 43

మూ. ప్రస్థితః స దశగ్రీవః కమ్యయన్నివ మేదినీమ్, 44

జ్వలద్భాస్కరవర్ణాదం ప్రవివేక నివేకనమ్.

ప్ర. ఆ. సః = ఆ, దశగ్రీవః = రావణుడు, మేదినీమ్ = భూమిని, కమ్యయన్నివ = కంపింపజేయుచున్నవాడు వలె, ప్రస్థితః = వ్రయాణ మైనవాడై, జ్వలద్భాస్కరవర్ణాదమ్ = వ్రకాశించుచున్న సూర్యుని కాంతి వంది కాంతి గల, నివేకనమ్ = గృహమును, ప్రవివేక = వ్రవేకించెను.

తా. ఆ దశకంఠుడు భూమిని కంపింపజేయుచున్నట్లు నడచి వెళ్ళి, వ్రకాశించుచున్న సూర్యుని కాంతి వంది కాంతి గల గృహమును వ్రవేకించెను.

మూ. దేవగన్ధర్వకన్యాశ్చ నాగకన్యాశ్చ సర్వతః, 45
పరివార్య దశగ్రీవం వివిరుంతం గృహోత్తమమ్.

ప్ర. ఆ. దేవగన్ధర్వకన్యాశ్చ = దేవకన్యలు, గంధర్వకన్యలు, నాగ
కన్యాశ్చ = నాగకన్యలు, సర్వతః = నలువైపులా, దశగ్రీవమ్ = రావణుని,
పరివార్య = చుట్టి, తమ్ = ఆ, గృహోత్తమమ్ = గృహశ్రేష్ఠమును, వివిరుం =
ప్రవేశించిరి.

తా. ఆ దశగ్రీవునితో కూడా పచ్చిన దేవకన్యలు, గంధర్వకన్యలు,
నాగకన్యలు నలుమూలలా ఆతనిని పరివేష్టించి, ఆ శ్రేష్ఠ మైన గృహములో
ప్రవేశించిరి. 45

మూ. స మైథిలీం ధర్మపరామవస్థితాం
ప్రవేపమానాం పరిధర్తుస్య రావణః,
విహాయ సీతాం మదనేన మోహితః
స్వమేవ వేశ్మ ప్రవివేశ బాస్యరమ్. 46

ఇత్యార్థే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సుందరకాండే
ద్వావింశః సర్గః.

ప్ర. ఆ. సః = ఆ, రావణః = రావణుడు, ధర్మపరామ్ = ధర్మపరు
రాలుగా, అవస్థితామ్ = స్థిరముగా ఉన్న, ప్రవేపమానామ్ = వణికుచున్న,
మైథిలీమ్ = సీతను, పరిధర్తుః = భయపెట్టి, సీతామ్ = సీతను, విహాయ = విడిచి,
బాస్యరమ్ = ప్రకాశించుచున్న, స్వమ్ = తన సంబంధ మైన, వేశ్మవ =
గృహమునే, ప్రవివేశ = ప్రవేశించెను.

తా. ఆ రావణుడు ధర్మమార్గమునందు స్థిరముగా నించి ఉన్న, భయ
ముతో వణికిపోవుచున్న సీతను ఈ విధముగా భయపెట్టి, ఆమెను విడిచి,
మన్మథునిచేత మోహితుడై, ప్రకాశించుచున్న తన గృహములోనికి ప్రవేశించెను.

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవాఙ్మయమునందు
సుందరకాండలో ఇరువదిరెండవ సర్గ సమాప్తము.

అథ త్రయోవింశః సర్గః

[రాక్షసస్త్రీలు సీతకు ఉపదేశించుట]

మూ. ఇత్యుక్త్వా మైథిలీం రాజా రావణః శత్రురావణః,
సందిశ్య చ తతః సర్వా రాక్షసీర్నిర్భగామ హ. 1

ప్ర. అ. రాజా = రాక్షసరాజు, శత్రురావణః = శత్రువులను ఏర్పింపేవాడూ అయిన, రావణః = రావణుడు, మైథిలీమ్ = సీతనుగూర్చి, ఇతి = ఇట్లు, ఉక్త్వా = పలికి, తతః = అటు పిమ్మట, సర్వాః = సమస్త మైన, రాక్షసీః = రాక్షసస్త్రీలను, సందిశ్య చ = అట్లాపించి, నిర్భగామ = బయలుదేరిపోయెను.

తా. రాక్షసరాజు, శత్రువులను ఏర్పింపేవాడూ అయిన రావణుడు సీతతో ఇట్లు పలికి, “సీతను లొంగదీయుడు” అని రాక్షసస్త్రీలను అట్లాపించి వెళ్ళిపోయెను. 1

మూ. నిష్క్రాంతే రాక్షసేస్త్రీ తు పునరంతఃపురం గతే,
రాక్షసోఽభిమదూపాస్త్రాః సీతాం సమభిదుద్రువుః. 2

ప్ర. అ. రాక్షసేస్త్రీ = రావణుడు, నిష్క్రాంతే = నిష్క్రమించినవాడై, పునః = మరల, అంతఃపురమ్ = అంతఃపురమును, గతే = పొందినవాడగుచుండగా, భిమదూపాః = భయంకర మైన రూపములు గల, తాః = ఆ, రాక్షసాః = రాక్షసస్త్రీలు, సీతామ్ = సీతను గూర్చి, సమభిదుద్రువుః = పరుగెత్తికొని వెళ్ళిరి.

తా. రావణుడు దిరిగి వెళ్లి అంతఃపురములో ప్రవేశించిన పిమ్మట, భయంకరములైన రూపములు గల ఆ రాక్షసస్త్రీలు సీత దగ్గరకు పరుగెత్తి వెళ్ళిరి.

మూ. తతః సీతాముపాగమ్య రాక్షస్యః క్రోధమూర్చితాః,
పరం పరుషయా వాచా వైదేహీమిదమబ్రువన్.

ప్ర. అ. రతః = అటుపిమ్మట, రాక్షస్యః = రాక్షసప్రీతులు, సీతామ్ = సీతను, ఉపాగమ్య = చేరి, క్రోధమూర్చితాః = క్రోధముతో నిండినవాడై, వరుష = మిక్కిలి, పరుషయా = పరుష మైన, వారా = వాక్కుతో, వైరేహీమ్ = సీతను గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రువన్ = వరికిరి.

తా. పిమ్మట ఆ రాక్షసప్రీతులు క్రోధావేశముతో సీతను సమీపించి, పరుషముగా మాటలాడుచు సీతతో ఇట్లనిరి. 3

మూ. పౌలస్త్యస్య పరిష్కస్య రావణస్య మహాత్మనః,
రశగ్రీవస్య బార్హత్యం సీతే న బహుమన్యసే. 4

ప్ర. అ. సీతే = సీతా : పౌలస్త్యస్య = పులస్త్యుని వంశములో పుట్టిన వాడూ, పరిష్కస్య = శ్రేష్ఠుడూ, మహాత్మనః = గొప్ప బుద్ధి కలవాడూ, రశగ్రీవస్య = పరికంఠములు కలవాడూ అయిన, రావణస్య = రావణునికి, బార్హత్యమ్ = బార్య అగుటను, న బహుమన్యసే = నీవు గౌరవింతుట లేదు.

తా. సీతా : పరి కంఠములు గల రావణుడు, పులస్త్యవంశములో పుట్టిన వాడు; సర్వశ్రేష్ఠుడు; మహాత్ముడు; అట్టి రావణునికి బార్య వగుటకు నీవు ఇర్యగింతుట లేదు. ఎంత తెలివితక్కువ రానవు. 4

మూ. తతస్త్వేకజటా నామ రాక్షసి వాక్యమబ్రవీత్,
అమన్త్ర్యి క్రోధతామ్రాక్షీ సీతాం కరతలోదరీమ్. 5

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, ఏకజటా నామ = ఏకజట అనే, రాక్షసి = రాక్షసి, క్రోధతామ్రాక్షీ = క్రోధముచేత ఎఱ్ఱనైన నేత్రములు గలదై, కరతలోదరీమ్ = విడితెడు ఉదరము గల, సీతామ్ = సీతను, అమన్త్ర్యి = పించి, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = వరితెను.

తా. పిమ్మట, ఏకజట యను ఒక రాక్షసి, కోపముతో కన్నులు ఎఱ్ఱజేసి, సన్నని విడితెడు ఉదరము గల సీతను సంబోధించి ఇట్లు వరితెను. 5

మూ. ప్రజాపతీనాం షడ్జాం తు తతుర్థో యః ప్రజాపతిః,
మానసో బ్రహ్మణః పుత్రః పులస్త్య ఇతి విశ్రుతః. 6

ప్ర. ౪. షణ్ణామ్ = అరుగుడు, వ్రజాపరినామ్ = వ్రజాపరులలో, యః = ఎవ్వడు, చతుర్థః = నాల్గవ, వ్రజాపతిః = వ్రజాపతియో, బ్రహ్మణః = బ్రహ్మ యొక్క, మానసః = మనస్సువల్ల పుట్టిన పుత్రః = పుత్రుడైన అతడు, పుంస్త్వః ఇతి = పుంస్త్వుడు అని, విశ్రుతః = ప్రసిద్ధుడు.

తా. బ్రహ్మదేవుని మానస(మనస్సునుండి పుట్టిన) పుత్రుడైన, పుంస్త్వ ధను పేరుతో ప్రసిద్ధుడైన వ్రజాపతి. అరుగుడు వ్రజాపరులలో నాల్గవవాడు.

మూ. పుంస్త్వస్య తు తేజస్వీ మహర్షిర్మానసః సుతః,
నామ్నా స విశ్రవా నామ వ్రజాపతినమవ్రతః. 7

ప్ర. ౪. నామ్నా = పేరుచేత, విశ్రవానామ = విశ్రవసు ధని ప్రసిద్ధుడైన, వ్రజాపతినమవ్రతః = బ్రహ్మదేవునితో సమాన మైన కాంతి గల, తేజస్వీ = తేజఃశాలి యైన, సః మహర్షిః = ఆ మహర్షి, పుంస్త్వస్య = పుంస్త్వనియొక్క, మానసః = మనస్సు నుండి జన్మించిన, సుతః = కుమారుడు.

తా. విశ్రవసు ధని ప్రసిద్ధుడైన నామదేయము గల, బ్రహ్మదేవునితో సమాన మైన కాంతి గల, తేజఃశాలి యైన మహర్షి, పుంస్త్వని మానసపుత్రుడు.

మూ. తస్య పుత్రో విశాలాక్షి రావణః శత్రురావణః,
తస్య త్వం రాక్షసేన్ద్రస్య భార్యా తవితుమర్హసి,
మయోక్తం దారుసర్వాణ్ణి వాక్యం కిం నానుమన్యసే.

ప్ర. ౪. విశాలాక్షి = విశాలము లైన నేత్రములు గలదానా, శత్రు రావణః = శత్రువులను ఏడ్పించెడివాడైన, రావణః = రావణుడు, తస్య = ఆ విశ్రవసునియొక్క, పుత్రః = పుత్రుడు, త్వమ్ = నీవు, రాక్షసేన్ద్రస్య = రాక్షసుల ప్రతుడైన, తస్య = ఆ రావణునియొక్క, భార్యా = భార్యగా, తవితుమ్ = అగుటకు, అర్హసి = తగిలెదవావు, దారుసర్వాణ్ణి = అంద మైన సకలావయవములు కలదానా, మయా = నాచేత, ఉక్తమ్ = వంకరిడిన, వాక్యమ్ = వాక్యమును, కిమ్ = ఎందువలన, నానుమన్యసే = అంగీకరింపవు ?

తా. ౬ విశాలాక్షి, శత్రువులను ఏడ్పించిన రావణుడు ఆ విశ్రవసుని

కుమాటకు. నీవు రాక్షసరాజైన ఆ రావణుని భార్యవు అగుము. అంద మైన సకలావయవములు గల ఒ సీతా! నే చెప్పిన మాట వివ వేమి: 8

మూ. తతో హరిజటా నామ రాక్షసీ వాక్యమబ్రవీత్. 9

వివర్త్య నయనే కోపాన్మూర్తారసదృశేక్షణా.

ప్ర. అ. తతో=అటుపిమ్మట, మూర్తారసదృశేక్షణా=పిల్లితో సమానమైన కళ్లు గల, హరిజటానామ=హరిజట అను పేరు గల, రాక్షసీ=రాక్షసి, కోపాత్ =కోపమువలన, నయనే=నేత్రములను, వివర్త్య=త్రిప్పి, వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. పిమ్మట, పిల్లికళ్ళ వంటి కళ్లుగల, హరిజట అను రాక్షసి, కోపముతో కళ్లు పెద్దవి చేసి త్రిప్పుచు ఇట్లా పలికెను. 9

మూ. యేన దేవాస్త్రియస్త్రింశద్దేవరాజశ్చ నిర్జితాః, 10

తస్య త్వం రాక్షసేన్ద్రస్య భార్యా భవితుమర్హసి.

ప్ర. అ. యేన = ఎవనిచేత, స్త్రియస్త్రింశత్=ముప్పదిముగ్గురు, దేవాః=దేవతలూ, దేవరాజశ్చ=దేవతల రాజు, నిర్జితాః=జయింపబడినారో, తస్య=అట్టి, రాక్షసేన్ద్రస్య=రాక్షసరాజునకు, త్వమ్=నీవు, భార్యా=భార్యగా, భవితుమ్=అగుటకు, అర్హసి=తగియున్నావు.

తా. ముప్పదిముగ్గురు దేవతలను వారి ప్రభు వైన దేవేంద్రుని జయించిన రాక్షసరాజునకు నీవు భార్య వగుట మంచిది. 10

మూ. తతస్తు ప్రఘసా నామ రాక్షసీ క్రోధమూర్చితా, 11

భర్త్యయస్తీ తదా ఘోరమిదం వచనమబ్రవీత్.

ప్ర. అ. తతో=అటుపిమ్మట, ప్రఘసా నామ=ప్రఘస అను పేరు గల, రాక్షసీ=రాక్షసత్రి, క్రోధమూర్చితా = కోపముచే వ్యాపింపబడినదై, తదా = అప్పుడు, భర్త్యయస్తీ=భయపెట్టుచున్నరై, ఘోరమ్=ఘోర మైన, అదమ్=ఈ వచనమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. పిమ్మట ప్రఘస అను ఒక రాక్షసి కోపావిష్ట రాలై, సీతను భయ పెట్టుచు, ఘోర మైన వాక్యము పలికెను. 11

మూ. వీర్యోర్పితస్య కూరస్య సంగ్రామేష్వనివర్తినః, 12
బలినో వీర్యయుక్తస్య భార్యాత్వం కిం న లప్స్యతే.

ప్ర. అ. వీర్యోర్పితస్య=పరాక్రమముచేత గర్వింబినవాడూ, కూరస్య= కూరుడూ, సంగ్రామేషు=యుద్ధములందు, అనివర్తినః=వెనుకకు మరలనివాడూ, బలినః=బలవంతుడూ, వీర్యయుక్తస్య=పరాక్రమముతో కూడినవాడూ అయిన రావణునికి, భార్యాత్వమ్=భార్యాత్వమును, కిమ్=ఎందువలన, న లప్స్యతే= పొందవు?

తా. రావణుడు మహాబలవంతుడు; వీర్యవంతుడు; వీర్యముతో గర్వింబినవాడు; కూరుడు; యుద్ధములలో వెనుకకు మరలనివాడు. అట్టి రావణుని భార్య అగుటకు ఎందుచేత అంగీకరించ కున్నావు? 12.

మూ. ప్రియాం బహుమతాం భార్యాం త్యక్త్వా రాజా మహాబలః.
సర్వాసాం చ మహాభాగాం త్యాముపైష్యతి రావణః.

ప్ర. అ. మహాబలః=గొప్ప బలము గల, రావణః=రావణుడు, ప్రియామ్ =ప్రియురాలూ, బహుమతామ్ = గౌరవపాత్రురాలూ, సర్వాసామ్=భార్య లందరితోకీ, మహాభాగామ్=గొప్ప భాగ్యము కలదీ అయిన, భార్యామ్= భార్యను (మంతోరరిని), త్యక్త్వా=విడచి, త్యామ్=నిన్ను, ఉపైష్యతి=పొందగలడు.

తా. మంతోరరి రావణుని భార్య లందరితోకీ చాలా భాగ్యము కలది. రావణునకు ప్రియురాలు, గౌరవపాత్రురాలు. అట్టి ఆమెను కూడ విడచి మహా బలకారి యైన రావణుడు నిన్నే పొందగలడు. 13

మూ. సమృద్ధం శ్రీసహస్రేణ నానారత్నోపశోభితమ్, 14
అంతఃపురం సముత్స్యజ్య త్యాముపైష్యతి రావణః.

ప్ర. అ. రావణః=రావణుడు, శ్రీసహస్రేణ=వేయిమంది శ్రీలతో, సమృద్ధమ్=నిండిన, నానారత్నోపశోభితమ్ = అనేకవిధము లైన శ్రేష్ఠవస్తువు లచే ప్రకాశింపజేయబడిన, అంతఃపురమ్=అంతఃపురమును, సముత్స్యజ్య=విడచి, త్యామ్=నిన్ను, ఉపైష్యతి=పొందగలడు.

తా. రాంపంది శ్రీలతో నిండినదై, అనేక రత్నములచేత ప్రకాశింప జేయబడిన అంతఃపురమును విడచి రావణుడు నిన్ను చేరగలడు. 14

మూ. అన్యో తు వికటా నామ రాక్షసి వాక్యమబ్రవీత్, 15
 అసకృద్దేవతా యుద్ధే నాగగన్ధర్వదానవాః
 నిర్జితాః సమరే యేన స తే పార్శ్వముపాగతాః. 16

ప్ర. అ. వికటా నామ = వికట అను పేరు గల, అన్యో = మరి యొక్క, రాక్షసి తు = రాక్షసత్రి, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను. యేన = ఎవనిచేత, అసకృత్ = అనేకవర్షాయములు, యుద్ధే = యుద్ధమునందు, దేవతాః = దేవతలు, సమరే = యుద్ధమునందు, నాగగన్ధర్వదానవాః = నాగులు, గంధర్వులు, దానవులు, నిర్జితాః = జయింపబడినారో, సః = ఆ రావణుడు, తే = నీయొక్క, పార్శ్వమ్ = ప్రక్కకు, ఆగతాః = వచ్చినారు.

తా. వికట అను మరి యొక రాక్షసత్రి ఇట్లు పలికెను — యుద్ధాలలో అనేకవర్షాయములు దేవనాగగంధర్వదానవులను ఓడించిన రావణుడు ఇప్పుడు నీ చెంతకు వచ్చినాడు. 16

మూ. తస్య సర్వసమృద్ధస్య రావణస్య మహాత్మనః,
 కిమర్య రాక్షసేన్ద్రస్య తార్కాత్వం నేచ్ఛసేఽదమే 17

ప్ర. అ. అదమే = ఓ ! నీచురాలా ! సర్వసమృద్ధస్య = అన్ని విధాలా లక్ష్యర్యసంపన్నుడూ, మహాత్మనః = గొప్ప బుద్ధి కలవాడు, రాక్షసేన్ద్రస్య = రాక్షసరాజు అయిన, తస్య = అట్టి, రావణస్య = రావణునకు, తార్కాత్వమ్ = తార్కాత్వమును, అద్య = ఇప్పుడు, కిమ్ = ఎందువలన, నేచ్ఛసే = ఇచ్చి యింతుటలేదు.

తా. ఓ ! నీచురాలా ! సకలైక్యర్యసంపన్నుడూ, మహాత్ముడూ, రాక్షస రాజు అయిన అట్టి రావణునికి తార్కా అగుటకు అంగీకరింప వేమి ? 17

మూ. తతస్తు దుర్ముఖీ నామ రాక్షసి వాక్యమబ్రవీత్,
 యస్య సూర్యో న తపతి రీతో యస్య చ మారుహః, 18
 న వాతి స్మాయతాపాన్లై కిం త్వం తస్య న రిషసః.

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, దుర్ముఖీ నామ = దుర్ముఖ అను, రాక్షసి = రాక్షసి, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను. అయతాపాన్లై = దీర్ఘ మైన

నేత్రాంతములు కలదానా : యస్య = ఎవనికి, దీతః = భయపడినవాడై, సూర్యః = సూర్యుడు, న తవతి = దీక్షముగా ఎండకాయడో, యస్య = ఎవనికి, దీతః = భయపడినవాడై, మాహతః = వాయువు, న వాతి స్మ = గట్టిగా వీచడో, తస్య = వానికి, త్వమ్ = నీవు, కిమ్ = ఎందువలన, న తిష్ఠసి = అనుకూలు రాలవుగా ఉండవు ?

తా. ఏమ్మట దుడ్ములి అను రాక్షసి ఇట్లు వలికెను. ౬. దీర్ఘనేత్రాంత ములు కలదానా : ఏ రావణునికి భయపడి సూర్యుడు గట్టిగా ఎండ కాయడో, ఎవనికి భయపడి గాలి గట్టిగా వీచడో, అట్టి రావణుని అట్ల ప్రకారము నీవు ఎందుకు నడచుకొనుటలేదు? 18

మూ. పుష్పవృద్ధిం చ తరవో ముముచుర్యస్య వై తయాత్.
శైలాశ్చ సుత్రు పానీయం జలదాశ్చ యదేవృతి.

తస్య నైర్మతరాజస్య రాజరాజస్య భామిని. 20
కిం త్వం న కురుషే బుద్ధిం వార్యార్థే రావణస్య హి.

ప్ర. ఆ సుత్రు = మంచి కనుబొమ్మలుగల, భామిని = ౬, సీతా : యస్య = ఎవనియొక్క, తయాత్ = భయమువలన, తరవః = వృక్షములు, పుష్పవృద్ధిమ్ = పుష్పవర్షమును, ముముచు = విడచినవో, యదా = ఎప్పుడు, ఇర్పతి = కోరునో, అప్పుడు, శైలాశ్చ = పర్వతములు, జలదాశ్చ = మేఘములూ, పానీయమ్ = ఉరకమును, విడచినవో, నైర్మతరాజస్య = రాక్షసరాజా, రాజ రాజస్య = రాజులకు కూడ రాజా అయిన, తస్య = అట్టి, రావణస్య = రావణుని యొక్క, వార్యార్థే = తార్కగా ఉండుటకొరకు, బుద్ధిమ్ = బుద్ధిని, త్వమ్ = నీవు, కిమ్ = ఎందువలన, న కురుషే = చేయుటలేదు?

తా. అంద మైన కనుబొమ్మలుగల ౬ సీతా : రాక్షసరాజా, రాజాధి రాజా అయిన ఏ రావణునికి భయపడి వృక్షములు పుష్పవర్షము కురిపించు చుండునో, ఏ రావణుడు కోరినప్పు డెల్ల పర్వతములు, మేఘములు కూడ జలము విడచుచుండునో అట్టి రావణునికి తార్క అగుటకు అంగీకరించకున్నా నేమి ? 19, 20

మూ. సాధు తే తత్త్వతో దేవి కథితం సాధు భామిని, 21
గృహణ సుస్మితే వాక్యమన్యథా న భవిష్యసి.

ఇత్యాదౌ శ్రీమద్రామాయతే ఆదికావ్యే సుందరకాండే
త్రయోవింశః సర్గః.

ప్ర. అ. సుస్మితే = మంచి చిరునవ్వు గల, భామిని = సౌందర్యముగల,
దేవి = ఓ, సీతా, సాధు = తాగుగా, తత్త్వతః = యతార్థముగా, తే = నీకు,
కథితమ్ = చెప్పబడిన, సాధు = మంచిచైతన, వాక్యమ్ = వాక్యమును, గృహణ
గ్రహించుము. అన్యథా = అట్లు కానిచో, న భవిష్యసి = ఉండవు.

తా. అంద మైన చిరునవ్వు గల సౌందర్యవతి వైన ఓ, సీతా,
చక్కగా, యతార్థముగా నీకు చెప్పుచున్నాను. నా మాట వినుము. అట్లు కానిచో
నీ వింక జవింపవు. 21

"తారానందిని" అను శ్రీమద్రామాయతాండ్రవ్యాఖ్యానమునందు సుందర
కాండలో ఇరువదిమూడవ సర్గ సమాప్తము.

అథ చతుర్వింశః సర్గః

[నేత రాక్షస స్త్రీల మాటలు చెరస్కరించుట; వాల్మ నీతను భయ పెట్టుట]

మూ. తతః సీతామపాగమ్య రాక్షసోఽపి కృతాననా,
పరుషం పరుషా నార్యః ఉచుస్తాం వాక్యమప్రియమ్. 1

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, పరుషా = క్రూరస్వభావము గల, వికృతాననా = వికృతము లైన ముఖములు గల, రాక్షసః నార్యః = రాక్షస స్త్రీలు, తాం సీతామ్ = ఆ సీతను, ఉపాగమ్య = సమీపించి, అప్రియమ్ = అప్రియమైన, వాక్యమ్ = వాక్యమును, పరుషమ్ = పరుషముగా, ఉచుః = వలికిరి.

తా. పిమ్మట క్రూరస్వభావము గల, వికృతము లైన ముఖములతో రయంకరముగా ఉన్న రాక్షసస్త్రీలు సీతను సమీపించి పరుషముగా అప్రియము లైన మాటలు పలికిరి. 1

మూ. కిం త్వమన్తఃపురే సీతే సర్వభూతమనోహరే,
మహర్హశయనోపేతే న వాసమనుమన్యసే. 2

ప్ర. అ. సీతే = సీతా, త్వమ్ = నీవు, సర్వభూతమనోహరే = సకల భూతములకు మనోహరమూ, మహర్హశయనోపేతే = అత్యుత్తమము లైన శయనములతో కూడినదీ అయిన, అన్తఃపురే = అంతఃపురమునందు, వాసమ్ = నివాసమును, కిమ్ = ఎందువలన, వాసుమన్యసే = అంగీకరించుటలేదు ?

తా. ఓ సీతా, రావణాంతఃపురము అందరికీ మనోహరమైనది; శ్రేష్ఠము లైన శయనములతో అలంకరింపబడినది. అట్టి అంతఃపురములో నివసించుటకు ఏం అంగీకరింపదు ? 2

మూ. మానుషీ మానుషన్యైవ తార్కార్యం బహుమన్యసే.

ప్రత్యాహర మనో రామాన్న త్వం తాతు భవిష్యసి. 3

ప్ర. అ. మానుషీ = మనుష్యుఁడై నై న నీవు, మానుషన్యైవ = మనుష్యు నలే, తార్కార్యమ్ = తార్క యగుటను, బహుమన్యసే = గొప్పటిగా తలచు యున్నావు. రాహర్ = రామునినుండి, మనః = మనస్సును, ప్రత్యాహర = మరల్చుము. త్వమ్ = నీవు, తాతు = ఎప్పుడును, న భవిష్యసి = ఉండవు.

తా. నీవు మనుష్యుఁడై వి అగుటచే మనుష్యుని తార్కగా ఉండుటయే గొప్ప అని తలచుచున్నావు. ఇంక రామునినుండి నీ మనస్సును మరల్చుకొనుము. అట్లు కానిచో నీ వెన్నటికి తీరించవు. 3

మూ. త్రైలోక్యవసుభోక్తారం రావణం రాక్షసేశ్వరమ్,

ధర్తారముపసంగమ్య విహరస్య యథాసుఖమ్. 4

ప్ర. అ. త్రైలోక్యవసుభోక్తారమ్ = మూడు లోకముల ఐశ్వర్యమును అనుభవించు, రాక్షసేశ్వరమ్ = రాక్షసరా తైన, రావణమ్ = రావణుని, ధర్తారమ్ = భర్తనుగా, ఉపసంగమ్య = చేరి, యథాసుఖమ్ = సుఖముగా, విహరస్య = విహరించుము.

తా. రాక్షసరా తైన రావణుడు మూడు లోకముల ఐశ్వర్యమును అనుభవించువాడు. అతనిని భర్తగా చేరి సుఖముగా విహరించుము. 4

మూ. మానుషీ మానుషం తం తు రామమిచ్ఛసి శోభనే,

రాజ్యాద్రుష్టమసిద్ధార్థం విక్లబం త్వమనిన్దితే. 5

ప్ర. అ. శోభనే = మంగళప్రదురాలా ! అనిన్దితే = నిందింపబడనిదానా. మానుషీ = మనుష్యుఁడై నై న, త్వం తు = నీవైతే, రాజ్యాత్ = రాజ్యమునుండి, ద్రుష్టమ్ = ద్రుష్టుడూ, అసిద్ధార్థమ్ = సఫలముకాని తార్కములు కలవాడు, విక్లబమ్ = వ్యాకులుడూ అయిన, మానుషమ్ = మనుష్యు డైన, తం రామమ్ = ఆరాముని, ఇచ్ఛసి = కోరుచున్నావు.

తా. మంగళప్రదురాలవు, లోభరహితురాలవు అయిన ఓ. నీతా. మనుష్యుఁడై వగుటచే నీవు మనుష్యు డైన ఆ రాముడే కావా అని కోరుకొను

యన్నావు. అతడు రాజ్యవ్రస్తుడు. ఏకార్యములు సాధించజాలనివాడు. కష్టాంతో
వ్యాకులులై ఉన్నాడు. 5

మూ. రాక్షసీనాం వచః శ్రుత్వా సీతా పద్మనిభేషణా,
నేత్రాభ్యామశ్రుపూర్ణాభ్యామిదం వచనమబ్రవీత్. 6

ప్ర. అ. పద్మనిభేషణా = పద్మములతో సమాన మైన నేత్రములు గల,
సీతా = సీత, రాక్షసీనామ్ = రాక్షసస్త్రీలయొక్క, వచః = వచనమును, శ్రుత్వా
= విని, అశ్రుపూర్ణాభ్యామ్ = కన్నీళ్ళతో నిండిన, నేత్రాభ్యామ్ = నేత్రములతో,
ఇదమ్ = ఈ, వచనమ్ = వచనమును, అబ్రవీత్ = వలెనెను.

తా. పద్మముల పంది నేత్రములు గల సీత, రాక్షసస్త్రీల మాటలు విని,
కన్నీళ్లు నిండిన నేత్రములతో ఇట్లు వలెనెను. 6

మూ. యదిదం లోకవిద్విష్టముదాహరణ సంగతా,
నైఋన్మనసి వాక్యం మే కల్పిషం ప్రతిభారి వః. 7

ప్ర. అ. సంగతా = కలిసిన మీరందరూ, లోకవిద్విష్టమ్ = లోకములో
ద్రేషించబడిన, యత్ = ఏ, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, మే = నా విషయమునందు,
ఉదాహరణ = పలుకుచున్నానో, ఏతత్ = ఇది, వః = మీయొక్క, మనసి = మనస్సు
నందు, కల్పిషమ్ = పాప మైనదిగా, న ప్రతిభారి = తోచుటలేదా.

తా. మీ రందరూ కలిసి, నాతో, లోకులు నిందించే మాటలు మాటలాడు
చున్నాడు. ఇవి పాపపు మాట లని మీకు తోచుటలేదా ? 7

మూ. న మానుషీ రాక్షసస్య భార్యా భవితుమర్హతి,
కామం భాదత మాం సర్వా న కరిష్యామి వో వచః. 8

ప్ర. అ. మానుషీ = మనుష్యస్త్రీ, రాక్షసస్య = రాక్షసునకు, భార్యా =
భార్యగా, భవితుమ్ = అగుటకు, న అర్హతి = కగదు. సర్వా = మీ రందరూ,
కామమ్ = స్వేచ్ఛగా, మామ్ = నన్ను, భాదత = రినిచెయ్యండి. వః = మీయొక్క,
వచః = వచనమును, న కరిష్యామి = చెయ్యను.

తా. మనుష్యస్త్రీ రాక్షసునకు భార్య అగుట యుక్తము కాదు. మీ

కందరూ కలిసి నన్ను చంపి తినివేసినా సతే; మీరు చెప్పి సట్లు మాత్రము చెయ్యను. 8.

మూ. దీనో వా రాజ్యహీనో వా యో మే భర్తా న మే గురుః,
తం నిత్యమనురక్తాన్మి యథా సూర్యం సువర్చలా. 9

ప్ర. అ. దీనో వా = దీను డైనను, రాజ్యహీనో వా = రాజ్యహీను డైనను, యః = ఎవడు, మే = నాకు, భర్తా = భర్తయో, నః = అతడే, మే = నాకు, గురుః = పూజ్యుడు. సువర్చలా = సువర్చల, సూర్యం యథా = సూర్యుని వలె, నిత్యమ్ = ఎల్లప్పుడు, తమ్ = అతనిని గూర్చి, అనురక్తా = అనురాగము కందానను, అన్మి = అయి ఉన్నాను.

తా. దీను డైనా, రాజ్యత్రపు డైనా, నా భర్తయే నాకు పూజ్యుడు. సువర్చలం సూర్యునియందు అనురాగముతో ఉన్నట్లు, నేను ఎల్లప్పుడు నా భర్త యందే అనురాగముతో ఉందును. 9.

మూ. యథా శచీ మహాబాగా శక్రం సముపరిష్కరి,
అరున్ధతీ వసిష్ఠం చ రోహిణీ శశినం యథా. 10

రోహిణిమ్రా యథాగస్త్యం సుకన్యా చ్యవనం యథా,
సావిత్రి సత్యవన్తం చ కపిలం శ్రీమతీ యథా. 11

సౌదాసం షడయన్తీవ కేశినీ సగరం యథా,
నైషధం రమయన్తీవ తైమీ పరిమనువ్రతా. 12

తథాహమిహ్వాకువరం రామం పరిమనువ్రతా.

ప్ర. అ. మహాబాగా = ఉత్తమభాగ్యవంతురా లైన, శచీ = శచీదేవి, యథా = ఎట్లు, శక్రమ్ = దేవేంద్రుని, సముపరిష్కరి = చేరునో, అరున్ధతీ = అరుంధరి వసిష్ఠం చ = వసిష్ఠుని చేరునో, రోహిణీ = రోహిణి, శశినమ్ = చంద్రుని, యథా = ఎట్లు చేరునో, రోహిణిమ్రా = రోహిణిమ్ర, అగస్త్యమ్ = అగస్త్యుని, యథా = ఎట్లు చేరునో, సుకన్యా = సుకన్య, చ్యవనమ్ = చ్యవనుని, యథా = ఎట్లు చేరునో, సావిత్రి = సావిత్రి, సత్యవన్తమ్ = సత్యవంతుని ఎట్లు చేరునో, శ్రీమతి = శ్రీమతి.

కపిలమ్ = కపిలుని, యతా = ఎట్లు చేతునో అట్లు, సౌదాసమ్ = సౌదాసుని, మర
యస్తవ = మరయంతి వలె, కేశిని = కేశిని, సగరం యతా = సగరుని వలె,
వతిమ్ = తర యైన, నైషరమ్ = నలుని, అనువ్రతా = అనుసరించిన ప్రతముగం,
రైహి = రీముని కుమార్తె యైన, రమయస్తవ = రమయంతి వలె, తతా = అద్దే,
అహమ్ = నేను, ఇక్వాకువరమ్ = ఇక్వాకురాజులలో శ్రేష్ఠుడైన, వతిమ్ = తర
యైన, రామమ్ = రాముని, అనువ్రతా = అనుసరించిన ప్రతము కందానను.

రా. మహాభాగ్యవంతురా లైన శరీదేవి దేవేంద్రుని వలె, అతుంధరి
వనిష్ఠుని వలె, లోహిణి చంద్రుని వలె, లోపాముద్ర అగస్త్యుని వలె, సుకన్య
త్యవనుని వలె, సావిత్రి సత్యవంతుని వలె, శ్రీమతి కపిలుని వలె, మరయంతి
సౌదాసుని వలె, కేశిని సగరుని వలె, రీమపుత్రి యైన రమయంతి నలుని వలె
నేను ఇక్వాకువంశీయులలో శ్రేష్ఠుడైన రాముడే అనుసరించురానను. 10.12

మూ. సీతాయా వచనం శ్రుత్వా రాక్షస్యః క్రోధమూర్ఛితాః,
తర్స్నయన్తి స్మ వరుషైర్వాత్మైః రావణచోదితాః.

ప్ర. అ. రావణచోదితాః = రావణునిచేత ప్రేరేపించబడిన, రాక్షస్యః =
రాక్షసస్త్రీలు, సీతాయా = సీతయొక్క, వచనమ్ = వచనమును, శ్రుత్వా =
విని, క్రోధమూర్ఛితాః = క్రోధముచే వ్యాపింపబడినవారై, వరుషైః = వరుషము
లైన, వాత్మైః = వాక్యములచేత, తర్స్నయన్తి స్మ = తయపెట్టిరి.

రా. రావణునిచేత ప్రేరేపించబడిన ఆ రాక్షసస్త్రీలు, సీత మాటలు విని
కోపముతో నిండినవారై, వరుషము లైన మాటలతో ఆమెను తయపెట్టిరి. 13

మూ. అవలీనః స నిర్వాక్యో హనుమాన్ శింఖపాద్రుమే, 14
సీతాం సంతర్థయన్తిస్తా రాక్షసీరకృజోర్ కపిః.

ప్ర. అ. కపిః = చానరుడైన, సః హనుమాన్ = ఆ హనుమంతుడు,
నిర్వాక్యః = మాటలాడని వాడై, శింఖపాద్రుమే = శింఖసావ్యకమునందు, అవ
లీనః = చాగి ఉన్నవాడై, సీతామ్ = సీతను, సంతర్థయన్తి = తయపెట్టుచున్న
రా. = ఆ, రాక్షసీః = రాక్షసీలను, అకృజోర్ = ఎనెను.

రా. ఆ హనుమంతుడు వీటి మాటలాడకుండా ఆ శింఖసావ్యకము
పైననే చాగి ఉండి సీతను తయపెట్టుచున్న రాక్షసస్త్రీల మాటలు ఎనుచుండెను.

వి. ఈ సందర్భములో హనుమంతుడు మాటలాడే ప్రసక్తియే లేదు గాన "నిర్వాక్కు" అనే విశేషణము అసర్థకముగా కనబడుచున్నది. ఇంత జరుగుచున్నా హనుమంతుడు తాను జైటవడలేడు అనే భావము చెప్పుకొనవలసి ఉండును. అందుచేత ప్రాచ్యపాశము వాగున్నది.

"అనధీనస్తు తద్వాక్యం హనుమాన్ శింశుపాద్రుమే,

సీతాం సంతర్థయప్రీతాం రాక్షసీనాం స కుశ్రవే" అని ఆ పాదము.

మూ. తామలిక్రమ్య సంక్రుద్ధా వేపమానాం సమస్తతః. 15

భృశం సంలిలిహార్తిప్తాన్ ప్రలమ్బాన్ దశనవృతాన్.

ప్ర. అ. వేపమానామ్ = వణికుచున్న, తామ్ = ఆ సీతను, సమస్తతః = నలుచైపులా, తలిక్రమ్య = సమీపించి, సంక్రుద్ధాః = కోపగించినవారై, తీప్తాన్ = ఎఱ్ఱగా ప్రకాశించుచున్న, ప్రలమ్బాన్ = వ్రేలాడుచున్న, దశనవృతాన్ = పెదవులను, భృశమ్ = మిక్కిలి, సంలిలిహాః = నాకిరి.

తా. ఆ రాక్షసస్త్రీలు వణికిపోవుచున్న సీతను నలు మూలల చుట్టుముట్టి కోపముతో, వ్రేలాడుచున్న ఎఱ్ఱని తమ పెదవులను నాకుచు, సీతను చంపి రిని వేయుద మన్నట్లు హుంించుచుండిరి. 15

మూ. తిరుశ్చ పరమక్రుద్ధాః ప్రగృహ్యథు పరశ్వరాన్, 16

వేయమర్హతి తర్తారం రావణం రాక్షసాధిపమ్.

ప్ర. అ. పరమక్రుద్ధాః = చాలా కోపించినవారై, అథు = శ్రమముగా, పరశ్వరాన్ = గండ్ర గొడ్డళ్ళను, ప్రగృహ్య = గ్రహించి, తిరుశ్చ = ఇట్లు వలికిరి కూడ. ఇయమ్ = ఈమె, రాక్షసాధిపమ్ = రాక్షసరాజైన, రావణమ్ = రావణుని, తర్తారమ్ = తర్తనుగా, నార్హతి = తగదు.

తా. వాళ్లు చాలా కోపముతో వెంటనే, గండ్రగొడ్డళ్లు వేయంతో ధరించి ఇట్లనిరి. "ఈమె రాక్షసరాజైన రావణునకు లాభ్య అగుటకు తగదు". 16

మూ. సా తర్తమనా బిమాతి రాక్షసిధిర్యరాననా, 17

తదాప్యనుసవర్తన్తి శింశుపాం ధాన్యుషాగమృత్.

ప్ర. అ. దీమతి = భయంకర మైన, రాక్షసిని = రాక్షసస్త్రీలచేత, తర్జుమానా = భయపెట్టబడుచున్న, సా = ఆ, మదాననా = శ్రద్ధ మైన ముఖము గల సీత, సదాప్యమ్ = కన్నీళ్లతో కూడి నట్లుగా, అవసర్యస్తీ = అక్కడినుండి వదలుచున్నదై, తామ్ = ఆ, శింశుపామ్ = శింశుపావృక్షమును ఉపాగమత్ = చేరెను.

తా. భయంకర మైన ఆ రాక్షసస్త్రీలు భయపెట్టుచుండగా నుందర మైన ముఖము గల సీత, కన్నీళ్లు కారుచు అవధినుండి దూరముగా పోయి ఆ శింశుపావృక్షము వైపు వెళ్ళెను. 17

మూ. తతస్తాం శింశుపాం సీతా రాక్షసిని సమావృతా, 18
అభిగమ్య విశాలాక్షి తస్మా శోకపరిప్లతా.

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, విశాలాక్షి = విశాలము లైన నేత్రములు గల, సీతా = సీత, తాం శింశుపామ్ = ఆ శింశుపావృక్షమును, అభిగమ్య = సమీపించి, రాక్షసిని = రాక్షసస్త్రీలచేత, సమావృతా = చుట్టచుకొనినది నదై, శోకపరిప్లతా = దుఃఖముతో నిండినదై, తస్మా = ఉండెను

తా. పిమ్మట విశాలాక్షి యైన ఆ సీత శింశుపావృక్షమును చేరి, అక్కడ కూడ రాక్షసస్త్రీలు యట్టుముట్టగా, దుఃఖాక్రాంతయై విలసెను. 18

మూ. తాం కృశాం దీనవదనాం మలినామృరదారిణీమ్, 19
తర్జయోంచక్రిరే సీతాం రాక్షస్యస్తాం నమస్తతః.

ప్ర. అ. తా = ఆ, రాక్షసః = రాక్షసస్త్రీలు, కృశామ్ = కృశించినది, దీనవదనామ్ = దీన మైన ముఖము గలది, మలినామృరదారిణీమ్ = మలిన మైన పత్రములను ధరించినది అయిన, తాం సీతామ్ = ఆ సీతను, నమస్తతః = నలు వైపులనుండి, తర్జయోంచక్రిరే = భయపెట్టిరి

తా. కృశించి, దీన మైన ముఖముతో, మలిన మైన పత్రములను ధరించి ఉన్న ఆ సీతను, ఆ రాక్షసస్త్రీలు, చుట్టు చేరి, భయపెట్టిరి. 19

మూ. తతస్తాం వినతా నామ రాక్షసి భీమదర్శనా, 20
అబ్రవీక్కు పితాకారా కరాళా నిష్కతోడరీ.

ప్ర. అ. తతః = అట్లు ఏమృత, దీమదర్శనా = భయంకర మైన దర్శనము కలిగి, కుపితాకారా = కోపగించిన ఆకారము గలిగి, కరాళా = పంకర దింకరగా ఉన్నది, నిర్ణతోదరీ = లోతుగా దిండుకొనిపోయిన ఉదరము గలిగి అయిన, విసతా నామ = విసత అను, రాక్షసి = రాక్షసస్త్రీ, రామ = అమెనుగూర్చి, అబ్రవీత్ = వరికెను.

తా. ఏమృత, చూచునాటికి భయము కలిగించు విసత యను రాక్షసి అట్లు వరికెను. అమె దేహము పంకరదింకరగా ఉండెను. అమె కోపముతో నింది యుండెను. అమె పొట్ట లోతుకు పోయి ఉండెను. 20

మూ. సీతే పర్యావృతేతావద్భర్తుః స్నేహో నిదర్శితః, 21
సర్వాత్రాతికృతం భద్రే వ్యసనాయోపకల్పితే.

ప్ర. అ. సీతే = సీతా, భర్తుః = భర్త యొక్క (యందు), స్నేహః = స్నేహము, నిదర్శితః = చూపబడినది, ఏతావత్ = ఇంతమాత్రము, పర్యావృత్ = చాలును. భద్రే = మంగళప్రదురాలా, సర్వత్ర = అంతటా, అతికృతమ్ = అతిగా చేయబడినది, వ్యసనాయ = శవ్యమునకు, ఉపకల్పితే = ఏర్పడును.

తా. సీతా, నీ భర్తవై నీ పంకవరకూ చూపించిన ప్రేమ చాలును. ఒక మంగళప్రదురాలా, ఏ విషయమునం దైనను అతిగా చేసినతో అది కష్టాలకు దారి ియును. 21

మూ. పరిశుష్టాన్మి భద్రం తే మానుషపై కృతో విధిః, 22
మమాపి తు వరః పథ్యం బ్రువన్త్యాః కురు మైథిరి.

ప్ర. అ. మైథిరి = సీతా, పరిశుష్టా = సంతోషించినదాసను, అన్మి = అయినాను. తే = నీకు (నీచేత), మానుషః = మనుష్యసంబంధ మైన, విధిః = ధర్మము, కృతః = నిర్వర్తింపబడినది. తే = నీకు, భద్రమ్ = మంగళ మగు గాక. బ్రువన్త్యాః = చెప్పుచున్న, మమ = నాయొక్క, పథ్యమ్ = పథ్య మైన, వరః అపి = వాక్యమును కూడ, కురు = చేయుము.

తా. ఒక సీతా, ఒక మనుష్యస్త్రీ చేయవలసిన ధర్మమును నిర్వర్తింప నావు. చాలా సంతోషము, నీకు కేను మగు గాక. నేను చెప్పుచున్న హితవాక్యమును కూడ విని, అట్లు జ్ఞపరింతుము. 22

మూ. రావణం దక్ష తర్జారం తర్జారం సర్వరక్షసామ్, 23
విక్రాంతం రూపవంతం చ సురేశమివ వాసవమ్,
దక్షిణం త్యాగశీలం చ సర్వస్య ప్రియదర్శనమ్. 24

ప్ర. అ. సర్వరక్షసామ్ = సమస్త మైన రాక్షసులకు, తర్జారమ్ = తర్జయైన వాడూ, విక్రాంతమ్ = విక్రమించువాడూ, రూపవంతం చ = సౌందర్యవంతుడూ, సురేశమ్ = దేవతావ్రతు వైన, వాసవమివ = దేవేంద్రుని వంటి వాడూ, దక్షిణమ్ = నేర్పుకలవాడూ, త్యాగశీలం చ = త్యాగస్వభావము కలవాడూ, సర్వస్య = అందరికీ, ప్రియదర్శనమ్ = ప్రియ మైన దర్శనము కలవాడూ అయిన, రావణమ్ = రావణుని, తర్జారమ్ = తర్జనుగా, దక్ష = పొందుము.

తా సకలరాక్షసులకు వ్రతు వైన రావణుని తర్జుగా పొందుము. అతడు పరాక్రమవంతుడు; సౌందర్యవంతుడు; దేవతల అధిపతి యైన దేవేంద్రుని వంటివాడు. నేర్పు కలవాడు. త్యాగశీలము కలవాడు. చూడేవా రందరికీ ఆనందము కలిగించువాడు. 23, 24

మూ. మానుషం కృపణం రామం త్యక్త్వా రావణమాశ్రయ,
దివ్యాజ్జరాగా వైదేహి దివ్యాభరణభూషితా, 25
అద్యప్రభృతి సర్వేషాం లోకనామ్మీశ్వరీ తవ.

ప్ర. అ. మానుషమ్ = మానవుడూ, కృపణమ్ = దీనుడూ అయిన, రామమ్ = రాముని, త్యక్త్వా = విడచి, రావణమ్ = రావణుని, ఆశ్రయం = ఆశ్రయించుము. వైదేహి = నీతా; దివ్యాజ్జరాగా = శ్రేష్ఠ మైన అంగరాగము గల రాసవై, దివ్యాభరణభూషితా = శ్రేష్ఠములైన అలంకారములతో అలంకరించబడిన దానివై, అద్యప్రభృతి = నేడు మొదలు, సర్వేషామ్ = సమస్త మైన, లోకనామ్ = లోకములకు, ఈశ్వరీ = వ్రతువుగా, తవ = అగుము.

తా. నీతా! మానవుడూ, దీనుడూ అయిన రాముణ్ణి విడిచిపెట్టి రావణుని ఆశ్రయించుము. నేటినుండి దివ్యము లైన అంగరాగములను (మైహారము) శరీరమునకు ధూసికొని శ్రేష్ఠము లైన అలంకారములు అలంకరించుకొని సకల లోకములకు వ్రతువు అగుము. 25

మూ. అగ్నేః స్వాహా యథా ధేవీ శచీ వేన్ద్రస్య శోభనే, 26
కిం తే రామేణ వైదేహి కృపణేన గతాయుషా.

ప్ర. అ. శోభనే=మంగళప్రదురాలా. అగ్నేః=అగ్నియొక్క, ధేవీ=
భార్య యైన, స్వాహా యథా=స్వాహాదేవి వలె, వేన్ద్రస్య=ఇంద్రుని భార్య యైన,
శచీవ=శచీదేవివలె, (లోకాధీశ్వరురాలవు అనుము). వైదేహి=నీలా, కృపణేన=
దీనుకూ, గతాయుషా = గడలిపోయిన ఆయుర్దాయము కలవాడూ అయిన,
రామేణ = రామునితో, కిమ్ = ఏమి ప్రయోజనము?

తా. మంగళప్రదురాల వైన నీలాః అగ్నిదేవుని భార్య యైన స్వాహాదేవి
వలె, ఇంద్రుని భార్య యైన శచీదేవి వలె లోకాధీశ్వరాలవు అనుము, దీను యైన
రామునితో నీ కేమి ప్రయోజన మున్నది. ఆతని ఆయుర్దాయము తీరిపోయినది.

మూ. ఏతదుక్తం చ మే వాక్యం యది త్వం స కరిష్యసి, 27
అస్మిన్మహా రే సర్వాస్త్యాం భక్షయిష్యామహే వయమ్.

ప్ర. అ. ఉక్తమ్ = పలకబడిన, మే=నాయొక్క, ఏతత్ = ఈ, వాక్యమ్
= వాక్యమును, త్వమ్ = నీవు, స కరిష్యసి యది = చేయకపోయినచో, వయమ్
= మేము, సర్వాః = అందరము, అస్మిన్ = ఈ, మహారే = క్షణమునందే, భ్యామ్
= నిన్ను, భక్షయిష్యామహే = భక్షించెదము.

తా. నేను చెప్పి నట్లు నీవు చేయకపోయినచో, మే అందరమూ కలిసి
ఈ క్షణంలోనే నిన్ను భంపి తినివేసెదము. 27

మూ. అన్యా తు వికటా నామ రమ్యమానసయోధరా, 28
అబ్రవీత్కుపితా నీలాం ముష్టిమద్యమ్య గర్జతీ.

ప్ర. అ. రమ్యమానసయోధరా = వ్రేలాడుచున్న స్తనములు గల, వికటా
రామ = వికట అను పేరు గల, అన్యా తు = మరియొక స్త్రీ యైతే, ముష్టిమ్ =
పిడికిలివి, ఇద్యమ్య = ఎత్తి, కుపితా = కోపగిందినదై, గర్జతీ = గర్జించుచు,
నీలామ్ = నీతను గూర్చి, అబ్రవీత్ = వలెనెను.

తా. వ్రేలాడుచున్న స్తనములు గల వికట అను మరొక రాక్షసి, కోప
ముతో పిడికిలి ఎత్తి గర్జించుచు నీతతో ఇటు వలెనెను. 28

మూ. విహాస్యప్రియరూపాణి వచనాని సుదుర్మలే. 28
అనుక్రోశావృద్ధుర్వాచ్య సోదాని తవ మైథిలి.

ప్ర. అ. సుదుర్మలే = చాలా చెడ్డ బుద్ధి గల, మైథిలి = నీరా. అప్రియ
రూపాణి = చాలా అప్రియము లైన, విహాని = అనేకము లైన, తవ వచనాని = నీ
మాటలు, అనుక్రోశాత్ = జాలివలన, మృదుర్వాచ్య = మెత్తతనమువలన, సోదాని
= సహించబడినవి.

తా. చాలా చెడ్డ బుద్ధి గల నీరా: నీవు చాలా అప్రియముగా పలికిన
విన్నో మాటలు, నీపై జాలివలన మెత్తతనము చూపి సహించినాము. 29

మూ. న చ న: కురుషే వాక్యం హితం కాలపురస్కృతమ్.
అనీతానీ సముద్రస్య పారమన్వైధ్యరాసదమ్,
రావణాస్త:పురం మోఽం ప్రవిష్టా చానీ మైథిలి. 31

ప్ర. అ. మైథిలి = నీరా : కాలపురస్కృతమ్ = కాలముచేత గౌరవించ
బడినదీ, హితమ్ = నీకు హితమూ అయిన. న: = మా యొక్క. వాక్యమ్ =
వాక్యమును, న కురుషే చ = నీవు చేయుటలేదు. అన్వైః = ఇతరులచేత, దురా
సదమ్ = పాండ కళ్యణము కాని, సముద్రస్య = సముద్రముయొక్క, పారమ్ =
ఇవతలి ఒడ్డును గూర్చి, అనీతా = తీసికొనిరాబడినదానవు, అనీ = అయి ఉన్నావు.
మోఽం = భయంకర మైన, రావణాస్త:పురమ్ = రావణుని అంత:పురమును,
ప్రవిష్టా = ప్రవేశించినదానవు, అనీ = అయి ఉన్నావు.

తా. నీరా : చాలానుగుణముగా మేము చెప్పిన హితవాక్యములను నీవు
విడుటలేదు. ఇతడు చెప్పరూ చేరలేని సముద్రము ఈవతలి ఒడ్డుకు తీసికొని
వచ్చి నిన్ను భయంకర మైన రావణాంత:పురములో ఉంచినారు : 30, 31

మూ. రావణస్య గృహే రుద్ధామస్మారిస్తు సురక్షితమ్,
న త్యాం శక్త: పరిత్రాతుమపి సాక్షాత్పురన్తర: 32

ప్ర. అ. రావణస్య = రావణునియొక్క, గృహే = గృహమునందు,
రుద్ధామ్ = బంధించబడినదానవై, అస్మారి: = చూడత, సురక్షితమ్ = కాగుగా

రక్షింపబడిన, త్యామ్=నిన్ను, వర్తితాతుమ్=రక్షింతుటకు, సాక్షాత్=సాక్షాత్తు, పురస్కరః అపి=దేవేంద్రుడు కూడ, న శక్తః=సమర్థుడు కాదు.

తా. రావణుని గృహములో బద్ధురాలవై మేము జాగ్రత్తగా రక్షింతురున్న విన్ను రక్షింతుటకు సాక్షాత్తు దేవేంద్రునికి కూడ శక్యము కాదు. 32

మూ. కురుష్వ హితవాదిన్యా వచనం మమ మైథిలి,
అలమ శ్రుప్రసారేన త్యజ శోకమనర్థకమ్. 33

ప్ర. అ. మైథిలి=నీతా, హితవాదిన్యా=హితమును చెప్పుచున్న, మమ=నాయొక్క, వచనమ్=మాటను, కురుష్వ=చేయుము. అశ్రుప్రసారేన=కన్నీళ్లయొక్క వడుటచేత, అలమ్=బాలును, అనర్థకమ్=వ్యర్థమైన, శోకమ్=దుఃఖమును, త్యజ=విడిచిపెట్టుము.

తా. నీతా : నేను చెప్పుచున్న హితవాక్యమును విని అశ్రుకారము చేయుము. కన్నీళ్ల కార్యము. వ్యర్థమైన దుఃఖమును విడిచిపెట్టుము. 33

మూ. భజ ప్రీతిం చ హర్షం చ త్యజైరాం నిత్యదైన్యతామ్,
సీతే రాక్షసరాజేన సహ క్షీడ యథాసుఖమ్. 34

ప్ర. అ. సీతే=నీతా, ప్రీతిం చ=ప్రేమను, హర్షం చ=సంతోషమును, భజ=పొందుము. ఏతామ్=ఈ, నిత్యదైన్యతామ్=నిత్యము దైన్యము కలిగి ఉండుటను, త్యజ=విడిచిపెట్టుము. రాక్షసరాజేన సహ=రాక్షసరాజుతో కూడ, యథాసుఖమ్=సుఖముగా, క్షీడ=క్షీడించుము.

తా. నీతా : ప్రేమతోను, సంతోషముతోను ఉంటూ, ఈ నిత్యదైన్యమును విడిచిపెట్టుము. రావణునితో కలిసి సుఖముగా క్షీడించుము. 34

మూ. జానాసి హి యథా వీరు వ్రీడాం యోవనమద్రువమ్,
యావన్న తే వ్యతిక్రామేత్తావత్సుఖమవాప్నుహి. 35

ప్ర. అ. వీరు=తయస్యలావము కందారా : వ్రీడామ్=వ్రీంయొక్క, యోవనమ్=యోవనము, యథా=ఎట్లు, అద్రువమ్=స్థిరము కానిదో, జానాసి హి=ఎరుగుదువు కదా, తే=నీయొక్క యోవనము, యావత్=ఎంతలో, న

వ్యతిక్రామేత్ = బాటిపోకుండా ఉండునో, తావత్ = అంతలోగా, సుఖమ్ = సుఖమును, అవాప్నుహి = పొందుము.

తా. భయస్వభావము గలదానా : శ్రీం యోవనము స్థిరము కా దను విషయము నీకు తెలియును కదా; నీ యోవనము గడచిపోవుటకు ముందుగానే సుఖము అనుభవింపుము. 35

మూ. ఉద్యానాని చ రమ్యాణి వర్వతోపవనాని చ,
సహ రాక్షసరాజేన చర త్వం మదిరేక్షజే. 36

ప్ర. అ. మదిరేక్షజే = మత్తు కలిగించే నేత్రములు గల నీతా; త్వమ్ = నీవు, రాక్షసరాజేన = రాక్షసరాజుతో కూడ, రమ్యాణి = రమ్యము లైన, ఉద్యానాని = ఉద్యానములను, వర్వతోపవనాని = వర్షతములను, చాది సమీపమునం దున్న వనములను, చర = సంచరించుము.

తా. మత్తు కలిగించు చూపులు గల నీతా; నీవు రావణునితో కలిసి, రమ్యము లైన ఉద్యానములతోనూ, వర్షతములపైనా, చాది దగ్గర సున్న వనములతోనూ హాయిగా విహరించుము. 36

మూ. శ్రీసహస్రాణి తే సప్త వశే స్థాస్యన్తి సున్దరి,
రావణం భట భర్తారం భర్తారం సర్వరక్షసామ్. 37

ప్ర. అ. సున్దరి = ఓ సుందరీ! సప్త = ఏడు, శ్రీసహస్రాణి = శ్రీం సహస్రములు, తే = నీయొక్క, వశే = వశమునందు, స్థాస్యన్తి = ఉండగలవు. సర్వరక్షసామ్ = సమస్త మైన రాక్షసుల, భర్తారమ్ = ప్రభు వైన, రావణమ్ = రావణుని, భర్తారమ్ = భర్తనుగా, తే = పొందుము.

తా. ఓ సుందరీ! సకలరాక్షసులకు ప్రభు వైన రావణుని భర్తగా అంగీకరించుము. అట్లు చేసినచో ఏడువేలమంది శ్రీలు నీ చెప్పుకేతంలో ఉండగలరు.

మూ. ఉత్పాట్య వా తే హృదయం దక్షయిష్యామి మైథిలి,
యది మే వ్యాహృతం వాక్యం న యతావత్కరిష్యసి.

ప్ర. అ. మైథిలి = నీతా; వ్యాహృతమ్ = పంకలదిన, మే = నాయొక్క,

పాక్యమ్ = పాక్యమును, యథావత్ = వలెకీస విధముగా, స కరిష్యేనే యదే = తేయకపోయినచో, తే హృదయమ్ = నీ హృదయమును, ఉత్పాద్య వా = పెద్ద గిరి యైనా, భవయిష్యామి = భవించెదను.

తా. నీరా! నీవు నా మాట ప్రకారము తేయకపోయినచో నీ గుండెను చీల్చి తనివేసెదను. 38

మూ. తతశ్చక్షోరరీ నామ రాక్షసి క్రోధమూర్ఖతా,
బ్రామయస్తీ మహాయూలమిదం వచనమబ్రవీత్. 39

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, చక్షోరరీనామ = చందోదరి అను, రాక్షసి = రాక్షసి, క్రోధమూర్ఖతా = క్రోధముచే వ్యాపించుటనలె. మహత్ = పెద్ద, యూలమ్ = యూలమును, బ్రామయస్తీ = బ్రీవుచు, ఇదమ్ = ఈ, వచనమ్ = వచనమును, అబ్రవీత్ = వలెకెను.

తా. పిదప, చందోదరి అను రాక్షసస్త్రీ రాలా కోపముతో పెద్ద యూలమును బ్రీవుచు ఇట్లు వలెకెను. 39

మూ. ఇమాం హరిణలోలాక్షిం త్రాసోత్కమిప్రయోధరామ్,
రావణేన హృతాం దృష్ట్వా దౌహృదో మే మహానరూత్.

ప్ర. అ. హరిణలోలాక్షిమ్ = లేడి వలె చంచలము లైన నేత్రములు గల, త్రాసోత్కమిప్రయోధరామ్ = భయముచేత కడులుచున్న స్తనములు కలి, రావణేన = రావణుని చేత, హృతామ్ = హరించుటన, ఇమామ్ = ఈమెను, దృష్ట్వా = చూచి, మే = నాకు, మహాన్ = గొప్ప, దౌహృదః = కోరిక (చూచింతరాలుకు ఏలైన తక్కుము మీద కలుగు కోరిక దౌహృదము) అథూత్ = కలిగినది.

తా. లేడి కండ్ల వలె చంచలము లైన నేత్రములు, భయముచే కడులు చున్న స్తనములు గల ఈ నీతను రావణుడు అవహరించి తీసికొని వచ్చి వచ్చుడు, ఈమెను చూడగానే నాకొక కోరిక కలిగినది. 40

మూ. యకృత్ప్రహమభోర్హిదం హృదయం చ సునిన్దనమ్,
అన్త్రోజ్జ్వలీతతా శీర్షం భాదేయమితి మే మతిః. 41

ప్ర. అ. యక్కర్ = హృదయము కుడివ్రక్క నుండు మాంసమును, స్త్రీహమ = హృదయమునకు ఎడమవ్రక్క నుండు మాంసమును, ఉర్బరమ్ = హృదయమునకు పై నుండు మాంసమును, సఖన్దనమ్ = ఐందనముతో కూడిన, హృదయం చ = హృదయమును, అన్త్రాణ్యపి చ = ప్రేగును, రతా = పరియు, శిర్షమ్ = శిరస్సును, భాదేయమ్ ఇతి = తిందును అని, మే = నాకు, మతి = ఇచ్చి ఉన్నది.

తా. ఈమె గుండెకాయ దగ్గర ఉండు యక్కర్లు, స్త్రీహమ, ఉర్బరము అను మాంసములను, ఐందనముతో (గుండె కాయను వట్టి ఉంచునది) సహా గుండెకాయను, ప్రేగును, శిరస్సును తినవలె నని నాకు కోరిక ఉన్నది. 41

మూ. తరస్తు ప్రమసా నామ రాక్షసీ వాక్యమబ్రవీత్,

కణ్ఠమస్యా నృశంసాయాః పీడయామ కిమాస్యతే. 42

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, ప్రమసా నామ = ప్రమస అను, రాక్షసీ = రాక్షసస్త్రీ, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = వరితెను. అస్యాః = ఈ, నృశంసాయాః = క్రూరురారియొక్క, కణ్ఠమ్ = కంఠమును, పీడయామ = నులిమివేసెదము, కిమ్ = ఎందువంన, ఆస్యతే = ఈ విధముగా కూర్చుండుట జరుగుచున్నది.

తా. పిమ్మట ప్రమస అను రాక్షసి వరితెను. క్రూరురారి లైన ఈ సీత కంఠము నులిమివేసెదము. ఎందుకు ఈ విధంగా ఊరక కూర్చుండదము.

మూ. నివేద్యతాం తతో రాక్షే మానుషీ సా మృతేతి హ,

నాత్ర కశ్యప సందేహః భాదలేతి స వక్ష్యతి. 43

ప్ర. అ. సా = ఆ, మానుషీ = మనుష్యస్త్రీ, మృతేతి = మరణించినది అని, తతః = పిమ్మట, రాక్షే = రాక్షసకు, నివేద్యతామ్ = తెలియవరచందు గాక, భాదర = తినివెయ్యండి, ఇతి = అని, సః = అతడు, వక్ష్యతి = చెప్ప గలడు, అత్ర = ఈ విషయమునందు, సందేహః = సందేహము, స = లేదు.

తా. విదవ "ఆ మనుష్యస్త్రీ మరణించినది" అని రాక్షసు చెప్పెదము. "మీరు తిని వెయ్యండి" అని అతడు తప్పక చెప్పగలడు. 43

మూ. తతస్త్యజాముఖీ నామ రాక్షసీ వాక్యమబ్రవీత్,
విశస్యేమాం తతః సర్వాః సమాన్ కురుత వీలుకాన్.

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, జాముఖీ నామ = జాముఖి అను, రాక్షసీ = రాక్షసప్రీ, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = వలికెను. సర్వాః = మిఠందరూ, ఇమాన్ = ఈమెను, విశస్య = చంపి, తతః = పిమ్మట, సమాన్ = సమానము లైన, వీలుకాన్ = మాంసఖండములను, కురుత = చెయ్యండి.

తా. పిమ్మట జాముఖి అను మరొక రాక్షసి ఇట్లు వలికెను. — “ఈమెను చంపివేసి సమానము లైన మాంసఖండములను చెయ్యండి”. 44

మూ. విభజామ తతః సర్వా వివారో మే న రోచతే,
పేయమానీయరాం క్షిప్రం లేహ్యముర్ధ్వావచం బహు.

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, సర్వాః = మనమందరమూ, విభజామ = వంతుకొనెదము. మే = నాకు, వివారః = కంఠము, న రోచతే = ఇష్టము కాదు క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, పేయమ్ = పుద్యము, ఉర్ధ్వావచమ్ = అనేకవిధము లైన, బహు = అధిక మైన, లేహ్యమ్ = లేహ్యము (నాక రినవలసిన వదార్థము) అనీయ కామ్ = తీసికొనిరాదుగాక.

తా. “తరువాత మన మందరము సమముగా వంతుకొనెదము. ఎక్కువ తక్కువ అని వివారము నాకు ఇష్టము లేదు. వెంటనే పుద్యము, అనేక విధము లైన లేహ్య వదార్థములు తీసికొనిరండు”. 45

మూ. తతః కూర్పణా నామ రాక్షసీ వాక్యమబ్రవీత్,
అజాముఖ్యా యదుక్తం హి తదేవ మమ రోచతే. 46

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, కూర్పణా నామ = కూర్పణ అను పేరుగల, రాక్షసీ = రాక్షసి, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = వలికెను. అజాముఖ్యా = అజాముఖిదేవ, యత్ = ఏది, ఉక్తమ్ = చెప్పబడినదో, తదేవ = అదే, మమ = నాకు, రోచతే = ఇష్ట మగుచున్నది.

తా. పిదప కూర్పణ అను రాక్షసి ఇట్లు వలికెను. అజాముఖి చెప్పినట్లే వేయుట నాకు కూడా ఇష్టము. 46

మూ. సురా దానీయతాం క్షిప్రం సర్వకోకవినాశినీ,
మానుషం మాంసమాస్వాద్య నృత్యామోఢ నికుంపిలామ్.

ప్ర. ౪. క్షిప్రమ్ = క్షిప్రముగా, సర్వకోకవినాశినీ = సమస్తము లైన
కోకములను నశింపజేయు, సురా చ = మద్యము కూడ, అనీయతామ్ = తీసికొని
రావడుగాక. మానుషమ్ = మనుష్యసంబంధ మైన, మాంసమ్ = మాంసమును,
అస్వాద్య = తిని, అథ = ఏమృత, నికుంపిలామ్ = లంక పశ్చిమద్వారమునం
దున్న నికుంభిం అను శక్తిని గూర్చి, నృత్యామ్ = నృత్యము చేసెదము.

తా. సకలకోకములను నశింపజేయు మద్యము కూడ వెంటనే తీసికొని
రండు. మనుష్యమాంసము తిని, ఏమృత, నికుంభిలాప్రీత్యర్థ మై నృత్యము
చేసెదము. 47

మూ. ఏవం సంభర్త్యమానా సా నీరా సురసుతోపమా,
రాక్షసిభిః సుహౌరాభిరైర్మముర్చ్ఛిజ్య రోదితి. 48

ఇత్యాదౌ శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సున్దరకాండే
చతుర్వింశః సర్గః.

ప్ర. ౪. సు హౌరాభిః = రాత్రు తయంకర లైన, రాక్షసిభిః = రాక్షసస్త్రీం
దేత, ఏవమ్ = ఇట్లు, సంభర్త్యమానా = భయపెట్టవడుచున్నరై, సురసుతోపమా
= దేవకన్యతో సమానురా లైన, సా నీరా = ఆ నీర, రైర్మమ్ = రైర్మమును,
ఉర్చ్ఛిజ్య = విడచి, రోదితి = ఏడుచున్నది.

తా. తయంకర లైన రాక్షసస్త్రీలు ఈ విధముగా భయపెట్టుచుండగా, దేవ
కన్యతో సమానురా లైన ఆ నీర, రైర్మము కోల్పోయి ఏడుచుంటెను. 48

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవాఙ్మాయానమునందు
సుందరకాండలో ఇరువదినాల్గవసర్గ సమాప్తము.

ఆథ పశ్చాదింశః పర్వః

[రాక్షసస్త్రీలు అనేకవిధముల భయపెట్టుచుండగా నీత కోకార్త
యై విలపించుట].

మూ. ఆథ తాసాం వదంతీనాం పరుషం దారుణం ఐహం,
రాక్షసీనామసౌమ్యానాం దురోద జనశాత్మజా. 1

ప్ర. ఆ. ఆథ = అటు ఏమ్మట. తాసామే = కూరస్వభావము గల, తాసామే = ఆ, రాక్షసీనామే = రాక్షసస్త్రీలు, పరుషమే = పరుషముగాను, దారుణమే = భయంకరముగాను, ఐహం = అధికముగా, వదంతీనామే = మాటలాడుచుండగా, జనశాత్మజా = నీత. దురోద = ఏదైనను.

తా. కూరస్వభావము గల ఆ రాక్షసస్త్రీలు ఆ విధముగా పరుషముగా భయము కలుగు నట్లు అధికముగా మాటలాడుచుండగా, వారి మాటలు విని నీత ఏదైనను. 1

మూ. ఏవముక్తా రు వైరేహీ రాక్షసీరిర్మనన్యినీ,
ఉవాచ పరమత్రస్తా తాష్పగర్గదయా గిరా. 2

ప్ర. ఆ. రాక్షసీరిః = రాక్షసస్త్రీలవేర. ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్తా = పంకబడిన, మనన్యినీ = ఉత్తమ మైన మనస్సు గల (అత్మాభిమానవంతురాలైన), వైరేహీ = నీత, పరమత్రస్తా = మిక్కిలి భయపడినదై, తాష్పగర్గదయా = కన్నీటిచే దగ్గుత్తికతో కూడిన, గిరా = వాక్కుతో, ఉవాచ = వరితెను.

తా. అత్మాభిమానవంతురాలైన నీత, ఆ రాక్షసస్త్రీల మాటలు విని, రాం భయపడినదై, కన్నీటిచే కలిగిన దగ్గుత్తికతో ఇట్లు వరితెను. 2

మూ. న మానుషీ రాక్షసస్య భార్యా భవికుమర్తురి,
కామం భదత మాం సర్వా న కరిష్యామి వో వతః. 3

ప్ర. అ. మానుషీ = మనుష్యస్త్రీ, రాక్షసస్య = రాక్షసునియొక్క, భార్యా = భార్యగా, భవికుమ = అగుటకు, న అర్తురి = తగదు, సర్వా = మీరందరూ, కామమ్ = ఇష్టమువర్చినట్లు, మామ్ = నన్ను, భదత = తనది, వః = పియొక్క, వతః = వాక్యమును, న కరిష్యామి = చేయును.

తా. మనుష్యస్త్రీ రాక్షసుని భార్య అగుట కుదరదు. మీరందరూ నన్ను చంపి తినివేసినలో తినివేయండి. మీ మాట మాత్రం నేను చెయ్యను. 3

మూ. సా రాక్షసీమధ్యగతా సీతా సురసుతోపమా,
న శర్మ లేభే దుఃఖారా రావణేన చ తర్హితా. 4

ప్ర. అ. రాక్షసీమధ్యగతా = రాక్షసస్త్రీం మధ్యయం దున్న, సురసుతోపమా = దేవకన్యతో సమానురా లైన, రావణేన చ = రావణుని చేత కూడ, తర్హితా = భయపెట్టబడిన, సా సీతా = ఆ సీత, దుఃఖారా = దుఃఖముచేత పీడింపబడినదై, శర్మ = సుఖమును, న లేభే = పొందలేదు.

తా. రాక్షసస్త్రీం మధ్యలో ఉన్న దేవకన్యాసదృశురా లైన ఆ సీత అంతకు పూర్వమే రావణుడు కూడ భయపెట్టి ఉండుటచే దుఃఖపీడితురాలై, ఏ మాత్రము సుఖము లేకుండ ఉండెను. 4

మూ. వేపలే స్మారికం సీతా విశన్తివాల్లమాత్మనః,
వనే యూథపరిత్రష్టా మృగీ కోత్తైరివార్హితా. 5

ప్ర. అ. వనే = వనమునందు, యూథపరిత్రష్టా = తన గుంపునుండి దూరమై పోయినదై, కోత్తై = తోడేళ్ళచేత, అర్హితా = పీడింపబడిన, మృగీవ = అడవికి వలె, సీతా = సీత, అత్మనః = తనయొక్క, అల్లమ్ = శరీరమును, విశన్తివ = వ్రవేళించుచున్నది వలె, అధికమ్ = అధికముగా, వేపలే స్మ = వణకిపోయెను.

తా. వనములో తన గుంపునుండి దూరమైపోయి, తోడేళ్ళ చేత బాధింపబడుచున్న లేడి వలె, సీత, భయముచేత తన శరీరములోనికి క్రుంగిపోవుచున్నట్లు, మూరికొని పోవుచు వణకిపోయెను. 5

మూ. సా త్వశోకస్య విపులాం కాభామలమ్భ్య పుష్పిరామ్,
చిన్తయామాస శోకేన తరారం తగ్నమానసా. 6.

ప్ర. అ. శోకేన=శోకముచేత, తగ్నమానసా=విరగిపోయిన మనస్సు
గల, సా తు=ఆ సీత, త్వశోకస్య=త్వశోకవృక్షముయొక్క, పుష్పిరామ్=పుష్పిం
చిన, విపులామ్=విశాలమైన, కాభామ్=కొమ్మను, అలమ్భ్య = పట్టుకొని,
తరారమ్=తర్రను గూర్చి, చిన్తయామాస=చింతించెను.

తా. శోకముచేత త్వశావృక్షానః మైన మనస్సుతో సీత, పుష్పించిన,
పెద్ద లైన త్వశోకవృక్షమును పట్టుకొని నిలిచి, తర్రను గూర్చియు ఆలో
చించుచుండెను. 6

మూ. సా స్నావయన్తీ విపులా స్తనౌ నేత్రజంసలైః,
చిన్తయన్తీ న శోకస్య తదాన్తమధిగచ్ఛతి. 7

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, సా=సీత, నేత్రజంసలైః=కన్నీళ్ళ స్రావముల
చేత, విపులా=విశాలము లైన, స్తనౌ=స్తనములను, స్నావయన్తీ=స్నానము
చేయుచును, చిన్తయన్తీ=ఆలోచించుచు, శోకస్య=దుఃఖముయొక్క, అంతమ్=
అంతమును, న అధిగచ్ఛతి=పొందలేదు.

తా. అప్పు డా సీత, తాడుచున్న కన్నీళ్లతో విశాలము లైన స్తనములను
తడుపుచు, తర్రను గూర్చి ఆలోచించుచు, శోకమునకు అంతమును పొందజాలక
పోయెను. 7

మూ. సా వేపమానా పతితా ప్రవారే కదళీ యథా,
రాక్షసీనాం భయత్రస్తా వివర్ణవదనాభవత్. 8.

ప్ర. అ. సా=ఆ సీత, ప్రవారే=అధిక మైన గాలి గల స్థలమునందు,
పతితా=పడిపోయిన (వంగిపోయిన), కదళీ యథా=అరటిపెట్టు వలె, వేపమానా
=వణికిపోవుచున్నదై, రాక్షసీనాంభయత్రస్తా=రాక్షసశ్రీంవలన కలుగు భయము
(అవధ) వలన భయపడి, వివర్ణవదనా=చెడిన రంగు గల ముఖము గలది,
అభవత్=అయెను.

తా. ఆ సీత, రాక్షసశ్రీంనుండి అవధ రాగం వని భయపడుచు అధిక

మైన గారి ఉన్న ప్రదేశములోని వంగిపోయిన అరదిబెట్టు వలె, వణకుదుం
దెను. అమె ముఖము రంగు మారిపోయెను. 8

మూ. తస్యా: సా దీర్ఘవిపులా వేపన్త్యా సీతయా తదా,
రద్యశే కమ్పిసి వేణి వ్యాళివ పరిసర్పరీ. 9

(“వేపన్త్యా: పరమశ్రీయా:” అను ప్రాచ్యపాఠము కాగున్నది. పై పాఠములో
విడతులు కుదరవు).

ప్ర. అ. వేపన్త్యా: = వణకుచున్న, తస్యా: = అ, పరమశ్రీయా: = దీర్ఘ
శ్రీ యైన సీతయొక్క, దీర్ఘవిపులా = పొడవుగాను విశాలముగాను ఉన్న,
కమ్పిసి = కదలుచున్న, సా = అ, వేణి = జడ, పరిసర్పరీ = కదలుచున్న,
వ్యాళివ = సర్పము వలె, రద్యశే = చూడబడెను.

కా. సీత వణికిపోవుచున్నప్పుడు, విశాలము, దీర్ఘము అయిన అమె జడ
కూడ కదలుచు, ప్రాకుచున్న సర్పము వలె కనబడుచుండెను. 9

మూ. సా నిశ్యసన్తి దుఃఖారా శోకోపహతచేతనా.
అర్తా వ్యస్మజరక్షాణి మైథిరీ విలలాప చ. 10

ప్ర. అ. దుఃఖారా = దుఃఖములేత పీడింపబడినదీ, శోకోపహతచేతనా =
శోకములేత కొట్టబడిన బుద్ధికలది, అర్తా = రాక్షసశ్రీలచేత, పీడింపబడినది అయిన,
సా = అ, మైథిరీ = సీత, నిశ్యసన్తి = నిట్టూర్పుచున్నదై, అక్షాణి = కన్నీ
ళ్ళను, వ్యస్మజత్ = విడచెను. విలలాప చ = విరిపించెను కూడ.

కా. దీర్ఘవియోగదుఃఖములో బాధపడుచున్న ఆ సీత మనస్సు శోకము
చేత వ్యాకుల మయ్యెను. రాక్షసశ్రీలు కూడ తమ పెట్టుబడి అమె రార దుఃఖం
చుచు, కన్నీళ్ళు కార్చుచు ఇట్లు విరిపించెను. 10

మూ. హా రామేరి ర దుఃఖారా హా పునర్లక్ష్మణేరి ర,
హా శ్వశ్రు మమ కౌనర్యే హా నుమిత్రేరి లామిసి. 11

ప్ర. అ. లామిసి = సీత, దుఃఖారా = దుఃఖపీడితురాలై, హా రామేరి =
హా రామా! అని, పునా = మరల, హా లక్ష్మణేరి = హా లక్ష్మణా! అని, మమ =

భావము. కృత్రు = అత్తగారైన, హా కౌసల్యే = హా కౌసల్యా అని, హా సుమిత్రేతి
అహా సుమిత్రా అని విలపించెను.

తా. నీర దుఃఖాత్తురాలై, అయ్యో! రామా! అయ్యో! ంక్కుదా! అయ్యో!
వా అత్తగారైన కౌసల్యా! అయ్యో సుమిత్రా! అని విలపించెను. 11

మూ. లోకప్రవాదః సత్యోఽయం పట్టితైః సముదాహృతః.

అకాలే దుర్లభో మృత్యుః శ్రీయా వా పురుషస్య వా. 12

యదాహమేవం క్రూరాభి రాక్షసీభిరిహర్తితా.

తీవామి హీనా రామేణ ముహూర్తమపి దుఃఖితా. 13

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, ఏవమ్ = ఈ విధముగా, క్రూరాభి = క్రూర
రైన, రాక్షసీభిః = రాక్షసస్త్రీలచేత, అర్హితా = పీడింపబడినదాననై, ఇహ = ఇక్కడ,
రామేణ = రామునితో, హీనా = కూన్యరాలనై, దుఃఖితా = దుఃఖముచేత పీడితు
రాలనై, ముహూర్తమపి = క్షణకాల మైనను, యదా = ఎప్పుడు, తీవామి =
తీవించుచున్నానో, శ్రీయాః వా = శ్రీకి కాని, పురుషస్య వా = పురుషునకు గాని,
అకాలే = కాలము కాని కాలమునందు, మృత్యుః = మరణము, దుర్లభః = దుర్ల
భము అని, పట్టితైః = వండితులచేత, సముదాహృతః = రెప్పబడిన, లోకప్రవాదః
= లోకములోని ప్రవాదము, సత్యః = సత్య మైనది.

తా. నేను రామునకు రూరముగా, ఇక్కడ, క్రూరులైన రాక్షసస్త్రీలు
పెట్టు బాధ అనుభవించుచు, దుఃఖితురాలనై, క్షణకాలముకూడ తీవించి ఉండుట
అనునది ఈహంవరాని విషయము. అయినను తీవించియే ఉన్నాను. దీనిని వర్ణి
"శ్రీయైనా, పురుషుడైనా మరణించవలెనని కోరుకున్నను సమయము అసన్నమయే
వరకూ మరణము రాదు" అను వండితులు రెప్ప లోకప్రవాదము సత్యము.

మూ. ఏషాల్యపుణ్యా కృపణా పినశిష్యామ్యనాథవత్.

సముద్రమర్ద్యే నౌ పూర్ణా వాయువేగై రిహహరా. 14

ప్ర. అ. అల్పపుణ్యా = అల్పమైన పుణ్యము కలరాసను, కృపణా =
దీనురాలనూ అయిన, ఏషా = ఈ నేను, అనాథవత్ = అనాథురాలను వలె,
సముద్రమర్ద్యే = సముద్రమథ్యమునందు, వాయువేగైః = వాయువు యొక్క

వేగముచేత, అనఁతా = కొట్టబడిన, పూర్ణ = నిండిన, నాఁ జన = ఒక వలె
విసరిపోయి = నశించెదను.

తా. అర్చ మైన పుణ్యము గల, దీనులారా నైన, నేను నాకుడు లేని
సామాన్య స్త్రీ వలె, సముద్రమధ్యములో వాయువేగముచేత కొట్టబడిన నదులుతో
నిండిన ఒక వలె నశించగలను. 14

మూ. తర్హారం తమపశ్యన్తి రాక్షసీవళమాగలా,
సీదామి ఖలు శోకేన కూలం తోయహతం యథా. 15

ప్ర. అ. తర్హారమ్ = నా తర్ర మైన, తమ్ = ఆ రాముని,
మాదనిదాననై, రాక్షసీవళమ్ = రాక్షసస్త్రీల వళమును, అగతా = పొందినదాననై,
తోయహతమ్ = నీటిచేత కొట్టబడిన, దీరం యథా = ఒడ్డు వలె, శోకేన = శోక
ముతో, సీదామి ఖలు = నశించుచున్నాను కదా.

తా. ఈ రాక్షసస్త్రీలకు లొంగిపోయి నా తర్రను మాదజాలక, నేను,
నీటిచే కూల్చబడిన ఒడ్డు వలె, శోకముతో నశించుచున్నాను కదా. 15

మూ. తం పర్మరళవ్రాక్షం సింహవిక్రాంతగామినమ్,
ధన్యాః పశ్యన్తి మే నాథం కృతజ్ఞం ప్రియవాదినమ్.

ప్ర. అ. ("పర్మరళవ్రాక్షమ్" అను ప్రాచ్యపాఠము యుక్తము). పర్మ
రళవ్రాక్షమ్ = పర్మరళముల వంటి ఎఱ్ఱనైన నేత్రములు గలవాడు, సింహ
విక్రాంతగామినమ్ = సింహము వలె పరాక్రమపూర్వకముగా నడుచువాడు, కృత
జ్ఞమ్ = కృతజ్ఞుడు, ప్రియవాదినమ్ = ప్రేయముగా మాటలాడువాడూ అయిన,
తమ్ = ఆ, మే = నాయొక్క, నాథమ్ = తర్రను, ధన్యాః = ధన్యులు, పశ్యన్తి
= చూచెదరు.

తా. నా నాకు డైన రాముడు పర్మము రేకుల వంటి ఎఱ్ఱని నేత్రములు
కలవాడు. సింహము వలె పూంధాగా నడుచువాడు. కృతజ్ఞుడు, ప్రేయముగా
మాటలాడువాడు. అట్టి నా నాకుని అర్చవ్వపంతులు మాత్రమే చూచెదరు. 16

మూ. సర్వథా లేన హినాయా రామేణ విదీరాత్మనా,
తీక్షణం విషమివాస్వార్య దుర్లభం మమ తీవరమ్. 17

ప్ర. అ. విదితాత్మనా=ప్రసిద్ధ మైన బుద్ధి గల, తేన=అ. రామేణ= రామునితో, హీనాయా=హీనురాల నైన, మమ=నాకు, రిక్షమ్= రిక్ష మైన, విషమ్= విషమును, అస్యాద్యేవ=తీని వలె, జీవిరమ్=జీవిరము, సర్వతా= అన్ని విధములా, దుర్లభమ్=దుర్లభ మైనది.

తా. ప్రసిద్ధ మైన బుద్ధి గల ఆ రాముడు లేకుండా నేనింక జీవిండుట, రిక్ష మైన విషము తిన్న పిమ్మట జీవిండుట ఎంత కష్టమో అంత కష్టము. 17

మూ. కీదృశం తు మహా పాపం మయా జన్మాంతరే కృతమ్,
యేనేదం ప్రాప్యతే దుఃఖం మయా మోరం సువారుణమ్.

ప్ర. అ. యేన=చేసిచేత, మయా=నాచేత, మోరమ్=రయంకరమూ, సువారుణమ్=రాళా రారుణమూ అయిన, జదమ్=ఈ, దుఃఖమ్=దుఃఖము, ప్రాప్యతే=పొందండుడున్నచో అట్టి, కీదృశమ్=ఏ విధ మైన, మహా పాపమ్= గొప్ప పాపము, మయా=నాచేత, జన్మాంతరే=జన్మాంతరమునందు, కృతమ్= చేయబడినచో కదా.

తా. నే నిప్పుడు అతిదారుణమూ, రయంకరమూ అయిన దుఃఖమును అనుభవించుచున్నాను. పూర్వజన్మలో నే నెట్టి మహా పాపము చేసిరినో కదా. 18

మూ. జీవిరం త్యక్తుమిచ్ఛామి శోకేన మహతావృణా,
రాక్షసిరిశ్య రక్ష్యన్త్యా రామో నాసాద్యతే మయా. 19

(“మయా నావాప్యతే కామో రాక్షసిరిః సురక్షితా” అను ప్రార్థనాపాఠము యుక్తము. రావోయే శ్లోకము రీనికి అనుగుణముగా ఉన్నది).

ప్ర. అ. మహతా=గొప్ప, శోకేన=దుఃఖముతో, వృణా=కూడిన నేను, జీవిరమ్=జీవిరమును, త్యక్తుమ్=విడచుటకు, ఇచ్ఛామి=కోరుచున్నాను. కామః=ఈ కోరిక, మయా=నాచేత, న అవాప్యతే=పొందబడదు. రాక్షసిరిః=రాక్షస స్త్రీలచేత, సురక్షితా=బాగా రక్షింపబడి ఉన్నాను కదా.

తా. గొప్ప శోకముతో రాధవడుచున్న నాకు మరణించవలె నను కోరిక ఉన్నది. కాని ఈ రాక్షసస్త్రీలు రక్షించుచుండగా నా కి కోరిక తీరదు. 19

మూ. దిగస్తు ఇలు మానుష్యం దిగస్తు పరవశ్యతామ్,
న శక్యం యత్పరిత్యక్తుమాత్మర్చస్తేన తీవితమ్. 20

ఇత్యాదీ శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సుందరకాండే
పంచవింశః సర్గః.

ప్ర. అ. మానుష్యమ్ = మనుష్యత్వమును గూర్చి, దిక్ అస్తు = నింద
అగుగాక. పరవశ్యతామ్ = పరుల వశము నందుటను గూర్చి, దిక్ అస్తు = నింద
అగుగాక. యత్ = ఏ కారణమువలన. ఆత్మర్చస్తేన = తన ఇష్టము ప్రకారము,
తీవితమ్ = తీవితమును, పరిత్యక్తుమ్ = విడచుటకు, న శక్యమ్ = శక్యము కాదో.

కా. ఇష్టము వర్చి నప్పుడు చచ్చుటకు కూడ శక్యము కాకుండా
ఉన్నది. దీని మానుష్యత్వము ఎంత చెడ్డది; దీని వరాధీనత్వము ఎంత దుఃఖ
కరమైనది. 20

“తాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
సుందరకాండలో ఇరువదియైదవ సర్గ సమాప్తము.

అథ షడ్వింశాః సర్గః

[నేత తీనముగా విలపించుచు ప్రాణములు విడువవలె నని నిశ్చయించుకొనుట].

మూ. ప్రసక్తాశ్రమురీ త్యేవం బ్రువరీ జనకాత్మజా,
అదోగతమురీ బాలా విలపుమువచక్రమే.

1

ప్ర. అ. ప్రసక్తాశ్రమురీ = నిరంతరము కారుడున్న కన్నీళ్లు గల ముఖము గల, బాలా = బాల యైన, జనకాత్మజా = సీత, ఏవమ్ = ఇట్లు, బ్రువరీ = వలుకుతున్నదై, అదోగతమురీ = క్రిందికి ఉన్న ముఖము గలదై, విలపుమ్ = విలపించుటకు, ఉచచక్రమే = ఉపక్రమించెను.

కా. బాల (చిన్న వయస్సు గలది) అయిన సీత నిరంతరముగా కన్నీళ్లు కారుడున్న ముఖముతో ఇట్లు వలుకుచు, తల వంచి, ఈ విధముగా విలపించుటకు ప్రారంభించెను.

1

మూ. ఉన్మత్తేవ ప్రమత్తేవ బ్రాన్తరితేవ శోచరీ,
ఉపావృత్తా కళోరీవ వివేష్టనీ మహీతరే.

2

ప్ర. అ. ఉన్మత్తేవ = ఉన్మత్తురాలు వలె, ప్రమత్తేవ = రాం మరైక్కినది వలె, బ్రాన్తరితేవ = బ్రాంలి చెందిన రితముకలది వలె, శోచరీ = ఏడ్చుచు, ఉపావృత్తా (అయాసమును పోగొట్టుటకై) నేంపై వండుకొనబెట్టబడిన, కళోరీవ = అడగుజ్జమువలె, మహీతరే = నేంమీద, వివేష్టనీ = దొడ్లుతున్నదై (విలపించెను).

కా. అమె, పిర్పిరాని వలె, మత్తులో ఉన్నదానివలె, బ్రాంలి చెందిన మనస్సు కలది వలె, ఏడ్చుచు వండుకొనబెట్టబడిన అడగుజ్జము వలె నేంపై దొడ్లుచు విలపించెను.

2

మూ. రామచన్య ప్రమత్తన్య రక్షసా కామరూపిణా;

రావణేన ప్రమథ్యాహమానీతా క్రోశరీ బలాత్.

3

ప్ర. ౪. రామచన్య=రాముడు, ప్రమత్తన్య=విమరిపాటు పెంది ఉండగా, కామరూపిణా=స్వేచ్ఛాభావము గల, రక్షసా=రాక్షసు డైన, రావణేన=రావణుని చేత, ప్రమథ్య=బలాత్కరించి, క్రోశరీ=ఏడ్చుచున్న, అహమ్=నేను, బలాత్=బలమువలన, అనీతా=తీసికొనిరాబడిరిని.

తా. రాముడు విమరి ఉన్న సమయములో కామరూపి యైన రాక్షసుడు, రావణుడు ఏడ్చుచున్న నన్ను తన బలముచే బలాత్కారముగా తీసికొని వచ్చి నాడు.

మూ. రాక్షసీవశమ్ తర్క్యమానా సురారుణమ్,

చిన్తయన్తీ సుదుఃఖారా నాహం జీవితుముత్సహే.

4

ప్ర. ౪. రాక్షసీవశమ్=రాక్షసస్త్రీం వశమును, అవన్నా=పొందినదాననై, సురారుణమ్=మిక్కిలి రాక్షసులుగా, తర్క్యమానా = తయ పెట్టుచునున్న దానను, చిన్తయన్తీ = చింతించుచున్నదానను, సుదుఃఖారా=దుఃఖముచేత చాలా పీడింపబడినదానను అయిన, అహమ్=నేను, జీవితుమ్=జీవించుటకు, న ఉత్సహే = కోరను.

తా. ఈ రాక్షసస్త్రీలు తమ వశములో ఉన్న నన్ను చాల రాక్షసులుగా తయ పెట్టుచున్నారు. దుఃఖముచేత మిక్కిలి పీడియరాన నై ఈ విధముగా చింతించుచు జీవించుటకు ఇచ్చగించను.

మూ. న హి మే జీవితేనార్థో నైవార్థార్థ చ భూషణైః,

వసన్త్యా రాక్షసీమధ్యే వినా రామం మహారథమ్.

5

ప్ర. ౪. మహారథమ్ = మహారథు డైన, రామం వినా = రాముడు లేకుం డగా, రాక్షసీమధ్యే = రాక్షసస్త్రీం మధ్యయందు, వసన్త్యా = నివసించుచున్న, మే = నాకు, జీవితేన = జీవితముచేత, అర్థః = ప్రయోజనము, న = లేదు. అర్థః = ధనముచేత, న = లేదు. భూషణైశ్చ = భూషణముచేత కూడ, న = లేదు.

తా. మహారథు డైన రామునకు దూరముగా రాక్షసస్థల మధ్య నివసించుచున్న నాకు, దనమురితో గాని, అలంకారములతో గాని, చివరికి ప్రాణములతో కాని పని లేదు.

5

మూ. అశ్వసారమిదం నూనమథవాప్యజరామరమ్,

హృదయం మమ యేనేదం న దుఃఖేనావశీర్యతే.

6

ప్ర. అ. అథవా = లేదా, మమ = నాయొక్క, ఇదమ్ = ఈ, హృదయమ్ = హృదయము, నూనమ్ = యథార్థముగా, అశ్వసారమ్ = ఇనుము. అజరామరమపి = అజరామరములు లేనిది. యేన = ఏ కారణముచేత, దుఃఖేన = దుఃఖముచేత, నావశీర్యతే = నశించుటలేక.

తా. లేదా - ఈ నా హృదయము, నిజముగా ఇనుముతో చేయబడినది. దుర్బలత్వము గాని, నాశనము గాని లేనిది. అందుచేతనే ఇంత దుఃఖము వచ్చినా కూడ బ్రద్ధ లగుట లేదు.

6

మూ. రిజ్జామనార్యామనతీం యాహం తేన వినా కృతా,

ముహూర్తమపి క్షణమి తీవ్రతం పాపకీవితా.

7

ప్ర. అ. పాపకీవితా = పాప మైన తీవ్రము గల, యా = ఏ, అహమ్ = నేను, తేన వినా = ఈ రామునితో కూడ ఉండకుండు నట్లు, కృతా = చేయబడిన భావ నైనను, ముహూర్తమపి = క్షణికం మైనను, తీవ్రమ్ = తీవ్రమును, క్షణమి = క్షణములున్నానో అర్థి. అనార్యామ్ = గౌరవమునకు అర్హురాలను, అసతీమ్ = దెడ్డదానను అయిన, మామ్ = నన్ను గూర్చి, తిక్ = నింద అగుగాక.

తా. ఈ రామునకు దూరము చేయబడి కూడ, పాపకీవితము గల నేను నా తీవ్రమును ముహూర్తముకంటె అధికముగా రక్షించుకొని ఉన్నావనగా లీ, నేను ఎంత అనాధ్యురాలను, ఎంత దెడ్డదానిని.

7

మూ. కా చ మే తీవ్రతే శ్రద్ధా సుఖే వా తం ప్రియం వినా,

తత్రారం సాగరాంతాయా వసుదాయాః ప్రియంవధమ్.

ప్ర. అ. సాగరాంతాయాః = సాగరము అంతమునందు గల, వసుదాయాః = భూమికి, తత్రారమ్ = వ్రతునూ, ప్రియంవధమ్ = ప్రేయముగా మాటలాడు

వాదూ అయిన, తమ్=అ, ప్రేయం వివా=భర్త యైన రాముడు లేకుండా. మే
=నాకు, జీవితే=జీవితమునందు గాని, సుఖే వా=సుఖమునందు గాని, క్రద్ధా=
క్రద్ధ, కా=వీమి.

తా. నా భర్త సముద్రమువరకు వ్యాపింపి యున్న యామికి ప్రభువు-
ప్రేయముగానే మాటలాడువాడు. అట్టి భర్తకు ధూర మైన నాకు జీవితముపై
కాని, సుఖము పై కాని ఆసక్తి ఎందుకు? 8

మూ. భిద్యతాం భక్ష్యతాం వాపి శరీరం విస్మతామ్యహమ్,
న దావ్యహం చిరం దుఃఖం సహేయం ప్రయవర్తితా. 9

ప్ర. అ. అహమ్=నేను, శరీరమ్=శరీరమును, విస్మతామి=విడచెదను.
భిద్యతామ్=బ్రద్ధులకొట్టెడుగాక. భక్ష్యతాం వాపి=లేదా భక్షింపబడుగాక.
ప్రయవర్తితా=భర్తతో కూన్మురాల నైన, అహమ్=నేను, చిరమ్=చిరకాలము,
దుఃఖమ్=దుఃఖమును, న చ సహేయమ్=సహించను.

తా. ఈ శరీరమును చీల్చివేసినా సరే, భక్షించినా సరే. నే నీ శరీరమును
విడచుటకు నిర్ధముగా ఉన్నాను. భర్తకు ధూరమై ఇంక చిరకాలము ఈ దుఃఖ
మును సహించను. 9

మూ. చరణేనాపి సవ్యేన న స్పృశేయం నిశాచరమ్,
రావణం కిం పునరహం కామయేయం విగర్హితమ్. 10

ప్ర. అ. నిశాచరమ్=రాక్షసుడు, విగర్హితమ్=నిందితుడు అయిన,
రావణమ్=రావణుని, అహమ్=నేను, సవ్యేన=ఎడమ దైవ, చరణేనాపి=
పాదముతో కూడా, న స్పృశేయమ్=స్పృశించను. కామయేయం కిం పునః=
రానిని కామింతును కూడానా.

తా. నిందింపదగినవాడూ, రాక్షసుడూ అయిన రావణుని ఎడమకాలితో
కూడ స్పృశింపను. అట్టి రానిని నేను కోరుదునా. 10

మూ. ప్రత్యాఢ్యాతం న జానాతి నాత్మానం నాత్మనః కులమ్,
యో నృళంసస్యభావేన మాం ప్రార్థయితుమిచ్ఛతి. 11

ప్ర. అ. యః=ఏ రావణుడు, సృశంసస్యభావేన=కూత మైన స్వభావముతో, మామ్=నన్ను, ప్రార్థయితుమ్=ప్రార్థించుటకు, ఇర్పతి=ఇచ్చయించుచున్నాడో, లభి ఈ రావణుడు, ఆత్మానమ్=తనను, ప్రత్యాఘ్నాఠమ్=ప్రత్యాఘ్నము చేయబడినవానినిగా, న జానాతి=తెలుసుకొనజాలకున్నాడు. ఆత్మనః=తనయొక్క, కులమ్=కులమును, న=తెరిసికొనుటలేదు.

తా. కూతత్వముతో నన్ను ప్రార్థించవలె నని కోరుచున్న ఈ రావణుడు తనను నేను విరాకరించుచున్నా నను విషయమును గాని, తన కులమర్థారము గాని గుర్తింపజాలకున్నాడు. 11

మూ. చిన్నా రిన్నా విరతా వా రీప్తే వాగ్నో ప్రదీపితా,
రావణం నోపతిష్ఠేయం కిం ప్రలాపేన వశ్చిరమ్. 12

ప్ర. అ. రిన్నా వా=చేడించబడినను, రిన్నా వా=బ్రథలు కొట్టబడినను, రీప్తే=ప్రవృత్తింపచున్న, వాగ్నో=అగ్నియందు, ప్రదీపితా వా=ప్రవృత్తింపచేయబడినను, రావణమ్=రావణుని, నోపతిష్ఠేయమ్=చేరను. విరమ్=చిరకాలము, వః=మీయొక్క, ప్రలాపేన = పేలావనచేత, కమ్=ఏమి ప్రయోజనము.

తా. మీరు నన్ను కోసినను, బ్రథలు కొట్టినను, మండుచున్న అగ్నిలో పడవేసినను రావణుని చేరను. మీరు ఎంతసేపు ఏమి ప్రేరినను ప్రయోజనము లేదు 12

మూ. ట్కారః ప్రాజ్ఞః కృతజ్ఞశ్చ సానుక్రోశశ్చ రామవః,
సద్యోతో నిరనుక్రోశః శక్త్యే మద్యాగ్యసంక్షయాత్. 13

ప్ర. అ. రామవః=రాముడు, ట్కారః=ప్రసీద్దుడు, ప్రాజ్ఞః=బుద్ధిమంతుడు, సానుక్రోశశ్చ=జారి కలవాడు, సద్యోత్తః=మంచి నడవడిక కలవాడు, మద్యాగ్యసంక్షయాత్=నా భాగ్యము క్షీణించుటచేత, నిరనుక్రోశః=జారి లేనివాడైనాడు అని, శక్త్యే=సందేహించుచున్నాను.

తా. రాముడు ప్రసీద్దుడు. మహాబుద్ధిశాలి. కృతజ్ఞత కలవాడు. జారి

కలవాడు. నుంచి వరిరము కలవాడు. ఇప్పుడు నా అదృష్టము బాగుండక పోవుటచేతనే నాపై బారి లేనివాడైనా ధేమో అని శంకించుచున్నాను. 13

మూ. రాక్షసానాం సహస్రాణి జనస్థానే చతుర్థశ,
యేనై కేన నిరస్తాని స మాం కిం నాభివద్యతే. 14

ప్ర. అ. ఏకేన = అసహాయుడైన, యేన = ఎవనిచేత, జనస్థానే = జనస్థానమునందు, రాక్షసాణామ్ = రాక్షసులయొక్క, చతుర్థశ = పదునాలుగు, సహస్రాణి = వేలు, నిరస్తాని = ఎగురకొట్టబడినవో, సః = ఆ రాముడు, మామ్ = నన్ను, కిమ్ = ఎందువలన, నాభివద్యతే = రక్షించుట లేదో.

తా. ఏ రాముడు ఒంటరిగానే, జనస్థానములో పదునాలుగు వేల రాక్షసులను సంహరించినాడో అత ధే నాడు నన్నెందుచేత రక్షించుట లేదో. 14

మూ. నిరుద్ధా రావణేనాహమల్పవీర్యేణ రాక్షసా,
సమర్థః ఖలు మే భర్తా రావణం హస్తుమాహవే. 15

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, అల్పవీర్యేణ = అల్ప మైన వీర్యము గల, రాక్షసా = రాక్షసుడైన, రావణేన = రావణునిచేత, నిరుద్ధా = అరిగిపోయినాను. మే భర్తా = నా భర్త, అహవే = యుద్ధమునందు, రావణమ్ = రావణుని, హస్తుమ్ = చంపుటకు, సమర్థః ఖలు = సమర్థుడు కదా.

తా. అల్ప మైన వరాక్రమము గల ఈ రాక్షసుడు, రావణుడు నన్ను అరిగించినాడు. నా భర్త యుద్ధములో వీనిని సంహరించుటకు సమర్థుడు. 15

మూ. విరాడో దణ్డకారణ్యే యేన రాక్షసపుష్కవః,
రణే రామేన నిహతః స మాం కిం నాభివద్యతే. 16

ప్ర. అ. యేన = ఏ, రామేన = రామునిచేత, దణ్డకారణ్యే = దండకారణ్యమునందు, రణే = యుద్ధమునందు, రాక్షసపుష్కవః = రాక్షసశ్రేష్ఠుడైన, విరాడః = విరాడుడు, నిహతః = చంపబడినాడో, సః = అతడు, మామ్ = నన్ను, కిమ్ = ఎందువలన, నాభివద్యతే = రక్షించుట లేదో.

తా. ఏ రాముడు, దండకారణ్యమునందు యుద్ధములో, రాక్షసశ్రేష్ఠు

జైన విరాడుని చంపినాడో అట్టి రాముడు నన్ను ఎందుచేత రక్షించుట లేదో.

16

మూ. కామం మధ్యే సముద్రస్య లజ్జేయం దుష్ప్రదర్శణా,
న తు రామవభాజానాం గతిరోదో భవిష్యతి. 17

ప్ర. అ. సముద్రస్య = సముద్రముయొక్క, మధ్యే = మధ్యయందు, ఇయమ్ = ఈ, లజ్జా = లంక, దుష్ప్రదర్శణా కామమ్ = ఎదిరింప శక్యము కానిదే కావచ్చును. తు = కాని, రామవభాజానామ్ = రాముని బాణముల యొక్క, గతిరోదః = గమనమునకు అడ్డు, న భవిష్యతి = ఉండదు.

తా. సముద్రమధ్యమునం దున్న ఈ లంక ఇయింప శక్యము కాక పోవచ్చును. కాని రాముని బాణముల గమనాన్ని వీడి అడ్డుకొనగలదు. 17

మూ. కిం ను తత్కారణం యేన రామో దృఢపరాక్రమః,
రక్షసాపహృతాం భార్యామిష్టాం నాభ్యవపద్యతే. 18

ప్ర. అ. తత్ = అ, కారణమ్ = కారణము, కిం ను = ఏమో, యేన = దేనిచేత, దృఢపరాక్రమః = నిశ్చిత మైన పరాక్రమము గల, రామః = రాముడు, రక్షసా = రాక్షసునిచేత, అపహృతామ్ = అపహరింపబడిన, ఇష్టామ్ = ప్రియరా లైన, భార్యామ్ = భార్యను, నాభ్యవపద్యతే = రక్షించుట లేదో.

తా. వ్యర్థము కాని పరాక్రమము గల రాముడు, రాక్షసునిచేత అపహరింపబడిన ప్రియభార్య నైన నన్ను రక్షించుటలై రాకుండుటకు కారణ మేమో.

18

మూ. ఇహస్థాం మాం న జానీతే శక్తేః లక్ష్మణపూర్వజః,
జానన్నపి స తేజస్వీ రర్థణం మర్షయిష్యతి. 19

ప్ర. అ. లక్ష్మణపూర్వజః = రాముడు, మామ్ = నన్ను, ఇహస్థామ్ = ఇక్కడ ఉన్నరానినిగా, న జానీతే = ఎరుగదు అని, శక్తేః = శంకించుచున్నాను. జానన్నపి = తెలిసికూడ, సః = అ, తేజస్వీ = తేజఃశాలి యైన రాముడు, రర్థణమ్ = అవమానమును, మర్షయిష్యతి = సహించునా.

తా. నేను ఇక్కడ ఉన్నట్లుగా రామునకు తెలియ దని నా సంకేతము. తేజస్వరి యైన ఆ రాముడు, తెలిసి కూడ, ఈ అవమానమును సహించునా? 19

మూ. హృతేతి యోఽధిగత్వా మాం రాఘవాయ నివేదయేత్,
గృధ్రరాజోఽపి స రజే రావణేన నిపాదితః. 20

ప్ర. అ. యః = ఏ జటాయువు, అధిగత్వా = (రాముని) చేరి, హృతేతి = సీత హరింపబడినది అని, రాఘవాయ = రామునికి, నివేదయేత్ = తెలుపునో, సః = ఆ, గృధ్రరాజోఽపి = గృధ్రముల రాజైన జటాయువు కూడా, రావణేన = రావణునిచేత, రజే = యుద్ధమునందు, హతః = చంపబడినాడు.

తా. రాముని వద్దకు వెళ్ళి, సీత రావణునిచేత హరింపబడిన దని తెప్పగించి జటాయువును రావణుడు యుద్ధములో చంపివేసినాడు. 20

మూ. కృతం కర్మ మహతేన మాం రథాభ్యవపద్యతా,
తిష్ఠతా రావణద్యన్త్యే వృధ్ధేనాపి జటాయుషా. 21

ప్ర. అ. మామ్ = నన్ను, రథా = అట్లు, అభ్యవపద్యతా = రక్షించిన, వృధ్ధేనాపి = వృద్ధులైనను, రావణద్యన్త్యే = రావణునితో ద్వంద్వయుద్ధమునందు, తిష్ఠతా = నిలచిన, తేన జటాయుషా = ఆ జటాయువుచేత, మహతే = గొప్ప, కర్మ = పని, కృతమ్ = చేయబడినది.

తా. వృద్ధులైన రావణునితో ద్వంద్వయుద్ధానితై రంపడి నన్ను రక్షించుటకై వ్రయత్నించిన ఆ జటాయువు చాలా గొప్ప పని చేసినాడు. 21

మూ. యది మామిహ జానీయాద్యర్తమానాం స రాఘవః,
అద్య బాణై రభిక్రుద్ధః కుర్యాత్లోకమరాక్షసమ్. 22

ప్ర. అ. సః = ఆ, రాఘవః = రాముడు, మామ్ = నన్ను, ఇహ = ఇక్కడ, వర్తమానామ్ = ఉన్నదానినిగా, జానీయాద్యది = ఎరిగి ఉన్నచో, అభిక్రుద్ధః = కోపించినవాడై, లోకమ్ = లోకమును, బాణైః = బాణములచేత, అద్య = ఇప్పుడు, అరాక్షసమ్ = రాక్షసులు లేనిదానినిగా, కుర్యాత్ = చేయును.

తా. నే నిక్కడ ఉన్నట్లు రామునకు తెలిసి ఉన్నట్లుండే అతడు గోపింబ
బాణములతో ఈ లోకములో రాక్షసులే లేకుండేట్లు చేసి ఉండేవాడు. 22

మూ. విరమేచ్ఛ పురీం లక్ష్మ్యాం శోషయేచ్ఛ మహోదధిమ్,
రావణన్య చ నీచస్య కీర్తిం నామ చ నాశయేత్. 23

ప్ర. అ. లక్ష్మ్యాం పురీమ్ = లంకాపట్టణమును, విరమేచ్ఛ = కూరి
వేయును. మహోదధిమ్ = మహాసముద్రమును, శోషయేచ్ఛ = ఎండించవేయును.
నీచస్య = నీచు డైన, రావణన్య = రావణునియొక్క. కీర్తిమ్ = కీర్తిని, నామ
చ = పేరునూ, నాశయేత్ = నశింపవేయును.

తా. రాముడు లంకాపట్టణమును కూరివేయును. మహాసముద్రమును
ఎండించవేయును. నీచు డైన రావణుని కీర్తిని, పేరునూ నశింపవేయును. 23

మూ. తతో నిహతనాదానాం రాక్షసీనాం గృహే గృహే,
యథాహమేవం దుదరీ తథా కూయో న సంశయః. 24

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, అహమ్ = నేను, యథా = ఎట్లు,
ఏవమ్ = ఈ విధముగా. దుదరీ = ఏడ్చుచున్నానో, తథా = అట్లే, గృహే
గృహే = ప్రతిగృహమునందు, నిహతనాదానామ్ = చంపబడిన తర్తలు గల,
రాక్షసీనామ్ = రాక్షసత్వంయొక్క, (ఏడ్చు), కూయః = మాటి మాటికి (అధిక
ముగా) (అగును). సంశయః = సంశయము, న = లేదు.

తా. ఇప్పుడు నే నెట్లు ఏడ్చుచున్నానో అట్లే ఈ లంకలోని ప్రతిఇంటి
లోను, తర్తలు మరణించిన రాక్షసత్వం ఏడ్చు అధికముగా వినబడును. సందే
హము లేదు.

వి. ఈ శ్లోకమునకు పదాలు అధ్యాహరము తెచ్చుకొని అర్థము చెప్ప
వలసి ఉన్నది. ప్రాచ్యపాఠము ఇట్లున్నది.

"తతో నిహతనాదానాం రాక్షసీనాం గృహే గృహే,
యథా మే దుదితైరేవం ప్రగీతేన పురీ తవేత్."

"ఇప్పుడు నా ఏడ్చుదేర వలె, ప్రతిగృహమునందు తర్తలు మరణించిన స్త్రీం
ఏడ్చుండేర, ఈ నగరము గోంపెట్టుకున్నట్లు అగును" ఇది దీని భావము. 24

మూ. అన్విష్య రక్షసాం లక్ష్మం కుర్యాద్రామః సరిక్షణః,
న హి తాభ్యాం రిపుర్దృష్టో ముహూర్త మపి జీవతి. 25

ప్ర. అ. సరిక్షణః = లక్షణమునతో కూడిన, రామః = రాముడు,
రక్షసామ్ = రాక్షసులయొక్క, లక్ష్మమ్ = లంకను, అన్విష్య = వెదకి, (శత్రు
శాశనమ్ = శత్రుశాశనమును), కుర్యాత్ = చేయును, తాభ్యామ్ = వారిద్దరిచేత,
దృష్టః = చూడబడిన, రిపుః = శత్రువు, ముహూర్త మపి = క్షణకాల మైనా, న
జీవతి హి = జీవించదు కదా.

తా. లక్షణముననుకూలముగా చేసిన రాముడు రాక్షసుల పురమైన ఈ లంకను
వెదకి, శత్రుసంహారము చేయగలడు. వారిద్దరి కంటి బడిన శత్రువు క్షణ
కాలము కూడ జీవించజాలడు కదా.

వి. "అన్విష్యా రక్షసీం లక్ష్మాం కుర్యాద్రామః సరిక్షణః"

అను ప్రాత్యహారము బాగున్నది. దీనిలోకూడ 'అరక్షసామ్' అని ఉండి యుండ
వలెను. "రాముడు లంకను రాక్షసులు లేనిదానిగా చేయును". అని దాని
అర్థము. 25

మూ. చితాదూమాకుంవతా గృధ్రమణ్డలసంకురా,
అచిరేణ తు లక్ష్మేయం శ్మశానసదృశీ రవేత్. 26

ప్ర. అ. శ్మశానమ్ = ఈ, లక్ష్మా = లంక, అచిరేణ = కొద్దికాలములో,
చితాదూమాకుంవతా = చిరం దూమముచేత వ్యాకులమైన మార్గములు కలది
గాను, గృధ్రమణ్డలసంకురా = గ్రద్ధం మండలములలో వ్యాకులమైనది గాను,
శ్మశానసదృశీ = శ్మశానములో సమానమైనది గాను, రవేత్ = అగును.

తా. కొద్ది దినములలో ఈ లంక శ్మశానము వలె అయిపోవును. దీని
మార్గములన్ని చిరంబుండి బయలుదేరు దూమములో వ్యాకులములై ఉండును.
దీనిపై గ్రద్ధులు మండలాకారముగా తిరుగుచుండును. 26

మూ. అచిరేణైవ కాలేన ప్రాప్స్యామ్యేవ మనోరథమ్,
దుష్ప్రస్థానోఽయమాఖ్యాతి సర్వేషాం వో వివర్యయమ్.

ప్ర. అ. అచిరేదైవ కాలేనైవ = దగ్గర కాంక్షునందే. మనోరథమ్ = మనో
రథమును, ప్రాప్స్యామ్యేవ = తప్పక పొందగంను. ఆయమ్ = ఈ, దుష్ప్రస్థానః
= చెడ్డ నడవడిక. సర్వేపామ్ = సమస్త మైన, వః = మీయొక్క. విపర్యయమ్ =
= కీడును, అఖ్యాతి = చెప్పుచున్నది.

తా. ఇం దగ్గర కాంక్షులోనే నా మనోరథము తప్పక తీరగలదు.
మీరు నడిచే ఈ చెడు నడవడిక మీ రందఱూ నశించ నున్నా రని చెప్పు
చున్నది. 27

మూ. యాదృశానీహ దృశ్యనే లజ్జాయామశుభాని వై,
అచిరేదైవ కాలేన భవిష్యతి హతవ్రతా. 28

ప్ర. అ. ఇహ = ఇక్కడ, లజ్జాయామ్ = లంకలో, యాదృశాని = ఎట్టి,
అశుభాని = అశుభములు, దృశ్యనే = చూడబడుచున్నవో వాటిని వట్టి, అచిరేదైవ
= ఇం దగ్గరగా ఉన్న, కాలేన = కాంక్షులేత, హతవ్రతా = కొట్టబడిన కాంక్షి
గంతి, భవిష్యతి = కాగలదు.

తా. ఈ లంకలో అశుభము లైన శకునములు అనేకములు కనబడు
చున్నవి. వాటిని బట్టి ఈ లంక కొద్ది దినములలోనే కాంక్షివిహీనము కా
గలదు. 28

మూ. నూనం లజ్జా హతే పాపే రావణే రాక్షసాధమే,
కోషం యాస్యతి దుర్ధర్షా వ్రమదా విధవా యథా. 29

ప్ర. అ. పాపే = పాపాత్ముడూ, రాక్షసాధమే = నీరరాక్షసుడూ అయిన,
రావణే = రావణుడు, హతే = చంపబడినవా డగుచుండగా, దుర్ధర్షా = ఇంతవరకూ
ఎదిరించ శక్యము కాకుండా ఉన్న, లజ్జా = లంక, నూనమ్ = తప్పక, విధవా =
తర్త లేని, వ్రమదా యథా = శ్రీ వలె, కోషమ్ = ఎండిపోవుటను, యాస్యతి =
పొందగలదు.

తా. పాపాత్ముడు, రాక్షసాధముడూ అయిన రావణుడు చంపబడును.
అప్పుడు ఈ లంక తర్త మరణించిన శ్రీ వలె ఎండిపోవును. తప్పదు. 29

మూ. పుణ్యోత్సవసముత్థా చ నష్టభర్తృ సరాక్షసి,
భవిష్యతి పురీ లక్ష్మ నష్టభర్తృ యథాజ్ఞనా. 30

ప్ర. అ. నష్టభర్తృ = నశించిన ప్రభువుగల, లక్ష్మపురీ = లంకాపట్టణము, సరాక్షసి = రాక్షసస్త్రీలతో మాత్రమే కూడినది, నష్టభర్తృ = మరణించిన భర్త గల, అజ్ఞనా యథా = స్త్రీ వలె, పుణ్యోత్సవసముత్థా చ = పుణ్యోత్సవములనుండి లేచినది, (దూరమైనది), భవిష్యతి = కాగలదు.

తా. ప్రభు వైన రావణుడు, రాక్షసులూ మరణించుటతో ఈ లంకలో రాక్షసస్త్రీలు మాత్రమే మిగులుదురు. అప్పు డీ లంక భర్త మరణించిన స్త్రీ వలె, పుణ్యోత్సవములకు దూరము కాగలదు. 30

మూ. నూనం రాక్షసకన్యానాం దురస్తినాం గృహే గృహే,
శ్రోష్యామి నదిరాదేవ దుఃఖారానామిహ ద్వనిమ్. 31

ప్ర. అ. నదిరాదేవ = కొద్ది కాలములోనే, ఇహ = ఇక్కడ, గృహే గృహే = ప్రతి ఇంటిలోను, దుఃఖారానామ్ = దుఃఖముచేత పీడింపబడిన, దురస్తినామ్ = ఏడ్చుచున్న, రాక్షసకన్యానామ్ = రాక్షసకన్యలయొక్క, ద్వనిమ్ = ద్వనిని, నూనమ్ = తప్పక, శ్రోష్యామి = వినగలను.

తా. ఈ సగరములో ప్రతి ఇంటియందు, రాక్షసకన్యలు దుఃఖార్తలై ఏడ్చుచుండుగా, ఆ ద్వనిని అధిరకాంక్షతోనే, తప్పక వినగలను. 31

మూ. సాన్తకారా హతద్యోతా హతరాక్షసపుల్లవా,
భవిష్యతి పురీ లక్ష్మ నిర్దగ్ధా రామసాయతైః. 32

ప్ర. అ. లక్ష్మపురీ = లంకాపట్టణము, రామసాయతైః = రాముని బాణముల చేత, నిర్దగ్ధా = కాలివేయబడినదై, సాన్తకారా = అంధకారముతో కూడినది, హతద్యోతా = నశించియుండిన కాంతి గలిగి, హతరాక్షసపుల్లవా = చంపబడిన రాక్షసశ్రేణులు కలిగి, భవిష్యతి = కాగలదు.

తా. రాముడు బాణములతో ఈ లంకను కాలివేయును. దీనిలోని రాక్షస వీరు లందరూ మరణించుదు. అప్పు డిది కాంతివిహీనమై అంధకారబంధురమై పోవును. 32

మూ. యది నామ న కూరో మాం రామో రక్షాన తోచనః.

జానీయాద్వర మానాం హి రావణస్య నివేకనే. 33

ప్ర. అ కూరో = కూరుడు, రక్షాన తోచనః = ఎట్లు నైన నేత్రాంతములు కలవాడూ అయిన, హి రామః = ఆ రాముడు, మామ్ = నన్ను, రావణస్య = రావణునియొక్క, నివేకనే = గృహమునందు, వర మానామ్ = ఉన్నరానినిగా, యది నామ జానీయాత్ = తెలుసుకొనునా.

తా. కూరుడు, ఎట్లుని నేత్రాంతములు కలవాడూ అయిన రాముడు నే నిక్కడ రావణుని గృహములో ఉన్నట్లు తెలిసికొన గల్గునా. 33

మూ. అనేన తు నృకంసేన రావణేనాదమేన మే.

సమయో యస్తు నిర్దిష్టనస్య కాలోఽయమాగతః. 34

న చ మే విహితో మృత్యురస్మిన్ దుష్టే న వరతే.

ప్ర. అ. నృకంసేన = కూరుడు, అదమేన = అరముడు అయిన, అనేన = ఈ, రావణేన = రావణునిచేత, యః = ఏ, సమయః = సమయము, మే = నాకు; నిర్దిష్టః = చెప్పబడినదో, తస్య = దానికి, అయమ్ = ఈ, కాలః = కాలము, అగతః = వచ్చినది. మే = నాకు, విహితః = విధించబడిన, సః = ఆ, మృత్యుః = మృత్యువు, అస్మిన్ = ఈ, దుష్టే = దుష్టుని విషయమున, న వరతే = ప్రవర్తించుట లేదు.

తా. కూరుడు, నీరుడు అయిన ఈ రావణుడు నా కిచ్చిన గడువు వూరి రావచ్చుచున్నది. నాకు విధించిన ఈ మృత్యువు ఈ ధర్మార్థునికి ఎందువలన వచ్చుట లేదో.

వి. "న చ మే" ఇక్కడి క్లౌకార్యము వానిక్లవరిలో లేదు, గోరడపూర్వ ప్రతిలోను ఇతరప్రతులలోను ఉన్నది. ప్రార్థనలో ఈ మట్టంతోని క్లౌకార్యం రాలావరకు లేవు. 34

మూ. అభార్యం యే న జానన్తి నైర్మలా ప్రాపకారిణి. 35

అధర్మాత్తు మహాత్మాతో రవిష్యతి హి సాంప్రదమ్.

నైతే దర్శం విజానన్తి రాక్షసాః పరిరాకనా. 36

ప్ర. అ. పావకారిణి = పావము చేయు, యే = ఏ, వైర్పకాః = రాక్షసులు, అకార్యమ్ = అకార్యమును, న తానన్తి = ఎరుగరో, అథర్మాత్తు = వారియొక్క అధర్మమువలన బడే, సాంప్రతమ్ = ఇప్పుడు, మహోత్పాతః = గొప్ప ఉపద్రవము, తవిష్యతి = కాగలదు, పితౄణాశనాః = వచ్చి మాంసము తిను, ఏతే = ఈ, రాక్షసాః = రాక్షసులు, దర్మమ్ = దర్మమును, న తానన్తి = ఎరుగరు.

తా. పావములను చేయు ఈ రాక్షసులకు ఏది చేయగూడని పనియో తెలియదు. పిట్ల చేసే అధర్మమువలన, ఇప్పుడు మహోపద్రవము జరుగ నున్నది. వచ్చి మాంసము తినే ఈ రాక్షసులకు దర్మ మేదో తెలియదు. 35, 36

మూ. ద్రువం మాం ప్రాతరాశార్థే రాక్షసః కల్పయిష్యతి,
సాహం కథం కరిష్యామి తం వినా ప్రియదర్శనమ్. 37
రామం రక్షాన్త నయనమపశ్యన్తి సుడుఃఖితా.

ప్ర. అ. రాక్షసః = రాక్షసుడు, ద్రువమ్ = తప్పక, మామ్ = నన్ను, ప్రాతరాశార్థే = ప్రాతఃకాలపు లోజనముకొరకు, కల్పయిష్యతి = చేసికొన గలదు, సా = అట్టి, అహమ్ = నేను, ప్రియదర్శనమ్ = ప్రിയ మైన దర్శనము గల, తం వినా = అ రాముడు లేకుండా, కథమ్ = ఎట్లు, కరిష్యామి = చేయుదును? రక్షాన్త నయనమ్ = ఎల్లని నేత్రాంతములు గల, రామమ్ = రాముని, అపశ్యన్తి = చూడని రాననై, సుడుఃఖితా = చాలా దుఃఖించుచున్నాను.

తా. ఆ రాక్షసుడు నన్ను తప్పకుండగా ప్రాతఃకాలపు లోజనముకొరకు వండించితేయును. చూచువారికి అసందము కలిగించు రాముడు దగ్గర లేని నేను ఏమి చేయగలను? ఎట్లని నేత్రాంతములు గల ఆ రాముని చూడజాలక పొవుటచే నేను చాలా దుఃఖముతో ఉన్నాను. 37

మూ. యది కశ్చిత్ ప్రదారా మే విషస్యాద్య తవేదిహ, 38
క్షిప్రం వై నన్యతం దేవం పశ్యేయం పథినా వినా

ప్ర. అ. అద్యః = ఇప్పుడు, మే = నాకు, విషస్య = విషముయొక్క (మును) ప్రదారా = ఇచ్చేవాడు, కశ్చిత్ = ఎవరైనా, ఇహ = ఇక్కడ, తవేద్యతి = ఉన్నట్లుయితే, పథినా వినా = కర్త కూడా లేని నేను, క్షిప్రమ్ = క్షిప్రముగా, దేవమ్ = దేవు డైన, వై నన్యతమ్ = యముని, పశ్యేయమ్ = చూడదొనము.

రా. నా క్కడ ఎవరైనా విషము ఇచ్చే వారు ఉన్నట్లయితే తర దగ్గర లేని నేను, వెంటనే యమధర్మరాజు సన్నిధికి వెళ్ళి యుంటెడి రానను. 38

మూ. నాజానాజ్జీవరీం రామః స మాం లక్ష్మణపూర్వజః. 39
జానంతో తో న కుర్యాతాం నోర్వ్యాం హి మమ మార్గణమ్.

ప్ర. అ. లక్ష్మణపూర్వజః = లక్ష్మణుని అన్నగా రైన, సః రామః = ఆ రాముడు, మామ్ = నన్ను, జీవరీమ్ = జీవించి ఉన్నరానినిగా, నాజానాత్ = ఎరిగి యుండలేదు. తో = వారితో, జానంతో = ఎరిగియున్నవారై, మమ = నాయొక్క, మార్గణమ్ = అన్వేషణమును, కుర్యామ్ = కూచియందు, న కుర్యా తామ్ ఇతి న = రేయ రను మాట ఉండదు.

రా. లక్ష్మణుని అన్నగా రైన రామునకు నేను ఇంకా జీవించే ఉన్నట్లు తెలిసి ఉండదు. అట్లు తెలిసి ఉన్నచో వా రిద్దరూ ఈ భూమిపై నాకొరకు వెడక కుండా ఉండరుకదా. 39

మూ. నూనం మమైవ శోకేన స వీరో లక్ష్మణాగ్రజః. 40
దేవలోకమితో యాతస్యక్త్వా దేహం మహితచే

ప్ర. అ. వీరః = వీరుడు, లక్ష్మణాగ్రజః = లక్ష్మణుని అన్నగాడు అయిన, సః = ఆ రాముడు, మమ = నా యొక్క, శోకేనైవ = శోకముచేతనే, మహితచే = భూలోకమునందు, దేహమ్ = దేహమును, త్యక్త్వా = విడచి, ఇతః = ఇక్కడినుండి దేవలోకమ్ = దేవలోకమును గూర్చి, యాతః = వెళ్ళిపోయినాడు. నూనమ్ = నిశ్చయము.

రా. వీరు రైన ఆ రాముడు నా శోకముతోనే క్రుంగిపోయి భూలోకములో దేహమును చాలించి స్వర్గమునకు వెళ్ళిపోయి ఉండును నిశ్చయము. 40

మూ. ధన్యా దేవాః సగన్ధర్వాః సిద్ధాశ్చ పరమర్షయా. 41
మమ పశ్యన్తి యే నాథం రామం రాజీవలోదనమ్.

ప్ర. అ. మమ = నాయొక్క, నాథమ్ = నాథుడు, రాజీవలోదనమ్ = పర్మ ముల వంటి నేత్రములు కలవాడు అయిన, రామమ్ = రాముని, యే = ఎవరు,

వక్రని = కూతురున్నారో అట్టి, దేవా = దేవతలు, సగన్ధర్వా = గంధర్వులతో కూడిన, సిద్ధాకృ = సిద్ధులూ, వరమర్షయ = మహర్షులూ, తన్వాః = తన్ములు కదా.

తా. నా నాథుడు, రాజీవలోచనుడూ, అయిన రాముని స్వర్గములో చూడగల్గుచున్న దేవతలు, గంధర్వులు, సిద్ధులు, మహర్షులు, తన్వాత్ములు కదా.

మూ. అథవా స హి తస్యార్థో ధర్మకామస్య ధీమతః, 42
మయా రామస్య రాజర్షేర్పార్యయా పరమాత్మనః.

ప్ర. అ. అథవా = లేదా, ధర్మకామస్య = ధర్మమునందు కోరికగలవాడు, ధీమతః = బుద్ధిమంతుడు, రాజర్షేః = రాజా యిషి కూడ అయినవాడు, పరమాత్మనః = ఉత్తమ మైన మనస్సు కలవాడు అయిన, తస్య = ఆ, రామస్య = రామునకు, పార్యయా = పార్యవైస, మయా = నాచేత, అర్థః = ప్రయోజనము, స హి = లేదు కదా.

తా. లేదా రాముడు తీవ్రించియే ఉండవచ్చును. బుద్ధిమంతుడు, ధర్మనిష్ఠు గలవాడు, ఉత్తమ మైన మనస్సు కలవాడు రాజర్షి అయిన ఆ రామునకు పార్యవైస నావలన ప్రయోజనము ఏమి ఉండును (అనగా ధర్మదృష్టి కలవా డగు టచే వైరాగ్యము చెంది నన్ను మరలినాడేమో అని భావము).

మూ. దృశ్యమానే తవేత్రిప్రీతిః సౌహృదం నాస్త్యవశ్యతః, 43
నాశయన్తి కృతమ్నాస్తు న రామో నాశయిష్యతి.

ప్ర. అ. దృశ్యమానే = చూడబడుచున్నవానియందు, ప్రీతిః = స్నేహము తవేత్ = అగును. అవశ్యతః = చూడనివానికి, సౌహృదమ్ = ప్రేమ, నాస్తి = లేదు. కృతమ్నాః = కృతమ్ములు, నాశయన్తి = స్నేహమును నశింపచేయుదురు. రామస్తు = రాము లైతే, న నాశయిష్యతి = నశింపచేయదు.

తా. ఎవ రైన వ్యక్తి ఎదురుగా కనబడుచున్నంతవరకు ఆ వ్యక్తి మీద ప్రేమ ఉండును. కనబడ నప్పుడు ప్రేమ ఉండదు. కాని ఇది కృతమ్ము లైన ఇతరులవిషయములో యథార్థము కావచ్చును. రాముడు ఆ విధముగా ప్రేమను మరలినోపువాడు కాదు.

మూ. కిం ను మే న గుణాః కేరీర్క్కిం వా లాగ్యక్షయో మను,
యాహం నీదామి రామేణ హీనా ముత్యేన బామినీ.

ప్ర. అ. బామినీ = స్త్రీ నైన, యా = ఏ, అహమ్ = నేను, ముత్యేన =
ముఖ్యులైన, రామేణ వినా = రాముడు లేకుండా, నీదామి = ధరించుచున్నానో,
మే = అట్టి నాకు, కేరీర్ = ఏదీ, గుణాః = సద్గుణములు, న కిం ను = లేవా,
కిం వా = లేక, మను = నా యొక్క, లాగ్యక్షయః = లాగ్యముయొక్క క్షయము
జరిగినదా?

తా. స్త్రీ నైన నేను, సర్వలోకముఖ్యులైన రాముడు లేకుండా ఈ
విధంగా నశించిపోవుచున్నాను; నాలో ఏదీ సద్గుణాలు లేవా; లేక నా లాగ్యము
క్షయించిపోయినదా; దీనికి కారణ మేమి? 44

మూ. శ్రేయో హి జీవితాన్మర్త్యం విహీనాయా మహర్మనః. 45
రామాదక్లిష్టచారి త్రాచూరాచ్యుత్రునిబర్హ డాత్.

ప్ర. అ. అక్లిష్టచారిణాత్ = శ్లేశము లేని చరిత్ర కలవాడు, కూరాత్ =
కూరుడు, శత్రునిబర్హడాత్ = శత్రుసంహారకుడూ, మహర్మనః = మహమ్మదూ
అయిన, రామాత్ = రామునినుండి, విహీనాయాః = హీనులారా నైన, మే = నాకు,
జీవితాత్ = జీవితముకంటె, మర్త్యమ్ = మరణించుటకొరకు, శ్రేయః =
శ్రేయస్కరము.

తా. మహమ్మదు, శ్లేశము (వ్యర్థప్రమాస) లేని చరిత్ర కలవాడు,
కూరుడు, శత్రువినిశకుడు, అయిన రాముడు లేని నేను జీవించుటకంటె, మర
ణించుటయే మేలు. 45

మూ. అథవా న్యస్తశస్త్రో తౌ వనే మూలపలాశినౌ, 46
త్రాతరా హి సరశ్రేష్ఠౌ సంవృతౌ వనగోచరా.

ప్ర. అ. అథవా = లేదా, సరశ్రేష్ఠౌ = సరుంలో శ్రేష్ఠులైన, తౌ = అ,
త్రాతరా = సోదరులు, న్యస్తశస్త్రౌ = పరిరక్షించబడిన అయుధములు కలవారై,
వనే = వనమునందు, మూలపలాశినౌ = కుంపలు వంశములు అపారముగా కల
వారై, వనగోచరా = వనవివాసులుగా, సంవృతౌ = అయిపోయి ఉండురు.

తా. లేదా, సకశ్రేణు లైన ఆ సోదరు లిద్దరూ, శత్రువరిత్యాగము చేసి
వనములో దుంపలు వండ్లు తినుచు వననివాసులు అయిపోయి ఉండుదు. . . 46

మూ. అథవా రాక్షసేస్త్రేణ రావణేన దురాత్మనా, 47
చర్మనా మూతితో కూరో బ్రాతరో రామంక్షుణో. . .

ప్ర. అ. అథవా=లేదా, కూరో = కూడు లైన, బ్రాతరో = సోదరు లైన,
రామంక్షుణో = రామంక్షుణులు, దురాత్మనా=దుష్టబుద్ధి గల, రాక్షసేస్త్రేణ=
రాక్షసరా తైన, రావణేన = రావణునిచేత, చర్మనా=చంరనచేత, మూతితో =
చంపండియుండుదు.

తా. లేదా- కూడు లైన సోదరులు, ఆ రామంక్షుణులను, దురాత్ము లైన
రాక్షసరాక్షస రావణుడు కవచోపాయముచేత చంపించి ఉండును. 47

మూ. సాహమేవంగలే కాలే మర్తుమిచ్ఛామి సర్వథా, 48
న చ మే విహితో మృత్యురస్మిన్ దుఃఖేఽపి వరతే.

ప్ర. అ. ఏవంగలే=ఈ విధముగా ఏర్పడిన, కాలే=కాలమునందు,
సా = ఇట్టి, అహమ్ = నేను, సర్వథా=అన్ని విధములూ, మర్తుమ్=మరణించు
చును, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను. అస్మిన్ = ఈ, దుఃఖేఽపి = దుఃఖమునందు
కూడ, మే = నాకు, మృత్యుః = మృత్యువు, విహితా = విరిచబడి, న వరతే =
లేదు.

తా. ఈ విధముగా ఏర్పడిన ఈ సమయమునందు నేను మరణించ
వలె నని వూర్తిగా కోరుచున్నాను. కాని ఇట్టి దుఃఖసమయములో కూడ నాకు
మృత్యువు రాకున్నది. 48

మూ. ధన్యాః ఐలు మహాత్మానో మునయన్త్యక్తిర్నిషాః 49
తిరాత్మానో మహాభాగా యేషాం న న్తః ప్రియాప్రియే.

ప్ర. అ. మహాత్మానా=గొప్ప బుద్ధి కలవాడు, త్యక్తిర్నిషాః=విడువ
బడిన పాపము కలవాడు, తిరాత్మానా=అయిచబడిన మనస్సు కలవాడు, మహా
భాగా=మహాభాగ్యవంతులు, (గొప్ప ప్రభావము కలవాడు), అయిన, మునయః

మునులు, ధన్యా కలు=ధన్యులు కదా యేషామ్= ఎవరికి, ప్రియాప్రియే= ప్రియముగాని, అప్రియము గాని, న స్త=ఉండవో.

తా. మహాత్ములు, పాపములను పరిత్యజించినవారు, మనస్సును బయ్యచిన వారు, మహావ్రథావసంకులు అయిన మునులు ధన్యాత్ములుకదా! వారికి ప్రియము గాని అప్రియము గాని ఉండదు. 49

మూ. ప్రియాన్న సంభవేద్దుఃఖమప్రియాదధికం భయమ్. 50
రాభ్యాం హి యే వియుజ్యంతే ననుస్తేషాం మహాత్మనామ్.

ప్ర. అ. ప్రియాత్=ప్రియమువలన, దుఃఖమ్=దుఃఖముగాని, అప్రియాత్=అప్రియమువలన, అధికమ్=అధిక మైన, భయమ్=భయముగాని, న సంభవేత్=కలుగదు. యే=ఎవరు, రాభ్యామ్=ప్రియాప్రియములనుండి, వియుజ్యంతే వియుక్తు లగుదురో, తేషామ్=అట్టి, మహాత్మనామ్=మహాత్ములకు, నను= ననుస్కారము.

తా. ఆ మహాత్ములకు ప్రియమైనదానినుండి అది భారకలేదే అను దుఃఖము గాని, అప్రియమునుండి అధిక మైన భయము గాని ఉండదు. ఈ విధముగా ప్రియాప్రియములకు దూరముగా నుండువారికి ననుస్కారము.

వి. "ప్రియాన్న సంభవే ద్దుఃఖమప్రియాదధికం భవేత్" అని గౌరభ వూర్ ప్రతిలో సాతము. "ప్రియవస్తువు దుఃఖమును కలిగించదు. అనందమునే కలిగించును. అప్రియవస్తువు అధికదుఃఖమును కలిగించును. ఆ రెండూ లేని వారికి ననుస్కారము" అని దాని భావము తెన్నవచ్చును.

మూ. సాహం త్యక్తా ప్రియేజైవ రామేణ విదితాత్మనా, 51
ప్రాణాన్త్యజ్యామి పాపస్య రావణస్య గతా వశమ్.

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సున్దరకాండే
పద్వింశః సర్గః.

ప్ర. అ. ప్రియేజైవ=ప్రియుడైన, విదితాత్మనా=వ్రసిద్ధ మైన బుద్ధి గల, రామేణ=రామునిచేత, త్యక్తా=నిరసించినదానను, పాపస్య=పాపత్ము

తైన, రావణస్య = రావణునియొక్క, వళమ్ = వళమును, గతా = పొందిన
తానను అయిన, సా ఆహమ్ = అర్థి నేను, ప్రాణాన్ = ప్రాణములను, త్యజ్యామి
= విరజెదను.

తా. ప్రసిద్ధ మైన బుద్ధి గలవాడూ, ప్రియుడూ అయిన రామునకు
హారమై, పాపాక్షుడైన రావణుని వళములో ఉన్న నేను ప్రాణత్యాగము
చేసెదను.

51

"దారానందిని" అను శ్రీమద్రామాయాంధ్రవాఙ్మూలమునందు
సుందరకాండలో ఇరువదిఆరవ స్కంధ సమాప్తము.

* * *

ఆథ సప్తవింశః సర్గః

[త్రైవిద్యస్వప్నము. రామునకు విజయము, రాక్షసులకు నినాశము వచ్చునని ఆ స్వప్నమునందు సూచన లభించుట.]

మూ. ఇత్యుక్తాః సీతయా హేరం రాక్షస్యః క్రోధమూర్చితాః,
కాశ్చిజ్జగ్మున్త్రాభ్యాతుం రావణస్య దురాత్మనః. 1

ప్ర. ఆ. సీతయా = సీతచేత, ఇతి = ఇట్లు, ఉక్తాః = పలకబడిన, రాక్షస్యః = రాక్షసస్త్రీలు, హేరమ్ = తీవ్రముగా, క్రోధమూర్చితాః = క్రోధము చేత వ్యాపింపబడినవారు అయిరి. కాశ్చిత్ = కొందరు, తత్ = రానిని, దురాత్మనః = దురాత్ముడైన, రావణస్య = రావణునకు, అభ్యాతుమ్ = చెప్పుటకు, జగ్ముః = వెళ్ళిరి.

తా. సీత మాటలు విని రాక్షసస్త్రీలు చాలా కోపావేశము చెందిరి. వారిలో కొందరు, సీత మాటలను గూర్చి దురాత్ముడైన రావణునకు చెప్పుటకై వెళ్ళిరి.

మూ. తతః సీతానుపాగమ్య రాక్షసోః హేరదర్శనాః,
పునః పరుషమేకార్థమనర్థార్థమబ్రువన్. 2

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, హేరదర్శనాః = తయంకర మైన దర్శనము గల, రాక్షస్యః = రాక్షసస్త్రీలు, సీతామ్ = సీతను, ఉపాగమ్య = చేరి, ఆథ = అనంతరము, పునః = మరల, అనర్థార్థమ్ = అనర్థకర మైన ప్రయోజనము కలదీ, ఏకార్థమ్ = ఒకే అర్థముగల, పరుషమ్ = పరుషవాక్యమును, అబ్రువన్ = వలికిరి.

తా. చూచుటకు తయంకరముగా ఉండు ఆ రాక్షసస్త్రీలు సీతను కనిపించి, మరల పూర్వము చెప్పిన విషయమునే చెప్పుచు, అనర్థకర మైన పరుషవాక్యములు వలికిరి.

మూ. అద్యేదానీం తవానార్యే సీతే పాపవినిశ్చయే,
రాక్షసోః తక్షయిష్యన్తి మాంసమేతద్యథానుభవమ్. 3

ప్ర. అ. అనార్యే = అనార్యురారా. పాపవినిశ్చయే = పాపవినిశ్చయము గందానా. సీతే = సీతా. అద్యే = నేడు. ఇదానీమ్ = ఇప్పుడే. తవ = నీ యొక్క, ఏతత్ = ఈ. మాంసమ్ = మాంసమును, రాక్షసః = రాక్షసస్త్రీలు, యథానుభవమ్ = సుఖము కలుగు నట్లుగా, తక్షయిష్యన్తి = తక్షించగలరు.

తా. అనార్యురారావు, పాపవినిశ్చయము గందాననూ అయిన ఓ. సీతా, రాక్షసస్త్రీలు, ఈనాడు, ఇప్పుడే, నీ మాంసమును సుఖముగా తక్షించెదరు. 3

మూ. సీతాం తాభిరనార్యాభిర్వృష్ట్యా సంతర్జితాం తదా,
రాక్షసీ త్రిజటా వృద్ధా శయానా వాక్యమబ్రవీత్. 4

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, అనార్యాభిః = చెడ్డవా రైన, తాభిః = ఆ రాక్షసస్త్రీలచేత, సంతర్జితామ్ = తయ పెట్టుబడిన, సీతామ్ = సీతను, వృష్ట్యా = చూచి, శయానా = అంతవరకూ నిద్రించి ఉన్న, వృద్ధా = వృద్ధురారా లైన, త్రిజటా = త్రిజట అను, రాక్షసీ = రాక్షసి, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. అప్పుడు, చెడ్డవా రైన ఆ రాక్షసస్త్రీలు సీతను ఆ విధముగా తయ పెట్టుచుండగా చూచి, అంతవరకూ నిద్రించిన త్రిజట అనే ఒక వృద్ధరాక్షసి ఇట్లు పలికెను. 4

మూ. అత్మానం భాదతానార్యా న సీతాం తక్షయిష్యత్,
జనకస్య సుతామిష్టాం స్తుషా దశరథస్య త. 5

ప్ర. అ. అనార్యాః = ఓ. దుష్టస్త్రీరారా. అత్మానమ్ = తమసుతామే, భాదత = దినండి, జనకస్య = అనకునియొక్క, ఇష్టామ్ = ఇష్టురారా లైన, సుతామ్ = పుత్రికా, దశరథస్య = దశరథునియొక్క, స్తుషాం త = కోడలా అయిన, సీతామ్ = సీతను, న తక్షయిష్యత్ = మీరు తక్షించరు.

తా. ఓ. దుష్టరారా. మీరు తక్షించవలసినది అనకుని ప్రియపుత్రికా, దశరథుని కోడలా యైన సీతను కాదు, మిమ్ములను మీరు తక్షించుదు. 5

మూ. స్వప్నో హ్యద్య మయా దృష్టో దాదుణో రోమహర్షణః,
రాక్షసానామభావాయ భర్తరస్యా భవాయ చ. 6

ప్ర. 6. అద్యః=ఇప్పుడు, దాదుణః=భయంకర మైనదీ, రోమహర్షణః=రోమాంచము కలిగించునదీ అయిన, స్వప్నః=స్వప్నము, రాక్షసానామ్=రాక్షసులయొక్క, అభావాయ=వినాశముకొరకూ, అస్యాః=ఈమెయొక్క, భర్తః=భర్తయొక్క, భవాయ=అభ్యుదయము కొరకూ, మయా=నా చేత, దృష్టః=చూడబడినది.

తా. ఇప్పుడే నా కొక భయంకరము, రోమాంచము పుట్టించునదీ అయిన స్వప్నము వచ్చినది. అది రాక్షసుల వినాశమును, ఈమె భర్త అభ్యుదయమును సూచించుచున్నది. 6

మూ. ఏవముక్తాత్రిజటయా రాక్షస్యః క్రోధమూర్చితా,
సర్వా ఏవాబ్రువస్పీతాత్రిజటాం తామిదం వచః. 7

ప్ర. 7. త్రిజటయా=త్రిజటచేత, ఏవమ్=ఇట్లు, ఉక్తాః=వచనమిచ్చిన, క్రోధమూర్చితాః=కోపముచే వ్యాపింపబడిన, రాక్షస్యః=రాక్షసస్త్రీలు, సర్వాః ఏవ=అందరూ, భీతాః=భయపడినవారై, తామ్=ఆ, త్రిజటామ్=త్రిజటను గూర్చి, ఇదమ్=ఈ, వచః=వచనమును, అబ్రువన్=పలికిరి.

తా. క్రోధముతో నిండి ఉన్న ఆ రాక్షసస్త్రీ అందరూ త్రిజట మాటలు విని, భయపడుచు ఆమెతో ఇట్లనిరి. 7

మూ. కథయస్య త్వయా దృష్టః స్వప్నోఽయం కీదృశో నిశి,
తాసాం శ్రుత్వా తు వచనం రాక్షసీనాం ముఖాచ్యుతమ్,
ఉవాచ వచనం కాలే త్రిజటా స్వప్నసంశ్రితమ్.

ప్ర. 8. నిశి=రాత్రియందు, త్వయా=నీచేత, దృష్టః=చూడబడిన, అయమ్=ఈ, స్వప్నః=స్వప్నము, కీదృశః=ఎట్టిదీ, కథయస్య=చెప్పము, తాసామ్=ఆ, రాక్షసీనామ్=రాక్షసస్త్రీలయొక్క, ముఖాత్=ముఖమునుండి, ఉత్తమ్=వచ్చిన, వచనమ్=వచనమును, శ్రుత్వా=విని, త్రిజటా=త్రిజట,

కాలే=అ సమయమునందు. స్వప్నసౌఖ్యము=స్వప్నమునకు సంబంధించిన, వచనమ్=వచనమును, ఉవాచ=వచితము.

కా. "నీవు కాత్రి ఎట్టి స్వప్నమును చూచితివో చెప్పుము". త్రివిధ రాక్షస స్త్రీల మాట విని తనకు అ సమయమునందు (ఉషాకాలమునందు) వచ్చిన స్వప్నమును గూర్చి చెప్పెను.

మూ. గజదంతమయీం దివ్యాం శివికామంతరిక్షగామ్, 9
యుక్తాం హంససహస్రేణ స్వయమాస్థాయ రామవః,
శుక్లమాల్యామృరదరో లక్ష్మణేన సహగతః 10

ప్ర. అ. రామవః=రాముడు, శుక్లమాల్యామృరదరః=తెల్లని మాలలను, వస్త్రములను ధరించినవాడై, గజదంతమయీమ్=ఏనుగు దంతములతో నిర్మింపబడిన, అంతరిక్షగామ్=ఆకాశమునందు సంచరించు, హంససహస్రేణ=వేయి హంసల చేత, యుక్తామ్=కట్టబడిన, శివికామ్=వల్లకిని, స్వయమ్=స్వయముగా, ఆస్థాయ=అధిష్టించి, లక్ష్మణేన సహ=లక్ష్మణునితో కూడ, ఆగతః=వచ్చినాడు.

కా. లక్ష్మణసహతుడైన రాముడు, తెల్లని మాలలు, వస్త్రములు ధరించి, వెయ్యి హంసలు మోయగా ఆకాశమునందు సంచరించుచున్న, ఏనుగు దంతములతో నిర్మించిన వల్లకిని ఎక్కి వచ్చినాడు. 9,10

మూ. స్వప్నే దాద్య మయా దృష్టా నీతా శుక్లామృరావృతా,
సాగరేణ పరిక్షిప్తం శ్వేతం వర్వతమాన్వితా. 11

ప్ర. అ. నీతా చ=నీత కూడ, శుక్లామృరావృతా=తెల్లని వస్త్రముల చేత అద్భుతించబడినదై, సాగరేణ=సముద్రముచేత, పరిక్షిప్తమ్=చుట్టబడిన, శ్వేతమ్=తెల్లని, వర్వతమ్=వర్వతమును, అన్వితా=అతిష్టించి ఉన్నదిగా, మయా=నాచేత, దాద్య=అప్పుడు, స్వప్నే=స్వప్నమునందు, దృష్టా=చూడబడినది.

కా. నీత కూడ తెల్లని వస్త్రములు ధరించి, చుట్టూ సముద్రమున్న తెల్లని వర్వతముమీద ఉన్నట్లుగా నా అప్పుడు స్వప్నములో కనబడినది. 11

మూ. రామేణ సంగతా సీతా రాన్కురేణ ప్రణా యతా,
రామవశ్య మయా దృష్టకృతుర్దంష్ట్రం మహాగణమ్,
ఆరూఢః శైలసంకాశం తరార సహంక్షణాః.

ప్ర. ఆ. సీతా = సీత, రామేణ = రామునితో, ప్రణా = కాంతి, రాన్కురేణ
యతా = సూక్ష్మనితోవలె, సంగతా = కలిసినది. రామవశ్య = రాముడుమాత్రం,
దతుర్దంష్ట్రమ్ = నాలుగు దంతములు గల, శైలసంకాశమ్ = వర్షవముతో
సమానమైన, మహాగణమ్ = గొప్ప గణమును. ఆరూఢః = ఎక్కినవాడుగా,
మయా = నాచేత, దృష్టః = చూడబడినాడు. సహంక్షణాః = లక్షణునితో కూడిన
వాడై, తరార = సంచరించెను.

తా. కాంతి సూక్ష్మనితో కలిసి నట్లు, సీత రామునితో కలిసెను. మరల
రాముడు నాలుగు దంతాలు ఉన్న, వర్షవము వంటి మహాగణము నెక్కి,
లక్షణునితో కూడి సంచరించుచున్నట్లు నాకు కనబడెను. 12

మూ. తతస్తౌ నరకాద్దులౌ దీప్యమానౌ స్వతేజసా,
శుక్లమాల్యామృతధరౌ జానకిం పర్యవస్థితౌ.

ప్ర. ఆ. తతః = అటుపిమ్మట, స్వతేజసా = తమ తేజస్సుతో, దీప్యమానౌ
= ప్రకాశించుచున్న, శుక్లమాల్యామృతధరౌ = తెల్లని మాలలను వస్త్రములను
ధరించిన, లౌ = ఆ, నరకాద్దులౌ = నరశ్రేష్ఠులైన రామలక్షణులు, జానకిమ్
= జానకిని, పర్యవస్థితౌ = సమీపించిరి.

తా. పిమ్మట ఆ నరశ్రేష్ఠులైన రామలక్షణులు తమ కాంతితో ప్రకా
శించుచు, తెల్లని మాలలను వస్త్రములను ధరించి జానకి దగ్గరకు వచ్చినట్లుగా
నాకు కనబడిరి. 13

మూ. తతస్తస్య నగస్యాగ్రే ఘోకాశస్థస్య దన్తినః,
తర్హి పరిగృహీతస్య జానకి స్కన్ధమాశ్రితా.

ప్ర. ఆ. తతః = అటుపిమ్మట, జానకి = సీత, తస్య = ఆ, నగస్య =
వర్షవముయొక్క, అగ్రే = అగ్రమునందు, తర్హి = తత్త యైన రామునిచేత,
పరిగృహీతస్య = పరిగృహీతస్య, స్కన్ధమాశ్రితా = స్కన్ధమాశ్రితా.

పరిశృషాకన్య=విజృంభింపబడిన, అశాశన్యన్య = అశాశమునందున్న, తత్తికః =
ఏనుగుయొక్క, స్కన్తమ్ = మూతము, అశ్రీత = అశ్రయించినది.

తా. ఏమ్మట శానకి అ వర్మజాగ్రమువందు, అశాశమునం దున్న అ
గజమును రాముడు నిలువగా, దాని మూతుపైకి ఎత్కెను. 14

మూ. భర్తరజ్జాత్పముత్పత్య తతః కమలలోచనా, 15
చన్ద్రసూర్యా మయా దృష్టా పాణినా పరిమార్జితీ.

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, కమలలోచనా = పద్మముల వంటి నేత్ర
ములు గల సీత, భర్త = భర్తయొక్క, అజ్ఞాత్ = అంకమునుండి, సముత్పత్య
= పైకి లేచి, పాణినా = హస్తముతో, చన్ద్రసూర్యా = చంద్రసూర్యులను, పరి
మార్జితీ = తుడుచుచున్నదిగా, మయా = నాచేత, దృష్టా = చూడబడినది.

తా. అటుపిమ్మట, కమలముల వంటి నేత్రములు గల సీత, భర్త
అంకమునుండి పైకి లేచి, చేతితో చంద్రసూర్యులను తుడుచుచున్నట్లు నాకు
కనబడినది. 15

మూ. తతస్త్రాత్యాం కుమారాభ్యామాస్థితః స గజోత్తమః, 16
సీతయా చ వికలాభ్యా లజ్జాయా ఉపరి స్థితః.

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, తాత్యామ్ = ఆ, కుమారాభ్యామ్ =
రామలక్ష్మణులందఱను, వికలాభ్యా = వికలము లైన నేత్రములు గల, సీతయా
చ = సీతచేతను, అస్థితః = ఆరిష్టించబడిన, సః = ఆ, గజోత్తమః = శ్రేష్ఠ
మైన గజము, లజ్జాయా = లంకయొక్క, ఉపరి = పైన, స్థితః = నిలిచినది.

తా. అటు పిమ్మట, రామలక్ష్మణులు, వికలాభి యైన సీతా ఎక్కి ఉన్న
ఆ మహాగజము లంక పైభాగమునందు నిలిచెను. 16

మూ. పాణ్డరర్షభయుక్తేన రథేనాష్టయుజా స్యయమ్, 17
ఇహోపయాతః కాకుత్స్థః సీతయా సహ తార్యయా.

ప్ర. అ. కాకుత్స్థః = రాముడు, తార్యయా = తార్య యైన, సీతయా
సహ = సీతతో కూడ, పాణ్డరర్షభయుక్తేన = తెల్లని వృషభములు కట్టబడిన,

అష్టయుతా = ఎనిమిది వృషభములు కట్టిన, రథేన = రథముతో, స్వయమ్ = స్వయముగా, ఇహ = ఇక్కడికి, ఉపయాతః = వచ్చినాడు.

తా. రాముడు, భార్య యైన సీతతో, తెల్లని ఎనిమిది వృషభములు కట్టిన రథముతో ఇక్కడికి స్వయముగా వచ్చినాడు.

వి. "పాణ్డరర్షభయుతేన" అని చెప్పి "అష్టయుతా" అని మరల అనుటలో సమన్వయము సరిగా కుదురుటలేదు. ప్రాచ్యపాకములో "పాణ్డరర్షభయుతేన రథేనాశ్వయుతా స్వయమ్" అను పాఠ మున్నది. దానికి రాముడు తెల్లని వృషభము కట్టిన రథముపై ఒక మాటు, అశ్వములు కట్టిన రథముపై ఒకమాటు కనబడినా తని అర్థము చెప్పవచ్చును. 17

మూ. లక్ష్మణేన సహ బ్రాత్రా సీతయా సహ వీర్యవాన్, 18.

అరుహ్య పుష్పకం దివ్యం విమానం సూర్యసన్నితమ్,

ఉత్తరాం దిశమలోక్య జగామ పురుషోత్తమః. 19.

ప్ర. అ. వీర్యవాన్ = పరాక్రమవంతుడు, పురుషోత్తమః = పురుషులలో శ్రేష్ఠుడు అయిన రాముడు, బ్రాత్రా = సోదరుడైన, లక్ష్మణేన = లక్ష్మణునితోను, సీతయా సహ = సీతతోను, దివ్యమ్ = దివ్యము, సూర్యసన్నితమ్ = సూర్యునితో సమానము అయిన, పుష్పకం విమానమ్ = పుష్పకవిమానమును, అరుహ్య = ఎక్కి, ఉత్తరామ్ = ఉత్తరపు దైన, దిశమ్ = దిక్కును, అలోక్య = చూచి, జగామ = వెళ్లెను.

తా. పరాక్రమవంతుడు, పురుషశ్రేష్ఠుడు అయిన ఆ రాముడు, సోదరుడైన లక్ష్మణునితోను, సీతతోను కలిసి, సూర్యుడు వలె ప్రకాశించుచున్న, దివ్యమైన పుష్పకవిమానము ఎక్కి, ఉత్తరదిక్కు వైపు వెళ్లెను. 18, 19.

మూ. ఏవం స్య ప్నే మయా దృష్టో రామో విష్ణుపరాక్రమః,

లక్ష్మణేన సహ బ్రాత్రా సీతయా సహ రామవః. 20.

ప్ర. అ. విష్ణుపరాక్రమః = విష్ణువు వంటి పరాక్రమము గల, రామవః = రమువంశసంజాతుడైన, రామః = రాముడు, బ్రాత్రా = సోదరుడైన,

అక్కడేన = అక్కడనుండిను, సీతయా సహ = సీతతోను, స్వప్నే = స్వప్నమునందు, ఏవమ్ = ఇట్లు, మయా = నాచేత, దృష్టా = చూడబడినాడు.

తా. విష్ణువుతో సహాన మైన వరాక్రమము గల ఆ రాముని, అతని పోదకులైన అక్కడనుండి, సీతను, నేను ఈ విధముగా స్వప్నములో చూచితిని.

మూ. న హి రామో మహాశేఖాః శక్యో జేతుం సురాసురైః.

రాక్షసైర్వా పి దాన్యైర్వా స్వర్గః పాపజన్తరివ. 21

ప్ర. అ. మహాశేఖాః = గొప్ప లేదన్ను గల, రామః = రాముడు, సురాసురైః = సురులచేత గాని అసురులచేత గాని, రాక్షసైర్వాపి = రాక్షసులచేత గాని, అన్యైర్వా = ఇతరులచేత గాని, స్వర్గః = స్వర్గము, పాపజన్తరివ = పాపాత్ములచేత వలె, జేతుమ్ = జయించుటకు, న శక్యః = శక్యమైనవాడు కాదు కదా.

తా. పాపాత్ములు స్వర్గము నే విధముగా జయించలేరో, అదే విధముగా, సురులు గాని, అసురులు గాని, రాక్షసులు గాని, ఇతరులు గాని మహాశేఖాలారియైన రాముని జయించ తారదు. 21

మూ. రావణశ్చ మయా దృష్టః క్షితౌ తైలసముక్షితః.

రక్షవాసాః పిబన్ మత్తః కరవీరకృతస్రజాః. 22

ప్ర. అ. రావణశ్చ = రావణుడు కూడ, క్షితౌ = తూమియందు, తైలసముక్షితః = తైలముచేత పూయబడినవాడై, రక్షవాసాః = ఎఱ్ఱని వస్త్రములు కలిపాడై, కరవీరకృతస్రజాః = కరవీరపుష్పములచేత కట్టబడిన మాలలు కలిపాడై, పిబన్ = తైలము త్రాగుడు, మత్తః = మరించినవాడుగా, మయా = నాచేత, దృష్టః = చూడబడినాడు.

తా. రావణుడు ఎఱ్ఱని వస్త్రములు, ఎఱ్ఱని కరవీరపుష్పముల మాలలు ధరించి, కరీరమునకు తైలము పూసికొని, తైలము త్రాగుడు, మత్తుడై వేలపై వడి యున్నట్లు నాకు కనబడినాడు. 22

మూ. విమానాత్పుష్పకారద్య రావణః పతితో భువి,

కృష్ణమాణః శ్రీయా దృష్టో ముఖాః కృష్ణామృతః పునః.

ప్ర. ౪. అర్చ్య = ఉత్సృజ్య. వృష్టికాత్ పిమానాత్ = వృష్టికవిమానమునుండి, కువి = నేరికొర, పతితః = పడిపోయిన, ముక్తః = శరణు గొరిగింతు కున్నవాడూ, కృష్టామ్బరః = నల్లని వస్త్రములు కలవాడూ అయిన, రావణః = రావణుడు, శ్రీయః = శ్రీచేత, క్షుష్ణమాదః = లాగబడుచు, సేనః = మరల, రృన్దః = చూడబడినాడు

తా. ముందిత మైన శరణుతో, నల్లని వస్త్రములు దరించిన రావణుడు వృష్టికవిమానమునుండి నేరికొర పడిపోయినట్లు, అతనిని ఒక శ్రీ ఈడ్చు తిన్నట్లునాకు మరల కనబడెను. 23

మూ. రథేన ఖరయుక్తేన రక్తమాల్కానులేపనః.

పిబంసైలం హసన్స్పృత్యన్ భ్రాన్తచిత్రాకులేన్ద్రియః 24

ప్ర. ౪. రక్తమాల్కానులేపనః = ఎఱ్ఱని మాలలు మైహతలు కలవాడై, తైలమ్ = తైలమును, పిబన్ = త్రాగుచు, హసన్ = నవ్వుచు, స్పృత్యన్ = స్పృత్యము చేయుచు, భ్రాన్తచిత్రాకులేన్ద్రియః = భ్రాంతి చెందిన చిత్తము, వ్యాకులము లైన ఇంద్రియములు కలవాడై, ఖరయుక్తేన = గాడిదలచే కట్టబడిన, రథేన = రథముచేత, (యయో = వెళ్ళెను).

తా. రావణుడు ఎఱ్ఱని మాలలు దరించి, ఎఱ్ఱని మైహత పూనికొని, తైలము త్రాగుచు, భ్రాంతి చెందిన చిత్తముతో, వ్యాకులము లైన ఇంద్రియములతో నవ్వుచు, స్పృత్యము చేయుచు, గాడిదలు కట్టిన రథము ఎక్కి వెళ్ళెను. 24

మూ. గర్థలేన యయో శీఘ్రం దక్షిణాం దిశమాన్తిరః.

పునలేప మయా దృష్టో రావణో రాక్షసేశ్వరః, 25

పతితోఽవాక్పిరా దూమో గర్థభాదృయమోహితః.

ప్ర. ౪. దక్షిణాం దిశమ్ = దక్షిణపు రిక్కును, అన్తిరః = అవలంబించిన వాడై, గర్థలేన = గాడిదచేత, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, యయో = వెళ్ళెను, రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసరాజైన, రావణః = రావణుడు, భయమోహితః = భయము చేత మోహితుడై, గర్థభాత్ = గర్థముమీదనుండి, అవాక్పిరాః = క్రిందికి శరణు కలవాడై, పతితః = పడినవాడూ, మయో = నాచేత, పునలేప = మరల, దృష్టో = చూడబడినాడు.

ఈ రావణుడు గాఢబడు ఎక్కి రక్షింపు దిక్కు వెళ్ళు వెళ్ళిపోయెను. రాక్షసరా త్రిన రావణుడు తయిమతో దిక్కు కోతక, ఆ గాఢమీదనుంచి తల క్రిందుగా వేలపై వడి నట్లు మరల నాకు కనబడినాడు. 25

మూ. శహసోల్తాయ సంత్రాస్తో తయాత్త మదవిహ్వలా. 26

ఉన్నత ఇవ దిగ్వాసా దుర్వాక్యం ప్రలవన్ బహు,
దుర్లప్తం దుస్సహం మోరం తమిరం నరకోపమమ్, 27
మలపజ్కం ప్రవిశ్యాకు మగ్న నైత్ర స రావణా.

ప్ర. అ. స. రావణా = ఆ రావణుడు, శహసో = శ్రుముగా, ఉల్తాయ = లేచి, సంత్రాస్తా = త్రాంతి చెందినవాడై, తయాత్త = తయముచే పీడితుడై, మదవిహ్వలా = మదముచేత వ్యాకులుడై, దిగ్వాసా = దిగంబరుడై, ఉన్నతా = ఇవ = పీర్చివాడు వలె, బహు = అధికముగా, దుర్వాక్యమ్ = చెడ్డమాటలను, ప్రలవన్ = ప్రేలుచు, దుర్లప్తమ్ = దుర్లప్తము కంటి, దుస్సహమ్ = సహించ శక్యము కానిది, మోరమ్ = రయంకర మైనది, తమిరమ్ = రీకదిగా ఉన్నది, నరకోపమమ్ = నరకముతో సమాన మైనది అయిన, మలపజ్కమ్ = మలము యొక్క బురదను, ప్రవిశ్యా = ప్రవేశించి, ఆకు = శ్రుముగా, తత్ర = దానిలో, మగ్నః = మునిగిపోయినాడు.

కా. ఆ రావణుడు వెంటనే లేచి, కంగారు వడుచు, తయముచే పీడితు డై, మదముతో వ్యాకులు డై, దిగంబరుడై, పీర్చివాని వలె ఏమేమో చాలా చెడ్డ మాటలు పలుకుచు సహించరాని దుర్లంధముతో రయంకరమైన, అంధకారబం దుర మైన, నరకము వంటి మలవంకమును ప్రవేశించి దానిలో మునిగిపోయెను.

మూ. కణ్ఠే బద్ధ్యా దశగ్రీవం ప్రమదా ర క్తవాననీ, 28

కాశీ కర్ణమరిప్రాణ్ణి దిశం యామ్భ్యాం ప్రకర్షతి.

ప్ర. అ. ర క్తవాననీ = ఎల్లని వస్త్రములు దరించిన, కాశీ = నల్లగా ఉన్న, కర్ణమరిప్రాణ్ణి = అరదవేత వూయబడిన శరీరము గల, ప్రమదా = ప్ర. దశ గ్రీవమ్ = రావణుని, కణ్ఠే = కంఠమునందు, బద్ధ్యా = కట్టి, యామ్భ్యాం దిశమ్ = రక్షింపింపును గూర్చి, ప్రకర్షతి = లాగుచున్నది.

తా. ఎఱ్ఱని వస్త్రములు తరించి, శరీర మంతా బురద పూనికొని ఉన్న ఒక నల్లని స్త్రీ రావణుని మెడకు త్రాడు కట్టి దక్షిణము వైపు ఈడ్చుకుంటెను.

మూ. ఏవం తత్ర మయా దృష్టః కుమ్మకర్ణో నిశాచరః, 29

రావణస్య సుతాః సర్వే దృష్టాస్తైః సముక్షితాః.

ప్ర. అ. తత్ర = స్వప్నములో, నిశాచరః = రాక్షసులైన, కుమ్మకర్ణః = కుంభకర్ణుడు, మయా = నాచేత, ఏవమ్ = ఈ విధముగా, దృష్టః = చూడబడినాడు. రావణస్య = రావణునియొక్క, సుతాః = కుమారులు, సర్వే = అందరూ, తైః సముక్షితాః = తైఃముచేత తడవబడివారుగా, దృష్టాః = చూడబడినారు.

తా. నిశాచరులైన కుంభకర్ణుడు కూడా నాకు స్వప్నములో ఇట్టి కనబడినాడు. రావణుని కుమారులందరూ తైఃము పూనికొని ఉండిరి. 29

మూ. వరాహేణ దశగ్రీవః శింఖమాలేణ తేన్ద్రజిత్, 30

ఉష్ఠేగ్రీణ కుమ్మకర్ణశ్చ ప్రయారా దక్షిణాం దిశమ్.

ప్ర. అ. దశగ్రీవః = రావణుడు. వరాహేణ = వరాహముచేత, తేన్ద్రజిత్ = ఇంద్రుడు, శింఖమాలేణ = మొసరిచేత, కుమ్మకర్ణః = కుంభకర్ణుడు, ఉష్ఠేగ్రీణ = ఒంటచేత, దక్షిణాం దిశమ్ = దక్షిణదిక్కును గూర్చి, ప్రయారా = వెళ్ళిరి.

తా. వరాహము నెక్కి రావణుడు, మొసరి నెక్కి ఇంద్రుడు, ఒంటను ఎక్కి కుంభకర్ణుడు దక్షిణదిక్కు వైపు వెళ్ళినారు. 30

మూ. ఏక సత్ర మయా దృష్టః శ్వేతర్చతో విరీషణః, 31

శుక్లమాల్యామృరధరః శుక్లగన్ధానులేపనః.

ప్ర. అ. తత్ర = వారిలో, ఏకః = ఒక్క, విరీషణః = విరీషణుడే, శ్వేతర్చతో = తెల్లని చత్రము కలవాడుగాను, శుక్లమాల్యామృరధరః = తెల్లని మాలలను, వస్త్రములను, తరించినవాడుగాను, శుక్లగన్ధానులేపనః = తెల్లని గంధము మ్రేపూతకలవాడు గాను, మయా = నాచేత, దృష్టః = చూడబడినాడు.

తా. వారిలో ఒక్క విరీషణుడు మాత్రము తెల్లని మాలలను, వస్త్రము

ఇను దరింది, తెల్లని మంచి గంధము పూసికొని, శ్వేతదృశము దరింది నాకు.
కనబడెను. 81

మూ. శబ్దదున్దుభినిర్హృషైర్నృతగీతైరలంకృతః. 82

అరుహ్య శైలసంకాశం మేఘస్తనితనిస్వనమ్,
చతుర్థస్తం గజం దివ్యమాప్తే తత్ర విభీషణః, 83
చతుర్విః సదివైః సార్థమ్ వైహాయసమువస్థితః.

ప్ర. అ. విభీషణః = విభీషణుడు, శబ్దదున్దుభినిర్హృషైః = శబ్దముల
యొక్క, దుందుదుండుకా ర్వనులతోను, నృతగీతైః = నృతములతోను,
గీతములతోను, అలంకృతః = అలంకరింపబడినవాడై, శైలసంకాశమ్ = పర్వత
ముతో సమాన మైన, మేఘస్తనితనిస్వనమ్ = మేఘముయొక్క ఉరుము వంటి
ర్వని గం, చతుర్థస్తమ్ = నాలుగు దంతములు గల, దివ్యమ్ = దివ్య మైన,
గజమ్ = ఏనుగును, అరుహ్య = ఎక్కి, తత్ర = అక్కడ, అస్తే = ఉన్నాడు.
చతుర్విః = నలుగురు, సదివైః సార్థమ్ = మంత్రులతో కూడ, వైహాయసమ్ =
ఆకాశమును, ఉవస్థితః = పొంది ఉన్నాడు.

తా. అ విభీషణుడు, శబ్దదుందుదుల ర్వనులు, నృతములు, గీతములు
మొదలైనవి యట్లు అరుగుచుండగా, ఉరుము వంటి ర్వని గం, పర్వతము
వంటి, నాలుగు దంతాల ఏనుగును ఎక్కి, నలుగురు మంత్రులతో కలిసి ఆకా
శముమీద ఉండెను. 82, 83

మూ. సమాజశ్చ మయా దృష్టో గీతవాదీత్రనిస్వనః, 84
పిఠలాం రక్తమాల్కానాం రక్షసాం రక్తవాససామ్.

ప్ర. అ. పిఠలామ్ = లైలమును త్రాగుచున్న, రక్తమాల్కానామ్ = ఎఱ్ఱని
మాలలు దరిందిన, రక్తవాససామ్ = ఎఱ్ఱని వస్త్రములుగల, రక్షసామ్ = రాక్ష
సులయొక్క, గీతవాదీత్రనిస్వనః = గీతములయొక్క, వాద్యములయొక్క
ర్వని గం, సమాజశ్చ = సమాజము కూడ, మయా = నారేత, దృష్టః = చూడ
బడెను.

తా. రాక్షసు లందరూ గుఱిగూడి, నూనె త్రాగుచు, ఎఱ్ఱని మాలలు,

తత్త్వములు తరించి, వాక్యాలు వాయించుచు, పాటలు పాడుచు ఉన్నట్లు నేను చూచితిని.

34

మూ. లక్ష్మి తేయం పునీ రమ్యా వహజిరతకుజ్జరా. 35

సాగరే పతితా దృష్టా తగ్మగోపురతోరణా.

ప్ర. అ. రమ్యా=సుందర మైన, ఇయమ్=ఈ, లక్ష్మి పునీ ర=లంకా వట్టణము కూడ, నవాజిరతకుజ్జరా=గుట్టములతోను, ఏనుగులతోను కూడినదై, తగ్మగోపురతోరణా=ఎరుగకొట్టబడిన గోపురములు ముఖ్యార్థములు కలదై, సాగరే=సముద్రమునందు, పతితా=పడినదిగా, దృష్టా=చూడబడినది.

తా. రమ్య మైన ఈ లంకావట్టణములోని గోపురములూ, ముఖ్యార్థములూ తగ్మము లైపోయినట్లు, అక్షములతోను గజములతోను సహా ఈ లంక సముద్రములో మునిగిపోయినట్లు నాకు కనబడినది. 35

మూ. లక్ష్మి దృష్టా మయా న్యప్పే రావణేనాభిరక్షితా. 36

దగ్ధా రామస్య దూతేన వాసరేణ తరస్వినా.

ప్ర. అ. రావణేన=రావణునిచేత, అభిరక్షితా = రక్షింపబడిన, లక్ష్మి=లంక, రామస్య=రామునియొక్క, దూతేన = దూత యైన, తరస్వినా=వేగ పించు తైన, వాసరేణ=వాసరునిచేత, దగ్ధా=కాల్చబడినదిగా, మయా=నాచేత, న్యప్పే=న్యన్నమునందు, దృష్టా=చూడబడినది.

తా. రావణుడు రక్షించుచున్న ఈ లంకావట్టణమును రాముని దూత, మహావేగవంతుడూ అయిన ఒక వాసిడుడు కాల్చివేసి నట్లు నేను న్యన్నము చూచితిని. 36

మూ. వీర్యా తై లం ప్రసృతాశ్చ ప్రహసన్తో మహస్వినా. 37

లక్ష్మియాం తస్మదూషాయాం సర్వా రాక్షసయోవితా.

ప్ర. అ. తస్మదూషయామ్=బాధితతో కయంకరముగా ఉన్న, లక్ష్మియామ్=లంకలో, సర్వా=సమస్త మైన, రాక్షసప్రియః=రాక్షసప్రియ, తైలమ్=తైలమును, వీర్యా=త్రాగి, ప్రహసన్తః=అట్టిహాసము చేయుచు, మహస్వినా=మహావీర్యుని కంఠానై, ప్రసృతాః రక్షితముగా న్నతము చేయుచుండిరి.

తా. అంక అంక జూదిరలో నిలిచి ఉండెను. తానిలోని ప్రీ యందరూ
రై యము త్రాగుదు. మహర్వనిలో అట్టహాసములు చేయుచు వెళ్ళి గంధులు
చేయుచుండిరి. 37

మూ. కుమ్మకర్ణాదయశ్చేమే సర్వే రాక్షసపుష్కలాః. 38
రక్తం నివసనం గృహ్య ప్రవిష్టా గోమయప్రదే.

ప్ర. అ. కుమ్మకర్ణాదయః=కుంఠకర్ణుడు మొదలైన, శేమే=ఈ, సర్వే
=సమస్త మైన, రాక్షసపుష్కలాః=రాక్షసశ్రేణులు, రక్తమ్=ఎఱ్ఱని, నివసనమ్=
వస్త్రమును, గృహ్య=గ్రహించి, గోమయప్రదే = పేదలో నిండిన గోతిలో,
ప్రవిష్టాః=ప్రవేశించిరి.

తా. కుంఠకర్ణాదిరాక్షసశ్రేణు లందరూ ఎఱ్ఱని వస్త్రములు తరించి,
పేదలో నిండిన గోమంలో మునిగిపోయిరి. 38

మూ. ఆపగర్చత సశ్యధ్వం సీతామాప్నోతి రామవః. 39
మాతయేత్పరమామర్తీ యుష్మాన్ సార్థం హి రాక్షసైః.

ప్ర. అ. ఆపగర్చత = తొలగిపొంది, సశ్యధ్వమ్ = సశించండి, రామవః
= రాముడు, సీతామ్ = సీతను, ఆప్నోతి = పొందును, పరమామర్తీ = అధిక
మైన కోపము కంపాడై, రాక్షసైః సార్థమ్ = రాక్షసులతో కూడ, యుష్మాన్ =
మిమ్ములను, మాతయేత్ = చంపించును.

తా. మీరు తొలగిపొంది; దావండి. రాముడు సీతను పొందుట తత్కము.
ఆతడు తన భార్యను వీడించినా రనే కోపముతో, రాక్షసులతో పాటు మిమ్ము
లను కూడ చంపించికేయును. 39

మూ. ప్రయాం బహుమళాం భార్యాం వనవాసమనువ్రతామ్,
తర్హితాం తర్హితాం వాపి నాసుమంస్కతి రామవః.

ప్ర. అ. రామవః = రాముడు, ప్రయామ్ = ప్రయరాలు, బహుమళామ్
= బహుమలపాత్రురాలు, వనవాసమ్ = వనవాసమును, అనువ్రతామ్ = అనుస
రించి వ్రతము పాటించినదీ అయిన, భార్యామ్ = భార్యను, తర్హితామ్ = మర

వాడులు చూపి కయ పెట్టబడినను, తర్జితాం వాచి=దూషించి తెదిరింపబడినను, వానుమంస్యతి=అంగీకరించడు.

తా. నీక రామునకు అభిప్రయురాలు, రహమానపాత్రురాలు అయిన భార్య. అతనిని అనుసరించి వచ్చి వనవానప్రతమను అవంతిందిని సాత్వి. అట్టి భార్యను ఎవ రైన కయ పెట్టినా, దూషించినా రాముడు సహించడు. 40

మూ. తదలం క్రూరవాత్సైశ్చ సాన్త్యమేవారిరీయతామ్, 41
అరియాదామ వైరేహిమేతద్ధి మమ రోచతే.

ప్ర. అ. తత్=ఆ కారణమువలన. క్రూరవాత్సైః=క్రూరవాక్యములచేత, అంమ్=దాము. సాన్త్యమేవ=మంచి మాటయే, అరిరీయతామ్=చెప్పబడుగాక. వైరేహిమ్=నీకను. అరియాదామ=బ్రతిమాలుకొందము. ఏతద్ధి=ఇదే, మే=నాకు, రోచతే=ఇష్ట మగుచున్నది.

తా. అందుచేత నీకతో వరుషవాక్యములు వలుకవద్దు. మంచి మాటలే చెప్పండి. నీకను బ్రతిమాలుకుందాము. నాకు ఇదే ఇష్టము. 41

మూ. యస్యామేవంవిరః స్వప్నో దుఃఖితాయాం ప్రదర్శకతే,
సా దుఃఖైర్వివిరైర్ముక్తా ప్రియం ప్రాప్నోత్యనుత్తమమ్.

ప్ర. ఆ యస్యామ్=ఎవతె, దుఃఖితాయామ్=దుఃఖితురాలై ఉండగా, ఏవంవిరః=ఈ విర మైన, స్వప్నః=స్వప్నము, ప్రదర్శకతే=చూడ బడునో, సా=ఆ స్త్రీ, వివిరైః=అనేకవిధము లైన, దుఃఖైః=దుఃఖములచేత, ముక్తా=విరవబడినదై, అనుత్తమమ్=అత్యుత్తమ మైన, ప్రియమ్=ప్రియమును, ప్రాప్నోతి=పొందును.

తా. ఎవ్వ రైన స్త్రీ కష్టాలలో ఉన్నప్పుడు ఈ విర మైన స్వప్నము వచ్చినతో, ఆమె సర్వదుఃఖములనుండి విముక్తురాలై, అత్యుత్తమ మైన ప్రీయ మును పొందును. 42

మూ. తర్హితామపి యాదర్శం రాక్షస్యః కిం విపక్షయా, 43
రామవాద్ధి కయం మోరం రాక్షసానామువస్థితమ్.

ప్ర. అ. రాక్షస్యః = రాక్షసశ్రీంలారా, తర్హితామసి = తయ పెట్టబడిన
దైనను ఈమెను, యాచర్హమ్ = ప్రార్థించుదు. విరక్షయా = చెప్పవలె నను
కోరికచే, ఓమ్ = ఏమి ప్రయోజనము, రాక్షసానామ్ = రాక్షసులకు, రామహత్
= రామునివలన, హేరమ్ = హేర మైన, తయమ్ = తయము, ఉచస్థితమ్ =
వర్చివడినది.

తా. రాక్షసశ్రీంలారా, ఇంకా ఏమేమో చెప్పి ప్రయోజనము లేదు. ఇంక
వరకు ఈమెను తయ పెట్టినాము. ఇప్పు డింక ఈమెను బ్రతిమాలుకొనుట మంచిది.
రాక్షసులకు రామునినుండి గొప్ప అవర వర్చివడినది. 43

మూ. ప్రణిపాతప్రసన్నా హి మైథిరీ జనకాత్మజా, 44
అలమేషా పరిత్రాతుం రాక్షసోః మహతో దయాత్.

ప్ర. అ. రాక్షస్యః = రాక్షసశ్రీంలారా, జనకాత్మజా = జనకుని కుమార్తె
యైన, ఏషా = ఈ, మైథిరీ = నీర, ప్రణిపాతప్రసన్నా = నమస్కారముచేత
ప్రసన్నురాలై, మహతోః = గొప్ప, దయాత్ = దయమునుండి, పరిత్రాతుమ్ =
రక్షించుటకు, అంమ్ = నమర్చురాలు.

తా. రాక్షసశ్రీంలారా, జనకాత్మజ యైన ఈ నీరను నమస్కరించి
అనుగ్రహించవలెనుకొన్నచో ఈమె మనలను మహాతయమునుండి రక్షించ
గలదు. 44

మూ. అపి చాస్యా విశాలాఞ్శా న కించిదువలక్షయే, 45
విరూపమపి చాశ్లేష సుసూక్ష్మమపి లక్షణమ్.

ప్ర. అ. అపిచ = మరియు, విశాలాఞ్శా = విశాలాక్షి యైన, అస్యాః =
ఈమెయొక్క, అశ్లేష = అవయవములయందు, సుసూక్ష్మమపి = ఇంక సూక్ష్మ
మైనను, విరూపమ్ = చెడ్డదైన, లక్షణమ్ = లక్షణమును, కించిదపి = కొంచెము
కూడ, న ఉవంక్షయే = చూడను.

తా. విశాలాక్షి యైన ఈ నీర అవయవములలో, అంతము లేని దుఃఖ
మును సూరించు చెడ్డ లక్షణము, అతిసూక్ష్మమైనది కూడ, ఏదీ, నాకు కన
బడుట లేదు. 45

వి. "విరుద్ధం గుణసత్తేషు సుసూక్ష్మమపి రక్షణమ్" అను ప్రాచ్యపాఠము జాగున్నది. "మరిగిగుఱములు ఉండుటకు విరుద్ధమైన అవలక్షణ మేదీ నాకు కనబడుట లేదు" అని దీని భావము. మొదట ఇచ్చిన పాఠములో చెందు అపి శబ్దా చ్ఛాదకంబేత "విరూపమునూ, సుసూక్ష్మమైన సాముద్రికంక్షణమును కూడ నేను చూచుట లేదు. అని వ్యాఖ్యాతలు వ్యాఖ్యానించిరి. ఒక 'అపి' శబ్దాన్ని 'కించిక'లో కలిపి మేము మరొకవిధముగా వ్యాఖ్యానించిరాము. 45

మూ. ధాయావైగుణ్యమాత్రం తు శక్తే దుఃఖమువస్థితమ్.

అదుఃఖార్థామిమాం దేవీం వై హేయసముపస్థితామ్.

ప్ర. అ. ధాయావైగుణ్యమాత్రం తు = కాంతియందు కొంత వైకల్యమును (లోపమును) మాత్రము, (ఉపలక్షయే = చూచుచున్నాను). వైహేయసమ్ = విమానమును, ఉపస్థితామ్ = చేరినదీ, (అనగా లోగము లనుకరింప తగినది అని భావము), అదుఃఖార్థామ్ = దుఃఖములకు తగని, శమామ్ = ఈ, దేవీమ్ = దేవిని, దుఃఖమ్ = దుఃఖము, ఉపస్థితమ్ = చేరినది అని, శక్తే = ఈహించుచున్నాను.

తా. ఈమె శరీరకాంతిలో మాత్రము కొంత లోపమును చూచుచున్నాను. అందుచేతనే విమానమును ఎక్కిన (లోగము లనుకరింపవలసిన) ఈ దుఃఖము లనుకరింపకూడని నీతకు దుఃఖము కలిగిన దని తలచుచున్నాను.

వి. ఈ శ్లోకం ఏమీ సంకృప్తికరంగా లేదు. "అవయవాలలో ఏ లోపాలూ లేవు కాని శరీరకాంతిలో కొంత లోపం ఉండడంబేత ఈమెకు దుఃఖం వచ్చినది" అని చెప్పడంలో నీత శరీరకాంతిలో కొంత లోపం ఉన్న దని చెప్పినట్లు అయినది. "నీర ఎద్దీ లోపములూ లేని అతిలోకసౌందర్యవతి" అని అడుగుతున్నా వాల్మీకి చెప్పిన దానికీ అది విరుద్ధము. ఆ సమయంలో నీర శరీర కాంతి తగ్గి ఉంటే, వది మాసాలు రావణగృహంలో అనుకరిస్తూన్న కష్టాల వలన తగ్గి ఉండవచ్చును. అనగా కష్టాలవల్ల శరీరకాంతి తగ్గినది కాని శరీర కాంతిలోపంవల్ల కష్టాలు రాలేదు. అదే విధంగా— "వైహేయసముపస్థితామ్" అనే దానికి ఏదో చెప్పారీ కదా అని చెప్పిన భావంగా కనిపిస్తుంది. అందుచేత ఈ శ్లోకం స్థానంలో ప్రాచ్యపాఠంలో ఉన్న శ్లోకం జాగున్నది. అది ఇట్లు వుండి—

"అయం ద్వైగుణ్యాహారేణ కర్తేః దుఃఖముపాగతా
అదుఃఖార్థామిహం దేహిం న శ్లేశయతుమర్హత."

"ఈమె కేవలము రెండు గుణాల ప్రభావంబేత (రజస్తమోగుణాల ప్రభావంబేత) ఈ దుఃఖమును పొందిన దని అనుకొనుచున్నాను. దుఃఖములకు తగని ఈ దేహిని దుఃఖపెట్టకండి" అని దీని అర్థము. ఈమె శరీరమునందు గాని, విడివిడిగా అవయవాలయందు గాని ఏ రోషమూ లేకపోయినా మన కండ్లకు కనిపించని రజస్తమోగుణాల ప్రభావం ఏదో ఈమెకు దుఃఖం కలిగిస్తూన్నది. ఆ గుణాలు రావణాదులలో ఉద్రిక్తము లై నీరను బాధించవచ్చును కదా ! అని తావము

46

మూ. ఆర్థసిద్ధిం తు వైదేహ్యః పశ్యామ్యహముపస్థితామ్, 47
రాక్షసేన్ద్రవిదాశం చ విజయం రామవన్య చ.

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, వైదేహ్యః = సీతయొక్క, ఆర్థసిద్ధిం తు = కార్యసిద్ధి నైతే, ఉపస్థితామ్ = సమీపించినదానినిగా, పశ్యామి = చూచుచున్నాను. రాక్షసేన్ద్రవిదాశం చ = రావణుని వినాశమును, రామవన్య = రామునియొక్క, విజయం చ = విజయమును కూడ, (దగ్గరనే ఉన్నట్లు చూచుచున్నాను).

తా. సీతకు కార్యసిద్ధి త్వరలోనే కలుగునట్లు కనుపించుచున్నది. రావణుని వినాశమూ, రాముని విజయమూ కూడా దగ్గరలోనే ఉన్నట్లు కనబడుచున్నది.

47

మూ. నిమిత్తభూతమేతత్తు శ్రోతుమస్యా మహర్త్రియమ్, 48
దృక్యతే చ స్ఫురచ్ఛృణో పద్మవత్రమివాచయతమ్.

ప్ర. అ. అస్యాః = ఈమెయొక్క, మహత్ = గొప్ప దైన, ప్రీయమ్ = ప్రీయమును, శ్రోతుమ్ = వినుటకు, నిమిత్తభూతమ్ = నిమిత్త మగుచు, స్ఫురత్ = అరుదుచున్న, ఏతత్ = ఈ, పద్మవత్రమివ = రామర లేకు వలె, అచయతమ్ = పొడ వైన, రథమ్ = వేట్రము, దృక్యతే = కనబడుచున్నది.

తా. ఈమె గొప్ప ప్రీయవార్లను విన నున్నది అను విషయమునకు పూర్వకముగా, పద్మవత్రము వలె అచయత మైన ఈ వేట్రము (సీత ఎడమ కన్ను) అరుదుచున్నది.

48

మూ. ఈషర్చ హృషీతో వాస్యా దక్షితాయా హ్యదక్షిణః,
అకస్మాదేవ వైదేహ్యః తామరేకః ప్రకమ్పితే.

ప్ర. అ. దక్షితాయాః=సమర్థురాలైన (సాదుస్వభావముగల), అస్యాః=ఈ, వైదేహ్యః=నీరయొక్క, అదక్షిణః=ఎడమ దైన, ఏకః తామః=ఒక తామపు, అకస్మాదేవ=అకస్మాత్తుగా, హృషీతః=పొంగినదై, ఈషర్=కొంతెము, ప్రకమ్పితే=వండుచున్నది.

తా. సాదుస్వభావము గల ఈ నీర ఎడమ దులుము హఠాత్తుగా పొంగినదై, కొంతెము అవరుచున్నది. 49

మూ. కరేణుహస్తప్రతిమః సవ్యశ్చోరురనుత్తమః,
వేపమానః సూచయతి రామవం పురతః స్థితమ్.

ప్ర. అ. కరేణుహస్తప్రతిమః = ఏనుగు తొండముతో సమానమూ, అనుత్తమః = శ్రేష్ఠమూ అయిన, సవ్యః = ఎడమ, తిడు = తొడ, వేపమానః = వండుచు, రామవం = రాముని, పురతః = ఎడటనే, స్థితమ్ = ఉన్నవానినిగా సూచయతి = సూచించుచున్నది

తా. ఏనుగు తొండముతో సమానమూ, శ్రేష్ఠమూ అయిన ఈ నీర ఎడమ తొడ అడుచున్నది. రాముడు దగ్గరనే ఉన్నాడని ఇది సూచించుచున్నది. 50

మూ. పక్షి చ కాభానిరియం ప్రవిష్టః
పునః పునశ్చోత్తమసాన్త్యవారీ,
సుస్యాగలాం వాచముదీరయానః
పునః పునశ్చోరయతీవ హృష్టః.

51

ఇర్భార్థే శ్రీమద్రామాయణే అదితావ్యే సున్దరకాణ్డే
సవవింశః సర్గః.

ప్ర. అ. పక్షి చ = పక్షి కూడ, కాభానిరియమ్ = కాబనై సున్న గూడును, ప్రవిష్టః = ప్రవేశించినదై, పునః పునశ్చ = మారి మారి, ఉత్తమసాన్త్యవారీ =

ఉత్తమ మైన ఓకార్పుమాటలను వలుకుచు, నుస్మాగతమ్ = మంచి స్వాగత మాను చెప్పు, వాచమ్ = వాక్కును, ఉదీరయానః = చెప్పుడు, హృష్టః = సంతోషించినదై, వునః వునః = మాది మాదికి, తోదయతీర = ప్రేరేపించుచున్నట్లున్నది.

తా. ఒక వక్షి కొమ్ముపై ఉన్న గూటిలో కూర్చుండి, మాది మాదికి ఊరడింపుమాటలు వలుకుచు, చాలా ఉత్సాహముతో కూడినదై, స్వాగతవచనములు వలుకుచు, "రాముడు రానున్నాడు" అని నీకకు చెప్పుచున్నట్లున్నది.

వి. శకుని (వక్షి) ధ్వనులను వట్టి రాతోపు కళాకవచములను తెలుసుకొను పద్ధతి పూర్వము చాలా ప్రచారములో ఉండెడిది. మన మెప్పుడు అలాంటి సత్వం ప్రదాయా రన్నింటికి దూర మైపోయినాము.

“చాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయచారిత్రవ్యాఖ్యానమునందు సుందరకాండలో ఇరువదిఏడవ సర్గ సమాప్తము.

అథ అష్టావింశః పర్వః

[నేత విలపించుచు ప్రాణములు విడచుటకు శిర్యమిండుట]

మూ. సా రాక్షసేన్ద్రస్య వచో నిశమ్య
 రత్రావణస్యాప్రియమప్రియార్తా,
 సీతా వితత్రాస యథా వనాన్తే
 సింహాభిపన్నా గజరాజకన్యా.

1

ప్ర. అ. సా సీతా = ఆ సీత, రాక్షసేన్ద్రస్య = రాక్షసరా తైన, రావణస్య = రావణునియొక్క, అప్రియమ్ = అప్రియ మైన, తత్ = ఆ, వచః = వాక్యమును, నిశమ్య = విని, అప్రియార్తా = దుఃఖములే పీడింపబడిన దై, (ప్రియు లైన రాముడు లేక పోవుటచే అర్తురాలై,) వనాన్తే = వనమధ్యమునందు, సింహాభిపన్నా = సింహములేత అక్రమింపబడిన, గజరాజకన్యా యథా = చిన్న అడ ఏనుగు వలె, వితత్రాస = తయవడెను.

తా. ఆ సీత రాక్షసరా తైన రావణుని అప్రియము లైన మాటలు విని, దుఃఖముతో బాధపడుచు, (లేదా రాముడు లేకపోవుటచేత బాధపడుచు) వన మధ్యమునందు సింహములేత అక్రమింపబడిన చిన్న అడ ఏనుగు వలె తయ వడెను.

1

మూ. సా రాక్షసీమధ్యగతా త భీరు
 ర్వాగ్నిర్భృశం రావణతర్జితా త,
 కాన్తారమధ్యే విజినే విసృష్టా
 బాలేప కన్యా విలలాప సీతా.

2

ప్ర. అ. రాక్షసీమధ్యగతా = రాక్షసస్త్రీం మధ్యను పొందినది, భీరు = తయస్వభావము కలది, ర్భృశమ్ = మిక్కిలి, కాగ్నిః = కాక్కులచేత, రావణ

శర్మిష్ఠా చ = రావణునిదేవ భయపెట్టబడినది అయిన, సా = ఆ, సీతా = సీత,
విజనే = అనురుదేవి, కాంతాకమద్యే = అతని మధ్యయందు, విస్మయ = వితన
బడిన, కాలా = కాల యైన, కన్యా ఇవ = కన్య వలె, విలరావ = విలపించెను.

తా. రాక్షసప్రీతిమధ్య ఉన్న భయస్వభావము గల ఆ సీత రావణుడు
కూడ మాటలతో అధికముగా భయపెట్టబడెద, విజన మైన అటవీమధ్యములో
ఒంటరిగా విడిచిపెట్టబడిన, కాల యైన కన్య వలె విలపించెను. 2

మూ. సత్యం బదేదం ప్రవదన్తి లోకే
నాకాలమృత్యుర్వవతీరి సన్తః,
యత్రాహమేవం పరిభర్త్యుమానా
జీవామి దీనా క్షణమప్యపుత్యా.

3

ప్ర. అ. లోకే = లోకమునందు, అకాలమృత్యుః = అకాలమునందు
మృత్యువు, న భవతి = రాదు, ఇతి = అని, ఇదమ్ = ఈ మాటను, సత్యమ్ =
నిజముగానే, సన్తః = సత్పురుషులు, ప్రవదన్తి = చెప్పుదురు, యత్ర = ఏ
కాలమునందు (వలన), ఏవమ్ = ఇట్లు, పరిభర్త్యుమానా = భయపెట్టబడు
చున్న, అపుత్యా = పుత్యము లేని, అహమ్ = నేను, దీనా = దీనురాల నై, క్షణ
మపి = క్షణకాల మైనను, జీవామి = జీవించుచున్నానో. అత = ఎంత కష్టము.

తా. పాపాత్మురాల నైన నేను ఈ విధముగ ఏళ్లందరూ భయపెట్టు
చున్నా దీనురాలనై, క్షణముపా దైనను జీవించుచున్నాను అనగా, అకాలము
నందు మరణము రాదు అని సత్పురుషులు లోకములో చెప్పు మాట సత్యమే;
ఎంత కష్టము. 3

మూ. సుఖాద్విహీనం బహుదుఃఖపూర్ణ
మిదం తు నూనం హృదయం స్థిరం మే,
విశీర్యతే యన్న సహస్రదాద్య
వత్రాహతం శృణుమివాచలస్య.

4

ప్ర. అ. సుఖాత్ = సుఖమునుండి, విహీనమ్ = హీన మైనది, బహు
దుఃఖపూర్ణమ్ = అధిక మైన దుఃఖముతో నిండినది అయిన, ఇదమ్ = ఈ,

మే = నాయొక్క, హృదయమ్ = హృదయము, సూనమ్ = నిశ్చయముగా, స్థిరమ్ = స్థిర మైనది, యత్ = ఏ కారణమువలన, వజ్రాహతమ్ = వజ్రముచేత కొట్టబడిన, అవలన్య = పర్యవశ్యమొక్క, శృణ్వమివ = శిరము వలె, సహస్రరా = వెయ్యి ముక్కలుగా, అద్య = ఇప్పుడు, న విశిర్యతే = బ్రద్ద లగుట లేదు.

కా. ఎట్టి సుఖమూ లేక, అత్యధిక మైన దుఃఖముతో నిండిన ఈ నా హృదయము నిజముగా దారి గట్టిది. అందుచేతనే వజ్రముతో కొట్టబడిన పర్యవశిరము వలె ఇప్పుడు కూడా ఇది వెయ్యి ముక్కలుగా బ్రద్ద లగుట లేదు. 4

మూ. నైవాన్తి రోషో మమ సూనమత్ర
వద్యాహమస్యాప్రియదర్శనస్య,
భావం న రాస్యాహమనుప్రదాతు
మలం ద్విజో మన్త్రమివాద్విజాయ.

5.

ప్ర. అ. అత్ర = ఈ విషయమునందు, మమ = నాయొక్క, రోషః = రోషము, నైవాన్తి = లేదు. అహమ్ = నేను, అప్రియదర్శనస్య = అప్రియ మైన దర్శనము గల, అస్య = ఈ రావణునికు, వద్యా = వదుర్గురింపు, అస్మి = అయితిని. అహమ్ = నేను, అస్య = వీనికి, భావమ్ = భావమును, ద్విజః = ద్విజాడు, అద్విజాయ = ద్విజాడు కానివానికి, మన్త్రమివ = మంత్రమును వలె, అనుప్రదాతుమ్ = ఇచ్చుటకు, న అంమ్ = సమర్థురాలను కాను.

కా. ఈ విషయములో నా రోష మేమీ లేకుండగానే చూచుటకు అప్రియులైన ఈ రావణుడు నన్ను చంప నున్నాడు. ద్విజాడు ద్విజాడు కాని వానికి మంత్రమును ఏ విధముగా ఇవ్వజాలరో, నేను, అదే విధముగ వీనికి నా మనస్సును ఇవ్వజాలను.

వి. ప్రాచ్యపాతములో ఈ శ్లోకం క్రింది విధంగా ఉన్నది.

"సూనం త్విదానీం మమ శేషమన్తి వద్యాన్మి రస్యాప్రియదర్శనస్య
భావం న రాస్యాహమనుప్రదాకం మహద్విజో బ్రహ్మ యతా న త్యజేత్"

"నా హృదయము వెయ్యి ముక్కలు కావలసినది; కాలేదు, ఇంక మిగిలిన జేమనగా నే నీతనికి వదుర్గురింప నైతిని. ద్విజాడు వేదమును ఏ విధముగా వదిల్చు

జీవజాండో అదే చెడమగ నే నీరని రావమును అనుసరించజాలను" అని దీని భావము. 6

మూ. నూనం మమాత్థాన్యచిరాదనార్థః
శస్త్రైః శితైశ్చేత్యుతి రాక్షసేన్ద్రైః,
తస్మిన్ననాగచ్ఛతి లోకనాథే
గర్భస్థజన్తోరివ శల్యకృన్తః.

6

ప్ర. అ. లోకనాథే = లోకములకు ప్రభు వైన, తస్మిన్ = రాముడు, అనాగచ్ఛతి = రానివాడగుచుండగా, అనార్థః = చెడ్డవాడైన, రాక్షసేన్ద్రైః = రాక్షసరాజు, శల్యకృన్తః = శల్యమును చేదించువాడు (శస్త్రచికిత్సకుడు), గర్భస్థజన్తోరివ = గర్భములో ఉన్న జంతువుయొక్క అవయవములను వలె, మమ = నాయొక్క, అత్థాని = అవయవములను, నూనమ్ = తప్పక, శితైః = వాడి యైన, శస్త్రైః = శస్త్రములతో, చేత్యుతి = చేదించగలడు.

తా. లోకములకు ప్రభు వైన రాముడు రాకున్నచో, చెడ్డవాడైన ఈ రావణుడు శస్త్రచికిత్సకుడు గర్భములో ఉన్న శిశువును చేదించినట్లు, నా అవయవములను వాడి యైన శస్త్రములతో తప్పక చేదించును. 6

మూ. దుఃఖం బధేదం మమ దుఃఖిరాయా
మాసౌ చిరాచూర్ధిగమిష్యతో ద్వౌ,
బద్ధస్య వర్ధస్య తదా నిశాన్తే
రాజావరారాదివ తస్కరస్య.

7

ప్ర. అ. రాజావరారాత్ = రాజు విషయమున జరిగిన అవరాధము వలన, బద్ధస్య = బంధించబడినవాడూ, నిశాన్తే = రాత్రియొక్క అంతమునందు, వర్ధస్య = చంపదగిన వాడూ అయిన, తస్కరస్య ఇవ = దొంగకు వలె, దుఃఖిరాయా = దుఃఖించుచున్న, మమ = నాకు, ద్వౌ = రెండు, మాసౌ = మాసములు, చిరాయ = దాంఛాలమునకు, అధిగమిష్యతా = గడవగలవు. ఇదమ్ = ఇది, దుఃఖమ్ = పెద్ద దుఃఖకారణము. బర = అయ్యో.

తా. రాజు విషయములో చేసిన అవరాధమునకు బద్ధుడై తెల్లవాడు

భామన చంపవంశీ యున్న దొంగకు వది దుఃఖికురార్ల జైన బాకు అర్చిన
తెండు మానములు గడువు అంశ్యముగా గడదును. అయ్యో! ఎంత కష్టము
వర్చి వడినది.

మూ. హా రామ హా లక్ష్మణ హా సుమిత్రే
హా రామమాతః సహ మే జనన్యా,
ఏషా వివద్యామృహమల్పలాగ్నా
మహార్థవే నౌరివ మూడవారా.

8

ప్ర. అ. హా రామ = అయ్యో! రామా! హా లక్ష్మణ = అయ్యో! లక్ష్మణా!
హా సుమిత్రే = అయ్యో సుమిత్రా! మే = నాయొక్క, జనన్యా సహ = రల్లితో
కూడ, హా రామమాతః = అయ్యో! తొసల్యా, అల్పలాగ్నా = అల్ప మైన లాగ్నము
గం, ఏషా = ఈ, అహమ్ = నేను, మహార్థవే = మహాసముద్రమునందు, మూడ
వారా = నిందిపోయిన గారి గల, ('వారమూరా' అను ప్రాచ్యపాతము లాగు
న్నది. "వాయువు చేత ఎటు పోజాలని" అని అర్థము) నౌరివ = ఓడ వలె,
వివద్యామి = నశించుచున్నాను.

తా. అయ్యో! రామా! అయ్యో! లక్ష్మణా! అయ్యో సుమిత్రా! అయ్యో
తొసల్యా! అయ్యో! నా రల్లి, దుర్బాగ్గవంతులారా నైన నేను మహాసముద్రములో
గారిచేత ఎటు వెళ్లుటకూ వీలు లేని ఓడ వలె, నశించుచుచున్నాను.

8

మూ. తరస్వినౌ తరయతా మృగస్య
సత్త్వేన రూపం మనుజేన్ద్రపుత్రౌ,
నూనం విశస్తౌ మమ తారణాత్
సింహర్షతో ర్యావివ వైద్యుతేన.

9

ప్ర. అ. మృగస్య = మృగముయొక్క, రూపమ్ = రూపమును, తర
యతా = దరించుచున్న, సత్త్వేన = ప్రాణిచేత, తరస్వినౌ = వేగవంతు లైన,
తౌ = అ, మనుజేన్ద్రపుత్రౌ = రకరకకుమారులు, వైద్యుతేన = మెరుపుకు
సంబంధించిన పిడుగుచేత, త్వౌ = తెండు, సింహర్షతో ఇవ = శ్రేష్ఠము లైన
సింహములు వలె, మమ తారణాత్ = నా తారణమువలన, నూనమ్ = నిక్కయ
ముగా, విశస్తౌ = చంపబడినారు.

తా. ఆ ప్రాణి ఎవరో మృగదూపమును ధరించి మహిమంశాలు లైన ఆ రామలక్ష్మణులను, వీతుగు శ్రేష్ఠము లైన రెండు సింహములను చంపివేసి నట్లు, నా మూలమున చంపివేసినది. సందేహము లేదు. 9

మూ. నూనం స కాలో మృగదూపదాఠీ
మామల్యభాగ్యాం బుబుధే తదానీమ్,
యత్రార్యపుత్రం విససర్థ మూఢా
రామానుజం లక్ష్మణపూర్వజం చ. 10

ప్ర. అ. నూనమ్ = నిజముగా, సః = ఆ, కాలః = కాలము, మృగదూప
దాఠీ = మృగదూపమును ధరించినదై, తదానీమ్ = ఆప్పుడు, ఆల్యభాగ్యామ్ =
ఆల్య మైన భాగ్యము గల, మామ్ = నన్ను, బుబుధే = లోత పెట్టెను. యత్ర =
ఏ సమయమునందు, మూఢా = మూఢుడార నై, రామానుజమ్ = లక్ష్మణునీ,
లక్ష్మణపూర్వజమ్ = లక్ష్మణుని అన్నగా లైన, అర్యపుత్రం చ = అర్య పుత్రుని
విససర్థ = విడదొకినో.

తా. నిజముగా ఆనాడు కాలపురుషుడు, మృగము దూపముతో వచ్చి
దురదృష్టవంతుడార నైన నన్ను లోత పెట్టినాడు. అందుచేతనే, నేను, తెలివి
రక్కువతనముచే అర్యపుత్రునీ, లక్ష్మణునీ కూడ దూరముగా చంపివేసితిని. 10

మూ. హా రామ సత్యవ్రత దీర్ఘబాహో
హా పూర్ణచంద్రప్రతిమానవత్కృ,
హా తీవలోకస్య హితః ప్రియశ్చ
వర్యాం న మాం వేత్సి హి రాక్షసానామ్. 11

ప్ర. అ. సత్యవ్రత = సత్యనియమవంతుడవు, దీర్ఘబాహో = దీర్ఘ బాహు
పులు గలవాడవు అయిన, హా రామ = అయ్యో! రామా! హా పూర్ణచంద్రప్రతి
మానవత్కృ = అయ్యో! పూర్ణచంద్రునితో సమాన మైన ముఖము గలవాడా!
హా = అయ్యో! తీవలోకస్య = ప్రాణిలోకమునకు, హితః = హితుడవు, ప్రియశ్చ
ప్రియుడవు అయిన నీవు, మామ్ = నన్ను, రాక్షసానామ్ = రాక్షసులకు,
వర్యామ్ = వర్జ్యుడార నైన దానినిగా, న వేత్సి = ఎరుగవు కదా.

తా. సత్యవ్రతుడనూ, దీర్ఘము లైన బాహువులు కలవాడనూ అయిన ఓ రామా! చంద్రుని వంటి ముఖము గలవాడూ, అయ్యో! ప్రాణిలోకానికి హితము చేయువాడనూ, ప్రేయుడనూ అయిన నీకు, నేను రాక్షసుల రేడిలో దిక్కి వచ్చి రాంనుగా ఉన్నా నని తెలియదు కదా.

11

మూ. అనన్యదైవత్యమియం క్షమా చ
 కూమౌ చ శయ్యా నియమశ్చ ధర్మే,
 పతివ్రతాత్వం విఫలం మమేదం
 కృతం కృతఘ్నైర్వివ మానుషాభామ్.

12

ప్ర. అ. అనన్యదైవత్యమ్ = తర్త తప్ప మరి యొక దేవత లేకుండుట, ఇయమ్ = ఈ, క్షమా చ = ఓర్పు, కూమౌ = నేలపై, శయ్యా = శయనించుట, ధర్మే = ధర్మమునందు, నియమశ్చ = నియమము, పతివ్రతాత్వమ్ = పతి వ్రతగా ఉండుట, మమ = నాయొక్క, ఇదమ్ = ఇది అంతా, కృతఘ్నైవ = కృతమ్నుం విషయములో, మానుషాభామ్ = మనుష్యుల, కృతమివ = చేయబడినఉపకారాదికము వలె, విఫలమ్ = వ్యర్థమై పోయినది.

తా. మనుష్యులు కృతమ్నులకు చేసిన ఉపకారము ఎట్లు వ్యర్థ మైపోవునో, అట్లే, నేను తర్తను తప్ప మరి ఏ దేవుని పూజించకుండుట, ఈ ఓర్పు, నేల మీద శయనించుట, ధర్మనియమము, పతివ్రతాత్వము— ఇవి అన్నీ వ్యర్థ మై పోయినవి.

12

మూ. మోమో హి ధర్మకృరితో మయాయం
 తత్తైకపత్నీత్యమిదం నిరర్థమ్,
 యా త్యాం న వశ్యామి కృణా వివర్ణా
 హీనా త్వయా సంగమనే నిరాశా.

13

ప్ర. అ. యా = ఏ నేను, త్యామ్ = నిన్ను, న వశ్యామి = చూచుట లేదో, త్వయా = నీతో, హీనా = హీనురాలనై, సంగమనే = నీ సంగమనందు, నిరాశా = అశ లేనిదాననై, కృణా = కృశించి, వివర్ణా = రెడిన రంగు గలదాననై ఉన్నానో, మయా = అట్టి నా చేత, చరితః = ఆచరింపబడిన, అయమ్ = ఈ,

ధర్మః = ధర్మము మోక్షము హి = వ్యర్థము కదా. కథా = అద్వైత, ఇదమ్ = ఈ, ఏకనశ్చీత్యమ్ = వచివ్రతాత్వము కూడ. నిరర్థమ్ = వ్యర్థ మైపోయినది.

తా. నీకు యారమై, నిన్ను చూడజాలక, నిన్ను కలుసుకొందు ననే అళ కూడ లేక, రిక్తి, సౌందర్యము చెడి ఉన్న నేను చేసిన ఈ ధర్మమంతా వ్యర్థ మైనది. ఈ పరివ్రతాత్వము కూడ నిష్ప్రయోజనము. 13

మూ. పితుర్నిదేశం నియమేన కృత్యా
వనాన్నివృత్తశ్చరితవ్రతశ్చ,
శ్రీధిస్తు మన్యే విపులేక్షణాభి
స్త్యం రంస్యనే వీతధయః కృతార్థః. 14

ప్ర. అ. త్యమ్ = నీవు. పతుః = తండ్రియొక్క, నిదేశమ్ = ఆజ్ఞను, నియమేన = నియమముతో, కృత్యా = చేసి, చరితవ్రతశ్చ = అచరించబడిన సత్యపాంసవ్రతము కలవాడవై, వనార్ = వనమునుండి, నివృత్తః = మరలిన వాడ వై, వీతధయః = పోయిన ధయము కలవాడవై, కృతార్థః = కృతార్థుడ వై, విపులేక్షణాభిః = విశాలము లైన నేత్రములు గల, శ్రీరిః = శ్రీతో, రంస్యనే = క్రిడించగలవు అని, మన్యే = తంచెదను.

తా. నీవు తండ్రి ఆజ్ఞను నియమవ్యూహకముగా పాలించి, సత్యవ్రత మును అచరించి, వనమునుండి అయోధ్యకు తిరిగి వెళ్ళినవాడ వై, కృతార్థుడ వై, ఎద్ది ధయములు లేక, విశాలము లైన నేత్రములు గల శ్రీతో విహరించ గల వని అనుకొనుచున్నాను. 14

మూ. అహం తు రామ త్వయి జాతకామా
చిరం వినాశాయ నిబద్ధభావా,
మోషం చరిత్యాద తపో వ్రతం చ
త్యజ్యామి దిగ్భీతితమల్పభాగ్యామ్. 15

ప్ర. అ. రామ = ఓ రామా! త్వయి = నీయందు, జాతకామా = పుట్టిన కోరిక గల, అహం తు = నే నైతే, వినాశాయ = నాశనముకొరతే, చిరమ్ = చిర కాలము, నిబద్ధభావా = నీపై నిబంధించిన మనస్సు కలదాననై, తపో = తప

స్వమ, ప్రథం చ = ప్రథమము, మోము = వ్యర్థముగా, పరిత్యా = అధరించి, తీవితమ్ = తీవితమును, త్యజ్యామి = విడువగలను. అల్పభాగ్యామ్ = అల్ప మైన భాగ్యము గల వన్ను గూర్చి, ధిక్ = నింద అగుగాక.

మూ. సా తీవితం క్షిప్రమహం త్యజేయం

విషేణ శస్త్రేణ శతేన వాపి,

విషస్య దాతా న హి మేఽస్తి కశ్చ

కృత్రస్య వా వేక్మని రాక్షసస్య.

16

ప్ర. అ. సా అహమ్ = అట్టి నేను, క్షిప్రమ్ = క్షిప్రముగా, తీవితమ్ = తీవితమును, విషేణ = విషముచేత గాని, శతేన = వాటి యైన, శస్త్రేణ వాపి = ఆయుధముచేత గాని, త్యజేయమ్ = విడచెదను. రాక్షసస్య = రాక్షసునియొక్క, వేక్మని = గృహమునందు, మే = నాకు, విషస్య = విషముయొక్క (ను) గాని, కృత్రస్య వా = ఆయుధముయొక్క (ను) గాని, దాతా = ఇచ్చువాడు, కశ్చిత్ = ఒక్కడూ, నాస్తి = లేడు.

తా. అట్టి నేను విషముచేత గాని, శస్త్రముచేత గాని క్షిప్రముగా వా తీవితమును విడచెదను. రాక్షసుని ఇంటిలో నాకు విషముగాని శస్త్రము గాని ఎవ్వడూ ఇవ్వడు గదా.

16

మూ. ఇతీవ దేవీ లహరా విలప్య

సర్వాత్మనా రామమనుస్మరన్తి,

ప్రవేపమానా పరిశుష్కవత్త్రా

నగోతమం పుష్పిరమాససాద.

ప్ర. అ. దేవీ = నీత, ఇతీవ = ఇట్లు, లహరా = అనేకవిధములుగా, విలప్య = విలపించి, సర్వాత్మనా = అన్ని విధములా, రామమ్ = రాముని, అనుస్మరన్తి = స్మరించుచున్నరై, ప్రవేపమానా = నడిపిపోవుచు, పరిశుష్కవత్త్రా = ఎండిన ముఖము గలరై, పుష్పిరమ్ = పుష్పించిన, నగోతమమ్ = శ్రేష్ఠ మైన వృక్షమును, అససాద = సమీపించెను.

తా. నీత ఇట్లు అనేకవిధములుగా నిలచింది, సర్వవిధాల రాముని

స్మరిండుచు, నజికిపోవుడున్నదై, ఎండిపోయిన ముఖముతో పుష్పించిన ఆ
ఉత్తమవృక్షము తగ్గరకు వెళ్ళెను. 17

మూ. శోకాభిరప్తా బహరా విచిన్త్య
సీతాత వేఱ్ఱుద్గ్రీవనం గృహీత్వా,
ఉర్బర్య వేఱ్ఱుద్గ్రీవనేన శీఘ్ర
మహం గమిష్యామి యమస్య మూలమ్. 18

ప్ర. అ. శోకాభిరప్తా = శోకముచే తపింపజేయబడిన, సీతా = సీత, బహరా = అనేకవిధములుగా, విచిన్త్య = ఆలోచించి, అత = అటు పిమ్మట, వేఱ్ఱుద్గ్రీవనమ్ = అద అను ఉరిత్రాడును, గృహీత్వా = గ్రహించి, అహమ్ = నేను, వేఱ్ఱుద్గ్రీవనేన = అద అను ఉరిత్రాడుతో, ఉర్బర్య = ఉరివేసికొని, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, యమస్య = యమునియొక్క మూలమ్ = సమీపమును, గమిష్యామి = వెళ్ళెదను (అని నిర్ణయించుకొనెను).

రా శోకముతో బాధపడుచున్న సీత ఇట్లు అనేకవిధముల ఆలోచించి ఉరిత్రాడు వలె ఉన్న అదను దేరితో పట్టుకొని, ఇట్లు నిర్ణయించెను. "నేను అదను ఉరిపొసికొని, శీఘ్రముగా యమలోకమునకు వెళ్ళెదను." 18

మూ. ఉపస్థితా సా మృదుసర్వగాత్రీ
కాశాం గృహీత్వాత నగస్య తస్య,
తస్యాస్తు రామం ప్రవిచిన్తయన్తా
రామానుజం స్వం త కులం శుభాశ్లాఘి. 19

శోకానిమిత్తాని తథా బహూని
దైర్యార్జితాని ప్రవరాణి లోకే,
ప్రాదుర్నిమిత్తాని తథా బహూషః
పురాపి సిద్ధాన్యపరిహరణి. 20

ఇత్యాదౌ శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సున్దరకాండే
అష్టావింశః సర్గః.

ప్ర. అ. అక=అటు పిమ్మట, మృదుసర్వగాఢ్రి = మృదు వైన సకలా వయములు గల, సా=అ సీత, తస్య=ఆ, నగస్య=వృక్షమయొక్క, కాలామ్ =కొమ్మను, గృహీత్యా =గ్రహించి, ఉపస్థితా=నిలదీసడి. రామమ్=రాముని, రామానుజమ్=లక్ష్మణుని, స్వం కులం చ=తన కులమునూ గూర్చి, ప్రవిరిస్త యన్త్యాః=అలోచించుచున్న, కుళాల్లాః=కుళకర మైన అవయవములు గల, తస్యాః కు =అమెను, తదా=అప్పుడు, శోకానిమిత్తాని=శోకమునకు నిమిత్తము కానివి, రై ర్భార్గితాని=సంపాదించబడిన రైర్యము గలవి, లోకే=లోకమునందు, ప్రవరాణే =ప్రేష్ట మైనవి, తదా=మరియు, పురాపి=పూర్వము కూడ, నిర్దాని= సఫలము లైనవిగా, ఉపంక్షితాని=తూడబడిన, బహుళాని=అనేకము లైన, నిమి త్తాని=శకునములు, ప్రాదుర్భూతాః=ఆవిర్భవించెను.

కా. మృదు వైన సకలావయవములు గల అ సీత అ వృక్షకాళను గ్రహించి నిలదెను. రాముని, లక్ష్మణుని, తన కులమును గూర్చి అలోచించు చున్న, కుళ మైన అవయవములు గల అ సీతకు రైర్యమును కలిగించు అనే కము లైన కుళశకునములు కనబడెను. శోకమును తోలగించేవి, అత్యుత్తములుగా లోకములో ప్రసిద్ధము లైనవి అయిన అ శకునములు పూర్వము కూడ అనేక పర్యాయములు కనబడి సఫలము లయ్యెను.

వి. రావణుడు సీతను అవహరించి లంకలో ప్రవేశపెట్టినది మొదలు ప్రతి దినము అరడు, రాక్షసస్త్రీలు అమెను పరుషవాక్యములతో తయపెట్టుచునే ఉండి ఉండు రని యనము ఊహించుకొనవచ్చును. ఈ విధముగా పది మాస ములనుండి తాదపదుచున్న సీత ఆనాడే, హనుమంతుడు అక్కడకు చేరిన దినమునందే, ఉరిపోసికొని అర్మహత్య చేసికొనవలె నని అనుకొన్న దనుట సమంజసముగా లేదు. అంతే కాకుండా సీత వంటి మహాధర్మాత్మురాలు అర్మ హత్య వంటి పాపకార్యమునకు ఒడికట్టు ననుట అమె చరిత్రకే కళంకము. ప్రాచ్యవతిలో ఈ అర్మహత్యావ్రయత్నప్రస్తావము కాని, దివరికి "నా కెవ్వ రైనా విషము గాని, శస్త్రము గాని ఇచ్చిన దాగుండెడిది" అని అమె అనుకొన్న మాటలు కాని లేవు.

19, 20

"కాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయకాండవ్యాఖ్యానమునందు సుందర కాండలో ఇరువది ఎనిమిదవ సర్గ సమాప్తము.

అథ ఏకోనత్రింశః సర్గః

[నేతక కౌన్త్వి శుభశకునములు కనబడుట]

మూ. తథాగతాం తాం వ్యథితామనిన్దితాం
వ్యపేతహర్షాం పరిదీనమానసామ్,
శుభాం నిమిత్తాని శుభాని భేక్షరే
నరం శ్రీయా జాప్త మివోపజీవినః.

1

[ప్ర. ౪. తథాగతామ్ = అర్హి పరిస్థితులలో ఉన్నదీ, వ్యథితామ్ = వ్యథ చెందినదీ, అనిన్దితామ్ = నిందింపబడనిదీ, వ్యపేతహర్షామ్ = తొంగిన ఆనందము కలదీ, పరిదీనమానసామ్ = దీన మైన మనస్సు కలదీ, శుభామ్ = మంగళవ్రదురాలూ అయిన, తామ్ = ఆమెను, శ్రీయా = లక్ష్యార్థముచే, జాప్తమ్ = పొందబడిన, నరమ్ = నరుని, ఉపజీవినః = వ = ఆతనిపై ఆధారపడి జీవించు భృత్యులు వలె, శుభాని = శుభము లైన, నిమిత్తాని = కనునములు, భేక్షరే = సేవించినవి.

తా. వ్యథ చెంది, సంకోషము లేక దీన మైన మనస్సుతో ఉన్న రోష లేకకూన్య యైన, మంగళవ్రదురాలైన ఆ సీతను, లక్ష్యార్థము లభించిన మనుష్యుని భృత్యు లందరూ వచ్చి చేరినట్లు, శుభశకునములు వచ్చి చేరినవి. (సీతకు శుభశకునములు కనబడినవి.)

1

మూ. తస్యాః శుభం వామమరాశపక్ష
రాజీవృతం కృష్ణవిశాలకుక్షమ్,
ప్రాస్పన్దలైకం నయనం సుకేశ్యా
మీనాహరం పద్మమివాలితామ్రమ్.

2

[ప్ర. ౪. సుకేశ్యాః = అంద మైన శేషపాశము గల, తస్యాః = ఆమె యొక్క, శుభమ్ = మంగళకర మైనదీ, అరాంపక్షరాజీవృతమ్ = వంక ర యైన

రెవ్వం వెండుకం వంత్తి కందీ, కృష్ణవిశాంశుక్లమ్ = నల్లగాను, విశాంశుగాను
 రెల్లగాను ఉన్నదీ అయిన, వామం నయనమ్ = ఎడమ నేత్రము, మీనాహతమ్ =
 మీనముచేత కొట్టబడిన, అభితామ్రమ్ = ఎఱ్ఱవైన, ఏకమ్ = ఒక, వద్మమివ =
 వద్మము వలె, ప్రాస్పస్థర = అదిరెను.

తా. అంద మైన తేజములు గల ఆ నీత. వామనయనము వంశరగా ఉన్న
 రెవ్వం వెండుకం వంత్తితో, కుదకర మై, విశాంశుగాను, నల్లగాను రెల్లగాను
 ఉండెను. ఆ వామనయనము, మీనము తాకిడికి ఎఱ్ఱని వద్మ మొకరి కదలి
 నట్లు అదరెను. 2

మూ. దుఃఖశ్చ రార్యశ్చోపసేనవృత్తః
 పరార్థ్యకాలాగురుచన్దనార్తః,
 అనుత్తమేనాద్యుషితః ప్రయేణ
 చిరేణ వామః సమవేపతాకు.

3

ప్ర. అ. రార్యశ్చోపసేనవృత్తః = అంద మైనది, ఉత్తమము, బంసినది,
 వత్తుంమూ అయినది, పరార్థ్యకాలాగురుచన్దనార్తః = శ్రేష్ఠ మైన కాలాగురుకు
 చందనమునకు తగినది, అనుత్తమేన = మిక్కిలి ఉత్తమ లైన, ప్రయేణ =
 ప్రయనిచేత, చిరేణ = చిరకాలము, అద్యుషితః = అరిష్టించబడినదీ అయిన,
 వామః దుఃఖశ్చ = ఎడమ దుఃఖము కూడ, అకు = క్షిప్రముగా, సమవేపత =
 అదరెను.

తా. నీతారేని ఎడమదుఃఖము చక్కగా, చూచుటకు ముచ్చట గొల్పుదు
 బలిసి, వృత్తముగా (గుండ్రముగా) ఉండెను. అది శ్రేష్ఠ మైన అగురువు, చంద
 నము పూసికొనుటకు తగినది. లాంఛనము ఆ దుఃఖమును రంగడగా చేసికొని
 అద్యుత్తమ పురువు లైన రాముడు శయనించుచుండెడివాడు. అట్టి దుఃఖముకూడ
 వెంటనే అదరెను. 3

మూ. గణేన్ద్రహస్తప్రతిమశ్చ నీన
 స్తయోర్ద్యయోః సంహతయోః సుఖతః,
 ప్రస్పన్దమానః పునరురురస్యా
 రామం పుస్తారక్ స్థితమాచరశ్చే.

4

ప్ర. అ. సంహారయో = దగ్గరగా కలిసి ఉన్న, తయో ర్వయో = అ రెండు తొడలలో, గజేన్ద్రహస్తప్రతిమః = ఏనుగు తొండముతో సమానమూ, శీనః = బలవంతమైనది, సుఖతః = సుందరమూ అయిన, అస్యాః ఓనః = ఈమె యొక్క (ఎడమ) తొడ, ప్రస్పన్తమానః = అదురుడు, రామమ్ = రాముని, పుర స్రాత్ = ఎదుటనే, స్థితమ్ = ఉన్నవానినిగా, ఆదరశ్చ = చెప్పెను.

తా. దగ్గరగా కలిసి ఉన్న ఆమె రెండు తొడలలో ఒక ఎడమ తొడ అదురుడు రాముడు ఎదుటనే ఉన్నాడని ఆమెకు చెప్పెను. సుందర మైన ఆ తొడ ఏనుగు తొండము వలె బలవంతమైనది.

వి. రెండు తొడలలో ఒకటి ఈ విధముగా ఉన్నది అని విశేషణములు చేయుటచే రెండవది మరొక విధముగా ఉన్నట్లు తోచును. అందుకేక ప్రార్థన పాఠము బాగున్నది.

"గజేన్ద్రహస్తప్రతిమశ్చ పీనః పీతోరురేకః సుఖతః సుఖతః,
ప్రస్పన్తమానః కనకావదాత్ రామం పురస్తాత్ స్థితమాదరశ్చ."

అని ఆ పాఠము. "కనకావదాతః = బంగారము వలె పరిశుద్ధమూ, సుఖతః = రాం కుభకరమూ అయిన, ఏకః = ఒక, పీతోరుః = వచ్చనితొడ.....అని అర్థము. 4

మూ. శుభం పునర్జన్మసమానవర్త
మీషద్రతోర్వన్తమివామరాఙ్గాః,
వాసః స్థితాయాః శిఖరాగ్రదన్త్యాః
కించిత్ పరిస్రంసక చారుగాత్ర్యాః, 5

ప్ర. అ. పునః = మరియు, అమరాఙ్గాః = నిర్మలము లైన నేత్రములు గలది, శిఖరాగ్రదన్త్యాః = మొనలు అగ్రమునందు గల దంతములు గలది, చారుగా త్ర్యాః = అంద మైన శరీరము గలది, స్థితాయాః = నిలిచి ఉన్నది అయిన నీతయొక్క, కుభమ్ = మంగళవ్రత మైనది, హేమసమానవర్తమ్ = బంగార ముతో సమాన మైన వర్తము గలది, ఈషత్ = కొండెము, రజోధ్వన్తమివ = వరా గముకేక మలినముగా ఉన్నట్లున్నది, వాసః = వస్త్రము, కించిత్ = కొంతము, తరిస్రంసక = తారెను.

తా. నిర్మలము లైన నేత్రములు, కొనలు జేరిన దంతములు, అంద మైన శరీరమూ గల ఆ నీర నిలది ఉండగా, మంగళవ్రదమూ, బంగారముతో సమాన మైన రంగు గలదీ, వరాగము కప్పివేయుటచే కొంచెము కాంతి విహీన ముగా ఉన్నదీ అయిన వస్త్రము, కొంచెము జారెను.

5

మూ. ఏతైర్నిమిత్తై రవరైశ్చ సుత్రూః
సంబోధితా ప్రాగపి సాధు నీర్తైః,

చారాతపక్లాన్తమివ ప్రణష్టం
వర్షేణ దీక్షం వ్రతినంజహర్ష.

6

ప్ర. అ. ప్రాగపి = పూర్వము కూడ, సాధు = బాగుగా, నీర్తైః = సవలము లైన, ఏతైః = ఈ, నిమిత్తైః = నిమిత్తములచేతను, అవరైశ్చ = మరి కొన్ని ఇతర నిమిత్తములచేతను, సంబోధితా = బోధింపబడిన, సుత్రూః = అంద మైన కనుబొమ్మలు గల నీర, చారాతపక్లాన్తమ్ = గాలిచేత, ఎండచేత వాడిపోయిన, ప్రణష్టమ్ = కనబడకుండా పోయిన, దీక్షమ్ = దీక్షము, వర్షేణ ఇవ = వర్షముచేత వలె, వ్రతినంజహర్ష = సంబోధించెను.

తా. పూర్వము కూడ అనేక వర్షాయములు సర్పరమును ఇచ్చిన ఈ శకునములు, మరి కొన్ని ఇతర శకునములు కుర్రము రానున్న దని సూచించి టచే, మంచి కనుబొమ్మలు గల నీర, గాలికి ఎండకూ ఎండిపోయి, కనబడ కుండా పోయిన విర్రనము వర్షము కురియగానే మొరితెల్లి నట్లు అనందించెను.

మూ. తస్యాః పునర్నిమృపరాతరోష్ఠం
స్యక్షిత్రుకేశాన్తమరాళవక్షః,
వక్త్రం బదాసే నిరశుక్లదంష్ట్రమ్
రాహోద్ముఖాచ్ఛన్త్రీ ఇవ ప్రముక్తః.

7

ప్ర. అ. ("నిరశుక్లదంష్ట్రమ్" అను పాశము కంటె 'నిరరాశుదన్తమ్' అను ప్రాత్యపాశము జాగున్నది) పునః = మరీయు, తస్యాః = అమెయొక్క, నిమృపరాతరోష్ఠమ్ = కొండవంతు వంటి అధరోష్ఠము కలదీ, స్యక్షిత్రుకేశాన్తమ్ = అంద మైన నేత్రములూ, కనుబొమ్మలూ కలదీ, అరాళవక్షః = వక్ర మైన దెన్నలు కలదీ, నిరరాశుదన్తమ్ = తెల్లని అంద మైన దంతములు కలదీ,

అయిన, వక్త్రమ్ = ముఖము, రాహాః = రాహువుయొక్క, ముఖాత్ = ముఖము నుండి, వ్రముక్తః = విడవబడిన, చన్ద్రః ఇవ=చంద్రుడు వలె, విభాసే = ప్రకాశించెను.

తా. తొండవండు వంటి అధరోష్ఠమూ, అంద మైన నేత్రములు, కను తొమ్మలు తేకాంతములూ, నంకర యైన రెప్పలూ, తెల్లని అంద మైన దంత ములూ గల అమె ముఖము రాహుముఖమునుండి బైటకు వచ్చిన చంద్రునివలె వలె ప్రకాశించెను.

7

మూ. సా వీరళోకా వ్యవసీతతస్థీర్ణి
కాన్తజ్వరా హర్షవిబుద్ధసత్త్వా,
అశోభతార్యా వదనేన శుక్లే
శీతాంశునా రాత్రిరీవోదితేన.

8

ఇత్యాదౌ శ్రీమద్రామాయణే అధికావ్యే సున్దరకాండే
ఏకోన్మత్రింశః సర్గః.

ప్ర. అ. అర్యా = పూజ్యురాలైన, సా = ఆ నీర, వీరళోకా = తొంగి పోయిన శోకము గలదై, వ్యవసీతతస్థీర్ణి = తొంగింపబడిన అంశత్వము గలదై, కాన్తజ్వరా = శాంతించిన మనస్తాపము కలదై, హర్షవిబుద్ధసత్త్వా = సంతోషముతో ఏకనీంచిన మనస్సు కలదై, వదనేన = ముఖముడత, శుక్లే = శుక్ల వర్ణమునందు, ఉదితేన = ఉదయించిన, శీతాంశునా = చంద్రునిచేత, రాత్రిరీవ = రాత్రి వలె, అశోభత = ప్రకాశించెను.

తా. పూజ్యురాలైన ఆ నీర శోకము తొంగెను. అంశత్వము పోయెను. మానసికసంతాపము శాంతించెను. సంతోషముతో మనస్సు ఏకనీంచెను. అప్పుడామె శేఖోవంత మైన ముఖముతో, శుక్లవర్ణమునందు ఉదయించిన చంద్రునితో రాత్రి ప్రకాశించు నట్లు ప్రకాశించెను.

8

“కాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాండ్రవ్యాఖ్యానమునందు
సుందరకాండలో ఇరువదితొమ్మిదవ సర్గ సమాప్తము.

ఆథ త్రింశః సర్గః

[నేతతో విట్టు సంభాషణము చేయవలెనా అని హనుమంతుడు అలోచించుట.]

మూ. హనుమానపి విక్రాంతః సర్వం కుశ్రావ తత్త్వతః,

సీతాయాస్త్రిజటాయాశ్చ రాక్షసీనాం చ తర్థనమ్. 1

ప్ర. ఆ. విక్రాంతః = వరాక్రమవంతు డైన, హనుమానపి = హనుమంతుడు కూడా, సీతాయాశ్చ = సీతయొక్క, త్రిజటాయాశ్చ = త్రిజటయొక్క, సర్వమ్ = వాక్యము సంతనూ, రాక్షసీనామ్ = రాక్షసస్త్రీలయొక్క, తర్థనమ్ = దయ పెట్టుటను, తత్త్వతః = యథార్థముగా, కుశ్రావ = వినెను.

తా. వరాక్రమశాలి యైన హనుమంతుడు కూడా, సీత మాటలను, త్రిజట స్వచ్ఛవృత్తాంతమును, రాక్షసస్త్రీలు దయపెట్టుచు పలికిన మాటలను, సర్వమును, యథార్థముగ వినెను. 1

మూ. అవేక్షమాణస్తాం దేవీం దేవతామివ నన్తనే,

తతో బహువిరాం చింతాం చింతయామాస వానరః. 2

ప్ర. ఆ. తతః = అటు పిమ్మట, వానరః = హనుమంతుడు, నన్తనే = సందనవనమునందు, దేవతామివ = దేవతను వలె, తాం దేవీమ్ = ఆ సీతాదేవిని, అవేక్షమాణః = చూచుచు, బహువిరామ్ = అనేకవిధము లైన, చింతామ్ = అలోచనను, చింతయామాస = అలోచించెను.

తా. పిమ్మట ఆ హనుమంతుడు, సందనవనములో ఉన్న దేవతాస్త్రీ వలె ఉన్న ఆ సీతాదేవిని చూచుచు, అనేకవిధముల అలోచించెను. 2

మూ. యాం కపీనాం సహస్రాణి సులహాన్యయుతాని చ,

దిక్షు సర్వాను మార్గస్తే సేయమాసాదితా మయా. 3

ప్ర. అ. కపీనామ్ = వానరులయొక్క, సుఖహాని = అవేకము లైన, సహస్రాణి = సహస్రములు, అయితాని చ = అయితములు. సర్వాశు = సమస్తమైన, దిశు = దిక్కులందు, యామ్ = ఏ నీరను, మార్గజే = వెదకుచున్నచో, సా ఇయమ్ = ఇది ఈ నీర, మయా = నాచేత, అసాదితా = పొందబడినది.

తా. ఎన్నో వేలకొలది, అయితముం కొలది (వదివేలు అయితము) వానరులు సకలదిక్కులందు ఏ నీరతై వెదకు చున్నారో అయెను నేను చూడగలిగినాను.

మూ. తారేణ తు సుయు క్తేన శత్రోః శక్తిమవేక్షతా,
గూఢేన చరతా తావదవేక్షితమిదం మయా.

ప్ర. అ. ("శత్రోః శక్తివ్యవేక్షయా" అను ప్రాచ్యపాఠము లాగున్నది.) సుయుక్తేన = బాం జాగ్రత్తగా ఉన్నవాడనూ, శత్రోః = శత్రువుయొక్క, శక్తివ్యవేక్షయా = శక్తియొక్క దృష్టిచేత, గూఢేన = గూఢుడ నై, చరతా = సంచరించుచున్నవాడనూ, తారేణ = గూఢరారిని ఆయిన, మయా = నాచేత, ఇదమ్ = ఇది, అవేక్షితం తావత్ = చూడబడినది.

తా. నేను శత్రులమును దృష్టిలో నుంచుకొని అతిజాగరూకతతో, గూఢముగా, గూఢరారి వలె సంచరించుచు ఈ విషయము లన్ని తెలుసుకొన్నాను.

మూ. రాక్షసానాం విశేషశ్చ పురీ చేయనువేక్షితా,
రాక్షసాదిపతేరస్య వ్రణావో రావణస్య చ.

ప్ర. అ. రాక్షసానామ్ = రాక్షసులయొక్క, విశేషశ్చ = విశేషము (చూడబడినది). ఇయమ్ = ఈ, పురీ చ = వట్టియు, అవేక్షితా = చూడబడినది, అస్య = ఈ, రాక్షసాదిపతేః = రాక్షసరా జైన, రావణస్య = రావణునియొక్క, వ్రణావశ్చ = వ్రణావము కూడా, చూడబడినది.

తా. రాక్షసుల విశేషమును, ఈ పురమును, రాక్షసాదిపతి యైన రావణుని వ్రణావమును చూచినాను.

మూ. యుక్తం తస్యాప్రమేయస్య సర్వసత్త్వరయోవతః,
సమాశ్వాసయితుం తార్యాం పతిదర్శనకాజ్ఞదీప్.

ప్ర. అ. సర్వసత్త్వదయావతః = సకలప్రాణులందు దయ గలవాడు, అవమేయస్య = తిరిగిరాని శక్తియు కాని ప్రభావము కలవాడూ అయిన, తస్య = ఆ రామునియొక్క, వతిరర్కసత్యాశీమ్ = తత్తయొక్క దర్శనమును కోరుచున్న, భార్యామ్ = భార్య యైన సీతను, సమాశ్వాసయితుమ్ = తిరగిరానిదేయటకు, యుక్తమ్ = యుక్తము.

తా. సకలప్రాణులందు దయ గల, తిరిగిరాని శక్తియు కాని ప్రభావము గల రాముని భార్య వతిరర్కసమునకై తల్లిదిల్లుచున్నది. ఈమెను ఓదార్చుట యుక్తము. 6.

మూ. ఆహమాశ్వాసయామ్యేనాం పూర్ణచన్ద్రనిభాననామ్,
అదృష్టదుఃఖాం దుఃఖారాం దుఃఖస్యాన్తమగచ్ఛతీమ్. 7

ప్ర. అ. పూర్ణచన్ద్రనిభాననామ్ = పూర్ణచంద్రునితో సమాన మైన ముఖము. కలదీ, అదృష్టదుఃఖామ్ = చూడనిదని దుఃఖము కలదీ, దుఃఖారామ్ = దుఃఖము చేత పీడింపబడినదీ, దుఃఖస్య = దుఃఖముయొక్క, అన్తమ్ = అంతమును, అగచ్ఛతీమ్ = పొందనిదీ అయిన, ఏనామ్ = ఈమెను, అహమ్ = నేను, అశ్వాసయామి = ఓదార్చెదను.

తా. పూర్ణచంద్రుని వంటి ముఖము గల ఈ సీత పూర్వ మెన్నడు ఇట్టి దుఃఖము లనుభవించలేదు. ఇప్పుడు దుఃఖాదురా లై ఈ దుఃఖమునకు అంతము చూడజాల కున్నది. అట్టి ఈమెను ఓదార్చెదను. 7

మూ. యద్యప్యహమిమాం దేవీం శోకోపహతచేతనామ్,
అనాశ్వాస్య గమిష్యామి దోషవర్గమనం భవేత్. 8

ప్ర. అ. శోకోపహతచేతనామపి = శోకముచేత పీడింపబడిన బుద్ధి గల లైనను, ఇమాం దేవీమ్ = ఈ దేవిని, అహమ్ = నేను, అనాశ్వాస్య = ఓదార్చు కుండగా, యది గమిష్యామి = వెళ్ళిన ట్లయితే, గమనమ్ = నా గమనము, దోషవత్ = దోషము గలదీ, భవేత్ = అగును.

తా. ఈ సీత శోకముచేత వికల మైన మనస్సుతో బాధపడుచున్నపుడు కూడ నేను ఈమెను ఓదార్చుకుండా తిరిగి వెళ్ళినచో నా గమనము పొరబాటే అగును. 8.

మూ. గతే హి మయి తత్రేయం రాజపుత్రీ యశస్విని,
పరిత్రాణమవిన్దన్తి జానకీ తీవరం త్యజేత్.

9

ప్ర. అ. మయి = నేను, తత్ర = అక్కడికి, గతే = వెళ్ళినవాడ నగు
చుండగా, యశస్విని = కీర్తిమంతురాలు, రాజపుత్రీ = రాజకుమారి అయిన, జానకీ
= సీత, పరిత్రాణమ్ = రక్షణమును, అవిన్దన్తి = పొందని రై, తీవరమ్ = తీవర
మును, త్యజేత్ = విడువవచ్చును.

తా. నేను తిరిగి వెళ్ళిపోయిన పిమ్మట రాజకుమారి, కీర్తిమంతురాలు
అయిన సీత, రక్షణోపాయ మేరీ లభించక ప్రాణత్యాగము చేయవచ్చును. 9

మూ. మయా త స మహాబాహుః పూర్ణచన్ద్రనిలాసనః,
సమాశ్వాసయితుం న్యాయ్యః సీతాదర్శనలాలసః.

10

ప్ర. అ. మహాబాహుః = గొప్ప బాహువులు కలవాడు, పూర్ణచన్ద్రని
లాసనః = పూర్ణచంద్రునితో సమాన మైన ముఖము కలవాడు, సీతాదర్శనలాలసః
= సీతాదర్శనమునందు ఆశ్వాస ప్తి కలవాడు అయిన, త స = ఆ రాముడు, మయా
= నాచేత, సమాశ్వాసయితుమ్ = ఓదార్చుటకు, న్యాయ్యః = తగినవాడు.

తా. పూర్ణచంద్రుని వంటి ముఖము కలవాడు, మహాబాహువు అయిన ఆ
రాముడు సీతను చూడవలె నని చాల ఆసక్తితో ఉన్నాడు. అర్థ రాముని ఓదార్చుట
కూడ నా కర్తవ్యము. 10

మూ. నిశాచరీణాం ప్రత్యక్షమనర్తం చాలిలాషితమ్,
కథన్ను ఖలు కర్తవ్యమిదం కృత్యగతో హ్యహమ్.

11

ప్ర. అ. నిశాచరీణామ్ = రాక్షసస్త్రీలయొక్క, ప్రత్యక్షమ్ = ఎదుట, అలి
లాషితమ్ = మాటలాడుట, అనర్తమ్ = తగినది కాదు. ఇదమ్ = ఇది, కథమ్ =
ఎట్లు, కర్తవ్యం ఖలు ను = చేయదగినదో, అహమ్ = నేను, కృత్యగతో హి =
కష్టాంతో ఉన్నాను కదా.

తా. రాక్షసస్త్రీల ఎదుట మాటలాడుట యుక్తము కాదు. ఇప్పుడు ఈ
పని నే నెట్లు చేయవలెనో కదా. నేను కష్టపరిస్థితిలో ఉన్నాను. 11

మూ. అనేన రాత్రిశేషేణ యది నాశ్వాస్యతే మయా;

సర్వతా నాస్తి సన్దేహః పరిత్యక్యతి తీవితమ్. 12

ప్ర. అ. అనేన = ఈ, రాత్రిశేషేణ = రాత్రియొక్క మిగిలిన భాగము లేత, మయా = నాచేత, నాశ్వాస్యతే యది = ఓరార్యుడకపోయినచో, తీవితమ్ = తీవితమును, పరిత్యక్యతి = విడువగలడు. సర్వతా = అన్ని విధముల, సన్దేహః = సందేహము, నాస్తి = లేదు.

తా. తెల్లవారే లోగా నేను ఈమెను ఓరార్చు కున్నచో తప్పక ఈమె ప్రాణములను త్యజించును. సందేహము లేదు. 12

మూ. రామశ్చ యది పృచ్ఛేన్నాం కిం మాం సీతాబ్రవీద్యరః,

కిమహం తం ప్రతి బ్రూయామసంతాప్య సుమధ్యమామ్.

ప్ర. అ. సీతా = సీత. మామ్ = నన్ను గూర్చి, కిమ్ = ఏమి, వరః = వరనమును, అబ్రవీత్ = వలెనెను అని, రామశ్చ = రాముడు, మామ్ = నన్ను, పృచ్ఛేద్యతి = అడిగిన ల్లయితే, సుమధ్యమామ్ = మంచి నడుము గల ఈ సీతను గూర్చి, అసంతాప్య = మాటలాడుకుండగా, అహమ్ = నేను, తం ప్రతి = ఆ రాముని గూర్చి, కిమ్ = ఏమి, బ్రూయామ్ = పలుకుదును.

తా. నేను సీతతో మాటలాడకుండానే వెళ్ళిన ఏమ్మరి — "సీత నాతో ఏమి చెప్పమన్నది" అని రాముడు అడిగినచో నే నాతనికి ఏమి సమాధానము చెప్పగలను. 13

మూ. సీతాసన్ధేకరహితం మామితస్త్వరయా గతమ్,

నిర్దహేదపి కాకుత్స్థః క్రుద్ధస్తీవ్రేణ చక్షుషా. 14

ప్ర. అ. సీతాసన్ధేకరహితమ్ = సీతాసందేకము లేనివాడ నై, ఇతః = ఇక్కడినుండి, త్వరయా = తొందరతో, గతమ్ = వెళ్ళిన, మామ్ = నన్ను, కాకుత్స్థః = రాముడు, క్రుద్ధః = కోపగించినవాడై, దీప్రేణ = దీప్ర మైన, చక్షుషా = నేత్రముతో, నిర్దహేదపి = తార్చివేయును కూడ.

తా. నేను సీత సందేక మేదీ దీనికొనకుండా, ఇక్కడినుండి తొందరగా వెళ్ళిపోయినచో రాముడు కోపించి దీప్ర మైన దృష్టితో తార్చివేయును గూడ.

మూ. యది చోద్యోజయిష్టామి తర్తారం రామకారణాత్,
వ్యర్థమాగమనం తస్య సనైన్యస్య తవిష్యతి. 15

ప్ర. అ. రామకారణాత్ = రాముని నిమిత్త మై, తర్తారమ్ = వ్రతు వైన
సుగ్రీవుని, యది త చోద్యోజయిష్టామి = వ్రయత్న వంతుని చేసినచో, సనైన్యస్య
= సైన్యముతో కూడిన, తస్య = ఆతనియొక్క, అగమనమ్ = రాక, వ్యర్థమ్ =
వ్యర్థము, తవిష్యతి = కాగండు.

తా. నేను సుగ్రీవుని రామునికి సాహాయ్యము చేయుటకై బయలుదేరదీసి
దీసుకొనివచ్చినచో, ఈలోగా నీర మరచించినచో నేనాసహదు వైన ఆతని రాక
వ్యర్థ మై పోవును. 15

మూ. అన్తరం త్వహమాసాద్య రాక్షసీనామిహ స్థిరః,
శనై రాశ్వాసయిష్టామి సంతాపరాహుళామిమామ్. 16

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, ఇహ = ఇక్కడ, స్థిరః = ఉన్నవాడ నై,
రాక్షసీనామ్ = రాక్షసత్వంతో, అన్తరమ్ = అవకాశమును, అసాద్య = పొంది,
సంతాపరాహుళామ్ = అధిక మైన దుఃఖము గల, ఇమామ్ = ఈమెను, శనైః =
మెల్లగా, రాశ్వాసయిష్టామి = ఓదార్చెదను.

తా. నేను ఇక్కడనే ఉండి, ఈ రాక్షసత్వము కొంచెము ఏమడుపాటుతో
ఉన్నప్పుడు చాలా దుఃఖపడుచున్న ఈ స్త్రీను మెల్లగా ఓదార్చెదను. 16

మూ. అహం త్వరితనుశ్చైవ వానరశ్చ విశేషతః,
వారం చోదాహరిష్టామి మానుషీమిహ సంస్కృతామ్.

ప్ర. అ. అహం తు = నేనైతే, త్వరితనుశ్చ = చాలా సూక్ష్మముగా
ఉన్నాను; విశేషతః = విశేషించి, వానరశ్చ = వానరుడను. ఇహ = ఇప్పుడు,
సంస్కృతామ్ = సంస్కృత మైన, మానుషీమ్ = మనుష్యసంబంధ మైన, వారం
త = బాక్కును కూడ, ఉదాహరిష్టామి = వరికగలను.

తా. ఇప్పుడు చాలా చిన్న శరీరముతో ఉన్న నేను, విశేషించి వానరుడనై
యుండి, సంస్కృత మైన మనుష్యబాక్కును ఉచ్చరించవలసి ఉన్నది.

ఏ. నేను చాలా దిన్న చైన శరీరము గల పాపకుడ నై ఉండి మనుష్య వాక్కుతో మాటలాడవలసి ఉన్నది. అప్పుడు నీర ఎట్టునమ్మును. అని ఈ శ్లోకభావ మై ఉండును. ఈ భావమే రాబోవు శ్లోకములో స్పష్టికరింపబడినది. నేను మనుష్యభాషలో మాటలాడరాను కాబట్టి ఈ రాక్షసస్త్రీలకు అర్థము కాదులే అను భావము అంత యుక్తముగా కనిపించదు. ఏ భాషలో మాటలాడినా నీరలో మాటలాడుదు రాక్షసస్త్రీలకు కనబడినచో ప్రమాదమే కదా. 16వ శ్లోకం దృష్ట్యా ఈ శ్లోకం అనవసరము. ఈ శ్లోకం ప్రార్యపాఠంలో లేదు. 17

మూ. యది వారం ప్రదాస్యామి ద్విజాతిరివ సంస్కృతామ్,
రావణం మన్యమానా మాం నీలా బీలా భవిష్యతి. 18
చానరస్య విశేషేణ కథం స్యాదలిఖాషణమ్.

ప్ర. అ. ద్విజాతిరివ = ద్విజాడు వలె, సంస్కృతామ్ = సంస్కృత మైన, వారమ్ = వాక్కును, ప్రదాస్యామి యది = ఇచ్చిన రైతే (వరికిన రైతే), నీలా = నీర, మామ్ = నన్ను, రావణమ్ = రావణునిగా, మన్యమానా = తం దురు, బీలా భవిష్యతి = భయపడగలరు. విశేషేణ = విశేషించి, చానరస్య = చానరునకు, అలిఖాషణమ్ = మాటలాడుట, కథమ్ = ఎట్లు, స్యాత్ = అగును.

తా. నేను ద్విజాడు వలె సంస్కృత మైన భాషలో మాటలాడినచో నన్ను రావణుడని తలచి నీర భయపడును. విశేషించి, చానరుడు మాటలాడుట అనునది అసంభావ్యము కదా. 18

మూ. అవశ్యమేవ వక్తవ్యం మానుషం వాక్యమర్థవత్,
మయా సాన్త్యయితుం శక్యా నాన్యథేయమనిన్దితా. 19

ప్ర. అ. అవశ్యమేవ = తప్పక, మయా = వారేత, అర్థవత్ = అర్థము గల, మానుషమ్ = మనుష్యసంబంధ మైన, వాక్యమ్ = వాక్యము, వక్తవ్యమ్ = చెప్పదగియున్నది. అనిన్దితా = వింటింపబడని, ఇయమ్ = ఈమె, అన్యథా = మరియొక విధముగా, సాన్త్యయితుమ్ = ఓదార్చుటకు, న శక్యా = శక్య మైనది కాదు.

తా. స్పష్ట మైన అర్థమును బోధించు మనుష్యవాక్కుతోనే మాటలా

కుట తవ్యదు. అట్లు కానితో, కోషరహిడురా లైన ఈ సీతను ఓదార్చుట ఎట్లు
తుడుతును? 19

మూ. నేయమాలోక్య మే రూపం తానకి తాషితం తథా, 20
రక్షోభిస్త్రాసితా పూర్వం భూయస్త్రాసం గమిష్యతి.

ప్ర. అ. పూర్వమ్ = ముందుగానే, రక్షోః = రాక్షసులచేత, త్రాసితా =
తయపెట్టబడిన, సా భయమ్ = అర్థి ఈ, తానకి = తానకి, మే = నాయొక్క,
రూపమ్ = రూపమును, తథా = మరియు, తాషితమ్ = తాషను, ఆలోక్య = చూచి,
భూయః = మరియు. త్రాసమ్ = తయమును, గమిష్యతి = పొందగలదు.

తా. నా రూపమును చూచి. నా తాషను వినగానే అసలే ఇంతవరకు
రాక్షసులచేత తయపెట్టబడు చున్న సీత మరియు ఇంకా తయవడును. 20

మూ. తతో తాతపరిత్రాసా శబ్దం కుర్యాన్మనస్వీనీ, 21
జానానా మాం విశాలాక్షి రావణం తామరూపిణమ్.

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, మనస్వీనీ = ఉత్తమ మైన మనస్సు కలదీ,
విశాలాక్షి = విశాలనేత్రములు కలదీ అయిన సీత, మామ్ = నన్ను, తామరూపి
ణమ్ = స్వేచ్ఛారూపము గల, రావణమ్ = రావణునిగా, జానానా = తలచు
చున్నదై, తాతపరిత్రాసా = పుట్టిన తయము కలదై, శబ్దమ్ = శబ్దమును,
కుర్యాత్ = చేయును.

తా. పరవ ఉత్తమ మైన మనస్సు గల ఈ విశాలాక్షి, నన్ను ఇచ్చాను
సారముగా రూపములు దరించగలిన రావణుడే అని తావింది, తయపడి అరవ
వచ్చును. 21

మూ. సీతయా చ కృతే శబ్దే సహసా రాక్షసిగణః, 22
నానాప్రహరణో మోరః సమేయాదన్తకోవమః.

ప్ర. అ. సీతయా = సీతచేత, శబ్దే = శబ్దము, కృతే = చేయబడిన దగు
తుండగా, సహసా = వెంటనే, నానాప్రహరణః = అనేకవిధము లైన అయుధ
ములు గల, మోరః = తయంకర మైన, అన్తకోవమః = యమునితో సమాన
మైన, రాక్షసిగణః = రాక్షసశ్రీం సముదాయము, సమేయాత్ = గూమిగూడును.

తా. సీత భయపడి అరచగానే, యముని వలె భయంకర మైన రాక్షస స్త్రీల సముదాయము, అనేకవిధములైన ఆయుధములు ధరించి సుమిగూడి వచ్చును. 22

మూ. తతో మాం సంపరిక్షిప్య సర్వతో వికృతాననాః, 23
వదే చ గ్రహణే లైవ కుర్ముర్యత్నం యథాబలమ్.

ప్ర. తా. తతో = అటు ఏమ్మట, వికృతాననాః = వికృతములైన ముఖములు గల ఆ రాక్షసస్త్రీలు, మామ్ = నన్ను, సర్వతో = అన్ని వైపులనుండి, సంపరిక్షిప్య = చుట్టుముట్టి, వదే చ = చంపుటయందు, గ్రహణే లైవ = పట్టుకొనుటయందు, యథాబలమ్ = వారి శక్త్యనుసారముగా, యత్నమ్ = ప్రయత్నమును, కుర్ముః = చేయుదురు.

తా. వికృతములైన ముఖములు గల ఆ రాక్షసస్త్రీలు, నన్ను నలుమూలలనుండి చుట్టుముట్టి, పట్టుకొనుటకూ, చంపుటకూ వారి బలము నంతా ప్రయోగించి ప్రయత్నము చేయుదురు. 23

మూ. గృహ్య కాఖా ప్రకాఖాశ్చ స్కన్ధాంశ్చ త్రమశాలినామ్,
దృష్ట్వా విపరిదావనమ్ తవేయుర్పయశజ్జితాః.

ప్ర. తా. ఉత్తమశాలినామ్ = ఉత్తమములైన వృక్షములయొక్క, కాఖాః = కొమ్మలను, ప్రకాఖాశ్చ = రిన్న కొమ్మలను, స్కన్ధాంశ్చ = మ్రానులను, గృహ్య = గ్రహించి, విపరిదావనమ్ = పరుగెత్తుచున్న నన్ను, దృష్ట్వా = చూచి, తయశజ్జితాః = భయముచేత శంక గలవారు, తవేయః = అగుదురు.

తా. అప్పుడు నేను వాళ్లకు తొరకమందా మహావృక్షముల కొమ్మలూ, రిన్న కొమ్మలూ, మ్రానులూ, పట్టుకొని ఇటు అటు పరుగెత్తుచుండగా చూచి వాళ్లకు భయము, శంక కలుగును. 24

మూ. మమ రూపం చ సంప్రేక్ష్య వనే విచరతో మహత్, 25
రాక్షసోఽథ యవిత్రస్తా తవేయుర్వికృతాననాః.

ప్ర. తా. వికృతాననాః = వికృతములైన ముఖములు గల, రాక్షసాః = రాక్షసస్త్రీలు, తవే = వనమునందు, విచరతో = స్థిరచరించుచున్న, మమ = నా

యొక్క, మూర్త = పెద్ద దైన, దూవమ్ = దూవమును, సంప్రేక్ష్య = చూచి, భయవిక్రస్తాః = భయభారమువలన భయపడినవారు, భవేయః = అగుదురు.

తా. నేను వనములో తిరుగుచున్నప్పుడు, నా పెద్ద ఆకారమును చూచి వికృతములములు గల ఈ రాక్షసస్త్రీలు భయపడుదురు. 25

మూ. తతః కురుక్మః సమాహ్వానం రాక్షసో రక్షసామపి. 26
రాక్షసేన్ద్రనియుక్తానాం రాక్షసేన్ద్రనివేశనే.

ప్ర. అ. తతః = అటు ఏమ్మట, రాక్షసః = రాక్షసస్త్రీలు, రాక్షసేన్ద్రనివేశనే = రావణుని గృహములో, రాక్షసేన్ద్రనియుక్తానామ్ = రావణునిచేత నియమింపబడిన, రక్షసామ్ అపి = రాక్షసులయొక్క కూడ, సమాహ్వానమ్ = ఆహ్వానమును, కురుక్మః = చేయుదురు.

తా. ఏమ్మట ఆ రాక్షసస్త్రీలు రావణుని గృహములో ఆతనిచేత నియమింపబడి ఉన్న రాక్షసులను కూడ పిలిచెదరు. 26

మూ. తే శూలశక్తినిష్క్రింశవివిధాయుధపాణయః, 27
ఆపతేయ్యుర్విమర్షేఽస్మిన్వేగేనోద్వేగకారణాత్.

ప్ర. అ. తే = వారు, అస్మిన్ = ఈ, విమర్షే = యుద్ధమునందు, శూలశక్తినిష్క్రింశవివిధాయుధపాణయః = శూలములు, ఐర్ధములు అనేకవిధములైన ఆయుధములు హస్తమునందు కలవారై, ఉద్వేగకారణాత్ = భయావేశమువలన, వేగేన = వేగముతో, ఆపతేయః = వచ్చి పడుదురు.

తా. అప్పుడు ఆ రాక్షసులు, భయావేశముతో, శ్రమముగా, శూలములు, శక్తులు, ఐర్ధములు మొదలైన ఆయుధములు ధరించి యుద్ధమునకు దిగుదురు.

మూ. సంరుద్ధనైస్తు పరితో విధమన్ రక్షసాం బలమ్, 28
శక్నుయాం న తు సంప్రాప్తం పరం పారం మహోదరే.

ప్ర. అ. లైః = వాళ్ళచేత, పరితః = చుట్టూ, సంరుద్ధః = అర్థగింపబడినవారైనై, రక్షసామ్ = రాక్షసులయొక్క, బలమ్ = నైస్యమును, విధమన్ =

ఎగురగొట్టుచు, మహాదధి = మహాసముద్రముయొక్క, వరం పొరవ = అవతరి
 ఉడును, సంప్రాప్తమ్ = పొందుటకు, న శక్నుయామ్ = సమర్థుడను కాజాలను.

రా. వాక్కుందరూ నలుమూలలా చుట్టుముట్టిగా, ఆ రాక్షసనైన్యమును
 సంహరించుట నేను సముద్రము అవలి ఉడును తేరకాంకపోవచ్చును. 27

మూ. మాం వా గృష్టియురాప్లుత్య బహవః శీఘ్రకారిణః, 29
 స్యాదియం చాగృహీతార్థా మను చ గ్రహణం భవేత్.

ప్ర. ఆ. శీఘ్రకారిణః = శీఘ్రముగా వనిచేయు, బహవః = రాంతుంది
 రాక్షసులు, అప్లుత్య = నాపైకి ఎగిరి, మామ్ = నన్ను, గృష్టియుః వా =
 గ్రహింపవచ్చును. ఇయం చ = ఈ సీత, అగృహీతార్థా = తెలియదని విష
 యము గంది, స్యాత్ = అగును. మను = నాయొక్క, గ్రహణం చ = గ్రహణము
 కూడ, భవేత్ = అగును.

రా. లేదా - ఈ రాక్షసులలో చాలా చురుకైనవాళ్లు కొందరుంది. నామీద
 చుమికి, నన్ను చుట్టకొనవచ్చును. అప్పుడు సీతకు నేను వచ్చిన విషయమే
 తెలియకుండా పోవును. నేనా చుట్టబడిపోవుదును. 28

మూ. హింసాచిరుచయో హింస్యరిమాం వా జనకాత్మజామ్, 30
 వివన్నం స్యాత్తతః కార్యం రామసుగ్రీవయోరిదమ్.

ప్ర. ఆ. వా = లేదా, హింసాచిరుచయః = హింసయందు అసక్తి గల ఈ
 రాక్షసులు, ఇమామ్ = ఈ, జనకాత్మజామ్ = సీతను, హింస్యః = చంపిచేయ
 వచ్చును. తతః = అటుపిమ్మట, రామసుగ్రీవయోః = రామసుగ్రీవులయొక్క,
 ఇదమ్ = ఈ, కార్యమ్ = కార్యము, వివన్నం స్యాత్ = చెడిపోవును.

రా. లేదా, హింసాప్రియు లైన ఈ రాక్షసులు సీతను చంపిచేయ
 వచ్చును. అట్లు జరిగినచో రామసుగ్రీవుల ఈ కార్యము చెడిపోవును. 30

మూ. ఉద్దేశే నష్టమార్గేఽస్మిన్ రాక్షసైః పరిహరితే, 31
 సాగరేణ పరిక్షిప్తే గుప్తే వసతి తానకి.

ప్ర. ఆ. తానకి = తానకి, నష్టమార్గే = నష్టమైన మార్గములు గల (దారులు

లేని), రాక్షసై = రాక్షసులచేత, పరివారితే = చుట్టబడిన, సాగరేణ = సాగరము
చేత, పరిక్షిప్తే = చుట్టబడిన, గుప్తే = రహస్యమైన, అన్మిన్ = ఈ, ఉద్భవే =
ప్రదేశమునందు, పసతి = నివసించుచున్నది.

తా. తానది రహస్య మైన ప్రదేశములో నివసించుచున్నది. ఇక్కడికి
చేరుటకు దారులు లేవు. దీని చుట్టూ సముద్ర మున్నది. రాక్షసులు అన్ని
మూలలా నింది రక్షించుచున్నాడు. 31

మూ. విశస్తే వా గృహీతే శా రక్షోదిర్మయి సంయుగే, 32
సాన్యం పశ్యామి రామస్య సహాయం కార్యసాధనే.

ప్ర. ఆ. మయి = నేను, సంయుగే = యుద్ధమునందు, రక్షోది = రాక్షసుల
చేత, విశస్తే వా = చంపబడినా. గృహీతే వా = వట్టుకొనబడినా, రామస్య = రాము
నకు, కార్యసాధనే = కార్యమును సాధించుటయందు. అన్యమ్ = మరియొక,
సహాయమ్ = సహాయుని, న పశ్యామి = చూడను.

తా. యుద్ధములో నన్ను రాక్షసులు చంపివేసినా, బంధించినా, ఈ లంకకు
వచ్చి సీతాన్యైషణకార్యమునందు రామునకు సహాయము చేసేవాడు మరొక
దెవ్వడూ నాకు కనబడుటలేదు. 32

మూ. విమృశంక్ష్వ న పశ్యామి యో హతే మయి వానరః, 33
శతయోజనవిస్తీర్ణం లఙ్ఘయేత మహోదరిమ్.

ప్ర. ఆ. మయి = నేను, హతే = చంపబడినవాడ నగుచుండగా, యః =
ఏ, వానరః = వానరుడు, శతయోజనవిస్తీర్ణమ్ = నూరు యోజనముల వెడల్పు
గల, మహోదరిమ్ = మహాసముద్రమును, లఙ్ఘయేత = లంఘించునో, విమృశన్.
త = ఆలోచించి గూడ. న పశ్యామి = చూడను.

తా. నన్ను ఏళ్లు చంపివేసినరో, శతయోజనవిస్తీర్ణ మైన ఈ మహా
సముద్రమును లంఘింపగల వానరు దెవ్వడూ. ఎంత ఆలోచించినా, నాకు కన
బడుట లేదు. 33

మూ. కామం హస్తుం సమర్థోఽస్మి నహస్రాణ్యపి రక్షసామ్,
న తు శక్యామి సంప్రాప్తం పరం పాఠం మహోదరే..

ప్ర. అ. రక్షసామ్ = రాక్షసులయొక్క, సహస్రాణ్యపి = సహస్రములను కూడా, హస్తమ్ = చంపుటకు, సమర్థః = సమర్థుడను, అస్మితామమ్ = తవృక అయి ఉన్నాను. తు = కాని, మహోదధేః = మహాసముద్రముయొక్క, వరం పారమ్ = అవలి ఒడ్డును, సంప్రాప్తమ్ = చేరుటకు, న శక్యమి = సమర్థుడను కాజాలను.

తా. వేలకొలది రాక్షసులను కూడ చంపుటకు తగిన సామర్థ్యము నాకున్నది. నిజమే! కాని అంత యుద్ధము లేనిన ఏమ్మట మహా సముద్రము అవతలి ఒడ్డు చేరు సామర్థ్యము నాకు ఉండకపోవచ్చును. 34

మూ. అసత్కాని చ యుద్ధాని సంశయో మే న రోచతే, 35
కశ్య నిసంశయం కార్యం కుర్యాత్ప్రాప్తా ససంశయమ్.

ప్ర. అ. యుద్ధాని = యుద్ధములు, అసత్కాని చ = అసత్య మైనవి కూడ. సంశయః = సంశయము, మే = నాకు. న రోచతే = ఇష్టము కాదు. కః = ఏ, ప్రాప్తా = బుద్ధిమంతుడు, నిసంశయమ్ = సంశయము లేని, కార్యమ్ = కార్యమును, ససంశయమ్ = సంశయముతో కూడినదానినిగా, కుర్యాత్ = చేయును.

తా. యుద్ధముతో అయాపజయములు అనిశ్చితములు. నాకు సంశయ ఇష్టము కాదు. బుద్ధిమంతుడైన దైనా సంశయము లేని వనిని సంశయాస్పదము చేయునా? 35

మూ. ప్రాణత్కాగశ్య వైరేహ్యో తవేదనభిలాషజే, 36
ఏష రోషో మహన్తి స్యాన్మమ సీలాభిలాషజే.

ప్ర. అ. అనభిలాషజే = మాటలాడకపోవుట జరిగినచో, వైరేహ్యః = సీతయొక్క, ప్రాణత్కాగశ్య = ప్రాణత్కాగము, తవేత్ = అగును. సీలాభిలాషజే = సీతతో మాటలాడుట జరిగినచో, మమ = నాకు, ఏషః = ఈ, మహన్ = గొప్ప, రోషః = రోషము, స్యాత్ = అగును.

తా. నేను సీతతో మాటలాడకుండా వెళ్ళిపోయినచో సీత ప్రాణత్కాగము చేయవచ్చును. సీతతో మాటలాడినచో నాకు ఈ విధముగ అవది సంకల్పించవచ్చును. 36

మూ. దూతాశ్చార్థా వినశ్యంతి దేశకాంఛిరోధితాః, 37

విక్లబం దూతమాసాద్య తమః సూర్యోదయే యతా.

ప్ర. ౪. విక్లబమ్ = వ్యాకుల మైన చిత్తము గల, దూతమ్ = దూతను, ఆసాద్య = పొంది, దూతాః = సిద్ధముగా ఉన్న, అర్థాః = కార్యములు, దేశకాంఛిరోధితాః = దేశకాంక్షములకు విరుద్ధముగా చేయబడిన వై, సూర్యోదయే = సూర్యోదయ సమయమునందు, తమః యతా = ఏకదా వలె, వినశ్యంతి = నశించును.

తా. వలోన్ముఖముగా ఉన్న కార్యములు కూడ వివేకకూన్మ్యు లైన దూత చేరిలో పడి, సూర్యోదయము కాగానే తమస్సు లొంగి నట్లు నశించును. 37

మూ. అర్థానర్థానరే బుద్ధిర్నిశ్చితాపి స శోభతే, 38

మారయన్తి హి కార్యాణి దూతాః పణ్డితమానినః.

ప్ర. ౪. అర్థానర్థానరే = రాధనష్టముల మధ్య, బుద్ధిః = బుద్ధి, నిశ్చితాపి = నిశ్చిత మైనను, స శోభతే = ప్రకాశించదు, పణ్డితమానినః = వండితుల మని తరచు, దూతాః = దూతలు, కార్యాణి = కార్యములను, మారయన్తి హి = చెడ గొట్టుదురు గదా.

తా. ఏది లాతకరమో, ఏది నష్టమును కలిగించునో నిర్ణయించుకొన్న కార్యమునందు కూడ, వివేకహీను లైన దూతలను నియమించినచో ఆ కార్యములు సఫలములు కావు. ఎందుచేత ననగా, వండితుల మను దురభిమానము గల దూతలు కార్యములను చెడగొట్టుదురు. 38

మూ. స వినశ్యే త్కథం కార్యం వైక్లబ్యం స కథం తవేత్,

లబ్ధినం త సముద్రస్య కథం న స వృతా తవేత్.

ప్ర. ౪. కార్యమ్ = కార్యము, కథమ్ = ఎట్లు, స వినశ్యేత్ = నశించు కుండా ఉండును, వైక్లబ్యమ్ = బుద్ధివ్యాకులత్వము, కథమ్ = ఎట్లు, స తవేత్ = కలుగదు, సముద్రస్య = సముద్రముయొక్క, లబ్ధినం త = లంఘనము కూడ, కథంను = ఎట్లు, వృతా = వ్యర్థము; స తవేత్ = కాకుండును.

తా. ఇప్పుడు నే నేవిధముగా ప్రవర్తించినచో కార్యము చెడిపోకుండా

ఉండును? బుద్ధికి వ్యాకులత్వము కలుగకుండా ఉండును నేను చేసిన ఈ సముద్రలంఘనము విగ్రహము కాకూడ దన్నచో నే నేమి చేయవలెను? 39

మూ. కథం ను ఖలు వాక్యం మే శృణుయాన్మోద్విజేత వా.
ఇతి సందిన్త్య హనుమాంశ్చకార మతిమాన్మతిమ్. 40

ప్ర. అ. (సీత). మే వాక్యమ్=నా మాటను, కథం ను=ఎట్లు, శృణు యాత్=వినును? న ఉద్విజేత వా=దయవడకుండా కూడ ఉండును. ఇతి=ఇట్లు, సందిన్త్య=అలోచించి, మతిమాన్=బుద్ధిమంతు డైన, హనుమాన్=హనుమంతుడు, మతిమ్=బుద్ధిని, చకార=చేసెను.

తా. సీత నా మాటలు విని దయవడకుండా ఉండుటకు ఉపాయ మేమి? బుద్ధిమంతు డైన హనుమంతుడు ఈ విధముగా అలోచించి తా నేమి చేయవలెనో నిశ్చయించుకొనెను. 40

మూ. రామమక్లిష్టకర్మాణం సుఖస్థుమనుకీర్తయన్,
నై నాముద్యేజయిష్యామి తద్భస్మగతమానసామ్. 41

ప్ర. అ. అక్లిష్టకర్మాణమ్=క్షేణము లేని కర్మలు కలవాడు, సుఖస్థుమ్=ఉత్తములందుపూ అయిన, రామమ్=రాముని గూర్చి, అనుకీర్తయన్=కీర్తించి నచో, తద్భస్మగతమానసామ్=ఆ బంధువునే పొందిన మనస్సు గల, ఏనామ్=ఈమెను, నోద్యేజయిష్యామి=దయ పెట్టను.

తా. సీత మనస్సు అత్యుత్తమంబు వైన రామునియందే లగ్నమై ఉన్నది. శ్రమవడకుండా వసుండు చేయ గల సమర్థుడూ, ఉత్తమంబుపూ అయిన రాముణ్ణి గూర్చి కీర్తించినచో ఈమె దయవడకుండా ఉండును. 41

మూ. ఇక్షాకూడాం వరిష్ఠస్య రామస్య విదితాత్మనః.
శుభాని ధర్మయుక్తాని వచనాని సమర్పయన్. 42

క్రావయిష్యామి సర్వాణి మధురాం ప్రబ్రువన్ గిరమ్. 43
శ్రద్ధాస్యతి యథాహీయం తథా సర్వం నమాదరే.

ప్ర. అ. ఇక్షాకూడామ్=ఇక్షాకురాజులలో, వరిష్ఠస్య=గొప్పవా డైన, విదితాత్మనః=ప్రసిద్ధ మైన బుద్ధి గల, రామస్య=రామునకు సంబంధించిన,

శుభాని = మంగళవ్రదము లైన, వచనాని = వచనములను, సమర్పయన్ = సమర్పించుచు, (వలుకుచు), మధురామ్ = మధుర మైన, గిరమ్ = వాక్కును, ప్రబ్రువన్ = పలుకుచు, సర్వాణి = అన్నింటిని, శ్రావయిష్యామి = వినిపింపజేసెదను. ఇయమ్ = ఈమె, యథా = ఎట్లు, శ్రద్ధాస్యతి = నమ్మగలదో, సర్వమ్ = సమస్తమునూ, సమాకరే = చేసెదను.

తా. ఇబ్బాకువంశరాజులలో శ్రేష్ఠుడూ, ప్రసిద్ధ మైన బుద్ధి కలివాడూ అయిన, రామునకు సంబంధించిన, మంగళవ్రదము లైన వచనములు వలుకుచు మధురముగా మాటలాడుచు, రామాకుం అన్ని కార్యములను ఈమెకు వినిపించెదను. ఈమెకు బాగా నమ్మకము కలుగు నట్లు చేసెదను. 42, 43

మూ. ఇతి స బహువిధం మహానుభావో
జగతివలేః ప్రమదామవేక్షమాణః,
మధురమవితథం జగాద వాక్యం
ద్రుమవిటపాంతరమాస్థితో హనూమాన్.

44

ఇత్యాదౌ శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సుందరకాండే
త్రింశః సర్గః.

ప్ర. అ. మహానుభావః = గొప్ప ప్రభావము గల, సః హనూమాన్ = ఆ హనుమంతుడు, ద్రుమవిటపాంతరమ్ = చెట్ల కొమ్మల మధ్యభాగమును, అస్థితః = ఆధిష్ఠించి ఉన్నవాడై, జగతివలేః = భూమికి ఆదివరకి యైన రామునియొక్క, ప్రమదామ్ = భార్య యైన సీతను, అవేక్షమాణః = చూచుచు, బహువిధమ్ = అనేకవిధము లైన, అవితథమ్ = వ్యర్థము కాని, వాక్యమ్ = వాక్యమును, ఇతి = ఇట్లు, జగాద = వరితెను.

తా. గొప్ప ప్రభావము గల ఆ హనుమంతుడు చెట్ల కొమ్మల మధ్య భాగముండి సీతను చూచుచు మధురములు, వ్యర్థము కానివి, అనేక విధములు అయిన మాటలు ఇట్లు వరితెను. 44

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవాఙ్మణ్డినమొనందు
సుందరశాండలో మువ్వదప సర్గ సమాప్తము.

అథ ఏకత్రింశః సర్గః

[హనుమంతుడు నీచకు కనబడకుండా ఉండి అచేతన రాముని కథ వినివీచుట].

మూ. ఏవం బహువిధాం చింతాం చింతయిత్వా మహాకపి,
సంశ్రవే మధురం వాక్యం వైదేహ్యో వ్యాజహార హ. 1

ప్ర. ౪. మహాకపి = హనుమంతుడు, ఏవమ్ = ఇట్లు, బహువిధామ్ = అనేకవిధము లైన, చింతామ్ = చింతన, చింతయిత్వా = చింతించి, వైదేహ్యః = సీతయొక్క, సంశ్రవే = వినుకరియందు, మధురమ్ = మధుర మైన, వాక్యమ్ = వాక్యమును, వ్యాజహార హ = పలికెను.

తా. హనుమంతుడు ఈ విధముగా బహువిధముల అలోచించి, సీతకు విన బడునట్లుగా మధుర మైన వాక్యమును పలికెను 1

మూ. రాజా దశరథో నామ రథకుశ్చరవాణిమాన్,
పుణ్యక్షీరో మహాక్షీర్తిరీశ్వరకూజాం మహాయశాః. 2

ప్ర. ౪. రథకుశ్చరవాణిమాన్ = రథములు, ఏనుగులు, గుట్టములూ కల వాడు, పుణ్యక్షీరిః = పుణ్య మైన స్వభావము కలవాడు, మహాక్షీర్తిః = గొప్ప కీర్తి కలవాడు, ఇశ్వరకూజామ్ = ఇశ్వరులవంశరాజులలో, మహాయశాః = గొప్ప కీర్తి కలవాడు అయిన, దశరథో నామ = దశరథుడను పేరు గల, రాజా = రాజు (ఉండెను.)

తా. ఇశ్వరులవంశములలో గొప్ప యశస్సు గల, పుణ్యస్వభావవంతుడైన దశరథు డనే రాజు ఉండెను. అతడు రథగజాశ్వసైన్యములతో మహా బలవారి యై గొప్ప కీర్తి కలవా డై ఉండెను. 2

మూ. రాజర్షీతాం గుణశ్రేష్ఠత్వసా చర్చితిః సమా,
చక్రవర్తికులే జాతః పురస్కరనమో జలే. ౩

ప్ర. అ. (అతడు), రాజర్షీతామ్ = రాజర్షులలో, గుణశ్రేష్ఠః = గుణముల
చేత శ్రేష్ఠుడు. తవసా = తవస్సుచేత, యిషితిః = యిషిశ్శబ్దంతో, సమా = సమా
నుడు. చక్రవర్తికులే = చక్రవర్తుల కులమునందు, జాతః = పుట్టినవాడు. జలే =
బలమునందు, పురస్కరనమా = దేవేంద్రునితో సమానుడు.

తా. ఆ దశరథుడు గుణముచేత రాజర్షులందరిలోను శ్రేష్ఠుడు. తవస్సు
చేత యిషులతో సమానుడు. చక్రవర్తుల కులమునందు పుట్టినవాడు. బలములో
దేవేంద్రునితో సమానుడు. ౩

మూ. అహింసారతిరక్షురో మృణీ సత్యవరాక్రమః,
ముఖ్యశ్రేష్ఠాకువంశస్య లక్ష్మీవాన్ లక్ష్మీవర్ధనః. 4

ప్ర. అ. (అతడు), అహింసారతిః = అహింసయందు ఆసక్తి కలవాడు.
అక్షురః = నీచుడు కానివాడు. మృణీ = దయ గలవాడు. సత్యవరాక్రమః = సత్య
మైన వరాక్రమము గలవాడు. ఇష్టాకువంశస్య = ఇష్టాకువంశమునకు, ముఖ్యశ్రే
ష్ఠా = ముఖ్యుడు. లక్ష్మీవాన్ = లక్ష్మ్యర్థము గలవాడు. లక్ష్మీవర్ధనః = లక్ష్మిని వృద్ధి
పొందించువాడు.

తా. ఆ దశరథుడు అహింసావరుడు. నీరస్వభావము లేనివాడు. దయా
శీలుడు సత్యమైన వరాక్రమము గలవాడు. ఇష్టాకువంశములో చాలా వ్రతాస
మైనవాడు. లక్ష్మ్యర్థసంపన్నుడు. లక్ష్మ్యర్థమును పెంపొందించువాడు. 4

మూ. పార్థివవృక్షానై ర్యుక్తః పృథుశ్చిః పార్థివర్షతః,
పృథివ్యాం చతురస్తాయాం విశ్రుతః శుభదః శుభీ. 5

ప్ర. అ. (అతడు), పార్థివవృక్షానైః = రాజలక్షణములతో, యుక్తః =
కూడినవాడు. పృథుశ్చిః = గొప్ప లక్ష్మ్యర్థము కలవాడు. పార్థివర్షతః = రాజ
లలో శ్రేష్ఠుడు. చతురస్తాయామ్ = నాలుగు అంతములు (సరిహద్దులు) గల,
పృథివ్యామ్ = భూమియందు, విశ్రుతః = ప్రసిద్ధుడు. శుభదః = శుభమును ఇచ్చు
వాడు. శుభీ = శుభవంతుడు.

తా. (ఆ రకరథమహారాజు) ఉత్తమ రాజ లక్షణములు కలివాడు. గొప్ప బలవ్యయము కలివాడు. రాజులలో శ్రేష్ఠుడు. నాలుగు సముద్రముల వరకు వ్యాపించిన భూమిలో వ్రసియున్నాడు. తాను సుఖపడుచు ఇతరులను కూడ సుఖ పెట్టువాడు. 6.

మూ. తస్య పుత్రః ప్రియో జ్యేష్ఠస్తారాధిపనిభాననః.

రామో నామ విశేషజ్ఞః శ్రేష్ఠః సర్వధనుష్కరామ్. 6

ప్ర. అ. తస్య = ఆ రకరథునకు, ప్రియో = ఇష్ట మైనవాడు, తారాధిప నిభాననః = చంద్రునివంటి ముఖము గలివాడు, విశేషజ్ఞః = విశేషములను, ఎరిగినవాడు, సర్వధనుష్కరామ్ = సకలధనుర్థులలో, శ్రేష్ఠః = శ్రేష్ఠుడాయిన, రామో నామ = రాము డను పేరు గల, జ్యేష్ఠః పుత్రః = జ్యేష్ఠపుత్రుడు. (అన్తి = ఉన్నాడు.)

తా. ఆ రకరథునకు ప్రియు డైన రాము డను పేరు గల జ్యేష్ఠపుత్రుడు. ఉన్నాడు. ఆతడు చంద్రుని వంటి ముఖము కలివాడు. మానవులలోను, ఇతర వస్తువులలోను ఉన్న విశేషమును గుర్తించ సమర్థుడు. ధనుర్థు లందరిలో శ్రేష్ఠుడు. 6.

మూ. రక్షితా స్వస్య వృత్తస్య స్వజనస్య చ రక్షితా,

రక్షితా జీవలోకస్య దర్మస్య చ పరంతపః. 7

ప్ర. అ. పరంతపః = శత్రువులను తాదించ గల ఆ రాముడు, స్వస్య = తన సంబంధ మైన, వృత్తస్య = చరిత్రమునకు, రక్షితా = రక్షకుడు. స్వజనస్య = స్వజనమునకు, రక్షితా = రక్షకుడు. జీవలోకస్య = ప్రాయుల సముదాయమునకు, దర్మస్య చ = దర్మమునకు, రక్షితా = రక్షకుడు.

తా. శత్రువులను వీడించు ఆ రాముడు తన సకలవడికలో ఎట్టి లోప ముదా లేకుండా రక్షించుకొనుచుండును. తన వాళ్ళను, సకలజీవలోకమును, సకలదర్మములను రక్షించువాడు. 7

మూ. తస్య సత్కావీనస్థస్య వృద్ధస్య వచనాత్పితూ,

సభార్యః సహ చ బ్రాత్రా వీరః ప్రవాణిర్హో వనమ్. 8

ప్ర. ౪. సత్యాదిసప్తస్య = సత్య మైన సంగర్పము గల, వృద్ధస్య = వృద్ధుడైన, పిరుః = తండ్రి యైన, తస్య = ఆ దశరథునియొక్క, వరసాత్ = వరసమువలన, పిరః = పిరుడైన ఆ రాముడు, సభార్యః = తార్యతో కూడినవాడై, సహ చక్రాత్రా = సోదరునితో కూడ కూడిన వాడై, పసమ్ = వనమును గూర్చి, ప్రవాళితః = వనవాసము వలనబడెను.

కా. సర్వ మైన సంకల్పము గలవారు, తన రంధ్రీ, వృద్ధుడూ అయిన
ఈ దశరథమహారాజా అట్లచేత వీరు వ్రేసిన రాముడు భార్యతోను, సోదరుని
తోను అరణ్యమునకు ప్రవాసము వెళెను. కి

మూ. తేన తత మహారణ్యే మృగయాం పరిభావతా.

రాక్షసా నిహతాః శూరా బహవః కామరూపిణః, 9

ప్ర. ౪. క్రత=క, మహారణ్యే=మహారణ్యమునందు, మృగయామ్=వేటను గూర్చి, పరిరావతా=పరుగెత్తుచున్న, తేన=క రామునిచేత, కూరా=కూరులు, కామరూపిణి=స్వేచ్ఛారూపము గలవాడు అయిన, విహవః=అనేకులు, రాక్షసాః=రాక్షసులు, నిహతాః=చంపలదినాడు.

తా. ఆ అరణ్యములో, వేటాడు సందర్భములో ఆ రాముడు తూర్పువైపు
స్వర్ణాక్షరపత్రములు అయిన దారములచే రాక్షసులను సంహరించెను. 9

మూ. జనస్థానవధం | శుక్లా హతో చ ఖరదూషతో.

తర న్యమరూపహృతా జ్ఞానః కావతేజ తు, 10

వజ్రయ్యర్థా వనే రామం మృగరూపేణ మాయయా.

ప్ర. అ. కతః = అటు పిమ్మట, జనస్థానవరమ = జనస్థానములోని రాక్షసుల వరము, హలో = చంపబడిన, ఖరదూషణో చ = ఖరదూషణమును గూర్చి, క్రత్వా = విని, వనే = వనమునందు, రామమ్ = రాముని, మృగదావేణ = మృగముయొక్క దూవముచేత, మాయయా = మాయచేత, వజ్రయిక్తా = వందించి, రావణేన = రావణునిచేత, జానకీ = జానకి, అమర్దావహృతా = కోవముచే అవహరించబడినది.

డా. పిమ్మిటి, రావణాసుర సహస్రసముద్రోని రాక్షసుల వరము, అరక్ష-ప్రణామ

వధను విని, కోవముతో మాయామృగదూతముచేత అరణ్యములో రామని వందించి, తానకిని అవహరించెను. 10

మూ. స మార్గమాణస్తాః దేవీం రామః సీరామనిన్దితామ్,
అనసాద వనే మిత్రం సుగ్రీవం నామ వానరమ్.

ప్ర. అ. సః రామః = ఆ రాముడు, అనిన్దితామ్ = నిందించబడని, దేవీమ్ = దేవి యైన, తాం సీతామ్ = ఆ సీతను, మార్గమాణః = వెదకుచు, వనే = వనమునందు, సుగ్రీవం నామ = సుగ్రీవు డను పేరు గల, వానరమ్ = వానరుని, మిత్రమ్ = మిత్రునిగా, అనసాద = పొందెను.

తా. రాముడు ఎట్టి దోషములూ లేని ఆ సీతాదేవిని వెదకుచు, అరణ్యములో సుగ్రీవు డనే వానరునితో మైత్రి చేసికొనెను. 11

మూ. తతః స వాలినం హర్తా రామః పరపురంజయః,
ప్రాయచ్చర్మపిరాజ్యం తక్కుగ్రీవాయ మహాబలిః.

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, పరపురంజయః = శత్రుపురములను జయించువాడు, మహాబలిః = గొప్ప బలము గలవాడు అయిన, సః రామః = ఆ రాముడు, వాలినమ్ = వాలిని, హర్తా = చంపి, తత్ = ఆ, కపిరాజ్యమ్ = వానర రాజ్యమును, సుగ్రీవాయ = సుగ్రీవునకు, ప్రాయచ్చర్మ = ఇచ్చెను.

తా. పిమ్మట, శత్రుపురములను జయించు, మహాబలులైన ఆ రాముడు వాలిని చంపి ఆ వానరరాజ్యమును సుగ్రీవునకు ఇచ్చెను. 12

మూ. సుగ్రీవేదాపి సందిష్టా హరయః కామరూపిణః,
దిశు సర్వాసు తాం దేవీం విచిన్వన్తి సహస్రశః.

ప్ర. అ. సుగ్రీవేణ = సుగ్రీవునిచేత, సందిష్టాః = పంపబడిన, కామరూపిణః = స్వేచ్ఛారూపము గల, కవయః = వానరులు, సహస్రశః = వేలకొలది, సర్వాసు = సమస్త పైన, దిశు = దిశలందు, తాం దేవీమ్ = ఆ దేవిని, విచిన్వన్తి = వెదకుచున్నారు.

తా. సుగ్రీవుడు అజ్ఞాపించి పంపగా, స్వేచ్ఛారూపధరణమట్లులైన వేల కొలది వానరులు ఆ సీతాదేవికొరకై అన్నిదిశలందు వెదకుచున్నారు. 13

మూ. అహం సంపాదివచనాచ్చకయోజనమాయతమ్, 14
అస్యా పేతోర్వికారాఙ్గాః సాగరం వేగవాన్ స్థితః.

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, సంపాదివచనాత్ = సంపాది మాటవలన, వేగవాన్ = వేగవంతుడ నై, అస్యా = ఈ, వికారాఙ్గాః పేతోః = వికారము లైన నేత్రములు గల నీతకొరకై, కతయోజనమ్ = నూరు యోజనములు, అయతమ్ = పొడవు గల, సాగరం = సాగరమును, స్థితః = దాదినాను.

తా. సంపాది మాటలచే, వికారనేత్రములు గల నీత ఇక్కడ నున్న దని తెలుసుకొని, నేను. ఈమెకొరకై, మహావేగముతో, నూరు యోజనములు పొడ లైన సముద్రమును దాటితిని.

మూ. యథాహుపాం యథావర్తాం యథాంక్షవతీం చ తామ్,
అశ్రౌషం రామవస్యాహం సేయమాసాదితా మయా.

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, రామవస్య = రామునివలన, తామ్ = ఆ నీతను, యథాహుపామ్ = ఎట్టిరూపము గలదానినిగా, యథావర్తామ్ = ఎట్టి వర్తము గల దానినిగా, యథాంక్షవతీం చ = ఎట్టి గుర్తులుగలదానినిగా, అశ్రౌషమ్ = వింటినో, సా = అట్టి రూపవర్తవిహ్నుములు గల, ఇయమ్ = ఈ నీత, మయా = నాచేత, ఆసాదితా = పొందరినది.

తా. రాముడు ఆ నీతకు ఎట్టిరూపము, ఎట్టి వర్తము, ఎట్టి గుర్తులు ఉన్నట్లు చెప్పినో అట్టి రూపవర్తవిహ్నుములతోనే ఇప్పుడు నే నీమెను కనుగొన్నాను.

మూ. విరరామైవముక్త్యాసౌ వాచం వానరపుల్లవః, 16
జానకీదాపి తత్ర్యుర్వా పరం విస్మయమాగతా.

ప్ర. అ. అసౌ = ఆ, వానరపుల్లవః = వానరశ్రేష్ఠుడు, ఏవమ్ = ఇట్లు, వాచమ్ = వాక్కును, ఉక్త్యా = వలికి, విరరామ = విరమించెను. జానకీ దాపి = జానకి కూడ, తత్ = ఆ వాక్యమును, త్ర్యుర్వా = ఎని, పరమ్ = మిక్కిలి, విస్మయమ్ = ఆశ్చర్యమును, ఆగతా = పొందినది.

తా. హనుమంతుడు ఈ మాటలు వలికి పలికెను. ఈ మాటలు విని గానీ నీత రాలా ఆశ్చర్యపడెను.

మూ. తతః సా వక్రకేశాస్తా సుకేశీ కేశసంవృతమ్. 17

ఉన్నమ్య వదనం లీరుః శింశుపావృక్షమైకత.

ప్ర. అ. ("సుకేశీ కేశసంవృతమ్"కు ఐదులు "క్షేకసంవృతచేతనా" అను ప్రాచ్యపాకము వాగున్నది). తతః = అటువిమ్మట, వక్రకేశాస్తా = వంకరగా ఉన్న కేశాంతములు గల, లీరుః = రయస్వరావము గల, క్షేకసంవృతచేతనా = దూఱముచేత కప్పివేయబడిన చైతన్యము గల, సా = ఆ సీత, వదనమ్ = ముఖమును, ఉన్నమ్య = ఎత్తి, శింశుపావృక్షమ్ = శింశుపావృక్షమును, ఐకత = చూడెను.

తా. దూఱముచేత కప్పబడిన, చైతన్యము (అరోచనాశక్తి) గలదీ, వంకరగా ఉన్న కేశాంతములు గలదీ, రయస్వరాపురాలూ అయిన ఆ సీత, ముఖము నెత్తి ఆ శింశుపావృక్షము వైపు చూడెను. 17

మూ. నిశమ్య సీతా వచనం కపేశ్య

దిశశ్చ సర్వాః ప్రదిశశ్చ వీక్ష్య.

స్వయం ప్రహర్షం పరమం జగाम

సర్వాత్మనా రామమనుస్మరన్తి 18

ప్ర. అ. సీతా = సీత, కపే = హనుమంతునియొక్క, వచనమ్ = వచనమును, నిశమ్య = విని, సర్వాః = సమస్తమైన, దిశశ్చ = దిక్కులను, ప్రదిశశ్చ = విదిక్కులను, వీక్ష్య = చూచి, స్వయమ్ = తాను, సర్వాత్మనా = అన్ని విధముల, రామమ్ = రాముని, అనుస్మరన్తి = స్మరించుచున్నదై, పరమమ్ = గొప్ప, ప్రహర్షమ్ = అనందమును, జగామ = పొందెను.

తా. హనుమంతుని మాటలు విన్న సీత దిక్కులు, విదిక్కులు చూచుచు, మనస్సుతో సర్వవిధములా రాముణ్ణి స్మరించుచు, రాం సంకోషించెను. 18

మూ. సా తిర్యగూర్ధ్వం చ తథాప్యధస్తా

న్నిరీక్షమాణా తమచిత్త్యబుద్ధిమ్,

దదర్శ పిన్గాధిపతేరమాత్యం

చారాత్మజం సూర్యమివోదయశ్శమ్. 19

ఇరవీద శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సుందరకాండే ఏకత్రింశః సర్గః

ప్ర. ఆ. సా = ఆ సీత, తిర్యక్ = అడ్డంగాను, తిర్వ్యం చ = పైకి, కథాపి = మరియు, అదస్తాత్ = క్రింద, నిరీక్షమాదా = చూచుచున్న దై, అదిన్ద్య ట్టిమ్ = తిహించ కక్కము కాని ట్టి కలవాడు, సిద్ధాధివరే = సుగ్రీవుని యొక్క, అమాత్యమ్ = మంత్రి, ఉరయస్థమ్ = ఉరయాచలముపై ఉన్న, సూర్య మివ = సూర్యుడు వలె ఉన్నవాడూ అయిన, తం వాతాత్మజమ్ = ఆ హను మంతుని, దదర్శ = చూచెను.

తా. సీత ప్రక్కలకూ, పైకి, క్రిందికి చూచుచు, తిహించ కక్కముకాని ట్టిబలము కలవాడూ, సుగ్రీవుని అమాత్యుడూ, వాయుకుమారుడూ అయిన, ఉరయాచలముపై నున్న సూర్యుడు వలె ఉన్న హనుమంతుని చూచెను. 19

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవాఙ్మతానమనందు
సుందరకాండలో ముప్పదికటవ సర్గ సమాప్తము.

ఆథ ద్వాత్రింశః సర్గః

[హనుమంతుని చూచిన నీతకు కలిగిన ఆలోచనలు]

మూ. తతః శాఖాన్తరే రీనం దృష్ట్వా చలితమానసా,
వేష్టిరాద్ధునవస్త్రం తం విద్యుత్సంఘాతపిల్లలమ్. 1

ప్ర. తతః = అటుపిమ్మట, (నీత), శాఖాన్తరే = కొమ్మల మధ్య, రీనమ్ = అణగి ఉన్నవాడూ, వేష్టిరాద్ధునవస్త్రమ్ = చుట్టుకొనబడిన తెల్లని వస్త్రము కలవాడూ, విద్యుత్సంఘాతపిల్లలమ్ = మెరుపుల గుంపు వలె వర్షగా ఉన్నవాడూ అయిన, తమ్ = ఆ హనుమంతుని, దృష్ట్వా = చూచి, చలితమానసా = చలించిన (ఉరిక్కివడిన) మనస్సు కల దైనది.

రా. పిమ్మట ఆ నీత, మెరుపుల ప్రోగు వలె వచ్చని శరీరముతో, తెల్లని వస్త్రము ధరించి, కొమ్మల మధ్య అణగి యున్న ఆ హనుమంతుని చూచి ఉరిక్కిపడెను.

మూ. సా దదర్శ కపిం తత్ర ప్రశ్రితం ప్రియవాదినమ్,
పుల్లాళోక్కరాదాసం తత్తదామికరేక్షణమ్. 2

ప్ర. అ. సా = ఆ నీత, తత్ర = అక్కడ, పుల్లాళోక్కరాదాసమ్ = వికసింధిన అశోకపుష్పముల ప్రోగువంటి శాంతి కలవాడూ, తత్తదామికరేక్షణమ్ = కరిగించిన అంగారమువంటి నేత్రములు కలవాడూ, ప్రశ్రితమ్ = విషయముతో ఉన్నవాడూ, ప్రియవాదినమ్ = ప్రీయముగా మాటలాడుచున్నవాడూ అయిన, కపిమ్ = వానరుని, దదర్శ = చూడెను.

రా. నీత, అక్కడ, వికసింధిన అశోకపుష్పముల ప్రోగు వంటి శరీర శాంతితో, కరిగించిన అంగారము వంటి నేత్రముతో, విసిరు కై, ప్రీయవాక్యములు వాడుకు రున్న వానరుని చూడెను.

మూ. మైథిలీ చిన్తయామాన విస్మయం పరమం గతా,
అహో భీమమిదం దూషం వానరస్య దురాసదమ్, శి
దుర్నిరీక్షమితి జ్ఞాత్వా పునరేవ ముమోహ సా.

ప్ర. అ. మైథిలీ = నీర, పరమమ్ = గొప్ప, విస్మయమ్ = ఆశ్చర్యమును, గతా = పొందిన దై, చిన్తయామాన = ఆలోచించెను. అహో = అహో! వానరస్య = వానరునియొక్క, దురాసదమ్ = సమీపించుటకు శక్యము కాని, ఇదమ్ = ఈ, దూషమ్ = దూషము, భీమమ్ = భయంకరముగా ఉన్నది. దుర్నిరీక్షమ్ = చూచుటకు శక్యము కానిది. ఇతి = ఇట్లు, జ్ఞాత్వా = తలచి, సా = ఆమె. పునరేవ = మరల, ముమోహ = మోహము చెందెను.

తా. మానవుని చూడగానే నీర ఆశ్చర్యపడుచు. "అహో! ఈ వానరుని దూషము భయంకరముగాను, సమీపించ శక్యముకానిదిగాను, చూచుటకు శక్యము కానిది గాను ఉన్నది. ఆమె ఈ విధముగా తలచి మరల మోహము చెందెను

మూ. విలలాప భృశం నీరా కరుణం భయమోహితా,
రామరామేతి దుఃఖారా లక్ష్మణేతి చ బామినీ,
దురోద బహురా నీరా మన్దం మన్దస్వరా సతీ. 4 5

ప్ర. అ. బామినీ = ఉత్తమకాంతివంతురా లైన, నీరా = నీర, భయమోహితా = భయముచేత మోహింపబడిన దై, దుఃఖారా = దుఃఖముచేత పీడితురా లై, రామ రామేతి = రామా : రామా : అని, లక్ష్మణేతి చ = లక్ష్మణా : అని, భృశమ్ = మిక్కిలి, కరుణమ్ = దీనముగా, విలలాప = విలపించెను. నీరా = నీర. మన్దస్వరా సతీ = మంద మైన స్వరము గలదై, బహురా = అనేకవిధముల, దురోద = ఏదైనను.

తా. మంచి కాంతి గల స్త్రీ యైన నీర, భయముచే మోహితురా లై, దుఃఖముచేత పీడితురా లై, రామా : రామా : అనుచు, లక్ష్మణా : అనుచు, దీనముగా మిక్కిలి విలపించెను. మంద మైన స్వరముతో అనేకవిధముల ఏదైనను.

మూ. సా తర దృష్ట్యా హరిశ్రేష్ఠం విసీతవదుపస్థితమ్,
మైత్రిరీ చి న్తయామాస న్యప్నోఽయమితి తామినీ. 6

ప్ర. అ. తామినీ=కాంతిమంతురా లైన, సా మైత్రిరీ=ఆ సీత, విసీతవదు=
వినయవంతుడై, ఉపస్థితమ్=వచ్చిన, తమ్=ఆ, హరిశ్రేష్ఠమ్=వానరశ్రేష్ఠుని,
దృష్ట్యా=చూచి, అయమ్=ఇది, న్యప్నోః=న్యప్నము, ఇతి=అని, చి న్తయా
మాస=అరోచించెను.

తా. కాంతిమంతురా లైన ఆ సీత, వినయముతో సమీపమునం దున్న
ఆ హనుమంతుని చూచి "ఇది న్యప్నమై యుండును" అని అనుకొనెను. 6

మూ. సా ఏషమాణా వృదుడుగ్నవక్త్రమ్,
శాఖామృగేన్ద్రస్య యథోక్తకారమ్,
దదర్శ పిల్లప్రవరం మహార్థమ్,
వాతార్మజం బుద్ధిమతాం పరిష్ఠమ్. 7

ప్ర. అ. సా = ఆ సీత, ఏషమాణా = ఇటు నటు చూచుచు, వృదుడుగ్న
వక్త్రమ్ = పెద్దదీ వక్రముగా నున్నదీ అయిన ముఖము కలివాడూ, శాఖామృగే
న్ద్రస్య = వానరరాతైన సుగ్రీవునియొక్క, యథోక్తకారమ్ = చెప్పిన విధముగా
చేయు తృప్తుడూ, పిల్లప్రవరమ్ = వానరులలో శ్రేష్ఠుడూ, మహార్థమ్ = గొప్ప
గౌరవపాత్రుడూ, బుద్ధిమతామ్ = బుద్ధిమంతులతో, పరిష్ఠమ్ = గొప్పవాడూ
అయిన, వాతార్మజమ్ = హనుమంతుని, దదర్శ = చూచెను.

తా. సీత ఇటు అటు పర్యవేక్షించుచు, విశాంమూ వక్రమూ అయిన
ముఖము కలివాడూ, సుగ్రీవుని అనుచుచుండూ, వానరశ్రేష్ఠుడూ, గౌరవమునకు
తగినవాడూ, బుద్ధిమంతులతో శ్రేష్ఠుడూ అయిన హనుమంతుని చూచెను. 7

మూ. సా తం సమీక్ష్యైవ దృశం విసంక్షా
గరాసుకర్పేవ ఐదూవ సీతా,
చిరేణ సంక్షాం ప్రతిలభ్య భూయో
విచిన్తయామాస విశాన్వేత్రా. 8

ప్ర. అ. పా సీతా = అ సీత, రమ్ = అ హనుమంతుని, సవీక్ష్యేత = చూడగానే, ర్భ్రమ్ = మిక్కిలి, విసంజ్ఞ = సంజ్ఞ లేనిదై, గతానుకల్పిత = ప్రాణములు పోయినది వలె, అభూవ = ఆయెను, విశాంశ్లేత = విశాంశు లైన, నేత్రములు గల ఆమె, చిరేత = చాలకాలముదేత, సంజ్ఞామ్ = సంజ్ఞను, ప్రతి-
బద్ధ = పొంది, భూయః = మరల, విదిన్తయామామ్ = ఆలోరించెను.

తా. అ సీత హనుమంతుని చూడగానే మిక్కిలి సంజ్ఞను కోల్పోయి, ప్రాణములు పోయినది వలె ఆయెను. విశాంశ్లేత యైన ఆమె చాల సేవదిక్ సంజ్ఞను పొంది, మరల ఇట్లు ఆలోరించెను. 8.

మూ. స్యపే మయాయం వికృతోఽద్య ర్భ్రష్టః
శాఖామృగః శాత్రుగణైర్నిషిర్ధః,
స్వస్త్వస్తు రామాయ సంక్మదాయ
తథా పితుర్మే జనకస్య రాజ్ఞః.

9.

ప్ర. అ. ఆద్య = ఇప్పుడు, మయా = నాదేత, వికృతః = వికృత మైన ఆకారము గల, శాత్రుగణైః = శాత్రుసముదాయముదేత, నిషిర్ధః = నిషేధింపబడిన, శాఖామృగః = వానరము, స్యపే = స్వప్నమునందు, ర్భ్రష్టః = చూడబడినది, సంక్మదాయ = లక్ష్మణునితో కూడిన, రామాయ = రామునకు, తథా = మరియు, మే పితుః = నా తండ్రి యైన, జనకస్య రాజ్ఞః = జనకమహారాజునకు, స్వస్తి = శ్రేయము, అస్తు = అగుగాక.

తా. నా కివాడు స్వప్నములో, వికృతాకారము గల వానరము కనబడినది, వానరము స్వప్నములో కనబడుట మందిది కా దని శాత్రుములు నిషేధించుచున్నవి. లక్ష్మణునితో కూడిన రామునకు నా తండ్రి యైన జనకమహారాజునకు శ్రేయ మగుగాక. 9

మూ. స్యప్నోఽపి నాయం న హి మేఽస్తి నిద్రా
శోకేన దుఃఖేన చ వీధితాయా,
సుఖం హి మే నాస్తి యతోఽస్మి హి నా
తేనేన్దువృత్తప్రతిమాననేన.

10

ప్ర. అ. అయమ్ = ఇది, స్యప్నోఽపి = స్వప్నము కూడ, న = నాడు

తో కేన = తోకముచేతను, దూతేన = దూతముచేతను, పీడితాయా = పీడింపబడిన, మే = నాకు, నిద్రా = నిద్ర, నాస్తి హి = లేదు కదా, మే = నాకు, సుఖమ్ = సుఖము, నాస్తి హి = లేదు కదా, యతః = ఎందువలన, శిష్టపూర్ణవ్రతిమాన సేన = పూర్ణచంద్రునితో సమాన మైన ముఖము గల, తేన = రామునితో, హి నా, హినురాంసు (వియుక్తురాంసు), అస్మి = అయి ఉన్నానో.

తా. ఇది స్వప్న మై ఉండదు. తోకదూతములతో పీడితురాం నైన నాకు నిద్ర అనేది లేదు కదా? పూర్ణచంద్రునితో సమాన మైన ముఖము గల ఆ రాముడు దగ్గర జేచి నాకు సుఖమే లేదు కదా? 10

మూ. రామేరి రామేరి సరైవ బుద్ధ్యా
విచిన్త్య వాచా బ్రువతి తమేవ,
తస్యానుదూవం చ కథాం తదర్థా
మేవం ప్రపశ్యామి తథా శృణోమి. 11

ప్ర. అ. రామేరి రామేరి = రామా; రామా; అని, సరైవ = ఎల్లప్పుడూ, బుద్ధ్యా = బుద్ధితో, విచిన్త్య = అలోచించి, తమేవ = ఆ రాముడే, బ్రువతి = ఉచ్చరించుచున్న రాననై, తస్య = దానికి, అనుదూవమ్ = తగు నట్లు, తదర్థామ్ అదే విషయము గల, కథామ్ = కథను, ఏవమ్ = ఈ విధముగా, ప్రపశ్యామి = చూచుచున్నాను. తథా = మరియు, శృణోమి = వినుచున్నాను.

తా. నేను సర్వదా మనస్సులో రాముడే స్మరించుచు, రామా; రామా; అని ఉచ్చరించుచు ఉండుటచేత, దానికి అనుగుణముగా ఆ రామునకు సంబంధించిన మాటలే వినుచున్నట్లు, ఆ విషయములే కనబడుచున్నట్లు అనిపించుచున్నది. 11

మూ. అహం హి తస్యార్థ మనోరథవేన
సంపీడితా తద్గతసర్వభావా,
విచిన్తయన్తీ సతతం తమేవ
తత్రైవ పశ్యామి తథా శృణోమి. 12

ప్ర. అ. అర్థ = శిష్యుడు, అహమ్ = నేను, తస్య = ఆ రామునకు

సంబంధించిన, మనోదవేన = మన్నకునిచేత, సంపీడితా = పీడింపబడినదాన నై,
తద్గతసర్వలావా = అతనినే చేరిన సమస్తభావము కందాననై, సకతమ్ =
ఎల్లప్పుడూ, తమేవ = అతనిని గూర్చియే, విచింతయంతి = ఆలోచించుచున్న
దాన నై, తదైవ = అట్లే, హ్యామి = చూచుచున్నాను. తదైవ = అట్లే, కృణోమి
= వినుచున్నాను.

తా. నే నిపుడు రామవిరహముతో బాధపడుచు అతనిని గూర్చి మన్నకు
నిచే పీడింపబడుచున్నాను. నా మనస్సు పూర్తిగా రామునియందు లగ్నమై
ఉన్నది. ఆ రాముణ్ణి గూర్చియే సర్వదా స్మరించుచున్నాను. అందుచేత ఆ
రాముని గూర్చియే వినుచున్నట్లు ఆ విషయములే చూచుచున్నట్లు అనిపించు
చున్నది.

12

మూ. మనోరథః స్వాదితి చింతయామి
తథాపి బుద్ధ్యా చ వితర్కయామి,
కిం కారణం తస్య హి నాస్తి రూపం
సువ్యక్తరూపశ్చ వదత్యయం మామ్.

13

ప్ర. అ. మనోరథః = మనోరథము, స్వాత్ = సపరి మగును, ఇతి = అని,
చింతయామి = చింతించుచున్నాను. బుద్ధ్యాపి చ = బుద్ధిచేత గూడ, తథా = అట్లే,
వితర్కయామి = ఊహించుచున్నాను. తస్య = ఆ మనోరథమునకు, రూపమ్ =
రూపము, నాస్తి హి = లేదు కదా. అయమ్ = ఇతడు, సువ్యక్తరూపః = బాగుగా
స్పష్టమైన రూపము గలవాడై, మామ్ = నన్ను గూర్చి, వదతి = మాటలాడు
చున్నాడు. కారణమ్ = కారణము, కిమ్ = ఏమో.

తా. ఎప్పటి కైనా నా మనోరథము సపరి మగు నను ఆశతో మనస్సుతో
గూడ ఆ విధముగానే ఊహించుచున్నాను. కాని మనోరథమునకు రూపము
ఉండదు కదా; ఇతడు మాత్రము స్పష్టమైన ఆకారముతో, నాతో మాటలాడు
చున్నాడు. దీనికి కారణము ఏమై ఉండునో.

13

మూ. నమోఽస్తు వాచస్పతయే నవజ్జితే
స్వయంతువే చైన మారాశనాయ చ,
అనేన చోక్తం యదిదం మమాగ్రతో
వనోకసా తచ్చ తథాస్తు నాన్యథా.

14

ఇత్యాశ్చే శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే, సుందరకాండే,
ద్వ్యాలింశః సర్గః

ప్ర. అ. సవత్రితే = దేవేంద్రునితో కూడిన, వాచస్పరయే = బృహస్పతికి, స్వయంధువే చైవ = బ్రహ్మకు, చుతాశనాయ చ = అగ్నిదేవునకు, సమ = సమస్కారము. అస్తు = అగుగాక. అనేన = ఈ, వనోకసా = వానరునిచేత, మమ అగ్రతః = నా ఎదుట, యత్ = ఏ, ఇరమ్ = ఈ వాక్యము, ఉక్తమ్ = పలుకబడినదో, తత్ = అది, తథా = అట్లే, అస్తు = అగుగాక. అన్యథా = మరొక విధముగా, స = కాకుండుగాక.

తా. బృహస్పతికి, దేవేంద్రునికి, బ్రహ్మదేవునకు, అగ్నిదేవునకు సమస్కరించుచున్నాను. ఈ వానరుకు నా ఎదుట చెప్పినమాటలు సత్యమగు గాక, అసత్యము కాకుండుగాక,

14

“కాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవాక్యాభ్యాసమునందు
సుందరకాండలో ముప్పదిరెండవ సర్గ సమాప్తము.

ఆథ త్రయప్రీంకః సర్గః

[నేత హనుమంతునకు తన విషయము చెప్పుచు తన అరణ్య
గమనమును, రావణుడు తనను అపహరించుటను వర్ణించుట].

మూ. సోఽవతీర్య ద్రుమాత్ స్యాద్విద్రుమప్రతిమాననః,
విసీరవేషః కృపణః ప్రణివర్త్యోవస్పత్య చ. 1

రామబ్రహ్మహాతేజా హనుమాన్ మారుతాత్మజః,
శిరస్యశ్చలిమారాయ సీతాం మరురయా గిరా. 2

ప్ర. అ. విద్రుమప్రతిమానను = పొగడములతో సమాన మైన ముఖము
గలవాడూ, మహాతేజాః = గొప్ప తేజస్సు కలవాడూ, మారుతాత్మజః = వాయు
పుత్రుడూ అయిన, సుః హనుమాన్ = ఆ హనుమంతుడు, తస్మాత్ = అ,
ద్రుమాత్ = వృక్షమునుండి, అవతీర్య = దిగి, విసీరవేషః = వినయముతో కూడిన
వేషము కలవాడై, కృపణః = దీను డై, ప్రణివర్త్య = నమస్కరించి, ఉవస్పత్య =
సమీపించి, శిరసి = శిరస్సునందు, అశ్చలిమ = దోసిరిని, ఆరాయ = ఉంచి, తాం
సీతామ్ = ఆ సీతను గూర్చి, మరురయా = మరుర మైన, గిరా = వాక్కుతో,
అబ్రవీత్ = వరితెను.

తా. పగడము వలె ఎట్ల నైన ముఖము కలవాడు, మహాతేజఃశాలి,
వాయుపుత్రుడూ అయిన ఆ హనుమంతుడు, వినయముతో కూడిన వేషము గల
వాడై, దీనుడై ఆ పీతను సమీపించి, తంపై దోసిరి వర్తి నమస్కరించుచు
మరుర మైన వాక్కుతో అట్లు వరితెను. 1, 2

మూ. కా ను పర్మవలాళాఽఽ క్లిప్తకాశేయచానిని,
ద్రుమస్య శాఖామాలమ్పుః కిష్టసి త్వమనిన్దితే. 3

ప్ర. అ. పర్మవలాళాఽఽ = పర్మవృక్షముల వంటి నేత్రములు గలవానా.

శిష్టతా శేయవాసిని = నలిగిపోయిన వట్టుబట్ట దరిందినదానా, అనిన్దితే = నిందింపబడనిదానా, క్రమస్య = వృక్షముయొక్క, కాళామ్ = కొమ్మను, అంశ్చ్యుః = వట్టుకొని, తిష్ఠసి = నిలబడి యున్నావు, కా ను = ఎవ్వరెవ్వరు.

తా. వర్మవక్త్రముం వంది నేత్రములు గలదానా, నలిగిపోయిన వట్టుబట్ట దరిందినదానా; ఎట్టి దోషములు లేనిదానా, ఇక్కడ ఈ చెట్టు కొమ్మను వట్టుకొని నిలబడి ఉన్నావు; నీ వెవ్వరెవ్వరు.

మూ. కిమర్థం తవ నేత్రాభ్యాం వారి స్రవతి శోకజమ్,
పుష్కరీకపలాకాభ్యాం విప్రకీర్ణమివోదకమ్.

ప్ర. అ. పుష్కరీకపలాకాభ్యామ్ = రెండు వర్మవక్త్రములనుండి, విప్రకీర్ణమ్ = విమ్మలదిన, ఉదకమ్ ఇవ = ఉదకము వలె, తవ = నీయొక్క, నేత్రాభ్యామ్ = నేత్రములనుండి, శోకజమ్ = శోకమువలన కలిగిన, వారి = నీరు, కిమర్థమ్ = ఎందువలన, స్రవతి = కాదుచున్నది.

తా. రెండు తామరపూవు లేకుండుండి నీరు కారి నట్లు నీ నేత్రములనుండి కన్నీరు కాదుచున్నది; కారణ మేమి? 4

మూ. సురాజామసురాణాం వా నాగగన్ధర్వరక్షసామ్,
యక్షాణాం కింనరాణాం వా కా త్వం భవసి శోభనే.

ప్ర. అ. శోభనే = మంగళవ్రదురాలా, త్వమ్ = నీవు, సురాజామ్ = దేవతలలో కాని, అసురాణాం వా = రాక్షసులలో కాని, నాగగన్ధర్వరక్షసామ్ = నాగ గంధర్వ రాక్షసులలో కాని, యక్షాణామ్ = యక్షులలో కాని, కింనరాణాం వా = కింనరులలో కాని, కా = ఎవరెవ్వరు, భవసి = ఆగుచున్నావు.

తా. ౬. మంగళవ్రదురాలా; సురులు, అసురులు, నాగులు, గంధర్వులు, రాక్షసులు, యక్షులు, కింనరులు. వీరిలో నీవు ఏ జాతికి చెందినదానవు? 5

మూ. కా త్వం భవసి దుద్రాణాం మరుతాం వా వరాననే,
వసూనాం హి వరాలోహే దేవతా ప్రతిభాసి మే.

ప్ర. అ. వరాననే = శ్రేష్ఠ యైన ముంము కలదానా, త్వమ్ = నీవు,

దుద్రాణామ్ = దుద్రులలో గాని, మరుతాం వా = మరుతులలో గాని, వసూనామ్ = వసువులలో గాని, తా = ఎవ్వతెను. భవసి = అగుచున్నాను; వరాకోపే = శ్రేష్ఠ మైన కటివ్రదేశము గలదానా; దేవతా = దేవతవుగా, మే = నాకు, వరితాసి = తోరుచున్నాను.

తా. అంద మైన ముఖము గలదానా; నీవు, మద్రగణములో గాని, మరు ద్ధములో గాని, వసుగణములో గాని శరినదానవా; శ్రేష్ఠ మైన కటివ్రదేశము గలదానా; నీవు దేవతాస్త్రిని అయి ఉండువని నాకు తోరుచున్నది. 6

మూ. కిం ను చన్ద్రమసా హీనా పరితా విబుధాలయాత్,
రోహిణీ జ్యోతిషాం శ్రేష్ఠా శ్రేష్ఠసర్వగుణాన్విరా. 7

ప్ర. అ. చన్ద్రమసా = చంద్రునితో, హీనా = కూన్మురాలూ, విబుధా లయాత్ = స్వర్గమునుండి, పరితా = పడినది, జ్యోతిషామ్ = నక్షత్రములలో, శ్రేష్ఠా = శ్రేష్ఠురాలూ, శ్రేష్ఠసర్వగుణాన్విరా = శ్రేష్ఠము లైన సమస్తగుణములతో కూడి నదీ అయిన, రోహిణీ కిం ను = రోహిణివా?

తా. నీవు స్వర్గమునుండి భూలోకములో పడి, చంద్రునికి దూర మైన, నక్షత్రములలో శ్రేష్ఠురా లైన, శ్రేష్ఠము లైన గుణములు గల రోహిణివా? 7

మూ. తా త్వం భవసి కల్యాణి త్వమనిన్దితలోచనే,
కోపాద్వా యది వా మోహద్భరతారమసిలేక్షణే,
వసిష్ఠం కోపయిత్వా త్వం నాసి కల్యాణ్యరున్ధరీ. 8

ప్ర. అ. ("తా త్వం భవసి....లోచనే" అను శ్లోకార్థము తెందు "త్వమ్" లతో ఉన్నది అనవసరము. గోరఖపూర్వవరితో లేదు.)

అసిలేక్షణే = నల్లని నేత్రములు కలదానా; త్వమ్ = నీవు, కోపాద్వా = కోపమువలన గాని, యది వా = లేక, మోహాత్ = మోహము (అజ్ఞానము) వలన గాని, భరతారమ్ = భర్త యైన, వసిష్ఠమ్ = వసిష్ఠుని, కోపయిత్వా = కోపించి తేసి వచ్చిన, కల్యాణి = మంగళవ్రతురాలైన, అరున్ధరీ = అరుంధతి, నాసి = తాను కదా;

తా. ౮. నల్లని నేత్రములు కలదానా; భర్త యైన వసిష్ఠునకు, కోపము

వంశనో, అజ్ఞానమువంశనో కోవము కరిగించి ఇక్కడికి వచ్చిన అరుంధతిని
కాదు కదా.

మూ. కో ను పుత్రః పితా బ్రాతా భర్తా వా తే సుమధ్యమే, 9.
అస్మాల్లోకాదముం లోకం గతం త్యమనుశోచసి.

ప్ర. అ. సుమధ్యమే = మంచి నడుము గలదానా, అస్మాల్ = ఈ,
లోకాత్ = లోకమునుండి, అముం లోకమ్ = పరలోకమును గూర్చి, గతమ్ =
వెళ్ళిపోయిన ఎవనిని గూర్చి, త్యమ్ = నీవు, అనుశోచసి = దుఃఖించుచున్నావో
అర్థి, తే = నీయొక్క, పుత్రః = పుత్రుడు, పితా = తండ్రి, బ్రాతా = సోదరుడు,
భర్తా వా = లేదా భర్త, కో ను = ఎవ్వడు.

తా. మంచి నడుము గలదానా, నీవు మరణించిన వారి నెవరినో గూర్చి
దుఃఖించుచున్నట్లున్నది. ఆ విధముగా మరణించినవాడు నీ పుత్రుడా, తండ్రియా,
సోదరుడా, భర్తయా.

వి. ఈ ప్రశ్న చాలా అసంగతముగా, అమంగళాశ్రితరూపముగా ఉన్నది.
పూర్వార్థానికి నీ పుత్రు డెవ్వరు, తండ్రి ఎవ్వరు... ఇత్యాదివిధముగా అర్థం
చెప్పి దానిని నేడుచేయడానికి కూడ నీలు లేదు. 'వా' అని ఉండుటచే "నీ కుమారుడు"
ఇత్యాదివిధముగానే అర్థము చెప్పవలసి ఉండును. అలా చెప్పినా కూడా
ఉత్తరార్థంలో అశ్రింము ఉండనే ఉన్నది. ఈ శ్లోకం ప్రాచ్యపాశంలో లేదు. 9

మూ. రోదనాదతినిఃశ్వాసార్చూమిసంస్పర్శనాదపి, 10
న త్యాం దేవీమహం మన్యే రాజ్ఞః సంజ్ఞావధారణాత్.

ప్ర. అ. రోదనాత్ = ఏడ్చుటవలనను, అతినిఃశ్వాసాత్ = చాలా నిట్టూర్చుటవలనను,
తూమిసంస్పర్శనాదపి = తూమిని స్పృశించుటవలనను, రాజ్ఞః =
రాజాయొక్క, సంజ్ఞావధారణాత్ = దిహ్నుముం నిశ్చయమువలనను, త్యామ్ =
నిన్ను, దేవీమ్ = దేవతాశ్రీనిగా, అహమ్ = నేను, న మన్యే = తలవను.

తా. నీవు ఏడ్చుచున్నావు. ఎక్కువ నిట్టూర్చుచున్నావు. తూమిని
స్పృశించుచున్నావు. నీయందు రాజులక్షణము లున్నవి. నీదీని అన్నింటిని వట్టి
నీవు దేవతాశ్రీవి తా వని తలచుచున్నాను

మూ. వ్యజ్ఞానాని త తే యాని రక్షణాని న రక్షయే, 11
మహిషీ భూమిపాలస్య రాజకన్యా త మే మతా.

ప్ర. అ. తే = నీయొక్క, యాని = ఏ, వ్యజ్ఞానాని = రిహ్నుముంను, రక్షణాని త = సాముద్రికరక్షణముంను, రక్షయే = చూచుచున్నానో, తానిని వర్తి, భూమిపాలస్య = చక్రవర్తియొక్క, మహిషీ = రాణిని గాను, రాజకన్యా త = రాజకన్యపు గాను, మే = నాకు, మతా = తోరుచున్నావు.

తా. నీ అవయవసౌష్ఠ్యము మొదలైన రిహ్నుములు, సాముద్రికకాస్తోత్రిక రక్షణములు చూడగా, నీవు చక్రవర్తి రాజ్య యైన క్షత్రియవనిత వై ఉండు వని ఈపించుచున్నాను. 11

మూ. రావణేన జనస్థానార్పణాదపహృతా యది, 12
నీతా త్యమసి రద్రం తే తన్మమావక్ష్య పృచ్ఛతః.

ప్ర. అ. త్యమ్ = నీవు, జనస్థానార్ = జనస్థానమునుండి, రావణేన = రావణునిచేత, రణాత్ = రణాత్కారముగా, అపహృతా = అపహరింపబడిన, నీతా = నీకపు, అసి యది = ఆయిన ట్లయితే, తత్ = తానిని, పృచ్ఛతః = అడుగుచున్న, మమ = నాకు, అవక్ష్య = చెప్పుము. తే = నీకు, రద్రమ్ = మంగ శము అగుగాక.

తా. నేను అడుగుచున్నాను; చెప్పుము. నీకు మంగశము అగును. రావణుడు జనస్థానమునుండి రణాత్కారముగా ఎత్తికొని వచ్చిన నీకపు కాపు కద.

మూ. యథా హి తవ నై దైన్యం భూపం రాప్యతిమానుషమ్,
తవసా చాన్యితో వేషస్తం రామమహిషీ ద్రువమ్.

ప్ర. అ. తవ = నీయొక్క, దైన్యమ్ = దైన్యము, అతిమానుషమ్ = మనుష్యుంను అతిశ్రమించిన, భూపం త = భూపము, తవసా = తవస్సుతో, అన్యితః = కూరిన, వేషః = వేషము, యథా = ఎట్లున్నతో, తానిని వర్తి, త్యమ్ = నీవు, ద్రువమ్ = నిశ్చయముగా, రామమహిషీ = రామదాక్షిణి.

తా. నీ దైన్యమును, మనుష్యులలో ఎవ్వరియందూ కనబడని సౌందర్య

మీను, తవన్మును నూచించు వేషమును కూడగా నీవు రాముని తాత్కనే అని
స్పష్టముగా తెలియుచున్నది. 18

మూ. సా తన్య వచనం క్రత్యా రామకీర్తనహర్షితా, 14

ఉవాచ వాక్యం వై దేహీ హనుమంతం క్రుమాశ్రితమ్.

ప్ర. అ. సా వై దేహీ = ఆ నీర, తన్య = అతనియొక్క, వచనమ్ = వచ
నమును, క్రత్యా = విని, రామకీర్తనహర్షితా = రాముణ్ణి గూర్చి చెప్పుటచేత
సంతోషించుచుండినదై, క్రుమాశ్రితమ్ = వృక్షమును ఆశ్రయించి ఉన్న, హను
మంతమ్ = హనుమంతుని గూర్చి, వాక్యమ్ = వాక్యమును, ఉవాచ = పలికెను.

తా. హనుమంతుని మాటలు విన్న నీర, రాముణ్ణి గూర్చి చెప్పుటచే దాం
సంతోషించుచు, లెట్టుపేద నున్న అతనితో ఇట్లనెను. 14

మూ. పృథివ్యాం రాజసిః హానాం ముఖ్యస్య విదితాత్మనః, 15

స్నుషా దశరథస్యాహం శత్రునైస్యప్రతాపినః.

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, పృథివ్యామ్ = భూమియందు, రాజసిః హానామ్
= రాజశ్రేష్ఠులలో, ముఖ్యస్య = ప్రధానుడూ, విదితాత్మనః = ప్రసిద్ధ మైన బుద్ధి
కలవాడూ, శత్రునైస్యప్రతాపినః = శత్రువుల నైననామను తపించుచుండువాడూ
అయిన, దశరథస్యః = దశరథునియొక్క, స్నుషా = కోడలిని.

తా. నేను, భూమండలములోని రాజా లందరికంటె గొప్పవాడు, ప్రసిద్ధ
మైన బుద్ధిలంఘు కలవాడు, శత్రునైననామంను వాధించువాడు అయిన దశ
రథుని కోడలిని. 15

మూ. దుహితా జనకస్యాహం వై దేహస్య మహాత్మనః, 16

నీతేతి నామ నాహ్నాహం తార్యా రామస్య ధీమతః.

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, వై దేహస్య = విదేహదేశరాజా, మహాత్మనః =
గొప్ప బుద్ధి కలవాడూ అయిన, జనకస్యః = జనకునియొక్క, దుహితా = కుడూ
రైనను, నాహ్నా = పెరుచేత, నీతేతి నామ = నీర అను ప్రసిద్ధి గల, అహమ్ =
నేను, ధీమతః = బుద్ధిమంతు డైన, రామస్య = రామునియొక్క, తార్యా =
తాత్కను.

తా. నేను మహాబద్ధికారి, విదేహదేశవ్రతుఁడూ అయిన అనకుని కుమార్తెను, నా పేరు నీత. దీమంతు డైన రాముని భార్యను. 16

మూ. సమా ద్వారక తత్రాహం రామవన్య నివేశనే. 17

దుష్టానా మానుషాన్ లోగాన్ సర్వకామసమృద్ధిన్.

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, తత్ర = అక్కడ, రామవన్య = రామునియొక్క, నివేశనే = గృహమునందు, మానుషాన్ = మనుష్యులకు లభించు, లోగాన్ = లోగములను, దుష్టానా = అనుభవించుచు, సర్వకామసమృద్ధిన్ = సమస్తకామ సమృద్ధి కలరాననై, ద్వారక = పండ్లెండు, సమాః = సంవత్సరములను, ఉందిని.

తా. నేను అక్కడ రాముని ఇందిలో మనుష్యులకు లభించుటకు వీలున్న సకలలోగములు అనుభవించుచు, సమస్తకామముల సమృద్ధితో, పండ్లెండు సంవత్సరములు ఉందిని. 17

మూ. తతస్త్రియోదశే వర్షే రాజ్యేనేజ్ఞాకునన్దనమ్, 18

అభిషేచయితుం రాజా సోపాధ్యాయః వ్రచక్రమే.

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, త్రయోదశే = పదమూడవ, వర్షే = సంవత్సరమునందు, సోపాధ్యాయః = పురోహితులతో కూడిన, రాజా = దశరథ మహారాజా, ఇజ్ఞాకునన్దనమ్ = ఇజ్ఞాకువంశమునకు అనందకరు డైన రాముని, రాజ్యేన = రాజ్యముచేత, అభిషేచయితుమ్ = అభిషేకింపదేయుటకు, వ్రచక్రమే = ప్రారంభించెను.

తా. పిమ్మట పదమూడవ సంవత్సరమునందు, దశరథమహారాజా, పురోహితులతో కూడి, ఇజ్ఞాకువంశమునకు అనందకరు డైన రామునకు రాజ్యాభిషేకము చేయుటకు వ్రయత్నించెను. 18

మూ. తస్మిన్ సంప్రియమాణే తు రామవన్యాభిషేచనే, 19

తై కేయీ నామ భర్తారం దేవీ వచనమబ్రవీత్.

ప్ర. అ. తస్మిన్ = అ, రామవన్య = రామునియొక్క, అభిషేచనే = అభిషేకము, సంప్రియమాణే = ఏర్పడువలయునగుగా, తై కేయీ నామ = తై కేయి

అను పేరు గల, దేవీ=రాణి, భర్తారమ్ = భర్తనుగూర్చి, వచనమ్=వచనమును
అబ్రవీత్ = వలికెను.

రా. రామార్చిషేకమునకు ఏర్పాట్లు జరుగుచుండగా శైలేయి అను రాణి
భర్త యైన దశరథునితో ఇట్లనెను. 19

మూ. న పితేయం న భాదేయం వ్రత్యహం మమ భోజనమ్, 20
ఏష మే జీవితస్యాస్తో రామో యద్యభిషిచ్యతే.

ప్ర. అ. న పితేయమ్=నీరు త్రాగను, వ్రత్యహమ్=వ్రతిదీనము, భోజనమ్
=భోజనమును, న భాదేయమ్ = తినను, రామః=రాముడు, యది అభిషిచ్యతే=
అర్చిషేకింపబడినట్లయితే, ఏషః=ఇది, మే=నాయొక్క, జీవితస్య = జీవితము
యొక్క, అస్తః = అంతము.

రా. నీవు రామునకు వట్టార్చిషేకము చేసినచో నే నిదిమొదలు ఏ తినము
నందూ నీళ్లు త్రాగను; అహారము తినను. ఇదే నా జీవితమునకు అంతము. 20

మూ. యత్రదు కం త్వయా వాక్యం ప్రీత్యా నృపతిసత్తమ, 21
తచ్చేన్న వితథం కార్యం వనం గచ్ఛతు రామవా.

ప్ర. అ. నృపతిసత్తమ=ఓ. రాజశ్రేష్ఠుడా : త్వయా=నీచేత, ప్రీత్యా
=ప్రేమతో, యత్ = ఏ, తత్ వాక్యమ్ = ఆ మాట, ఉత్తమ్ = దెప్పబడినదో,
తత్.=ఇది, వితథమ్ = వ్యర్థము, న కార్యం యది = చేయుటకుండవలె
నన్నచో, రామవా=రాముడు, వనమ్=వనమును గూర్చి, గచ్ఛతు=వెళ్లుగాక.

రా. ఓ. రాజశ్రేష్ఠుడా : నీ వా నాకు ప్రేమపూర్వకముగా వలికిన
మాటపై నీవు నిందినచో రాముణ్ణి అరణ్యమునకు పంపుము. 21

మూ. స రాణా సత్యవాగ్దేవ్యా వరదాసమనుస్మరన్, 22
ముమోహ వచనం శ్రుత్వా శైలేయ్యాః కూరమప్రియమ్.

ప్ర. అ. సత్యవాక్=సత్యమైన వాక్కు గల, సః రాణా=ఆ రాణా,
దేవ్యా=రాణియొక్క, వరదాసమ్=వరదాసమును, అనుస్మరన్=స్మరించుచు,
శైలేయ్యాః = శైలేయియొక్క, కూరమ్ = కూర మైన, అప్రియమ్ = అప్రియ
మైన, వచనమ్=వచనమును; శ్రుత్వా = విని, ముమోహ=మోహముచెందినను.

తా. ఆ దళరత్నమహారాజా క్రూరమా, అనియమా అయిన కైకేయి
మాట విని, రాణికి తా నిర్విన వరదానమును స్మరించుచు, మార్ప
పోయెను. 22

మూ. తతస్తు స్థవిరో రాజా సత్యే ధర్మే వ్యవస్థితః, 23
త్యేష్ఠం యశస్వినం పుత్రం దురన్రాజ్యమయాచత.

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, సత్యే = సత్యమునందు, ధర్మే =
ధర్మమునందు, వ్యవస్థితః = నిలచిన, స్థవిరః = వృద్ధుడైన, రాజా = రాజు,
రుదన్ = ఏడ్చుచు, యశస్వినమ్ = కిరీ గం, త్యేష్ఠమ్ = త్యేష్ఠుడైన, పుత్రమ్ =
పుత్రుని, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, ఆయాచత = యాచించెను.

తా. సత్యధర్మములపై స్థిరముగా నిలచిన, వృద్ధుడైన ఆ రాజు
అప్పుడు "నే నిర్విన రాజ్యము మరల నా కిమ్ము" అని యశఃగారి యైన త్యేష్ఠ
పుత్రుని యాచించెను. 24

మూ. స పితుర్వచనం శ్రీమానభిషేకాత్పరం ప్రియమ్. 24
మనసా పూర్వమాసాద్య చరా ప్రతిగృహీతవాన్.

ప్ర. అ. శ్రీమాన్ = శ్రీమంతుడైన, సః = ఆ రాముడు, పితుః = తండ్రి
యొక్క, వచనమ్ = వచనమును, అభిషేకాత్ = అభిషేకముకంటె, పరమ్ =
మిక్కిలి, ప్రియమ్ = ప్రేయ మైనదానినిగా, మనసా = మనస్సుతో, పూర్వమ్ =
ముందుగా, ఆసాద్య = పొంది, చరా = చాక్కుతో, ప్రతిగృహీతవాన్ = స్వీక
రించెను.

తా. శ్రీమంతుడైన ఆ రాముడు తండ్రి అట్లను అభిషేకముకంటె
గూడ చాలా ప్రేయ మైన దానినిగా మనసా పొంది, పిదప మాటతో అంగీక
రించెను. 24

మూ. ధర్మాన్న ప్రతిగృహ్ణీయాన్న బ్రాహ్మిణీచిదప్రియమ్,
అపి జీవిత హేతోర్యా రామః సత్యవరాక్రమః.

ప్ర. అ. సత్యవరాక్రమః = సత్యమైన వరాక్రమము గం, రామః =
రాముడు, ధర్మాత్ = అప్పుడు, స ప్రతిగృహ్ణీయాత్ = ప్రతిగ్రహించడు, జీవిత

హోలోర్యా=జీవితము కొరతైనా, శింబిర్=వీచియు, అప్రియమ్=అప్రియమును, న బ్రాయూత్=వలకడు.

తా. సత్య మైన వరాశ్రమము గల రాముడు ఇతరులకు దానము లేయును గాని తాను ఇతరులనుండి వ్రతిగ్రహించడు. జీవితమునకు అవధ సంభవించి నప్పుడు కూడ అప్రియమును మాటలాడడు. 25

మూ. న విహాయోత్త రీయాణి మహర్ణాణి మహాయశాః, 26
విస్సృజ్య మనసా రాజ్యం జనన్యై మాం నమాదిశత్.

ప్ర. అ. మహాయశాః=గొప్ప కీర్తి గల, సా=ఆ రాముడు, మహర్ణాణి=దాం విలువ గల, ఉత్తరీయాణి=ఉత్తరీయముంను, విహాయ=విడచి, మనసా=మనస్సుచేత, రాజ్యమ్=రాజ్యమును, విస్సృజ్య=విడచి, మామ్=నన్ను, జనన్యై=రల్లికి, నమాదిశత్=అవ్యగించెను.

తా. గొప్ప కీర్తి గల ఆ రాముడు దాం విలువైన వస్త్రముంను విడచి, సారవీరలు రరించి, రాజ్యమును పరిత్యజించనలె నని దృఢముగా సంకల్పించి నన్ను తన రల్లికి అప్పచెప్పెను. 26

మూ. సాహం తస్మాగ్రతస్తూర్థం వ్రస్థితా వనచారిణి, 27
న హి మే తేన హినాయా వాసః స్వర్గేఽపి రోచతే.

ప్ర. అ. సా అహమ్=అట్టి నేను, వనచారిణి=వనమునందు సంచరించు చున్న రాననై, తూర్థమ్=శీఘ్రముగా, తస్య=ఆ రామునియొక్క, అగ్రతా=ఎదుట, వ్రస్థితా=వ్రయాణ మైతిని, తేన=అతనితో, హినాయా=కూన్మురాల నైన, మే=నాకు, స్వర్గేఽపి=స్వర్గములో కూడ, వాసః=నివాసము, న రోచతే హి=ఇష్టము కాదు కదా.

తా. రాముడు లేకున్నచో నాకు స్వర్గములో నివాసము కూడ ఇష్టము కాదు. అందుచే నేను వనములో సంచరించుటకై నిశ్చయించుకొని, వెంటనే అరవికంటె ముందుగానే అడవికి బయలుదేరితిని. 27

మూ. ప్రాగేవ తు మహారాగః సౌమిత్రిర్మితవన్దనః, 28
పూర్వజస్యానుయాత్రార్థే ద్రుమరీరైరలంకృతః.

ప్ర. అ. మహారాగః=గొప్ప రాగము గలవాడు, మిత్రనస్థనః=మిత్రులను ఆనందింపజేయువాడు అయిన, సోమిత్రః=రిక్ష్మణుడు, ప్రాగేవ=ముందుగానే, పూర్వజన్యః=అన్నగారియొక్క, అనుయాత్రార్థే =అనుసరించి వెళ్లుటకై, క్రమదీప్తః=నారదీరంతో, అరింకృతః=అరింకరింపబడెను.

తా. మహారాగ్యవంతుడు, మిత్రులకు ఆనందకరుడు అయిన రిక్ష్మణుడు, అన్నగారిని అనుసరించి వెళ్లుటకై, నా కంటె ముందే నారదీరలు తరించి నీడముగా ఉండెను. 28

మూ. తే వయం భర్తరాదేశం బహుమాన్య దృఢవ్రతాః, 29
ప్రవిష్టాః స్మ పురాదృష్టం వనం గమ్యిరదర్శనమ్.

ప్ర. అ. తే=అట్టి, వయమ్=మేము, భర్తః=ప్రభు వైన దశరథమహారాజుయొక్క, ఆదేశమ్=అజ్ఞను, బహుమాన్యః= గౌరవించి, దృఢవ్రతాః = దృఢ మైన నియమము కలవారమై, పురా=పూర్వము, ఆదృష్టమ్=చూడబడని, గమ్యిరదర్శనమ్=గంటిర మైన దర్శనము గల, వనమ్=వనమును, ప్రవిష్టాః స్మః=ప్రవేశించితిమి.

తా. ఈ విధముగ మే మందరము రాజ్యాన్ని పొందించుచు, దృఢ మైన నియమములు అనుసరించుచు, మేము పూర్వ మెన్నడూ చూడని, చూచుటకు తయరకరముగా నుండు అరణ్యములో ప్రవేశించితిమి. 29

మూ. వసతో దృఢకారణ్యే తస్యాహమమితోజసః, 30
రక్షసాపహృతా తార్యా రావణేన దురాత్మనా.

ప్ర. అ. దృఢకారణ్యే=దండకారణ్యమునందు, వసతః=నివసించుచున్న, అమితోజసః=గొప్ప తేజస్సు గల, తస్యః=ఆ రామునియొక్క, తార్యా=తార్యమైన, అహమ్=నేను, దురాత్మనా=దుష్టబుద్ధి గల, రావణేన=రావణునిచేత, అపహృతా=అపహరింపబడిరిని.

తా. అనంత మైన తేజస్సు గల ఆ రాముడు దండకారణ్యములో నివసించుచుండగా, అతని తార్యమైన నన్ను దురాత్ముడైన రావణుడు అపహరించినాడు. 30

మూ. ద్వౌ మాసౌ తేన మే కాలో జీవితానుగ్రహః కృతః, 81

హిర్వం ద్వౌత్వాం తు మాసాత్వాం తతస్త్వత్కామి జీవితమ్.

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సుందరకాండే

త్రయశ్చింశః సర్గః.

ప్ర. 8. తేన = వానిచేత, ద్వౌ = రెండు, మాసౌ = మాసములను, మే = నాకు, జీవితానుగ్రహః = జీవితముయొక్క అనుగ్రహము, కృతః = చేయబడినది. తతః = ఆ కారణమువలన, ద్వౌత్వామ్ = రెండు, మాసాత్వామ్ = మాసముల కంటె, హిర్వమ్ = పైన, జీవితమ్ = జీవితమును, త్వత్కామి = విరువగలను.

తా. ఆ రావణుడు నాకు రెండు మాసముల పాటు జీవితమును అనుగ్రహించినాడు. రెండు మాసాల తరువాత నేను ప్రాణములు వదిలవలెను. 81

“కాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు సుందరకాండలో ముప్పదిమూడవ సర్గ సమాప్తము.

అథ దక్షుశ్రింకః సర్గః

[హనుమంతుని విషయమున నీతడు సందేహము కలుగుట. హనుమంతుడు ఆ సందేహమును తొలగించుట. నీత కొరగా హనుమంతుడు శ్రీరాముని గుణములు వర్ణించి చెప్పుట].

మూ. తస్యాస్తద్వచనం శ్రుత్వా హనుమాన్ హరిపుష్పవః,

దుఃఖాద్దుఃఖాభిభూతాయాః సాన్త్యముత్తరమబ్రవీత్. 1

ప్ర. అ. హరిపుష్పవః = వాసరశ్రేష్ఠుడైన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, దుఃఖాత్ = ఒక దుఃఖమునుండి, దుఃఖాభిభూతాయాః = మరియొక దుఃఖమువేత తిరస్కరింపబడిన (ఆవరింపబడిన), తస్యాః = ఆ నీతయొక్క, తత్ = ఆ, వచనమ్ = వచనమును, శ్రుత్వా = విని, సాన్త్యమ్ = ఓదార్పు కూప మైన, ఉత్తరమ్ = ప్రత్యుత్తరమును, అబ్రవీత్ = వరితెను.

తా. వాసరశ్రేష్ఠుడైన ఆ హనుమంతుడు, ఒక దుఃఖము తరువాత మరొక దుఃఖములో చిక్కుకొని ఉన్న ఆ నీత వరికిన మాటలు విని, ఓదార్పుచు ఇట్లు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను. 1

మూ. అహం రామస్య సందేశాద్దేవి దూతస్తవాగరః,

వైదేహి కుకరీ రామస్త్వాం చ కౌశలమబ్రవీత్. 2

ప్ర. అ. దేవి = ఓ దేవి, వైదేహి = నీతః అహమ్ = నేను, రామస్య = రామునియొక్క, సందేశాత్ = సందేశమువలన, తవ = నీయొక్క, దూతః = దూతగా, అగరః = వచ్చినాను. కుకరీ = క్షేమముగా నున్న, రామః = రాముడు, త్వాం చ = నిన్ను కూడ, కుకంమ్ = కుకంమును గూర్చి, అబ్రవీత్ = వరితెను.

తా. నిరేహరాజకుమారి వెన ఓ నీకాదేవి: నేను రాముడు వంశగా, నీ

వర్తకు దూత నై వచ్చినాను. రాముడు క్షేమముగా ఉన్నాడు. నిన్ను కూడా నీ క్షేమమును గూర్చి అడుగుతున్నాడు. (నీ క్షేమమును తెలుసుకొమ్మని నాతో చెప్పినాడు). 2

మూ. యో బ్రాహ్మమత్రం వేదాంశ్చ వేద వేదవిదాంవరః,
స త్యాం దాశరథీ రామో దేవి కౌశలమబ్రవీత్. 3

ప్ర. అ. దేవి = ౬ దేవీ, వేదవిదామ్ = వేదవేత్తలలో, వరః = శ్రేష్ఠులైన, యః = ఎవ్వడు, బ్రాహ్మమ్ అత్రమ్ = బ్రహ్మత్రమును, వేదాంశ్చ = వేదములను, వేద = ఎరుగునో, సః = అర్థి, దాశరథిః = దశరథకుమారులైన, రామః = రాముడు, త్యామ్ = నిన్ను, కౌశలమ్ = క్షేమమును, అబ్రవీత్ = వలికెను.

తా. ౬ దేవీ, వేదవేత్తలలో గొప్పవాడు, దశరథకుమారుడూ అయిన నీ రాముడు బ్రహ్మత్రమును, సకలవేదములను ఎరుగునో ఆ రాముడు నీ క్షేమమును తెలిసికొని రమ్మన్నాడు. 3

మూ. లక్ష్మణశ్చ మహాతేజా భర్తుస్సేనుచరః ప్రియః,
కృతవాన్ శోకసంతప్తః శిరసా తేఽభివాదనమ్. 4

ప్ర. అ. మహాతేజః = గొప్ప తేజస్సు కలవాడూ, తే భర్తుః = నీ భర్తయొక్క, ప్రియః = ఇష్టులైన, అనుచరః = అనుచరుడూ అయిన, లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణుడు కూడ, శోకసంతప్తః = శోకముచేత రసంపన్నుడైనవాడై, శిరసా = శిరస్సుతో, తే = నీయొక్క, అభివాదనమ్ = నమస్కారమును, కృతవాన్ = చేసినాడు.

తా. నీ భర్తకు లాం ఇష్టులైన అనుచరుడూ, గొప్ప తేజస్సు కలవాడూ అయిన లక్ష్మణుడు కూడ శోకముతో తాదవకుడు శిరస్సు వంచి నీకు అభివాదనము చేసినాడు. 4

మూ. సా తయోః కుశలం దేవీ నిశమ్య నరసింహయోః,
ప్రీతినంహృష్టసర్వాణ్ణి హనుమన్తమథాబ్రవీత్. 5

ప్ర. అ. సా దేవీ = ఆ నీకాదేవి, తయోః = ఆ, నరసింహయోః = వర

శ్రేష్ఠ లైస రామంక్షయయొక్క, కుళంమ్ = క్షేమమును, నిశమ్మ = విని, ప్రీతిసంహృష్టనర్వాణీ = ఆనందముతో వికసించిన సమస్త అవయవములు కందై, ఆత = ఏమ్మట, హనుమంతమ్ = హనుమంతుని గూర్చి, అబ్రహీం = వరిశెను.

తా. ఆ సీతాదేవి నడులలో శ్రేష్ఠ లైస రామంక్షయయొక్క క్షేమవార్త విని గానే ఆనందముతో గగుర్పొడిచిన సకలావయవములతో, హనుమంతునితో ఇట్లనెను.

మూ. కల్యాణీ బర గాథేయం లోకికి ప్రతిభాతి మా,
ఏరి జీవ న్తమానన్తో నరం వర్తకతాదపి.

ప్ర. అ. జీవన్తమ్ = జీవించి ఉన్న, నరమ్ = నరుణ్ణి, వర్తకతాదపి = నూరు సంవత్సరాల తైనా, అన్తః = ఆనందము, ఏరి = పొందును. ఇయమ్ = ఈ, లోకికి = లోకమునకు సంబంధించిన, గాతా = గాత, కల్యాణీ = మంగళ ప్రద మైనదిగా, మా = నన్ను గూర్చి, (నాకు) ప్రతిభాతి = తోచుచున్నది.

తా. "మానవుడు కనుక జీవించి ఉన్న ట్లయితే నూరు సంవత్సరాల తైనా ఆనందమును పొంద కలుగుతాడు". లోకములో ఉన్న ఈ సామెత మంగళకర మైనది, సర్వ మైనది అని నేను తంచుచున్నాను.

మూ. తయా సమాగతే తస్మిన్ ప్రతిరుత్పాదిరాద్భుతా,
పరస్పరేణ చాలాపం విశ్వస్తౌ తౌ ప్రవక్రతుః.

ప్ర. అ. సమాగతే = వచ్చిన, తస్మిన్ = ఆ హనుమంతునియందు, తయా = ఆమెచేత, అద్భుతా = ఆశ్చర్యకర మైన, ప్రీతిః = స్నేహము, ఉత్పాదితా = పుట్టించబడినది (చూపబడినది), తౌ = వారిద్దరూ, విశ్వస్తౌ = విశ్వసించిన వారై, పరస్పరేణ = పరస్పరముతో, చాలాపం చ = సంభాషణను కూడ, చక్రతుః = చేసిరి.

తా. తన దగ్గరకు వచ్చిన ఆ హనుమంతునిపై సీత అద్భుత మైన స్నేహమును చూపెను. వారిద్దరూ విశ్వాసము కలవారై పరస్పరము సంభాషణము చేసిరి.

మూ. తస్యాన్తర్వచనం శ్రుత్వా హనుమాన్వరియూథవః,
 సీతాయాః శోకదీనాయాః సమీపముపచక్రమే. 8

ప్ర. అ. హరియూథవః = వానర సేనావరి యైన, హనుమాన్ = హను మంతుడు, శోకదీనాయాః = శోకముచేత దీనురా లైన, తస్యాః = ఆ, సీతాయాః = సీతయొక్క, తత్ = ఆ, వచనమ్ = వచనమును, శ్రుత్వా = విని, సమీపమ్ = సమీపమును గూర్చి, ఉపచక్రమే = మెల్లగా అరిగి వెళ్ళెను.

తా. వానర సేనాధిపతి యైన హనుమంతుడు శోకముచేత దీనురా లైన ఆ సీత మాట విని మెల్ల మెల్లగా అమె దగ్గరగా వెళ్ళెను. 8

మూ. యథా యథా సమీపం స హనుమానువసర్పతి,
 తథా తథా రావణం సా తం సీతా పరిశంకతే. 9

ప్ర. అ. స. హనుమాన్ = ఆ హనుమంతుడు, యథా యథా = ఎట్లు ఎట్లు, సమీపమ్ = సమీపమును గూర్చి, ఉపసర్పతి = వచ్చుచున్నాడో, తథా తథా = అట్లు అట్లు, సా సీతా = ఆ సీత, తమ్ = అతనిని, రావణమ్ = రావణునిగా, పరిశంకతే = శంకించుచున్నది.

తా. హనుమంతుడు తనకు దగ్గరగా వచ్చిన కొరిది. ఆ సీత, అతడు రావణు డై యుండు నని సంభేహించెను. 9

మూ. అహో దిగ్భుష్కృతమిదం కథితం హి యదస్య మే,
 రూపాన్తరముపాగమ్య స ఏవాయం హి రావణః. 10

ప్ర. అ. అహో = అయ్యో, దిక్ = ది: మే = నాయొక్క, శరమ్ = ఈ, అన్య = ఏనికి, కథితమ్ = చెప్పుట, దుష్కృతమ్ = చెడ్డ వని చేయబడినది, అయమ్ = అతడు, రూపాన్తరమ్ = మరి యొక రూపమును, ఉపాగమ్య = పొంది (వచ్చిన), స. రావణః హి = ఆ రావణుడే కదా.

తా. అయ్యో, ఓ ఓ! వే నీ విషయ మంతా వినికి చెప్పి ఎంత తప్పు జేసిరిని, ఆ రావణుడే ఈ రూపము దరించి వచ్చినాడు. 10

మూ. తామశోకస్య శాథాం సా విముక్త్యా శోకకర్మిణా,
 తస్యామేవానవధ్యాన్తే ధరణ్యాం సముపావిశత్. 11

ప్ర. అ. అనవద్యాక్షి = దోషములు లేని అవయవములు గల, సా = ఆ
 సీత, అశోకస్య = అశోకవృక్షముయొక్క, తామ్ = ఆ, శాలామ్ = కొమ్మును,
 విముక్త్యా = విడచి, శోకకర్మిణా = శోకముచేత కృశింపజేయబడిన దై, తస్యామ్
 = ఆ, ధరణ్యామేన = నేలమీదనే, సముపావిశత్ = కూర్చుంటెను.

తా. దోషములు లేని శరీరము గల ఆ సీత ఆ అశోకవృక్షశాఖను
 విడచి, శోకముచేత దుర్బలురాలై, నేలపైననే కూర్చుంటెను. 11

మూ. హనుమానపి దుఃఖారాం తాం దృష్ట్వా భయమోహితామ్,
 అవన్తత మహాబాహు స్తతస్తాం జనకాత్మజామ్ 12
 సా తైనం భయవిత్రస్తా భూమౌ నైవాభ్యురైక్షత.

ప్ర. అ. మహాబాహుః = గొప్ప బాహువులు గల, హనుమానపి = హను
 మంతుడు కూడ, దుఃఖారామ్ = దుఃఖముచేత పీడింపబడిన, భయమోహితామ్ =
 భయముచేత మోహము చెందిన, తామ్ = ఆమెను, దృష్ట్వా = చూచి, తతః =
 అటుపిమ్మట, తాం జనకాత్మజామ్ = ఆ సీతను, అవన్తత = నమస్కరించెను.
 సా త = ఆమె కూడ, భయవిత్రస్తా = భయముతో వణకుచు, ఏనమ్ = ఈతనిని,
 భూయః = మరల, నాభ్యురైక్షత = చూడలేదు.

తా. దుఃఖాదురాలై భయముచేత ఏమీ ఆలోచించ లేని స్థితిలో ఉన్న
 ఆ సీతను చూచి, మహాబాహు వైన హనుమంతుడు ఏమి చేయుటకూ తోరక
 తేవంము నమస్కరించెను. సీత కూడ భయభ్రాంతురై మరల హనుమంతుని
 వైపు చూడలేదు. 12

మూ. తం దృష్ట్వా వన్తమానం తు సీతా శశినిభాననా,
 ఆబ్రవీర్దీర్ఘముచ్చ్యస్య వానరం మధురస్వరా. 13

ప్ర. అ. శశినిభాననా = చంద్రునితో సమాన మైన ముఖము గల, సీతా
 = సీత, తమ్ = ఆతనిని, వన్తమానమ్ = నమస్కరించుచున్నవానినిగా, దృష్ట్వా
 = చూచి, దీర్ఘమ్ = దీర్ఘముగా, ఉచ్చ్యస్య = నిట్టూర్చి, మధురస్వరా = మధుర
 మైన స్వరము గలదై, వానరమ్ = హనుమంతుని గూర్చి, ఆబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. చంద్రునింబడు వంటి ముఖము గల సీత ఆ హనుమంతుడు తనకు

నమస్కరించుచున్నట్లు చూచి, దీర్ఘముగా నిట్టూర్చి మధురమైన స్వరముతో, అతనితో ఇట్లనెను. 18

మూ. మాయాం ప్రవిష్టో మయావీ యది త్వం రావణః స్వయమ్,
ఉత్పారయసి మే భూయః సంతాపం తన్న శోభనమ్.

ప్ర. అ. త్వమ్ = నీవు, మాయామ్ = మాయను, ప్రవిష్టః = ప్రవేశించి, మయావీ = మయావి యైన, స్వయమ్ = స్వయముగా, రావణః యది = రావణుడ నైతే, మే = నాకు, భూయః = ఇంకను, సంతాపమ్ = తాదను, ఉత్పారయసి = పుట్టించుచున్నావు, తత్ = అది, శోభనమ్ = మంచిది, స = కాదు.

తా. నీవు, సాక్షాత్తు, మాయాదూపములో వర్చిస రావణుడవే అయితే, నాకు పురం తాద కలిగించుచున్నావు. ఇట్లు నాకు మారీ మారీకి తాద కలిగించుట మంచిది కాదు. 14

మూ. అథవా నైరదేవం హి యన్మయా పరిశక్కితమ్, 17
మనసో హి మమ ప్రీతిరుత్పన్నా తవ దర్శనాత్.

ప్ర. అ. అథవా = లేదా, మయా = నాచేత, యత్ = ఏది, పరిశక్కితమ్ = శంకించబడినదో, ఏతత్ = ఇది, ఏవమ్ = ఇట్లు, న హి = కాదు, తవ = నీ యొక్క, దర్శనాత్ = దర్శనమువలన, మమ = నా యొక్క, మనసః = మనస్సునకు, ప్రీతిః = సంతోషము, ఉత్పన్నా హి = పుట్టినది కదా.

తా. లేదా-నేను శంకించినది నిజము కాదు. ఎందుచేత ననగా నీన్ను చూడగానే నా మనస్సుకు ఆనందము కలిగినది. 17

మూ. యది రామస్య దూత స్త్రమాగతో తద్రమస్తు తే, 18
పృచ్ఛామి త్వాం హరిశ్రేష్ఠ ప్రయా రామకథా హి మే.

ప్ర. అ. త్వమ్ = నీవు, రామస్య = రామునియొక్క, దూతః = దూతగా, అగతః యది = వర్చిసట్లయితే, తే = నీకు, తద్రమ్ = మంగళము, అస్తు = అగుగాక, హరిశ్రేష్ఠః = 1. భావరశ్మిస్తా. మే = నాకు, రామకథా = రాముని కథ, ప్రయా హి = ఇవ్వ మైనది కదా. త్వామ్ = నిన్ను, పృచ్ఛామి = అడుగుచున్నాను.

రా. నీవు రాముని చూడగా వచ్చినవాడవే అయితే నీకు తక్రమగుగాక. 18
వానరశ్రేష్ఠా । నాకు రామకథ చాలా ఇష్టము. అందుచే నిన్ను అడుగు
చున్నాను.

మూ. గుణాన్రామస్య కథయః ప్రియస్య మమ వానర, 19
చిత్తం హరసి మే సౌమ్య నదీకూలం యథా రయః.

ప్ర. అ. వానర=18. వానరా. మమ=నాయొక్క. ప్రియస్య=ప్రియు
రైన, రామస్య=రామునియొక్క. గుణాన్=గుణములను, కథయ=చెప్పుము.
సౌమ్య=18. సౌమ్యరా. నదీకూలమ్=నది ఒడ్డును, రయః యథా=వేగము
వలె, మే=నాయొక్క, చిత్తమ్=చిత్తమును, హరసి=హరించుచున్నావు.

రా. 18. వానరా. నా ప్రియురైన రాముని గుణములను వర్ణించి
చెప్పుము. ప్రవాహవేగము నది ఒడ్డును హరించి నట్లు నా చిత్తమును హరించు
చున్నావు. 19

మూ. అహో స్వప్నస్య సుఖలా యాహమేవం చిరాహృతా, 20
ప్రేషితం నామ పశ్యామి రాఘవేణ వనోకసమ్.

ప్ర. అ. స్వప్నస్య=స్వప్నముయొక్క, సుఖలా=సుఖకర మగుట,
అహో=ఎంత ఆశ్చర్యము. చిరాహృతా=చిరకాలము క్రితమే హరించబడిన,
యా=ఏ నేను, రాఘవేణ=రామునిచేత, ప్రేషితం నామ=వంచబడిన,
వనోకసమ్=వానరుని, ఏవమ్=ఈ విధముగా, పశ్యామి కిం=చూచుచున్నానో.

రా. చాల కాలము క్రితము అవహరించబడిన నేను రాముడు వంశివ
వానరుని చూచుచున్నా నట. ఎంత సుఖకర మైన స్వప్నము వచ్చినది. 20

మూ. స్వప్నేఽపి యద్యహం వీరం రాఘవం సహంక్షణమ్,
పశ్యేయం నావసీదేయం స్వప్నోఽపి మమ మర్శరీ.

ప్ర. అ. అహమ్=నేను, స్వప్నేఽపి=స్వప్నమునందైనా, సహ
ంక్షణమ్=క్షణమునతో కూడిన, వీరమ్=వీరుడైన, రాఘవమ్=రాముని,
పశ్యేయం యది=చూడగలిగినట్లయితే, నావసీదేయమ్=వశించుకుందును,

మమ = నా విషయమునందు, స్యహ్నోఽపి = స్యహ్నము కూడ, మత్సరీ = కోపము గలది.

తా. లక్ష్మణసమేతు ధైన వీరు ధైన రాముడు నాకు స్యహ్నములో కనబడి నను నేను జీవించగలిగేదానను. నా విషయములో స్యహ్నము కూడా పగ వర్తి ఉన్నది.

మూ. నాహం స్యహ్నమిమం మన్యే స్యహ్నే దృష్ట్యా హి వానరమ్.
స శక్యోఽభ్యుదయః ప్రాప్తుం ప్రావృత్త్యాభ్యుదయో మమ.

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, ఇమమ్ = దీనిని, స్యహ్నమ్ = స్యహ్నమునుగా, స మన్యే = శంపను. స్యహ్నే = స్యహ్నమునందు, వానరమ్ = వానరుణ్ణి, దృష్ట్యా = చూచి, అభ్యుదయః = అభ్యుదయము (బాగాలివృద్ధి), ప్రాప్తుమ్ = పొందుటకు, స శక్యః = శక్యమైనది కాదు, మమ = నాకు, అభ్యుదయః = అభ్యుదయము, ప్రావృత్త్య = వచ్చినది.

తా. ఇది స్యహ్న మని అనుకొనను. స్యహ్నములో వానరుణ్ణి చూచినవారు అభ్యుదయము పొందజాలరు. నాకు అభ్యుదయము కలిగినది కదా. 22

మూ. కిం ను స్యాదితమోహోఽయం తవేదాతగతిస్త్రియమ్,
ఉన్మాదతో వికారో వా స్యాదియం శ్చుగతృప్తికా.

ప్ర. అ. అయమ్ = ఇది, చిత్తమోహః = చిత్తముయొక్క మోహము, స్యాత్ కిం ను = అగునా? ఇయమ్ = ఇది, తాతగతిః = తాతముయొక్క ప్రకోపము, తవేత్ = అగునా? ఉన్మాదః = ఉన్మాదము (పిచ్చి) వలన కలిగిన, వికారో వా = వికారమా? ఇయమ్ = ఇది, శ్చుగతృప్తికా = ఎండమావులు, స్యాత్ = అగునా?

తా. నా కేమైనా చిత్తమునకు మోహము కలిగినదా? ఇది ఏమైనా వాతప్రకోపమా? ఉన్మాదమువలన కలిగిన వికారమా? లేక ఇదంతా ఏమీ లేని ఎండమావులేనా? 23

మూ. అథవా నాయమున్మారో మోహోఽప్యున్మాదలక్షణః 24.
సంబుర్యే రాహమాత్మానరాముం రాపి వనోకనమ్.

ప్ర. అ. అథవా = లేదా, అయమ్ = ఇది, ఉన్మాదః = ఉన్మాదము గాని,

ఉన్నారంక్షణః=ఉన్నారము వంటి లక్షణములు గల, మోహోఽపి=మోహము కూడ గాని, స=కాదు, అహమ్=నేను, అత్మానమ్=నన్ను గూర్చి, ఇమమ్=ఈ, వనోకసమ్=వానరుని గూర్చి, సంబుద్ధ్యే=తెలుసుకొనుచున్నాను.

తా. లేదా-ఇది ఉన్నారమూ కాదు, ఉన్నారంక్షణము లున్న మోహమూ కాదు. ఎందుచేత ననగా-నేను నన్ను, ఈ వానరుని కూడ గుర్తువట్ట గలుగుచున్నాను. 24

మూ. ఇత్యేవం బహురా సీతా సంప్రదార్య బలాబలమ్, 25
రక్షసాం కామరూపత్వాన్మేనే తం రాక్షసాద్రిపమ్.

ప్ర. ఆ. సీతా=సీత, ఇత్యేవమ్=ఈ విధముగా, బలాబలమ్ = (వివిధ యుక్తులతోని) బలాలములను (ఏది సంభావ్యము, ఏది కాదు అను విషయమును), బహురా=అనేకవిధములుగా, సంప్రదార్య=నిర్ణయించి, రక్షసామ్ = రాక్షసులు, కామరూపత్వాత్=కామరూపము కలవా రగుటవలన, తమ్=అతనిని, రాక్షసావధిమ్ = రావణునిగా, మేనే=తంకెను.

తా. సీత ఈ విధముగ వరి వరి విధముల బలాలములను ఆలోచించి, రాక్షసులు కామరూపులు గాన ఇతడు రావణుడే అని చివరికి నిర్ణయించుకొనెను. 2

మూ ఏతాం బుద్ధిం తదా కృత్వా సీతా సా తనుమధ్యమా, 26
న ప్రతివ్యాజహోరాధ వానరం జనకాత్మజా.

ప్ర. ఆ. తదా=అప్పుడు, తనుమధ్యమా=నన్ను నడుము గల, జనకాత్మజా=జనకుని కుమార్తె యైన, సా సీతా=ఆ సీత, ఏతామ్ = ఈ, బుద్ధిమ్ =బుద్ధిని, కృత్వా=చేసి, అత = అటుపిమ్మట, వానరమ్ = హనుమంతుని గూర్చి, న ప్రతివ్యాజహోర=తిరిగి వంకలేడు.

తా. అప్పుడు, నన్ను నడుము గల, జనకాత్మజుడైన ఆ సీత ఈ విధముగా నిర్ణయించుకొని, ఇక హనుమంతునకు ప్రత్యుత్తర మివ్వలేదు. 26

మూ. సీతాయాశ్చి నితం బుద్ధ్యా హనుమాన్మారుతాత్మజః, 27
శ్రోత్రానుకూలైర్వచనైస్తదా తాం సంప్రహర్షయత్.

ప్ర. అ. మారుతాకృతిః=వాయుపుత్రుడు ధైవ, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, సీతాయాః=సీతయొక్క, రిచితమ్=అలోచనను, బుద్ధ్యా=తెలిసికొని, తరా=అప్పుడు, తామ్=అమెను, శ్రోత్రానుకూలైః=తెవులకు అనుకూలము లైన, వచన్తైః=మాటలలో, సంప్రహర్షయత్=సంతోష పెట్టెను.

తా. వాయుపుత్రుడు ధైవ హనుమంతుడు సీత అలోచనను కనిపెట్టి, అమెను తెవులకు అనుకూలము లైన మాటలలో సంతోష పెట్టెను. 27

మూ. ఆదిత్య ఇవ తేజస్వీ లోకతాన్తః శశీ యథా, 28

రాజా సర్వస్య లోకస్య దేవో వైశ్రవణో యథా,

విక్రమేణోపసన్నశ్చ యథా విష్ణుర్మహాయశాః. 29

ప్ర. అ. (రాముడు), ఆదిత్య ఇవ = సూర్యుడు వలె, తేజస్వీ = గొప్ప తేజస్సు కలవాడు. శశీ యథా = చంద్రుడు వలె, లోకతాన్తః = లోకములకు మనోహరుడు. దేవః = దేవు డైన, వైశ్రవణో యతా = కుదేరుడు వలె, సర్వస్య = సమస్త మైన, లోకస్య = లోకమునకు, రాజా = రాజు. మహాయశాః = గొప్ప కీర్తి కలవాడు. విష్ణుః యథా = విష్ణువు వలె, విక్రమేణ = పరాక్రమముతో, ఉపసన్నశ్చ = కూడినవాడు.

తా. రాముని తేజస్సు సూర్యుని తేజస్సు ఎంటిది. ఆతడు చంద్రుడు వలె. లోకములకు (జనులకు) మనోహరుడు. కుదేరుడువలె నకంఠలోకములకు ప్రభువు. విష్ణువు వలె పరాక్రమవంతుడు. గొప్పకీర్తి కలవాడు. 28, 29

మూ. సత్యవాదీ మదురవాగ్దేవో వాచస్పతిర్యథా,

రూపవాన్ సుధగః శ్రీమాన్ కన్తర్ప ఇవ మూర్తిమాన్. 30

ప్ర. అ. సత్యవాదీ=సత్యము వలకువాడు. దేవః=దేవు డైన, వాచస్పతిర్యథా = బృహస్పతి వలె, మదురవాక్ = మదురమైన వాక్కు కలవాడు. రూపవాన్=రూపవంతుడు. సుధగః=మంచి వాగ్గము కలవాడు. శ్రీమాన్ = శోభ కలవాడు. మూర్తిమాన్=శరీరము గల, కన్తర్పః ఇవ=మన్మథుడు వలె ఉన్న వాడు.

తా. రాముడు సత్యమునే వలకును, బృహస్పతి వలె మదురముగా

మాటలాడును. చూపవంతుడు. మంచి బాగ్యము కలవాడు. మంచి శోధ కల
వాడు. దేహము దరిందిన మన్నడుని వలె ఉండును. 30

మూ. స్థానక్రోధః ప్రహరతా చ శ్రేష్ఠో లోకే మహారథః,
బాహుద్భాయామవష్ట్యో యన్య లోకో మహాత్మనః. 31

ప్ర. ౪. స్థానక్రోధః = తగినవాని విషయమున కోపము గలవాడు.
ప్రహరతా = తగిన వారిని దెప్పిరియువాడు. లోకే = లోకమునందు, శ్రేష్ఠః =
శ్రేష్ఠుడైన, మహారథః = మహారథుడు. (తనను, సారథిని, గుఱ్ఱములను రక్షించు
కొనుచు పదివేలమంది ధనుర్ధరులతో యుద్ధము చేయగలవాడు మహారథుడు).
లోకః = లోకము, యన్యః = ఏ, మహాత్మనః = మహాత్మునియొక్క, బాహుద్భా
యామ్ = బాహువుల నీడను, సమాశ్రితః = ఆశ్రయించినచో.

తా. రాముడు కోపము చూప వలసిన సమయములో కోపము చూపిం
చును. తగినవారిని సంహరించును. లోకములో శ్రేష్ఠుడైన మహారథుడు. ఆ
మహాత్ముని బాహువుల నీడను ఆశ్రయించుకొని లోకము జీవించుచున్నది. 31

మూ. అవకృష్టాశ్రమపరాస్మగదూపేణ రాఘవమ్,
కూన్యే యేనాపనీరాని తస్య ద్రక్ష్యసి యత్ ఫలమ్. 32

ప్ర. ౪. యేన = ఏ రావణునిచేత, రాఘవమ్ = రాముణ్ణి, మృగదూపేణ =
మృగదూపముచేత. అశ్రమపరాత్ = అశ్రమస్థానమునుండి, అవకృష్టః = దూర
ముగా దీసికొనిపోయి. కూన్యే = కూన్యమైన వర్ణశాలయందు, అపనీరా అని = అవ
హరింపబడితివో, తస్య = అట్టి రావణునకు, యత్ = ఏ, ఫలమ్ = ఫలము కలు
గునో, ద్రక్ష్యసి = చూడగలవు.

తా. రావణుడు మాయామృగమును చూపి, రాముడు దూరముగా వెళ్ళి
పోవు నట్లు చేసి, కూన్యమైన వర్ణశాలనుండి నిన్ను అవహరించినాడు కదా.
దానికి అతని కెట్టి ఫలము లిరింప నున్నదో నీవే చూడగలవు. 32

మూ. న చిరాద్రావణం సంఖ్యే యో వధిష్యతి వీర్యవాన్,
రోషప్రముఖైరిమభిర్భృంధ్విరివ పావతైః. 33
తేనాహం ప్రేషితో దూత స్త్వత్సకాశమిహగతః,
త్యద్వియోగేన దుఃఖార్తః న త్వాం శోకం ముద్రవీత్. 34

ప్ర. అ. వీర్యవాన్ = పరాక్రమవంతు డైన, యః = ఏ రాముడు, సరిరాత్ = అదిరకాలములో, కోషప్రముత్తైః = కోషముతో ఎదువండిన, జ్వలద్ధిః = ప్రత్య లింతుచున్న, పావతైః. ఇవః = అగ్నిం వలె ఉన్న, ఇమరిః = బాణములచేత, సంశ్లే = యుద్ధమునందు, రావణమ్ = రావణుని, పరిష్యతి = వంపగంతో, తేన = అర్ధి రామునిచేత, దూతః = దూతగా, ప్రేషితః = వంపబడినవాడనై, ఇహ = ఇక్కడికి, త్యక్తృకాశమ్ = నీ నమీవమును, అగతః = వచ్చినాను. త్యక్తి యోగేన = నీ వియోగముచేత, దూతార్తః = దూతముచేత పీడింపబడిన, సః = ఆ రాముడు, క్వాప్ = నిన్ను గూర్చి, కౌశలమ్ = కుశలవార్తను, అబ్రవీత్ = వరితెను.

తా. పరాక్రమవంతు డైన ఏ రాముడు ఇంక అరిశీప్రముగానే, మండు చున్న అగ్నిం వలె ఉన్న బాణములను కోషముతో ప్రయోగించి, యుద్ధములో రావణుని సంహరింప నున్నాలో ఆ రాముడే నన్ను దూతగా తేసి నన్నిక్కడికి నీ దగ్గరకు వంపినాడు. అతడు నీ వియోగముతో చాలా బాధపడుచున్నాడు. అతడు నీ కుశలమును తెలిసికొన గోరుచున్నాడు. 33, 34

మూ. లక్ష్మణాశ్చ మహాశేఖః సుమిత్రానన్దవర్ధనః,

అభివాద్య మహాబాహుః స త్వాం కౌశలమ్బ్రవీత్. 35

ప్ర. అ. మహాశేఖః = గొప్ప తేజస్సుగల, సుమిత్రానన్దవర్ధనః = సుమిత్ర యొక్క అనందమును వృద్ధిపొందించు, మహాబాహుః = గొప్ప బాహువులు గల, సః లక్ష్మణాశ్చ = ఆ లక్ష్మణుడు కూడా, క్వాప్ = నిన్ను, అభివాద్యః = నమస్కరించి, కౌశలమ్ = శేమమును, అబ్రవీత్ = వరితెను.

తా. మహాశేఖఃగారి, సుమిత్ర అనందమును వృద్ధిపొందించువాడు, మహా బాహువు అయిన ఆ లక్ష్మణుడు కూడ, నీకు నమస్కరించి నీ శేమవృత్తాంత మును అడిగినాడు (అడగమన్నాడు). 35

మూ. రామస్య చ సఖా దేవి సుగ్రీవో నామ వానరః,

రాజా వానరముఖ్యానాం స త్వాం కౌశలమ్బ్రవీత్. 36

ప్ర. అ. దేవి = ఓ . దేవి . రామస్య = రామునియొక్క, సఖా = స్నేహి తుడు, వానరముఖ్యానామ్ = వానరశ్రేష్ఠులయొక్క, రాజా = రాజు అయిన,

సుగ్రీవో నామ=సుగ్రీవు డను పేరు గల, స॥ వానర॥=ఆ వానరుడు, త్యామ్ =నిన్ను, కొళంబు=వేచుమును, అప్రవీర=వలికెను.

తా. దేవీ ! రాముని స్నేహితుడు, వానరరాజు అయిన ఆ సుగ్రీవుడు కూడ నీ వేచుము అడిగినాడు (అడుగ మన్నాడు). 36

మూ. నిత్యం స్మరతి రామస్త్వం నసుగ్రీవః సలక్ష్మణః,
దిష్ట్యా తీవసి వై రేహి రాక్షసీవళమాగతా. 37

ప్ర. ఆ. ససుగ్రీవః=సుగ్రీవునితో కూడిన, సలక్ష్మణః=లక్ష్మణునితో కూడిన, రామః=రాముడు, త్యామ్ =నిన్ను, నిత్యమ్=ఎల్లప్పుడూ, స్మరతి=స్మరించుచున్నాడు. వై రేహి=సీతా, రాక్షసీవళమ్=రాక్షసస్త్రీవళమును, అగతా =రెండిన నీవు, దిష్ట్యా=దైవవళముచేత, తీవసి=తీవించి ఉన్నావు.

తా. రామలక్ష్మణసుగ్రీవులు నిత్యము నిన్నే స్మరించుచున్నారు. ౩౬. వైరేహి ! రాక్షసస్త్రీ వళముతో ఉన్నా నీవు దైవవళముచేత తీవించి ఉన్నావు. 37

మూ. నచిరాత్తృక్యసే రామం లక్ష్మణం చ మహాబలమ్,
మధ్యే వానరకోటీనాం సుగ్రీవం చామితౌజసమ్. 38

ప్ర. ఆ. రామః=రాముణ్ణి, మహాబలమ్=గొప్ప బలము గల, లక్ష్మణం చ=లక్ష్మణుణ్ణి, వానరకోటీనామ్ =కోట్లకొలది వానరుల, మధ్యే=మధ్యయందున్న, అమితౌజసమ్=గొప్ప తేజస్సు గల, సుగ్రీవం చ=సుగ్రీవుణ్ణి, నచిరాత్ =కొంతెము కాంములో, రాత్తృక్యసే =చూడగలవు.

తా. నీవు కొద్ది దినములలోనే రాముణ్ణి, మహాబలులైన లక్ష్మణుణ్ణి, కోట్ల కొలది వానరులతో కూడి వచ్చిన మహాతేజఃవారి మైన సుగ్రీవుణ్ణి చూడగలవు.

మూ. ఆహం సుగ్రీవసచివో హనుమాన్నామ వానరః,
ప్రవిష్టో నగరీం లజ్కాం లక్ష్మయిత్వా మహాదధిమ్. 39

ప్ర. ఆ. ఆహమ్=నేను, సుగ్రీవసచివః = సుగ్రీవుని సచివుడ నైన, హనుమాన్నామ =హనుమంతు డను పేరు గల, వానరః=వానరుడను, మహా

దరిమ్ = మహాసముద్రమును, లక్ష్మయిత్యై = రాది, లక్కం నగరమ్ = లంకా నగరమును, వ్రవిష్టః = వ్రవేళిందినాను.

తా. నేను సుగ్రీవుని సదిపు కైన చానకుడను. నా పేరు హనుమంతుడు. మహాసముద్రమును రాది లంకానగరములో వ్రవేళిందినాను. 39

మూ. కృత్వా మూర్ధ్ని వదన్యాసం రావణస్య దురాత్మనః,
త్వాం ద్రష్టుముపయాతోఽహం సమాశ్రిత్య పరాక్రమమ్.

ప్ర. అ. దురాత్మనః = దుష్టబుద్ధి యైన, రావణస్య = రావణునియొక్క, మూర్ధ్ని = శిరస్సుమీద, వదన్యాసమ్ = పాదన్యాసమును, కృత్వా = చేసి, పరాక్రమమ్ = పరాక్రమమును, సమాశ్రిత్య = ఆశ్రయించి, అహమ్ = నేను, త్వామ్ = నిన్ను, ద్రష్టుమ్ = చూచుటకు, ఉపయాతః = వచ్చినాను.

తా. నేను పరాక్రమమును చూపుచు, దురాత్ము కైన రావణుని శిరస్సుపై పాదము ఉంచి, నిన్ను చూచుటకై వచ్చినాను. 40

మూ. నాహమస్మి తథా దేవి యథా మామవగచ్ఛసి,
విశత్కా త్యజ్యరామేషా శ్రద్ధత్స్వ వదతో మమ. 41

ఇత్యాదౌ శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సుందరకాండే
చతుశ్రింశః సర్గః.

ప్ర. అ. దేవి = ఓ దేవీ, మామ్ = నన్ను గూర్చి, యథా = ఎట్లు, అవగచ్ఛసి = తెలుసుకొనుచున్నావో (జాచింతుచున్నావో), అహమ్ = నేను, తథా = ఎట్లు, నాన్మి = కాను. ఏషా = ఈ, విశత్కా = సందేహము, త్యజ్యరామ్ = విడువబడుగాక. వదతః = చెప్పుచున్న, మమ = నాకు, శ్రద్ధత్స్వ = నమ్ముము.

తా. ఓ, దేవీ! నేను నీవు అనుకొన్నట్లు రావణుడను కాను. ఈ సందేహమును విడిచిపెట్టుము. నా మాట నమ్ముము. 41

"జాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రభాగ్యభాగమునందు
సుందరకాండలో ముప్పదినాల్గవ సర్గ సమాప్తము.

అథ పజ్జప్రింకః సర్గః

[నీత కోరికను అనునరించి హనుమంతుడు రాముని శరీర లక్షణములను, గుణములను వర్ణించి చెప్పి, నరవానరుల మైత్రి ఎట్లు జరిగెనో కూడ తెలిపి, అమెకు తనపై ఎక్సానము కలుగు నట్లు చేయుట]

మూ. తాం తు రామకథాం శ్రుత్వా వైదేహీ వానరర్షభాత్,

ఉవాచ వచనం సాన్త్యమిదం మధురయా గిరా. 1

ప్ర. అ. వైదేహీ=నీత, వానరర్షభాత్=వానరశ్రేష్ఠుడైన హనుమంతుని నుండి, రామ్=అ, రామకథామ్=రామకథను, శ్రుత్వా=విని, మధురయా=మధుర మైన, గిరా=వాక్కుతో (స్వరముతో), సాన్త్యమ్=బుచ్చగింపుగా ఉన్న ("తత్త్యమ్" అను ప్రాచ్యపాఠము దాగున్నది. 'యథార్థ మైన' అని అర్థము), ఇదమ్=ఈ, వచనమ్=వచనమును, ఉవాచ=చెలికెను.

తా. నీత హనుమంతుడు చెప్పిన ఆ రామకథను విని, మధురస్వరముతో యథార్థ మైన వచనమును బుట్టు పలికెను. 1

మూ. కర్మ తే రామేణ సంసర్గః కథం జానాసి లక్ష్మణమ్,

వానరాణాం నరాణాం చ కథమాసీర్షమాగమః. 2

ప్ర. అ. తే=నీకు, రామేణ=రామునితో, సంసర్గః=సంబంధము, కర్మ=ఎక్కడ జరిగెను; లక్ష్మణమ్=లక్ష్మణుని, కథమ్=ఎట్లు, జానాసి=ఎరుగుదువు; వానరాణామ్=వానరులయొక్క, నరాణాం చ=నరులయొక్క, సమాగమః=సమాగమము, కథమ్=ఎట్లు, అసీత్=అయెను.

తా. నీకు రామునితో సంబంధము ఎక్కడ కలిగినది; లక్ష్మణుని ఎట్లు ఎరుగుదువు; వానరులకూ, నరులకూ సంబంధము ఎట్లు ఏర్పడినది? 2

మూ. యాని రామస్య లిక్తాని లక్ష్మణస్య చ వానర,

తాని తూయః సమాచక్ష్య సమాం శోకః సమావేశత్. 3

ప్ర. అ. వానర = ౬, హనుమంతుడా, రామస్య = రామునియొక్క, లక్ష్మణస్య చ = లక్ష్మణునియొక్క, యాని = ఏ, రిద్దాని = గుర్తులు కలనో, తాని = వాటిని, సమాచక్ష్య = చెప్పుము. మామ = నన్ను, తాయా = మరల, శోకః = శోకము, స సమావిశేత్ = దేరడు.

తా. ౬ హనుమంతుడా. రాముని లక్ష్మణములనూ, లక్ష్మణుని లక్ష్మణములనూ వర్ణించి చెప్పుడు. అవి విన్నచో నన్ను మరల శోకము ఆవహించడు. ౩

మూ. కీదృశం తస్య సంస్థానం రూపం రామస్య కీదృశమ్,
కథమూరూ కథం బాహూ లక్ష్మణస్య చ శంస మే. 4

ప్ర. అ. తస్య = ఆ, రామస్య = రామునియొక్క, లక్ష్మణస్య చ = లక్ష్మణునియొక్క, సంస్థానమ్ = ఆకారము, కీదృశమ్ = ఎట్టిది? రూపమ్ = రూపము, కీదృశమ్ = ఎట్టిది? ఊరూ = కొదలు, కథమ్ = ఎట్లు ఉండును? బాహూ = బాహువులు, కథమ్ = ఎట్లు ఉండును? మే = నాకు, శంస = చెప్పుము.

తా. ఆ రామలక్ష్మణుల ఆకారము ఎట్లు ఉండును? రూప మెట్లుండును? కొదలు ఎట్లుండును? బాహువులు ఎట్లుండును? నాకు చెప్పుము. 4

మూ. ఏవము కస్తు వైదేహ్యా హనుమాన్మారుతాత్మజః,
తతో రామం యథాతత్త్వమాఖ్యాతుముపచక్రమే. 5

ప్ర. అ. వైదేహ్యా = నీరచేత, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్తః = వలకలదిన, మారుతాత్మజః = వాయుకుమారులైన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, తతో = విమ్మట, రామమ్ = రాముణ్ణి గూర్చి, యథాతత్త్వమ్ = ఉన్నది ఉన్నట్లుగా, అఖ్యాతుమ్ = చెప్పుటకు, ఉపచక్రమే = ఉపక్రమించెను.

తా. వాయుకుమారులైన హనుమంతుడు నీర మాట విని, రాముణ్ణి గూర్చి ఉన్న ఉన్నట్లు వర్ణించి చెప్పుటకు ఉపక్రమించెను. 5

మూ. తాన నీ బర దిష్ట్యా మాం వైదేహి పరిపృచ్ఛసి,
తర్తు కమలపత్రాక్షి సంస్థానం లక్ష్మణస్య చ. 6

ప్ర. అ. కమలపత్రాక్షి = తామరదేకుల వంటి వేరములు కలదానా.

వైదేహి=సీతాదేవి, జాననీ = తెలివినవాన వగుచునీ, దిష్ట్యా=నా బాగ్యములేక,
 కర్తు = కర్తయొక్క, లక్షణస్య చ=లక్షణమనియొక్క, సంస్థానమే=అకార
 మును, వరివృద్ధుని = అడుగుచున్నావు. లత=ఎంత ఆనందము.

తా. కమలవత్రముల వంది నేత్రములు గలఁట. సీతాదేవి! నా అర్చ్య
 ముచే, నీవు తెలిసి ఉండి కూడ నీ కర్త యైన రాముని అకారమునూ, లక్షణమని
 అకారమునూ గూర్చి అడుగుచున్నావు. ఇంక సంకోచము. 6

మూ. యాని రామస్య చిహ్నాని లక్షణస్య చ యాని వై,
 లక్షిరాని విశాలాక్షి వదతః శృణు తాని మే. 7.

ప్ర. అ. విశాలాక్షి = విశాలము లైన నేత్రములు కలదానా, రామస్య=
 రామునియొక్క, యాని లక్షణాని=ఏ లక్షణములు, లక్షణస్య చ=లక్షణమని
 యొక్క, యాని=ఏ లక్షణములు, లక్షిరాని = చూడబడినవో, తాని = చాచిని,
 వదతః=తెచ్చుచున్న, మే=నాకు (నానుండి), శృణు=వినుము.

తా. ఓ! విశాలాక్షి! నేను గుర్తించిన రాముని లక్షణములనూ, లక్షణమని
 లక్షణములనూ తెప్పెడను; వినుము. 7

మూ. రామః కమలవత్రాక్షః సర్వసత్త్వమనోహరః,
 రూపదాక్షిణ్యసంపన్నః ప్రసూతో జనకాత్మజే. 8

ప్ర. అ. జనకాత్మజే = ఓ! జనకరాజపుత్రీ! రామః = రాముడు, కమం
 వత్రాక్షః=కమలవత్రముల వంది నేత్రములు కలవాడు. సర్వసత్త్వమనోహరః=
 సమస్తప్రాణుల మనస్సును ఆకర్షించువాడు. రూపదాక్షిణ్యసంపన్నః=రూపము
 తోను దాక్షిణ్యముతోను (నేర్చుతోను) కూడినవాడుగా, ప్రసూతః=కనబడినాడు
 (పుట్టినాడు).

తా. సీతా! రాముని కండ్లు వర్ణముల రేకుల వలె విశాల మైనవి.
 అతడు సమస్త మైన ప్రాణుల మనస్సును ఆకర్షించు సౌందర్యము కలవాడు.
 అతడు పుట్టుక తోనే మంచి రూపముతోను, దాక్షిణ్యముతోను జనించినాడు. 8

మూ. తేజసాదిత్యసంకాశః కమయా పృథివీనమ.

బృహస్పతినమో ఋద్ధ్యా యశసా వానవోపమ. 9

ప్ర. అ. లేకసా = లేకస్సుచేత, అధిత్యసంభాళః = సూర్యునితో సమానుడు. క్షమయా = ఓర్పుచేత, వృథివీసమః = భూమితో సమానుడు. బుద్ధ్యా = బుద్ధిచేత, బృహస్పతిసమః = బృహస్పతితో సమానుడు. యశసా = కీర్తిచేత, చాసవోవమః = దేవేంద్రునితో సమానుడు.

తా. రాముడు లేకస్సుచేత సూర్యునితోను, ఓర్పుచేత భూమితోను, బుద్ధిచేత బృహస్పతితోను, కీర్తిచేత దేవేంద్రునితోను సమానుడు.

మూ. రక్షితా తీవరోకస్య స్వజనస్యార్థిరక్షితా.

రక్షితా స్వస్య వృత్తస్య ధర్మస్య చ పరంతపః. 10

ప్ర. అ. పరంతపః = శత్రువులను వీడించు ఆ రాముడు, తీవరోకస్య = ప్రాణిలోకమునకు, రక్షితా = రక్షకుడు. స్వజనస్య = తనవారికి, అధిరక్షితా = అధికముగా, రక్షకుడు. స్వస్య = తనసంబంధ మైన, వృత్తస్య = చరిత్రకు, ధర్మస్య చ = ధర్మమునకు, రక్షితా = రక్షకుడు.

తా. శత్రుసంహారకుడైన రాముడు ప్రపంచకములోని ప్రాణులందరినీ, విశేషించి తనవారిని, తన నరవదికనూ, ధర్మమునూ కాగుగా రక్షించుచుండును.

మూ. రామో బామసి లోకస్య బాతుర్వర్ణస్య రక్షితా,

మర్యాదానాం చ లోకస్య కర్తా కారయితా చ సః. 11

ప్ర. అ. బామసి = సీతా, రామః = రాముడు, లోకస్య = ప్రపంచకమునకు, బాతుర్వర్ణస్య = నాలుగు వర్ణములకు, రక్షితా = రక్షకుడు. సః = అతడు, లోకానామ్ = లోకముల, మర్యాదానామ్ = కట్టుబాట్లకు. కర్తా = చేయువాడు, కారయితా వైవ = చేయించేవాడు కూడ.

తా. ఓ సీతా! రాముడు ఈ సమస్త ప్రపంచకమును, నాలుగు వర్ణములవారిని రక్షించుచుండును. లోకములో కట్టుబాట్లు ఏర్పరచి అందరూ ఆ కట్టుబాట్లకు లొంగి ఉండు నట్లు చూచుచుండును.

మూ. అర్చిష్మానర్చితోఽత్యర్థం బ్రహ్మచర్యవ్రతే స్థితః,

సాదూనామువతారణః ప్రచారణృకృ కర్మదామ్. 12

ప్ర. అ. అర్చిష్మాన్ = కాంతి గలవాడు. అత్యర్థమ్ = మిక్కిలి, అర్చితః = పూజింపబడినవాడు. బ్రహ్మచర్యవ్రతే = బ్రహ్మచర్యవ్రతమునందు, స్థితః = ఉన్నవాడు. సామానామ్ = సత్పురుషులయొక్క, ఉపకారణః = ఉపకారమును ఎరిగినవాడు. కర్మణామ్ = కర్మలయొక్క, ప్రదారణ్య = ప్రవృత్తిని కూడ ఎరిగినవాడు.

తా. రాముడు కాంతిమంతుడు. మిక్కిలి గౌరవింపబడినవాడు. బ్రహ్మచర్యవ్రతముతో ఉన్నవాడు. సత్పురుషులకు ఉపకార మెట్లు చేయవలెనో తెలిసినవాడు. ఆయా కర్మల ప్రయోజనము, ఫలితము తెలిసినవాడు. అనగా ఏ పని చేసిన ఎట్టి ఫలితము కలుగునో అహింస గలవాడు. 12

మూ. రాజవిద్యావిసీతశ్చ బ్రాహ్మణానాముపాసితా,
శ్రుతవాన్ శీలసంపన్నో విసీతశ్చ పరంతపః. 13

ప్ర. అ. రాజవిద్యావిసీతశ్చ = రాజవిద్యలో శిక్షణ పొందినవాడు, బ్రాహ్మణానామ్ = బ్రాహ్మణులకు, ఉపాసితా = గౌరవింపబడు, శ్రుతవాన్ = శాస్త్రాధ్యయనము కలవాడు. శీలసంపన్నః = మంచి శీలముతో కూడినవాడు. విసీతః = వినయవంతుడు, పరంతపః = శత్రువులను పీడించువాడు.

తా. రాముడు రాజనీతిని చక్కగా అధ్యసించెను. బ్రాహ్మణుల విషయమున గౌరవము చూపును. విద్యాశీల సంపన్నుడు. వినయవంతుడు. శత్రువులను పీడించువాడు. 13

మూ. యజుర్వేదవిసీతశ్చ వేదవిద్విః సుపూజితః,
ధనుర్వేదే చ వేదేషు వేదాజ్ఞేషు చ నిష్ఠితః. 14

ప్ర. అ. యజుర్వేదవిసీతశ్చ = యజుర్వేదమునందు శిక్షణము పొందినవాడు. వేదవిద్విః = వేదవేత్తలవేత, సుపూజితః = బాగుగా పూజింపబడినవాడు. ధనుర్వేదే చ = ధనుర్వేదమునందు. వేదేషు = ఇతరవేదములయందు, వేదాజ్ఞేషు చ = వేదాంగములయందు, నిష్ఠితః = ప్రవీణుడు.

తా. రాముడు స్వగాఢ మైన యజుర్వేదమును చక్కగా అధ్యయనము చేసెను. వేదవేత్త లందరు అతనిని గౌరవింపుచుండుదు. ధనుర్వేదమునందు,

మిగిలిన మూడు వేదములందు, ఉపవేదములందు, వేదాంగములయందు పాండిత్యము కలవాడు. 14

మూ. విపులాంసో మహాబాహుః కమ్పుగ్రీవః శుభాననః,
గూఢజత్రుః సుతామ్రాక్షో రామో దేవి జనైః శ్రుతః. 15

ప్ర. ఆ. దేవి = ఓ దేవి; రామః = రాముడు, విపులాంసః = విశాలములైన బుడములు కలవాడు. మహాబాహుః = గొప్ప బాహువులు కలవాడు. కమ్పుగ్రీవః = శంఖము వంటి కంఠము గలవాడు. శుభాననః = మంగళవ్రద మైన ముఖము కలవాడు. గూఢజత్రుః = పైకి కనబడని మూఢుల సంది యెముకలు కలవాడు. సుతామ్రాక్షః = అంద మైన ఎఱ్ఱని నేత్రములు కలవాడు. జనైః = జనులచేత, శ్రుతః = వినుబడినవాడు.

తా. రాముని దుబములు విశాల మైనవి. బాహువులు దీర్ఘ మైనవి. కంఠము శంఖాకారములో ఉండును. ముఖము మంగళవ్రద మైనది. మూఢుల సంది ఎముకలు పైకి కనబడవు. సుందరములైన అతని నేత్రములు ఎఱ్ఱగా ఉండును. రాముని గూర్చి వినునవారు లోకములో లేరు. 15

మూ. దున్దుభిస్త్వనవిర్హ్వాః స్నిగ్ధవర్తః ప్రతాపవాన్,
సమః సమవిభక్తాజ్ఞో వర్తం శ్యామం సమాశ్రితః. 16

ప్ర. ఆ. దున్దుభిస్త్వనవిర్హ్వాః = దుందుభిర్వని వంటి కంఠర్వని కలవాడు. స్నిగ్ధవర్తః = నిగనిగలాడు శరీరచ్ఛాయ గలవాడు. ప్రతాపవాన్ = ప్రతాప వంతుడు. సమః = పొద్దిగా గాని, పొడవుగా గాని కాక సమముగా ఉన్నవాడు. సమవిభక్తాజ్ఞః = సమముగా విభజింపబడిన అవయవములు కలవాడు. శ్యామమ్ = నల్లని, వర్తమ్ = వర్తమును, సమాశ్రితః = ఆశ్రయించినవాడు.

తా. రాముని కంఠర్వని దుందుభిర్వని వలె గంభీరముగా ఉండును. కంఠ నిగనిగ లాడుచుండును. అతడు గొప్ప ప్రతాపము గలవాడు. (పొద్ది పొడవులు లేక) సమముగా ఉండును. అతని అవయవము లన్ని సమముగా విభక్తము లై ఉండును. అతని శరీరచ్ఛాయ శ్యామము (రామన). 16

మూ. త్రిస్థిరః త్రిప్రలమ్బశ్చ త్రిసమత్రిషు రోన్నతః,
త్రితామ్రత్రిషు చ స్నిగ్ధో గమీరత్రిషు నిత్యశః. 17

ప్ర. అ. (రాముడు), త్రిస్థిరః = వక్షస్థలము, ముంతేయి, పిడికిలి అను
 మూడింటియందు స్థైర్యము కలవాడు. "ఉరశ్చ మణింస్తశ్చ ముష్టిశ్చ నృవతేః
 స్థిరాః" అని సామృద్ధికశాస్త్రప్రకారము ఇది రాజరక్షణము. త్రివ్రంపుశ్చ =
 కనుబొమ్మలు, ముష్కములు, బాహువులు అను మూడింటియందు దీర్ఘత్వము
 కలవాడు. "వ్రంమృ యన్య స ధనీ త్రయో భూముష్కబాహవః" అని ఇది
 రసికరక్షణముగా చెప్పబడినది. త్రినమః = తలవెండ్రుకలు, ముష్కములు,
 మోకాళ్ళు అను మూడింటియందు పౌచ్ఛరగ్గులు లేకుండా సమముగా ఉన్న
 వాడు. "తేజాగ్రం వృషణం జాను సమా యన్య స భూవలిః" అని ఇది రాజ
 రక్షణము. త్రిపు = తొడ్లు, క్రిందికడుపు, వక్షస్థలము అను మూడింటి
 యందు, ఉన్నతః = ఎత్తైనవాడు (పొడవు గలవాడు). "నాభ్యస్తాతుక్షివక్షోధి
 రున్నతః క్షితిపో భవేత్" అని ఇది కూడ రాజరక్షణము, త్రికామః = నేత్రాంత
 ములు, గోళ్లు, అరచేతులు - అరకాళ్ళు అను మూడింటియందు ఎల్లగాఉన్నవాడు.
 "నేత్రాస్త సఖిపాణ్యట్టిరలై స్తామ్రైః సుఖీ భవేత్" - అని ఇది సుఖవంతుని
 రక్షణము. త్రిపు ర = పాదములయం దున్న రేఖలు, తలవెండ్రుకలు లింగ
 మడి అను మూడింటియందు, స్థిగ్ధః = సునుపుకలవాడు. "స్థిగ్ధా భవన్తి తై
 యేషాం పాదరేఖాః కిరీటుహః తథా లిల్లమణీస్తేషాం మహాభాగ్యం వినిర్దిశేత్"
 అని ఇది మహాభాగ్యవంతుని రక్షణము. నిర్మళః = ఎల్లప్పుడూ, త్రిపు = కంఠ
 ద్వని, సడక, నాభి అను మూడింటియందు, గంధీరః = గంధిరుడు (నారిలో
 గంధిర్య మనగా తోడు). "స్వరే గతౌ చ నాలో చ గంధీరస్త్రీషు శస్యతే" అని
 ఇది వ్రకంసాపాత్రుని రక్షణము.

కా. రాముని వక్షస్థలము, ముంతేయి, పిడికిలి స్థిరముగా ఉండును.
 అతని కనుబొమ్మలు, ముష్కములు, బాహువులు దీర్ఘములు. తేజములు, ముష్క-
 ములు, మోకాళ్లు పౌచ్ఛరగ్గులు లేకుండా ఉండును. నాభి, కడుపు క్రింది
 భాగము, వక్షస్థలము పొడవుగా ఉండును. నేత్రాంతములు, గోళ్లు, అరచేతులు
 అరకాళ్లు ఎల్లగా ఉండును. పాదరేఖలు, తేజములు, లింగమడి సున్నగా
 ఉండును. కంఠద్వని, సడక, నాభి గంధిరముగా ఉండును. 17

మా. త్రివలిబాంధ్ర్యవనతిశ్చరుత్యజ్జన్మీకీర్షవాన్,
 చతుష్కంశ్చరుర్జీశ్చకుష్కమృశ్చకుతునమః. 18

ప్ర. ౪. త్రివర్ణిచాన్ = ఉదరమునందు మూడు ముదతలు కలవాడు. త్రివర్ణిచాన్ = స్రవములు, స్రవాగ్రములు, రేఖలు అను మూడింటియందు లోతైన వాడు. "పీనోపరితైర్నిమైః షటివరయశ్చూయతైః స్రవైః సుఖినః స్నిగ్ధా నిమ్నా రేఖా ధనినాం తద్యుత్కయేన నిస్సృవామ్" అని చెప్పినట్లు లలిసి వల్లముగా స్రవములుండుట రాజలక్షణము. స్రవాగ్రములు లోతుగా ఉండుట ధనిక లక్షణము. రేఖలు సున్నగా లోతుగా ఉండుట ధనికలక్షణము. తద్విన్నముగా ఉండుట దరిద్రలక్షణము. చతుర్వర్ణః = కంఠము, లింగము, నీవు, పిక్క అను నాలుగు హస్తములుగా ఉన్నవాడు. "గ్రీవా ప్రజననం వృష్టం హస్తం నిష్టా చ పూజ్యతే" అని చెప్పినట్లు ఇవి పూజ్యాని లక్షణములు. త్రివర్ణిచాన్ = మూడు సున్న శిరస్సునందు కలవాడు. "అవర్తత్రయరువిరం యస్య కరః స షటివర్ణతాం నేకా" అని ఇది రాజాం నాయకుని లక్షణము. చతుష్కంఠః = నాలుగు వేదములను సూరించు రేఖలు కలవాడు. "మూలేఽల్లుష్టస్య వేదానాం చతస్రస్త్రస్ర ఏవ వా, ఏకా ద్వే వా యథాయోగం రేఖా త్థేయా ద్విజన్మనామ్" అని చెప్పబడి అంగుష్ఠము మొదట్లో ఎన్ని రేఖలుండునో అన్ని వేదములలో ప్రావీణ్యముండును. దతుర్దేఖః = నాలుగు రేఖలు కలవాడు. "లలాటే యస్య దృక్యన్తే చతుశ్చైర్ద్యౌకరేఖాః, శతద్యయం శతం షష్టిస్తస్యాయుర్వింశతిస్తథా" (లలాటముమీద ఒక రేఖ ఉన్నచో ఇరవై సంవత్సరములు, మూడు ఉన్నచో అరవై సంవత్సరములు, రెండు ఉన్నచో నూరు సంవత్సరాలు నాలుగు ఉన్నచో రెండు వందల సంవత్సరాలు అయ్యుద్ధాయము). "యస్య పాదరలే వక్షధ్వజకాల్పాః పమాః, రేఖాః సమ్యక్ ప్రకాశన్తే మనుజేన్ద్రం తమాదితేక" (అరకాలులో వక్షధ్వజకంఠః అంకుశముల ఆకారములుగ రేఖలున్నవాడు మనుజేంద్రుడగును). "పాదో రతస్రో రేఖాశ్చ యస్య రిష్టన్యకల్లారాః" (ఇట్టి నాలుగు రేఖలే విరిగిపోకుండగా పేతిలో ఉన్నవాడు కూడ మనుజేంద్రుడగును). ఈ విధముగా ఆ యా అవయవములలో నాలుగేసి రేఖలు కలవా ధని అర్థము. చతుష్కంఠః = నాలుగు హస్తముల ప్రమాణము కలవాడు. ఇరవైనాలుగు అంగుళములు ఒక హస్తము. అందుచేత తొంద్రే అరు అంగుళములు ఎత్తైనవాడు అని అర్థము. "షణ్ణవత్కల్లారోత్పేదో యః పుమాన్ స దివోకసః" (తొంద్రే అరు అంగుళాలు పొడవైనవాడు దేవతలతో సమానుడు. (రతుస్పదుః = భాహువులు, మోకాళ్లు, తొడలు, పిక్కలు అను నాడిగింటియందు సమముగా పొద్దు తగ్గులు లేకుండా ఉన్నవాడు. "బాహుజానూదుఃఖ్యాశ్చ రత్నార్కత సమాని త".

కా. రాముని ఉదరముపై మూడు మండరమున్నవి. ఆతని స్తనములు, స్తనాగ్రములు, రేఖలు వల్లముగా ఉండును. కంఠము, లింగము, నీవు, పిక్కలు హ్రస్వములుగా ఉండును. ఆతని రంధ్రము మూడు ముగ్గులు ఉండును. అంగుష్ఠము మొదటి నాలుగు రేఖలుండును. ఆతని నుడుచిపైన, అరదేరులలోను, అరకాళ్లలోను నాలుగేసి రేఖలు ఉండును. ఆతడు తొంద్రెయాడు అంగుళముల ఎత్తు ఉండును. ఆతని బాహువులు, మోకాళ్లు, తొడలు, పిక్కలు సమానములుగా ఉండును.

వి. "న్దిరా ద్రిరేఖా సుతగోపవన్నా న్నిగ్ధా సుమాంసోపరితా సువృత్తా, నచాతిదీర్ఘా చతురర్థాలా చ గ్రీవా చ దీర్ఘా తవరీహ ధన్యా" (కంఠము న్దిరముగా, మూడురేఖలతో అంద మైనదై. సుందర మై, బలిన గుర్తిరముగా ఉండవలెను. ఎక్కువ పొడవుగా ఉండకూడదు. నాలుగు అంగుళముల పొడవు ఉండవలెను) అని చెప్పి నట్లు "త్రివరీహన్" అనుదానికి కంఠముమీద మూడు రేఖలు కలవాడు అని కూడ అర్థము బాఙ్గూనములలో ఉన్నది. స్తనములు వల్లముగా ఉన్నవి అనగా అర్థ మేమో తెలియలేదు. 18

మూ. చతుర్థకసమద్యన్వ్యక్తుర్దంష్ట్రీకృతుర్గతిః.

మహాష్టహనునానశ్చ పంచస్త్రిగ్ధోఽష్టవంశవాన్. 19

ప్ర. 4. చతుర్థకసమద్యన్వ్యః = వర్షాలుగు ఆరలు సమముగా (పొచ్చు తగ్గులు లేకుండా) ఉన్నవాడు. లేంలేవిగాఉన్న కనుబొమ్మలు, ముక్కు రంధ్రములు, వేత్రములు, చెవులు, పెదవులు, స్తనాగ్రములు, మోదేకులు, ముంజేతులు, మోకాళ్లు, ముష్కములు, చేతులు, పొదములు, పిరుదులపై ఎత్తైన కండరములు, పొచ్చుతగ్గులు లేకుండా ఉన్న వని అర్థము. "క్రువో నాసాపుడే నేత్రే కర్ణావోష్ఠౌ చ చూతుకే, భూర్పరో మణిబన్ధౌ చ బానునీ వృషణౌ కదీ, కరో పాదౌ న్నితౌ యస్య సమా జ్ఞేయః స భూవతి" అని చెప్పిన విధముగ ఇవి రాజులక్షణములు. చతుర్థదంష్ట్రీః = నాలుగు కోరలు (నూటిగా ఉన్న దండ్లులు) కలవాడు. వంద్యవరుసలు కెండింటిలో మధ్య ఉన్న నాలుగు వందలకు ప్రక్క ఉన్న నాలుగు వందలకు దంష్ట్రీ అని పేరు. కాంతి గలవి, పెద్దవి, దీక్ష మైనవి, సమములు అయిన దంష్ట్రీలు మంగళకరము అని చెప్పబడినది. "స్త్రిగ్ధా మహాశ్చ దశవా సురీక్షదంష్ట్రాః సమాశ్చ కుల్లాః". చతుర్గతిః = నాలుగు మృగముల

నడక వంటి. అసగా సింహము, పెద్దపులి, ఏనుగు, చృషభము. వీటి నడకవంటి నడక గలవాడు. మహోష్ఠహనునానశ్చ = పెద్ద వైన, (అనగా కొట్టవర్చి నట్లు అందముగా కనబడే) పెదవులు, గడ్డము, ముక్కు కలవాడు. "ఋదురీపకుసు మౌవమౌఽదరో మాంసతో దుదిరదిప్పురూపరృక్, పూర్ణమాంసంహనుస్తు భూమిన స్తృజతుర్జుదుదిరాకృతిస్తతా" (మంకెనపువ్వు వంటి రంగుతో ఒరిసి మనోహర మై, తొందవండు అకారముతో ఉన్న అదరోష్ఠము, బరిసి నిండుగా ఉన్న గడ్డము, ఎత్తైన ముక్కు ఉన్నవాడు రాజగును అని చెప్పబడినది. వజ్రాన్నిగ్గః = కాంతితో నిగనిగలాడుచుండు నేత్రములు, దంతములు, చర్మము, పాదాలు, కేళాలు అను ఈ ఐదు కలవాడు. "చక్షుస్నే హేన సౌరాగ్యం దస్తస్నే హేన బోజనమ్, త్వచః స్నే హేన శయనం పాదస్నే హేన వాహనమ్ "స్నిగ్ధసంఘృతు కుఞ్చరాస్తతా మూర్ధజానుభకరా". నేత్రములు నిగనిగలాడువారికి సౌరాగ్యము. దంతములు నిగనిగలాడువారికి మంచి బోజనము, చర్మము నిగనిగలాడువారికి మంచి శయనము, పాదములు నిగనిగలాడువారికి వాహనసౌఖ్యము, నల్లగా, మెల్లగా, వంకరగా నిగనిగలాడు కేళములు కలవానికి నుభము కలుగును) అని సాముద్రికశాస్త్రము. అష్టవంశవాన్ = అందమైన ఎనిమిది వంశకములు కలవాడు. రెండు చేతులు, కార్తివ్రేళ్లు, చేత్రివ్రేళ్లు, రెండు తొడలు, రెండు పిక్కలు. వీటికి వంశకము అని పేరు. "జాహూ చ సంకౌ యోరూ జక్తే చేత్యష్టవంశజాః".

తా. రాముని కనుబొమ్మలు, నాసికారంధ్రములు, నేత్రములు, చెవులు, పెదవులు, స్తనాగ్రములు, మోచేతులు, మణికట్లు, మోకాళ్లు, ముష్కములు, పీరుదులు, చేతులు, పాదములు, పీరుదులపై ఎత్తైన కండరములు— అంటలుగా ఉన్న ఈ అన్ని అంగములూ సమములుగా ఉండును. అంద మైన నాలుగు దంష్ట్రలు ఉండును. అతడు సింహము వలె, పెద్దపులి వలె, ఏనుగు వలె చృషభము వలె నడచును. అతని పెదవులు, గడ్డము, ముక్కు, రాం అందముగా ఉండును. అతని కండ్లు, వండ్లు, చర్మము, పాదములు, కేళములు, నిగనిగలాడుచుండును. అతని బాహువులు, వ్రేళ్లు, తొడలు, పిక్కలు అను అష్టవంశములు తీర్చిదిద్దినట్లుండును.

19

మూ. దశపద్మో దశబృహత్త్రివిధ్యాస్తౌ ద్విగుక్లవాన్,
షడున్నతో నవతనుత్త్రివిధ్యాప్నోతి రామవా. 20

ద్ర. అ. రామరః = రాముడు, దశవర్షః = వద్దము వలె ఉన్న ముఖము, శేత్రములు, నోరు, నాలుక, పెదవులు, దవడలు, స్రవములు, గోళ్లు, హస్తములు, పాదములు అను వది అవయవములు కలవాడు. "ముఖనేత్రాస్కటిహోష్ఠతాలస్తననఖః కరో, పాదౌ చ దశ వద్మాని వర్మాణారాణి యస్య చ" అని సాముద్రికశాస్త్రము. రశబ్ధపాత్ = శిరస్సు, లలాటము, చెవులు, కంఠము, వక్షము, హృదయము, నోడు, తేరులు, కాళ్లు, వీళ్లు అను ఈ వది అవయవములు పెద్దవిగా ఉన్నవాడు. "శిరోలాలాదే శ్రవణే గ్రీవా వక్షశ్చ హృత్తథా, ఉదరం పాణిపాదౌ చ పృష్ఠం దశ బ్ధపాన్తి చ". త్రిలిః = తేజస్సు, యశస్సు, లక్ష్మి అను మూడింటిదేత; వ్యాప్తః = (లోకమును) వ్యాపించినవాడు. "త్రిలిత్యాకృత్య యస్య స్యాత్తేజసా యశసా శ్రీయా". ద్విశుక్లవాన్ = శుద్ధము లైన మాతృ వంశపితృవంశములు కలవాడు. "ర్యో శుక్లో రు శుభౌ శుద్ధౌ వంశౌ మాను పితుస్తథా" అని శాస్త్రము. షడున్నరః = చంకలు, కడుపు, వక్షము, ముక్కు, మూపు, లలాటము అను ఆరు అంగములు ఉన్నతము లైనవి కలవాడు. "వక్షః శుష్కశ్చ వక్షశ్చ ప్రూణస్కన్ధౌ లలాటితా, సర్వకూలేషు నిర్దిష్టా ఉన్నతాల్లా శుభప్రదాః" అని సాముద్రికము. నవతనుః = తొమ్మిదింటి సూక్ష్మ మైనవాడు. వ్రేళ్ల కణుపులు, చెండ్రుకలు, రోమములు, గోళ్లు, తర్కము, లింగము, మీసము, దృష్టి, బుద్ధి సూక్ష్మములుగా (సన్నగా అని అవయవముల వక్షమునందు, దృష్టి బుద్ధివక్షములందు మంచి చురుకు గలవని అర్థము) ఉండవలె నని సాముద్రికశాస్త్రము. "సూక్ష్మాణ్శులివర్యాణి తేకరోమనఖత్వరః, శేషశ్చ యేషాం సూక్ష్మాణి తే నరా దీర్ఘజీవినిః. "అస్పృటితాగ్రం సూక్ష్మం శ్మశ్రు శుభం మృదు చ సంవతం స్నిగ్ధమ్" "సూక్ష్మర్చక్ సూక్ష్మబుద్ధిశ్చ యో నరః న నుభీభవేత్" త్రిలిః = పూర్వాహ్లామధ్యాహ్నాకాలము లను మూడింటిదేత, వ్యాప్తోతి = (దర్మార్థ కామములను) పొందుచున్నాడు.

రా. రాముని ముఖము, కండ్లు, నోరు, నాలుక, పెదవులు, దవడలు, స్రవములు, గోళ్లు, హస్తములు, పాదములు. ఈ వది వర్షములవలె ఉండును. శిరస్సు, లలాటము, చెవులు, కంఠము, వక్షము, హృదయము, కడుపు, తేరులు, కాళ్లు, వీళ్లు-ఈ వది పెద్దవిగా ఉండును. తేజస్సు, శీర్తి, సంవద అను ఈ మూడింటిదేత లోకము సంతను వ్యాపించినాడు. అతని మాతృపితృవంశములు రెండూ కూడ మరిశుద్ధ మైనవి. చంకలు, కడుపు, వక్షము, ముక్కు,

మాపు, రరాటము ఈ ఆరూ ఉన్నతము లై ఉండును. అతని వ్రేళ్ల కణాపలు, తలవెండ్రుకలు, రోమములు, గోళ్లు, చర్మము, లింగము, మీసము, దృష్టి, బుద్ధి అను తొమ్మిది సూక్ష్మములుగా ఉండును. అతడు పూర్వాష్టమర్కాహ్నువరా హ్నుములయందు ధర్మార్థకామములను సంపాదించుచుండును. 20

మూ. సత్యధర్మవరః శ్రీమాన్ సంగ్రహానుగ్రహే రతః,
దేశకాలవిభాగజ్ఞః సర్వలోకప్రియంవదః. 21

ప్ర. అ. సత్యధర్మవరః = సత్యధర్మములందు అసక్తి కలవాడు. శ్రీమాన్ = శ్రీమంతుడు. సంగ్రహానుగ్రహే = జనులను చేరదీయుటయందు వారిని అనుగ్రహించుటయందు, రతః = అసక్తి గలవాడు. దేశకాలవిభాగజ్ఞః = దేశకాలముల విభాగమును ఎరిగినవాడు. సర్వలోకప్రియంవదః = అందరికీ ప్రിയముగా మాటలాడువాడు.

తా. రాముడు సత్యధర్మములందు అసక్తి కలవాడు. శ్రీమంతుడు. జనులను దగ్గరకు తీయుటయందు, వారిని అనుగ్రహించుటయందు అసక్తి కలవాడు. దేశకాలముల యుక్తాయుక్తత్యముల (మందిరెద్దల) జ్ఞానము కలవాడు. అందరికీ ప్రിയముగా మాటలాడువాడు. 21

మూ. బ్రాతా తస్య చ వైమాత్రః సౌమిత్రిరపరాజితః,
అనురాగేణ రూపేణ గుణైశ్చైవ తథాచితః. 22

ప్ర. అ. తస్య = ఆ రామునియొక్క, వైమాత్రః = సవతిరల్లి కుమారుడైన, బ్రాతా = సోదరుడైన, అపరాజితః = ఎవ్వరిచేతను వరాణితుడు కాని, సౌమిత్రిః = లక్ష్మణుడు. అనురాగేణ = అనురాగముచేత, రూపేణ = రూపముచేత, గుణైశ్చైవ = గుణములచేత, తథాచితః = ఆ రామునివందివాడు.

తా. ఎవ్వరిచేతను వరాణితుడు కాని లక్ష్మణుడు రాముని సవతిరల్లి కుమారుడైన సోదరుడు. అతడు అనురాగముచేత, రూపముచేత, గుణములచేత కూడ రాముని వంది వాడే.

వి. గోరఖ్ఖూర్ ప్రతిలో "స సువర్ణకృపిః శ్రీమాన్ రామః శ్యామో మహాయశః" అను పాదద్వయ మధికముగా ఉన్నది. ఆ లక్ష్మణుడు లంగాదిరాయ వాడు. రాముడు శ్యామవర్ణుడు. 22

మూ. రావుతో నరకార్థులౌ త్వద్దర్శనసముచ్చౌ,

విచిన్యన్తౌ మహిం కృత్వాన్మమస్మాథిరదిసంగతౌ. 23

ప్ర. ౭. నరకార్థులౌ = నరశ్రేష్ఠు లైన, తౌ = ఆ, ఉలౌ = ఇద్దరూ, త్వద్దర్శనసముచ్చౌ = నీ దర్శనమునందు అసక్తి కలవారై, కృత్వాన్మ = సమస్త మైన, మహిమ్ = భూమిని, విచిన్యన్తౌ = అన్వేషించుచున్న వారై, అస్మాభిః = మాతో, అదిసంగతౌ = కలిసినారు.

తా. మనుజులలో శ్రేష్ఠు లైన ఆ రామంక్కణ్ణు లిద్దరూ నిన్ను చూచుటకు అసక్తితో భూమిపై అంతటా సంచరించుచు మమ్ములను కలుసుకొన్నారు.

మూ. త్యామేవ మార్గమాణౌ తౌ విచరన్తౌ వసుందరామ్,

దదర్శచుర్మృగవతిం పూర్వజేనావరోపితమ్. 25

ఋశ్యమూకస్య వృష్టే తు బహుపాదపనంకురే,

బ్రాతుర్పయార్తమాసీనం సుగ్రీవం ప్రియదర్శనమ్. 26

ప్ర. ౭. త్యామేవ = నిన్నే, మార్గమాణౌ = వెదకుచున్నవారై, వసున్దరామ్ = భూమిని, విచరన్తౌ = సంచరించుచున్న, తౌ = ఆ రామంక్కణ్ణులు, బహుపాదపనంకురే = అనేకము లైన వృక్షములతో వ్యాకులమైన, ఋశ్యమూకస్య వృష్టే = ఋశ్యమూకవర్షతము ప్రభాగమునందు, అసీనమ్ = కూర్చున్నవాడూ, పూర్వజేన = అన్నచేత, అవరోపితమ్ = నింహాసనమునుండి దింపవేయబడినవాడూ, బ్రాతుః = అన్ననుండి, కయార్తమ్ = కయముచేత పీడితుడూ, ప్రియదర్శనమ్ = ప్రియమైన దర్శనము గలవాడూ, చుర్మృగవతిమ్ = వానరప్రభువూ అయిన, సుగ్రీవమ్ = సుగ్రీవుని, దదర్శతుః = చూచిరి.

తా. నీ కోసమే భూమి నంతనూ వెదకుచు రిరుగుచున్న ఆ రామంక్కణ్ణులు అనేకవృక్షములతో నిండిన ఋశ్యమూకవర్షతశిఖరమునందు కూర్చొని ఉన్న వానరప్రభు వైన సుగ్రీవుని చూచిరి. చూచుటకు అనందమును కలిగించు ఆ సుగ్రీవుడు తన సోదరుడు రాజ్యమునుండి తొలగించుటచే అతనికి కయవతి ఆ వర్షతముపై నివసించుచుండెను. 25, 26

మూ. వయం తు హరిరాజం తం సుగ్రీవం నత్యసంగరమ్,

వరిరర్యాన్మహే రాజ్యాచూర్వజేనావరోపితమ్. 27

ప్ర. అ. వయం తు = మే మైతి. పూర్వతేన = అన్నతేన. రాజ్యాత్ = రాజ్యమునుండి, అవరోపితమ్ = దింపివేయబడిన, సత్యసంగరమ్ = సత్యమైన వ్రతిష్ఠి గల, హరిరాజమ్ = వానరవ్రతులైన, తమ్ = ఆ, సుగ్రీవమ్ = సుగ్రీవుని, పరిరక్ష్యాన్మహే = సేవించుచున్నాము.

తా. సత్యమైన వ్రతిష్ఠి గల ఆ సుగ్రీవుని అన్న రాజ్యభ్రష్టుని చేయగా మేము ఆ వానరరాజులైన సుగ్రీవునే సేవించుచు ఉన్నాము. 27

మూ. తతస్థౌ చీరవననౌ ధనుఃప్రవరపాణినౌ,

ఋశ్యమూకస్య శైలస్య రమ్యం దేశముపాగతో. 28

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, చీరవననౌ = నారచీరలు ధరించిన వారు, ధనుఃప్రవరపాణినౌ = శ్రేష్ఠములైన ధనస్సులు హస్తములందు కలవాడు అయిన, తౌ = ఆ రామలక్ష్మణులు, ఋశ్యమూకస్య శైలస్య = ఋశ్యమూకవర్తకముయొక్క, రమ్యమ్ = సుందరమైన, దేశమ్ = ప్రదేశమును గూర్చి, ఉపాగతో = వచ్చినారు.

తా. ఇంద్రలో నారచీరలు ధరించి, శ్రేష్ఠములైన ధనస్సులు చేతులలో ధరించి ఆ రామలక్ష్మణులు ఆ ఋశ్యమూకవర్తకప్రాంతమునకు వచ్చినారు.

మూ. స తౌ దృష్ట్వా నరవ్యాఘ్రౌ దన్వినౌ వానరర్షభః,

అభిప్లుతో గిరేనస్య శిఖరం భయమోహితః. 29

ప్ర. అ. సః = ఆ, వానరర్షభః = వానరశ్రేష్ఠుడు, దన్వినౌ = ధనుర్షులులైన, తౌ = ఆ, నరవ్యాఘ్రౌ = నరశ్రేష్ఠులను, దృష్ట్వా = చూచి, భయమోహితః = భయముచేత అలోచన తప్పినవాడై, తస్య = ఆ, గిరేః = వర్తకముయొక్క, శిఖరమ్ = శిఖరమును గూర్చి, అభిప్లుతః = దుమికినాడు.

తా. వానరశ్రేష్ఠులైన ఆ సుగ్రీవుడు ధనుర్షుడులై వచ్చుచున్న, మనుష్యశ్రేష్ఠులైన రామలక్ష్మణులను చూడగానే భయభ్రాంతుడై ఆ వర్తకము శిఖరము మీదికి ఎక్కెను. 29

మూ. తతః స శిఖరే తస్మిన్వానరేష్వో వ్యవస్థితః,

తయోః సమీపం మామేవ ప్రేక్షయామాస సత్వరమ్.

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, సః = ఇ, వానశ్చక్రిః = వానశ్చక్రపు,
తస్మిన్ = అ, శిఖరే = శిఖరమునందు, వ్యవస్థితః = నిలచినవాడై, మామేవ =
= నన్నే, తయోః = అ ఇద్దరియొక్క, సమీపమ్ = సమీపమును, సర్వరథః =
రౌందరగా, ప్రేషయామాస = వంపెను.

తా. పిమ్మట ఆ సుగ్రీవుడు తాను ఆ వర్వశశిఖరముపైననే ఉండి, వారి
దగ్గరకు నన్నే శివుముగా వంపినాడు. 30

మూ. రావహం పురుషవ్యామౌ సుగ్రీవవచనాత్ప్రథా,
రూపంక్షణసంపన్నో కృతాశ్చలిరుపస్థితః. 31

ప్ర. అ. ఆహమ్ = నేను, సుగ్రీవవచనాత్ = సుగ్రీవుని వచనమువలన.
పురుషవ్యామౌ = పురుషశ్రేణులూ, ప్రథా = సమర్థులూ, రూపంక్షణసంపన్నో
= మంచి రూపముతోను, సర్లక్షణములతోను కూడినవారు అయిన, తౌ = ఆ
రామంక్షణులను, కృతాశ్చలిః = చేయబడిన రోనిలి కలవాడనై, ఉపస్థితః =
= తేరితిని.

తా. సుగ్రీవాశ్చానుసారము నేను పురుషశ్రేణులు, సర్వసమర్థులు, సౌంద
ర్యము, మంచిలక్షణములూ కలవాడూ అయిన ఆ రామంక్షణుల దగ్గరకు
నమస్కరించుచు వెళ్ళినాను. 31

మూ. తౌ పరిజ్ఞాతతర్హ్యార్థౌ మయా ప్రీతిసమన్వితౌ,
వృష్టమారోవ్య రం దేశం ప్రాపితౌ పురుషర్షతౌ. 32

ప్ర. అ. పరిజ్ఞాతతర్హ్యార్థౌ = తెలియబడిన యథార్థము గల, ప్రీతిసమ
న్వితౌ = సంతోషముతో కూడిన, పురుషర్షతౌ = పురుషశ్రేణు లైన, తౌ = ఆ
రామంక్షణులు, మయా = నాచేత, వృష్టమ్ = విపును, అరోవ్య = అరిష్టింప
చేసి, తం దేశమ్ = ఆ ప్రదేశమును, ప్రాపితౌ = పొందింపబడిరి.

తా. పురుషశ్రేణు లైన ఆ రామంక్షణులు సుగ్రీవుని గూర్చిన యథార్థ
విషయము తెలిసికొని సంతోషించిరి. అప్పుడు నేను వారిని నా విపు పైన
ఎక్కించుకొని సుగ్రీవాదులున్న చోటుకు తీసికొనిపోయితిని. 32

మూ. నివేదితౌ చ తత్త్వేన సుగ్రీవాయ మహాత్మనే,
తయోరన్యోన్యనల్లాపార్పుకం ప్రీతిరశాయత. 33

ప్ర. అ. మహాత్మనే = మహాత్ముడైన, సుగ్రీవాయ = సుగ్రీవునికొరకు, తత్త్వేన = యథార్థముగా, నివేదితో = తెలుపబడిరి. తమో = వాదిద్దరికి, అన్యోన్య సంభాషాత్ = పరస్పరము మాటలాడుకొనుటవలన, త్యక్తమ్ = విడిచి, ప్రీతిః = ప్రేమ, అజాయత = వుద్దెను.

తా. నేను మహాత్ముడైన సుగ్రీవునకు రామలక్ష్మణులను గూర్చిన యథార్థ విషయములను తెలిపితిని. పరస్పర సంభాషణానంతరము, రామసుగ్రీవు లిద్దరికి అన్యోన్యము స్నేహము కలిగెను. 83

మూ. తతస్తౌ ప్రీతిసంపన్నౌ హరీశ్చరనరేశ్వరౌ,
పరస్పరకృతాశ్వాసౌ కథయా పూర్వవృత్తయా. 34

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, ప్రీతిసంపన్నౌ = స్నేహముతో కూడిన, తో = అ, హరీశ్చరనరేశ్వరౌ = వానరాదివతి యైన సుగ్రీవుడూ, నరాదివతియైన రాముడు, పూర్వవృత్తయా = పూర్వము అరిగిన, కథయా = కథచేత, పరస్పర కృతాశ్వాసౌ = పరస్పరము చేయబడిన విశ్వాసము కలవా రైరి.

తా. ఈ విధముగా రామసుగ్రీవుల మధ్య స్నేహము ఏర్పడిన పిమ్మట, పూర్వము అరిగిన కథలను చెప్పుకొనుటచే వా రిద్దరికి పరస్పరము విశ్వాసము ఏర్పడినది. 34

మూ. తతః స సాన్త్రయామాస సుగ్రీవం లక్ష్మణాగ్రజః,
శ్రీహేతోర్వాలినా బ్రాత్రా నిరస్తమురుతేజసా. 35

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, సః = ఆ, లక్ష్మణాగ్రజః = రాముడు, ఉరుతేజసా = గొప్ప తేజస్సు గల, బ్రాత్రా = సోదరుడైన, వాలినా = వారిచేత, నిరస్తమ్ = దూరముగా వంపివేయబడిన, సుగ్రీవమ్ = సుగ్రీవుని, సాన్త్రయామాస = ఓచారెను.

తా. పిమ్మట రాముడు సోదరుడూ, గొప్ప తేజస్సు కలవాడూ అయిన వారిచేత, శ్రీ నిమిత్తమై, (అనగా సుగ్రీవుని భార్యయైన రుచును వశము చేసుకొనుటకై) రాజ్యమునుండి వెడలగొట్టబడిన సుగ్రీవుని ఓచారెను. 35

మూ. తత స్త్రవ్నాశఙ్గం శోకం రామస్యాక్లిష్టకర్మణః,
లక్ష్మణో వాచరేన్ద్రాయ సుగ్రీవాయ న్యవేదయత్. 36

ప్ర. అ. తతా=అటు ఏమ్మట, లక్ష్మణా=లక్ష్మణుడు, అక్లిష్టకర్మణా
=శ్రమవడకుండా వసులుచేయు, రామస్య=రామనియొక్క, త్వన్నాకమ్=
నీవు కనబడకపోవుట వలన కలిగిన, శోకమ్=దుఃఖమును, వానరేన్ద్రాయ=
వానరరాజైన, సుగ్రీవాయ=సుగ్రీవునకు, న్యవేదయత్=తెలిపెను.

తా. ఏమ్మట, శ్రమవడకుండా వసులు సాధించి రామనికి, నీవు కన
బడకపోవుటచేత కలిగిన దుఃఖమును గూర్చి లక్ష్మణుడు వానరప్రభు వైన
సుగ్రీవునకు తెలిపెను. 86

మూ. స శ్రుత్వా వానరేన్ద్రస్థు లక్ష్మణేనేరిరం వచః.

తదాసీన్నిష్ప్రభోఽత్యర్థం గ్రహగ్రస్త ఇవాంకుమాన్.

ప్ర. అ. స=ఆ. వానరేన్ద్రస్థు=సుగ్రీవు రైతే, లక్ష్మణేన=లక్ష్మణుని
చేత, ఈరితమ్ = పరికరించిన, వచః=వచనమును, శ్రుత్వా=విని, తదా=
అప్పుడు, గ్రహగ్రస్తా=రామపుడేత మ్రింగబడిన, అంకుమానివ=సూర్యుడు
వలె, అత్యర్థమ్=మిక్కిలి, నిష్ప్రభః=కాంతి లేనివాడు, అసీక్=అయెను.

తా. ఆ సుగ్రీవుడు లక్ష్మణుడు చెప్పినది విని, రామపు మ్రింగిన
సూర్యుడు వలె మిక్కిలి కాంతివిహీను యయ్యెను. 87

మూ. తత స్తద్ధాత్రశోభిని రక్షసా హ్రయమాణయా.

యాన్యాభరణజాలాని పాతిరాని మహితరే. 88

రాని సర్వాణి రామాయ అనీయ హరియాథపా.

సంహృష్టా దర్శయామాసుర్గతిం తు న విదుస్తవ. 89

ప్ర. అ. తతా=అటు ఏమ్మట, రక్షసా=రాక్షసునిచేత, హ్రయమా
ణయా=హరించబడుచున్న నీచేత, తద్ధాత్రశోభిని=నీ శరీరమునందు శోభించు
చున్న, యాని=నీ, అభరణజాలాని=అలంకారముల నమరాయములు, మహి
తరే, నేంపై, పాతిరాని=వడవేయబడినవో, రాని సర్వాణి=వాటిని అన్నింటిని,
అనీయ=రీసుకొని వచ్చి, హరియాథపా=వానరనాయకులు, సంహృష్టా=
సంతోషించుచున్నవారై, రామాయ=రామునకు, దర్శయామాసుః=చూపించిరి.
తవ=నీయొక్క, గతిం తు=గతి నైతే, న విదుః=ఎవరగ తెలి.

తా. రావణుడు హరించుచున్నవృక్షునిను వీరరీతమునై ప్రకాశించుచున్న ఏ అలంకారములను రీసీ కూపిమీద వడవేసితివా? వాటిని అన్నింటిని రీసీకొనివచ్చి వానరనాయకులు, సంతోషపూర్వకముగా, రామునకు చూపించిరి. తాని నీ దారి మాత్రము బారికి తెలియకపోవుటచే ఇచ్చలేకపోయిరి. శీరి, 39.

మూ. తాని రామాయ దత్తాని మయైవోపహృతాని చ
స్యనవన్యవకీర్తాని తస్మిన్విగతచేతసి. 40

ప్ర. అ. మయైవ = నాచేతనే. ఉపహృతాని = దగ్గరకు రీసీకొని వెళ్ళబడిన వై, తాని = ఆ అలంకారములు, రామాయ = రామునకు, దత్తాని = ఇవ్వబడినవి. తస్మిన్ = అతడు, విగతచేతసి = పోయిన మనస్సు కలివా దగుచుండగా, (మూర్ఛ చెందగా), స్యనవన్య = రర్హని గరి ఆ ఆధరణములు, అవకీర్తాని = చిమ్మివేయబడినవి.

త్రా. నేనే వాటిని రామునివద్దకు రీసీకొనిపోయి అతనికి ఇచ్చితిని. అప్పుడు వాటిని గ్రహించగానే రాముడు మూర్ఛపోవుటచే అవి అన్నీ చచ్చుచు చేయుచు నలుమూలలా చెల్లాచెడలై పడిపోయినవి. 40

మూ. తాస్యజ్ఞే దర్శనీయాని కృత్వా బహువిధం తవ,
తేన దేవప్రకాశేన దేవేన పరిదేవితమ్. 41

ప్ర. అ. దర్శనీయాని = సుందరము లైన, తవ = నీయొక్క, తాని = ఆ అలంకారములను, అజ్ఞే = ఒడిలో, కృత్వా = ఉంచుకొని, దేవప్రకాశేన = దేవతాపురుషునితో సమాను లైన, తేన = ఆ, దేవేన = వ్రదు వైన రామునిచేత, బహువిధమ్ = అనేకవిధములుగా, పరిదేవితమ్ = విలసిండుట.

తా. దేవతాపురుషునితో సమాను లైన, వ్రదు వైన ఆ రాముడు, నీ సుందరము లైన ఆ ఆధరణములు ఒడిలో ఉంచుకొని పరివరవిధముల విలసిందెను. 41

మూ. పశ్యతస్థాని దుదతస్థామ్యతశ్చ పునః పునః,
ప్రాదీపయన్ దాళరథేస్థాని శోకహారాళనమ్. 42

ప్ర. అ. తాని = వాటిని, పశ్యతః = చూచుచున్న, దుదతః = విడుచు

చున్న, పునః పునః = మఱి మఱికి, కామ్యతక్య = పరితపించుచున్న, కాళ
రతే = రామునియొక్క, శోకహతాశనమ = శోకాగ్నిని, తాని = అవి, ప్రాదీప
యన్ = ప్రజ్వలించజేసినది.

తా. రాముడు ఆ అలంకారములను చూచుచు, ఏడ్చుచు, మఱి మఱికి
పరితపించెను. ఈ నిద్రముగ ఆ అలంకారములు రాముని శోకాగ్నిని ప్రజ్వలించ
జేసినవి 42

మూ. శయితం చ చిరం తేన దుఃఖార్తేన మహాత్మనా,
మయాపి వివిధైర్వాత్సైః కృత్రాదుత్థాపితః పునః. 43

ప్ర. అ. దుఃఖార్తేన = దుఃఖపీడితుడైన, తేన = ఆ, మహాత్మనా =
మహాత్మునిచేత, శయితం చ = శయించుట. మయాపి = నాచేత, వివిధైః =
= అనేకవిధములైన, వాత్సైః = మాటలతో, కృత్రాత్ = అతికష్టముగా, పునః =
మరల, ఉత్థాపితః = లేపబడినాడు.

తా. దుఃఖార్తడైన ఆ మహాత్ముడు తాం నేవు అట్లే నేలపై పడి
యుండెను. అప్పుడు నేను ఏవేవో మాటలు చెప్పి అతనిని లేపదీసితిని. 43

మూ. తాని దృష్ట్యా మహాబాహుర్ధర్మయిత్యా ముహూర్ముహూః,
రామవః సహ సౌమిత్రిః సుగ్రీవే న న్యవేదయత్. 44

ప్ర. అ. మహాబాహుః = గొప్ప బాహువులు గల, సః రామవః = ఆ
రాముడు, సహసౌమిత్రిః = లక్ష్మణునితో కూడినవాడై, తాని = ఆ అలంకారము
లను, ముహూః ముహూః = మఱిమఱికి, దర్శయత్వా = చక్క నున్నవారికి
చూపింది, సుగ్రీవే = సుగ్రీవునియందు, న్యవేదయత్ = తెల్పెను.

తా. మహాబాహు వైన ఆ రాముడు లక్ష్మణునిచూచు దై, ఆ అలంకారము
లను మఱిమఱికి చూచి, చక్కనున్న వారికి చూపి, వానిని సుగ్రీవునకు
తెల్పెను. 44

మూ. స తవదర్శనాదాత్మే రామవః పరితప్యతే,
మహతా జ్వంతా నిత్యమగ్నినేవాగ్నిపర్వతః. 45

ప్ర. అ. ఆత్మే = స్వజ్వాలారూప, సః రామవః = ఆ రాముడు, తవ =

సీయొక్క, అదర్శనాత్ = కనబడకపోవుటవలన, నిత్యమ్ = ఎల్లప్పుడు, అంతా = మండుచున్న, మహతా = గొప్ప, అగ్నినా = అగ్నిచేత, అగ్నివర్వతః ఇవ = అగ్నివర్వతము వలె, వరితవ్యతే = తపించుచున్నాడు.

తా. పూజ్యరాజా! నీవు కనబడకపోవుటచే, ఆ రాముడు నిత్యమూ ప్రజ్వలించుచున్న అగ్నిచేత అగ్నివర్వతము వలె, తపించుచున్నాడు. 45

మూ. త్వత్కృతే తమనిద్రా చ శోకశ్చిన్తా చ రామవమ్,
తాపయన్తి మహాత్మానమగ్న్యగారమివాగ్నయః. 46

ప్ర. అ. త్వత్కృతే = నీ నిమిత్త మై, మహాత్మానమ్ = మహాత్ముడైన, తం రామవమ్ = ఆ రాముణ్ణి, అనిద్రా చ = నిద్రలేకపోవడము, శోకః = యాదము, చిన్తా చ = చింత, అగ్న్యగారమ్ = అగ్నిగృహమును, అగ్నయః ఇవ = అగ్నులు వలె, తాపయన్తి = తపింపజేయుచున్నవి.

తా. నీ నిమిత్త మై మహాత్ముడైన ఆ రాముణ్ణి, నిద్రలేకపోవడము, శోకమూ, చింత అగ్నిగృహమును అగ్నులు తపింపజేయు నట్లు తపింపజేయుచున్నవి. 46

మూ. తదాదర్శనశోకేన రామవః ప్రవిచాల్యతే,
మహతా భూమికప్తేన మహానివ శిలోచ్ఛయః. 47

ప్ర. అ. తవ = సీయొక్క, అదర్శనశోకేన = కనబడకపోవుటచే కలిగిన శోకముచేత, రామవః = రాముడు, మహతా = గొప్ప డైన, భూమికప్తేన = భూకంపముచేత, మహాన్ = గొప్ప, శిలోచ్ఛయః ఇవ = వర్వతము వలె, ప్రవిచాల్యతే = చలించియుండుచున్నాడు.

తా. గొప్ప భూకంపము పెద్ద వర్వతమును కదర్చివేసి నట్లు నీవు కనబడకపోవుటచే కలిగిన శోకము రాముణ్ణి కదర్చివేయుచున్నది. 47

మూ. కాననాని సురమ్యాణి నదీః ప్రస్రవణాని చ,
చరన్తు రతిమాప్నోతి త్యామవశ్యస్సృపార్మకే. 48

ప్ర. అ. స్వపార్మకే = రాముమార్గ, త్యామ్ = నిన్ను, అవశ్యన్ =

చూడనివాడై, (రాముడు), సురమ్యాజీ = ఇది అంద మైన, కాననాని = అడవు
లను, నదీ = నదులను, ప్రసవతాని చ = సెయ్యెళ్లను, చరన్ = సందరించు
చున్నా కూడ, రతిమ్ = అనిందమును, న ఆపోతి = పొందుటలేదు.

తా. ౬: దేవీ అంద మైన అరణ్యములలోను, నదీతీరములందు, సెం
యెళ్ల దగ్గరగా సందరించుచున్నను రాముడు, నీవు కనబడకపోవుటచేత,
అనిందమును పొందుటలేదు. 48

మూ. స త్యాం మనుజుకార్యంః శివ్రం ప్రాప్స్యతి రామః,
సమిత్రతాన్తవం హత్యా రావణం జనకాత్మజే. 49

ప్ర. అ. జనకాత్మజే = ౬ జనకనందినీ, మనుజుకార్యంః = మనుజులలో
శ్రేష్ఠుడైన, స: రామః = ఆ రాముడు, సమిత్రతాన్తవమ్ = మిత్రులతోను,
బంధువులతోను కూడిన, రావణమ్ = రావణుని, హత్యా = చంపి, త్యామ్ =
నిన్ను, శివ్రమ్ = శ్రమముగా, ప్రాప్స్యతి = పొందగలడు.

తా. ౬: నీరాదేవీ మనుష్యులలో శ్రేష్ఠుడైన రాముడు, రావణుని మిత్ర
లందు సహితముగా సంహరించి, శ్రమముగా నిన్ను పొందగలడు. 49

మూ. సహితో రామసుగ్రీవావుభావకురుతాం తదా,
సమయం వారినం హస్తుం తవ దాన్వేషణం తదా. 50

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, రామసుగ్రీవో = రామసుగ్రీవులు, తతో =
లిద్దరూ, సహితో = కలిసివచ్చాలె, వారినమ్ = వారిని, హస్తుమ్ = చంపుటకు,
తదా = మరియు, తవ = నీయొక్క, దాన్వేషణమ్ = అన్వేషణమును చేయుటకూ,
సమయమ్ = ఒప్పుందమును, అకురుతామ్ = చేసిరి.

తా. అనాడు రామసుగ్రీవు లిద్దరూ కలిసి వచ్చుడు, రాముడు వారిని
తంపవలె ననీ, సుగ్రీవుడు నిన్ను వెదకించవలె ననీ ఒప్పుందము చేసికొన్నాడు.

మూ. తతస్తాథ్యాం కుమారాథ్యాం వీరాథ్యాం స హరిశ్చరః,
కిష్కిన్యాం నముషాగమ్య వారి యుద్ధే నిపాతితః. 51

ప్ర. అ. తతః = అటువిమ్మట, వీరాథ్యామ్ = వీరులైన, తాథ్యామ్ = ఆ,

కుమారాశ్వామ్ = యువకులైన రామలక్ష్మణులచేత, కిష్కిన్ధామ్ = కిష్కింధను, నముపాగమ్య = చేరి, హరిశ్చరః = వానరరాజైన, సః = అ, వారి = వారి, యుద్ధే = యుద్ధమునందు, నిపాతితః = వడవేయబడినాడు.

తా. ఏమ్మట వీరు లైన అ రామకుమారు లిద్దరూ కిష్కింధకు వెళ్ళిరి. అక్కడ వానరరా జైన వారిని రాముడు యుద్ధములో చంపెను. 51

మూ. తతో నిహత్య తరసా రామో వాలినమాహవే,
సర్వర్షహరిసంమానాం సుగ్రీవమకరోర్పతిమ్. 52

ప్ర. అ. తతః = అటు ఏమ్మట, రామః = రాముడు, ఆహవే = యుద్ధము నందు, తరసా = లంఘించేత, వాలినమ్ = వాలిని, నిహత్య = చంపి, సుగ్రీవమ్ = సుగ్రీవుని, సర్వర్షహరిసంమానామ్ = సమస్త మైన, ఎలుగుబంటుల, వానరుల నముదాయమునకు, పతిమ్ = వ్రతువునుగా, అకరోత్ = చేసెను.

తా. ఏమ్మట రాముడు యుద్ధమునందు, లంఘించేత, వాలిని చంపి, సమస్త మైన ఎలుగుబంటుల సముదాయమునకు, వానరుల సముదాయమునకు సుగ్రీవుణ్ణి రాజుగా చేసెను. 52

మూ. రామసుగ్రీవయోరైక్యం దేన్యేవం సమజాయత,
హనుమంతం చ మాం విద్ధి తయోద్ధౌతమిహాగరమ్. 53

ప్ర. అ. దేవి = ఓ దేవి, రామసుగ్రీవయోః = రామసుగ్రీవులయొక్క, ఐక్యమ్ = స్నేహము, ఏవమ్ = ఇట్లు, సమజాయత = కలిగెను. మామ్ = నేన్ను, తయోః = వారిద్దరియొక్క, దూతమ్ = దూతగా, అగరమ్ = వద్దిన, హనుమంతమ్ = హనుమంతునిగా, విద్ధి = తెలిసికొనుము

తా. ఓ. దేవి, రామసుగ్రీవుల మధ్య స్నేహము ఈ విధముగ ఏర్పడెను. నేను వారిద్దరూ పంపగా, నీ వద్దకు దూతగా వచ్చిన హనుమంతుడను. 53

మూ. స్వరాజ్యం ప్రాప్య సుగ్రీవః సమాసీయ హరిశ్చరాన్,
త్వదర్థం ప్రేషయామాన దిశో దశ మహారిరాన్. 54

ప్ర. అ. సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు, స్వరాజ్యమ్ = తన రాజ్యమును, ప్రాప్యః =

పొంది, మహాలాన్ = గొప్పలంఘన గల, హరీశ్చరాన్ = వానరప్రముఖులను, సమాసీయ = రప్పించి, త్వరత్యమ్ = నీ నిమిత్త మై, రశ = వది, దిశ = దిక్కులను, ప్రేషయామాన = వంపెను.

తా. సుగ్రీవుడు స్వరాజ్యము లందిరిన పిమ్మట మహాలంకాలు లైన వానరనాయకులను రప్పించి, నిన్ను అన్వేషించుటకై, పదిదిక్కులకు వంపెను.

మూ. అదిష్టా వానరేష్ట్రేణ సుగ్రీవేణ మహాజనా,
అద్రీరాజప్రదీకాః సర్వతః ప్రస్థితా మహీమ్. 55

ప్ర. అ. వానరేష్ట్రేణ = వానరరా జైన, మహాజనా = గొప్ప తేజస్సు గల, సుగ్రీవేణ = సుగ్రీవునిచేత, అదిష్టా = అజ్ఞాపించబడిన, అద్రీరాజప్రదీకాః = వర్తకరాజుతో సమాను లైన ఆ వానరులు, సర్వతః = నలునైపురా, మహీమ్ = భూమిని గూర్చి, ప్రస్థితాః = ప్రయాణ మైరి.

తా. మహాతేజఃశాలి యైన వానరరాజు సుగ్రీవుడు అజ్ఞాపించుటచే, హిమ వత్సర్వతము వంటి ఆకారము గల వానరులు అన్ని నైపురా భూమిని వెరకుటకై, బయలుదేరిరి.

మూ. తతః పై మార్గమాజా వై సుగ్రీవవచనాతురా,
చరన్తి వసుధాం కృత్వాన్యం వయమన్యే చ వానరాః. 56

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, తే = అట్టి, వయమ్ = మేము, అన్యే = ఇతరు లైన, వానరాః = వానరులూ, సుగ్రీవవచనాతురాః = సుగ్రీవాజ్ఞకు తయరవుచున్నవారై, మార్గమాజాః = అన్వేషించుచు, కృత్వాన్యమ్ = సమస్త మైన వసుధామ్ = భూమిని, చరన్తి = సంచరించుచున్నాడు.

తా. అట్టి మేము, ఇతరవానరులు కూడ సుగ్రీవాజ్ఞ నెరవేర్చవలె నను అనురతతో, నిన్ను అన్వేషించుచు, ఈ వృత్తిని పై అంశ తిరుగుచున్నాము. 56

మూ. అజ్ఞతో నామ లక్ష్మీవాన్ వాలినూసుర్మహాబలి,
ప్రస్థితః కపికార్మ్యంత్రిదాగబంసంవృతః. 57

ప్ర. అ. లక్ష్మీవాన్ = లక్ష్మీవంతుడు, వాలినూసుః = వాలికుమారుడు,

మహాబలి = గొప్ప బలిము కలవాడు అయిన, అట్లదో నామ = అంగదు దను
 పేరు గల, హరిశాన్తుః = వానరశ్రేష్ఠుడు, త్రివిగబలసంహృతః = మూడవ
 వంతు సైన్యముతో కూడినవా డై, వ్రన్ధితః = వ్రయాణ మైనాడు.

తా. లక్ష్మీసంవన్నుడు, వారిపుత్రుడు, మహాబలిశాలి అయిన అంగదు
 దను వానరశ్రేష్ఠుడు మూడవవంతు సైన్యమును రీసికొని నీ అన్వేషణమునకై
 బయలుదేరినాడు. 57

మూ. తేషాం నో విప్రణష్టానాం విన్ధ్యే పర్వతసత్తమే,
 భృశం శోకపరీతానామహోరాత్రగడా గతా. 58

ప్ర. అ. విన్ధ్యే = వింధ్య మను, పర్వతసత్తమే = పర్వతశ్రేష్ఠునందు,
 విప్రణష్టానామ్ = వారి తప్పినవారమూ, భృశమ్ = మిక్కిలి, శోకపరీతానామ్ =
 దుఃఖముతో నిండిన, తేషామ్ = అట్టి, నః = మాకు, అహోరాత్రగడా = వగల్గ
 రాత్రుల సముదాయములు, గతాః = వెళ్ళినవి.

తా. మే మందరమూ వింధ్యపర్వతమునందు వారి తప్పి మిక్కిలి
 దుఃఖాశ్రాంతుల మై ఉండగా ఎన్నో వగల్గ, రాత్రులు గడచిపోయినవి. 58

మూ. తే వయం శార్యనై రాశ్యాత్కాలస్యాతిక్రమేణ చ,
 భయాచ్చ కపిరాజస్య ప్రాణాం స్త్యక్తుం వ్యవస్థితా. 59

ప్ర. అ. తే వయమ్ = అట్టి మేము, శార్యనైరాశ్యాత్ = శార్యము విష
 యమున నిరాశాభావమువలనను, కాలస్య = కాలముయొక్క, అతిక్రమేణ చ =
 వాటిపోవుటచేతను, కపిరాజస్య = సుగ్రీవుని యొక్క, భయాచ్చ = భయము
 వలనను, ప్రాణాన్ = ప్రాణములను, త్యక్తుమ్ = విడచుటకు, వ్యవస్థితాః =
 నిశ్చయించుకొందివి.

తా. అట్టి పరిస్థితిలో మేము శార్యము సాదించలేకపోయినా మనే నిరాశా
 భావముచేత, సుగ్రీవు డిచ్చిన గడువు వాటిపోవుటచేత, సుగ్రీవుడు దండించు
 వను భయముచేత, ప్రాణాగము చేయవలె నని నిశ్చయించుకొందివి. 59

మూ. విచిత్ర్య వనదుర్గాది గిరిప్రవ్రవణాని చ,
 అనాసాద్య పదం దేహ్యాః ప్రాణాం స్త్యక్తుం సముద్యతా. 60

ప్ర. ౭. వనదుర్గాణి = వనములోని దుర్గమవదేశములను, గిరివ్రహ్మ
వతాని త = వర్షకములను, సెయ్యేళ్లను, విరిత్య = వెదకి, దేవ్యా = దేవి
వై న నీయొక్క, వదన్ = స్థానమును, అనాసాద్య = పొందక, ప్రాణాన్ = ప్రాణము
లను, త్యక్తుమ్ = విడచుటకు, సముద్యతా = సిద్ధ మైతిమి.

తా. అడవులో వ్రవేరింప శక్యము తాని వ్రదేశములను, నదులను,
సెయ్యేళ్లను వెదకినను నీ వెక్కడా కనందకపోవుటచే ప్రాణములను విడచు
టకు సిద్ధపడితిమి. 60.

మూ. దృష్ట్యా ప్రాయోపవిష్టాంశ్చ సర్వాన్వానరపుణ్ణవాన్
తృశం శోకార్థవే మగ్నః పర్యదేవయదన్లదః. 61

తవ నాశం చ వైదేహి వారినశ్చ వధం తథా
ప్రాయోపవేశమస్మాకం మరణం చ జటాయుషః. 62

ప్ర. ౭. వైదేహి = ఓ నీతాదేవి, ప్రాయోపవిష్టాన్ = ప్రాయోపవేశము
చేసిన, సర్వాన్ = సమస్త మైన, వానరపుణ్ణవాన్ = వానరశ్రేష్ఠులను, దృష్ట్యా =
చూచి, అన్లదః = అంగడుడు, తృశమ్ = మిక్కిలి, శోకార్థవే = శోకసముద్రము
నందు, మగ్నః = మునిగినవాడై, తవ = నీయొక్క, నాశం చ = కనంద
కుండాపోవుటను, తథా = మరియు, వారినః = వారియొక్క, వధం చ = వధను,
జటాయుషః = జటాయువుయొక్క, మరణం చ = మరణమును, అస్మాకమ్ =
మామొక్క, ప్రాయోపవేశమ్ = ప్రాయోపవేశమును గూర్చి, పర్యదేవయత్ =
విరిపించెను.

తా. ఓ నీతాదేవి: వానరశ్రేష్ఠు లందరూ ఈ విధముగా ప్రాణశ్వాగము
నతై అవారము విసర్జించి వండుకొని ఉండుట చూచి, అంగడుడు, రాండు, అ
సముద్రములో మునిగినవాడై, నీ అవహరణమునూ, వారి వధనూ, జటాయు
మరణమునూ, మే మందరమూ ప్రాయోపవేశము చేయుటనూ గూర్చి విరి
పించెను. 61, 62

మూ. తేషాం నః స్వామినందేశాన్నిరాకానాం ముమూర్షతామ్,
కార్యహేతోరినాయాతః శకునిర్వీర్యవాన్ మహాన్. 63

ప్ర. అ. స్వామిసందేశాత్ = రాజాజ్ఞవంశ, నిరాకావాచి = ప్రాణముంపై
అక లేనివార మై, ముమూర్షతామ్ = మరణించ దంరి ఉన్న, శేషాప్ = అర్థి,
సః = మాయొక్క, కార్యహేతోధిన = కార్యముకొరకు అన్నట్లు, వీర్యవాన్ =
వరాక్రమము గల, మహాన్ = గొప్ప, కతునిః = వక్షి, ఆయాతః = వర్చినది.

తా. "ఇచ్చిన గడువు రోపుగా రాకపోయినచో చంపెదను" అను సుగ్రీ
వాజ్ఞను స్మరించి, ప్రాణముంపై అక వదలుకొని, మేము మరణించుటకు నిర్ణ
యముగా ఉండగా, మేము వచ్చిన పని సఫలము కేయుటకా అన్నట్లు, వరాక్రమ
వంతు తైర ఒక గొప్ప వక్షిరాజు అక్కడికి వచ్చెను. 63.

మూ. గృధ్రరాజస్య సోదర్యః సంపాదిర్నామ గృధ్రరాట్,
శ్రుత్వా బ్రాతృవధం కోపాదిదం వచనమబ్రవీత్. 64

ప్ర. అ. గృధ్రరాజస్య = గృధ్రరా జైన జటాయువుయొక్క, సోదర్యః =
సోదరు డైన, సంపాదిర్నామ = సంపాది అను, గృధ్రరాట్ = గృధ్రరాజు,
బ్రాతృవధమ్ = సోదరుని వధను, శ్రుత్వా = విని, కోపాత్ = కోపమువలన,
ఇదమ్ = ఈ, వచనమ్ = వచనమును, అబ్రవీత్ = వలికెను.

తా. జటాయువు సోదరు డైన సంపాది అనే ఆ గృధ్రరాజు సోదరుని
వధను గూర్చి విని కోపముతో ఇట్లు వలికెను. 64

మూ. యవీయాన్ కేన మే బ్రాతా హతః క్వ చ నిపాతితః,
ఏతదాఖ్యాతుమిచ్ఛామి తవద్విర్వానరోత్తమా. 65

ప్ర. అ. మే = నాయొక్క, యవీయాన్ = చిన్నవా డైన, బ్రాతా =
సోదరుడు, కేన = ఎవనిచేత, హతః = చంపబడినవాడు, క్వ = ఎక్కడ,
నిపాతితః = వదగొట్టబడినాడు, వానరోత్తమా = వానరోత్తములారా, తవద్విః =
చీరేత, ఏతత్ = దీనిని, అఖ్యాతుమ్ = చెప్పుటకు, ఇచ్ఛామి = కోరుతున్నాను.

తా. వానరోత్తములారా, నా తమ్ము డైన జటాయువును ఎవ్వడు,
ఎక్కడ, చంపి వదవేసినాడో చెప్పుడు 65

మూ. అబ్ధిరోఽకథయత్తస్య జనస్థానే మహద్యరమ్,
రక్షసా భీమరూపేణ త్యామద్దిక్య యథాకథమ్. 66

ప్ర. అ. త్యామ్ = నిన్ను, ఉద్దిక్య = ఉద్దేశించి, భిషురూపేణ = భయం
కర మైన రూపము గల, తక్షసా = తక్షసునిదేశ, అనస్థానే = అనస్థానమునందు,
మహద్వర్తమే = ఆ మహావర్తి యొక్క వర్తను, యతాతథమ్ = అరిగినది అరిగిన
ట్లుగా, అల్లదః = అల్లరుడు, తస్య = ఆ సంపాదికి, అతథయత్ = చెప్పెను.

తా. అప్పుడు అంగదుడు, అనస్థానములో భయంకర మైన రూపము
గల తక్షసుడు, నీ నిమిత్త మై చేసిన ఆ మహావర్తి వర్తను గూర్చి, యతా
తథముగా ఆ సంపాదికి చెప్పెను. 66

మూ. జటాయుషో వదం శ్రుత్వా దుఃఖితః సోఽరుణాశ్మజః.
త్యాం శశంస వరాహోపే వసన్తిం రావణాయే. 67

ప్ర. అ. వరాహోపే = శ్రేష్ఠ మైన కదివ్రదేశము గల ఓ సీతాదేవీ! నః =
ఐ, అరుణాశ్మజః = అరుణుని కుమారుడైన సంపాది, జటాయుషః = జటాయువు
యొక్క, వర్తమ్ = వర్తను, శ్రుత్వా = విని, దుఃఖితః = దుఃఖించినవాడై,
త్యామ్ = నిన్ను, రావణాయే = రావణుని గృహమునందు, వసన్తిమ్ = నివ
సించుదున్నరానినిగా, శశంస = చెప్పెను.

తా. సీతాదేవీ! ఆ సంపాది జటాయువు మరణమును విని రాం దుఃఖిం
చెను. నీవు రావణుని గృహములో ఉన్నట్లు అతడు మాకు చెప్పెను. 67

మూ. తస్య రద్వరనం శ్రుత్వా సంపాతేః ప్రీతివర్ధనమ్,
అల్లదప్రముఖాస్తార్థం తతః సంప్రస్థితా వయమ్. 68

ప్ర. అ. తస్య = ఆ, సంపాతేః = సంపాదియొక్క, ప్రీతివర్ధనమ్ =
సంతోషమును వృద్ధిపొందించు, తత్ = ఆ, వరనమ్ = వరనమును, శ్రుత్వా =
విని, అల్లదప్రముఖః = అంగదుడు నాయకుడుగా గల, వయమ్ = మేము,
తార్థమ్ = ప్రముఖ, తతః = అక్కడినుండి, ప్రస్థితాః = బయలుదేరితిమి.

తా. సంతోషమునక మైన ఆ సంపాది మాటలు విని అంగదుడు మొద
లైన మే మందరము అక్కడినుండి వెంటనే బయలుదేరితిమి. 68

మూ. విన్యాదుల్థాయ సంప్రాప్తాః సాగరస్యాన్తము త్తరమ్,
త్వద్ధర్మనకృతోత్సాహో హృష్టాస్త్రుష్టాః స్థవల్లమాః. 69

ప్ర. అ. స్వవల్లమాః = వానరులు, త్వద్ధర్మసమత్వాహః = నీ ధర్మ సమునందు లేయవడిన ఉత్సాహము కలవారై, హృష్టాః = హర్షించినవారై, కుష్టాః = సంకోషించినవారై, విన్యాత్ = వింద్యవర్తకమునుండి, ఉత్థాయ = లేచి, సాగరస్య = సముద్రముయొక్క, ఉత్తరమ్ = ఉత్తరమునందున్న, అంతమ్ = దీరమును, సంప్రాప్తాః = చేరినారు.

తా. వానరు లందరు చాలా సంకోషించి, నిన్ను చూడ వలె నను ఉత్సాహముతో వింద్యవర్తకమునుండి బయలుదేరి, సముద్రము ఉత్తరము దీరము చేరిరి. 69

మూ. అల్లదప్రముఖాః సర్వే వేలోపా న్తముపస్థితాః.

చిన్తాం జగ్ముః పునర్ద్వీపా స్త్వద్ధర్మసనముత్సుకాః. 70

ప్ర. అ. అల్లదప్రముఖాః = అంగదుడు మొదలైన, సర్వే = అందరూ, త్వద్ధర్మసనముత్సుకాః = నీ ధర్మసమునందు అసక్తి కలవారై, వేలోపా న్తమ్ = సముద్రదీరప్రాంతమును, ఉపస్థితాః = చేరినవారై, దీపాః = దయవడినవారై, పునః = మరల, చిన్తామ్ = చింతను, జగ్ముః = పొందిరి.

తా. అంగదుడు మొదలైన వానరు లందరూ నిన్ను చూడవలె నను బొర్పుక్కముతో సముద్రము చేరి, అక్కడ సముద్రమును చూడగానే దయవడి, మరల చింతాగ్రస్తులైరి. 70

మూ. అథాహం హరినైస్యస్య సాగరం ప్రేక్ష్య నీదతః,

వ్యవదూయ భయం దీప్రం యోజనానాం శతం ప్లుతః.

ప్ర. అ. అథ = అటువిప్పుట, అహమ్ = నేను, సాగరమ్ = సముద్రమును, ప్రేక్ష్య = చూచి, నీదతః = దిగులు వెందుచున్న, హరినైస్యస్య = వానరనైస్యము యొక్క, దీప్రమ్ = దీప్రమైన, భయమ్ = భయమును, వ్యవదూయ = తొంగింది, యోజనానామ్ = యోజనములయొక్క, శతమ్ = శతమును, ప్లుతః = చాటిలిసి.

తా. అప్పుడు నేను, సముద్రమును చూచి దిగులువెందిన అ వానరనైస్య మునకు కలిగిన దీప్ర మైన భయమును తొంగింది, నూరు యోజనముల దూరము దుమికితిని. 71

మూ. లక్ష్మి రాపి మయా రాత్రో ప్రవిష్టా రాక్షసాకులా,
రావణశ్చ మయా దృష్టస్త్యం చ శోకపరిష్ఠతా. 72

ప్ర. అ రాక్షసాకులా = రాక్షసులతో వ్యాకుల మైన, లక్ష్మి రాపి = లంక కూడ, మయా = నారేత, రాత్రో = రాత్రియందు, ప్రవిష్టా = ప్రవేశించిరి. మయా = నారేత, రావణశ్చ = రావణుడు కూడ, దృష్టః = చూడబడినాడు. శోకపరిష్ఠతా = శోకముతో నిండిన, త్యం చ = నీవు కూడ చూడబడితివి

తా. నేను రాక్షసులతో నిండిన లంకలో రాత్రి ప్రవేశించి, రావణుని, దుఃఖముతో మునిగి యున్న నిన్ను చూచినాను. 72

మూ. ఏత తే నర్వమాఖ్యారం యథావృత్తమనిన్ధితే,
అభిలాషస్య మాం దేవి దూతో దాశరథేరహమ్. 73

ప్ర. అ. అనిన్ధితే = నిండించబడినదానా, దేవి = ఓ, దేవీ, ఏతత్ = ఇది, సర్వమ్ = అంతా, యథావృత్తమ్ = జరిగినది జరిగి నట్లుగా, తే = నీకు, అఖ్యారమ్ = చెప్పబడినది. మామ్ = నన్ను గూర్చి, అభిలాషస్య = మాటలాడుము. అహమ్ = నేను, దాశరథేః = రామునియొక్క, దూతః = దూతను.

తా. ఎట్టి దోషములూ లేని ఓ : సీతాదేవీ, ఈ విషయము నంతా నీకు యథారథముగా చెప్పినాను. నేను రాముని దూతను. నాతో మాటలాడుము. 73

మూ. తం మాం రామకృతోద్యోగం త్వన్నిమి త్తమిహాగతమ్,
సుగ్రీవసచివం దేవి ఋద్యస్య వవనాత్మజమ్. 74

ప్ర. అ. దేవి = ఓ, దేవీ, తం మామ్ = అట్టి నన్ను, రామకృతోద్యోగమ్ = రామునినిమిత్తమై చేయబడిన ప్రయత్నము గలవాడనూ, త్వన్నిమిత్తమ్ = నీ నిమిత్త మై, ఇహ = ఇక్కడకి, అగతమ్ = వచ్చినవాడనూ, సుగ్రీవసచివమ్ = సుగ్రీవుని మంత్రిని అయిన, వవనాత్మజమ్ = వాయుపుత్రునిగా, ఋద్యస్య = తెలిసికొనుము.

తా. ఓ, దేవీ, నేను రామునికోసమై ప్రయత్నము చేసి, ఇక్కడకు వచ్చినాను. సుగ్రీవుని మంత్రిని, వాయుదేవుని కుమారుడను. ఈ విషయము తెలిసికొనుము. 74

మూ. కుశలీ తవ కాకుత్స్థః సర్వకృత్యకాం వరః,
గురోరారాధనే యుక్తో లక్ష్మణశ్చ సులక్షణః.

75

ప్ర. అ. సర్వకృత్యకామ్ = సమస్త మైన ఆయురదాదులలో, వరః = శ్రేష్ఠుడైన, తవ = నీయొక్క, కాకుత్స్థః = రాముడు, కుశలీ = క్షేమముగా ఉన్నాడు. గురోః = అన్నగారియొక్క, ఆరాధనే = సేవయందు, యుక్తః = సంరిగ్నుడై ఉన్న, సులక్షణః = మంచి లక్షణములు గల, లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణుడు కూడ క్షేమముగా ఉన్నాడు.

తా. అత్రదారులందరిలోను శ్రేష్ఠుడైన నీ రాముడు క్షేమముగా ఉన్నాడు. అన్నగారి సేవ చేయుటయందు శ్రద్ధ గల, మంచి లక్షణములు గల లక్ష్మణుడు కూడ క్షేమముగా ఉన్నాడు.

75

మూ. తస్య వీర్యవతో దేవి తర్హస్తవ హితే రతః,
అహమేకస్తు సంప్రాప్తః సుగ్రీవవచనాదిహ.

76

ప్ర. అ. దేవి = దేవీ, వీర్యవతః = వరాక్రమవంతుడైన, తవ = నీయొక్క, తర్హ = తర్ర యైన, తస్య = రామునియొక్క, హితే = హితమునందు, రతః = అసక్తుడైన, అహమ్ = నేను, సుగ్రీవవచనాత్ = సుగ్రీవుని అబ్ధిచరిన, ఇహ = ఇక్కడికి. ఏకః = ఒక్కడనే, ప్రాప్తః = వచ్చినాను.

తా. ఓ! దేవీ! వరాక్రమవంతుడు, నీ తర్హ అయిన ఆ రాముని హితము నందు అసక్తి గల నేను సుగ్రీవుని అబ్ధిచే, ఒంటరిగా ఇక్కడికి వచ్చినాను.

76

మూ. మయేయమనహయేన చరతా కామరూపిణా,
దక్షిణా దిగనుక్రాంతా త్వన్మార్గవిచయైషిణా.

77

ప్ర. అ. త్వన్మార్గవిచయైషిణా = నీ జాడను వెదకుటకు కోరుతున్న జాడనూ, కామరూపిణా = కామరూపము గల (ఇంద్రము వచ్చిన రూపము దరించ గల) జాడనూ, అనహయేన = సహాయుడు లేనివాడనూ, చరతా = సందరించు జాడనూ అయిన, మయా = నాచేత, ఇయమ్ = ఈ, దక్షిణా దిక్ = దక్షిణదిక్కు, అనుక్రాంతా = పొందబడినది.

తా. స్వేచ్ఛానుసారముగా రూపములు దరించ గలిగిన నేను, నీ జాడ

తెలిసికొనుటకై ఎవ్వరూ సహాయము లేకుండా, ఒంటరిగా సంచరించు, ఈ దక్షిణ
దిక్కుకు వచ్చితిని. 77

మూ. దిష్ట్యాహం హరినైన్యానాం త్వన్నాశమనుశోచతామ్,
అపనేష్ట్యామి సంభావం తవాభిగమశంసనాత్. 78

ప్ర. ఆ. దిష్ట్యా = భాగ్యవశముచేత, అహమ్ = నేను, త్వన్నాశమ్ =
నీవు కనబడకపోవుటనుగూర్చి, అనుశోచతామ్ = దుఃఖించుచున్న, హరినైన్యానామ్
= వానర నైన్యములయొక్క, సంభావమ్ = భావమును, తవ = నీయొక్క,
అభిగమశంసనాత్ = లభించుటను గూర్చి చెప్పుటవలన, అపనేష్ట్యామి = తొలగించ
గలను.

తా. భాగ్యవశముచేత, నేను, నీవు కనబడినా వని చెప్పి, నీవు కనబడక
పోవుటచే దుఃఖించుచున్న వానర నైన్యముల సంభావమును తొలగించెదను. 78

మూ. దిష్ట్యా హి మమ న వ్యర్థం దేవి సాగరంజ్ఞనమ్,
ప్రాప్స్యామ్యహమిదం దిష్ట్యా త్వద్దర్శనకృతం యశః. 79

ప్ర. ఆ. దేవి = ఓ, దేవీ: దిష్ట్యా = అదృష్టముచేత, మమ = నాయొక్క,
సాగరంజ్ఞనమ్ = సాగరమును రాటుట, న వ్యర్థమ్ = వ్యర్థము కాలేదు. దిష్ట్యా
= అదృష్టముచేత, అహమ్ = నేను, త్వద్దర్శనకృతమ్ = నీ దర్శనమువలన
కలిగిన, ఇదమ్ = ఈ, యశః = కీర్తిని, ప్రాప్స్యామి = పొందగలను.

తా. ఓ, దేవీ! నా అదృష్టము బాగున్నది; నేను సాగరము లంఘించుట
వ్యర్థము కాలేదు. నిన్ను చూడగలిగితి నను కీర్తిని పొందగలను. ఇదివరకే నా
అదృష్టమే. 79

మూ. రామవశ్య మహావీర్యః క్షిప్రం త్యామభివత్స్యతే,
సమిత్రబాన్ధవం హత్యా రావణం రాక్షసాధిపమ్. 80

ప్ర. ఆ. మహావీర్యః = గొప్ప వరాక్రమము గల, రామవశ్య = రాముడు,
సమిత్రబాన్ధవమ్ = మిత్రులతోను బంధువులతోను కూడిన, రాక్షసాధిపమ్ =
రాక్షసరా జైన, రావణమ్ = రావణుని, హత్యా = చంపి, క్షిప్రమ్ = క్షిప్రముగా,
త్యామ్ = నిన్ను, అభివత్స్యతే = పొందగలడు.

రా. మహావరాక్రమశాలి యైన రాముడు రాక్షసాధిపతి యైన రావణుని మైత్రులందునహితముగా సంహరించి, శ్రీమముగా నిన్ను పొందగలడు. 80

మూ. మాల్యవాన్నామ వైదేహి గిరిణాముతమో గిరిః,
తతో గచ్ఛతి గోకర్ణం వర్వతం కేసరీ హరిః. 81

ప్ర. ఆ. వైదేహి = నీతాదేవీ, గిరిణామ్ = వర్వతములలో, ఉత్తమః = ఉత్తమ మైన, మాల్యవాన్నామ = మాల్యవంశ మను, గిరిః = వర్వత మున్నది. తతః = అక్కడినుండి, కేసరీ = కేసరి అను, హరిః = వానరుడు, గోకర్ణమ్ = గోకర్ణ మను, వర్వతమ్ = వర్వతమును గూర్చి, గచ్ఛతి = వెళ్లుచున్నాడు (వెళ్ళెను).

రా. ౬: నీతాదేవీ, వర్వతము లన్నింటిలోకీ శ్రేష్ఠ మైన మాల్యవంశ మను వర్వత మున్నది. అక్కడినుండి కేసరి అను వానరుడు గోకర్ణవర్వతము నకు వెళ్ళెను. 81

మూ. స చ దేవర్షిర్దిర్ఘః పితా మమ మహాకపిః,
తీర్థే నదీపతేః పుణ్యే శమృసాదనముద్ధరత్. 82

ప్ర. ఆ. దేవర్షిః = దేవరంజితను, ఋషులజేతను, దిష్టః = అజ్ఞాపించ బడినవాడై, మమ = నాయొక్క, పితా = తండ్రి యైన, సః మహాకపిః = అ కేసరి, నదీపతేః = సముద్రముయొక్క, పుణ్యే = పవిత్ర మైన, తీర్థే = తీర్థము నందు, శమృసాదనమ్ = శంఖసాదను దను రాక్షసుని, ఉద్ధరత్ = సంహరించెను.

రా. నా తండ్రి యైన అ కేసరి. దేవరలు, ఋషులు ప్రార్థించగా, సముద్ర తీరమునం దున్న పవిత్రతీర్థమునందు శంఖసాదను దను రాక్షసుని చంపెను.

మూ. తస్యాహం హరిణః క్షేత్రే జాతో వాతేన మైథిరి,
హనుమానితి విఖ్యాతో లోకే స్వేనైవ కర్మణా. 83

ప్ర. ఆ. మైథిరి = ౬: నీతాదేవీ, అహమ్ = నేను, తస్యః = అ, హరిణః = వానరు డైన కేసరియొక్క, క్షేత్రే = భార్యయందు, వాతేన = వాయుదేవుని

దేత, తాతః = వుట్టిదిని. స్వేన కర్మణా ఏవ = నా పనిదేతవే. లోకే = లోకము నందు, హనుమానితి = హనుమంతుడు అని, విఖ్యాతః = ప్రసిద్ధి పొందితిని.

తా. ఓ సీతాదేవీ, నేను ఆ శేషం భార్యయందు వాయుదేవునివలన వుట్టి నాను. నేను చేసిన పనివే వట్టి నాకు లోకములో హనుమంతు డను ప్రసిద్ధి పబ్బినది. 83

మూ. విశ్వాసార్థం తు వై దేహి తర్తురుక్తా మయా గుణాః,
ఆదిరాత్రామనో దేవి త్యామితో నయితానఘే. 84

ప్ర. ఆ. వై దేహి = ఓ సీతాదేవీ, విశ్వాసార్థమ్ = నీకు నమ్మకము కలిగించుటకై, మయా = నాచేత, తర్తు = నీ తర్త యైన రామునియొక్క, గుణాః = గుణములు, ఉక్తాః = చెప్పబడినవి, దేవి = ఓ, దేవీ, రామనః = రాముడు, ఆదిరాత్ = కొద్ది కాలములో, త్యామ్ = విన్ను, అతః = ఇక్కడినుండి, నయితా = తీసికొనిపోగలడు.

తా. ఓ సీతాదేవీ, నీకు నమ్మకము కలిగించుటకై, నీ తర్త యైన రాముని గుణములు వర్ణించి చెప్పినాను. ఓ, దేవీ, కొద్దికాలములో రాముడు విన్ను ఇక్కడినుండి తీసికొని వెళ్ళగలడు. 84

మూ. ఏవం విశ్వానీతా సీతా హేతుభిః శోకకర్పితా,
ఉపవన్నైరభిజ్ఞానైర్హృతం తమవగచ్ఛతి. 85

ప్ర. ఆ. శోకకర్పితా = శోకముచేత కృశించియుండిన, సీతా = సీత, ఏవమ్ = ఈ విధముగా, హేతుభిః = తగిన హేతువులచేత, విశ్వానీతా = విశ్వసించజేయబడినదై, ఉపవన్నైః = తగిన, అభిజ్ఞానైః = అనవగాళనచేత, తమ్ = అతనిని, దూతమ్ = దూతముగా, అవగచ్ఛతి = తెలుసుకొనుచున్నది (తెలుసుకొన్నది).

తా. శోకముచేత కృశించియుండిన సీత ఈ విధముగా, సరి యైన హేతువులను చూపుట ద్వారా హనుమంతునిచే విశ్వాసము కలుగు నట్లు చేయబడిన దై, సరి యైన అనవగాళను బట్టి అతడు దూతయే అని తెలుసుకొనెను.

మూ. ఆకులం చ గళా హర్షం ప్రహర్షేణ చ జానశీ,

నేత్రాభ్యాం వక్రవజ్ఞాభ్యాం ముమోచానన్దజం జలమ్.

ప్ర. ఆ. జానశీ = నీర, ఆకులమ్ = సారి లేని, హర్షమ్ = ఆనందమును, గళా చ = పొందినది కూడ. ప్రహర్షేణ = అధిక మైన ఆనందముతో, వక్రవజ్ఞాభ్యామ్ = వంకర యైన రెప్పలు గల, నేత్రాభ్యామ్ = నేత్రములతో, ఆనన్దజమ్ = ఆనందమువలన కలిగిన, జలమ్ = జలమును, ముమోచ = విడదెను.

తా. జానశీ సారి లేని సంతోషమును కూడ పొందెను. అధిక మైన ఆనందముతో, వంకర యైన రెప్పలు గల నేత్రములనుండి ఆనందరాష్ట్రము బాల్చెను. 86

మూ. చారు తద్వరనం తస్యాస్త్రామశక్తాయలేక్షణమ్,

అశోకర విశాలాభ్యా రాహుముక్త ఇవోదురాత్.

ప్ర. ఆ. విశాలాభ్యాః = విశాలము లైన నేత్రములు గల, తస్యాః = ఆ, నీరయొక్క, చారు = సంద మైన, తామ్రశక్తాయలేక్షణమ్ = ఎఱ్ఱగాను, తెల్లగాను, దీర్ఘముగాను ఉన్న నేత్రములుగల, తతః = ఆ, వదనమ్ = ముఖము, రాహుముక్తః = రాహువుచేత విడువబడిన, ఉదురాత్ = నక్షత్రములరాజైన చంద్రుడు వలె, అశోకర = ప్రకాశించెను.

తా. ఎఱ్ఱగాను, తెల్లగాను, దీర్ఘముగాను ఉన్న నేత్రములు గలదీ, మందరమూ అయిన ఆ విశాలాభీ యైన నీర ముఖము రాహువు విడచిన చంద్రుడు వలె ప్రకాశించెను 87

మూ. హనుమన్తం కపిం వ్యక్తం మన్యతే నాన్య తేతి సా,

అతోవాచ హనూమాంస్తాముత్తరం ప్రియదర్శనామ్.

ప్ర. ఆ. సా = ఆమె, హనుమన్తమ్ = హనుమంతుని, వ్యక్తమ్ = స్పష్టముగా, కపిమ్ = వాసరునిగానే, మన్యతే = తలచెను. అస్యథా ఇతి = మరొక విధముగా ఉన్నవా డని, స = తలవలేదు. అతః = అటు పిమ్మట, హనూమాన్ = హనుమంతుడు, ప్రియదర్శనామ్ = ప్రీయ మైన దర్శనము గల, తామ్ = ఆమెను గూర్చి, ఉత్తరమ్ = పై మాటను, ఉవాచ = వరిచెను.

తా. హనుమంతుణ్ణి వానరుడే అనీ, పురొకడు ఎవ్వడూ కాదనీ అ నీర బెరిసికొనెను. పిమ్మట హనుమంతుడు దూడువానిఁగి అనందమును కరిగించు అ నీరతో మరల ఇట్లవెను. 88

మూ. ఏతల్తే సర్వమాఖ్యాతం సమాశ్వాసిహి మైథిరి,
కిం కరోమి కథం వా తే రోచలే ప్రతియామ్యహమ్. 89

ప్ర. అ. మైథిరి=ఓ! నీకాదేవీ! తే=నీకు. ఏతత్ సర్వమ్=ఇది అంతా. అఖ్యాతమ్ = చెప్పబడినది. సమాశ్వాసిహి=హిరదీల్లుము. కిమ్=ఏమి, కరోమి లేయుదును? తే=నీకు, కథం వా=ఎట్లు, రోచలే=ఇష్ట మగును? అహమ్ = నేను, ప్రతియామి=తిరిగి వెళ్ళుచున్నాను.

తా. ఓ! నీకాదేవీ! నీ కిది అంతా చెప్పినాను కదా. నీవు హిరదీల్లుము. నీ కొరకు నే నేమి చేయవలెనో, నీ కేది ఇష్టమో చెప్పుము. నే నీక తిరిగి వెళ్ళెదను. 89

మూ. హతేఽసురే సంయతి శమృసాదనే
కపిప్రవీరేఽ మహర్షికోదనాత్,
రతోఽస్మి వాయుప్రథవో హి మైథిరి
ప్రథావతస్తత్రుతిమశ్చ వానరః. 90

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సున్దరకాండే
పంచత్రింశః సర్గః.

ప్ర. అ. మైథిరి=ఓ! నీకాదేవీ! సంయతి = యుద్ధమునందు, శమృసాదనే = శంఖసాదను డను, అసురే=అసురుడు, కపిప్రవీరేఽ=కపివీరు డైన తేనరిచేత, మహర్షికోదనాత్=మహర్షుల ప్రేరేపణవలన, హతే నతి=దంపబడిన వా డగు. యందగా, అత=పిమ్మట, వాయుప్రథవః=వాయువువలన పుట్టినవాడను, ప్రథావతః=ప్రథావమువలన, తత్రుతిమః=అతనితో సమాను డను అయిన, వానరః = వానరు డను, అస్మి = అయి ఉన్నాను.

తా. ఓ! నీకాదేవీ! మహాత్ములు ప్రేరేపించ, కపివీరు తైన కేశరి, యుద్ధ నందు, శంఖసాదను డను అసురుని చంపిన విష్ణుట నేను వాయుపువరిని అనింరిన వానరు డను. వ్రణావముచేత నేను ఆ వాయుదేవుని అంకటి వాడను.

“కాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
సుందరకాండలో ముప్పది యైదవ సర్గ సమాప్తము.

అథ షట్త్రింశః సర్గః

[హనుమంతుడు నీశకు రామముద్రిక జచ్చుట. రాముడు నన్నీ
దుఃఖ సముద్రమునుండి ఎప్పుడు ఉద్ధరించును అని అశ్రుముతో వీశ
ప్రశ్నించుట. రామనకు అమెపై ఉన్న ప్రేమను వర్ణించి చెప్పి హను
మంతుడు అమెను ఓదార్చుట].

మూ. ధూయ ఏవ మహాదేజా హనుమాన్ పవనార్మః,
అబ్రవీత్ ప్రశ్నితం వాక్యం సీతాప్రశ్రయకారణాత్. 1

[ప్ర. అ. మహాదేజా = గొప్ప తేజస్సు గల, పవనార్మః = వాయుపుత్రు
లైన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, సీతాప్రశ్రయకారణాత్ = సీతను సమ్మకము
కలుగుట అనే కారణము వలన (సమ్మకము కొరతై), ధూయ ఏవ = మరల,
ప్రశ్నితమ్ = వినియవూర్వక మైన, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ =
వరితెను.

తా. మహాదేజావారి వాయుపుత్రుకూ అయిన హనుమంతుడు, సీతకు
సమ్మకము కలుగుటకై, మరల వినియవూర్వకముగా ఇట్లు వరితెను. 1

మూ. వానరోఽహం మహాభాగే దూతౌ రామస్య ధీమతః,
రామనామాజ్ఞితం వేదం పశ్య దేవ్యజ్ఞాతీయకమ్. 2

[ప్ర. అ. మహాభాగే = గొప్ప భాగ్యము గలవానా, అహమ్ = నేను,
ధీమతః = బుద్ధిమంతు లైన, రామస్య = రామనియొక్క, దూతః = దూత యైన,
వానరః = వానరు డను, వేది = ఓ; వేదిః రామనామాజ్ఞితమ్ = రామని పేరుతో
రిహిత మైన, ఇదమ్ = ఈ, అజ్ఞాతీయకం చ = ఉంగరమును కూడా, పశ్య =
చూడుము.

తా. ఓ మహాభాగ్యవంతురాలా! నేను బుద్ధివారి యైన రామని దూతను,
ఓ! వేదిః రామని పేరు గుర్తు ఉన్న ఈ ఉంగరమును చూడుము. 2

మూ. ప్రత్యయార్థం తవానీతం తేన దత్తం మహాత్మనా,
సమాశ్వాసీహ ద్రుతం తే క్షిణదుఃఖపలా హ్యసి 3

ప్ర. అ. మహాత్మనా = మహాత్ము డైన, తేన = అ రామునిచేత, దత్తమ్ = ఇచ్చబడిన ఈ ఉంగరము, తవ = నీయొక్క, ప్రత్యయార్థమ్ = సమ్మకము తొరకు, అనీతమ్ = తీసికొనిరాబడినది. సమాశ్వాసీహ = తిరగితిల్లుము. తే = నీకు, ద్రుతమ్ = మంగళమగుగాక. క్షిణదుఃఖపలా = క్షిణించిన దుఃఖవలము కలరానవు, అసి హ = అయిరివి కదా.

తా. మహాత్ము డైన అ రాము డిచ్చిన ఈ ఉంగరమును, నీ సమ్మకమునకై తీసికొని వచ్చినాను. తిరగితిల్లుము. నీకు మంగళ మగుగాక. నీ దుఃఖవలము తొంగిపోవు సమయము వచ్చినది. 3

మూ. గృహీత్వా ప్రేక్షమాదా సా తర్తుః కరవిరూపణమ్,
భర్తారమివ సంప్రాప్తా తానకి ముదిలాభవత్. 4

ప్ర. అ. తర్తుః = తర్తయొక్క, కరవిరూపణమ్ = హస్తాలంకార మైన అ ఉంగరమును, గృహీత్వా = గ్రహించి, ప్రేక్షమాదా = చూచుచున్న, సా తానకి = అ తానకి, భర్తారమ్ = భర్తను, సంప్రాప్తా ఇవ = చేరినది వలె, ముదిలా = సంతోషించినది, అభవత్ = అయెను.

తా. అ తానకి, భర్త ఉంగరమును గ్రహించి చూచుచు, భర్తను చేరినంత సంతోషము పొందెను. 4

మూ. దాదు తద్వదనం తస్యాస్తామకృష్ణాయతేక్షణమ్,
అశోభత విశాలాఙ్గా రాహుముక్త ఇవోదురాద్. 5

(దీని లేక తాత్పర్యములకు, శరీర-సర్వతోని గిరి శ్లోకము చూడుడు).

మూ. తతః సా హ్రీమతి బాలా తర్త్వసన్దేశహర్షితా,
పరితుష్టా ప్రియం కృత్వా ప్రళళంక మహాకపిమ్. 6

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, బాలా = బాల యైన, సా = అ సీత, తర్త్వసందేశహర్షితా = తర్తయొక్క సందేశముచేత సంతోషించబడియుండినది, పరితుష్టా = సంతోషించినది, కృత్వా = చేసి, ప్రళళంక = మహాకపిమ్.

ప్రీతి=నీకు గలది, సంతుష్టా=సంతోషించుచు, ప్రయత్న = ప్రయత్నమును, కృత్యా=చేసి, హనుమంతుని=హనుమంతుని, ప్రశంస=ప్రశంసించెను.

తా. తర్త వార్తను అందించి హనుమంతునిచేత సంతోషపెట్టించిన తాం
యైన (నిర్మలహృదయము గల) ఆ నీర నిగ్గువడుచు, తాం సంతోషించుచు,
ప్రయత్నము పలుకుచు, ఆ హనుమంతుని ప్రశంసించెను. 6

మూ. విశ్రాంతస్త్వం సమర్థస్త్వం ప్రాజ్ఞస్త్వం వానరోత్తమ,
యేనేరం రాక్షసవదం త్వయైకేన ప్రదర్శితమ్. 7

ప్ర. ఆ. వానరోత్తమ=ఓ. వానరశ్రేష్ఠుడా. ఏకేన = ఒంటరివాడ వైన,
యేన త్వయా=ఏ నీచేత. ఇదమ్=ఈ, రాక్షసవదమ్=రాక్షసస్థానము, ప్రదర్శి
తమ్=తిరస్కరింపబడినరో, త్వమ్=ఆర్తి నీవు, విశ్రాంతః=పరాక్రమవంతుడవు.
త్వమ్ = నీవు, సమర్థః=సమర్థుడవు. త్వమ్=నీవు, ప్రాజ్ఞః=దానిబుద్ధికారిని.

తా. ఓ. వానరోత్తమా. నీవే పరాక్రమవంతుడవు. నీవే సమర్థుడవు. నీవే
బుద్ధికారిని. అందుచేతనే నీవు ఒంటరిగా ఈ రాక్షసుల నగరములో నిర్భయ
ముగా ప్రవేశించితివి. 7

మూ. శతయోజనవిస్తీర్ణః సాగరో మకరాలయః,
విక్రమశ్లామనీయేన క్రమతా గోష్పదీకృతః. 8

ప్ర. ఆ. విక్రమశ్లామనీయేన=పరాక్రమముచేత శ్లామింప దగిన, క్రమతా
=దాదిన నీచేత, శతయోజనవిస్తీర్ణః= నూరు యోజనముల విస్తారము గల,
మకరాలయః=మొసళ్ళకు నిలయ మైన, సాగరః=సముద్రము, గోష్పదీకృతః
= అవుపాదము వంటిదిగా చేయబడినది.

తా. శ్లామింప దగిన పరాక్రమము గల నీవు, నూరు యోజనములు
విస్తారము గలదీ, మొసళ్ళకు నివాసస్థానమూ అయిన సముద్రమును అవు పాదం
వంటిదానినిగా చేసి, దాదినావు. 8

మూ. న సా త్వాం ప్రాకృతం మన్యే వానరం వానరద్వభ,
యస్య తే నాన్తి సంక్రాంతో రావణాన్నాపి సంక్రమః. 9

ప్ర. అ. వానరర్షభ = వానశ్రేష్ఠుడా, యస్య = ఏ, తే = నీకు, రావణాత్ = రావణునినుండి, సంక్రాంతః = దయము, వాన్తి = లేదో, సంక్రమ, అపి = కంగారు కూడ, న = లేదో, త్యామ్ = అర్థి నిన్ను, ప్రాకృతమ్ = సామాన్యమైన, వానరమ్ వానరునిగా, న మన్యే = రంపము.

తా. ౬. వానరశ్రేష్ఠుడా, రావణునివల్ల దయము గాని, కొంత మైన తొట్రుపాటు గాని నీలో కనబడుటలేదు. నీవు సామాన్యమైన వానరుడ వని అనుకొనను.

మూ. అర్హస్యే చ కపిశ్రేష్ఠ మయా సమలిఖాపితుమ్,
యద్యసి ప్రేషితస్తేన రామేణ విదితాత్మనా. 10

ప్ర. అ. కపిశ్రేష్ఠ = వానరశ్రేష్ఠుడా, విదితాత్మనా = ప్రసిద్ధమైన బుద్ధిగం, తేన = ఆ, రామేణ = రామునిచేత, ప్రేషితః = వంపరించబడవు, అని యరి = అయితే, మయా = నాలో, సమలిఖాపితుమ్ = మాటలాడుటకు, అర్హస్యే = తగి, యున్నావు.

తా. ౬ వానరశ్రేష్ఠా, నిన్ను బుద్ధిమంతుడుగా ప్రసిద్ధమైన ఆ రాముడు వంపినలో నాలో మాటలాడుటకు తగి ఉన్నావు. 10

మూ. ప్రేషయిష్యతి దుర్ధర్షో రామో న హ్యవరీక్షితమ్,
పరాక్రమమవిజ్ఞాయ మత్సకాశం విశేషతః. 11

ప్ర. అ. దుర్ధర్షః = ఎదిరించ శక్యము కాని, రామః = రాముడు, పరాక్రమమ్ = పరాక్రమమును, అవిజ్ఞాయ = తెలిసికొనకుండగా, అవరీక్షితమ్ = పరీక్షించబడనివానిని, న ప్రేషయిష్యతి హి = వంపడు కదా, విశేషతః = విశేషించి, మత్సకాశమ్ = నా సమీపము నంపడు కదా.

తా. ఎదిరిండుటకు శక్యము కాని రాముడు, నిన్ను పరీక్షించకుండగా, నీ పరాక్రమము ఎట్టిదో తెలిసికొనకుండగా వంపి ఉండరు కదా. అందులోను నావద్దకు అసలే వంపి ఉండరు కదా. 11

మూ. దిష్ట్యా చ కుశలీ రామో ధర్మాత్మా నత్యనంగరః,
రంజ్యదాశ్చ మహలేఖాః సుమిత్రానన్దవర్ధనః. 12

ప్ర. అ. దిష్ట్యా = దాగ్ధవశముచేత, దర్మాత్మా = దర్మాత్ముడు, సత్య
సంగరః = సత్య మైన ప్రతిష్ఠ కలవాడు అయిన, రామః = రాముడు, మహా
తేజః = గొప్ప తేజస్సు కలవాడు, సుమిత్రానందవర్ధనః = సుమిత్రయొక్క
ఆనందమును వృద్ధిపొందించు, లక్ష్మణకృ = లక్ష్మణుడూ, కుశరీ = కుశంజుగా
నున్నాడు

తా. దర్మాత్ముడూ, సత్య మైన ప్రతిష్ఠ కలవాడూ అయిన రాముడూ,
మహాతేజఃగారి, సుమిత్ర ఆనందమును వృద్ధి పొందించువాడూ అయిన లక్ష్మ
ణుడూ దాగ్ధవశముచేత క్షేమముగా ఉన్నాడు. 12

మూ. కుశరీ యది కాకుర్థ్యః కిం న సాగరమేథలామ్,
మహీం దహతి కోపేన యుగాస్తాగ్నిరివోర్ధితః. 13

ప్ర. అ. కాకుర్థ్యః = రాముడు, కుశరీ యది = క్షేమముగా ఉన్న
ట్లయితే, ఉర్ధితః = పైకి లేచిన (విజృంభించిన), యుగాస్తాగ్నిరివ = వ్రణయ
కాలాగ్ని వలె, సాగరమేథలామ్ = సముద్రము వర్షాజముగా గల, మహీమ్ =
భూమిని, కోపేన = కోపముతో, కిమ్ = ఎందువలన, న దహతి = కార్చివేయుట
లేదు.

తా. రాముడు క్షేమముగా ఉన్నచో, ప్రజ్వలించుచున్న వ్రణయకాలాగ్ని
వలె సముద్రమువరకు వ్యాపించి యున్న భూమిని, కోపముతో కార్చివేయుటలే
దేమి. 13

మూ. అథవా శక్తిమనౌ తౌ సురాజామపి నిగ్రహే,
మమైవ తు న దుఃఖానామస్తి మన్యే విపర్యయః. 14

ప్ర. అ. అథవా = లేదా, తౌ = ఆ రామలక్ష్మణులు, సురాజామపి =
దేవతలయొక్క కూడ, నిగ్రహే = నిగ్రహించుటయందు, శక్తిమనౌ = శక్తి
కలవారే, తు = కాని, మమ = నాయొక్క, దుఃఖానామేవ = దుఃఖములే,
విపర్యయః = అంతము, నాస్తి = లేదు అని, మన్యే = తలచెదను.

తా. లేదా అది చాచి తోవ మని చెప్పుటకు వీలు లేదు. ఆ రామలక్ష్మ
ణులు దేవతలను కూడ నిగ్రహించ నమర్థులు. కాని నా దుఃఖాలకే అంతము
లే దని తలచెదను. 14

మూ కచ్చిన్న వ్యథితో రామః కచ్చిన్న పరిశవ్యతే,
ఉత్తరాణి చ కార్యాణి కురుతే పురుషోత్తమః. 15

ప్ర. అ. రామః = రాముడు, న వ్యథితః కచ్చిత్ = వ్యథ చెందుటలేదు కదా; న పరిశవ్యతే కచ్చిత్ = దుఃఖించుటలేదు కదా; పురుషోత్తమః = పురుషులలో ఉత్తము లైన రాముడు, ఉత్తరాణి = తరువాత చేయవలసిన, కార్యాణి = కార్యములను, కురుతే = చేయుచున్నాడా?

తా. రాముడు నునస్సులో భారపడుట లేదుకదా; దుఃఖించుటలేదు కదా; ఆ పురుషోత్తముడు శత్రువును జయించుటకై చేయవలసిన వను లన్నీ చేయుచున్నాడా? 15

మూ. కచ్చిన్న దీనః సంక్రాంతః కార్యేషు న త ముహ్యతి,
కచ్చిచ్ఛురుషకార్యాణి కురుతే నృపతేః సుతః. 16

ప్ర. అ. నృపతేః సుతః = రాజకుమారు లైన ఆ రాముడు, దీనః = దీనుడు, సంక్రాంతః = పొరబాటుచెందుచున్నవాడూ, న కచ్చిత్ = తాడు కదా; కార్యేషు = వసులలో, న త ముహ్యతి = మోహము చెందుటలేదు కదా; పురుషకార్యాణి = మానవవ్రతముతో చేయవలసిన వసులను, కచ్చిత్ కురుతే = చేయుచున్నాడా?

తా. రాజకుమారు లైన ఆ రాముడు లైస్యమూ, బ్రాంఠి లేకుండా ఉన్నాడా; వసులలో పొరబాటుపడుట లేదు కదా; వ్రతముతో చేసి సాధించవలసిన కార్యములను చేయుచున్నాడు కదా? 16

మూ. ద్వివిధం త్రివిధోపాయముపాయమపి సేవతే,
విజిగీమః సుహృత్కచ్చిన్మిత్రేషు చ వరఃశవః. 17

ప్ర. అ. వరఃశవః = శత్రువులను వీడించు ఆ రాముడు, ద్వివిధమ్ = రెండు విధము లైన, ఉపాయమ్ = ఉపాయమును (పానురాసములను), త్రివిధోపాయమపి = మూడు విధము లైన ఉపాయమును (రానభేదరంభోపాయములను), అపి సేవతే = అతనించింతుచున్నాడా; విజిగీమః = శత్రువులను జయించుటకు ఇచ్చ కంఠా లై, మిత్రేషు = మిత్రులందఱయమున, సుహృత్ కచ్చిత్ = సుందీ పూర్వయముతో ఉన్నాడా?

తా. శత్రుసంహారకు దైవ ఆ రాముడు, అవసరమును బట్టి సోమదానో పోయములను, అనర్థకరంబోపాయములను అవలంబించుచున్నాడా? శత్రులయ మును కోరి మిత్రుల విషయమున మైత్రితో ప్రవర్తింతుచున్నాడా? 17

మూ. కచ్చిన్నిత్రాణి లభతే మిత్రైశ్చాప్యభిగమ్యతే.

కచ్చిర్కల్యాణమిత్రశ్చ మిత్రైశ్చాపి పురస్కృతః. 18

ప్ర. అ. మిత్రాణి = మిత్రులను, కచ్చిత్ లభతే = పొందుచున్నాడు కదా; మిత్రైః = మిత్రులచేత, అపి అభిగమ్యతే = చేరబడుచున్నాడా? కల్యాణమిత్రశ్చ కచ్చిత్ = కుభకరు దైవ మిత్రులు కలనాడు కదా; మిత్రైశ్చ = మిత్రులచేత, అపి పురస్కృతః = గౌరవించబడుచున్నాడు కదా.

తా. రాముడు మిత్రులను సంపాదించుకొనుచున్నాడు కదా! ఇతరులు కూడ అతని మైత్రిని కోరి అతనిని చేరుచున్నారు కదా! అతని మిత్రు లందఱు మంచిచాచే కదా! మిత్రులు అతనిని గౌరవించుచున్నాడు కదా! 18

మూ. కచ్చిదాశాన్తి దేవానాం ప్రసారం పార్థివార్మః.

కచ్చిత్పురుషకారం చ దైవం చ ప్రతిపద్యతే. 19

ప్ర. అ. పార్థివార్మః = రాజసమాధుడు, దేవానామ్ = దేవతలయొక్క, ప్రసారమ్ = అనుగ్రహమును, అశాన్తి కచ్చిత్ = కోరుచున్నాడు కదా! పురుష కారం చ = పురుషకారమును, దైవం చ = దైవమును, కచ్చిత్ ప్రతిపద్యతే = పొందుచున్నాడు కదా!

తా. రాజకుమారు దైవ రాముడు దేవతల అనుగ్రహమును కోరి వానిని అలాపించుచున్నాడు కదా! పురుషకారానికి, దైవానికి నమ మైన ప్రారాధ్యం బుద్ధి, వానిని సమముగా నేర్పించుచున్నాడు కదా! 19

మూ. కచ్చిన్న విగతస్నేహః ప్రవాసాన్మయి రామహః,

కచ్చిన్మాం వ్యసనాదస్మాన్మోక్షయిష్యతి వానర. 20

ప్ర. అ. రామహః = రాముడు, ప్రవాసాత్ = ప్రవాసమువంస, మయి = వాడుండు, విగతస్నేహః = పోయిన స్నేహము కలవాడు, న కచ్చిత్ = ఇతడు కదా! వానర = హనుమంతుడా! మామ్ = నన్ను, అస్మాక్ = ఈ, వ్యసనాత్ = వ్యసనమునుండి, మోక్షయిష్యతి కచ్చిత్ = విడిపించునా!

కా. 1. హనుమంతుడా. నేను దూరముగా ఉండిపోవుటవలన రామునికి నామీద ప్రేమ కగ్గిపోలేదు కదా. నన్ను ఈ కష్టమునుండి అరడు విడిపించునా?

మూ. సుఖానామచితో నిత్యమగుఖానామనౌచితః.

దుఃఖము తరమాసాద్య కచ్చిద్రామో న సీదతి. 21

ప్ర. అ. నిత్యమ్ = నిత్యము, సుఖానామ్ = సుఖములకు, ఉచితః = అలవాటువడినవాడూ, అసుఖానామ్ = కష్టములకు, అనౌచితః = అలవాటు లేని వాడూ అయిన, రామః = రాముడు, ఉత్తరమ్ = అధిక మైన, దుఃఖమ్ = దుఃఖమును, అసాద్య = పొంది, న సీదతి కచ్చిత్ = క్రుంగిపోవుట లేకుకదా.

కా. రాముడు సుఖాలకు అలవాటువడినవాడు కాని దుఃఖాలకు అలవాటువడినవాడు కాదు. అట్టి రాముడు ఇప్పుడు వచ్చిన ఈ అత్యధిక మైన దుఃఖానికి క్రుంగిపోవుటలేదు కదా? 21

మూ. కౌసల్యాయా నైవా కచ్చిత్సమిత్రాయా నైవైవ చ.

అర్థిక్ష్ణం క్రూయతే కచ్చిత్కుశలం తరతస్య చ. 22

ప్ర. అ. కౌసల్యాయా = కౌసల్యయొక్క, తతా = మరియు, సమిత్రాయా = సమిత్రయొక్క, తైవైవ చ = మరియు, తరతస్య = తరతునియొక్క, కుశలమ్ = శేమము, అర్థిక్ష్ణమ్ = అధికముగా, క్రూయతే కచ్చిత్ = విసరితున్నదా.

కా. కౌసల్య, సమిత్ర, తరతుడు శేమముగా ఉన్నట్లు తార్తలు ఎక్కువగా వచ్చుచున్నవా? 22

మూ. మన్నిమిత్రేన మానార్తః కచ్చిచ్ఛోకేన రామః.

కచ్చిన్నాన్యమనా రామః కచ్చిన్మాం తారయిష్యతి. 23

ప్ర. అ. మానార్తః = గౌరవమునకు తగిన, రామః = రాముడు, మన్నిమిత్రేన = నాకొర తైన, శోకేన = శోకముచేత, (వరితవ్యతే) కచ్చిత్ = తారకుతున్నాడా, రామః = రాముడు, అన్యమనా = మరిక దృష్టికలవాడు, న కచ్చిత్ = కాదు కదా మామ్ = నన్ను, కచ్చిత్ తారయిష్యతి = తాదినవ చేయునా.

తా. గౌరవాత్మ వైన రాముడు నా నిమిత్తమై కలిగిన శోకముతో తాద
వడుడున్నావా? రాముడు ఇతరదృష్టి వీరి లేక నన్ను శోకమునుండి రాదెందునా?

మూ. కచ్చిదఖౌహిణీం భీమాం తరతో బ్రాత్యవత్సరా,

ద్యుతినిం మన్త్రిభిర్గుప్తాం ప్రేషయిష్యతి మత్కృతే. 24

ప్ర. అ. బ్రాత్యవత్సరా = సోదరునియందు ప్రేమ గం. తరతః =
తరతుడు, మత్కృతే = నా నిమిత్తమై, మన్త్రిభిః = మంత్రులచేత, గుప్తామ్ =
రక్షించబడిన. భీమామ్ = భయంకర మైన, ఖౌహిణీమ్ = ఖౌహిణి ప్రమాణము
గం. ద్యుతినిమ్ = నేనను, కచ్చిత్ ప్రేషయిష్యతి = వంపును గదా?

తా. సోదరునియందు ప్రేమ గం తరతుడు, నా నిమిత్తమై, మంత్రుల
చేత రక్షించబడిన, ఖౌహిణి ప్రమాణము గం, భయంకర మైన సైన్యమును
వంపునుగదా? 24

మూ. వానరాధిపతిః శ్రీమాన్ సుగ్రీవః కచ్చిరేష్యతి,

మత్కృతే హరిభిర్వైరైర్వృతో దన్తనఖాయురైః. 25

ప్ర. అ. మత్కృతే = నా నిమిత్త మై, శ్రీమాన్ = శ్రీమంతు వైన, వాన
రాధిపతిః = వానరప్రభు వైన, సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు, దన్తనఖాయురైః = దంత
ములు, నఖములు అయుధములుగా గం, వైరైః = వీరు లైన, హరిభిః = వాన
రులతో, వృతః = కూడినవారై, ఏష్యతి కచ్చిత్ = రాగలడు కదా?

తా. శ్రీమంతుడు, వానరాధిపతి అయిన సుగ్రీవుడు, దంతములు, నఖ
ములు అయుధములుగా గం వీరు లైన వానరులతో కూడి నా కొరతై రాగలడు
కదా? 25

మూ. కచ్చిర్చ లక్ష్మణః కూరః సుమిత్రానన్తవర్ధనః,

అత్రవిద్యరణారేన రాక్షసాన్విరమిష్యతి. 26

ప్ర. అ. కూరః = కూరుడు, సుమిత్రానంతవర్ధనః = సుమిత్రయొక్క
అనందమును వృద్ధి పొందించువాడు, అత్రవిత్ = అత్రులను ఎరిగివారు
అయిన, లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, కూరారేన = రాక్షసుల నమరాయముచేత,
రాక్షసాన్ = రాక్షసులను, కచ్చిత్ విరమిష్యతి = ఎగురగొట్టివేయును కదా?

తా. కూరుదు, ముప్పుత్రకు అనందము కలిగించువాడు, అస్తవిద్యలో ప్రవీణుడు అయిన లక్ష్మణుడు, భాగముం సముదాయములలో రాక్షసులను సంహరించును కదా?

26

మూ. రౌద్రేణ కచ్చిరస్త్రీణ ఇర్విలా నిహతం రణే,

ద్రక్ష్యామ్యుల్లేన కాలేన రావణం నసుహృత్త్వనమ్. 27

ప్ర. అ. ఇర్విలా = వ్రశ్యరించుచున్న, రౌద్రేణ = కయంకర మైన, అస్త్రేణ = అస్త్రముచేత, రణే = యుద్ధమునందు, నసుహృత్త్వనమ్ = స్నేహితులతో సహా, నిహతమ్ = చంపబడిన, రావణమ్ = రావణుని, అల్లేన కాలేన = అల్ప మైన కాలముచేత, ద్రక్ష్యామి కచ్చిత్ = చూడగలను కదా?

తా. మిత్రజనసహితు డైన రావణుడు వ్రశ్యరించుచున్న కయంకర మైన అస్త్రముచేత యుద్ధరంగమునందు చంపబడగా, అచిరకాలములో చూడగలను కదా?

27

మూ. కచ్చిన్న తద్దేమనమానవర్తం

తస్యాననం వర్మసమానగన్ధి,

మయా వినా కుష్కతి శోకదీనం

జలక్షయే వర్మమివాతపేన. 28

28

ప్ర. అ. తస్య = ఆ రామునియొక్క, హేమసమానవర్తమ్ = లంగారముతో సమాన మైన వర్తము కలది, వర్మసమానగన్ధి = వర్మముతో సమాన మైన గంధము కలది అయిన, తత్ = ఆ, అననమ్ = ముఖము, మయా వినా = నేను లేకపోవుటచేత, శోకదీనమ్ = శోకముచేత దీన మై, జలక్షయే = జలము క్షిణించగా, అతపేన = ఎండచేత, వర్మమివ = వర్మము వలె, న కుష్కతి కచ్చిత్ = ఎండి పోవుట లేదు కదా?

తా. లంగారముతో సమాన మైన రంగు గలది, వర్మముతో సమాన మైన సువాసన గలది అయిన, రాముని ఆ ముఖము, నేను దగ్గర లేకపోవుటచేత శోకముతో దీనమై, నీకు ఎండిపోయి నన్నడు ఎండచేత వర్మము వలె కుష్కించ లేదు కదా?

వి. రాముడు నీలమేనుద్వారముడు (మా. 35, 10) అతని ముఖమును "శ్మశుసకూవర్ణమ్" అని శర్మింతుల యుక్తముగా లేడు. "సోమపకూనకానమ్" అను ప్రాత్యపాకము వాగున్నది. "తంబ్రుడుకు పలె మనోహర మైనది" అని అర్థము. మనోహరత్వములోనే తంబ్రునితో సామ్యము; పర్ణములో కాదు. 28

మూ. రర్మావదేశాత్త్యజరశ్చ రాజ్యం

మాం దాప్యరజ్యం నయత. పదాతిమ్,

నానీర్వృథా యస్య న భిర్న్న శోకః

కచ్చిత్స దైర్యం హృదయే కరోతి.

29

ప్ర. అ. రర్మావదేశాత్ = రర్మ మనే పంకవంస ("రర్మోవదేశాత్" అను ప్రాత్యపాకము యుక్తము. రర్మముయొక్క ఉపదేశమువంస. "తంబ్ర సత్య వాక్యమువంస" లేదా "లోకమునకు రర్మము ఉపదేశించుట అను జారణము వంస" అని అర్థము.) రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, త్యజతః = విడచినవాడూ, మాం దాపి = నన్ను కూడ, పదాతిమ్ = కాలి నడకచే ప్రయాణము చేయుదానినిగా, అరణ్యమ్ = అరణ్యమును గూర్చి, నయతః = తీసికొనివెళ్లుచున్నవాడూ అయిన, యస్య = ఏ రామునకు, వ్యథా = మనోవ్యథ, నానీత్ = కంగలేడో, భిః = తయము, న = కంగలేడో, శోకః = శోకము, న = కంగలేడో, సః = అర్థి రాముడు, హృదయే = హృదయమునందు, దైర్యమ్ = దైర్యమును, కరోతి కచ్చిత్ = చేయుచున్నారు కదా.

కా. పితృవాక్యపాఠనకూచ రర్మోవదేశమువంస రాజ్యమును విడచి. నన్ను కాలి నడకచే అరణ్యమునకు తీసికొనివెళ్లుచున్నప్పుడు కూడ ఏ రాము నకు మనోవ్యథ కాని, తయము కాని, శోకము కాని కంగలేడో అర్థి రాముడు దైర్యముగా ఉన్నారు కదా. 29

మూ. న దాన్య మాతా న పితా త నాన్యః

స్నేహద్విశిష్టోఽస్తి మయా సమో వా,

రావత్త్వహం దూత జిజీవిషేయం

యావత్ప్రవృత్తిం కృణుయాం ప్రియస్య.

30

ప్ర. అ. అన్యః = ఈ రామునకు, స్నేహాత్ = స్నేహమువంస, మయా

= ఈలో, సమా వా = సముడు గాని, విశ్వమ్ = అదికుడు గాని, మాతా = తల్లి, న = కాదు, నీతా = తండ్రి, న = కాదు, అన్యః = మరియొక్కదూ, నా స్త్రీ = లేదు, దూత = ఓ, దూత వైన హనుమంతుడా, ప్రియస్య = ప్రియునియొక్క, శ్రవ్యత్రిమ్ = వృత్తాంతమును, యావత్ = ఎంతవరకు, శృణాయామ్ = విందునో, తావత్ తు = అంతవరకు, అహమ్ = నేను, జీవించేయమ్ = జీవించ నిచ్చ యుండును.

తా. హనుమంతుడా, రామునకు స్నేహము విషయమున తల్లిగాని, తండ్రి గాని, మరి ఏ ఇతరవ్యక్త గాని నాలో సమానులు లేరా అదికులు లేరు. ప్రియుని వృత్తాంతమును వినునంతవరకే జీవించవలె నని కోరుచున్నాను.

మూ. ఇతీవ తేవీ వరనం మహార్థం
రం వానరేన్ద్రమ్ మధురార్థమక్త్యా,
శ్రోతుం పునస్తస్య వచోధిరామం
రామార్థయ క్తం విరరామ రామా.

81

ప్ర. అ. తేవీ = తేవి యైన, రామా = నీర, రం వానరేన్ద్రమ్ = అ హను మంతుని గూర్చి, మహార్థమ్ = గొప్ప అర్థము గల, మధురార్థమ్ = మధుర మైన అర్థము గల, వరనమ్ = వరనమును, ఉక్త్యా = వరికి, తస్య = అతనియొక్క, అధిరామమ్ = మనోహర మైనదీ, రామార్థయ క్తమ్ = రామునకు సంబంధించిన విషయముతో కూడినదీ అయిన, వచః = వాక్కును, పునః = మరల, శ్రోతుమ్ = వినుటకు, విరరామ = ఊరకుంటెను.

తా. అ నీతాడేని హనుమంతునితో ఆ విధముగా గొప్పదీ, మధురమూ అయిన అర్థము గల మాటలు వరికి. రామునకు సంబంధించిన విషయములు తెలిపే మనోహర మైన హనుమంతుని మాటలు వినుటకై ఊరకుంటెను. 81

మూ. నీతాయా వరనం శ్రుత్వా మారుతిర్భీమవిక్రమః,
శిరన్యజ్జలిమారాయ వాక్యము తరమబ్రవీత్.

82

ప్ర. అ. భీమవిక్రమః = తయంతర మైన వరాక్రమము గల, మారుతిః = హనుమంతుడు, నీతాయాః = నీతయొక్క, వరనమ్ = వరనమును, శ్రుత్వా జాపి, శిరసి = శిరస్సుయందు, అజ్జలిమ్ = దోసిరిని, అరాయ = ఉంది,

ఉత్తరమ్ = ఉత్తర (ందులు) రూప మైన, చక్రమ్ = చక్రమును, అప్రచీక = వరిసేను.

తా. దయంకర మైన పరాక్రమము గల హనుమండుడు సీత మాటలు విని, కిరస్సువై అంజలి పుడించి ఇట్లు లడుగుచెప్పెను. ౩౭

మూ. న త్యామిహస్థాం జానీతే రామః కమలలోచనే.

తేన త్యాం నానయత్యాశు శచిమివ పురన్తరః.

౩౮

ప్ర. అ. కమలలోచనే = కమలములనంది నేత్రములు గల సీతాదేవీః త్యామ్ = నిన్ను, ఇహస్థామ్ = ఇక్కడ ఉన్నదానినిగా, రామః = రాముడు, న జానీతే = ఎరుగడు. తేన = అ తారణముచేత, పురన్తరః = దేవేంద్రుడు, శచిమివ = శచిదేవిని వలె, త్యామ్ = నిన్ను, అశు = శ్రమము, నానయతి = తీసికొనివెళ్ళలేడు.

తా. ఓ సీతాదేవీ! నీవు ఇక్కడ ఉన్నట్లు రామునకు తెలియదు. అందు చేతనే, దేవేంద్రుడు తాళక మైన శచిదేవిని తీసికొనివెళ్ళి నట్లు నిన్ను శ్రమముగా తీసికొనివెళ్ళలేడు. ౩౯

మూ. శ్రుత్వైవ తు వచో మహ్యం క్షిప్రమేష్యతి రాఘవః.

చమూం ప్రకర్షన్మహతీం హర్యృక్షగణసంకులామ్. ౪౦

ప్ర. అ. ("మమ శ్రుత్వైవ తు వచః" అను ప్రాచ్యపాతము లాగున్నది) మమ = నాయొక్క, వచః = వాక్యమును, శ్రుత్వైవ తు = వినిగానే, రాఘవః = రాముడు, హర్యృక్షగణసంకులామ్ = వానిరగణములతోను, బుక్ష (ఎలుగుబంట్లు) గణములతోను నిండిన, మహతీమ్ = గొప్ప, చమూమ్ = సేనను, ప్రకర్షన్ = లాగికొనుచు, క్షిప్రమ్ = శ్రమముగా, ఏష్యతి = రాగలడు.

తా. నా మాట వినిన వెంటనే రాముడు వానిరగణములతోను, ఎలుగు బంట్ల గుంపులతోను నిండిన పెద్ద సైన్యముతో శ్రమముగా రాగలడు. ౪౧

మూ. విష్టమృయిత్యా తావో మైరక్షోద్యం వరుజాలయమ్.

కరిష్యతి పురీం లంకాం కాకుత్స్థః శాన్తరాక్షసామ్. ౪౨

ప్ర. అ. కాకుత్స్థః = రాముడు, అక్షోద్యమ్ = దోరించ శక్యము కాని,

వదుజాయమే సమద్రమును, బాజోమై = బాజముని సమజాయమని దేవు,
విష్వమృయిత్వా = న్నందింపదేని, లంకాం పురీమ్ = లంకాపట్టణమును, కాన్తరాక్ష
సామ్ = కాంతిందిని రాక్షసులు కలరానినిగా, కరిష్యతి = చేయగలడు.

రా. రాముడు, క్షోభింప కర్కము కాని సమద్రమును బాజసమరాయ
ముంచేత న్నందింపదేని (కదంకుండు నట్లు చేసి), లంకాపట్టణములోని రాక్ష
సుల నందరిని నశింపచేయగలడు. 35

మూ. తత్ర యద్యన్తరా మృత్యుర్యది దేవాః సహాసురాః,
స్థాస్యన్తి పథి రామస్య న రానపి వధిష్యతి. 36

వ్ర. అ. తత్ర = అ సమయమునందు, రామస్య = రామునియొక్క, పథి =
మార్గమునందు. అన్తరా = మధ్యయందు, మృత్యుః = మృత్యుదేవత గాని, సహా
సురాః = అసురులతో గూడిన, దేవాః = దేవతలు గాని, స్థాస్యన్తి యది = నింది
నట్లయితే, సః = ఆ రాముడు, రానపి = వాళ్ళను కూడ, వధిష్యతి = చంపగలడు.

రా. ఆ సమయమునందు, మృత్యుదేవత గాని అసురులు గాని, దేవతలు
గాని రాముని మార్గములో అడ్డుకొనినచో ఆతడు వాళ్ళను కూడ చంపగలడు.

మూ. రవాదర్శనతేనార్యే శోకేన న పరిష్కరాః,
న శర్మ లభతే రామః సింహార్దిత ఇవ ద్విపః 37

వ్ర. అ. అర్యే = ఓ పూజ్యురాలా, సః రామః = ఆ రాముడు, రవ =
దీయొక్క, అదర్శనతేన = కనబడకపోవుటచేత కలిగిన, శోకేన = శోకముతో,
పరిష్కరాః = నిండినవారై, సింహార్దితః = సింహముచేత పీడింపబడిన, ద్విపః ఇవ =
ఏనుగ వలె, శర్మ = సుఖమును, న లభతే = పొందుటలేదు.

రా. ఓ పూజ్యురాలా! నీవు కనబడని దుఃఖముతో నిండిన ఆ రాముడు,
సింహముచేత పీడింపబడిన ఏనుగ వలె సుఖము పొందజాల కున్నాడు. 37

మూ. మలయేన చ విన్ద్యేన మేరుజా మన్తరేణ చ,
దద్ధరేణ చ తే దేవి శపే మూంపరేన చ. 38

యథా సునయనం నిల్లం నిమౌష్ణం బాధుదర్శనమ్,
ముఖం ద్రక్ష్యసి రామస్య పూర్ణచంద్రమివోదితమ్. 39

ప్ర. ౪. దేవి = ఓ నీతాదేవి, మలయవర్మతముచేత, విద్యేన = వింధ్యవర్మతముచేత, మేరుతా = మేరువర్మతముచేత, దద్దురేణ = దద్దురవర్మతముచేత, మూలపలేన = మూలపలములచేత, తే = నీకు, శపే = ఒట్టు పెట్టి చెప్పుచున్నాను. యతా = ఏమనగా, సునయనమ్ = మంచి నేత్రములు కలదీ, వల్లు = సుందర మైనదీ, నియోష్ఠమ్ = దొండవండు వంటి పెదవులు కలదీ, రారురర్శనమ్ = అంద మైన దర్శనము కలదీ, ఉదీరమ్ = ఉరయించిన, వూర్ణచన్ద్రపిఠ = వూర్ణచంద్రుడు వలె ఉన్నదీ అయిన, రామస్య = రాముని యొక్క, ముఖమ్ = ముఖమును, ద్రక్ష్యసి = చూడగలవు.

తా. ఓ, దేవి! మలయవర్మతముపైనా, వింధ్యవర్మతముపైనా, మేరు వర్మతముపైనా, మందరవర్మతముపైనా, దద్దురవర్మతముపైనా, మా అహార మైన కందమూలములపైనా ఒట్టుపెట్టి చెప్పుచున్నాను. సుందరము లైన నేత్ర ములు కలదీ, మనోహరమూ, దొండవండువంటి పెదవులు కలదీ, చూచుటకు అంద మైనదీ, ఉరయించిన వూర్ణచంద్రునితో సమానమూ అయిన రాముని ముఖ మును తప్పక చూడగలవు.

వి. వనవాసములో ఉన్న రామునకు కుండలములు లేవు గాన “రారుకుణ్డ లమ్” అను పాతమునకు బదులు “రారురర్శనమ్” అను ప్రాత్యపాతము గ్రహింప బడినది. 38, 39

మూ. ష్ఠిపం ద్రక్ష్యసి వైదేహి రామం వ్రసవదే గిరౌ,

శతక్రతుమివాసీనం నాగరాజస్య మూర్ధని.

40

ప్ర. ౪. వైదేహి = నీతాదేవి! వ్రసవదే గిరౌ = వ్రసవతివర్మతమునందు, రామమ్ = రాముణ్ణి, నాగరాజస్య = గంగా తైన ఐరావతముయొక్క, మూర్ధని = శిరస్సుపీఠ (మూపుపీఠ), ఆసీనమ్ = కూర్చున్న, శతక్రతుమ్ ఇవ = దేవేంద్రుని వలె, ష్ఠిపమ్ = శ్రీమముగా, ద్రక్ష్యసి = చూడగలవు.

తా. నీతాదేవి! ఐరావతము మూపు పీఠ కూర్చున్న దేవేంద్రుడు వలె వ్రసవతివర్మతము పై ఉన్న రాముణ్ణి శ్రీమముగా చూడగలవు. 40

మూ. న మాంసం రామతో రుక్ష్మే న రాపి మదు సేవతే,

వన్యం నువిహితం నిత్యం తక్షమన్నాతి వజ్రాపమమ్.

ప్ర. అ. రామః = రాముడు, మాంసమ్ = మాంసమును, న తుక్ష్మే = తినుట లేదు. మధు రాపి = మద్యమును కూడ, న సేతతే = సేవించుటలేదు. నిత్యమ్ = ప్రతిదినము, వజ్రమమ్ = సాయంకాలమును (నందు), సువిహితమ్ = చక్కగా ఏర్పరువబడిన, వన్యమ్ = వనమునందు రగిన, తక్తమ్ = అన్నమును అల్పాఠి = తినుచున్నాడు.

తా. రాముడు మాంసాహారమును తుజియటలేదు. మద్యమును సేవించుట లేదు. ప్రతిదినము సాయంకాలము మాత్రమే వానప్రస్థుండు రగిన, చక్కగా ఏర్పరుప బడిన పరిమూలాద్యాహారమును మాత్రమే తుజియచున్నాడు.

వి. ప్రాతఃకాలము, సంగవకాలము, మధ్యాహ్నము, అపరాహ్ణము, పాయంకాలము అని పగటి భాగము ఐదు భాగములుగా విభజింపబడినది. 41

మూ. నైవ రంశాన్న మశకాన్న కీటాన్న సరీసృపాన్,
రాఘవోఽవనయేద్గాత్రాత్త్వద్గతేనాన్తరాత్మనా. 42

ప్ర. అ. రామః = రాముడు, త్వద్గతేన = నిన్ను చేరియున్న, అన్తరాత్మనా = మనస్సుతో, గాత్రాత్ = శరీరమునుండి, రంశాన్ = అడవి ఈగలను, నైవ అవనయేత్ = తొలగించుకొనుటలేదు, మశకాన్ = రోమలను, న = తొలగించుకొనుటలేదు, కీటాన్ = పురుగులను, స = తొలగించుకొనుటలేదు, సరీసృపాన్ = సర్పాదులను కూడ, న = తొలగించుకొనుటలేదు.

తా. రాముడు తన మనస్సు వూర్తిగా నీ మీరనే నిందిండుటలే శరీరము మీద వ్రాలిన (కుచ్చే) అడవి ఈగలను గాని, రోమలను గాని శరీరము మీద పాత పురుగులను గాని, సర్పములను గాని తొలగించుకొనుటలేదు. 42

మూ. నిత్యం ద్యానవరో రామో నిత్యం శోకపరాయణః,
నాన్యచ్ఛిన్తయతే కించిత్స తు కామవశంగతః. 43

ప్ర. అ. రామః = రాముడు, నిత్యమ్ = నిత్యమూ, ద్యానవరః = ద్యానము నందు అసక్తి కలవాడు. నిత్యమ్ = ఎల్లప్పుడూ, శోకపరాయణః = శోకమునందు అసక్తి కలవాడు. సః = అతడు, కామవశంగతః = మన్మథునికి పగులై, అన్యత్ = మరొకదానిని దీనిని, ప చిన్తయతే = అలోచించుటలేదు.

తా. రాముడు ఎల్ల వేళలా ఏదో అలోచించుచు, దుఃఖాశ్రాంతుడై, ఉన్నాడు. సున్నకునకు వకు డై అతడు నిన్ను తప్ప మరి దేనిని గూర్చి కూడా అలోచించుటలేదు. 43

మూ. అనిద్రః సరతం రామః సుప్తోఽపి చ సరోత్తమః,
నీతేతి మధురాం వాణీం వ్యాహరన్ ప్రతిబుధ్యతే. 44

ప్ర. అ. రామః=రాముడు, సరతమ్=ఎల్లప్పుడూ, అనిద్రః=నిద్ర లేకుండానే ఉన్నాడు. సరోత్తమః=అ సరశ్రేష్ఠుడు. సుప్తోఽపి=కొంచెము నిద్రించినా, నీతేతి=నీరా అని, మధురామ్=మధుర మైన, వాణీమ్=వాక్కును, వ్యాహరన్=పలుకుచు, ప్రతిబుధ్యతే=మేల్కొనుచున్నాడు.

తా. రామునకు చాంచలకు నిద్రయే లేదు. ఎప్పు డైనా కొంచెము నిద్ర వట్టినా ఆ సరోత్తముడు "నీరా నీరా" అని అనుచు మేల్కొనుచున్నాడు. 44

మూ. దృష్ట్యా పలం వా పుష్పం వా యద్వాన్యత్సుమనోహరమ్,
ఋహుకో హా ప్రయేత్యేవ శ్వసంత్రామభిభాషతే. 45

ప్ర. అ. పలం వా=పలమును కాని, పుష్పం వా=పుష్పమును కాని, యద్వాన్యత్=లేక, సుమనోహరమ్=రాం అంద మైన, అన్యత్=మరొక వస్తువును గాని, దృష్ట్యా=చూచి, శ్వసన్=నిట్టూర్చుచు, హా ప్రయేత్యేవమ్=హా, ప్రయేరాలా, అని, త్రామ్=నిన్ను గూర్చి, ఋహుకః=అనేక పర్యాయములు, అభిభాషతే=మాటలాడుచుండును.

తా. ఏదైన వంతు కాని, వస్తువు కాని, అంద మైన మరేదైన వస్తువు కాని కనబడినపుడు 'హా ప్రయే', అని నిన్ను అనేకవిధముల స్మరించుచు నిట్టూర్చు విడచుచుండును. 45

మూ. స దేవి నిత్యం పరితప్యమాన
స్త్వామేవ నీలేర్యభిభాషమాణః,
ర్భతవ్రతో రాజసుతో మహాత్మా
తనైవ లాలాయ కృతప్రయత్నః. 46

ప్ర. అ. దేవి=ఓ, నీరాదేవి, మహాత్మా=మహాత్ముడైన, సు=అ,

రాజసుకః = రాజకుమారుడైన రాముడు, నిర్యమ్ = ఎల్లప్పుడు, పరితప్యమానః = బాధపడుచు, నీతితి = నీతి అని, త్యామేన = నిన్ను గూర్చియే, అభిరాషమాణః = మాటలాడుచు, కృతవ్రతః = అవలంబించబడిన వ్రతము కలవాడై, తవ = నీ యొక్క, లాభాయైవ = బాధముకొరకే, కృతవ్రయత్నః = చేయబడిన వ్రయత్నము గలవాడు.

రా. ౬: నీతాదేవీ: మహాత్ముడైన ఆ రాజకుమారుడు, రాముడు, నిర్యముడు అందుచున్నాడు. 'నీతా: అని నిన్నే తలచుచున్నాడు. నియమము అవలంబించి నిన్ను పొందుటకే వ్రయత్నము చేయుచున్నాడు. 46

మూ. సా రామసంకీర్తనవీరళోకా
రామస్య శోకేన సమానళోకా,
శరన్ముఖే సాంబుదశేషచన్ద్రా
నిశేవ వైదేహసుతా బధూవ.

47

ఇత్యార్థే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సుందరకాండే
షడ్వీంశః సర్గః.

వ్ర. ౪. రామస్య = రామునియొక్క. శోకేన = శోకముతో, సమానళోకా = సమాన మైన శోకము కల, రామసంకీర్తనవీరళోకా = రాముణ్ణి గూర్చి వర్ణించుట వ్రత, బొంగిన శోకముగల, సా = అ, వైదేహసుతా = నీర, శరన్ముఖే = శరత్కాల ప్రారంభమునందు, సాంబుదశేషచన్ద్రా = మేఘముల శేషముతో కూడిన చంద్రుడు గల, నిశేవ = రాత్రివలె, బధూవ = అయెను (ఉండెను).

రా. రామునకు ఎంత శోకము ఉండెనో, నీరకు కూడ అంత శోకమే ఉండెను. కాని రాముని వర్ణనము వినుటచే ఆమె శోకము కొంత తగ్గెను. ఇట్లు శోకానందములతో అప్పుడా నీర, శరత్కాలప్రారంభమునందు కొండెము మేఘాలు మిగిలి ఉండగా చంద్రునితో కూడిన రాత్రి వలె ఉండెను. 47

"కాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాదర్శ్యాభ్యాసమునందు
సుందరకాండలో ముప్పైఆరవ సర్గ నమావ్రము.

అథ సప్తత్రింశః సర్గః

[రాముని శీఘ్రముగా తీసికొని రమ్మని నీత హనుమంతునితో చెల్పుట; తనతో రామునివద్దకు రమ్మని హనుమంతుడు ఆమెను కోరుట; నీత అందుప నిరాకరించుట].

మూ. సా సీతా వచనం శ్రుత్వా పూర్ణచన్ద్రనిలాననా,
హనూమన్తమువాచేదం దర్మార్థసహితం వచః. 1

ప్ర. ఆ. పూర్ణచన్ద్రనిలాననా = పూర్ణచంద్రునితో సమాన మైన ముఖము గల, సా = ఆ, సీతా = సీత, తర్వచసమ్ = హనుమంతుని వచనమును, శ్రుత్వా = విని, హనూమన్తమ్ = హనుమంతుని గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ, దర్మార్థసహితమ్ = దర్మార్థములతో కూడిన, వచః = వాక్యమును. ఉవాచ = వలితెను.

కా. పూర్ణచంద్రుని వంటి ముఖము గల ఆ సీత హనుమంతుని మాటలు విని, దర్మార్థములకు సంబంధ మైన మాట అతనితో ఇట్లనెను. 1

మూ. ఆమృతం విషసంస్పృష్టం త్వయా వానర భాషితమ్,
యచ్చ నాన్యమనా రామో యచ్చ శోకపరాయణః. 2

ప్ర. ఆ. వానర = హనుమంతుడా, రామః = రాముడు, అన్యమనాః న ఇతి యత్ = ఇతరము లైన అలోచనలు లేనివాడై ఉన్నాడు అనునది ఏది కలదో, శోకపరాయణః ఇతి త యత్ = దుఃఖముతో నిండి యున్నాడు అనునది కూడ ఏది కలదో, త్వయా = నీచేత, భాషితమ్ = వలుకబడిన మాట, విషసంస్పృష్టమ్ = విషముతో కూడిన, ఆమృతమ్ = అమృతము. లేదా. యత్, = ఏ కారణము వలన, రామః = రాముడు, అన్యమనాః = ఇతరమనస్కుడు, న = కాదో, యత్ = ఏ కారణమువలన, శోకపరాయణః డై ఉన్నాడో, ఆ కారణము వలన..... అని కూడ అర్థము చెప్పవచ్చును.

తా. హనుమంతుడా! రాముడు ఇతరదృష్టి లేకుండా ఉన్నాడని. శోకముతో నిండి ఉన్నాడని చెప్పినావు. అందుచే నీ మాటలు విషమము కలిపిన అమృతము వలె ఉన్నవి.

2

మూ. ఐశ్వర్యే వా సువిస్తీర్ణే వ్యసనే వారిదారుణే,
రజ్జ్వేన పురుషం బద్ధ్యా కృతాన్తః పరికర్షతి.

3

ప్ర. అ. కృతాన్తః = దైవము, పురుషమ్ = పురుషుణ్ణి, రజ్జ్యా = త్రాడుతో, బద్ధ్యా ఇవ = కట్టి పరచి, సువిస్తీర్ణే = తాగా అధిక మైన, ఐశ్వర్యే వా = ఐశ్వర్యము లోనికి గాని, అదిదారుణే = చాలా దయంకర మైన, వ్యసనే వా = వ్యసనములోనికి గాని, పరికర్షతి = ఈడ్చుకొనిపోవుచుండును.

తా. దైవము అత్యధిక మైన ఐశ్వర్యములోనికి గాని, అరిదయంకర మైన దుఃఖములోనికి గాని, పురుషుణ్ణి, త్రాడు కట్టి ఈడ్చుకొని పోయినట్లు ఈడ్చుకొనిపోవును.

3

మూ. విధిర్హూనమసంహర్యః ప్రాణినాం వైవగోత్రమ,
సౌమిత్రిం మాం చ రామం చ వ్యసనైః పశ్య మోహితాన్.

ప్ర. అ. వైవగోత్రమ = ఓ! వానరశ్రేష్ఠుడా, ప్రాణినామ్ = ప్రాణులకు, సూనమ్ = నిశ్చయముగా, విధిః = దైవము, అసంహర్యః = చాల శక్యము తానిది, వ్యసనైః = కష్టములచేత, మోహితాన్ = తాదపెట్టబడుచున్న, సౌమిత్రిమ్ = బంధుమిత్రుని, మాం చ = నన్ను, రామం చ = రాముణ్ణి, పశ్య = చూడుము.

తా. ఓ హనుమంతుడా! ప్రాణు లెవ్వరూ దైవమును చాలజాలరు. ఇది నిశ్చయము. బంధుమిత్రుడూ, రాముడూ, నేనూ కష్టాలలో చిక్కుకొని ఎంత బాధ పడుచున్నామో చూడుము.

4

మూ. శోకస్యాస్య కదా పారం రామవోఽరిగమిష్యతి,
వైవమానః పరిక్రాన్తో హతనో సాగరే యతా.

5

ప్ర. అ. సాగరే = సముద్రమునందు, హతనో = బ్రధ్ధ లైపోయిన ఓడ కలతాదై, వైవమానః = ఈడుడు, పరిక్రాన్తః యతా = అరిగిపోయిన పురుషుడు

వలె, రామః = రాముడు, అస్య = ఈ, శోకస్య = శోకముయొక్క, పారమ్ = అంతమును, కదా = ఎప్పుడు, అధిగమిష్యతి = పొందగంతో కదా.

తా సముద్రమధ్యములో ఓడ బ్రద్ద లైపోగా ఈది, ఈది, అని పోయిన వాడు వలె ఉన్న రాముడు ఈ శోకము అంతమును ఎప్పుడు చూచునో కదా.

మూ. రాక్షసానాం వధం కృత్వా సూదయిత్వా చ రావణమ్,
లక్ష్మణమున్నూలితాం కృత్వా కదా ద్రక్ష్యతి మాం వతి.

ప్ర. అ. వతి = నా తర్ర యైన రాముడు, రాక్షసానామ్ = రాక్షసుల యొక్క, వధమ్ = వధను, కృత్వా = చేసి, రావణం చ = రావణుని కూడ, సూదయిత్వా = సంహరించి, లక్ష్మణమ్ = లంకను, ఉన్నూలితామ్ = పెరిగిరించి వేయరినదానినిగా, కృత్వా = చేసి, మామ్ = నన్ను, కదా = ఎప్పుడు, ద్రక్ష్యతి = చూడగంతో.

తా. నా తర్ర రాక్షసులను సంహరించి, రావణుని హతమార్చి, లంకా వట్టణమును పూర్తిగా నశింపజేసి, న న్నెప్పుడు చూడగంతో కదా.

మూ. స వాచ్యః సంత్యరస్వేరి యావదేవ స పూర్వతే,
అయం సంవత్సరః కాలస్తావద్ధి మమ జీవిరమ్.

ప్ర. అ. అయమ్ = ఈ, సంవత్సరః కాలః = సంవత్సరకాలము, యావదేవ = ఎంతదో, స పూర్వతే = నిండిపోదో, అంతదో, సంత్యరస్వేరి = తొందర పడుము అని, సః = ఆ రాముడు, వాచ్యః = చెప్పదగినవాడు, మమ = నాయొక్క, జీవిరమ్ = జీవిరము, రావద్ధి = అంతవరకు మాత్రమే కదా.

తా. ఈ సంవత్సరకాలము పూర్తి అగుటకుముందే నన్ను రక్షించుటలై తొందరపడ వలె నని ఆ రామునితో చెప్పుము. ఎందుచేత ననగా నేను అంత వరకు మాత్రమే జీవింపగలను.

మూ. వర్తతే దశమో మాసో ద్వౌ తు శేషో వ్రవంగమ,
రావణేన వృకంసేన నమయో యః కృతో మమ.

ప్ర. ౬. వ్యవర్జము = హనుమంతుడా, నృశంసేన = కూరు దైన, రావణ
జేన = రావణునిచేత, మమ = నాకు, యః = ఏ, సమయః = గడువు, కృతః =
చేయబడినలో రానిలో, దశమః = పదవ, మాసః = మాసము, వర్తతే = నడచు
చున్నది. ద్యౌ రు = రెండు మాసములు మాత్రమే, శబ్దా = మిగిలి ఉన్నవి.

తా. ౬. హనుమంతుడా, కూరు దైన రావణుడు నా కిచ్చిన గడువులో
ఇప్పుడు పదవ మాసము ఆడుగు చున్నది. ఇంక రెండుమాసములు మిగిలి
ఉన్నవి. 8

మూ. విభీషణేన చ బ్రాత్రా మమ నిర్భాతనం వ్రతః,
అనునీతః ప్రయత్నేన న త తత్కురుతే మతిమ్. 9

ప్ర. ౯. బ్రాత్రా = సోదరు దైన, విభీషణేన = విభీషణునిచేత, మమ =
నాయొక్క, నిర్భాతనం వ్రతః = తిరిగి ఇచ్చివేయుటను గూర్చి, ప్రయత్నేన =
ప్రయత్నముచేత, అనునీతః = బ్రతిమాలికొనబడినవా దైనను, తత్ = ఆ
విషయమునందు, మతిమ్ = బుద్ధిని, న కురుతే = చేయుటలేదు.

తా. "నీరను రామునకు తిరిగి ఇచ్చివేయుము" అని సోదరు దైన విభీష
ణుడు ఆ రావణుని ఎంత బ్రతిమాలి చెప్పినను ఆతడు అట్టి ఆలోచన చేయుట
లేదు. 9

మూ. మమ ప్రతిప్రదానం హి రావణస్య న రోచతే,
రావణం మార్గతే సంఖ్యే మృత్యుః కాలవశం గతమ్. 10

ప్ర. ౧౦. మమ = నాయొక్క, ప్రతిప్రదానమ్ = తిరిగి ఇచ్చివేయుట.
రావణస్య = రావణునకు, న రోచతే = ఇష్టమగుట లేదు, కాలవశం గతమ్ =
కాలమువకు పశుడైపోయిన, రావణమ్ = రావణుని, సంఖ్యే = యుద్ధమునందు,
మృత్యుః = మృత్యువు, మార్గతే = అన్వేషించుచున్నది.

తా. నన్ను తిరిగి ఇచ్చివేయుట రావణునకు ఏ మాత్రము ఇష్టముకాదు.
ఆతడు కాలానికి లొంగి పోయినాడు; యుద్ధములో ఆతనిని మృత్యువు వెదకు
చున్నది. 10

మూ. తేష్ఠ్యా కన్యా నలా నామ విభీషణసుతా కపే,
తయా మమేదమాఖ్యాతం మాత్రా ప్రహితయా స్వయమ్.

ప్ర. అ. కపే = హనుమంతుడా. నలా = నం అను పేరు గల, తేష్ఠ్యా = పెద్ద దైన, విభీషణసుతా = విభీషణుని కుమార్తె ఉన్నది. మాత్రా = తల్లిదేవ, ప్రహితయా = వంపబడిన, తయా = అమెదేర, స్వయమ్ = స్వయముగా, ఇదమ్ = ఇది, మమ = నాకు, అఖ్యాతమ్ = చెప్పబడినది.

తా. హనుమంతుడా, విభీషణుని పెద్దకూతురైన నం, తల్లి వంపగా వచ్చి స్వయముగా నాతో ఈ విషయము చెప్పినది.

మూ. అసంశయం హరిశ్రేష్ఠ శ్చివ్రం మాం ప్రాప్య్యతే పతి,
అన్తరాత్మా చ మే శుద్ధస్తస్మింశ్చ బహవో గుణాః. 12

ప్ర. అ. హరిశ్రేష్ఠ = వానరోత్తమా. పతి = నా తర్త యైన రాముడు. శ్చివ్రమ్ = శ్రీమముగా, మామ్ = నన్ను, అసంశయమ్ = నిస్సంశయముగా, ప్రాప్య్యతి = పొందగలడు. మే = నా యొక్క, అన్తరాత్మా చ = అంతరాత్మ, శుద్ధః = పరిశుద్ధముగా ఉన్నది. తస్మింశ్చ = ఆ రామునియందు కూడ, బహవః = అనేకములైన, గుణాః = నర్తనములు ఉన్నవి.

తా. హనుమంతుడా: నిస్సంశయముగా నా తర్త నన్ను శ్రీమముగా పొందగలడు. ఎందుదేతననగా నా అంతరాత్మ (మనసు) పరిశుద్ధముగా ఉన్నది. ఆ రామునియందు అనేక నర్తనములు ఉన్నవి. 12

మూ. ఉత్సాహః పౌరుషం సత్త్వమాన్యకంస్యం కృతజ్ఞతా,
విక్రమశ్చ ప్రభావశ్చ సన్తి వానర రామవే. 18

ప్ర. అ. వానర = హనుమంతుడా. రామవే = రామునియందు, ఉత్సాహః = ఉత్సాహము, పౌరుషమ్ = పురుషకారము, సత్త్వమ్ = ధర్మము, అన్యకమ్ = క్రూరత్వము లేకుండుట, కృతజ్ఞతా = కృతజ్ఞత్వము, విక్రమశ్చ = వరాక్రమము, ప్రభావశ్చ = ప్రభావము (అధికారనిర్వాహణ శక్తి) సన్తి = ఉన్నవి.

తా. హనుమంతుడా, రామునిలో ఉత్సాహము, పురుషవ్రయత్నము

చేయుట, లంఘనము, కూరస్వభావము లేకుండుట, కృతజ్ఞత్వము, వరాక్రమము, ప్రభావము మొదలైన సద్గుణములు ఉన్నవి. 13

మూ. చతుర్థశసహస్రాణి రాక్షసానాం జమాన యః,

జనస్థానే వినా బ్రాత్రా శత్రుః కన్తస్య నోద్విజేత్. 14

ప్ర. అ. యః = ఏ రాముడు, జనస్థానే = జనస్థానమునందు, వినా బ్రాత్రా = సోదరుడు కూడ లేకుండా, రాక్షసానామ్ = రాక్షసులయొక్క, చతుర్థశసహస్రాణి = వరునాలుగువేలను, జమాన = చంపెనో, కన్తస్య = అట్టి రామునకు, కః = ఏ, శత్రుః = శత్రువు, నోద్విజేత్ = భయపడకుండా ఉండును.

తా. ఏ రాముడు, లక్ష్మణుని సహాయము కూడ లేకుండ, జనస్థానములో వరునాలుగువేలమంది రాక్షసులను చంపెనో అతనికి ఏ శత్రువు భయపడడు?

మూ. న న శక్యస్తులయితుం వ్యసనైః పురుషర్షభః.

అహం రస్య ప్రభావణ్ణా శక్రస్యేవ పురోమజా. 15

ప్ర. అ. పురుషర్షభః = పురుషులలో శ్రేష్ఠుడైన, న = అ రాముడు, వ్యసనైః = కష్టములచేత, తులయితుమ్ = తలించచేయుటకు, న శక్యః = శక్యమైనవాడు కాదు, పురోమజా = శరీరేవి, శక్రస్యేవ = దేవేంద్రునియొక్క చేతి, అహమ్ = నేను, రస్య = అ రామునియొక్క, ప్రభావణ్ణా = ప్రభావమును ఎరిగిన రానను.

తా. పురుషశ్రేష్ఠుడైన అ రాముడు ఎన్ని కష్టములు వచ్చినను తలించడు. శరీరేవిః దేవేంద్రుని ప్రభావము తెలిసి నట్లు, నాకు రాముని ప్రభావము కాగినా తెలియును. 15

మూ. శరణాలంకుమాన్ కూరః కపి రామదివాకరః,

శత్రురక్షోమయం తోయమపశోషం నయిష్యతి. 16

ప్ర. అ. కపి = హనుమండువాః, కూరః = కూడుడు, శరణాలంకుమాన్ = రాజసమురాయ మను కిరణములు గలవాడు అయిన, రామదివాకరః = రాముడనే మార్చుడు, శత్రురక్షోమయమ్ = శత్రువులైన రాక్షసులనీ, తోయమ్ = ఉదకమును, ఉపశోషమ్ = ఎండిపోవుటను, నయిష్యతి = పొందింరగండు.

తా. హనుమంతుడా! కాదనముదాయము లనే కిరణముగల, కూరు పైన రాముడనే సూర్యుడు, శత్రువులైన రాక్షసు లనే అలమును ఎండించవేయగలడు.

మూ. ఇతి సంజల్పమానాం తాం రామార్థే శోకకర్పితామ్,
అశ్రుసంపూర్ణనయనామవార వరనం కపి. 17

ప్ర. అ. ఇతి=ఇట్లు, సంజల్పమానామ్ = మాటలాడుచున్నది, రామార్థే = రామునిమిత్తము, శోకకర్పితామ్=శోకముచేత కృశించవేయబడినది, అశ్రు సంపూర్ణనయనామ్ = కన్నీళ్ళతో నిండిన నేత్రములు కంటి అయిన, తామ్=అ నీతను గూర్చి, కపి: = హనుమంతుడు, వరనమ్ = వరనమును, ఉవార = పలికెను.

తా. రామునికొరకై శోకముతో కృశించి, కన్నీళ్ళతో నిండిన నేత్రము లతో ఈ విధముగా పలుకుచున్న నీతతో హనుమంతు డిట్లనెను. 17

మూ. శ్రుత్యైవ తు వదో మహ్యం క్షిప్రమేష్యతి రాఘవః,
తమూం ప్రకర్షన్మహతీం హర్యక్షగణసంకులామ్. 18

(వరివదార్థ తాత్పర్యములకు వీరివ సర్గలోని 34వశ్లోకం చూడండి)

మూ. అథవా మోచయిష్యామి త్యామద్యైవ వరాననే,
అస్మాద్దుఃఖాదుపారోహ మను వృష్టమనిన్ధితే. 19

ప్ర. అ. అథవా=లేదా, వరాననే = సుందర పైన ముఖము గల నీలా దేవీ, త్యామ్=నిన్ను, అద్యైవ = ఇప్పుడే, అస్మాత్ = ఈ, దుఃఖాత్ = దుఃఖము నుండి, మోచయిష్యామి = విడిపించవేసెదను, అనిన్ధితే = నిండినవిడచిదానా, మను = నాయొక్క, వృష్టమ్ = వీపును, ఉపారోహ = ఎక్కుము.

తా. సుందర పైన ముఖము గల ఓ నీలాదేవీ! లేదా నిన్ను ఇప్పుడే ఈ దుఃఖమునుండి విముక్తురాలిని చేసెదను. ఓ! బోషరహితురాలా! నా వీపుపై ఎక్కుము. నిన్నిప్పుడే రాముని వద్దకు చేర్చెదను. 19

మూ. త్యాం హి వృష్టగతాం కృత్వా సంతరిష్యామి సాగరమ్,
శక్తిరస్తి హి మే హోరుం లక్ష్మామపి సరావణామ్. 20

ప్ర. అ. త్యామ్=నిన్ను, వృష్టగతామ్=వీపుపై ఉన్నదానినిగా, కృత్వా =చేసి, సాగరమ్=సముద్రమును, సంతరిష్యామి = దాడెదను. సరావణామ్ = రావణునితో కూడిన, లక్ష్మామపి = లంకను కూడ, హోరుమ్ = హెయ్యుటకు, మేలునాకు, శక్తిః=శక్తి, అస్తి హి=ఉన్నది కదా.

తా. నిన్ను నా వీవువై కూర్చుండ బెట్టుకొని సముద్రమును దాడెదను. రావణునితో నహా ఈ లంకను కూడా మోయుటకు నాకు శక్తి ఉన్నది. 20

మూ. అహం ప్రసవణస్థాయ రామవాయాద్య మైథిలి.
ప్రాపయిష్యామి శక్త్రాయ హవ్యం హతమివానరి. 21

ప్ర. అ. మైథిలి = సీతాదేవి; అనరి = అగ్ని, హతమ్ = హోమము చేయబడిన, హవ్యమ్ = హోమద్రవ్యమును, శక్త్రాయ = దేవేంద్రునకు వలె, నిన్ను, అహమ్ = నేను, ప్రసవణస్థాయ = ప్రసవణవర్వరముమీద ఉన్న, రామవాయ = రామునకు, ఇచ్చెద = ఇప్పుడే, ప్రాపయిష్యామి = పొందింపజేసెదను.

తా. సీతాదేవి, హోమము చేసిన హోమద్రవ్యమును అగ్నిదేవుడు దేవేంద్రునకు అందజేసి నట్లు, నేను, నిన్ను ప్రసవణవర్వరముమీద ఉన్న రామునకు ఇప్పుడే అందజేసెదను. 21

మూ. ద్రక్ష్యస్యైవ వై దేహి రాఘవం సహంక్షణమ్,
వ్యవసాయసమాయుక్తం విష్ణుం దైత్యవరే యథా. 22

ప్ర. అ. వై దేహి = సీతాదేవి; దైత్యవరే = దైత్యుల వధయందు, వ్యవసాయసమాయుక్తమ్ = ఉద్యమముతో కూడిన, విష్ణుం యథా = విష్ణువును వలె, వ్యవసాయసమాయుక్తమ్ = రాక్షసవదలై ఉద్యమము చేయుచున్న, సహంక్షణమ్ = లక్షణునితో కూడిన, రాఘవమ్ = రాముణ్ణి, అద్యైవ = ఇప్పుడే. ద్రక్ష్యసి = చూడగలవు.

తా. ఓ సీతాదేవి, విష్ణువు దైత్యులను సంహరించుటకై ఉద్యమించుచున్నట్లు, లక్షణునితో కూడిన నైన రాముడు రాక్షసవదలై ఉద్యమించుచున్నాడు. అట్టి రాముణ్ణి నీ ఇప్పుడే చూడగలవు. 22

మూ. త్వద్దర్శనకృతోత్సాహమాశ్రమస్థం మహాలబమ్,
పురందరమివాసీనం నాగరాజస్య మూర్ధని. 23

ప్ర. అ. త్వద్దర్శనకృతోత్సాహమ్ = నీ దర్శనమునిమిత్తము చేయబడిన ఉత్సాహము కలవాడు, ఆశ్రమస్థమ్ = ఆశ్రమమునందు ఉన్నవాడు, మహాలబమ్ = గొప్ప బలము కలవాడూ, నాగరాజస్య = బలావతముయొక్క, మూర్ధని =

శరస్సుపై, అసీనమ్ = కూర్చున్న, పురందరమివ = దేవేంద్రునివలె ఉన్న రాముణ్ణి చూడగలవు.

తా. మహాబలికాలి యైన రాముడు, నిన్ను చూడవలె నను ఉత్సాహముతో బరావతముపీడ కూర్చున్న ఇంద్రుడు వలె, ఆశ్రమములో ఉన్నాడు. అట్టి రాముణ్ణి ఇప్పుడే చూడగలవు. 23

మూ. పృష్ఠమారోహ మే దేవి మా వికాఙ్మస్య శోభనే,
యోగమన్విచ్ఛ రామేణ శశాజ్కేనేవ రోహిణి. 24

ప్ర. అ. ('మా విరాళయ శోభనే' అను ప్రాచ్యపాఠము సృష్టాత్మముగా ఉన్నది). దేవి = ఓ! దేవీ! మమ = నాయొక్క, పృష్ఠమ్ = వీపును, ఆరోహ = ఎక్కుము. శోభనే = మంగళవ్రదురాలా! మా విరాళయ = ఆలోచించకుము. రోహిణి = రోహిణి, శశాజ్కేనేవ = చంద్రునితో వలె, రామేణ = రామునితో, యోగమ్ = సంబంధమును, అన్విచ్ఛ = కోరుము.

తా. మంగళవ్రదురాం వైస ఓ! నీతాదేవి! నా వీపుపైకి ఎక్కుము. ఆలోచించకుము. రోహిణి చంద్రుని దగ్గరకు వెళ్ళి నట్లు రాముని దగ్గరకు వెళ్లుటకు నిశ్చయించుకొనుము. 24

మూ. కథయన్తివ చన్ద్రేణ సూర్యేణ చ మహార్పిషా,
మత్పుష్పమధిరుహ్య త్వం తరాకాశమహార్దవౌ. 25

ప్ర. అ. త్వమ్ = నీవు, మత్పుష్పమ్ = నా వీపును, అధిరుహ్య = ఎక్కి, చన్ద్రేణ = చంద్రునితోను, మహార్పిషా = గొప్ప తేలిన్న గం, సూర్యేణ = సూర్యునితోను, కథయన్తివ = చెప్పుచున్నదానవు వలె, తరాకాశమహార్దవౌ = ఆకాశమును, మహాసముద్రమును, తర = దాటుము.

తా. నీవు నా వీపుపై ఎక్కి చంద్రునితోను, మహాతేలిన్న గం సూర్యునితోను మాటలాడుచున్నావా అన్నట్లు ఆకాశమార్గమునందు వ్రయాణము చేసే మహాసముద్రమును దాటుము. 25

మూ. న హి మే సర్వవయాతస్య ర్వామితో నయతోఽజ్ఞనే,
అనుగన్తుం గతిం శక్తాః సర్వే లక్ష్మ్యానితానినః. 26

ప్ర. అ. అట్లనే = ౬ సీతాదేవీ, త్యామ్ = నిన్ను, ఇతః = ఇక్కడి నుండి, నయతః = రీసికొనివెళ్ళుచున్న, సప్రయాతస్య = ప్రయాణ మైన, మే = నాయొక్క, గతిమ్ = గమనమార్గమును, అనుగన్తుమ్ = అనుసరించుటను, సత్త్వే = సమస్త మైన, లక్ష్మోనివాసినః = లంకలో నివసించువాడు, న కల్తాః = సమర్థులు కాదు.

తా. ౬ సీతాదేవీ, నేను ఇక్కడినుండి నిన్ను రీసికొని వెళ్ళిపోవు సప్పుడు ఈ లంకలో ఉన్నవారిలో ఎవ్వరూ కూడ నా వెంట రాజాండు. 26

మూ. యథై వాహమిహప్రాప్తస్తతైవాహమసంకయమ్.

యాస్యామి పశ్య వైరేహి ర్వాముద్యమ్య విహాయనమ్.

ప్ర. అ. వైరేహి = ౬; సీతాదేవీ, అహమ్ = నేను, యథైవ = ఎట్లు, ఇహ = ఇచటికి, ప్రాప్తః = వచ్చినానో, తతైవ = అట్లే, త్యామ్ = నిన్ను, ఉద్యమ్య = ఎత్తికొని, విహాయనమ్ = అకాశమును గూర్చి, అసంకయమ్ = నిస్సంకయముగ, యాస్యామి = వెళ్ళెదను, పశ్య = చూడుము.

తా. ౬; సీతాదేవీ, నేను ఇక్కడికి వచ్చినప్పుడు ఎట్లు వచ్చినానో అట్లే నిన్ను నా వీపుపై ఎక్కించుకొని అకాశమార్గములో వెళ్ళెదను. సందేహములేకు. చూడుము. 27

మూ. మైథిలీ తు హరిశ్రేష్ఠాచ్యుత్వా వచనమద్యుతమ్.

హర్షవిన్మితసర్వాణ్ణీ హనుమన్తమదాబ్రవీత్.

ప్ర. అ. మైథిలీ తు = సీత యైతే, హరిశ్రేష్ఠాత్ = హనుమంతునినుండి, అద్యుతమ్ = అశ్రుర్యకర మైన, వచనమ్ = వచనమును, శ్రుత్వా = విని, హర్ష విన్మితసర్వాణ్ణీ = సంతోషముతో వికసించిన సకలదేహము కంటె, అథ = అటు ఏప్పుడు, హనుమన్తమ్ = హనుమంతుని గూర్చి, అబ్రవీత్ = వరికెను.

తా. అశ్రుర్యకరము లైన హనుమంతుని మాటలు వినిగానే సీత సంతోషముతో వికసించిన సకలవయవములు కంటె అతనితో అట్లు వరికెను. 28

మూ. హనుమన్ దూరమర్వానం కథం మాం వోదుమిచ్ఛసి,

తదేవ య తే మన్యే కపిత్వం హరియాతవ.

ప్ర. అ. హనుమన్ = హనుమంతుడా. దూరమ్ = దూర మైన, అర్ధానమ్ = మార్గమును, మామ్ = నన్ను, వోడుమ్ = మోయుటకు, కథమ్ = ఎట్లు, ఇచ్చసి = కోరుచున్నావు. హరియూతవ = ఓ వానర సేనానాయకుడా. శే = నీ యొక్క, కపిత్థమ్ = వానరు తగుట, తదేవ యు = అదియే కదా అని, మన్యే = తలచుచున్నాను.

తా. ఓ! హనుమంతుడా! ఇంత దూర మైన మార్గము నన్ను మోసికొని వెళ్లవలె నని నీ వెట్లు అనుకొనుచున్నావు? ఓ! వానరనాయకుడా! దీనిని ఎట్లె న్నివు వానరుడ వని నిరూపించుకొనుచున్నావు!

మూ. కథం చాల్పకరీరస్త్యం మామితో నేతుమిచ్చసి,
సకాశం మానవేన్ద్రస్య భర్తృభ్యే వ్యవగర్తథ. 80

ప్ర. అ. వ్యవగర్తథ = ఓ! వానరశ్రేష్ఠుడా! అల్పకరీరః = అల్ప మైన కరీరము గల, త్యమ్ = నీవు, ఇతః = ఇక్కడినుండి, మే = నా యొక్క, భర్తః = తల్లి యైన, మానవేన్ద్రస్య = మానవుల వ్రతులైన రాముని యొక్క, సకాశమ్ = సహజమును, నేతుమ్ = దీసికొని వెళ్లటకు, కథం చా = ఎట్లు, ఇచ్చసి = కోరుచున్నావు.

తా. ఓ! వానరశ్రేష్ఠా! ఇంత దిన్న కరీరము గల నీవు. నన్ను, ఇక్కడి నుండి నా తల్లి యైన రామునివద్దకు దీసికొనిపోగల వని ఎట్లు అనుకొను చున్నావు?

మూ. సీతాయా వచనం శ్రుత్వా హనుమాన్ మాదుతాత్మజః,
చిన్తయామాస లక్ష్మీవాన్ నవం పరిభవం కృతమ్ 81

ప్ర. అ. మాదుతాత్మజః = వాయుపుత్రుడైన, లక్ష్మీవాన్ = శోభగల, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, సీతాయా = సీత యొక్క, వచనమ్ = వచనమును, శ్రుత్వా = విని, నవమ్ = శ్రోత్ర, పరిభవమ్ = పరాభవమును, కృతమ్ = చేయబడిన దానినిగా, చిన్తయామాస = ఆలోచించెను.

తా. వాయుపుత్రుడూ శోభనంబునూ, అయిన హనుమంతుడు సీత మాటలు విని, "అహ! ఈనాడు నా శోక శ్రోత్ర అవమానము జరిగినది కదా", అని భావించెను.

మూ. న మే జానాతి సత్త్వం వా ప్రభావం వానిశేషతా,
తస్మాత్ పశ్యతు వైదేహీ యద్రూపం మమ కామరూపం.

ప్ర. అ. అనిశేషతా = సర్వని నేత్రములు గల, వైదేహీ = సీతాదేవి, మే = నాయొక్క, సత్త్వం వా = లలితమును గాని, ప్రభావం వా = ప్రభావమునుగాని, న జానాతి = ఎరుగదు, తస్మాత్ = అ తారణము వలన, కామరూపం = ఇచ్ఛానుసారముగా మమ = నాయొక్క, యత్ = ఏ, రూపమ్ = రూపము ఉన్నచో దానిని, పశ్యతు = చూచుగాక.

తా. సర్వని నేత్రములు గల ఈ సీతకు నా లలితము గాని, ప్రభావము గాని తెలియదు. అందుచేత నేను ఇచ్ఛానుసారముగా ఎట్టి రూపము ధరించ గలనో ఈమెకు చూపెదను. ౩౨

మూ. ఇతి సంచిన్త్య హనుమాన్తదా ప్లవగసత్తమః,
దర్శయామాస వైదేహ్యాః స్వరూపమరిమర్దనః. ౩౩

ప్ర. అ. ప్లవగసత్తమః = వానరులలో గొప్పవాడు, అరిమర్దనః = శత్రు సంహారకుడు అయిన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, ఇతి = ఇట్లు, సంచిన్త్య = ఆలోచించి, తదా = అప్పుడు, స్వరూపమ్ = తన రూపమును, వైదేహ్యాః = సీతాదేవికి, దర్శయామాస = చూపించెను.

తా. వానరశ్రేష్ఠుడు, శత్రుసంహారకుడు అయిన హనుమంతుడు ఈ విధముగా ఆలోచించి, సీతాదేవికి తన స్వరూపమును చూపించెను. ౩౩

మూ. స తస్మాత్పాదపార్థిమానాప్లుత్య ప్లవగర్షతః,
తతో వర్ధితుమారేభే సీతాప్రత్యయకారణాత్. ౩౪

ప్ర. అ. దీమాన్ = బుద్ధిమంతుడు, ప్లవగర్షతః = వానరశ్రేష్ఠుడూ అయిన, సః = అ హనుమంతుడు, తస్మాత్ = అ, పాదపార్థి = వృక్షమునుండి, ఆప్లుత్య = క్రిందికి దుమికి, తతః = అటుపిమ్మట, సీతాప్రత్యయకారణాత్ = సీతకు నమ్మకము కలుగుటచే, వర్ధితుమ్ = వృద్ధి పొందుటకు, ఆరేభే = ప్రారంభించెను.

తా. దీమంతుడు, వానరశ్రేష్ఠుడు అయిన హనుమంతుడు ఆ వృక్షము

నుండి క్రిందికి దుమికి, సీతకు సమ్మకము కలిగించుటకై పెరుగుటకు ప్రారంభించెను. 34

మూ. మేరుమన్దరసంకాశో బలౌ దీప్తానల్ప్రథః,

అగ్రతో వ్యవతస్థే చ సీతాయా వానరోత్తమః. 35

ప్ర. ఆ. వానరోత్తమః = ఆ హనుమంతుడు, మేరుమన్దరసంకాశః = మేరుమందరపర్వతములతో సమానుడై, దీప్తానల్ప్రథః = ప్రజ్వలించుచున్న అగ్ని వంటి కాంతి గలవాడై, బలౌ = ప్రకాశించెను. సీతాయా = సీతయొక్క. అగ్రతః = ఎరుట, వ్యవతస్థే చ = నిలచెను కూడ.

తా. ఆ వానరోత్తముడైన హనుమంతుడు మేరుపర్వతము వలె, మందర పర్వతము వలె ఉన్నత మైన శరీరముతో, ప్రజ్వలించుచున్న అగ్ని వంటి కాంతితో ప్రకాశించుచు సీత ఎరుట నిలచెను. 35

మూ. హరిః పర్వతసంకాశస్తామ్రవక్త్రో మహాబలిః,

వజ్రదంష్ట్రినతో భీమో వై దేహీమిదమబ్రవీత్. 36

ప్ర. ఆ. పర్వతసంకాశః = పర్వతములతో సమానుడు, తామ్రవక్త్రః = ఎఱ్ఱని ముఖము కలవాడు, మహాబలిః = గొప్ప బలము గలవాడు, వజ్రదంష్ట్రినః = వక్రమువంటి కోరలు గోళ్లు కలవాడు, భీమః = భయంకరుడు అయిన, హరిః = హనుమంతుడు, వై దేహీమ్ = సీతను గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. ఎఱ్ఱని ముఖముతోను వజ్రము వంటి కోరలతోను, గోళ్లతోను, భయంకరుడై, పర్వతము వలె ఉన్న మహాబలంకారి యైన ఆ హనుమంతుడు సీతతో ఇట్లు పలికెను. 36

మూ. సపర్వతవనోర్దేశాం సౌప్తప్రాకారతోరణామ్,

లక్ష్మ్యామిమాం సనాథాం వా నయితుం శక్తిరస్తి మే.

ప్ర. ఆ. సపర్వతవనోర్దేశామ్ = పర్వతములతోను, వనప్రదేశములతోను కూడినది, సౌప్తప్రాకారతోరణామ్ = కోటబురుజులతోను, ప్రాకారములతోను, ముఖద్వారములతోను కూడినది, సనాథామ్ = ప్రభు వైన రావణునితో కూడినది

అయిన, విహాయ = ఈ, లంకాం వా = లంక నైస కూడ, నయితమ = తీసికొని పోవుటకు, మే = నాకు, శక్తి = శక్తి, అన్తి = ఉన్నది.

తా. వర్వతములు, వనప్రదేశములు, కోటలుదుకాలు, ప్రాకారములు, ముఖ్యార్థములు, ప్రభు వైన రావణుడు వీరి అన్నింటితో సహా ఈ లంకాపురమును కూడా తీసికొని వెళ్లుటకు నాకు శక్తి ఉన్నది. 37

మూ. తదవస్థాస్యరాం బుద్ధిరలం దేవి వికాఙ్గాయా,
విశోకం కురు వైదేహీ రామవం సహలక్ష్మణమ్. 38

ప్ర. అ. దేవి = ఓ, దేవీ; తత్ = ఆ కారణమువలన, వికాఙ్గాయా = సందేహములేత, అంప్ = చాలును, బుద్ధి = బుద్ధి, అవస్థాస్యరామ్ = స్థిరము చేయబడుగాక, వైదేహీ = ఓ, నీరాదేవీ; సహలక్ష్మణమ్ = లక్ష్మణసహితుడైన, రామవమ్ = రాముని, విశోకమ్ = శోకము లేనివానినిగా, కురు = చేయుము.

తా. నీరాదేవీ, ఈ కారణముచే, సందేహము విరది మనస్సును స్థిరముగా చేసికొనుము. నా వెంట వచ్చి లక్ష్మణసహితుడైన రాముని దుఃఖము పొగొట్టుము. 38

మూ. తం దృష్ట్యా భీమసంకాశమువాచ జనకాత్మజా,
పద్మవత్రవికారాక్షి మారుతస్యోరసం సుతమ్. 39

ప్ర. అ. పద్మవత్రవికారాక్షి = పద్మవత్రముం వలె వికారము లైన నేత్రములు గల, జనకాత్మజా = నీర, భీమసంకాశమ్ = భయంకరుడూ, మారుతస్య = వాయుదేవునియొక్క, బిరసం సుతమ్ = బిరసపుత్రుడూ అయిన, తమ్ = ఆ హనుమంతుని, దృష్ట్యా = చూచి, ఉవాచ = ఇట్లు వచింపెను.

తా. పద్మవత్రముం వలె వికారము లైన నేత్రములు గల నీర, భయంకరాకారముతో ఉన్న ఆ వాయుదేవుని బిరసపుత్రుడైన హనుమంతుని చూచి ఇట్లుచెను. 39

మూ. తవ సత్త్వం బలం చైవ విజ్ఞానాది మహాకపే,
వాయోరివ గతిం చైవ లేఖ్యాగ్నేరివాద్యుతమ్. 40

ప్ర. అ. మహాకపే = ఓ మహావాసకుడా; తవ = నీ యొక్క, సత్త్వమ్ =

రైర్యమును, లలిం రైవ = లలిమును, వాయోరివ = వాయువుయొక్క వలి, గరిష్ = గమనశక్తిని, అగ్నేరివ = అగ్నియొక్క వలి, అద్భుతమ్ = అశ్చర్యకరమైన, తేజస్ = తేజస్సును, విజానామి = నేను ఎరుగుదును

తా. ౬ : వానరోత్తమా! నీ రైర్యమును, లలిమును, వాయువునకు వలి నీ కున్న అద్భుతేని గమనమును, అగ్ని తేజస్సువలి అద్భుతమైన నీ తేజస్సునూ నేను ఎరుగుదును. 40

మూ. ప్రాకృతోఽన్యః కథం చేమాం భూమిమాగస్తుమర్హతి,
ఉదరేరప్రమేయస్య పారం వానరపుష్లవ. 41

ప్ర. అ. వానరపుష్లవ = ౬ వానరశ్రేష్ఠుడా! ప్రాకృతః = సామాన్యమైన, అన్యః = మరి యొకడు, అప్రమేయస్య = ఉపాంప శక్యము కాని, ఉదరే = సముద్రముయొక్క, పారమ్ = ఇవతలి ఒడ్డును, ఇహమ్ = ఈ, భూమిమ్ = ప్రదేశమును, అగస్తుమ్ = వచ్చుటకు, కథమ్ = ఎట్లు, అర్హతి = తగి ఉన్నాడు?

తా. ౬: వానరశ్రేష్ఠుడా! ఉపాంప శక్యము కాని ఈ సముద్రమును దాటి, సామాన్య దెవ్య దైనా ఈ ప్రదేశమునకు రాగందా? 41

మూ. జానామి గమనే శక్తిం నయనే చాపి తే మమ,
ఆవశ్యం సంప్రదార్యాశు కార్యనిర్దిర్మహాత్మనః. 42

ప్ర. అ. గమనే = వెళ్లుటయందు, మమ = నాయొక్క, నయనే = తీసికొని వెళ్లుటయందు, శక్తిమ్ = నీ సామర్థ్యమును, జానామి = ఎరుగుదును. మహాత్మనః = మహాత్ముడైన రాముని యొక్క, కార్యనిర్దిః = కార్యముయొక్క నిర్ది, ఆవశ్యమ్ = తప్పక. అశు = శ్రమముగా, సంప్రదార్యా = నిర్ణయించ రగినది.

తా. నీవు నన్ను తీసికొని వెళ్లగల వను విషయమును నే నెరుగుదును. మహాత్ముడైన రాముని కార్యము ఎట్లు దెలిపొకుండునో మనము నిర్ణయించ వలసి ఉన్నది. 42

మూ. అయుక్తం శు కపిశ్రేష్ఠ మమ గతుం త్వయానమ,
వాయువేగసవేగస్య వేగో మాం మోహయేత్తవ. 43

ప్ర. అ. అనను = దోషములు లేనివాడా, కపిశ్రేష్ఠ = ౬ వానరశ్రేష్ఠుడా, త్వయా = నీతో, మను = నాకు, గన్తుమ్ = వెళ్లుటకు, అయుక్తమ్ = యుక్తము కాదు. వాయువేగసవేగస్య = వాయువేగముతో సమానమైన వేగము గల, తవ = నీయొక్క, వేగః = వేగము, మామ్ = నన్ను, హాహయేత్ = మనస్సు కంగారువరు నట్లు చేయవచ్చును.

తా. నేను నీతో వెళ్లుట యుక్తము కాదు. ఎందుచేత ననగా వాయు వేగముతో సమానమైన వేగముతో నీవు వెళ్ళుచున్నప్పుడు నా మనసు కంగారు పడవచ్చును. 43

మూ. అహమాకాశమాపన్నా హ్యుపమ్యవరి సాగరమ్,
ప్రపతేయం హి తే వృష్టార్పయాద్యేగేన గచ్ఛతః. 44

ప్ర. అ. సాగరమ్ ఉపద్యవరి = సముద్రానికి చాం ఎత్తున, అకాశమ్ = అకాశమును, అవన్నా = పొందిన, అహమ్ = నేను, వేగేన = వేగముతో, గచ్ఛతః = వెళ్లుచున్న, తే = నీయొక్క, వృష్టార్క = వీపునుండి, దయాత్ = దయమువలన, ప్రపతేయమ్ = పడిపోవుదును.

తా. నీవు మహావేగముతో వెళ్లుచున్నప్పుడు నీ వీపుమీద ఉన్న నేను సముద్రమునకు రాలా ఎత్తుగా అకాశములో ప్రవేశించగానే కళ్లు తిరిగి క్రింద పడిపోవుదును. 44

మూ. పతిరా సాగరే రాహం తిమినక్రదుషాకులే,
భవేయమాశు వివళా యాదసామన్నముత్తమమ్ 45

ప్ర. అ. తిమినక్రదుషాకులే = తిములతోను, మొసళ్ళతోను, యుష్మం లను పెద్ద చేపలతోను వ్యాకులమైన, సాగరే = సముద్రమునందు, పతిరా = పడిపోయిన, అహమ్ = నేను, వివళా = వివళురాలనై, అశు = శ్రుముగా, యాదసామ్ = జంజంకువులయొక్క, ఉత్తమమ్ = ఉత్తమమైన, అన్నమ్ = అన్నముగా, భవేయమ్ = అయిపోవుదును.

తా. నేను వివళురాలనై, తిములతోను (పెద్దచేప), మొసళ్ళతోను సొర చేపలతోను, వింతిన సముద్రములో పడిపోయి, జంజంకువులకు మంచి అహారము అయిపోవుదును. 45

మూ. న చ శక్యే త్వయా సార్థం గస్తుం శక్తువినాశన,
కళత్రవతి సందేహస్త్వయ్యపి స్కాదసంశయః.

46

ప్ర. ౪. శక్తువినాశన = శక్తువులను నశింపజేయువాడా. త్వయా సార్థమ్ = నీతో కూడ, గస్తుమ్ = వెళ్ళుటకు. న శక్యే చ = సమర్థురాలను కాజాలను. కళత్రవతి = రక్షింపదగిన వ్యక్తి గల, త్వయ్యపి = నీయందు కూడ, సందేహః = సందేహము, స్కాద = అగును; అసంశయః = సంశయము లేదు.

తా. శక్తువినాశకుడ వైన ఓ హనుమంతుడా. నేను నీతో వచ్చుట మందిది కాదు. నీవు నీతో ఉన్న నన్ను కూడ రక్షింపవలసి యుండును కదా. అప్పుడు నీ ప్రాదాంకు కూడా సందేహము కలుగవచ్చును.

46

మూ. ప్రాయమాణాం తు మాం దృష్ట్వా రాక్షసా భీమవిక్రమాః
అనుగచ్ఛేయరాదిష్ఠా రావణేన దురాత్మనా.

47

ప్ర. ౪. ప్రాయమాణామ్ = హరింపబడుచున్న, మామ్ = నన్ను, దృష్ట్వా = చూచి, భీమవిక్రమాః = భయంకర మైన వరాక్రమము గల, రాక్షసాః = రాక్షసులు, దురాత్మనా = దుష్టస్వభావము గల, రావణేన = రావణునిచేత, అదిష్ఠాః = అజ్ఞాపించబడినవా రై, అనుగచ్ఛేయః = వెంటరింతురు.

తా. నీవు నన్ను భీషికొనిపోవుచుండగా చూచి, భయంకర మైన వరాక్రమము గల రాక్షసులు, దురాత్ములైన రావణుడు ప్రేరేపించగా నిన్ను వెంటరింతురు.

47

మూ. తైస్త్యం పరివృతః కూరైః కూంఘర్గరపాణిభిః,
తవేస్త్యం సంశయం ప్రాప్తో మయా వీర కళత్రవాన్.

ప్ర. ౪. త్వమ్ = నీవు, కూంఘర్గరపాణిభిః = కూంఘులు, ముగ్ధరములు హస్తములందు గల, తైః = ౪, కూరైః = కూరులైన రాక్షసులచేత, పరివృతః = చుట్టబడినవాడవు అయెడవు. వీరః = ఓ. వీరుడా, మయా = నాచేత, కళత్రవాన్ = రక్షింపదగిన వ్యక్తి గల, త్వమ్ = నీవు, సంశయమ్ = సంశయమును, ప్రాప్తః = పొందినవాడవు, తవే = అగుదువు.

తా. ఓ. వీరుడా. కూంఘులు, ముగ్ధరములు, హస్తములందు ధరించిన

అ కూడులు నిన్ను చుట్టుముదైదరు. ఆ సమయమునందు, నన్ను కూడ రక్షించ
వలసిన నీ వరిస్థితి సంశయముతో వడును. 48

మూ. సాయుధా బహవో వ్యోమ్ని రాక్షసాస్త్యం నిరాయధః,
కథం శక్యసి సంయారుం మాం చైవ పరిరక్షితుమ్. 49

ప్ర. అ. వ్యోమ్ని = ఆకాశమునందు, సాయుధా = ఆయుధములతో
కూడిన, రాక్షసాః = రాక్షసులు, బహవః = బాలానుండి ఉందురు. త్యమ్ = నీవు,
నిరాయధః = ఆయుధములు లేనివాడవు. సంయారుమ్ = వెళ్ళటకూ, మామ్ =
నన్ను, పరిరక్షితుం చ = రక్షించుటకూ. కథమ్ = ఎట్లు, శక్యసి = సమర్థుడ
వగుదువు ?

రా. ఆకాశముమీద అనేకులు రాక్షసులు ఆయుధములు ధరించి వచ్చె
దరు నీవో ఆయుధము వీడి లేక ఒంటరిగా ఉందువు. ఇటు నన్ను రక్షించు
కొనుచు ఎట్లు ప్రయాణము సాగించగలవు? 49

మూ. యుద్యమానస్య రక్షోభిస్తవ తైః క్రూరకర్మభిః,
ప్రవతేయం హి తే పృష్ఠాద్భయారా కపిసత్తమ. 50

ప్ర. అ. కపిసత్తమ = వానరశ్రేష్ఠుడా. తవ = నీవు, క్రూరకర్మభిః =
క్రూర మైన కర్మ గల, తైః = ఆ, రక్షోభిః = రాక్షసులతో, యుద్యమానస్య =
యుద్ధము చేయుచుండగా, భయారా = భయముచేత వీడితురాల నై, తే = నీ
యొక్క, పృష్ఠాక్ = నీవునుండి, ప్రవతేయం హి = వదిలిపోవుదును కదా.

రా. వానరశ్రేష్ఠా, నీవు క్రూర మైన వనులు చేయు రాక్షసులతో యుద్ధము
చేయుచుండగా, వేను భయముచే వీడితురాల నై, నీ నీవునుండి వదిలిపోవుదును.

మూ. అథ రక్షంసి రీమాని మహాన్తి బంధన్తి చ,
కథం చిత్సాంపరాయే త్యాం బయేయుః కపిసత్తమ. 51

ప్ర. అ. కపిసత్తమ = ౬. వానరశ్రేష్ఠుడా. అథ = అటుపిమ్మట, రీమాని
= తయంకరులు, మహాన్తి = పెద్ద శరీరము కలవాడు, బంధన్తి చ = బంధము
కలవాడు అయిన, రక్షంసి = రాక్షసులు, సాంపరాయే = యుద్ధమునందు, కథం
దిత్ = ఏదో విధముగా, త్యామ్ = నిన్ను, బయేయుః = బయలుకుడు.

తా. వానరోక్తమా అప్పుడు, భయంకరులు, గొప్ప దేహములు గలవాడు, బలవంతులు అయిన రాక్షసులు ఏదో నిద్రముగ నిన్ను జయించి వేయవచ్చును.

మూ. అథవా యుధ్యమానస్య పతేయం విముఖస్య తే.

పరితాం చ గృహీత్యా మాం నయేయః పాపరాక్షసాః.

ప్ర. అ. అథవా = లేదా, యుధ్యమానస్య = యుద్ధము చేయుచున్న, తే = నీవు, విముఖస్య = (వా విషయమున), ఏమరిపాటుతో ఉండగా, పతేయమ్ = వదిపోవుదును. పరితామ్ = వదిన, మామ్ = నన్ను, గృహీత్యా = గ్రహించి, పాపరాక్షసాః = పాపాత్ములైన రాక్షసులు, నయేయః = దీనికొని పోవుదురు.

తా. లేదా నీవు యుద్ధము చేయుచు నా విషయమున ఏమరిపాటుతో ఉండగా నేను క్రింద వదిపోవచ్చును, అప్పుడు నన్ను రాక్షసులు పట్టి దీనికొని పోవచ్చును.

52

మూ. మాం వా హరేయుస్త్యర్థస్తాద్వికసేయురదాపి వా,

అవ్యవస్థౌ హి దృశ్యేతే యుద్ధే జయవరాజయౌ. 53

ప్ర. అ. త్యర్థస్తాత్ = నీ చేతినుండి, మామ్ = నన్ను, హరేయుః = హరింతురు, అదాపి వా = లేదా, ఏక సేయుః = చంపివేయుదురు. యుద్ధే = యుద్ధమునందు, జయవరాజయౌ = జయవరాజయములు, అవ్యవస్థౌ = వ్యవస్థ లేనివిగా, దృశ్యేతే హి = చూడబడుచున్నవి కదా.

తా. లేదా ఆ రాక్షసులు నీ నుండి నన్ను హరించవచ్చును. లేదా చంపి వేయవచ్చును. యుద్ధములో జయవరాజయములు నిశ్చితములు కావు కదా. జయము కలుగవచ్చును. వరాజయము కలుగవచ్చును.

53

మూ. అహం వాపి విపద్యేయం రక్షోదిరలిరక్షితా,

త్యక్త్రయత్నో హరిశ్రేష్ఠ రవేన్నిష్ఫల ఏవ తు. 54

ప్ర. అ. రక్షోదిః = రాక్షసులచేత అలిరక్షితా = రయిపెట్టబడినదాన నై, అహమ్ = నేను, విపద్యేయం వాపి = అవర రెందవచ్చును. హరిశ్రేష్ఠ = 1. భావరశ్రేష్ఠా. త్యక్త్రయత్నః = నీ ప్రయత్నము, నిష్ఫల ఏవ తు = నిష్ఫలమే, భవేత్ = అగును.

కా. రావరోక్షమాః శేదా రాక్షసులు నన్ను తయపెట్టిగా నే నావద-
చెందవచ్చును. ఇట్లు నీ వ్రయత్నము విఫలమే అగును. 54

మూ. కామం త్యమసి పర్యాప్తో నిహస్తుం సర్వరాక్షసాన్.

రామవన్య యశో హీయత్వయా శనైస్తు రాక్షసైః. 55

ప్ర. అ. త్యమ=నీవు, సర్వరాక్షసాన్ = అందరు రాక్షసులను, నిహస్తుమ్
= చంపుటకు, పర్యాప్తః అసీ కామమ్ = నిశ్చితముగ సమర్థుడవు అయి ఉండ-
వచ్చును. త్యయా = నీచేత, శనైః = చంపబడిన, రాక్షసైః = రాక్షసులచేత,
రామవన్య=రామునియొక్క, యశః = కీర్తి, హీయత్ = తగ్గిపోవును.

కా. నీవు రాక్షసులను అందరినీ చంపుటకు సమర్థుడవే. కాని రాక్షసుల
నందరిని నీవే చంపినచో రాముని కీర్తికి దెబ్బ తగులును. 55

మూ. అథవారాయ రక్షాంసి న్యసేయుః సంవృతే హి మామ్.

యత్ర తే నాభిజానీయర్హరయో నాపి రామౌ. 56

ప్ర. అ. అథవా=లేదా, రక్షాంసి = రాక్షసులు, మామ్ = నన్ను, అదాయ=
గ్రహించి, యత్ర = ఏ స్థలమునందు, తే హరయః = అ వానరులు గాని, రామౌ
అపి = రామలక్ష్మణులు గాని, నాభిజానీయుః = గుర్తించజాలరో, సంవృతే =
అట్టి రహస్యప్రదేశమునందు, న్యసేయుః = ఉంచినేయుదురు.

కా. లేదా-రాక్షసులు నన్ను దీసికొనిపోయి వానరులకు గాని, రామ-
లక్ష్మణులకు గాని తెలియని రహస్యప్రదేశమునందు ఎక్కడ నైనా దాచినేయ-
వచ్చును. 56

మూ. ఆరమృస్తు మరణోఽయం తరస్తవ నిరర్థకః,

త్యయా హి సహ రామన్య మహానాగమనే గుణః. 57

ప్ర. అ. రతః = అటు విన్నటు, మరణః = నా కొరతైన, రవ = నీ
యొక్క, ఆరమృస్తు = కార్యారంభ మైతే, నిరర్థకః = వ్యర్థ మగును. త్యయా
సహ = నీతో కూడ, రామన్య = రామునియొక్క, అగమనే = వచ్చుటయందు,
మహాన్ = గొప్ప, గుణః = గుణము ఉన్నది.

కా. అప్పుడు నాకోసం నీవు చేసిన వ్రయత్న మంతా వ్యర్థ మైపోవును.
అందుచేత రాముడు నీతో కలిసి వచ్చుటయే మంచిది. 57

మూ. మయి తీవితమాయత్తం రామవన్య మహాత్మనః,

బ్రాత్యజాం త మహాబాహో రవ రాజకులస్య త. 58

ప్ర. ౪. మహాబాహో = గొప్ప బాహువులు కలవాడా; మహాత్మనః = మహాత్ముడైన, రామవన్య = రామునియొక్క, బ్రాత్యజామ్ = అతని సోదరులయొక్క, రవ = నీయొక్క, రాజకులస్య త = నీ రాజకుటుంబముయొక్క, తీవితమ్ = తీవితము, మయి = నాయందు, అయత్తమ్ = అదీన మైనది.

తా. హనుమంతుడా: మహాత్ముడైన రాముడూ, అతని సోదరులూ, నీవూ, నీ రాజైన శుక్రిపుడు మొదలైన వాడూ ఏరందరి తీవితము నామీద అరాధనడి ఉన్నది కదా.

మూ. తౌ నిరాశౌ మదర్థం తు శోకసంతాపకర్పితౌ,

సహ సర్వర్థహరిభిన్త్యక్ష్యతః ప్రాణసంగ్రహమ్. 59

ప్ర. ౪. మదర్థమ్ = నా నిమిత్తమై, శోకసంతాపకర్పితౌ = శోకము చేతను, సంతాపముచేతను, కృశించియుండి ఉన్న, తౌ = ఆ రామలక్ష్మణులు, నిరాశౌ = నిరాశులై, సర్వర్థహరిభిః సహ = సమస్త మైన ఎలుగుబంటుతోను, వానరుతోను, ప్రాణసంగ్రహమ్ = ప్రాణరక్షణమును, త్యక్ష్యతః = నిడువ గలరు.

తా. నా నిమిత్త మై శోకసంతాపముతో కృశించి ఉన్న ఆ రామలక్ష్మణులు, సమస్తమైన ఎలుగుబంటులు, వానరులు, నిరాశరే ప్రాణములు వికలెదరు.

మూ. తర్తుర్భక్తిం పురస్కృత్య రామాదన్యన్య వానర,

న స్పృశామి శరీరం తు పుంసో వానరపుష్టవ. 60

ప్ర. ౪. వానరపుష్టవ = వానరులలో శ్రేష్ఠుడ వైన, వానర = హనుమంతుడా; తర్తుః = తర్తయొక్క (యందు), తర్తమ్ = తర్తని, పురస్కృత్య = పురస్కరించుకొని, రామాత్ = రామునికంటె, అన్యన్య = ఇతరు డైన, పుంసః = పురుషునియొక్క, శరీరం తు = శరీరమును, న స్పృశామి = స్పృశించను.

తా. వానరోత్తమా! పారివ్రత్యధర్మమును అనుసరించి నేను రాముడు తప్ప మరియే పురుషుని శరీరమును స్పృశించను.

వి. ఈ శ్లోకములోని ఉత్తరార్థానికి బదులు "నాహం స్వప్తం స్వతో
గాత్రవిద్యేయం వానకోత్తమ" అను గోరభవూరు పాతము జాగన్నది. "అహమ్
= నేను, స్వతః = నా అంతట నేనుగా, స్వప్తమ్ = స్వప్నించుటకు, నేత్రేయమ్
= అర్చయించను" అని అర్థము. స్వతః అని దెవుడంతో అంద మున్నది.
రథువారి శ్లోకం ఈ భావాన్నే వివరిస్తున్నది. 60

మూ. యదహం గాత్రసంస్పర్శం రావణస్య బలాద్గతా,
అనీశా కిం కరిష్యామి వినాతా వివశా సతీ. 61

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, బలాత్ = బలాత్కారమువలన, రావణస్య =
రావణునియొక్క, గాత్రసంస్పర్శమ్ = శరీరస్పర్శను, గతా యత్ = పొందినా
నన్నలో, అనీశా = శక్తి లేనిదానను గాను, వివశా సతీ = వరాదీనురాంనుగాను
ఉన్న నేను, వినాతా = రక్షించువాడు లేనిదాన నై, కిం కరిష్యామి = ఏమి
చేయుదును?

తా. బలాత్కారమువలన, రావణుని శరీరస్పర్శ నాకు కలిగిన దన్నలో
ఆ సమయములో రక్షించే నాకుడు లేక స్వయముగా రక్షించుకొనే శక్తి లేక,
వరాదీనురాం నైన నేను ఏమి చేయగలను?

మూ. యది రామో దశగ్రీవమిహ హత్త్వా సభాన్తవమ్,
మామితో గృహ్య గర్వేత తత్తస్య సదృశం భవేత్. 62

ప్ర. అ. రామః = రాముడు, సభాన్తవమ్ = బంధువులతో కూడిన దశగ్రీవమ్
రావణుని, ఇహ = ఇక్కడ, హత్త్వా = రంపి, మామ్ = నన్ను, ఇతః = ఇక్కడి
నుండి, గృహ్య = గ్రహించి, గర్వేత యది = వెళ్ళినట్లయితే, తత్ = అది,
తస్య = అతనికి, సదృశమ్ = తగినది, భవేత్ = అగును.

తా. రాము డిక్కడ బంధుసహితుడైన రావణుని సంహరించి, నన్ను
ప్రదేశము నుండి తీసికొని వెళ్ళినచో అది అతనికి యుక్తముగా ఉండును. 62

మూ. క్రురా హి దృష్ట్యాశ్చ మయా పరాక్రమ
మహాత్మనశ్తస్య తథావమర్తినః,
న దేవగన్ధర్వకుంజరాక్షసా
భవన్తి రామో నహి హి సంయుగే.

ప్ర. అ. తదానీకుర్తినా = యుద్ధమునందు శత్రువులను వీడించు, మహా
త్మనా = మహాత్ము డైన, తస్య = ఆ రామునియొక్క, పరాక్రమా = పరాక్రమ
ములు, మయా = నాచేత, క్రతా = వినబడినవి. దృష్ట్యాశ్చ = చూడబడినవి కూడ.
నంయుగే = యుద్ధమునందు, దేవగన్ధర్వకుణ్డరాక్షసాః = దేవతలు, గంధర్వులు,
నాగులు, రాక్షసులు, రాక్షస = రామునిలో, సమా = సమాన మైనవారు, న హి
= కాదు కదా.

తా. యుద్ధములో శత్రువులను సంహరించు ఆ రాముని పరాక్రమాలను
గూర్చి నేను వినుటయే కాదు, స్వయముగా చూడ చూచినాను. యుద్ధములో దేవ
తలు గాని, గంధర్వులు గాని, నాగులు గాని, రాక్షసులు గాని రాముని ముందు
నిలవజాలరు. 63

మూ. సమీక్ష్య తం సంయతి చిత్రకార్ముకమ్
మహాబలం వాసవతుల్యచిత్రమమ్,
సలక్ష్మణం కో విషపేత రాఘవం
హుతాశనం దీప్తమివానలేరితమ్. 64

ప్ర. అ. చిత్రకార్ముకమ్ = చిత్ర మైన ధనస్సు కలివారు, మహాబలమ్ =
గొప్ప బలము కలివారు, వాసవతుల్యచిత్రమమ్ = దేవేంద్రునితో సమాన మైన
పరాక్రమము కలివారు. సలక్ష్మణమ్ = లక్ష్మణునితో కూడినవాడు, అనిలేరితమ్
= వాయువుచే ప్రత్యరింపబడెను, దీప్తమ్ = ప్రత్యరించుచున్న, హుతాశనమివ
= అగ్ని వలె ఉన్నవాడు అయిన, తం రాఘవమ్ = ఆ రాముని, సమీతి =
యుద్ధమునందు, సమీక్ష్య = చూచి. కః = ఎవడు, విషపేత = సహించగందు.

తా. చిత్ర మైన ధనస్సు ధరించి, మహాబలాని, దేవేంద్రునివంటి పరా
క్రమము గలవాడు అయిన రాముడు లక్ష్మణునితో కలిసి, వాయువుచే ప్రత్య
రింపబడెనుచున్న అగ్ని వలె యుద్ధభూమిలో నిలిచి ఉండగా చూచి, ఎవ్వ
డైన నిలవ గలదా? 64

మూ. సలక్ష్మణం రాఘవమాజిమర్దనం
దిశాగణం మత్తమివ వ్యవస్థితమ్,
సపేత కో వానరముఖ్య నంయుగే
యుగాన్తసూర్యవధిమం శరార్చివమ్. 65

ప్ర. ౭. వానరముఖ్యః = వానరశ్రేష్ఠతాః సలక్ష్మణమ్ = లక్ష్మణునితో కూడినవాడు, అజీమర్థనమ్ = యుద్ధములో సంహరించువాడు, మర్తమ్ = మడిచిన, దిశాగజమివ = దిగ్గజము వలె, వ్యవస్థితమ్ = నిర్దేశించినవాడు, శరార్పిష్ఠమ్ = శరము లనే కిరణములు కలవాడు, యుగాంతసూర్యవరీషమ్ = యుగాంతము నందలి సూర్యునితో సమానుడూ అయిన, రామవమ్ = రాముణ్ణి, సంయుగే = యుద్ధమునందు, కః = ఎవ్వడు, సహేత = సహించగలడు.

తా. యుద్ధములో శత్రుసంహారకు వైన, లక్ష్మణసహితు వైన రాముడు శరము లనే కిరణములతో ప్రళయకాంసూర్యుడు వలె ప్రకాశించుచు, మడిచిన దిగ్గజము వలె నిండి యుండగా యుద్ధకూమిలో అతనిని ఎవ్వడు ఎదుర్కొన గలడు?

65

మూ. న మే హరిశ్రేష్ఠ సలక్ష్మణం పరిం
సయాథవం శ్చివమిహోపపాదయ,
చిరాయ రామం వ్రతీ శోకకర్పిరాం
కురుష్య మాం వానరముఖ్య హర్షితామ్.

66

ఇత్యార్థే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సుందరకాండే
సప్తత్రింశః సర్గః.

ప్ర. ౭. హరిశ్రేష్ఠ = వానరశ్రేష్ఠతాః సః = అర్థి నీవు, సలక్ష్మణమ్ = లక్ష్మణునితో కూడినవాడూ, సయాథవమ్ = సేనానాయకులలో కూడినవాడూ అయిన, పరిమ్ = నా కర్తను, శ్చివమ్ = శీఘ్రముగా, ఇహ = ఇక్కడికి, దివ పాదయ = పొందింపుము, వానరముఖ్యః = వానరులలో శ్రేష్ఠతాః రామం వ్రతీ = రాముని గూర్చి, చిరాయ = చిరకాలమునుండి, శోకకర్పిరామ్ = శోకముచేత కృశించియుండిన, మామ్ = నన్ను, హర్షితామ్ = సంతోషించియుండిన రాని నిగా, కురుష్య = దేయుము.

తా. వానరశ్రేష్ఠుడ వైన హనుమంతుడా, నా కర్తను, లక్ష్మణుని, వానర సేనానాయకులను శీఘ్రముగా ఇక్కడికి రప్పించి రమ్ము, రామునిగూర్చి శోకముతో కృశించి ఉన్న నాకు హర్షము కలిగించుము.

వి. ఈ మట్టంలో దాక్షిణాత్యపాతంలో 20 శ్లోకాలు ఉన్నవి. ఇవి తనలో రామునివద్దకు రమ్మని పరికిన హనుమంతుని మాటలకు నీర చెప్పిన సమాధానము. దీనిలో మూడు అంశాలు ఉన్నవి. (1) తాను హనుమంతుని చిచ్చుపై ఎక్కి వెళ్ళుటచే రాతోపు అపాయముల వర్జనము (2) వరపురుషుని స్పృశించ నను తన నియముము (3) రామవరాక్రమాతిశయవర్ణనము. మొదటి విషయమే అతి విస్తృతముగా 20 శ్లోకాలలో వర్ణింపబడినది. రెండవ అంశము రెండే శ్లోకాలలో చెప్పబడినది. దీనిని వట్టి నీర తనకూ హనుమంతునకూ, అపాయము రావచ్చు ననీ, భార్యతంగము కలుగు ననీ ఈ విషయాలకే రెండవ అంశంకంటె ఎక్కువప్రాధాన్యం ఇచ్చుచున్నట్లు తనబడుచున్నది. ఇంక మూడవ అంశ మైన రామవరాక్రమవర్ణనానికి ఇక్కడ అవశ్యకతయే లేదు. దాని విషయమున హనుమంతునికి గూఢ వివ్రదివల్లి లేదు కదా. ఆతడు కోరినదల్లా నీరను శ్రీమముగా రాముని వద్దకు చేర్చి వారి దుఃఖమును తొంగింబట్ట. వాస్తవానికి రెండవ అంశానికి ఎక్కువ ప్రాధాన్యం ఇవ్వడం సముచితం. అందుచేత ప్రాచ్యపాతము బాగున్నట్లు తోచుచున్నది. దానిలో ఈ మట్టములో ఐదే శ్లోకాలున్నవి. రెండు శ్లోకాలలో నీర హనుమంతుని గమనవేగమునకు అగలేక తాను సముద్రములో పడిపోయి, అరిచింతువులకు ఆహారమై పోవుదును అను అశంకను వ్యక్తపరచినది. తరువాతి రెండు శ్లోకాలలో వరపురుషస్వర్గ రాను చేయదుగాన హనుమంతునితో వెళ్లే ప్రసక్తి లేదన్నట్లు చెప్పి ఐదవశ్లోకంలో రాముణ్ణి శ్రీమంగా తీసికొని రమ్మని ఈ రీతివ శ్లోకంలో వలె హనుమంతుని కోరినది రీతి

“దా రానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు సుందరకాండలో ముప్పదియేడవ సర్గ సమాప్తము.

అథ అష్టత్రింశః సర్గః

[నేత హనుమంతునకు విశ్రాంతియుపై జరిగిన కాకవృత్తాంతమును గూర్చి చెప్పి, రామునకు నమ్మిక కలుగుటకై హనుమంతునకు మాటాడుటచేసి ఇచ్చుట].

మూ. తతః స కపిశార్దూంస్తేన వాక్యేష తోషితః,

సీతామువాచ తత్రుత్థ్యా వాక్యం వాక్యవిశారదః. 1

ప్ర. ౪. తతః = అటు పిమ్మట, వాక్యవిశారదః = మాటలలో నేర్పు గల, సః కపిశార్దూః = ఆ వానరశ్రేష్ఠుడు, తత్ వాక్యమ్ = ఆ వాక్యమును, త్రుత్థ్యా = విని, తేన వాక్యేన = ఆ వాక్యముచేత, తోషితః = సంతోషింపఁబఱచినవాడై, సీతామ్ = సీతను గూర్చి, ఉవాచ = వరికెను.

తా. పిదప, మాటలలో నేర్పురి యైన ఆ హనుమంతుడు, సీత వలికిన మాటలు విని, రాజా సంతోషించి, అమెతో ఇట్లు పలికెను. 1

మూ. యుక్తరూపం త్వయా దేవి తాషితం శుభదర్శనే,

సర్పకం శ్రీస్వభావస్య సాధ్వీణాం వినయస్య చ. 2

ప్ర. ౪. శుభదర్శనే = మంగళప్రద, మైన దర్శనము గలదానా, దేవి = ౬, దేవీ, త్వయా = నీచేత, తాషితమ్ = పంకలడినది, యుక్తరూపమ్ = రాం యుక్తముగా ఉన్నది. శ్రీస్వభావస్య = శ్రీం స్వభావమునకు, సాధ్వీణామ్ = పతివ్రతలయొక్క, వినయస్య చ = వినయమునకు, సర్పకమ్ = తగినదిగా ఉన్నది.

తా. మంగళప్రద మైన దర్శనము గల ౬ సీతాదేవీ, నీవు చెప్పిన విషయము రాజా భాగున్నది. శ్రీం స్వభావమునకు, పతివ్రతల వినయానికి అనుగుణముగా ఉన్నది. 2

మూ. శ్రీర్థం న ను సమర్థం హి సాగరం వ్యతివర్తితుమ్.
మామధిష్ఠాయ విస్తీర్ణం శతయోజనమాయతమ్. ౩

ప్ర. అ. మామ్ = నన్ను, అధిష్ఠాయ = అధిష్ఠించి, విస్తీర్ణమ్ = విశాలమూ,
శతయోజనమ్ = నూరు యోజనములు, అయతమ్ = దీర్ఘమూ అయిన, సాగరమ్
= సముద్రమును, వ్యతివర్తితుమ్ = దాటుటకు, శ్రీర్థమ్ = శ్రీ యై ఉండుట
(శ్రీ స్వభావము), న సమర్థం హి = సమర్థము కాదు కదా!

తా. నా వీపుపై ఎక్కి, అధివిశాలమూ, నూరు యోజనాలు దీర్ఘమూ
అయిన సముద్రమును దాటుట శ్రీకి రాం కష్టమైన విషయము. ౩

మూ. ద్విరీయం కారణం యచ్చ బ్రవీషి వినయాన్వితే,
రామాదన్యస్య నార్హామి సంస్పర్శమితి జానకి. 4
ఏతత్తే సదృశం దేవి పత్న్యాస్తస్య మహాత్మనః,
ఇ హ్యన్యా ర్వామృతే దేవి బ్రూయాద్వచనమీర్షకమ్.

ప్ర. అ. వినయాన్వితే = విసయముతో కూడినదానా, జానకి = ఓ! సీతా!
దేవి! రామాత్ = రామునికంటె, అన్యస్య = ఇతరుని యొక్క, సంస్పర్శమ్ =
స్పర్శను, నార్హామి = చేయ తగను (చేయను) అని, యత్ = ఏ, ద్విరీయమ్ =
రెండవ, కారణమ్ = కారణమును, బ్రవీషి = చెప్పుచున్నావో, ఏతత్ = ఇది,
రన్య = ఆ, మహాత్మనః = మహాత్ములైన రాముని యొక్క, పత్న్యాః = భార్య
వైన, తే = నీకు, సదృశమ్ = తగి యున్నది. దేవి = ఓ! దేవి! ర్వామ్ బుధే
= నీవు తప్ప, అన్యా = మరి యొక. కా = ఏ శ్రీ, ఈర్షకమ్ = ఇర్షి, వచనమ్
= వచనమును, బ్రూయాత్ = వలుకును.

తా. విసయపంతురాల వైన జానకి! రాముడు తప్ప, ఇతరుని ఎవ్వనినీ
స్పృశించను అని నీవు చెప్పిన రెండవ కారణము మహాత్ములైన ఆ రాముని
భార్య వైన నీతో తగి ఉన్నది. ఓ! దేవి! నీవు తప్ప మరి యే శ్రీ యైనా ఇల్లి
మాట చెప్పగలదా! 4. ౩

మూ. శ్రోష్యతే చైవ కామత్మః సర్వం నిరవశేషతః,
చైత్యతం యత్త్యయా దేవి తాపితం మమ రాగ్రతః. 5

కా. దేవి = ఓ. దేవీ. క్యయా = నీదేత, యత్ = ఏది, దేహితమ్ = దేయ
అదినదో, మమ = నాయొక్క, అగ్రతః = ఎదుట, కాపితం త = వలకలదినదో,
సర్వమ్ = అంతనూ, నిరవశేషతః = పూర్తిగా, కాతుర్యః = రాముడు, శ్రోష్యతే
త = వినిగలడు.

కా. ఓ. దేవీ. నీవు ఏ విధముగా ప్రవర్తించినావో, నా ఎదుట ఏ మేమి
మాటలాడినావో దాని నంతనూ రామునకు పూర్తిగా తెలువగలను. 6

మూ. కారణైర్వహుభిర్దేవి రామప్రియచికిర్షయా,
స్నేహప్రసన్నమనసా మయైతత్సముదీరితమ్. 7

ప్ర. ఆ. దేవి = ఓ. దేవీ. బహుభిః = అనేకము లైన, కారణైః = కారణ
ముల చేతను. రామప్రియచికిర్షయా = రామునకు ప్రియము చేయవలె నను ఇచ్చ
చేతను, స్నేహప్రసన్నమనసా = స్నేహముచేత ద్రవించిన మనస్సు గల,
మయా = నాచేత, ఏతత్ = ఇది, సముదీరితమ్ = చెప్పబడినది.

కా. ఓ. సీతాదేవీ. అనేక కారణములు ఉండుటచేతను, రామునకు
ప్రియము చేయవలె నను ఇచ్చచేతను, స్నేహముచే నా మనస్సు కరిగి నే నిట్లు
చెప్పినాను. 7

మూ. లక్ష్మాయా దుష్ప్రదర్శన్త్యాద్దుస్తరత్యాన్మహోదదేః,
సామర్థ్యాదాత్మసక్తైవ మయైతత్సముదీరితమ్. 8

ప్ర. ఆ. లక్ష్మాయః = లంక, దుష్ప్రదర్శన్త్యాత్ = ఎదిరించ శక్యము
కాని దగుట వలనను, మహోదదేః = మహాసముద్రము, దుస్తరత్యాత్ = దాట
శక్యముకాని దగుటవలనను, అత్మనః = నాయొక్క, సామర్థ్యాత్తైవ = సామర్థ్యము
వలనను, మయా = నాచేత, ఏతత్ = ఇది, సముదీరితమ్ = చెప్పబడినది.

కా. లంక ఎదిరించశక్యము కానిది. మహాసముద్రమును దాటుట భా
శక్త్యము. నాకు నిన్ను తీసికొనిపోవుటకు తగిన సామర్థ్యము కూడ ఉన్నది. ఈ
అన్ని కారణములను దృష్టిలో ఉంచుకొని నే నిట్లు చెప్పినాను. 8

మూ. ఇద్రామి త్యాం సమానేకుమర్జ్యైవ రముఖస్తునా,
గురుస్నేహేన తక్యా త నాన్యతై తథుదాహృతమ్. 9

ప్ర. అ. గురున్నే హేన = గొప్ప స్నేహముచేతను, వత్సా చ = వత్స చేతను, క్యామ్ = నిన్ను, రముబన్ధువా = రామునితో, అల్లెవ = ఇప్పుడే, నమా వేరుమ్ = చెప్పుటకు, ఇర్పామి = కోరుచున్నాను. ఏతర్ = ఈ వాక్యము, అన్యతా = మరొక విధముగా, న ఉదాహరణమ్ = వలకబడలేదు.

తా. మీ విషయమున నా కున్న గొప్ప స్నేహముచేతను, వత్సచేతను, ఇప్పుడే నిన్ను రాముని దగ్గరకు దీసికొనివెళ్ళవలె నను కోరిక చేతను ఇట్లు వరికి నాను కాని మరొక కారణ మేదీ లేదు. 9

మూ. యది నోత్సహసే యాతుం మయా సార్థమనిన్దితే.

అర్థిజ్ఞానం ప్రయచ్చ త్వం జానీయాద్రామతో హి యత్.

ప్ర. అ. అనిన్దితే = నిందింపబడని ఓ సీతారేవీ, మయా సార్థమ్ = నాతో కూడ, యాతుమ్ = వెళ్లుటకు, నోత్సహసే యది = ఇచ్చయింపన ట్లయితే, యత్ = దేనిని, రామపః = రాముడు, జానీయాత్ = గుర్తుపట్టునో, అర్థిజ్ఞానమ్ = అర్థి అనబాలును, త్వమ్ = నీవు, ప్రయచ్చ = ఇమ్ము.

తా. కోషము లేని ఓ సీతారేవీ, నీవు నాతో కూడ రామునివద్దకు వెళ్లుటకు ఇష్టపడనితో, రాముడు గుర్తించే అనబాలు ఏదైనా ఇమ్ము. 20

మూ. ఏవమ్మత్రా హనుమతా సీతా సురసుతోపమా,

ఉచార వచనం మన్థం బాష్పప్రగ్రథితాక్షరమ్. 11

ఇదం శ్రేష్ఠమర్థిజ్ఞానం బ్రూయాన్త్యం తు మమ ప్రియమ్.

ప్ర. అ. హనుమతా = హనుమంతుని చేత, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉత్రా = వలకబడిన, సురసుతోపమా = దేవకన్యతో సమానురా లైన, సీతా = సీత, బాష్ప ప్రగ్రథితాక్షరమ్ = బాష్పముతో గ్రుచ్చబడిన అక్షరములు గల, వచనమ్ = వచనమును, మన్థమ్ = మందముగా, ఉచార = వరికెను. త్వం తు = నీవు, మమ = నాయొక్క, ప్రియమ్ = ప్రియుని గూర్చి, శ్రేష్ఠమ్ = శ్రేష్ఠ మైన, ఇతమ్ = ఈ, అర్థిజ్ఞానమ్ = అనబాలును, బ్రూయాన్త్యం = చెప్పుము.

తా. దేవకన్యతో సమానురా లైన సీత హనుమంతుని మాటలు విని, కన్నీటితో అక్షరములు కూర్చిన మాటలతో మందముగా ఇట్లు వరికెను. "నీవు నా వత్త యైన రామునితో ఈ విషయమును శ్రేష్ఠ మైన గుర్తుగా చెప్పుము". 11

- మూ. శైలస్య చిత్రకూటస్య పాదే పూర్వోత్తరే పురా. 12
 తావస్సాశ్రమవాసిన్యాః ప్రాజ్యమూలవలోదకే,
 తస్మిన్ నిర్దాశితే దేశే మన్దాకిన్యవిదూరతః. 13
 తస్యోపవనఖడ్జేషు నానాపుష్పసుగన్ధిషు,
 విహార్య సరికే క్లిన్నో మమాజ్కే సముపావిళః. 14

ప్ర. అ. పురా = పూర్వము, చిత్రకూటస్య శైలస్య = చిత్రకూటపర్వతము యొక్క, పూర్వోత్తరే = ఈశాన్యపుదిక్కున ఉన్న, పాదే = సమీపము నందున్న చిన్న పర్వతమునందు, (పెద్ద పర్వతము వ్రక్కనే ఉన్న చిన్న పర్వతమునకు "పాదము" అని పేరు), ప్రాజ్యమూలవలోదకే = అరిక మైన మూలములు, పంములు, ఉదకమూ గల, తస్మిన్ = ఆ, నిర్దాశితే = నిర్దుండే ఆశ్రయింపబడిన, దేశే = ప్రదేశమునందు, మన్దాకిన్యవిదూరతః = గంగకు సమీపమునందు, తస్య = ఆ పాదపర్వతముయొక్క, నానాపుష్పసుగన్ధిషు = అనేకవిధము లైన పుష్పముల సువాసనతో కూడిన, ఉపవనఖడ్జేషు = సమీప వన సముదాయములందు, సరికే = అరములో, విహార్య = విహరించి, క్లిన్నః = తడిసినవాడనై, తావస్సాశ్రమవాసిన్యాః = ఋషుల ఆశ్రమమునందు నివసించుచున్న, మమ = నాయొక్క, అజ్కే = సమీపమునందు, సముపావిళః = కూర్చుండిరి.

తా. చిత్రకూటపర్వతమునకు సంబంధించిన ఈశాన్యపు పాదపర్వతము నందు, నిర్దులు నివసించే ఒక ప్రదేశము ఉన్నది. అది మూలవలోదకములలో సమృద్ధ మైనది. గంగానదికి దగ్గరగా ఉన్న ఆ ప్రదేశమునందు, నేను (మనము) మునుం ఆశ్రమములో నివసించుచుండుగా, పూర్వము నీ చోక దినమున, వివిధ పుష్పముల సువాసనతో నిండిన ఉపవనప్రాంతములందు, అరములో విహరించి, తడిసి నా సమీపమునందే కూర్చుండిరి. 12, 13, 14

మూ. తతో మాంససమాయుక్తో వాయసః పర్యకుణ్డయత్,
 తమహం రోష్టముద్యమ్య వారయామి స్మ వాయసమ్.

ప్ర. అ. తతః = అటు ఏమ్మట, మాంససమాయుక్తః = మాంసమునందు అసక్తి కల, వాయసః = రాక, పర్యకుణ్డయత్ = ముద్దెతో పొడిచెను. అహం =

నేను, లోష్ఠము = ముట్టి బెడ్డను, ఉద్యమ్యు = ఎత్తి, తమ = అ, వాయసమ = బానిసి, వాధయామి స్మ = నివారింపితిని.

తా. ఇంతలో ఒక కాకి వచ్చి మాంసమునందు, అసక్తిచే నన్ను ముద్దెతో పొరవ ప్రారంభించినది. అప్పుడు నేను ముట్టి బెడ్డలు విసరి దానిని నివారింపితిని. 15

మూ. దారయన్ స చ మాం శాకస్తత్రైవ పరిలియతే,
న చాప్యపారమన్మాంసాదృశార్థీ లలితోజనః. 16

ప్ర. అ. సః కాకః = ఆ కాకి, మామ = నన్ను, దారయన్ = చీల్చుచు, తత్రైవ = అక్కడనే, పరిలియతే = దాగుచుండెను. తశ్చార్థీ = ఆహారమును కోరుచున్న, లలితోజనః = కాకి, మాంసాత్ = మాంసమునుండి, స ఉపారమచ్ఛాపి = విరమించలేదు కూడ.

తా. ఆ కాకి నన్ను మాదిమాదికి పొరుచుచు, పారిపోయి దాగికొనుచుండెను. అది ఎంతసే పైనను ఇట్లే చేయుచు మాంసమునుండి మరలలేదు. 16

మూ. ఉత్కర్షన్త్యాం చ రశనాం క్రుద్ధాయాం మయి పక్షిణా,
ప్రస్థమానే చ వసనే తతో దృష్టౌ త్వయాహ్యహమ్. 17

ప్ర. అ. మయి = నేను, పక్షిణా = పక్షిచేర, క్రుద్ధాయామ్ = కోపించిన దాన నగుచుండగా, వసనే = వస్త్రము, ప్రస్థమానే చ = జారిపోవుచుండగా, (నేను) రశనామ్ = వడ్డాణమును, ఉత్కర్షన్త్యాం చ = పైకి లాగికొనుచుండగా, తతః = విష్కట, త్వయా = నీచేర, అహమ్ = నేను, దృష్టౌ = చూడబడితిని.

తా. నాకు ఆ కాకిపై చాల కోపము వచ్చినది. ఒక వ్రక్క వస్త్రము జారిపోవుచుండెను. దానిని సరిచేసికొనుటకై నేను వడ్డాణమును పైకి లాగుకొనుచుండిని. ఆ సమయమునందు నీవు నన్ను చూచితివి. 17

మూ. త్వయాపహసిరా చాహం క్రుద్ధా సంలక్ష్టిరా తదా,
రక్షగృత్సేన శాకేన దారిరా త్వముపాగరా. 18

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, క్రుద్ధా = కోపించిన, అహమ్ = నేను, త్వయా

= నీచేత, అవహానీతా = పరిహాసించుచున్నదాన నై, సంఙ్గితా = సిగ్గుపడితిని.
తక్షగృధ్నేన = అహారమునందు అనతి గం, కాశేన = కాశచేత, దారితా = చింత
పడినదాన నై, త్యామ్ = నిన్ను, ఉపాగతా = చేరితిని.

తా. అప్పుడు ఆ కాశమీద కోపముతో ఉన్న నన్ను నీవు పరిహాసించగా
నేను సిగ్గు చెందితిని. అహారముకొరతై ఆ కాశ నన్ను చీరగా నేను నీవర్తకు
వచ్చితిని. 18

మూ. అసీనస్య చ తే శ్రాన్తా పునరుత్సర్జమాచికమ్,
క్రుద్యన్తీ చ ప్రహృష్టేన త్వయాహం పరిసాన్వితా. 19

ప్ర. అ. శ్రాన్తా = అలసినదాన నై, అసీనస్య = కూర్చొని యున్న, తే
= నీయొక్క, ఉత్సర్జమ్ = ఒడిని, పునః = మరల, అచికమ్ = ప్రవేశించితిని.
క్రుద్యన్తీ = కోపగించిన, అహమ్ = నేను, ప్రహృష్టేన = సంకోషించిన, త్వయా
= నీచేత, పరిసాన్వితా = ఓదార్చబడినాను.

తా. నేను అలసిపోయి, అరటనే కూర్చొని యున్న నీ ఒడిలో కూర్చుండిని.
అప్పుడు కోపముతో ఉన్న నన్ను నీవు నవ్వుతు ఓదార్చితివి. 19

మూ. బాష్పపూర్ణముఖీ మన్తం చక్షుషీ పరిమార్జితీ,
లక్ష్మీతాహం త్వయా నాత వాయసేన ప్రకోపితా. 20

ప్ర. అ. నాత = ఓ. నాతా. వాయసేన = కాశచేత, ప్రకోపితా = కోపించ
చేయబడినదాన నై, బాష్పపూర్ణముఖీ = బాష్పముతో నిండిన ముఖము గల
దానను, మన్తమ్ = మెల్లిగా, చక్షుషీ = నేత్రములను, పరిమార్జితీ = తుడుచుకొను
చున్నదానను అయిన, అహమ్ = నేను, త్వయా = నీచేత, లక్ష్మీతా = దూడబడితిని.

తా. నాతా, ఆ విధముగ కాశి కోపము కలిగించుటచే ముఖము కన్నీళ్లతో
నిండగా, మెల్లిగా నేత్రములు తుడుచుకొనుచున్న నన్ను నీవు చూచితివి. 20

మూ. పరిశ్రమాత్ప్రసూప్తా చ రాఘవాజ్ఞేఽప్యహం చిరమ్,
పర్యాయేణ వ్రసుప్తకృ మమాజ్ఞే తరతాగ్రణి. 21

ప్ర. అ. అహమసి = నేను కూడా, పరిశ్రమాత్ = అలసటవంస, రాఘ
వాజ్ఞే = రాముని ఒడిలో, చిరమ్ = చిరకాలము, వ్రసుప్తా చ = నిద్రించితిని,

వర్ణాయోగ = వర్ణాయములేత, (నా తతవార), తరతాగ్రహ = రాముడు, మమ = నాయొక్క, అద్దె = ఒడిలో, ప్రసన్న = నిద్రపోయినాడు.

తా. నేను ఎక్కువ అలసట చెంది ఉండుటలేత రాముని ఒడిలో బాం నేవు నిద్రించితిని. పిదప రాముడు నా ఒడిలో నిద్రించినాడు. 22

మూ. స తత్ర పునరేవాథ వాయసః సముపాగమత్,
తతః సుప్తప్రణుద్ధాం మాం రామస్యాజ్ఞాత్పముద్ధితామ్,
వాయసః సహసాగమ్య విదదార ననా నరే,
పునః పునరతోత్పత్య విదదార స మాం తృళమ్. 23

ప్ర. త. తత = అటు పిమ్మట, సః వాయసః = ఆ తాకి, పునరేవ = మరల, తత్ర = అచటికి, సముపాగమత్ = వచ్చెను. తతః = అటు పిమ్మట, సః = ఆ, వాయసః = తాకి, సహసా = శీఘ్రముగా, అగమ్య = వచ్చి, సుప్త ప్రణుద్ధామ్ = నిద్రించి మేల్కొన్నదావనై, రామస్య = రామునియొక్క, అజ్ఞాత్ = రోదనుండి, సముద్ధితామ్ = లేచిన, మామ్ = నన్ను, ననా నరే = స్తనముం మధ్యయందు, విదదార = చీల్చెను. అత = మరియు, పునః = మఱి మఱి, తృళమ్ = ఎగిరి, మామ్ = నన్ను, తృళమ్ = మిక్కిలి, విదదార = చీల్చెను.

తా. పిదప, ఆ తాకి అక్కడికి మళ్ళి వచ్చి నిద్రనుండి మేల్కొని రాముని రోదనుండి లేచిన నా దగ్గరకు వచ్చి, స్తనమధ్యప్రదేశమునందు చీరెను. మఱి మఱి ఎగిరి ఎగిరి అది నన్ను బాం ఎక్కువగా చీరెను. 22, 23

మూ. తతః సముక్షిరో రామో ముత్తైః కోటిరదిస్తుధిః,
వాయసేన తతస్తేన బంధకృత్తిక్యమానయా.
స మయా బోధితః శ్రీమాన్ సుఖసుప్తః పరంతపః. 24

ప్ర. త. తతః = అటు పిమ్మట, రామః = రాముడు, ముత్తైః = విడుదల అడిన (నవించిన), కోటిరదిస్తుధిః = రక్తబిందువులచేత, సముక్షితః = తదవలెను. తతః = అటుపిమ్మట, తేన వాయసేన = ఆ తాకిచేత, బంధకృత్ = అధికముగా, క్తిక్యమానయా = తాదపెట్టుకలుచున్న, మయా = నాచేత, శ్రీమాన్ = శ్రీమంతుడు, పరంతపః = క్రతువుండు పీడింపనేయరాదు, సుఖసుప్తః = సుఖ

ముగా నిద్రపోవుచున్నవాడు అయిన, సః = ఆ రాముడు, దోధిరః = మేల్కొని
బడినాడు.

తా. అప్పుడు స్రవించిన రక్షరిండువులు మీద పడి రాముని దేహము
తడిసెను. ఆ విధముగ అలాగే నన్ను తాదీండుచుండగా, నేను శుభముగా నిద్ర
పోవుచున్న, శోభావంతుడు, శత్రుసంహారి అయిన రాముని మేల్కొరిపితిని. 24

మూ. స మాం దృష్ట్యా మహాబాహుర్వితున్నాం న్ననయో న్తరా,
అశివిష ఇవ క్రుద్ధః శ్వసన్ వాక్యమభాషత.

ప్ర. అ. మహాబాహుః = గొప్ప బాహువులు గల, సః = ఆ రాముడు,
తరా = అప్పుడు, 'న్ననయో' = న్ననముంపిర, వితున్నామ్ = పీడింపబడిన, మామ్
= నన్ను, దృష్ట్యా = చూచి, క్రుద్ధః = కోపించిన, అశివిష ఇవ = సర్పము వలె,
శ్వసన్ = బుసకొట్టరు, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అభాషత = వలికెను.

తా. మహాబాహు వైన ఆ రాముడు, అప్పుడు న్ననముంపై పీడింపబడిన
నన్ను చూచి, కోపించిన సర్పము వలె బుసలు గొట్టడు ఇట్లు వలికెను. 25

మూ. కేన వై నాగనాసోరు విక్షరం వై న్ననాన్తరమ్. 26
కః క్రిదతి సరోషేణ పశ్చావత్త్రేణ లోగినా.

ప్ర. అ. నాగనాసోరు = ఏనుగ తొండము వంటి తొడలు గల ౬, సీతా,
కే = నీయొక్క, న్ననాన్తరమ్ = న్ననముం మధ్యభాగము, కేన = ఎవనిచేత,
విక్షరం వై = గాయవరచరించినదీ, సరోషేణ = రోషముతో కూడిన, పశ్చావత్త్రేణ =
బదుముఖములుగల, లోగినా = సర్పముతో, కః = ఎవడు, క్రిదతి = ఆడుచున్నాడు.

తా. ఏనుగ తొండము వంటి తొడుపులు గల సీతా, నీ న్ననమధ్యప్రదేశ
మునందు గాయవరచరించినవాడు ఎవడు? కోపించిన బదు తలం మహాసర్పముతో
ఆడుకుంటున్నవాడు ఎవడు? 26

మూ. విక్షమాణ న్తరన్తం వై వాయుసం నమాలై తత,
నథః సరుధిరైస్తీక్ష్ణర్మా మేవారిముఖం స్థితమ్.

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, విక్షమాణః = చూచుచు, సరుధిరైః = రక్ష

మూ. కూడిన, రీతైః = రీతములైన, నతైః = గోళ్లతో, మామేవ = నన్నే. అరి
మూ. అరి = అరిమూలముగా, స్థిరమ్ = ఉన్న, తం వాయసమ్ = అ కాకిని,
సముద్రైశ్చరైః = చూడెను.

తా. ఏమ్మట అ రాముడు నాలుగు వైపుల వదికించి, రక్తముతో కూడిన
వారి యైన గోళ్లతో నాశి ఎదురుగా ఉన్న అ కాకిని చూడెను. 27

మూ. పుత్రః కిల స శక్రస్య వాయసః పతరాం పరః, 28
దరా నరగతః శ్రీమం పవనస్య గతో సమః.

ప్ర. అ. పతరామ్ = పతులతో, పరః = శ్రేష్ఠ మైన, సః వాయసః = అ
కాకి, శక్రస్య = ఇంద్రునియొక్క, పుత్రః కిల = పుత్రు డట. దరా నరగతః =
వర్షతమర్దములందు నివసించునది. శ్రీమమ్ = శ్రీమముగా, గతో = వెళ్లుటలో,
పవనస్య = వాయువునకు, సమః = సమాన మైన డట.

తా. పతులలో శ్రేష్ఠ మైన అ కాకి దేవేంద్రుని కుమారు డట. వర్షత
మర్దములందు నివసించు నట. శ్రీమగమనములో వాయువుతో సమాన మట. 28

మూ. తత సన్నిన్ మహాబాహుః కోపసంపర్తిరేక్షణః, 29
వాయసే కృతవాన్ క్రూరాం మతిం మతిమరాం పరః.

ప్ర. అ. తతః = అటు ఏమ్మట, మతిమరామ్ = బుద్ధిమంతులలో పరః =
శ్రేష్ఠులైన, మహాబాహుః = గొప్ప బాహువులుగల అ రాముడు, కోపసంపర్తిరేక్షణః
= కోపముచేత త్రిప్పుటచేసిన నేత్రములు కలవాడై, తన్నిన్ = అ, వాయసే = కాకి
యందు, క్రూరామ్ = క్రూర మైన, మతిమ్ = బుద్ధిని, కృతవాన్ = చేసినాడు.

తా. బుద్ధిమంతులలో శ్రేష్ఠుడు, మహాబాహువు అయిన అ రాముడు,
అప్పుడు, కోపముతో కండ్లు త్రిప్పుడు, అ కాకినిషయమున క్రూర మైన నిర్ద
యమును చేసెను. 29

మూ. స దర్శం సంస్తరాత్ గృహ్య బ్రాహ్మణాస్త్రేణ యోజయత్.
స దీప్త ఇవ కాలాగ్నిర్జ్వాలారిముతో ద్విజమ్.

ప్ర. అ. సః = అ రాముడు, సంస్తరాత్ = అ స్తరమునుండి, దర్శమ్ =
దర్శము, గృహ్య = గ్రహించి, బ్రాహ్మణ అస్త్రేణ = బ్రాహ్మణముతో, యోజ

యర్ = కూర్చెను. సః = ఆ, దీప్తః = ప్రవర్తించుచున్న దర్శ, కాలాగ్ని రితః = ప్రయంకాలాగ్ని వలె; ద్విజమ్ అభిముఖః = ఆ వక్షి అభిముఖమై, అభ్యారం = ప్రవర్తించెను.

కా. రాముడు దర్శాసనమునుండి ఒక దర్శ రీసకొని, దానిపై బ్రహ్మత్రమును సంధించెను. ఆ దర్శ ప్రయంకాలాగ్ని వలె, ఆ వక్షిపడుట ప్రవర్తించెను.

మూ. న తం ప్రదీప్తం చిక్షేప దర్శం తం వాయసం వ్రతీ, 81
తత స్తం వాయసం దర్శః సోఽమృరేఽనుజగామ హ.

ప్ర. అ. సః = ఆ రాముడు, ప్రదీప్తమ్ = మండుచున్న, తం దర్శమ్ = ఆ దర్శను, తం వాయసం వ్రతీ = ఆ కాకిని గూర్చి, చిక్షేప = విసరెను. తతః = అటు పిమ్మట, సః దర్శః = ఆ దర్శ, తం వాయసమ్ = ఆ కాకిన, అమృరే = అకాళమునందు, అనుజగామ హ = అనుసరించెను.

కా. రాము డా మండుచున్న దర్శము ఆ కాకివైపు విసరగా, ఆ దర్శ, అకాళమునందు దానిని తరుముకొనుచు వెళ్ళెను. 81

మూ. అనుస్మష్టస్తదా కాకో జగామ వివిధాం గతిమ్, 82
త్రాణకామ ఇమం లోకం సర్వం తై విచరార హ.

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, కాకః = కాకి, అనుస్మష్టః = అనుసరింపబడిన రై, వివిధామ్ = అనేకవిధము లైన, గతిమ్ = గతిని, జగామ = వెళ్ళెను (వరుగెత్తెను). త్రాణకామః = రక్షణమునందు కోరిక గల రై, ఇమమ్ = ఈ, సర్వమ్ = సమస్త మైన, లోకమ్ = లోకమును, విచరార హ = సంచరించెను.

కా. అప్పుడు, ఆ దర్శ తరుముకొని వచ్చుచుండగా, ఆ కాకి, ఎన్ని విధముల ఎగురుచు పోవుటకు నీ లగునో అన్ని విధముల ఎగురుచు పోయెను. రక్షణము కోరుచు ఈ లోకములో అంతటా తిరిగెను. 82

మూ. న ఏత్రా ద పరిత్యక్తః శురైశ్చ సమహర్షిభిః, 83
త్రీన్ లోకాన్ స్థంపరిక్రమ్య తమేవ కరణం గతః.

ప్ర. అ. యః = ఆ కాకి, త్రీన్ = మూడు, లోకాన్ = లోకములను,

సమర్థిక్రమ్య=సంతరించి, పిత్రా ర=రండ్రి యైన ఇంద్రునిదేత, సమశ్చర్మిః= మహర్షులతో కూడిన, సురైశ్చ=దేవతలదేతను, పరిత్యక్తః= విడవరినదై, తమేన=ఆ రాముడే, శరణం గతః=శరణుపొందినది.

రా. ఆ కాకి రక్షకుని కొరకై మూడు బోకలు తిరిగి, రండ్రి యైన ఇంద్రుడు ఇతరదేవతలు, మహర్షులు కూడ తమకు వానిని రక్షించు శక్తి లేదని పరిత్యజింపగా చివరికి వచ్చి ఆ రాముడే శరణుపొందినది. 33

మూ. స తం నివరితం భూమౌ శరణ్యః శరణాగతమ్, 34
వరా ర్తమపి కాకుత్స్థః కృపయా పర్యపాలయత్.

ప్ర. ఆ. శరణ్యః=శరణాగతరక్షకు డైన, సః కాకుత్స్థః=ఆ రాముడు, శరణాగతమ్ = శరణుజొచ్చినది, భూమౌ =నేలపై, నివరితమ్=వడినది, అయిన, తమ్ = ఆ కాకిని, వరా ర్తమపి = చంప దగినదే యైనను, కృపయా = జాలిదేత, పర్యపాలయత్ = పరిపాలించెను.

రా. శరణాగతరక్షకు డైన ఆ రాముడు, శరణు జొచ్చి నేలపై వడి నమస్కరించుచున్న ఆ కాకిని, అది చంప దగినదే అయినను, జాలిగొని రక్షించెను. 34

మూ. పరిద్యూనం విషణ్ణం చ న తమాయా న్తమబ్రవీత్, 35
మోమం కర్తుంన శక్యం తు బ్రాహ్మమత్రం తదుచ్యతామ్.

ప్ర. ఆ. సః=ఆ రాముడు, పరిద్యూనమ్=అంసిపోయినది, విషణ్ణమ్= దిగులుపాటు చెందినది అయిన, అయా న్తమ్=వచ్చుచున్న, తమ్ =రానిని గూర్చి, అబ్రవీత్=వలికెను. బ్రాహ్మమ్ అత్రమ్=బ్రహ్మత్రము, మోమమ్= వ్యర్థ మైనదిగా, కర్తుమ్ = చేయుటకు, న శక్యం తు = శక్యము కాదు, తత్= ఆ శరణుమువరిన, ఉచ్యతామ్ = ఏమి చేయవలెనో తెప్పించుగాక.

రా. అంసిపోయి దుఃఖించుచు వచ్చుచున్న ఆ కాకిని చూచి, రాముడు. "బ్రహ్మత్రమును వ్యర్థముచేయుచు శక్యము కాదు. అందుచేత ఏమిచేయవలెనో తెప్పించు" అని వలికెను. 35

మూ. హినస్తు దక్షిణాక్షి త్యర్చర ఇత్యథ సోఽబ్రవీత్. శిశి
తర ద్దస్త్యాక్షి కాకస్య హినస్తీ స్మ స దక్షిణమ్,
దత్త్వా స దక్షిణం నేత్రం ప్రాతేభ్యః పరిరక్షితః. ౩౭

ప్ర. అ. అథ = అటు పిమ్మట, సః = ఆ కాకి, త్యర్చరః = నీ రాణము,
దక్షిణాక్షి = కుడి కన్నును, హినస్తు = హింసించుగాక, ఇతి = అని, అబ్రవీత్ =
వలికెను. తతః = అటుపిమ్మట, సః = ఆ దర్శ, తస్య కాకస్య = ఆ కాకియొక్క,
దక్షిణమ్ = కుడి దైవ, అక్షి = నేత్రమును, హినస్తీ స్మ = హింసించెను. సః =
ఆ కాకి, దక్షిణమ్ = కుడి కన్నును, దత్త్వా = ఇచ్చి, ప్రాతేభ్యః = ప్రాణముల
వలన, పరిరక్షితః = రక్షింపబడినది.

తా. "నీ రాణముతో నా కుడి కన్నును హింసించుము" అని ఆ కాకి
కోరగా, రాముడు వ్రయోగించిన ఆ దర్శ ఆ కాకి కుడి కంటిని హింసించెను.
ఈ విధముగా ఆ కాకి తన కుడికన్ను ఇచ్చివేసి ప్రాణములను రక్షించుకొనెను.

మూ. స రామాయ నమస్కృత్వా రాజ్ఞే దశరథాయ చ,
విస్మష్టవైన వీరేణ వ్రతిపేదే స్యమాలయమ్. ౩౮

ప్ర. అ. సః = ఆ కాకి, రామాయ = రామునకు, రాజ్ఞే = రా జైన, దశ
రథాయ చ = దశరథునకు, నమస్కృత్వా = నమస్కరించి, తేన = ఆ, వీరేణ =
వీరులైన రామునిచేత, విస్మష్టః = విరవబడినదై, స్యమ్ = తన సంబంధ మైన,
అలయమ్ = నివాసమును, వ్రతిపేదే = పొందెను.

తా. ఆ కాకి రామునకూ, దశరథమహారాజునకూ నమస్కారము చేసి,
రాముని అనుష్ఠ దీసికొని తన నివాసమునకు వెళ్ళిపోయెను. ౩౮

మూ. మర్కటే కాకమాత్రే శు బ్రహ్మత్రం సముదీరికమ్,
కస్మాద్యో మా హర త్యక్తః కమనే రం మహీవతే. ౩౯

ప్ర. అ. మహీవతే = రాజు, మర్కటే = నా నిమిత్త మై, కాకమాత్రే =
కాకియందు కూడ, బ్రహ్మత్రమ్ = బ్రహ్మత్రము, సముదీరికమ్ = వ్రయోగింప
బడినది. త్యక్తః = వీనుండి, మా = నన్ను, యః = ఎవడు, అహరత్ =

హరింరెనో, తన్ = తానిని, కస్మాత్ = ఏ కారణమువలన, కమనే = కమిండు చున్నావు.

రా. మహారాజా! నన్ను తారించి నందుకు ఒక కాశీమీర కూర బ్రహ్మత్ర మును వ్రయోగిందిరావు కదా! నీపద్మసుందరి నన్నే అవహరిండుకొని పోయిన తానిని ఇట్లు కమించి తీరకున్నా వేమి! ౩౯

మూ. స కురువ్య మహోత్సాహః కృపాం మయి నరర్జత,
త్వయా నాథవరీ నాథ హ్యనాథా ఇవ దృశ్యతే. 40

ప్ర. అ నరర్జత = నరశ్రేష్ఠుడా! స! = అట్టి నీవు, మహోత్సాహః = గొప్ప ఉత్సాహము కలవాడ వై, మయి = నాయందు, కృపామ్ = తారినీ, కురువ్య = చేయుము. నాథ = ఓ! నాథడా! త్వయా = నీచేత, నాథవరీ = నాకుడు కల శ్రీ, అనాథా ఇవ = నాకుడు లేనిది వలె, దృశ్యతే = చూడబడుచున్నది.

రా. మనుష్యులలో శ్రేష్ఠుడ వైన ఓ! రామా! నీవు గొప్ప ఉత్సాహముతో శత్రుసంహారము చేసి నావై కృప చూపుము. ఓ! నాథా నీవు నాకుడవై ఉండగా నేను ఇప్పుడు అనాథురాలను వలె అయితిని. 40

మూ. అన్యకంస్యం పరో దర్శన్యత్త ఏవ మయా శ్రుతః,
జానామి ర్భ్యం మహావీర్యం మహోత్సాహం మహాలబ్ధమ్,
అపారపారమక్షోభ్యం గామీర్యాత్సాగరోవమమ్,
తర్జారం సనముద్రాయా రరణ్యా వాసవోపమమ్.

ప్ర. అ. అన్యకంస్యమ్ = కూరముగా లేకపోవుట, (రయ), పర! = ఉత్తమ మైన, దర్శ! = దర్శముగా, మయా = నాచేత, త్యత్తః ఏవ = నీనుండియే, శ్రుతః = వినిపడినది. ర్భ్యమ్ = నిన్ను, మహావీర్యమ్ = గొప్ప పరాక్రమము కలవానినిగాను, మహోత్సాహమ్ = గొప్ప ఉత్సాహము కలవానినిగాను, మహాలబ్ధమ్ = గొప్ప లబ్ధము కలవానినిగాను, అపారపారమ్ = పొంద శక్యము కాని అంతము కలవానినిగాను (నీ వెందరివాడవో తీహించుటకు కూడ శక్యము కాదు అని రావము), అక్షోభ్యమ్ = కోరింపలేయ శక్యముకానివానినిగాను, గామీర్యాత్ = గోరవీర్యభూతలన, సాగరోవమమ్ = సముద్రముతో సమానునిగను, రణ్యాత్ = గోరవీర్యభూతలన, సాగరోవమమ్ = సముద్రముతో సమానునిగను,

వనముద్రాయాః = సముద్రముతో కూడిన, తరణ్యాః = తూచియొక్క, తరా
రమ్ = ప్రభువునుగాను, వానశోవమమ్ = దేవేంద్రునితో సమానునిగాను, జానామి =
ఎరుగుదును.

తా. దయ తర్కములలో శిల్లి ఉత్తమతర్క మను విషయమును నీవే నాకు
తెప్పిరిని కదా. నీవు గొప్ప వీరము, ఉత్సాహము, బలము కలవాడవు. నీ
వెంతటివాడవో ఎవ్వరూ తెలిసికొనజాలదు. నిన్నెవ్వరూ ఓలించలేయజాలదు.
గాంధీర్వముతో సముద్రమువంటివాడవు. సముద్రసహితమైన తూమండలమునకు
అంతకూ ప్రభువు అయినవాడవు. దేవేంద్రునితో సమానుడవు. ఈ విషయము
లన్ని నాకు తెలియను. 41, 42

మూ. ఏవమత్రవిరాం శ్రేష్ఠః సత్యవాన్ బలవానపి,
కిమర్థమత్రం రక్షస్సు స యోజయసి రామవ. 43

ప్ర. ౪. రామవ = రామా; ఏవమ్ = ఇట్లు, అత్రవిరామ్ = అత్రవేత్తంలో,
శ్రేష్ఠః = శ్రేష్ఠుడవు, సత్యవాన్ = సత్యవంతుడవు, బలవానపి = బలవంతుడవు
అయినను, రక్షస్సు = రాక్షసులమీద, అత్రమ్ = అత్రమును, కిమర్థమ్ = ఎందు
వలన, స యోజయసి = సంధించుట లేదు:

తా. రామా! ఈ విధముగా అత్రవేత్తంలో శ్రేష్ఠుడ వై నా, సత్యవంతుడ
వై నా, బలవంతుడ వై నా, నీవు రాక్షసులమీద అత్రములను ఎందువలన ప్రయో
గించుట లేదు? 43

మూ. న నాగా నాపి గన్ధర్వా నాసురా న మరుద్గణాః,
రామస్య సమరే వేగం కత్తాః ప్రతిసమీహతుమ్. 44

ప్ర. ౪. సమరే = యుద్ధమునందు, రామస్య = రామనియొక్క, వేగమ్ =
వేగమును, ప్రతిసమీహతుమ్ = ఎదుర్కొనుటకు, నాగాః = నాగులు, న కత్తాః =
నమర్దులు కాదు. గన్ధర్వా అపి = గంధర్వులు కూడ, న = నమర్దులు కాదు. అమరాః
= అమరులు, న = సమర్దులు కాదు. మరుద్గణాః = దేవతల గణములు, న =
సమర్దులు కాదు.

తా. నాగులు కాని, గంధర్వులు కాని, అమరులు కాని, దేవతాగణములు
కాని యుద్ధములో రామని వేగమును ఎదుర్కొనుటకు సమర్థులు కాదు. 44

మూ. తస్య పీఠ్యవరః కశ్చిద్యద్యన్తి మయి సంక్రమః,
కిమర్థం న శరైస్తీక్తైః క్షయం నయతి రాక్షసాన్. 45

ప్ర. అ. పీఠ్యవరః = పరాక్రమవంతులైన, తస్య = ఆ రామునకు, మయి = నా విషయమునందు, కశ్చిత్ = ఏ దైన, సంక్రమః = తొందర, అన్తి యది = ఉన్నట్లయితే, తీక్తైః = తీక్షణములైన, శరైః = బాణములతో, రాక్షసాన్ = రాక్షసులను, కిమర్థమ్ = ఎందువలన, క్షయమ్ = వినాశనమును, న నయతి = పొందిండుటలేదు.

తా. పరాక్రమశాలి యైన అట్టి రామునకు నా విషయమునందు ఏ మాత్రమైన తొందర ఉన్నచో, అతడు తీక్షణములైన శరములతో ఈ రాక్షసులను నశింపజేయుటలే దేమి? 45

మూ. బ్రాతురాదేశమాదాయంక్ష్మతో వా పరంతపః,
కస్య హేతోర్న మాం వీరః పరిత్రాతి మహారిం. 46

ప్ర. అ. పరంతపః = శత్రువులను వీడించువాడూ, మహారిం = గొప్ప బలము కలివాడూ, వీరః = వీరుడు అయిన, లంకాతో వా = లంకాకు దైనను, బ్రాతుః = సోదరునియొక్క, అదేశమ్ = అజ్ఞను, ఆదాయ = గ్రహించి, కస్య = హేతోః = ఏ కారణమువలన, మామ్ = నన్ను, న పరిత్రాతి = రక్షించుట లేదు.

తా. శత్రువులను వీడించువాడు, మహావీరుడు, మహారిండు అయిన లంకాకు దైనా, అన్నగారి అజ్ఞలేక నన్ను, ఎందువలన రక్షించుటలేదు? 46

మూ. యది తౌ పురుషవ్యాఘ్రౌ వాయ్యగ్నిసమరేజినౌ,
సురాణామపి దుర్ధర్షౌ కిమర్థం మామపేక్షతః. 47

ప్ర. అ. వాయ్యగ్నిసమరేజినౌ = వాయువుతోను, అగ్నితోను సమానమైన తేజస్సుగల, పురుషవ్యాఘ్రౌ = పురుషశ్రేష్ఠులైన, తౌ = ఆ రామలక్ష్మణులు, సురాణామ్ = దేవతలకు కూడ, దుర్ధర్షౌ యది అపి = ఎదిరించిన శక్యముకానిదాల్లే ఉంధి కూడ, మామ్ = నన్ను, కిమర్థమ్ = ఎందుకొరకు, అపేక్షతః = పేక్షించుటకాదో కదా.

తా. వాయుగర్భులతో సమాన మైన తేజస్సు గల వరుషశ్రేష్ఠులైన ఆ రామలక్ష్మణులను దేవతలు కూడ ఎదిరించ జాలరు. అట్టివారై ఉండి కూడ వారు నన్ను ఎందువలన ఉపేక్షించుచున్నారో.

47

మూ. మమైవ దుష్కృతం కించిన్మహదస్తి స సంశయః,
సమర్థావపి తౌ యన్మాం నావేక్షేతే వరంఠసౌ.

48

ప్ర. అ. మమైవ = నాయొక్కయే, మహత్ = గొప్ప లైన, కించిత్ = ఏదో, దుష్కృతమ్ = పాపము, అస్తి = ఉన్నది. సంశయః = సంశయము, న = లేదు. యత్ = ఏ కారణమువలన, సమర్థావపి = సమర్థులై అయినను, వరంఠసౌ = శత్రువులను పీడించు, తౌ = ఆ రామలక్ష్మణులు, మామ్ = నన్ను, న అవేక్షేతే = చూచుటలేదో.

తా. నేనే ఏదో గొప్ప పాపము చేసి ఉన్నాను. సందేహము లేదు. అందు చేతనే, సమర్థులై యుండి కూడ, శత్రుపీడకు లైన ఆ రామలక్ష్మణులు నన్ను ఉపేక్షించుచున్నారు.

48

మూ. వైరేహ్యో వచనం శ్రుత్వా కరుణం సాశ్రురాషితమ్,
అథాబ్రవీన్మహాదేవా హనుమాన్ మారుతాత్మజః.

49

ప్ర. అ. అథ = అటు ఏమట, మహాదేవాః = గొప్ప తేజస్సు గల, మారుతాత్మజః = వాయుపుత్రు లైన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, వైరేహ్యో = నీతడెర, పాశ్ర = కన్నీళ్లతో తూడుకొన్నట్లు, కరుణమ్ = కారి గొలుపు నట్లు, రాషితమ్ = వలకబడిన, వచనమ్ = వచనమును, శ్రుత్వా = విని, అబ్రవీత్ = వరితెను.

తా. నీత కన్నీళ్ల కార్చుచు దీనముగా వరికిన మాటలు విని మహాదేవా కారి, వాయునందనుడు అయిన హనుమంతుడు ఇట్లు వరితెను.

49

మూ. త్వచ్చౌకవిముతో రామో దేవి సత్యేన తే కపే.
రామే దుఃఖాభిపన్నే త రక్ష్మణః పరితప్యతే.

50

ప్ర. అ. దేవి = ఓ నీతాదేవి, రామః = రాముడు, త్వచ్చౌకవిముః = నిన్ను గూర్చిన కోరికముచేత బోగాదులందు ఆనందము లినికా లై ఉన్నాడు. సత్యేన =

=సత్యముచేత, తే=నీకు, శ పే=ఒట్టు పెట్టి చెప్పుచున్నాను. రామే=రాముడు. దుఃఖాభివన్నే=దుఃఖముచేత అక్రమింపబడినవాడగుచుండగా, ఒక్కడు. వ = ఒక్కఁడు కూడ. పరితవ్యతే = దుఃఖించుచున్నాడు.

తా. ౬. నీకాదేహి. నీ వియోగమువలన కలిగిన దుఃఖముచేత రాముడు బోగాదులందు అసక్తి లేకుండా ఉన్నాడు. సత్యము మీద ఒట్టు పెట్టి చెప్పుచున్నాను. రాముడు దుఃఖాక్రాంతుడై నీవు కల్లా ఒక్కఁడు కూడ దుఃఖించుచున్నాడు. 50

మూ. కథం చిద్రవతీ దృష్టా న కాలః పరిదేవిరుమ్.

ఇమం ముహూర్తం దుఃఖానాం ద్రక్ష్యన్యస్తమనిన్ధితే. 51

ప్ర. అ. కథం చిత్=ఎటులనో, తవతీ=నీవు, దృష్టా=చూడబడినావు. పరిదేవిరుమ్=నిలపించుటకు. కాలః=కాలము, న=కాదు. అనిన్ధితే=నింపింపబడినదానా. ఇమమ్=ఈ, ముహూర్తమ్=ముహూర్తమునందే, దుఃఖానామ్ = దుఃఖములయొక్క, అస్తమ్=అంతమును, ద్రక్ష్యసి=చూడగలవు.

తా. ౬. రోషములు లేని నీకాదేహి. అదృష్టవశముచేత నీవు కనబడితివి. ఇక ఇది వినిపించుటకు సమయము కాదు. స్వల్పకాలములోనే దుఃఖముల అంతము చూడగలవు. 51

మూ. తావులో పురుషవ్యామో రాజపుత్రో మహాలో,

త్వద్దర్శనకృతోత్సాహో లక్ష్మీం తస్మీకరిష్యతః. 52

ప్ర. అ. పురుషవ్యామో=పురుషశ్రేష్ఠులు, మహాలో=గొప్ప బలము కలవాడు, త్వద్దర్శనకృతోత్సాహో=నీ దర్శనమునందు చేయబడిన ఉత్సాహము కలవాడు అయిన, ఉలో = ఇద్దరైన, లో రాజపుత్రో = ఆ రాజకుమారులు, లక్ష్మీమ్=లంకను, తస్మీకరిష్యతః = తస్మము చేయగలరు.

తా. పురుషులలో శ్రేష్ఠులు, మహాలంకారులు అయిన ఆ రాజపుత్రు లిద్దరూ నిన్ను చూడవలె నని ఉత్సాహముతో ఉన్నారు. వారు లంకను తస్మము చేసి వేయగలరు. 52

మూ. హత్యా చ సమరే క్రూరం రావణం సహజాస్థవమ్,
రాఘవస్త్వయం వికారాఢి నేష్యతి స్వాం పురీం ప్రతి. 53

ప్ర. ౩. వికారాఢి = వికారము లైన నేత్రములు గల ఓ నీకాదేవి,
రాఘవః = రాముడు, సమరే = యుద్ధమునందు, సహజాస్థవమ్ = బంధువులతో
కూడిన, క్రూరమ్ = క్రూరుడైన, రావణమ్ = రావణుని, హత్యా = చంపి, స్వాం
పురీం ప్రతి = తన వట్టణమును గూర్చి, రాఘవః = నిన్ను, నేష్యతి = తీసికొని
వెళ్ళగలడు.

కా. ఓ వికారాఢి, రాముడు క్రూరుడైన రావణుని, అతని బంధువు
లను, రణరంగములో సంహరించి, నిన్ను తన వట్టణమునకు తీసికొని వెళ్ళ
గలడు. 53

మూ. బ్రాహ్మ యద్రాఘవో వాచ్యో రక్షణక్య మహాలి,
సుగ్రీవో వాపి తేజస్వీ హరయోఽపి సమాగతా. 54

ప్ర. ౪. రాఘవః = రాముడు, యర = ఏది, వాచ్యః = చెప్పదగిన
వాలో, మహాలి = గొప్ప బంధు గల, రక్షణక్య = రక్షణుడు గాని, తేజస్వీ
= తేజస్సు గల, సుగ్రీవో వాపి = సుగ్రీవుడు గాని, సమాగతాః = కలిసి ఉన్న,
హరయోఽపి = వానరులు గాని, ఏది చెప్పదగినవాలో అది, బ్రాహ్మ = చెప్పుము.

కా. రామునకు గాని, మహాలికారి యైన రక్షణునకు గాని, తేజశ్వరి
యైన సుగ్రీవునకు గాని, కలిసి ఉన్న ఇతర వానరులకు గాని ఏమి చెప్పవలెనో
చెప్పుము. 54

మూ. ఇత్యుక్తవతి తస్మిన్స్తు నీరా సురసుతోపమా,
ఉచార శోకనంతపా హనుమనం వ్రవంగమమ్. 55

ప్ర. ౫. తస్మిన్ = ఆ హనుమంతుడు, ఇతి = ఇట్లు, ఉక్తవతి = వరికిన
వా దగుదుండగా, సురసుతోపమా = శైవకన్యతో సమానురా లైన, నీరా = నీర,
శోకస్తప్తపాః = దుఃఖముచేత పీడింపబడినవై, వ్రవంగమమ్ = వానరు డైన, హను
మత్తమ్ = హనుమంతుని గూర్చి, ఉచార = వరితెను.

తా. హనుమంతుని చూడఁబడి నిని, దేవకన్యతో సమానురా లైన నీత, కోకపీడితయై ఆ హనుమంతునితో ఇరువెను. ౧౬

మూ. కౌసల్యా లోకభర్రారమ్ సుమతే యం మనస్వినీ.

తం మమార్థే సుఖం పృచ్ఛ శిరసా బాధివాదయ. ౧౭

ప్ర. అ. లోకభర్రారమ్ = లోకములకు ప్రభు వైన, యమ్ = ఏ రాముని, మనస్వినీ = ఉత్తమ మైన మనస్సు గల, కౌసల్యా = కౌసల్య, సుమతే = కనెనో, తమ్ = అర్థి రాముని, మరథే = నా కొరతై (నా వక్షమున), సుఖమ్ = సుఖమును, పృచ్ఛ = అడుగుము. శిరసా = శిరస్సుతో, బాధివాదయ త = నమస్కరించుము.

తా. ఉత్తమ మైన మనస్సు గల కౌసల్య లోకములకు ప్రభు వైన ఏ రాముని కనెనో అర్థి రామునకు నా వక్షమున శిరస్సు వంచి నమస్కారము చేసి సుఖమును అడుగుము. ౧౭

మూ. స్రజశ్చ సర్వరత్నాని ప్రయా యాశ్చ వరాల్లనా,

విశ్వర్కం చ వికారాయాం వృథివ్యామవి దుర్లభమ్. ౧౮

పితరం మాతరం తై వ సంమాన్యాభిప్రసాద్య త,

అనుప్రవ్రణితో రామం సుమిత్రా యేన సువ్రజాః. ౧౯

ప్ర. అ. యేన = ఎవ్వనిచేత, సుమిత్రా = సుమిత్ర, సువ్రజాః = మంచి సంతానము గలదో, అర్థి లక్ష్మణుడు, స్రజశ్చ = మాలికలను, సర్వరత్నాని = సమస్త మైన శ్రేష్ఠవస్తువులను, ప్రయా = ఇవ్వ మైన, యా = ఏ, వరాల్లనా = శ్రేష్ఠ మైన స్త్రీలు ఉన్నారో వారిని, వికారాయామ్ = వికార మైన, వృథివ్యామ్ = భూమియందు, దుర్లభమ్ = పొందుటకు కష్ట మైన, విశ్వర్కం దావి = విశ్వర్కమును, (ర్యక్త్యా = పితరి), పితరమ్ = తండ్రిని, మాతరం దావి = తల్లిని, సంమాన్య = గౌరవింది, అభిప్రసాద్య త = అనుగ్రహించి చేసికొని, రామమ్ = రాముణ్ణి, అనుప్రవ్రణితః = అనుసరించి ప్రవాసమునకు వెళ్ళినాడు.

తా. సుమిత్ర సువులు లైన లక్ష్మణుడు, మాలికలను, ఉత్తమము లైన లోగ్యవస్తువులను, సీయ లైన ఉత్తమస్త్రీలను, వికార మైన భూమండలము

వండు అనాయాసముగా లరించని బుక్కర్యమును విడలి, తలిదండ్రులకు నమస్కరించి వారిని అనుసరించదేశికొని, రామునితో కలిసి వ్రాసమునకు వెళ్ళినాడు. 57, 58

మూ. అనుకూలేన రర్మాత్మా త్యక్త్యా సుఖమునుత్తమమ్,
అనుగచ్ఛతి కాకుత్స్థం బ్రాతరం పాలయన్వనే. 59

ప్ర. అ. రర్మాత్మా = రర్మాత్ముడైన లక్ష్మణుడు, అనుత్తమమ్ = చాల గొప్ప దైన, సుఖమ్ = సుఖమును, త్యక్త్యా = విడలి, బ్రాతరమ్ = సోదరుడైన, కాకుత్స్థమ్ = రాముణ్ణి, వనే = వనమునందు, అనుకూలేన = అనుకూలముగా నుండుటచే, పాలయన్ = పాలించుచు, అనుగచ్ఛతి = అనుసరించి వెళ్ళెను.

తా. రర్మాత్ముడైన లక్ష్మణుడు అత్యుత్తమమైన సుఖమును వదిలివేసి, సోదరుడైన రామునకు అనుకూలముగా ఉంటూ, అరణ్యములో ఆతని నందరక్షణము చేయుచు ఆతనిని అనుసరించి వెళ్ళినాడు. 59

మూ. సింహస్కన్ధో మహాబాహుర్మనస్వీ ప్రయదర్శనః,
పితృవద్వర్తతే రామే మాతృవన్నాం సమాచరన్. 60

ప్ర. అ. సింహస్కన్ధః = సింహము వంటి మూపు గలవాడు, మహాబాహుః = గొప్ప బాహువులు గలవాడు, మనస్వీ = ఉత్తమమైన మనస్సు కలవాడు, ప్రయదర్శనః = ప్రయమైన దర్శనము కలవాడు అయిన లక్ష్మణుడు, మామ్ = నన్ను, మాతృవత్ = తల్లిని వలె, సమాచరన్ = చూచుచు, రామే = రాముని యందు, పితృవత్ = తండ్రియందు వలె, వర్తతే = ప్రవర్తించుచున్నాడు.

తా. సింహము వంటి మూపు, పెద్ద బాహువులు, ఉత్తమమైన మనస్సు కలవాడు, చూడువారికి అనందము కలిగించువాడు అయిన లక్ష్మణుడు నన్ను తల్లి వలె చూచుకొనుచు, రాముని విషయమున తండ్రి విషయమునందు వలె ప్రవర్తించును. 60

మూ. హ్రీయమాణాం తదా వీరో న తు మాం వేద లక్ష్మణః,
వృద్ధోపసేవీ లక్ష్మివాన్ శక్రో న నిహుణ్ణాషితా. 61
రాజపుత్రః ప్రియః శ్రేష్ఠః నదృశః శ్వకురస్య మే.

ప్ర. అ. వీరః=వీరు డైన, లక్ష్మణః=లక్ష్మణుడు, తరా=అప్పుడు, మామ=నన్ను, హాయమాదామి=హరించుచున్నదానినిగా, న వేర=ఎరుగడు. వృద్ధోపసేవీ=వృద్ధులను సేవింతువాడు, లక్ష్మీవాన్=లక్ష్మీవంతుడు, కత్తః=సమర్థుడు, న లహరాషితా=ఎక్కువగా మాటలాడనివాడు, మే=నాయొక్క, శ్వశురస్య=మామగా రైన దశరథునకు, సర్వశః=సమాను డైన, (తగిన), ప్రియః=ప్రియుడు, శ్రేష్ఠః=శ్రేష్ఠుడు అయిన, రాజపుత్రః=రాజకుమారుడు.

తా. వీరు డైన లక్ష్మణునకు ఆ నాడు నన్ను రావణుడు హరించుచున్నట్లు తెలియడు. అతడు పెద్దలను సేవింతువాడు. కోరికలవాడు. సమర్థు డైనను అధికముగా మాటలాడడు. నా మామగా రైన దశరథునకు తగిన, శ్వశుడు, శ్రేష్ఠుడు అయిన రాజకుమారుడు.

61

మూ. మమ ప్రియతరో నిత్యం బ్రాతా రామస్య లక్ష్మణః, 62
నియుక్తో దురి యస్యాం తు రాముద్యహతి వీర్యవాన్.

ప్ర. అ. రామస్య=రామునియొక్క, బ్రాతా=పోరడు డైన, లక్ష్మణః=లక్ష్మణుడు, నిత్యమ్=ఎల్లప్పుడూ, మమ=నాకు, ప్రియతరః=రాం ఇష్ట మైన వాడు, వీర్యవాన్=వరాక్రమవంతు డైన ఆ లక్ష్మణుడు, యస్యామ్=ఏ, దురి=కార్యకారమునందు, నియుక్తః=నియమించబడుటతో, తామ్=దానిని, ఉద్యహతి=చక్కగా తరించును.

తా. రాముని పోరడు డైన లక్ష్మణుడు నిత్యము నాకు రాం ఇష్టుడు. వరాక్రమకాలి యైన అతనికి ఏ కార్యకారమును అవ్వజెప్పినను దానిని అతడు చక్కగా పూర్తిచేయును.

62

మూ. యం రృష్ట్యా రామవో నైవ వృత్తమార్యమనుస్మరేత్,
స మమార్థాయ కుశలం వత్తవ్యో వచనాన్మమ.

ప్ర. అ. యమ్=ఎవనిని, రృష్ట్యా=చూచి, రామవః=రాముడు, వృత్తమ్=మరణించిన, అర్యమ్=తండ్రిన, న అనుస్మరేత్=స్మరించతో, సః=అర్థి లక్ష్మణుడు, మమ=నాయొక్క, అర్థాయ=వ్రయోజనము కొరతై, మమ=నాయొక్క, వచనాత్=వచనమువలన, కుశలమ్=శేమమును, వత్తవ్యః=తెప్పదగినవాడు.

తా. ఏ లక్ష్మణుని తాముకొనుడు రాముడు స్వర్గస్థుడైన తన రంధ్రి-
గారిని గూర్చి వెంగబెట్టుకొనుటలేకో అర్థి. లక్ష్మణునితో నా కొరకై, నా మాటగా
కుశంబారము చెప్పుము. (నే నాతని క్షేమము అడిగినా నని చెప్పుము). ౧౪

మూ. మృదుర్నిత్యం కుచిర్దక్షః ప్రియో రామస్య లక్ష్మణః, ౧౫
యథా హి వానరశ్రేష్ఠ దుఃఖక్షయకరో భవేత్,
త్యమస్మిన్ తార్కనిర్యోగే ప్రమాణం హరిసత్తమ. ౧౬

ప్ర. అ. వానరశ్రేష్ఠ = వానరులలో శ్రేష్ఠుడా. హరిసత్తమ = తానరులలో
మంచివాడా. మృదుః = మృదు వైనవాడూ, నిత్యమ్ = ఎల్లప్పుడు, కుచిః =
చురుకుర్దుడూ, దక్షః = సమర్థుడూ, రామస్య = రామునకు, ప్రియః = ఇష్టుడూ
అయిన, లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, యథా = ఎట్లు, దుఃఖక్షయకరః = దుఃఖ-
క్షయము చేయువాడు, భవేత్ = అగునో ఆ విధముగా, అస్మిన్ = ఈ, తార్క-
నిర్యోగే = తార్కసాధనమునందు, త్యమ్ = నీవు, ప్రమాణమ్ = ప్రమాణ మైన
వాడవు.

తా. వానరశ్రేష్ఠుడ వైన ఓ. హనుమంతుడా. మృదు వైన స్వభావము
కలవాడూ, ఎల్లప్పుడు చురుకుర్దుడు, సమర్థుడు, రామునకు రాని ఇష్టుడు అయిన
లక్ష్మణుడు నా దుఃఖములను నశింపజేయు నట్లు ఈ తార్కమును సాధించుట
అదేది నీ మీదనే ఆధారపడియున్నది. ౧౬

మూ. రామవత్త్వర్పమారమ్మాన్మయి యత్నపరో భవేత్,
ఇదం బ్రాయాశ్చ మే నాతం కూరం రామం పునః పునః.

ప్ర. అ. రామవః = రాముడు, త్వర్పమారమ్మాత్ = నీయొక్క ప్రయ-
త్నము వలన, మయి = నా విషయమై, యత్నపరః = ప్రయత్నపరుడు, భవేత్
= అగును. మే = నాయొక్క, నాతమ్ = నాకుడు, కూరమ్ = కూరుడూ అయిన,
రామమ్ = రాముని గూర్చి, పునః పునః = మఱి మఱి, ఇదమ్ = ఈ వాక్య-
మును, బ్రాయాశ్చ = చెప్పుము.

తా. నీవు రేపే ప్రయత్నమును అర్థి రాముడు, నా విషయమున ప్రయ-
త్నము చేయును. నా నాకుడు, కూరుడు అయిన రామునితో ఈ మాట మఱి
మఱి చెప్పుము. ౧౭

మూ. జీవితం ధారయిష్యామి మానం దశరథాత్మకం,

శూర్యం మాసాన్న జీవేయం సత్యేనాహం బ్రవీమి తే.

ప్ర. ౪. దశరథాత్మకం = రామా మాసమ్ = ఒక మాసమును మాత్రమే, జీవితమ్ = జీవితమును, ధారయిష్యామి = ధరించగలను. మాసాత్ = మాసము కంటె, శూర్యమ్ = సైర, న జీవేయమ్ = జీవించను. అహమ్ = నేను, సత్యేన = సత్యముతో, తే = నీకు, బ్రవీమి = చెప్పుచున్నాను.

తా. "రామా నేను ఒక్క మాసము మాత్రమే జీవించెదను. మాసము రాలి జీవించను. సత్యము చెప్పుచున్నాను". 68

మూ. రావణేనోపరుద్ధాం మాం నికృత్యా పాపకర్మణా,

త్రాకుకుర్హసి వీర త్వం పాతాలాదివ కౌకిమ్. 69

ప్ర. ౪. వీర = ఓ! వీరుడా, పాపకర్మణా = పాపమైన కర్మ గం, రావణేన = రావణునిచేత, నికృత్యా = అవమానముచేత, ఉపరుద్ధామ్ = బంధించబడిన, మామ్ = నన్ను, త్వమ్ = నీవు, పాతాలాత్ = పాతాలమునుండి, కౌకిమ్ = దేవేంద్రుని లక్ష్మిని వలె, త్రాకుమ్ = రక్షించుటకు, అర్హసి = తగియున్నావు.

తా. "వీరుడా! పాపాత్ముడైన రావణునిచే అవమానపూర్వకముగా బంధించబడి ఉన్న నన్ను, పాతాలమునుండి ఇంద్రుని లక్ష్మిని రక్షించి నట్లు నీవు రక్షించవలెను". 69

మూ. తతో వత్సగతం ముక్త్యా దివ్యం చూడామణిం కుభమ్,

వ్రదేయో రామచాయేతి నీతా హనుమతే దదౌ. 70

ప్ర. ౪. తతో = అటు విమ్మట, నీతా = నీత, వత్సగతమ్ = వత్సములో ఉన్న, కుభమ్ = మంగళకర మైన, దివ్యమ్ = శ్రేష్ఠ మైన, చూడామణిమ్ = చూడామణిని, (శిరోస్థుపై అలంకారముగా ధరించు మణిని), ముక్త్యా = ముడి విప్పి, రామచాయ = రామునకు, వ్రదేయః = ఇవ్వరగినది, ఇతి = అని చెప్పి, హనుమతే = హనుమంతునకు, దదౌ = ఇచ్చెను.

తా. విమ్మట నీత కంఠులో ముడిపెట్టి ఉన్న చూడామణిని, ముడి విప్పి తీసి, "దీనిని రామునకు ఇమ్ము" అని చెప్పుచు హనుమంతునకు ఇచ్చెను. 70

మూ. ప్రతిగృహ్య తతో వీరో మణిరత్న మనుత్తమమ్.

అల్లార్ల యోజయామాస న హ్యస్య ప్రాథవద్భుజః. 71

ప్ర. అ. తతో = అటు ఏమ్మట, వీరో = వీరు రైన హనుమంతుడు. మనుత్తమమ్ = ఇంకా ఉత్తమ మైన, మణిరత్నమ్ = శ్రేష్ఠ మైన కుణిని, ప్రతిగృహ్య = స్వీకరించి, అల్లార్ల = వేదికో, యోజయామాస = కూర్చెను. అస్య = ఈతని యొక్క, భుజః = భుజము, న ప్రాథవత్ హి = సరిపోలేదు కదా.

రా. హనుమంతు డా శ్రీష్ఠ మైన యాదాకుణిని గ్రహించి. అది భుజాని పెట్టుకొనుటకు సరిపోవకపోవుటచేత వ్రేలిఁ జొడుగుకొనినను.

వి. ఇక్కడ ఈ శ్లోకం తావం సరిగా కుదుడుటలేదు. 'యాదాకుణి' అనే పేరునువచ్చి ఇది తీరమై పడినది. సుతే ఇది తథియునున్నది. అది అర్చితే ఇది రాముని మాటలను వచ్చి స్పష్ట మగును. ఈ శ్లోకాన్ని వచ్చి యాదగా అదేదో భుజానికి పెట్టుకొనే దండకదీయవంటి దన్నట్లు సీతమంధి దానిని తీసికొని హనుమంతుడు మొదట తన భుజానికి పెట్టుకోవడానికి ప్రయత్నించి, అది దాంక పోవుటచేత ఉంగరం వలె వ్రేలిఁ పెట్టుకున్నట్లు కనండుతున్నది. ఇది అసంగతము. సీత అంకారాన్ని హనుమంతుడు, తక్కివార్యకముగా, మరొక విధముగా, జాగరత్తేసి తనదగ్గర ఉండుకొనుటలేదు కాని అమె తరించు నట్లు రాను కూడా తరించుట, లేదా తరింప యత్నించుట మహావరాన మగును. అందుచేత ఈ శ్లోకం అసంగతము. ప్రాచ్యపాకము దాగున్నది -

"సా నిరీక్య తతః పర్యం వేద్యాం గ్రథితముత్తమమ్,

విముచ్య ప్రవరా తస్మై మణిరత్నం హనూమరే.

జేష్ఠాఽయం రాయవాణ్ఠి నీతా సురముతోపమా"

ఏదైనా అనవాలు ఇమ్ము అని హనుమంతుడు ప్రార్థించగా సీత అటు ఇటు చూచి పరిశీలించి, తన వేడిలో ఉన్న మణిశ్రేష్ఠమును తీసి "ఇది రాముని కిమ్ము" అని హనుమంతుని కిచ్చెను అని దీని తావము. దీని తరువాత (రాసి దాత్య వ్రతిలో 72వ శ్లోకంగా ఉన్న) 'మణిరత్నం కపివరః.....పార్యుతః స్థితః' అను శ్లోకమున్నది. ఈ ("ప్రతిగృహ్య" అయ్యితి) శ్లోకము లేదు. 71

మూ. మణిరత్నం కపివరః ప్రతిగృహ్యతివాద్యం చ.

సీతాం ప్రదక్షిణం కృత్వా ప్రణతః పార్శ్వతః స్థితః. 72

ప్ర. అ. కపివరః = కానరశ్రేష్ఠుడు, మణిరత్నమ్ = అ శ్రేష్ఠ మైన మణిని, ప్రతిగృహ్య = స్వీకరించి, సీతామ్ = సీతను, అభివాద్య ర = నమస్కరించి, ప్రదక్షిణం కృత్వా = ప్రదక్షిణము చేసి, ప్రణతః = నమ్రుడై, పార్శ్వతః = ప్రక్కన, స్థితః = ఉండెను.

కా. హనుమంతుడు అ మణిశ్రేష్ఠునిని గ్రహించి, సీతకు నమస్కరించి ప్రదక్షిణపూర్వకముగా అమి శ్రేష్ఠుడు వెళ్ళి నిలిచెను. 72

మూ. హర్షేణ మహతా యుక్తః సీతాదర్శనతీన సః,

హృదయేన గతో రామం శరీరేణ తు విష్టితః. 73

ప్ర. అ. సః = అ హనుమంతుడు, సీతాదర్శనతీన = సీత యొక్క చర్మ నము వలన కలిగిన, మహతా = గొప్ప, హర్షేణ = కుండోషముతో, యుక్తః = కూడినవా డై, హృదయేన = హృదయముతో, రామమ్ = రాముని గూర్చి, గతః = వెళ్ళినాడు, శరీరేణ తు = శరీరముతో మాత్రము, విష్టితః = అక్కడ నిలిచి ఉండెను.

కా. హనుమంతుడు సీత దర్శనము లభించినందుకు (సీత కనబడి నందుకు) బాం సంకోషించుచు, మనస్సుతో రామునివద్దకు వెళ్ళిపోయెను. అతని శరీరము మాత్రమే అక్కడ ఉండెను. 73

మూ. మణివరముపగృహ్య తం మహార్థం

జనకన్మపాత్మజయా దృతం ప్రభావతః,

గిరిరివ సవనావభూతముక్తః

సుఖితమనః ప్రతిసంక్రమం ప్రపేదే. 74

ఇత్యాదీ శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సున్దరకాణ్డే

అష్టత్రింశః సర్గః.

ప్ర. అ. మహార్థమ్ = బాగా శ్రేష్ఠ మైనదీ, జనకన్మపాత్మజయా = సీత

జేత, ధృతమ్ = ధరించుచుండినది అయిన, తం మణివరమ్ = ఆ శ్రేష్ఠ మైన మణిని, ఉపగృహ్య = గ్రహించి, (ఆ హనుమంతుడు), వ్రతావాక్ = దానియొక్క వ్రతావమువలన, పవనావదూతముక్తః = వాయువుచేత కదల్చబడి విడువబడిన, గిరిరివ = పర్వతము వలె, సుఖితమనాః = సుఖముతో కూడిన మనస్సు కలవాడై, వ్రతసంక్రమమ్ = తిరిగి సముద్రమును దాటుటను, వ్రపేదే = పొందెను. (ఆలోచించెను).

రా. నీరాదేవి ధరించిన ఆ శ్రేష్ఠ మైన మణిని రీసీకొనగానే, దాని వ్రతావము చేత, హనుమంతుడు, గారికి కదల్చబడి విడువబడిన పర్వతము వలె, సుఖించినవాడై (స్వస్థ చిత్తుడై) తిరిగి వెట్లటకు ఆలోచించెను.

వి. ఇక్కడ గారికి కదలి మరల నించిన పర్వతమును ఉపమానముగా చెప్పుట అంతగా స్వాభావికముగా లేదు. గారికి పర్వతాలు కదంపు కదా ఇంక అక్షాతౌనమ అని చెప్పాలి. ఇక్కడ ప్రాచ్యపాతములో చూరామణి వ్రతావము సూచిత మగుచున్నది. ఆ పాతమిది :-

"మణివరముపగృహ్య తం మహార్జున
జనకన్యపాత్మజా (అయా) ధృతం పురస్తాత్,
ద్రుమ ఇవ పవనావదూతమూర్తిః
మృతతన్మర్తమమాన్ కృతస్తదాసీమ్."

"అంతవరకు నీత ధరించిన ఆ చూరామణిని గ్రహించగానే దాని వ్రతావముచేత హనుమంతుని శరీరము గాలితే కదల్చివేయబడిన వెట్టు వలె గజగజలాడిపోయెను" అని దీని భావము. చూరామణిద్వారా ఆ జగజ్జనని శక్తి సంక్రమించగానే హనుమంతుని శరీరము అట్లగుట స్వాభావికము. ఈ శక్తి సంక్రమము చేతనే అతడు తిరిగి వెళ్ళే లోగా అంత మహావరాక్రమము చూపగలిగాడు.

"తాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు సుందరకాండలో ముప్పదియేనిమిదవ సర్గ సమాప్తము.

అథ ఏకోనచత్వారింశః సర్గః

[చూడామణిని తీసికొని తిరుగుప్రయాణము చేయుటకు నిర్ణయమగుచున్న హనుమంతునితో సీత శ్రీరామాదులను ప్రోత్సహించవలెనని చెప్పుచు, వారందరు సముద్రమును ఎట్లు లంఘించకలరో అను సంశయమును వ్యోత్తము చేయగా హనుమంతుడు వానరుల పరాక్రమమును వర్ణించి చెప్పి అమెను ఊరదించుట.]

మూ. మణిం దర్శ్యా తతః సీతా హనుమంతమహాబ్రహ్మిన్,

అభిజ్ఞానమభిజ్ఞాతమేతద్రామస్య తత్త్వతః.

1

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, సీతా = సీత, మణిమ్ = మణిని, దర్శ్యా = ఇచ్చి, అతః = పిదప, హనుమంతమ్ = హనుమంతుని గూర్చి, అబ్రహ్మిన్ = పరితెను, ఏతత్ = ఈ, అభిజ్ఞానమ్ = గుర్తు, రామస్య = రామునకు, తత్త్వతః = యథార్థముగా, అభిజ్ఞాతమ్ = తెలిసినది.

తా. సీత హనుమంతునకు చూడామణిని ఇచ్చిన పిమ్మట అతనితో ఇట్లు చెప్పెను. "ఈ అభిజ్ఞానము (అనగాలుగా ఇచ్చిన వస్తువు)ను గూర్చి రామునకు పూర్తిగా తెలియును.

1

మూ. మణిం తు దృష్ట్వా రామో వై త్రయాణాం సంస్మరిష్యతి,

వీరో బనన్యా మమ త రాజ్ఞో రకరథస్య త.

2

ప్ర. అ. మణిమ్ = మణిని, దృష్ట్వా = చూచి, రామః = రాముడు, త్రయాణామ్ = ముగ్గురికి (ని), బనన్యాః = నాకల్లికి (ని), మమ త = నన్ను, రాజ్ఞాః = రాజైన, రకరథస్య త = రకరథుని, సంస్మరిష్యతి = స్మరించగలడు.

తా. ఈ చూడామణి చూడగానే రాముడు, నా కల్లిని, నన్ను, రకరథమహారాజునూ, ఈ ముగ్గురినీ స్మరించగలడు.

2

మూ. స దూయన్త్యం సముత్పాహతోదితో హరిసత్తమ,
అస్మిన్ కార్యసమారమ్మే ప్రతిస్తయ యదుత్తరమ్. ౩

ప్ర. అ. హరిసత్తమ = వానరశ్రేష్ఠుడా. సః త్యమ్ = అర్హి నీవు, దూయః = మరల, సముత్పాహతోదితః = ఉత్పాహముచేత ప్రేరితుడ వై, అస్మిన్ = ఈ, కార్యసమారమ్మే = కార్యప్రారంభమునందు, యత్ = ఏది, ఉత్తరమ్ = తరువాత చేయ దగినదో, ప్రతిస్తయ = ఆలోచించుము.

తా. ౬. వానరశ్రేష్ఠుడా! నీవు మరల ఉత్పాహముచేత ప్రేరితమయిన వాడవై, ఈ కార్యమువిషయమున, మున్నుండు ఏమి చేయవలెనో ఆలోచించుము.

మూ. త్వమస్మిన్ కార్యనిర్వోగే ప్రమాణం హరిసత్తమ,
హనుమన్ యత్నమాస్థాయ దుఃఖక్షయకరో భవ. 4
తస్య చిస్తయతో యత్నో దుఃఖక్షయకరో భవేత్.

ప్ర. అ. హరిసత్తమ = వానరశ్రేష్ఠుడా, అస్మిన్ = ఈ, కార్యనిర్వోగే = కార్యమును సమకూర్చుటయందు, త్వమ్ = నీవే, ప్రమాణమ్ = ప్రమాణము. హనుమన్ = హనుమంతుడా! యత్నమ్ = ప్రయత్నమును, అస్థాయ = ఆవరించి, దుఃఖక్షయకరః = దుఃఖముయొక్క నాశనమును చేయువాడవు, భవ = అగుము. తస్య = అర్హి నీవు, చిస్తయతః = ఆలోచించినచో, యత్నః = ప్రయత్నము, దుఃఖక్షయకరః = దుఃఖమును నశింపజేయునది, భవేత్ = అగును.

తా. ౬. వానరశ్రేష్ఠుడా! ఈ కార్యమును సరిదిద్దుటలో నీవే నరి యైన నిర్ణయము రీసికొనవలెను. హనుమంతుడా! ప్రయత్నము చేసి నా దుఃఖమును నశింపజేయుము. నీవు బాగుగా ఆలోచించి ప్రయత్నించినచో దుఃఖములు నశించును. 4

మూ. స తథేతి ప్రతిజ్ఞాయ మాదురిర్పిమవిక్రమః,
శిరసా వన్యం వై రేహిం గమనాయోపచక్రమే. 5

ప్ర. అ. శ్రీమవిక్రమః = భయంకర మైన మదాక్రమము గల, సః మాదురిః = ఆ హనుమంతుడు, తథేతి = అట్లే అని, ప్రతిజ్ఞాయ = ప్రతిజ్ఞ చేసి, వై రేహిమ్ = వేరను, శిరసా = శిరస్సుతో, వన్యం = సమస్కరించి, గమనాయ = వెళ్లుటకు, ఉపచక్రమే = ప్రారంభించెను.

తా. భయంకర మైన పరాక్రమము గల హనుమండుడు అట్లే చేసెదను అని ప్రతిజ్ఞ చేసి, నీరకు శిరస్సు వంది నమస్కరించి, వెళ్లుటకు బయలుదేరెను.

మూ. జ్ఞార్వా సంప్రస్థితం దేవీ వానరం మాదుతాత్మజమ్, 6
బాష్పగద్గదయా వాచా మైథిరీ వాక్యమబ్రవీత్.

ప్ర. అ. దేవీ = దేవి యైన, మైథిరీ = నీర, మాదుతాత్మజమ్ = వాయుపుత్రుడైన, వానరమ్ = హనుమంతుని, సంప్రస్థితమ్ = ప్రయాణ మైనవానినిగా, జ్ఞార్వా = తెలిసికొని, బాష్పగద్గదయా = బాష్పముచే తగ్గుతిలకతో కూడిన, వాచా = వాక్కుతో, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = వరితెను.

తా. వాయుపుత్రుడు ప్రయాణ మైనట్లు తెలిసికొని నీరాదేవి, బాష్పము చేత తగ్గుతిలకెందిన వాక్కుతో ఇట్లనెను. 6

మూ. కుశలం హనుమన్ బ్రూయాః సహితౌ రామలక్ష్మణౌ. 7
సుగ్రీవం చ సహమాత్యం వృద్ధాన్ సర్వాంశ్చ వానరాన్.
బ్రూయో స్త్వం వానరశ్రేష్ఠ కుశలం ధర్మసంహితమ్. 8

ప్ర. అ. వానరశ్రేష్ఠ = వానరులలో శ్రేష్ఠుడా, హనుమన్ = హనుమండుడా, సహితౌ = కూడ యున్న, రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులను గూర్చి, కుశలమ్ = కుశలము, బ్రూయాః = చెప్పుము, సహమాత్యమ్ = మంత్రులతో కూడిన, సుగ్రీవం చ = సుగ్రీవుని గూర్చి, వృద్ధాన్ = వృద్ధులైన, సర్వాన్ = సమస్త మైన, వానరాన్ = వానరులను గూర్చి, త్యమ్ = నీవు, ధర్మసంహితమ్ ధర్మముతో కూడిన, కుశలమ్ = కుశలమును, బ్రూయాః = చెప్పుము.

తా. వానరశ్రేష్ఠుడ వైన ఓ హనుమండుడా; రామలక్ష్మణు లిద్దరికీ, మంత్రిగణమేతులైన సుగ్రీవునకూ, నేను వారి కుశలము అడిగి నట్లు చెప్పుము. పెద్ద వాళ్లైన ఇతరవానరులకు కూడ, ధర్మసంతులముగా, నేను కుశల మడిగి నట్లు చెప్పుము. 7,8

మూ. యిథా న త మితోబాహుర్భాగం లోయతి రామకః,
అస్మిన్మితోబాహునంరోరా త్త్వం నమోబాహుమర్తసి. 9

ప్ర. అ. మహారామా = గొప్ప బాహువులు గల, సః రామవః = ఆ రాముడు, అస్మార్ = ఈ, దుఃఖమ్ముసంరోధాత్ = దుఃఖ మనే సముద్రము నుండి, యథా = ఎట్లు, తారయతి = రాదించునో, ఆ విరముగ. త్యమ్ = నీవు, సమారాదుమ్ = చేయుటకు, అర్హసి = తగి యున్నావు.

తా. మహారామా లైన ఆ రాముడు నన్ను ఈ దుఃఖసముద్రమునుండి ఉద్ధరించు ఉపాయమును చేయుము. 9

మూ. జీవన్తిం మాం యథా రామః సంభావయతి కీర్తిమాన్,
త త్తథా హనుమన్ వాచ్యం వారా ధర్మమవాప్నుహి. 10

ప్ర. అ. హనుమన్ = హనుమంతుడా, కీర్తిమాన్ = కీర్తి గల, రామః = రాముడు, మామ్ = నన్ను, జీవన్తిమ్ = జీవించి ఉండగా, యథా = ఎట్లు, సంభావయతి = తీరదించునో, తత్ = అది, తథా = అట్లు, వాచ్యమ్ = చెప్పదగిననది. వారా = మాటచేత, ధర్మమ్ = ధర్మమును, అవాప్నుహి = పొందుము.

తా. హనుమంతుడా: కీర్తిమంతు లైన రాముడు, నేను ప్రాణముతో ఉండగా పొంది తీరదించు నట్లు తగు విధముగా చెప్పుము. మాటతో ఉపకారము చేసి పుణ్యము కట్టుకొనుము. 10

మూ. నిత్యముత్సాహాయుత్తాశ్చ వాచః శ్రుత్వా త్యయేరితా,
వర్తిష్యతే దాశరథేః పౌరుషం మదవాప్తయే. 11

ప్ర. అ. త్యయా = నీచేత, ఈరితా = వలకలదిన, ఉత్సాహాయుత్తా = ఉత్సాహముతో కూడిన, వాచః = వాక్యములను, నిత్యమ్ = నిత్యము, శ్రుత్వా = విని, మదవాప్తయే = నన్ను పొందుటకు, దాశరథేః = రామునియొక్క, పౌరుషమ్ = పౌరుషము, వర్తిష్యతే = వృద్ధిపొందగలదు.

తా. నీవు నిత్యము ఉత్సాహభరితము లైన మాటలు చెప్పగా విని విని, రామునకు నన్ను ఈ అవదనుండి ఉద్ధరించ వలె నని పౌరుషము వృద్ధి పొందును. 11

మూ. మత్పన్నేకయుతా వాచ స్త్యత్ శ్రుత్వా త రామవః,
సరాక్రమవిధిం వీరో విధివత్సంవిరాస్యతి. 12

ప్ర. అ. వీరః = వీరు దైవ, రామవః = రాముడు, త్యక్తః = నీనుండి, మత్సవ్యేయతాః = నా సంరక్షణతో కూడిన, వారః = వాక్కులను, శ్రుత్వా = విని, విధివత్ = యథావిధిగా, పరాక్రమవిధిమ్ = పరాక్రమప్రయోగమును, సర్వ విధాన్యతి = చేయగలడు.

తా. వీరు దైవ రాముడు, నా సంరక్షణతో కూడిన మాటలు నీవు చెప్పగా విని, చేయవలసిన కీర్తిలో పరాక్రమప్రదర్శనము చేయగలడు. 12

మూ. సీతాయా వచనం శ్రుత్వా హనుమాన్ మారురాత్మజః,
శిరస్యశ్చలిమారాయ వాక్యము తరమబ్రవీత్. 13

ప్ర. అ. మారురాత్మజః = వాయుపుత్రు దైవ, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, సీతాయాః = సీతయొక్క, వచనమ్ = వచనమును, శ్రుత్వా = విని, శిరసి = శిరస్సుపై, అశ్చలిమ్ = దోసిలిని, ఆరాయ = ఉంచి, ఉత్తరమ్ = బదులుగా, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = వలికెను.

తా. వాయుపుత్రు దైవ హనుమంతుడు సీత మాటలు విని, శిరస్సుపై అంజలి వుడించి, ఈ విధముగ బదులు చెప్పెను. 13

మూ. క్షిప్రమేష్యతి కాకుత్స్థో హర్యక్షప్రవరైర్యుతః,
యస్తే యుధి విజిత్యారీన్ శోకం వ్యవనయిష్యతి. 14

ప్ర. అ. కాకుత్స్థః = రాముడు, హర్యక్షప్రవరైః = వానరశ్రేష్ఠులతోను, కల్పాకశ్రేష్ఠులతోను కూడినవారై, క్షిప్రమ్ = క్షిప్రముగా, ఏష్యతి = రాగలడు, యః = ఏ రాముడు, యుధి = యుద్ధమునందు, అరీన్ = శత్రువులను, విజిత్య = జయించి, తే = నీయొక్క, శోకమ్ = శోకమును, వ్యవనయిష్యతి = తొలగించగలడు.

తా. రాముడు వీరు దైవ వానరులతోను, కల్పాకములతోను కలిసి క్షిప్రముగా వచ్చి, యుద్ధములో శత్రువులను ఓడించి నీ శోకమును తొలగించగలడు. 14

మూ. న హ పశ్యామి మ ర్మేషు వానరేషు సురేషు వా,
యస్తస్య క్షిప్రతో బాణాన్ స్థాతుముత్సహతేఽగ్రహః. 15

ప్ర. ఉ. యః = ఎవడు, కాశాన = కాశమున, కీవతః = ప్రయోగించుచున్న, తస్య = ఆ రామునియొక్క, అగ్రతః = ఎదుట, స్థాతుమ్ = నిండుటకు, తర్హితే = సమర్థుడగునో అర్హి కానిన, మర్త్యేషు = మృత్యువులలో కాని, వానరేషు = వానరులలో కాని, సురేషు వా = దేవతలలో కాని, న హి మామృతే = తూడను.

రా. రాముడు కాశములు ప్రయోగించుచుండగా, అతని ఎదుట నిండుగలవాడు, నాకు, వానరులలో గాని, నరులలో గాని, సురులలో గాని ఒక్కడూ కనబడుటలేదు. 15

మూ. అప్యర్కమపి పర్వన్యమపి వైవస్వతం యమమ్,
స హి సోదుం రథే శ క్తస్తవ హేతోర్విశేషతః. 16

ప్ర. అ. సః = ఆ రాముడు, రథే = యుద్ధరంగమునందు, అర్కమపి = సూర్యునినా, పర్వన్యమపి = ఇంద్రునినా, వైవస్వతమ్ = సూర్యుని కుమారుడైన, యమమ్ = యమునినా, సోదుమ్ = సహించుటకు, శక్తః = సమర్థుడు, తవ హేతోః = నీ నిమిత్తమైతే, విశేషతః = విశేషించి సహించ సమర్థుడు.

రా. రాముడు యుద్ధరంగములో సూర్యు డైనా, ఇంద్రు డైనా, సూర్య కుమారుడైన యము డైనా ఎదిరించ సమర్థుడు. నీ కోస మైతే విశేషించి ఎదిరించ సమర్థుడు. 16

మూ. స హి సాగరవర్షంతాం మహిం సాధితుమర్హతి,
త్యన్నిమిత్రో హి రామస్య జయో జనకనన్ధిని. 17

ప్ర. అ. సః = ఆ రాముడు, సాగరవర్షంతామ్ = సాగరమువరకు వ్యాపించి ఉన్న, మహిమ్ = భూమిని, సాధితుమ్ = సాధించుటకు, అర్హతి హి = తగి యున్నాడు కదా. జనకనన్ధిని = ఓ నీతాదేవీ! రామస్య = రామునియొక్క, జయో = జయము, త్యన్నిమిత్రో హి = నీకోరకే అయినట్టి కదా.

రా. ఆ రాముడు సముద్రమువరకు వ్యాపించి యున్న ఈ భూమిని అంతనూ జయించుటకు సమర్థుడు. ఓ నీతాదేవీ! రాముడు సంపాదించే ఈ జయము కూడ నీకోరకే కదా. 17

మూ. తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా సమ్యక్ తస్య సుభాషితమ్,
జానకీ బహుమేనేతథ వచనం చేదమబ్రవీత్. 18

ప్ర. అ. జానకీ = సీత, తస్య = ఆ హనుమంతునియొక్క, సత్యమ్ =
సత్యమైన, సమ్యక్ = బాగుగా, సుభాషితమ్ = మధురముగా వలకబడిన, తత్ =
ఆ, వచనమ్ = వచనమును, శ్రుత్వా = విని, బహుమేనే = గౌరవించెను. అతః =
అట్లుపిమ్మట, ఇతమ్ = ఈ, వచనం చ = వచనమును కూడ, అబ్రవీత్ = వరితెను.

తా. హనుమంతుడు చక్కగా, మధురముగా వరికిన ఆ మాటలు విని,
సీత అతనిని పెచ్చుకొనుట ఇట్లు వరితెను. 18

మూ. తతస్తం ప్రస్థితం సీతా వీక్షమాణా పునః పునః,
త ర్తస్నేహన్వితం వాక్యం సౌహార్ద్రాదనుమానయత్. 19

ప్ర. అ. తతః = అట్లుపిమ్మట, సీతా = సీత, ప్రస్థితమ్ = ప్రయాణమైన,
తమ్ = అతనిని, పునః పునః = మఱి మఱికి, వీక్షమాణా = చూచుచు, తర్తస్నేహన్వితమ్ =
తన తర్తయందు స్నేహముతో కూడిన, వాక్యమ్ = అతని
వాక్యమును, సౌహార్ద్రాత్ = స్నేహమువలన, అనుమానయత్ = గౌరవించెను.

తా. ఏదవ, సీత తిరిగి వెళ్ళుటకు ప్రయాణమైన ఆ హనుమంతుని ప్రేమ
మఱి మఱికి చూచుచు, తన తర్తయైన రామునిపై అతనికి ఉన్న స్నేహమును
సూచించుచున్న అతని మాటలను, స్నేహపూర్వకముగా అనినందించెను. 19

మూ. యది వా మన్యసే వీర పనైకాపామరిస్తమ,
కన్మింశ్చిత్సంవృతే దేశే విశ్రాంతః శ్చో గమిష్యసి. 20

ప్ర. అ. అలింఠమ్ = శత్రువులను సంహరించేవారా, వీర = వీరుడా,
మన్యసే యది = బాగుండు నని తలచినచో, కన్మింశ్చిత్ = ఒకానొక, సంవృతే
రహస్యమైన, దేశే = ప్రదేశమునందు, విశ్రాంతః = ఒక రోజు, వస = నివ
సించుము, విశ్రాంతః = విశ్రమించినవారై, శ్చో = రేపు, గమిష్యసి = వెళ్ళగలవు.

తా. శత్రుసంహారకుడైన ఒక వీరుడా, నీకు అంగీకారయోగ్యమైనచో,
ఒక్క రోజుపాటు ఏదైన రహస్యమైన ప్రదేశములో ఉండుము. విశ్రాంతి తీసి
కొని రేపు వెళ్ళవచ్చును. 20

మూ. మమ దేదల్పభాగ్యాయాః సాన్నిధ్యాత్తవ వానర,
అస్య శోకస్య మహతో ముహూర్తం మోక్షణం తవేత్.

ప్ర. అ. వానర = హనుమంతుడా! తవ = నీయొక్క, సాన్నిధ్యాత్ = సాన్నిధ్యమువలన, అల్పభాగ్యాయాః = అల్ప మైన భాగ్యము గల, మమ = నాయొక్క, మహతః = గొప్పదైన, అస్య శోకస్య = ఈ శోకమునకు, ముహూర్తమ్ = క్షణకాలము, మోక్షణమ్ = విమోక్షము, తవేత్ తేత్ = కలుగును.

తా. నీవు ఈ సమీపమునందు ఉన్నచో అల్పభాగ్యవంతులైన నా ఈ గొప్ప శోకమునకు క్షణకాలము పాటు కాంతి కలుగును. 21

మూ. గతే హి హరిశార్థుల పునరాగమనాయ తు
ప్రాణానామపి సందేహో మమ స్యాన్నాత్ర సంశయః. 22

ప్ర. అ. హరిశార్థుల = వానరశ్రేష్ఠుడా! పునరాగమనాయ = తిరిగి వచ్చుటకు, గతే = వెళ్ళినవాడ వగుటందగా, మమ = నాయొక్క, ప్రాణానామపి = ప్రాణము కూడ, సందేహః = సందేహము, స్యాత్ = అగును. అత్ర = ఈ విషయము వందు, సందేహః = సందేహము, న = లేదు.

తా. ౬ వానరశ్రేష్ఠా! నీవు తిరిగి వచ్చుటకై వెళ్ళిన తరువాత నేను బ్రతికి ఉండునో ఉండనో సందేహమే. ఈ విషయమున సంశయము లేదు. 22

మూ. తవాదర్శనః శోకో దూయో మాం పరితాపయేత్,
దుఃఖాద్దుఃఖవరామృష్టాం దీపయన్ని వ వానర. 23

ప్ర. అ. వానర = హనుమంతుడా! దుఃఖాత్ = ౬క దుఃఖమునుండి, దుఃఖ వరామృష్టాత్ = మరొక దుఃఖములేక స్పృశింపబడిన, మామ్ = నన్ను, తవ = నీయొక్క, అదర్శనః = కనబడకపోవుటవలన కలుగు, శోకః = శోకము, దీపయన్ని వ = మండించుచున్నది వలె, తూయః = మరల, పరితాపయేత్ = తపింపజేయును.

తా. హనుమంతుడా! ౬క దుఃఖము తరలత మరొక దుఃఖముతో భాధ పడు చున్న నన్ను, నీవు కనబడకపోవుటవలన కలుగు దుఃఖము తార్చివేయు ఛిన్న ట్లు ఇంకను, తపింపజేయును. 23

మూ. ఆయం చ వీర సంరేహన్తిష్ఠతీవ మమాగ్రతః,
సుమహాన్త్యత్సహాయేషు హర్యక్షేషు హరీశ్వర. 24

ప్ర. ఆ. వీర=వీరుడా. హరీశ్వర=వానరశ్రేష్ఠుడా. త్యత్సహాయేషు=నీకు సహాయు లైన, హర్యక్షేషు=వానరుల విషయమునందు, తద్దాకములా విషయమునందు, ఆయమ్=ఈ, సుమహాన్=రాం గొప్ప లైన, సన్తేహః=సంరేహము, మమ అగ్రతః=నా ఎదుట, తిష్ఠతీవ=నిలచుచున్నట్లున్నది.

తా. వీరుడ వైన వానరశ్రేష్ఠుడా. నీకు సహాయభూతు లైన వానరతల్లా కాదుల విషయమునందు ఒక పెద్ద సంరేహము నా ఎదుట నిలిచి ఉన్నది. 24.

మూ. కథం ను ఖలు దుష్పారం తరిష్యన్తి మహోదధిమ్,
తాని హర్యక్షనైన్యాని తౌ వా నరవరాత్మజౌ. 25

ప్ర. ఆ. తాని=ఆ, హర్యక్షనైన్యాని=వానరతల్లాక నైన్యములు గాని, తౌ=ఆ, నరవరాత్మజౌ=రాజకుమారులు గాని, దుష్పారమ్=దాట శక్యము కాని, మహోదధిమ్=మహాసముద్రమును, కథం ను=ఎట్లు, తరిష్యన్తి=దాట గలరు.

తా. ఆ వానర తల్లాక నైన్యములు గాని, ఆ రామరిష్టములు గాని దాట శక్యము తాని మహాసముద్రమును ఎట్లు దాటగలరో. 25.

మూ. శ్రయాణామేవ భూతానాం సాగరస్యాస్య ల్లన్తినే,
శ క్తిః స్వాదైన్యతేయస్య తవ వా మారుతస్య చా. 26.

ప్ర. ఆ. అస్య=ఈ, సాగరస్య=సముద్రముయొక్క, ల్లన్తినే=దాటుట, యందు, వైన్యతేయస్య చా=గరుత్మంతునకు గాని, తవ చా=నీకు గాని, మారుతస్య చా=వాయువునకు గాని, శ్రయాణామ్=ముగ్గురు, భూతానామ్=ప్రాణులంతే, శ క్తిః=శ క్తి, స్వాత్=ఉండవచ్చును.

తా. గరుత్మంతుడు, నీవు, వాయుదేవుడు ఈ ముగ్గురు మాత్రమే ఈ సముద్రమును దాట సమర్థులు. 26.

మూ. తదస్మిన్ కార్యనిర్దేశే వీరైవం దురతిక్రమే,
కిం పశ్యసి సమారానం త్వం హి కార్యవిదాం వరః. 27

ప్ర. అ. వీర = వీరుడా. శక్ = అ శాత్రుమువలన, ఏవమ్ = ఇట్లు, కురలిక్రమే = అతిక్రమింప శక్యము కాని, అస్మిన్ = ఈ. శార్యనిర్మోగే = శార్యమును నిర్మూలించుటయందు, కమ్ = ఏ, సమాధానమ్ = ఉపాయమును, వక్కని = తూతున్నావు. త్వమ్ = నీవు, శార్యనిదామ్ = శార్యవేత్తలలో, వరః హ = గొప్ప వాడవు కదా.

కా. ౬ వీరుడా. ఈ వీరముగ ఈ శార్యమును పొడిచుట అనేది రాం కష్టముగా కనఁగదు కన్నది. ఇట్టి స్థితిలో నీ వేమి ఉపాయము అలోచించితివి? శార్యము లెట్లు పొడిగింపవలెనో తెలిసినవారిలో నీవు శ్రేష్ఠుడవు కదా. 27

మూ. కామమస్య త్వమేనైకః శార్యస్య వరిసాధనే.
పర్యాప్తః పరవీరమ్ను యశస్యస్తే పరోదయః. 28

ప్ర. అ. పరవీరమ్ను = శత్రువీరులను సంహరించువాడా. అస్య శార్యస్య = ఈ శార్యముయొక్క, వరిసాధనే = పొడిచుటయందు, త్వమ్ = నీవు, ఏక ఏవ = ఒక్కడవే, పర్యాప్తః కామమ్ = సమర్థుడవే, తే = నీయొక్క, పరోదయః = పండుయొక్క లాభము, యశస్యః = యశస్సును కలిగించెడి.

కా. శత్రువీరులను నశింపజేయు ౬ హనుమంతుడా. ఈ శార్యమును వీణే ఒదిదిగా పొడిగింపగలవు. నీ శార్యము సఫల మై యశస్సును కలిగించును.

మూ. అలైః సమగ్రైర్యది మాం రాజణం చిత్త్య సంయుగే,
విజయ్యా స్వపురం యాయాత్త త్తస్య సదృశం తవేక. 29

ప్ర. అ. (అయ్యయ్య), సంయుగే = యుద్ధమునందు, సమగ్రైః = సమస్త సైన్యములతో, రాజణమ్ = రాజుని, చిత్త్య = అయిచి, మామ్ = నన్ను. (గ్రహించి), విజయ్యా = విజయవంతు నై, స్వపురమ్ = తన పురమును గూర్చి, యాయాత్ యధి = వెళ్ళిన ద్దయితే, తత్ = అది, తస్య = అతనికి, సదృశమ్ = తగినది, తవేక = అగును.

కా. రాముడు యుద్ధములో రావణుని సకలసేనలతో ఓడించి, నన్ను తన పట్టణమునకు వెళ్ళినచో అది అయనకు తగి ఉండును. 29

మూ. శత్రైస్తు సంఘభాం కృత్వా లక్ష్మ్యాం పరబరార్థనః,
మాం నయేర్ష్యది కాకుర్త్సు తత్తస్య సదృశం తవేక. 30

ప్ర. ౪. వరలభాధ్యసః=కత్రు సేనధిను వీరియ, కాకుత్స్థః=రాముడు, రణ్ణామ్=రాణను, కరై=రాణములదేర, సంకులామ్=వ్యాకుల మైవదానినిగా, శ్మశ్వా=లేసి, మామ్=నన్ను, పయ్యేర్కడి=రీసికొని వెళ్ళినట్లుయిదే, తక్=అది, తస్య=అతనికి, సర్పశమ్=సమానము (తగినది), తవేత్=అగును.

తా. కత్రు సేనధిను సంహరించు రాముడు రాణకు రాణములతో నింపి, నన్ను రీసికొనివెళ్ళినచో అది అయినకు తగిన దై ఉండును. 30

మూ. తద్యథా తస్య విక్రాంతమనుకూపం మహాత్మనః,
తవేదాహుతశ్చ తస్య తథా త్వముపపాదయ. 31

ప్ర. ౪. తక్=ఆ కారణమువలన, మహాత్మనః=మహాత్ముడూ, అహవ శ్చారస్య=యుద్ధములో కూర్చుడూ అయిన, తస్య=ఆ రాముని యొక్క, అను ధూన్యమ్=తగిన, విక్రాంతమ్=పరాక్రమించుట, యథా=ఎట్లు, తవేత్=అగునో, తథా=ఎట్లు, త్వమ్=నీవు, ఉపపాదయ=ఏర్పరచుము.

తా. అందుచేత యుద్ధములో కూర్చుడూ, మహాబుద్ధికారి యైన ఆ రాముడు తనకు తగిన విధముగా పరాక్రమము చూపించు నట్లు చేయుము. 31

మూ. తదర్థోపహితం వాక్యం ప్రశితం హేతుసంహితమ్,
విశమ్య హనుమాన్ శేషం వాక్యము తరమబ్రవీత్. 32

ప్ర. ౪. హనుమాన్=హనుమంతుడు, అర్థోపహితమ్=మంచి అర్థముతో కూడినదీ, ప్రశితమ్=విషయపూర్వకమూ, హేతుసంహితమ్=యుక్తులతో కూడి నదీ అయిన, తక్ వాక్యమ్=ఆ వాక్యమును, విశమ్య=విని, శేషమ్=మిగిలిన, ఉత్తరం వాక్యమ్=ప్రత్యుత్తరమైన మైన వాక్యమును, అబ్రవీత్=వల్లికెను.

తా. హనుమంతుడు, మంచి అర్థముతో కూడినదీ, విషయసంబంధమూ, యుక్తిసంగతమూ అయిన ఆ వాక్యమును విని ప్రత్యుత్తరమయిన తాను చెప్పవలసిన మిగిలిన మాట ఎట్లు చెప్పెను. 32

మూ. తేవి హర్యక్షమైన్యానామీశ్వరః ప్లవతాం తరః,
సుగ్రీవః సత్త్వసంపన్నస్తవార్థే కృతనిశ్చయః. 33

ప్ర. ఆ. దేవి=ఓ దేవి. హర్ష్యకనైన్యానామ్ = వానరభల్లకనైన్యము. లకు. ఈశ్వరః = వ్రతువు. స్థవరాం వరః = వానరులలో శ్రేష్ఠుడూ అయిన, సత్త్వసంపన్నః = లలముతో కూడిన, సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు. తవ ఆర్థే = నీ నిమిత్తమై, కృతనిశ్చయః = దేయబడిన నిశ్చయము కలవాడు.

తా. ఓ. సీతాదేవి. వానరభల్లకనైన్యముల అధిపతి, వానరశ్రేష్ఠుడూ, లలకారి అయిన సుగ్రీవుడు నిన్నెచ్చైన రక్షించ వలె నని దృఢనిశ్చయముతో ఉన్నాడు. 83

మూ. స వానరసహస్రాణాం కోటిరలిసంవృతః,
ఓప్రమేష్యతి వై దేహి రాక్షసానాం నిబర్హణః. 84

ప్ర. ఆ. వైదేహి=ఓ సీతాదేవి. సా=ఆ సుగ్రీవుడు. వానరసహస్రాణామ్ = వేలకొలది వానరులయొక్క, కోటిరః = కోటులలో, అలిసంవృతః = కూడిన వాడై, రాక్షసానామ్ = రాక్షసులకు, నిబర్హణః = సంహారము చేయువాడై, ఓప్రమేష్యతి = శ్రమముగా, ఏష్యతి = రాగలడు.

తా. ఓ. సీతాదేవి. ఆ సుగ్రీవుడు వేలకొలది, కోట్లకొలది వానరులు వెంట రాగా, రాక్షసులను చంపుటకై శ్రమముగా రాగలడు. 84

మూ. తస్య విక్రమసంపన్నః సత్త్వవన్తో మహాలరా,
మనఃసంకల్పసంపాతా నిదేశే హరయః స్థితాః. 85

ప్ర. ఆ. విక్రమసంపన్నః = పరాక్రమముతో కూడినవారు. సత్త్వవన్తః = కష్టములను సహించు శక్తి కలవారు. మహాలరా = గొప్ప లలము కలవారు, మనఃసంకల్పసంపాతాః = మనస్సుయొక్క సంకల్పము ప్రకారము శ్రమముగా వెళ్లగలవారు అయిన, హరయః = వానరులు, తస్య = ఆ సుగ్రీవునియొక్క, నిదేశే = అల్లయందు, స్థితాః = ఉన్నారు.

తా. పరాక్రమవంతులు, కష్టసహనశక్తి కలవారు, మహాలలములు, వెళ్ల దలచిన ఏ ప్రదేశమునైనా వెళ్లగలవారు అయిన ఎందరో వానరులు ఆ సుగ్రీవుని అల్లకు కట్టుబడి ఉన్నారు. 85

మూ. యేషాం నోపరి నాచస్తాన్, తిర్యక్సృజ్జతే గతిః,
న చ కర్మసు నీరన్తి మహత్స్యమితరేణసః.

36

ప్ర. అ. యేషాం = ఏ వానరులయొక్క, గతిః = గమనము, ఉపరి = అకాశము పైన, న. సృజ్జతే = అర్థవరదో, అథస్తాత్ = క్రింద, స = అర్థవరదో, తిర్యక్ = అర్థముగా, న = అర్థవరదో, (అర్థవారు ఉన్నారు). అమితరేణసః = అనంత మైన తేజస్సు గల వారు, మహత్స్య = గొప్ప వైన, కర్మసు = పనుల విషయమున, న నీరన్తి = రుఖించరు.

తా. అకాశముపై గాని, క్రింద గాని, అర్థముగా గాని వారి గమనానికి ఎక్కడా అర్థము ఉండరు. అపరిమిత మైన తేజస్సు గల ఆ వానరులు ఎట్టి పెద్ద పనులు చేయవలసినవచ్చినను వెనుకీయరు.

36

మూ. ఆసక్పతైర్మహోత్సాహైః ససాగరదరాధరా,
వ్రదక్షిణీకృతా భూమిర్యాయమార్గానుసారిభిః.

37

ప్ర. అ. మహోత్సాహైః = గొప్ప ఉత్సాహము గలవారు, వాయుమార్గాను సారిభిః = అకాశమును అనుసరించువారు అయిన, తైః = ఆ వానరులచేత, ఆసక్పత్ = అనేక వర్షాయములు, ససాగరదరాధరా = సాగరముతోను పర్వత ములతోను కూడిన, భూమిః = భూమి, వ్రదక్షిణీకృతా = వ్రదక్షిణము చేయబడినది.

తా. మహోత్సాహవంతులైన ఆ వానరులు అనేకవర్షాయములు, అకాశ మార్గమునందు నంచరించుచు, సముద్రపర్వతాదులతో కూడిన ఈ భూమిని వ్రదక్షిణము చేసిరి.

37

మూ. మద్విశిష్టాశ్చ తుల్యాశ్చ సన్తి తత్ర వనౌకసః,
మత్తః ప్రత్యవరః కల్పిన్నాన్తి సుగ్రీవసన్నిహౌ.

38

ప్ర. అ. తత్ర = వారిలో, మద్విశిష్టాశ్చ = నాకంటె గొప్పవారు, తుల్యాశ్చ = సమానులు అయిన, వనౌకసః = వానరులు, సన్తి = ఉన్నారు. మత్తః = నాకంటె, ప్రత్యవరః = తక్కువవారు, కల్పిత్ = ఒక్కడూ, సుగ్రీవ సన్నిహౌ = సుగ్రీవుని వద్ద, నాన్తి = లేదు.

తా. ఆ వానరులలో కొందరు వానరులు నాకంటే గొప్పవారు. కొందర నాతో సమానులు. నాకు తినిపోయేవాడు ఒక్కడు కూడ సుగ్రీవుని దగ్గర లేడు.

మూ. అహం తావదిహ ప్రాప్తః కిం పునస్థే మహాబలాః,

న హి ప్రకృష్టాః ప్రేష్యన్తే ప్రేష్యన్తే హితరే జనాః. ౩౯

ప్ర. అ. అహం తావత్ = నేనే, ఇహ = ఇక్కడికి, అనుప్రాప్తః = వచ్చినాను. మహాబలాః = గొప్ప బలము గల, తే = వారు. కిం పునః = చెప్ప నేలా ప్రకృష్టాః = శ్రేష్ఠులైనవారు, న ప్రేష్యన్తే హి = పంపబడదు కదా. ఇతరే = శ్రేష్ఠులు కాని, జనాః = జనులు, ప్రేష్యన్తే హి = పంపబడుదురు కదా.

తా. నేనే ఇక్కడికి వచ్చినా నంటే మహాబలవంతులైన వాళ్ళ మాట చెప్పవలెలా: ఏ వనిమీద నైనా సామాన్యులను పంపుదురు కాని శ్రేష్ఠులను పంపదు కదా.

39

మూ తదలం పరితాపేన దేవి శోకో వ్యపైతు తే.

ఏకోత్పాతేన తే లజ్జామేష్యన్తి హరియూధపాః. 40

ప్ర. అ. దేవి = సీతాదేవి, తత్ = ఆ కారణమువలన, పరితాపేన = రింత చేత, అలమ్ = రాలును. తే = నీయొక్క, శోకః = శోకము, వ్యపైతు = తొంగు గాక. తే = ఆ, హరియూధపాః = వానర సేనానాయకులు, ఏకోత్పాతేన = ఒక్క గంతులో, లజ్జామ్ = లంకను గూర్చి, ఏష్యన్తి = రాగంతు.

తా. ఓ సీతాదేవి! అందుచేత నీవు విచారించకుము. నీ దుఃఖము విడిచి పెట్టుము. ఆ వానర సేనానాయకులందరు ఒక్క దుముకులో లంక చేరగంతు.

మూ. మమ పృష్ఠగతో తౌ చ చన్ద్రసూర్యావివోదితౌ,

త్యత్సకాశం మహాసత్త్వై నృసింహావాగమిష్యతః. 41

ప్ర. అ. మహాసత్త్వై = గొప్ప బలము గల, నృసింహా = నరశ్రేష్ఠులైన, తౌ చ = ఆ రామంశ్శబ్దాలు కూడ, మమ = నాయొక్క, పృష్ఠగతో = నీవుపై కూర్చున్నవలె, ఉదితౌ = ఉదయించిన, చన్ద్రసూర్యావివ = చంద్రసూర్యులు వలె, త్యత్సకాశమ్ = నీ సమీపమునకు, అగమిష్యతః = రాగంతు.

రా. గొప్ప జంతు గం నరశ్రేష్ఠు లైన ఆ రామలక్ష్మణులు, నా జంతులమంద్రె ఎక్కి, ఉదయించిన నూర్యచంద్రుల వలె నీ దగ్గరకు రాగలరు. 41

మూ. తతో వీరౌ నరవరౌ సహితౌ రామలక్ష్మణౌ,
ఆగమ్య నగరీం లబ్ధ్వాం సాయతైర్విరమిష్యతః. 42

ప్ర. ఆ. తతః = అటు పిమ్మట, వీరౌ = వీరులు, నరవరౌ = నరశ్రేష్ఠులు అయిన, రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులు, సహితౌ = కలిసినవారై, ఆగమ్య = వచ్చి, లబ్ధ్వాం నగరీమ్ = లంకాపట్టణమును, సాయతైః = రాతములవేళ, విరమిష్యతః = సకింపజేయగలరు.

రా. నరులలో శ్రేష్ఠులు, వీరులు అయిన రామలక్ష్మణులు కలిసి వచ్చి, రాతములవేళ లంకానగరమును సకింపజేయగలరు. 42

మూ. సగణం రావణం హత్త్వా రామనో రఘునన్దనః,
తామారాయ వరాలోపే స్వపురీం ప్రతియాస్యతి. 43

ప్ర. ఆ. వరాలోపే = పుంది నితంబము గల ఓ సీతాదేవి, రఘునన్దనః = రఘువంశమునకు అనందము కలిగించు, రామనః = రాముడు, సగణమ్ = పరివారముతో కూడిన, రావణమ్ = రావణుని, హత్త్వా = చంపి, త్యామ్ = నిన్ను, ఆరాయ = రీసికొని, స్వపురీమ్ = తన పట్టణమును గూర్చి, ప్రతియాస్యతి = తిరిగి వెళ్ళగలడు.

రా. ఓ, సీతాదేవి, రఘువంశమునకు అనందము కలిగించు రాముడు పరివారముతో కూడిన రావణుని సంహరించి, నిన్ను రీసికొని తన పట్టణమునకు తిరిగి వెళ్ళగలడు. 43

మూ. రదాశ్వసీహి ద్రద్రం తే దవ త్వం కాలకాక్షణీ,
నచిరాద్ధ్రక్ష్యసే రామం ప్రజ్వలన్తమివానలమ్. 44

ప్ర. ఆ. దత్ = ఆ శారణమువలన, అశ్వసీహి = తిరదిల్లుము. తే = నీకు, ద్రద్రమ్ = పుంగళ మగుగాక త్వమ్ = నీవు, కాలకాక్షణీ = కాలమును కోరుదానవు, దవ = అగుము. ప్రజ్వలన్తమ్ = ప్రజ్వలించుచున్న, అనలమ్ ఇవ = అగ్ని వలె ఉన్న, రామమ్ = రాముణ్ణి, నచిరాత్ = కొద్ది కాలములో, ద్రక్ష్యసే = చూడగలవు.

రా. అందువలన నీవు దురదృష్టుము. నీకు క్షేమ మగుగాక. కాలమునకై వేలి యుండుము. ప్రజ్వలించుచున్న అగ్ని కలి తిన్న రాముని కొద్దికాలముతో చూడగలవు. 44

మూ. నిహతే రాక్షసేస్త్రీఽస్మిన్ సపుత్రామాత్యబాన్ధవే,
త్వం సమేష్యసి రామేణ శశాజ్కేనేవ రోహిణి 45

ప్ర. అ. సపుత్రామాత్యబాన్ధవే = పుత్రులతోను, అమాత్యులతోను, బంధువులతోను కూడిన. అస్మిన్ = ఈ, రాక్షసేస్త్రీ = రాక్షసరాజు. నిహతే = చంపబడినవా రగుతుండగా, త్వమ్ = నీవు, రోహిణి = రోహిణి. శశాజ్కేనేవ = చంద్రునితో వలె. రామేణ = రామునితో, సమేష్యసి = కలవగలవు.

రా. ఈ రాక్షసరాజు పుత్రులతోను, అమాత్యులతోను, బంధువులతోను సహా చంపబడిన ఏమ్మట నీవు. రోహిణి చంద్రునితో కలిసి నట్లు, రామునితో కలవగలవు. 45

మూ. క్షిప్రం త్వం దేవి శోకస్య పారం యాస్యసి మైథిరి,
రావణం చైవ రామేణ నిహతం ద్రక్ష్యసేఽచిరాత్. 46

ప్ర. అ. దేవి = ఓ, దేవీ, మైథిరి = ఓ, మైథిరీ, త్వమ్ = నీవు, క్షిప్రమ్ = క్షిప్రముగా, శోకస్య = శోకముయొక్క, పారమ్ = అంతమును, యాస్యసి = పొందగలవు అచిరాత్ = కొద్ది కాలములో, రామేణ = రామునిచేత, రావణమ్ = రావణుని, నిహతం = చంపబడినవానినిగా, ద్రక్ష్యసే చైవ = చూడగలవు కూడ.

రా. ఓ, నీదాదేవీ, నీవు క్షిప్రముగా శోకము అంతము చూడగలవు. అచిరకాలములో రామునిచే సంహరించబడిన రావణుని చూడగలవు. 46

మూ. ఏవమాశ్వాస్య వై దేహీం హనుమాన్మారుతార్మణః,
గమనాయ మతిం కృత్యా వైదేహీం పునరబ్రవీత్. 47

ప్ర. అ. మారుతార్మణః = వాయుస్థులు డైన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, వైదేహీమ్ = నీరను, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఆశ్వాస్య = ఓదార్పు, గమనాయ = వెళ్లటకు, మతిమ్ = బుద్ధిని, కృత్యా = చేసి, పునః = మరల, వైదేహీమ్ = నీరను గూర్చి, అబ్రవీత్ = వరితెను.

తా. తాయువుత్రు దైన హనుమంతుడు సీతను ఈ విధముగ ఉదార్చి, తిరిగి తెల్లటకు నిశ్చయించుకొని సీతతో మరల ఇట్లు పలికెను. 47

మూ. తమరిప్పుం కృతాత్మానం క్షిప్రం ద్రక్ష్యసి రామవమ్,
లక్ష్మణం చ దనుష్పాదేం లజ్కాద్వారముపాగతమ్. 48

ప్ర. అ. లజ్కాద్వారమ్ = లంకావట్టము ద్వారమును, ఉపాగతమ్ = చేరిన, తమరిప్పుమ్ = శత్రువులను సంహరించెయ్యవలెనని, కృతాత్మానమ్ = నిశ్చయించుకొనిన బుద్ధి కలవాడని అయిన, తం రామవమ్ = ఆ రామునీ, దనుష్పాదమ్ = దనస్సు హస్తమునందు గల, లక్ష్మణం చ = లక్ష్మణునీ, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, ద్రక్ష్యసి = చూడగలవు.

తా. శత్రువులను సంహరించుటకు దృఢముగా నిశ్చయించుకొనిన శత్రు సంహారకు దైన రాముడు, దనస్సు చేతిలో దరిచది లక్ష్మణుడు లంకాద్వారము వకు శీఘ్రముగా రాగలడు. నీవు వారిని చూడగలవు. 48

మూ. నఖదంష్ట్రాయురాన్వీరాన్ నింహశార్థూలవిక్రమాన్,
వాసరాన్వారజేన్ద్రాభాన్ క్షిప్రం ద్రక్ష్యసి సంగరాన్.

ప్ర. అ. నఖదంష్ట్రాయురాన్ = గోళ్లు, కోరలు అయుధములుగా గల వాడని, వీరాన్ = వీరులని, నింహశార్థూలవిక్రమాన్ = నింహముల పంది, పెద్ద పులుల పంది పరాక్రమము గలవాడని, వారజేన్ద్రాభాన్ = గజరాజుల పంది కాంతి గలవాడని అయిన, సంగరాన్ = కలిసి వచ్చిన, వాసరాన్ = వానరులను, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, ద్రక్ష్యసి = చూడగలవు.

తా. వానరులు నింహములూ, పెద్దపులులూ పంది పరాక్రమము గల వారు. వారి కోరములు ఏనుగుల వలె ఉన్నవై యున్నవి. వారికి గోళ్ళూ కోరలే అయుధాలు. అట్టి వానరు లందరూ కలిసి శీఘ్రముగా రాగలరు. వారిని నీవు చూడగలవు. 49

మూ. శైలామ్బుదనికాశానాం లజ్కామలయసానును,
నర్దరాం కపిముఖ్యానామార్కే యూహన్యనేకకః. 50

ప్ర. అ. అర్కే = ఓ: పూజ్యురాలా! శైలామ్బురనివాసానామ్ = శైలములలోను, మేఘములలోను, సమాను లైన, సర్వతామ్ = గర్జించుచున్న, కపిముఖ్యానామ్ = వానరశ్రేష్ఠులయొక్క, అనేకళః = అనేకము లైన, యూథాని = గుంపులను, లక్ష్మణులయసానుమ = లంకయందు, మలయవర్వతము దరియలయందు (చూడగలవు).

తా. ఓ! పూజ్యురాలా! వర్వతాల వలె, మేఘాల వలె ఉన్న వానరశ్రేష్ఠుల అనేక మైన గుంపులు లంకలోను, మలయవర్వతప్రాంతములందును గర్జించుచు సంచరించుచుండగా నీవు చూడగలవు. 50

మూ. స తు మర్మణి మోరేణ తాడితో మన్మథేషుడా.

న శర్మ లభతే రామః సింహార్ధిర ఇవ ద్వివః. 51

ప్ర. అ. స! రామః = ఆ రాముడు, మోరేణ = తీక్షణ మైన, మన్మథేషుడా = మన్మథుని తాళముచేత, మర్మణి = మర్మప్రదేశమునందు, తాడితః = కొట్టబడినవా డై, సింహార్ధిరః = సింహముచేత పీడింపబడిన, ద్వివః ఇవ = ఏనుగువలె, శర్మ = సుఖమును, న లభతే = పొందుట లేదు.

తా. తీక్షణ మైన మన్మథతాళముచేత మర్మస్థానమునందు కొట్టబడి రాముడు సింహముచేత పీడింపబడిన ఏనుగు వలె సుఖమును పొంద జాలకున్నాడు. 51

మూ మా రురో దేవి శోకేన మా దూతే మనసోఽప్రియమ్.

శచీవ పత్యా శక్రేణ తర్త్రా నాథవరీ హ్యసి. 52

ప్ర. అ. దేవి = నీతాదేవి! శోకేన = దుఃఖముతో, మా రుదః = ఏడవ కుము. తే = నీయొక్క, మనసః = మనస్సుకు, అప్రియమ్ = అప్రియము, మా తూత్ = లేకపోవుగాక! పత్యా = తర్త్ర యైన, శక్రేణ = దేవేంద్రునితో, శచీవ = శచీదేవి వలె, తర్త్రా = తర్త్ర యైన రామునిచేత, నాథవరీ = రక్షకుడు కలదానవు. అసి హి = అయి ఉన్నావు కరా.

తా. ఓ! నీతాదేవి! దుఃఖముతో, ఏడవకుము, నీ మనస్సుకు దుఃఖము

కలుగకుండుగాక. శరీరేనికి భర్త యైన దేవేంద్రుడు రక్షకుడుగా ఉన్నట్లు నీకు భర్త యైన రాముడు రక్షకుడుగా ఉన్నాడు కదా.

మూ. రామాద్విశిష్టః కోఽన్యోఽస్తి కశ్చిత్సామిత్రిణా సమః,
అగ్నిమారుతకల్పౌ తౌ బ్రాతరా తవ సంశ్రయౌ. 53

ప్ర. అ. రామార్ = రామునికంటె, విశిష్టః = గొప్పవాడు, అన్యః = మరి యొకడు, తః = ఎవడు, అస్తి = ఉన్నాడు, సామిత్రిణా = ఒక్కజునితో, సమః = సమానుడు, కశ్చిత్ = ఎవ్వరైనా ఉన్నాడా, అగ్నిమారుతకల్పౌ = అగ్నితోను వాయువుతోను సమానులైన, తౌ బ్రాతరా = ఆ సోదరు లిద్దరూ, తవ = నీకు, సంశ్రయౌ = ఆశ్రయముగా ఉన్నారు.

తా. రామునికంటె గొప్పవాడు గాని, ఒక్కజునితో సమానుడు గాని మరికొకడు ఎవ్వరైనా ఉన్నాడా, అగ్నివాయువులతో సమానులైన ఆ సోదరు లిద్దరూ నీకు ఆశ్రయముగా ఉన్నారు కదా. నీ తేమి భయము. 53

మూ. నాస్మిన్మృతం వర్ష్యసి దేవి దేశే
రక్షోగజైరద్యుషితేఽతిరాత్రే,
న తే చిరాదాగమనం ప్రియస్య
క్షమస్య మత్సంగమకాలమాత్రమ్. 54

అథార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సుందరకాండే
ఏకోనచర్వాదింశః సర్గః.

ప్ర. అ. దేవి = ఓ సీతాదేవి, రక్షోగజైః = రాక్షససముదాయములచేత, అద్యుషితే = ఆరిష్టించబడిన, అతిరాత్రే = రాత్రి భయంకర యైన, అస్మిన్ దేశే = ఈ ప్రదేశమునందు, చిరమ్ = చిరకాలము, న వర్ష్యసి = నివసించవు. తే ప్రియస్య = నీ భర్త యొక్క, ఆగమనమ్ = రాక, చిరాత్ = అరిష్టముగా, న = కాదు, మత్సంగమకాలమాత్రమ్ = నేను చేరునంతసమయము మాత్రమే, క్షమస్య = ఓపికపట్టుము.

కా. ౬. దేవీ! రాక్షసగణములలో నిండి అతిభయంకర మైన ఈ ప్రభేకములో ఇంక నీవు రాంకాలము ఉండవు. రాము దీక్కడికి వచ్చుటలో ఏ మాత్రము ఆంశ్యము ఉండదు. నేను తిరిగి వెళ్ళి ఆ రాముణ్ణి కలిసే టంతకాలము ఓపికపడుము.

54

“దాదానందిని” అను శ్రీమద్రామానుజాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
సుందరకాండలో మువ్వుదిశామ్మిదప సర్గ సమాప్తము.

అథ చత్వారింశః సర్గః

[నేత రామునకు మరల సందేశము ఇచ్చుట. హనుమంతుడు ఆమెను తీరాల్సి తత్తర చిక్కు వైపు ప్రయాణ మగుట].

మూ. శ్రుత్వా తు వచనం తస్య వాయుసూనోర్మహాత్మనః,
ఉవారాత్మహితం వాక్యం నీతా సురసుతోపమా. 1

ప్ర. అ. మహాత్మనః = మహాత్ము డైన, తస్య = ఆ, వాయుసూనోః = హనుమంతునియొక్క, వచనమ్ = వచనమును, శ్రుత్వా = విని, సురసుతోపమా = దేవకన్యతో సమానురా లైన, నీతా = నీర, ఆత్మహితమ్ = తనకు హిత మైన, వాక్యమ్ = వాక్యమును, ఉవార = పలికెను.

తా. దేవకన్యతో సమానురా లైన నీర, మహాత్ము డైన హనుమంతుని మాటలు విని, తనకు హిత మైన వాక్యము ఇట్లు పలికెను. 1

మూ. త్వాం దృష్ట్వా ప్రయవత్తారం సంప్రహృష్యామి వానర,
అర్థసఃజాతసస్యేన వృద్ధిం ప్రాప్య వసుంధరా. 2

ప్ర. అ. వానర = హనుమంతుడా. ప్రయవత్తారమ్ = ప్రయముగా మాట లాడు, త్వామ్ = నిన్ను, దృష్ట్వా = చూచి, (నేను), అర్థసంజాతసస్యా = సగము మొలిచిన సస్యము గల, వసుంధరా = భూమి, వృద్ధిమ్ = వర్ధమును, ప్రాప్యేన = పొంది వలె, సంప్రహృష్యామి = సంతోషించుచున్నాను.

తా. హనుమంతుడా! సగము సగము సస్యము మొలిచిన భూమి వర్ధము పడగానే వికసించి ఎట్లు మంచి మాటలు చెప్పుచున్న నిన్ను చూచి, నేను ఆనందించుచున్నాను. 2

మూ. యథా తం పురుషవ్యాఘ్రం గాత్త్రేః శోకాభికర్మితైః,
సంస్పృశేయం సకామాహం తథా కురు దయాం మయి.

ప్ర. అ. సకామా = కోరికతో కూడిన, అనామ్ = నేను, శోకాధికర్షితైః = శోకముచేత కృశింపజేయబడిన, గార్త్యైః = అవయవములచేత, రం పురుషన్యామ్రమ్ = పురుషులలో శ్రేష్ఠుడైన ఆ రాముని, యథా = ఎట్లు, సంస్పృశేయమ్ = స్పృశింతునో, తథా = అట్లు, మయి = నాయందు, దయామ్ = దయను, కురు = చేయుము.

తా. దుఃఖముచేత కృశించిన అవయవములతో నేను పురుషశ్రేష్ఠుడైన ఆ రాముణ్ణి స్పృశింపవలె నని నాకు కోరిక ఉన్నది. నా పై దయచూపి ఆ కోరిక సవలనుగు నట్లు చేయుము.

మూ. అరిజ్ఞానం చ రామస్య దర్శ్యా హరిగజోత్తమ,

షిప్రా మిషీవాం కాకస్య కోపాదేశాక్షిణాతనీమ్.

4

ప్ర. అ. హరిగజోత్తమ = వానరుల గణములో ఉత్తముడైన ఓ హనుమంతుడా, కోపాత్ = కోపమువలన, షిప్రామ్ = విసరబడినది, కాకస్య = కాకి యొక్క, ఏశాక్షిణాతనీమ్ = ఒక కన్నును నశింపజేసినది అయిన, ఇషీకామ్ = ఇషీక అను రృణమును, రామస్య = రామునకు, అరిజ్ఞానమ్ = అనవాయుగా, దర్శ్యాః = ఇమ్ము. (తెప్పుము).

తా. హనుమంతుడా, కోపముతో కాకిపై విసరగా దాని కన్నును నశింపజేసిన ఇషీకను రామునకు అనవాయుగా తెప్పుము.

మూ. మనః శిలాయాన్తిలక్ గణ్డపార్శ్వే నివేశితః,

త్యయా ప్రణశ్టే చిలకే తం కిల స్మర్తుమర్హసి.

5

ప్ర. అ. తిలకే = బొట్టు, ప్రణశ్టే = తరిగిపోయిన దగుచుండగా, త్యయా = నీచేత, మనశ్శిలాయాః = మణిసింయొక్క, తిలకః = బొట్టు, గణ్డపార్శ్వే = చెక్కిరి ప్రక్క, నివేశితః కిల = ఉంచబడినది కదా, తమ్ = దానిని, స్మర్తుమ్ = స్మరించుటకు, అర్హసి = తగి యున్నావు.

తా. "రామా, ఒకనాడు నా నుదుట తిలకము తరిగిపోయెను. అప్పుడు నీవు మణిసిం రీసి, దానితో, నుదుట తిలకము ఉంచుటకు బదులు గండస్థలము పై ఉంచితివి. ఆ విషయమును గుఱు చేసికొనుము".

5

మూ. స వీర్యవాన్కథం నీలాం హృదాం సమనుమన్యసే.

వస న్తీం రక్షసాం మథ్యే మహేన్ద్రవరుణోపమః. 6

ప్ర. అ. వీర్యవాన్ = పరాక్రమవంతుడవు. మహేన్ద్రవరుణోపమః = మహేన్ద్రునితోను వరుణునితోను సమానుడవు అయిన, సః = అట్టి నీవు, హృదామ్ = హరించబడినరై, రక్షసామ్ = రాక్షసులయొక్క, మథ్యే = మధ్య యందు, వస న్తీమ్ = నివసించుచున్న, నీరామ్ = నీరను, కథమ్ = ఎట్లు, సమను మన్యసే = అట్లే ఉండిపోవుటకు అంగీకరించుచున్నావు?

తా. "పరాక్రమవంతుడవు. మహేన్ద్రవరుణులతో సమానుడవు అయిన అట్టి నీవు, నీర (నేను) హరించబడి రాక్షసుల మధ్య నివసించుచుండగా ఎందుకు ఉండిపోయియున్నావు?" 6

మూ. ఏష చూడామణీర్ధివ్యో మయా సువరిరక్షితః,

ఏతం దృష్ట్వా ప్రహృష్యామి వ్యసనే త్యామివాసమ. 7

ప్ర. అ. అషమ = దోషములు లేని రామా, దివ్యః = దివ్య మైన, ఏషః = ఈ, చూడామణిః = చూడామణి, మయా = నాచేత, సువరిరక్షితః = రాగుగా రక్షింపబడినది. వ్యసనే = దుఃఖమునందు, ఏతమ్ = దీనిని, దృష్ట్వా = చూచుకొని, త్యామివ = నిన్ను చూచి నట్లు, ప్రహృష్యామి = సంతోషించుచున్నాను.

తా. "దోషము లేని లేని ఓ రామా! దివ్య మైన ఈ చూడామణిని రాంబాగర్తలో కాపాడుకొనుచున్నాను. ఈ దుఃఖకాలములో దీని చూచుకొనుచు, నిన్ను చూచి నట్లు సంతోషించుచున్నాను". 7

మూ. ఏష నిర్మారితః శ్రీమాన్మయా తే వారిసమృపః,

అతః పరం స శఙ్కామి జీవితం శోకలాంసా. 8

ప్ర. అ. శ్రీమాన్ = గౌరవకరీ, వారిసంధవః = ఉదకములో జనించి నది అయిన, ఏషః = ఈ చూడామణి, తే = నీకు, నిర్మారితః = వంపివేయబడినదిః శోకలాంసా = దుఃఖముచేత వ్యాకులరాం నైన నేను, అతః పరమ్ = ఇటు పైన, జీవితమ్ = జీవించుటకు, స శఙ్కామి = సమర్థులారను కాను.

తా. "ఇందులో పుట్టిన్ గోరాయుక్త మైన ఈ చూడామణిని నీకు వంపి వేయచున్నాను. శోకముతో వ్యాకులరాం నైన నేను ఇటు పైన జీవించజాలను".

మూ. అసహ్యాని చ దుఃఖాని వాచశ్చ హృదయద్విదః,
రాక్షసీనాం సుమోరాజాం ర్యత్కృతే మర్తయామ్యహమ్.

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, అసహ్యాని = సహించ శక్యము కాని, దుఃఖాని = దుఃఖములను, సుమోరాజామ్ = చాల భయంకర లైన, రాక్షసీనామ్ = రాక్షస స్త్రీయొక్క, హృదయద్విదః = హృదయములను వేడించు, వాచశ్చ = మాటలను, ర్యత్కృతే = నీ నిమిత్తమై, మర్తయామి = సహించుచున్నాను.

రా. "నీవు ఏనాటి నైన రాకపోదువా అను అశతో భరింపరాని కష్టములను, చాల భయంకరము లైన రాక్షసస్త్రీల మాటలను నేను సహించుచున్నాను."

మూ. రారయిష్యామి మానం తు జీవితం శత్రుసూదన,
ఊర్ధ్వం మాసాన్మ జీవిష్యే త్వయా హీనా నృపాత్మజ.

ప్ర. అ. శత్రుసూదన = శత్రువులను సంహరించువాడని, నృపాత్మజ = రాజకుమారా, మానం తు = ఒక్క మాసముమాత్రమే, జీవితమ్ = జీవితమును, రారయిష్యామి = దరించెదను, త్వయా = నీతో, హీనా = తాముకంటె నైన నేను, మాసాత్ = ఒక మాసముకంటె, ఊర్ధ్వమ్ = పైన, న జీవిష్యే = జీవించను.

రా. "శత్రుసంహారకుడ వైన రామా! నేను ఒక్క మాసము మాత్రమే జీవించగలను. అటు పైన, నీవు లేకుండా జీవించజాలను." 10

మూ. మోరో రాక్షసరాజోఽయం దృష్టిశ్చ న సుఖా మయి,
త్యాం చ శ్రుత్వా విషణ్ణనం న జీవేయమహం కదమ్.

ప్ర. అ. అయమ్ = ఈ, రాక్షసరాజః = రాక్షసరాజు, మోరః = భయంకర మైనవాడు, మయి = నా విషయమునందు, దృష్టిః = ఆతని దృష్టి, సుఖా = సుఖ కర మైనదిగా, న = లేదు, త్యామ్ = నిన్ను, విషణ్ణనమ్ = అంశము లేయుచున్నవానినిగా, శ్రుత్వా = విని, అహమ్ = నేను, కదమ్ = కదలాది మైనా, న జీవేయమ్ = జీవించను.

రా. "ఈ రావణుడు రాం క్రూరుడు. నా విషయముతో ఈతని దృష్టి సరిగా లేదు. నీవు ఇంకా అంశములేయుచున్నా వని తెలిసినచో నేను కదలాది మెళును జీవించను". 11

మూ. వైదేహ్య వచన, శ్రుత్వా కరుణం సాశ్రు భావితమ్,
అథాబ్రవీన్మహారేజా హనుమాన్మారురాత్మజః. 12

[ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట. మహారేజాః = గొప్ప రేజుస్సు గల, మారురాత్మజః = నాయుపుత్రు డైన హనుమాన్ = హనుమంతుడు, సాశ్రు = కన్నీళ్ళతో కూడి నట్లుగా, భావితమ్ = పరికరించిన, కరుణమ్ = దీన మైన, వైదేహ్యః = సీతయొక్క. వచనమ్ = వచనమును, శ్రుత్వా = విని, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. పిమ్మట, గొప్పరేజుస్సు గల, మారురాత్మజ డైన హనుమంతుడు, అ సీత కన్నీళ్ళ కాదులు దీనముగా పలికిన మాటలను విని ఇట్లనెను.

మూ. త్వహ్యోకవిముతో రామో దేవి సత్యేన తే శపే,
రామే దుఃఖాభిరూలే తు లక్ష్మణః పరితప్యతే. 13
కథంచిద్యపిరీ దృష్టా స కాలః పరిశోచితుమ్,
ఇమం ముహూర్తం దుఃఖానామంతం ప్రక్ష్యసి భామిని. 14
రావులౌ పురుషవ్యాఘ్రౌ రాజపుత్రావరిందమా,
త్వద్ధర్మసకృతోత్సాహౌ లక్ష్మ్యం తస్మీకరిష్యతః. 15
హత్త్వా చ సమరే శూరం రావణం సహజాంధవమ్,
రామతౌ త్వాం విశాలాక్షి స్వాం పురీం ప్రావయిష్యతః.

ఈ శ్లోకాలు నాలుగూ 38వ శ్లోకతో 50, 51, 52, 53 శ్లోకాలుగా విన్నవిన్న మాతృలతో ఉన్నవి. 14వ శ్లోకంలో 'అనిందితే'కి బదులు 'భామిని' (ఓ! వనితా!) అని ఉన్నది. 15వ శ్లోకంలో 'మహారి'కు బదులు 'అరిందమా' (శత్రునశకులు) అని ఉన్నది. 16 వ శ్లోకం దివరి రెండుపాదాలు "రామ ప్రస్థాం విశాలాక్షి నేష్యసి స్వాం పురీం ప్రతి"కి బదులు పైవిధముగా ఉన్నది. 'రామలక్ష్మణులు నిన్ను తమ పురమునకు తీసికొనివెళ్ళగలరు' అని అర్థము.

మూ. యత్తు రామో విజానీయాదభిజ్ఞానమన్విధే,
ప్రీతిసంజననం తస్య దూయన్త్వం దాతుమర్హసి. 17

[ప్ర. అ. అనిన్దితే = నిందింపబడని ఓ సీతారేపి! రామ! రామ! రామ!]

యత్ = ఏ. అభిజ్ఞానమ్ = అనబాలును. విజానీయాత్ = గుర్తించునో, తస్య = ఆ రామునకు, ప్రీతినంజనమ్ = సంతోషమును కలిగించు, అర్థి అనబాలును, భూయా = మరల, త్వమ్ = నీవు, దాయమ్ = ఇచ్చుటకు, అర్హసి = తగి యున్నావు.

రా. తోషములు లేని నీరాదేవీ. రాముడు గుర్తించగలిగిన, రామునకు సంతోషము కలిగించు మరొక అభిజ్ఞాన మేదైన ఉన్నచో అది కూడ ఇచ్చు. 17

మూ. సాబ్రవీర్థతమేవేతి మయాభిజ్ఞానముత్తమమ్,
ఏతదేవ హి రామస్య దృష్ట్యా మత్కేశకూషణమ్, 18
శ్రద్ధేయం హనుమన్వాక్యం తవ వీర భవిష్యతి.

ప్ర. అ. మయా = నాచేత, ఉత్తమమ్ = ఉత్తమ మైన, అభిజ్ఞానమ్ = అభిజ్ఞానము, రత్తమేన = ఇవ్వబడినదే, ఇతి = అని, సా = ఆమె, అబ్రవీత్ = పలికెను, వీర = వీరుడా, హనుమన్ = హనుమంతుడా, ఏతత్ = ఈ, మత్కేశకూషణమ్ = నా కేశాలంకార మైన చూరారత్నమును, దృష్ట్యా = చూచి, తవ వాక్యమ్ = నీ మాట, రామస్య = రామునకు, శ్రద్ధేయమ్ = విశ్వసించవలసివచ్చు, భవిష్యతి = కాగలదు.

రా. "ఉత్తమ మైన అభిజ్ఞానమును నీ కిదివరకే ఇచ్చినాను. వీరుడ వైన ఓ హనుమంతుడా! నా కేశకూషణ మైన ఈ మణిని చూడగానే రాముడు నీ మాటలు విశ్వసించును" అని నీత పలికెను 18

మూ. స తం మణివరం గృహ్య శ్రీమాన్ ప్లవగసత్తమః 19
ప్రణమ్య శిరసా దేవీం గమనాయోపచక్రమే.

ప్ర. అ. శ్రీమాన్ = శ్రీమంతుడైన, స = ఆ, ప్లవగసత్తమః = వానర శ్రేష్ఠుడు, తం మణివరమ్ = శ్రేష్ఠ మైన అ మణిని, గృహ్య = గ్రహించి, దేవీమ్ = నీరాదేవిని, శిరసా = శిరస్సుతో, ప్రణమ్య = నమస్కరించి, గమనాయ = వెళ్లుటకు, ఉపచక్రమే = ప్రారంభించెను.

రా. శ్రీమంతుడు, వానరులలో శ్రేష్ఠుడూ ఆయిన హనుమంతుడు ఆ శ్రేష్ఠ మైన మణిని గ్రహించి, నీతకు తం వంది నమస్కరించి తిరిగి వెళ్ళుటకు అనుబదెను.

మూ. తమస్తాతకృతోత్సాహమవేక్ష్య హరిపుణ్ణవమ్. 20

వర్తమానం మహావేగమువాచ జనకాత్మజా,
అశ్రుపూర్ణముఖీ దీనా తాష్పగర్గదయా గిరా. 21

ప్ర. అ. జనకాత్మజా = నీలాదేవి, తస్మాతకృతోత్సాహమ్ = ఎగురుట యందు తేయబడిన తస్మాహము కంఠాదా, వర్తమానమ్ = పెరుగుచున్నవాడూ, మహావేగమ్ = గొప్ప వేగము గలవాడూ అయిన, తం హరిపుణ్ణవమ్ = ఆ వానర శ్రేష్ఠుని, అవేక్ష్య = చూచి, అశ్రుపూర్ణముఖీ = కన్నీళ్ళతో నిండిన ముఖము కలదై, దీనా = దీనురా లై, తాష్పగర్గదయా = తాష్పముతో దగ్గురిక తెండిన, గిరా = వాక్కుతో, ఉవాచ = పలికెను.

తా. వానరశ్రేష్ఠు లైన హనుమంతుడు పైకి ఎగురుటకు తస్మాహముతో దేహమును పెంచుచుండగా, మహావేగవంతు లైన జతనిని చూచి నీత కన్నీళ్ళతో నిండిన ముఖముతో, దీనురా లై, తాష్పముతో దగ్గురికతో కూడిన కంఠ స్వరముతో ఇట్లు పలికెను. 20, 21

మూ. హనుమన్ సింహసంకాశౌ బ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ,
సుగ్రీవం చ సహమాత్యం సర్వాన్ బ్రూయా హ్యనామయమ్.

ప్ర. అ. హనుమన్ = హనుమంతుడా, సింహసంకాశౌ = సింహములతో సమాను లైన, బ్రాతరౌ = సోదరు లైన, రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులను, సహమాత్యమ్ = మంత్రులతో కూడిన, సుగ్రీవం చ = సుగ్రీవుని, సర్వాన్ = మిగిలిన అందరినీ గూర్చి, అనామయమ్ = ఆరోగ్యమును, బ్రూయా = చెప్పుము.

తా. హనుమంతుడా, సింహముల వంటివా లైన, సోదరు లైన రామలక్ష్మణులనూ, అమాత్యసమేతు లైన సుగ్రీవుని, ఇతరు లందరినీ, నేను కుశలం మదిగి నట్లు చెప్పుము. 22

మూ. యథా చ స మహాబాహుర్మాం తారయతి రాఘవః,
ఆస్మాద్భూతామ్పుసంరోధా త్వం సమాచాతుమర్హసి. 23

(ఇదే శ్లోకము 89 వ సర్గలో 9 వ శ్లోకంగా వర్చినది. అది చూడుడు.)

మూ. ఇమం చ తీవ్రం మమ శోకవేగం

రక్షోభిరేలిః పరిభర్తృనం చ,

బ్రూయాన్తు రామస్య గతః సమీపమ్

శివశ్చ తేఽద్యాన్తు హరిప్రవీర.

24

ప్ర. ౪. హరిప్రవీర = వానరులలో గొప్ప వీరుడా; రామస్య=రాముని యొక్క, సమీపమ్=సమీపమును గూర్చి, గతః = వెళ్ళినవారవై, మమ = నా యొక్క, ఇమమ్=ఈ, తీవ్రమ్=తీవ్రమైన, శోకవేగమ్=శోకముయొక్క వేగమును, ఏలిః=ఈ, రక్షోభిః=రాక్షసస్త్రీలచేత, పరిభర్తృనం చ=తయ పెట్టుటను, బ్రూయాన్తు=చెప్పుము తే=నీయొక్క, ఆద్యా = మార్గము, శివః=మంగళకరమైనది, అన్తు=అగుగాక.

తా. ౬. వానరవీరుడా! నీవు రామునివద్దకు వెళ్ళి తీవ్రమైన నా ఈ రక్షోవేగమును గూర్చి, ఈ రాక్షసస్త్రీలు నన్ను తయ పెట్టుచున్నారను విషయము అయనకు తెలుపుము. నీ మార్గము సుఖకర మగుగాక.

24

మూ. ప రాజపుత్ర్యా ప్రతివేదితార్థః

కపిః కృతార్థః పరిహృష్టరేతాః,

అల్పావశేషం ప్రసమీక్ష్య కార్యం

దిశం హ్యు దీచీం మనసా జగామ.

25

ఇత్యాదే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సున్దరకాండే

చత్వారింశః సర్గః.

ప్ర. ౪. సః కపిః=ఆ హనుమంతుడు, రాజపుత్ర్యా=రాజకుమారి యైన సీతచేత, ప్రతివేదితార్థః=తెలుపబడిన విషయము గంచానై, కృతార్థః=సాధింపబడిన కార్యము గంచానై, పరిహృష్టరేతాః = సంకోపించిన మనస్సు గంచానై, కార్యమ్ = కార్యమును, అల్పావశేషమ్=కొంతెమే మిగిలి ఉన్నదానినిగా, ప్రసమీక్ష్య=తూరి, ఉదీచీమ్=ఉత్తరము, దిశమ్ = దిక్కును గూర్చి, మనసా = మనస్సుతో, జగామ=చెల్పెను.

తా. కార్యము సాధించుటచే సంతోషించుచున్న మనస్సు గల ఆ హను మంతుడు, నీర బెప్పిన విషయము లన్ని గ్రహించి, ఇంక లేయవలసినది కొందెమే మిగిలి ఉన్న దని అనుకొనుచు, ఉత్తరపు దిక్కునకు వెళ్ళిపోయి నట్లే భావించెను.

“దాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయదాండవ్యాఖ్యానమునందు సృందరకాండలో నలుదిదన సర్గ సమాప్తము.

అద ఏకచత్వారింశః సర్గః

[హనుమంతుడు ఉద్ధానమును దృశ్యము చేయుట]

మూ. స త వాగ్మిః ప్రళస్తాభిర్గమిష్యన్ పూజితస్తయా,
తస్మాద్దేశాదపక్రమ్య చిస్తయామాస వానరః. 1

ప్ర. అ. గమిష్యన్ = వెళ్ళునున్న, సః వానరః = ఆ హనుమంతుడు, తయా = సీతదేవి, ప్రళస్తాభిః = ప్రళస్తము లైన, వాగ్మిః = మాటలతో, పూజితః = ఆదరించబడినవాడై, తస్మాత్ = అ, దేశాత్ = ప్రదేశమునుండి, అపక్రమ్య = దూరముగా వెళ్ళి, చిస్తయామాస = ఆలోచించెను.

తా. తిరిగి వెళ్లుటకు నిర్దముగా ఉన్న ఆ హనుమంతుని ఆ సీత మంచి మాటలతో ఆదరించెను. ఏదవ ఆతడు ఆ ప్రదేశమునుండి కొంచెము దూరముగా వెళ్ళి ఇట్లు ఆలోచించెను. 1

మూ. అల్యశేషమిదం కార్యం దృష్టేయమనీలేక్షతా,
బ్రీనుపాయానతిక్రమ్య చతుర్థ ఇహ దృశ్యతే. 2

ప్ర. అ. ఇదం కార్యమ్ = ఈ పని, అల్యశేషమ్ = కొంచెము మిగిలి ఉన్నది. ఇయమ్ = ఈ, అనీలేక్షతా = నల్లని నేత్రములు గల సీత, దృష్టా = చూడబడినది. బ్రీన్ = మూడు, ఉపాయాన్ = ఉపాయములను, అతిక్రమ్య = తాటి, ఇహ = ఇక్కడ, చతుర్థః = నాల్గవ ఉపాయము, దృశ్యతే = చూడబడుచున్నది.

తా. నల్లని కన్నులు గల ఈ సీతను చూచినాను. ఇంక నేను చేయ వలసినది కొంచెమే మిగిలి ఉన్నది. ఇప్పుడు సామరాసలేదము లను మూడు ఉపాయములను విడిచిపెట్టి నాల్గవ లైన దండోపాయమునే ప్రయోగించవలసి ఉన్నది. 2

మూ. న సామ రక్షస్సు గుణాయ కల్పతే
 న రానమర్థోపచితేషు యుజ్యతే,
 న లేదసాధ్యా అలదర్పితా అనాః
 పరాక్రమస్త్యైవ మమేహ రోచతే.

3

ప్ర. అ. రక్షస్సు = రాక్షసుల విషయములో, సామ = సామోపాయము (మంచిపాటలు చెప్పుట), గుణాయ = గుణమునకు, న కల్పతే = నమర్థము కాదు. అర్థోపచితేషు = ధనముచేత బలిసినవారి విషయమున, రానమ = దానోపాయము, న యుజ్యతే = యుక్తము కాదు. అలదర్పితాః = అలముచేత గర్వింపిన, అనాః = అనులు, లేదసాధ్యాః = లేదోపాయముచేత (విడదీయుటచేత) సాధింప దగినవారు, న = కాదు. ఇహ = ఇక్కడ, మమ = నాకు, పరాక్రమస్త్యైవ = పరాక్రమమొక్కటే, రోచతే = ఇష్ట మగుచున్నది.

తా. రాక్షసుల విషయములో సామోపాయము కుదరదు. ధనముతో బలిసి యున్నవాళ్ళ విషయములో దానము వనిచేయదు. అలముతో గర్వింపి ఉన్నవాళ్ళ విషయములో లేదోపాయము సరివదలు. అందుచేత ఇప్పుడు నాకు పరాక్రమమును చూపుట అనునది ఒక్కటే సమంజస మని కనబడుచున్నది. 3

మూ. న రాస్య కార్యస్య పరాక్రమాదృతే
 వినిశ్చయః కశ్చిదిహోపవద్యతే,
 హతప్రవీరా హ రజే హ రాక్షసాః
 కథం చిదీయ్యర్యదిహద్య మార్దవమ్.

4

ప్ర. అ. ఇహ = ఇక్కడ, అస్య = ఈ, కార్యస్య = కార్యమునకు, పరాక్రమాత్ ఋతే = పరాక్రమము తప్ప, వినిశ్చయః = నిర్ణయము, కశ్చిత్ = ఏదీ, న ఉపవద్యతే = కుదరదు. యత్ = ఎందువలన అనగా, రజే = యుద్ధమునందు, హతప్రవీరాః = చంపబడిన వీరులు గల వారై, రాక్షసాః = రాక్షసులు, అద్యః = ఇప్పుడు, ఇహ = ఇక్కడ, కథం చిత్ = ఎట్లో, మార్దవమ్ = మృదుత్వమును, ఈయః = పొందవచ్చును.

తా. ఇక్కడ ఈ కార్యమునందు పరాక్రమము చూపుట తప్ప మరొక

ఉపాయ మేరీ లేదు, ఎందుచేత ననగా యుద్ధములో మహావీరుల నందరినీ చంపి వేసినచో మిగిలిన రాక్షసులు ఏటో విధముగా ఇప్పుడు తొంగిపోవచ్చును. 4

మూ. కార్యే కర్మణి నిర్దిష్టే యో బహున్యపి సాధయేత్,
పూర్వకార్యావిరోధేన స కార్యం కర్తుమర్హతి.

ప్ర. అ. కార్యే = చేయదగిన, కర్మణి = వని, నిర్దిష్టే = చెప్పబడిన దగుచుండగా, యః = ఎవ్వడు, పూర్వకార్యావిరోధేన = మొదటి వనికి విరోధము లేకుండు నట్లు, బహున్యపి = అధికము లైన కార్యములను కూడ, సాధయేత్ = సాధించునో, సః = అతడు, కార్యమ్ = కార్యమును, కర్తుమ్ = చేయుటకు, అర్హతి = తగియున్నాడు.

తా. ఏలైన ఒక కార్యము చేయవలె నని ఆజ్ఞాపించి నపుడు, ఆ కార్య మునకు విరోధము లేకుండా ఇతరము లైన అనేక కార్యములను కూడ ఎవడు సాధించునో అతడే కార్యములను సాధింప సమర్థుడు. 5

మూ. న హ్యేకః సాధకో హేతుః స్వల్పస్యాపిహ కర్మణః,
యో హ్యర్థం బహుధా వేద స సమర్థోఽర్థసాధనే. 6

ప్ర. అ. ఇహ = ఇక్కడ (కార్యములను సాధించు విషయములో), స్వల్పస్య అపి = స్వల్పమే యైనను, కర్మణః = కర్మకు, సాధకః = సాధించే, హేతుః = హేతువు, ఏకః = ఒక్కడే, న హి = కాదు కదా. యః = ఎవడు, అర్థమ్ = కార్యమును, బహుధా = అనేకవిధములుగా, వేద = ఎరుగునో, సః = అతడే, అర్థసాధనే = కార్యమును సాధించుటయందు, సమర్థః = సమర్థుడు.

తా. ఎంత చిన్న కార్య మైనా, దానిని సాధించుటకు ఒకే ఉపాయ ముండదు. అనేక ఉపాయము లుండవచ్చును. అందుచేత ఒక కార్యమును సాధిం చుటకు అనేకము లైన ఉపాయములు ఎవనికి తెలియునో అతడే కార్యములు సాధించుటకు సమర్థుడు. 6

మూ. ఇహైవ తావత్కృతనిశ్చయో హ్యహం
యది వ్రతేయం వ్రవగేశ్వరాలయమ్,
పరాత్మసమ్మర్దవిశేషత త్త్వవి
త్తతః కృతం స్యాన్యమ తర్హతాసనమ్.

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, అహైవ తావత్ = ఇక్కడనే, వరాత్మసమ్మర్థ
విశేషతత్త్వవిత్ = శత్రువులయొక్క, మనవారియొక్క యుద్ధమునందలి విశేష
మును తెలిసికొన్నవాడనై, వైవగేశ్వరాయమ్ = సుగ్రీవుని గృహమును గూర్చి,
ప్రజేయం యది = వెళ్ళినట్లయితే, తతః = అప్పుడు, మమ = నాకు (నావేత),
దర్శనాసనమ్ = వ్రదువు అల్ల, కృతమ్ = చేయబడినది, స్థాక్ = అగును.

తా. యుద్ధములో శత్రువుల బలమునందు, మన వారి బలమునందు ఎట్టి
తారతమ్య మున్నదో నేను ఇక్కడనే తెలుసుకొని, అటు పిమ్మట సుగ్రీవుని
వద్దకు వెళ్ళినచో అప్పుడు నేను వ్రదువు అల్లను దాగుగా నిర్వహించి నట్లు
అగును.

మూ. కథం ను ఖల్వర్థ్య భవేచ్ఛురాగతం
ప్రసహ్య యుద్ధం మమ రాక్షసైః సహ,
తత్తైవ ఖల్యాత్మబలం చ సారవ
త్స మానయేన్మాం చ రణే దళాననః.

8

ప్ర. అ. అర్థ్య = అప్పుడు, మమ = నాకు, రాక్షసైః సహ = రాక్షసులతో
కూడ, ప్రసహ్య = బలాత్కారముగా, (తప్పక) యుద్ధమ్ = యుద్ధము, కథం ను
= ఎట్లు, సుభాగతమ్ = సుఖముగా వచ్చినది, భవేత్ = అగునో, తత్తైవ = అట్లే
(మరియు), ఆత్మబలం చ = నా బలము, సారవత్ = సారము (ఫలము) కలది,
ఎట్లగునో, సః = అ, దళాననః త = రావణుడు కూడ, మామ్ = నన్ను, రణే =
యుద్ధమునందు, మానయేత్ = గౌరవించునో.

తా. నా కప్పుడు రాక్షసులతో సులభముగా, యుద్ధము, తప్పక వచ్చే
ఉపాయమేమో కదా. అట్లే నా బలము సఫలము ఎట్లగునో కదా. ఆ రావణుడు
యుద్ధములో నన్నెట్లు మెచ్చునో కదా.

8

మూ. తతః సమాసాద్య రణే దళాననం
సమన్వితర్గం సఖిప్రయాయినమ్,
హృది స్థిరం తస్య మతం బలం చ తై
సుతేన మత్సహహిరః పునర్ర్యజే.

9

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, సమన్వితవర్గమ్ = ముద్రిగణముతో కూడిన, సంప్రదాయము = నైస్యముతోను అనుచరులతోనుకూడిన, రణాననమ్ = రావణుని, రణే = యుద్ధమునందు, సమాసాద్య = పొంది, తస్య = తానియొక్క, హృది = హృదయమునందు, స్థితమ్ = ఉన్న, మతమ్ = అభిప్రాయమును, బలం ర వై = బలమును, మత్తా = తెలిసికొని, అహమ్ = నేను, ఇతః = ఇక్కడినుండి, సుఖేన = సుఖముతో, పునః = పురల, ప్రజే = వెల్లెదను.

తా. రావణుని, అతని ముఠులను, నైస్యమును, అనుచరులను యుద్ధములో ఎదిరించి, అతని మనస్సులో ఉన్న అభిప్రాయమును, అతని కున్న బలమును తెలిసికొని, నేను సుఖముగా ఇక్కడినుండి తిరిగి వెల్లెదను. 9

మూ. ఇదమస్య నృకంసస్య నన్దనోపమము త్రమమ్.
వనం నేత్రమనాకానం నానాద్రుమలతాయుతమ్. 10

ప్ర. అ. నృకంసస్య = కూరు దైస, అస్య = ఈ రావణునియొక్క, ఇదమ్ = ఈ, నేత్రమనాకానమ్ = నేత్రములకు, మనస్సుకూ సునోహర మైన, నానాద్రుమలతాయుతమ్ = అనేకవిధములైన, వృక్షములతోను లతలతోనుకూడిన, ఉత్తమమ్ = ఉత్తమ మైన, వనమ్ = ఉద్యానవనము, నన్దనోపమమ్ = నందన వనముతో సమాన మైనది.

తా. కూరు దైస ఈ రావణుని ఉత్తమ మైన ఉద్యానవనము అనేకవిధములైన వృక్షములతోను, లతలతోను, నేత్రములను, మనస్సును అకర్షించునదై నందనవనము వలె ఉన్నది. 10

మూ. ఇదం విద్యంసయిష్యామి శుష్కం వనమివానలః,
అస్మిన్ దగ్నే తతః కోపం కరిష్యతి రణాననః. 11

ప్ర. అ. శుష్కమ్ = ఎండిపోయిన, వనమ్ = వనమును, అనంః ఇవ = అగ్ని వలె, ఇదమ్ = ఈ వనమును, విద్యంసయిష్యామి = నశింపజేసెదను, అస్మిన్ = ఈ వనము, దగ్నే = దగ్గ మైన దగుచుండగా, తతః = అటుపిమ్మట, రణాననః = రావణుడు, కోపమ్ = కోపమును, కరిష్యతి = చేయగలడు.

తా. ఎండిపోయిన అదనిని అగ్ని తాల్చివేసి నట్లు ఈ ఉద్యానమును నశింపజేసెదను. దీనిని దగ్గము చేసినచో అప్పుడు రావణునకు కోపము కలుగును.

మూ. తతో మహత్పాశ్వమహారథద్విపం
 బలం నమాదేక్ష్యతి రాక్షసాధిపః,
 త్రిశూలకాలాయసపద్ధిసాయుధం
 తతో మహాయుద్ధమిదం తవిష్యతి

12

ప్ర. అ. తతో = అటుపిమ్మట. రాక్షసాధిపః = రావణుడు, పాశ్వమహారథద్విపం = ఆశ్వములతోను. గొప్ప రథములతోను ఏనుగులతోను కూడిన, మహత్ = గొప్ప. త్రిశూలకాలాయసపద్ధిసాయుధం = త్రిశూలములు, ఇనుముతో చేసిన పద్ధిసములు ఆయుధములుగా గల, బలమ్ = నైస్యమును, నమాదేక్ష్యతి = ఆజ్ఞాపించగలడు. తతో = అటు పిమ్మట, ఇదమ్ = ఈ, మహత్ = గొప్ప. యుద్ధమ్ = యుద్ధము, తవిష్యతి = కాగలడు.

తా. అప్పుడు రావణుడు ఆశ్వములతోను, మహారథములతోను (లేదా మహారథులతోను) ఏనుగులతోను నిండినదీ, త్రిశూలములు ఇనుప పద్ధిసములు మొదలైన ఆయుధములతో కూడినదీ అయిన గొప్ప నైస్యమును ఆజ్ఞాపించగలడు. అప్పుడు గొప్ప యుద్ధము జరుగగలదు.

12

మూ. అహం తు తైః సంయతి చర్ణావిక్రమైః
 సమేత్య రక్షోలిరసహ్యవిక్రమః,
 నిహత్య చద్రావణచోదిరం బలం
 సుఖం గమిష్యామి కపీశ్వరాలయమ్.

13

ప్ర. అ. అహం తు = నేను కూడా, చర్ణావిక్రమైః = తీక్ష్ణ మైన వరాక్రమము గల, తైః = ఆ, రక్షోలిః = రాక్షసులతో, సంయతి = యుద్ధమునందు. సమేత్య = కలిసి, అసహ్యవిక్రమః = సహింప శక్యము కాని వరాక్రమము గల వాడ నై, రావణచోదిరమ్ = రావణునిచేత ప్రేరేపింపబడిన, తత్ = ఆ, బలమ్ = నైస్యమును, నిహత్య = చంపి, సుఖమ్ = సుఖముగా, కపీశ్వరాలయమ్ = సుగ్రీవుని స్థానమును గూర్చి గమిష్యామి = వెళ్ళగంను.

తా. నేను కూడా తీక్ష్ణ మైన వరాక్రమము గల ఆ రాక్షసులను యుద్ధములో ఎదుర్కొని, సహింప శక్యము కాని బలముతో రావణుడు వంపిన ఆ నైస్యమును చంపి, సుఖముగా సుగ్రీవునివద్దకు వెళ్ళెదను.

13

మూ. తతో మారుతవత్క్యైర్ మారుతిర్భిమవిక్రమః,
ఊరువేగేన మహతా ద్రుమాన్ శేపుమతారభత్. 14

ప్ర. ఆ. తతః = అటు పిమ్మట, భిమవిక్రమః = భయంకర మైన వరా
క్రమము గల, మారుతిః = హనుమంతుడు, క్షుద్ధః = కోపగించినవాడై, అతః =
అటు పిమ్మట, మహతా = గొప్ప, ఊరువేగేన = తొడల వేగముచేత, మారుతవత్
= వాయువు వలె, ద్రుమాన్ = వృక్షములను, శేపుమ్ = విసిరివేయుటకు, అరభత్
= ప్రారంభించెను.

తా. ఈ విధముగా అలోచించి. భయంకర మైన వరాక్రమము గల హను
మంతుడు, కోపించినవాడై, గొప్పలైన తొడల వేగముచేత, వృక్షములను,
వాయువు విరచివేసి నట్లు విరచివేసి, పడవేయ ప్రారంభించెను. 14

మూ. తతస్తు హనుమాన్ద్విరో బభిజ్ఞ ప్రమదావనమ్,
మత్తద్విజనమాముష్మం నానాద్రుమంతాయుతమ్. 15

ప్ర. ఆ. తతః = అటుపిమ్మట, ద్విరః = ఏడు లైన, హనుమాన్ = హను
మంతుడు, మత్తద్విజనమాముష్మమ్ = మదించిన పక్షులచేత ధ్వనించడేయబడినదీ,
నానాద్రుమంతాయుతమ్ = అనేకము లైన వృక్షములతోను లతలతోను కూడినదీ
అయిన, ప్రమదావనమ్ = ఉద్యానవనమును, బభిజ్ఞ = విరచెను.

తా. అప్పు డా ఏడు లైన హనుమంతుడు, మదించిన పక్షుల ధ్వనితో
నిండినదీ, అనేకవిధము లైన వృక్షలతాదులతో వ్యావ్రమా అయిన ఆ ఉద్యాన
వనమును విరిచివేసెను. 15

మూ. తద్వనం మథితైర్భృతైర్భిన్నైశ్చ సరిరాశయైః,
కూర్జితైః పర్వరాగ్రైశ్చ బహువాప్రియదర్శనమ్. 16

ప్ర. ఆ. తత్ వనమ్ = ఆ వనము, మథితైః = నరిపివేయబడిన, భృతైః
= వృక్షములతోను, భిన్నైః = వగంకొట్టబడిన, సరిరాశయైః = తెరువులతోను,
కూర్జితైః = నరిగకొట్టబడిన, పర్వరాగ్రైశ్చ = పర్వతశీఠిరములతోను, అప్రియ
దర్శనమ్ = సంకోషణవకము లాని దర్శనము కంటి, బహుభావ = అయెను.

రా. హనుమంతుడు ఆవనములోని బెట్లు విరుగగొల్పెను. సరస్సుల గట్లు తెంచిపోసెను. పర్వతశిఖరములను నరిగగొల్పెను. ఈ విధముగా ఆ ఉద్యాన వనము చూచుటకు సంతోషము కలిగించని నీరిలో ఉండెను. 16

మూ. నానాశకు న్నవిరుదైః ప్రబిన్నైః సలిలాశయైః,
రామైః కిసలయైః క్లానైః క్లాన్తద్రుమలరాయుతమ్. 17
న ఐథౌ తద్వనం తత్ర దావానలహతం యథా,
వ్యాకులావరణా రేఖర్విహ్వలా ఇవ తా లలాః. 18

ప్ర. ఆ. క్లాన్తద్రుమలరాయుతమ్ = వాడిపోయిన వృక్షములతోను రతం తోను కూడిన, తత్ వనమ్ = ఆ వనము, నానాశకు న్నవిరుదైః = అనేకవిధము లైన పక్షుల ధ్వనులతోను, ప్రబిన్నైః = బ్రద్యలుకొట్టబడిన, సలిలాశయైః = చెరువులతోను, క్లానైః = వాడిపోయిన, రామైః = ఎఱ్ఱుని, కిసలయైః = రిగుళ్ళతోను, దావానలహతం యథా = దావాగ్నిచేత కొట్టబడినది వలె, న ఐథౌ = ప్రకాశించ లేదు, వ్యాకులావరణాః = వ్యాకుల మైన ఆవరణములు (తీగకు ఆఠారముగా ఉండుటకు నిలిపిన కజ్జలు మొదలైనవి) గల, తా.లలాః = ఆలరలు, విహ్వలాః ఇవ = దుఃఖాశ్రాంత లైన స్త్రీల వలె, రేఖాః = ప్రకాశించినవి.

రా. ఆ ఉద్యానములో అనేకవిధము లైన పక్షులు ఆరువులు ప్రారంభించెను. చెరువుల గట్లు తెగిపోయెను. ఎఱ్ఱుని చిగుళ్లు, అనేకవిధము లైన వృక్షములు, రతలు వాడిపోయెను. ఈ విధముగ అది రావాగ్నిచే కార్చివేయబడి నట్లు కనబడుచుండెను. ఆఠార మైన స్తంభములు, బెట్లు మొదలైనవి ఆ స్రవ్య సముదగుటచేత రతలు, దుఃఖాశ్రాంత లైన స్త్రీల వలె పడి యుండెను. 17, 18

మూ. లలాగృహ్నిత్రగృహ్నిత్రాశ్చ నాశితై
ర్మహారగైర్వ్యాకృమ్భగైశ్చ నిర్దుతైః,
శిలాగృహ్నితృన్మథితైస్తథా గృహ్నిః
ప్రబష్టరూపం తరతూన్మహద్వనమ్. 19

ప్ర. ఆ. మహార = గొప్ప దైన, తత్ వనమ్ = ఆ ఉద్యానవనము, నాశితైః = నశించివేయబడిన, లలాగృహ్నిః = పొదరింగుతోను, ద్విరగృహ్నిః = ద్విర

(చిత్రగుప్తులువేసి ఉంచు) గృహములతోను, నిర్దులై = ఎగురగొట్టబడిన, మహా
రణై = మహాసర్పములతోను, వ్యాకమ్పగైశ్చ = కూరచ్చుగములతోను, రణ
= మరియు, ఉన్నతిలై = వగులగొట్ట బడిన, లలాగృహై = జారి ఇంద్రతోను,
గృహై = ఇతరగృహములతోను, ప్రబష్టరూపమ్ = నశించిన సౌందర్యము
కలది, అటూర్ = ఆయెను.

తా. హనుమంతుడు గొప్ప రైన ఆ ఉద్యానములోని లలాగృహములను,
చిత్రగృహములను నశింపజేసెను. మహాసర్పములను, ఇతరకూరచ్చుగములను
ఎగురగొట్టెను. జారి కట్టడములను ఇతరగృహములను పడగొట్టెను. అట్టి లలా
గృహములలో ఆ ఉద్యానము తన సౌందర్యము నంతను కోల్పోయెను. 13

మూ. సా విహ్వలాఽశోకలతావ్రతానా

వనస్థలీ శోకలతావ్రతానా,

జాతా రణాన్యప్రమదావనస్య

కపేర్బలాద్ధి ప్రమదావనస్య.

20

ప్ర. అ. రణాన్యప్రమదా + అవనస్య = రావణుని స్త్రీలను రక్షించు
(అనందింపజేయు), ప్రమదావనస్య = ఉద్యానముయొక్క, అశోకలతావ్రతానా
= అశోకంలతల సమూహము గల, సా వనస్థలీ = ఆ వనస్థలి, కపేః = కపియొక్క,
లలాత్ = లలిమువలన, విహ్వలా = వ్యాకులమైన రై, శోకలతావ్రతానా = శోక
మును లతల సముదాయము గలదై, జాతా = అయిపడి. (వ్రతానమునగా వెదుళ్ళు
మొదలైన వాటితో ఎత్తుగా, నలు చదరం మొదలైన అకారములలో నిర్మించిన
వందిరిపై పోకిన దీగల వందిరి).

తా. రావణుని స్త్రీలకు అనందము కలిగించు అశోకలతల సముదాయము
గల ఆ ఉద్యానవనవ్రదేశము, హనుమంతుని లలిముదే, శోక మను లతకు
వ్రతానముగా (వందిరిగా) అయ్యెను. 20

మూ. న తస్య కృత్వా జగతీపచేర్మహా

న్మహద్వ్యభీకం మనసో మహాత్మనః,

యుయుత్సురేకో లహరిర్మహాభరైః

శ్రీయా. అర్జులంప్రోరణమాస్థితః కపిః.

21

ఇత్యాదే శ్రీమద్రామాయతే ఆదికావ్యే సుందరకాండే
ఏకచత్వారింశః సర్గః.

ప్ర. ఆ. సః మహాకవిః = ఆ మహామంతుడు, మహాత్మనః = మహాత్ముడైన, తస్య = అ, ఆగతివరే = తూమికి వ్రదు వైన రావణనియొక్క, మనసః = మనస్సునకు, మహత్ = గొప్ప, వ్యరీకమ్ = అప్రియమును, కృత్వా = చేసి, మహాలైః = గొప్ప లలము గల, బహుభిః = అనేకులతో, ఏకః = ఒంటరిగా, యుయుత్సుః = యుద్ధము చేయదలచుచున్నవాడై, శ్రీయా = శోభతో, జ్వలన్ = ప్రజ్వరిల్లుచు, తోరణమ్ = ముఖద్వారమును, ఆన్వితః = అశ్రయించిఉండెను.

తా. ఆ మహామంతుడు మహాత్ముడైన ఆ రావణుని మనస్సునకు ఆ విధముగా గొప్ప అప్రియమును చేసి, చాలమంది మహాలంకారులైన ఏడులతో ఒంటరిగానే యుద్ధము చేయుటకు నిశ్చయించుకొని, ఆ ఉద్కాసము తోరణము (ముఖద్వారము) దగ్గర నిలిచి ఉండెను.

21

"రాజానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవాఙ్మనమునందు
సుందరకాండలో నలుదిదియొకటవ సర్గ సమాప్తము.

అథ ద్విచత్వారింశః సర్గః

[ఎవ్వఁడో ఉద్భాసమును ధ్వంసము చేసి నట్లు రాక్షసస్త్రీలు
తేజువగా విని రావణుడు కింకరులను పంపగా హనుమంతుడు వాళ్ళను
నంహరించుట.]

మూ. తతః పక్షినినారేన వృక్షథక్లస్యనేన చ,
బధూపుస్త్రాససంక్రాంతాః సర్వే లక్ష్కానివాసినః. 1

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, పక్షినినారేన = వక్షుం ధ్వనిచేతను,
వృక్షథక్లస్యనేన చ = వృక్షములను విరచిన ధ్వనిచేతను, సర్వే = సమస్త మైన,
లక్ష్కానివాసినః = లంకలో నివసించువాడు, త్రాససంక్రాంతాః = భయముచేత
చరించినవాడు, బధూపుః = ఆయిరి.

తా. ఆప్పుడు లంకలో ఉన్నవా రందఱు వక్షుల అరపులు, వృక్షములు
విరిగిపోయి నపుడు కలిగిన ధ్వని విని భయముచేత చరించిపోయిరి. 1

మూ. విద్రుతాశ్చ భయత్రస్తా వివేదుర్మృగపక్షిణః,
రక్షసాం చ నిమిత్తాని క్రూరాణి ప్రతిపేదిరే. 2

ప్ర. అ. మృగపక్షిణః = మృగములు, వక్షులు, విద్రుతాః = పారిపోవు
చున్నవై, భయత్రస్తాః = భయముతో వ్యాకులము లై, వివేదుః = ధ్వనిచేసినవి.
రక్షసాం చ = రాక్షసులకు కూడ, క్రూరాణి = క్రూరము లైన, నిమిత్తాని =
శకునములు, ప్రతిపేదిరే = వర్చి చేరినవి.

తా. ఆ ఉద్భాసములోని మృగములు, వక్షుల భయముతో వ్యాకులము
లై పారిపోవుచు ధ్వని చేసెను. రాక్షసులకు భయనూరకము లైన శకునములు
కనబడినవి. 2

మూ. తతో గతాయాం నిద్రాయాం రాక్షసోఽవికృతావనాః,
తద్వనం దదృశురృగ్నం తం చ వీరం మహాకపిమ్. ౩.

ప్ర. త. తతో = అటుపిమ్మట, వికృతావనాః = వికృతము లైన ముఖములు గల, రాక్షసః = రాక్షసత్రిలు, నిద్రాయామ్ = నిద్ర, గతాయామ్ = పోయిన, దగుదుండగా, తగ్నమ్ = విరిగియున్న, తతో వనమ్ = ఆ వనమును, వీరమ్ = వీరు లైన, తం మహాకపిం చ = ఆ గొప్ప వానరుని, దదృశుః = చూచిరి.

తా. అప్పుడు, వికృతము లైన ముఖములు గల రాక్షసత్రిలు నిద్రనుండి మేల్కొని, విరిగిపోయి ఉన్న ఆ ఉద్యానమును, వీరు లైన ఆ వానరుమందుని చూచిరి.

మూ. స తా దృష్ట్వా మహాబాహుర్మహాసత్త్వో మహాబలిః,
చకార సుమహాద్రూపం రాక్షసీనాం భయావహమ్. 4.

ప్ర. త. మహాబాహుః = గొప్ప బాహువులు కలవాడు, మహాసత్త్వః = గొప్ప వైర్యము కలవాడు, మహాబలిః = గొప్ప బలము గలవాడు అయిన, సః = ఆ వానరుమందు, తాః = ఆ రాక్షసత్రిలను, దృష్ట్వా = చూచి, రాక్షసీనామ్ = ఆ రాక్షసత్రిలకు, భయావహమ్ = భయమును కలిగించు, సుమహత్ = చాలా పెద్ద లైన, దూపమ్ = దూపమును, చకార = చేసెను.

తా. గొప్ప బాహువులు, గొప్ప వైర్యము, గొప్ప బలము గల ఆ వానుమందుడు ఆ రాక్షసత్రిలను చూచి, వాళ్లను ఇంకను భయపెట్టుటకై, ఇంకా పెద్ద దైన ఆకారము ధరించెను.

మూ. తతస్తం గిరిసంకాశమతికాయం మహాబలిమ్,
రాక్షసోఽవానరః దృష్ట్వా ప్రవచ్ఛుర్జనకాత్మకామ్. 5.

ప్ర. త. తతః = అటుపిమ్మట, గిరిసంకాశమ్ = పర్వతముతో సమానుడూ, అతికాయమ్ = పెద్ద శరీరము కలవాడూ, మహాబలిమ్ = గొప్ప బలము కలవాడూ అయిన, తం వానరమ్ = ఆ వానరుని, దృష్ట్వా = చూచి, రాక్షసః = రాక్షసత్రిలు, వనకాత్మకామ్ = నీకును, ప్రవచ్ఛుః = అడిగిరి.

తా. ఏమ్మల అ రాక్షసస్త్రీలు, పెద్ద సీతముతో వర్తకము వలె ఉన్న మహాలక్ష్మియైన ఆ వానరుని చూచి నీతను ఇట్లు ప్రశ్నించిరి. 5

మూ. కోటయం కన్య కుతో వాయం కిం నిమిత్తమిహాగతః,
కథం త్వయా సహనేన సంవాదః కృత ఇత్యుత. 6

ప్ర. అ. ఆయమ్ = ఇతడు, కి = ఎవడు ? కన్య = ఎవరివాడు ? ఆయమ్ = ఇతడు, కుతః = ఎక్కడినుండి, కిం నిమిత్తమ్ = ఎందునిమిత్తము, ఇహ = ఇక్కడికి, అగతః = వచ్చినాడు ? ఉత = మరియు, అనేన = వినివేత, త్వయా సహ = నీతోకూడ, సంవాదః = సంభాషణము, కృతః = చేయబడినది.

తా. ఇతడు ఎవడు ? ఎవరికి సంబంధించినవాడు ? ఇతడు ఇక్కడికి ఎక్కడినుండి, ఎందుకు వచ్చినాడు ? నీతో ఈతడు ఏమి మాటలాడినాడు ? 6

మూ. అచక్ష్య నో విశాలాక్షి మా ధూతై సుతగే థయమ్,
సంవాదమనితాపాక్షే త్వయా కిం కృతవానయమ్. 7

ప్ర. అ. విశాలాక్షి = విశాలము లైన నేత్రములు కలదానాః సః = మాకు, అచక్ష్య = చెప్పుము, సుతగే = సౌభాగ్యవంతులారా, తే = నీకు, థయమ్ = థయము, మా ధూత్ = లేకపోవు గాక, అనితాపాక్షే = నల్లని నేత్రాంతములు కలదానాః ఆయమ్ = ఇతడు, త్వయా = నీతో, కిమ్ = ఏమి, సంవాదమ్ = సంవాదమును, కృతవాన్ = చేసినాడు ?

తా. సౌభాగ్యవంతులారా వైన ఓ : విశాలాక్షి, నీ నేమీ థయవతకుము, మాకు చెప్పుము, నల్లని నేత్రాంతములు గల ఓ సీతా, ఇతడు నీతో ఏమి మాటలాడినాడు ? 7

మూ. అత్రాబ్రవీత్తదా సాధ్వీ సీతా సర్వాజ్ఞసున్దరీ,
రక్షసాం భీమరూపాణాం విజ్ఞానే మమ తా గతిః. 8

ప్ర. అ. అతః = అటుఏమ్మల, సాధ్వీ = పతివ్రత, సర్వాజ్ఞసున్దరీ = అన్ని అవయవములందు సౌందర్యము గలది అయిన, సీతా = నీత, తదా = అప్పుడు, అబ్రవీత్ = పలికెను, భీమరూపాణామ్ = భయంకర మైన రూపము

గం, రాక్షసామ్ = రాక్షసులయొక్క, గరిః = జ్ఞానము, మమ = నాకు, తా = ఏది ;

తా. ఆ మాటలు విని, వర్తివరా, సకలావయవములందు సౌందర్యవర్తి అయిన సీత ఇట్లు పలికెను. "భయంకర మైన రూపము గల రాక్షసులను గూర్చి తెలుసుకొనుదుకు నాకు జ్ఞానము (శక్తి) ఎక్కడ ఉన్నది?" 8

మూ. యూయమేవాభిజానీత యోఽయం యద్వా కరిష్యతి,
అహిరేవ హ్యహేః పాదాన్ విజానాతి న సంశయః. 9

ప్ర. అ. ఆయమ్ = ఇతడు, యః = ఎవరో, యద్వా = ఏమి, కరిష్యతి = తేయగంతో, యూయమేవ = మీరే, అభిజానీత = గుర్తింతుడు. అహేః = సర్పముయొక్క. పాదాన్ = పాదములను, అహిరేవ = సర్పమే, విజానాతి = తెలుసుకొనును. సంశయః = సంశయము, న = లేదు.

తా. ఇతడు ఎవరో, ఏమి తేయ నున్నాడో మీకే తెలియవలెను. పాము పాదాలు పాముకే తెలియును కదా. ఈ విషయములో సంశయ మేమీ లేదు. 9

మూ. అహమవ్యస్య భీరాస్మి నైనం జానామి కో న్యహమ్,
వేద్మి రాక్షసమేవైనం కామరూపిణమాగతమ్. 10

ప్ర. అ. అహమేవ = నేను కూడా, అస్య = ఏనికీ, భీరా అస్మి = తయ పడుచున్నాను. ఏనమ్ = ఇతనిని గూర్చి, కో ను = ఎవ్వరో, అహమ్ = నేను, న జానామి = ఎరుగను. ఏనమ్ = ఈతనిని, అగతమ్ = వచ్చిన, కామరూపిణమ్ = కామరూపము గల, రాక్షసమేవ = రాక్షసునిగా మాత్రమే, వేద్మి = ఎరుగుదును.

తా. ఇతని చూచి నాకు కూడా భయము వేయుచున్నది. ఇత డెవరో నే నెరుగను. ఎవరో కామరూపము గల రాక్షసుడే ఇట్లు వచ్చిరా రని నేను అను కొనుచున్నాను. 10

మూ. వైరేహ్య వచనం శ్రుత్వా రాక్షసోఽవిద్రురా దిశః,
స్థిరాః కాశ్చిర్ధరాః కాశ్చిర్రావణాయ నివేదియమ్. 11

ప్ర. అ. వైదేహ్యః = నీతయొక్క. వచనమ్ = వచనమును. శ్రుత్వా = విని, రాక్షస్యః = రాక్షసస్త్రీలు. దిశః = దిక్కులను గూర్చి, ఎక్రుతాః = పారిపోయిరి. కాశ్చిత్ = కొందరు, స్థితాః = అక్కడనే ఉండిపోయిరి. కాశ్చిత్ = కొందరు. రావణాయ = రావణునికి, నివేదితుమ్ = తెలుపుటకు, గతాః = వెళ్ళిరి.

తా. కొందరు రాక్షసస్త్రీలు నీత మాటలు విని, హనుమంతునికి భయపడుదు అయీ దిక్కులకు పారిపోయిరి. కొందరు నీతను రక్షించుటకై అక్కడనే ఉండిపోయిరి. మరికొందరు ఆ విషయము రావణునకు తెప్పుటకై వెళ్ళిరి. 11

మూ. రావణస్య సమీపే తు రాక్షసోఽవికృతాననాః,
విరూపం వానరం భీమమాఖ్యాతుముపచక్రముః. 12

ప్ర. అ. వికృతాననాః = వికృతము లైన ముఖములు గల, రాక్షస్యః = రాక్షసస్త్రీలు, రావణస్య = రావణునియొక్క. సమీపే = సమీపమునందు, విరూపమ్ = విపరీత మైన రూపము గల, భీమమ్ = భయంకరు లైన, వానరమ్ = వానరుని గూర్చి, అఖ్యాతుమ్ = తెప్పుటకు, ఉపచక్రముః = ఉపక్రమించిరి.

తా. వికృత మైన ముఖము గల రాక్షసస్త్రీలు రావణునివద్దకు వెళ్ళి, అతనితో వికృత మైన రూపముతో భయంకరుడుగా ఉన్న వానరుని గూర్చి తెప్పుటకు ప్రారంభించిరి. 12

మూ. అశోకవనికామధ్యే రాజన్ భీమవపుః కపిః,
సీతయా కృతసంవాద నిష్ఠత్యమితవిక్రమః. 13

ప్ర. అ. రాజన్ = రాజా, సీతయా = సీతతో, కృతసంవాదః = చేయబడిన సంభాషణము గల, భీమవపుః = భయంకర మైన శరీరము గల, అమిత విక్రమః = పాటి లేని పరాక్రమము గల, కపిః = వానరుడు, అశోకవనికామధ్యే = అశోకవనమధ్యమునందు, తిష్ఠతి = ఉన్నాడు.

తా. మహారాజా! భయంకర మైన శరీరము, అమిత మైన పరాక్రమము గల ఒక వానరుడు అశోకవనమధ్యలో ఉన్నాడు. అతడు సీతతో సంభాషణము చేసినాడు. 13

మూ. స చ సా జానతి సీతా హరిం హరిణలోచనా,
అస్మాదిర్భహరా పృష్ఠా నివేదయితుమిచ్ఛతి. 14

ప్ర. అ. హరిజలోరనా = లేడి వంటి నేత్రములు కలదీ, జానకీ = జనకుని పుత్రీ అయిన, సీతా = సీత, అస్మాది = మాచేత, విమలా = అనేకవిధములుగా, వృష్టా = అడగబడినను, తమ్ = అతనిని గూర్చి, నివేదయితుమ్ = తెలుపుటకు, న ఇచ్చరి = ఇష్టపడుటలేదు.

తా. లేడి నేత్రముల వంటి నేత్రములు గల, జనకనందిని యైన సీత, మేమెంత అడిగినను అతనిని గూర్చి చెప్పుటలేదు. 14

మూ. వాసవస్య భవేద్దూతో దూతో వైశ్రవణస్య వా,
ప్రేషితో వాపి రామేణ సీతాన్వేషణకాక్షయా. 15

ప్ర. అ. వాసవస్య = దేవేంద్రునియొక్క, దూతః = దూతగాని, వైశ్రవణస్య = కులేరునియొక్క, దూతో వా = దూత గాని, సీతాన్వేషణకాక్షయా = సీతను అన్వేషించుటయందు కోరికచేత, రామేణ = రామునిచేత, ప్రేషితో వాపి = పంపబడిన దూత గాని, భవేత్ = అయి ఉండును.

తా. అతడు దేవేంద్రుని దూత గాని, కులేరుని దూత గాని, సీతను వెదకుటకై రాముడు పంపిన దూత గాని అయి ఉండును. 15

మూ. లేన త్వద్భుతదూపేణ యత్రత్రవ మనోహరమ్,
నానామృగగణాకీర్ణం ప్రమృష్టం ప్రమదావనమ్. 16

ప్ర. అ. అద్భుతదూపేణ = అశ్రుర్యకర మైన దూపము గల, లేన = చానిదీత, మనోహరమ్ = మనోహర మైనదీ, నానామృగగణాకీర్ణమ్ = అనేక విధములైన మృగసముదాయములతో వ్యాప్తమూ అయిన, యత్ = ఏ, తవ = నీయొక్క, ప్రమదావనమ్ = ఉద్యానవన మున్నదో, అది, ప్రమృష్టమ్ = తుడిచి పెట్టివేయబడినది.

తా. అశ్రుర్యకర మైన దూపము గల అతడు, మనోహరమూ, అనేక విధములైన మృగములతోను వృక్షలతోను నిండినదీ అయిన నీ ఉద్యానవనమును తుడిచిపెట్టివేసినాడు. 16

మూ. న తత్ర కశ్చిదుద్దేశో యస్తేన న వినాశితః,
యత్ర సా జానకీ సీతా న లేన న వినాశితః. 17

ప్ర. అ. తేన = వానిచేత, యు = ఏది, న వివాళితః = నశింపజేయబడలేదో, అట్టి, ఉద్దేశః = ప్రదేశము, తత్ర = అక్కడ, కర్పిత్ = ఏదీ, న = లేదు. సా = ఆ, జానకి = జనకుని కుమార్తె యైన, సీతా = సీత, యత్ర = ఎక్కడ ఉన్నదో, సః = అది, తేన = అతనిచేత, న వివాళితః = నశింపజేయబడలేదు.

తా. ఆ ఉద్యానములో అతడు నశింపజేయని ప్రదేశ మేదీ లేదు. సీత ఎక్కడ కూర్చుండునో ఆ ప్రదేశమును మాత్రము అతడు నశింపజేయలేదు. 17

మూ. జానకీరక్షణార్థం వా శ్రమాద్యా నోపలభ్యతే,
అథవా కః శ్రమస్తస్య సైవ తేనాభిరక్షితా. 18

ప్ర. అ. జానకీరక్షణార్థం వా = జానకిని రక్షించుటకొరకో, శ్రమాద్యా = శ్రమవలననో, నోపలభ్యతే = తెలియుటలేదు. అథవా = లేదా, తస్య = అతనికి, శ్రమః = శ్రమ, కః = ఏమిటి, తేన = వానిచేత, సైవ = అమెయే, అభిరక్షితా = రక్షింపబడినది.

తా. అతడు జానకిని రక్షించుటకై ఆ ప్రదేశమును నశింపజేయకుండా విడచినాడో శ్రమవలన అట్లు చేసినాడో తెలియదు. లేదా. అతనికి శ్రమ ఏమిటి, జానకిని రక్షించుటకే అత డట్లు చేసినాడు. 18

మూ. చారువల్లవపుష్పార్థ్యం యం సీతా స్వయమాస్థితా,
ప్రవృద్ధః శింశుపావృక్షః స చ తేనాభిరక్షితః. 19

ప్ర. అ. సీతా = సీత, చారువల్లవపుష్పార్థ్యమ్ = అంద మైన చిగుళ్ళతోను పుష్పములతోను నిండిన, యమ్ = దేనిని, స్వయమ్ = స్వయముగా, ఆస్థితా = ఆశ్రయించినదో, సః = ఆ, ప్రవృద్ధః = పెరిగిన, శింశుపావృక్షః = శింశుపావృక్షము, తేన = అతనిచేత, అభిరక్షితః = రక్షింపబడినది.

తా. అంద మైన చిగుళ్ళతోను, పుష్పములతోను నిండి ఉన్న ఏ శింశుపావృక్షమును సీత స్వయముగా ఆశ్రయించినదో, దానిని అతడు తగ్గుము చేయలేదు. 19

మూ. తస్యోగ్రరూపస్యోగ్రం త్వం దణ్డమాజ్ఞాతుమర్హసి,
సీతా సంభాషితా యేన తద్వనం చ వివాళితమ్. 20

ప్ర. అ. యేస = ఏ వానరునిచేత, నీతా = నీత, సంబాషితా = బాషించుచుండినచో, తత్ వనం త = ఆ వనము కూడ, నివాళితమ్ = నళింపజేయుచుండినచో, తస్య = ఆ, ఉగ్రదూతస్య = భయంకర మైన దూతము గల వానరునకు, త్వమ్ = నీవు, ఉగ్రమ్ = భయంకర మైన, దణ్డమ్ = దండమును, అత్థాతుమ్ = విధింపుటకు, అర్హసి = తగితిచ్చావు.

తా. నీతలో మాటలాడి, ఆ వనమును నళింపజేసిన, భయంకరాకారుడైన ఆ వానరునకు నీవు, భయంకర మైన దండమును విధింపుము. 20

మూ. మనఃపరిగృహీతాం తాం తవ రక్షోగణేశ్వర,
కః సీతామభిభాషేత యో న స్యాత్త్యక్తజీవితః. 21

ప్ర. అ. రక్షోగణేశ్వర = రాక్షససముదాయమునకు ప్రభువాః తవ = నీయొక్క, మనః పరిగృహీతామ్ = మనస్సుచేత పరిగ్రహింపబడిన, తాం సీతామ్ = ఆ సీతను గూర్చి, యః = ఎవడు, త్యక్తజీవితః = విడువబడిన జీవితము కలవాడు, న స్యాత్ = కాదో, అర్థి, కః = ఎవడు, అభిభాషేత = బాషణము చేయును.

తా. ఓ రాక్షసరాజాః తన జీవితమును విడచుటకు సిద్ధముగా ఉన్నవాడు తప్ప ను రెవ్వ డైనా, నీవు మనస్సుతో స్వీకరించిన సీతలో మాట్లాడునా? 21

మూ. రాక్షసీనాం వచః శ్రుత్వా రావణో రాక్షసేశ్వరః,
హరాగ్నిరివ జ్వాలం కోవసంవర్తితేక్షణః. 22

ప్ర. అ. రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసప్రభు వైన, రావణః = రావణుడు, రాక్షసీనామ్ = రాక్షసస్త్రీయొక్క, వచః = వచనమును, శ్రుత్వా = విని, కోవ సంవర్తితేక్షణః = కోవముచేత ద్రిప్పుచుండిన నేత్రములు కలవారై, హరాగ్నిరివ = హోమముచేయుచుండిన అగ్ని వలె, జ్వాలం = మండిపడెను.

తా. రాక్షసరాజైన రావణుడు, రాక్షసస్త్రీల మాటలు వినగానే, కోవముతో నేత్రములు పెద్దవిగా తేసి హోమము చేసిన అగ్ని వలె, మండిపడెను. 22

మూ. తస్య క్రుద్ధస్య నేత్రాభ్యాం ప్రాపతన్నస్రదిన్దవః,
దీప్తాభ్యామివ దీపాభ్యాం సార్పిషః స్నేహదిన్దవః. 23

ప్ర. అ. క్రుద్ధస్య = కోపించిన, తస్య = ఆతనియొక్క, నేత్రాభ్యామ్ = నేత్రములనుండి, దీప్తాభ్యామ్ = ప్రజ్వలించుచున్న, దీపాభ్యామ్ = దీపములనుండి, సార్విషః = భూలంతో కూడిన, స్నేహాదిస్తవః ఇవ = లైలించువులు వలె, ఆస్రదిస్తవః = కన్నీటి లించువులు, ప్రావతన్ = వడినవి.

రా. కోపించిన ఆతని నేత్రములనుండి, మండుచున్న దీపములనుండి మంటతో కూడిన లైలించువులు వడి నట్లు, కన్నీటి లించువులు, రాలెను. 23.

మూ. ఆత్మనః సదృశాన్ కూరాన్ కింకరాన్నామ రాక్షసాన్,
వ్యాధిరేశ మహారేజా నిగ్రహార్థం హనూమతః. 24

ప్ర. అ. మహారేజాః = గొప్ప, లేజస్సు గల ఆ రావణుడు, హనూమతః = హనుమంతునియొక్క, నిగ్రహార్థమ్ = నిగ్రహించుటకొరకు, ఆత్మనః = తనకు, సదృశాన్ = తగిన, కూరాన్ = కూరు లైన, కింకరాన్నామ్ = కింకరు లను పేరు గల, రాక్షసాన్ = రాక్షసులను, వ్యాధిరేశ = ఆత్మాపించెను.

రా. గొప్ప లేజస్సు గల ఆ రావణుడు, హనుమంతుని పట్టుకొనుటకు, తనతో సమాను లైన, కూరు లైన కింకరు లను పేరు గల రాక్షసులను వంపెను.

మూ. లేషామశీతిసాహస్రం కింకరాణాం తరస్వినామ్,
నిర్యయర్చవనా తస్మాత్కూటముద్గరపాణయః. 25

మహోదరా మహారంష్ట్రా హైరరూపా మహాబలాః,
యుద్ధాభిమనసః సర్వే హనుమద్గ్రహణోద్యతాః. 26

ప్ర. అ. తరస్వినామ్ = బంపంతు లైన, లేషాం కింకరాణామ్ = ఆ కింకరులయొక్క, అశీతిసాహస్రమ్ = ఎనిమై వేలను, (ఆత్మాపించెను), మహోదరాః = పెద్ద ఉదరములు కలవాడూ, మహారంష్ట్రాః = పెద్ద కోరలు కలవాడూ, హైరరూపాః = భయంకరము లైన అకారములు కలవాడూ, మహాబలాః = గొప్ప బలము కలవాడూ, యుద్ధాభిమనసః = యుద్ధము చేయుటయందు ఆసక్తి కలవాడూ అయిన, సర్వే = అందరూ, కూటముద్గరపాణయః = కూటములు ముద్గరములు హస్తములందు కలవారై, హనుమద్గ్రహణోద్యతాః = హనుమంతుని పట్టు

కొనుటలో ఆసక్తి కలవారై, తస్మాత్ = అ, భవనాత్ = గృహమునుండి, నిర్ణయః = యలుదేరిరి.

తా. బంధంతు లైన ఎనలైవేలమంది కింకరులను ఆజ్ఞాపించెను. పెద్ద పెద్ద ఉదరములూ పొడ వైన కోరలూ, భయంకర మైన ఆకారములు గల ఆ మహాబంధాలు లైన కింకరు లందరూ కూటములు, ముద్గరములు అను ఆయుధములు ధరించి, యుద్ధము చేయవలె నను ఉత్సాహముతో, హనుమంతుని పట్టుకొనుటకై ఆ గృహమునుండి వెడలిరి.

మూ. తే కపీన్ద్రం సమాసాద్య తోరణస్థమవస్థితమ్,

అభిషేతుర్మహావేగాః పతన్తా ఇవ పావకమ్.

27

ప్ర. అ. తే = వారు, తోరణస్థమ్ = ముఖద్వారమునం దున్న, అవస్థితమ్ = స్థిరముగా నించి ఉన్న, కపీన్ద్రమ్ = హనుమంతుని, సమాసాద్య = సమీపించి, మహావేగాః = గొప్ప వేగము గలవారై, పతన్తాః = మిదతలు, పావకమ్ ఇవ = అగ్నినిగూర్చి వలె, అభిషేతుః = ఎదురుగా వెళ్ళిరి.

తా. ఆ కింకరులు, ముఖద్వారము దగ్గర స్థిరముగా నించి ఉన్న ఆ హనుమంతునిదగ్గరకు వెరి, మిదతలు అగ్ని వైపు ఎగిరి పట్టు, అతనిమీదికి అరి వేగముగా వెళ్ళిరి.

27

మూ. తే గదాభిర్విచిత్రాభిః పరిమైః కాఞ్చనాజ్ఞరైః,

అజమ్బుద్వానరశ్రేష్ఠం శరైశ్చాదిత్యసన్నితైః.

28

ప్ర. అ. తే = వారు, విచిత్రాభిః = విచిత్రము లైన, గదాభిః = గదలతోను, కాఞ్చనాజ్ఞరైః = రంగారు కట్టు గల, పరిమైః = పరిమలతోను, అదిత్యసన్నితైః = సూర్యునితో సమానము లైన, శరైశ్చ = బాణములతోను, వానరశ్రేష్ఠమ్ = వానరశ్రేష్ఠు లైన హనుమంతుని, అజమ్బుః = కొట్టిరి.

తా. ఆ కింకరులు అనేకవిధము లైన గదలతోను, రంగారు కట్టు గల పరిమలతోను, సూర్యుని వలె మెరయుచున్న బాణములతోను హనుమంతుని కొట్టిరి.

28

మూ. ముద్గరైః పట్టిసైః కూలైః ప్రాసతోమరశక్తిభిః,

పరివార్య హనుమంతం సహస్ర తస్మత్ప్రళాః.

29

ప్ర. అ. ముద్గరై = ముద్గరములతోను, వద్దిసై = వద్దిసములతోను, కూర్తి = కూరములతోను, ప్రాసతోమరళక్కిరి = ప్రాసలతోను, తోమరములతోను, శక్తులతోను, సహసా = శ్రమముగా, హనుమంతమ్ = హనుమంతుని, పరివార్య = చుట్టుముట్టి, అగ్రతః = అతని ఎదుట, తస్యః = నిందిరి.

తా. ఆ కింకరులు ముద్గరములు, వద్దిసములు, కూరములు, ప్రాసలు, తోమరములు, శక్తులు ధరించి, వెంటనే హనుమంతుని చుట్టు ముట్టి, అతని ఎదుట నిందిరి. 29

మూ. హనుమానపి లేజస్వీ శ్రీమాన్పర్వతసన్నిభః,
ఓరావావిర్య లాఙ్గాలం ననాద చ మహాస్వనమ్. 30

ప్ర. అ. లేజస్వీ = లేజస్సు గలవాడు, శ్రీమాన్ = శోభాయుక్తుడు, పర్వత సన్నిభః = పర్వతముతో సమానుడు అయిన, హనుమానపి = హనుమంతుడు కూడ, లాఙ్గాలమ్ = లోకను, ఓరా = వేంపై, అవిర్య = కొట్టి, మహాస్వనమ్ = గొప్ప ధ్వని కలుగు నట్లుగా, ననాద చ = ధ్వని చేసెను.

తా. గొప్ప లేజస్సు, శోభా గల, పర్వతసమానుడైన హనుమంతుడు కూడ వాళ్లను చూడగానే లోక వేంపై వేసి కొట్టి గొప్ప శబ్దము కలుగు నట్లు ధ్వని చేసెను. 30

మూ. స తూర్వ్యా సుమహాకాయో హనుమాన్ మారుతాత్మకః,
రృష్టమాస్సోటియామాస లక్ష్మీం శబ్దేన పూరయన్. 31

ప్ర. అ. మారుతాత్మకః = వాయుపుత్రుడైన, స. హనుమాన్ = ఆ హనుమంతుడు, సుమహాకాయః = చాల పెద్ద దేహము కలవాడుగా, తూర్వ్యా = అయి, శబ్దేన = శబ్దముచేత, లక్ష్మీమ్ = లంకను, పూరయన్ = నింపుచు, రృష్టమ్ = గట్టిగా, అస్సోటియామాస = బల్బలు చరిసెను.

తా. వాయుపుత్రుడైన హనుమంతుడు దేహము చాల పెద్దదిగా పెంచి, లంకావట్టిల మంశా మాడుమోగే టట్లు బల్బలు చరిసెను. 31

మూ. తస్మాస్సోటితశబ్దేన మహతా సానునాదినా,
పేతుర్విహగ్నా గగనాదుర్వైశ్చేదమమోషయత్. 32

ప్ర. అ. సానునాదినా = ప్రతిధ్వనితో కూడిన, మహతా = గొప్ప దైన, రన్య = ఆ హనుమంతునియొక్క, అస్పృశితశబ్దేన = బల్బులు చరచిన చప్పుడు చేత, విహ్వలాః = వత్తులు, గగనాత్ = ఆకాశమునుండి, పేతుః = పడిపోయినవి. ఉచ్చైః = గట్టిగా, ఇరమ్ = దీనిని, అహోషయత్ ర = హెచ్చించెను కూడ.

రా. ప్రతిధ్వని కలుగు నట్లుగా హనుమంతుడు బల్బులు చరచి చేసిన ఆ ధ్వనికి వత్తులు రాలి క్రింద పడిపోయెను. హనుమంతు డీ విధముగా, బిగ్గరగా, హెచ్చజము కూడ చేసెను. 32

మూ. జయత్యతిబలో రామో లక్ష్మణశ్చ మహాబలా,
రాజా జయతి సుగ్రీవో రామవేదాబిపాలితః. 33

ప్ర. ఆ. అతిబలః = అత్యధిక మైన బలము గల. రామః = రాముడు, జయతి = సర్వోత్కర్షగా ఉన్నాడు, మహాబలః = గొప్ప బలము గల, లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణుడు కూడ, సర్వోత్కర్షగా ఉన్నాడు. రామవేద = రామునిచేత, అను పాలితః = పాలింపబడిన, రాజా = రా జైన, సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు, జయతి = సర్వోత్కర్షగా ఉన్నాడు.

రా. రోకాతీత మైన బలము గల రాముడు సర్వోత్కర్షగా ఉన్నాడు. మహాబలారి యైన లక్ష్మణుడు. రామునిచేత పాలింపబడిన సుగ్రీవమహారాజా కూడ సర్వోత్కర్షగా ఉన్నాడు. 33

మూ. దాసోఽహం కోసలేన్ద్రస్య రామస్యాక్లిష్టకర్మణః,
హనుమాన్ శత్రునైన్యానాం నిహంతా మారురాత్మజః. 34

ప్ర. ఆ. శత్రునైన్యానామ్ = శత్రు నైన్యములను, నిహంతా = సంహరింపకు దను, మారురాత్మజః = వాయుపుత్రు డను, హనుమాన్ = హనుమంతు డను పేరు గలవాడను అయిన, అహమ్ = నేను, కోసలేన్ద్రస్య = కోసలదేశరాజా, అక్లిష్ట కర్మణః = శ్రమవధకుండా వస్తులు సాధించువాడూ అయిన, రామస్య = రాముని యొక్క, రాసః = దాసుడను.

రా. శత్రువులనైన్యములను సంహరింపగలవాడను, వాయుపుత్రుడను అయిన నా పేరు హనుమంతుడు. నేను శ్రమవధకుండా కార్యములను సాధింప సమర్థుడైన కోసలాధిపతి యైన రాముని దాసుడను. 34

మూ. న రావణసహస్రం మే యుద్ధే వ్రతిబలం తవేర్,

శిలాదిస్తు ప్రహరతః పాదపైశ్య సహస్రకః.

35

ప్ర. అ. సహస్రకః=వేల కొలది, శిలాదిః=శిలలతోను, పాదపైశ్య=వృక్షములతోను, ప్రహరతః=కొట్టుచున్న, మే=నాకు, యుద్ధే=యుద్ధమునందు, రావణసహస్రమ్ = రావణులయొక్క సహస్రము కూడ, వ్రతిబలమ్ = ఎదుట నిలువగల బలము కలది, న తవేర్=కాశాందు.

తా. నేను వేలకొలది శిలలు, వృక్షములు ప్రయోగించుచు యుద్ధము చేయుచున్నప్పుడు వెయ్యిమంది రావణులు కూడ యుద్ధరంగములో నా ఎదుట నిలవజాలరు.

35

మూ. అర్థయిత్యా పురీం లక్ష్మామభివాద్య చ మైథిరీమ్,

సమృద్ధార్థో గమిష్యామి మిషతాం సర్వరక్షసామ్.

36

ప్ర. అ. సర్వరక్షసామ్=సమస్త మైన రాక్షసులు, మిషతామ్ = చూచుచుండగా, లక్ష్మాం పురీమ్=లంకాపట్టణమును, అర్థయిత్యా=వీడించి, మైథిరీమ్=సీతను, అభివాద్య చ = నమస్కరించి, సమృద్ధార్థః = పూర్తి చేసికొనబడిన తార్కము కలవాడనై, గమిష్యామి=దిరిగి వెళ్లగలను.

తా. రాక్షసు లందరూ చూచుచుండగానే నేను లంకాపట్టణమును వీడించి, సీతకు నమస్కరించి, నే వచ్చిన వని పూర్తి చేసికొని వెళ్లగలను.

36

మూ. తన్య సన్నాదశబ్దేన తేభవన్యయశజ్జితాః,

దదృశుశ్చ హనూమన్తం సన్ధ్యామేఘమివోన్నతమ్.

37

ప్ర. అ. తే=వారు, తన్య=ఆ హనుమంతునియొక్క, సంనాదశబ్దేన=గొప్ప ఆరపుం ధ్వనిచేత, తయశజ్జితాః=తయముచేత శంకితు లై, అభవన్=అయిరి. సన్ధ్యామేఘమివ = సంధ్యాకాలమేఘము వలె, ఉన్నతమ్=ఎత్తైన, హనూమన్తమ్=హనుమంతుని, దదృశుశ్చ=చూచిరి కూడ.

తా. ఆ కింకరులు హనుమంతుడు దిగ్గజగా ఆరచుటచేత కలిగిన ఆ శబ్దమును విని భయభ్రాంతు లై, సంధ్యాకాలమేఘము వలె ఉన్నటుడుగా ఉన్న ఆ హనుమంతుని చూచిరి.

37

మూ. స్వామిసందేశనిశ్చిత్తా న్తతస్తే సర్వరాక్షసాః.

చిత్రైః ప్రహరణైర్భీమైరభిపేతు న్తతస్తతః.

38

ప్ర. అ. తతః=అటు పిమ్మట, తే=ఆ, రాక్షసాః=రాక్షసులు, స్వామి
సందేశనిశ్చిత్తాః = ప్రభువు ఆజ్ఞవేత శంక లేని వారై, తతస్తతః=ఆ యా
వైపునుండి, భీమైః=భయంకరము లైన, చిత్రైః=నిర్దిష్టము లైన, ప్రహరణైః
=ఆయుధములతో, కపీమ్=హనుమంతుని గూర్చి, అభిపేతుః=ఎదురుగా వచ్చి
వదిరి.

తా. తమ ప్రభువు ఆజ్ఞాపించుటచే ఇంక ఆ రాక్షసులు శంక విడచి,
భయంకరము లైన అనేకవిధము లైన ఆయుధములతో ఆ హనుమంతునిపీదకు
వెళ్ళిరి.

38

మూ. స తైః పరివృతః కూరైః సర్వతః సమహారిః.

అససాదాయసం భీమం పరిమం తోరణాశ్రితమ్

39

ప్ర. అ. స మహారిః = గొప్ప లంఘనముతో కూడిన, సః = ఆ హను
మంతుడు, కూరైః=కూరు లైన, తైః=ఆ రాక్షసులచేత, సర్వతః=నలు వైపులా,
పరివృతః=చుట్టరికినవాడై, తోరణాశ్రితమ్ = ముఖద్వారమును ఆశ్రయించి
ఉన్న, భీమమ్=భయంకర మైన, అయసమ్=ఇనుప దైన, పరిమమ్=పరిమను
(పెద్దగడియ), అససాద=పొందెను.

తా. కూరు లైన ఆ రాక్షసు లందరూ చుట్టుముట్టగానే, మహాలంఘన
యైన హనుమంతుడు ముఖద్వారమున కున్న భయంకర మైన ఇనుప గడియను
సమీపించెను.

39

మూ. స తం పరిమమాదాయ జమాన రజనీచరాన్,

స పన్నగమివాదాయ స్ఫురన్తం వినతాసుతః,

40

విచలరామృతే వీరః పరిగృహ్య చ మారుతిః.

ప్ర. అ. సః = హనుమంతుడు, తం పరిమమ్=ఆ పరిమను, ఆదాయ
=గ్రహించి, రజనీచరాన్=రాక్షసులను, జమాన=తంపెను, వీరః=వీరు లైన,
సః మారుతిః = ఆ హనుమంతుడు, వినతాసుతః=గరుత్మంతుడు, స్ఫురన్తమ్=

కడలుచున్న, వన్నగమ్ = సర్పమును, అరాయేవ = గ్రహించి పఠె, వరిగృహ్య
= ఆ వరిమను గ్రహించి, అప్పులే = అకాళమునందు, విచరార = సంపరించెను.

తా. వీరు దైవ ఆ హనుమంతుడు ఆ వరిమను గ్రహించి రాక్షసులను
చంపెను. కొట్టుకొనుచున్న మహాసర్పమును వంజాలో వట్ట గరుత్మంతుడు అకా
ళములో తిరిగి నట్లు ఆ వరిమను దేతిలో వట్టుకొని అకాళములో తిరిగెను. 40

మూ. స హర్వా రాక్షసాన్వీరాన్ కింకరాన్మారురాత్మజః. 41
యుద్ధాకాక్షీ పునర్వీరస్సోరణం సముపాశ్రితః.

ప్ర. ఆ. వీరః = వీరుదైవ, సః మారురాత్మజః = ఆ హనుమంతుడు,
వీరాన్ = వీరు లైన, కింకరాన్ = కింకరు లను పేరు గల, రాక్షసాన్ = రాక్షసు
లను, హర్వా = చంపి, పునః = మరల, యుద్ధాకాక్షీ = యుద్ధమును కోరుచున్న వా
డై, తోరణమ్ = ముఖద్వారమును, సముపాశ్రితః = ఆశ్రయించివాడు.

తా. మహావీరు దైవ ఆ హనుమంతుడు కింకరు లను పేరు లైన ఆ రాక్ష
సులను చంపి, కింకరు యుద్ధము చేయుటకై సన్నుడు డై, మరల ఆ ముఖ
ద్వారము దగ్గరనే నించెను. 41

మూ. తత న్నస్మాద్భయాన్ముక్తాః కలిచిత్రత్ర రాక్షసాః. 42
నిహతాన్ కింకరాన్ సర్వాన్రావణాయ స్యవేదయన్.

ప్ర. ఆ. తతః = అటు ఏమ్మట, త్రత్ర = అక్కడ, తస్మాత్ = ఆ,
తయాత్ = దయమునుండి, ముక్తాః = విముక్తు లైన, కలి చిత్ = కొందరు,
రాక్షసాః = రాక్షసులు, సర్వాన్ = సమస్త మైన, కింకరాన్ = కింకరులను,
నిహతాన్ = చంపబడినవారినిగా, రావణాయ = రావణునకు, స్యవేదయన్ =
తెలిపిరి.

తా. అక్కడ ఆ దయమునుండి ఎట్లో తప్పించుకొన్న కొందరు రాక్ష
సులు రావణుని దగ్గరకు వెళ్ళి కింకరు లందరూ చంపబడి నట్లు తెలిపిరి. 42

మూ. స రాక్షసానాం నిహతం మహద్భయం
నిశమ్య రాజా పరివృత్తకోచనః,
సమాదిదేశావ్రతిమం పరాక్రమే
ప్రహస్తుత్రతం నమరే సుదుర్జయమ్.

**ఇత్యాదౌ శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సుందరకాండే
ద్వితీయోఽశ్వాసః సర్గః.**

ప్ర. ఆ. స॥ = ఆ, రాజా = రావణుడు, రాక్షసానామ్ = రాక్షసులయొక్క, మహర్ = గొప్ప రైన, బంధు = నైస్యమును, నిహరమ్ = చంపబడినదానినిగా, నిశమ్య = విని, పరివృత్తలోచనా = త్రివృత్తిని నేత్రములు కలవారై, పరాక్రమే = పరాక్రమమునందు, అప్రతిమమ్ = సాటి లేనివాడూ, సమరే = యుద్ధమునందు, సుదుర్దయమ్ = జయించుటకు శక్యము కానివాడూ అయిన, వ్రహ్మస్తపుత్రమ్ = వ్రహ్మస్తుని కుమారుని, సమాదిదేశ = అజ్ఞాపించెను.

తా. రాక్షసుం ఆ పెద్ద సేన చంపబడి నట్లు విన్న రావణుడు, కోపముతో కళ్లు త్రిప్పుచు, పరాక్రమముతో సాటిలేనివాడూ యుద్ధములో జయింప శక్యము కానివాడూ అయిన వ్రహ్మస్తపుత్రుని, యుద్ధమునకు వెళ్ల మని అజ్ఞాపించెను. 43

"కాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
సూందరకాండలో నలుబదిరెండవ సర్గ సమాప్తము.

అథ త్రివత్సారింశః సర్గః

[హనుమంతుడు చైత్యప్రాసాదమును భవంసము చేసి దాని రక్షకు
లను వధింపుట]

మూ. తతః స కింకరాన్ హత్వా హనుమాన్ ద్యానమాస్థితః,
వనం భగ్నం మయా చైత్యప్రాసాదో న వినాశితః. 1

తస్మాత్ప్రాసాదమద్యైవమిమం విధ్వంసయామ్యహమ్,
ఇతి సంచిన్త్య హనుమాన్ మనసా దర్శయన్ బలిమ్. 2

చైత్యప్రాసాదముత్థ్వత్య మేదుశ్చల్లమివోన్నతమ్,
అరురోహ హరిశ్రేష్ఠో హనుమాన్ మారుతాత్మజః. 3

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, సః హనుమాన్ = ఆ హనుమంతుడు, కింకరాన్ = కింకరులను, హత్వా = చంపి, ద్యానమ్ = ఆలోచనను, అస్థితః = అవలంబించెను (పొందెను). మయా = నాచేత, వనమ్ = వనము, భగ్నమ్ = విరగగొట్టబడినది. చైత్యప్రాసాదః = వనమధ్యమునం దున్న భవనము, న వినాశితః = సంపదేయంకరేడు. తస్మాత్ = ఆ కారణమువలన, అద్యః = ఇప్పుడు, అహమ్ = నేను, బలిమ్ = ఈ. ప్రాసాదమ్ = ప్రాసాదమును, ఏవమ్ = ఇట్లే, విధ్వంసయామి = సంపదేసెదను. హరిశ్రేష్ఠః = వానరులలో శ్రేష్ఠుడు, మారుతాత్మజః = వాయుపుత్రుడు, హనుమాన్ = విశిష్ట మైన గర్భము గలవాడు అయిన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, మనసా = మనస్సుతో, ఇతి = ఇట్లు, సంచిన్త్య = ఆలోచించి, బలిమ్ = బలిమును, దర్శయన్ = చూపుచు, మేదుశ్చల్లమివ = మేఘ పర్యతళిఖరము వలె. ఉన్నతమ్ = ఉన్నత మైన, చైత్యప్రాసాదమ్ = ఉద్ధాన వనమధ్యమునం దున్న ప్రాసాదమును గూర్చి, ఉత్పత్యః = ఎగిరి, అరురోహ = ఎక్కెను.

తా. కింకరులను చంపిన పిమ్మట, హనుమంతు డీ విధముగా ఆలోచించెను. “నేను ఉద్యానవనమును విరిచివేసినాను కాని ఈ చైత్యప్రాసాదమును నశింపజేయలేదు. అందుచే దీనిని ఇప్పుడే నశింపజేసెదను.” వానరశ్రేష్ఠుడు, వాయుపుత్రుడు అయిన హనుమంతుడు మనస్సుతో ఈ విధముగా ఆలోచించుచు

“[హనుమంతుడు చైత్యప్రాసాదమును ధ్వంసము చేసేదాని రక్షకులను వధించుట]

మూ. తతః స కింకరాన్ హత్వా హనుమాన్ ద్యానమాస్థితః,
వనం భగ్నం మయా చైత్యప్రాసాదో న వినాశితః. 1

తస్మాత్ప్రాసాదమద్యైవమిమం విధ్వంసయామ్యహమ్,
ఇతి సందిన్య హనుమాన్ మనసా దర్శయన్ బలిమ్. 2

చైత్యప్రాసాదముత్థ్వత్య మేదుశ్చల్లమిహోన్నతమ్,
అరురోహ హరిశ్రేష్ఠో హనుమాన్ మారుతాత్మజః. 3

[ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, సః హనుమాన్ = ఆ హనుమంతుడు, కింకరాన్ = కింకరులను, హత్వా = చంపి, ద్యానమ్ = ఆలోచనను, అస్థితః = అవలంబించెను (పొందెను). మయా = నాచేత, వనమ్ = వనము, భగ్నమ్ = విరగగొట్టబడినది. చైత్యప్రాసాదః = వనమధ్యమునం దున్న భవనము, న వినాశితః = నశింపజేయలేదు. తస్మాత్ = ఆ కారణమువలన, అద్యః = ఇప్పుడు, అహమ్ = నేను, ఇమమ్ = ఈ. ప్రాసాదమ్ = ప్రాసాదమును, ఏవమ్ = ఇట్లే, విధ్వంసయామి = నశింపజేసెదను. హరిశ్రేష్ఠః = వానరులలో శ్రేష్ఠుడు, మారుతాత్మజః = వాయుపుత్రుడు, హనుమాన్ = విశిష్ట మైన గర్భము గలవాడు అయిన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, మనసా = మనస్సుతో, ఇతి = ఇట్లు, సందిన్య = ఆలోచించి, బలిమ్ = బలిమును, దర్శయన్ = చూపుచు, మేదుశ్చల్లమివ = మేదుపర్యతళిఖరము వలె. ఉన్నతమ్ = ఉన్నత మైన, చైత్యప్రాసాదమ్ = ఉద్యానవనమధ్యమునం దున్న ప్రాసాదమును గూర్చి, ఉత్పత్యః = ఎగిరి, అరురోహ = ఎక్కెను.

ప్ర. అ. స. మారుతాత్మకః = ఆ హనుమంతుడు, ప్రతాపాత్ = ప్రభావము వలన, సుమహాకాయః = రాం పెద్ద శరీరము కలవాడు, తూత్యా = అయి, శబ్దేన = శబ్దముచేత, లబ్ధామ్ = లంకను, పూరయన్ = నింపుచు, ర్భవ్యమ్ = గట్టిగా, అస్సోటితహమాన = అబ్బలు చరచెను.

తా. ఆ హనుమంతుడు, ప్రభావముచేత తన శరీరమును రాం పెద్దదిగా పెంచి, లంకావట్టిక మంతా శబ్దముతో నిండిపోవు నట్లు, గట్టిగా అబ్బలు చర చెను.

మూ. తస్యాస్సోటితశబ్దేన మహతా శ్రోత్రపూతినా,
పేతుర్విహజ్జమాన్తత్ర చైత్యపాలాశ్చ మోహితాః. 7

ప్ర. అ. తస్య = హనుమంతునియొక్క, శ్రోత్రపూతినా = చెవులను పీడించు, మహతా = గొప్ప దైన, అస్సోటితశబ్దేన = అబ్బలు చరచిన శబ్దము చేత, తత్ర = అక్కడ, విహజ్జమాః = వక్షులు, పేతుః = పడిపోయినవి. చైత్య పాలాశ్చ = ఆ చైత్యమును రక్షించువాడు కూడ, మోహితాః = మోహము చెందిరి.

తా. చెవులను పీడించు నట్లు హనుమంతుడు చేసిన ఆ గొప్ప అబ్బలు చరచిన ర్వనిచేత, అక్కడ వక్షులు అకాశమునుండి రాలి పడిపోయెను. చైత్య దక్షకులు కూడ మూర్ఛపోయిరి.

మూ. అస్త్రవిజ్ఞయతాం రామో లక్ష్మణశ్చ మహాబలా,
రాజా జయతి సుగ్రీవో రామవేణాధిపాలితః. 8

రాసోఽహం కోసలేన్ద్రస్య రామస్యాక్లిష్టకర్మణః,
హనుమాన్ శత్రునైన్యానాం నిహంతా మారుతాత్మకః. 9

న రావణసహస్రం మే యుద్ధే ప్రతింలం భవేత్,
లిలతిస్తు ప్రహరతః పాదపైశ్చ సహస్రశః. 10

అర్థయిత్వా పురీం లబ్ధామలినాద్య చ మైథిలీమ్,
సమృద్ధార్థో గమిష్యామి మిషలాం సర్వరక్షసామ్. 11

(ఈ నాలుగు శ్లోకములు 42 వ సర్గలో 33, 34, 35, 36 శ్లోకాలుగా వచ్చినవి. "అత్రనిత = అత్రముల నన్నింటిని ఎరిగిన, రామః = రాముడు, జయరామ్ = సర్వోత్కర్షగా ఉండుగాక" అని ఈ పాదములో మాత్రమే కొంతము భేద మున్నది.) 8.11

మూ. ఏవముక్త్యా విమానస్థత్రైత్యస్థాన్ హరియూధవః,
ననాద భీమనిర్ద్రాగో రక్షసాం జనయన్ తయమ్. 12

ప్ర. అ. హరియూధవః = వానర సేనానాయకు డైన, హనుమంతుడు, విమానస్థః = చైత్యప్రాసాదముపై నిలచినవాడై, త్రైత్యస్థాన్ = ఆ చైత్యప్రాసాదములో ఉన్నవారిని గూర్చి, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్త్యా = వరికి, భీమనిర్ద్రాగః = తయంకర మైన ద్వని కంపాలై, రక్షసామ్ = రాక్షసులకు, తయమ్ = తయమును, జనయన్ = పుట్టించుచు, ననాద = ద్వనిచేసెను.

తా. వానర సేనానాయకు డైన ఆ హనుమంతుడు, చైత్యప్రాసాదముమీద నిలచి, ఆ ప్రాసాదమును రక్షించువారిలో ఇట్లు వరికి, తయంకరముగా గర్జించుచు, రాక్షసులకు తయముకలుగు నట్లు ద్వని చేసెను. 12

మూ. తేన శబ్దేన మహతా త్రైత్యపాలాః శతం యయుః,
గృహీత్వా వివిరానస్త్రిన్ ప్రాసాన్ ఖడ్గాన్ పరశ్వథాన్
విస్ఫజన్తో మహాకాయా మారుతిః పర్యవారయన్.

ప్ర. అ. మహతా = గొప్ప డైన, తేన శబ్దేన = ఆ శబ్దముచేత, శతమ్ = వందమంది, త్రైత్యపాలాః = త్రైత్యపాంకులు, వివిరాన్ = అనేకవిధము లైన, అస్త్రిన్ = అస్త్రములను, ప్రాసాన్ = ప్రాసలను, ఖడ్గాన్ = కత్తులను, పరశ్వథాన్ = గండ్రగొడ్డళ్ళను, గృహీత్వా = గ్రహించి, యయుః = వెళ్ళిరి. మహాకాయాః = పెద్ద దేహము గల వాళ్ళు, విస్ఫజన్తః = ఆయుధములను ప్రయోగించుచు, మారుతిమ్ = హనుమంతుని, పర్యవారయన్ = చుట్టుముట్టిరి.

తా. ఆ గొప్ప శబ్దమును విని వందమంది త్రైత్యపాంకులు అనేక విధములైన అస్త్రములు, ప్రాసలు, ఖడ్గములు, గండ్రగొడ్డళ్ళు తరించి హనుమంతుని మీదికి వెళ్ళిరి. పెద్ద పెద్ద దేహములు గల వాళ్ళ ఆ ఆయుధములు ప్రయోగించుచు హనుమంతుని చుట్టుముట్టిరి. 13

మూ. తే గదాధిర్విచిత్రాధిః పరిమైః కాశ్చనాజ్జదైః. 14

అజమ్నుర్యానరశ్రేష్ఠం శరైశ్చాదిత్యసన్నిభైః.

ప్ర. అ. (చూ. 42వ సర్గలోని 28 వ శ్లోకం). 14

మూ. ఆవర్త ఇవ గజ్ఞాయాస్తోయస్య విపులో మహాన్, 15

పరిక్షిప్య హరిశ్రేష్ఠం స బలౌ రక్షసాం గణః.

ప్ర. అ. సః = ఆ, రక్షసాం గణః = రాక్షసుల సముదాయము, హరిశ్రేష్ఠమ్ = వానరశ్రేష్ఠుడైన హనుమంతుని, పరిక్షిప్య = యిట్టుముట్టి, గజ్ఞాయాః = గంగానది యొక్క, తోయస్య = జలముయొక్క, మహాన్ = గొప్ప, విపురః = విశాలమైన, ఆవర్త ఇవ = సుడి వలె, బలౌ = ప్రకాశించెను.

తా. వానరశ్రేష్ఠుడైన హనుమంతుని యిట్లు నిలచి ఉన్న ఆ రాక్షస సముదాయము గంగానదిలో జలముతో ఏర్పడిన చాల పెద్ద రైన సుడి వలె ప్రకాశించెను. 15

మూ. తతో వాతాత్మజః క్రుద్ధో భీమం రూపం సమాస్థితః. 16

ప్రాసాదస్య మహాంతస్య స్తమ్భం హేమపరిష్కృతమ్,

ఉర్భాటయిత్వా చేగేన హనుమాన్ పవనాత్మజః. 17

తతస్తం బ్రామయామాస శతదారం మహాబలః.

ప్ర. అ. తతః = అటు ఏమ్మట, వాతాత్మజః = హనుమంతుడు, క్రుద్ధః = కోపగించినవాడై, భీమమ్ = భయంకరమైన, రూపమ్ = రూపమును, సమాస్థితః = గ్రహించెను. మహాన్ = పెద్ద రేహము గలవాడు అయిన, పవనాత్మజః = వాయుపుత్రుడు, మహాబలః = గొప్ప బలము కలవాడు అయిన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, తస్య ప్రాసాదస్య = ఆ ప్రాసాదముయొక్క, హేమపరిష్కృతమ్ = బంగారముచే అలంకరించబడిన, స్తమ్భమ్ = స్తంభమును. ఉర్భాటయిత్వా = పెకలించి, తతః = అటుఏమ్మట, శతదారమ్ = నూరు అంచులు గల, తమ్ = దానిని, చేగేన = చేగముతో, బ్రామయామాస = రిప్పెను.

తా. ఏమ్మట ఆ హనుమంతుడు కోపించి భయంకరమైన రూపము దాల్చెను. ఆ ప్రసాదమునకు రున్న బంగారముచే అలంకృతమైన పెద్ద స్తంభ

మను పెకలింబి, వాయువుత్రుడు, మహాశరముగలవాడు, మహాబలశాలి అయిన హనుమంతుడు, ఆ నూరు అంచులు గల స్తంభమును వేగముగా త్రిప్పెను.

మూ. తత్ర దాగ్నిః సమదవత్రాసాదశ్చావ్యదహ్యత. 18

దహ్యమానం తతో దృష్ట్వా ప్రాసాదం హరియాథపః,
స రాక్షసశతం హత్వా వజ్రేణేన్ద్ర ఇవాసురాన్, 19
అన్తరిక్షే స్థితః శ్రీమానిదం పరనమబ్రవీత్.

ప్ర. అ. తత్ర = అక్కడ, దాగ్నిః = అగ్ని కూడ, సమదవత్ = పుట్టెను, ప్రాసాదశ్చ = ప్రాసాదము కూడ, అదహ్యత = దహింపబడెను. తతః = అటు పిమ్మట, సః హరియాథపః = ఆ హనుమంతుడు, దహ్యమానమ్ = కాల్చి వేయబడుచున్న, ప్రాసాదమ్ = ప్రాసాదమును, దృష్ట్వా = చూచి, ఇన్ద్రః = ఇంద్రుడు, వజ్రేణ = వజ్రముతో, అసురానివ = అసురులను పఠె, రాక్షసశతమ్ = నూర్గురు రాక్షసులను, హత్వా = చంపి, శ్రీమాన్ = శోభాయుక్తుడై, అన్తరిక్షే = ఆకాశమునందు, స్థితః = ఉన్నవాడై, ఇదమ్ = ఈ, పరనమ్ = పరనమును, అబ్రవీత్ = పఠితెను.

తా. హనుమంతు డా స్తంభమును అట్లు త్రిప్పుగా అక్కడ అగ్ని పుట్టెను. ఆ ప్రాసాద మంతా మండిపోయెను. హనుమంతు డా ప్రాసాదము ఆ విధముగా మండిపోవుదుండగా చూచి, ఇంద్రుడు వజ్రాయుధముతో అసురులను చంపి నట్లు నూరుగురు రాక్షసులను చంపి, శోభాయుక్తుడై, ఆకాశముమీద నించి ఇట్లు పఠితెను. 18, 19

మూ. మాదృశానాం సహస్రాణి విస్ఫుష్టాని మహాత్మానామ్. 20

బలినాం వానరేన్ద్రాణాం సుగ్రీవవశవర్తినామ్.

ఆటన్తి వసురాం కృత్స్నాం పయమన్యే చ వానరాః.

ప్ర. అ. మహాత్మానామ్ = పెద్ద రేహములు గలవాడు, బలినామ్ = బలవంతులైన వాడు, సుగ్రీవవశవర్తినామ్ = సుగ్రీవుని వశమునందున్నవారూ అయిన, మాదృశానామ్ = నావంటి, వానరేన్ద్రాణామ్ = వానరశ్రేష్ఠులయొక్క, సహస్రాణి = సహస్రములు, విస్ఫుష్టాని = వంపండినవి, పయమ్ = మేము, అన్యే = ఇతరు

లైన, వానరాళ్ళు = వానరులూ, కృత్వామ్ = సమస్త మైన, వసుధామ్ = భూమిని
అటన్తి = రితుగుడున్నారు.

తా. పెద్ద పెద్ద దేహములు కరివారు, బరిగాలులు. సుగ్రీవుని ఆజ్ఞకు లొంగి
నవాడూ అయిన నావంటి వానరులు వేంకొరిది పంపబడియున్నారు. మేము మరి
కొందరు ఇతరవానరులు కూడ భూమిమీద అంతటా సంచరించుచున్నాము (ము).

మూ. దశనాగబలాః కేచిత్కేచిద్దశగుణోత్తరాః,
కేచిత్సాగసహస్రస్య బహుపుస్తుల్యవిక్రమాః. 22

ప్ర. అ. కేచిత్ = కొందరు, దశనాగబలాః = పది ఏనుగుల బలము
కరివారు, కేచిత్ = కొందరు, దశగుణోత్తరాః = పది రెట్లు అధిక మైనవారు,
కేచిత్ = కొందరు, నాగసహస్రస్య = వెయ్యి ఏనుగులకు, రుల్యవిక్రమాః =
సమాన మైన పరాక్రమము కరివారు, బహుపుః = ఉండిరి (ఉన్నారు).

తా. ఈ వానరులలో కొందరు పది ఏనుగుల బలము గరివారు. కొందరు
నూరు ఏనుగుల బలము గరివారు. కొందరు వెయ్యి ఏనుగుల బలము గరివారు.

మూ. సన్తి చౌడుబలాః కేచిత్కేచిద్వాయుబలోపమాః,
అప్రమేయబలాశ్చాన్యే తత్రాసన్ హరియాధపాః. 23

ప్ర. అ. కేచిత్ = కొందరు, ఓషుబలాః = పురోజలప్రవాహము వంటి
బలము గరివారు, సన్తి = ఉన్నారు. కేచిత్ = కొందరు, వాయుబలోపమాః =
వాయుబలములో సమాన మైన బలము గరివారు. తత్ర = వారిలో, అన్యే =
మరికొందరు, హరియాధపాః = వానర సేనానాయకులు, అప్రమేయబలాశ్చ =
కొలవ శక్త్యము కాని బలము కరివారు కూడ, అసన్ = ఉండిరి (ఉన్నారు).
(‘ఓషుము’ ఒక సంఖ్య అనే అర్థం ఏ నిమిండుపురోష కనబడలేదు).

తా. కొందరు పురోజలప్రవాహము వంటి బలము గరివారు ఉన్నారు.
కొందరు వాయువుతో సమాన మైన బలము గరివారు. కొందరు వానరనాయ
కుల బలము ఇంత అని కొలచుటకు శక్త్యము కాదు. 23

మూ. ఈదృగ్విరైస్తు హరిభిర్వ్యతో ద వ్రనభాయురైః,
శరైః శరసహస్రైశ్చ కోటిభిరయురైరపి,
అగమిష్యతి సుగ్రీవః సర్వేషాం వో నిమాదనః. 24

ప్ర. అ. ఈర్ష్యగ్నిరైః = ఇర్షివా రైన, దంతసఖాయురైః = దంతములు
సఖములు ఆయుధములుగా గల, శరైః = వందలు, అయురైః = పదివేలు, శర
సహ స్రైః = లక్షలు, కోరిరిః = కోట్లు, హరిరిః = వానరులతో, వృతః = కూడిన
వాడై, సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు, సర్వేషామ్ = సమస్త మైన, వః = మీకు, (మిమ్ము
లను), నిషాదనః = సంహరింప నున్నవాడై, ఆగమిష్యతి = రాగలడు.

తా. సుగ్రీవుడు ఈ విధ మైన బలము గలవాడు, దంతములు గోళ్లు
ఆయుధములుగా కలవాడు అయిన వానరులు వందలకొంది, పదివేల కొంది,
లక్షల కొంది, కోట్ల కొంది వెంటరాగా మిమ్ముల నందరిని చంపుటకు రాగలడు.

మూ. నేయమస్తి పురీ లక్ష్మీ న యూయం న చ రావణః,
యస్మాదిభ్యాకునాథేన బద్ధం వైరం మహాత్మనా.

ఇత్యాదే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సుందరకాండే
బ్రీచర్యారింశః సర్గః.

ప్ర. అ. యస్మాత్ = ఎందువలన, మహాత్మనా = మహాత్ము రైన, ఇభ్యా
కునాథేన = ఇభ్యాకు వంతులైన వైన రామునితో, వైరమ్ = వైరము, బద్ధమ్ =
కట్టబడినదో, ఆందువలన, ఇయమ్ = ఈ, లక్ష్మీపురీ = లంకాపట్టణము, నాస్తి
= లేదు. యూయమ్ = మీరు, న = లేదు. రావణః చ = రావణుడు కూడ, న
= లేదు.

తా. మీరు మహాత్ము రైన రామునితో విరోధము పెట్టుకొన్నారు. అందు
వలన ఈ లంకానగరము ఇంక ఉండదు. మీరు ఉండరు. రావణుడు కూడ
ఉండదు.

"కాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాధిపత్యాఖ్యానమునందు
సుందరకాండలో నలుదిదిమూడవ సర్గ సమాప్తము.

అథ చతుశ్చత్వారింశః సర్గః

[హనుమంతుడు ప్రహస్తభ్రతుడైన జంబుమాలిని వధించుట]

మూ. సందిష్టో రాక్షసేష్ఠ్రిణ ప్రహస్తస్య సుతో బరీ.
జమ్బుమాత్రీ మహదంష్ట్రో నిర్జగామ దనుర్ధరః.

ర క్తమాల్కామృరధరః స్రగ్వీ రుచిరకుణ్డలః,
మహాన్వివృతనయనశృణ్ణః సమరదుర్జయః. 2

రనుః శక్రధనుఃప్రఖ్యం మహాద్రుచిరసాయకమ్,
విస్సారయాణో వేగేన వక్త్రాశనిసమన్వనమ్. 3

[ప్ర. అ. మహదంష్ట్రః = పెద్ద కోరలు కలవాడు, దనుర్ధరః = దనస్సు
ధరించినవాడు, ర క్తమాల్కామృరధరః = ఎఱ్ఱని మాలలు వస్త్రములు ధరించిన
వాడు, స్రగ్వీ = అంద మైన మాలలు కలవాడు, రుచిరకుణ్డలః = అంద మైన
కుండలములు కలవాడు, మహాన్ = పెద్ద భేదము కలవాడు, వివృతనయనః =
త్రివృలకిన నేత్రములు (లేదా గుండ్రని నేత్రములు) కలవాడు, చణ్ణః = తీవ్ర
మైనవాడు, సమరదుర్జయః = యుద్ధములో జయింప శక్యము కానివాడు,
బరీ = బలవారి, ప్రహస్తస్య సుతో = ప్రహస్తుని కుమారుడు అయిన, జమ్బు
మాత్రీ = జంబుమాలి, రాక్షసేష్ఠ్రిణ = రావణునిచేత, సన్దిష్టః = అట్లాపించబడినవా
డై, మహత్ = పెద్దది, రుచిరసాయకమ్ = అంద మైన బాణములు కలిగి, వక్త్రా
శనిసమప్రథమ్ = వక్త్రముతోను, పిడుగుతోను సమాన మైన బారి గలిగి,
శక్రధనుఃప్రఖ్యమ్ = ఇంద్రధనస్సుతో సమానమూ అయిన, రనుః = దనస్సును,
వేగేన = వేగముతో, విస్సారయాణః = చరచుచు, నిర్జగామః = బయలు దేరెను.

తా. ప్రహస్తుని కుమారుడూ, బలవారి అయిన జంబుమాలి, రావణుని
అట్లాచేత దనుర్ధరు డై బయలుదేరెను. పెద్ద కోరలు గల అతడు ఎఱ్ఱని పుష్ప

మాలలు, వస్త్రములు, అంద మైన ఇతరమాలలు, కుండలములు ధరించెను. పెద్ద బేహముతో, గుండ్రని కళ్ళతో, ధయంకరుడుగా ఉన్న ఆతడు యుద్ధములో అయింప శక్యము కానివాడు. ఇంద్రదనస్సు వలె చాలా పెద్దదీ, అంద మైన లాణములు కలదీ అయిన ధనస్సును వజ్రముతోను, పీఠుగుతోను సమాన మైన ధ్వని కలుగు నట్లు ఆతడు చరచుచుండెను. 1.8

మూ. తస్య విస్ఫారమోషేణ ధనుషో మహతా దిశః,

ప్రదిశశ్చ నదశ్చైవ సహసా సమఘోర్యత. 4

ప్ర. ఆ. తస్య=ఆ, ధనుషః=ధనస్సుయొక్క, మహతా=గొప్ప లైన, విస్ఫారమోషేణ=చరచుటవలన కలిగిన ధ్వనిచేత, దిశః=దిక్కులు, ప్రదిశ శ్చైవ=విదిక్కులు, నదశ్చైవ=అకాశము, సహసా=వెంటనే, సమఘోర్యత=నింపబడెను.

తా. ఆ ధనస్సును చరచుటచే కలిగిన గొప్ప ధ్వని వెంటనే దిక్కులను, విదిక్కులను, అకాశమును నింపివేసెను. 4

మూ. రథేన ఖరయు క్షేన తమాగతముదీక్ష్య సః,

హనుమాన్వేగసంపన్నో జహర్ష చ ననాద చ. 5

ప్ర. ఆ. ఖరయు క్షేన=గాదిదలతో కట్టబడిన, రథేన=రథముచేత, ఆగతమ్=వచ్చిన, తమ్=ఆతనిని, ఉదీక్ష్య=చూచి, సః హనుమాన్=ఆ హనుమంతుడు, వేగసంపన్నః=వేగముతో కూడినవాడై, జహర్ష చ=అనం దించెను, ననాద చ=ధ్వనిచేసెను కూడ.

తా. గాదిదలు కట్టిన రథ మెక్కి వచ్చిన ఆతనిని చూచి, హను మంతుడు, వేగసంపన్నుడై, సంతోషముతో ధ్వని చేసెను. 5

మూ. తం తోరణవిటంకస్థం హనుమంతం మహాకపిమ్,

జమ్బుమాలీ మహాబాహుర్వివ్యాధ నిశితైః శరైః. 6

ప్ర. ఆ. మహాబాహుః=గొప్ప బాహువులు గల, జమ్బుమాలీ=జంబు మాలి, తోరణవిటంకస్థమ్=ముఖ్యార్ధము నిభరమునం దున్న, మహాకపిమ్=

మహాబానరు నైన, తం హనుమంతమ్ = ఆ హనుమంతుని, నిశితైః = వాడి యైన, శరైః = బాణములతో, వివ్వార = కొద్దెను.

తా. మహాబాహు నైన ఆ బంబుమాలి, ముఖద్వారము ప్రైథాగముపై నిలిచి ఉన్న మహాకపి హనుమంతునిపై వాడి యైన బాణములు ప్రయోగించెను.

మూ. అర్థచన్ద్రేణ వదనే శిరస్యేకేన కర్ణినా,

దాహ్యోర్వివ్యాధ నారాచైర్దశబిన్దం కపీశ్వరమ్. 7

ప్ర. అ. అర్థచంద్రేణ = అర్థచంద్రాకార మైన బాణముతో, వదనే = ముఖమునందు, ఏకేన = ఒక, కర్ణినా = వంకరములికి గల బాణముతో, శిరసి = శిరస్సునందు, రశభిః = వది, నారాచైః = పూర్తిగా అనుముతో వేసిన బాణములతో, దాహ్యోః = దాహపురిపీడను, తం కపీశ్వరమ్ = ఆ హనుమంతుని, వివ్వార = కొద్దెను.

తా. అర్థచంద్రబాణముతో ముఖముపీడ, ఒక కర్ణిబాణముతో శిరస్సు పీడ, వది నారాచబాణములతో దాహపురిపీడ ఆ హనుమంతుని కొద్దెను. 7

మూ. తస్య తచ్చుకుభే తామ్రం శరేజాభిహతం ముఖమ్,

శరదీవామ్బుజం పుల్లం విధ్దం తాస్కరరశ్మినా. 8

ప్ర. అ. శరేణ = బాణముచేత, అభిహతమ్ = కొట్టబడిన, తామ్రమ్ = ఎఱ్ఱ నైన, తత్ = ఆ, తస్య ముఖమ్ = ఆతని ముఖము, శరదీ = శరత్కాలమునందు, తాస్కరరశ్మినా = సూర్యకిరణముచేత, విధ్దమ్ = గ్రుచ్చబడిన, పుల్లమ్ = ఎక నించిన, అమ్బుజమివ = పద్మము వలె, కుకుభే = ప్రకాశించెను.

తా. హనుమంతుని ఎఱ్ఱని ముఖముపై బాణము దెబ్బ తగులుటచే అది, శరత్కాలమునందు సూర్యకిరణస్పర్శచే వికసించిన పద్మము వలె ప్రకాశించెను.

మూ. త త్తస్య ర త్తం ర త్తేన రజ్జితం కుకుభే ముఖమ్,

యదాకాశే మహాపద్మం ని త్తం తస్మనభిస్తుతిః. 9

ప్ర. అ. ర త్తేన = ర త్తముచేత, రజ్జితమ్ = పూయబడిన, రత్నమ్ = సహజముగా ఎఱ్ఱ నైన, తస్య = హనుమంతునియొక్క, తత్ = ఆ, ముఖమ్ = ముఖము.

చన్దనవిష్టులి = చందనము విడుపుచేత, నిక్తమ్ = తదవలదిన, అతాశి = అతాశమునం దున్న, మహావద్భం యతా = పెద్ద పద్మము వలె, కుటరే = ప్రకాశించెను.

తా. స్వభావముచేతనే ఎఱ్ఱగా ఉన్న హనుమంతుని ముఖము తత్తముతో తడియుటచే, అతాశమధ్యమునం దున్న పెద్ద పద్మముమీద ఎఱ్ఱని చందనము చుక్కలు పడి నట్లు ఉండెను.

మూ. చుకోప బాణాభిహతో రాక్షసస్య మహాకపిః,

తతః పార్శ్వేఽతివిఫులాం దదర్శ మహతీం శిలామ్. 10

ప్ర. అ. బాణాభిహతః = బాణములచేత కొట్లబడిన, మహాకపిః = హను మంతుడు, రాక్షసస్య = ఆ రాక్షసునికి, చుకోప = కోపించెను, తతః = అటు పిమ్మట, పార్శ్వే = ప్రక్కన, అతివిఫులామ్ = రాం విశాల మైన, మహతీమ్ = గొప్ప తైన, శిలామ్ = శిలను, దదర్శ = చూచెను.

తా. బాణముల దెబ్బ తిన్న హనుమంతుడు ఆ రాక్షసునిపై రాం కోపించి, ప్రక్కనే ఉన్న అతివిశాల మైన ఒక జాతిబండను చూచెను.

మూ. తరసా రాం సముత్పాట్య చిక్షేప బంధదృశీ,

తాః శరైర్దశలిః క్రుద్ధస్తాదయామాస రాక్షసః. 11

ప్ర. అ. బలి = బంధంతు తైన హనుమంతుడు, రామ్ = ఆ శిలను, తరసా = బలముతో, సముత్పాట్య = పెకలించి, బంధక్ = బలముగా, చిక్షేప = విసరెను, రాక్షసః = రాక్షసుడు, క్రుద్ధః = కోపగించినవా డై, తామ్ = ఆ శిలను, దశలిః = పది, శరైః = బాణములతో, తాదయామాస = కొట్టెను.

తా. బలవారి యైన హనుమంతుడు ఆ జాతిబండను పెకలించి, రాం బలముగా దానిని విసరెను. ఆ రాక్షసుడు కోపించి, దానిని పది బాణాలతో ముక్కలు చేసెను.

మూ. విపన్నం కర్మ తద్దృష్ట్యా హనుమాంశృణ్వవిక్రమః,

సాలి విఫులముత్పాట్య బ్రామయామాస వీర్యవాన్. 12

ప్ర. అ. చణ్డవిక్రమః=తీక్షణ మైన వరాక్రమము గల, వీర్యవాన్=బలము గల, హనుమాన్=హనుమంతుడు, తక్ కర్మ=ఆచరించి, వివన్నమ్=విభం మైనదానినిగా, దృష్ట్యా=చూచి, విఫలమ్=బాం పెద్ద రైన, సాలమ్=మట్టి పెట్టును, ఉత్పాట్య=పెకరించి, బ్రామయామాస=త్రిప్పెను.

తా. దయంకర మైన వరాక్రమము కంపాడు, బలశాలి అయిన హను మంతుడు తాను విసరిన శిం నిష్కల మై నట్లు చూచి, పెద్ద మట్టిపెట్టు నొకదానిని పెకరించి, దానిని త్రిప్పెను. 12

మూ. బ్రామయంత్రం కపిం దృష్ట్యా సాలవృక్షం మహాబలమ్,
చిక్షేప సుబహూన్ బాణాన్ జమ్బుమూరీ మహాబలాః. 13

ప్ర. అ. మహాబలాః=గొప్ప బలము గల, జమ్బుమూరీ=జంబుమూరి, సాలవృక్షమ్=సాలవృక్షమును, బ్రామయంత్రమ్=త్రిపురున్న, మహాబలమ్=గొప్ప బలము గల, కపిమ్=హనుమంతుని, దృష్ట్యా=చూచి, సుబహూన్=చాలా అధిక మైన, బాణాన్=బాణములను, చిక్షేప=వినెను.

తా. మహాబలవంతు రైన ఆ జంబుమూరి, మహాబలశాలి యైన హను మంతుడు సాలవృక్షమును త్రిప్పుట చూచి అనేక మైన బాణములు ప్రయో గించెను. 13

మూ. సాలం చతుర్విక్రేద వానరం పశ్యభిర్భుజే,
ఉరన్యేకేన బాణేన దశభిస్తు స్తనాన్తరే. 14

ప్ర. అ. సాలమ్=సాలవృక్షమును, చతుర్విక్రేద=నాలుగు బాణములచేత, చిక్రేద=తేరించెను. వానరమ్=హనుమంతుని, పశ్యభిః=బదు బాణములతో, భుజే=భుజమునందు, ఉరన్=వక్షస్థలమునందు, ఏకేన బాణేన=ఒక్క బాణము తోను, స్తనాన్తరే=స్తనముల మధ్య, దశభిః=పది బాణములతోను, (కొద్దెను).

తా. జంబుమూరి నాలుగు బాణములచేత సాలవృక్షమును తేరించి, హను మంతుని బదు బాణాలతో భుజమునందు, ఒక బాణముతో వక్షస్థలమునందు, పది బాణాలతో స్తనముల మధ్య కొద్దెను. 14

మూ. స శరైః పూరితతనుః క్రోధేన మహతా వృతః,
తమేవ పరిమం గృహ్య త్రామయామాస వేగితః. 15

ప్ర. అ. శరైః = తాళములతో, పూరితతనుః = నింపబడిన శరీరముగల, సః = హనుమంతుడు, మహతా = గొప్ప, క్రోధేన = కోవముతో, వృతః = కూడినవాడై, వేగితః = వేగము దాల్చినవాడై, తం పరిమమేవ = ఆ పరిమమే గృహ్య = గ్రహించి, త్రామయామాస = త్రిప్పెను.

తా. దేహమంతా శరములతో నిండిపోవుటచే హనుమంతుడు చాల క్రోధము చెంది, వేగమును అవలంబించి, ఆ పరిమనే గ్రహించి త్రిప్పెను. 15

మూ. అతివేగోఽతివేగేన బ్రామయిత్వా బలోత్కటః,
పరిమం పాతయామాస జమ్బుమాలేర్మహోరసి. 16

ప్ర. అ. బలోత్కటః = బలముచేత అతివీచముగా ఉన్న హనుమంతుడు, అతివేగః = చాల వేగము కలవాడై, పరిమమ్ = పరిమను, అతివేగేన = చాల వేగముచేత, బ్రామయిత్వా = త్రిప్పి, జమ్బుమాలేః = జంబుమాలియొక్క, మహోరసి = విశాల మైన వక్షస్థలమునందు, పాతయామాస = పడవేసెను.

తా. అత్యధిక మైన బలము, మహావేగము గల హనుమంతుడు, పరిమను మహావేగముతో త్రిప్పి విశాల మైన జంబుమాలి వక్షస్థలము పైకి విసిరెను. 16

మూ. రస్య తైవ శిరో నాన్తి న బాహూ న చ జానురీ,
న దనుర్న రథో నాశ్వాస్త్రతాదృశ్యస్త నేషవః. 17

ప్ర. అ. రత్ర = అక్కర, రస్య = ఆ జంబుమాలియొక్క, శిరః తైవ = శిరస్సు, నాన్తి = లేదు. బాహూ = బాహువులు, న = లేవు. జానురీ = హోళాళ్లు, న = లేవు. దనుః = దనస్సు, న = లేదు. రథః = రథము, న = లేదు. అశ్వాః = గుఱ్ఱములు (గాడిదలు), నాదృశ్యస్త = చూడబడలేదు. షవః = తాళములు, న = చూడబడలేదు.

తా. (ఆ పరిమ పది రథాశ్వాదులతో కూడ ఆ జంబుమాలి ఒక ముద్దగా అయి పోవుటచేత) అతని శిరస్సుగాని, బాహువులు గాని, హోళాళ్లు గాని, దనస్సు గాని, రథము గాని, అశ్వములు గాని, తాళాలు గాని అక్కర కనబడలేదు. 17

మూ. స హతః సహసా తేన జమ్బుమాలీ మహాబలిః,

పపాత నిహతో భూమౌ చూర్ణితాశ్శిఖాషణః. 18

ప్ర. అ. తేన = హనుమంతునిచేత, హతః = కొట్టబడిన, మహాబలిః = గొప్ప బలముగల, జమ్బుమాలీ = జంబుమాలి, సహసా = వెంటనే, నిహతః = చంపబడినవాడై, చూర్ణితాశ్శిఖాషణః = చూర్ణముచేయబడిన అవయవములు, అంశములు కలవాడై, భూమౌ = నేలమీద, పపాత = పడెను.

తా. హనుమంతు డా విధముగ వరిమతో కొట్టగానే, మహాబలవంతుడైన జంబుమాలి, వెంటనే అవయవములు, అంశములు చూర్ణ మైపోగా, చచ్చి నేలపై పడెను. 18

మూ. జమ్బుమాలిం చ సహరం కింకరాంశ్చ మహాబలాన్,

చుక్రోధ రావణః శ్రుత్వా కోపసంరక్తలోచనః. 19

ప్ర. అ. రావణః = రావణుడు, జమ్బుమాలిం చ = జంబుమాలిని, నిహతమ్ = చంపబడినవానినిగా, మహాబలాన్ = గొప్ప బలము గల, కింకరాంశ్చ = కింకరులను కూడ (చంపబడినవానినిగా), శ్రుత్వా = విని, కోపసంరక్తలోచనః = కోపముతో ఎఱ్ఱ నైన నేత్రములు కలవాడై, చుక్రోధ = కోపించెను.

తా. రావణుడు, మహాబలములు దైన కింకరులు మరణించి నట్లు, పిదప జంబుమాలి కూడ మరణించి నట్లు విని చాల కోపించెను. కోపోద్రేకము చేత అతని కళ్లు ఎఱ్ఱబడెను. 19

మూ. స రోషసంవర్తితతామ్రలోచనః

ప్రహస్తపుత్రే నిహతే మహాబలే,

అమాత్యపుత్రానతివీర్యవిక్రమాన్

సమాదిదేశాశు నిశాచరేశ్వరః.

20

ఇత్యాద్యే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సున్దరకాండే

చతుశ్చత్వారింశః సర్గః.

ప్ర. అ. మహాబలే = గొప్ప బలము గల, ప్రహస్తపుత్రే = ప్రహస్తుని కుమారుడు, నిహతే = చంపబడినవాడగుచుండగా, సమాదిదేశాశు నిశాచరేశ్వరః = అ

రావణుడు, రోషసంవర్దితతామ్రలోచనః=రోషముతో త్రిప్పుబడిన ఎర్రని నేత్రములు కలవాడై, అతః=వెంటనే, అతినిర్భయిక్రమాన్=అధిక మైన బలము, వరాక్రమము గల, అమాత్యపుత్రాన్=మంత్రిని కుమారులను, సమాధిదేళ=అజ్ఞాపించెను.

రా. మహాబంధారి యైన ప్రహస్తపుత్రుడు మరణించుటచే ఆ రావణుడు, రోషముతో ఎఱ్ఱని నేత్రములను త్రిప్పుడు, అధిక మైన బలవరాక్రమములు గల మంత్రిపుత్రులను వెంటనే యుద్ధమునకు వెళ్లకు అని ఆదేశించెను. 20

“దాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు సుందరకాండలో నలుబరినొల్లిన సర్గ సమాప్తము.

[హనుమంతుడు వీడుగురు మంత్రపుత్రులను వధించుట]

మూ. తతస్తే రాక్షసేన్ద్రేణ చోదితా మన్త్రిణః సురాః,
నిర్యయుర్మవనా తస్మాత్సత్త సప్తార్పిరోచిషః. 1

మహాబలపరీవారా రనుష్మన్తో మహాబలాః,
కృతాస్త్రాస్త్రవిదాం శ్రేష్ఠాః పరస్పరజయైషిణః. 2

హేమజాలపరిషేపైర్ద్యుజవద్భిః పరాకీభిః,
తోయదస్యననిర్హోమైర్వాజియుతైర్మహారథైః. 3

తప్తకాశ్చనచిత్రాణి చాపాన్యమితవిక్రమాః,
విస్ఫూరయంతః సంహృష్టాస్తదిత్యంత ఇవామృదాః. 4

[వ. అ. తతః=అటు ఏమ్మట, సప్తార్పిరోచిషః=అగ్నివంటి కాంతి గలవాడు, మహాబలపరీవారాః=గొప్ప నైస్యము పరివారముగా కలవాడు, రనుష్మన్తః=రమ్యుడులు, మహాబలాః=గొప్ప బలము గలవాడు, కృతాస్త్రాః=అత్యుపయోగపరిచిన అస్త్రములు కలవాడు, అస్త్రవిదామ్=అస్త్రవేత్తలలో, శ్రేష్ఠాః=శ్రేష్ఠులూ, పరస్పరజయైషిణః=ఒకరినొకరి జయమును కోరుతున్నవాడు, అమితవిక్రమాః=అత్యధిక మైన వరాక్రమము గలవాడు అయిన, సప్త=ఏడుగు రైన, తే=ఆ, మన్త్రిణః=మంత్రీయుక్క, సురాః=కుమారులు, రాక్షసేన్ద్రేణ=రాక్షస రాజుడేత, చోదితా=ప్రేరేపించబడినవారై, సంహృష్టాః=సంతోషించినవారై, తప్తకాశ్చనచిత్రాణి=పరిశుద్ధ మైన బంగారముతో రిత్రవర్ణము లైన, చాపాని=ధనుస్సులను, విస్ఫూరయంతః=చరతురు, తదిత్యంతః=మెరుపులు గల, అమృదాః=మేఘములు వలె, హేమజాలపరిషేపైః=బంగారపు జాలములతో (దిక్కుములతో) కుట్టబడిన, ద్యుజవద్భిః=పెద్ద బంధులు కలవి, పరాకీభిః=రిన్న

అంతాబు కలవి. తోయదస్యనినిర్వృత్తిః = మేఘధ్వని వంటి ధ్వనికలవి. వాణి
యుత్తైః = గుఱ్ఱములతో కూడినవి అయిన, మహారత్నైః = మహారథములతో, తస్మాత్
= అ, భవనాత్ = భవనమునుండి, నిర్గియుః = బయలు వెడలిరి.

తా. పిమ్మట, అగ్నితో సమాన మైన కాంతి గల, మహాబంశాలు లైన
ఆ మంత్రికుమారు లేడుగుడు, రావణుడు ప్రేరేపించుటచే, ఆశ్వములు కట్టిన
మహారథములపై ఎక్కి ఆ భవనమునుండి బయలుదేరిరి. మేఘధ్వని వంటి
ధ్వనులు గల ఆ రథములకు చుట్టూ అంగారు జాలము కట్టబడెను. యోధుల
చిహ్నము లైన ద్వజములు, అలంకరణార్థము లైన వరాకలు (చిన్న అంతాలు)
వాటిపై ఎగురుచుండెను. దనస్సరిను ధరించిన మహాబంశాలు లైన ఆ మంత్రి
కుమారుల వెనుక పెద్ద సైన్యము కూడ బయలుదేరెను. దాగుగా అస్త్రవిద్యతో
ఆరితేరిన ఆ మంత్రికుమారులు అస్త్రవేత్తలతో శ్రేష్ఠులు. వాళ్ళు అయమును
సంపాదించుటకై ఒకరిపై ఒకరు పోటీపడుచుండిరి. మంచి ఉత్సాహముతో వరి
శుద్ధ వైన అంగారముతో చిత్రవర్ణములుగా ఉన్న దనస్సరిను చరచుడున్న ఆ
మంత్రికుమారులు, మెరుపులతో కూడిన మేఘముల వలె ఉండిరి. 1-4

మూ. జనన్యస్తు తత సైషాం విదిత్వా కింకరాన్ హతాన్,

బభూవుః శోకసంత్రానాః సభాన్తవసుహృజ్ఞనాః. 5

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, సైషామ్ = వారియొక్క, సభాన్తవసుహృజ్ఞ
నాః = బంధువులతోను, స్నేహితులతోను కూడిన, జనన్యస్తు = తల్లు లైతే, కింక
రాన్ = కింకరులను, హతాన్ = చంపబడినవారినిగా, విదిత్వా = తెలుసుకొని, శోక
సంత్రానాః = దుఃఖముచేత పీడింపబడినవారు, బభూవుః = అయిరి.

తా. కింకరుల వంటి మహావీరులే చంపబడినా రను విషయము తెలిసిన
ఆ మంత్రికుమారుల తల్లులు, బంధువులు, మిత్రులు కూడ, వీళ్లే మగుడుతో కదా
అని దుఃఖముతో వ్యాకులత్వము చెందిరి. 5

మూ. తే వరస్సరసంపుర్వాతవ్రకాజ్ఞానభూషణాః,

అభిపేతుర్న నూమన్తం తోరణస్థమవన్తితమ్. 6

ప్ర. అ. తవ్రకాజ్ఞానభూషణాః = శుద్ధ మైన అంగారు అలంకారములు

గం. తే = వారు. పరస్పరసంఘర్షాత్ = పరస్పరము పోటీపంన. తోరణస్థమ్ = ముఖద్వారమువద్ద ఉన్న, అవస్థితమ్ = యుద్ధానికి సిద్ధముగా ఉన్న, హనుమంతమ్ = హనుమంతుని గూర్చి, అదిపేయః = ఎదురుగా వెళ్ళిరి.

తా. పరిభుద్ధ మైన బంగారముతో చేసిన అంశారములు దరించిన ఆ మంత్రిపుత్రులు ముఖద్వారము వద్ద యుద్ధానికి సిద్ధముగా నిలబడిన హనుమంతుని పీడికి, ఒకరిపై ఒకరు పోటీ పడుచు, వెళ్ళిరి. 6

మూ. సృజన్తో బాణవృష్టిం తే రథగర్జితనిఃస్వనాః,
వృష్టిమస్త ఇవామౌదా విచేరుర్నైర్మలామ్బుదాః. 7

ప్ర. ఆ. రథగర్జితనిఃస్వనాః = రథములయొక్క మేఘగర్జనమువంటి ధ్వని గం. తే = ఆ, నైర్మలామ్బుదాః = మేఘముల వంటి రాక్షసులు, బాణవృష్టిమ్ = బాణముల వర్షమును, సృజన్తో = సృష్టించుచున్నవారై, వృష్టిమస్తః = వర్షము గల, అమౌదాః ఇవ = మేఘములు వలె, విచేరుః = సంచరించిరి.

తా. మేఘముల వలె ఉన్న ఆ రాక్షసులు, ఉడుముల వంటి రథధ్వనులు వ్యాపించగా బాణవర్షము వర్షించుచు, వర్షించుచున్న మేఘముల వలె సంచరించిరి. 7

మూ. అవకీర్ణస్తకస్తాల్లిర్హనుమాన్ శరవృష్టిలి,
అథవర్సంవృతాకారః కైలరాడివ వృష్టిలి. 8

ప్ర. ఆ. తతః = అటు ఎమ్మట, తాదిః శరవృష్టిలిః = ఆ శరవర్షముల చేత, అవకీర్ణః = చల్లబడిన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, వృష్టిలిః = వర్షముల చేత, సంవృతాకారః = కప్పబడిన ఆకారము గల, కైలరాడివ = పర్వతరాజువలె, అథవత్ = అయిన.

తా. అప్పుడా బాణవర్షము కప్పివేయగా, హనుమంతుడు, వర్షముచే కప్పి వేయబడిన పర్వతరాజు వలె ఉండెను. 8

మూ. స శరాన్మోఘయామాస తేషామగుచరః కపి,
రథవేగం చ వీరాణాం విచరన్విమలేఽమృతే. 9

ప్ర. అ. అరుదరః = శీఘ్రముగా సంధరించు, సః కపిః = అహనుమంతుడు, విమలే = నిర్మల మైన, అమృతే = అకాశమునందు, విచరన్ = సంచరించుచు, తేషాం వీరాణామ్ = ఆ వీరులయొక్క, కరాన్ = బాణములను, రథవేగం చ = రథముల వేగమును, మోఘయామాస = వ్యర్థము చేసెను.

తా. అదిశీఘ్రముగా సంధరించు అహనుమంతుడు, నిర్మల మైన అకాశమునందు తిరుగుచు, వీరు లైన ఆ రాక్షసులు ప్రయోగించిన బాణములు, వారి రథాల వేగము కూడ నిష్ఫల మగు నట్లు చేసెను. 9

మూ. స తైః క్రిడన్తనుష్మద్విర్యోమ్ని వీరః ప్రకాశతే,
ధనుష్మద్విర్యథా మేఘైర్మాదుతః ప్రభురమృతే. 10

ప్ర. అ. వ్యోమ్ని = అకాశమునందు, ధనుష్మద్విః = ధనుర్బడు లైన, తైః = ఆ రాక్షసులతో, క్రిడన్ = ఆడుకొనుచున్న, సః వీరః = ఆ వీరులు, అమృతే = అకాశమునందు, ధనుష్మద్విః = ఇంద్రధనుస్సులు గల, మేఘైః = మేఘములతో ఆడుకొనుచున్న, ప్రభుః = ప్రభు లైన, మాదుతః యథా = వాయువు వలె, ప్రకాశతే = ప్రకాశించుచుండెను.

తా. ఇంద్రధనుస్సులతో కూడిన మేఘములతో వాయుదేవుడు అకాశమునందు ఆడుకొనుచున్నట్లు, హనుమంతుడు, ధనుస్సులు ధరించి ఉన్న ఆ మంత్రి పుత్రులతో అకాశమార్గమునందు క్రిడించెను. 10

మూ. స కృత్వా నినదం హోరం బ్రాసయంస్తాం మహాచమామ్,
చకార హనుమాన్వేగం తేషు రక్షస్సు వీర్యవాన్. 11

ప్ర. అ. వీర్యవాన్ = పరాక్రమవంతు లైన, సః = హనుమంతుడు, హోరమ్ = భయంకర మైన, నినదమ్ = ధ్వనిని, కృత్వా = చేసి, కామ్ = ఆ, మహాచమామ్ = గొప్ప నైఋమును, బ్రాసయన్ = భయపెట్టుచు, తేషు రక్షస్సు = ఆ రాక్షసుల విషయమునందు, వేగమ్ = వేగమును, చకార = చేసెను.

తా. పరాక్రమశాలి యైన హనుమంతుడు ఆ మహానైనకు భయము కలుగు నట్లు గొప్ప ధ్వని చేసి ఆ రాక్షసుల విషయమున వేగముగా ప్రవరించెను. 11

మూ. తలేనాద్యహనత్కాంశ్చిత్పదైః కాంశ్చిత్సరః తవ,
ముష్టినాద్యహనత్కాంశ్చిన్నతైః కాంశ్చిద్వ్యదారయత్.

ప్ర. అ. పరంతవః = శత్రుసంహారకు డైన ఆ హనుమంతుడు, కాంశ్చిత్ = కొందరిని, తలేన = అరచేరితో, అద్యహనత్ = కొట్టెను. కాంశ్చిత్ = కొందరిని, పాదైః = పాదామాతములచేత, కాంశ్చిత్ = కొందరిని, ముష్టినా = పిడిచిచేత, అద్యహనత్ = కొట్టెను. కాంశ్చిత్ = కొందరిని, నతైః = గోళ్ళతో, వ్యదారయత్ = చీల్చెను.

తా. శత్రుసంహారకు డైన ఆ హనుమంతుడు కొందరిని అరచేతులతోను, కొందరిని పాదామాతములతోను, కొందరిని గ్రుద్దులతోను కొట్టి చంపెను. మరి కొందరిని గోళ్ళతో చీల్చివేసెను. 12

మూ. ప్రమమాతోరసా కాంశ్చిదూధుభ్యామపరాన్ కపిః.
కేచిత్తస్య నినాదేన తత్రైవ పరితా భువి. 13

ప్ర. అ. కపిః = హనుమంతుడు, కాంశ్చిత్ = కొందరిని, ఉరసా = వక్షస్థలముచేతను, అపరాన్ = మరి కొందరిని, ఉరుభ్యామ్ = తొడలతోను, ప్రమమాత = సరిపివేసెను. కేచిత్ = కొందరు, తస్య = ఆరనియొక్క, నినాదేన = ధ్వనిచేత, తత్రైవ = అక్కడనే, భువి = నేలమీద, పరితా = పడిరి.

తా. హనుమంతుడు కొందరిని వక్షస్థలముచేతను, మరి కొందరిని తొడలచేతను మఠించి చంపెను. మరికొందరు ఆ హనుమంతుడు చేసిన ధ్వనికే క్రింద పడిపోయిరి. 13

మూ. తతస్తేష్వవసన్నేషు భూమౌ నిపతిరేషు చ.
తత్రైస్యమగమత్సర్వం రిశో దళ భయార్థిరమ్. 14

ప్ర. అ. తేషు = ఆ రాక్షసులు, అవసన్నేషు = సకించినవారై, భూమౌ = నేలపై, నిపతిరేషు చ = పడిపోయినవా రగుతుండగా, తతః = పిమ్మట, సర్వమ్ = పమస్త్ర మైన, తత్ = ఆ, నైస్యమ్ = నైస్యము, భయార్థిరమ్ = భయముచేత పీడించబడిన దై, దళ రిశః = పది రిక్కులను గూర్చి, అగమత్ = పారిపోయెను.

తా. అరాక్షసు రీ విరముగా మరణించి నేంపై వదిపోవుట చూచి, మిగిలిన సైన్య మంతా దయముచేత వీడిరమై వదిదిక్కులకు పారిపోయెను. 14

మూ. వివేదుర్విస్వరం నాగా నిపేతుర్బువి వాతినః,

భగ్నునీడద్యజచృత్తైర్భూకృ కీర్ణాభవద్రథైః. 15

ప్ర. అ. నాగా = ఏనుగులు, విస్వరమ్ = వివరీత మైన స్వరము కలుగు నట్లుగా, వివేదుః = దృవి చేసినవి. వాతినః = అశ్వములు, భువి = నేలమీద, నిపేతుః = వదిపోయినవి. భూకృ = భూమి కూడ, భగ్నునీడద్యజచృత్తైః = విరిగిపోయిన పై కప్పులు, ద్యజములు, ఛత్రములు, గరి, రథైః = రథములతో, కీర్ణా అభవత్ = వ్యాప్త మైనది.

తా. ఏనుగులు వివరీతస్వరముతో దృవి చేసినవి. అశ్వములు నేంపై వదినవి. భూమికూడ, పైకప్పులు, ద్యజములు, ఛత్రములు విరిగిపోయిన రథములతో వ్యాప్త మై యుండెను. 15

మూ. స్రవతా రుధిరేణాథ స్రవన్త్యో దర్శితాః పథి,

వివిధైశ్చ స్వరైర్లక్ష్మా ననాథ వికృతం తదా. 16

ప్ర. అ. అథ = అటు ఏమ్మట, స్రవతా = స్రవించుచున్న, రుధిరేణ = రక్తముచేత, పథి = మార్గమునందు, స్రవన్త్యః = నదులు, దర్శితాః = చూపబడినవి. తదా = అప్పుడు, లక్ష్మా = లంక, వివిధైః = అనేకవిధము లైన, స్వరైః = స్వరములతో, వికృతమ్ = వికారముగా, ననాథ = చూడుమోగెను.

తా. ఏమ్మట స్రవించుచున్న రక్తముచేత మార్గమునందు కాల్యలు ఏర్పడినవి. అప్పుడు అనేకవిధము లైన స్వరములతో లంక చూర్మోగెను. 16

మూ. స తాన్ ప్రవృద్ధాన్వినిహత్య రాక్షసాన్

మహాబలశ్చర్ణపరాక్రమః కపిః,

యుయుచ్ఛరన్త్యైః పునరేవ రాక్షసైః

స్తమేవ వీరోఽభిజగామ తోరణమ్. 17

ఇత్యాదీ శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సున్దరకాణ్డే
పశ్చరత్యారింశః సర్గః.

ప్ర. అ. ఏరః = ఏరు డైన, మహాబలిః = గొప్ప బలము గల, వర్ణ
 వరాక్రమః = రీత్ర మైన వరాక్రమము గల, సః కపిః = ఆ హనుమంతుడు,
 ప్రవృద్ధాన్ = బలముచేత పెరిగిన, తాన్ రాక్షసాన్ = ఆ రాక్షసులను, విని
 హత్య = చంపి, అన్యైః = ఇతరు లైన, రాక్షసైః = రాక్షసులతో, యుయుక్తుః =
 యుద్ధము చేయ దలచినవాడై, పునరేవ = తిరిగి, తమ్ = ఆ, తోరణమున =
 తోరణముచే, అభిజామ = చేరెను.

రా. ఏరుడు, మహాబలశాలి, రీత్ర మైన వరాక్రమము కలవాడూ అయిన
 ఆ హనుమంతుడు అధిక మైన బలము గల ఆ రాక్షసులను చంపి, ఇతర
 రాక్షసులతో కూడ యుద్ధము చేయవలె నను ఇచ్చతో; మళ్ళి ఆ తోరణము దగ్గ
 రతే వెళ్ళి నిలిచెను. 17

“కాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు నుండర
 కాండలో నలుదిదిదిదవ సర్గ సమాప్తము.

అథ షట్పత్వారింశః సర్గః

[హనుమంతుడు రావణుని యదుగురు సేనావతులను వధించుట]

మూ. హరాన్ మన్త్రిసురాన్ బుద్ధ్యా వానరేణ మహాత్మనా,
రావణః సంవృతాకారశ్చకార మతిముతమామ్. 1

ప్ర. అ. రావణః=రావణుడు, మహాత్మనా=మహాత్ముడైన, వానరేణ=వానరునిచేత, మన్త్రిసురాన్ = మంత్రికుమారులను, హరాన్ = చంపబడిన వారినిగా, బుద్ధ్యా=తెలిసికొని, సంవృతాకారః=కప్పబడిన ఆకారము కలవాడై, ఉత్తమామ్=ఉత్తమమైన, మతిమ్=అలోచనను, శకారః=చేసెను.

తా. మహాత్ముడైన హనుమంతుడు మంత్రిపుత్రులను వధించి నట్లు విని రావణుడు, మనస్సులోని దిగులు పైకి కనబడకుండ లోపలనే అణచుకొని, ఒక ఉత్తమమైన అలోచన చేసెను. 1

మూ. స విరూపాక్షయాపాక్షౌ దుర్ధరం తైవ రాక్షసమ్,
వ్రమసం తాసకర్ణం చ పఞ్చ సేనాగ్రనాయకాన్. 2

సందిలేశ దశగ్రీవో వీరాన్నయవిశారదాన్,
హనుమద్గ్రహణవ్యగ్రాన్యాయువేగసమాన్ముధి. 3

ప్ర. అ. సు దశగ్రీవః=అ రావణుడు, వీరాన్ = వీరులూ, నయవిశారదాన్ = నీలియందు సమర్థులూ, హనుమద్గ్రహణవ్యగ్రాన్ = హనుమంతుని వట్టుకొనుటయందు తొందరపడుచున్నవారూ, యుధి = యుద్ధమునందు, వాయువేగసమాన్ = వాయువేగముతో సమానులు అయిన, విరూపాక్షయాపాక్షౌ = విరూపాక్షయాపాక్షులను, దుర్ధరమ్ = దుర్ధరుడను, రాక్షసం తైవ = రాక్షసుని, వ్రమసమ్ = వ్రమసునీ, తాసకర్ణం చ = తాసకర్ణునీ, సేనాగ్రనాయకాన్ = సేనావ్రధాననాయకులైన, పఞ్చ = ఈ యదుగురునీ, సందిలేశ = అడ్డపించెను.

రా. ఆ రక్షగ్రీవుడు ఏరులూ, నీలిలో నిపులులూ, హనుమంతుని వట్టు
కొనుటకు తొందరపడుచున్నావారూ, యుద్ధములో వాయువేగముతో సమానులూ
అయిన విరూపాక్షుడు, యూపాక్షుడు, దుర్భరుడు, వ్రమసుడు, భాసకర్ణుడు అను
అరుగుడు సేనావ్రధాననాయకులను ఇట్లాజ్ఞాపించెను. 2, 3

మూ. యాత సేనాగ్రగాః సర్వే మహాబలపరిగ్రహాః,
సవాజిరథమాపిజ్ఞాః స కపిః కాస్యరామితీ. 4

ప్ర. ఆ. సేనాగ్రగాః=4. సేనావరులారా, సర్వే=మీ రందరు, మహా
బలపరిగ్రహాః=మహాసేనయొక్క స్వీకారము కలవా రై, సవాజిరథమాపిజ్ఞాః
= అశ్వములతోను, రథములతోను, ఏనుగులతోను కూడినవారై, యాత =
వెళ్ళండి. సః కపిః=ఆ వానరుడు, కాస్యరామ్=శిక్షింపబడుగాక, ఇతి=అని
(అజ్ఞాపించెను).

రా. "4. సేనానాయకులారా పెద్ద సైన్యమును తీసికొని, అశ్వములను,
రథములను, గజములను తీసికొని, మీరందరు వెళ్ళి ఆ వానరుని శిక్షింరండి"
అని అజ్ఞాపించెను. 4

మూ. యతైశ్చ ఖలు భావ్యం స్యాత్తమాసాద్య వనాలయమ్,
కర్మ భాపి సమాదేయం దేశకాలవిరోధితమ్. 5

ప్ర. ఆ. తమ్=ఆ, వనాలయమ్ = వానరుని, అసాద్య=సమీపించి,
యతైః త=ప్రయత్నవంతులుగా కూడ, భావ్యమ్ = తారగి ఉన్నది. దేశకాల
విరోధితమ్ = దేశకాలములకు విరుద్ధముగా ఉన్న, కర్మ భాపి =వని కూడ,
సమాదేయమ్=సరిలేయ దగినది.

రా. "మీరు ఆ వానరుని విషయములో దాం ప్రయత్న పూర్వకముగా వ్యవ
హరించవలెను. పనులలో దేశవిరోధము, కాలవిరోధము లేకుండ చూచుకొని
వలెను". 5

మూ. స హ్యహం తం కపిం మన్యే కర్మణా ప్రతితర్క్మయన్,
సర్వతా తన్నహద్యూతం మహాబలపరిగ్రహమ్. 6

ప్ర. ఆ. అహమ్=నేను, కర్మణా=అతడు చేసిన మనిరేత, ప్రతితర్క్మ

యన్ = అహంతుడు, తమ్ = అతనిని, తపిమ్ = వానరునిగా, క మన్యే = తలవను.
 సర్వతా = అన్ని విధములా, తత్ = అది, మహాబలపరిగ్రహమ్ = గొప్ప బలమును స్వీకరించిన, మహత్ = గొప్ప దైవ, భూతమ్ = భూతము.

తా. "అతడు చేసిన పనిని వట్టి మాడగా నా అతడు వానరు దని రోయట లేదు. అదేదో మహాబలము గల మహాభూత మై ఉండును. సందేహము లేదు".

మూ. తవేదిన్ద్రేణ వా సృష్టమస్మదర్థం తపోబలాత్.
 సనాగయక్షగన్ధర్వా దేవాసురమహర్షయః.

7

యుష్మాదిః సహితైః సర్వైర్మయా సహ వినిర్జితాః.
 తైరవశ్యం విరావశ్యం వ్యశికం కించిదేవ సః.

8

తదేవ నాత్ర సందేహః ప్రసహ్య పరిగృహ్యతామ్,
 నావమాన్యో భవద్విశ్వ హరిర్ధీరపరాక్రమః.

9

ప్ర ౭. అస్మదర్థమ్ = మనకోసమై, తపోబలాత్ = తపోబలమువలన, ఇన్ద్రేణ = ఇంద్రునిచేత, సృష్టం వా = సృష్టించబడిన దైనా, తవేత్ = తావచ్చును. సహితైః = కలిసి యున్న, సర్వైః = సమస్త మైన, యుష్మాదిః సహ = మీతో కూడిన, మయా = నాచేత. సనాగయక్షగన్ధర్వాః = నాగులతోను, యక్షులతోను, గంధర్వులతోను కూడిన, దేవాసురమహర్షయః = దేవతలు, అసురులు, మహర్షులు, వినిర్జితాః = జయించుకొనినారు. తైః = వాళ్ళచేత, సః = మనకు, కించిదేవ = ఏ దైవ, వ్యశికమ్ = అవకాశము. అవశ్యమ్ = తప్పక, విరావశ్యమ్ = లేదు దగినది. తదేవ = అట్టి భూతమే. అత్ర = ఈ విషయమునందు, సందేహః = సందేహము, స = లేదు. ప్రసహ్య = బలాత్కారముగా, పరిగృహ్యతామ్ = పట్టుకొనబడుగాక. దీరవరాక్రమః = గొప్ప వరాక్రమము గల, హరిః = ఈ వానరుడు, భవద్విః = మీచేత, నావమాన్యః = అవమానించ దగినవాడు కాదు.

తా. "ఈ మహాభూతమును, మనకోస మై, ఇంద్రు దేవా తపోబలముతో సృష్టించి ఉండాలి. నేను మీరందరు వెంట రాగా, పూర్వము నాగులను, యక్షులను, గంధర్వులను, దేవతలను, అసురులను, మహర్షులను జయించి ఉన్నాను కదా. వాళ్ళందరూ మన కేదో ఒక అవకాశము లేయుటకు ప్రయత్నించుచునే

ఉండును. ఉండుదేశ ఇది. అర్ధి మహాభూతమే, పంధేహము లేదు. దానిని బల ప్రయోగము లేది చట్టకొనఁజేసి, మహానాక్రమము గల, ఈ దానరుని విషయములో మీకు విన్న తూర్తి ఉండఁగూడదు." 7-9

మూ. దృష్టా హి హరయః పూర్వం మయా విపులవిక్రమాః,
వారీ చ నహసుగ్రీవో జామ్యవాంశ్చ మహాబలాః. 10

నీలః సేనాపతిశ్చైవ యే చాన్యే ద్వివిదాదయః,
నైవం తేషాం గతిరీమా న తేజో న పరాక్రమః, 11
న మతిర్న బలోత్సాహా న రూపపరికల్పనమ్.

ప్ర. ల. పూర్వమ్=పూర్వము, మయా=నాచేత, విపులవిక్రమాః=అధికమైన పరాక్రమము గల, హరయః=దానరులు, సహసుగ్రీవాః=సుగ్రీవునితో కూడిన, వారీ చ=వారి, మహాబలాః=గొప్ప బలము గల, జామ్యవాంశ్చ=జాంబవంతుడు, సేనాపతిః=సేనాపతి యైన, నీలః=నీలుడు, ద్వివిదాదయః=ద్వివిదుడు మొదలైన, అన్యే చ=ఇతరులు, యే=ఎవ రున్నారో వారు, దృష్టాః=చూడబడినారు కదా, తేషామ్ = వారియొక్క, గతిః=వద్దతి, ఏవమ్=ఇట్లు, ధీమా=భయంకర మైనది, న=కాదు. తేజః=తేజస్సు, న=కాదు. పరాక్రమః=పరాక్రమము, న=కాదు. మఠిః=బుద్ధి, న=కాదు. బలోత్సాహా=బలము ఉత్సాహము కూడ (కావున, రూపపరికల్పనమ్ = రూపమును చేయుట, న=కాదు.

లా. "వారి, సుగ్రీవుడు, మహాబలవారి యైన జాంబవంతుడు, సేనాపతి యైన నీలుడు, ద్వివిదుడు మొదలైన అర్హధిక మైన బలము గల దానరులను ఎందరినో పూర్వము నేను చూచి ఉన్నాను. వాళ్ళకు ఇంత భయంకర మైన గతి కాని, తేజస్సు కాని, పరాక్రమము కాని లేదు. ఇంత బుద్ధి, బలము, ఉత్సాహము, రూపమును మార్చ దగిన శక్తి కూడ లేవు." 10, 11

మూ. మహర్చత్వమిదం జ్ఞేయం కపిరూపం వ్యవస్థితమ్. 12
ప్రయర్థం మహదాస్థాయ క్రియరామస్య నిగ్రహః,

ప్ర. అ. ఇదమ్=ఇది, కపిరూపమ్=కపిరూపము కల దై, వ్యవస్థితమ్

= ఉన్న, మహాత్ = గొప్ప, సత్త్వమ్ = ప్రాణిగా, జ్ఞేయమ్ = తెలియ దగినది.
మహాత్ = గొప్ప, ప్రయత్నమ్ = ప్రయత్నమును, అస్థాయ = అవలంబించి,
అస్య = దీనియొక్క, నిగ్రహః = నిగ్రహము, క్రియతామ్ = చేయబడుగాక.

కా. "ఇదేతో వానరరూపములో ఉన్న మహాభూత మనే విషయము గుర్తు
ఉంచుకొని ప్రయత్న పూర్వకముగా దీనిని నిగ్రహింపుడు." 12

మూ. కామం లోకాశ్రయః సేన్ద్యః ససురాసురమానవా, 13
దవతామగ్రతః స్థాతుం స పర్యాప్తా రణాజితే.

ప్ర. అ. సేన్ద్యః = ఇంద్రునితో కూడిన, ససురాసురమానవా = సుదుల
తోను, అసుదులతోను, మానవులతోను కూడిన, శ్రయః = మూడు, లోకాః =
లోకములు, రణాజితే = యుద్ధరంగమునందు, దవతామ్ = మీయొక్క, అగ్రతః
= ఎదుట, స్థాతుమ్ = నించుటను, స పర్యాప్తాః కామమ్ = సరిపడినవారు కాదు
అనునది నిజమే.

కా. "ఇంద్రునితోను, సుదులతోను, అసుదులతోను, మానవులతోను,
సహా మూడు లోకములూ కూడ రణరంగములో మీ ఎదుట నిలువజాల వనే
విషయం వాస్తవమే." 13

మూ. తతాపి తు నయజ్ఞేన జయమాకాబ్ధిరా రణే, 14
అర్థా రక్ష్యః ప్రయత్నేన యుద్ధసిద్ధిర్ని చక్షురా.

ప్ర. అ. తతాపి తు = అట్టియినను, రణే = యుద్ధమునందు, జయమ్ =
జయమును, అకాబ్ధితా = కోరుతున్న, నయజ్ఞేన = నీతి తెలిసిన వానిచేత, ప్రయ
త్నేన = ప్రయత్న పూర్వకముగా, అర్థా = తాను, రక్ష్యః = రక్షించుకొనదగిన
వాడు. యుద్ధసిద్ధిః = యుద్ధమునందు సిద్ధి, చక్షురా హి = చంచల మైనది కదా.

కా. "అయినా కూడ, యుద్ధములో జయము పొందవలె నని కోరు నీతి
విచారదుడు, ప్రయత్న పూర్వకముగా తనను తాను కాపాడుకొనవలెను. ఎందు
చేత ననగా యుద్ధములో జయ మనేది చంచల మైనది." 14

మూ. తే స్యామివచనం సర్వే ప్రతిగృహ్య మహౌజనః, 15
సముత్పేతుర్మహావేగా హుతాశనమలేఖనః,

రథైర్మత్తైర్మహాతజ్జైర్యాజిరిశ్చ మహాబలైః, 16
శస్త్రైశ్చ వివిధైస్తీక్షైః సర్వైశ్చోపచితా బలైః.

ప్ర. అ. మహాబలః=గొప్ప బలము గలవాడు, మహాతజమతేజసః=అగ్నితో సమ మైన తేజస్సు కలవాడు అయిన, తే సర్వే=వారు అందరు, స్యామి వరసమ్=వ్రతువు వాక్యమును, వ్రతిగృహ్య=స్వీకరించి, మహావేగాః=గొప్ప వేగము గలవారై, రథైః=రథములచేత, మత్తైః=మడించిన, మాతంగైః=ఏనుగులచేత, మహాబలైః=గొప్ప వేగము గల, వాజిరిశ్చ=సృష్టములచేత, తీక్షైః=తీక్షణము లైన, వివిధైః=అనేకవిధము లైన, శస్త్రైః=అయుధములచేత, సర్వైః=సమస్తము లైన, బలైః=సేనలచేత, ఉపచితాః=వృద్ధిపొందించబడినవారై, సముత్పేదాః=కీచుముగా వెళ్ళిరి.

తా. మహాబలవంతులు, అగ్నితో సమాన మైన తేజస్సు కలవాడు అయిన వాళ్ళందరూ వ్రతువు ఆజ్ఞను పాలించుచు, రథములచేత, మడించిన ఏనుగులచేత, మహావేగము గల అశ్వములచేత, తీక్షణము లైన వివిధశస్త్రములచేత, సమస్త మైన సేనలచేత తమ బలమును పెంపొందించుకొని మహావేగముతో బయలుదేరిరి. 15, 16

మూ. తతస్తం దదృశుర్వీరా దీప్యమానం మహాకపిమ్, 17
రశ్మిమన్తమివోద్యన్తం స్వతేజోరశ్మిమాలినమ్,
తోరణస్థం మహోత్సాహం మహాసత్త్వం మహాబలమ్.

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, వీరాః = ఆ వీరులు, స్వతేజోరశ్మిమాలినమ్=తన తేజస్సుయొక్క కిరణముల మాలలు కలవాడు, ఉద్యన్తమ్=ఉదయించుచున్న, రశ్మిమన్తమివ=సూర్యుడు వలె, దీప్యమానమ్=ప్రకాశించుచున్న వాడు, తోరణస్థమ్=ముఖద్వారమునందు ఉన్నవాడూ, మహోత్సాహమ్=గొప్ప ఉత్సాహము కలవాడూ, మహాసత్త్వమ్=గొప్ప మనోబైర్భక్తము కలవాడు, మహాబలమ్=గొప్ప బలము కలవాడూ అయిన, తం మహాకపిమ్ = ఆ నానరుని, దదృశుః=చూచిరి.

తా. గొప్ప ఉత్సాహము, గొప్ప బైర్భక్తము, గొప్ప బలము గల ఆ

హనుమంతుడు ముఖద్వారమువద్ద నిలిచి ఉండెను. అతని శరీరమునుండి బయలుదేరిన శేషస్ఫు కిరణములు దుట్టా వ్యాపించగా, అతడు ఉదయించుచున్న సూర్యుడు వలె ఉండెను. అర్ధి హనుమంతుడే ఆ పీఠు లందరు చూచిరి.

మూ. మహామతిం మహావేగం మహాకాయం మహాబలమ్,

తం సమీక్ష్యైవ తే సర్వే దిక్షు సర్వాస్యవస్థితాః, 19

తై స్తైః ప్రహరణైర్హిమైరభిపేతు సత సతః.

ప్ర. ఆ సర్వే = వాళ్ళందరూ, మహామతిమ్ = గొప్ప బుద్ధి కలవాడూ, మహావేగమ్ = గొప్ప వేగము కలవాడూ, మహాకాయమ్ = గొప్ప శరీరము కలవాడూ, మహాబలమ్ = గొప్ప బలము కలవాడూ అయిన, తమ్ = ఆ హనుమంతుని, సమీక్ష్యైవ = చూడగానే, సర్వాసు = సమస్త మైన, దిక్షు = దిక్కులందు, అవస్థితాః = నిలిచినవా రై, తత సతః = ఆ యా వైపులనుండి, దిమైః = భయంకర మైన, తైస్తైః = ఆయా, ప్రహరణైః = ఆయుధములతో, అభిపేతుః = ఎదిరిందిరి.

తా. గొప్ప బుద్ధి, గొప్ప వేగము, గొప్ప భేహము, గొప్ప బలము గల ఆ హనుమంతుని చూడగానే ఆ రాక్షసు లందరు అన్ని దిక్కులందు నిలిచి, ఆ యా ప్రదేశాలనుండి, భయంకరము లైన ఆ యా ఆయుధాలతో అతనిని ఎదుర్కొనిరి. 19

మూ. తస్య పశ్చాయసా స్తీక్షా శిలాః పీఠముఖా శరాః, 20

శిరస్యత్పలవత్రాణా దుర్ధరేణ నిపాతితాః.

ప్ర. ఆ, తీక్షా = తీక్ష మైనవి, శిలాః = వాడి యైనవి, పీఠముఖాః = వచ్చని అగ్రభాగములు కలిపి, ఉత్పలవత్రాణాః = నల్లకలువ లేకుం వంటి శాంతి గలిపి, ఆయసాః = ఇనువవి అయిన, పశ్చ = బదు, శరాః = బాణములు, దుర్ధరేణ = దుర్ధరునిచేత, తస్య = ఆ హనుమంతునియొక్క, శిరసి = శిరస్సునందు, నిపాతితాః = వడచేయబడినవి.

తా. దుర్ధరుడు తీక్షములు, వాడి యైనవి, వచ్చని అగ్రభాగములు కలిపి, నల్లకలువ లేకుం వంటి రంగు కలిపి అయిన బదు ఇనువ బాణములను హనుమంతుని తలపై ప్రయోగించెను. 20

మూ. ప తైః సత్సాధిరావిధ్యః శరైః శిరసి జానరః, 21
ఉత్పాత నదన్ వ్యోమ్ని దిశో రళ విసాదయన్.

ప్ర. అ. జానరః = ఆ హనుమంతుడు, తైః = ఆ, సత్సాధిః = ఐదు, శరైః = బాణములచేత, శిరసి = శిరస్సుపై, ఉవిధ్యః = కొట్టబడినవాడై, నదన్ = ద్వని చేయుచు, రళ దిశః = వది దిక్కులను, విసాదయన్ = ప్రతిద్వనింపజేయుచు, వ్యోమ్ని = ఆకాశమునందు, ఉత్పాత = ఎగిరెను.

తా. శిరస్సుపై ఆ ఆయిదు బాణముల ప్రహారము తగలగానే, హనుమంతుడు వది దిక్కులు ప్రతిద్వనింప నట్లు ద్వని చేయుచు, ఆకాశములోనికి ఎగిరెను. 21

మూ. రథస్థు దుర్ధరో వీరః సరథః సజ్జకాద్ముకః, 22
కిరన్ శరశతైః శీఘ్రైరభిపేదే మహాబలః.

ప్ర. అ. రథః = రథ పిమ్మట, మహాబలః = గొప్ప బలము గల, వీరః = వీరు లైన, దుర్ధరః = దుర్ధరుడు, సరథః = రథములో కూడినవా డై, సజ్జకాద్ముకః = ఎక్కు పెట్టబడిన వారి గల రథస్థులో కూడినవా డై, శీఘ్రైః = శీఘ్రము లైన, శరశతైః = వందలకొంది శరముల చేత, కిరన్ = చిమ్ముచు, అభిపేదే = హనుమంతుని ఎదిరించెను.

తా. పిమ్మట, మహాబలవంతుడు, వీరుడూ ఆయిన దుర్ధరుడు రథములో ఆకాశము పైకి ఎగిరి, రథస్థును ఎక్కు పెట్టి, శీఘ్రము లైన వందల కొంది శరములు చిమ్ముచు, హనుమంతుని ఎదిరించెను. 22

మూ. స కపిర్వారయామాస తం వ్యోమ్ని శరవర్షిణమ్, 23
వృష్టిమస్తం పయోదాస్తే పయోదమివ మారుతః.

ప్ర. అ. సః కపిః = ఆ హనుమంతుడు, వ్యోమ్ని = ఆకాశమునందు, శరవర్షిణమ్ = శరములను వర్షింతురున్న, తమ్ = అతనిని, పయోదాస్తే = వర్షా కాలము అంతమునందు, వృష్టిమస్తమ్ = వర్షము గల, పయోదమ్ = పేరుమును, మారుతః ఇవ = వాయువు వలె, వారయామాస = నివారించెను. 23

తా. అకాశమునందు ఆ విధముగ శరవర్షము కురిపించుచున్న ఆ దుర్గదుని, హనుమంతుడు, వర్షించుచున్న మేఘమును, వర్షాకాలాంతమునందు, వాయువు వారింది నట్లు వారింజెను.

23

మూ. అర్ఘ్యమాన సత సేన దుర్గ రేణానిలాత్మజః, 24
చకార కదనం దూయో వ్యవర్ధత చ వేగవాన్.

ప్ర. అ. సేన = ఆ, దుర్గ రేణ = దుర్గదునిచేత, అర్ఘ్యమానః = పీడింప బడుచున్న, అనిలాత్మజః = వాయునందనుడు, చకః = అటు పిమ్మట, కదనమ్ = యుద్ధమును, చకార = చేసెను. వేగవాన్ = వేగవంతు డై, దూయః = మరల, వ్యవర్ధత = పెరిగెను.

తా. దుర్గకు డి విధముగా పీడింపగా హనుమంతుడు యుద్ధము చేయుచు, వేగవంతుడై మరల శరీరమును పెంజెను.

24

మూ. స దూరం సహసోత్పత్య దుర్ధరస్య రథే హరిః, 25
నివపాత మహావేగో విద్యుదుశ్శిరావివ.

ప్ర. అ. సః హరిః = ఆ హనుమంతుడు, సహసా = హఠాత్తుగా, ఉత్పత్య = ఎగిరి, మహావేగః = గొప్ప వేగము గలవా డై, గిరౌ = వర్వరముమీర, విద్యుద్రాశివ = మెరుపుల రాశి వలె, దుర్ధరస్య = దుర్గదునియొక్క, రథే = రథముమీర, నివపాత = వడెను.

తా. హనుమంతుడు హఠాత్తుగా చాలా పైకి ఎగిరి, మహావేగముతో, మెరుపుల సముదాయము వర్వరముమీర పడి నట్లు దుర్గదుని రథముమీర వడెను.

25

మూ. తతః స మథితాష్టాశ్వం రథం తగ్నాక్షకూలరమ్, 26
విహాయ న్యవరత్యుమౌ దుర్ధరస్య క్త జీవిరః.

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, సః దుర్ధరః = ఆ దుర్గదుడు, మథితా ష్టాశ్వమ్ = నలగకొట్టబడిన ఎనిమిది గుఱ్ఱములు గల, తగ్నాక్షకూలరమ్ = విరిగిన అరుసులు నిలుపు కట్ల గల, రథమ్ = రథమును, విహాయ = విరలి,

శ్మశ్రతీవితః = విడువబడిన తీవితము గలవాడై, కూమో = నేలపై, న్యవరత
= వడిను.

తా. హనుమంతుడు రతముమీద పడగానే తాని ఇరుసుల, నిలువు కళ్లు
వరిగిపోయెను. ఎనిమిది గుఱ్ఱములు నరిగిపోయెను. దుర్గరుడు తానినుండి శ్రీంధ
వతి ప్రాణములు విడదెను. 26

మూ. తం విరూపాక్షయాపాక్షౌ దృష్ట్యా నివతీతం కువి, 27
సంజాతకోషౌ దుర్ధర్మానుత్పేతతురరిందమా.

ప్ర. అ. దుర్ధర్మౌ = ఎదిరింప శక్యము కానివారు, అరిందమా = శత్రుసంహార
కులు అయిన, విరూపాక్షయాపాక్షౌ = విరూపాక్షయాపాక్షులు, కువి = నేలపై,
నివతీతమ్ = పడిన, తమ్ = అతనిని, దృష్ట్యా = చూచి, సంజాతకోషౌ =
పుట్టిన కోషము కలవారై, ఉత్పేతతుః = పైకి ఎగిరిరి

తా. ఎదిరింప శక్యము కానివారు, శత్రుసంహారకులూ అయిన విరూపాక్ష
యాపాక్షులు. ఆ దుర్ధరుడు నేలపై పడిపోయి నట్లు చూచి, దారి కోపించి,
అకాశములోనికి ఎగిరిరి.

మూ. స తాత్త్వాం సహసోర్వత్య విష్టితో విమలేఽమృతే, 27
ముద్గరాత్త్వాం మహాబాహుర్వక్షస్యభిహతః కపిః.

ప్ర. అ. విమలే = స్వర్గ మైన, అమృతే = అకాశమునందు, విష్టితః =
నిలచిఉన్న, మహాబాహుః = గొప్ప బాహువులుగల, స. కపిః = ఆ హనుమంతుడు.
తాత్త్వామ్ = వారిదేత, సహసా = శ్రమముగా, ఉర్వత్య = ఎగిరి, ముద్గరాత్త్వామ్ =
ముద్గరములతో, వక్షసి = పక్షస్థలమునందు, అభిహతః = కొట్టబడెను.

తా. ఆ రాక్షసు లిద్దరూ శ్రమముగా పైకి ఎగిరి, నిర్మల మైన అకాశ
ములో నిన్న మహాబాహు వైన హనుమంతుని, ముద్గరములతో పక్షస్థలముపై
కొట్టిరి. 28

మూ. తయోర్వేగవతోర్వేగం వివిహత్య మహాబలః, 29
నివసాత పునర్భూయో సువర్ణసమవిక్రమః.

ప్ర. అ. మహాబలి = గొప్ప బలము గల సుపర్వసమవిక్రమః = గరుత్మంతునితో సమాన మైన పరాక్రమముగల హనుమంతుడు, వేగవతో = వేగము గల, తయో = అ రాక్షసులయొక్క, వేగమే = వేగమును, వివిహత్య = అణచివేసి, పునః = మరల, భూమౌ = నేలమీదకు, నివసాత = దిగెను.

తా. గరుత్మంతునితో సమాన మైన పరాక్రమము కలవాడూ, మహాబలి అయిన హనుమంతుడు వేగవంతు లైన ఆ రాక్షసుల వేగమును అణచివేసి, మళ్ళి నేలమీదకు దిగెను. 29

మూ. స సౌలవృక్షమాసార్థ్య తముత్పాట్య ర వానరః, 30
రావుటో రాక్షసౌ వీరో జమాన పవనాత్మజః.

ప్ర. అ. వానరః = వానరు డైన, సః పవనాత్మజః = అ హనుమంతుడు, సౌలవృక్షమ్ = సౌలవృక్షమును, అసార్థ్య = సమీపించి, తమ్ = దానిని, ఉత్పాట్య ర = పెకలించి, రో = ఆ, ఉటో = ఉద్దరు, వీరో = వీరులైన, రాక్షసౌ = రాక్షసులను, జమాన = చంపెను.

తా. అ హనుమంతుడు ఒక సౌలవృక్షము రక్కరకు వెళ్ళి, దానిని పెకలించి, దానితో ఆ రాక్షసవీరు లిద్దరినీ వధించెను. 30

మూ. తరస్తాంస్త్రీన్ హతాన్ జ్ఞాత్వా వానరేణ తరస్త్వినా, 31
అభిపేదే మహావేగః ప్రసహ్య ప్రమసో హరిమ్,
తానకర్తకృ సంక్రుద్ధః కూలనూదాయ వీర్యవాన్. 32

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, తరస్త్వినా = బలము గల, వానరేణ = హనుమంతునిచేత, తాన్ త్రీన్ = ఆ ముగ్గురినీ, హతాన్ = చంపబడినవారినిగా, జ్ఞాత్వా = తెలిసికొని, ప్రమసః = ప్రమనుడు, మహావేగః = గొప్ప వేగము గలవాడై, ప్రసహ్య = అరాత్కారముగా, అభిపేదే = ఎదిరించెను, వీర్యవాన్ = పరాక్రమవంతు డైన, తానకర్తకృ = తానకర్డుడు కూడ, సంక్రుద్ధః = కోపించిన వా డై, కూలమ్ = కూలమును, ఆదాయ = గ్రహించి, (అభిపేదే = ఎదిరించెను).

తా. మహాబలి అయిన హనుమంతుడు ఆ ముగ్గురు రాక్షసులను వధించుట యొక్క ప్రయత్నము, మహావేగముతో, బలమును యాచుచు, హనుమంతుని

ఎదిరించెను. వరాక్రమవంతు డైన భాసకర్ణుడు కూడ కూలము గ్రహించి అతని మీదకు వెళ్ళెను. 31,82

మూ. ఏకతః కపిశార్థులం యశస్వినమవస్థితో,
వత్తిసేన శిరాగ్రేణ వ్రమనః వ్రత్యయోధయత్. 33
భాసకర్ణశ్చ కూలేన రాక్షసః కపిన త్రమమ్.

ప్ర. అ. యశస్వినమ్ = కీర్తిమంతు డైన, కపిశార్థులమ్ = భాసరశ్రేష్ఠు డైన హనుమంతుని గూర్చి, ఏకతః = ఒక వ్రక్క, అవస్థితో = నిలచిరి. వ్రమనః = వ్రమనుడు, శిరాగ్రేణ = వాడి యైన అగ్రము గల, వత్తిసేన = వత్తిసముతో, కపినత్రమమ్ = హనుమంతుని, వ్రత్యయోధయత్ = ఎదిరించి యుద్ధము చేసెను. భాసకర్ణః = భాసకర్ణుడను, రాక్షసః = రాక్షసుడు, కూలేన = కూలముతో, ఎదిరించి యుద్ధము చేసెను.

కా. బాళ్ళిద్దరూ, కీర్తిమంతు డైన ఆ భాసరశ్రేష్ఠునకు ఎదురుగా ఒక వ్రక్క నిలచిరి. వ్రమనుడు వాడి యైన అగ్రము గల వత్తిసముతో హనుమంతుని ఎదిరించి యుద్ధము చేసెను. భాసకర్ణుడు కూలముతో యుద్ధము చేసెను. 33

మూ. స తాభ్యాం విక్షతైర్గాత్రైరస్పగ్నిగ్ధరసూరుహః,
అభవవ్యానరః క్రుద్ధో బాలసూర్యసమవ్రతః. 34

ప్ర. అ. తాభ్యామ్ = వా రిద్దరిచేత, విక్షతః = కొట్టబడిన, గాత్రైః = అవయవములతో, అస్పగ్నిగ్ధరసూరుహః = రక్తముచేత పూయబడిన రోమములు గల, సః = నా, వానరః = ఆ హనుమంతుడు, బాలసూర్యసమవ్రతః = బాలసూర్యునితో సమాన యైన కాంతి కలవాడై, క్రుద్ధః = కోపించినవాడు, అభవత్ = అయెను.

కా. ఆ రాక్షసు రిరువురు కొద్ది అవయవములకు గాయములు చేయగా, రక్తముతో కరిరముపై ఉన్న రోమములు తడియుటచే హనుమంతుడు బాల సూర్యుడు వలె వ్రకాకించెను. అప్పు భాసకు కోపోద్రిక్తు డయ్యెను. 34

మూ. సముర్పాట్య గిరేః శృంగం సమృగవ్యాకపాదవమ్,
అనూవ హనుమాన్ వీరో రాక్షసో కపికుల్లరః. 35

ప్ర. అ. కపికుల్లరః = భాసరశ్రేష్ఠుడు, వీరో = వీరుడు అయిన, హను

మాన్ = హనుమంతుడు, సమ్యగ్ వ్యాజ్ఞపాదవత్ = మృగములతోను, సర్పములతోను, వృక్షములతోను కూడిన, గిరిః శృంగము = వర్షతళిఖరమును, సమత్పాత్మ్య = పెకలించి, రాక్షసో = ఆ రాక్షసు నిద్దరిసి, ఇమాన్ = చంపెను.

తా. తానరశ్రేష్ఠుడు, వీరుడు అయిన హనుమంతుడు మృగములతోను, సర్పములతోను, వృక్షములతోను సహా ఒక వర్షతళిఖరము పెకలించి ఆ రాక్షసుని నిద్దరిసి చంపివేసెను.

మూ. తత సైప్యవసన్నేషు సేనావరిషు వజ్రసు, 85
ఐలిం తదవశేషం చ నాశయామాస వానరః.

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, తేషు = ఆ, వజ్రసు = ఐదుగురు, సేనావరిషు = సేనాపతులు, అవసన్నేషు = నశించిన వా రగులుండగా, వానరః = హనుమంతుడు, తత్ = ఆ, అవశేషమ్ = మిగిలిన, ఐలిమ్ = నైస్యమును, నాశయామాస = నశింపజేసెను.

తా. ఆ అయిదుగురు సేనాపతులు మరణించిన పిమ్మట, హనుమంతుడు మిగిలిన నైస్యమును కూడ సంహరించెను.

మూ. ఆశ్చైరభ్యాన్ గజైర్నాగాన్ యోరై ర్కౌడాన్తై రథాన్,
స కపిర్నాశయామాస సహస్రాక్ష ఇవాసురాన్.

ప్ర. అ. సః కపిః = ఆ హనుమంతుడు, సహస్రాక్షః = దేవేంద్రుడు, అసురానివ = అసురులను వలె, ఆశ్చైః = అశ్వములచేత, అభ్యాన్ = అశ్వములను, గజైః = గజములచేత, నాగాన్ = గజములను, యోరైః = యోధులచేత, యోధాన్ = యోధులను, రథైః = రథములచేత, రథాన్ = రథములను, నాశయామాస = నశింపజేసెను.

తా. హనుమంతుడు అశ్వములమీద అభ్యాంను, గజములమీద గజాఘ్న యను, యోధులమీద యోధులను, రథాలమీద రథాలను వేసి కొట్టి, దేవేంద్రుడు అసురులను సంహరించి నల్లు సంహరించెను.

మూ. హతైర్నాగైశ్చ యరగై రృగ్నాక్షైశ్చ మహారథైః, 86
హతైశ్చ రాక్షసైశ్చాపి రుద్ధమార్గా నమ స్తతః.

ప్ర. ౪. హతైః=చంపదీన, వాగైః=ఏనుగులచేతను, తురగైః=గుట్ట
ములచేతను, భగ్నాక్షైః=విరగ కొట్టబడిన ఇరుసులు గల, మహారత్నైశ్చ=పెద్ద
రథములచేతను, హతైః=చంపదీన, రాక్షసైః=రాక్షసులచేతను, భూమిః=
భూమి, సమంతతః=అంతటా, దుష్టమార్గా=అడ్డుకొనబడిన మార్గములు కలది
అయ్యెను.

తా. చచ్చిపడి ఉన్న గజములతోను, అశ్వములతోను, రాక్షసులతోను,
ఇరుసులు విరిగిన మహారథములతోను నలుమూలలా, భూమిపై నడుచుటకు
(శక్యము) కాకుండా ఉండెను. 38

మూ. తతః కపిస్తాన్ ధృతినిపతీన్ రణే

నిహత్య వీరాన్ సఖలాన్ సవాహనాన్,

రథైవ వీరః పరిగృహ్య తోరణం

కృతక్షణః కాల ఇవ ప్రతాక్షయే.

39

ఇత్యాదౌ శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సుస్తరకాణ్డే

షట్పర్వార్చింశః సర్గః-

ప్ర. ౪. తతః=అటుపిమ్మట, వీరః=వీరు లైన, కపిః=హనుమంతుడు,
వీరాన్ = వీరులు, సఖలాన్ = సైన్యముతో కూడినవారు, సవాహనాన్ = వాహ
నములతో కూడినవారు అయిన, తాన్ = ఆ, ధృతినిపతీన్ = సేనావరులను, రణే
= యుద్ధమునందు, నిహత్య = చంపి, రథైవ = అట్లే, తోరణమ్ = ముఖ్యార్చర
మును, పరిగృహ్య = గ్రహించి, ప్రతాక్షయే = ప్రణల వివాళమునందు (కొరకు),
కాలః ఇతః = యముడు వలె, కృతక్షణః = చేయబడిన నిరీక్షణము కలవాడై,
(ఉండెను).

తా. వీరు లైన హనుమంతుడు సేనావాహన సహచు లైన ఆ సేనా
నాయకులను యుద్ధరంగములో వధించి, వెనుకటివలె ఆ తోరణమునే అశ్ర
యించి, ప్రణలను సంహరించుటకై యముడు నిరీక్షించు నట్లు రాక్షసుల రాకతై
నిరీక్షించుచుండెను. 39

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
సుందరకాండలో నలువదియారవ సర్గ సమాప్తము.

అథ సప్తచత్వారింశః సర్గః

[హనుమంతుడు అశ్వమారుని వధించుట]

మూ. సేనావరీన్ పల్చ స తు ప్రమాపితాన్
హనూమతా సానుచరాన్ సవాహనాన్,
నిశమ్య రాజా సమరోద్ధతోన్ముఖం
కుమారమిక్షం ప్రసమైక్షరాగ్రతః.

1

ప్ర. అ. సః రాజా = ఆ రావణుడు. సానుచరాన్ = అనుచరులతో కూడిన, సవాహనాన్ = వాహనాలతో కూడిన. పల్చ = బదుగురు, సేనావరీన్ = సేనాపతులను, హనూమతా = హనుమంతునిచేత, హతాన్ = చంపబడినవారినిగా, నిశమ్య = విని, సమరోద్ధతోన్ముఖమ్ = యుద్ధమునందు తీవ్ర మైనవాడు, యుద్ధారిముఖుడూ అయిన, అగ్రతః = తన ఎదుట కూర్చున్న, కుమారమ్ = కుమారుడైన, అక్షమ్ = అశుభ్య, ప్రసమైక్షర = చూచెను.

తా. బదుగురు సేనాపతులను కూడా, సవాహనివరివారముగా హనుమంతుడు చంపివేసి నట్లు విని రావణుడు, యుద్ధములో ఉద్ధతుడూ, యుద్ధోన్ముఖుడూ అయిన, ఎదుటనే కూర్చొని ఉన్న తనకుమారుడైన అశుని వైపు చూచెను. 1

మూ. స తస్య దృష్ట్యర్పణసంప్రచోదితః
ప్రతాపవాన్ కాంచనచిత్రకార్ముకః,
సముత్పసారాథ నదస్యదీరితో
ద్విజాతిముఖైర్ద్రవిషేవ సావకః.

2

ప్ర. అ. అతః = అటు పిమ్మట, తస్య = రావణునియొక్క, దృష్ట్యర్పణ సంప్రచోదితః = దృష్టిని ప్రసరింపజేయుటచేత ప్రేరేపింపబడినవాడై, ప్రతాపవాన్ = ప్రతాపవంతుడైన, సః = ఆ అశుడు, కాంచనచిత్రకార్ముకః = బంగారముచిత్రకార్ముకము.

రముచేత చిత్రవర్ణ మైన ధనస్సు కలవా డై, సదనీ = యజ్ఞమునందు, ద్విజాతి ముఖ్యైః = శ్రేష్ఠులైన బ్రాహ్మణులచేత, హవిషా = హవిస్సుచేత, ఉదీరితః = ప్రజ్వలించజేయబడిన, పావకః ఇవ = అగ్ని వలె, సముత్పసాత = వేగముగా లేచెను.

తా. ప్రతాపవంతుడైన ఆ అవుడు, రావణుని దృష్టిచే ప్రేరియై డై. అంగారముచేత చిత్రవర్ణ మైన ధనస్సు ధరించి, యజ్ఞములో బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు ప్రజ్వలించజేసిన అగ్ని వలె, వెంటనే లేచెను. 2

మూ. తతో మహద్బాలదివాకరప్రథం

ప్రతప్రజామూనదజాలసంతతమ్,

రథం సమాస్థాయ యయౌ స వీర్యవాన్

మహాహరిః తం ప్రతి నైరృతర్థః.

3

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, వీర్యవాన్ = పరాక్రమవంతుడైన, సః నైరృతర్థః = రాక్షసశ్రేష్ఠుడు, బాలదివాకరప్రథమ్ = బాలసూర్యుని వంటి కాంతి గలదీ, ప్రతప్రజామూనదజాలసంతతమ్ = కరిగించిన అంగారము జాం ములో (వంతో) చుట్టబడినదీ అయిన, మహత్ = గొప్ప, రథమ్ = రథమును, సమాస్థాయ = అధిష్ఠించి, తమ్ = ఆ, మహాహరిః ప్రతి = మహావానరుని గూర్చి, యయౌ = వెళ్లెను.

తా. పరాక్రమవంతుడైన ఆ రాక్షసశ్రేష్ఠుడు, చుట్టూ పరిభ్రష్ట మైన అంగారుజాలము కట్టుటచే బాలసూర్యుని వంటి కాంతిలో మెరయు చున్న గొప్ప రథమును అధిష్ఠించి, ఆ వానరోత్తమునిలో యుద్ధమునకై వెళ్లెను. 3

మూ. తతస్తపఃసంగ్రహసంచయార్థితం

ప్రతప్రజామూనదజాలశోభితమ్,

పరాకినం రత్నవిభూషితద్యుజం

మనోజవాప్తాశ్వవరైః సుయోధితమ్.

4

ప్ర. అ. (4. 5 శ్లోకంలోని ద్వితీయాంశా లన్ని రివ శ్లోకంలోని "రథమ్" అనేదానికి విశేషాలు). తతః = అటు పిమ్మట, తపఃసంగ్రహసంచ

యాదీతమ్ = తపఃసంపాదనముల సముదాయముల చేత (అనేకవిధములైన తపస్సుచేత) సంపాదించబడినదీ, వ్రతప్రణామ్యానదళాంశోభితమ్ = కరిగించబడిన బంగారపు తాలముచేత శోభింప చేయబడినదీ, వరాకినమ్ = సరాకంతో కూడినదీ, రత్నవిభూషితధ్వజమ్ = రత్నములచేత అలంకరింపబడిన ధ్వజము గలదీ, మనోజవాష్టాశ్వవరైః = మనోవేగము వంటి వేగము గల ఎనిమిది శ్రేష్ఠములైన ఆశ్వములతో, సుయోజితమ్ = బాగుగా కూర్చబడినదీ (అయిన రథము నెక్కి వెళ్ళెను).

తా. ఆ రథమును ఆరడు ఎన్నో తపస్సుల సముదాయములు చేసి సంపాదించుకొనెను. కరిగించిన వరిశుద్ధ మైన బంగారు వంతో అది వ్రతాశంకు చుండెను. దానిపై అలంకరణార్థమై చిన్న వరాకలు, రత్నములచే అలంకృత మైన ధ్వజము అనుర్పబడి ఉండెను. మనోవేగముతో సమాన మైన వేగము గల ఎనిమిది గుఱ్ఱములు దానికి కట్టి యుండెను.

మూ. సురాసురాధృష్టమ్ సంగచారిణం
రవిప్రథం వ్యోమచరం సమాహితమ్,
సమాణమష్టాసి నిబద్ధబన్ధురం
యథాక్రమావేశితశక్తితోమరమ్.

ప్ర. ఆ. సురాసురాధృష్టమ్ = సురులచేతను, అసురులచేతను, ఎదిరింప శక్యము కానదీ, అసంగచారిణమ్ = అడ్డు లేకుండా సరిచేదీ, రవిప్రథమ్ = సూర్యుని వంటి కాంతి గలదీ, వ్యోమచరమ్ = ఆకాశముమీద కూడ సంచరించేదీ, సమాహితమ్ = చక్కగా అమర్చబడినదీ, సమాణమ్ = అంబులపొదులతో కూడినదీ, అష్టాసి = ఎనిమిది కత్తులు కలదీ, నిబద్ధబన్ధురమ్ = కట్టబడిన గంటలు కలదీ, యథాక్రమావేశితశక్తితోమరమ్ = క్రమానుసారముగా ఉంచబడిన శక్తులు, తోమరములు గలదీ (అయిన రథము నెక్కి వెళ్ళెను).

తా. ఆ రథమును సురులు, అసురులు కూడా ఎదిరించజాలరు. అది ఎక్కడనైనా అడ్డులేకుండా ప్రయాణము చేయగలదు. సూర్యునివంటి కాంతి గల, గంటలు కట్టిన, ఆ రథము ఆకాశముమీద కూడ సంచరించగలదు. చక్కగా కూర్చబడిన ఆ రథముమీద అయా స్థానములందు అంబులపొదులు, ఎనిమిది బద్ధములు, శక్తులు, తోమరములు అమర్చబడియుండెను.

మూ. విరాజమానం ప్రతిపూర్ణవస్తునా
సహేమరామ్నా శశిసూర్యవర్చసా,
దివాకరాభం రథమాన్వితస్తతః
ష నిర్థగామామరతుల్యవిక్రమః.

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, అమరతుల్యవిక్రమః = దేవతలతో సమాన మైన వరాక్రమము గల, సః = అతడు, సహేమరామ్నా = బంగారు మాలతో కూడినది, శశిసూర్యవర్చసా = చంద్రసూర్యులవంటి కాంతి గలది అయిన, ప్రతిపూర్ణవస్తువా = నిండిన సామగ్రితో, నిరాకమానమ్ = ప్రకాశించుచున్నది, దినాకరాభమ్ = సూర్యుని వంటి కాంతి కలది అయిన, రథమ్ = రథమును, ఆస్థితః = అదిష్ఠించినవా డై, నిర్ణగామ = బయలుదేరెను.

తా. దేవతలతో సమాన మైన వరాక్రమము గల ఆ అక్షకుమారుడు, బంగారు మాలలచే అలంకరింపబడి, చంద్రసూర్యుల వలె ప్రకాశించుచున్న పరిపూర్ణ సామగ్రి ఉంచిన, సూర్యుని వంటి కాంతి గల రథము నెక్కి బయలుదేరెను.

6

మూ. స పూరయన్ ఖం చ మహిం చ సాచలాః

తురజ్జమారజ్జమహారథస్వనైః.

బలైః సమేతైః సహ తోరణస్థితమ్

సమర్థమాసీనముపాగమత్కపిమ్.

7

ప్ర. అ. సః = అతడు, తురజ్జమారజ్జమహారథస్వనైః = అశ్వముల యొక్క, ఏనుగులయొక్క, రథములయొక్క, ధ్వనులచేత, ఖం చ = ఆకాశమును, సాచలామ్ = పర్వతములతో కూడిన, మహిం చ = భూమిని, పూరయన్ = నింపుచు, సమేతైః = కలిసి వచ్చిన, బలైః సహ = నేనలతో కూడినవా డై, తోరణస్థితమ్ = తోరణము వద్ద ఉన్నవాడు, సమర్థమ్ = సమర్థుడూ, ఆసీనమ్ = కూర్చొని ఉన్నవాడూ అయిన, మహాకపిమ్ = హనుమంతుని, ఉపాగమత్ = సమీపించెను.

తా. ఆ అక్షకుమారుడు కలిసి వచ్చిన వైన్యముతో, అశ్వ గణ మహారథముల ధ్వనులతో ఆకాశమును, పర్వతాలతో కూడిన భూమిని నింపుచు వచ్చి తోరణమువద్ద కూర్చున్న, సమర్థు డైన హనుమంతుని సమీపించెను.

7

మూ. స తం సమాసాద్య హరిం హరీక్షణో

యుగాంతకాలాగ్నిమివ ప్రకాశయే,

అవస్థితం విస్మిరజాతసంధ్రమః

సమైక్షణాక్షో బహుమానరక్షపా.

8

ప్ర. ఆ. హరిక్షణః = సింహము వంటి నేత్రములు గల, సః అక్షః = ఆ అక్షుడు, ప్రజాక్షయే = ప్రజలను నశింపజేయుటయందు (కు), ఆవస్థితమ్ = నిలిచి ఉన్న, కాదాగ్నిమ్ ఇవ = ప్రయోగాలాగ్ని వలె ఉన్న, తమ్ = ఆ, హరిమ్ హనుమంతుని, సమాసాద్యః = సమీపించి, విస్మితజాతసంక్రమః = అశ్చర్యవదిన వాడై, వృద్ధిన తాండర కలవాడై, బహుమానరతుషా = గౌరవదృష్టితో, సమైక్షత = చూచెను.

తా. సింహము వంటి నేత్రములు గల ఆ అక్షకుమారుడు, ప్రజలను నశింపజేయుటకు సిద్ధముగా ఉన్న ప్రళయకాలాగ్ని వలె ఉన్న హనుమంతుని సమీపించి, అశ్చర్యచకితుడై, గౌరవదృష్టితో చూచెను. 8

మూ. స తస్య వేగం చ కపేర్మహత్మనః
వరాక్రమం ధారిమ పార్థివాత్మజః,
విధారయన్ స్వం చ బలం మహాబలో
హిమక్షయే సూర్య ఇవాభివర్తతే.

ప్ర. ఆ. మహాలః = గొప్ప బలము గల, పార్థివాత్మజః = రాజకుమారుడైన, సః = ఆ అక్షకుమారుడు, మహత్మనః = మహాత్ముడైన, తస్య కపేః = ఆ హనుమంతునియొక్క, వేగం చ = వేగమును, అరిమ = శత్రువుల విషయము నందు, వరాక్రమం చ = వరాక్రమమును, స్వమ్ = తన సంబంధ మైన, బలం చ = బలమును, విధారయన్ = అంచనా వేసికొనుచు, హిమక్షయే = మంచు తొలగిన పిమ్మట, సూర్య ఇవ = సూర్యుడు వలె, అభివర్తతే = వృద్ధి పొందెను.

తా. గొప్ప బలము గల ఆ రాజకుమారుడైన అక్షకుమారుడు, మహాత్ముడైన ఆ హనుమంతుని వేగమును, శత్రువుల విషయమున ఆతడు చూపుచున్న వరాక్రమమును, తన కున్న బలమును అంచనా వేసికొనుచు, మంచు తొలగిన సూర్యుడు వలె వృద్ధి పొందెను. 9

మూ. స జాతమస్యః ప్రసవీక్ష్య ఏక్రమం
స్థిరం స్థిరః సయతి దుర్నివారణమ్,

సమాహితాత్మా హనుమంత మాహవే
ప్రబోధయామాస శరైః త్రిభిః శరైః.

ప్ర. ఆ. సంయతి = యుద్ధమునందు, దుర్నివారణమ్ = నివారించ
శక్యము కాని, స్థిరమ్ = స్థిర మైన, విక్రమమ్ = (హనుమంతుని), వరాక్రమ
మును, ప్రసహిష్య = చూచి, సః = అక్షకుమారుడు, తాతమన్యుః = పుట్టిన
కోవము కంటాడై, స్థిరః = స్థిర డై, సమాహితాత్మా సావధాన మైన చిత్తము
కంటా డై, హనుమంతమ్ = హనుమంతుని, శరైః = వాడియైన, త్రిభిః శరైః =
మూడు బాణములచేత, ఆహవే = యుద్ధమునందు, ప్రబోధయామాస = ప్రేరే
పించెను.

తా. ఆ అక్షకుమారుడు యుద్ధములో నివారించ శక్యము కాని, చం
సము లేని, హనుమంతుని వరాక్రమమును చూచి, కోపించినవా డై తాను కూడ
స్థిరుడై, సావధాన మైన మనస్సుతో, వాడి యైన మూడు బాణములు ప్రయోగించి
హనుమంతుని యుద్ధానికి పురిగొల్పెను. 10

మూ. తతః కపిం తం ప్రసహిష్య గర్వితం

జితశ్రమం శత్రుపరాజయోర్జితమ్,

అవైక్షరాక్షః సముదీర్ఘమానసః

సబాణపాణిః ప్రగృహీతకాడ్ముకః.

11

ప్ర. ఆ. తతః = అటు పిమ్మట, సః అక్షః = ఆ అక్షకుమారుడు, గర్వి
తమ్ = గర్వించినవాడు, శత్రుపరాజయోర్జితమ్ = శత్రువుల పరాజయముచేత
విజృంభించినవాడూ అయిన, తం కపిమ్ = ఆ హనుమంతుని, జితశ్రమమ్ =
జయించబడిన శ్రమ కలవానినిగా, ప్రసహిష్య = గ్రహించి, బాణపాణిః =
బాణములు హస్తమునందు కలవాడై, ప్రగృహీతకాడ్ముకః = గ్రహింపబడిన
రనస్సు కంటాడై, సముదీర్ఘమానసః = గర్వించిన మనస్సు కంటా డై, అవైక్షర
= చూడెను.

తా. ఆ హనుమంతుడు గర్వితు డై, శత్రువులను జయింతుటచే విజృం
భించినవాడై, శ్రమ ఏ మాత్రము లేకుండ ఉన్నా డని గ్రహించిన ఆ అక్ష
కుమారుడు బాణములను రనస్సును ధరించి, ఉల్సాహహర్ష మైన మనస్సుతో
ఆతనిని చూచెను. 11

మూ. నో హేమనిష్కాజ్జరారుకుజ్జలః
సమాససాదాశుపరాక్రమః కపిమ్,
తయోర్భూవాప్రతిమః సమాగమః
సురాసురాణామపి సంధ్రమప్రదః.

12

ప్ర. అ. అశుపరాక్రమః = శీఘ్ర మైన పరాక్రమము గల, హేమనిష్కాజ్జరారుకుజ్జలః = బంగారు కంఠాంశారము, బాహువురులు, అంద మైన కుండలములు గల, సః = అక్షకుమారుడు, కపిమ్ = హనుమంతుని, సమాస సాద = సమీపించెను. తయోః = వారిద్దరియొక్క, అప్రతిమః = సాటి లేని, సమా గమః = యుద్ధములో కలియుట, సురాసురాణామపి = సురులకు అనురులకు కూడ, సంధ్రమప్రదః = తొందరను కలిగించెడిది, అదూత్ = అయెను.

తా. బంగారు కంఠనూత్రము, బాహువురులు, అంద మైన కుండలములు దరించినవాడు, శీఘ్రముగా పరాక్రమమును చూపువాడు అయిన ఆ అక్ష కుమారుడు, హనుమంతుని సమీపించెను. సాటి లేని వారి కలయిక, దేవాసురు లకు కూడ అపూర్వము కలిగించెడిగా ఉండెను. 12

మూ. రరాస ధూమిర్న తతాప బాసుమాన్
వవౌ న వాయుః ప్రచరాల చాచలః,
కపేః కుమారస్య చ వీక్ష్య సంయుగం
ననాద చ ద్యౌరుదధిశ్చ చుశ్చలే.

13

ప్ర. అ. కపేః = హనుమంతునియొక్క, కుమారస్య చ = అక్షకుమారుని యొక్క, సంయుగమ్ = యుద్ధమును, వీక్ష్య = చూచి, ధూమిః = ధూమి, రరాస = ద్వని చేసెను. బాసుమాన్ = సూర్యుడు, న తతాప = ప్రకాశించలేడు. వాయుః = వాయువు, న వవౌ = వీచలేడు. అచలః చ = పర్వతము కూడా, ప్రచరాల = చలించెను. ద్యౌః = ఆకాశము, ననాద చ = ద్వనించేసెను. ఉదధిశ్చ = సముద్రము కూడ, చుశ్చలే = క్షోలించెను.

తా. హనుమంతుడు, అక్షకుమారుడు తేయుచున్న యుద్ధమును చూచి ధూమి దద్దరిల్లెను. సూర్యుడు ప్రకాశించలేడు. వాయువు వీచలేడు. పర్వతము కూడ చలించెను. ఆకాశము ద్వనించెను. సముద్రము కూడ క్షోల రెండెను. 13

మూ. తతః స వీరః సుముఖాన్ పరిత్రాణః
 సువర్ణపుష్పాన్ నవిషానివోరగాన్.
 సమాధిసంయోగవిమోక్షతత్త్వవి
 చ్చరానథ శ్రీన్ కపిమూర్ఖ్యపాఠయత్.

14

ప్ర. అ. తతః = తర్వాత, అథ = అటు పిమ్మట, వీరః = వీరుడు, సమాధిసంయోగవిమోక్షతత్త్వవిత్ = గురిపెట్టుట, బాణము సంధించుట, విడచుట, వీటి తత్త్వము ఎరిగిన, సః = అక్షకుమారుడు, సుముఖాన్ = మంచి అగ్రములు కలవి, సువర్ణపుష్పాన్ = బంగారు పొన్నులు కలవీ, పరిత్రాణః = రెక్కలు గలవి, నవిషాన్ = విషముతో కూడిన, ఉరగానిన = సర్పముల వలె ఉన్నవీ అయిన, శ్రీన్ = మూడు, రగాన్ = బాణములను, కపిమూర్ఖి = హనుమంతుని శిరస్సుపై, అపాఠయత్ = పడవేసెను.

తా. అప్పుడు సరిగా గురి చూచి, బాణములను బాగుగా సంధించి విడచుటతో మంచి నేర్పు గల వీరు వైన ఆ అక్షకుమారుడు, మంచి అగ్రభాగములు, రెక్కలు, బంగారుపొన్నులు ఉన్నవీ, విషముతోకూడిన సర్పముల వలె ఉన్నవీ అయిన మూడు బాణములతో హనుమంతుని శిరస్సుపై కొట్టెను.

14

మూ. స తైః శరైర్ముర్ఖి సమం నిపాతితైః

క్షరస్సన్యగ్ధిగ్ధవివృత్తలోచనః.

సవోదితాదిత్యనిధః శరాంశుమాన్

వ్యరాజితాదిత్య ఇవాంశుమాలికః.

15

ప్ర. అ. సమమ్ = ఒకే సమయమునందు, మూర్ఖి = శిరస్సుమీద, నిపాతితైః = పడవేయబడిన, తైః శరైః = ఆ బాణములచేత, క్షరన్ = రక్తమును ప్రసరించుచున్నవాడు, అన్యగ్ధిగ్ధవివృత్తలోచనః = రక్తముచేత పూయబడిన తిరిగి పోవు చున్న నేత్రములు గలవాడు, సవోదితాదిత్యనిధః = సూర్యునిగా ఉరయించిన సూర్యునితో సమానుడు, శరాంశుమాన్ = శరములే కరణములుగా కలవాడు అయిన, సః = ఆ హనుమంతుడు, అంశుమాలికః = కిరణముల పంక్తి గల, ఆదిత్య ఇవ = సూర్యుడు వలె, వ్యరాజిత = ప్రకాశించెను.

తా. ఒకే సమయమునందు మూడు బాణములతో శిరస్సుమీద కొట్టుటచే

ఆ హనుమంతుని ముఖమనుండి రక్తము ప్రవించెను. రక్తముతో తడిసి రిరిగి పోవుచున్న కళ్ళతో, బాణము లనే కిరణములతో కూడిన అతడు అప్పుడే ఉదయించిన సూర్యుడు వలె ఉండెను. 15

మూ. తతః స పిజ్జాధిపమన్త్రిసత్తమః

సమీక్ష్య తం రాజవరాత్మజం రణే,

ఉదగ్రచిత్రాయుధచిత్రకాయ్మకం

అహర్త చాపూర్వత చాహవోన్ముఖః.

16

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట. సః = ఆ, పిజ్జాధిపమన్త్రిసత్తమః = వానిరరా తైన సుగ్రీవుని ముందులలో శ్రేష్ఠుడైన హనుమంతుడు, ఉదగ్రచిత్రాయుధచిత్రకాయ్మకమ్ = గొప్ప వైన విచిత్రము లైన ఆయుధములు, చిత్ర మైన రసస్సు గల, తమ్ = ఆ, రాజవరాత్మజమ్ = రాజకుమారుని, రణే = యుద్ధము నందు, సమీక్ష్య = చూచి, అహర్త = సంతోషించెను. అహవోన్ముఖః = యుద్ధము చేయుటకు అభిముఖుడై, అపూర్వత చ = లావెత్తెను.

రా. సుగ్రీవుని ముందులలో శ్రేష్ఠుడైన ఆ హనుమంతుడు, ఉత్తమము లైన విచిత్రము లైన ఆయుధములతోను, చిత్ర మైన రసస్సుతోను యుద్ధానికి వచ్చిన ఆ అక్షకుమారుని చూచి, సంతోషించుచు, యుద్ధోన్ముఖుడై చేహమును పెంచెను. 16

మూ. స మన్దరాగ్రస్థ ఇవాంశుమాలితో

వివృద్ధకోపో బలవీర్యసంయుతః,

కుమారమక్షం సబలం సవాహసం

నవాహ సేత్రాగ్నిషిరీవిభిస్తరా.

17

ప్ర. అ. మన్దరాగ్రస్థః = మందరపర్వతశిఖరముపై ఉన్న, అంశుమాలితః = అంశుమాలితములతోను కూడిన, సః = ఆ హనుమంతుడు, వివృద్ధకోపః = వృద్ధిపొందిన కోపము కలవాడై, సబలమ్ = నైశ్యముతో కూడినవాడూ, సవాహసమ్ = చాహసములతో కూడినవాడూ అయిని, కుమారమ్ = కుమారుడైన, అక్షమ్ = అక్షుణ్ణి.

తదా = అప్పుడు, నేత్రాగ్నిమరీచిని = నేత్రాగ్నికిరణములవేర, దదాహ = కార్చివేసెను.

తా. మందరవర్వతశిఖరాగ్రముపై ఉన్న సూర్యుడు వలె ఉన్నవాడు, బలవరాక్రమములు కలవాడు అయిన ఆ హనుమంతుడు అత్యధిక మైన శోనముతో అప్పు రా అక్షకుమారుని, అతని సేనను, వాహనములను నేత్రములందున్న అగ్నికిరణములతో కార్చివేయుచు స్పట్టు చూచెను. 17

మూ. తతః స బాణాసనచిత్రకార్ముకః

శరప్రవర్షో యుధి రాక్షసామ్బుదః,

శరాన్ముమోచాశు హరీశ్వరాచరే

వలాహక్ వృష్టిమివాచలోత్తమే. 18

ప్ర. త. తతః = అటు పిమ్మట, బాణాసనచిత్రకార్ముకః = ధనస్సు అనే చిత్రవర్ష మైన ధనస్సు (ఇంద్రధనస్సు) గం, శరప్రవర్షః = బాణము లనే అధికవర్షము గం, సః రాక్షసామ్బుదః = ఆ రాక్షసు ధనే మేఘము, యుధి = యుద్ధమునందు, అశు = శ్రుముగా, హరీశ్వరాచరే = హనుమంతుడనే పర్వతముపై, వలాహక్ = మేఘము, అచలోత్తమే = ఉన్నత మైన పర్వతముపై, వృష్టిమివ = వర్షమును వలె, శరాన్ = బాణములను, ముమోచ = విడిచెను

తా. ధనస్సు అనే ఇంద్రధనస్సు ధరించి, బాణవర్ష మనే వర్షము కురిపించుచున్న ఆ రాక్షసుధనే మేఘము, ఉన్నత మైన పర్వతముమీద మేఘము వర్షము కురిపించి నట్లు, ఆ హనుమంతునిమీద వెంటనే బాణములు కురిపించెను.

మూ. తతః కపిస్తం రణదణ్డవిక్రమం

వివృద్ధతేజోబలవీర్యసంయుతమ్,

కుమారమక్షం ప్రసమీక్ష్య సంయుగే

సనాద హర్షాద్ధనతుల్యవిక్రమమ్. 19

ప్ర. త. తతః = అటు పిమ్మట, కపిః = హనుమంతుడు, రణదణ్డవిక్రమమ్ = రణమునందు దీప్త మైన పరాక్రమము కలవాడు, వివృద్ధతేజోబలవీర్యసంయుతమ్ = వృద్ధి పొందిన తేజస్సుతోను, బలముతోను, పరాక్రమముతోను

కూడినవాడు, మనకుల్యవిక్రమమ్ = మేపుములో సమాన మైన ఆకాశగమనము
గలవాడు అయిన, శమ్ = ఆ, కుమారమ్ అక్షమ్ = అక్షకుమారుని, సంయుగే
= యుద్ధమునందు, వ్రసమిక్ష్యః = చూచి, హర్షాత్ = సంకోషమువలన, ననాదః =
ధ్వనితెనెను.

తా. ఏమ్మట ఆ హనుమంతుడు యుద్ధమునందు తీవ్ర మైన పరాక్రమము
కలవాడు, వృద్ధిపొందిన తేజస్సు, బలము, వీర్యము కలవాడు, మేపుమువలె
ఆకాశమునందు నడుచుటకు సమర్థుడు అయిన ఆ అక్షకుమారుడు యుద్ధమునకు
వచ్చుట చూచి సంకోషముతో ధ్వని చేసెను. 13

మూ. స బాలభావాద్యుధి వీర్యదర్శితః

ప్రవృద్ధమన్యుః క్షతజోవమేక్షణః,

సమాససాదాప్రతిమం కపిం రణే

గజో మహాకూపమివావృణం తృణైః.

20

ప్ర. ఆ. బాలభావాత్ = బాలు డగుటవలన, యుధి = యుద్ధమునందు,
వీర్యదర్శితః = పరాక్రమములేత గర్వించినవాడు, ప్రవృద్ధమన్యుః = వృద్ధిపొందిన
కోపము గలవాడు, క్షతజోవమేక్షణః = రక్తముతో సమాన మైన నేత్రములు కల
వాడు అయిన, సః = ఆ అక్షకుమారుడు, రణే = యుద్ధమునందు, ఆప్రతిమమ్
= సాదిలేని, కపిమ్ = హనుమంతుని. గజః = ఏనుగు, తృణైః = తృణములచేత,
అవృణమ్ = కప్పబడిన, మహాకూపమివ = పెద్ద కుపమును వలె, సమాససాద
= సమీపించెను.

తా. చిన్నవా డగుటచే, యుద్ధములో పరాక్రమములేత గర్వించిన ఆ
అక్షకుమారుడు, అధిక మైన కోపముతో, కళ్ళ రక్తము వలె ఎఱ్రపతంగా గజము
గడ్డిచే కప్పబడి యున్న మహాకూపమును చితి నట్లు, యుద్ధములో సాది లేని ఆ
హనుమంతుని సమీపించెను. 20

మూ. స తేన బాణైః ప్రసభం నిపాతతై

శృకార నాదం మననాదనిఃస్వనః

సముత్పపాతాశు నదః స మారుతి

ర్భుజోరువిక్షేపణమోరదర్శనః.

21

ప్ర. ఆ. సః = ఆ హనుమంతుడు, కేశః = అక్షకుమారునిచేత, ప్రసవమ్ = బంధూర్యకముగా, నిపారితైః = దేయబడిన, బాతైః = బాణములచేత, మన వాదనిఃశ్చసః = మేఘధ్వని వంటి ధ్వని కలవాడై, వాదమ్ = ధ్వనిని, చకార = చేసెను. సః మారుతిః = ఆ హనుమంతుడు, మతోదునిశ్చేవం హైరదర్శనః = భుజములను, తొడలను విసరుటచే దయంకర మైన దర్శనము కలవాడై, అశు = క్షిప్రముగా, సతః = అకాశమును గూర్చి, సముత్పపాత = ఎగిరెను.

తా. ఆ అక్షకుమారుడు బాణములతో బంధూర్యకముగా కొట్టుటచే ఆ హనుమంతుడు ఉరుముల వంటి ధ్వనితో గొప్ప ధ్వని చేసి, చూచువారికి దయము కలుగు నట్లుగా కాళ్ళు చేతులు విసరుచు, క్షిప్రముగా అకాశముపైకి ఎగిరెను. 21

మూ. సముత్పతన్త్ర సమద్విరవద్యుతీ

స రాక్షసానాం ప్రవరః ప్రతాపవాన్.

రథీ రథిశ్రేష్ఠతమః కిరన్ శరైః

పయోధరః శైలమివాశ్మవృష్టిభిః.

22

ప్ర. ఆ. లలి = లలవంతుడు, రాక్షసానామ్ = రాక్షసులలో, ప్రవరః = శ్రేష్ఠుడు, ప్రతాపవాన్ = ప్రతాపవంతుడు, రథీ = రథికుడు, రథిశ్రేష్ఠతమః = రథికులలో శ్రేష్ఠుడు అయిన, సః = ఆ అక్షకుమారుడు, పయోధరః = మేఘము. అశ్మవృష్టిభిః = వడగళ్లవానచేత. శైలమివ = పర్వతమును వలె, శరైః = బాణములతో, కిరన్ = రిమ్మురు, ఉత్పతన్తమ్ = పైకి ఎగురుచున్న ఆ హనుమంతుని, సమద్విరవత్ = కడుముచు వెళ్లెను.

తా. లలవంతుడు, రాక్షసులలో శ్రేష్ఠుడు, ప్రతాపవంతుడు, రథికుడు, రథికులలో శ్రేష్ఠుడు అయిన ఆ అక్షకుమారుడు పైకి ఎగురుచున్న ఆ హనుమంతునిపై, మేఘము పర్వతముమీద వడగళ్లు కురిపించు నట్లు బాణములు కురిపించుచు, అతని వెనువెంటనే పైకి వెళ్లెను. 22

మూ. స తాన్ శరాన్తస్య హరిర్విమోక్షయం

శృవార వీరః పథి వాయుసేవితే,

శరాన్తరే మారుతపద్వినివృత

స్మనోఽపః సంయతి రజ్జువిక్రమః.

23

ప్ర. అ. సునోజవః = మనస్సు వంటి వేగము గలవాడు, సంయతి = యుద్ధమునందు, చక్రవిక్రమః = తీవ్ర మైన పరాక్రమము కలవాడు, ఏరః = వీరుడు అయిన, సహహః = ఆ హనుమంతుడు, శరాస్తరే = బాణముల మధ్య, మారుతవత్ = వాయువు వలె, వినిష్పతన్ = తిరుగుచు, తస్య = ఆ అక్షకుమారునియొక్క, శరాన్ = బాణములను, విహాక్షయన్ = విడిపించుకొనుచు, వాయు సేవిరే = వాయువుచేత సేవింపబడిన, పథి = మార్గమునందు, చరార = సంచరించెను.

తా. సునోవేగము వంటి వేగము గలవాడు, యుద్ధమునందు తీవ్ర మైన పరాక్రమము గలవాడు, మహావీరుడు అయిన ఆ హనుమంతుడు, బాణమునకు బాణమునకూ మధ్య వాయువు వలె తిరుగుచు అతని బాణములనుండి తప్పించుకొనుచు, అతాళ మార్గమునందు సంచరించెను.

23

మూ. తమా త్రబాణాసనమాహవోన్ముఖం

ఖమా స్త్రణన్తం విశితైః శరోత్తమైః,

అవైక్షతాక్షం బహుమానచక్షుషా

జగామ చిన్తాం చ స మారుతాత్మజః.

24

ప్ర. అ. సః మారుతాత్మజః = ఆ హనుమంతుడు, త్రబాణాసనమ్ = గ్రహింపబడిన ధనస్సు కలవాడు, ఆహవోన్ముఖమ్ = యుద్ధమునకు సన్నద్ధుడూ, విశితైః = అనేకవిధము లైన అగ్రభాగములు గల, శరోత్తమైః = తీవ్రమము లైన బాణములచేత, ఖమ్ = ఆకాశమును, అస్త్రణన్తమ్ = ఆచ్ఛాదించుచున్నవాడు అయిన, తమ్ = ఆ, అక్షమ్ = అక్షుణ్ణి, బహుమానచక్షుషా = గౌరవభావముతో కూడిన దృష్టితో, అవైక్షత = చూచెను, చిన్తాం చ = చింతను కూడ, జగామ = సొందెను.

తా. ఆ అక్షకుమారుడు ధనుర్ధరుడై, యుద్ధము చేయుటకు సన్నద్ధుడై, అనేకవిధము లైన అగ్రభాగము లున్న శ్రేష్ఠ మైన బాణాలతో ఆకాశము సంతనూకప్పివేయుచుండగా హనుమంతు డాతనిని గౌరవభావముతో చూచుచు, అతార కలో పడెను.

24

మూ. తతః శరైర్దిన్నభుజాన్తరః కపిః
కుమారవీరేణ మహాత్మనా నదన్,
మహాబుజః కర్మవిశేషతత్త్వవి
ద్విచిన్తయామాస రజే పరాక్రమమ్.

25

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, మహాబుజః = గొప్ప భుజములు గలవాడు, కర్మవిశేషతత్త్వవిత్ = వసుంధలోని విశేషముల యథార్థస్వరూపమును గుర్తించసమర్థుడు అయిన, కపిః = హనుమంతుడు, మహాత్మనా = మహాత్ముడైన, కుమారవీరేణ = వీరుడైన ఆ అక్షకుమారునిచేత, దిన్నభుజాన్తరః = భేదించబడిన వక్షస్థలము కలవాడై, నదన్ = ద్వనించేయుచు, రజే = యుద్ధమునందు, పరాక్రమమ్ = శత్రువుయొక్క ఆక్రమణమును గూర్చి, విచిన్తయామాస = ఆలోచించెను.

తా. ఆవుడు మహాబుజుడు. ఆ యా కార్యముల యథార్థస్వరూపము తెలిసినవాడూ అయిన ఆ హనుమంతుడు, మహాత్ముడు, వీరుడూ అయిన ఆ అక్షకుమారుడు బొటములతో వక్షస్థలమును చీల్చివేయు చుండగా, యుద్ధములో ఈ శత్రువును ఎట్లు ఆక్రమించవలెనా అని ఆలోచించెను.

25

మూ. అబాలవర్పాలదివాకరప్రభః
కరోత్యయం కర్మ మహన్మహాబలః,
న చాన్య సర్వాహవకర్మశోభినః
ప్రమావణే మే మతిరత్ర జాయతే.

26

ప్ర. అ. బాలదివాకరప్రభః = బాలసూర్యుని వంటి కాంతి గలవాడు, మహాలం = గొప్ప లంఘనము కలవాడు అయిన, అయమ్ = ఇతడు, అబాలవత్ = అరితేరిన యువకుడు వలె, మహత్ = గొప్ప, కర్మ = కార్యము, కరోతి = చేయుచున్నాడు. అత్ర = ఇక్కడ, సర్వాహవకర్మశోభినః = సమస్త మైన యుద్ధ కార్యములచే శోభించుచున్న, అన్యః = ఈతనియొక్క, ప్రమావణే = చంపుట యందు, మే = నాయొక్క, మతిః = బుద్ధి, న చ జాయతే = పుట్టుటలేదు.

తా. "బాలసూర్యుని వంటి కాంతి గల, మహాలలుడైన ఈ అక్షకుమారుడు అరితేరిన యువకుడు వలె కార్యములు చేయుచున్నాడు. యుద్ధములో వేయ

దగిన అన్ని పనులను చక్కగా నిర్వహించుచున్నాడు. ఇప్పు డీతనిని చంపుటకు నాకు మనసొప్పుటలేదు." 26

మూ. ఆయం మహాత్మా ర మహాంశ్చ వీర్యతః
సమాహితశ్చాతిసహశ్చ సంయుగే,
అసంశయం కర్మగుణోదయాదయం
సనాగయత్కైర్మునిభిశ్చ పూజితః. 27

ప్ర. అ. ఆయమ్ = ఇతడు, మహాత్మా ర = గొప్ప బుద్ధి కలవాడు, వీర్యతః. ర = వీర్యమువలన కూడ. మహాన్ = గొప్పవాడు సమాహితః = సావధానచిత్తుడు. సంయుగే = యుద్ధమునందు, అతిసహః = రాం శ్రమను సహించ సమర్థుడు. ఆయమ్ = ఇతడు. అసంశయమ్ = నిఁసంశయముగా, కర్మగుణోదయాత్ = కార్యములందు అభివృద్ధి కలుగుటవలన, సనాగయత్కైః = నాగయతులతో కూడిన, మునిభిశ్చ = మునులచేత కూడ, పూజితః = పూజింపబడినవాడు.

తా. "ఇతడు మహాబుద్ధిశాలి. పరాక్రమముచేత కూడ గొప్పవాడు. సావధాన మైన చిత్తము కలవాడు యుద్ధములో ఎంత శ్రమ నైనను సహించకలవాడు. కార్యములలో చూపుచున్న నేక్కును బట్టి ఇతనిని నాగులు, యక్షులు, మనులు మొదలగువాడు కూడ తప్పక మెచ్చుకొందురు." 27

మూ. పరాక్రమోత్పాహవివృద్ధమానసః
సమీక్షతే మాం ప్రముఖాగ్రతః స్థితః,
పరాక్రమో హ్యస్య మనాంసి కమ్పయే
త్పురాసురాణామపి శీఘ్రగామినః. 28

ప్ర. అ. పరాక్రమోత్పాహవివృద్ధమానసః = పరాక్రమముచేత, ఉత్పాహముచేత వృద్ధి పొందిన మనస్సు కలవాడై, ప్రముఖాగ్రతః = ఎదుట దగ్గరగా, స్థితః = నిలిచినవాడై, మామ్ = నన్ను, సమీక్షతే = చూచుచున్నాడు. శీఘ్రగామినః = శీఘ్రముగా సంచరించు, అస్య = ఇతనియొక్క, పరాక్రమః = పరాక్రమము, సురాసురాణామ్ = సురులయొక్క అసురులయొక్క, మనాంసి అపి = మనస్సులను కూడ, ప్రకమ్పయేత్ = కంపింపజేయును.

రా. "ఈతడు నాకు రాం దగ్గరగా నిలిచి, పరాక్రమోత్సాహములతో వృద్ధి పొందిన మనస్సుతో, నన్ను చూచుచున్నాడు అతిశ్రమముగా పనులు చేయు ఈతని పరాక్రమము చూచి సురాసురుల మనస్సులు కూడ భయపడును".

మూ. న ఖల్యయం నాభిర వేరుపేక్షితః

పరాక్రమో హ్యస్య ితే వివర్ధతే,

ప్రమాపణం త్రైవ మమాద్య రోచతే

స వర్ధమానోఽగ్నిరుపేక్షితం షమః

29

ప్ర. ఆ. అయమ్ = ఇతడు, ఉపేక్షితః = ఉపేక్షించబడినవా డై, నాభిరవేత్ స ఖలు = తిరస్కరించ దను మాట లేదు, రతే = యుద్ధమునందు, అస్య = వీనియొక్క, పరాక్రమః = పరాక్రమము, వర్ధతే హి = వృద్ధిపొందుచున్నది కదా, అర్య = ఇప్పుడు, ప్రమాపణం త్రైవ = ఇతనిని చంపుటే, మమ = నాకు, రోచతే = ఇష్ట మగుచున్నది. వర్ధమానః = వృద్ధి పొందుచున్న, అగ్నిః = అగ్ని, ఉపేక్షితమ్ = ఉపేక్షించుటకు, స షమః = రగినది కాదు.

రా. "ఇంక ఈతనిని ఉపేక్షించినచో ఇతడు తప్పక నన్ను తిరస్కరించును. ఎందుచేతననగా, రణములో ఈతని పరాక్రమము పెరిగిపోవుచున్నది. అందుచేత ఇప్పు డీతని చంపుటయే మంచిది. పెరిగిపోవుచున్న అగ్నిని ఉపేక్షించకూడదు కదా!"

29

మూ ఇతి ప్రవేగం తు పరస్య చింతయన్

స్వకర్మయోగం చ విధాయ వీర్యవాన్,

చకార వేగం తు మహాబలస్తదా

మరిం చ చక్రేఽస్య వదే మహాకపిః,

30

ప్ర. ఆ. వీర్యవాన్ = పరాక్రమవంతుడు, మహాబలః = గొప్ప బలము కలవాడు అయిన, మహాకపిః = హనుమంతుడు, ఇతి = ఇట్లు, పరస్య = శత్రువు యొక్క, ప్రవేగమ్ = వేగమును, చింతయన్ = ఆలోచించుచు, స్వకర్మయోగం చ = తన కార్యముయొక్క యోగమును (ఆలోచనను) కూడ, విధాయ = చేసి, తదా = అప్పుడు, వేగమ్ = వేగమును, చకార = చేసెను. అస్య = ఈతనియొక్క, వదే = వధయందు, మరిం చ = బుద్ధిని కూడ, చక్రే = చేసెను.

తా. వరాక్రమవంతుడు, మహాబలశాలి అయిన హనుమంతుడు ఈ విధముగా శత్రువు బలమును గూర్చి ఆలోచించి, తాను చేయ వలసిన కార్యము ఆలోచన కూడ చేసి, వేగమును చూపించెను. ఆతనిని చంపుటకు కూడ నిర్ణయము చేసికొనెను.

30

మూ. స తస్య తానష్టహయాన్ మహాబవాన్

సమాహితాన్ భారసహస్త్విపర్రనే,

జమాన వీరః పథి వాయు సేవితే

తప్రహరైః పవనార్మజః కపిః.

31

ప్ర. అ. వీరః=వీరుడు, పవనార్మజః=వాయుపుత్రుడు అయిన, సః కపిః=ఆ హనుమంతుడు, వాయు సేవితే=వాయువుచేత నేవించబడిన, పథి=మార్గమునందు, మహాబవాన్=గొప్ప వేగము గలవి, సమాహితాన్=జాగరూకతతో కూడినవి, విపర్రనే=మరుపులు తిరుగుటయందు, భారసహాన్=భారమును మోయగల్గినవీ అయిన, తాన్=ఆ, అష్ట=ఆరు, హయాన్=అశ్వములను, తప్రహరైః=అరచేయించెబ్బరిచె, జమాన=రంపెను.

తా. వీరు తైన ఆ హనుమంతుడు, అకాశమార్గములో, మహావేగము గలవి, జాగరూకతతో కూడినవి, మరుపులు తిరుగు నపుడు రథభారమును మోయుటలో సమర్థ మైనవీ, అయిన ఎనిమిది గుఱ్ఱములను అరచేయిలతో కొట్టి చంపెను.

31

మూ. తతస్తలేనాభిహతో మహారథః

స తస్య పిల్లాధిపమన్త్రినిర్దితః,

ప్రథగ్నునీడః పరిముక్తకూటరః

పపాత కూమౌ హతవాటిరమృరాత్.

32

ప్ర. అ. తతః=అటు పిమ్మట, తలేన=అరచేతితో, అభిహతః=కొట్టి బడినవీ, పిల్లాధిపమన్త్రినిర్దితః=వానరరా తైన సుగ్రీవుని మంత్రి యైన హనుమంతుని చేత అయింపబడినవీ అయిన, తస్య=అశ్వకుమారునియొక్క, మహారథః=గొప్ప రథము, ప్రథగ్నునీడః=విరగకొట్టబడిన తోపలి భాగము కలదై,

వరిము క్రకూటరః = కూడిపోయిన పొడవు కట్ట కలదై, హతవాణిః = చంపబడిన అశ్వములు గలదై, అమృరాత్ = ఆకాశమునుండి, భూమౌ = నేలమీద, వపాక = పడెను.

తా. అప్పుడు హనుమంతుడు ఆరకేరితో కొట్టగా ఆ అక్షకుమారుని రథము తోవలిభాగము విరిగిపోయి, నిలువుకూలము కూడిపోయి, గుట్టములు మరణించగా ఆకాశమునుండి నేలమీద పడెను. 32

మూ. స తం పరిత్యజ్య మహారథో రథం
సకార్ముకః ఖడ్గధరః ఐముత్పతన్,
తపోదియోగాదృషిరుగ్రవీర్యవాన్
విహాయ దేహం మరుతామివాలయమ్. 33

ప్ర. ఆ. మహారథః = మహారథుడైన, సః = ఆ అక్షకుమారుడు, రథమ్ = రథమును, పరిత్యజ్య = విడచి, సకార్ముకః = రసస్సుతో కూడినవాడై, ఖడ్గధరః = ఖడ్గమును ధరించినవాడై, ఐమ్ = ఆకాశమును గూర్చి, ఉత్పతన్ = ఎగురుచు, ఉగ్రవీర్యవాన్ = ఉగ్ర మైన తపశక్తి కలవాడు, దేహమ్ = దేహమును, విహాయ = విడచి, తపోదియోగాత్ = తప స్సంబంధమువలన, మరుతామ్ = దేవతల యొక్క, అలయమ్ = నివాస మైన స్వర్గమును గూర్చి ఎగురుచున్నవాడు అయిన, ఋషిః ఇవ = ఋషి వలె, (అర్చక్యత = చూడబడెను).

తా. మహారథుడైన ఆ అక్షకుమారుడు రథమును విడచి, రసస్సు, ఖడ్గము చేత ధరించి, ఆకాశముమీదికి ఎగిరెను. అప్పు డాతడు ఉగ్ర మైన తపః శక్తిగలవాడై, తపఃప్రభావముచేత స్వర్గలోకమునకు ఎగిరి వెళ్లుచున్న ఋషి వలె కనబడెను. 33

మూ. తతః కపిన్తం వివర న్నమమృతే
పతత్తిరాజానిలసిద్ధసేవితే,
సమేత్య తం మారుతతుల్యవిక్రమః
క్రమేణ జగ్రాహ స పాదయోర్ధ్వరమ్. 34

ప్ర. త. తతః = అటు పిమ్మట, మారుతతుల్యవిక్రమః = వాయువుతో

సమాన మైన పరాక్రమము గల, కపి = హనుమంతుడు, పరితరాజానిఁసిద్ధ
 సేవితే = గరుత్మంతునిచేత, వాయువుచేత, సిద్ధులచేత సేవింపబడిన, అప్పుడే =
 అకాశమునందు, విచరఁనమ్ = సంచరించుచున్న, తమ్ = ఆతనిని, సమీత్య =
 సమీపించి, క్రమేణ = క్రమముచేత, తమ్ = ఆతనిని, పాదయోః = పాదముల
 యందు, దృఢమ్ = గట్టిగా, అగ్రాహ = వట్టుకొనెను.

లా. వాయువుతో సమాన మైన పరాక్రమము గల ఆ హనుమంతుడు
 అప్పుడు, గరుత్మంతుడు, వాయువు, సిద్ధులు సంచరించు అకాశమునందు సంచ
 రించుచున్న ఆ అక్షకుమారుని వద్దకు మెల్లగా వెళ్ళి, ఆతని పాదాలు గట్టిగా
 వట్టుకొనెను 34

మూ. స తం సమావిధ్య సహస్రశః కపి
 ర్మహోరగం గృహ్య ఇవాణ్ణజేశ్వరః,
 ముమోచ వేగార్తితృతుల్యవిక్రమో
 మహితలే సంయతి వానరోతముః.

35

ప్ర. అ. పితృతుల్యవిక్రమః = తన తండ్రితో సమాన మైన పరాక్రమము
 కలవాడు, వానరోతము = వానరులలో శ్రేష్ఠుడు అయిన, సః కపిః = ఆ హనుమం
 తుడు, అణ్ణజేశ్వరః = గరుత్మంతుడు, మహోరగమ్ = మహాసర్పమును, గృహ్య
 ఇవ = గ్రహించి వలె, తమ్ = ఆ అక్షకుమారుని, సంయతి = యుద్ధమునందు,
 సహస్రశః = వెయ్యిమార్లు (అనేకపర్యాయములు), సమావిధ్య = విసిరి (జారించి),
 వేగత్ = వేగమువలన (వేగముగా), మహితలే = నేలమీద, ముమోచ = విసిరి
 కొట్టెను.

లా. తన తండ్రి యైన వాయుదేవుని వంటి పరాక్రమము గల, వాన
 రోతము డైన ఆ హనుమంతుడు గరుత్మంతుడు మహాసర్పమును వలె, ఆ అక్ష
 కుమారుని వట్టుకొని, ఆతనిని అనేకపర్యాయములు విసురుగా రిప్పి, రిప్పి నేం
 మీద వేసి కొట్టెను. 35

మూ న రగ్నబాహూరుకటిశిరోరరః
 కరన్నస్పృక్చిర్మథితాస్థిరోచనః,

సంధిన్నసంధిః ప్రవిక్షిర్ణబన్ధనో

హతః క్షితో వాయుసుతేన రాక్షసః.

36

ప్ర. అ. స. రాక్షసః = ఆ రాక్షసుడు, తగ్న భావనాదుకటికోధరః = విరిగిన
బాహువులు, తొడలు, కటిప్రదేశము, కంఠము కలవారై, అస్పక్ = రక్తము,
క్షరన్ = ప్రవింతుచు, నిక్మథిరాస్థితోచనః = మథింపబడిన ఎముకలు నేత్రములు
కలవారై, సంధిన్నసంధిః = విరుగగొట్టబడిన సంధులు కలవారై, ప్రవిక్షిర్ణబన్ధనః
= శిథిల మైన శరీరబంధము కలవారై, వాయుసుతేన = హనుమంతునిచేత, క్షితో
= కూచిమీద, హతః = చంపబడెను.

తా. హనుమంతు డా విధముగా నేలపై కొట్టి చంపగా ఆ రాక్షసుని
బాహువులు, తొడలు, కటిప్రదేశము, కంఠము విరిగిపోయెను. రక్తము ప్రవింతు
చుండెను. ఎముకలు, కట్ట సరిగిపోయెను. సంధులు కూడిపోయెను. శరీరబంధ
మంతా శిథిల మైపోయెను. అట్టి స్థితిలో అతడు మరణించెను. 36

మూ. మహాకపిర్హృమితలే నిపీడ్య తం

చకార రక్షోధిపతేర్మహద్భయమ్,

మహర్షిర్నిశ్చక్రరైర్మహావ్రతైః

సమేత్య భూలైశ్చ సయక్షపన్నగైః.

సురైశ్చ సేన్త్యైర్వృశభాతవిస్మయై,

ర్మలే కుమారే స కపిర్నిరీక్షితః.

37

ప్ర. అ. మహాకపిః = హనుమంతుడు, తమ్ = అతనిని, భూమితలే = నేల
మీద, నిపీడ్య = నరిగకొట్టి, రక్షోధిపతేః = రావణునకు, మహత్ = గొప్ప, భయమ్
= భయమును, చకార = చెనెను. కుమారే = అక్షకుమారుడు, హలే = చంపబడిన.
వా దగుచుండగా, సః కపిః = ఆ హనుమంతుడు, వృశభాతవిస్మయై = అధిక
ముగా కలిగిన ఆశ్చర్యము కల, చక్రరైః = జోడికృతమునందు సంచరిండు,
మహావ్రతైః = గొప్ప వ్రతములు గల, మహర్షిభిః = మహర్షులచేత, సయక్ష
పన్నగైః = యక్షులతోను పన్నగులతోను కూడిన, భూలైశ్చ = భూతములచేత,
సేన్త్యైః = ఇంద్రునితో కూడిన, సురైశ్చ = దేవతలచేత, సమేత్య = కలిసి,
నిరీక్షితః = చూడబడెను.

తా. అక్షకుమారుని ఆ విధముగా హనుమంతుడు సంహరించగా, జ్యోతి శృంగములో సంచరించు మహానియమవంతు లైన మహద్గులు, భూతములు యక్షులు, వన్నగులు, దేవేంద్రుడు, దేవతలు. వీరందరూ కలిసి, అత్యధిక మైన అశ్వర్యముతో ఆతనిని చూచిరి.

87

మూ. నిహత్య తం వజ్రసుతోపమప్రథం
కుమారమక్షం శతజోపమేక్షణమ్,
తమేవ వీరోఽభిజగామ తోరణం
కృతక్షణః కాల ఇవ ప్రజాక్షయే.

88

ఇత్యాదౌ శ్రీమద్రామాయణే అధికావ్యే సున్దరకాణ్డే
సప్తచత్వారింశః సర్గః.

ప్ర. అ. వీరః = వీరు లైన హనుమంతుడు, వజ్రసుతోపమప్రథమ్ = ఇంద్రుని కుమారు లైన జయంతునితో సమాన మైన శాంతి కలవాడు, శతజోప మేక్షణమ్ = ర క్రముతో సమాన మైన నేత్రములు కలవాడు అయిన, తమ్ అక్షమ్ = ఆ అక్షకుమారుని, నిహత్య = చంపి, ప్రజాక్షయే = ప్రజలను సంహరించుట యందు, కృతక్షణః = చేయబడిన నిరీక్షణము గల, కాలః ఇవ = యముడు వలె, తమ్ = ఆ, తోరణమేవ = తోరణమునే, అభిజగామ = చేరెను.

తా. వీరు లైన హనుమంతుడు, జయంతుని వంటి శాంతి కలవాడు, ర క్రము వంటి నేత్రములు కలవాడు అయిన ఆ అక్షకుమారుణ్డీ చంపి, ప్రజలను సంహరించుటకై రీరిక చేసికొని కూర్చున్న యముడు వలె, ఆ తోరణము దగ్గరనే ఇతరరాక్షసుల లాకలె నిరీక్షించుచుండెను.

89

“కాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
సుందరకాండలో నలుబదియేతవ సర్గ సమాప్తము.

అథ అష్టచత్వారింశః సర్గః

[ఇంద్రజిత్తుతో యుద్ధము చేసి హనుమంతుడు, అతని అస్త్రములచేత బద్ధుడై రావణుని సభలోనికి వెళ్ళుట.]

మూ. తతస్తు రక్షోధిపతిర్మహాత్మా
హనుమతాక్షే నిహతే కుమారే,
మనః సమారాయ స దేవకల్పమ్
సమాదిదేశేన్ద్రజితమ్ సరోషః.

1

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, మహాత్మా = గొప్ప బుద్ధి గల, స. = అ, రక్షోధిపతిః = రాక్షసరాజు, హనుమతా = హనుమంతునిచేత, కుమారే = కుమారు డైన, అక్షే = అవుడు, నిహతే = చంపబడగా, సరోషః = కోపముతో కూడినవా డై, మనః = మనస్సును, సమారాయ = కుదుటపరుచుకొని, దేవకల్పమ్ = దేవకంతో సమాను డైన, ఇన్ద్రజితమ్ = ఇంద్రజిత్తును, సమాదిదేశ = అజ్ఞాపించెను.

తా. ఈ విధముగ హనుమంతుడు రాక్షసులను సంహరింపె నని తెలిసిన మహాత్ము డైన రావణుడు మనస్సు కుదుటపరచుకొని, కోపముతో కూడినవా డై దేవతాకుల్యు డైన ఇంద్రజిత్తును యుద్ధమునకు వెళ్ల మని అదేశించెను. 1

మూ. త్యమస్త్రవిచృత్తవిరాం వరిష్ఠః
సురాసురాణామపి శోకదాతా,
సురేషు సేన్ద్రేషు చ దృష్టకర్మా
పితామహారాదనసంచిరాత్మః.

2

ప్ర. అ. త్యమ్ = నీవు, అత్మనిః = అత్మములు ఎరిగినవారవు. శత్రువిరాట్ = శత్రువ్రయోగము తెలిసినవారిలో, వరిష్ఠః = గొప్పవారవు. సురాసురాణా

మచి = సురులకు అనురులకు కూడ, కోకరాతా = కోకమును ఇచ్చువాడవు.
 సేస్త్రీపు = ఇంద్రునితో కూడిన, సురేపు = దేవతలలో కూడ, దృష్టకర్మా =
 చూడబడిన కార్యము కలవాడవు ఏతామహారాధనసందితాత్మః = బ్రహ్మదేవుని
 ఆరాధించుటవలన సంపాదించబడిన ఆశ్రమములు కలవాడవు.

తా. నీవు ఆశ్రమము లన్ని తెలిసినవాడవు. ఆశ్రమముల ప్రయోగము తెలి
 సినవారిలో ప్రముఖుడవు. సురులకు అనురులకు కూడ దుఃఖమును కల్గించిన
 వాడవు. బ్రహ్మదేవుని ఆరాధించి ఆశ్రమములను సంపాదించిన నీ కార్యకౌశల
 మును ఇంద్రాదిదేవతలు కూడ చవిచూచి ఉన్నారు. 2

మూ. తవాశ్రమలమాసాద్య ససురాః సమరుద్గతాః,
 న శేకుః సమరే స్థాతుం సురేశ్వరసమాశ్రితాః. 3

ప్ర. ఆ. తవ = నీయొక్క. ఆశ్రమమ్ = ఆశ్రమమును. ఆసాద్యః =
 పొంది (ఎక్కిరించి). ససురాః = సురులతో కూడిన, సమరుద్గతాః = దేవతాగణము
 లతో కూడిన, సురేశ్వరసమాశ్రితాః = దేవేంద్రుని ఆశ్రయించినవారు కూడ,
 సమరే = యుద్ధమునందు. స్థాతుమ్ = నిలచుటకు, న శేకుః = సమర్థులు కాలేదు.

తా. దేవేంద్రుని ఆశ్రయించుకొని ఉన్న సురులు, మరుద్గణములు
 (ఆ యా దేవతల గణములు) కూడ యుద్ధములో నీ ఆశ్రమము ఎదుట నిలువ
 లేకపోయినారు. 3

మూ. న కక్చిత్త్రిమ రోశేష సంయుగే నగరశ్రమః,
 దుఃఖవీర్యాభిగుప్తశ్చ తపసా రాభిరక్షితః,
 వేళకాలవిభాగజ్జన్యమేవ మతిస తమః. 4

ప్ర. ఆ. సంయుగే = నీతో యుద్ధమునందు, నగరశ్రమః = పొందబడిన
 శ్రమకలవాడు కానివాడు (శ్రమ పొందనివాడు), కక్చిత్ = ఎవ్వడూ, త్రిమ
 రోశేష = మూడు లోకాలలో, న = లేడు. మతిసత్తమః = బుద్ధిచేత గొప్పవాడ
 వైన, త్వమేవ = నీవే, దుఃఖవీర్యాభిగుప్తశ్చ = దుఃఖముచేత రక్షింపబడిన
 వాడవు, తపసా = తపస్సుచేత, రాభిరక్షితః చ = రక్షింపబడిన వాడవు కూడ.
 వేళకాలవిభాగజ్జన్యమేవ = వేళకాలముల విభాగమును ఎరిగినవాడవు.

తా. యుద్ధములో నిన్నెదిరించి ఓడిపోనివా తెవ్వకూ, మూడు లోకాల లోను లేడు. మంచి బుద్ధి గల నీవు, నీకుఁబండువేత, తపోబండువేత కడింపఁబడినవాడవు. ఏ దేశములో, ఏ కాంతులో ఏ పని చేయవలెనో తెలిసినవాడవు.

మూ. న తేఽన్యశక్యం నమరేషు కర్మణా
న తేఽన్యకార్యం మతిహ్యర్వమన్రజే.
న సోఽస్తి కశ్చిత్త్రిషు సంగ్రహేషు వై
న వేద యస్తేఽస్త్రిబలం బలం చ తే.

5

ప్ర. అ. సమరేషు = యుద్ధములందు, కర్మణా = కార్యమువేత, తే = నీకు, అశక్యమ్ = శక్యము కానిది, నాస్తి = లేదు. మతిహ్యర్వమన్రజే = బుద్ధిహ్యర్వ కముగా ఆలోచన చేయుటయందు, తే = నీకు, అకార్యమ్ = చేయశక్యము కానిది, నాస్తి = లేదు. త్రిషు = మూడు, సంగ్రహేషు = లోకములలో, యః = ఎవడు, తే = నీయొక్క, అస్త్రిబలమ్ = అస్త్రిముం బలమును, తే బలం చ = నీ బలమును, న వేద = ఎరుగదో, సః = అట్టివాడు, కశ్చిత్ = ఎవ్వకూ, నాస్తి = లేదు.

తా. యుద్ధములలో నీవు ప్రయత్నించి సాధింపరాని కార్యము లేదు. బుద్ధితో ఆలోచించి నీవు చేయజాలని కార్యము కూడ లేదు. నీ కున్న బలమునూ, నీ అస్త్రిబలమునూ గూర్చి తెలియనివాడు ఎవ్వకూ, ఈ మూడులోకముల లోను లేడు.

5

మూ. మమానుదూపం తవసో బలం చ తే
పరాక్రమశ్చాస్త్రిబలం చ సంయుగే,
స త్వాం సమాసాద్య రణావమర్థే
మసః శ్రమం గచ్ఛతి నిశ్చితార్థమ్.

6

ప్ర. అ. తే = నీయొక్క, తవసః = తవస్సుయొక్క, బలమ్ = బలము, మమ = నాకు, అనుదూపమ్ = తగినది. సంయుగే = యుద్ధమునందు, పరాక్రమశ్చ = పరాక్రమము, బలం చ = బలమూ (నాకు తగినవి). రణావమర్థే = యుద్ధసంఘర్షమునందు, త్వామ్ = నిన్ను, సమాసాద్య = పొంది. మసః = మనస్సు, నిశ్చితార్థమ్ = నిశ్చిత మైన ప్రయోజనము కలదై, శ్రమమ్ = బాధను, న గచ్ఛతి = పొందదు.

తా. నీ తపోబలముతోను, యుద్ధమునందు నీవు చూపు బలవరాక్రమములతోను కూడ నీవు నాకు అన్ని విధాలా తగినవాడవు. యుద్ధములు వచ్చి నప్పుడు నా మనస్సు నిన్ను తలచుకొని, తప్పక విజయము కలుగు నను నిశ్చయముతో నిర్మితగా ఉండును. 6

మూ. నిహతాః కింకరాః సర్వే జమ్బుమాలీ చ రాక్షసాః,
అమాత్యపుత్రా వీరాశ్చ పశ్చా నేనాగ్రయామిహ. 7
బలాని సుసమ్పద్యాని సాశ్వనాగరథాని చ.

ప్ర. అ. సర్వే = సమస్త మైన, కింకరాః = కింకరులు, జమ్బుమాలీ = జంబుమాలి అను, రాక్షసశ్చ = రాక్షసుడు, వీరాః = వీరు లైన, అమాత్యపుత్రాః = మంత్రిపుత్రులు, పశ్చా = ఇరుగుదు, నేనాగ్రయామిహ = నేనానాయకులు, నిహతాః = చంపబడినారు. సుసమ్పద్యాని = తాగా సమృద్ధము లైన, సాశ్వనాగరథాని చ = ఆశ్వములతోను, గజములతోను, రథములతోను కూడిన, బలాని చ = నైన్యములు కూడ (చంపబడినవి).

తా. కింకరు లందరు, జంబుమాలి, వీరు లైన అమాత్యపుత్రులు, ఇరుగుదు నేనానాయకులు, ఆశ్వగజరథాలతో సహా పూర్తి సేనలు చంపబడినవి.

మూ. సహోదరస్తే దయితః కుమారోఽక్షశ్చ సూదితః, 8
స హి తేష్వేవ మే సారో యస్త్యయ్యరినిపూదన.

ప్ర. అ. తే = నీయొక్క, దయితః = ఇష్టు లైన, సహోదరః = సోదరు లైన, కుమారః అక్షశ్చ = అక్షకుమారుడు కూడ, సూదితః = చంపబడినాడు. అరినిపూదన = శత్రువులను సళింపదేయువాడా. మే = నాకు, త్వయి = నీయందు, యః = ఏ, సారః = బలము ఉన్నచో అది, తేష్వేవ = వీరందరియందు, స హి = లేదు కదా.

తా. నీ ప్రിയసోదరుడు అక్షకుమారుడు కూడ చంపబడినాడు. ఓ! శత్రు సంహారతా, నా కున్న బల మంతా నీలోనే ఉన్నది. వారిలో లేదు. 8

మూ. ఇదం హి దృష్ట్వా మలిమన్ మహద్బలం
కపేః ప్రథావం చ పరాక్రమం చ.

త్వమాత్మనశ్చాపి సమీక్ష్య సారం
కురుష్య వేగం స్వబలానుదూపమ్.

9

ప్ర. అ. మతిమన్ = బుద్ధిమంతుడా. త్వమ్ = నీవు, కపిః = వానరుని యొక్క, ఇదమ్ = ఈ, మహత్ = గొప్ప, లంమ్ = లంఘమును, ప్రభావం చ = ప్రభావమును, పరాక్రమం చ = పరాక్రమమును, దృష్ట్యా = చూచి, ఆత్మనః = నీయొక్క, సారం శాపి = లంఘమును, సమీక్ష్య = చూచి, స్వబలానుదూపమ్ = నీ లంఘమునకు అనుదూప మైన, వేగమ్ = వేగమును, కురుష్య = చేయుము.

శా. ౬: బుద్ధిమంతుడా. ఆ వానరుని ఈ లంఘమును, ప్రభావమును, పరాక్రమమును దృష్టిలో ఉంచుకొని, నీ లంఘమును కూడ చూచుకొని, నీవు, నీ లంఘమునకు అనుదూప మైన వేగమును చేయుము.

మూ. బలావమర్థస్త్వయి సంనికృష్టే
యథా గతే శామ్యతి శాన్తశత్రో,
తథా సమీక్ష్యాత్మబలం పరం చ
సమారథస్యాశ్రవిదాం వరిష్ఠ.

10

ప్ర. అ. అశ్రవిదామ్ = అశ్రవేత్తలలో, వరిష్ఠ = గొప్పవాడా, త్వయి = నీవు, సంనికృష్టే = యుద్ధములో సన్నిహితుడ వై ఉండగా, శాన్తశత్రో = శాంతించిన శత్రువు, గతే = వెళ్ళిపోయినవా డగుచుండుగా (మరణించగా), బలావమర్థః = సేనాసంఘర్షము (యుద్ధము), యథా = ఎట్లు, శామ్యతి = శాంతించునో, తథా = అవిధముగా, ఆత్మబలమ్ = నీలంఘమును, పరం చ = శత్రువును, సమీక్ష్య = చూచి, సమారథస్య = ప్రారంభించుము.

శా. అశ్రవేత్తలలో శ్రేష్ఠుడ వైన ౬ కుమారా, నీవు యుద్ధరంగములో ప్రవేశించిన ఏమ్మట శత్రువు శాంతించి మరణించగా యుద్ధము ఎట్లు అగి పోవునో అట్లు, నీ లంఘమును, శత్రులంఘమును చూచుకొని కార్యము ప్రారంభించుము.

వి. పై శ్లోకంలో అన్వయం సరిగా ఉదరుట లేదు. ప్రాచ్యపాఠం దాగున్నది.

"బలావమర్థస్త్వయి సంనివిష్టో

యథా న గర్హేయురుదారసత్త్వాః,

తదా సమీక్ష్యాత్మలం పరం చ
వ్రజాహవం కర్మ సమారభస్య".

"యర్థము నీమీదనే అధార వడి ఉన్నది. నీవు యుద్ధానికి వెళ్ళము, మహాబలంబాలు ఏ విధముగా ఆశీషించిలో ఆ విధముగా నీ బలమును, శక్తిని బలమును చూచుకొని కార్యమును ప్రారంభించుము" అని అర్థము. అన్యాయము కాగున్నది. 11

మూ. స వీరసేనా గణశోచ్య (వ్య) వన్తి
న వజ్రమారాయ విశాలసారమ్,
స మారుతస్యాస్య గతేః ప్రమాదం
స రాగ్నికల్పః కరణేన హస్తుమ్. 12

ప్ర. అ. వీర=వీరుడా: గణశోచి=గుంపుల కొలది రాక్షసులను దుఃఖ పెట్టుచున్న అవానకుని విషయమున, సేనా=సేనలు. స అవన్తి = రక్షించవు. "గణశోచ్యవన్తి" అని పాఠాంతర మున్నట్లు ఒక వ్యాఖ్యాత వ్రాసినారు. అప్పుడు అర్థం గణశోచి=గుంపుల కొలది కూడ, సేనా: స అవన్తి=సేనలు రక్షించ జాలవు. అర్చసారమ్=తగ్గిపోయిన సారముగల, వజ్రమ్=వజ్రమును, అరాయ=గ్రహించి, స విశ = ప్రవేశించకుము. అది ప్రాచీనవ్యాఖ్యాతలు వ్రాసిన అర్థము. అంత సంతృప్తికరంగా లేదు. విశాలసారమ్=అధిక మైన శక్తి గల, వజ్రమ్=వజ్రమును, అరాయ=గ్రహించినను, స = ప్రయోజనము లేదు అని అర్థము చెప్పిన బాగుండునేమో! (సాధారణంగా నిషేధించేటప్పుడు 'మా విశ' అని ప్రయోగముండును గాని "స విశ" అని ఉండదు). అన్య=ఈ వాసిరునియొక్క, గతేః=గతికి, మారుతస్య=వాయువుయొక్క గతి, స ప్రమాదమ్=ప్రమాదము (కొంత) కాదు. అగ్నికల్పః=అగ్నితో సమానుడు, కరణేన=పిడికిలి మొదలైన సారవములచేత, హస్తుమ్=చంపుటకు, స=శక్యమైన వాడు కాదు.

తా. ఓ వీరుడా! గుంపుల కొలది సేనలున్నను అవి రక్షించజాలవు. అధిక మైన సారము గల వజ్రము కూడ ఈతనివిషయమునందు ఉపయోగించదు. వాయువు గతికూడ ఈతని గతికి సరి రాదు. అగ్ని వంటి ఇతనిని సామాన్యము లైన పిడికిలి మొదలైన సారవాలతో చంప శక్యము కాదు.

వి. ఏతో అర్థం చెప్పినా ఈ శ్లోకం సమస్యార్థం వలెనే ఉన్నది. ఇది ప్రాచ్యపాఠంలో లేదు. 12

మూ. తమేవమర్థం వ్రసమీక్ష్య సమ్యక్
స్యకర్మసామ్యార్థి సమాహితాత్మా.
స్మరంశ్చ దివ్యం దనుషోఽత్రవీర్యం
వజాక్షతం కర్మ సమారభస్య.

13

ప్ర. అ. తమే=ఆ, ఏవమే=ఈ విధముగా ఉన్న, అర్థమే = విషయమును, సమ్యక్ = తగుగా, వ్రసమీక్ష్య = చూచి, స్యకర్మసామ్యార్థి = తన కార్యముయొక్క సమత్వమువలన, సమాహితాత్మా = సావరానచిత్తుడ వై, దనుషః = భవస్సుయొక్క, దివ్యమ్ = దివ్య మైన, అత్రవీర్యమ్ = అత్రములందును, స్మరంశ్చ = స్మరించుచు, వ్రజ = వెళ్ళుము. కర్మ = కార్యము, అక్షతమ్ = ఎట్టి విహారమూ లేకుండగా, సమారభస్య = ప్రారంభించుము.

తా. అందుచేత ఈ విషయము లన్ని తగుగా వరికిరించి, ఇది నీకే సంబంధించిన పని వందిది అను భావముతో సావరానచిత్తుడ వై, నీ భనుస్సుకు సంబంధించిన దివ్య మైన అత్రముల వరాక్షమమును స్మరించుచు, యుద్ధము నకు వెళ్ళుము. ఎట్టి భంగము లేకుండ కార్యమును ప్రారంభించుము. 13

మూ. న ఖల్వీయం మతిః శ్రేష్ఠా యత్త్వాం సంప్రేషయామ్యహమ్,
ఇయం చ రాజరత్నాణాం క్షత్రియస్య మతిర్మతా. 14

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, త్వామ్ = నిన్ను, సంప్రేషయామి ఇతి యత్ = వంపుచున్నా నన్ను మాట ఏది కలతో, ఇయం మతిః = ఈ బుద్ధి, శ్రేష్ఠా = శ్రేష్ఠ మైనది, న ఖలు = కాదు కదా, ఇయమ్ = ఇది, రాజరత్నాణామ్ = రాజరత్నములకు సంబంధించిన, క్షత్రియస్య = క్షత్రియునియొక్క, మతిః = బుద్ధిగా, మతా = చెప్పబడినది.

తా. ఈ విధముగా నేను నిన్ను వంపుచున్నా ననగా, ఇది శ్రేష్ఠ మైన అభోధన కాదు. కాని ఇది క్షత్రియుడు చేయవలసిన రాజరత్నములకు సంబంధించిన అభోధన. 14

మూ నానాశస్త్రేషు సంగ్రామే వైశారద్యమరిందమ,
అవశ్యమేవ బోధ్యవ్యం కామ్యశ్చ విజయో రణే. 15

ప్ర. అ. అరిందమ = శత్రువులను నశింపజేయువాడా: సంగ్రామే = యుద్ధమునందు, నానాశస్త్రేషు = అనేకవిధములైన అయుధములందు, వైశారద్యమ్ = నేర్పు, అవశ్యమేవ = తప్పక, బోధ్యవ్యమ్ = తెలియ దగినది. రణే = యుద్ధమునందు, విజయశ్చ = జయమును కూడ, కామ్యః = కోర దగినది.

తా. ఓ! శత్రువినాశకుడా! యుద్ధములో ఉపయోగించు అనేకవిధములైన అయుధముల ప్రయోగములో నేర్పు సంపాదించవలెను. రణమునందు విజయమును కూడ కోరుకొనవలెను. ఇది రాజధర్మము. 15

మూ. తతః పితు సద్యచనం నిశమ్య
ప్రదక్షిణం దక్షసుతప్రభావః,
చకార తర్జారమదీనసత్త్వో
రణాయ వీరః ప్రతిపన్నబుద్ధిః. 16

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, దక్షసుతప్రభావః = దేవతల వంటి ప్రభావము గల, వీరః = పిరు లైన, ఇంద్రజిత్తు, పితుః = తండ్రియొక్క, తత్ పరసమ్ = ఆ మాటను, నిశమ్య = విని, అదీనసత్త్వో = దీనము కాని బుద్ధి కల వారై, రణాయ = యుద్ధముకొరకు, ప్రతిపన్నబుద్ధిః = నిశ్చయింపబడిన బుద్ధి కలవారై, తర్జారమ్ = ప్రభు వైన రావణుని, ప్రదక్షిణం చకార = ప్రదక్షిణము చేసెను.

తా. దేవతల వంటి ప్రభావము గల పిరు లైన ఆ ఇంద్రజిత్తు తండ్రి మాటలు విని, దైన్యము లేని మనస్సుతో యుద్ధము చేయుటకు నిర్ణయించుకొని, తండ్రి యైన రావణునకు ప్రదక్షిణము చేసెను. 16

మూ. తతస్తైః స్వగజైరిష్టైరిన్ద్రజిత్ ప్రతిపూజితః,
యుద్ధోద్ధతః కృతోత్సాహః సంగ్రామం ప్రత్యపద్యత. 17

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, యుద్ధోద్ధతః = యుద్ధమునందు గర్వితులైన, ఇన్ద్రజిత్ = ఇంద్రజిత్తు, ఇష్టైః = ఇష్టులైన, తైః స్వగజైః = ఆ తనవారి

చేత, ప్రతిష్ఠాశీతః = పూజించబడినవాడై, కృతోత్సాహః = చేయబడిన ఉత్సాహము కలవాడై, సంగ్రాహమ్ = యుద్ధమును, ప్రత్యవర్జితః = పొందెను.

తా. ఇప్పుడైన తనవారందరూ కొనియాడుచుండగా, ఇంద్రజిత్తు మంచి ఉత్సాహముతో యుద్ధరంగమునకు వెళ్లెను. 17

మూ. శ్రీమాన్ పద్మపలాశాక్షో రాక్షసాధిపతేః సుతః,

నిర్దగామ మహారేజాః సముద్ర ఇవ పర్వసు 18

ప్ర. అ. శ్రీమాన్ = శోభాయుక్తుడు, పద్మపలాశాక్షః = పద్మపత్రముల వంటి నేత్రములు కలవాడు, మహారేజాః = గొప్ప రేజుస్సు కలవాడు అయిన, రాక్షసాధిపతేః సుతః = రావణుని కుమారుడైన ఇంద్రజిత్తు, పర్వసు = పర్వములయందు, సముద్రః ఇవ = సముద్రము వలె, నిర్దగామ = బయలుదేరెను.

తా. అధిక మైన శోభ కలవాడు, పద్మపత్రముల వంటి నేత్రములు కలవాడు, మహారేజాశాసీ అయిన ఆ ఇంద్రజిత్తు పర్వములయందు సముద్రము వలె ఉప్పొంగి యుద్ధమునకై బయలుదేరెను. 18

మూ. స పక్షిరాజోపమచుల్యవేగై

ర్యాయైశ్చతుర్విః సితరీక్షరంత్ప్రైః.

రథం సమాయుక్తమసంగవేగం

సమాదురో హేన్ద్రగిజిదిన్ద్రకల్పః.

19

ప్ర. అ. ఇన్ద్రకల్పః = ఇంద్రునితో సమానుడైన, సః ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రజిత్తు, పక్షిరాజోపమచుల్యవేగైః = గరుత్మంతునితో సమాన మైన వేగము గల, సితరీక్షరంత్ప్రైః = రీక్ష మైన రెల్లని కోరలు గల, చతుర్విః = నాలుగు, వ్యాయైః = కూరమృగములతో, సమాయుక్తమ్ = కూర్చబడిన, అసంగవేగమ్ = అడ్డులేని వేగము గల, రథమ్ = రథమును, సమాదురోహ = ఎక్కెను.

తా. ఇంద్రునితో సమానుడైన ఆ ఇంద్రజిత్తు అడ్డు లేని వేగము గల రథము నెక్కిను. రానికి గరుత్మంతుని వంటి వేగము గలవి, రెల్లని రీక్షములైన దంతములు కలిపి అయిన కూరమృగములు (పెద్దపులులు, లేదా తోడేళ్ల మొ.) కట్టబడెను. 19

మూ. స రథీ ధన్వినాం శ్రేష్ఠః శస్త్రజ్ఞోఽస్త్రవిదాం వరః,
రథేనాభియయో ఓప్రసం హనుమాన్యత్ర సోఽభవత్. 20

ప్ర. అ. రథీ = రథము కలవాడు, ధన్వినామ్ = రనుద్ధరులలో, శ్రేష్ఠః = శ్రేష్ఠుడు, శస్త్రజ్ఞః = శస్త్రములు తెలిసినవాడు, అస్త్రవిదామ్ = అస్త్రములు తెలిసినవారిలో, వరః = శ్రేష్ఠుడూ అయిన, సః = అతడు, సః హనుమాన్ = అ హనుమంతుడు, యత్ర = ఎక్కడ, అభవత్ = ఉండెనో అక్కడికి, ఓప్రసమ్ = శ్రీఘ్రముగా, రథేన = రథముచేత, అభియయో = వెళ్లెను.

తా. ఆ ఇంద్రజిత్తు ధనుర్ధరులలో శ్రేష్ఠుడు శస్త్రముల ప్రయోగములో నిపుణుడు. అస్త్రములు తెలిసినవారిలో శ్రేష్ఠుడు. ఉత్తమ మైన రథము కలవాడు. అట్టి ఇంద్రజిత్తు రథమును ఆధిరోహించి, హనుమంతు డున్న ప్రదేశమునకు వెళ్లెను. 20

మూ. స తస్య రథనిర్హోషః జ్యాస్వసం చార్ముకస్య చ,
నిశమ్య హరివీరోఽసౌ సంప్రహృష్టతరోఽభవత్. 21

ప్ర. అ. సః అసౌ = అట్టివా డైన ఈ, హరివీరః = హనుమంతుడు, తస్య = ఆ ఇంద్రజిత్తుయొక్క, రథనిర్హోషమ్ = రథధ్వనిని, చార్ముకస్య = తనస్సు యొక్క, జ్యాస్వసం చ = నారి ధ్వనిని, నిశమ్య = విని, సంప్రహృష్టః = చాలా సంతోషించినవాడు. అభవత్ = అయెను.

తా. ఆవు తా హనుమంతుడు. ఇంద్రజిత్తు రథధ్వనిని, తనుష్టంకార మును విని చాల సంతోషించెను. 21

మూ. సుమహచ్ఛాపమదాయ శితశల్యాంశ్య సాయకాన్,
హనుమన్తమభిప్రేత్య జగామ రణపట్టితః. 22

ప్ర. అ. రణపట్టితః = యుద్ధమునందు వండితు డైన ఆ ఇంద్రజిత్తు, సుమహత్ = చాల పెద్ద డైన, దావమ్ = తనస్సును, శితశల్యాన్ = వాడి యైన అగ్రదాగములు గల, సాయకాన్ = బాణములను, ఆదాయ = గ్రహించి, హను మన్తమ్ = హనుమంతుని, అభిప్రేత్య = ఉద్దేశించి, జగామ = వెళ్లెను.

తా. యుద్ధములో వ్రవీణు డైన ఆ ఇంద్రజిత్తు గొప్ప తనస్సును, వాడి

యైన ఆగ్రహగములు గల బాణములను దరించి, హనుమంతునిపిదికి యుద్ధానికి వెళ్ళెను. 22

మూ. తస్మిన్స్తతః సంయతి జాతహర్షే
రణాయ నిర్గచ్ఛతి రావపాణౌ,
దిశశ్చ సర్వాః కలుషా బభూవు
ర్మృగాశ్చ రౌద్రా బహువా వినేదుః. 23

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, సంయతి = యుద్ధమునందు, జాతహర్షే పుట్టిన సంతోషము గల, తస్మిన్ = ఆ ఇంద్రజిత్తు, రావపాణౌ = దనస్సు హస్తము నందు కంఠా దై, రణాయ = యుద్ధముకొరకు, నిర్గచ్ఛతి సతి = బయలుదేరుచుండగా, సర్వాః = సమస్త మైన, దిశః = దిక్కులు, కలుషాః = కలుషములు, బభూవుః = అయినవి. రౌద్రాః = భయంకరము లైన, మృగాశ్చ = మృగములు కూడ, బహువా = అనేకవిధములుగా, వినేదుః = ద్వని చేసినవి.

రా. యుద్ధములో ఉద్బాహవంతుడైన ఆ ఇంద్రజిత్తు దనస్సు దరించి యుద్ధానికై బయలుదేరుచుండగా, దిక్కులన్నీ మరిసముగా ఉన్నట్లు కనబడినవి. క్రూరమృగములు కూడ అనేకవిధముల అరచినవి. 23

మూ. సమాగతాస్తత తు నాగయజ్ఞ
మహర్షయశ్చక్రచరాశ్చ సిద్ధాః,
నటః సమావృత్య చ పక్షిసంఘా
వినేదుఃశ్చైవ పరమప్రహృష్టాః. 24

ప్ర. అ. తతః = అక్కరికి, సమాగతాః = వచ్చిన, నాగయజ్ఞాః = నాగులు, యజ్ఞులు, చక్రచరాః = జ్యోతిశ్చక్రమునందు సంచరించు, మహర్షయాః = మహర్షులు, సిద్ధాశ్చ = సిద్ధులు, పక్షిసంఘాః = పక్షిసముదాయములు, నటః = అకాశమును, సమావృత్య = ఆవరించి, పరమప్రహృష్టాః = రాం సంతోషించినవారై, ఉచ్చైః = గట్టిగా, వినేదుః = ద్వనిచేసెను.

రా. అక్కడ కలిసిన నాగులు, యజ్ఞులు, జ్యోతిశ్చక్రమునందు సంచరించు మహర్షులు, సిద్ధులు, పక్షిసముదాయములు, అకాశమును ఆవరించి, రాం సంతోషముతో గట్టిగా ద్వనిచేసెను. 24

మూ. ఆయా న్తం సరథం దృష్ట్వా తూర్థమిన్ద్రజితం కపిః.

విననాద మహానాదం వ్యవర్థత చ వేగవాన్. 25

ప్ర. ఆ. కపిః = హనుమంతుడు. తూర్థమ్ = శీఘ్రముగా, ఆయా న్తమ్ = వచ్చుచున్న, సరథమ్ = రథముతో కూడిన, ఇన్ద్రజితమ్ = ఇంద్రజిత్తును, దృష్ట్వా = చూచి, మహానాదమ్ = గొప్పధ్వని కలుగునట్లుగా, విననాద = ధ్వనిచేసెను. వేగవాన్ = వేగవంతు డై, వ్యవర్థత చ = వృద్ధి పొందెను కూడ.

తా. రథముపై ఎక్కి శీఘ్రముగా వచ్చుచున్న ఇంద్రజిత్తును చూచి, హను మంతుడు పెద్దశబ్దము కలుగు నట్లు ధ్వని చేసి, వేగముతో వృద్ధిపొందెను. 25

మూ. ఇన్ద్రజిత్తు రథం దివ్యమాస్థిత శ్చిత్రకాయుకః.

ధనుర్విష్ణాయామాస తదిదూర్థితనిస్సవమ్. 26

ప్ర. ఆ. ఇన్ద్రజిత్తు = ఇంద్రజిత్తు డైతే, దివ్యమ్ = దివ్య మైన, రథమ్ = రథమును, ఆస్థితః = అధిష్టించినవా డై. చిత్రకాయుకః = చిత్రమైన ధనస్సు కలవా డై. తదిదూర్థితనిస్సవమ్ = మెరుపు వలె గొప్ప ధ్వని గల, రథః = ధనస్సును, విష్ణాయామాస = చరచెను.

తా. ఇంద్రజిత్తు దివ్య మైన రథము నెక్కి. చిత్ర మైన ధనస్సు దరించి, మెరుపువలె (విడుగువలె) అధిక మైన ధ్వని కలుగు నట్లు ధనస్సు చరచెను. 26

మూ. తతః సమేరావతిరీక్షవేగా

మహాబలౌ తౌ రణనిర్వికజ్జౌ.

కపిశ్చ రక్షోధిపతేస్తనూజః

సురాసురేన్ద్రావివ బద్ధవైరౌ.

27

ప్ర. ఆ. తతః = అటు పిమ్మట, అతిరీక్షవేగా = రాం రీక్ష మైన వేగము గలవారూ, మహాబలౌ = గొప్ప బలము గలవారూ, రణనిర్వికజ్జౌ = యుద్ధము నందు భయము లేనివారూ అయిన, తౌ = ఆ, కపిశ్చ = హనుమంతుడు, రక్షో ధిపతేః = రావణునియొక్క, తనూజః = కుమారుడూ, బద్ధవైరౌ = కట్టబడిన వైరము గల, సురాసురేన్ద్రావివ = దేవేంద్రుడూ, అసురవ్రతుడూ వలె, సమేతౌ = యుద్ధానికి కరియవారి.

తా. చాల తీక్షణమైన వేగముగలవారు, గొప్ప బలము గలవారు, యుద్ధములో భయము లేనివారు అయిన ఆ హనుమదిండ్రజిత్తులు, వైరముతో కూడిన దేవేంద్ర-అసురేంద్రులు వలె యుద్ధరంగములో కలిసిరి. 27

మూ. స తస్య వీరస్య మహారథస్య
 ధనుష్మతః సంయతి సంమతస్య.
 శరప్రవేగం వ్యహసత్ప్రవృద్ధ
 శృచార మార్గే పితుర పమేయః. 28

ప్ర. అ. అప్రమేయః=ఊహింప శక్యము కాని బలము గల, సః=హనుమంతుడు, ప్రవృద్ధః=వృద్ధిపొందినవాడై, మహారథస్య=మహారథుడు, ధనుష్మతః=ధనుర్ధరుడు, సంయతి=యుద్ధమునందు, సంమతస్య=గౌరవింపబడినవాడు అయిన, తస్య వీరస్య=వీరు డైన ఆ ఇంద్రజిత్తుయొక్క, శరప్రవేగమ్=రాణముల వేగమును, వ్యహసత్=వ్యర్థము చేసెను, పితుర=తండ్రియైన వాయుదేవునియొక్క, మార్గే=మార్గమునందు, చచార=సంచరించెను.

తా. నాది లేని పరాక్రమము గల ఆ హనుమంతుడు పెచ్చు పెరిగి పోయినవా డై, మహారథుడు, ధనుర్ధరుడు, యుద్ధములో గౌరవింపబడినవాడు, వీరుడు అయిన ఆ ఇంద్రజిత్తు ప్రయోగించిన రాణముల వేగమును వ్యర్థము చేసి ఆకాశమార్గమునందు సంచరించెను. 28

మూ. తతః శరానాయతతీక్షణశల్యాన్
 సుపత్రిణః కాల్పనచీత్రపుట్టాన్,
 ముమోచ వీరః పరవీరహస్తా
 సుసన్నతాన్ వజ్రనిపాతవేగాన్. 29

ప్ర. అ. తతః=అటు పిమ్మట, పరవీరహస్తా=శత్రువీరులను పరింతు, వీరః=వీరు డైన ఇంద్రజిత్తు, అయతతీక్షణశల్యాన్=పొడ వైనవీ, తీక్షణమైన ములుకులు కంపి, సుపత్రిణః=మంచి రెక్కలు కలవి, కాల్పనచీత్రపుట్టాన్=బంగారు చిత్రవర్ణము డైన పొన్నులు కలవి, సుసన్నతాన్=తాగుగా పంగినవీ, వజ్రనిపాతవేగాన్=వజ్రపాతము పండి వేగము గలవి అయిన, శరాన్=రాణములను, ముమోచ=విడచెను.

తా. శత్రువీరులను సంహరించు ఆ ఇంద్రజిత్తు, అప్పుడు పౌత్ర వైనచి, తీక్ష మైన మురుగులు కలచి, మంచి తెక్కలు కట్టినవి, బంగారు విరిత్రవర్ణము లైన పొన్నులు కలచి, బాగా వంగిన అగ్రభాగములు కలచి ఆయిన బాణములను ప్రయోగించెను.

29

మూ. తతః స తత్స్వస్థననిఃస్వనం చ
మృదంజభేరీపటహస్వనం చ,
వికృష్యమాణస్య చ కార్ముకస్య
నిశమ్య మోషం పునరుత్పపాత.

30

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, స = ఆ హనుమంతుడు, తత్స్వస్థననిఃస్వనం చ = ఆ రథముయొక్క ధ్వనిని, మృదంజభేరీపటహస్వనం చ = మృదంగ భేరీ-పటహముల ధ్వనిని, వికృష్యమాణస్య = లాగబడుచున్న, కార్ముకస్య = రసస్థుయొక్క, మోషమ్ = ధ్వనిని, నిశమ్య = విని, పునః = మరల, ఉత్పపాత = ఎగిరెను.

తా. అప్పు డా హనుమంతుడు, రథధ్వనిని, మృదంగ-భేరీ-పటహముల ధ్వనిని, రసస్థు లాగిన ధ్వనిని విని, మరల ఎగిరెను.

30

మూ. శరాణామన్తరేష్వాశు వ్యవర్తత మహాకపిః,
హరిస్తస్మాలిలక్ష్యస్య మోమయన్ లక్ష్యసంగ్రహమ్.

31

ప్ర. అ. మహాకపిః = మహా బానరు వైన, హరిః = హనుమంతుడు, ఆశు = శీఘ్రముగా, అలిలక్ష్యస్య = లక్ష్యమును కొట్టుటయందు నేర్పరి యైన, తస్య = ఇంద్రజిత్తుయొక్క, లక్ష్యసంగ్రహమ్ = లక్ష్యముయొక్క గ్రహణమును, మోమయన్ = వ్యర్థముచేయుచు, శరాణామ్ = బాణముల, అన్తరేషు = మధ్యము లందు, వ్యవర్తత = సంచరించెను.

తా. గురి యాచి కొట్టుటలో రాం నేర్పరి యైన ఇంద్రజిత్తు లక్ష్యమును వ్యర్థము చేయుచు, హనుమంతుడు, అతిశీఘ్రముగా ఆరని బాణముల మధ్య సంచరించెను.

31

మూ శరాణామగ్రతస్తస్య పునః సమభివర్తత,
ప్రసార్య హస్తౌ హనుమానుత్పపాతానితాత్మజః.

32

ప్ర. అ. అనితాత్మకః = నాయువుత్రు దైన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, పునః = మరల, తస్య = అతనియొక్క, శరాణామ్ = తాణములయొక్క, అగ్రతః = ఎదుట, సమర్థితరత = ఉండెను. హస్తై = హస్తములను, ప్రసార్య = దాపి, ఉత్పాత = పైకి ఎగిరెను.

తా. వాయుకుమారు దైన హనుమంతుడు కొంత నేవు తాణములు తప్పించు కొనుచు రిరిగి, మరల అతని తాణములకు ఎదురుగా నిలబడెను. పిదప రెండు చేతులూ దాపి అకాశముమీదికి ఎగిరెను. 32

మూ. తావుతౌ వేగసంపన్నౌ రణకర్మవిశారదౌ,
సర్వభూతమనోగ్రాహి చక్రచుర్యుద్ధముత్రమమ్. 33

ప్ర. అ. వేగసంపన్నౌ = వేగముతో కూడినవారూ, రణకర్మవిశారదౌ = యుద్ధము చేయుటలో నేర్పు గలవారూ అయిన, తౌ ఉతౌ = వారిద్దరూ, సర్వ భూతమనోగ్రాహి = సకలభూతముల మనస్సును ఆకర్షించు, ఉత్రమమ్ = ఉత్తమ మైన, యుద్ధమ్ = యుద్ధమును, చక్రతుః = చేసిరి.

తా. వేగముతో కూడినవారూ, యుద్ధముచేయుటలో నేర్పరులూ అయిన ఆ ఇద్దరూ కూడ, అందరి మనస్సులను ఆశ్చర్యము కలిగించు విధముగా యుద్ధము చేసిరి 33.

మూ. హనుమతో వేర స రాక్షసోఽన్తరం
స మారుతిస్తస్య మహాత్మనోఽన్తరమ్,
వరస్పరం నిర్విషహా బభూవతుః
సమేత్య తౌ దేవసమానవిక్రమా. 34

ప్ర. అ. రాక్షసః = ఇంద్రజిత్తు, హనుమతః = హనుమంతునియొక్క, అన్తరమ్ = ఇంద్రమును (తోపమును, స వేర = తెలుసుకొనజాలకపోయెను. మారుతిః = హనుమంతుడు, మహాత్మనః = మహాత్ము దైన, తస్య = ఆ ఇంద్ర జిత్తుయొక్క ఇంద్రమును, స = తెలుసుకొనలేక పోయెను. దేవసమానవిక్రమా = దేవతలతో సమాన మైన వరాక్రమము గల, తౌ = వాళ్ళిద్దరు, సమేత్య = యుద్ధ ములో కలిసి, వరస్పరమ్ = వరస్పరము, నిర్విషహా = సహించ అనమర్థులుగా, బభూవతుః = అయిరి.

తా. హనుమంతునిలో ఉన్న రోపాలను ఇంద్రజిత్తు కాని, ఇంద్రజిత్తులో ఉన్న రోపాలను హనుమంతుడు కాని తెలిసికొనలేకపోయెను. దేవతలలో సమాన మైన వరాక్రమము గల వారిద్దరు యుద్ధములో తంబడి ఒకరి కొకరు లొంగకుంక ఉండిరి.

34

మూ. తతస్తు లక్ష్మ్యే న విహస్యమానే
శరేష్యమోమేషు చ సంపతన్యు.
జగామ చింతాం మహరీం మహాత్మా
సమాధినయోగసమాహితాత్మా.

35

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, లక్ష్మ్యే = లక్ష్మము, విహస్యమానే = వ్యర్థము చేయబడుచుండగా, ఆమోమేషు = వ్యర్థము కాని, శరేషు = బాణములు, సంపతన్యు = క్రింద పడిపోవుచుండగా, మహాత్మా = గొప్ప బుద్ధి కల, సమాధి సంయోగసమాహితాత్మా = లక్ష్మము చూచుటయందు, బాణము కూర్చుటయందు స్థిరముగా నిలవబడిన చిత్తము గల, సా = ఇంద్రజిత్తు, మహరీమ్ = గొప్ప, చింతామ్ = ఆలోచనను, జగామ = పొందెను.

తా. వ్యర్థము లగుటకు వీలులేని బాణములు కూడ గురి తప్పి క్రింద పడి పోవుచుండగా, గొప్ప బుద్ధికాలి, గురి చూచుటయందు, బాణమును సంధించుట యందు సావధాన మైన చిత్తము గల ఆ ఇంద్రజిత్తు పెద్ద ఆలోచనలో పడెను.

మూ. తతో మతిం రాక్షసరాజనూను
శ్చరార తస్మిన్ హరివీరముఖ్యే,
అవర్యరాం తస్య కపేః సమీక్ష్య
కథం నిగచ్ఛేదితి నిగ్రహార్థమ్.

36

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, రాక్షసరాజనూనుః = రాక్షసరా జైన రావణుని కుమారుడు, తస్య కపేః = ఆ హనుమంతునియొక్క, అవర్యరామ్ = చంపుటకు శక్యము కాకుండుటను, సమీక్ష్య = చూచి, నిగ్రహార్థమ్ = నిగ్రహించుటకు, కథమ్ = ఎట్లు, నిగచ్ఛేత్ = లొంగును, ఇతి = అని, తస్మిన్ = ఆ, హరివీరముఖ్యే = హనుమంతుని విషయమున, మతిమ్ = ఆలోచనను, తరార = చేసెను.

రా. హనుమంతుని చంపుటకు శక్యము కాదు అను విషయమును చూచి, ఆ ఇంద్రజిత్తు, "ఇతడు వట్టుకొనుటకు ఎట్లు లొంగును" అని ఆలోచించి, వానర వీరులతో ముఖ్యులైన హనుమంతుని గూర్చి ఒక నిర్ణయము చేసెను. 36

మూ. తతః ప్రైతామహం వీరః సోఽస్త్రమస్త్రవిదాం వరః,
సందరే సుమహాళేకా స్తం హరిప్రవరం ప్రతి. 37

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, వీరః=వీరుడు, అస్త్రవిదామ్=అస్త్రవేత్తలలో, వరః=శ్రేష్ఠుడు, సుమహాళేకా=దారి గొప్ప లేటన్న కలవాడు అయిన, సః=ఆ ఇంద్రజిత్తు, తం హరిప్రవరం ప్రతి=ఆ వానరశ్రేష్ఠుని గూర్చి, ప్రైతామహమ్=బ్రహ్మసంబంధ మైన, అస్త్రమ్=అస్త్రమును, సందరే=సందించెను.

రా. పిమ్మట, వీరుడు, అస్త్రవేత్తలలో శ్రేష్ఠుడు, దారి గొప్ప లేటన్న కలవాడు అయిన ఆ ఇంద్రజిత్తు హనుమంతునిపై బ్రహ్మాస్త్రమును సందించెను.

మూ. ఆవర్జ్యోఽయమితి జ్ఞాత్వా తమస్త్రేణాస్త్రతత్త్వవిత్,
నిజగ్రాహ మహాబాహుర్మారుతాత్మజమిన్ద్రజిత్. 38

ప్ర. అ. అస్త్రతత్త్వవిత్=అస్త్రముల తత్త్వమును ఎరిగినవాడు, మహాబాహుః=గొప్ప బాహువులు కలవాడు అయిన, ఇన్ద్రజిత్=ఇంద్రజిత్తు, ఆయమ్=ఇతడు, ఆవర్జ్యః=చంప శక్యము కానివాడు, ఇతి=అని, జ్ఞాత్వా=తెలుసుకొని, తమ్=ఆ, మారుతాత్మజమ్=హనుమంతుని, అస్త్రేణ=బ్రహ్మాస్త్రముచేత, నిజగ్రాహ=నిగ్రహించెను.

రా. అస్త్రముల బలాబంధములు తెలిసినవాడు, మహాబాహువు అయిన ఇంద్రజిత్తు "ఇతనిని చంపుట శక్యము కాదు" అని తెలిసికొని, ఆ హనుమంతుని బ్రహ్మాస్త్రముచేత బంధించెను. 38

మూ. తేన బద్ధస్తతోఽస్త్రేణ రాక్షసేన స వానరః,
అథవన్నిర్విచేష్టశ్చ పపాత స మహీతలే. 39

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, రాక్షసేన=రాక్షసునిచేత, అస్త్రేణ=అస్త్రముచేత, బద్ధః=కట్టబడిన, సః వానరః=ఆ వానరుడు, నిర్విచేష్టః=

చేష్టలేనివాడు, అథవత్ = అయెను. సః=అతడు, మహితలే=నేలపై, వపాత=వదెను.

రా. అప్పుడు ఇంద్రజిత్తుచేత బ్రహ్మత్రమును ప్రయోగించి బంధించబడిన ఆ హనుమంతుడు కదలజాలక నేలపై పడిపోయెను. 39

మూ. తతోఽథ బుద్ధ్యా స తదస్త్రిబన్ధం
ప్రభోః ప్రభావాద్విగతాత్మవేగః,
పితామహానుగ్రహమాత్మనశ్చ
విచిన్తయామాస హరిఃప్రవీరః.

40

ప్ర. అ. తతో=అందువలన, అథ=అటుపిమ్మట, సః హరిప్రవీరః=ఆ హనుమంతుడు, తదస్త్రిబన్ధమ్ = ఆ అస్త్రిబంధమును, బుద్ధ్యా = తెలిసికొని, ప్రభోః=ప్రభు వైన బ్రహ్మయొక్క, ప్రభావాత్ = ప్రభావమువలన, విగతాత్మవేగః=పోయిన తన వేగము గలవాడై, ఆత్మనః = తనయొక్క, పితామహానుగ్రహమ్ = బ్రహ్మయొక్క అనుగ్రహమును గూర్చి, విచిన్తయామాస = ఆలోచించెను

రా. అప్పుడు ఆ హనుమంతుడు అస్త్రిబంధముచే తాను బంధించబడి నట్లు తెలుసుకొని, బ్రహ్మదేవుని ప్రభావముచే తన వేగమును కోల్పోయినవాడై, తన విషయమున బ్రహ్మదేవుని అనుగ్రహమును గూర్చి కూడ స్మరించెను. 40

మూ. తతః స్వాయమ్భువై ర్మన్త్రైర్బ్రహ్మత్రమభిమన్త్రితమ్,
హనుమాంశ్చిన్తయామాస వరదానమ్ పితామహత్. 41

ప్ర. అ. తతః=అటు పిమ్మట, హనుమాన్=హనుమంతుడు, స్వాయంబువై=బ్రహ్మకు సంబంధించిన, మన్త్రైః=మంత్రములచేత, అభిమన్త్రితమ్=అభిమంత్రించబడిన, బ్రహ్మత్రమ్=బ్రహ్మత్రమును, తెలిసికొని, పితామహత్=బ్రహ్మదేవునివలన, వరదానమ్ = వరదానమును, చిన్తయామాస = గుర్తుచేసికొనెను.

రా. ఇంద్రజిత్తు బ్రహ్మమంత్రములచేత అభిమంత్రించిన బ్రహ్మత్రమును ప్రయోగించినా రని తెలుసుకొని, హనుమంతుడు తనకు బ్రహ్మదేవు డిచ్చిన వరమును గుర్తు చేసికొనెను. 41

మూ. న మేఁ న్నరిబన్దస్య చ శ క్తిర న్తి
 విమోక్షజే లోకగురోః ప్రభావాత్,
 ఇత్యేవ మత్వా విహితోఽన్తరిబన్దో
 మయాత్మయోనేరనువర్తితవ్యః.

42

ప్ర. అ. లోకగురోః = లోకములకు గురు వైన బ్రహ్మదేవునియొక్క,
 ప్రభావాత్ = ప్రభావమువలన, అన్తరిబన్దస్య = అన్తరిబన్ధముయొక్క, విమోక్షజే =
 విడిపించుట యందు, మే = నాకు, శ క్తిః = శ క్తి, నాన్తి = లేదు, ఇత్యేవ = ఇట్లే,
 మత్వా = తెరిసికొని, విహితః = (శత్రువుచేత) చేయబడిన, ఆత్మయోనేః = బ్రహ్మ
 దేవునియొక్క, అన్తరిబన్దః = అన్తముచేత బంధము, మయా = నాచేత, అనువర్తి
 తవ్యః = అనుసరించఁగలసింది.

తా. "ఈ అన్తరిబన్ధమును విడిపించుకొను శ క్తి నాకు లేదు. బ్రహ్మ
 దేవుని ప్రభావము అట్టిది. ఈ విషయము తెరిసికొని నేను ఈ బ్రహ్మత్వ
 బంధమునకు కట్టుబడియే ఉండవలెను."

42

మూ. స వీర్యమన్తస్య కపిర్విచార్య
 పితామహానుగ్రహమాత్మసక్య.
 విమోక్షశ క్తిం పరిచిన్తయిత్వా
 పితామహాజ్ఞామనువర్తతే స్మ.

43

ప్ర. అ. సః కపిః = ఆ హనుమంతుడు, అన్తస్య = అన్తముయొక్క,
 వీర్యమ్ = బలమును, విచార్య = అలోచించి, ఆత్మనః = తనయొక్క, పితామహాను
 గ్రహం చ = బ్రహ్మదేవుని అనుగ్రహమును కూడ, అలోచించి, విమోక్షశ క్తిమ్ =
 విడిపించుకొనే శ క్తిని, పరిచిన్తయిత్వా = అలోచించి, పితామహాజ్ఞామ్ = బ్రహ్మ
 దేవుని ఆజ్ఞను, అనువర్తతే స్మ = అనుసరించి ఉండెను.

తా. హనుమంతుడు బ్రహ్మత్వప్రభావమును, తన విషయమున బ్రహ్మ
 దేవుని అనుగ్రహమును స్మరించుచు, ఆ అన్తమునుండి విడిపించుకొనుటకు తన
 కున్న శ క్తిని కూడ తెలుసుకొని, బ్రహ్మదేవుని ఆజ్ఞకు లెట్లు దై ఉండెను. 43

మూ. ఆస్త్రేణాపి హి బద్ధస్య భయం మమ న జాయతే,
ఏతామహమహేష్ఠాగ్రాహ్యం రక్షితస్యానిరేన చ. 44

ప్ర. ఆ. ఏతామహమహేష్ఠాగ్రాహ్యమ్ = బ్రహ్మదేవునిచేతను, మహేంద్రుని
చేతను, అనిరేన చ = వాయుదేవునిచేతను, రక్షితస్య = రక్షింపబడిన, మే = నాకు,
ఆస్త్రేణ = అస్త్రముచేత, బద్ధస్యాపి = కట్టిబడినను, భయమ్ = భయము, న
జాయతే = కలుగుట లేదు.

తా. నన్ను బ్రహ్మదేవుడు, మహేంద్రుడు, వాయుదేవుడు రక్షింపు
తుండుటచే, అస్త్రముచేత బంధింపబడినను నాకు భయ మేమి కలుగుటలేదు. 44

మూ. గ్రహణే రాపి రక్షోబిర్మహన్నే గుణదర్శనమ్,
రాక్షసేస్త్రేణ సంవద స్తస్మాద్గృహ్తాను మాం పరే. 45

ప్ర. ఆ. రక్షోః = రాక్షసులచేత, గ్రహణే రాపి = గ్రహణము జరిగినను,
మే = నాకు, మహత్ = గొప్ప, గుణదర్శనమ్ = గణముల దర్శనము ఉన్నది.
రాక్షసేస్త్రేణ = రావణునితో, సంవద = సంవదము (జరుగును). తస్మాత్ =
అందువలన, మామ్ = నన్ను, పరే = శత్రువులు, గృహ్తాను = పట్టుకొందురు గాక.

తా. నన్ను రాక్షసులు పట్టుకొన్నా లాతమే కలుగును. ఎందుచేత
ననగా నేను రావణునితో మాటలాడవచ్చును, అందుచేత శత్రువులు నన్ను
పట్టుకొందురుగాక. 45

మూ. స నిశ్చితార్థః పరవీరహస్తా
సమీక్ష్యకారీ వినివృత్తదేష్టః,
పరైః ప్రసహ్యధిగతైర్నిగృహ్య
సనాద తైస్తైః పరితర్జ్యమానః. 46

ప్ర. ఆ. పరవీరహస్తా = శత్రువీరులను చంపేవాడు, సమీక్ష్యకారీ =
అలోచించి పనులు చేసేవాడూ అయిన, సః = ఆ హనుమంతుడు, నిశ్చితార్థః =
నిశ్చయింపబడిన విషయముగలవా డై, వినివృత్తదేష్టః = నివర్తించిన దేష్టలు
కలవాడై, అధిగతైః = తన మీదకు వచ్చిన, తైస్తైః = అయీ, పరైః = శత్రువుల

తేక, ప్రసహ్య = బలాత్కారముగా, నిగ్రహ్య = నిగ్రహించి, పరితర్తమానః = తయపెట్టబడుచున్నవాడై, ననాద = ధ్వనిచేసెను.

తా. శత్రువీరులను సంహరించేవాడూ, అలోచించి పనులు చేసేవాడూ అయిన ఆ హనుమంతుడు ఈ విధముగా తన కర్తవ్యమును నిర్ణయించుకొని, చేష్టలు ఉరిగి పడి ఉండెను. ఆ యా శత్రువు లందరు దగ్గరకు వచ్చి బలాత్కారముగా పట్టుకొని తయపెట్టుచుండగా, బిగ్గరగా ఆరవెను. 46

మూ. తతస్తం రాక్షసా దృష్ట్వా నిర్విచేష్టమరిందమమ్,
బబన్దు శణవల్కైశ్చ ద్రుమచీరైశ్చ సంహతైః. 47

ప్ర. ఆ. తతః = అటు ఏమ్మట, రాక్షసాః = రాక్షసులు, అరిందమమ్ = శత్రుసంహారకుడైన, తమ్ = ఆ హనుమంతుని, నిర్విచేష్టమ్ = చేష్టలు లేని వానినిగా, దృష్ట్వా = చూచి, శణవల్కైశ్చ = అనపనారలచేతను, సంహతైః = పేసబడిన, ద్రుమచీరైశ్చ = చెట్ల నారచీరలచేతను, బబన్దుః = కట్టిరి.

తా. అప్పు డా రాక్షసులు, శత్రుసంహారకుడైన ఆ హనుమంతుడు కదలకుండా పడి యుండుట చూచి, ఆతనిని, అనుపనారలతోను, పేసిక చెట్ల నారచీరలతోను కట్టిరి. 47

మూ. స రోచయామాస పరైశ్చ బన్ధనం
ప్రసహ్య వీరైరభినిగ్రహం చ,
కౌతూహలాన్మాం యది రాక్ష సేన్ద్రో
ద్రష్టుం వ్యవస్యేద్యది నిశ్చితార్థః. 48

ప్ర. ఆ. రాక్ష సేన్ద్రః = రావణుడు, మామ్ = నన్ను, కౌతూహలాత్ = వేడుకవలన, ద్రష్టుమ్ = చూచుటకు, వ్యవస్యేద్యది = నిశ్చయించవచ్చును, ఇది = అని, నిశ్చితార్థః = నిశ్చయింపబడిన విషయము కలవాడై, సః = హనుమంతుడు, పరైః = శత్రువులచేత, బన్ధనమ్ = బంధనమును, వీరైః = వీరులచేత, ప్రసహ్య = బలాత్కారించి, అభినిగ్రహం చ = నిగ్రహమును, రోచయామాస = ఇష్టపడెను.

తా. "రావణుడు కుతూహలముతో నన్ను చూడ వలె నని అనుకొనినా అనుకొనవచ్చును," అని మనస్సులో నిశ్చయించుకొని, హనుమంతుడు, శత్రు వీరులు బలాత్కారముగా తనను పట్టుకొని బంధించుటకు ఇష్టపడెను. 48

మూ. స బద్ధస్తేన వర్జేన విముక్తోఽస్త్రేణ వీర్యవాన్,
ఆశ్రయంతః స చాన్యం హి న బన్ధమనువర్తతే.

49

ప్ర. ఆ. తేన = ఆ, వర్జేన = నారచీరచేత, బద్ధః = కట్టబడిన, వీర్యవాన్ = పరాక్రమమంతుడైన, సః = హనుమంతుడు, ఆస్త్రేణ = అశ్రముచేత, విముక్తః = విడవబడినాడు. సః = ఆ, ఆశ్రయంతః = అశ్రులందనము, అన్యమ్ = మరియొక, బన్ధమ్ = బంధనమును, స అనువర్తతే హి = అనుసరించి ఉండడు కదా.

తా. నారచీరంతో కట్టిన వెంటనే, వీర్యవంతుడైన ఆ హనుమంతుడే అశ్రము విడిచివేసెను. ఎందుచేత ననగా మరొకదానితో కట్టి నపుడు ఆ అశ్రు బంధము నిలువదు.

49

మూ. ఆశ్లేష్ట్రజిత్తు ద్రుమచీరబద్ధం
విచార్య వీరః కపిసత్తమం తమ్,
విముక్తమస్త్రేణ జగామ చిన్తాం
నాన్యేన బద్ధో హ్యనువర్తతేఽస్త్రమ్.

50

ప్ర. ఆ. ఆధ = అటువిమ్మట, వీరః = వీరుడైన, ఆశ్లేష్ట్రజిత్తు = ఇంద్రజిత్తులైతే, ద్రుమచీరబద్ధమ్ = నారచీరలచేత కట్టబడిన, తమ్ = ఆ, కపిసత్తమమ్ = వానరశ్రేష్ఠుని, ఆస్త్రేణ = అశ్రముచేత, విముక్తమ్ = విడవబడినవానినిగా, విచార్య = ఆలోచించి (తెలుసుకొని), చిన్తామ్ = చింతను, జగామ = పొందెను. అన్యేన = మరొకదానిచేత, బద్ధః = కట్టబడినవాడు, అశ్రమ్ = అశ్రమును, నానువర్తతే హి = అనుసరించడు కదా.

తా. నారచీరంతో కట్టిన ఆ హనుమంతుని బ్రహ్మాశ్రము విడిచివేసినదను విషయమును గురించి, ఇంద్రజిత్తు ఆలోచనలో పడెను. "మరొకదానితో కట్టబడిన వానిని అశ్రబంధము విడిచివేయును కదా!"

50

మూ. ఆహో మహాత్కర్మ కృతం నిరర్థకం
స రాక్షసైర్మన్త్రగతిర్విమృష్టా,
పునశ్చ మన్తేర్విహతేఽస్త్రమన్యః
త్రవర్తతే సంశయితాః స్మ సర్వే.

51

ప్ర. అ. అహో = అయ్యో, మహాత్ = గొప్ప రైన, కర్మ = పని, విరక్తకమ్ = వ్యర్థ మైనదిగా, కృతమ్ = చేయబడినది. రాక్షసైః = రాక్షసులచేత. మన్త్రిగరిః = మంత్రము యొక్క విధానము, న విమృష్టా = అలోచించబడలేదు. మన్త్రే = మంత్రము, విహతే = కొట్టబడిన దగుచుండగా, అన్యత్ = = మరి యొక, అత్రమ్ = అత్రము, న ప్రవర్తతే = ప్రవర్తించదు. సర్వే = అందరము, సంశయితాః = సంశయగ్రస్తులము, స్మ = అయితమి.

తా. "అయ్యో! ఈ రాక్షసులు మంత్రవిధానమును అలోచించకుండగా, ఇంతటి మహాకార్యమును వ్యర్థము చేసినారు. మంత్రము ఒకసారి విహత మైపోయి నపుడు మరి యొక అత్రము పని చేయదు కదా. ఇప్పుడు అందరము సంశయాస్పద మైన పరిస్థితిలో ఉంచబడినాము". 51

మూ. అస్త్రేణ హనుమాన్ ముక్తో నాత్మానమపబుధ్యత,
కృష్యమాణస్త రక్షోభినైశ్చ బన్ధైర్నిపీడితః. 52

ప్ర. అ. అస్త్రేణ = అస్త్రముచేత, ముక్తః = విడువబడిన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, తైః = అ, రక్షోభిః = రాక్షసులచేత, కృష్యమాణః = బాగవడు చున్నవాడై, బన్ధైః = బంధములచేత, నిపీడితః = పీడించబడుచున్నవాడై, ఆత్మానమ్ = తనను, న అపబుధ్యత = తెలిసికొనలేదు.

తా. అస్త్రముచే విముక్తుడైన ఆ హనుమంతుడు రాక్షసులు తనను బంధించి ఈడ్చికొనిపోవుచుండగా తాను అస్త్రవిముక్తుడై నట్లు గ్రహించలేదు.

మూ. హన్యమానస్తతః క్రూరై రాక్షసైః కాష్ఠముష్టిభిః,
సమీపం రాక్షసేన్ద్రస్య ప్రాకృష్యత న వానరః. 53

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, సః వానరః = ఆ హనుమంతుడు, క్రూరైః = క్రూరులైన, రాక్షసైః = రాక్షసులచేత, కాష్ఠముష్టిభిః = కట్టలచేత, పిడికిళ్ళచేతను, హన్యమానః = కొట్టబడుచు, రాక్షసేన్ద్రస్య = రావణునియొక్క, సమీపమ్ = సమీపమును గూర్చి, ప్రాకృష్యత = ఈడ్చబడెను.

తా. పిమ్మట, క్రూరులైన ఆ రాక్షసులు హనుమంతుణ్ణి కట్టలతోను, పిడికిళ్ళతోను కొట్టుచు రావణునివద్దకు ఈడ్చుకొని వెళ్ళిరి. 53

మూ. అథేన్ద్రజిత్తం ప్రసమీక్య ముక్త
మస్త్రేణ బద్ధం ద్రుమచీరసూత్రైః।
వ్యధర్మయతత్ర మహాలం తం
హరిప్రవీరం సగణాయ రాజ్ఞే.

54

ప్ర. అ. అథ = అటు ఏమ్మట, ద్రుమచీరసూత్రైః = వారచీరలచేతను, తాల్లచేతను, బద్ధమ్ = కట్టబడిన, తమ్ = వానిని, అస్త్రేణ = అస్త్రముచేత, ముక్తమ్ = విడవబడినవానినిగా, ప్రసమీక్య = చూచి, అన్ద్రజిత్ = ఇంద్రజిత్తు, మహాలమ్ = గొప్ప బలము గల, తం హరిప్రవీరమ్ = ఆ వాసరశ్రేష్ఠుని, తత్ర = అక్కడ, సగణాయ = పరివారముతో కూడిన, రాజ్ఞే = రాజుకు, వ్యధర్మయత్ = చూపెను

తా. ఏమ్మట ఇంద్రజిత్తు ఆ వాసరశ్రేష్ఠుడు వారచీరలచేతను, తాల్లచేతను కట్టబడి బ్రహ్మస్త్రమునుండి విముక్తుడై నట్లు తెలిసికొని, అతనిని అర్థే బంధించి తీసికొని వెళ్ళి, పరివారసమేతుడైన రావణునకు చూపెను.

54

మూ. తం మత్తమివ మాతల్గం బద్ధం కపివరోత్తమమ్,
రాక్షసా రాక్షసేన్ద్రాయ రావణాయ న్యవేదయన్.

55

ప్ర. అ. మత్తమ్ = మడించిన, మాతల్గమివ = ఏనుగు వలె ఉన్న, బద్ధమ్ = కట్టబడిన, కపివరోత్తమమ్ = కపివరులలో శ్రేష్ఠుడైన, తమ్ = ఆ హనుమంతుని, రాక్షసాః = రాక్షసులు, రాక్షసేన్ద్రాయ = రాక్షసరాజైన, రావణాయ = రావణునకు, న్యవేదయన్ = చూపిరి.

తా. మడించిన ఏనుగు వలె ఉన్న, బంధించబడిన ఆ హనుమంతుని తీసికొని వెళ్ళి రాక్షసులు రావణునకు ఆ వానరు దితడే అని తెలిపిరి.

55

మూ. కోఽయం కస్య కుతో వాత్ర కిం కార్యం కో వ్యపాశ్రయః,
ఇతి రాక్షసవీరాణాం తత్ర సంజ్ఞితే కథాః.

56

ప్ర. అ. అయమ్ = ఇతడు, కః = ఎవడు, కస్య = ఎవరికి సంబంధించినవాడు, కుతో = ఎక్కడినుండి వచ్చినాడు, వాత్ర = ఇక్కడ, కిమ్ =

ఏమి; తాళమ=పని; వ్యపాక్రయ=ఏని; ఆశ్రయమిచ్చినవాడు, క1=ఎవడు;
ఇతి=అని. తత్ర=అక్కడ, రాక్షసవీరాశామ్=రాక్షసవీరుల, కథా=కథలు,
సంజ్ఞితే=కలిగినవి.

తా. ఇతడు ఎవ్వడు? ఎవరివాడు? ఎక్కడినుండి వచ్చినాడు? ఇక్కడ
ఇతనికి ఏమి పని? ఇతని ఆశ్రయము ఏది? (సహాయకులు ఎవరు?) అని ఆ
సత్రోని రాక్షసవీరులు ఒకరితో ఒకరు అనుకొనిరి. 56

మూ. హన్యతాం దహ్యతాం వాపి భష్యతామితి చాపరే,
రాక్షసాస్తత్ర సంక్రుద్ధాః పరస్పరమత్రాబువన్. 57

ప్ర. అ. అత = ఏమ్మట, అపరే = మరికొందరు, రాక్షసాః = రాక్షసులు,
సంక్రుద్ధాః = కోపించినవా రై, హన్యతామ్ = చంపబడుగాక, దహ్యతాం వాపి
= తాల్చివేయబడు గాక; భష్యతామ్ = భక్షింపబడుగాక, ఇతి = అని, పరస్ప
రమ్ = పరస్పరము, అబ్రువన్ = పలికిరి.

తా. మరి కొందరు రాక్షసులు చాల కోపించినవా రై. "ఏనిని చంపండి;
తాల్చివేయండి; భక్షింపండి" అని ఒకరితో ఒకరు పలికిరి. 57

మూ. ఆరీత్య మార్గం సహసా మహర్థా
న త త రక్షోధిపపాదమూలే,
దదర్శ రాజ్ఞః పరిచారవృద్ధాన్
గృహం మహారత్నవిభూషితం చ. 58

ప్ర. అ. మహర్థా = మహర్ము రైన, స1=ఆ హనుమంతుడు, సహసా
= శ్రీమముగా, మార్గమ్=మార్గమును, ఆరీత్య = దాటి వెళ్ళి, తత్ర=అక్కడ,
రాజ్ఞః= రావణునియొక్క, మహారత్నవిభూషితమ్ = గొప్ప రత్నములచేత
అలంకరించబడిన, గృహమ్ = గృహమును, రక్షోధిపపాదమూలే = రావణుని
పాదాల చెంత, పరిచారవృద్ధాన్ = మంత్రివృద్ధులను, దదర్శ = చూచెను.

తా. ఆ మార్గమును శ్రీమముగా దాటి వెళ్ళిన ఏమ్మట మహర్ము రైన
ఆ హనుమంతుడు, అక్కడ మహారత్నములచేత అలంకరింపబడిన రావణుని
గృహమును, ఆ రావణుని పాదాల చెంత మంత్రివృద్ధులను చూచెను. 58

మూ. స దదర్శ మహారేణా రావణః కపిసత్తమమ్,
రక్షోభిర్వికృతాకారైః కృష్యమాణమితస్తతః. 59

ప్ర. అ. మహాశేఖాః = గొప్ప శేఖస్సు గం, సః రావణః = ఆ రావణుడు, వికృతాకారైః = వికృత మైన ఆకారము గం, రక్షాభిః = రాక్షసులచేత, ఇతస్తతః = ఇటు అటు, కృష్ణమాదమ్ = లాగబడుతున్న, కపిసత్తమమ్ = వానర శ్రేష్ఠులైన హనుమంతుని, చదర్య = చూచెను.

తా. మహాశేఖాళారి యైన ఆ రావణుడు, వికృతములైన ఆకారములు గల రాక్షసులచేత ఇటు అటు లాగబడుతున్న హనుమంతుని చూచెను. 50

మూ. స రోషసంపర్తితతామ్రదృష్టి
 ర్థశాసనస్తం కపిమన్వవేక్ష్య,
 ఆథోపవిష్టాన్ కులశీలవృద్ధాన్
 సమాదిశత్ ప్రతి మన్త్రిముఖ్యాన్. 61

ప్ర. అ. సః రోషసః = ఆ రావణుడు, రోషసంపర్తి తతామ్రదృష్టిః = రోషముతో త్రిప్పబడిన ఎల్లని నేత్రములు కలవారై, తం కపిమ్ = ఆ హనుమంతుని, అన్వవేక్ష్య = చూచి, అథ = అటుపిమ్మట, ఆపవిష్టాన్ = ఆక్కడ కూర్చొనియున్న, కులశీలవృద్ధాన్ = కులముచేత శీలముచేత వృద్ధులైన, మన్త్రిముఖ్యాన్ = ముఖ్యులైన మంత్రులను, తం ప్రతి = ఆ హనుమంతుని గూర్చి, సమాదిశత్ = అజ్ఞాపించెను.

తా. ఆ రావణుడు రోషముతో, ఎల్ల నైన నేత్రములను త్రిప్పుడు, ఆ హనుమంతుని చూచి, పిమ్మట ఆక్కడ కూర్చుని యున్న, కులముచేతను, శీలముచేతను పెద్దవాలైన ముఖ్యులైన మంత్రులను, "ఈతనిని గూర్చి తెలిసికొనండి" అని అజ్ఞాపించెను. 61

మూ. యథాక్రమం లైః స కపిర్విపృష్టః
 కార్యార్థమర్థస్య చ మూలమాదౌ.
 నివేదయామాస హరీశ్చరస్య
 మాతః సకాశారహమాగతోఽస్మి. 62

ఇత్యాదౌ శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సున్దరకాండే
 అష్టచర్వారింశః సర్గః.

ప్ర. అ. లైః = అ మంత్రులచేత, యథాక్రమమ్ = క్రమానుసారముగా
 తాత్యార్థమ్ = అతడు వచ్చిన వనిని గూర్చి, అర్థస్య = తాత్యముయొక్క, మూలమ్
 = మూలమును గూర్చి, వివృష్టః = అడగబడిన, సః కపిః = అ హనుమంతుడు,
 హరీశ్వరస్య సకాశాత్ = సుగ్రీవుని వర్త నుండి, అగతః అస్మి = వచ్చినాను.
 అని, ఆదౌ = ముందుగా, నివేదయామాస = తెలిపెను.

తా. "నీవు వచ్చిన పని ఏమి? అ పనిపై పంపినవా తెవరు? అని అ
 మంత్రులు క్రమముగా ప్రశ్నించగా హనుమంతుడు "నేను సుగ్రీవుని దూరగా
 వచ్చినాను" అని ముందుగా చెప్పెను. ౪౭

"తాతానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
 సుందరకాండలో నలుబదిఎనిమిదవ సర్గ సమాప్తము.

అథ ఏకోనపఞ్చాశః సర్గః

[ప్రభావకారి యైన రావణుని భావమును చూడగానే హనుమంతుని మనస్సులో అనేక విధములైన భావములు కలుగుట].

మూ తతః స కర్మణా తస్య విస్మితో భీమవిక్రమః,
హనుమాన్ క్రోధరాత్రూక్షో రక్షోధిపమవై క్షత. 1

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, భీమవిక్రమః = భయంకర మైన పరాక్రమము గల, సః హనుమాన్ = ఆ హనుమంతుడు, తస్య = రావణునియొక్క, తేన కర్మణా = ఆ కార్యముచేత, విస్మితః = ఆశ్చర్యపడినవాడై, క్రోధరాత్రూక్షః = క్రోధముచేత ఎఱ్ఱ నైన నేత్రములు గలవాడై, రక్షోధిపమ్ = ఆ రావణుని, అవై క్షత = చూచెను.

తా. భయంకర మైన పరాక్రమము గల హనుమంతుడు "ఈతడు నన్ను కూడ అంధింపజేసి తన దగ్గరకు రప్పించుకొన్నాడు కదా", అని ఆశ్చర్యపడుచు క్రోధముచేత కళ్ళు ఎఱ్ఱబడగా, ఆ రావణుని చూచెను.

మూ. బ్రాజమానం మహార్షేణ కాశ్చానేన విరాజితా,
ముక్తజాలావృతేనాథ మకుటేన మహాద్యుతిమ్. 2

ప్ర. అ. (ఈ శ్లోకము మొదలు 14వ శ్లోకంవరకు ఉన్న శ్లోకాంకు ఒకటి అన్వయము. ఈ శ్లోకాలలో ఉన్న ద్విధీయంతా లన్ని 14వ శ్లోకంలో ఉన్న 'రాక్షసపరిమ్' అను దానికి విశేషణములు). మహార్షేణ = గొప్ప ప్రాశస్త్యముకలది, కాశ్చానేన = బంగారు వికారమైనది, విరాజితా = ప్రకాశించుచున్నది, అథ = మరియు ముక్తజాలావృతేన = ముక్కల సముదాయముచేత చుట్టబడినది అయిన, మకుటేన = కిరీటముతో, బ్రాజమానమ్ = ప్రకాశించుచున్నవాడు, మహాద్యుతిమ్ = గొప్ప కాంతి కలవాడూ అయిన (రావణుని చూచెను).

రా. గొప్పకాంతి గల ఆ రావణుడు చాల ప్రళంసించ దగిన, చుట్టూ ముఠ్యాలు కట్టిన, మెరిసిపోవు యన్న బంగారు కిరీటముతో ప్రకాశించుచుండెను.

మూ. వక్షసంయోగసంయుక్తైర్మహార్త మణివిగ్రహైః,

హైమైరాదరణైశ్చిత్రైర్మనసేవ ప్రకల్పితైః.

3

ప్ర. ఆ. వక్షసంయోగసంయుక్తైః = వక్షముల పొడుగుటతో కూడిన, మహార్తమణివిగ్రహైః = శ్రేష్ఠ మైన మణులు గల రూపములు గల, మనసా = మనస్సుచేత, ప్రకల్పితైః = కల్పించబడినవా అన్నట్లున్న, చిత్రైః = విచిత్రము లైన, హైమైః = బంగారు విశారము లైన, ఆదరణైః = అలంకారము లతో ఉన్న (రావణుని చూడెను).

రా. ఆ రావణుడు వక్షములు, చాల ప్రకృష్టము లైన మణులు పొడిగిన, మనస్సుతో నిర్మించినవా అన్న ట్లున్న, విచిత్రము లైన బంగారు ఆదరణములు అలంకరించుకొని ఉండెను.

3

మూ. మహార్తజ్ఞామసంవీతం రక్తచన్దనరూషితమ్,

స్వసులిప్తం విచిత్రాధిర్వివిధాధిశ్చ భక్తివి.

4

ప్ర. ఆ. మహార్తజ్ఞామసంవీతమ్ = శ్రేష్ఠము లైన తెల్లని పట్టుబట్టలచే కట్టబడినవాడు, రక్తచన్దనరూషితమ్ = ఎఱ్ఱని చందనముచేత పూయబడినవాడు, విచిత్రాధిః = విచిత్రము లైన, వివిధాధిశ్చ = అనేక విధము లైన, భక్తివిః = (శరీరముపై వేరు వేరు రంగులతో వేసిన) రచనలచేత, స్వసులిప్తమ్ = తాగుగా పూయబడినవాడు అయిన (రావణుని చూడెను).

రా. ఆ రావణుడు శ్రేష్ఠము లైన పట్టుబట్టలు ధరించి, ఎఱ్ఱని చందనము పూసుకొనెను. అతని శరీరముపై అనేక విధముల విచిత్రము లైన రొమ్ములు దీర్చివలది ఉండెను.

4

మూ. విచిత్రం దర్శనీయైశ్చ రక్తాతైర్పిమదర్శనైః,

దీప్తరీక్షమహాదంష్ట్రైః ప్రంమృరళనర్పరైః.

5

శిరోధిర్దళధిర్విరం బ్రాజమానం మహాజనమ్,

నానావ్యాకసమాకీర్తైః శిఖరై రివ మన్దరమ్.

6

ప్ర. అ. దర్శనీయో = సుందర మైనవి, రక్తాక్షః = ఎఱ్ఱని కళ్ళు కలవి, బీమదర్శనైః = భయంకర మైన దర్శనము కలవి, దీప్తతీక్షమహాదంష్ట్రైః = ప్రకాశించుచున్న తీక్షణము లైన పెద్ద కోరలు కలవి, ప్రంమృతశనర్పరైః = వ్రేలాడుచున్న పెరవులు కలవి అయిన, దశభిః = పది, శిరోధిః = శిరస్సులతో విచిత్రమ్ = విచిత్రముగా ఉన్నవాడూ, నానాచ్ఛాశసమాకీర్తైః = అనేక క్రూర మృగములతో వ్యాప్తము లైన, శిఖరైః = శిఖరములతో, మస్తరమ్ ఇవ = మందర పర్వతము వలె, బ్రాజమానమ్ = ప్రకాశించుచున్న వాడు, మహాజనమ్ = గొప్ప లేజస్సు కలవాడు, వీరమ్ = వీరుడు అయిన (రావణుని చూడెను).

రా. మహలేజఃకాలి యైన ఆ రావణుడు, అనేక క్రూరమృగములతో నిండిన శిఖరములతో మందరపర్వతము వలె, సుందరములు, ఎఱ్ఱని కళ్ళ కలవి, చూచుటకు భయంకరములుగా ఉన్నవి, ప్రకాశించుచున్న తీక్షణమైన కోరలు గలవి, వ్రేలాడుచున్న పెరవులు గలవి అయిన పది తలలతో విచిత్రముగా ప్రకాశించుచుండెను. 5, 6

మూ. నీలాజ్ఞానరయప్రఖ్యం హరేణోరసి రాజరా,

పూర్ణచన్ద్రాగ్రవక్త్రేణ సబాలార్కమివామృతమ్. 7

ప్ర. అ. నీలాజ్ఞానరయప్రఖ్యమ్ = నల్లని కాటుక గుట్ట వలె ఉన్నవాడు, ఉరసి = వక్షస్థలమునందు, రాజరా = ప్రకాశించుచున్న, హరేణ = హారముతోను, పూర్ణచన్ద్రాగ్రవక్త్రేణ = పూర్ణచంద్రుని వంటి కాంతిగల ముఖముతోను, సబాలార్కమ్ = బాల సూర్యునితో కూడిన, అమృతమివ = మేఘము వలె ఉన్నవాడు అయిన (రావణుని చూడెను).

రా. అతని వక్షస్థలముపై ముత్తాంహారము ప్రకాశించుచుండెను. ముఖము పూర్ణచంద్రుడు వలె ఉండెను. నల్లని కాటుక కొండ వలె ఉన్న అబ్జి రావణుడు బాలసూర్యునితో కూడిన మేఘము వలె ఉండెను. 7

మూ. బాహుభిర్బద్ధకేయూరైశ్చన్దనోత్తమరూపితైః,

బ్రాజమానాజ్లతైః పీనైః పశ్చశీర్షైరివోరగైః. 8

ప్ర. అ. బద్ధకేయూరైః = కట్టబడిన బాహువులు కలవి, చన్దనోత్తమ

కర మైన ఋద్ధి కలవారు అయిన మరికొందరు రాక్షసమంత్రులు కూడ ఆ రావణుని ప్రక్కనే కూర్చుండి, దేవతలు దేవేంద్రుని నేవించి నట్లు నేవించుచుండిరి.

మూ. అపశ్యద్ రాక్షసవరిం హనుమానతిలేజసమ్,
విస్థితం మేరుశిఖరే సతోయమివ తోయదమ్. 14

ప్ర. అ. హనుమాన్ = హనుమంతుడు, అరిలేజసమ్ = గొప్ప రేజస్సు కలవాడు, మేరుశిఖరే = మేరువర్వతశిఖరమునందు, విస్థితమ్ = నింది ఉన్న, సతోయమ్ = జలముతో కూడిన, తోయదమ్ ఇవ = మేఘము వలె ఉన్నవాడూ అయిన, రాక్షసవరిమ్ = రావణుని, అపశ్యత్ = చూచెను.

తా. అరిలేజఃగాలి యైన ఆ రావణుడు, ఉన్నత మైన అసనముమీద, మేరువర్వతశిఖరముమీద ఉన్న నీటిలో నిండిన, మేఘము వలె ఉండెను. అట్టి రావణుని హనుమంతుడు చూచెను. 14

మూ. స తైః సంపీడ్యమానోఽపి రక్షోభిర్భీమవిక్రమైః,
విస్మయం పరమం గత్వా రక్షోధిపమవై క్షత. 15

ప్ర. అ. స = హనుమంతుడు, భీమవిక్రమైః = భయంకర మైన వరాక్రమము గల, రక్షోః = రాక్షసులచేత, సంపీడ్యమానోఽపి = పీడింపబడుచున్నను, పరమమ్ = గొప్ప, విస్మయమ్ = ఆశ్చర్యమును, గత్వా = పొంది, రక్షోధిపమ్ = రావణుని, అవై క్షత = చూచెను.

తా. భయంకర మైన వరాక్రమము గల ఆ రాక్షసు లొక మూల పీడించుచున్నను ఆ హనుమంతు డా రావణుని ఆశ్చర్యముతో చూచెను. 15

మూ. బ్రాజమానం తతో దృష్ట్వా హనుమాన్రాక్ష సేశ్వరమ్,
మనసా చింతయామాస తేజసా తస్య మోహిత. 16

ప్ర. అ. తతో = అటు పక్కట, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, బ్రాజమానమ్ = ప్రకాశించుచున్న, రాక్ష సేశ్వరమ్ = రాక్షసరాజును, దృష్ట్వా = చూచి, తస్య = అతనియొక్క, తేజసా = రేజస్సుచేత, మోహితః = మోహింపబడెను అనిన వాడై, మనసా = మనస్సుతో, చింతయామాస = ఆలోచించెను.

తా. విష్ణుట, హనుమంతుడు, ప్రకాశించుచున్న రావణుని చూచి ఆతని
లేమిస్సరేత మోహము చెందినవాడై మనస్సులో ఇట్లు అనుకొనెను. 16

మూ. అహో రూపమహో దైర్యమహో సత్త్వ మహో ద్యుతిః,
అహో రాక్షసరాజస్య సర్వలక్షణయుక్తతా. 17

ప్ర. అ రాక్షసరాజస్య=ఈ రాక్షసరాజయొక్క, రూపమ్=రూపము,
అహో=ఎంత ఆశ్చర్యకర మైనది, దైర్యమ్=దైర్యము, అహో=ఎంత
ఆశ్చర్యకర మైనది, సత్త్వమ్=బలము, అహో=ఎంత ఆశ్చర్యకర మైనది,
ద్యుతిః=కాంతి, అహో=ఎంత ఆశ్చర్యకర మైనది, సర్వలక్షణయుక్తతా=
సమస్త లక్షణములతో కూడి యుండుట, అహో= ఎంత ఆశ్చర్యకర మైనది.

తా. అహో ఏమి ఈ రావణుని రూపము! ఏమి దైర్యము! ఏమి బలము!
ఏమి కాంతి! ఏమి సర్వలక్షణసంపన్నత్వము! 17

మూ. యద్యదర్శో న బలవాన్ స్యాదయం రాక్షసేశ్వరః,
స్యాదయం సురలోకస్య సశక్రస్యాపి రక్షితా. 18

ప్ర. అ. అయమ్=ఈ, అదర్శః=అదర్శము, బలవాన్=బలము
కలది, న స్వార్థి=కాకున్నచో, అయమ్=ఈ, రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసరాజు,
సశక్రస్య=దేవేంద్రసహిత మైన, సురలోకస్యాపి=దేవలోకమునకు కూడ,
రక్షితా=రక్షకుడు, స్వార్థి=కావచ్చును.

తా. ఏనిలో బలవత్తర మైన ఈ అదర్శమే లేకున్నచో ఈ రాక్షసరాజు
బలద్రునితో సహా దేవలోకాని కంతకీ ప్రభువు అయి ఉండెడివాడు. 18

మూ. అన్య క్రూరైర్నృశంనైశ్చ కర్మభిర్లోకకుర్సిరై,
సర్వే విత్యధి ఖల్పస్మాల్లోకా సామరదానవాః, 19
అయం హ్యుత్పహతే క్రుద్ధః కర్తుమేకార్థవం జగత్.

ప్ర. అ. క్రూరైః=క్రూరములు, నృశంనైశ్చ=మానవులను హింసించేవి,
లోకకుర్సిరైః=లోకములో నింద్యములూ అయిన, అన్య కర్మభిః=ఈతని
వనులచేత, సామరదానవాః=అమరులలోను దానవులలోను కూడిన, సర్వైః=
=సమస్త మైన, లోకాః=లోకములు, అస్మిన్=ఏనినుండి, విత్యధి హి=తయ

వదుచున్నవి కదా: అయ్యమ్=ఇతడు, క్రుద్ధః=కోపించిపోయెను, అగత్=అగతును, విభార్తవమ్=ఒకే సముద్రమునుగా, కర్తుమ్=చేయుటకు, ఉత్సహతే హి సమర్థుడగును కదా.

తా. ఇతడు లోకములో నిండింపబడు క్రూరకర్మలతో అందరివి హింసించుచుండుటచేత దేవతలతో, దానవులతో సహా సకలలోకములు ఇతని నుండి భయవదుచున్నవి. కోపించినచో ఇతడు ఈ అగతు నంతనూ ఒక్క సముద్రముగా చేసి వేయగలడు.

19

మూ. ఇతి చింతాం బహువిధామకరోన్ముతిమాన్ హరిః,

20

దృష్ట్వా రాక్షసరాజస్య ప్రభావమమితోజసః.

ఇత్యాదే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సుస్తరకాణ్డే
ఏకోనపచ్ఛాశః సర్గః.

ప్ర. అ. అమితోజసః=అవరిమిత మైన తేజస్సు గల, రాక్షసరాజస్య=రాక్షసరాజయొక్క, ప్రభావమ్=ప్రభావమును, దృష్ట్వా=చూచి, మతిమాన్=బుద్ధిమంతుడైన, హరిః=హనుమంతుడు, ఇతి=ఇట్లు, బహువిధామ్=అనేక విధములైన, చింతామ్=చింతను, అకరోత్=చేసెను.

తా. బుద్ధిమంతుడైన హనుమంతుడు, అవరిమిత మైన తేజస్సు గల ఆ రావణుని ప్రభావము చూచి, ఈ విధముగా అనేకములైన ఆలోచనలు చేసెను.

“రావణుని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు సుందరకాండలో నలుబదితొమ్మిదవ సర్గ సమాప్తము.

అథ పఞ్చాశః సర్గః

[రావణుడు ప్రేరేపింపగా లంకకు ఎందుకు వచ్చినా నని ప్రహస్తుడు హనుమంతుని ప్రశ్నించుట, రాముని దూతగా వచ్చినా నని హనుమంతుడు చెప్పుట.]

మూ. తముద్వీక్ష్య మహాబాహుః పిత్తాక్షం పురతః స్థితమ్,
కోపేన మహారావిష్టో రావణో లోకరావణః,
శక్కాహృతాత్మా దధౌః స కపీన్ద్రం తేజసావృతమ్.

ప్ర. ఆ. మహాబాహుః=గొప్ప బాహువులు కల, లోకరావణః=లోకములను ఏడ్చిందిన, సః రావణః=ఆ రావణుడు, పురతః=ఎదుట, స్థితమ్=నిలచి ఉన్న, తం పిత్తాక్షమ్=ఆ వానరుని, ఉద్వీక్ష్య=తం ఎత్తి చూచి, మహరా=గొప్ప, కోపేన=కోపముతో, ఆవిష్టః=ఆవేశింపబడినవాడై, శక్కాహృతాత్మా=శంకచేత హరింపబడిన మనస్సు కలవాడై, తేజసా=తేజస్సుచేత, అవృతమ్=కప్పబడియున్న, కపీన్ద్రమ్=వానరశ్రేష్ఠునిగూర్చి, దధౌః=ఇట్లు ఆలోచించెను.

తా. గొప్ప బాహువులు కలవాడు, లోకములను ఏడ్చిందినవాడు అయిన ఆ రావణుడు తన ఎదుట నిలచిన ఆ వానరుని, తం యెత్తి చూచి, కోపావిష్టుడై మనస్సుతో ఏవేవో శంకలు కలుగగా, గొప్ప తేజస్సుచేత ఆవరింపబడి ఉన్న ఆ వానరశ్రేష్ఠుని గూర్చి ఈ విధముగా ఆలోచించెను. 1

మూ. కిమేష తగవాన్నస్థి తవేత్పాక్షాదిహాగతః,
యేన శప్తోఽన్మి కైలాసే మయా సంధాలితే పురా,
సోఽయం వానరమూర్తిః స్యాత్కిం న్విద్వాతో మహాసురః. 3

ప్ర. ఆ. కిమేష=ఇతడు, పురా=పూర్వము, మయా=నాచేత, కైలాసే=కైలాసము, సంధాలితే=కడల్పబడిన దగుచుండుగా, యేన=ఎవ్వనిచేత, శప్తః=

అన్ని = శపించబడితిన్, అట్టి, దగవాన్ = పూజ్యుడైన, సాజుర్ = సాజుత్వా, ఇహ = ఇక్కడికి, ఆగతః = వచ్చిన, నన్తి = నందికొడుగు, కిం భవేత్ = అయి ఉండునా? సః అయమ్ = అట్టి ఇతడు, చానరమూర్తిః = చానరమూర్తి ధరించిన, మహాసురః = మహాసురుడైన, బాణః = బాణుడు, స్యాత్ కిం న్యిత్ = అయి ఉండునా?

రా. "పూర్వము నేను తైలాసవర్వతమును కదల్చి నవుడు నన్ను శపించిన నందియే ఈ కూనముతో ఇక్కడికి వచ్చినాడా, లేక ఇతడు చానరకూనముతో వచ్చిన మహాసురుడైన బాణుడా?" 2, 3

మూ. స రాజా రోషతామూఢః ప్రహస్తం మన్త్రినత్రమమ్,
కాయుక్తమువారేదం వచోఽవిపులమర్థవత్. 4

ప్ర. అ. సః రాజా = ఆ రాజు, రోషతామూఢః = రోషముతో ఎఱ్ఱ నైన నేత్రములు కంపా తె, మన్త్రినత్రమమ్ = మంత్రిశ్రేష్ఠుడైన, ప్రహస్తమ్ = ప్రహస్తుని గూర్చి, కాయుక్తమ్ = కాయమునకు తగినది, అర్థవత్ = అర్థము కంది, అవిపులమ్ = సంక్షిప్తము అయిన, ఇదం వచః = ఈ వచనమును, ఉచార = పలికెను.

రా. ఆ రావణుడు, రోషముచేత ఎఱ్ఱులైన నేత్రములతో, మంత్రిశ్రేష్ఠుడైన ప్రహస్తునితో, కాలానుగుణము, అర్థపూర్ణము, సంక్షిప్తము అయిన ఈ మాట పలికెను. 4

మూ. దురాత్మా పృచ్ఛ్యతామేష కుతః కిం చాత్ర కారణమ్,
వనభజ్లే చ కోఽస్యాత్థో రాక్షసీనాం చ తర్జనే. 5

ప్ర. అ. ఏషః = ఈ, దురాత్మా = దురాత్ముడు, పృచ్ఛ్యతామ్ = అడగబడుగాక, కుతః = ఎక్కడనుండి వచ్చినాడు? ఆత్ర = ఈ వచ్చుట యందు, కిం కారణమ్ = కారణ మేమి? వనభజ్లే చ = వనమును విరచుట యందు, రాక్షసీనామ్ = రాక్షసస్త్రీం, తర్జనే = తయపెట్టుటయందు, అస్య = వీనికి, అర్థః = ప్రయోజనము, కః = ఏది?

రా. "ఈ దురాత్ముడు ఎక్కడనుండి వచ్చినాడో, ఎందుకు వచ్చినాడో, వనమును విరిచివేసి రాక్షసస్త్రీలను ఎందుకు తయపెట్టినాడో అడుగుము." 5

మూ. మత్పురీమప్రద్యష్టామ్. వాగమనే కిం ప్రయోజనమ్,
అయోధనే వా కిం కార్యం వృచ్ఛ్య రామేష దుర్మతిః. 6

ప్ర. అ. అప్రద్యష్టామ్ = ఎదిరింప శక్యము కాని, మత్పురీమ్ = నా
వట్టణమును గూర్చి, అగమనే = వచ్చుటయందు, కిం ప్రయోజనమ్ = ఏమి
ప్రయోజనము? అయోధనే వా = యుద్ధము చేయుటయందు, కిం కార్యమ్ = ఏమి
కార్యము? ఏషః దుర్మతిః = ఈ దుర్బుద్ధి, వృచ్ఛ్యరామ్ = ప్రశ్నించందుగాక.

తా. "ఎదిరింప శక్యము కాని నా సగరమునకు ఏ ప్రయోజనమును
ఉద్దేశించి వచ్చినాడో, ఎందుకు యుద్ధము చేసినాడో ఈ దుర్మతిని ఆడుగుము".

మూ. రావణస్య వచః శ్రుత్వా ప్రహస్తో వాక్యమబ్రవీత్.
సమాశ్వాసీహ భద్రం తే న భీః కార్యా త్వయా కపే 7

ప్ర. అ. ప్రహస్తః = ప్రహస్తుడు, రావణస్య = రావణునియొక్క, వచః
= వచనమును, శ్రుత్వా = విని, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.
కపే = ఓ, వానరుతాః సమాశ్వాసీహ = ఊరడిల్లుము, తే = నీకు, భద్రమ్ = శేష
మగుగాక. త్వయా = నీచేత, భీః = భయము. న కార్యా = చేయదగినది కాదు.

తా. రాముని మాటలు విని ప్రహస్తుడు హనుమంతునితో ఇట్లు పలికెను.
"ఓ, వానరుతాః ఊరడిల్లుము (కంగారుపడకుము). నీకు శేష మగుగాక. నీ
చేహి భయపడ సవసరము లేదు". 7

మూ. యది తావత్త్వమిన్ద్రేణ ప్రేషితో రావణాయమ్,
తత్త్వమాఖ్యాహ మా తూతే భయం వాసర మోక్షసే. 8

ప్ర. అ. వాసర = వానరుతా, త్వమ్ = నీవు, ఇన్ద్రేణ = ఇంద్రునిచేత,
రావణాయమ్ = రావణుని గృహమును గూర్చి, ప్రేషితః యది తావత్ = పంప
బది ఉన్నట్లయితే, తత్త్వమ్ = యథార్థమును, అఖ్యాహ = ఉప్పుము. తే = నీకు,
భయమ్ = భయము, మా తూత్ = కలగకుండు గాక. మోక్షసే = విడువబడ
గలవు.

తా. "ఓ, వానరుతా, నీవు ఇంద్రుడు పంపగా ఈ లంకకు వచ్చినావా.
యథార్థము చెప్పుము, భయపడకుము. నిన్ను విడిచివేయగలము". 8

మూ. యది వైశ్రవణస్య త్వం యమస్య వరుణస్య చ,
రాకూపమిదం కృత్వా ప్రవిష్టో నః పురీమిమామ్, 9
విష్టునా ప్రేషితో వాపి దూతో విజయశాక్షిణా.

ప్ర. అ. ఇదమ్ = ఈ, రాకూపమ్ = గూఢరాకూపమును, కృత్వా = చేసి (కరించి), నః = మాయొక్క, ఇమాం పురీమ్ = ఈ పట్టణమును, ప్రవిష్టః = ప్రవేశించిన, త్వమ్ = నీవు, వైశ్రవణస్య = కులేరునకు సంబంధించినవాడవా, యమస్య = యమునకు సంబంధించినవాడవా, వరుణస్య చ = వరుణునకు సంబంధించినవాడవా, విజయశాక్షిణా = విజయమును కోరుతున్న, విష్టురా = విష్టువులేక, దూతః = దూతగా, ప్రేషితో వాపి = పంపబడినావా.

తా. "ఈ గూఢరాకూపముతో మా సగరములోనికి ప్రవేశించినావు. నిన్ను కులేరుడు పంపినాడా? యముడు పంపినాడా? వరుణుడు పంపినాడా? లేక, విజయమును కోరుతు విష్టువు నిన్ను దూతగా పంపినాడా?" 9

మూ. స హి తే వానరం తేజో దూపమాత్రం తు వానరమ్, 10
త త్త్వతః కథయస్వాద్య తతో వానర మోక్ష్యసే.

ప్ర. అ. వానర = ఓ: వానరుడా: తే = నీయొక్క, దూపమాత్రం తు = ఈపము మాత్రమే, వానరమ్ = వానరునికి సంబంధించినది. తేజః = తేజస్సు. వానరమ్ = వానరునకు సంబంధించినది, స హి = కాదు కదా, అద్యః = ఇప్పుడు. తత్త్వతః = యథార్థముగా, కథయస్య = చెప్పుము. తతః = అటు పిమ్మట, మోక్ష్యసే = విడువబడగలవు.

తా. "ఓ: వానరా! నీ దూపము వానరదూపము వలె ఉన్నది. కాని నీ తేజస్సు మాత్రము వానరుల కుండదగినది కాదు. ఇప్పుడు సత్యము చెప్పుము. పిదప నిన్ను విడిచిపెట్టవేసెదము". 10

మూ. అన్యథం వరతశ్చాపి దుర్లభం తవ జీవితమ్, 11
అథవా యన్నిమి త్తస్తే ప్రవేశో రావణాలయే.

ప్ర. అ. తవ = నీవు, అన్యథమ్ = అసత్యమును, వరతః = చెప్పినచో, జీవితమ్ = జీవితము, దుర్లభమ్ = దుర్లభ మైనది. అథవా = లేదా, రావణాలయే =

రావణుని గృహములో, తే ప్రవేశః=నీ ప్రవేశము, యన్నిమిత్రః=నీ నిమిత్తము కలరో (అది చెప్పుము).

కా. "అసత్యము రెప్పినతో నిష్ఠ తీరించుట కష్టము. లేదా ఎవ్వరూ వంపకుండా నువ్వే వచ్చినచో, రావణగృహములోనికి ఎందుకు వచ్చినావో చెప్పుము". 11

మూ. ఏవముతో హరిశ్రేష్ఠస్తరా రక్షోగతేశ్వరమ్, 12
అబ్రవీన్నాస్మి శక్రస్య యమస్య వరుణస్య వా.
ధనదేన న మే సఖ్యం విష్ణునా నాస్మి చోదితః, 13
జాలిరేవ మమ త్యేషా వానరోఽహమిహగతః.

ప్ర. అ. ఏవమ్=ఇట్లు, ఉక్తః=పలికబడిన, హరిశ్రేష్ఠః=హనుమంతుడు, తదా=అప్పుడు, రక్షోగతేశ్వరమ్ = రాక్షసాదివతి యైన రావణుని గూర్చి, అబ్రవీత్=పలికెను, శక్రస్య=ఇంద్రునకు గాని, యమస్య=యమునకు గాని, వరుణ్య వా=వరుణునకుగాని సంబంధించినవాడను, నాస్మి=కాను, మే=నాకు, ధనదేన=కులేరునితో, సఖ్యమ్=స్నేహము, న=లేదు, విష్ణునా = విష్ణువుచేత, చోదితః=ప్రేరేపింపబడినవాడను, న=కాను, ఏషా=ఇది, మమ=నాయొక్క, జాలిరేవ=జాలియే, అహమ్=నేను, వానరః = వానరుడను ఇహ=ఇక్కడికి అగతః = వచ్చినాను.

కా. ప్రహస్తుని మాటలు విని హనుమంతుడు రావణునితో ఇట్లు పలికెను. "నేను యమునకు గాని, దేవేంద్రునికి గాని, వరుణునికి గాని సంబంధించిన వాడను కాను. నాకు కులేరునితో సంబంధ మేదీ లేదు. నన్ను విష్ణువు వంపలేదు. నేను మారు ధూపముతో రాలేదు. నేను వానరుడను. ఇది నా జాలి. ఈ నగరానికి రావలె ననియే వచ్చినాను. 12, 13

మూ. దర్శనే రాక్షసేంద్రస్య దుర్లభే తదిదం మయా, 14
వనం రాక్షసరాజస్య దర్శనార్థే వినాశితమ్.

ప్ర. అ. రాక్షసేంద్రస్య=రాక్షసప్రభు వైన నీయొక్క, దర్శనే=దర్శనము, దుర్లభే=దుర్లభ మైనదగుచుండగా, మయా=నాచేత, తత్ = అ, ఇదమ్ = ఈ, వనమ్ = వనము, రాక్షసరాజస్య= రాక్షసరాజు వైన నీయొక్క, దర్శనార్థే = దర్శనమునిమిత్త మై, వినాశితమ్ = నశింపజేయబడినది.

తా. నీ దర్శనము అంత తేలికగా లభించదు కావున, నీ దర్శనము లభించుటకై, ప్రసిద్ధ మైన ఆ ఋష్యానమును నశించేసినాను. 14

మూ. తతస్తే రాక్షసాః ప్రాప్తా బలిన్ యుద్ధకాక్షణః,
రక్షణార్థం తు దేహస్య ప్రతియుద్ధా మయా రజే. 15

ప్ర. అ. తతః=అటు పిమ్మట, బలిన్=బలవంతు లైన, తే రాక్షసాః=ఆ రాక్షసులు, యుద్ధకాక్షణః=యుద్ధము కోరుచున్నవారై, ప్రాప్తాః=వచ్చినారు, దేహస్య=దేహముయొక్క, రక్షణార్థం తు=రక్షణముకొరతే మయా=నాచేత, రజే=యుద్ధమునందు, ప్రతియుద్ధాః=యుద్ధములో ఎదిరించబడినారు.

తా. ఆపుడు బలవంతు లైన ఆ రాక్షసు లందరూ యుద్ధము చేయుటకై వచ్చినారు. నాకు నా దేహమును రక్షించుకొనుటకు మాత్రమే వారితో యుద్ధము చేయవలసి వచ్చినది. 15

మూ. అత్రపాశైర్న శక్యోఽహం బద్ధం దేవాసురైరపి,
పితామహాదేవ వరో మామాప్యేషోఽభ్యుపాగతః. 16

ప్ర. అ. అహమ్=నేను, దేవాసురైరపి=దేవతలచేతను అసురులచేతను కూడ, అత్రపాశైః=అత్రపాశములచేత, బద్ధమ్=బంధించుటకు, న శక్యః=శక్యమైనవాడనుకాను. ఏషః వరః=ఈ వరము, మమాపి=నాకు కూడా, పితామహాదేవ=బ్రహ్మదేవునినుండియే, అభ్యుపాగతః=వచ్చినది.

తా. దేవతలు, అసురులు కూడ నన్ను అత్రపాశములతో బంధింపజాలరు. (నీకు ఏదేవో వరములు లభించి నట్లే) నాకు కూడ ఈ వరము బ్రహ్మదేవుని నుండే లభించినది. 16

మూ. రాజానం ద్రష్టకామేన మయా స్రీమసువర్తితమ్, 17

విముక్తో హ్యహమస్త్రీజిభి రాక్షసైర్నైవ్విదిషీరః,

కేన చిద్రాజకార్యేణ సంప్రాప్తోఽస్మి తవాన్తికమ్. 18

ప్ర. అ. రాజానమ్=రాజులైన నిన్ను, ద్రష్టకామేన=చూడవలె నని కోరిక గల, మయా=నాచేత, అత్రమ్=అత్రము, అనువర్తితమ్=అనుసరించబడినది. రాక్షసైః=రాక్షసులచేత, విదిషీరః తు=బంధింపబడగానే, అహమ్=

నేను, అస్త్రేణ = అస్త్రముచేత, నిముక్తో హి = విడవండిరిని కదా, కేన చిత్ =
ఒకానొక, రాజకార్యేణ = రాజకార్యముచేత, తవ = నీయొక్క, అస్త్రకమ్ = సమీప
మును గూర్చి, సంప్రాప్తః అస్మి = వచ్చినాను.

తా. నిన్ను చూడ వలె నను కోరికచేతనే నేను అస్త్రబంధమునకు లొంగి
ఉండిని. రాక్షసులు నన్ను బంధించగానే అస్త్రము నన్ను విడిచివేసినది. ఒకానొక
రాజకార్యముచేత నేను నీవద్దకు వచ్చినాను. 18

మూ. దూరోఽహమితి విజ్ఞేయో రాఘవస్యామితోజసః,
క్రూయరాం రాపి వచనం మమ పథ్యమిదం ప్రభో. 19

ఇర్యాత్వే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సుందరకాండే
పంచాశః సర్గః.

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, అమితాజసః = అపరిమిత మైన లేటస్సు గల,
రాఘవస్య = రామునియొక్క, దూతః ఇతి = దూతను అని, విజ్ఞేయః = తెలియ
దగినవాడను, ప్రభో = ఓ రాక్షసరాజా, పథ్యమ్ = హిత మైన, ఇదమ్ = ఈ,
మమ వచనమ్ = నా వచనము, క్రూయరాం రాపి = విసలకుగాక.

తా. ఓ రాక్షసరాజా, నేను అపరిమిత మైన లేటస్సు గల రాముని దూత
నని తెలిసికొనుము. హిత మైన మాట తెప్పుచున్నాను, వినుము. 19

"తాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవాక్యాభ్యాసమునందు
సుందరకాండలో ఏడవ సర్గ సమాప్తము.

అథ ఏకపజ్ఞాశః సర్గః

[హనుమంతుడు రాముని ప్రభావము వర్ణించి చెప్పుచు రావణు నకు నీతి ఉపదేశించుట].

మూ. తం సమిక్ష్య మహాసత్త్వం సత్త్వవాన్ హరిసత్త్వమః,

వాక్యమర్థవదవ్యగ్రస్తమవార దశానసమ్. 1

ప్ర. అ. సత్త్వవాన్ = బలవంతు డైన, హరిసత్త్వమః = హనుమంతుడు, మహాసత్త్వమ్ = గొప్ప బలము గల, తం దశానసమ్ = ఆ రావణుని, సమిక్ష్య = చూచి, అవ్యగ్రమ్ = కంఠాదు లేకుండగా, అర్థవత్ = అర్థయుక్తమైన, వాక్యమ్ = వాక్యమును, తమ్ = వానిని గూర్చి, ఉవార = పలికెను.

తా. మహాబలవంతు డైన హనుమంతుడు, మహాబలవంతు డైన ఆ రావణుని చూచి, ఏ మాత్రము భయము యెందక, ఆతనితో అర్థయుక్త మైన వాక్య మిట్లు పలికెను. 1

మూ. అహం సుగ్రీవసందేశాదిహ ప్రాప్తస్తవాలయమ్,

రాక్షసేన్ద్ర హరీశస్త్రిం బ్రాతా కుశలమబ్రవీత్. 2

ప్ర. అ. రాక్షసేన్ద్ర = ఓ రాక్షసరాజా! అహమ్ = నేను, సుగ్రీవసందేశాత్ = సుగ్రీవుని అబ్బరే ఇక్కడికి, తవ ఆలయమ్ = నీ గృహమును గూర్చి, ప్రాప్తః = వచ్చినాను. బ్రాతా = సోదరు డైన, హరీశః = ఆ వానరవ్రతు డైన సుగ్రీవుడు, క్వామ్ = నిన్ను గూర్చి, కుశలమ్ = కుశలమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. ఓ రాక్షసరాజా! నేను సుగ్రీవుని అబ్బరే ఇక్కడికి వచ్చినాను. వానరరా జైన, నీ సోదరుడు, సుగ్రీవుడు నిన్ను కుశల ముడిగివారు. 2

మూ. బ్రాతుః శృణు సమాదేశం సుగ్రీవస్య మహాత్మనః,
ధర్మార్థోపహితం వాక్యమిహ రాముత్ర చ కమమ్. 3

ప్ర. ఆ మహాత్మనః = మహాత్ము డైన, బ్రాతుః = సోదరు డైన, సుగ్రీవస్య = సుగ్రీవునియొక్క, సమాదేశమ్ = వార్త యైనది, ఇహ చ = ఈ లోకము నందు, అముత్ర చ = వరలోకమునందు, కమమ్ = తరమును కూర్చుటకు సమర్థ మైనది, ధర్మార్థోపహితమ్ = ధర్మముతోను, అర్థముతోను కూడినది అయిన, వాక్యమ్ = వాక్యమును, శృణు = వినుము.

తా. మహాత్ము డైన, నీ సోదరుడు సుగ్రీవుడు వార్త పంపినాడు. ధర్మార్థములతో కూడినవి, ఇహ పరలోకములందు శ్రేయస్కరములూ అయిన ఆ మాటలు వినుము. 3

మూ. రాజా దశరథో నామ రథకుఞ్జరవాజిమాన్,
పితేన బన్ధుర్లోకస్య సురేశ్వరసమద్యుతిః 4

ప్ర. ఆ. రథకుఞ్జరవాజిమాన్ = రథములు, ఏనుగులు, గుఱ్ఱములు కలవాడు, లోకస్య = లోకమునకు, పితేన = తండ్రి వంటి వాడు, సురేశ్వరసమద్యుతిః = దేవేంద్రునితో సమాన మైన కాంతి గలవాడు అయిన, దశరథో నామ = దశరథు డనే పేరు గల, రాజా = రాజు ఉండెను.

తా. రథములు, ఏనుగులు, గుఱ్ఱములు కలవాడు. లోకమునకు తండ్రి వంటివాడు, దేవేంద్రునితో సమాన మైన కాంతి కలవాడు అయిన దశరథు డను రాజు ఉండెను. 4

మూ. జ్యేష్ఠస్తస్య మహాబాహుః పుత్రః ప్రియకరః ప్రథుః,
ఏతుర్నిదేశాన్నిష్క్రాంతః ప్రవిష్టో దణ్డకావనమ్. 5
లక్ష్మణేన సహ బ్రాత్రా నీతయా చాపి భార్యయా,
రామో నామ మహారేజా దర్శ్యం పన్థాన మాస్థితః. 6

ప్ర. ఆ. తస్య = అతనియొక్క, జ్యేష్ఠః పుత్రః = జ్యేష్ఠపుత్రుడు, మహాబాహుః = గొప్ప బాహువులు కలవాడు, ప్రియకరః = ప్రియమును చేయు వాడు, ప్రథుః = ప్రథువు, మహారేజాః = గొప్ప శాసకు కలవాడు అయిన,

రామో నామ = రాముడు, దర్శ్యమ్ = దర్శనముత మైన, పన్దానమ్ = మార్గమును,
అన్తికః = ఆశ్రయించినవారై, పితుః = తండ్రియొక్క, నిరేకాత్ = అజ్ఞానమున,
నిష్క్రాంతః = బయలుదేరినవారై, బ్రాతా = సోదరులైన, లక్ష్మదేవ = లక్ష్మణుని
తోను, భార్యయా = భార్య యైన, సీతయా రాపి = సీతతోను, దండాకావనమ్ =
దండకావనమును, ప్రవిష్టః = ప్రవేశించినాడు.

రా. ఆ దశరథుని జ్యేష్ఠకుమారుడు, మహాబాహువు, తండ్రికి ప్రియము
చేయువాడు, మహాదేహిశాలి అయిన, మా ప్రభు వైన రాముడు, తండ్రి అజ్ఞాన,
దర్శనమార్గమును ఆవరించి, అయోధ్యను విడచి, సోదరులైన లక్ష్మణుని
తోను, భార్య యైన సీతతోను, దండకావనములో ప్రవేశించినాడు. 5, 6

మూ. తస్య భార్యా వనే నష్టా సీతా పతిమనువ్రతా,

వైదేహస్య సుతా రాజ్ఞో జనకస్య మహాత్మనః. 7

ప్ర. ఆ. వైదేహస్య = విదేహదేశాధిపతి, మహాత్మనః = మహాత్ముడూ
అయిన, జనకస్య = జనకు డనే, రాజ్ఞః = రాజుయొక్క, సుతా = కుమార్తె,
పతిమ్ = భర్తను, అనువ్రతా = అనుసరించినదీ, తస్య = ఆ రామునియొక్క,
భార్యా = భార్య అయిన, సీతా = సీత, వనే = వనమునందు, నష్టా = కనబడ
కుండ పోయినది.

రా. విదేహదేశాధిపతి యైన మహాత్ముడైన జనకమహారాజు పుత్రి,
భర్తవే అనుసరించి ఉండెదీ, రాముని భార్యా అయిన సీత అరణ్యములో కనబడ
కుండ పోయినది. 7

మూ. స మార్గమాణస్తాం దేవీం రాజపుత్రా సహనుజా,

ఋశ్యమూకమనుప్రాప్తః సుగ్రీవేణ నమాగతః. 8

ప్ర. ఆ. తాం దేవీమ్ = ఆ దేవిని, మార్గమాణః = వెదకుచు, సహనుజా =
తమ్మునితో కూడిన, సః రాజపుత్రః = ఆ రాజకుమారుడు, ఋశ్యమూకమ్ =
ఋశ్యమూకవర్మకమును, అనుప్రాప్తః = చేరినవారై, సుగ్రీవేణ = సుగ్రీవునితో,
సమాగతః = కలిసెను.

రా. తమ్మునితో కూడిన ఆ రాజకుమారులైన రాముడు, సీతాదేవిని
వెదకికొనుచు ఋశ్యమూకవర్మకము చేరి, అక్కడ సుగ్రీవుని కలుసుకొనెను. 8

మూ. తస్య తేన ప్రతిజ్ఞాతం సీతాయాః పరిమార్గణమ్,
సుగ్రీవస్యాపి రామేణ హరిరాజ్యం నివేదితమ్. 9

ప్ర. ౪. తేన = ఆ సుగ్రీవునిచేత, తస్య = ఆ రామునకు, సీతాయాః = సీతయొక్క, పరిమార్గణమ్ = వెదకుట, ప్రతిజ్ఞాతమ్ = ప్రతిజ్ఞ చేయబడినది. రామేణాపి = రామునిచేత కూడ, సుగ్రీవస్య = సుగ్రీవునకు, హరిరాజ్యమ్ = వానర రాజ్యము, నివేదితమ్ = తెలుపబడినది (ప్రతిజ్ఞ చేయబడినది).

తా. సీతను వెదకించెద నని సుగ్రీవుడు రామునకు ప్రతిజ్ఞ చేసి చెప్పగా, నీకు వానరరాజ్యము ఇచ్చెద నని రాముడు సుగ్రీవునకు ప్రతిజ్ఞ చేసి చెప్పెను. 9

మూ. తతస్తేన మృదే హర్వా రాజపుత్రేణ వారినమ్,
సుగ్రీవః స్థాపితో రాజ్యే హర్యృషాణాం గణేశ్వరః. 10

ప్ర. ౫. తతః = అటు పిమ్మట, తేన = ఆ, రాజపుత్రేణ = రామునిచేత, వారినమ్ = వారిని, మృదే = యుద్ధమునందు, హర్వా = చంపి, సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు, హర్యృషాణామ్ = వానరులయొక్క కల్లాకములయొక్క, గణేశ్వరః = గణములకు ప్రభువుగా, రాజ్యే = రాజ్యమునందు, స్థాపితః = స్థాపించబడినాడు.

తా. పిమ్మట రాముడు యుద్ధములో వానిని సంహరించి సుగ్రీవుణ్ణి వానరకల్లాకగణముల అధిపతినిగా, రాజ్యమునందు స్థాపించెను. 10

మూ. త్వయా విజ్ఞాతపూర్వక్వ వారి వానరపుల్లవః,
రామేణ నిహతః సంఖ్యే శరేణైశేన వానరః. 11

ప్ర. ౬. వానరపుల్లవః = వానరులలో శ్రేష్ఠుడైన, వారి = వారి, త్వయా = నీచేత, విజ్ఞాతపూర్వక్వ = పూర్వమే తెలియబడినవాడు, వానరః = ఆ వారి, రామేణ = రామునిచేత, సంఖ్యే = యుద్ధమునందు, ఏశేన = ఒక, శరేణ = బాణముచేత, నిహతః = చంపబడినాడు.

తా. వారి ఎవరో నీకు పూర్వమే తెలియును కదా. ఆ వారిని రాముడు, యుద్ధములో ఒక్క బాణముతో చంపినాడు. 11

మూ. స సీతామార్గజే వ్యగ్రః సుగ్రీవః సత్యసంగరః,

హరీన్ సంప్రేషయామాస దిశః సర్వా హరీశ్వరః. 12

ప్ర. అ. సత్యసంగరః = సత్య మైన ప్రతిష్ఠ కలవాడు, హరీశ్వరః = వానరప్రభువా అయిన, సః సుగ్రీవః = ఆ సుగ్రీవుడు, సీతామార్గజే = సీతను అన్వేషించుటయందు, వ్యగ్రః = అకులత చెందినవాడై, సర్వాః = సమస్త మైన, దిశః = దిక్కులను గూర్చి, హరీన్ = వానరులను, సంప్రేషయామాస = పంపెను.

తా. సత్య మైన ప్రతిష్ఠ గల, వానరప్రభు వైన సుగ్రీవుడు సీతను అన్వేషింపవలె నని రాలి వ్యాజులడై, అన్ని దిక్కులకు వానరులను పంపెను.

మూ. తాం హరీణాం సహస్రాణి శతాని నియుతాని చ,

దిక్షు సర్వాసు మార్గజే హృదశ్చోపరి చామృతే. 13

ప్ర. అ. హరీణామ్ = వానరులయొక్క, సహస్రాణి = సహస్రములు, శతాని = వందలు, నియుతాని చ = లక్షలు, తామ్ = ఆమెను, సర్వాసు = సమస్త మైన, దిక్షు = దిక్కులందు, అదశ్చ = క్రింద, ఉపరి = పైన, అమృతే చ = అకాశమునందు, మార్గజే = వెదకుచున్నారు.

తా. వందల కొఱది, వేల కొఱది, లక్షల కొఱది వానరులు, ఆ సీత కొరకు అన్ని దిక్కులందు, పాదాశ్రమలోను, పైన అకాశమునందూ కూడ వెదకుచున్నారు.

మూ. వై నరేయనమాః కేచిత్ కేచిత్త్రానిలోపమా,

అసంగగతయా శ్రీమా హరివీరా మహాలా. 14

ప్ర. అ. తత్ర = ఆ వానరులలో, మహాలాః = గొప్ప లంఘనము గల, కేచిత్ = కొందరు, హరివీరాః = వానరులు, వై నరేయనమాః = గరుత్మంతునిలో సమానులు, కేచిత్ = కొందరు, అనిలోపమాః = వాయువులో సమానులు, శ్రీమాః = వేగముగా పోవువారు, అసంగగతయాః = అడ్డు లేని గమనము కలవారు.

తా. ఆ వానరులలో మహాలంపంతు లైన కొందరు వానరవీరులు గరుత్మంతుని శంకపారు, మరికొందరు వాయువువంటి వారు, అడ్డు లేని గమనము గలవారై ఎక్కడి వైవా అతిశ్రేయముగా వెళ్ళగలిగారు.

మూ. అహం తు హనుమాన్నామ మాదుతస్యోరసః సుతః.

నీలాయాస్తు కృతే తూర్థం శతయోజనమాయతమ్, 15

సముద్రం లంఘయిత్వైవ తాం దిదృక్షురిహగతః.

[ప్ర. అ. మాదుతస్య = వాయుదేవునియొక్క, ఔరసః సుతః = ఔరస పుత్రుడ నైన, హనుమాన్నామ = హనుమంతు డను పేరు గల, అహం తు = నేనైతే, నీలాయాః కృతే = నీలనిమిత్తమై, తూర్థమ్ = శ్రమముగా, శతయోజనమ్ = నూరు యోజనములు, ఆయతమ్ = పొడ వైన, సముద్రమ్ = సముద్రమును, లంఘయిత్వైవ = లంఘించియే, తామ్ = ఆమెను, దిదృక్షుః = చూడ దలచినవాడనై, ఇహ = ఇక్కడికి, ఆగతః = వచ్చినాను.

తా. నేను సాక్షాత్తు వాయుదేవుని కుమారుడను. నా పేరు హనుమంతుడు. నేను నీలకొరతై శతయోజనవిస్తీర్ణ మైన సముద్రమును శ్రమముగా లంఘించి ఆమెను చూచుటకై ఇక్కడికి వచ్చినాను. 15

మూ. త్రమతా చ మయా దృష్టా గృహే తే జనకాత్మకా. 16

తదృవాన్ దృష్టపర్యార్థస్తపఃకృతపరిగ్రహః,

పరచారాన్ మహాప్రాజ్ఞ నౌపరోద్ధుం త్యమర్హసి. 17

[ప్ర. అ. త్రమతా = తిరుగుతున్న, మయా = నాచేత, తే = నీయొక్క, గృహే = గృహముసందు, జనకాత్మకా = నీత, దృష్టా = చూడబడినది, తవాన్ = నీవు, దృష్టపర్యార్థః = చూడబడిన ధర్మార్థములు కలవాడవు. తపఃకృత పరిగ్రహః = చేయబడిన తపఃసంపాదనము కలవాడవు. తత్ = ఆ తారలము వలన, మహాప్రాజ్ఞ = గొప్ప బుద్ధి కలవాడా, త్యమ్ = నీవు, పరచారాన్ = పర భార్యను, ఉపరోద్ధుమ్ = అడ్డుపెట్టుటకు (ఐంఠించుటకు), న ఆర్హసి = తగవు.

తా. నేను లంకలో తిరుగుచు, తిరుగుచు, నీ యింటిలో నీతను చూచి నాను. నీవు ధర్మార్థముల స్వరూపము తెలిసినవాడవు. గొప్ప తపస్సు చేసినావు. అండువలన, ఓమహాబుద్ధిశాలీ! నీవు పరభార్యను నీ యింటిలో ఉంచుకొనుట యుక్తము కాదు. 16, 17

మూ. న హి దర్శయిష్యేషు లహాపాయేషు కర్మణు,

మూలహారిషు న్జున్తే బద్ధియన్తే తిభర్షిణా.

18

ప్ర. అ. భవద్విరా = నీ వంటి, బుద్ధిమన్తః = బుద్ధిమంతులు, భర్మ విరుద్ధేషు = భర్మమునకు విరుద్ధములు, అహృషాయేషు = అరిక మైన అపాయము కలవి, మూంమాదిషు = మూఁడునే నశింపజేయునవి అయిన, కర్మసు = వసు లలో, న సజ్జనే హి = అనక్షులు కాదు కదా.

కా. నీ వంటి బుద్ధిమంతులు, భర్మానికి విరుద్ధ మైనవి, అనేక అపాయములలో కూడినవి, మూంమునే నశింపజేయునవి అయిన వసులు చేయరు కదా.

18

మూ. కశ్య లక్ష్మణముక్తనామ్ రామకోపానువర్తినామ్,
శరాణామగ్రతః స్థానం శక్తో దేవాసురేష్యపి.

19

ప్ర. అ. లక్ష్మణముక్తనామ్ = లక్ష్మణునిచేత విడువబడినవి, రామ కోపానువర్తినామ్ = రాముని కోపమును అనుసరించునవి అయిన, శరాణామ్ = శరముల, అగ్రతః = ఎదుట, స్థానమ్ = నిలయుటకు, దేవాసురేష్యపి = దేవతలలోను అసురులలోను కూడ, కః = ఎవడు, శక్తః = సమర్థుడు.

కా. రామునికి కోపము వచ్చుట చూచి లక్ష్మణుడు ప్రయోగించిన బాణముల ఎదుట, సురాసురులలో కూడ ఎవ్వ డైనా నిలువగలరా?

19

మూ. న చాపి త్రిపు లోకేషు రాజన్విద్యేత కశ్యన,
రామవన్య వ్యశీకం యః కృత్వా సుఖమవాప్నుయాత్.

ప్ర. అ. రాజన్ = రాజు, యః = ఎవడు, రామవన్య = రామునకు, వ్యశీకమ్ = అవకాశమును, కృత్వా = చేసి, సుఖమ్ = సుఖమును, అవాప్నుయాత్ = పొందునో, అర్థవాడు, త్రిపు = మూడు, లోకేషు = లోకములందు, కశ్యన = ఎవడూ, న నిద్యేత = ఉండడు.

కా. రావణా మూడు లోకములలో ఏ ఒక్కడూ కూడ రామునకు అవకాశము చేసి సుఖముగా ఉండజాలడు.

20

మూ. త త్త్రికాలహితం వాక్యం దర్శ్యమర్థానుబంధి చ,
మన్యవ్యక్తనరదేవాయ తానశీ ప్రతిదీయరామ్.

21

ప్ర. అ. తత్ = ఆ కారణమువలన, త్రికాంపితమ్ = మూడు కాంతులందు పాత మైనది, ధర్మమ్ = ధర్మసంఘతమూ, అర్థానుబంధి చ = అర్థమునకు కూడ సంబంధించినది అయిన, వాక్యమ్ = వాక్యమును, మన్యస్త = అంగీకరించుము. నరదేవాయ = రామునకు, జానకీ = నీర, వ్రతదీయతామ్ = తిరిగి ఇవ్వబడుగాక.

తా. అందుచే నీవు మూడు కాంతులలోనూ కూడ పాత మైనది, ధర్మ సంఘతము, అర్థమును కూర్చునది అయిన నా మాట వినుము. నీరను రామునకు తిరిగి ఇచ్చివేయుము. 21

మూ. దృష్టాహీయం మయా దేవీ లబ్ధం యదిహ దుర్లభమ్,
ఉత్తరం కర్మ యచ్ఛేషం నిమిత్తం తత్ర రాఘవః. 22

ప్ర. అ. మయా = నాచేత, ఇయం దేవీ = ఈ సీతాదేవి, దృష్టా హి = చూడబడినది కదా. యత్ = ఏది, దుర్లభమ్ = పొంద శక్యము కానిదో అది, ఇహ = ఇక్కడ, లబ్ధమ్ = పొందబడినది. ఉత్తరమ్ = తరువారి దైవ, యత్ = ఏ, కర్మ = పని, శేషమ్ = మిగిలి ఉన్నదో, తత్ర = ఇక్కడ, రాఘవః = రాముడు, నిమిత్తమ్ = నిమిత్తము.

తా. నేను సీతాదేవిని చూచినాను. మరెక్కడా లభించని సీతాదర్శనము ఇక్కడ లభించినది. ఇటు పైన మిగిలిన ఏ కార్యము చేయవలెనో అది రాముడే నిర్ణయించగలడు. 22

మూ. లక్ష్మీరేయం మయా సీతా తతా శోకవరాయణా,
గృహ్య యాం నారితానాని వజ్రాస్యామివ పన్నగీమ్.

ప్ర. అ. తతా = ఆ విధముగా, శోకవరాయణా = శోకమునకు ఆరీసురాలైన, ఇయం సీతా = ఈ సీత, మయా = నాచేత, లక్ష్మీతా = చూడబడినది. వజ్రాస్యామ్ = అది ముఖములు గల, పన్నగీమివ = అద సర్పమువంటి, యామ్ = ఏ సీతను, గృహ్య = గ్రహించి, నారితానాని = తెలుసుకొనబాటకున్నావో,

తా. ఇది తలం సర్పము వంటి ఏ సీతను వట్టికొని నీవు రాలొప్పు గొప్ప అపాయమును గుర్తించజాల కున్నావో అట్టి సీతను, శోకములో మునిగి యుండగా నేను చూచినాను. 23

మూ. నేయం జరయితుం శక్యా సాసురై రనురై రపి,
విషసంస్పృష్టమత్యర్థం కు క్రమన్న మివోజసా.

24

ప్ర. అ. అత్యర్థమ్ = మిక్కిలి, విషసంస్పృష్టమ్ = విషముతో కలిసిన, కుక్రమ్ = కుజింపబడిన, అన్నమివ = అన్నము వలె, ఇయమ్ = ఈమి, సాసురైః = అసురులతో కూడిన, అనురైరపి = దేవతలచేత కూడ, ఒజసా = వరాక్రమముచేత (అరరాగ్ని చేత అని కూడ చెందవలయు) జరయితుమ్ = జీర్ణింపజేసుకొనుటకు, న శక్యా = శక్య మైనది కాదు.

తా. ఎక్కువగా విషము కలిసిన అన్నము తిని ఎవ్వరూ ఏ విధముగా జీర్ణింప చేసికొనజాలరా అదే విధముగ ఈ నీతను, అసురులు గాని, సురులు గాని, ఎవ్వరూ జీర్ణింపచేసికొన జారు.

24

మూ. తపఃసంతాపలబ్ధస్తే యోఽయం ధర్మపరిగ్రహః,
స స నాశయితుం న్యాయ్య ఆత్మప్రాణపరిగ్రహః.

25

ప్ర. అ. తపఃసంతాపంబ్ధః = తపస్సు చేయుటచేత పొందబడిన, తే = నీయొక్క, యః = ఏ, అయమ్ = ఈ, ధర్మపరిగ్రహః = ధర్మ పరిగ్రహ మైన, ఆత్మప్రాణపరిగ్రహః = ఆత్మయొక్క ప్రాణములయొక్క స్వీకారము అనగా జీవనము కంటే, సః = అది, నాశయితుమ్ = నశింపజేయుటకు, స న్యాయ్యః = న్యాయ మైనది కాదు.

తా. నీవు తపస్సు చేసి తత్ఫలితముగాను, ఇతరధర్మముల పంపు గాను దీర్ఘాయుర్దాయమును పొంది ఉన్నావు. దానిని నశింపజేసికొనుట మంచిది కాదు.

వి. ఇది కొంచెం క్లిష్టాస్వయంగానే ఉన్నది. ప్రార్యపాఠంలో ఈ శ్లోకం మరొకవిధంగా ఉన్నది.

"తపఃసంతానంబ్ధస్తే యోఽయమృద్ధిపరివృతః,
రామో నాశయితుం శక్తః సార్మత్రాణపరిగ్రహః".

తపఃసంతానంబ్ధః = తపస్సుయొక్క సంతానము చేత (అనగా నితంత దీర్ఘ తపస్సుచేత) పొందబడిన, తే = నీయొక్క, మృద్ధిపరివృతః = శ్మశ్రణులారము,

సాత్త్వత్రాణవర్తిగ్రహః = అత్మరక్షణలో కూడినది. ఏది ఉన్నదో, దానిని, రాముడు నశింపజేయుటకు సమర్థుడు. అనగా తపస్సు చేసి నీవు సంపాదించుకొన్న అశ్వర్యాన్ని, నీ ఆయుస్సునూ కూడా రాముడు నశింపజేయగలడు అని భావము.

25

మూ. అవద్యతాం తపోభిర్యాం భవాన్ సమనుపశ్యతి,

అత్మసః సాసురై ర్దేవైర్దేతు న్త్రాప్యాయం మహాన్. 26

ప్ర. అ. భవాన్ = నీవు, తపోభిః = నీవు చేసిన తపస్సులచేత, అత్మసః = నీకు, సాసురైః = అసురులతో కూడిన, ర్దేవైః = దేవతలచేత కూడ, యామ్ = నీ, అవద్యతామ్ = అవద్యత్వమును, సమనుపశ్యసి = చూచుచున్నావో, త్రాపి = ఆ విషయమునిందు కూడ, ఆయామ్ = ఈ, మహాన్ = గొప్ప, హేతుః = హేతువు, ఉన్నది.

తా. తపస్సుచేత నేను అసురులనుండి, సురులనుండి కూడ మరణము లేకుండు నట్లు చేసికొన్నాను కదా అని నీవు అనుకొనుచుండవచ్చును. కాని అది కూడ సరికా దని చెప్పుటకు హేతువు వినుము.

26

మూ. సుగ్రీవో న హి దేవోఽయం నాసురో న చ రాక్షసః,

స రానవో న గన్ధర్వో న యక్షో న చ పన్నగః. 27

తస్మాత్ప్రాణవర్తిత్రాణం కథం రాజన్ కరిష్యసి.

ప్ర. అ. ఆయం సుగ్రీవః = ఈ సుగ్రీవుడు, దేవః = దేవుడు, న హి = కాదు కదా, అసురః స = అసురుడు కాదు. రాక్షసః చ స = రాక్షసుడు కూడ కాదు. రానవః స = రానవుడు కాదు. గన్ధర్వః స = గంధర్వుడు కాదు. యక్షః = స = యక్షుడు కాదు. పన్నగశ్చ స = పన్నగుడు కూడ కాదు. రాజన్ = రాజా, తస్మాత్ = వానినుండి, ప్రాణవర్తిత్రాణమ్ = ప్రాణముల రక్షణమును, కథమ్ = ఏట్లు, కరిష్యసి = చేయగలవు.

తా. ఈ సుగ్రీవుడు దేవుడు కాని, అసురుడు కాని, రాక్షసుడు కాని, రానవుడు కాని, గంధర్వుడు కాని, యక్షుడు కాని, పన్నగుడు కాని కాదు కదా. అందుచే అ సుగ్రీవుని నుండి నీవు నీ ప్రాణములను ఏట్లు రక్షించుకొనేరవూ? 27

మూ. న తు రక్మోపసంహారమ్ ధర్మపరిసంహితమ్.

28

తదేవ పరిమన్వేతి ధర్మశ్చాధర్మనాశనః.

ప్ర. అ. రక్మోపసంహారమ్ = ధర్మపరిమము, అధర్మపరిసంహితమ్ = అధర్మముయొక్క పరిమముతో కూడినది, న తు = కాదు. తత్ = ఆ, పరిమేవ = ధర్మముయొక్క పరిమే, అన్వేతి = అనుసరించి వచ్చును. ధర్మశ్చ = ధర్మము, అధర్మనాశనః = అధర్మమును నశింపజేయునది.

తా. ధర్మపరిమము అధర్మపరిమముతో కలిసి ఉండదు. ఆ ధర్మపరిమే అనుసరించి వచ్చుచుండును. ధర్మము అధర్మాన్ని నశింపజేయును.

వి. ఇది ప్రాచీనుల వ్యాఖ్యానము. భావం ఏమీ సరిగా కుదరదం లేదు. చెప్పే అర్థం ప్రకరణానికి అనుకూలంగా ఉండాలి కదా, "తపస్సు తేనీ అవధ్యత్వం సంపాదించినాము కదా అని అనుకొని ప్రయోజనం లేదు" అని వెనుక చెప్పి, రాబోవు శ్లోకంలో హనుమంతుడు "ఇంతవరకు నీవు ధర్మ పరాన్ని అనుభవించినావు, ఇటుపైన అధర్మపరిమ అనుభవించవలసి ఉంటుంది" అని చెప్పనున్నాడు. మధ్యలో ఉన్న ఈ శ్లోకం పూర్వోత్తరాలకు సంబంధం ఉండేదిగా ఉండాలి కదా పైన చెప్పిన అర్థం తదనుగుణంగా లేదు. ఏటో కల్పించి చెప్పవలసి ఉంది. అందుచేత దీని అర్థం ఈ విధంగా చెప్పితే బాగుంటుందని నా అభిప్రాయం.

రక్మోపసంహారమ్ = ధర్మమును (పుణ్యమును) క్షీణముచేయు, తదేవ పరిమే = ఆ ధర్మపరిమే, అధర్మపరిసంహితమ్ = అధర్మము ఇవ్వవలసిన పరిమముతో కలిసినదై, స అన్వేతి = అనుబద్ధ మై రాదు. ధర్మః = ధర్మము, అధర్మనాశనశ్చ = అధర్మమును నశింపజేసేది కూడ, స = కాదు ("స" ఇక్కడ కూడా అన్వయించుకొనవలెను).

"ధర్మపరిమమును అనుభవించగా అనుభవించగా ఆ ధర్మము తగ్గిపోవు చుండును. ఈ విధముగా ధర్మమును తగ్గించే ధర్మపరిమము, అధర్మము తన పరిమము ఇవ్వడానికి ప్రారంభించిన తరువాత కూడ అనువర్తించదు. ధర్మము అధర్మాన్ని నశింప జేయజొందు" అని తాత్పర్యం. అనగా ధర్మపరిమ అధర్మ పరానుభవం ప్రారంభం అయ్యేవరకే; అందుచేత సువ్యూహార్యము ఎంత

ధర్మము చేసినా బట్టపైన అధర్మపలం అనుభవించవలసిందే. ఈ బాబాన్నే రాజోపు శ్లోకంలో స్పష్టంగా తెప్ప నున్నాడు.

ప్రాచ్యపాశంలో శ్లోకం లిన్నంగా ఉన్నది

"న హి ధర్మోఽప్యసంహార్యో విధర్మపలసంహితః,
తదేవ పరిమాప్నోతి రర్మాణాం పరినాశనః".

ధర్మోఽపి = ధర్మము కూడ, అసంహార్యః = తొలగించ శక్యముకానిది, న హి = కాదు కదా. విధర్మపలసంహితః = అధర్మముయొక్క పరిమితో కూడినవాడు అనగా అధర్మపరిమిత అనుభవించవలసి ఉన్నవాడు, రర్మాణామ్ = ధర్మముల యొక్క, పరినాశనః = పరిమిత నశింపజేయువాడై, తదేవ పలమ్ = అధర్మ పరిమితే, అప్నోతి = పొందును అని దీని అర్థము.

"అధర్మం బలియ మైనప్పుడు ధర్మం కూడా వెనక్కి పోతుంది. అధర్మపలం అనుభవించవలసివచ్చినప్పుడు ధర్మపలం నశించి అ అధర్మ పరిమే లభిస్తుంది" అని దీని భావం. 28

మూ. ప్రాప్తం ధర్మపలం తావద్భవతా నాత్ర సంశయః,
పరిమస్యాప్యధర్మస్య క్షిప్రమేవ ప్రసర్ప్యసే. 29

ప్ర. అ. తవతా = సీతత, ధర్మపలమ్ = ధర్మముయొక్క పరిమిత, ప్రాప్తం తావత్ = పొందబడినది. అత్ర = ఈ విషయమునందు, సంశయః = సంశయము, స = లేదు. అస్య = ఈ, అధర్మస్య = అధర్మముయొక్క. పరిమపి = పరిమితను కూడ, క్షిప్రమేవ = శీఘ్రముగానే, ప్రసర్ప్యసే = పొంద గలవు.

తా. నీ వింతవరకు ధర్మపరిమితను పొందినావు. ఈ విషయములో సంశయము లేదు. అచిరకాలమునందే అధర్మమునకు పరిమితను కూడ పొంద గలవు. 29

మూ. జనస్థానవధం బుద్ధ్యా బుద్ధ్యా హరివధం తతా, 30
రామసుగ్రీవసఖ్యం చ బుద్ధ్యన్య హితమాత్మనః.

ప్ర. ౪. జనస్థానవధకు = జనస్థానములో జరిగిన రాక్షసవధను, బుద్ధ్యా = తెలిసికొని, రణ = పరియు, చారివధమ్ = చారియొక్క వధను, బుద్ధ్యా = తెలిసికొని, రామసుగ్రీవసఖ్యం చ = రామసుగ్రీవుం న్నేహమును కూడా తెలిసికొని, అర్కను = నీయొక్క, హితమ్ = హితమును, బుద్ధ్యస్య = తెలిసికొనుము.

తా. జనస్థానములో రాక్షసుం వధను, చారి వధను, రామసుగ్రీవుం మధ్య న్నేహ మేర్పడిన దను విషయమును గుర్తు ఉండుకొని నీకు ఏది హితమో అలోచించుకొనుము.

30

మూ. కామం లబ్ధహృదుప్యేకః సవాత్తరథక్షుణ్ణరామ్, శ్రీ
లక్ష్మణం నాశయితం శక్తస్తన్యైష తు స నిశ్చయః.

ప్ర. ౪. అహమ్ = నేను, ఏకోఽపి = ఒక్కడనే అనను, సవాత్తరథ క్షుణ్ణరామ్ = గుణములతోను, రథమలతోను, ఏనుగులతోను కూడిన, లక్ష్మణమ్ = లంకను, నాశయితమ్ = నశింపజేయుటకు, కామమ్ = నిస్సంశయముగా, శక్తః = అయి = సమర్థుడను, ఏషః = ఇదైతే, తస్య = ఆ రామునియొక్క, నిశ్చయః = నిశ్చయము, స = కాదు.

తా. అశ్వగజరథాదులతో కూడిన లంకను నేనొక్కడనే నశింపజేయగలను కాని ఇది రాముని నిరయమునకు అనుగుణము కాదు.

31

మూ. రామేణ హి ప్రతిష్ఠాతం హర్షృషగణసంనిధౌ శ్రీ
ఉత్పాదనమపి బ్రాజాం సీతా యైస్తు ప్రపర్షితా.

32

ప్ర. ౪. రామేణ = రామునిచేత, హర్షృషగణసంనిధౌ = వానరుల యొక్క భల్లూకములయొక్క గణముల ఎదుట, యైః = ఎవరిచేత, సీతా = సీత, ప్రపర్షితా = తీరస్కరింపబడినదో, అర్థి అపి బ్రాజామ్ = శత్రువులయొక్క, ఉత్పాదనమ్ = వినాశము, ప్రతిష్ఠాతం హి = ప్రతిష్ఠ చేయబడినది కదా.

తా. ఎందుచేత ననగా— రాముడు వానరగణముల సమక్షమందు, భల్లూక గణముల సమక్షమందు, “సీత సేవహరించిన శత్రువులను నశింపజేసెదను” అని ప్రతిష్ఠ చేసి ఉన్నాడు.

32

మూ. ఆవకుర్వన్తి రామస్య సాక్షాదపి పురందరః, 33
స సుఖ ప్రాప్నుయాదస్యః కిం పునస్త్యర్థిలో జనః.

ప్ర. ఆ. రామస్య = రామునకు, ఆవకుర్వన్ = ఆవకారము చేసినచో, సాక్షాత్ = సాక్షాత్తు, పురందరః అపి = దేవేంద్రుడు కూడ, సుఖమ్ = సుఖమును, స ప్రాప్నుయాత్ = పొందడు. త్యర్థిః = నీవంటి, జనః = జనుడు, కిం పునః = చెప్ప నేల.

తా. రామునకు ఆవకారము చేసినచో సాక్షాత్తు దేవేంద్రుడు కూడా సుఖముగా ఉండజాలడు. నీ వంటివాని చూటి చెప్పవలెనా. 33

మూ. యాం సీతేత్యభిజానాసి యేయం రిష్టతి తే వశే, 34
కాలరాత్రీత కాం విద్ధి సర్వలక్ష్మ్యావినాశినీమ్.

ప్ర. ఆ. యామ్ = ఏ స్త్రీని, సీతా ఇతి = సీత అని, అభిజానాసి = ఆను కొనుచున్నావో, యా ఇయమ్ = ఏ ఈ స్త్రీ. తే వశే = నీ వశమునందు, రిష్టతి = ఉన్నచో, తామ్ = ఆమెను, సర్వలక్ష్మ్యావినాశినీమ్ = సమస్త మైన లంకను నశింపజేసే, కాలరాత్రీత = కాలరాత్రి అని, విద్ధి = తెలుసుకొనుము.

తా. ఏ స్త్రీని సీత, సీత అని ఆనుకొనుచున్నావో, ఏ స్త్రీ నీ వశములో బంటిగా ఉన్నచో ఆమె సమస్త మైన లంకను నశింపజేసే కాలరాత్రి అని తెలుసుకొనుము. 34

మూ. తదలం కాంపాశేన సీతావిగ్రహరూపిణా, 35
స్వయం స్కన్ధావసత్తేన షమమాత్మని చిన్త్యతామ్

ప్ర. ఆ. తత్ = ఆ కారణమువలన, సీతావిగ్రహరూపిణా = సీత శరీరము యొక్క రూపము గల, స్వయమ్ = స్వయముగా, స్కన్ధావసత్తేన = బలానికి తగల్గుకొన్న, కాంపాశేన = కాంపాశముచేత, అంఘ్ = బాలును, ఆత్మని = నీ విషయమున, షమమ్ = యుక్త మైనది, చిన్త్యతామ్ = ఆలోచించబడుగాక.

తా. అందుచేత సీతాశరీరరూపములో ఉన్న కాంపాశమును నీ అంతట నీవే మెడకు తగల్పుకొనకుము. నీకు ఏది హితమో ఆలోచించుకొనుము. 35

మూ. సీతాయాస్తేజసా దగ్ధం రామకోపప్రసీధిరామ్. 36
దహ్యామానామిమాం పశ్య పురీం సాట్ట ప్రతోళికామ్.

ప్ర. అ. సీతాయాః = సీతయొక్క, తేజసా = తేజస్సుచేత, దగ్ధమ్ =
కార్పిరితన, రామకోపప్రసీధిరామ్ = రాముని కోపముచేత పీడింపబడినదై.
దహ్యామానామ్ = కార్పివేయబడుదున్న, సాట్టప్రతోళికామ్ = కోట బురుజుల
తోను వీరులతోను కూడిన, ఇమామ్ = ఈ, పురీమ్ = పట్టణమును, పశ్య =
చూడుము.

కా. కోట బురుజులతోను, వీరులతోను కూడిన ఈ లంకాపట్టణమును,
వీత తేజస్సు ముందుగానే కార్పివేసినది. రాముని కోపముచే పీడిత మై ఈ
పట్టణము తగ్గి పుని మండిపోవుచున్నది చూడుము. (జరిగి బోవుదానిని
బయటచున్నట్లు వర్ణించి చెప్పుచున్నాడు). 36

మూ. స్వాని మిత్రాణి మ స్త్రింశ్చ జ్ఞాతీన్ బ్రాత్యన్ సుతాన్ హితాన్
బోగాన్ దారాంశ్చ లక్ష్కాం చ మా వినాశ ముపానయ.

ప్ర. అ. స్వాని = నీ సంగంఠ మైన, మిత్రాణి = మిత్రులను, మ స్త్రింశ్చ =
మంత్రిలను, జ్ఞాతీన్ = దగ్గర బంధువులను, బ్రాత్యన్ = సోదరులను, సుతాన్ =
కుమారులను, హితాన్ = హితులను, బోగాన్ = బోగములను, దారాంశ్చ =
కార్యులను, లక్ష్కాం చ = లంకను, వినాశమ్ = వినాశమును, మా ఉపానయ =
సౌంధింపకుము.

కా. నీ మిత్రులు, మంత్రిలు, జ్ఞాతులు, సోదరులు, కుమారులు, హితులు
బోగములు, కార్యులు, లంక ఇవన్నీ నశించిపోవు నట్లు వ్రవర్తించకుము. 37

మూ. నత్యం రాక్షసరాజేన్ద్రో శృణుష్వ వచనం మమ, 38
రామదానస్య దూతస్య వానరస్య విశేషతః.

ప్ర. అ. రాక్షసరాజేన్ద్రో = ఓ, రాక్షసచక్రవర్తి, రామదానస్య = రాముని
దాసుడను, దూతస్య = దూతను, విశేషతః = విశేషించి, వానరస్య = వానరు

తా. ఓ రాక్షసరాజా : బోకత్రయమునకు వ్రతులైన రాముని ఎదుట యుద్ధములో, దేవతలు, దైత్యులు, గంధర్వులు, విద్యాదరులు, నాగులు, యక్షులు వీరితో ఎవ్వరూ కూడ నిలబడజాలరు. 44

మూ. బ్రహ్మ స్వయమ్భూశ్చతురాననో వా
దుద్రష్ఠిజేత్రప్రిపురాన్తకో వా,
ఇన్ద్రో మహేన్ద్రః సురనాయకో వా
త్రాయః స శక్తా యుధి రామవద్యమ్. 45

ప్ర. అ. యుధి = యుద్ధమునందు, రామవద్యమ్ = రామునిచేత చంప దగినవానిని, స్వయంతూః = స్వయముగా జన్మించిన, తతురాననః = నాలుగు ముఖములు కల, బ్రహ్మ వా = బ్రహ్మదేవుడు గాని, ద్రిజేత్రః = మూడు నేత్రములు గల, త్రిపురాన్తకః = త్రిపురసంహారకులైన, దుత్రో వా = దుద్రుడు గాని, ఇన్ద్రః = అధితైశ్వర్యము కలవాడు, సురనాయకః = దేవతల ప్రభువు అయిన, మహేన్ద్రః వా = మహేంద్రుడు గాని, త్రాయమ్ = రక్షించుటకు, స శక్తాః = సమర్థులు ఐదు

తా. యుద్ధములో రాముడు చంపరలచుకొన్నవానిని, స్వయముగా పుట్టిన, చతుర్ముఖులైన బ్రహ్మదేవుడు గాని, మూడు నేత్రములు గల, త్రిపుర సంహారము చేసిన దుద్రుడు గాని, అధితైశ్వర్యవంతుడు, దేవతాప్రభువు అయిన మహేంద్రుడు గాని రక్షింపజాలరు.

వి. ఈ శ్లోకాలను, ప్రధానంగా 46వ శ్లోకాన్ని పట్టి బ్రహ్మదుద్రాదుల కంటె విష్ణునే అధికు డను విషయము స్పష్టమగుచున్నది. విష్ణువతార మైన రాముణ్ణి సర్వజగత్సృష్ట్యాదిసమర్థునిగా చెప్పుట జరిగినది కదా అని గోవింద రాజాదుల అభిప్రాయం. దీని సంతసీ అర్థవారగా మాత్రమే గ్రహించరాని కొందరి అభిప్రాయం. త్రిమూర్తులకు అభేదాన్ని అంగీకరించినవారికి ఇలాంటి భాద లేదే లేనే లేవు. "సీతాయా నైషా దగ్ధామ్" అనే 36వ శ్లోకం మొదలు, "స సాష్టాహేతమ్" అనే 46వ శ్లోకం వరకూ ఉన్న 11 శ్లోకాలు ప్రాత్య ప్రతిలో లేవు. 45

మూ. న సౌష్ఠవోపేతమదీనవాదినః
కపేర్నిశమ్యావధిమోఽప్రియం వచః,
దశాననః కోపవివృత్తలోచనః
సమాదిశ తస్య వదం మహాకపేః.

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సున్దరకాండే
ఏకపంచాశః సర్గః.

ప్ర. ఆ. అప్రతిమః = సాది లేని, సః దశాననః = ఆ రావణుడు, అదీన
వాదినః = నిర్భయముగా మాటలాడుచున్న, కపేః = హనుమంతునియొక్క,
సౌష్ఠవోపేతమ్ = సౌష్ఠవముతో కూడిన, అప్రియమ్ = తనకు ప్రియము కాని,
వచః = వచనమును, నిశమ్య = విని, కోపవివృత్తలోచనః = కోపముచేత త్రిపు
లదీన నేత్రములు కలవాడై, తస్య = అ, మహాకపేః = హనుమంతునియొక్క,
వరమ్ = వదను, సమాదిశత్ - అట్లాపించెను.

తా. సాది లేని ఆ దశాననుడు, నిర్భయముగా మాటలాడుచున్న ఆ
హనుమంతుడు వరికిన, సౌష్ఠవముతో కూడిన, అప్రియవచనములు విని,
కోపముతో నేత్రములు త్రిప్పుచు, "ఈ వానరుని వధింపుడు" అని అజ్ఞాపించెను.

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయజాండ్రవ్యాఖ్యానమునందు సుందర
కాండలో ఏలదికలవ సర్గ సమాప్తము.

అథ ద్విపక్షాశ్చ సర్గః

[దూతను వధించుట తగ దని తోచించుచు నిశీషణుడు, మరొక దంతన మేదైన ఇవ్వ మని రావణుని కోరుట. రావణుడు అందుకు అంగీకరించుట].

మూ. తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా వానరస్య మహాత్మనః,
అజ్ఞాపయర్వరం తస్య రావణః క్రోధమూర్చితః. 1

ప్ర. ఆ. మహాత్మనః = మహాత్ము డైన, తస్య వానరస్య = ఆ హను మంతునియొక్క, తత్ వచనమ్ = ఆ వచనమును, శ్రుత్వా = విని, రావణః = రావణుడు, క్రోధమూర్చితః = క్రోధముచేత వ్యాపించబడినవాడై, తస్య = అతని యొక్క, వధమ్ = వధను, అజ్ఞాపయత్ = అజ్ఞాపించెను.

తా. మహాత్ము డైన ఆ హనుమంతుని మాటలు విని, క్రోధావిష్టు డై రావణుడు "వీనిని చంపుడు" అని అజ్ఞాపించెను.

మూ. వరే తస్య సమాజ్ఞప్తే రావణేన దురాత్మనా,
నివేదితవతో దౌత్యం నానుమేనే విభీషణః. 2

ప్ర. ఆ. దురాత్మనా = దుష్టబుద్ధి గల, రావణేన = రావణునిచేత, తస్య = అతనియొక్క, వరే = వర, సమాజ్ఞప్తే = అజ్ఞాపించబడిన దగుచుండగా, విభీషణః = విభీషణుడు, దౌత్యమ్ = దూత దేయవంసిన దానిని, నివేదితవరః = తెలిపిన అతని వధను, నానుమేనే = అంగీకరించలేడు.

తా. దురాత్ము డైన రావణుడు హనుమంతుని వధింపు దని అజ్ఞాపించుట తూరి, విభీషణుడు, దూతరత్నమును నిర్వర్తించిన అతని వధకు ఇష్టపడలేడు.

మూ. తం రక్షోధిపతిం క్రుద్ధం తచ్చ కార్యముపస్థితమ్,
విదిత్వా చింతయామాస కార్యం కార్యవిధౌ స్థితః. 3

ప్ర. అ. కార్యవిధా = కార్యమును సాధించుటయందు, స్థితః = నిలిచిన, (సమర్థుడైన) విధిషణుడు, తమ్ = ఆ, రక్షోధివతిమ్ = రావణుని. క్రతుర్థమ్ = కోవగించినవానినిగాను, ఉపస్థితమ్ = వచ్చి ఉన్న, తత్ = ఆ. కార్యం చ = కార్యమును, విడిత్వా = తెలిసికొని, కార్యమ్ = చేయ దగిన వనిని గూర్చి, చింతయామాస = ఆలోచించెను.

తా. కార్యమును సాధించుటలో నేర్పరి యైన ఆ విధిషణుడు, రావణుడు కోపించిన విషయమును గుర్తించి, దూతవధ అను కార్యము జరుగ నున్న దని తెలుసుకొని, "ఇప్పుడు ఏమి చేయవలెనా" అని ఆలోచించెను. 3

మూ. నిశ్చితార్థస్తతః సామ్నా పూజ్యం శత్రుజిదగ్రజమ్.

ఉవార హితమర్కర్థం వాక్యం వాక్యవిశారదః. 4

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, నిశ్చితార్థః = నిశ్చయము చేయబడిన కార్యము కంపాదై, శత్రుజిత్ = శత్రువులను జయించువాడు, వాక్యవిశారదః = మాటలలో నేర్పు గలవాడు అయిన విధిషణుడు, పూజ్యమ్ = పూజించ దగిన వాడైన, అగ్రజమ్ = అన్నగారిని గూర్చి, అర్కర్థమ్ = మిక్కిలి, హితమ్ = హిత మైన, వాక్యమ్ = వాక్యమును, సామ్నా = సామముతో, ఉవార = వరితెను.

తా. పిమ్మట శత్రుసంహారకుడు, మాటలలో నేర్పరి అయిన ఆ విధిషణుడు తాను అనుసరించ వలసిన పద్ధతిని నిశ్చయము చేసికొని, పూజ్యాడైన అన్నగారితో కల హిత మైన వాక్యమును ఈ విధముగ సామపూర్వకముగ వరితెను. 4

మూ. కమస్య రోషం త్యజ రాక్షసేంద్ర

ప్రసీద మధ్యాక్యమిదం శృణుష్య,

వదం న కుర్యన్తి పరావరణ్ణా

దూతస్య సన్తో వసుదాధిపేన్ద్రాః. 5

ప్ర. అ. రాక్షసేంద్ర = రాక్షసరాజు, కమస్య = కమించుము. రోషమ్ = రోషమును, త్యజ = విడువము, ప్రసీద = అనుగ్రహించుము, ఇదమ్ = ఈ, మధ్యాక్యమ్ = నా వాక్యమును, శృణుష్య = వినుము. పరావరణ్ణా = ఏది.

మంచికో, ఏది కెద్దకో ఎరిగిన, సన్తః=మంచివా రైన, వసుధాధిపేన్ద్రాః=రాజ
శ్రేష్ఠులు, దూతస్య = దూతయొక్క, వధమ్=వధను, స కుర్వన్తి = కెయ్యరు.

తా. రాక్షసరాజాః కమించుము. కోషము విడిచిపెట్టుము. అనుగ్రహించి
నా మాట వినుము. మంచి కెద్దలు తెలిసిన, సత్పురుషు లైన రాజశ్రేష్ఠులు
దూతను వధించరు. 5

మూ. రాజధర్మవిరుద్ధం చ లోకవృత్తేశ్చ గర్హితమ్,
తవ చాసదృశం వీర కపేరస్య ప్రమాపణమ్. 6

ప్ర. అ. వీర = వీరుడా; అస్య = ఈ, కపేః = వానరునియొక్క,
ప్రమాపణమ్ = చంపుట, రాజధర్మవిరుద్ధం చ = రాజధర్మమునకు విరుద్ధము.
లోకవృత్తేశ్చ = లోకమర్యాదకు కూడ, గర్హితమ్ = నింద్యము, తవ చ = నీకు
కూడ, అసదృశమ్ = తగనిది.

తా. ఓ! వీరుడా! ఈ వానరుని చంపుట రాజధర్మానికి విరుద్ధ మైనది.
లోకమర్యాదప్రకారము కూడ నింద్యము. ఇది నీవు నేయవలసిన పని కాదు.

మూ. దర్మజ్ఞశ్చ కృతజ్ఞశ్చ రాజధర్మవిశారదః,
పరావరజ్ఞో భూతానాం త్వమేవ పరమార్థవిత్. 7

ప్ర. అ. త్వమేవ = నీవే, దర్మజ్ఞశ్చ = దర్మము తెలిగిన వాడవు.
కృతజ్ఞశ్చ = కృతజ్ఞుడవు. రాజధర్మవిశారదః = రాజధర్మములందు నేర్పు గల
వాడవు. భూతానామ్ = ప్రాణుల, పరావరజ్ఞః = తారతమ్యము ఎరిగినవాడవు.
పరమార్థవిత్ = యథార్థము ఎరిగినవాడవు.

తా. నీవు దర్మాలు తెలిసినవాడవు. కృతజ్ఞుడవు. రాజధర్మాంలో నేర్పు
కలవాడవు. ప్రాణులలో ఉన్న తారతమ్యము తెలిసినవాడవు. నీకు తెలియని
పరమార్థము లేదు. 7

మూ. గృహ్యన్తే యది రోషేణ త్వాదృశోఽపి వివశ్చితః,
తతః శాస్త్రవిపశ్చిత్త్వం శ్రమ ఏవ హి కేవలమ్. 8

ప్ర. అ. త్వాదృశః = నీవంటి, విపశ్చిరోఽపి = వండితులు కూడ, రోషేణ = రోషముచేత, గృహ్యంతే యది = గ్రహింపబడినట్లయితే, తతః = అప్పుడు, శాస్త్రవిపశ్చిత్త్యమ్ = శాస్త్రపాండిత్యము, కేవలమ్ = కేవలము, శ్రమ ఏవ హి = శ్రమయే కదా.

తా. నీ వంటి వండితులు కూడ రోషమునకు లొంగిపోయినరో, శాస్త్రా లలో పాండిత్యము సంపాదించుట కేవలము శ్రమగానే మిగిలిపోవును కదా. 8

మూ. తస్మాత్ప్రసీద శత్రుఘ్న రాక్షసేన్ద్ర దురాసద,
యుక్తాయుక్తం వినిశ్చిత్త్య దూతదణ్డో విధీయరామ్. 9

ప్ర. అ. శత్రుఘ్న = శత్రుసంహారకుడా, దురాసద = ఎదిరింప శక్యము కానివాడా, రాక్షసేన్ద్ర = రాక్షసరాజా, తస్మాత్ = ఆ కారణమువలన, ప్రసీద = అనుగ్రహించుము. యుక్తాయుక్తమ్ = యుక్తాయుక్తములను, వినిశ్చిత్త్య = నిశ్చయించి, దూతదణ్డః = దూతయొక్క దండము, విధీయరామ్ = విధించబడుగాక.

తా. శత్రుసంహారకుడవు, శత్రువులచే ఎదిరింప శక్యముకానివాడవు అయిన ఓ రాక్షసరాజా, ఆందువలన నీవు ప్రసన్నుడవై, మంచి తెరుగులు నిర్ణయించి, ఈ దూతకు తగిన దండము విధింపుము. 9

మూ. విధిషణవరః శ్రుత్వా రావణో రాక్షసేశ్వరః,
రోషేణ మహతావిప్రో వాక్యముత్తరవబ్రవీత్. 10

ప్ర. అ. రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసప్రభు వైన, రావణః = రావణుడు, విధిషణవరః = విధిషణుని వచనమును, శ్రుత్వా = విని, మహతా = గొప్ప, రోషేణ = రోషముచేత, అవిష్టః = ఆవేశింపబడినవాడై, ఉత్తరమ్ = ప్రత్యుత్తర ఊప మైన, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = వలికెను.

తా. రాక్షసరాజైన రావణుడు విధిషణుని మాటలు విని, రాం రోషముతో ఈ విధముగ ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను. 10

మూ. న పాపానాం వరే పాపం విద్యతే శత్రుసూరస,
తస్మాదేనం వదిష్యామి వానరం పాపరారిణమ్. 11

ప్ర. అ. శత్రుసూదన = శత్రునినాశకుడా. పాపానామ్ = పాపాత్ముల యొక్క, వరే = వరయందు, పాపమ్ = పాపము, న విద్యతే = లేదు, శస్మాత్ = ఆ తారణమువలన, పాపతారిణమ్ = పాపములు చేసిన, ఏనమ్ = ఈ, వానరమ్ = వానరుణ్ణి, వధిష్ఠామి = వధించెదను.

తా. ౬: శత్రుసంహారకుడా! పాపాత్ములను వధించినను పాపము కలుగదు. అందువలన, పాపము నాశరించిన ఈ వానరుణ్ణి, వధించెదను. 11

మూ. అదర్శమూలం బహురోషయుక్త
మనార్యజాప్తం వచనం నిశమ్భు,
ఉవార వాక్యం పరమార్థతత్త్వం
విదీషణో బుద్ధిమతాం వరిష్ఠః. 12

ప్ర. అ. బుద్ధిమతామ్ = బుద్ధిమంతులలో, వరిష్ఠః = శ్రేష్ఠుడైన, విదీషణః = విదీషణుడు, అదర్శమూలమ్ = అదర్శమునకు మూలము, బహురోషయుక్తమ్ = రాం కోపముతో కూడినదీ, అనార్యజాప్తమ్ = చెడ్డవారిచేత అంగీకరింపబడినదీ అయిన, వచనమ్ = ఆ వచనమును, నిశమ్భు = విని, పరమార్థతత్త్వమ్ = ఉత్తమ మైన కార్యనిర్ణయముగల, వాక్యమ్ = వాక్యమును, ఉవార = వరితెను.

తా. బుద్ధిమంతులలో శ్రేష్ఠుడైన విదీషణుడు, అదర్శమునకు మూలము, అధిక మైన రోషముతో నిండినదీ, దుష్టులు మాత్రమే అంగీకరించెదీ, అయిన ఆ వాక్యమును విని, ఉత్తమ మైన కార్యనిర్ణయమును తెలుపు వాక్యమును వరితెను. 12

మూ. ప్రసీద లక్ష్మేశ్వర రాక్షసేంద్ర
ధర్మార్థయుక్తం వచనం శృణుష్య,
మాతానపర్యాన్ సమయేషు రాజన్
సర్వేషు సర్వత్ర వదన్తి నన్తః. 13

ప్ర. అ. లక్ష్మేశ్వర = లంకాధిపతి వైన, రాక్షసేంద్ర = రాక్షసరాజా, ప్రసీద = ఆనుగ్రహించుము, ధర్మార్థయుక్తమ్ = ధర్మార్థములతో కూడిన,

వచనమ్ = వచనమును, శృణుష్య = వినుము. రాజన్ = రాజా. సర్వేషు = సమస్త
మైన, సమయేషు = సమయములందు, సర్వత్ర = అన్ని ప్రదేశములందు,
దూతాన్ = దూతలను, ఆవధ్యాన్ = చంప దగనివారినిగా, సన్తః = సత్పురుషులు
వదన్తి = చెప్పుచున్నారు.

తా. రంకాధిపతి వైన ఓ రాక్షసరాజా! అనుగ్రహింపుము. రర్మార్థము
లతో కూడిన నే చెప్పు మాట వినుము. ఓ రాజా! ఏ కాలమునందూ, ఏ దేశము
నందూ కూడ దూతలను చంపకూడదు అని సత్పురుషులు చెప్పుచున్నారు. 13

మూ. అసంశయం శత్రురయం ప్రవృద్ధః
కృతం హ్యనేనాప్రియమప్రమేయమ్,
స దూతవధ్యాం ప్రవదన్తి సన్తః
దూతస్య దృష్టా ఐహవో హి రక్షాః.

14

ప్ర. అ. అయమ్ = ఈ, శత్రుః = శత్రువు, ప్రవృద్ధః = మితిమీరినాడు.
అసంశయమ్ = సంశయము లేదు. అనేన = ఇతనిచేత, అప్రియమ్ = లెక్కింప
శక్యము కాని, అప్రియమ్ = అప్రియము. కృతం హి = చేయబడినది కదా.
సన్తః = సత్పురుషులు, దూతవధ్యామ్ = దూతవధను, స ప్రవదన్తి = చెప్పురు.
దూతస్య = దూతకు, ఐహవః = అనేక మైన, రక్షాః = రంకనములు, దృష్టా హి =
చూడబడుచున్నవి కదా.

తా. శత్రు వైన ఈ వానరుడు మితి మీరి ప్రవర్తించినా ధను మాట
నిజమే. ఇతడు లెక్క లేనంత అప్రియము చేసినాడు. ఏ మైనా సత్పురుషులు
దూతల వధను అంగీకరించరు. దూతలకు విధింప రగిన అనేక ఇతర రంక
నలు ఉన్నవి కదా.

14

మూ. వైరూప్యమగ్నేషు కళాధిమాతో
మౌఞ్డ్యం తథా లక్షణసంనిపాతః,
ఏతాన్ హి దూతే ప్రవదన్తి రక్షాన్
వదన్తు దూతస్య న నః శ్రుతోఽస్తి.

15

ప్ర. అ. అశ్లేష = అవయవములందు, వైరుచ్యమ్ = వికారము, కళాతి
 ఘాతః = కొరదొరచేత కొట్టడము. మౌఙ్డ్యమ్ = ముండనము చేయుట, తథా =
 మరియు, లక్షణసన్నిపాతః = గుర్తులు వేయుట, ఏదాన్ = ఏదని, దూతే =
 దూతయందు, దణ్డాన్ = దండములనుగా, ప్రవతన్తి = చెప్పుచున్నారు. దూతస్య =
 దూతయొక్క, వతస్తు = వర యైతే, నః = మనకు, శ్రుతః = వినిబడినదిగా,
 నాన్తి = లేదు.

తా. అవయవములను చేదించుట మొదలైనవాటిచే శరీరమునకు వికా
 రము కలిగించుట, కొరదొరతో కొట్టుట, తం గొరిగి వంపుట, ఏమైన
 గుర్తులు దేహముమీద వేయుట ఇది దూతకు ఇవ్వవలసిన దండనములు అని
 చెప్పుదురు. దూతలను చంపుట అనేదానిని మన మెన్నడూ వినలేదు కదా; 15

మూ. కథం చ దర్మార్థవిసేతబుద్ధిః
 పరావరప్రత్యయనిశ్చితార్థః,
 తవద్విదః కోపవశే హి తిష్ఠేత్
 కోపం నియచ్ఛన్తి హి సత్త్వవన్తః.

16

ప్ర. అ. దర్మార్థవిసేతబుద్ధిః = దర్మార్థములందు శిక్షిత మైన బుద్ధి గల,
 పరావరప్రత్యయనిశ్చితార్థః = మంచిచెడ్డం జ్ఞానమునుంచి నిశ్చిత మైన విషయము
 గల, తవద్విదః = నీవంటివాడు, కోపవశే = కోపవశమునందు, కథమ్ = ఎట్లు,
 తిష్ఠేత్ = ఉండును? సత్త్వవన్తః = బుద్ధిమంతులు, కోపమ్ = కోపమును, ని
 యచ్ఛన్తి హి = అణచుకొందురు కదా.

తా. దర్మార్థములను గూర్చి బాగుగా నేర్చిన బుద్ధి కలిగి, మంచిచెడ్డం
 విషయమున నిశ్చిత మైన జ్ఞానము గల నీవంటివాడు ఇంత శీఘ్రముగా
 కోపమునకు పశు తెట్టగును; బుద్ధిమంతులు కోపాన్ని నిగ్రహించుకొందురు కదా?

మూ. న దర్శనాదే న చ లోకవృత్తే
 న శాస్త్రబుద్ధిగ్రహణేషు చాపి,
 విద్యేత కశ్చిత్తవ వీరతుల్య
 స్త్వం హ్యుత్తమః సర్వసురాసురాణామ్.

17

ప్ర. ఆ. వీర = ఓ. వీరుడా, రర్మవాదే = రర్మమునకు సంబంధించిన సంభాషణమునందు, తవ = నీకు, తుల్యః = సమానుడు, కశ్చిత్ = ఎవ్వడూ, న విద్యేత = ఉండడు, లోకవృత్తే = లోకవ్యవహారమునందు, న = ఉండడు. శాస్త్రబుద్ధిగ్రహణేషు రాపి = శాస్త్రములను గ్రహించుటయందు, ఇతరుల ఆలోచనలను గ్రహించుటయందును కూడ, న = ఉండడు. త్వమ్ = నీవు, నర్వ సురాసురాణామ్ = అందరు సురాసురులలో, ఉత్తమః హి = ఉత్తముడవు కదా.

తా. ఓ. వీరుడా: రర్మమును గూర్చిన వాదమునందు గాని, లోక వ్యవహారజ్ఞానమునందు గాని, శాస్త్రములను, ఇతరులబుద్ధిని గ్రహించుట యందు గాని నీతో సమానుడు ఎవ్వడూ లేడు. నీవు ఈ విషయములందు సురాసురులలో ఉత్తముడవు కదా. 17

మూ. శూరేణ వీరేణ నిశాచరేన్ద్ర
సురాసురాణామపి దుర్జయేన,
త్యయా ప్రగల్భాః సురదై త్యసంఘా
జితాశ్చ యుద్ధేష్వసక్పన్న రేన్ద్రాః. 18

ప్ర. ఆ. నిశాచరేన్ద్ర = రాక్షసరాజు; శూరేణ = శూరుడవు, వీరేణ = వీరుడవు, సురాసురాణామపి = సురులకు అసురులకు కూడ. దుర్జయేన = జయింప శక్యము కాని వాడవు అయిన, త్యయా = నీచేత, ప్రగల్భాః = ప్రగల్భు లైన, సురదైత్యసంఘా = దేవతలయొక్క దైత్యులయొక్క సంఘములు, నరేన్ద్రాః = రాజులు, యుద్ధేషు = యుద్ధములలో, అసక్పక్ = అనేకవర్షాయములు, జితాశ్చ జయింపబడినారు.

తా. ఓ. రాక్షసరాజు! నీవు శూరుడవు. వీరుడవు. సురాసురులు కూడ నిన్ను జయింప జాలరు. నీవు అనేక వర్షాయములు యుద్ధములలో బిరారుడైన సురదైత్యుల సమూహములను, ఎందరో రాజులను జయించినావు. 18

మూ. న రావ్యస్య కపేర్వాదే కందిత్పశ్యామ్యహం గుణమ్,
తేష్వయం పాత్యరాం దణ్డో యైరయం ప్రేషితః కపిః.

ప్ర. ఆ. అస్య = ఈ, కపిః = వానరునియొక్క, మారే = చంపుట యందు, అహమ్ = నేను, కందిత్ గుణమ్ = ఏ గుణమును కూడా, న వశ్యామి =

చూడను. అయమ్ = ఈ, దర్శా = దండము, యై = ఎవరిచేత, అయం కపిః = ఈ వానరుడు, ప్రేషితః = చంపబడినాడో, లేషు = వారిపై, పాత్యతామ్ = నడచేయబడుగాక.

రా. ఈ వానరుని చంపుటవల్ల నా కీమీ ప్రయోజనము కనబడుటలేదు. ఈ మరణదండమును. ఈ వానరుని పంపినవారిమీద ప్రయోగింపుము. 19

మూ. సాదుర్వా యది వాసాదుః పరై రేష సమర్పితః,
బ్రువన్ పరార్థం పరవాన్న దూతో వదమర్హతి. 20.

ప్ర. అ. సాదుర్వా = మంచివా డైనా, అసాదుర్వది వా = చెడ్డవా డైనా, ఏషః = ఇతడు, పరై = శత్రువులచేత, సమర్పితః = చంపబడినవాడు, పరార్థమ్ = ఇతరులకొరకై, బ్రువన్ = మాటలాడుచున్న, పరవాన్ = పరాధీను డైన, దూతః = దూత, వదమ్ = వదను, స అర్హతి = తగదు.

రా. ఇతడు మంచివా డైనా, చెడ్డవా డైనా, ఇతరులు పంపినవారే కదా. తన తే విధ మైన స్వార్థంత్రము లేక వరుల పజాన మాటలాడే దూతను చంపకూడదు. 20

మూ. అపి రాస్మిన్ హతే రాజ న్నాన్యం పశ్యామి ఛేతరమ్,
ఇహ యః పునరాగచ్ఛేత్పరం పారం మహోదధేః. 21

ప్ర. అ. రాజన్ = రాజా, అపి చ = మరొక విషయ మేమనగా, అస్మిన్ = ఇతడు, హతే = చంపబడినవా డగుచుండగా, యః = ఎవ్వడు, మహోదధేః = మహాసముద్రముయొక్క, పరం పారమ్ = ఆవలి ఒడ్డును (ను), పునః = మరల, ఇహ = ఇక్కడికి, అగచ్ఛేత్ = వచ్చునో, అర్థి, అన్యమ్ = మరి యొక, ఛేతరమ్ = అకాలములో సంవరించ గలవానిని, న పశ్యామి = చూడను.

రా. రాజా. ఇతనిని చంపివేసినచో, ఈ మహాసముద్రము ఇవలలి ఒడ్డున ఇక్కడికి రాగల, అకాలమునందు సంవరించ గల మరొక దెవ్వడూ నాకు కనబడుటలేదు. 21

మూ. తస్మాన్నాన్య వరే యత్నః కార్యః పరపురంజయ,
దవాన్ సేన్యేషు దేవేషు యర్హమాస్థాతుమర్హతి. 22

ప్ర. అ. పరపురంజయ = శత్రుపురములను జయించువాడా. తస్మాత్ = అ కారణమువలన, అస్య = ఈరనియొక్క, వదే = వధయందు, యత్నః = ప్రయత్నము, స కార్యః = చేయదగినది కాదు. భవాన్ = నీవు, సేన్ద్రేషు = ఇంద్రునితో కూడిన, దేవేషు = దేవతలపై, యత్నమ్ = ప్రయత్నమును, అస్థాతుమ్ = ఆవలంబించుటకు, అర్హసి = తగియున్నావు.

తా. శత్రుపురములను జయించువాడా : అందువల్ల నీ వీరని పరకై ప్రయత్నము చేయకుము. నీ ఇంద్రునిపైన, తక్కిన దేవతలపైన అట్టి ప్రయత్నము చేయుము.

మూ. అస్మిన్మైనస్తే స హి వీరమన్జరిం
పశ్యామి యస్తౌ సరరాజపుత్రః.
యుద్ధాయ యుద్ధప్రియ దుర్విసీతా
పురోజయేర్దీర్ఘపథావరుద్ధౌ.

23

ప్ర. అ. యుద్ధప్రియ = యుద్ధము ప్రేమముగా కలవాడా. అస్మిన్ = ఇతడు, వినస్తే = మరణించినవా డగుచుండగా, దుర్విసీతో = గర్వించి యున్న వాడు. దీర్ఘపథావరుద్ధౌ = దీర్ఘమార్గముచేత అడ్డుకొనబడినవాడు అయిన, తౌ సరరాజపుత్రః = ఆ రాజకుమారులను, యుద్ధాయ = యుద్ధముకొరకు, ఉర్యోజయేర్ = సన్నద్ధులను చేయునో, అట్టి, అస్యమ్ = మరి యొక, దూతమ్ = దూతను, న పశ్యామి హి = చూడను.

తా. యుద్ధప్రియుడ వైన ఓ రాక్షసరాజు. ఈతడు మరణించినచో, రాలా దూరములో ఉన్న, గర్వితులైన ఆ రాజకుమారులను యుద్ధానికి పిలికొనిరా గలిగిన మరొక దూత ఎవ్వడూ నాకు కనబడదు.

23

మూ. పరాక్రమోత్సాహమనన్వినా చ
సురాసురాదామపి దుర్జయేన,
త్వయా మనోనన్దన నైర్మలానాం
యుద్ధాయరిర్నాశయతుం న యుక్తా.

24

ప్ర. అ. నైర్వృతానామ్ = రాక్షసులకు, మనోసన్ధన = మనస్సుకు అనందము కలిగించుచుండుట. వరాక్రమేచ్ఛాహమనస్వినాం చ = వరాక్రమము, ఉచ్ఛాహము, ఉన్నత మైన మనస్సు కల, సురాసురాదామపి = సురాసురులకు కూడ, దుర్ల యేన = అయింప శక్యము కాని, త్వయా = నీచేత, యుద్ధాయతిః = యుద్ధము యొక్క రాక, నాశయిదుమ్ = నశింపజేయుటకు, న యుక్తా = యుక్త మైనది కాదు.

తా. రాక్షసుల మనస్సుకు అనందము కలిగించుచుండుట. వరాక్రమము, ఉచ్ఛాహము, మనోనైర్వృత్తియు గల సురాసురులు కూడ నిన్ను అయింపజాలదు. అట్టి నీవు యుద్ధము వచ్చే అవకాశమునకు అడ్డుదగలకూడదు. 24

మూ. హితాశ్చ కూరాశ్చ సమాహితాశ్చ
కులేషు జారాశ్చ మహాగుణేషు,
మనస్వినః శత్రుత్వరాం వరిష్ఠాః
కోటిగ్రతస్తే సుదృఢాశ్చ యోధాః.

25

ప్ర. అ. తే = నీకు, హితాశ్చ = హితులు, కూరాశ్చ = కూరులు, సమా హితాశ్చ = అప్రమత్తులుగా ఉన్నవాళ్లు, మహాగుణేషు = గొప్ప గుణములు గల, కులేషు = కులములందు, జారాః = పుట్టినవాళ్లు, మనస్వినః = అత్యధిమానము కలవాళ్లు, శత్రుత్వరామ్ = శత్రురాదులలో, వరిష్ఠాః = శ్రేష్ఠులు, సుదృఢాశ్చ = బాగుగా పోషించబడినవాళ్లు అయిన, యోధాః = యోధులు, కోటిగ్రతః = కోడి కంటె ఎక్కువగా, (ఉన్నారు).

తా. బాగుగా పోషించబడుచు నీ హితమునే కోరు యోధులు నీవద్ద, కోడికి మించి ఉన్నారు. వాళ్ళందరూ కూరులు; ఏమడుపాలు లేనివాళ్లు; అత్యధి మానవంతులు; శత్రురాదులలో శ్రేష్ఠులు. 25

మూ. తదేకదేశేన బలస్య తావ
త్రైచిత్రవాదేశకృతోఽభియాను,
తౌ రాజపుత్రౌ వినిగృహ్య మాదౌ
పరేషు తే బావయితుం ప్రభావమ్.

26

ప్ర. అ. తత్ = ఆ కారణమువలన, తన = నీయొక్క, అదేశకృతః = అట్లను నిర్వహించు, తేచిత్ = కొందరు, అరిస్య = సేనయొక్క, ఏకదేశన = ఒక భాగముతో, మూఠా = మూడులైన, తా = ఆ, రాజపుత్రా = రాజపుత్రులను, వినిగృహ్య = నిగ్రహించి, పరేషు = శత్రువులపై, తే = నీయొక్క, వ్రణావమ్ = వ్రణావమును, లవయితమ్ = ప్రసరింపజేయుటకు, ఆభియాన్తు = వెళ్లెదరు గాక.

తా. అందుచే. ఆ సైన్యములో కొందఱ భాగమును దీసికొని, నీ అజ్ఞాకరులు కొందరు, మూడు లైన ఆ రాజకుమారు లిద్దరినీ అయిచి, నీ వ్రణావమును నీ శత్రువు లందరిపై ప్రసరింపజేయుటకు యుద్ధానితై వెళ్లట ముచిది. 26

మూ. నిశాచరాణామధిపోఽనుజన్య
విభీషణస్యోత్తమవాక్యమిష్టమ్,
జగ్రాహ బుద్ధ్యా సురలోకశత్రు
ర్మహాబలో రాక్షసరాజముఖ్యః

27

ఇత్యాదే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సుందరకాండే
ద్విపశ్చాశః సర్గః.

ప్ర. అ. నిశాచరాణామ్ = రాక్షసుల, అధిపః = ప్రభువు, సురలోక శత్రుః = దేవలోకమునకు శత్రువు, మహాబలః = గొప్ప బలము గలవాడూ, రాక్షసరాజముఖ్యః = రాక్షసరాజులలో ముఖ్యుడు అయిన రావణుడు, అనుజన్య = తమ్ముడైన, విభీషణస్య = విభీషణునియొక్క, ఇష్టమ్ = ఇష్టమైన, ఉత్తమవాక్యమ్ = ఉత్తమ మైన వాక్యమును, బుద్ధ్యా = బుద్ధితో, జగ్రాహ = గ్రహించెను.

తా. రాక్షసులకు రాజు, దేవలోకశత్రువు, మహాబలగారి, రాక్షస రాజులలో శ్రేష్ఠుడూ అయిన రావణుడు తమ్ముడైన విభీషణుని ఇష్టము, ఉత్తమము అయిన వాక్యమును బుద్ధితో గ్రహించెను. 27

"దాదానందినీ" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవాక్యభాషానమునందు
సుందరకాండలో ఏబదిరెండవ సర్గ సమాప్తము.

అథ త్రిపాశ్చాశః సర్గః

[రాక్షసులు హనుమంతుని తోకపై నిల్చు ముట్టించి నగరములో
[తిప్పుట]

మూ. తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా దశగ్రీవో మహాత్మనః,
దేశకాలహితం వాక్యం బ్రాతురు తరమబ్రవీత్. 1

ప్ర. అ. దశగ్రీవః = రావణుడు, మహాత్మనః = మహాత్ముడైన, బ్రాతుః = సోదరు డైన, తస్య = ఆ విరీషణునియొక్క, దేశకాలహితమ్ = దేశకాలములకు హిత మైన, తత్ వచనమ్ = ఆ వచనమును, శ్రుత్వా = విని, ఉత్తరమ్ = ప్రత్యుత్తర మైన, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. రావణుడు మహాత్ముడూ తన సోదరుడూ అయిన ఆ విరీషణుడు పలికిన, దేశకాలానుగుణమై, హిత మైన మాట విని, ఇట్లు పలికెను. 1

మూ. సమ్యగుక్తం హి భవతా దూతవర్యా విగర్హితా,
అవశ్యం తు వధాదన్యః క్రియతామన్య నిగ్రహః, 2

ప్ర. అ. భవతా = పితృ, సమ్యక్ = తాగుగా, ఉక్తం హి = చెప్పబడినది కదా. దూతవర్యా = దూతయొక్క వధ, విగర్హితా = నింద్య మైనది, వధాత్ = వధ కంటె, అన్యః = మరి యొక్క, నిగ్రహః = రంధనము, అన్యః = వీనికి, అవశ్యమ్ = తప్పక, క్రియతామ్ = చేయబడుగాక.

తా. నీవు చెప్పినది తాగున్నది. దూతను చంపుట నింద్య మైనది. అందుచేత వీనికి వధ కాక మరియొక రంధన మేరైన తప్పక అవ్యవలెను. 2

మూ. కపీనాం కిల లాఙ్గాలమిష్టం భవతి రూషణమ్,
తదన్య దీప్యతాం శీఘ్రం తేన దగ్ధేన గచ్ఛతు. 3

ప్ర. అ. కపీనామ్ = వానరులకు, లాఙ్గాలమ్ = తోక, ఇష్టమ్ = ఇష్ట మైన, భూషణమ్ = అలంకారముగా, భవతి కిల = అయి ఉన్న రట. అన్య = వీనియొక్క, తత్ = ఆ లాంగూలము, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, దీప్యతామ్ = కాల్పబడుగాక. దగ్ధేన = కాల్పబడిన, తేన = రానితో, గచ్ఛతు = వెళ్లుగాక.

తా. వానరులకు తోక రాం ఇష్ట మైన అలంకార మట. రానికి నిప్పు బండించుడు. కాలిపోయిన తోకతో ఇతడు వెనుకకు వెళ్లు సట్లు చెయుడు.

మూ. తతః పశ్యన్ద్రిమం దీనమజ్జవై రూప్యకర్పితమ్,
సమిత్రజ్ఞాతయః సర్వే బాన్ధవాః ససుహృజ్ఞనాః 4

ప్ర. అ. తతః = అటు ఏమ్మట, అజ్జవైరూప్యకర్పితమ్ = శరీరము యొక్క వైరూప్యము చేత కృశింపచేయబడి, దీనమ్ = దీను డైన, ఇమమ్ = ఇతనిని, సమిత్రజ్ఞాతయః = మిత్రులతోను జ్ఞాతులతోను కూడిన, ససుహృజ్ఞనాః = స్నేహితులతో కూడిన, సర్వే = సమస్త మైన, బాన్ధవాః = బంధువులు, పశ్యన్తు = చూచెదరుగాక.

తా. అప్పుడు, అంగవికారముచేత కృశుడై, దీనుడై ఉన్న ఈతనిని మిత్రులు, జ్ఞాతులు, మిత్రులతో కూడిన బంధువులు చూచెదరుగాక. 4

మూ. అజ్ఞాపయరాక్షసేన్ద్రీః పురం సర్వం సచత్వరమ్,
లాఙ్గాలేన వ్రదీప్తేన రక్షోభిః పరిణీయతామ్. 5

ప్ర. అ. వ్రదీప్తేన = మండుచున్న, లాఙ్గాలేన = తోకతో, రక్షోభిః = రాక్షసులచేత, సచత్వరమ్ = చతుష్పదములతో కూడిన, సర్వమ్ = సమస్త మైన, పురమ్ = వట్టణమును, పరిణీయతామ్ = ద్రిప్యబడుగాక, అని, రాక్షసేన్ద్రీః = రావణుడు, అజ్ఞాపయత్ = అజ్ఞాపించెను.

తా. మండు చున్న తోకతో ఇతనిని, రాక్షసులు పురములోని చతుష్పదములతో సహా అన్ని ప్రాంతములందు ద్రిప్యబడు గాక అని రావణుడు అజ్ఞాపించెను. 5

మూ. తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా రాక్షసాః కోపకర్మణాః,
వేష్టయన్తి స్మ లాఙ్గాలం తీర్థైః కార్యానకైః పటైః. 6

ప్ర. అ. తస్య = రావణునియొక్క. తత్ వచనమ్ = ఆ వచనమును, క్రుత్వా = విని, కోవకర్కశః = కోపముతో కఠినస్వభావు లైన, రాక్షసాః = రాక్షసులు, తీర్తే = తీర్థము లైన, శార్వానతైః వదైః = నూలు బట్టలతో, లాఙ్గాంఘ్రి = తోకను, వేష్టయన్తి స్మ = చుట్టబెట్టిరి.

తా. కోపముచేత కఠిన మైన స్వభావము గల ఆ రాక్షసులు రావణుని మాటలు విని, పాత నూలుబట్టలు హనుమంతుని తోకకు చుట్టబెట్టిరి. 6

మూ. సంవేష్ట్యమానే లాఙ్గాలే పృవర్థత మహాకపి,
శుష్కమిన్ద్రసమాసాద్య వనేష్వివ హురాశనః. 7

ప్ర. అ. లాఙ్గాలే = తోక, సంవేష్ట్యమానే = చుట్టబడుచున్న దగుచుండగా, మహాకపిః = హనుమంతుడు, వనేషు = వనములందు, శుష్కమ్ = ఎండిన, ఇన్ద్రసమ్ = కల్పెలను, అసాద్య = పొంది, హురాశనః ఇవ = అగ్ని వలె, పృవర్థత = వృద్ధి పొందెను.

తా. రాక్షసు లా విధముగా తోకకు బట్టలు చుట్టచుండగా, హనుమంతుడు, వనములో ఎండిన కల్పెలు లభించిన అగ్ని వలె వృద్ధి చెందెను. 7

మూ. తైలేన పరిషిష్యాథ తేఽగ్నిం తత్రాభ్యపాతయన్,
లాఙ్గాలేన ప్రదీప్తేన రాక్షసాంస్తాసపాతయత్.
రోషామర్షపరీతాత్మా బాలసూర్యసమానసః. 8

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, తే = వాల్చు, తైలేన = తైలముతో, పరిషిష్యా = తడిపి, తత్ర = ఆ తోకమీద, అగ్నిమ్ = అగ్నిని, అభ్యపాతయన్ = ఉంచిరి. బాలసూర్యసమానసః = బాలసూర్యునితో సమాన మైన ముఖము గల హనుమంతుడు, రోషామర్షపరీతాత్మా = కోపముతోను, ఓర్పులేకపోవుటతోను నిండిన మనస్సు కలివాడై, ప్రదీప్తేన = మండుచున్న, లాఙ్గాలేన = తోకతో, తాన్ రాక్షసాన్ = ఆ రాక్షసులను, అపాతయత్ = పదవేసెను.

తా. పిమ్మట ఆ రాక్షసులు తైలముతో తడిపి, ఆ తోకకు నిప్పు ముద్దించిరి. అప్పుడు తోక మండుచుండగా, బాలసూర్యుని వంటి ముఖము గల హనుమంతుడు, వట్టలాని కోపముతో, ఆ రాక్షసుల నందరిని క్రిందికి పడ్రోసెను. 8

మూ. రాజ్ఞాలం సంప్రదీప్తం తు ద్రష్టుం తస్య హనూమతః, 9
సహస్రీతాలవృద్ధాశ్చ జగ్ముః ప్రీతా నిశాచరాః.

ప్ర. అ. తస్య హనూమతః = ఆ హనుమంతునియొక్క, సంప్రదీప్తమ్ = సుండుచున్న, రాజ్ఞాలమ్ = లోకను, ద్రష్టుమ్ = చూచుటకు, నిశాచరాః = రాక్షసులు, ప్రీతాః = సంతోషించుచున్నవారై, సహస్రీతాలవృద్ధాశ్చ = స్త్రీతాల వృద్ధులతో కూడినవారై, జగ్ముః = వెళ్ళిరి.

తా. రాక్షసు లందరూ సంతోషించుచు, హనుమంతుని ప్రశ్నలించుచున్న లోకను చూచుటకై స్త్రీలతో, బాలులతో, వృద్ధులతో సహా జగ్ముడికి వెళ్ళిరి. 9

మూ. స భూయః సంగతైః క్రూరై రాక్షసైర్నరసిత్తమః, 10
నిబద్ధః కృతవాన్వీరస్తత్కాలసదృశీం మతిమ్.

ప్ర. అ. వీరః = వీరు లైన, సః హరిసత్తమః = ఆ వానరశ్రేష్ఠుడు, సంగతైః = కలిసిన, క్రూరైః = క్రూరు లైన, రాక్షసైః = రాక్షసులచేత, భూయః = మరల, నిబద్ధః = కట్టిబడినవా లై, తత్కాలసదృశీమ్ = ఆ కాలమునకు తగిన, మతిమ్ = బుద్ధిని, కృతవాన్ = చేసినాడు.

తా. ఆ రాక్షసు లందరూ తేరి వీరు లైన ఆ హనుమంతుని మరల లంఠిం చిరి. అప్పు డాతడు ఆ సమయానికి తగిన ఆలోచన చేసెను 10

మూ. కామం ఖలు స మే శక్తా నిబద్ధస్యాపి రాక్షసాః, 11
చిత్త్వా పాశాన్ సముత్పత్య హన్యామహమిమాన్ పునః.

ప్ర. అ. రాక్షసాః = ఈ రాక్షసులు, నిబద్ధస్యాపి = లంఠింపబడినవాడ నైనా, మే = నా విషయమున, స శక్తాః కామం ఖలు = (అవకాశము చేయుటకు) సమర్థులు కానే కాదు, అహమ్ = నేను, పునః = మరల, పాశాన్ = పాశములను, చిత్త్వా = తేరించి, సముత్పత్య = ఎగిరి, ఇమాన్ = వీళ్ళను, హన్యామ్ = తంపుదును.

తా. ఈ రాక్షసులు నన్ను లంఠించినా న న్నేమీ చేయకాల రనునది నిజమే. ఎందుచేత ననగా ఈ పాశములు తెంచుకొని, పైకి ఎగిరి వీళ్ళ నందరినీ తంపగలను. 11

మూ. యది తద్దుర్మితార్థాయ చరన్తం తర్పణాసనాత్, 12
 బర్హన్త్యేతే దురాత్మానో న తు మే నిష్కృతిః కృతా.

ప్ర. అ. తద్దుః = ప్రభువైన రామునియొక్క, హితార్థాయ = హితము
 కొరతై, చరన్తమ్ = ప్రవర్తించుచున్న నన్ను, ఏతే దురాత్మానః = ఈ దుర్మతులు,
 తర్పణాసనాత్ = వాళ్ల ప్రభువైన రావణుని అజ్ఞవలన, బర్హన్తి యది = బంధించి
 నట్టియితే, మే = నాకు, నిష్కృతిః = ప్రతిక్రియ, న కృతా = చేయబడలేదు.

తా. నా ప్రభువైన రాముని హితము కొరతై నేను ప్రవర్తించుచున్నాను.
 అట్టి నన్ను ఈ దుర్మతులు తమ ప్రభువు అజ్ఞను అనుసరించి బంధించినా వాళ్లేదో
 నాకు ప్రతిక్రియ చేయుటలో సఫలులైనారు అని నేను విరాగించవలసిన పనిలేదు.

మూ. సర్వేషామేవ పర్యాప్తో రాక్షసానామహం యుధి, 13
 కిం తు రామస్య ప్రీత్యర్థం విషహిష్యేఽహమీదృశమ్,
 లబ్ధా చారయితవ్యా వై పునరేవ భవేదితి. 14

ప్ర. అ. యుధి = యుద్ధమునందు, అహమ్ = నేను, సర్వేషామేవ =
 సమస్తమైన, రాక్షసానామ్ = రాక్షసులకు, పర్యాప్తః = సరిపోయినవాడను. కిం
 తు = కాని, రామస్య = రామునియొక్క, ప్రీత్యర్థమ్ = ప్రీతికొరతై, అహమ్ =
 నేను, ఈదృశమ్ = ఇట్టిదానిని, లబ్ధా = లంక, పునరేవ = మరల, చారయి
 తవ్యా = సంవర్తించచేయబడదగినది, భవేత్ = అగును, ఇతి = ఈ కారణము
 వలన, విషహిష్యే = సహించెదను.

తా. యుద్ధములో ఈ రాక్షసుల నందరినీ చంపుటకు నే నొక్కడనే
 రాలుదును. అయినా రాముని సంతోషముకొరకూ, వీళ్ల నన్ను లంక అంతా
 త్రిప్పుడుడుగాన లంకను మళ్ళీ చూచుటకొరకూ, ఈ లంకనాడులను సహం
 చెదను. 14

మూ. రాత్రౌ న హి సుదృష్టా మే దుర్గకర్మవిదానతః, 15
 అవశ్యమేవ ద్రష్టవ్యా మయా లబ్ధా నిశాక్షయే.

ప్ర. అ. లబ్ధా = లంక, దుర్గకర్మవిదానతః = దుర్గకర్మ విధి ననుసరించి,
 రాత్రౌ = రాత్రియందు, సుదృష్టా = తాగుగా చూడ బడినది, న హి = కాదు

కదా. నిశాక్షయే = నగలు, మయా = నారేక, అవళ్య మేవ = తప్పక,
ద్రష్టవ్యా = చూడదగినది.

తా. నేనీ లంకను రాత్రి చూచి నప్పుడు దీని దుర్గనిర్మాణాదులను సరిగా
చూడలేదు. అందుచేత దీనిని నగలు తాగుగా చూడవలెను. 15

మూ. కామం బద్ధస్య మే దూయః పుచ్చస్యోద్ధీపనేన త,
పీదాం కుర్వన్తు రజాంసి న మేఽస్తి మనసః శ్రమః. 16

ప్ర. అ. దూయః = మరల, బద్ధస్య = కట్టిబడిన, మే = నాకు, పుచ్చస్య
= తోడియొక్క, ఉద్ధీపనేన త = ప్రజ్వలించేయుటచేత కూడా, రజాంసి =
రాక్షసులు, కామమ్ = వాళ్ళ ఇష్టము వచ్చి నట్లు, పీదామ్ = పీదను, కుర్వన్తు =
చేయుదురుగాక. మే = నాయొక్క, మనసః = మనస్సుకు, శ్రమః = శ్రమ, నాస్తి
= లేదు.

తా. ఈ రాక్షసులు నన్ను మళ్ళీ బంధించి, తోకకు నెప్పుకూడా అంటించి
పీడించినచో పీడింతురు గాక! నా మనస్సుకు ఏ మాత్రము శ్రమ లేదు. 16

మూ. తతస్తే సంపృతాకారం సత్త్వవన్తం మహాకపిమ్,
పరిగృహ్య యయుర్హస్తా రాక్షసాః కపికుఞ్జరమ్. 17

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, తే రాక్షసాః = ఆ రాక్షసులు, హస్తాః
= సంకోషించినవారై, సంపృతాకారమ్ = కప్పబడిన ఆకారము కలవాడు (మనో
భావములను రహస్యముగా ఉంచుకొన్నవాడు), సత్త్వవన్తమ్ = బంధము కల
వాడు, కపికుఞ్జరమ్ = వాసరశ్రేష్ఠుడు అయిన, మహాకపిమ్ = హనుమంతుని, పరి
గృహ్య = వట్టుకొని, యయుః = వెళ్ళిరి.

తా. మహాబలశాలి, వాసరశ్రేష్ఠుడూ అయిన ఆ హనుమంతుడు మనస్సు
లోని భావము పైకి తెలియనీయక పడి యుండగా, ఆ రాక్షసులు వట్టుకొని,
సంకోషించుచు వెళ్ళిరి. 17

మూ. శఙ్ఖభేరీనినాదై న్తం మోషయన్తః స్వకర్మభిః,
రాక్షసాః కూరకర్మాణ్యారయన్తి స్మ తాం పురీమ్. 18

ప్ర. అ. కూరకర్మాణః = కూర మైన కర్మలు గల, రాక్షసాః = రాక్షసులు, తమ్ = ఆ హనుమంతుని, శబ్దభేరినినాదైశ్చ = శబ్దధ్వనులతోను భేరిధ్వనులతోను, స్వకర్మభిః = అతని కర్మలచేత, హేషయన్తః = రాటుడు, తాం పురీష్ = ఆ పట్టణమును, చారయన్తి స్మ = త్రిప్పిరి.

తా. కూర మైన పనులు చేయు ఆ రాక్షసులు, శబ్దములు భేరీలు మ్రోగించుడు, ఆ హనుమంతుడు చేసిన వనవంగము మొదలైన అపరాధములను హేషించుడు, అతనిని ఆ నగరమునందు అంతటా త్రిప్పిరి. 18

మూ. అన్వీయమానో రక్షోభిర్యయౌ సుఖమరిందమః,
హనుమాంశ్చారయామాన రాక్షసానాం మహాపురీష్. 19

ప్ర. అ. అరిందమః = శత్రువులను వీడించు, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, రక్షోభిః = రాక్షసులచేత, అన్వీయమానః = అనుసరింపబడుచున్నవాడై, సుఖమ్ = సుఖముగా, యయౌ = వెళ్లెను. రాక్షసానామ్ = రాక్షసులయొక్క, మహాపురీష్ = మహానగరమును, చారయామాన = సంచరించెను.

తా. శత్రువిచారము లైన ఆ హనుమంతుడు రాక్షసులు వెంట రాగా సుఖముగా వెళ్లి, రాక్షసుల మహానగర మైన లంకలో తిరిగెను. 19

మూ. అథావశ్యద్విమానాని విచిత్రాణి మహాకపిః,
సంవృతాన్ భూమిభాగాంశ్చ సువిధక్రాంశ్చ చత్వరాన్ 20

ప్ర. అ. అథ = అటు పిమ్మట, మహాకపిః = హనుమంతుడు, విచిత్రాణి = విచిత్రము లైన, విమానాని = గృహములను, సంవృతాన్ = కప్పబడిన, భూమిభాగాంశ్చ = భూమిలోని ప్రదేశములను, సువిధక్రాన్ = తాగుగా తీర్చితిన్న, చత్వరాన్ = చతుష్పథములను, అపశ్యత్ = చూచెను.

తా. పిమ్మట హనుమంతుడు అక్కడ విచిత్రము లైన విమానములను, రహస్య మైన భూగృహములను, తాగుగా తీర్చిన చతుష్పథాలను చూచెను. 20

మూ. వీధీశ్చ గృహసంబాదాః కపిః శృङ్ఖలకాని చ,
తథా రథోపరథ్యాశ్చ తలైవ గృహకాంతరాన్, 21
గృహాంశ్చ మేఘసంకాశాన్ దదర్శ పవనాత్మజః.

ప్ర. అ. పవనార్మణః = వాయుపుత్రుడైన, కపిః = హనుమంతుడు, గృహసంబాధాః = గృహములతో ఇరుకుగా ఉన్న, వీధిః = వీధులను, శృంగాటః = చతుష్పథములను, తథా = మరియు, రథోపరథ్యాశ్చ = మార్గములను, చిన్న మార్గములను, తతైవ చ = మరియు, గృహకాంతరాన్ = చిన్న గృహములను, మేఘసంశాళాన్ = మేఘములతో సమానమైన, గృహంశ్చ = పెద్ద గృహములను, తదర్క = చూచెను.

రా. వాయుపుత్రుడైన హనుమంతుడు గృహలతో ఇరుకుగా ఉన్న వీధులనూ, చతుష్పథాలను, పెద్ద మార్గములను, చిన్న మార్గములను, చిన్న గృహములను, మేఘముల వంటి ఎత్తైన గృహములను చూచెను. 20, 21

మూ. చత్వరేషు చతుష్కేషు రాజమార్గే తతైవ చ, 22.
మోషయన్తి కపిం సర్వే చారీక ఇతి రాక్షసాః.

ప్ర. అ. సర్వే = సమస్తమైన, రాక్షసాః = రాక్షసులు, చత్వరేషు = చతుష్పథములందు, చతుష్కేషు = నాలుగు స్తంభాల మండపములందు, తతైవ చ = మరియు, రాజమార్గే = రాజమార్గమునందు, కపిమ్ = హనుమంతునిగూర్చి, చారీకః ఇతి = గూఢచారి అని, మోషయన్తి = చాటుచుండిరి.

రా. ఆ రాక్షసు లందరూ హనుమంతుని చతుష్పథాలకు, నాలుగు స్తంభాల మండపాలకు రాజమార్గమునకూ తీసికొని పోయి "ఇత ధౌక గూఢచారి" అని చాటుచుండిరి. 22

మూ. శ్రీబాలవృద్ధా నిర్జగ్ముస్తత్ర తత్ర కుతూహలాత్, 23.
తం ప్రదీపితలాల్లాలం హనుమంతం దిదృక్షవః.

ప్ర. అ. ప్రదీపితలాల్లాలమ్ = కాల్పింబడిన తోక గల, తం హనుమంతమ్ = ఆ హనుమంతుణ్ణి, దిదృక్షవః = చూడరిందినవా రై, శ్రీబాలవృద్ధాః = శ్రీలు, బాలులు, వృద్ధులు, తత్ర తత్ర = ఆ యా ప్రదేశములలో, కుతూహలాత్ = కుతూహలమువలన, నిర్జగ్ముః = బైటకు వచ్చిరి.

రా. తోక కాల్పిన హనుమంతుని చూడవలె ననే కుతూహలముతో ఆ యా ప్రదేశమునుండి, శ్రీలు, బాలులు, వృద్ధులు బైటకు వచ్చిరి. 23

మూ. దీప్యమానే తత న్తత లాజ్ఞాలాగ్రే హనూమతః. 24
రాక్షస్యస్తా విరూపాక్ష్యః శంసుర్దేవ్యా నదప్రియమ్

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, తత = అక్కడ, హనూమతః = హనుమంతునియొక్క, లాజ్ఞాలాగ్రే = తోకయొక్క అగ్రభాగము, దీప్యమానే = వెలిగింపబడుచుండగా, విరూపాక్ష్యః = వికృత మైన నేత్రములు గల, తాః రాక్షస్యః = ఆ రాక్షసస్త్రీలు, దేవ్యాః = సీతాదేవికి, అప్రియమ్ = అప్రియ మైన, తత్ = దానిని, శశంసుః = చెప్పిరి.

తా. అప్పుడు హనుమంతుని తోక దివరి భాగమును రాక్షసులు వెలిగించుచున్నప్పుడు, వికృత మైన నేత్రములు గలస్త్రీలు, అప్రియ మైన ఆ విషయమును సీతాదేవికి తెలిపిరి. 24

మూ. యస్త్వయా కృతసంవాదః సీతే లాన్రముఖః కపిః. 25
లాజ్ఞాలేన ప్రదీప్తేన స ఏష పరిణీయతే.

ప్ర. అ. సీతే = సీతా, యః = ఏ, లాన్రముఖః = ఎఱ్ఱని ముఖము గల, కపిః = వానరుడు, త్వయా = సీతో, కృతసంవాదః = చేయబడిన భాషణము కంవాదో, స ఏషః = ఆర్ది ఈ వానరుడు, ప్రదీప్తేన = ప్రజ్వలించబడిన, లాజ్ఞాలేన = తోకతో, పరిణీయతే = (వట్టణము చుట్టూ) త్రిప్పబడుచున్నాడు.

తా. సీతా, సీతో మాటలాడిన, ఎఱ్ఱని ముఖము గల వానరుణ్ణి, ఆతని తోకకు నిప్పు అందించి వట్టణముతో త్రిప్పుచున్నారు. 25

మూ. శుత్వా తద్వచనం క్రూరమార్మావహరణోపమమ్. 26
నైరేహీ శోకసంతప్తా హురాశనముపాగమత్.

ప్ర. అ. నైరేహీ = సీత, ఆత్మావహరణోపమమ్ = తనయొక్క అవహరణముతో సమాన మైన, క్రూరమ్ = క్రూర మైన, తత్ వచనమ్ = ఆ వచనమును, శుత్వా = విని, శోకసంతప్తా = శోకముచేత తపింపచేయబడిన రై, హురాశనమ్ = అగ్నిని, ఉపాగమత్ = ఉపాసించెను.

తా. తనను రావణుడు అవహరించి నప్పుడు ఎంత దుఃఖము కలిగెనో అంత దుఃఖమును కలిగించు క్రూర మైన ఆ మాట విని, సీత దుఃఖతప్తరా రై, అగ్నిని (జ్వలించేసి) ఉపాసించెను. 26

మూ. మల్లకారిముఖీ తస్య సా తదాసీన్మహాకపేః, 27
ఉపతస్థే విశాలాక్షీ ప్రయరా హవ్యవాహనమ్.

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, సా = ఆమె, మహాకపేః = హనుమంతుని యొక్క, మల్లకారిముఖీ = క్షేమమును ఆశంకించునది, ఆసీత్ = ఆయెను. విశాలాక్షీ = విశాలాక్షి యైన ఆ సీత, ప్రయరా = పరిశుద్ధ మైన మనస్సు కలదై, హవ్యవాహనమ్ = అగ్నిదేవుని, ఉపతస్థే = సేవించెను (ప్రార్థించెను).

తా. అప్పుడు, విశాలము లైన నేత్రములు గల ఆ సీత హనుమంతుని క్షేమమును కోరుచు, పరిశుద్ధ మైన చిత్తముతో అగ్నిదేవుని ప్రార్థించెను. 27

మూ. యద్యన్తి పరిశుక్రాషా యద్యన్తి చరితం తపః,
యది దాస్త్యేకఃత్వీత్యం శీతో భవ హనూమతః. 28

ప్ర. అ. పరిశుక్రాషా = తర్తయొక్క సేవ, అన్తి యది = ఉన్నట్లయితే, తపః = తపస్సు, చరితమ్ = చేయబడినదై, అన్తి యది = ఉన్నట్లయితే, ఏక వత్త్వీత్యమ్ = పాతివ్రత్యము, అన్తి చ యది = ఉన్నట్లయితే, త్యమ్ = నీవు, హనూమతః = హనుమంతునకు, శీతః = చల్లనివాడవు, భవ = అగుము.

తా. అగ్నిదేవా నేను పరిసేవ చేసినదాననే అయితే, నే నేరైన తపస్సు చేసి ఉన్నట్లయితే, నాకు పాతివ్రత్యమే ఉన్నట్లయితే, హనుమంతుని విషయ మున చల్లగా ఉండుము. 28

మూ. యది కించిదనుక్రోశ సస్య మయ్యన్తి దీమతః, 29
యది వా భాగ్యశేషో మే శీతో భవ హనూమతః.

ప్ర. అ. దీమతః = బుద్ధిమంతు లైన, తస్య = ఆ రామునకు, మయి = నాయందు, కించిత్ = కొంత మైనా, అనుక్రోశః = దయ, అన్తి యది = ఉన్నట్లయితే, మే = నాకు, భాగ్యశేషః = భాగ్యముయొక్క శేషము, యది వా = ఉన్నట్లయితే, హనూమతః = హనుమంతునకు, శీతః = చల్లనివాడవు, భవ = అగుము.

తా. అగ్నిదేవా : బుద్ధికారి యైన ఆ రామునకు నాపై ఏ కొంత మైనా దయ ఉన్నట్లయితే, నా భాగ్యము ఏ మైనా శేషింది ఉంటే హనుమంతునకు చల్లగా అగుము. 29

మూ. యది మాం వృత్తసంపన్నాం తత్సమాగమలాసామ్,
స విజానాతి దర్మాత్మా శీతో భవ హనూమతః.

ప్ర. అ. దర్మాత్మా=దర్మాత్ముడైన, సః=ఆ రాముడు, మామ్=నన్ను,
వృత్తసంపన్నామ్ = సర్వవృత్తముతో కూడినదానినిగానూ, తత్సమాగమలాసామ్=ఆతని సమాగమమునందు చాలా ఆసక్తి కలదానినిగానూ, విజానాతి యది
=ఎరిగి ఉన్నట్లయితే, హనూమతః=హనుమంతునకు, శీతః=చల్లనివాడవు,
భవ=ఆగుము.

తా. నేను వెదని సర్వవృత్తముతో ఆతనిని కలియుటకు చాల బెత్తుక్క
ముతో ఉన్నానని దర్మాత్ముడైన ఆ రాముడు అనుకొనుచున్నచో హనుమంతు
నకు చల్లగా ఆగుము. 30

మూ. యది మాం తారయేదాత్యః సుగ్రీవ! సత్యసంగరః, 31
అస్మాద్దుఃఖామ్యుసంరోదాప్చితో భవ హనూమతః.

ప్ర. అ. ఆత్యః=పూజ్యుడు, సత్యసంగరః = సత్య మైన ప్రతిజ్ఞ కల
వాడు అయిన, సుగ్రీవ! =సుగ్రీవుడు, అస్మాక్ = ఈ, దుఃఖామ్యుసంరోదాక్=
దుఃఖసముద్రమునుండి, మామ్=నన్ను, తారయేదాతీ = దాటింపగలవాడైతే,
హనూమతః=హనుమంతునకు, శీతః=చల్లనివాడవు, భవ=ఆగుము.

తా. పూజ్యుడు, సత్య మైన ప్రతిజ్ఞ కలవాడు అయిన సుగ్రీవుడు నన్ను
ఈ దుఃఖసముద్రమునుండి దాటించుట ఆరుగ నున్నచో హనుమంతునకు చల్లగా
ఉండుము.

వి. ఈ శ్లోకం ప్రాచ్యప్రతిలో లేదు. పై మూడు శ్లోకాలు సీతాదేవి తన
పారిశ్రత్యం పైనా, తన వచిత్రత్వాన్ని రాముడు గుర్తించుటపైనా ఒట్టు పెట్టి
హనుమంతుణ్ణి రక్షింపుమని అగ్నిదేవుని కోరుచున్నది. అట్టి సందర్భంలో సుగ్రీ
వుని మాట ఎత్తడం అంత సమంజసంగా లేదు కదా! ఐక్ష్మణుని మాట కూడా ఎత్త
లేదు కదా! ఏదో శకునం చూచే వాళ్ళు అనుకొనే మాట వలె ఉన్నది. ఈ శ్లోకం
లేకపోవడమే అచిరం. పై మూడు శ్లోకాలలో "శీతో భవ"కు బదులు "శీతో భవ"
అని ప్రాచ్యపాఠములో ఉన్నది. "శీవ!" అనడంలో అన్ని విధాలా హనుమంతు

నకు మంగళప్రదుర వగుము అను విస్తృతార్థం లభిస్తుంది. రాజోవు శ్లోకంలో కూడా 'శివం' అని ఉన్నది. 31

మూ. తతస్తీజ్ఞార్పిరవ్యగ్రః ప్రదక్షిణశిఖోఽనలః, 32
జ్ఞాం మృగకాటాఞ్ఞః శంసన్నివ శివం కపే.

ప్ర. అ. తతః=అటు పిమ్మట, అనలః=అగ్నిదేవుడు, మృగకాటాఞ్ఞః = లేడిపిల్ల కళ్ళ వంటకళ్ళు గల నీరకు, కపేః = హనుమంతునియొక్క, శివమ్ = శేనుమును, శంసన్నివ = చెప్పుచున్నారా అన్నట్లు, తీజ్ఞార్పిః = తీక్షణమైన జ్ఞాంలు కలవారై, ప్రదక్షిణశిఖః = ప్రదక్షిణ మైన శిఖలు కల వారై, అవ్యగ్రః = తొట్రుపాటు లేని వారై, జ్ఞాం = ప్రజ్వలించెను.

తా. అప్పుడు ఆ అగ్నిదేవుడు హనుమంతుడు శేనుముగా ఉన్నా తను విషయమును నీరకు చెప్పుచున్నారా అన్నట్లు తీక్షణమైన మంటలతో, తొట్రు పాటు లేకుండ, ప్రదక్షిణముగా ఉన్న (కుడి వైపునకు తిరుగుచున్న) జ్ఞాంలారాగ్రములతో, ప్రజ్వలించెను. 32

మూ. హనుమజ్జనకశ్చాపి పుద్గాసలయతోఽనిలః, 33
వచో స్యాస్థ్యకరో దేవ్యాః ప్రాలేయానిలశీతలః.

ప్ర. అ. హనుమజ్జనకః = హనుమంతుని తండ్రి యైన, అనిలః = వాయువు, పుద్గాసలయతః=పుచ్చముసం దున్న అగ్నితో కూడినవారై, దేవ్యాః = నీరకు, స్యాస్థ్యకరః = చిత్రస్యాస్థ్యమును కలిగించుచు, ప్రాలేయానిలశీతలః = మంచుగాలి వలె చల్ల నై, వచో = పీఠెను.

తా. హనుమంతుని తండ్రి యైన వాయుదేవుడు కూడ, తోకమీద నున్న అగ్నితో కూడినవారై, లేవి మనస్సు కడుటవడు సట్లు, చలిగాలి వలె చల్లగా పీఠెను.

వి. నీలాదేవి తన ఎదుట అగ్నిని ప్రజ్వలించదేని ప్రార్థించి సమయము అగ్ని ప్రదక్షిణజ్ఞాంలతో కుదసూచనము చేయుట యుక్తముగానే ఉన్నది. నీర దగ్గర వాయుదేవుడు కూడ చల్లగా వీలినాడు అని చెప్పినచో అది కూడా కుద.

సూరక మని అనుకొనవచ్చును. ఆ వాయువు హనుమంతుని తోకమీద ఉన్న అగ్నితో కలిసి ఉన్నాడు అని చెప్పుటలో అర్థి వాయువు సీత మనస్సుకు స్వాస్థ్యము ఎట్లు చేకూర్చగలడు? హనుమంతు వెక్కతో నగరవీధులలో ఉన్నాడు కదా? అందుచేతనే కాబోలు ఈ శ్లోకం ప్రాచ్యపాఠంలో లేదు. 33

మూ. దహ్యమానే చ లాఙ్గాలే చింతయామాస వానరః, 34
ప్రదీప్తోఽగ్నిరయం కస్మాన్న మాం దహతి సర్వతః.

ప్ర. అ. లాఙ్గాలే=తోక, దహ్యమానే=దహింపబడుచుండగా, వానరః=హనుమంతుడు, చింతయామాస=అలోచించెను. సర్వతః=అంతటా, ప్రదీప్తః=ప్రజ్వలించుచున్న, అయమ్ అగ్నిః=ఈ అగ్ని, మామ్=నన్ను, కస్మాత్=ఎందువలన, న దహతి=దహించుటలేదు.

తా. తన తోక దహింపబడుచుండుట చూచి హనుమంతు దిట్లు అనుకొనెను. అంతటా మంచుచున్న ఈ అగ్ని నన్ను ఎందువలన దహించుట లేదో? 34

మూ. దృశ్యలే చ మహాజ్వాలః కరోతి స చ మే రుజమ్,
శీరస్యేవ సంహతో లాఙ్గాలాగ్రే ప్రతిష్ఠితః.

ప్ర. అ. మహాజ్వాలః=గొప్ప జ్వాల కలదిగా, దృశ్యలే=చూడబడుచున్నది. మే=నాకు, రుజమ్=బాదను, స కరోతి చ=చేయుట లేదు. లాఙ్గాలాగ్రే=తోక చివర, శీరస్య=మంచుయొక్క, సంహతః=ముద్ద, ప్రతిష్ఠితః=వ=ఉంచబడి న ట్లున్నది. ('సంపాతః' అనుపాఠము కంటే 'సంహతః' అను ప్రాచ్యపాఠము బాగున్నది).

తా. ఈ అగ్ని పెద్ద జ్వాలంతో కనబడుచున్నది. కాని నాకు మాత్రము ఏమీ బాధ కలిగించుటలేదు. నా తోక చివర మంచుముద్ద పెట్టి నట్లు ఉన్నది.

మూ. అథవా తరిదం వ్యక్తం యద్వృష్టం ప్లవతా మయా, 35
రామప్రతాపాదాశ్చర్యం పర్యతః సరితాం పతో.

('పర్యతోరతిసంగమే' అను ప్రాచ్యపాఠం బాగున్నది).

ప్ర. అ. అథవా = లేదా, యత్ = ఏ కారణమువలన, ప్రవలా = ఎగుడు చున్న, మయా = నాచేత, రామవ్రణావాత్ = రామునియొక్క ప్రలావమువలన, వర్షతోదధిసంగమే = వర్షతముతోను, సముద్రముతోను కలియుటయందు, ఆశ్చర్యమ్ = ఆశ్చర్యము, దృష్టమ్ = చూడబడినదో, తత్ = అందువలన, ఇదమ్ = ఇది, వ్యక్తమ్ = స్పష్టమైనది.

రా. లేదా. నేను సముద్రంబునము చేయు సప్తకు, రాముని ప్రలావము వలన, మైనాకముతోను, తద్వారా సముద్రునితోను సంబంధము ఆశ్చర్యకరముగా ఏర్పడినది కదా : దానిని వట్టి దీని కారణము స్పష్టమగు చున్నది. 36

మూ. యది తావత్సముద్రస్య మైనాకస్య చ దీమతః, 37

రామార్థం సుద్రమస్తాదృక్కిమగ్నిర్న కరిష్యతి

ప్ర. ఆ. సముద్రస్య = సముద్రమునకు, దీమతః = బుద్ధిమంతుడైన, మైనాకస్య = మైనాకమునకు, రామార్థమ్ = రాముని నిమిత్తమై, రాదృక్ = అట్టి, సంత్రమః యది = (సాహాయ్యము చేయవలెనను) తొందర ఉన్నదో, అగ్నిః = అగ్ని, కిమ్ = ఎందువలన, స కరిష్యతి = చెయ్యడు :

రా. సముద్రుడూ, దీమంతుడైన మైనాకుడూ రామునికి సాహాయ్యము చేయవలెనని అంతగా తొందర చూపి సప్తకు అగ్నిదేవుడు మాత్రము అట్లు ఎందుకు చెయ్యడు : 37

మూ. నీలాయాశ్చాస్యశంస్థేన తేజసా రాఘవస్య న, 38
ఏతుశ్చ మమ సఖ్యేన స మాం దహతి పావకః.

ప్ర. ఆ. నీలాయా = నీలారేవియొక్క, ఆస్యశంస్థేన = రయచేత, రాఘవస్య = రామునియొక్క, తేజసా = తేజస్సుచేత, మమ ఏతుః = నా తండ్రియొక్క, సఖ్యేన = స్నేహముచేత, పావకః = అగ్ని, మామ్ = నన్ను, న దహతి = కాల్చుట లేదు.

రా. నాపై నీలారేవికి ఉన్న రయచేతను, రాముని తేజస్సు చేతను, నా తండ్రి యైన వాయుదేవునితో తన కున్న స్నేహముచేతను, అగ్నిదేవుడు నన్ను కాల్చుట లేదు. 38

మూ. ధూయః స చిన్తయామాస ముహూర్తం కపికుంజరః, 39
ఉత్పపాతాత వేగేన ననాద త మహాకపి.

ప్ర. ఆ. కపికుంజరః = వానర శ్రేష్ఠుడైన, సః మహాకపిః = ఆ హనుమంతుడు, ధూయః = మరల, చిన్తయామాస = ఆలోచించెను. ఆతః = ఆయి పిమ్మట, వేగేన = వేగముతో, ఉత్పపాత = ఎగిరెను. ననాద త = ర్వని చేసెను కూడ.

తా. వానరశ్రేష్ఠుడైన ఆ హనుమంతుడు మరల ఒక క్షణము ఆలోచించి, వేగముగా పైకి ఎగిరి, గర్జించెను. 39

మూ. పురద్వారం తతః శ్రీమాన్ శైలశృంగమివోన్నతమ్, 40
విద క్తరక్షఃసంబాధమాససాదానిరాత్మజః.

ప్ర. ఆ. తతః = ఆయి పిమ్మట, శ్రీమాన్ = అధిక మైన శోభ గల, అనిరాత్మజః = హనుమంతుడు, శైలశృంగమివ = పర్వతశిఖరము వలె, ఉన్న తమ్ = ఉన్నత మైనది, విద క్తరక్షఃసంబాధమ్ = దూరము లేయిరిగిన రాక్షసుల ఇరుకు (గుంపు) గందరింప, పురద్వారమ్ = పట్టణము ద్వారమును, ఆససాద = సమీపించెను.

తా. పిమ్మట శ్రీమంతుడైన ఆ హనుమంతుడు, పర్వతశిఖరము వలె ఉన్నత మై, రాక్షసుల గుంపులనుండి దూరముగా ఉన్న నగరద్వారము దగ్గరకు (మీదికి) వెళ్ళెను. 40

మూ. స ధూత్వా శైలసంకాశః క్షణేన పునరాత్మవాన్, 41
హ్రస్వతాం పరమాం ప్రాప్తో బన్ధనాన్యవళాతయత్.

ప్ర. ఆ. ఆత్మవాన్ = బుద్ధిమంతుడైన, సః = ఆ హనుమంతుడు, శైల సంకాశః = పర్వతముతో సమానుడు, ధూత్వా = అయి, క్షణేన = క్షణకాలముతో, హ్రస్వతామ్ = హ్రస్వత్వమును, ప్రాప్తః = పొందినవాడై, బన్ధనాని = బంధనములను, అవళాతయత్ = విడచెను.

తా. బుద్ధిశాలి యైన ఆతడు పర్వత మంత ఆకారము పెంచి, పడు క్షణములో చిన్న ఆకారము దార్చి బంధనములను విడల్చి వేసికొనెను. 41

మూ. విముక్తశ్చాతవప్రీమాన్ పునః పర్వతసన్నిధిః, 42
వీక్షమాణశ్చ దదృశే పరిఘం తోరణాశ్రితమ్.

ప్ర. అ. శ్రీమాన్=ప్రేమించు దైవ, ఆ హనుమంతుడు, విముక్తశ్చ=బంధములనుండి విముక్తుడై, పునః=మరల, పర్వతసన్నిధిః = పర్వతముతో సమానుడు, అతవత్=అయేను. వీక్షమాణశ్చ=చూచుచు, తోరణాశ్రితమ్=తోరణమును ఆశ్రయించి ఉన్న, పరిఘమ్=పరిఘను, దదృశే=చూచెను.

తా. హనుమంతు డా బంధనములు జారిపోగానే మరల పర్వత మంత శరీరము దరించి ఇటు అటు పరికించి, అక్కడ తోరణమునకు అమర్చబడిన పరిఘను చూచెను. 42

మూ. స తం గృహ్య మహాబాహుః కాలాయసపరిష్కృతమ్,
రక్షణస్తాన్ పునః సర్వాస్సూరయామాస మారుతిః.

ప్ర. అ. మహాబాహుః=గొప్ప బాహువులు గల, సః మారుతిః = ఆ హనుమంతుడు, కాలాయసపరిష్కృతమ్=ఇనుముతో పరిష్కరింపబడిన (దిగింపబడిన), తమ్=ఆ పరిఘను, పునః=మరల, గృహ్య = గ్రహించి, సర్వాన్=సమస్త మైన, తాన్ రక్షణః=ఆ రక్షకులను, సూరయామాస=చంపెను.

తా. మహాబాహు నైన ఆ హనుమంతుడు ఇనుముతో దిగించబడిన ఆ పరిఘను పుట్టి గ్రహించి, ఆ రక్షకుల నందరినీ చంపివేసెను. 43

మూ. స రాన్నిహత్వా రణచణ్డవిక్రమః
సమీక్షమాణః పునరేవ లక్ష్మామ్,
ప్రదీప్తలాంఘ్రి కృతార్పిమాలీ
ప్రకాశరాదిత్య ఇవార్పిమాలీ.

44

ఇర్యార్థే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సున్దరకాండే
త్రిపఞ్చాశః సర్గః

ప్ర. అ. రణచణ్డవిక్రమః=యుద్ధమునందు శీఘ్ర మైన వరాక్రమము గల, సః=ఆ హనుమంతుడు, తాన్=వాళ్ళను, నిహత్వా = చంపి, పునరేవ=

మరల, లక్ష్మమ్ = లంకను, సప్తీక్షమాణః = చూచుచు, ప్రదీప్తరాజ్ఞాలకృతార్చి
 మాలీ = మండుచున్న తోకచేత చేయబడిన జ్వాలల మాం కలవారై, అర్చి
 మాలీ = కిరణముల పంక్తి గల, అదిత్య ఇవ = సూర్యుడు వలె, ప్రకాశర =
 ప్రకాశించెను.

తా. యుద్ధములో రీప్ర మైన పరాక్రమమును ప్రదర్శించు అ హను
 మండుడు ఆ రాక్షసుల సందర్శి రంపి, మళ్ళీ లంక వైపే చూచుచు, మండు
 చున్న తోకచేత తన చుట్టూ అగ్ని జ్వాలల మాలలు విస్తరించుటచే, కిరణ
 పంక్తులతో కూడిన సూర్యుడు వలె ప్రకాశించెను.

"కాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
 సుందరకాండలో ఏఱదిమూడవ సర్గ నమానము.

అథ చతుఃపాశ్చాతః సర్గః

[లంకావహనము_రాక్షసుల విలాపములు]

మూ. వీక్షమాణ నతో లజ్కాం కపిః కృతమనోరథః, 1
వర్తమానసముత్సాహః కార్యశేషమచిన్తయత్.

ప్ర. అ. రథః = అటు పైన. కృతమనోరథః = పూర్తిచేయబడిన మనో
రథము గల, కపిః = హనుమంతుడు. లజ్కామ్ = లంకను, వీక్షమాణః = చూచు
చున్న వాడై, వర్తమానసముత్సాహః = వృద్ధిపొందుచున్న ఉత్సాహము కలవాడై,
కార్యశేషమ్ = మిగిలిన కార్యమును గూర్చి. అచిన్తయత్ = ఆలోచించెను.

తా. ఏమట్లు రథ మనోరథమును (కోరిన వనిని) పూర్తిచేసికొన్న
హనుమంతుడు లంకను చూచుచు, వృద్ధి పొందు చున్న ఉత్సాహముతో మిగిలిన
కార్యమును గూర్చి ఆలోచించెను.

మూ. కిం ను జల్పవశిష్టం మే క ర్తవ్యమిహ సాంప్రతమ్, 2
యదేషాం రక్షసాం భూయః సంతాపజననం భవేత్.

ప్ర. అ. యత్ = ఏది, ఏషామ్ = ఈ, రక్షసామ్ = రాక్షసులకు, భూయః
= మరల, సంతాపజననమ్ = సంతాపమును కలిగించేది, భవేత్ = అగునో, అర్థి,
కిం ను = ఏ, కర్తవ్యమ్ = కార్యము, మే = నాకు, ఇహ = ఇక్కడ, సాంప్రతమ్
= ఇప్పుడు, అవశిష్టమ్ = మిగిలినది.

తా. ఏ వని ఈ రాక్షసులకు ఇంకా సంతాపాన్ని కలిగించునో అర్థి, నేను
ఇక్కడ తేయవలసిన కార్యము, ఇప్పు డేమి మిగిలి ఉన్నది? 2

మూ. వనం రావత్ప్రమథితం ప్రకృష్టా రాక్షసా హతాః, 3
అలెకదేశః ధవితః శేషం దుర్దవినాశనమ్.

ప్ర. అ. వసమ్ = వసము, ప్రమథిరం తావత్ = నశింపజేయబడినది.
ప్రకృష్టాః = శ్రేష్ఠు లైన. రాక్షసాః = రాక్షసులు, హతాః = చంపబడినారు. బలై
కదేశః = నైస్యములో ఒక తాగము, కపిరః = నశింపజేయబడినది. దుర్గవినాశ
సమ్ = దుర్గమును నశింపజేయుట, కేషమ్ = మిగిలినది.

తా. వసమును విరిచినాను ఉత్తము లైన రాక్షసులను చంపినాను. నైస్య
ములో ఒక తాగము నశింపజేసినాను ఇంక దుర్గమును నశింపజేయుట మిగి
లినది.

మూ. దుర్గే వినాశితే కర్మ భవేత్సుఖపరిశ్రమమ్,
అప్యయత్నేన కార్యేఽస్మిన్ మమ స్యాత్సఫలః శ్రమః. 4

ప్ర. అ. దుర్గే = దుర్గము, వినాశితే = నశింపజేయబడిన రగుతుండగా,
కర్మ = కార్యము, సుఖపరిశ్రమమ్ = సుఖ మైన (అర్ప మైన) పరిశ్రమ గలిది,
భవేత్ = అగును. అస్మిన్ = ఈ, కార్యే = కార్యమునందు, అప్యయత్నేన = అర్ప
మైన ప్రయత్నముచేత, శ్రమః = శ్రమ, సఫలః = సఫలము, స్యాత్ = అగును.

తా. దుర్గమును కూడ నశింపజేసినచో తడువార చేయవలసిన పని. అనగా
రాముడు వచ్చి చేయవలసిన యుద్ధము, అర్పపరిశ్రమచేతనే సాధ్య మగును.
నేను అర్పప్రయత్నము చేసి ఈ పని పూర్తిచేసినచో ఇంతవరకూ చేసినది సఫల
మగును.

మూ. యో హ్యయం మమ లాఙ్ఘానే దీప్యతే హవ్యవాహనః,
అన్య సంతర్పణం న్యాయ్యం కర్తుమేలిర్గృహోత్తమైః. 5

ప్ర. అ. మమ = నాయొక్క, లాఙ్ఘానే = తోకమీద, యః = ఏ, అయమ్
హవ్యవాహనః = ఈ అగ్ని, దీప్యతే = ప్రజ్వలించుచున్నచో, అన్య = దీనికి,
ఏలిః = ఈ, గృహోత్తమైః = శ్రేష్ఠము లైన గృహములతో, సంతర్పణమ్ =
తృప్తిపరచుట, కర్తుమ్ = చేయుటకు, న్యాయ్యమ్ = న్యాయ మైనది.

తా. ఈ ఉత్తమగృహములతో, నా తోకమీద ఉన్న అగ్నికి సంతర్ప
ణము చేయుట న్యాయము.

మూ. తతః ప్రతప్తలాజ్ఞాం సవిద్యుర్దివ తోయదః,
భవనాగ్రేషు లజ్జాయా విచార మహాకపిః. 6

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, ప్రతప్తలాజ్ఞాం = కార్పణదీన తోక
గల, మహాకపిః = హనుమంతుడు, సవిద్యుత్ = మెరుపులతో కూడిన, తోయదః
జల = మేఘము వలె, లజ్జాయా = లంకయొక్క, భవనాగ్రేషు = భవనముల
పైబాగములందు, విచార = సంఠరించెను.

తా. ఆ హనుమంతుడు ప్రవృత్తిలంఘనము తోకతో, మెరుపుతో కూడిన
మేఘము వలె, లంకయందలి గృహముల పైబాగములమీద సంఠరించెను. 6

మూ. గృహార్థహం రాక్షసానాముద్యానాని చ వాసరః,
వీక్షమాణో హ్యసంప్రస్తః ప్రాసారాంశ్చ చచార సః. 7

ప్ర. అ. సః వాసరః = ఆ హనుమంతుడు, ఉద్యానాని ర = ఉద్యానము
లను, ప్రాసారాంశ్చ = ప్రాసారములను, వీక్షమాణః = చూచుచు, అసంప్రస్తః =
భయము లేనివాడై, రాక్షసానామ్ = రాక్షసులయొక్క, గృహత్ = ఒక గృహ
మునుండి, గృహమ్ = మరి యొక గృహమును, చచార = సంఠరించెను.

తా. హనుమంతుడు ఉద్యానములను, ప్రాసారములను చూచుచు, ఏ
మాత్రము భయపడక, రాక్షసుల ఒక గృహమునుండి మరి యొక గృహమునకు
సంఠరించెను. 7

మూ. అవస్థత్య మహావేగః ప్రహస్తస్య నివేశనమ్,
అగ్నిం తత్ర స నిక్షిప్య శ్వసనేన సమో బలిః. 8
తతోఽన్యచ్ఛృణ్వే వేళ్మ మహాపార్శ్వస్య వీర్యవాన్,
ముమోచ హనుమానగ్నిం కాలానలశోపమమ్. 9

ప్ర. అ. మహావేగః = గొప్ప వేగము కలవాడు, శ్వసనేన = వాయువుతో,
సమః = సమాను లైన, బలిః = బలముకలవాడు, వీర్యవాన్ = పరాక్రమముకల
వాడు అయిన, సః = హనుమంతుడు, ప్రహస్తస్య = ప్రహస్తునియొక్క, నివేశ
నమ్ = గృహమునుగూర్చి, అవస్థత్య = దిగి, తత్ర = దానిమీద, అగ్నిమ్ =
అగ్నిని, నిక్షిప్య = ఉంచి, తతః = దానిమీదనుంచి, అన్యత్ = మరి యొక, మహా

పార్శ్వస్య = మహాపార్శ్వనియొక్క, వేళ్ళ = గృహమును గూర్చి, పుష్పవే =
దుమికెను. హనుమాన్ = హనుమంతుడు, కాలానంతరేవమమ్ = ప్రళయకాలాగ్ని
శిఖ వంటి, అగ్నిమ్ = అగ్నిని, ముమోశ = దానిపై విడచెను.

తా. మహావేగవంతుడు, బలముతో నాయువుతో సమానుడు, పరాక్రమ
వంతుడు అయిన హనుమంతుడు ప్రహస్తుని గృహముపై దుమికి, దానిమీద
అగ్నిని ఉంచి, దానిపైనుంచి మహాపార్శ్వని గృహముమీదికి దుమికి, దానిమీద
ప్రళయకాలాగ్నిశిఖ వంటి అగ్నిని విడచెను. 8, 9

మూ. వజ్రదంష్ట్రస్య చ తదా పుష్పవే న మహాకపిః,
శుకస్య చ మహాతేజాః సారణస్య చ దీమతః. 10

ప్ర. అ. మహాతేజాః = గొప్ప తేజస్సు గల, సః మహాకపిః = ఆ హను
మంతుడు, తదా = అప్పుడు, వజ్రదంష్ట్రస్య చ = వజ్రదంష్ట్రనియొక్క, శుకస్య =
శుకునియొక్క, దీమతః = బుద్ధిమంతుడైన, సారణస్య చ = సారణనియొక్క
గృహమును గూర్చి, పుష్పవే = ఎగిరెను.

తా. మహాతేజాఃగారి యైన ఆ హనుమంతుడు అప్పుడు వరుసగా వజ్ర
దంష్ట్ర-శుక-సారణుల భవనముల మీదికి దుమికెను. 10

మూ. తదా చేన్ద్రజితో వేళ్ళ దదాహ హరియాథవః,
జమ్బుమాలేః సుమారేళ్ళ దదాహ దవనం తతః. 11

ప్ర. అ. హరియాథవః = హనుమంతుడు, తదా = మరియు, చేన్ద్రజితః
= ఇంద్రజిత్తుయొక్క, వేళ్ళ = గృహమును, దదాహ = తార్చెను. తతః =
అటు ఏమ్మట, జమ్బుమాలేః = జంబుమాలియొక్క, సుమారేళ్ళ = సుమారి
యొక్క, దవనమ్ = భవనమును, దదాహ = తార్చెను.

తా. హనుమంతుడు ఇంద్రజిత్తు గృహమును తార్చెను. పిరవ జంబుమాలి
నుమాలు గృహమును తార్చెను. 11

మూ. రశ్మి కేతోశ్చ తవనం నూర్జ్యత్రో నైతైవ చ,
హ్రస్వకర్ణస్య దంష్ట్రస్య రోమశస్య చ రక్షసః. 12
యుష్టోన్మత్తస్య మత్తస్య ర్వజగ్రీవస్య రక్షసః,

విద్యుత్తిహ్వస్య మోరస్య తథా హస్తముఖస్య చ. 13
 కిరాశస్య పిశాచస్య శోణిరాక్షస్య తైవ హి,
 కుమ్భకర్ణస్య భవనం మకరాక్షస్య తైవ హి 14
 యజ్ఞశత్రోశ్చ భవనం బ్రహ్మశత్రోస్తతైవ చ,
 సరాంతకస్య కుమ్భస్య నికుమ్భస్య దురాత్మనః. 15
 వర్ణయిత్వా మహాతేజా విభీషణగృహం వ్రతి,
 క్రమమాణః క్రమేత్తైవ దదాహ హరిపుష్టపః. 16

ప్ర. అ. మహాతేజాః=గొప్ప తేజస్సు గల, హరిపుష్టపః=హనుమంతుడు, క్రమేత్తైవ=క్రమముచేరనే, క్రమమాణః=తిరుగుచు, విభీషణగృహం వ్రతి = విభీషణుని గృహమును గూర్చి, వర్ణయిత్వా = విడిచి పెట్టి, రశ్మికేతోశ్చ = రశ్మి కేతువుయొక్క, భవనమ్ = భవనమును, తతైవ చ = మరియు, సూర్యశత్రోః = సూర్యశత్రువుయొక్క, హస్తకర్ణస్య = హస్తకర్ణునియొక్క, దంష్ట్రస్య = దంష్ట్రునియొక్క, రక్షసః = రాక్షసులైన, రోమశస్య = రోమశునియొక్క, యుద్ధోన్మత్తస్య = యుద్ధోన్మత్తునియొక్క, మత్తస్య = మత్తునియొక్క, రక్షసః = రాక్షసులైన, ధ్వజగ్రీవస్య = ధ్వజగ్రీవునియొక్క, మోరస్య = తయంకరులైన, విద్యుత్తిహ్వస్య = విద్యుత్తిహ్వస్యనియొక్క, తథా = మరియు, హస్తముఖస్య చ = హస్తముఖునియొక్క, కిరాశస్య = కిరాశునియొక్క, పిశాచస్య = పిశాచునియొక్క, శోణిరాక్షస్య తైవ హి = శోణిరాక్షసునియొక్క, కుమ్భకర్ణస్య = కుంభకర్ణునియొక్క, భవనమ్ = భవనమును, మకరాక్షస్య తైవ హి = మకరాక్షుని భవనమును, యజ్ఞశత్రోశ్చ భవనమ్ = యజ్ఞశత్రువుయొక్క భవనమును, తతైవ చ = మరియు, బ్రహ్మశత్రోః = బ్రహ్మశత్రువుయొక్క, సరాంతకస్య = సరాంతకునియొక్క, కుంభస్య = కుంభునియొక్క, దురాత్మనః = దురాత్ములైన, నికుమ్భస్య = నికుంభునియొక్క గృహమును కాల్చెను.

రా. మహాతేజాశాలి యైన హనుమంతుడు, విభీషణుని భవనము తప్ప, వరుసగా ఒక భవనము తరవాత మరొక భవనము మీరికి వెళ్లుచు, రశ్మికేతువు, సూర్యశత్రుడు, హస్తకర్ణుడు, దంష్ట్రుడు, రోమశుడు, యుద్ధోన్మత్తుడు, మత్తుడు, ధ్వజగ్రీవుడు, తయంకరులైన విద్యుత్తిహ్వస్య, హస్తముఖుడు, కిరాశుడు, పిశాచుడు, శోణిరాక్షుడు, కుంభకర్ణుడు, మకరాక్షుడు, యజ్ఞశత్రువు, బ్రహ్మశత్రువు.

సరాంశకుడు, కుంభుడు, దురాత్ము లైన నికుంభుడు అను రాక్షసుల భవనము
లను కార్చెను. 12-16

మూ. తేపు తేపు మహార్జేపు భవనేపు మహాయశా,
గృహేష్వర్థిమరామృద్ధిం దదాహ న మహాకపి. 17

ప్ర. అ. మహాయశా = గొప్ప కీర్తి గల, నా మహాకపి = ఆ హనుమం
తుడు, ఋద్ధిమరామ్ = ఐశ్వర్యవంతులయొక్క, మహార్జేపు = శ్రేష్ఠము లైన, తేపు
తేపు = ఆ యా, గృహేపు = గృహములయందు, ఋద్ధిమ్ = సంపదను, దదాహ
= కార్చివేసెను.

తా. గొప్ప కీర్తి గల ఆ హనుమంతుడు, దనికుల శ్రేష్ఠము లైన ఆ యా
గృహములలో ఉన్న సంపదను కార్చివేసెను. 17

మూ. సర్వేషాం సమత్రిక్రమ్య రాక్షసేన్ద్రస్య పీఠ్యవాన్,
అససాదాద లక్ష్మీవాన్ రావణస్య నివేశనమ్. 18

ప్ర. అ. పీఠ్యవాన్ = పరాక్రమవంతు లైన, లక్ష్మీవాన్ = శోభాయుక్తు
లైన హనుమంతుడు, సర్వేషామ్ = అందరియొక్క గృహములను, సమత్రిక్రమ్య
= రాది, అద = అటు పిమ్మట, రాక్షసేన్ద్రస్య = రాక్షసరా తైన రావణునియొక్క,
నివేశనమ్ = గృహమును, అససాద = సమీపించెను,

తా. పరాక్రమవంతుడు, శోభాశాలి అయిన హనుమంతుడు అందరి భవ
నములను రాది ఏదవ రావణుని గృహమును చేరెను. 18

మూ. తతస్తస్మిన్ గృహే ముఖ్యే నానారత్నవిభూషితే,
మేరుమందరసంకాశే సర్వమణ్ణశోభితే. 19
ప్రదీప్తమగ్నిమువృజ్య లాఙ్గాలాగ్రే ప్రతిష్ఠితమ్,
ననార హనుమాన్ వీరో యుగాంతరలతో యథా. 20

ప్ర. అ. తతః = అటు పైన, పీఠః = పీఠము లైన, హనుమాన్ = హనుమం
తుడు, నానారత్నవిభూషితే = అనేకవిధము లైన రత్నములతో అలంకరించ
బడిన, మేరుమందరసంకాశే = మేరువర్వతముతోను మందరవర్వతముతోను

సమాన మైన, తన్నిన్ = ఆ, ముఖ్యే = ముఖ్యమైన, గృహే = గృహమునందు, లాల్సాలాగ్రే = తన తోక చివర, ప్రతిష్ఠితమ్ = ఉన్న, ప్రదీప్తమ్ = మండుచున్న, అగ్నిమ్ = అగ్నిని, ఉత్సృజ్య = విడచి, యుగాంతజలతో యథా = ప్రయోకాల మేఘము వలె, సవాద = త్వని చేసెను.

రా. పిమ్మట, వీరు దైన హనుమంతుడు, అనేకవిధము లైన రత్నముల చేత అంకరింపబడినది, మేడుమందరవర్షరత్నములతో సమానమూ, సకలమంగళములతోను శోభించుచున్నదీ అయిన ఆ ప్రధానగృహమువీధి, తన తోక చివర నున్న అగ్నిని ఉంచి, ప్రయోకాలమేఘము వలె గడ్డించెను. 19, 20

మూ. శ్వసనేన చ సంయోగాదతివేగో మహాబలః.

కాలాగ్ని రివ జ్జ్వాల ప్రావర్తత హులాశనః. 21

ప్ర. ఆ. హులాశనః = అగ్ని, శ్వసనేన = వాయువుతో, సంయోగాత్ = సంయోగమువలన, అతివేగః = చాలా వేగము కలదై, మహాబలః = గొప్ప బలము కలదై, ప్రావర్తత = పెరిగెను. కాలాగ్ని రివ = ప్రయోకాలాగ్ని వలె, జ్జ్వాల = ప్రజ్వలించెను.

రా. వాయువు కూడ సహాయ మగుటచే ఆ అగ్ని మహాబలముతో, మహా వేగముతో, వృద్ధి పొంది, ప్రయోకాలాగ్ని వలె ప్రజ్వలించెను. 21

మూ. ప్రదీప్తమగ్నిం పవనస్తేషు వేశ్మస్వధారయత్,

అభూచ్ఛ్వసనసంయోగాదతివేగో హులాశనః. 22

ప్ర. ఆ. పవనః = వాయువు, ప్రదీప్తమ్ = ప్రజ్వలించుచున్న, అగ్నిమ్ = అగ్నిని, తేషు = ఆ, వేశ్మసు = గృహములవీధి, అధారయత్ = సంపరింప చేసెను, శ్వసనసంయోగాత్ = వాయువుతో సంయోగమువలన, హులాశనః = అగ్ని, అతివేగః = చాలా వేగము కలది, అభూత్ = అయెను.

రా. వాయువు, మండుచున్న అగ్నిని ఒక ఇంటినుండి మరొక ఇంటికి ప్రసరింపచేసెను. వాయువుతో సంయోగమువలన అగ్ని వేగము రాం పొచ్చెను.

మూ. తాని కాశ్చనజాలాని ముక్తామణిమయాని చ,

భవనాన్యవశీర్కన్త రత్నవన్తి మహాన్తి చ. 23

ప్ర. అ. కాద్యసజ్జాలాని = బంగారు కిటికీలు కలవి, ముత్రామణిమయాని
చ = ముత్యముల, మణుల వికార మైనవి. రత్నవన్తి = రత్నములు కలవి,
మహాన్తి చ = గొప్పవి అయిన, తాని భవనాని = ఆ భవనములు, అవశీర్యస్త =
బ్రద్ధలైపోయినవి.

తా. బంగారు కిటికీలతో కూడినవి, ముత్యములతోను మణులతోను రత్న
ములతోను నిండినవి, పెద్దవి అయిన ఆ భవనములు బ్రద్ధ లై పడిపోయినవి.

మూ. సంజజ్ఞే తుములః శబ్దో రాక్షసానాం ప్రదావరామ్,
స్వగృహస్య పరిత్రాజే భగ్నోత్సాహోర్ధితశ్రియామ్, 24
నూనమేషోఽగ్నిరాయాతః కపిరూపేణ హ ఇతి.

ప్ర. అ. స్వగృహస్య = తమ గృహములయొక్క. పరిత్రాజే = రక్షించుట
యందు (కొరకు) ప్రదావరామ్ = పరుగెత్తుచున్న వారు. భగ్నోత్సాహోర్ధితశ్రియామ్
= భగ్న మైన ఉత్సాహము. అరిక మైన సంపద కలవారు అయిన, రాక్షసానామ్
= రాక్షసులయొక్క. "హ" = అయ్యో! నూనమ్ = నిజముగా, ఏషః అగ్నిః =
ఈ అగ్ని, కపిరూపేణ = వానరరూపముతో, ఆయాతః = వచ్చినాడు, ఇతి = అని,
తుములః = వ్యాకుల మైన, శబ్దః = శబ్దము, సంజజ్ఞే = పుట్టెను.

తా. తమ భవనములను రక్షించుకొనుటకై ఇటు నటు పరుగెత్తుచు,
ఉత్సాహమును సంపదలను కోల్పోయిన రాక్షసులు, "అయ్యో! ఈ వానరుని
రూపములో అగ్నిదేవుడు వచ్చినాడు కదా!" అని దిగ్గరగా అకరుచుండిరి. 25

మూ. క్రన్తన్త్యః సహసా పేతుః స్తనందయరరాః శ్రీయః, 25
కాశ్చిరగ్నిపరీతేభ్యో హర్షేభ్యో ముక్తమూర్ధజాః.
వతన్త్యో రేణిరేఽబ్రేభ్యః సౌరామిన్య ఇవామృరాత్. 26

ప్ర. అ. కాశ్చిర = కొందరు, శ్రీయః = శ్రీలు, స్తనందయరరాః =
చందరి బిడ్డలను ఎత్తి కొన్నవారై, ముక్తమూర్ధజాః = విడిపోయిన తేళములు
కలవారై, క్రన్తన్త్యః = ఏర్పుచు, అగ్నిపరీతేభ్యః = అగ్నిదేవ యట్టుముట్టుబడిన,
హర్షేభ్యః = మేడలనుండి, సహసా = ప్రముఖముగా, పేతుః = పడిరి. అమృరాత్
= అకాశమునుండి, అబ్రేభ్యః = మేఘములనుండి, వతన్త్యః = వరుచున్న, సౌరా
మిన్యః ఇవ = మెరుపులు వలె, రేణిరే = ప్రకాశించిరి.

తా. కొందరు స్త్రీలు, అరచుచు, చందీ దిగ్ధంను చంకన బెట్టుకొని, జాట్లు విరజోసుకొని, నివృ చుట్టుముట్టిన మేడలపై నుండి క్రిందికి దుమికిరి. ఆ విరముగా వడుచున్నప్పుడు ఆ స్త్రీలు అకాశము పైనున్న మేనుముంనుంచి క్రిందికి వడుచున్న మెరుపుల వలె ప్రకాశించిరి. 25, 26

మూ. వజ్రవిద్రుమవై దూర్యముక్తారజతసంహతాన్,

విచిత్రాన్ భవనాద్ధాతూన్ స్యస్తమానాన్ దదర్శనః. 27

ప్ర. ఆ. సః = ఆ హనుమంతుడు, వజ్రవిద్రుమవై దూర్యముక్తారజత సంహతాన్ = వజ్రములతోను, పగడములతోను, వై దూర్యములతోను, ముత్యములతోను, వెండితోను కలిసిన, విచిత్రాన్ = విచిత్రవర్ణములు కల, భవనాన్ = గృహము(ల) నుండి, స్యస్తమానాన్ = స్రవించుచున్న, ధాతూన్ = రాతువులను (రంగులను), దదర్శనః = చూచెను.

తా. కాలిపోయిన భవనములనుండి వజ్ర-విద్రుమ-వై దూర్య-ముక్తార-జతములు కలిసిన విచిత్రరూపములు గల రాతువులు స్రవించుచుండగా ఆ హనుమంతుడు చూచెను. 27

మూ. నాగ్నిస్తృష్ఠతీ కాష్ఠానాం తృణానాం చ యథా తథా,

హనుమాన్ రాక్షసేస్త్రాణాం వధే కించిన్న తృష్ఠతీ. 28

న హనుమద్వ్యశస్త్రానాం రాక్షసానాం వసున్దరా.

ప్ర. ఆ. అగ్నిః = అగ్ని, కాష్ఠానామ్ = కజ్జలకు, తృణానామ్ = తృణములకు, యథా = ఎట్లు, న తృష్ఠతీ = తృప్తి చెందతో, తథా = అట్లే. హనుమాన్ = హనుమంతుడు, రాక్షసేస్త్రాణామ్ = రాక్షసులయొక్క, వధే = వరయందు, కించిత్ = కొంచెము కూడ, న తృష్ఠతీ = తృప్తి చెందలేదు. వసున్దరా = భూమి, హనుమద్వ్యశస్త్రానామ్ = హనుమంతునిదేత చంపబడిన, రాక్షసానామ్ = రాక్షసులకు, న = తృప్తిపడలేదు.

తా. అగ్నికి ఎన్ని కాష్ఠములు వేసినను, ఎంత తృణము వేసినను తృప్తి ఉండదు. అట్లే ఎంతమంది రాక్షసులను చంపినా హనుమంతునకు తృప్తి కలుగలేదు. హనుమంతుడు ఎంతమంది రాక్షసులను చంపి వధవేసినా భూమికి తృప్తి కలుగలేదు. 28

మూ. క్వచిత్కింకుకసంకాళాః క్వచిత్పాల్మలిసన్నితాః, 29
క్వచిత్కుక్కుమసంకాళాః శిఖా వహ్నేశ్చకాశితే.

ప్ర. ఆ. వహ్నేః = అగ్నియొక్క, శిఖాః = శిఖలు, క్వచిత్ = కొన్ని
చోట్ల, కింకుకసంకాళాః = మోరుగవువ్వుతో సమానములుగాను, క్వచిత్ = కొన్ని
చోట్ల, పాల్మలిసన్నితాః = బూరుగవువ్వుతో సమానములుగాను, క్వచిత్ = కొన్ని
చోట్ల, కుక్కుమసంకాళాః = కుంకుమపువ్వుతో సమానములు గాను, చకాశితే =
ప్రకాశించినవి.

తా. అగ్నిశిఖలు కొన్నిచోట్ల కింకుకపుష్పముల వలె, కొన్ని చోట్ల
బూరుగవువ్వుల వలె, కొన్ని చోట్ల కుంకుమపువ్వుల వలె వేరు వేరు రంగులతో
ప్రకాశించెను. 29

మూ. హనూమతా వేగవతా వానరేణ మహాత్మనా,
లంకాపురం ప్రదగ్ధం తద్రుద్రేణ త్రిపురం యథా. 30

ప్ర. ఆ. వేగవతా వానరేణ = వేగముగల వానరు డైన, మహాత్మనా =
మహాత్ము డైన, హనూమతా = హనుమంతునిచేత, తత్ = ఆ, లంకాపురమ్ =
లంకాపురము, దుద్రేణ = దుద్రునిచేత, త్రిపురం యథా = త్రిపురము వలె,
ప్రదగ్ధమ్ = కాల్చబడినది.

తా. వేగవంతు డైన వానరుడు, మహాత్ముడూ అయిన హనుమంతుడు,
ఆ లంకాపురమును, దుద్రుడు త్రిపురము కాల్చి నట్లు కాల్చివేసెను. 30

మూ. తతస్తు లంకాపురపర్వతాగ్రే
సముత్థితో భీమపరాక్రమోఽగ్నిః,
ప్రసార్య మాదావలయం ప్రదీప్తో
హనూమతా వేగవతా విస్ఫుష్టః. 31

ప్ర. ఆ. తతః = అటుపిమ్మట, వేగవతా = వేగము గల, హనూమతా
= హనుమంతునిచేత, విస్ఫుష్టః = విరవబడిన, భీమపరాక్రమః = భయంకర మైన
వరాక్రమము గల, అగ్నిః = అగ్ని, మాదావలయమ్ = శిఖర వలయమును,
ప్రసార్య = ప్రసరింప జేసి, ప్రదీప్తః = మండుచున్న దై, లంకాపురపర్వతాగ్రే
= లంకాపురమునందు, పర్వతాగ్రమునందు, సముత్థితః = లేచినది.

తా. వేగవంతుడైన హనుమంతుడు విడచిన, భయంకరమైన పరాక్రమము గల అగ్ని, శిఖావలయమును ప్రసరింపజేసి, ప్రజ్వలించుచు, లంకలోను, లంక ఉన్న పర్వతాగ్రముపైనను పైకి ఎగనెను. 31

మూ. యుగాంతకాలానంతరుల్యవేగః

సమాదుతోఽగ్నిర్వృద్ధే దివిస్సుక్,

విదూమరశ్మిర్భవనేమ సక్తః

రక్షఃశరీరాజ్యసమర్పితార్చిః.

32

ప్ర. అ. విదూమరశ్మిః = దూమము లేని మంటలు కలది, భవనేమ = గృహములందు, సక్తః = సంబంధించినది, రక్షఃశరీరాజ్యసమర్పితార్చిః = రాక్షసుల శరీరములనే ఆజ్యములేత కూర్చబడిన జ్వాలలు కలది అయిన, అగ్నిః = అగ్ని, సమాదుతః = వాయువుతో కూడిన దై, దివిస్సుక్ = ఆకాశమును స్పృశించుచు, యుగాంతకాలానంతరుల్యవేగః = యుగాంతమునందలి ప్రయోకాలాగ్నితో సమానమైన వేగము గల దై, వృద్ధే = వృద్ధి పొందెను.

తా. ఆ భవనములమీద వ్యాపించిన ఆ అగ్ని, వాయువు కూడ కలియుటచే యుగాంతమునందు ప్రయోకాలాగ్ని వలె మహావేగముతో, ఆకాశము నంటుచు వృద్ధి పొందెను. దూమము లేని మంటలు వెలచెగెను. రాక్షసుల శరీరములనే ఆజ్యములేత ఆ అగ్నిజ్వాలలు పెరిగెను. 32

మూ. అదిత్యకోదీసదృశః సుతేజా,

లజ్జాం సమస్తాం పరివార్య రిష్టన్,

శతైరనేతైరళనిప్రరూదై

ర్పిన్తన్నివాణాం ప్రబలౌ మహాగ్నిః.

33

ప్ర. అ. అదిత్యకోదీసదృశః = కోటి సూర్యులతో సమానము, సుతేజాః = మంచి తేజస్సు గలది, సమస్తామ్ = సమస్తమైన, లజ్జామ్ = లంకను, పరివార్య = చుట్టి, రిష్టన్ = ఉన్న, మహాగ్నిః = గొప్ప అగ్ని, అనేతైః = అనేకములైన, అళనిప్రరూదై = పిడుగు వలె అత్యధికమైన, శతైః = ధ్వను

ంతో, ఆత్మ = బ్రహ్మాండమును. నిష్ఠస్థివ = బేరించుచున్నది వలె, ప్రబల = ప్రకాశించెను.

తా. కోరి సూర్యులతో సమాన మైన తేజస్సుతో లంక సంతను దుట్టి ఉన్న ఆ మహాగ్ని, ఏకుగురి వంటి అనేకవిధము లైన వ్యనులతో బ్రహ్మాండమును బ్రద్యలుకొట్టుచున్నట్లు ఉండెను. 33

మూ. తత్రామృరాదగ్నిరతిప్రవృద్ధో
రూక్షప్రథః కింశుకపుష్పచూడః,
నిర్వాణధూమాకులరాజయశ్చ
సిలోర్పలాభాః ప్రచకాశిరేఽత్రాః.

34

ప్ర. ఆ తత్ర = ఆక్కడ, రూక్షప్రథః = తీవ్ర మైన కాంతి గల, కింశుక పుష్పచూడః = కింశుకపుష్పము వంటి అగ్రదాగము గల, అగ్నిః = అగ్ని, అంబరాత్ = ఆకాశమువరకు, అతిప్రవృద్ధః = మిక్కిలి పెరిగినది. అత్రాః = మేఘములు, నిర్వాణధూమాకుల రాజయః = అగ్ని అరిపోవుటచే బయలుదేరిన ధూమముచేత వ్యాకులము లైన పంక్తులు కలవై, సిలోర్పలాభాః = నల్ల కలువల కాంతి వంటి కాంతి గలవై, ప్రచకాశిరే = ప్రకాశించినవి.

తా. ఆక్కడ, అగ్ని తీవ్ర మైన కాంతితో, కింశుకపుష్పముల వంటి అగ్రదాగములతో ఆకాశమువరకు వ్యాపించెను. మేఘములు, ఆక్కడక్కడ అరిపోయిన అగ్నినుండి బయలుదేరిన ధూమముచేత కప్పబడుటచే నల్లకలువల వలె ప్రకాశించెను. 34

మూ. వప్రతే మహేన్ద్రస్త్రివిశేష్యకో వా
సాక్షాద్యమో వా వరుణోఽనితో వా,
రుద్రోగ్నిరర్కో దనదశ్చ సోమో
న వానరోఽయం స్వయమేవ కాలః.

35

(36, 37, 38 శ్లోకాలకు 39 వ శ్లోకములోని "రక్షోగణాః ఆత్మేవమే హిమః" అనేదానితో అన్వయము.)

ప్ర. ఆ. అయమ్ = ఇతడు, వానరః = వానరుడు, స = కాడు, వక్త్రీ = వక్త్రులారి యైన, త్రిదశేశ్వరః = దేవతావ్రతు వైన, మహేంద్రః = మహేంద్రుడు కాని, సాక్షాత్ = సాక్షాత్తు, యమో వా = యముడు గాని, వరుణః = వరుణుడు గాని, ఆనిలో వా = వాయువు గాని, రుద్రః = రుద్రుడు గాని, అగ్నిః = అగ్ని గాని, అర్కః = సూర్యుడు గాని, భనరశ్చ = కుబేరుడు గాని, సోమః = సోముడు గాని, స్యయమ్ = స్యయముగా, కాంః ఏవ వా = కాంపురుషుడో గాని (అయి ఉండును అని రాక్షసులు పలికిరి.)

తా. ఇతడు వానరుడు కాడు; వక్త్రాయుధము దరించేవాడు, దేవతావ్రతులూ అయిన మహేంద్రుడు గాని, కుబేరుడు కాని, సాక్షాత్తు యముడు కాని, రుద్రుడు కాని, సూర్యుడు కాని, చంద్రుడు కాని, సాక్షాత్తు కాంపురుషుడు కాని అయి ఉండవలెను అని రాక్షసులు అనుకొనిరి. ౩5

మూ. కిం బ్రహ్మణః సర్వపితామహస్య
సర్వస్య చాతుశ్చతురాసనస్య.
ఇహోగతో వానరరూపధారి
రక్షోపసంహారకరః ప్రతాపః.

86

ప్ర. ఆ. సర్వపితామహస్య = సకలలోకములకు పితామహుడు, సర్వస్య = అందరికి, చాతుః = పోషకుడు, చతురాసనస్య = నాలుగు ముఖములు కలవాడు అయిన, బ్రహ్మణః = బ్రహ్మదేవునియొక్క, రక్షోపసంహారకరః = రాక్షసులను నశింపజేసే, ప్రతాపః = ప్రతాపము, వానరరూపధారి = వానరరూపమును దరించినదై, ఇహో = ఇక్కడికి, ఉపయాతః కిమ్ = వచ్చినదా ?

తా. సకలలోకాలకీ పితామహుడు, సకలజగతులను పోషించేవాడు, నాలుగు ముఖములు కలవాడు అయిన బ్రహ్మదేవుని ప్రకోపము, రాక్షససంహారము చేయుటకై వానరరూపము దరించి వచ్చినదా ? ౩6

మూ. కిం వైష్ణవం వా కపిరూపమేత్య
రక్షోపినాకాయ పరం సుతేజః,
అనన్తమవ్యక్తమచిన్త్యమేకం
స్వమాయయా సాంప్రత మాగతం వా.

87

ప్ర. అ. అనన్తమ్ = అంతము లేనిది, అవ్యక్తమ్ = ఇంద్రియములకు గోచరించనిది, అచిన్త్యమ్ = ఊహింప శక్యము కానిది, ఏకమ్ = సాటి లేన ఒకటి లేనిది, అయిన, తైష్ఠవమ్ = విష్ణు సంబంధ మైన, పరమ్ = శ్రేష్ఠమైన, సుతేజః = గొప్ప తేజస్సు, సాంప్రతమ్ = ఇప్పుడు, రక్షోవిహాయ = రాక్షసుల నాశముకొరకు, స్యమాయయా = తన మాయచేత, కపిరూపమ్ = వానరరూపమును, ఏత్య = పొంది, ఆగతం కిం వా = వచ్చినదా ?

తా. అనంతము, ఇంద్రియములకు గోచరించనిది, ఊహింప శక్యము కానిది, ఏతైకము అత్యుత్తమము అయిన విష్ణుతేజస్సు, తన మాయచే వానర రూపము దర్శించి, ఇప్పుడు రాక్షసులను నశింపజేయుటకు వచ్చినదా ?

మూ. ఇత్యేవమూచుర్బహవో విశిష్టా

రక్షోగణాన్తత్ర సమేత్య సర్వే,

సప్రాణీసంఘాం సగృహం సవృక్షాం

దగ్ధాం పురీం తాం సహసా సమీక్ష్య.

38

ప్ర. అ. సప్రాణీసంఘమ్ = ప్రాణుల సంఘములతో కూడినది, సగృహమ్ = గృహములతో కూడినది, సవృక్షమ్ = వృక్షములతో కూడినది అయిన, తాం పురీమ్ = ఆ నగరమును, సహసా = శ్రీఘ్రముగా, దగ్ధమ్ = కాలపరిమితముగా, సమీక్ష్య = చూచి, రహవః = అనేకులు, విశిష్టాః = ఉత్తములు అయిన, సర్వే = సమస్తమైన, రక్షోగణాః = రాక్షసగణములు, తత్ర = అక్కడ, సమేత్య = కలిసి, ఇత్యేవమ్ = ఇట్లు, ఊచుః = పలికిరి.

తా. ప్రాణీసంఘములు, గృహములు, వృక్షములు వీటి అన్నింటితో సహా అలంకారము శ్రీఘ్రముగా కాలిపోవుటను చూచి అక్కడ అనేకరాక్షసులు, గుంపులుగా చేరి, ఈ విధముగా పలికిరి.

38

మూ. తతస్తు లజ్జా సహసా ప్రదగ్ధా

సరాక్షసా సాశ్వరథా సనాగా,

సపక్షీసంఘా సమృగా సవృక్షా

దురోద దీనా తుములం సశబ్దమ్.

39

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, సరాక్షసా = రాక్షసులతో కూడినది, సాక్ష్యరథా = అక్షయములతోను రథములతోను కూడినది, సనాగా = ఏనుగులతో కూడినది, సవక్షిసంఘా = వక్షిసముదాయములతో కూడినది, సమృగా = మృగములతో కూడినది, సవృజా = వృక్షములతో కూడినది అయిన, లంకా = లంక, సహసా = వెంటనే, ప్రరగ్ధా = కార్పబడిన దై, దీనా = దీని మై, తుముంఘ = వ్యాకులముగా, శబ్దమ్ = శబ్దముతో కూడి నట్లుగా, తురోర = ఏదైనను.

తా. రాక్షసులు, అక్షయములు, రథములు, గజములు, వక్షిసముదాయములు, మృగములు, వృక్షములు—వీరి అన్నింటితో సహా శీఘ్రముగా కార్పివేయబడిన లంకానగరము, దైన్యముతో, వ్యాకులదృశ్యములతో ఏదైనను. 39

మూ. హా రాత హా పుత్రక కాంత మిత్ర
హా జీవితం భోగయుతం సుపుణ్యమ్,
రక్షోభిరేవం బహుదా బ్రువద్ధిః
శబ్దః కృతో హేరరవః సురీమః.

40

ప్ర. అ. హా రాత = అయ్యో! తండ్రి! హా పుత్రక = అయ్యో! కుమారా! కాంత = అయ్యో! ప్రేయడా! మిత్ర = అయ్యో! మిత్రుడా! భోగయుతమ్ = భోగములతో కూడిన, సుపుణ్యమ్ = చాల పుణ్య మైన, హా జీవితమ్ = అయ్యో! జీవితమా! ఏవమ్ = ఇట్లు, బహుదా = అనేకవిధములుగా, బ్రువద్ధిః = వలుకుతున్న, రక్షోభిః = రాక్షసులచేత, హేరరవః = హేర మైన ర్వని గం, సురీమః = చాల భయంకర మైన, శబ్దః = శబ్దము, కృతః = చేయబడినది.

తా. అయ్యో! తండ్రి! అయ్యో! కుమారా! అయ్యో! ప్రేయడా! అయ్యో! మిత్రుడా! అయ్యో! సకలభోగపూర్ణ మైన ఓ పుణ్యజీవనమా! అని విరివించుచు రాక్షసులు, హేర మైన ర్వని గం, భయంకర మైన శబ్దమును చేసిరి. 40

మూ. హురాశనజ్వాలసమావృతా సా
హతప్రవీరా పరివృత్తయోధా,
హనూమతః క్రోధబలాలిదూరా
బధూవ కాసోపహతేవ లంకా.

41

ప్ర. ఆ. హులాశసజ్ఞాంసమావృతా అగ్నిజ్ఞాంసంరేత కవృణదీనదీ,
హతప్రవీరా = చంపబడిన ఉత్తమవీరులు కంటి, పరివృత్తయోరా = తిరిగిపోయిన
యోధులు కంటి. హనూమతః = హనుమంతునియొక్క, క్రోధబలాభిభూతా = కోప
బలముచేత వధాజిత మైనది అయిన, సా లజ్జా = ఆ లంక, కాపోపహరేవ =
కావముచేత కొట్టబడినది వలె, బధూప = ఆయెను.

తా. హనుమంతుని కోపబలము ఆక్రమించగా, ఆ లంక అగ్నిజ్ఞాంసలు
చుట్టముట్టగా, మహావీరు లందరు మరణించి, యోధులు తిరిగిపోయి, ఎవ్వరో
మహాపురుషుని కావము తగిలినది వలె ఉండెను. 41

మూ. స సంక్రమత్ర స్తవిషణ్ణరాక్షసాం
సముజ్జ్వలజ్ఞాంసహులాశనాజ్జీరామ్,
దదర్శ లజ్జాం హనుమాన్ మహామనాః
స్వయంతుకోపోపహతామివావనిమ్. 42

ప్ర. ఆ. మహామనాః = గొప్ప మనస్సు గల, హనుమాన్ = హనుమం
తుడు, ససంక్రమత్ర స్తవిషణ్ణరాక్షసామ్ = తొందరతో కూడిన భయపడిన రాక్ష
సులు కంటి, సముజ్జ్వలజ్ఞాంసహులాశనాజ్జీరామ్ = ప్రకాశించుచున్న జ్ఞాంసలు
గల అగ్ని చేత దిహిత మైనది (తో కూడినది) అయిన, లజ్జామ్ = లంకను,
స్వయంతుకోపోపహతామ్ = బ్రహ్మయొక్క కోపముచేత కొట్టబడిన, ఆవనిమ్
ఇవ = భూమి వలె ఉన్న, లజ్జామ్ = లంకను, దదర్శ = చూడెను.

తా. అప్పు డా లంకలోని రాక్షసు లందరూ కంఠాదుతో భయపడుచుం
డిరి. పైకి ఎగురుచున్న జ్ఞాంసలతో ఆ అగ్ని ఆంతటా వ్యాపించెను. ఈ విధ
ముగ ఆ పురము బ్రహ్మకోపముచేత పాడుపడు నట్లు భయపడిన భూమి వలె
ఉండెను. అట్టి లంకను గొప్ప మనస్సు గల హనుమంతుడు చూడెను. 42

మూ. భక్త్యా వసం పాదపరత్నసంకులం
హర్వా తు రక్షాంసి మహా ని సంయుగే,
రగ్ధ్యా పురీం లాం గృహరత్నమాలినీమ్
తస్మా హనూమాన్ పవనాత్మజః కపిః. 43

ప్ర. అ. వనవాత్సలః కపిః = వాయుపుత్రుడైన వానరుడైన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, పాదవరత్నసంకులమ్ = శ్రేష్ఠములైన వృక్షములతో నిండి యున్న, వనమ్ = ఉద్యానమును, రత్నాశ్రయః = విరుగకొట్టి, సంయుగే = యుద్ధమునందు, మహాని = గొప్ప, రక్షాని = రాక్షసులను, హత్యా = చంపి, గృహరత్నమాలినీమ్ = గృహశ్రేష్ఠముల పంతులు గల, రాం పురీమ్ = ఆ పట్టణమును, దగ్ధ్యా = కాల్చి, తస్మై = నింది ఉంటెను.

తా. వాయునందనుడైన హనుమంతుడు శ్రేష్ఠములైన వృక్షములతో నిండిన వనమును విరుగకొట్టి, యుద్ధములో గొప్ప గొప్ప రాక్షసులను సంహరించి, శ్రేష్ఠములైన గృహముల పంతులతో ఒప్పాడుచున్న ఆ నగరమును కాల్చి, నిలిచి ఉంటెను.

43

మూ. త్రికూటశృంగాగ్రతలే విచిత్రే
ప్రతిష్ఠితో వానరరాజసింహః,
ప్రదీప్తలాలజ్ఞాకృతార్చిమాలీ
వ్యరాజరాదిత్య ఇవాంశుమాలీ.

44

ప్ర. అ. విచిత్రే = విచిత్ర మైన, త్రికూటశృంగాగ్రతలే = త్రికూటపర్వత శిఖరాగ్రముమీద, ప్రతిష్ఠితః = నిలచిఉన్న, ప్రదీప్తలాలజ్ఞాకృతార్చిమాలీ = ప్రజ్వలించుచున్న తోకచేత ఏర్పడుచుండిన జ్వాలల మాలలు గల, వానరరాజసింహః = శ్రేష్ఠుడైన ఆ వానరనాయకుడు, అంశుమాలీ = కిరణముల వంత్రి గల, అదిత్యః ఇవ = సూర్యుడు వలె, వ్యరాజత = ప్రకాశించెను.

తా. ప్రజ్వలించుచున్న తోకచేత జ్వాలల మాల ఏర్పడిన ఆ హనుమంతుడు, విచిత్ర మైన ఆ త్రికూటపర్వతశిఖరాగ్రమునందు, కిరణముల మాలలతో కూడిన సూర్యుడు వలె ప్రకాశించెను.

44

మూ. స రాక్షసాంస్త్రాన్ సుఖహాంకృ హర్యా
వనం చ రత్నాశ్రయః పహపాదపం తత్,
విస్మయ రక్షోదవనేషు చాగ్నిం
జగామ రామం మనసా మహర్మా.

45

ప్ర. అ. మహాత్మా = మహాత్ము డైన, నః = హనుమంతుడు, సుఖవహన్ = రాం అధికసంఖ్యలో ఉన్న, తాన్ రాక్షసాన్ = ఆ రాక్షసులను. హత్యా = చంపి, అహపాదవమ్ = అనేకవృక్షములు గల, తత్ వనం చ = ఆ వనమును కూడ. భక్త్యా = విరిచి, రక్షోభవనేషు = రాక్షసగృహములపై, అగ్నిమ్ = అగ్నిని, విస్ఫుల్జ = విడిచి, మనసా = మనస్సుతో, రామమ్ = రాముని గూర్చి, అగామ = వెళ్లెను.

తా. మహాత్ము డైన ఆ హనుమంతుడు అనేకరాక్షసులను చంపి, ఎన్నో వృక్షములలో నిండిన ఆ ఉద్యానమును భగ్నము చేసి, రాక్షసుల గృహముల మీద అగ్నిని ఉంచి, మనస్సుతో రామునివద్దకు వెళ్లెను. 45

మూ. తతస్తు తం వానరపీఠముఖ్యం
మహాబలం మాదురతుల్యవేగమ్,
మహామతిం వాయుసుతం వరిష్ఠమ్
వ్రతుష్టపురేవగణాశ్చ సర్వే.

46

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, వానరపీఠముఖ్యమ్ = వానరపీఠులలో ముఖ్యుడు, మహాబలమ్ = గొప్ప బలము గలవాడు, మాదురతుల్యవేగమ్ = వాయువుతో సమాన మైన వేగము గలవాడు, మహామతిమ్ = గొప్ప బుద్ధి గలవాడు, వరిష్ఠమ్ = శ్రేష్ఠుడు అయిన, తం వాయుసుతమ్ = ఆ హనుమంతుని, సర్వే = సమస్త మైన, భేవగణా = భేవలాగములు, వ్రతుష్టపుః = స్తుతించినవి.

తా. అప్పుడు, వానరపీఠులలో ముఖ్యుడు, గొప్ప బలము గలవాడు, వాయువుతో సమాన మైన వేగము గలవాడు, గొప్ప బుద్ధిమంతుడు, శ్రేష్ఠుడు అయిన ఆ హనుమంతుని భేవత లందరు స్తుతించిరి. 46

మూ. భక్త్యా వనం మహారేణా హర్వా రక్షాంసి సంయుగే,
దగ్ధ్యా లక్ష్మీపురీం రమ్యాం రరాజ స మహాకపిః. 47

ప్ర. అ. మహారేణా = గొప్ప రేణువు గల, మహాకపిః = హనుమంతుడు, వనమ్ = వనమును, భక్త్యా = విరిచి, సంయుగే = యుద్ధమునందు, రక్షాంసి = రాక్షసులను, హర్వా = చంపి, రమ్యామ్ = సుందర మైన, లక్ష్మీపురీమ్ = లంకా పట్టణమును, దగ్ధ్యా = కాల్చి, రరాజ = ప్రకాశించెను.

తా. గొప్ప తేజస్సు గల హనుమంతుడు వనమును విరచి, యుద్ధములో రాక్షసులను చంపి, సుందర మైన లంకావట్టణమును కార్చి, ప్రకాశించెను 47

మూ. తత్ర దేవాః సగన్ధర్వాః సిద్ధాశ్చ పరమర్షయః.

దృష్ట్వా లంకాం ప్రదగ్ధాంతాం విస్మయం పరమం గతాః.

ప్ర. అ. తత్ర=అక్కడ. సగన్ధర్వాః=గంధర్వులతో కూడిన, దేవాః=దేవతలు, సిద్ధాశ్చ=సిద్ధులు, పరమర్షయః=గొప్ప ఋషులు, దగ్ధామ్=కార్చిరిడిన, తాం లంకాం పురీమ్=ఆ లంకావట్టణమును, దృష్ట్వా=చూచి, పరమమ్=గొప్ప, విస్మయమ్=ఆశ్చర్యమును, గతాః=పోయినారు.

తా. అక్కడ ఆ లంకావట్టణము కార్చివేయబడగా చూచి, దేవతలు, గంధర్వులు, సిద్ధులు, గొప్ప ఋషులు చా=ఆశ్చర్యము చెందరి. 48

మూ. తం దృష్ట్వా వానరశ్రేష్ఠం హనుమంతం మహాకపిమ్,

కాలాగ్నిరితి సంచిన్త్య సర్వభూతాని తత్రసుః 49

ప్ర. అ. వానరశ్రేష్ఠమ్ = వానరులలో శ్రేష్ఠుడు, మహాకపిమ్ = గొప్ప వానరుడు అయిన, తం హనుమంతమ్ = ఆ హనుమంతుని, దృష్ట్వా = చూచి, కాలాగ్నిరితి = కాలాగ్ని అని, సంచిన్త్య = తాచించి, సర్వభూతాని = సకల ప్రాణులు కూడ, తత్రసుః = భయపడినవి.

తా. వానరశ్రేష్ఠుడైన ఆ హనుమంతుని చూచి, సకలభూతములు కూడ, అతడు సాక్షాత్తు కాలాగ్నియే అని తాచించి భయపడినవి. 49

మూ. దేవాశ్చ సర్వే మునిపుష్పవాశ్చ

గన్ధర్వవిద్యారరనాగయజ్ఞాః,

భూతాని సర్వాణి మహాన్తి తత్ర

జగ్ముః పరాం ప్రీతి మతుర్మధూపామ్.

50

ఇత్యాదీ శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సున్దరకాండే

చతుః పఞ్చాశః సర్గాః.

ప్ర. అ. తత్ర=అక్కడ, సర్వే = సమస్త మైన, దేవాశ్చ = దేవతలు,

మనిష్యులవాక్య = మనిష్యులు, గన్ధర్వవిద్యారరనాగయజ్ఞః = గంధర్వులు,
విద్యారరులు, నాగులు, యక్షులు, మహాని = గొప్ప వైన, సర్వాణి = సమస్త మైన,
కూలాని = ప్రాణులు, అతుల్యకూపాఘ్ = సాటి లేని, పరాఘ్ = గొప్ప, ప్రీతిఘ్ =
సంతోషమును, అగ్మః = పొందిరి.

రా. హనుమంతుడు చేసిన ఆ లంకాదహనము తూచి దేవతలు, మనులు,
గంధర్వులు, విద్యారరులు, నాగులు, యక్షులు, సమస్త మైన గొప్ప ప్రాణులు
సాటి లేని గొప్ప సంతోషము పొందిరి.

50

"దాదానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
సుందరశాండలో ఏదినిర్ణయ సర్గ సమాప్తము.

అథ పంచపంచాక్షర సర్గః

[నేత కూడ లగ్నిదే దహింపబడిన దేమో అని హనుమంతుడు భయపడుట, ఆ భయము నివృత్తియగుట]

మూ. సందీప్యమానాం విత్రస్తాం త్రస్తరక్షోగణాః పురీమ్,
ఆవేక్ష్య హనుమాన్ లజ్జాం చిన్తయామాస వాసరః. 1

ప్ర. అ. వాసరః = వాసరులైన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, సందీప్యమానామ్ = మండింపబడుచున్నది, విత్రస్తామ్ = భయపడినది, త్రస్తరక్షోగణామ్ = భయపడిన రాక్షసగణము కంది ఆయిన, లజ్జాం పురీమ్ = లంకానగరమును, ఆవేక్ష్య = చూచి, చిన్తయామాస = ఆలోచించెను.

తా. దహింపబడుచున్న దై, భయపడినది. భయక్రాంతులైన రాక్షసగణములు కంది ఆయిన ఆ లంకాపురమును చూచి హనుమంతుడు ఇట్లు ఆలోచించెను.

మూ. తస్యోసీర్షుమహంస్తాసః కుల్పా చాత్మన్యజాయత,
లజ్జాం ప్రదహతా కర్మ కింస్వీత్ కృతమిదం మయా.

ప్ర. అ. తస్య = ఆతనికి, సుమహన్ = చాల గొప్పలైన, త్రాసః = భయము, అభూత్ = ఆయెను. ఆత్మని = తనయందు, కుల్పా చ = నింద కూడ, అజాయత = కలిగెను. లజ్జామ్ = లంకను, ప్రదహతా = కాల్చుచున్న, మయా = నారేత, ఇదమ్ = ఈ, కింస్వీత్ = ఏ, కర్మ = పని, కృతమ్ = చేయబడినది.

తా. అప్పుడు హనుమంతునకు చాల భయము కలిగెను. తన నిషయమున నిందాబుద్ధి కూడ కలిగెను. లంకను కాల్చినేయుచు నేనెంత పని చేసితిని?

మూ. దన్యాస్తే పురుషశ్రేష్ఠా యే బుద్ధ్యా కోపముర్జితమ్,
నిరున్దన్తి మహాత్మానో దీప్తమగ్నిమివామ్బుసా. 2

ప్ర. అ. ఉర్ధ్వమ్ = బయలుదేరిన, కోపమ్ = కోపమును, బుద్ధ్యా = బుద్ధి
చేత, రీప్తమ్ = ప్రవృత్తియందును, అగ్నిమ్ = అగ్నిని, అమృతా ఇవ = ఉదకము
చేత వలె, యే = ఎవరైతే, నిరున్దన్తి = అడ్డగించుకొందులో, మహాత్మానః = గొప్ప
బుద్ధి గల, తే = అ, పురుషశ్రేష్ఠాః = పురుషశ్రేష్ఠులు, రన్యాః = రన్యములు కదా.

తా. మందుచున్న అగ్నిని నీటిలో అర్పివేసి నట్లు, పుట్టిన కోపమును
ఎవరు అణచుకొందులో, గొప్ప బుద్ధి గల అట్టి పురుషశ్రేష్ఠులు రన్యములు కదా: 3

మూ. క్రుద్ధః పాపం న కుర్యాత్కః క్రుద్ధో హన్యాద్గురూనపి,
క్రుద్ధః పరుషయా వారా నరః సాదూనధిక్షిపేత్. 4

ప్ర. అ. క్రుద్ధః = కోపించిన, కః = ఎవడు, పావన్ = పాపమును, న
కుర్యాత్ = చేయదు? క్రుద్ధః = కోపించినవాడు, గురూనపి = పూజ్యులను కూడ,
హన్యాత్ = చంపును. క్రుద్ధః = కోపించిన, నరః = నరుడు, పరుషయా = పరుష
మైన, వారా = వాక్కుతో, సాదూన్ = సత్పురుషులను, అధిక్షిపేత్ = అక్షేపించును.

తా. కోపించినవాడు ఎవడు పాపము చేయదు : కోపించినవాడు పూజ్యు
లైన పెద్దలను కూడ చంపివేయును. కోపించిన నరుడు సత్పురుషులను కూడ
పరుషము లైన మాటలతో అక్షేపించును. 4

మూ. వాచ్యావార్యం ప్రకుపితో న విజానాతి కర్త్తి చిత్,
నాకార్యమస్తి క్రుద్ధస్య నావాచ్యం విద్యతే క్వచిత్. 5

ప్ర. అ. ప్రకుపితః = బాగుగా కోపించినవాడు, కర్త్తిచిత్ = ఎన్నడూ,
వాచ్యావార్యమ్ = వలుకదగిన మాటను వలుకకూడని మాటను, న విజానాతి =
ఎరుగదు. క్రుద్ధస్య = కోపించినవానికి, అకార్యమ్ = చేయకూడని పని, న అస్తి
= ఉండదు, అవాచ్యమ్ = వలుకకూడనిది దూర, క్వచిత్ = ఎప్పుడును, న
విద్యతే = ఉండదు.

తా. చాలా కోపించినవానికి ఏది వలుకవలెనో, ఏది వలుకకూడదో
ఎన్నడూ తెలియదు. కోపించినవానికి ఎట్టి పరిస్థితులలోను చేయకూడని పని
గాని, అనకూడని మాట గాని ఉండదు. 5

మూ. యః సముత్పత్తితం క్రోధం కమయైవ నిరస్యతి.

యతోరగస్త్యచం జీర్ణం స వై పురుష ఉచ్యతే. 6

ప్ర. అ. ఉరగః=సర్పము, జీర్ణమ్=జీర్ణ మైన, త్యచం యథా=కులు సమును వలె, యః=ఎవడు, సముత్పత్తితమ్=హటాత్తుగా పుట్టిన, క్రోధమ్=క్రోధమును, కమయైవ=ఓర్పుచేతనే, నిరస్యతి=తొంగించుకొనుచో, సః వై=అతడే, పురుషః=ఉత్తమపురుషుడుగా, ఉచ్యతే=రెప్పబడుచున్నాడు.

తా. సర్పము చిహ్నికి పోయిన చర్మమును (కులుసమును) విడచివేసినట్లు, పుట్టిన కోపమును ఓర్పుచేత తొంగించుకొనువాడే ఉత్తమపురుషుడు. 6

మూ. ఠిగస్తు మాం సుదుర్బుద్ధిం నిర్లజ్ఞం పాపకృత్తమమ్.

ఆచి న్తయిత్వా తాం సీతామగ్నిదం స్వామిఘాతకమ్. 7

ప్ర. అ. తాం సీతామ్=ఆ సీతను గూర్చి, ఆచి న్తయిత్వా=ఆలోచించ కుండగా, అగ్నిదమ్=అగ్నిని ఇర్పినవాడను, స్వామిఘాతకమ్=ప్రభువుకు ద్రోహము చేసినవాడను, సుదుర్బుద్ధిమ్=రాజా దుర్బుద్ధి కలవాడను, నిర్లజ్ఞమ్=రిల్ల లేనివాడను, పాపకృత్తమమ్=పాపము చేసినవారిలో గొప్పవాడను అయిన, మామ్=నన్ను గూర్చి, ఠిక్ ఆస్తు=నింద అగుగాక.

తా. ఓ! నే నెంత సిగ్గు లేని దుర్బుద్ధిని! సీతను గూర్చి ఆలోచించ కుండగా రింకడు చిచ్చు పెట్టినాను. ప్రభుభార్యమును పాడుచేసిన మహాపాపాత్ము డను. 7

మూ. యది దగ్ధా త్వియం లజ్జా మానమార్యాపి జానకీ.

దగా తేన మయా తర్కుర్తతం కార్కమజానరా. 8

ప్ర. అ. ఇయమ్=ఈ, లజ్జా=రింక, దగ్ధా యది=కాల్చిరిదిన ట్లయితే, అర్యా=పూజ్యురాలైన, జానక్యపి=జానకి కూడ, దగ్ధా=కాల్చిరిదినది. తేన=ఆ కారణముచేత, అజానరా=రెలియని, మయా=నాచేత, తర్కు=ప్రభువు యొక్క, కార్కమ్=కార్కము, హతమ్=కొట్టరిదినది (పాడుచేయరిదినది).

తా. ఈ రింక కాలిపోయినదో పూజ్యురాలైన సీత కూడ కాలిపోయియే

ఉండును. ఈ విధముగా నేను తెలివి తక్కువతనముచేత ప్రభువు కార్యమును పాడుచేసినాను. 8

మూ. యదర్థమయమా రమృస్తత్కార్యమవసాదితమ్,
మయా హి దహతా లజ్జాం న సీతా పరిరక్షితా. 9

ప్ర. అ. యదర్థమ్ = ఏ కార్యము నిమిత్తము, అయమ్ = ఈ, ఆరమ్యః = ప్రయత్న మో, తత్ కార్యమ్ = ఆ కార్యము, అవసాదితమ్ = చెడగొట్టిబడినది. లజ్జామ్ = లంకను, దహతా = కాల్చుచున్న, మయా = నాచేత, సీతా = సీత, న పరిరక్షితా హి = రక్షింపబడలేదు.

తా. ఏ కార్యము సాధించుటకు ఈ ప్రయత్న మంతా జరిగినదో ఆ కార్యమును చెడగొట్టినాను. ఎందుచేత ననగా లంకాపట్టణమును కాలే సమయము నందు నేను సీతాదేవిని రక్షించలేదు. 9

మూ. ఈషత్కార్యమిదం కార్యం కృతమాసీన్న సంశయః,
తస్య క్రోధాభిమాతేన మయా మూలక్షయః కృతః. 10

ప్ర. అ. ఇదం కార్యమ్ = ఈ కార్యము, ఈషత్కార్యమ్ = ఇంక కొంచెము మాత్రమే చేయవలసినదిగా, కృతమ్ = చేయబడినది, ఆసీత్ = ఆయెను. క్రోధాభిమాతేన = కోపముచేత తిరస్కరింపబడిన (అధిక మైన కోపము గల) మయా = నాచేత, తస్య = అట్టి కార్యముయొక్క మూలక్షయః = మూలమునకే వినాశము, కృతః = చేయబడినది. సంశయః = సంశయము, న = లేదు.

తా. తరితెట్టిన ఈ కార్యము చాల వరకు పూర్తి యైనది. కాని నేను కోపానేకముతో మూలమునకే వినాశము చేసినాను ; సందేహము లేదు. 10

మూ. వినష్టా జానకీ నూనం స హ్యదగ్ధః ప్రదృశ్యతే,
లజ్జాయాం కశ్చిదుద్దేశః సర్వా తస్మీకృతా పురీ. 11

ప్ర. అ. నూనమ్ = నిశ్చయముగా, జానకీ = జానకీ, వినష్టా = నశించినది. లజ్జాయామ్ = లంకలో, కశ్చిత్ = ఏ, ఉద్దేశః = ప్రదేశము కూడ, అదగ్ధః = కాలిబడనిది. న ప్రదృశ్యతే హి = చూడబడుటలేదుకదా. సర్వా = సమస్తమైన, పురీ = పట్టణము, తస్మీకృతా = తనము చేయబడినది.

తా. అంకావట్టలు మంతా భస్మ మైపోయినది. ఈ వట్టలములో కాల్చి బడని ప్రదేశ మేదీ కనబడుటలేదు. అందువేత జానకి కూడ తనక కాలిపోయి ఉండును. 11

మూ. యది తద్విహతం కార్యం మమ వ్రజ్ఞావివర్యయాత్,
ఇప్రైవ ప్రాణసంన్యాసో మమాపి హ్యద్య రోచతే. 12

ప్ర. అ. మమ=నాయొక్క, వ్రజ్ఞావివర్యయాత్=బుద్ధివైపరీత్యమువలన, తత్=ఆ, కార్యమ్=కార్యము, విహతం యది=నష్ట మైనచో, మమాపి=శాకు కూడా, ఇప్రైవ=ఇక్కడనే, ప్రాణసంన్యాసః = ప్రాణవీర్యాగము, అద్య=ఇప్పుడు, రోచతే=ఇష్ట మగుచున్నది.

తా. నా బుద్ధివైపరీత్యముచే ఈ కార్యము చెడిపోయిన పక్షాన, ఇప్పుడు నేను కూడ ఇక్కడనే ప్రాణవీర్యాగము చేయుట మంచిది. 12

మూ. కిమగ్నో నివతామ్యద్య ఆహోన్వీర్బరబామతే,
శరీరమాహో సత్త్వానాం దద్మి సాగరవానినామ్. 13

ప్ర. అ. అద్య=ఇప్పుడు, అగ్నో=అగ్నియందు, నివతామి=వదురునా, ఆహోన్వీర్=లేక, బరబామతే=బరబాగ్ని (సముద్రములోని అగ్ని) ముఖము నందు వదురునా, ఆహో = లేక, శరీరమ్ = శరీరమును, సాగరవానినామ్ = సముద్రములో నివసించు సత్త్వానామ్ = జంతువులకు, దద్మి=ఇచ్చెరనా?

తా. ఇప్పుడు నేను అగ్నిలో దుముకుదునా? బరబాగ్నిలో వదురునా, లేక సముద్రములో ఉన్న జంతువులకు నా శరీరమును ఆహారముగా ఇచ్చి వేయుదునా? 13

మూ. కథం హి జీవతా శక్యో మయా ద్రష్టుం హరీశ్వరః,
తౌ వా పురుషశార్థౌ వార్యసర్వస్వమాదినా. 14

ప్ర. అ. కార్యసర్వస్వమాదినా = కార్యముయొక్క సకలవంతును చెదగొట్టిన, మయా = నాచేత, జీవతా=జీవించియుండి, హరీశ్వరః=సుగ్రీవుడు, ద్రష్టుమ్ = చూచుటకు, కథం వా = ఎట్లు, శక్యః = శక్యమైననాడు, పురుష

కాదులా = పురుషశ్రేష్ఠులైన, తా నా = ఆ రామలక్ష్మణులైనా, మారుటకు ఎట్లు కల్యమైనవాడు ?

తా. మొత్తము కార్యము అంతా చెదగొట్టిన నేను ప్రాణాంతో ఉండి, సుగ్రీవునకు గాని, పురుషశ్రేష్ఠులైన ఆ రామలక్ష్మణులకు గాని నా ముఖము ఎట్లు చూపగలను ? 14

మూ. మయా ఖలు తదేవేదం రోషరోషాశ్చర్యదర్శితమ్,
ప్రథితం త్రిషు లోకేషు కపిత్యమనవస్థితమ్. 15

ప్ర. అ. మయా = నాచేత, రోషరోషాత్ = రోష మనే రోషమువలన, త్రిషు లోకేషు = మూడు లోకములందు, ప్రథితమ్ = ప్రసిద్ధ మైన, అనవస్థితమ్ = స్థిరత్యములేని, తత్ = ఆ, ఇదమ్ = ఈ, కపిత్యమ్ = కపిత్యము, ప్రదర్శితం అలు = చూపబడినది కదా ?

తా. నేను కోపావేశముతో, మూడు లోకములలోను ప్రసిద్ధ మైన, కష్టంకు సహజ మైన తపలత్యమును చూపినాను. 15

మూ. ధిగస్తు రాజసం భావమనీశపునవస్థితమ్,
ఈశ్వరేణాపి యద్రాగాన్మయా సీతా న రక్షితా. 16

ప్ర. అ. అనీశమ్ = సమర్థము కానిది (అదుపులో ఉండజాలనిది), అనవస్థితమ్ = స్థిరత్యము లేనిది అయిన, రాజసమ్ = రజోగుణప్రధాన మైన, భావమ్ = భావమును గూర్చి, ధిక్ అస్తు = నింద అగు గాక, యత్ = ఏ కారణమువలన, ఈశ్వరేణాపి = సమర్థుడ నైనను, మయా = నాచేత, రాగాత్ = రజోగుణప్రభావమువలన, సీతా = సీత, న రక్షితా = రక్షింపబడలేదో ?

తా. ధీ ! రాజసప్రవృత్తి ఎంత చెడ్డది : ఇది అదుపులో ఉండదు, తపలత్యమును కలిగించును. దీని ప్రభావముచేతనే నేను, సీతను రక్షింపబడుటకు సమర్థుడ నై ఉండి కూడ అమెను రక్షించ జాలకపోయితిని. 16

మూ. వినష్టాయాం తు సీతాయాం తావుభౌ వినశిష్యతః,
తయోర్వివాశే సుగ్రీవః సబన్ధుర్వివశిష్యతి. 17

ప్ర. అ. సీతాయామ్ = సీత, విసప్తాయామ్ = మరణించిన రగుచుండగా, తో ఉలో = ఆ రామండ్లు లిద్దరూ, విసశిష్యతః = మరణించెదరు. శయోః = వారి ధృతియొక్క, వినాశే = మరణము తలుగగా, సమస్తః = బంధుసమేతులైన, సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు, విసశిష్యతః = నశించగలడు.

తా. సీత మరణించినతో ఆ రామండ్లు లిద్దరూ కూడ మరణించుదు. వారు మరణించినతో బంధువులందరితో సుగ్రీవుడు మరణించగలడు. 17

మూ. ఏతదేవ వచః శ్రుత్వా భరతో బ్రాతృవత్సలః,
ధర్మాత్మా సహశత్రుఘ్నః కథం శష్యతి జీవితమ్. 18

ప్ర. అ. ఏతదేవ = ఈ, వచః = వచనమును (చాత్రను) శ్రుత్వా = విని, బ్రాతృవత్సలః = సోదరునియందు ప్రేమ గల, ధర్మాత్మా = ధర్మాత్ముడైన, సహశత్రుఘ్నః = శత్రుఘ్నునితో కూడిన, భరతః = భరతుడు, జీవితమ్ = జీవించుటకు, కథమ్ = ఎట్లు, శష్యతి = సమర్థుడగును ?

తా. ఈ చాత్ర విన్న పిమ్మట, సోదరునియందు ప్రేమ గల, ధర్మాత్ముడైన భరతుడు, శత్రుఘ్నుడు కూడ ఎట్లు జీవించగలడు ? 18

మూ. ఇహ్వాకువంశే ధర్మిష్ఠే గతే నాశమసంశయమ్,
తవిష్యన్తి వ్రజాః సర్వాః శోకసంతాపపీడితాః. 19

ప్ర. అ. ధర్మిష్ఠే = ధర్మనిష్ఠుల, ఇహ్వాకువంశే = ఇహ్వాకువంశము, నాశమ్ = నాశమును, గతే = పొందిన రగుచుండగా, సర్వాః = సమస్త మైన, వ్రజాః = వ్రజలు, అసంశయమ్ = నిస్సంశయముగా, శోకసంతాపపీడితాః = శోకముచేతను, మనస్తాపము చేతను పీడింపబడినవారు, తవిష్యన్తి = తాగందు.

తా. ధర్మమార్గనిరత మైన ఇహ్వాకువంశము నశించిన పిమ్మట వ్రజలు బందరు శోకముచేత, మనస్తాపముచేత పీడితులై పోవుదురు. సంభవాము లేదు.

మూ. తదహం భాగ్యరహితో యువదర్మార్థసంగ్రహః,
రోగరోషపరీతాత్మా వ్యక్తం లోకవినాశను. 20

తా. భరతుడు మొదలైన ముగ్గురు సోదరులకు పూజారాలు, కామని
మనస్సునకు అత్యంత ప్రయోజనాలు అయిన ఆ సీత అగ్నిలో ఎట్లు నశించును ?

మూ. యద్వా దహనకర్మాయం సర్వత్ర ప్రభురవ్యయః,

స మే రహతి రాజ్ఞాం కథమార్యాం ప్రదక్ష్యతి. 26

ప్ర. అ. యద్వా = లేదా, సర్వత్ర = అంతటను, ప్రభుః = సమర్థుడు,
అవ్యయః = నాశము లేనివాడు అయిన, అయమ్ = ఈ, దహనకర్మా = అగ్ని,
మే = నాయొక్క, రాజ్ఞాం = తోకను, స రహతి = కాల్పుట లేదు. ఆర్యామ్ =
పూజారా లైన సీతను, కథమ్ = ఎట్లు, ప్రదక్ష్యతి = కాల్పును ?

తా. ఎక్కడా ఏ విధమైన అడ్డు లేక ప్రసరించ గలిగిన ఈ అగ్ని నా
తోకనే కాల్చలేదు కదా; సీతను ఎట్లు కాల్చ గలదు ? 26

మూ. పునశ్చాచి న్తయ త్తత్ర హనుమాన్విన్మిత స్తదా,

హిరణ్యనాదస్య గిరేర్జలమర్థ్యే ప్రదర్శనమ్. 27

ప్ర. అ. తదా = ఆప్పుడు, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, విన్మితః =
ఆశ్చర్యము చెందిన వాడై, అలమర్థ్యే = సముద్రజలమర్థ్యమునందు, హిరణ్యనా
దస్య = హిరణ్యనాథు డను, గిరేః = పర్వతముయొక్క, ప్రదర్శనమ్ = దర్శన
మును గూర్చి, తత్ర = అక్కడ, పునః = మరల, అచి న్తయత్ = ఆలోచించెను.

తా. ఆప్పుడు హనుమంతుడు తాను వచ్చుచున్నప్పుడు అలమర్థ్యమునందు
మైనాకపర్వతము కనబడుటను గూర్చి ఆశ్చర్యపూర్వకముగా స్మరించెను. 27

మూ. తవసా సత్యవాక్యేన అనన్యత్వాచ్చ త త్తరి.

అపి సా నిర్దహేదగ్నిం న తా మగ్నిః ప్రదక్ష్యతి. 28

ప్ర. అ. తవసా = తవస్సుచేతను, సత్యవాక్యేన = సత్యవాక్యముచేతను,
త్తరి = తర్తవిషయమున, అనన్యత్వాచ్చ = ఏకాగ్రచిత్త ముండుటవలనను,
సా = ఆ సీత, అగ్నిమ్ = అగ్నిని, నిర్దహేత్ అపి = కాల్చివేయును కూడ. తామ్
= ఆమెను, అగ్నిః = అగ్ని, స ప్రదక్ష్యతి = కాల్పుడు.

తా. తవస్సుచేత, సత్యవాక్యముచేత, తర్త విషయమున ఏకాగ్ర మైన

జక్తవేత సీత అగ్నినే కార్చివేయను. అమెను అగ్ని కార్చుకొందు.

28

మూ. న తథా చిస్తయంస్తత్ర దేవ్యా ధర్మపరిగ్రహమ్.

శుక్రావ హనుమాన్వాక్యం దారణానాం మహాత్మనామ్.

ప్ర. అ. తత్ర = అక్కడ, తథా = ఆ విధముగా, దేవ్యాః = సీతాదేవి యొక్క, ధర్మపరిగ్రహమ్ = ధర్మముయొక్క స్వీకారమును (ధర్మవరత్యమును) గూర్చి, చిస్తయన్ = అలోచించుచున్న, సః హనుమాన్ = ఆ హనుమంతుడు, మహాత్మనామ్ = మహాత్ములైన, దారణానామ్ = దారణులయొక్క, వాక్యమ్ = వాక్యమును, శుక్రావ = వినెను.

తా. అక్కడ, ఆ విధముగా, సీతాదేవి ధర్మపరాయణురాలను విషయమును గూర్చి అలోచించుచున్న హనుమంతునకు మహాత్ములైన దారణుల మాటలు వినవచ్చెను.

29

మూ. ఆహో ఖలు కృతం కర్మ దుష్కరం హి హనూమలా.

అగ్నిం విస్ఫుజలాఽభీక్షం భీమం రాక్షసవేశ్మని.

30

ప్ర. అ. రాక్షసవేశ్మని = రావణుని గృహమునందు, అభీక్షమ్ = మిక్కిలి, భీమమ్ = భయంకర మైన, అగ్నిమ్ = అగ్నిని, విస్ఫుజలా = విడచిన, హనూమలా = హనుమంతునిదేత, దుష్కరమ్ = చేయ శక్యము కాని, కర్మ = పని, కృతం ఖలు = చేయబడినదికదా, ఆహో = ఎంత అశ్చర్యము.

తా. రాం భయంకర మైన అగ్నిని రావణుని గృహమునకు ముద్దించిన హనుమంతుడు ఎవ్వరూ చేయజాలని పని చేసినాడు. ఎంత అశ్చర్యము.

30

మూ. ప్రవరాయితరక్షాశ్రీ బాలవృద్ధ సమాకులా.

జనకోలాహలాద్మలా క్రన్తస్తీ వాద్రికన్తరై.

31

ప్ర. అ. ప్రవరాయితరక్షాశ్రీ బాలవృద్ధ సమాకులా = వరుగెత్తుచున్న రాక్షసులతోను, వాళు శ్రీలతోను, బాలలతోను, వృద్ధులతోను వ్యాకుల మైనదీ, జనకోలాహలాద్మలా = జనుల కోలాహలముదేత నింపబడినది అయిన లంక, వాద్రికన్తరై = పర్వతగుహలదేత, క్రన్తస్తీ = ఏక్కుచున్న స్తన్నదీ.

అథ షట్పాఞ్శః సర్గః

[హనుమంతుడు మరల సీతాదర్శనము చేసి, లంకనుండి బయలుదేరి
సముద్రమును లంఘించుట]

మూ. తతస్తు శింశుపామూలే జానకిం పర్యవస్థితామ్,
అభివాద్యాబ్రవీద్దిష్ట్యా పశ్యామి త్వామిహాక్షరామ్. 1

[ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, శింశుపావృక్షే = శింశుపావృక్షమునందు (నకు), పర్యవస్థితామ్ = సమీపించి ఉన్న, జానకిమ్ = జానకిని, అభివాద్య = సమస్కరించి, అబ్రవీత్ = పలికెను. దిష్ట్యా = దై వవశముచేత, అక్షరామ్ = ఏ మాత్రము అపాయము లేకుండా ఉన్న, త్వామ్ = నిన్ను, ఇహ = ఇక్కడ, పశ్యామి = చూచుచున్నాను.

తా. పిమ్మట హనుమంతుడు శింశుపావృక్షసమీపమునం దున్న జానకిని చూచి సమస్కరించి—“నిన్ను దై వవశముచే ఏ అపాయము లేకుండ ఉండగా చూడగలిగినాను” అని పలికెను. 1

మూ. తతస్తం ప్రస్థితం సీతా విక్షమాదా పునః పునః,
తర్తస్నేహాన్వితం వాక్యం హనూమ న్నమభాషత. 2

[ప్ర. అ. తతః=అటు పిమ్మట, ప్రస్థితమ్ = ప్రయాణ మైన, తం హనూమనమ్ = ఆ హనుమంతుని, పునః పునః = మఱి మఱికి, విక్షమాదా = చూచుచున్న దై, సీతా = సీత, తర్తస్నేహాన్వితమ్ = తర్తయందు స్నేహముతో కూడిన, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అభాషత = పలికెను.

తా. పిమ్మట, సీత తిరిగి వెళ్ళుటకు బయలుదేరిన ఆ హనుమంతుని వైపు మాది మాదికి చూచుచు, తర్తపై స్నేహముతో విండిన వాక్యము పలికెను.

మూ. కామమస్య త్యమేవై కః కార్యస్య పరిసాధనే,
పర్యాప్తః పరవీరఘ్న యశస్యస్తే బలోదయః. 3

ప్ర. ఆ. పరవీరఘ్న = శత్రువీరులను సంహరించువాడా, అస్య కార్యస్య = ఈ కార్యముయొక్క, పరిసాధనే = సాధించుటయందు, త్యమ్ = నీవు, ఏకః ఏవ = ఒక్కడవే, కామమ్ = నిశ్చితముగా, పర్యాప్తః = సరిపోయినవాడవు. లే = నీయొక్క, బలోదయః = బలముయొక్క ప్రలాపము, యశస్యః = కీర్తిప్రదము.

తా. శత్రువీరులను సంహరించే ఓ హనుమంతుడా. ఈ కార్యమును సాధించుటకు నీ వొక్కడవే చాలు ననుటలో సందేహము లేదు. నీ బలాది శయము ప్రశంసింప దగినది. 3

మూ. శరైస్తు సంకులారం కృత్వా లజ్జాం పరబలార్థనః,
మాం నయేద్యది కాకుత్స్థస్తతస్య సదృశం భవేత్. 4

ప్ర. ఆ. తు = కాని, పరబలార్థనః = శత్రుసైన్యమును నశింపజేయు, కాకుత్స్థః = రాముడు, లజ్జామ్ = లంకను, శరైః = బాణములచేత, సంకులామ్ = వ్యాకులమైనదానినిగా, కృత్వా = చేసి, మామ్ = నన్ను, నయేద్యది = దీనికొని వెళ్ళినట్లయితే, తత్ = అది, తస్య = ఆతనికి, సదృశమ్ = తగినది, భవేత్ = అగును.

తా. అయినను, శత్రు సేనలను సంహరించు రాముడు లంకను శరములచే వ్యాకుల మగు నట్లు చేసి, నన్ను దీనికొని వెళ్లుట ఆతనికి తగి ఉండును.

మూ. తద్యథా తస్య విక్రాంతమనుమాపం మహాత్మనః,
భవత్యాహవశూరస్య తథా త్వముపపాదయ. 5

ప్ర. ఆ. తత్ = ఆ కారణమువలన, మహాత్మనః = గొప్ప బుద్ధి కం వాడూ, ఆహవశూరస్య = యుద్ధములో కూరుడూ అయిన, తస్య = ఆ రాముని యొక్క, విక్రాంతమ్ = పరాక్రమము, అనుమాపమ్ = తగు విధముగా, యథా = ఎట్లు, భవతి = అగునో, తథా = అట్లు, త్వమ్ = నీవు, ఉపపాదయ = చేయుము.

తా. అందువలన, నీవు. యుద్ధములో కూరు లైన ఆ మహాత్ముని పరాక్రమమునకు ఏమి చేసిన దగి ఉండునో అట్లు చేయుము. 5

మూ. తథర్థోపహితం వాక్యం ప్రశ్నతమ్ హేతుసంహితమ్,
నిశమ్య హనుమాంస్తస్యా వాక్యము తరమబ్రవీత్. 6

ప్ర. ఆ. హనుమాన్ = హనుమంతుడు, ప్రశ్నతమ్ = విషయముతో కూడినది, హేతుసంహితమ్ = హేతుసంమతము, అర్థోపహితమ్ = మంచి అర్థముతో కూడినదీ అయిన, తస్యా = ఆమెయొక్క, తత్ = ఆ, వాక్యమ్ = వాక్యమును, నిశమ్య = విని, తరమ = ప్రత్యుత్తర యావ మైన, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. సీత పలికిన మంచి అర్థము గల, తగిన కారణములతో కూడిన ఆ మాటలు విని, హనుమంతుడు ఈ విరముగ ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను. 6

మూ. క్షిప్రమేష్యతి కాకుత్స్థో హర్యక్షప్రవరై ర్యౌతః,
యస్తే యుధి విజిత్యారీన్ శోకం వ్యపనయిష్యతి. 7

ప్ర. ఆ. కాకుత్స్థః = రాముడు, హర్యక్షప్రవరైః = వానర నాయకులతోను, రల్లాకనాయకులతోను, వృతః = కూరినవా రై, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, ఏష్యతి = రాగలడు, యః = ఏ రాముడు, యుధి = యుద్ధమునందు, ఆరీన్ = శత్రువులను, విజిత్య = జయించి, తే = సీయొక్క, శోకమ్ = దుఃఖమును, వ్యపనయిష్యతి = తొలగించగలడు.

తా. రాముడు వానరభల్లూకనాయకులతో కూడి శీఘ్రముగా వచ్చి, యుద్ధములో శత్రువులను జయించి, నీ శోకమును తొలగించగలడు. 7.

మూ. ఏవమాశ్వాస్య వైరేహీం హనుమాన్ మాఽతాత్మజః,
గమనాయ మరిం కృత్వా వైరేహీమధ్యవాదయత్. 8

ప్ర. ఆ. మారుతాత్మజః = వాయుపుత్రు డైన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, వైరేహీమ్ = సీతను, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఆశ్వాస్య = ఓదార్చి, గమనాయ = వెళ్లటకు, మరిమ్ = బుద్ధిని, కృత్వా = చేసి, వైరేహీమ్ = సీతను, ఆర్యవాదయత్ = సమస్కరించెను.

తా. వాయువుత్రు తైన హనుమంతుడు నీతలో ఉట్టు వరికె. తిరిగి వెళ్ళుటకు నిశ్చయించుకొని, నీతకు అభివాదనము చేసెను. 8

మూ. తతః స కపికాడ్మలః స్వామినందర్శనోత్సుకః,
ఆరురోహ గిరిశ్రేష్ఠమరిష్ఠమరిమర్దనః. 9

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, ఆరిమర్దనః = శత్రుసంహారకు తైన. సః = ఆ, కపికాడ్మలః = వానరశ్రేష్ఠు తైన హనుమంతుడు, స్వామినందర్శనోత్సుకః = ప్రభువుయొక్క దర్శనమునందు ఆనంద కలవాడై, అరిష్ఠమ్ = అరిష్టమును, గిరిశ్రేష్ఠమ్ = పర్వతశ్రేష్ఠమును, ఆరురోహ = ఎక్కెను.

తా. పిమ్మట, శత్రుసంహారకు తైన ఆ హనుమంతుడు ప్రభువును చూచుటకు ఆనందితో మంగళప్రద మైన పర్వతశ్రేష్ఠమును ఎక్కెను. 9

మూ. తుల్గపద్మకణాష్టాభిర్నీలాభిర్యనరాజిభిః,
సోత్తరీయమివామౌదైః శృగాన్తరవిలమ్బిభిః. 10

(అరి మొదలు 21వ శ్లోకము వరకు ఒకటే అన్వయము. ద్వితీయాంత వరమున్నీ 21వ శ్లోకములో ఉన్న "పర్వతమ్" అను దానికి విశేషణములు).

ప్ర. అ. తుల్గపద్మకణాష్టాభిః = ఎర్రైనవి, ఎఱ్ఱని మచ్చలు కలవి అయిన ఏనుగులతో కూడిన, నీలాభిః = నల్ల నైన, వనరాజిభిః = వనపంక్తులతో కూడినది, శృంగాన్తరవిలమ్బిభిః = శిఖరముల మధ్య లాగములందు వ్రేలాడుచున్న, ఆమౌదైః = మేఘములచేత, సోత్తరీయమివ = ఉత్తరీయముతో కూడినది వలె ఉన్న (పర్వతమును ఎక్కెను).

తా. ఆ పర్వతమునందు అంతటా నల్లని వనముల పంక్తులు ఉండెను. ఆ వనములలో ఎఱ్ఱని మచ్చలున్న ఎర్రైన ఏనుగులు ఉండెను. శిఖరముల మధ్య మేఘములు వ్రేలాడుచుండుటచే ఆ పర్వతము ఉత్తరీయము ధరించి నట్లు ఉండెను. 10

మూ. బోధ్యమానమివ ప్రీత్యా దివాకరకరైః శుభైః,
ఉన్మిష నమివోద్ధూతైర్లోచనైరివ దాతుభిః. 11

ప్ర. అ. కుత్సై = మంగళకరము లైన, దివాకరకర్తై = సూర్యుని కిరణములచేత, ప్రీత్యా = ప్రేమతో, తోద్యమానమివ = మేల్కొల్పబడుచున్నది వలె ఉన్నది, ఉద్ధూతై = పైకి ఎగురగొట్టబడిన, తోతనైరివ = నేత్రముల వలె ఉన్న, రాతులి = రాతులనులచేత, ఉన్మిషన్తమివ = కండ్లు విప్పి చూచుచున్నది వలె ఉన్న (వర్వతము నెత్కెను).

తా. ఆ వర్వతముమీద ఉన్న గైరితాదిరాతువులు అక్క దక్కద పైకి స్పష్టముగా కనబడుచుండెను. అందుచే ఆ వర్వతము మంగళకరము లైన సూర్యకిరణములు ప్రేమపూర్వకముగ మేల్కొల్పగా (రాతులు లను) కళ్లు తెరచి చూచుచున్నట్లు ఉండెను. 11

మూ. తోయోఘనిస్యనైర్మనైః ప్రాదీతమివ పర్వతమ్.

ప్రగీతమవ విస్పృష్టైర్నానాప్రసవణస్యనైః. 12

ప్ర. అ. మనైః = గంభీరము లైన, తోయోఘనిస్యనైః = జలప్రవాహముల ద్వనులచేత, ప్రాదీతమివ = వేదాధ్యయనము చేయుచున్నది వలె ఉన్నదీ, విస్పృష్టైః = స్పృష్టములైన, నానాప్రసవణస్యనైః = అనేకవిధము లైన సెరియేళ్ల చప్పుళ్ల చేత, ప్రగీతమివ = గానము చేయుచున్నది వలె ఉన్నదీ, పర్వతమ్ = అనేక కఠిన భాగములు కంటి అయిన, (వర్వతమును ఎత్కెను).

తా. అనేక కఠినభాగములు ఉన్న ఆ వర్వతము గంభీరము లైన జలప్రవాహధ్వనులచేత వేదాధ్యయనముచేయుచున్నట్లు ఉండెను. సెరియేళ్ల అనేక విధము లైన ద్వనులు స్పృష్టముగా వినిపిండుచుండుటచే అది గానము చేయుచున్నట్లు ఉండెను. 12

మూ. దేవదారుభిరత్యుచ్చైర్భూర్వతాహమివ స్థితమ్.

ప్రపాతజలనిర్ఘోషైః ప్రాకృష్టమివ సర్వతః. 13

ప్ర. అ. అత్యుచ్చైః = దారి ఉన్నతము లైన, దేవదారుభిః = దేవదారు వృక్షములచేత, భూర్వతాహమివ = పైకి ఎత్తబడిన భావపులు కంటి వలె, స్థితమ్ = ఉన్నదీ, ప్రపాతజలనిర్ఘోషైః = జలపాతములలోని నీటి ద్వనులచేత,

సర్వతః = అంతట, ప్రాకృష్టమివ = అరచుచున్నది వలె ఉన్న (పర్వతమును ఎత్కెను).

తా. ఆ పర్వతము దేవదాసువృక్షములు దాల ఎత్తుగా ఉండుటచే చేతులు వైకెత్తి నిలబడినది వలె ఉండెను. అంపారములలోని నీటి రవ్వనుండే అది నలు మూలల అరచుచున్నట్లు ఉండెను. 13

మూ. వేపమానమివ శ్యామైః కచ్చమానైః శరద్యనైః,

వేణుభిర్మారుతోద్ధూతైః కూజస్తమివ కీచకైః. 14

ప్ర. అ. శ్యామైః = నల్లగా నున్న, కచ్చమానైః = కదలుచున్న, శరద్యనైః = శరత్కాలము నందలి వనములచేత, వేపమానమివ = వణకుచున్నది వలె ఉన్నదీ, మారుతోద్ధూతైః = వాయువుచేత పూరించబడిన, కీచకైః = వెదురు బొంగులచేత, కూజస్తమివ = కూయుచున్నది వలె ఉన్నదీ అయిన (పర్వతమును ఎత్కెను).

తా. ఆ పర్వతము కదలు చున్న నల్లని శరత్కాలవనములచేత వణకు చున్నది వలె, గాలిచేత నింపబడిన వెదురుబొంగులచేత కూయుచున్నది వలె ఉండెను. 14

మూ. నిశ్వసస్తమివామర్షాద్దోరైరాశీవిషోత్తమైః,

నీహరకృతగమ్భీరైర్ధ్యాయస్తమివ గహ్వరైః. 15

ప్ర. అ. హైరైః = దయంకరము లైన, శీవిషోత్తమైః = శ్రేష్ఠము లైన సర్పములచేత, నిశ్వసస్తమివ = నిట్టూర్పుచుచున్నట్లు ఉన్నది, నీహరకృత గమ్భీరైః = మంచుచేత కప్పబడిన లోతైన, గహ్వరైః = గుహలతో, ధ్యాయస్తమివ = ధ్యానము చేయుచున్నట్లు ఉన్నది అయిన పర్వతమును ఎత్కెను.

తా. ఆ పర్వతము దయంకరము లైన మహాసర్పములతో వ్యావ్ర మై ఉండుటచే కోపముతో నిట్టూర్పుచున్నట్లుండెను. లోతైన గుహలు మంచుచేత కప్పబడి యుండుటచే ఆ పర్వతము ధ్యానము చేయుచున్నట్లుండెను. 15

మూ. మేఘపాదనిభైః పారైః ప్రత్రాస్తమివ సర్వతః,

జృమ్భమాణమివాకాశే శిఖరైరత్రమాలిభిః. 16

ప్ర. అ. మేనుపారనితైః = మేనుమం పాదములతో సమానము లైన, పాదైః = సమీపమునందున్న చిన్న పర్వతములచేత, సర్వతః = నలు వైపుల, ప్రతానమివ = నడచుచున్నది వలె ఉన్నది. అత్రమాలిలిః = మేనుపంక్తులు గల శిఖరైః = శిఖరములచేత, ఆకాశే = ఆకాశమునందు, అపురీమాయమివ = అపురించుచున్నది వలె ఉన్నది అయిన పర్వతమును ఎత్కెను.

తా. ఆ పర్వతము మేముల పాదముల వలె ఉన్న, చిన్న చిన్న పర్వతములు దగ్గరగా ఉండుటచే నడచుచున్నట్లు ఉండెను. మేనుపంక్తులతో కూడిన శిఖరములతో ఆకాశమునందు అపురించుచున్నట్లుండెను. 16

మూ. కూడైశ్చ బహుధా కీర్తైః శోభితం బహుకన్తరైః.

సాలలాశ్వకర్ణైశ్చ వంతైశ్చ బహుభిర్వృతమ్. 17

ప్ర. అ. బహుధా = అనేకవిధములుగా, కీర్తైః = వ్యాప్తము లైన, బహుకన్తరైః = అనేకము లైన గుహలుగల, కూడైశ్చ = శిఖరములచేత, శోభితమ్ = ప్రకాశింపజేయుచున్నది, బహుభిః = అనేకము లైన, సాలలాశ్వకర్ణైశ్చ = సాలవృక్షములతోను, తాటిచెట్లతోను, ఆశ్వకర్ణవృక్షములతోను, వంతైశ్చ = వెదుళ్లతోను, వృతమ్ = కూడినదీ అయిన (పర్వతమును ఎత్కెను).

తా. ఆ పర్వతము మీద, అనేకము లైన గుహలు కల ఎన్నో శిఖరములు ప్రకాశించుచుండెను. దానిపై అనేకము లైన సాల.తాల. ఆశ్వకర్ణవృక్షములు, వెదుళ్లు ఉండెను. 17

మూ. లతావిలానై ర్వితతైః ఘృషవద్విరలంకృతమ్.

నానామృగగణాకీర్ణం దాతునిష్కన్తకూషితమ్. 18

ప్ర. అ. వితతైః = విస్తృతము లైన, ఘృషవద్విః = ఘృషములుగల, లతావిలానైః = లతాసమ దాయములచేత, ఆలంకృతమ్ = ఆలంకరించ బడినది, నానామృగగణాకీర్ణమ్ = అనేకము లైన మృగముల గణములచేత వ్యాప్తమూ, దాతునిష్కన్తకూషితమ్ = దాతువుల స్రావములచే ఆలంకరింపబడినదీ అయిన (పర్వతమును ఎత్కెను).

తా. ఆ పర్వతము పుష్పములు విరివిగా కల లతాసముదాయములచే
అలంకరింపబడినదై, అనేక పుష్ప గణములచే వ్యావృతమై యుండెను. 18

మూ. బహుప్రసవజోపేతం శిలాసంచయసంకటమ్,
మహర్షియక్షగన్ధర్వకిన్నరోరగసేవితమ్. 19

ప్ర. అ. బహుప్రసవజోపేతమ్ = అనేకము లైన సెలయొక్కతో కూడి
నది, శిలాసంచయసంకటమ్ = శిలల సముదాయముచేత ఇరుకుగా ఉన్నది,
మహర్షియక్షగన్ధర్వకిన్నరోరగసేవితమ్ = మహర్షులచేత, యక్షులచేత, గంధ
ర్వులచేత, కింసరులచేత, ఉరగులచేత సేవింపబడినది అయిన (పర్వతమును
ఎత్కిను).

తా. ఆ పర్వతముమీద అనేకము లైన సెలయొక్క ఉండెను. రాళ్లు కుప్పలు
కుప్పలుగా వడి యుండుటచే ఇరుకుగా ఉండెను. దానిపై మహర్షులు, యక్షులు,
గంధర్వులు, కింసరులు, ఉరగులు నివసించుచుండిరి. 19

మూ. లతాపాదవసంహతం సింహాద్యుష్ణితకన్ధరమ్,
వ్యాఘ్రసంఘసమాకీర్ణం స్వారుమూలపలద్రుమమ్. 20

ప్ర. అ. లతాపాదవసంహతమ్ = లతలయొక్క వృక్షములయొక్క సము
దాయము కలది, సింహాద్యుష్ణితకన్ధరమ్ = సింహములచేత ఆదిష్ఠింపబడిన
గుహలు కలది, వ్యాఘ్రసంఘసమాకీర్ణమ్ = పెద్దపులుల సముదాయముచే
వ్యావృతమూ, స్వారుమూలపలద్రుమమ్ = మరుర మైన కుంపలు, పరివృక్షములు
కలది అయిన (పర్వతమును ఎత్కిను).

తా. ఆ పర్వతము మీద అనేక లతలు, వృక్షములు, ఉండెను. గుహలలో
సింహములు నివసించుచుండెను. అది పెద్దపులులతో వ్యావృతమై యుండెను.
దానిపై మరురము లైన కుంపలు, పరివృక్షములు ఉండెను. 20

మూ. తమారురోహ హనుమాన్ పర్వతం పవనాత్మజః,
రామదర్శనశ్రీఘ్న ప్రహర్షేదాభిచోదితః. 21

ప్ర. అ. పవనాత్మజః = వాయుపుత్రు లైన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు,

రామదర్శనశ్రేయః = రాముని దర్శనముచేత శ్రేయ మైన, ప్రహర్షేణ = సంతోషముచేత, అభిచోదితః = ప్రేరేపింపబడినాడై, తం వర్తతమ్ = ఆ వర్తతమును, అరురోహ = ఎక్కెను.

తా. వాయుపుత్రుడైన హనుమంతుడు రాముని దర్శనముకొరకై తొందరపడుచున్న సంతోషముతో ఆ వర్తతమును ఎక్కెను. 21

మూ. తేన పాదతలాక్రాంతా రమ్యేషు గిరిసానుషు,
సమోషా సమశీర్కస్త శిలాశూర్తికృతాస్తతః. 22

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, రమ్యేషు = సుందర మైన, గిరిసానుషు = వర్తతముల చరియంబుండు, తేన = ఆ హనుమంతునిచేత, పాదతలాక్రాంతా = పాదముల అడుగులాగముందేత ఆక్రమింపబడి, శిలా = శిలలు, సమోషా = ద్వనులతో కూడినవై, శూర్తికృతః = చూర్ణము చేయబడినవై, సమశీర్కస్త = నరిగిపోయినవి.

తా. అప్పుడు, రమ్యములైన వర్తతముల చరియంబుండున్న శిలలు, ఆ హనుమంతుని పాదముల క్రింద బడి, పెద్ద చప్పుడుతో నరిగి చూర్ణమై పోయెను. 22

మూ. స తమాదుహ్య శైలేన్ద్రం వ్యవర్తత మహాకపిః,
దక్షిణాదుత్తరం పారం ప్రార్థయన్ లవణాన్పుసః. 23

ప్ర. అ. సః మహాకపిః = ఆ హనుమంతుడు, లవణాన్పుసః = లవణ సముద్రముయొక్క, దక్షిణాత్ = దక్షిణతీరమునుండి, ఉత్తరం పారమ్ = ఉత్తరపు అవతలి ఒడ్డును, ప్రార్థయన్ = కోరుచు, తం శైలేన్ద్రమ్ = ఆ వర్తతమును, అరుహ్య = ఎక్కి, వ్యవర్తత = వృద్ధి పొందెను.

తా. ఆ హనుమంతుడు లవణసముద్రము దక్షిణతీరమునుండి ఉత్తరతీరమును చేరుటకై కోరుచు, ఆ వర్తతమును ఎక్కి, దేహమును పెంచెను. 23

మూ. అధిరుహ్య తతో వీరః వర్తతం పవనాత్మజః,
దదంభ సాగరం భీమం మినోరగనిషేవితమ్. 24

ప్ర. అ. తనః=అటు పిమ్మట, వీరః=వీరు డైన, వననాత్మః=హను
మంతుడు, పర్యతమ్ = పర్యతమును, ఆదికుహ్లా=ఎక్కి, మినోరగని పేవితమ్
=మీనములచేతను ఉరగములచేతను సేవించబడిన, భీనుమ్=భయంకర మైన,
సాగరమ్ = సముద్రమును, రదర్శు=చూచెను.

రా. పిమ్మట వీరు డైన హనుమంతుడు పర్యతమును ఎక్కి, మీనముల
తోను ఉరగములతోను విండిన, భయంకర మైన సముద్రమును చూచెను. 24

మూ. స మారుత ఇవాకాశం మారుతస్యాత్మసంధవః,
ప్రపేదే హరిశార్దూలో రక్షిణాదు తర్రాం రిశమ్. 25

ప్ర. అ. మారుతస్య = వాయుదేవునియొక్క, ఆత్మసంధవః = కుమారు
డైన, సః హరిశార్దూలః = ఆ వానరశ్రేష్ఠుడు, రక్షిణాద్ = రక్షిణదిక్కునుండి,
ఉత్తరాం రిశమ్ = ఉత్తరదిక్కును గూర్చి, మారుతః ఇవ = వాయువు వలె,
అకాశమ్ = ఆకాశమును, ప్రపేదే = పొందెను.

రా. వాయునందనుడైన ఆ హనుమంతుడు రక్షిణదిక్కునుండి ఉత్తర
దిక్కునకు పోవుటకై, వాయువు వలె, ఆకాశమును పొందెను (ఎగిరెను). 25

మూ. స తదా వీడితస్తేన కపినా పర్వతోత్తమః,
రరాస సహ తైర్భూతైః ప్రవిశన్తసుధాతలమ్. 26
కమ్పమానైశ్చ శిఖరైః పతద్ధిరపి త ద్రుమైః.

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, తేన కపినా=ఆ హనుమంతునిచేత. వీడితః=
వీడించబడిన, సః పర్వతోత్తమః=ఆ పర్వతశ్రేష్ఠము, తైః=ఆ, భూతైః సహ=
భూతములతో కూడ, సుధాతలమ్=భూమిని, ప్రవిశన్=ప్రవేశించుచు, కమ్ప
మానైః = కదలుచున్న, శిఖరైః = శిఖరములతోను, పతద్ధిః = పడిపోవుచున్న,
ద్రుమైః = వృక్షములతోను, రరాస=ధ్వనించెనెను.

రా. హనుమంతుడు అప్పుడు వీడించగా, ఆ పర్వతము, ఆ అన్ని
ప్రాణులతోను నేలలోనికి క్షుంగిపోవుచు, కదలిపోవు చున్న శిఖరముతోను, పడి
పోవు చున్న వృక్షములతోను గొప్ప ధ్వని చేసెను. 26

మూ. తస్యోరువేగోన్మథితాః పాదపాః పుష్పశాలినః, 27
నిపేతుర్భూతలే దుగ్ధాః శక్రాయుధహరా ఇవ.

ప్ర. అ. తస్య = ఆ హనుమంతునియొక్క, తురువేగోన్ = తొడల వేగము, వంస, మథితాః = కదల్చివేయబడిన, పుష్పశాలినః = పుష్పములతో ప్రకాశించుచున్న, పాదపాః = వృక్షములు, దుగ్ధాః = శీఠింము లై, శక్రాయుధహరా ఇవ = వశ్రాయుధముచేత కొట్టబడినవి వలె, భూతలే = నేలపై, నిపేతుః = పడినవి.

తా. పుష్పములతో ప్రకాశించుచున్న వృక్షములు, ఆ హనుమంతుని తొడల వేగముచేత ఊపివేయబడినవై, శీఠింములై, వశ్రాయుధముచేత కొట్టబడినవి వలె నేలమీద పడిపోయినవి. 27

మూ. కన్ధరా నరసంస్థానాం పీడితానాం మహాజసామ్, 28
సింహానాం నిసదో భీమో నభో భిష్టన్ స శుశ్రువే.

ప్ర. అ. కన్ధరా నరసంస్థానామ్ = గుహల మధ్యంలో నివసించుచున్నవి. పీడితానామ్ = పీడింపబడినవి. మహాజసామ్ = గొప్ప తేజస్సు కలవి అయిన, సింహానామ్ = సింహములయొక్క, భీమః = భయంకర మైన, సః నిసదః = ఆ ద్వని, సతః = ఆకాశమును, భిష్టన్ = దేదించుచు, శుశ్రువే = విసరినెను.

తా. గుహలలో ఉన్న, గొప్ప పరాక్రమము గల సింహములు పీడింపబడి భయంకరముగ గర్జించగా, ఆ ద్వని ఆకాశమును దేదించుచు విసరినెను. 28

మూ. త్రస్తవ్యావిద్ధవననా వ్యాకులీకృతరూషభాః, 29
విద్యాధర్యః సముత్పేతుః సహసా దరణీరరాత్.

ప్ర. అ. విద్యాధర్యః = విద్యాధరస్త్రీలు, త్రస్తవ్యావిద్ధవననా = భయముచే వ్యాకుల మైన వస్త్రములు కలవారై, వ్యాకులీకృతరూషభాః = వ్యాకులముగా చేయబడిన అంజారములు కలవారై, సహసా = వెంటనే, దరణీరరాత్ = పర్యతమునుండి, సముత్పేతుః = పైకి ఎగిరిరి.

తా. విద్యాధరస్త్రీలు భయముచేత వస్త్రములు వ్యత్యస్తములు కాగా, వ్యాకుల మైన అంజారముతో, వెంటనే ఆ పర్యతమునుండి పైకి ఎగిరిపోయిరి.

మూ. అతిప్రమాదా బలినో దీప్తజిహ్వా మహావిషా, 30
నిపీడితశిరోగ్రీవా వ్యచేష్టస్త మహాహయః

ప్ర. అ. అతిప్రమాదాః = పెద్ద ప్రమాదము కలవి, బలినః = బలము కలవి, దీప్తజిహ్వాః = ప్రజ్వలించుచున్న నాలుకలు గలవి, మహావిషాః = గొప్ప విషము కలవి అయిన, మహాహయః = మహాసర్పములు, నిపీడితశిరోగ్రీవాః = నరిగకొట్టబడిన శిరస్సు కంఠములు కలవై, వ్యచేష్టస్త = కొట్టుకొనెను.

తా. పెద్దప్రమాదము, గొప్ప బలము, ప్రకాశించుచున్న నాలుకలు గల పెద్ద సర్పములు, శిరస్సులు, కంఠములు నరిగిపోవుటచే కొట్టుకొనినవి. 30

మూ. కిన్నరోరగగన్ధర్వయక్షవిద్యాధరాస్తదా, 31
పీడితం తం సగవరం త్యక్త్వా గగనమాస్థితాః.

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, కిన్నరోరగగన్ధర్వయక్షవిద్యాధరాః = కింసరులు, ఉరగులు, గంధర్వులు, యక్షులు, విద్యాధరులు, పీడితమ్ = పీడింపబడిన, తం సగవరమ్ = ఆ పర్వతశ్రేష్ఠమును, త్యక్త్వా = విడచి, గగనమ్ = ఆకాశమును, అస్థితాః = ఆశ్రయించిరి.

తా. అప్పుడు కింసర - ఉరగ - గంధర్వ - యక్ష - విద్యాధరులు పీడింపబడుచున్న ఆ పర్వతమును విడచి ఆకాశము నాశ్రయించిరి. 31

మూ. స చ భూమిదరః శ్రీమాన్ బలినా తేన పీడితః, 32
సవృక్షశిఖరోదగ్రః ప్రవివేక రసాతలమ్.

ప్ర. అ. బలినా = బలవంతు డైన, తేన = ఆ హనుమంతునిచేత, పీడితః = పీడింపబడిన, సవృక్షశిఖరోదగ్రః = వృక్షములతో కూడిన శిఖరములచే ఉన్నతమైన, శ్రీమాన్ = శోభాయుక్తమైన, సః భూమిదరశ్చ = ఆ పర్వతము, రసాతలమ్ = పాతాళమును, ప్రవివేక = ప్రవేశించెను.

తా. బలవంతు డైన ఆ హనుమంతునిచే పీడింపబడినదై, శోభాయుక్తము, వృక్షము బున్న శిఖరములతో బాం ఉన్నతమూ అయిన ఆ పర్వతము పాతాళములో ప్రవేశించెను. 32

మూ. దశయోజనవిస్తారశ్రీంశక్యోజనముచ్చితః, 33
ధరణ్యాం సమరాం యాతః స బభూవ దరాధరః.

ప్ర. ఆ. దశయోజనవిస్తారః = పది యోజనముల విస్తారము కంది, శ్రీంశక్యోజనమ్ = ముప్పది యోజనములు. ఉచ్చితః = ఉన్నతమూ అయిన. సః దరాధరః = ఆ పర్వతము. ధరణ్యామ్ = భూమియందు, సమరామ్ = సమత్వమును, యాతః = పొందినది, బభూవ = ఆయెను.

తా. పది యోజనముల వైశాల్యము, ముప్పది యోజనమున ఎత్తు గల ఆ పర్వతము నేంలా దిగిపోయి, నేంలా సమాన మైపోయెను. 33

మూ. స లింజ్ఞయిషుర్బీమం సలీలం లవణార్ణవమ్, 34
కల్లోలాస్పాంశేలా నమత్తపాత నభో హరిః.

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సుందరకాండే
షట్పంచాశః సర్గః.

ప్ర. ఆ. సః హరిః = ఆ హనుమంతుడు, లీమమ్ = భయంకరము, కల్లోలాస్పాంశేలా నమ్ = తరంగములచేత కొట్టిబడిన లీరప్రాంతములు కంది అయిన, లవణార్ణవమ్ = లవణసముద్రమును, సలీలమ్ = అనాయాసముగా, లింజ్ఞయిషుః = కాట గోరుడున్నవాడై, ఉత్తపాత = ఎగిరెను.

తా. తరంగములు వేగముగా తాకుచున్న లీరప్రాంతము గల ఆ భయంకర మైన లవణసముద్రమును అనాయాసముగా కాటవలె నను కోరికతో హనుమంతుడు ఆకాశముపైకి ఎగిరెను. 34

“తాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు సుందరకాండలో ఏబదియారవ సర్గ సమాప్తము.

అథ సప్తపాద్యైశ్చ సర్గః

[హనుమంతుడు సముద్రము దాటి వెళ్ళి జాంబవదంగదాదులను చేరుట]

మూ స చన్ద్రకృముదం రమ్యం సార్కకారణవం శుభమ్.
తిష్ఠశ్రవణకాదమృమత్రైవాలకాద్యలమ్. 1

పునర్వసుమహామీనం లోహితాల్లమహాగ్రహమ్.
ఐరావతమహాద్వీపం స్వారిహంసవిలోళితమ్. 2

వాతసంహతజాతోర్మి చన్ద్రాంశుశిరామ్బుమర్,
భుజ్జయశగన్ధర్వప్రబుద్ధకమలోత్పలమ్. 3

హనుమాన్ మారుతగతిర్మహానౌరివ సాగరమ్,
అపారషపరిశ్రాంతా పుష్టవే గగనార్దవమ్. 4

[ప్ర. అ. మారుతగతిః = వాయువు వంటి గమనము గల, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, అపరిశ్రాంతా = అలసట లేనివా లై, సచన్ద్రకృముదమ్ = చంద్రురనే కలవ కంటి, సార్కకారణవమ్ = సూక్ష్మ దనే కారందవపక్షి గంటి, శుభమ్ = మంగళప్రద మైనదీ, తిష్ఠశ్రవణకారమృమ్ = పుష్కమీ శ్రవణనక్షత్రము లను హంసలు కంటి, ఆద్రైవాలకాద్యలమ్ = మేఘము లను వచ్చికబీళ్ళ వంటి నాయు కంటి, పునర్వసుమహామీనమ్ = పునర్వసు లను పెద్ద మీనము కంటి, లోహితాల్లమహాగ్రహమ్ = కుజు దను గొప్ప మొసలి కంటి, ఐరావతమహాద్వీపమ్ = ఐరావత మను పెద్ద ద్వీపము కంటి, స్వారిహంసవిలోళితమ్ = స్వారి యను హంసలేత కదల్చుబడినది, వాతసంహతజాతోర్మి = వాయుసముదాయములే పుట్టుతున్న తరంగములు కంటి, చన్ద్రాంశుశిరామ్బుమర్ = చంద్రకిరణము లను చల్లని ఉరకము కంటి, భుజ్జయశగన్ధర్వప్రబుద్ధకమలోత్పలమ్ = సర్పములు, యక్షులు, గంధర్వులు అను వికసించిన వర్షములు నల్లకలువలు కంటి,

అపారమ్ = అంతములేనిది అయిన, గగనార్ద్రవమ్ = ఆకాశ మను సముద్రమును, మహానాః = గొప్ప ఓడ, సాగరమ్ ఇవ = సముద్రమును వలె, పుష్పవే = ఎగిరెను (ఎగిరి దాటెను).

తా. వాయువేగము ఎండి వేగము గల హనుమంతుడు, ఏ మాత్రము అలసట లేనివాడై, ఆకాశ మనే అపార మైన సముద్రమును, పెద్ద ఓడ సముద్రమును దాటి వట్లు దాటెను. కుద మైన ఆ ఆకాశసముద్రములో చంద్రు డను తెల్లకలువ, సూర్యు డను కారందవపక్షి, పుష్పశ్రవణనక్షత్రములను కంహంసలు, మేఘము లను పచ్చికబీళ్ళ వంటి నాచులు, పునర్వసువు అను గొప్ప మీనము, కుజ డను పెద్ద మొసలి, జవాహర మను పెద్ద ద్వీపము, స్వాతీనక్షత్ర మను హంస, గాలితెర అను తరంగములు, చంద్రకీరణము లను చల్లని ఉదకము, సర్పయక్ష.గంధర్వు లను వికసించిన పద్మములు, నల్లకలవలు వ్రతాశించు చుండెను.

1-4

మూ. గ్రసమాన ఇవాకాశం తారాధిపమివోల్లిఖన్,
హరన్నివ సనక్షత్రం గగనం సార్కమణ్డలమ్. 5

మారుతస్యాత్మకః శ్రీమాన్ కపిర్వ్యోమచరో మహాన్,
హనుమాన్మేఘకాలాని వికర్షన్నివ గర్భతి. 6

ప్ర. ఆ. పొదుతస్య = వాయువుయొక్క, ఆత్మకః = కుమారుడు, శ్రీమాన్ = కోటాయుక్తుడు, మహాన్ = గొప్ప, కపిః = వానరుడు, అయిన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, వ్యోమచరః = ఆకాశములో సంచరించుచు, ఆకాశమ్ = ఆకాశమును, గ్రసమానః ఇవ = మ్రొంగుచున్నవాడు వలె, తారాధిపమ్ = చంద్రుని, ఉల్లిఖన్నివ = ఒరయుచున్నవాడు వలె, సనక్షత్రమ్ = నక్షత్రములలో కూడిన, సార్కమణ్డలమ్ = చంద్రమండలముతో కూడిన, గగనమ్ = ఆకాశమును, హరన్నివ = హరించుచున్నవాడు వలె, మేఘకాలాని = మేఘవంకులను, వికర్షన్నివ = లాగుచున్నవాడు వలె, గర్భతి = వెళ్లుచుండెను.

తా. వాయుదేవుని పుత్రుడు, శ్రీమంతుడు, పెహావ్రహ్మణము గల వానరుడు అయిన ఆ హనుమంతుడు, ఆకాశవీధిలో ఎగురుచున్నప్పుడు, అతడు ఆకాశమును మ్రొంగివేయుచున్నట్లు, చంద్రుని ఒరయుచున్నట్లు, నక్షత్రసూర్య

మండలాదులలో కూడిన అకాశమును హరించు చున్నట్లు కనబడెను. ఆ విధముగ హనుమంతుడు మేఘముల పంక్తులను లాగుచు వెళ్ళెను. 5, 6

మూ. పాణ్డరాదుణవర్ణాని నీలమాఞ్జ్యకాని చ,
హరితారుణవర్ణాని మహాబ్రాణి చకాశరే. 7

ప్ర. అ. పాణ్డరాదుణవర్ణాని = తెల్లని ఎఱ్ఱని రంగు గలవి, నీలమాఞ్జ్యకాని చ = నీలవర్ణము, హనువువర్చని రంగు గలవి, హరితారుణవర్ణాని = వచ్చని రంగు, ముతగ ఎరుపు రంగు గలవి అయిన, మహాబ్రాణి = గొప్ప మేఘములు, చకాశరే = ప్రకాశించినవి.

తా. అకాశములో, తెలుపు, ఎరుపు, నీలము, హనువువర్చన, మురిరిన ఎరుపు మొదలైన అనేక విధములైన రంగులతో పెద్ద మేఘములు ప్రకాశించినవి.

మూ. ప్రవిశన్నత్రజాలాని నిష్పతంశ్చ పునః పునః,
ప్రచ్యన్నశ్చ ప్రకాశశ్చ చన్ద్రమా ఇవ లక్ష్మతే 8

ప్ర. అ. అత్రజాలాని = మేఘముల సముదాయములను, ప్రవిశన్ = ప్రవేశించుచు, పునః పునః = చూటి చూటికి, నిష్పతంశ్చ = లైటకు వచ్చుచు, హనుమంతుడు, ప్రచ్యన్నశ్చ = కప్పబడినవాడు, ప్రకాశశ్చ = లైటకు వచ్చి ప్రకాశించుచున్నవాడు అయిన, చన్ద్రమాః ఇవ = చంద్రుడు వలె, లక్ష్మతే = చూడబడుచుండెను.

తా. చూటి చూటికి మేఘములలో ప్రవేశించుచు, లైటకు వచ్చుచు ఉన్న హనుమంతుడు, మేఘాలవెనుక మరుగు పడుచు, లైటకు వచ్చుచు ఉన్న చంద్రుడు వలె ప్రకాశించెను.

మూ. వివిదాత్రమనాసన్నగోచరో ధవళామృరః,
దృశ్యాదృశ్యతనుర్విరస్తదా చన్ద్రాయతేఽమృరే. 9

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, వివిదాత్రమనాసన్న గోచరః = అనేకవిధములైన దట్టమైన మేఘములకు సమీపమునం దున్నవాడు, ధవళామృరః = తెల్లని వస్త్రములు కలవాడు, దృశ్యాదృశ్యతనుః = కనబడుచు, కనబడక ఉండు

శరీరము కంపాడు అయిన, వీరః = వీరు లైన ఆ హనుమంతుడు, అమృతే = అకాశమునందు, చన్ద్రాయతే = చంద్రుడు వలె కనబడుచుండెను.

తా. అనేకవిధము లైన దట్ట మైన మేఘముల సమీపమున ఎగురుచున్న తెల్లని వస్త్రము రరించిన ఆ హనుమంతుడు, అకాశమునందు, ఒకప్పుడు కనబడుచు, మరొకప్పుడు కనబడకుండ ఉన్న దేహము కంపాడై చంద్రుడు వలె ఉండెను. 9

మూ. తార్ద్యాయమాణో గగనే బభాసే వాయునన్తనః,
దారయన్మేఘబృన్ధాని నిష్పరంశ్య పునః పునః. 10
సదన్నాదేన మహతా మేఘస్వనమహాస్వనః.

ప్ర. అ. మేఘబృన్ధాని = మేఘముల సముదాయములను, దారయన్ = రీల్చుచు, పునః పునః = మఱిమఱికి, నిష్పరంశ్య = లైటకు వచ్చుచు, మహతా = గొప్ప, నాదేన = శబ్దముతో, సదన్ = ఆరుచుచు, మేఘస్వనమహాస్వనః = ఉరుముల వంటి గొప్ప ధ్వని గల, వాయునన్తనః = హనుమంతుడు, గగనే = అకాశమునందు, తార్ద్యాయమాణః = గరుత్మంతుడు వలె ప్రవర్తించుచు, బభాసే = ప్రకాశించెను.

తా. ఆ హనుమంతుడు మేఘసముదాయములను రీల్చుచు, మఱిమఱికి లైటకు వచ్చుచు, గొప్ప శబ్దము వచ్చు నట్లు మహానాదము చేయుచు, ఉరుముల వంటి ధ్వని చేయుచు, అకాశములో గరుత్మంతుడు వలె ఎగిరెను. 10

మూ. ప్రవరాన్ రాక్షసాన్ హర్త్యా నామ విశ్రావ్య చార్మనః, 11
ఆకులాం సగరీం కృత్వా వ్యథయిత్వా చ రావణమ్,
అర్థయిత్వా బలం మోరం వైరేహీమభివాద్య చ, 12
అజగామ మహారేణాః పునర్మర్మద్యేన సాగరమ్.

ప్ర. అ. మహారేణాః = గొప్ప తేలిస్సు గల హనుమంతుడు, ప్రవరాన్ = శ్రేష్ఠు లైన, రాక్షసాన్ = రాక్షసులను, హర్త్యా = చంపి, అర్మనః = తన యొక్క, నామ = పేరును, విశ్రావ్య = వినిపింప చేసి, సగరీమ్ = లంకానగరమును, ఆకులామ్ = వ్యాకుల మైన దానినిగా, కృత్వా = చేసి, రావణమ్ = రావణుని, వ్యథయిత్వా = మనోవ్యథ కలవానినిగా చేసి, మోరమ్ = భయంకర మైన

లంఘ = నైన్యమును, ఆర్థయిత్యా = పీడించి, వై దేహీమ్ = సీతను, అలివార్థ్య
చ = నమస్కరించి, పునః = తిరిగి, సాగరం మర్త్యేన = సాగరమర్థ్యమార్గము
చేత, అజగామ = వచ్చెను.

తా. మహావేటఃకాలి యైన ఆ హనుమంతుడు, రాక్షసులలో శ్రేష్ఠు లైన
వారిని చంపి, తన పేరు బాటి, లంకను వ్యాకులము చేసి, రావణునకు మనోవ్యథ
కలిగించి, కయంకర యైన రాక్షసనైన్యమును నిశంపరచి, మరల సాగరమర్థ్య
మున ఎగురుచు తిరిగి వచ్చెను. 11, 12

మూ. పర్వతేస్థ్రం సునాథం చ సముపస్పృశ్య వీర్యవాన్, 13
త్వాముత్త ఇవ నారాతో మహావేగోఽభ్యుపాగతః

ప్ర. ఆ. వీర్యవాన్ = పరాక్రమవంతు యైన హనుమంతుడు, పర్వతేస్థ్రమ్
= పర్వతశ్రేష్ఠు యైన, సునాథం చ = మైనాకుని, సముపస్పృశ్య = స్పృశించి.
త్వాముత్తః = నారివేత విడువబడిన, నారాతః ఇవ = నారాచలాణము వలె, మహా
వేగః = గొప్ప వెగము గలవాడై, అభ్యుపాగతః = వచ్చెను

తా. పరాక్రమకాలి యైన హనుమంతుడు మార్గమర్థ్యమునందు మైరాక
పర్వతమును స్నేహపూర్వకముగా స్పృశించి, దనస్సు నారి విరచిన నారాచ
లాణము వలె మహావేగముతో వచ్చెను. 13

మూ. స కించిదనుసంప్రాప్తః సమాలోక్య మహాగిరిమ్, 14
మహేన్ద్రం మేఘసంకాశం ననాద హరిపుష్పవః.

ప్ర. ఆ. సః = ఆ, హరిపుష్పవః = వానరశ్రేష్ఠుడు, మహాగిరిమ్ = మహా
పర్వత మైన, మేఘసంకాశమ్ = మేఘముతో సమాన మైన, మహేన్ద్రమ్ =
మహేన్ద్రపర్వతమును, కించిత్ = కొంచెము, అనుసంప్రాప్తః = సమీపించిన
వా డై, సమాలోక్య = చూచి, ననాద = ధ్వని చేసెను.

తా. ఆ హనుమంతుడు మేఘముతో సమాన మైన మహాపర్వత మైన
మహేన్ద్రగిరిని కొంచెము సమీపించి, దానిని చూడగానే ధ్వని చేసెను. 14

మూ. స పూరయామాస కపిర్ధిగో రశ సమన్తతః, 15
సరన్నాచేన మహతా మేఘస్వనమహస్వనః.

ప్ర. ఆ. మేఘస్వనమహస్వనః = మేఘధ్వని వంటి గొప్ప ధ్వని గల, సః కపిః = ఆ హనుమంతుడు, సకన్ = ధ్వనిచేయుచు, మహతా = గొప్ప దైన, నాదేన = ధ్వనిచేత, దశ దిశః = పది దిక్కులను, సమస్తతః = అంతటా, పూర యామాస = నింపెను.

తా. ఉడుముల పంటి ధ్వని గల ఆ హనుమంతుడు, ధ్వనిచేయుచు, ఆ గొప్ప ధ్వనిచేత పది దిక్కులను కూడ, అంతటా నింపివేసెను. 15

మూ. స తం దేశమనుప్రాప్తః సుహృద్ధర్షనలాలసః. 16
సనాద హరిశార్దూలో లాఙ్గాలం చాప్యకమ్పయత్.

ప్ర. ఆ. తం దేశమ్ = ఆ ప్రదేశమును, అనుప్రాప్తః = చేరిన, సుహృద్ధర్షనలాలసః = మిత్రులను చూచుటలై వేగిరవడుచున్న, సః హరిశార్దూః = ఆ హనుమంతుడు, సనాద = ధ్వనిచేసెను. లాఙ్గాలమ్ = తోకను, అకమ్పయత్ = కదలెను కూడ.

తా. మిత్రులను చూడవలె నను ఆశ్వాసక్తితో ఆ ప్రదేశమును చేరిన హనుమంతుడు బిగ్గరగా ఆరచి తోకను త్రెప్పుట కూడ చేసెను. 16

మూ తస్య నానద్యమానస్య సువర్ణచరితే పథి. 17
పరితీవాన్య ఘోషేణ గగనం సార్కమణ్డలమ్.

ప్ర. ఆ. సువర్ణచరితే = గరుత్మంతునిచేత సంచరించబడిన, పథి = ఆకాశమార్గమునందు, నానద్యమానస్య = అధికముగా ధ్వని చేయుచున్న, అస్య = ఈ హనుమంతునియొక్క, ఘోషేణ = ధ్వనిచేత, సార్కమణ్డలమ్ = సూర్య మండలసహిత మైన, గగనమ్ = ఆకాశము, పరితీవ = బ్రద్ధ లగుచున్నట్లు ఉండెను.

తా. గరుత్మంతుడు సంచరించు ఆకాశమార్గమునందు మహాధ్వని చేయు చున్న ఆ హనుమంతుని ధ్వనికి సూర్యమండలసహిత మైన ఆకాశము బ్రద్ధలై పోయి నట్లయ్యెను. 17

మూ. యే తు తత్రోత్తరే తీరే సముద్రస్య మహాబలాః. 18
పూర్వం సంవిష్టితాః శూరా వాయుపుత్రదిదృశవః.

మహతో వాతనున్నస్య తోయదస్యేవ గర్జితమ్, 19
శుశ్రుషే తదా హేషమూరువేగం హనూమతః.

ప్ర. అ. తత్ర = అక్కడ, సముద్రస్య = సముద్రముయొక్క, ఉత్తరే
రీతే = ఉత్తరరీతమునందు, పూర్వమ్ = పూర్వమే, సంవిష్ఠితాః = ఉన్న (వేరి
యున్న), మహాలాః = గొప్ప లలము గల, శూరాః = శూరు లైన, వాయుపుత్ర
రిదృశవః = హనుమంతుని చూడదలచుచున్న, యే = ఏ వానరులు కలరో, తే =
వాడు, తదా = అప్పుడు, వాతనున్నస్య = వాయుపుత్ర కదల్చుచున్న, మహతః
= గొప్ప లైన, తోయదస్య = మేఘముయొక్క, గర్జితమ్ ఇవ = గర్జితము పఠె
ఉన్న, హనూమతః = హనుమంతునియొక్క, హేషమ్ = ధ్వనిని, హిరువేగమ్
= తొడల వేగమును, శుశ్రుషః = వినిరి.

కా. ఉత్తరసముద్రరీతమునందు పూర్వమే ఉన్న లలకాలులు, శూరులు,
అయిన వానరులు వాయుసందనుని చూచుటకై అతరతతో నిరీక్షించుచుండిరి.
ఆ వానరులకు, అప్పుడు, వాయుపుత్ర కదల్చుచున్న పెద్ద మేఘముయొక్క
ధ్వని వలె, హనుమంతుడు దేసిన ధ్వని, అతని తోడం వేగము విసవచ్చెను.

మూ. తే దీనమనసః సర్వే శుశ్రువుః కాననౌకసః, 20
వానరేంద్రస్య నిర్దోషం పర్జన్యనినదోపమమ్.

ప్ర. అ. దీనమనసః = దీనము లైన మనస్సులు గల, తే = ఆ, సర్వే =
సమస్త మైన, కాననౌకసః = వానరులు, వానరేంద్రస్య = హనుమంతునియొక్క,
పర్జన్యనినదోపమమ్ = మేఘధ్వనెతో సమాన మైన, నిర్దోషమ్ = ధ్వనిని, శుశ్రువుః
= వినిరి.

కా. అంతవరకు సీతవార్త ఏదీ తెలియకపోవుటచేత దైన్యము చెందిన
మనస్సులు గల ఆ వానరు లందఱు ఉరుముం వంటి హనుమంతుని ధ్వనిని వినిరి.

మూ. నిశమ్య నదతో నాదం వాసరాస్తే సమస్తతః, 21
బటూవురుత్సుకాః సర్వే సుహృద్దర్శనకాఙ్క్షిణాః.

ప్ర. అ. సమస్తతః = నలు మూలలా ఉన్న, సర్వే = సమస్త మైన, తే
వాసరాః = ఆ వానరులు, నదతః = ధ్వనితేయుచున్న హనుమంతునియొక్క,

నాదమ్ = ధ్వనిని, నిశమ్య = విని, సుహృద్దర్శనశాక్షిణః = మిత్రుని దర్శనమును
కోరుడు, ఉర్బుళాః = వేరుకగలవారు, బధూః = బయిరి.

తా. అక్కడ అన్ని ప్రదేశములలోను ఉన్న ఆ వానరు లందరూ, ధ్వని
చేయుచున్న హనుమంతుని ఆ శబ్దమును విని, అతని మాతవలె నను బొడ్డుక్క
ములో నిండి యుండిరి. 21

మూ. జామ్యవాన్ స హరిశ్రేష్ఠః ప్రీతిసంహృష్టమానసః, 22
ఉపామన్త్ర్య హరీన్ సర్వానిదం వచనమబ్రవీత్.

ప్ర. ఆ. హరిశ్రేష్ఠః = వానరులలో శ్రేష్ఠుడైన, సః జామ్యవాన్ = ఆ
జాంబవంతుడు, ప్రీతిసంహృష్టమానసః = అనందముతో వికసించిన మనస్సు కం
వారై, సర్వాన్ = సమస్త మైన, హరీన్ = వానరులను, ఉపామన్త్ర్య = దగ్గరకు
పిలిచి, ఇదమ్ = ఈ, వచనమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. వానరులలో శ్రేష్ఠుడైన జాంబవంతుడు అనందముచే వికసించిన
మనస్సుతో, ఆ వానరు లందరిని పిలిచి, ఈ వాక్యము పలికెను. 22

మూ. సర్వతా కృతకార్యోఽసౌ హనుమాన్నాత్ర సంశయః, 23
స హ్యాస్యాకృతకార్యస్య నాద ఏవంవిరో భవేత్.

ప్ర. ఆ. అసౌ = ఈ, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, సర్వతా = అన్ని
విధములా, కృతకార్యః = చేయబడిన కార్యము కలవాడు. అకృతకార్యస్య =
చేయబడని కార్యము గల, ఆస్య = ఈతనియొక్క, నాదః = ధ్వని, ఏవంవిరో
= ఈ విధ మైనది, స తవేత్ హి = కాదు కదా.

తా. హనుమంతుడు అన్ని విధములచేతను కార్యము నఫలము చేసికొని
వచ్చుచున్నాడు. ఇందుకు సందేహము లేదు. పని పూర్తి కానిచో ఇతని ధ్వని
ఈ విధముగ ఉండదు కదా. 23

మూ. తస్య బాహూరువేగం చ నినారం చ మహాత్మనః, 24
నిశమ్య హరయో హృష్టాః సముత్పేతు స్తతస్తతః.

ప్ర. ఆ. మహాత్మనః = మహాత్ముడైన, తస్య = ఆ హనుమంతునియొక్క,

తాహూరువేగం చ = తాహువులయొక్క; తొడలయొక్క వేగమును, నిసాదం చ = ధ్వనినీ, నిశమ్మ = విని, హృష్టాః = సంతోషించినవా రై, హరయః = వానరులు, తతస్తతః = ఆ యా ప్రదేశములనుండి, సముర్వేయః = గంతులు వేసిరి.

తా. మహాత్ములైన ఆ హనుమంతుని తాహువుల వేగమును, తొడల వేగమును, ధ్వనిని విని, వానరులు, సంతోషించినవా రై, ఆ యా ప్రదేశములనుండి గంతులు వేయుచు ఎగిరిరి.

24

మూ. తే నగాగ్రాన్న గాగ్రాణి శిఖరాచ్ఛిఖరాణి చ. 25

ప్రహృష్టాః సమపద్యంత హనూమంతం దిదృక్షవః.

ప్ర. ఆ. తే = ఆ వానరులు, ప్రహృష్టాః = సంతోషించినవా రై, హనూమంతమ్ = హనుమంతుని, దిదృక్షవః = చూడ నిచ్చ గలవా రై, నగాగ్రాణి = ఒక చెట్టుచివరి కొమ్మనుండి, నగాగ్రాణి = ఇతరవృక్షముల చివరి భాగములను; శిఖరాణి = ఒక పర్వతశిఖరమునుండి; శిఖరాణి చ = పర్వతశిఖరములను, సమపద్యంత = పొందిరి.

తా. ఆ వానరులు సంతోషించుచు హనుమంతుణ్ణి చూడవలెనను కోరికతో ఒక చెట్టు చివరినుండి మరి కొన్ని చెట్లచివరిభాగములను, ఒక శిఖరమునుండి ఇతర శిఖరములను ఎక్కిరి.

25

మూ. తే ప్రీతాః పాదపాశ్రేమ గృహ్య శాఖాః సువిష్ఠితాః, 26

వాసాంసీవ ప్రశాఖాశ్చ సమావిద్యంత వానరాః.

ప్ర. ఆ. తే వానరాః = ఆ వానరులు, ప్రీతాః = సంతోషించినవా రై, పాదపాశ్రేమ = వృక్షాగ్రములయందు, శాఖాః = కొమ్మలను, గృహ్య = గ్రహించి, సువిష్ఠితాః = తాగుగా నిలచినవా రై, ప్రశాఖాః = చిన్న కొమ్మలను, వాసాంసీవ = వస్త్రములను వలె, సమావిద్యంత = కులిసిరి.

తా. ఆ వానరులు సంతోషముతో వృక్షాగ్రముల మీద కొమ్మలు వట్టుకొని దృఢముగా నిలచి, చిన్న కొమ్మలను చట్టలు కులిపి నట్లు కులిపివేసిరి.

26

మూ. గిరిగహ్వరసంలీనో యథా గర్భతి మారుతః, 27

ఏవం జగర్థ బలవాన్ హనుమాన్మారుతాత్మజః.

ప్ర. అ. గిరిగహ్వరసంలీనః = పర్వతముల గుహాయందు అణగిన (ప్రవేశించిన), మారుతః = వాయువు, యథా = ఎట్లు, గర్భతి = గర్భించునో, బలవాన్ = బలవంతుడు, మారుతాత్మకః = వాయుకుమారుడు అయిన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, ఏవమ్ = ఇట్లు, జగర్హ = గర్భించెను.

తా. వాయువుత్రుడు, బలశాలి అయిన హనుమంతుడు, పర్వతగుహలో ప్రవేశించిన వాయువు ఎట్లు గర్భించునో అట్లు గర్భించెను. 27

మూ. ఉమత్రపునసంకాశమాపరిస్తం మహాకపిమ్, 28
దృష్ట్యా తే వానరాః సర్వే తస్మై ప్రాజ్ఞలయస్తరా.

ప్ర. అ. రరా = అప్పుడు, ఉత్రపునసంకాశమ్ = రట్ట మైన మేఘముతో సమానుడు, అవతస్తమ్ = క్రమముగా వచ్చి వరుచున్న వాడూ అయిన, తం మహాకపిమ్ = ఆ హనుమంతుని, దృష్ట్యా = చూచి, తే = ఆ, సర్వే = సమస్త మైన, వానరాః = వానరులు, ప్రాజ్ఞలయః = కట్టబడిన బోసిళ్ల కలవారై, తస్మై = నిలిచిరి.

తా. అప్పుడు రట్ట మైన మేఘము వలె అతిక్రమముగా వచ్చి క్రిందికి వచ్చుచున్న ఆ హనుమంతుని చూచి ఆ వానరు లందరు బోసిళ్లు వట్టి నిలిచిరి. 28

మూ. తతస్తు వేగవాంస్తస్య గిరేర్గిరినిభః కపిః, 29
నిపపాత మహేన్ద్రస్య శిఖరే పాదపాకులే.

ప్ర. అ. తతః = అటు ఏమ్మట, గిరినిభః = పర్వతముతో సమానుడు, వేగవాన్ = వేగవంతుడు అయిన, కపిః = హనుమంతుడు, తస్య = ఆ, మహేన్ద్రస్య = మహేంద్ర పుత్రు. గిరేః = పర్వతముయొక్క, పాదపాకులే = పర్వతముల చేత వ్యాకుల మైన, శిఖరే = శిఖరముమీద, నిపపాత = దిగెను.

తా. ఏమ్మట పర్వతముతో సమానుడైన ఆ హనుమంతుడు, మహావేగముతో వచ్చి చెట్లలో నెరిగిన ఆ మహేంద్రపర్వతశిఖరముపై దిగెను. 29

మూ. హర్షేణాపూర్యమాణోఽసౌ రమ్యే పర్వతనిర్హరే, 30
చిన్నపక్ష ఇవాళాళాత్పపాత దరణీధరః.

ప్ర. అ. హర్షణ = సంకోషముచేత, అపూర్యమాణః = నింపబడు చున్న, అసౌ = ఈ హనుమంతుడు, చిన్నపక్షః = లేదనిపరిచిన రెక్కలు గల, వరదీ రరః ఇవ = వర్వతము వలె, రమ్యే = సుందర మైన, వర్వతనిర్జ్వలే = వర్వత రము నందలి జల ప్రవాహమునందు, ఆకాశాత్ = ఆకాశమునుండి, వపాత = పడెను.

రా. హనుమంతుడు సంకోషముతో ఉద్బిపోవుచు, రెక్కలు రెగగొట్టిన వర్వతము వలె, ఆకాశమునుండి వర్వతముపై నున్న సుందరమైన సెంచేదిలో దిగెను. 30

మూ. తతస్తే ప్రీతమననః సర్వే వానరపుష్పవాః, 31

హనుమంతం మహాత్మానం పరివార్యోపతస్థితే,

పరివార్య చ తే సర్వే పరాం ప్రీతిముపాగతాః. 32

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, సర్వే = సమస్త మైన, తే = ఆ, వానర పుష్పవాః = వానరశ్రేష్ఠులు, ప్రీతమననః = సంతోషించుచున్న మనస్సులు కల వారై, మహాత్మానమ్ = మహాత్ము డైన, హనుమంతమ్ = హనుమంతుణ్ణి, పరివార్య = చుట్టి, ఉపతస్థితే = సేవించిరి. తే సర్వే = వాళ్ళందరూ, పరివార్య = హను మంతుని చుట్టి, పరామ్ = శ్రేష్ఠ మైన, ప్రీతిమ్ = సంకోషమును, ఉపాగతాః = పొందిరి.

రా. పిమ్మట ఆ వానరశ్రేష్ఠు లందరూ తాని మసంతోషించిన నస్సులతో మహాత్ము డైన ఆ హనుమంతుని చుట్టూ చేరి ఆతనిని సేవించిరి. ఆ విధముగ చుట్టూ చేరిన వాళ్ళందరూ గొప్ప సంకోషమును పొందిరి 31, 32

మూ. ప్రహృష్టవదనాః సర్వే తమరోగముపాగతమ్.

ఉపాయనాని బాదాయ మూలాని చ పలాని చ, 33

ప్రత్యర్చయన్ హరిశ్రేష్ఠం హరయో మారుతాత్మజమ్.

ప్ర. అ. సర్వేహరయః = ఆ వానరులందరూ, ప్రహృష్టవదనాః = విక సింపిన ముఖములు కలవారై, మూలాని చ = దుంపలను, పలాని చ = పరిము లను, ఉపాయనాని = తానుకలుగా, బాదాయ = గ్రహించి, తమరోగమ్ = రోగము

లేకుండగా, ఉపాగతమ్ = వచ్చిన, హరిశ్రేష్ఠమ్ = వానర శ్రేష్ఠుడైన, హరు
తాత్పర్యమ్ = హనుమంతుని, ప్రత్యర్చయన్ = పూజించిరి.

తా. ఆ వానరు లందరూ, వికసించిన ముఖములతో, మూలములను,
పరిములను కాచుకలుగా దీసికొని వచ్చి, రోగము లేకుండగా దిరిగి వచ్చిన,
వానరశ్రేష్ఠుడైన హనుమంతుని పూజించిరి. 93

మూ. హనుమాంస్తు గురూన్ వృద్ధాన్ శామ్యవస్త్వముఖాన్స్తదా,
కుమారమజ్జదం చైవ సోఽవన్తత మహాకపిః.

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, మహాకపిః = వానరశ్రేష్ఠుడైన, హనుమాంస్తు
= హనుమంతుడైతే, గురూన్ = పూజ్యులు, వృద్ధాన్ = వృద్ధులూ అయిన,
శామ్యవస్త్వముఖాన్ = జాంబవంతుడు మొదలైన వారిని, కుమారమ్ = రాజ
కుమారుడైన, (యువరాజైన), అజ్జదం చైవ = అంగడుని, అవన్తత = సమస్క
రించెను.

తా. అప్పుడు, వానరశ్రేష్ఠుడైన హనుమంతుడు, పూజ్యులు, వృద్ధులూ
అయిన జాంబవంతుడు మొదలైనవారికి, యువరాజైన అంగడునకు సమస్క
రించెను. 94

మూ. స రాజ్యాం పూజితః పూజ్యః కపిభిశ్చ ప్రసాదితః, 95
దృష్టా నీతేతి విశ్రాంతః సంక్షేపేణ న్యవేదయత్.

ప్ర. అ. విశ్రాంతః = పరాక్రమించినవాడు, పూజ్యః = పూజింప దగిన
వాడు అయిన, సః = ఆ హనుమంతుడు, రాజ్యామ్ = ఆ జాంబవదంగడులచేత,
పూజితః = పూజింపబడిన వాడై, కపిభిః = ఇతర వానరులచేత, ప్రసాదితః =
అనుగ్రహింపచేసికొనబడిన వాడై, నీతా = నీత, దృష్టా = చూడబడినది, ఇతి =
అని, సంక్షేపేణ = సంక్షేపముతో, న్యవేదయత్ = తెలిపెను.

తా. తన పరాక్రమము చూపినవాడు, పూజ్యుడు అయిన ఆ హనుమంతుని
జాంబవంతుడు, అంగడుడు పూజించిరి. ఇతర వానరులందరు అనుగ్రహింపచేసి
కొనిరి. (అతనికి సంక్షేపము కలుగునట్లు ప్రవర్తించిరి). అప్పు డాతడు నీతను
చూచితిని అని సంక్షేపముగా తెప్పెను. 95

మూ. నిషసాద చ హస్తేన గృహీత్యా వారినః సుతమ్, 36
రమణీయే వనోద్దేశే మహేన్ద్రస్య గిరేస్తదా.

ప్ర. ఆ. తదా = అప్పుడు, వారినః = వారియొక్క, సుతమ్ = కుమారుని, హస్తేన = హస్తముచేత, గృహీత్యా = గ్రహించి, మహేన్ద్రస్య గిరే = మహేన్ద్ర వర్షతముయొక్క, రమణీయే = సుందర మైన, వనోద్దేశే = వనప్రదేశమునందు, నిషసాద చ = కూర్చుండెను.

తా. అప్పుడు హనుమంతుడు అంగదుని (హస్తమును) హస్తముతో పట్టు కొని ఆ మహేన్ద్రవర్షతముపై, రమణీయమైన వనప్రదేశమునందు కూర్చుండెను. 36

మూ. హనుమానబ్రవీద్యష్టస్తదా తాన్వానరర్షభాన్, 37
అశోకవనికాసంస్తా ర్భస్టా సా జనకాత్మజాః.
రక్షమాణా సుమోరారి రాక్షసిరనిన్ధితా. 38
ఏకవేణీధరా బాలా రామదర్శనలాంసా,
ఉపవాసపరిశ్రాంతా జటిలా మలినా కృశా. 39

ప్ర. ఆ. తదా = అప్పుడు, హృష్టః = సంతోషించి, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, తాన్ = అ, వానరర్షభాన్ = వానరశ్రేష్ఠులను గూర్చి, అబ్రవీత్ = పలికెను. అశోకవనికాసంస్తా = అశోకవనములో ఉన్నదీ, సుమోరారిః = చాలా భయము కలిగించు, రాక్షసిః = రాక్షసప్రీతిచేత, రక్షమాణా = రక్షింపబడుచున్నదీ, అనిన్ధితా = నిందింపబడనదీ, ఏకవేణీధరా = ఒకే జడను ధరించి సదీ, బాలా = చిన్నవయస్సులో ఉన్నదీ, రామదర్శనలాంసా = రాముని చూచుట యందు ఆసక్తి కలది, ఉపవాసపరిశ్రాంతా = ఉపవాసముంచెత అలసిపోయినది, జటిలా = జడలు ధరించినదీ, మలినా = మలినముగా ఉన్నదీ, కృశా = చిక్కినదీ అయిన, సా జనకాత్మజా = ఆ సీతాదేవి, ర్భస్టా = చూడబడినది.

తా. అప్పుడు సంతోషపడిన తైన హనుమంతుడు ఆ వానరశ్రేష్ఠులతో ఇట్లు పలికెను. అశోకవనములో ఉన్న సీతను చూచినాను. ఎట్టి దోషము లేనిది, ఒకే జడను ధరించి ఉన్నదీ అయిన ఆమెను భయంకరులైన రాక్షసప్రీతి రక్షించుచున్నారు. చిన్న వయస్సులో ఉన్న ఆమె రాముని చూచుటకై తహతహ

లాడుచున్నది. జటాదారితియై స్నానాది సంస్కారములు లేకపోవుటచే మఱిను
రాలై కృశించి ఉన్న ఆమె ఉపవాసముంచేత ఆరిసిపోయి ఉన్నది. 38, 39

మూ. తతో దృష్టేతి వచనం మహార్థమమృతోపమమ్,
నిశమ్య మారుతేః సర్వే ముదితా వానరాభవన్. 40

ప్ర. ఆ తతః = అటు పిమ్మట, దృష్టా = చూడబడినది, ఇతి = అను,
మారుతేః = హనుమంతునియొక్క, మహార్థమ్ = శ్రేష్ఠ మైన అర్థము గల,
అమృతోపమమ్ = అమృతముతో సమాన మైన, వచనమ్ = మాటను, నిశమ్య
= విని, సర్వే = సమస్త మైన, వానరాః = వానరులు, ముదితాః = సంతోషించిన
వారు, అభవన్ = అయిరి.

తా. అప్పుడు హనుమంతుడు వలెకిన, గొప్ప అర్థము గల, అమృతము
వంటి "చూచినాను" అను మాట విసగానే ఆ వానరు లందరు సంతోషించిరి. 40

మూ. శ్లోకస్యన్యే నదస్యన్యే గర్హస్యన్యే మహాబలాః,
చక్రుః కింకిలామన్యే వ్రతిగర్హన్తి చావరే. 41

ప్ర. ఆ. మహాబలాః = గొప్ప బలము గల, అన్యే = కొందరు, శ్లోని
= సింహనాదము చేయుచున్నారు (చేసిరి). అన్యే = మరి కొందరు, నదన్తి =
ధ్వనిచేయు చున్నారు. అన్యే = మరికొందరు, గర్హన్తి = గర్హించుచున్నారు. అన్యే
= మరి కొందరు, కింకిలామ్ = కింకిరి ధ్వనిని, చక్రుః = చేసిరి. చావరే = మరి
కొందరు, వ్రతిగర్హన్తి = తిరిగి గర్హించుచున్నారు.

తా. మహాబలవంతు లైన వానరులలో కొందరు సింహనాదము చేసిరి.
కొందరు ధ్వని చేసిరి. కొందరు గర్హించిరి. కొందరు కింకిరి మను ధ్వని చేసిరి.
మరికొందరు వ్రతిగర్హనము చేసిరి. 41

మూ. కేచిదుచ్చితలాఙ్గాలాః ప్రహృష్టాః కపికుఙ్కరాః,
ఆయతాఞ్చోరదీర్ఘాః లాఙ్గాలాని ప్రవివ్యధుః 42

ప్ర. ఆ. ప్రహృష్టాః = సంతోషించిన, కేచిత్ = కొందరు, కపికుఙ్కరాః
= వానరశ్రేణులు, ఉచ్చితలాఙ్గాలాః = ఎత్తరిగిన తోకలు కలవారై, ఆయతా

జ్యోతదీప్తాణి = నిలువుగా చేయబడిన పొడ వైన, రాజ్ఞారాని = తోకంను, ప్రవి
వ్యదుః = దురిపెరి.

తా. మహాబలవంతు లైన వానరులలో కొందరు రాం సంతోషించి, తోకలు
ఎత్తి, అట్లు నిలువుగా ఉండు నట్లు ఎత్తిన, పొడ వైన తోకంను కూళించిరి.

మూ. అవరే చ హనూమంతం వానరా వారణోపమమ్,

అప్లత్య గిరిశృజ్జేభ్యః సంస్పృశన్తి స్మ హర్షితాః. 43

ప్ర. అ. అవరే = మరికొందరు, వానరా = వానరులు, హర్షితాః = సంతో
షించినవారై, గిరిశృజ్జేభ్యః = పర్వతశిఖరములనుండి, అప్లత్య = దీగి, వారణోప
మమ్ = ఏనుగుతో సమానులైన, హనూమంతమ్ = హనుమంతుని, సంస్పృశన్తి
స్మ = స్పృశించిరి.

తా. మరి కొందరు వానరులు సంతోషముతో పర్వతశిఖరములనుండి
క్రిందికి దుమికి, ఏనుగుతో సమాను లైన ఆ హనుమంతుని స్పృశించిరి. 43

మూ. ఉక్తవాక్యం హనూమంతమక్లదన్తమద్రాబ్రవీత్,

సర్వేషాం హరివీరాణాం మర్దే వచనముత్తమమ్. 44

ప్ర. అ. ఉత = అటు ఏమ్మట, అక్లదః = అంగదుడు, ఉక్తవాక్యమ్ =
వలకబడిన వాక్యము గల, హనూమంతమ్ = హనుమంతుని గూర్చి, సర్వేషామ్ =
సమస్త మైన, హరివీరాణామ్ = వానరపీరుల, మర్దే = మర్దయందు, ఉత్తమమ్
= ఉత్తమ మైన, వచనమ్ = వచనమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. హనుమంతుని మూటలు విన్న ఏమ్మట, అంగదుడు సమస్త మైన
వానరపీరుల మర్ద ఆశనితో ఉత్తమ మైన వచనము పలికెను. 44

మూ. సర్వే వీర్యే న తే కశ్చిత్సమో వానర విద్యతే,

యదప్లత్య విస్తీర్ణం సాగరం పునరాగతః. 45

ప్ర. అ. వానర = హనుమంతుడా, యత్ = ఏ కారణమువలన, విస్తీర్ణమ్
విస్తృత మైన, సాగరమ్ = సముద్రమును, అప్లత్య = దాదీ, పునః = మరల,
అగతః = వచ్చినానో, అందువలన, సర్వే = అలమునందు, విద్యతే = పరాక్ర

మమునందు, లే = నీకు, నమః = సమానుడు, కర్పిత = ఎవ్వరును, న విద్యలే = లేదు.

తా. హనుమంతుడా: విస్తీర్ణ మైన సముద్రము దాటి మరల వచ్చినావు. అందుచేత గాని, పరాక్రమముచేత గాని నీకు సాటి ఎవ్వడూ లేడు. 45

మూ. అహో స్వామిని తే భ క్తిరహో వీర్యమహో దృతిః,
దిష్ట్యా దృష్టా త్వయా దేవీ రామపత్నీ యశస్వినీ. 46
దిష్ట్యా తృప్యతి కాకుత్స్థః శోకం సీతావియోగజమ్.

ప్ర. అ. స్వామిని = ప్రభువునై, తే = నీయొక్క, భ క్తిః = భక్తి, అహో = ఎంత ఆశ్చర్యకర మైనది, వీర్యమ్ = పరాక్రమము, అహో = ఎంత ఆశ్చర్య కర మైనది, దృతిః = దైర్యము, అహో = ఎంత ఆశ్చర్యకర మైనది, దిష్ట్యా = మన అదృష్టముచే, త్వయా = నీచేత, రామపత్నీ = రాముని భార్య, యశస్వినీ = కీర్తి గంది అయిన, దేవీ = సీతారేప, దృష్టా = చూడండినది, దిష్ట్యా = అదృష్టవశముచేత, కాకుత్స్థః = రాముడు, సీతావియోగజమ్ = సీతావియోగమువల్ల కలిగిన, శోకమ్ = శోకమును, తృప్యతి = విడువగలడు.

తా. ఏమి నీ ప్రభుభక్తి! ఏమి నీ పరాక్రమము! ఏమి నీ దైర్యము! మన అదృష్టము కొలది నీవు కీర్తిమంతురాలు, రామభార్య అయిన ఆ దేవిని చూచి తివి. అదృష్టవశముచే సీతావియోగమువలన కలిగిన రాముని శోకము తొంగి పోవును. 46.

మూ. తతోఽఙ్గరం హనూమంతం జామృవంతం చ వానరాః,
పరివార్య ప్రముదితా భేజిరే విపులాః శిలాః.

ప్ర. అ. తతః = అటు ఏమ్మట, వానరాః = వానిరులు, ప్రముదితాః = చాలా సంకోషించిన వారై, అఙ్గరమ్ = అంగదుని, హనూమంతమ్ = హను మంతుని, జామృవంతం చ = జాంబవంతుని, పరివార్య = చుట్టుముట్టి, విపులాః = విళాసము లైన, శిలాః = శిలలను, భేజిరే = బొందిరి.

తా. ఏమ్మట వానరు లందరు చాల సంకోషించుచు, అంగదునికి హను మంతునికి జాంబవంతునికి చుట్టూ శిలాశలములపై కూర్చుండిరి. 47

మూ. శ్రోతుకామాః సముద్రస్య లక్ష్మనం వానరోత్తమాః. 48
 దర్శనం చాపి లక్ష్మాయాః సీతాయా రావణస్య చ,
 తస్యః ప్రాజ్ఞలయః సర్వే హనుమద్వచనోన్ముఖాః. 49

ప్ర. అ. సర్వే=సమస్త మైన. వానరోత్తమాః=వానరశ్రేష్ఠులు. సముద్రస్య=సముద్రముయొక్క. లక్ష్మనమ్=రాటుటను. లక్ష్మాయాః=లంకయొక్క. సీతాయాః=సీతయొక్క. రావణస్య చ=రావణునియొక్క. దర్శనం చాపి=దర్శనమును. శ్రోతుకామాః=వినుటయందు కోరిక గలవారై. ప్రాజ్ఞలయః=కట్టబడిన దోసేట్లు కలవారై. హనుమద్వచనోన్ముఖాః=హనుమంతుని వచనము సత్తై అభిముఖులై. తస్యః=ఉండిరి.

తా. ఆ వానరశ్రేష్ఠులందరూ సముద్రము రాటుట. లంకను, సీతను రావణుని చూచుట మొదలైన విషయములను విన గోరుదు. హనుమంతుని మాటలకై. ఎదురు చూచుచు అంతరి పురించి ఉండిరి. 48, 49

మూ. తస్మా తత్రాజ్ఞదః శ్రీమాన్ వానరైర్దృహతిర్వృతః,
 ఉపాస్యమానో విబుధైర్దివి దేవపతిర్మథా. 50

ప్ర. అ. తత్ర=అక్కడ. శ్రీమాన్=శ్రీమంతులైన. దృహతిః=అనేకులైన. వానరైః=వానరులతో. వృతః=కూడిన. అజ్ఞదః=అంగదుడు. దివి=స్వర్గలోకమునందు. విబుధైః=దేవతలచేత. ఉపాస్యమానః=ఉపాసించుటచున్న. దేవపతిర్మథా=దేవేంద్రుడు వలె. తస్మా=ఉండెను.

తా. వానరులందరూ ఇట్లా కూర్చుండి సేవింపచుండగా, అంగదుడు, స్వర్గలోకమునందు దేవతలచేత సేవింపబడుచున్న దేవేంద్రుడు వలె ప్రకాశించెను. 50

మూ. హనూమతా కీర్తిమతా యశస్వినా
 తథాజ్ఞదేనాజ్ఞదబద్ధబాహునా,
 ముదా తదాద్యాసితమున్నతం మహా
 న్మహాదరాగ్రం జ్వలితం శ్రీయాభవత్. 51

ఇత్యాదౌ శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సుందరకాండే
సప్తపత్యాయః సర్గః.

ప్ర. అ. కీర్తిమతా = కీర్తి గల. హనుమతా = హనుమంతునిచేతను.
తదా = మరియు. యశస్వినా = కీర్తి గల. అజ్ఞదంధతాహనా = తాహనురు
లతో కట్టిబడిన తాహనురులు గల. అజ్ఞదేన = అంగదునిచేతను. తదా = అప్పుడు.
ముదా = ఆనందముతో. అర్హాసితమ్ = అదిప్తించబడిన. ఉన్నతమ్ = ఉన్నత
మైన. పుహత్ = గొప్ప లైన. పుహితరాగ్రమ్ = పర్యతశిఖరము. తదా =
అప్పుడు. శ్రియా = శోభతో. జ్వలితం = ప్రజ్వలిండుచున్నది. అభవత్ = ఆయెను.

తా. అప్పుడు కీర్తిమంతులైన హనుమంతుడు. తాహనుంకు తాహనురులు
ధరించిన అంగదుడు. సంతోషించుచు ఉన్నతమైన ఆ పర్యతము పైలాగ
ముస కూర్చొని యుండగా అది శోభతో ప్రజ్వలింపెను. 31

"తాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
సుందరకాండలో ఏబదియేడవ సర్గ సమాప్తము.

అథ అష్టపాదాశః సర్గః

[జాంబవంతుడు అడుగగా హనుమంతుడు తాను లంకకు బయలుదేరినది మొదలు జరిగిన విషయములను చెప్పుట].

మూ. తతస్తస్య గిరేః శృణ్ణే మహేన్ద్రస్య మహాబలాః,
హనుమత్ప్రముఖాః ప్రీతిం హరయో జగ్మురుత్తమామ్.

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, మహాబలాః = గొప్ప బలము గల, హనుమత్ప్రముఖాః = హనుమంతుడు మొదలైన, హరయః = వానరులు, తస్య = అ. మహేన్ద్రస్య గిరేః = మహేంద్రవర్మరముయొక్క, శృణ్ణే = శ్రవణమునందు, ఉత్తమామ్ = గొప్ప లైన, ప్రీతిమ్ = సంతోషమును, జగ్ముః = పొందిరి.

తా. ఆ మహేంద్రవర్మరశ్రవణమునందు, మహాబలాలు లైన హనుమంతుడు మొదలైన వానరులు అత్యధిక మైన సంతోషమును పొందిరి. 1

మూ. తం తతః ప్రీతినంహృష్టః ప్రీతిమన్తం మహాకపిమ్,
జామృవాన్కార్యవృత్తాన్తమపృచ్ఛదనిలాత్మజమ్.

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, ప్రీతినంహృష్టః = సంతోషముతో ఉల్లిపోవుదున్న, జామృవాన్ = జాంబవంతుడు, ప్రీతిమన్తమ్ = సంతోషముతో కూడిన, మహాకపిమ్ = గొప్ప వానరుడైన, అనిలాత్మజమ్ = హనుమంతుని, కార్యవృత్తాన్తమ్ = నీకాన్వేషణకార్యమునకు సంబంధించిన వృత్తాంతమును గూర్చి, అపృచ్ఛత్ = అడిగెను.

తా. పిమ్మట అత్యధిక మైన సంతోషముతో నిండి యున్న జాంబవంతుడు, సంతోషభరితుడైన ఆ హనుమంతుని, నీకాన్వేషణము చేయుటకు ఆతడు బయలుదేరిన పిమ్మట ఏ మేమి జరిగినదో అప్పుడుని తోరెను. 2

మూ. కథం దృష్టా త్వయా దేవీ కథం వా తత్ర వర్తతే,
తస్మాం వా స కథంవృత్తః క్రూరకర్మా దశాననః ౩

ప్ర. ఆ. దేవీ = సీతాదేవి, త్వయా = నీచేత, కథమ్ = ఎట్లు, దృష్టా = చూడబడినది, తత్ర = అక్కడ, కథం వా = ఎట్లు, వర్తతే = ఉన్నది, క్రూరకర్మా = క్రూరమైన కర్మ గల, సః దశాననః = ఆ రావణుడు, తస్మామ్ = ఆమె విషయమునందు, కథంవృత్తః = ఎట్టి ప్రవృత్తి కలవాడు?

తా. నీవు సీతాదేవిని ఎట్లు చూచినావు? ఆమె అక్కడ ఎట్లున్నది? క్రూరకార్యములు చేయు ఆ రావణుడు ఆమె విషయమున ఎట్లు ప్రవర్తించుచున్నాడు?

మూ. తత్త్వతః సర్వమేతన్నః ప్రబ్రూహి త్వం మహాకపే,
శ్రుతార్థాశ్చింతయిష్యామో ధూయః కార్యవినిశ్చయమ్. 4

ప్ర. ఆ. మహాకపే = హనుమంతుడా, ఏతత్ = దీనిని, సర్వమ్ = అంతనూ, తత్త్వతః = యథార్థముగా, త్వమ్ = నీవు, సః = మాకు, ప్రబ్రూహి = చెప్పుము. శ్రుతార్థః = వినిపింపిన విషయము గలవార మై, ధూయః = మరల, కార్యవినిశ్చయమ్ = కార్యముయొక్క నిశ్చయమును గూర్చి, చింతయిష్యామః = ఆలోచించెదము.

తా. హనుమంతుడా : ఈ విషయము లన్ని జరిగిసవి జరిగి నట్లు మాకు చెప్పుము. విషయము తెలిసిన పిమ్మట వేయవలసిన పనిని గూర్చి ఆలోచించెదము.

మూ. యశ్చార్థస్తత్ర పక్షవ్యో గతై రస్మాభిరాత్మవాన్,
రక్షితవ్యం చ య త్తత్ర తద్భవాన్ వ్యాకరోతు సః 5

ప్ర. ఆ. గతై = వెళ్ళిన, అస్మాభిః = మనచేత, తత్ర = అక్కడ, యః = ఏ, అర్థః = విషయము, పక్షవ్యః = చెప్పరగినదో, యత్ = ఏది, తత్ర = అక్కడ, రక్షితవ్యం త = రహస్యముగా ఉంచ దగినదో, తత్ = దానిని, ఆత్మవాన్ = బుద్ధిమంతుడ వైన, భవాన్ = నీవు, సః = మాకు, వ్యాకరోతు = స్పష్టముగా చెప్పెదవు గాక.

తా. మనము అక్కడికి వెళ్ళిన పిమ్మట ఏ విషయములు చెప్పవలెనో,

వీ విషయములు రహస్యముగా ఉంచవలెనో బుద్ధిమంతుడ వైన నీవు స్పష్టముగా చెప్పుము. 5

మూ. స నియు క్తస్తతస్తేన సంప్రహృష్టతనూరుహః,
ప్రణమ్య శిరసా దేవ్యై నీతాయై ప్రత్యభాషత. 6

ప్ర. ఆ తేన=ఆ జాంబవంతునిచేత, నియు క్తః=అజ్ఞాపింపబడిన, స=ఆ హనుమంతుడు, సంప్రహృష్టతనూరుహః=గగుర్పొడిచిన రోమములు కల వాడై, తతః=అటుపిమ్మట, దేవ్యై=దేవి యైన, నీతాయై=నీతకు, శిరసా=శిరస్సుతో, ప్రణమ్య=నమస్కరించి, ప్రత్యభాషత=తిరిగి వలికెను.

రా. జాంబవంతుడు అట్లు అజ్ఞాపింపగా, హనుమంతుడు శరీరము గగుర్పాటు వెండగా, తద వంచి నీతాదేవికి నమస్కరించి ఇట్లు వలికెను. 6

మూ. ప్రత్యక్షమేవ భవరామ్ మహేన్ద్రాగ్రాత్ ఖమాప్లవః,
ఉదదేర్థక్షిణం పారం కాఙ్గమాణః సమాహితః. 7

ప్ర. ఆ. ఉదదేః=సముద్రముయొక్క, రక్షిణమ్=రక్షిణమునం దున్న, పారమ్=తీరమును, కాఙ్గమాణః=కోరుచున్నవాడ నై, సమాహితః=సావధాన చిత్తుడ నై, భవరామ్=మీయొక్క, ప్రత్యక్షమేవ=ప్రత్యక్షముగానే, మహేన్ద్రాగ్రాత్=మహేన్ద్రపర్వతమునుండి, ఖమ్=అకాశమును గూర్చి, అప్లవః=ఎగిరినాను.

రా. సముద్రరక్షిణతీరమును దెరవలె నను ఉద్దేళ్యముతో, సావధాన చిత్తుడ నై, నేను మీ ఎదుటనే మహేన్ద్రపర్వతమునుండి అకాశము పైకి ఎగిరి తిని కదా. 7

మూ. గచ్ఛతశ్చ హి మే మోరం విఘ్నరూపమివాభవత్,
కాఙ్గసమ్ శిఖరం దివ్యమ్ పశ్యామి సుమనోహరమ్. 8

ప్ర. ఆ. గచ్ఛతః=వెళ్లుచున్న, మే=నాకు, మోరమ్=దయంకర మైన, విఘ్నరూపమివ=విఘ్నము వంటిది, అభవత్=అయ్యెను. కాఙ్గసమ్=అంగాదు విభాగ మైన, దివ్యమ్=దివ్య మైన, సుమనోహరమ్=రాదా మనోహర మైన, శిఖరమ్=శిఖరమును, పశ్యామి=చూచుచున్నాను (చూచితిని).

తా. నేను వెళ్ల నపుడు ఒక భయంకర మైన విప్పుమువంటిది ఏర్పడినది. నా కొక దివ్యము, సుందరము అయిన బంగారు శిఖరము కనబడినది. 8

మూ. స్థితం పన్థానమావృత్య మేనే విఘ్నం చ తం నగమ్,
ఉపసంగమ్య తం దివ్యం కాశ్చాసన్ నగసత్తమమ్, 9
కృతా మే మనసా బుద్ధిర్చేతవ్యోఽయం మయేతి చ.

ప్ర. అ పన్థానమ్ = మార్గమును, ఆవృత్య = ఆవరించి, స్థితమ్ = ఉన్న, తం నగమ్ = ఆ పర్వతమును, విఘ్నమ్ = విఘ్నమునుగా, మేనే = తంపిరిని. దివ్యమ్ = దివ్య మైన, కాశ్చాసన్ = బంగారు వికార మైన, తం నగసత్తమమ్ = ఆ పర్వతశ్రేష్ఠమును, ఉపసంగమ్య = సమీపించి, అయమ్ = ఇది. మయా = నారేత, భేత్తవ్యః ఇతి = బ్రద్దలుకొట్ట దగినది అని, మే మనసా = నా మనస్సుతో, బుద్ధిః = ఆలోచన, కృతా = చేయబడినది.

తా. మార్గమును ఆవరించి నించి ఉన్న ఆ పర్వతమును ఒక విప్పుమునుగా బాధించిరిని. దివ్య మైన ఆ బంగారుపర్వతశ్రేష్ఠమును సమీపించిన పిమ్మట, "దీనిని బ్రద్దలుకొట్టవలెను" అను బుద్ధి నాకు కలిగెను. 9

మూ. ప్రహతం చ మయా తస్య లాఙ్ఘాలేన మహాగిరేః, 10
శిఖరం సూర్యసంకాశం వ్యశీర్యత సహస్రరా.

ప్ర. అ. మయా = నారేత, లాఙ్ఘాలేన = తోకతో, ప్రహతమ్ = కొట్టబడిన, తస్య మహాగిరేః = ఆ మహాపర్వతముయొక్క, సూర్యసంకాశమ్ = సూర్యుని వంటి, శిఖరమ్ = శిఖరము, సహస్రరా = వేయి ముక్కలుగా, వ్యశీర్యత = బ్రద్దలై పోయెను.

తా. నేను తోకతో కొట్టగా, సూర్యునివంటి ఆ మహాపర్వతశిఖరము వేయి ముక్కలుగా బ్రద్ద లై పోయెను. 10

మూ. వ్యవసాయం చ తం బుద్ధ్యా స హోవాచ మహాగిరిః, 11
పుత్రేతి మధురాం వాఙీం మనః ప్రవృద్ధయన్నివ.

ప్ర. అ. సః మహాగిరిః = ఆ మహాపర్వతము, తమ్ = ఆ, వ్యవసాయమ్ = ఉర్జనుమును, 'బుద్ధ్యా = తెలిసికొని, మనః = మనస్సును, ప్రవృద్ధయన్నివ

= సంతోషపెట్టుచున్నవారు వలె, పుత్ర బలి = "పుత్రా" అని, పుదురామ్ = పుదుర మైన, వాడిమ్ = వాక్కును, తివాచ హ = పలికెను.

రా. ఆ పుహావర్తతము నా తిద్యమమును తెలిసికొని, మనస్సుకు ఆనందము కలుగు నట్లుగా, పుదుర మైన వాక్కుతో "నాయనా" అని పిలిచెను. 11

మూ. పితృవ్యం చాపి హం విద్ధి నభాయం మాతరిశ్వనః, 12
మైనాకమితి విఖ్యాతం నివసన్తం పుహోదధౌ.

ప్ర. ఆ. పుహోదధౌ = పుహాసముద్రమునందు నివసన్తమ్ = నివసించుచున్నవారనూ, మాతరిశ్వనః = వాయుదేవునియొక్క, నభాయమ్ = స్నేహితుడను, విఖ్యాతమ్ = ప్రసిద్ధుడను అయిన, హమ్ = నన్ను, మైనాకమితి = మైనకునిగాను, పితృవ్యం చాపి = తండ్రి సోదరునిగాను, విద్ధి = తెలుసుకొనుము.

రా. పుహాసముద్రములో నివసించు చున్న నేను వాయుదేవుని స్నేహితుడనైన మైనాకుడను. ప్రసిద్ధుడను నెకు పితరంధి వంటి వాడను. 12

మూ. పక్షవన్తః పురా పుత్ర బధూవుః పర్వతోత్తమా, 13
చన్ద్రః పృథివీం చేరుర్పాదమానాః సమన్తతః.

ప్ర. ఆ. పుత్ర = పుత్రులారా, పురా = పూర్వము, పర్వతోత్తమాః = శ్రేష్ఠములైన పర్వతములు, పక్షవన్తః = రెక్కలు గలవిగా, బధూవుః = ఉండినవి, వాదమానాః = ప్రజలను బాధించుచు, చన్ద్రః = స్వర్ణానుసారముగా, సమన్తతః = అంతటను, పృథివీమ్ = భూమిని, చేరు = సంఛరించినవి.

రా. నాయనా ! పూర్వము పుహావర్తతములకు రెక్కలుండెడివి. అవి ప్రాణులకు వాద కరిగించుచు భూమిపీఠ అంతటను సంఛరించుచుండెడివి. 13

మూ. శ్రుత్వా నగానాం చరితం మహేన్ద్రః పాకశాసనః, 14
చిచ్ఛేద భగవాన్ పక్షాన్ పత్రేదైషాం సహస్రశః.

ప్ర. ఆ. పాకశాసనః = పాకాసురుని సంహరించిన, భగవాన్ = పూజ్యుడైన, మహేన్ద్రః = మహేంద్రుడు, నగానామ్ = పర్వతములయొక్క, చరితమ్ = చరితమును (నడవడికను), శ్రుత్వా = విని, ఏషామ్ = పీఠయొక్క, పక్షాన్ =

రెక్కలను, వక్షణ = వక్షములేత, సహస్రశః = వేయి ముక్కలుగా, దిచ్ఛేద = భేదించెను.

తా. పాశాసురసంహారి యైన కగవంధు డైన దేవేంద్రుడు ఆ పర్వతముల చరితమును విని వక్షాయుధములేత వాది రెక్కలను వేంకొంది ముక్కలుగా భేదించెను. 14

మూ. అహం తు మోక్షితస్తస్మాత్తవ పిత్రా మహాత్మనా, 15
మాదులేన తదా వత్స వ్రక్షిప్తోఽస్మి మహార్థవే.

ప్ర. అ. వత్స = ఓ వత్సా, అహం తు = నే నైతే, తవ = నీయొక్క, పిత్రా = తండ్రి యైన, మహాత్మనా = మహాత్ము డైన, మాదులేన = వాయుదేవుని లేత, తదా = అప్పుడు, తస్మాత్ = ఆ దేవేంద్రునినుండి, మోక్షితః = విడిపింపబడినవాడ నై, మహార్థవే = మహాసముద్రమునుండి, వ్రక్షిప్తోఽస్మి = విసరివేయబడితిని.

తా. వత్సా, మహాత్ము డైన నీ తండ్రి వాయుదేవుడు నన్ను మహాసముద్రములో పడు నట్లు ఎగురగొట్టి నన్ను మాత్రము మహేంద్రుని లాగునుండి రక్షించినాడు. 15

మూ. రామన్య ర మయా సాహ్యే వర్తితవ్యమరిందమ, 16
రామో దర్శభృతాం శ్రేష్ఠో మహేంద్రసమవిక్రమః.

ప్ర. అ. అరిందమ = శత్రుసంహారకుడా, మయా = నాచేత, రామన్య = రామునకు, సాహ్యే = సహాయము చేయుటయందు, వర్తితవ్యమ్ = ప్రవర్తించవలసి ఉన్నది. మహేంద్రసమవిక్రమః = మహేంద్రునితో సమాన మైన పరాక్రమము గల, రామః = రాముడు, దర్శభృతామ్ = దర్శమును పోషించువారిలో, శ్రేష్ఠః = శ్రేష్ఠుడు.

తా. శత్రుసంహారకుడ నైన ఓ హనుమంతుడా, నేను రామునకు సహాయము చేయవలెను. మహేంద్రునితో సమాన మైన పరాక్రమము గల రాముడు దర్శమును రక్షించువారిలో శ్రేష్ఠుడు కదా. 16

మూ. ఏతచ్ఛ్రుత్వా వరస్తన్య మైనాకన్య మహాత్మనా. 17

కార్యమావేద్య తు గిరేరుద్యతం చ మనో మమ,
తేన రాహుమనుజ్ఞాతో మైనాకేన మహాత్మనా. 18

ప్ర. అ. మహాత్మనః = మహాత్ము డైన, తస్య మైనాకస్య = ఆ మైనాకుని యొక్క, వచః = వచనమును, శ్రుత్వా = విని, కార్యమ్ = నా కార్యమును, గిరే = ఆ పర్వతమునకు, ఆవేద్య = తెలిసి, తు = నాయొక్క, మనః = మనస్సు, ఉద్యతమ్ = ప్రయాణోన్ముఖ మైనది. అహమ్ = నేను, తేన = ఆ, మహాత్మనా = మహాత్ము డైన, మైనాకేన = మైనాకునిచేత, అనుజ్ఞాతక్య = ఇవ్వబడిన అనుజ్ఞ కలవాడ నైతిని.

తా. మహాత్ము డైన ఆ మైనాకుని మాటలు విని, అతనికి నా కార్యమును తెలిపి నేను ప్రయాణమునకు ఉద్యుక్తుడ నైతిని. మహాత్ము డైన ఆ మైనాకుడు కూడ నాకు వెళ్లుటకు అనుజ్ఞ ఇచ్చెను. 17, 18

మూ. స రాప్యస్తర్ధితః శైలో మానుషేణ వపుష్మతా,
శరీరేణ మహాశైలః శైలేన చ మహోదధౌ. 19

ప్ర. అ. సః = ఆ, శైలః = పర్వతము, మానుషేణ వపుష్మతా = మనుష్యసంబంధిశరీరము గల రూపముతో, అస్తర్ధితః = అంతర్ధానము చెందెను. మహాశైలః = ఆ మహాపర్వతము, శైలేన = పర్వతరూప మైన, శరీరేణ చ = శరీరముతో కూడ, మహోదధౌ = మహాసముద్రమునందు, అస్తర్ధితః = అంతర్ధానము చెందెను.

తా. పర్వతములలో గొప్ప డైన ఆ మైనాకపర్వతము మనుష్యరూపముతో అంతర్ధానము చెందెను. దాని పర్వతరూపము కూడ సముద్రములో మునిగి పోయెను. 19

మూ. ఉత్తమం జవమాస్థాయ శేషం పన్థానమాస్థితః,
తతోఽహం సుచిరం కాలం వేగేనాత్థ్యాగమం పథి 20

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, అహమ్ = నేను, ఉత్తమమ్ = ఉత్తమ మైన, జవమ్ = వేగమును, అస్థాయ = అవలంబించి, శేషమ్ = మిగిలిన, పన్థానమ్ = మార్గమును, అస్థితః = పొందినవాడ నై, సుచిరం కాలమ్ = చాల కాలము, వేగేన = వేగముతో, అత్థ్యాగమమ్ = వెళ్ళితిని.

తా. ఏమ్మట నేను అధిక మైన వేగమును అవలంబించి, మిగిలిన మార్గమును గ్రహించి, వేగముగా చాల నేవు మార్గముతో ప్రయాణము చేసితిని. 20

మూ. తతః పశ్యామ్యహం దేవీం సురసాం నాగమాతరమ్,
సముద్రమధ్యే సా దేవీ వరనం మామభాషత. 21

ప్ర. అ. తతః = అటు ఏమ్మట, ఆహమ్ = నేను, నాగమాతరమ్ = నాగమాత యైన, సురసామ్ = సురసను, పశ్యామి = చూచితిని. సా దేవీ = ఆ దేవి, సముద్రమధ్యే = సముద్రమధ్యమునందు, మామ్ = నన్ను గూర్చి, వరనమ్ = వాక్యమును, అభాషత = వలెకెను.

తా. ఏమ్మట నేను సముద్రమధ్యమునందు నాగమాత యైన సురసాదేవిని చూచితిని. ఆమె నాలో ఇట్లనెను. 21

మూ. మమ భక్షః ప్రదిష్టస్త్వమమైర్తరిస తమ,
అతస్త్వాం భక్షయిష్యామి విహితస్త్వం చిరస్య మే. 22

ప్ర. అ. హరిసతమ = వాసరశ్రేష్ఠుడా, త్వమ్ = నీవు, మమ = నాయొక్క, భక్షః = ఆహారముగా, అమరైః = దేవతలచేత, ప్రదిష్టః = చూపబడినావు. అతః = అందువలన, త్యామ్ = నన్ను, భక్షయిష్యామి = భక్షించగలను. త్వమ్ = నీవు, మే = నాకు, చిరస్య = చిరకాలానికి, విహితః = (ఆహారముగా) ఏర్పడువలెదనావు.

తా. ఓ! పరిరశ్రేష్ఠా! దేవతలు నన్ను నాకు ఆహారముగా చూపినారు. అందువలన నన్ను భక్షించెదను. నీవు చాలకాలానికి నాకు లభించినావు. 22

మూ. ఏవము క్తః సురసయా ప్రాజ్ఞాః ప్రథతః స్థితః,
వివర్ణవదనో భూత్వా వాక్యం భేదముదీరయమ్. 23

ప్ర. అ. సురసయా = సురసచేత, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్తః = పలికబడిన వేను, ప్రాజ్ఞాః = కట్టిబడిన కోసిలి కంఠాదనై, ప్రథతః = నమస్కరించుచు, స్థితః = నిలిచితిని. వివర్ణవదనః = చెడిన రంగు గల ముఖము కలవాడను, భూత్వా = అయి, ఇదమ్ = ఈ, వాక్యం ర = వాక్యమును కూడ, ఉదీరయమ్ = వదిలితిని.

రా. సురస మాటలు విని నేను అంజరి పుటించి నమస్కరించుచు నిలచితిని. భయముచేత పారిపోయిన ముఖముతో ఇట్లు వరికితిని. 23

మూ. రామో దాశరథిః శ్రీమాన్ ప్రవిష్టో దణ్డాకావనమ్,
లక్ష్మణేన సహ బ్రాత్రా సీతయా చ పరంతపః. 24

ప్ర. ఆ. దాశరథిః = దశరథకుమారుడు, శ్రీమాన్ = శోభాయుక్తుడు, పరంతపః = శత్రుపీడకుడు అయిన, రామః = రాముడు, దణ్డాకావనమ్ = దండకారణ్యమును, బ్రాత్రా = సోదరు డైన, లక్ష్మణేన సహ = లక్ష్మణునితోను, సీతయా చ = సీతతోను, ప్రవిష్టః = ప్రవేశించినాడు.

రా. దశరథకుమారుడు, లక్ష్మీసంపన్నుడు, శత్రుసంహారకుడు అయిన రాముడు, సోదరు డైన లక్ష్మణునితోను, సీతతోను కలిసి దండకారణ్యమును ప్రవేశించెను. 24

మూ. రస్య సీతా హృతా భార్యా రావణేన దురాత్మనా,
తస్యాః సకాశం దూతోహం గమిష్యే రామశాసనాత్. 25

ప్ర. ఆ. రస్య = ఆ రామునియొక్క, భార్యా = భార్య యైన, సీతా = సీత, దురాత్మనా = దుష్టబుద్ధి యైన, రావణేన = రావణునిచేత, హృతా = హరింపబడినది. ఆహమ్ = నేను, రామశాసనాత్ = రాముని ఆజ్ఞవంస, దూతః = దూత నై, తస్యాః = ఆమెయొక్క, సకాశమ్ = సమీపమును గూర్చి, గమిష్యే = వెళ్ళగలను.

రా. దుష్టబుద్ధి యైన రావణుడు, రాముని భార్య యైన సీతను హరించెను. నేను రాముని ఆజ్ఞచేత, అమె వద్దకు దూతగా వెళ్ళుచున్నాను. 25

మూ. కర్తవ్యమర్హసి రామస్య సాహాయ్యం విషయే సతీ,
అథవా మైథిలీం దృష్ట్వా రామం చక్లిష్టకారిణమ్, 26
ఆగమిష్యామి తే వక్త్రం సత్యం వ్రతిశృణోమి తే.

ప్ర. ఆ. విషయే = రామునిదేశములో, సతీ = ఉన్న సీత, రామస్య = రామునకు, సాహాయ్యమ్ = సాహాయ్యమును, కర్తవ్యమ్ = చేయుటకు, అర్హసి = తగియున్నావు. అథవా = లేదా, మైథిలీమ్ = సీతను, చక్లిష్టకారిణమ్ = శ్రమపడకుండా

పనులు చేయు, రానుం చ=రామునీ, దృష్ట్యా=చూచి, తే=నీయొక్క, వక్రమ్
=ముఖమును గూర్చి, అగమిష్యామి=రాగలను, సత్యమ్=సత్యముగా, తే=
నీకు, ప్రతిశ్చతోమి=ప్రతిజ్ఞ చేయుచున్నాను.

తా. రాముని దేశములోనే నివసించుచున్న నీవు రామునకు సాహాయ్యము
చేయవలెను. లేదా, నేను నీతనూ, శ్రమపడకుండా పనులు చేయు రాముణ్ణి
చూచి నీ కాహారముగా నీ ముఖములో ప్రవేశించెదను. నిజముగా ప్రతిజ్ఞ చేసి
చెప్పుచున్నాను. 26

మూ. ఏవముక్తా మయా సా తు సురసా కామరూపిణీ, 27
అబ్రవీన్నా తివరేత కశ్చిదేష ' పకో మమ.

ప్ర. అ. మయా = నారేత, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్తా = వలకబడిన, కామ
రూపిణీ = స్వేచ్ఛాదూపము గల, సా సురసా = ఆ సురస, అబ్రవీత్ = వలెకెను.
కశ్చిత్ = ఎవ్వరూ, నాతివ రేత = (నన్ను) అతిక్రమింపజాలదు, ఏషః = ఇది, మమ
= నాయొక్క, పకో = పరము.

తా. స్వేచ్ఛానుసారము దూపములు దరింప గలిగిన ఆ సురస నామాటలు
విని. "నన్నెవ్వరూ దాని పోజాలదు; ఇది నా కున్న పరము" అని వలెకెను. 27

మూ. ఏవముక్తః సురసయా దశయోజనమాయతః, 28
తతోర్ధగుణవిస్తారో బభూవాహం క్షణేన తు.

ప్ర. అ. సురసయా = సురసరేత, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్తః = వలకబడిన, దశ
యోజనమ్ = పది యోజనములు, ఆయతః = పొడ వైన, ఆహమ్ = నేను, తతః
= అటు పిమ్మట, క్షణేన = క్షణకాలములో, అర్ధగుణవిస్తారః = దానికి సగము
రెట్టింపైన (పెరిగిన) విస్తారము కలవాడను, బభూవ = ఆయితిని.

తా. పది యోజనముల పొడ వున్న నేను సురస మాటలు విని, క్షణకాల
ములో పడునైదు యోజనముల విస్తార మందు నట్లు నా శరీరము పెంచితిని.

మూ. పుత్రపూజానురూపం చ వ్యాధితం చ ముఖం తయా,
రద్ధృష్ట్యా వ్యాధితం చాస్యం చాస్యం హ్యకరవం వపుః,
తస్మిన్ ముహూర్తే చ పునర్బభూవాష్టమాత్రకః. 30

ప్ర. అ. తయా = ఆమెదేత, ముఖమ్ = ముఖము, పుత్రమాణాను-
రూవమ్ = నా ప్రమాణమునకు ఆనుగుణముగా, వ్యాధితమ్ = దావబడినది. వ్యాధి-
తమ్ = దావబడిన, తన్ = ఆ, అస్కమ్ = ముఖమును, ర్పష్ట్యా = చూచి, వపుః
= శరీరమును, హస్తమ్ = చిన్నదానినిగా, ఆకరవమ్ = చేసితిని. తస్మిన్ =
ఆ, ముహూర్తే = ముహూర్త కాలమునందే, పునః = మరల, అణ్ణాష్టమాత్రకః =
బొటనప్రేలు ప్రమాణము కలిపాడను, బధూవ = ఆయితిని.

తా. ఆమె తన ముఖమును నా దేహప్రమాణమునకు చాలునంతగా
దాచెను. ఆ విధముగ దాచిన ముఖమును చూచి నా శరీరమును చిన్నదిగా
చేసి, ఆ కణమునందే బొటనప్రే లంత ప్రమాణము కలిపాడను ఆయితిని. 30

మూ. అభివత్కాశు తద్యక్త్రం నిర్గతోఽహం తతః కణాత్.

అబ్రవీర్చురసా దేవీ స్వేన రూపేణ మాం పునః. 31

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, అహమ్ = నేను, అశ = శ్రమముగా,
తద్యక్త్రమ్ = ఆమె ముఖమును, అభివత్క = ప్రవేశించి, కణాత్ = కణకాల
ములో, నిర్గతః = లైటకు వచ్చితిని. దేవీ = దేవి డైన, సురసా = సురస,
స్వేన = తన సంబంధ మైన, రూపేణ = రూపముతో, పునః = మరల, మామ్ =
నన్ను గూర్చి, అబ్రవీత్ = వలికెను.

తా. నేను వెంటనే ఆమె ముఖములో ప్రవేశించి, కణకాలములో దాని
నుండి లైటకు వచ్చితిని. అప్పుడు సురస తన నిజస్వరూపముతో మరల ఇట్లు
వలికెను. 31

మూ. అర్థసిద్ధ్యై హరిశ్రేష్ఠ గచ్ఛ సౌమ్య యథాసుఖమ్,

సమానయ చ వై దేహీం రాఘవేణ మహాత్మనా. 32

సుఖీ తవ మహాబాహో వ్రీధాన్మి తవ వాసర.

ప్ర. అ. సౌమ్య = సౌమ్యుడా, హరిశ్రేష్ఠ = వానరశ్రేష్ఠుడా, అర్థసిద్ధ్యై =
కార్యసిద్ధికొరకు, యథాసుఖమ్ = సుఖముగా, గచ్ఛ = వెళ్ళము వై దేహీమ్ =
సీతాదేవిని, మహాత్మనా = సుహృద్ము డైన, రాఘవేణ = రామునితో, సమానయ
= చేర్చుము. మహాబాహో = గొప్ప బాహువులు గల, వాసర = వానరుడా, సుఖీ

= సుఖవంతుడవు. తన = ఆగుము. తన = నీ విషయమున, ప్రేమ అన్నీ = సంతోషించినాను.

తా. సౌమ్యుడ వై నీ ఓ వానరశ్రేష్ఠా. భార్యనిర్దికారతై సుఖముగా వెళ్ళుము. సీతను మహాత్ము డైన రామునితో చేర్చుము. మహాబాహు వైన ఓ వానరుడా, సుఖముగా ఉండుము నీ విషయమున సంతోషించినాను. 32.

మూ. తతోఽహం సాధు సార్వధి సర్వదూతైః ప్రళంసితః, శిశి
తతోఽన్తరిక్షం విపులం ప్లతోఽహం గరుడో యథా.

ప్ర. ఆ. తతః = అటు ఏమ్మట, అహమ్ = నేను, సర్వదూతైః = సమస్త దూతములచేరను, సాధు సార్వధి = బాగు బాగు అని, ప్రళంసితః = ప్రళంసించ బడితిని. తతః = అటు ఏమ్మట, అహమ్ = నేను, గరుడో యథా = గరుత్మంతుడు వలె, విపులమ్ = విశాల మైన, అన్తరిక్షమ్ = ఆకాశమును, ప్లతః = చాచితిని.

తా. అప్పుడు నన్ను అక్కడ ఉన్న సకలప్రాణులు "బాగు! బాగు!" అని ప్రళంసించెను. ఏవేవ నేను గరుత్మంతుడు వలె, విశాల మైన ఆకాశములో ఎగిరితిని. 33

మూ. చాయా మే నిగృహీతా త న చ పశ్యామి కిం చన, శి4
సోఽహం విహతవేగస్తు దిశో దశ విలోకయన్,
న కించిత్రత్ర పశ్యామి యేన మేఽపహృతా గతిః. శి5

ప్ర. ఆ. మే = నాయొక్క, చాయా = నీద, నిగృహీతా = పట్టుకొనబడెను. కించన = లేనినీ, న చ పశ్యామి = చూడలేదు. విహతవేగః = కొట్టబడిన వేగము గల, నః అహమ్ = అట్టి నేను, దశ దిశః = పది దిక్కులను, విలోకయన్ = చూచుచు, యేన = చేనిచేత, మే = నాయొక్క, గతిః = గమనము, అపహృతా = అపహరించబడినదో అట్టి దానిని. కించిత్ = లేనినీ చూడ, తత్ర = అక్కడ, న చ పశ్యామి = చూడలేదు.

తా. ఇంతలో నా నీడను ఎవ్వరో పట్టుకొనిరి. నాకు ఏదీ కనబడలేదు. వేగము తగ్గిపోగానే నేను పది దిక్కులూ చూచితిని. కాని నా గమనవేగమును అడ్డగించినది ఏదీ నాకు కనబడలేదు. 34, 35

మూ. తతో మే బుద్ధిదుర్బన్నా కిం నామ గమనే మమ,
ఈదృశో విష్ణు ఉర్బన్తో రూపః యత్ర స దృశ్యతే.

ప్ర. ఆ తతో=అటు ఏమ్మట, మే=నాకు, బుద్ధి=అలోచన, ఉర్బన్నా
=పుట్టినది. మమ=నాయొక్క, గమనే=గమనమునందు, యత్ర=ఎక్కడ,
రూపమ్=రూపము, స దృశ్యతే=కనబడుట లేదో, అక్కడ, కిం నామ=
ఏమిది? ఈదృశః=ఇట్టి, విష్ణుః=విష్ణుము, ఉర్బన్న్=పుట్టినది.

తా. "ఈ ప్రదేశమునందు ఎవ్వరూ కనబడుటలేదు. కాని నా గమనము
నకు ఇట్టి విష్ణుము కలిగినది? ఏమిటి?" అని నాకు అలోచన కలిగెను. 36

మూ. అదోఽతాగేన మే దృష్టిః శోరరా పాతితా మయా,
తతోఽద్రాక్షమహం భీమాం రాక్షసిం సలిలేశయామ్. 37

ప్ర. ఆ. శోరరా = అలోచించుచున్న, మయా = నాచేత, అదోఽతాగేన
=క్రింది వైపు. మే = నాయొక్క, దృష్టిః = దృష్టి. పాతితా = ప్రసరింపజేయు
బడినది. తతో = అటు ఏమ్మట, అహమ్ = నేను, భీమామ్ = భయంకరురా లైన,
సలిలేశయామ్ = నీటిలో శయనించు, రాక్షసిమ్ = రాక్షసత్రిని, అద్రాక్షమ్ =
చూచితిని.

తా. ఇట్లు అలోచించుచు నేను క్రిందవైపు దృష్టిని ప్రసరింపజేయుగా,
నీటిలో శయనించి యున్న భయంకరురా లైన ఒక రాక్షసత్రి కనబడెను. 37

మూ. ప్రహస్య ర మహానాదముక్తోఽహం భీమయా తయా,
అవస్థితమసంభ్రాంతమిదం వాక్యమశోభనమ్. 38

ప్ర. ఆ. భీమయా = భయంకరురా లైన, తయా = అమెచేత, మహా
నాదమ్ = గొప్ప ధ్వని కలుగు నట్లుగా, ప్రహస్య = నవ్వి, అవస్థితమ్ = నిశ్చితము
గాను, అసంభ్రాంతమ్ = ఎట్టి కంగారు లేకుండాను, ఇదమ్ = ఈ, అశోభనమ్ =
చెడ్డ లైన, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అహమ్ = నేను, ఉక్తః = పరికరించితిని.

తా. భయంకరురా లైన అమె ఏకటాట్టహాసము చేయుచు. నాతో నిశ్చి
తము గాను, ఏమాత్రము వెరపు లేకుండగాను, ఈ చెడ్డ వాక్యమును పలికెను.

మూ. కానీ గనా మహాకాయ ముదితాయా మమేప్పితః,

తక్షః ప్రీణయ మే దేహం చిరమాహారవర్జితమ్. 39

ప్ర. ఆ. మహాకాయ = పెద్ద దేహము కలవాడా: క్ష = ఎక్కడికి, గనా = వెళ్లేవాడవు, ఆసి = అయి ఉన్నావు, ముదితాయా: = ఆకలిగొన్న, మమ = నాకు, ఈప్పితః = ఇష్ట మైన, తక్షః = ఆహార మై, చిరమ్ = చిరకాలము, ఆహారవర్జితమ్ = ఆహారమూన్య మైన, మే = నాయొక్క, దేహమ్ = దేహమును, ప్రీణయ = సంతృప్తి పరచుము.

తా. ౩, పెద్ద శరీరము కలవాడా, ఎక్కడికి వెళ్లేదవు? ఆకలిగొన్న నా శరీరము చాల కాలమునుండి ఆహారము లేకుండా ఉన్నది. నాకు ఇష్ట మైన ఆహారముగా అయి ఈ దేహమునకు తృప్తి కలిగింపుము. 39

మూ. బాధమిత్యేవ తాం వాణీం ప్రత్యగృహ్లామహం తతః,

అన్యవ్రమాణాదధిం తస్యాః కాయమపూరయమ్. 40

ప్ర. ఆ. అహమ్ = నేను, బాధమ్ ఇత్యేవ = తప్పక అట్లే చేసెదను అని, తాం వాణీమ్ = ఆ వాక్యమును, ప్రత్యగృహ్లామ్ = స్వీకరించితిని. తతః = అటు పిమ్మట, తస్యాః = ఆమెయొక్క, అన్యవ్రమాణాత్ = ముఖప్రమాణము కంటె, అధికమ్ = అధిక మగు నట్లుగా, కాయమ్ = (నా) శరీరమును, అపూరయమ్ = పెంచితిని.

తా. "తప్పక అట్లే చేసెదను" అని వలకును నేను ఆమె మాటలకు ఆంగీకరించి నా దేహమును ఆమె ముఖము ప్రమాణముకంటె అధికముగా ఉండు నట్లు పెంచితిని. 40

మూ. తస్యాశ్చాన్యం మహద్భీమం వర్తతే మమ తక్షణే,

స చ మాం సాధు బుబుధే మమ వా ఏకృతం కృతమ్.

ప్ర. ఆ. తస్యాః = ఆమెయొక్క, మహత్ = పెద్ద దైవ, భీమమ్ = తయంకర మైన, అన్యం త = ముఖము కూడా, మమ తక్షణే = నాయొక్క తక్షణము నందు, వర్తతే = వృద్ధిపొందుచున్నది. మామ్ = నన్ను గూర్చి గాని, కృతమ్ = చేయబడిన, మమ = నాయొక్క, ఏకృతమ్ = ఏకారమును గాని, సాధు = తగుగా, న బుబుధే = తెలిసికొనలేదు.

రా. నన్ను భక్షించుటకై, రాం పెద్దదీ, భయంకరమూ అయిన ఆమె ముఖము కూడ పెరిగెను. ఆమెకు నన్ను గూర్చి గాని, నేను లేయ దంచిన వికారమును (ఆమెను చంపే ఉపాయమును) గూర్చి గాని తాగుగా తెలియలేదు.

మూ. తతోఽహం విపులం రూపం సంక్షిప్త్య నిమిషాన్తరాత్.

తస్యా హృదయమాదాయ ప్రపతామి నభిస్థలమ్. 42

ప్ర. ఆ. తతః = పిమ్మట, అహమ్ = నేను, నిమిషాన్తరాత్ = సుకొక సమిషములో, విపులమ్ = విశాలమైన, రూపమ్ = రూపమును, సంక్షిప్త్య = కుదించి, తస్యాః = ఆమె యొక్క, హృదయమ్ = హృదయమును, ఆరాయ = గ్రహించి నభ స్థలమ్ = ఆకాశమును గూర్చి, ప్రపతామి = ఎగుడుతున్నాను (ఎగిరితిని).

రా. పిదప నేను మరుక్షణములో విశాల మైన నా రూపమును చిన్నది చేసి, ఆమె గుండెకాయను త్రుంచి తీసికొని ఆకాశములోనికి ఎగిరితిని. 42

మూ. సా విస్ఫుష్టకుళా భీమా వపాత లవణామృసి,

మయా పర్వతసంకాళా నికృత్త హృదయా సతీ. 43

ప్ర. ఆ. భీమా = భయంకరురాలైన, పర్వతసంకాళా = పర్వతముతో సమానురాలైన, సా = ఆమె, మయా = నాచేత, నికృత్త హృదయా సతీ = చేడించబడిన హృదయము కలరై, విస్ఫుష్టకుళా = రాపబడిన కుళములు కలరై, లవణామృసి = లవణసముద్రమునందు. వపాత = వడెను.

రా. భయంకరురాలా, పర్వతము వంటిదీ అయిన ఆమె హృదయమును నేను చేరించి వేయటచే, ఆమె చేతులు దావి లవణసముద్రములో పడిపోయెను.

మూ. శృణోమి భగతానాం చ సిద్ధానాం చారణైః సహ,

రాక్షసీ సింహికా భీమా క్షిప్రం హనుమతా హతా. 44

ప్ర. ఆ. చారణైః సహ = రాజులంతో కూడ, భగతానామ్ = ఆకాశమును పొందిన, సిద్ధానామ్ = సిద్ధులయొక్క, భీమా = భయంకర మైన, రాక్షసీ = రాక్షసి, సింహికా = సింహిక, క్షిప్రమ్ = క్షిప్రముగా, హనుమతా = హనుమంతునిచేత, హతా = చంపబడినది అను మాటలను శృణోమి = వినుచున్నాను (విందిని).

తా. అప్పుడు ఆకాశమునందు గుమికూడిన నీర్లులు, తారలులు—“హను
మందుడు భయంకరరాక్షసి మైన సింహితను శ్రమముగా చంపివేసినాడు” అని
అనుచుండగా వింటిని. 44

మూ. తాం హత్వా పునరేవాహం కృత్యమాత్యయికం స్మరన్
గత్వా చ మహదర్వానం పశ్యామి నగమజ్జితమ్, 45
దక్షిణం తీరముదధేర్దక్షిణా యత్ర చ సా పురీ.

ప్ర. అ. ఆహమ్ = నేను, తామ్ = అమెను, హత్వా = చంపి, పునరేవ =
తీరిగి, ఆత్యయికమ్ = తొందరగా చేయదగిన, కృత్యమ్ = కృత్యమును, స్మరన్
= స్మరించుచు, మహదర్వానమ్ = గొప్ప మార్గమును, గత్వా = వెళ్ళి, యత్ర =
ఎక్కడ, సా = ఆ, దక్షిణం = అంశపుర మున్నదో, అర్ధి, ఉదధే = సముద్రము
యొక్క, దక్షిణం తీరమ్ = దక్షిణతీరమును, పశ్యామి = చూచుచున్నాను.
(చూచితిని).

తా. నేను ఆ సింహితను చంపి, తొందరగా చేయదగిన నా కర్తవ్యమును
గూర్చి మరల స్మరించుచు, తాం దూరము ప్రయాణము చేసి వృక్షములచే
అలంకరింపబడిన అంశపట్టణము సముద్రదక్షిణ తీరమును చూచితిని. 45

మూ. అస్తం దీనకరే యాతే రక్షసాం నిలయం పురమ్, 46
ప్రవిష్టోఽహమవిజ్ఞాతో రక్షోబిరీమచిక్రమైః.

ప్ర. అ. దీనకరే = సూక్కుడు, అస్తం యాతే = అస్తాదిని పొందగా,
ఆహమ్ = నేను, బిషవిక్రమైః = భయంకర మైన పరాక్రమము గల, రక్షోః =
రాక్షసులచేత, అవిజ్ఞాతః = తెలియబడని వాడనై, రక్షసామ్ = రాక్షసులకు, నిల
యమ్ = స్థాన మైన, పురమ్ = పట్టణమును, ప్రవిష్టః = ప్రవేశించితిని.

తా. సూక్కుడు అస్తమించిన పిదప, నేను, భయంకర మైన పరాక్ర
మము గల రాక్షసులకు కనిబడకుండగా, రాక్షసనివాస మైన అంశపట్టణము
ప్రవేశించితిని. 46

మూ. తత్ర ప్రవిశతశ్చాపి కల్పాన్తమనసన్నిభా,
అట్టహాసం విముఞ్చన్తీ నారీ కాఘృత్తిరా పురః. 47

ప్ర. అ. తత్ర = అ పట్టణమునందు, ప్రవిశతః = ప్రవేశించుచున్న నాయొక్క, పురః = ఎదుట, కల్పావధునసన్నితా = కల్పాంతము నందలి మేము ముతో సమాన మైన, కాపి = ఒకానొక, నారీ = స్త్రీ, అట్టహాసమ్ = అట్టహాసమును, విముచ్చస్తీ = విడచుడు (లేయుడు), ఉత్థితా = లేచినది.

తా. నేను సిగరములో ప్రవేశించుచుండగా, ప్రలయకాలమేమును వలె ఉన్న ఒక స్త్రీ అట్టహాసము చేయుచు నా ఎదుట లేచి నిలచినది. 47

మూ. జిహాంసస్తీం తతస్త్రాం తు జ్వలదగ్నిశిరోరుహమ్, 48

సవ్యముష్టిప్రహారేణ పరాజిత్య సుతైరవామ్.

ప్రదోషకాలే ప్రవిశం భీతయాహం తయోదితః. 49

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, జిహాంసస్తీమ్ = చంప దలచుచున్నది, జ్వలదగ్నిశిరోరుహమ్ = మందుచున్న అగ్ని వంటి కేశములు కలదీ అయిన, సుతైరవామ్ = చాల భయంకరురా లైన, తామ్ = ఆమెను, సవ్యముష్టిప్రహారేణ = ఎడమ పిడికిలి దెబ్బచే, పరాజిత్య = ఉడించి, ప్రదోషకాలే = సాయంకాల సమయమునందు, ప్రవిశమ్ = ప్రవేశించితిని, భీతయా = భయపడిన, తయా = ఆమెచేత, అహమ్ = నేను, ఉత్థితః = పంకలడితిని.

తా. మందు చున్న అగ్ని వంటి కేశములు కలదీ, చాల భయంకరురాలా అయిన ఆమె నన్ను చంపుటకు ఉద్యమించగా, నేను ఆమెను ఎడమ చేతి గ్రుడ్డుతో ఉడించి ప్రదోషసమయమునందు ప్రవేశించితిని. అప్పుడు భయపడిన ఆమె ఇట్లు వలికెను. 48 49

మూ. అహం లక్ష్మీపురీ వీర నిర్జితా విక్రమేణ తే,

యస్మాత్ తస్మాద్విజేతాసి సర్వరక్షాన్యశేషతః. 50

ప్ర. అ. వీర = ఓ వీరుడా, అహమ్ = నేను, లక్ష్మీపురీ = లంకాపురిని, యస్మాత్ = నీ కారణమువలన, తే = నీయొక్క, విక్రమేణ = పరాక్రమముచేత, నిర్జితా = జయించబడితిని, తస్మాత్ = ఆ కారణమువలన, సర్వరక్షాన్యశేషతః = నమ స్తరాక్షసులను, అశేషతః = పూర్తిగా, విజేతాసి = జయించగలవు.

తా. ఓ వీరుడా, నేను లంకాపురిని, నీవు నన్ను నీ పరాక్రమముచేత జయించినావు. అందువలన నకలరాక్షసులను, నిశ్శేషముగా జయించగలవు. 50

మూ. తత్రాహం సర్వరాత్రం తు విచిన్వన్ జనకాత్మజామ్,
రావణాంతపురగతో న రావశ్యం సుమధ్యమామ్. 51

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, తత్ర = అక్కడ, రావణాంతపురగతః = రావణుని అంతపురమునకు వెళ్ళినవాడనై, సర్వరాత్రమ్ = రాత్రి అంతా, జనకాత్మజామ్ = సీతను, విచిన్వన్ = ఆశ్రేపించుచు, సుమధ్యమామ్ = మంచి నడుము గల ఆ సీతను, న రావశ్యం చ = చూడలేదు.

తా. అక్కడ నేను రావణుని అంతపురమునకు వెళ్ళి రాత్రి అంతా సీత కోసమై వెదకితిని కాని, ఎంచి నడుము గల ఆ సీత కనబడలేదు. 51

మూ. తతః సీతామపశ్యంస్తు రావణస్య నివేశనే,
శోకసాగరమసాద్య న పారముపలక్షయే. 52

ప్ర. అ. రావణస్య = రావణునియొక్క, నివేశనే = గృహమునందు, సీతామ్ = సీతను, అపశ్యంస్తు = చూడనివాడనై, తతః = అటుపిమ్మట, శోక సాగరమ్ = శోకసముద్రమును, అసాద్య = పొంది, పారమ్ = దాని అవతలి ఒడ్డును, న ఉపలక్షయే = చూడజాంకపోతిని.

తా. రావణుని గృహములో సీత కనబడకపోవుటచేత నేను శోకసముద్రములో పడి దాని అంతము చూడజాంకపోయితిని. 52

మూ. శోచతా చ మయా దృష్టం ప్రాకారేణ సమావృతమ్,
కాఞ్చనేన వికృష్టేన గృహోపవనముతమమ్. 53

ప్ర. అ. శోచతా = దుఃఖించుచున్న, మయా = నారేత, కాఞ్చనేన = బంగాదువికార మైన, వికృష్టేన = పొడ వైన, ప్రాకారేణ = ప్రాకారముచేత, సమావృతమ్ = కప్పబడిన, ఉత్తమమ్ = ఉత్తమ మైన, గృహోపవనమ్ = గృహమునకు సంబంధించిన ఉద్యానము, దృష్టమ్ = చూడబడినది.

తా. దుఃఖాశ్రాంతుడ నైన నేను, చుట్టూ దీర్ఘ మైన బంగాదు ప్రాకారము ఉన్న, రావణుని గృహమునకు వగ్గరగా ఉన్న ఉత్తమ మైన ఉద్యానము చూచితిని. 53

మూ. స ప్రాకారమవస్తుత్య పశ్యామి బహుపాదపమ్,
అశోకవనికామధ్యే శింశుపాపాదపో మహాన్. 54
తమాదుహ్య ద పశ్యామి కాఞ్చనం దదతివనమ్.

ప్ర. అ. సు=అట్టి నేను, ప్రాకారమ్=ప్రాకారమును, అవస్తుత్య=రాది,
బహుపాదపమ్ = అనేకవృక్షములు గల ఉద్యానమును, పశ్యామి=చూచుచున్నాను (చూచితిని). అశోకవనికామధ్యే = అశోకవనమధ్యమునందు, మహాన్ = గొప్ప దైన. శింశుపాపాదపః=శింశుపావృక్షము ఉండెను. తమ్ = దానిని, అదుహ్య=ఎక్కి, కాఞ్చనమ్=బంగారు, కదళీవనమ్=ఆరది తోపును, పశ్యామి చూచితిని.

లా. నేను ప్రాకారము రాది అనేకవృక్షములతో కూడిన ఉద్యానమును చూచితిని. అశోకవనమధ్యమునందు పెద్ద శింశుపావృక్షము ఉండెను. దానిని ఎక్కి బంగారు ఆరదిబెట్ట తోపు చూచితిని. 54

మూ. ఆదూరే శింశుపావృక్షాత్పశ్యామి వరవర్ణినీమ్,
శ్యామాం కమలపత్రాక్షీముపవాసకృశాననామ్,
తదేకవాసఃసంవీలాం రజోర్వస్తశిరోరుహమ్. 55
శోకసంతాపదీనాన్గ్లిం సీతాం తర్తహితే స్థితామ్,
రాక్షసీబిర్విరూపాభిః క్రూరాభిరభినంపృతామ్, 56
మాంసశోణితకక్షాభిర్యామీభిర్న రిణీమివ.

ప్ర. అ. శింశుపావృక్షాత్ = శింశుపావృక్షమునుండి, ఆదూరాత్ = సమీపమునందు, వరవర్ణినీమ్=శ్రేష్ఠ మైన వర్ణము గలదీ, శ్యామామ్=యౌవనమధ్యమునం దున్నదీ, కమలపత్రాక్షీమ్ = పద్మపత్రముల వంటి నేత్రములు కలది, ఉపవాసకృశాననామ్ = ఉపవాసములేత వాడిపోయిన ముఖము కలది, తదేకవాసఃసంవీలామ్ = ఆ ఒకే వస్త్రముచేతనే చుట్టబడినది, రజోర్వస్తశిరోరుహమ్ = పరాగముచేత వెడిపోయిన కేశములు గలది, శోకసంతాపదీనాన్గ్లిమ్ = శోకముతోను, తాపముతోను రీస మైన శరీరము గలది, తర్తహితే = తర్తయొక్క హతము నందు, స్థితామ్ = ఉన్నది, విరూపాభిః=వికృతరూపములు కలవారు, క్రూరాభిః = క్రూరురాళ్లు, మాంసశోణితకక్షాభిః=మాంసమును రక్తమును భక్షించువాళ్లు

అయిన, రాక్షసీది = రాక్షసస్త్రీలచేత, వ్యాప్తిది = ఆదపులులచేత, హరిణీమివ,
= ఆద లేడి వలె, అభినంవృతామ్ = చుట్టబడినది అయిన, సీతామ్ = సీతను,
పశ్యామి = చూచితిని.

రా. శింశుపావృక్షమునకు దగ్గరనే ఉత్తమ మైన శరీరచ్ఛాయ గల,
యౌవసిమిద్యస్థురాలైన సీతను చూచితిని. కమలపత్రముల వంటి కళ్లు గల ఆమె
ముఖము ఉపవాసములచేత వాడిపోయి ఉండెను. ఆమె ఆవస్త్రము నొక్క దానినే
చుట్టబెట్టుకొని ఉండెను. ఆమె తేజములు బూడిదకప్పి శోభావిహీనములై ఉండెను.
శోకముచేత, మనస్తాపముచేత దీని మైన (కృశించిన) శరీరము గల ఆమెను,
వికృతరూపములు, క్రూరస్వభావము కలవాళ్లు, మాంసరక్తములను ఆహారముగా
తీసికొను వాళ్లు అయిన రాక్షసస్త్రీలు, ఆద లేడిని ఆద పెద్దపులులు చుట్టుముట్టి
ఉన్నట్లు చుట్టి ఉండిరి. ఆమె భర్త హితమును గూర్చియే ఆలోచించుచుండెను.

మీ. సా మయా రాక్షసీమధ్యే తర్జ్యమానా ముహుర్ముహుః, 58
ఏకవేణీధరా దీనా భర్తృచింతాపరాయణా,
రూమిశయా వివర్ణాక్షి పద్మినివ హిమాగమే, 59
రావణాద్వినివృత్తార్థా మరత్వకృతనిశ్చయా,
కథం చిన్మృగశాఖాక్షీ రూర్ణమాసాదితా మయా. 60

ప్ర. ఆ. ముహుర్ముహుః = చూచి చూచికి, తర్జ్యమానా = తయ పెట్టిబడు
చున్నది, ఏకవేణీధరా = ఒక అడను ధరించినది, దీనా = దీనురాలు, భర్తృచింతా
పరాయణా = భర్తను గూర్చిన ఆలోచనతో నిండినది, రూమిశయా = నేలయే
శయ్యగా గలది, వివర్ణాక్షి = రంగు తెడిన శరీరము గలది, హిమాగమే =
శిశిరపువనండు, పద్మినివ = వర్షులవ వలె ఉన్నది, రావణాత్ = రావణునినుండి,
వినివృత్తార్థా = నివర్తించిన ప్రయోజనము గలది, మరత్వకృతనిశ్చయా =
మరణించవలె నని తేయబడిన నిశ్చయము గలది అయిన, సా = ఆమె, మయా
= నాచేత, రాక్షసీమధ్యే = రాక్షసస్త్రీలమధ్య, ఆసాదితా = పొందబడినది, మృగ
శాఖాక్షీ = లేడిపిల్ల కళ్లవంటి కళ్లు గల ఆమె, మయా = నాచేత, కథం చిత్ =
ఎటుంనో, రూర్ణమ్ = శీఘ్రముగా, ఆసాదితా = పొందబడినది.

రా. ఒకే అడలో దీనురాలై భర్తను గూర్చియే ఆలోచించు చున్న
ఆ సీత రాక్షసస్త్రీల మధ్య ఉండెను. వాళ్లు ఆమెను చూచిచూచికి తయపెట్టు

చుండిరి. నేలపైననే కయనించుచు, రంగు మారిపోయిన ఆమె శిశరత్నపునందరి వద్దంఠ వలె ఉండెను. ఆమె రావణుని విషయమున విముఖురాలై మరణింఠ వలె నని నిశ్చయము చేసికొనెను. లేడి పిల్ల కళ్ళ వంటి కళ్లు గల అట్టి సీతను నేను శ్రుముగా ఎట్లో చూడ గలిగితిని. 58-60

మూ. తాం దృష్ట్యా తార్చశీం నారీం రామవత్సీం యశస్వినిమ్,
తలైర్విప శింశుపావృక్షే పశ్యన్న హమవస్థితః. 61

ప్ర. ఆ. ఆహమ్ = నేను, తార్చశీమ్ = అట్టి, నారీమ్ = స్త్రీ యైన, యశస్వినిమ్ = కీర్తిమంతురాలైన, తాం రామవత్సీమ్ = ఆ రామభార్యను, దృష్ట్యా = చూచి, తలై = అక్కర (ఆ), శింశుపావృక్షే ఏవ = శింశుపావృక్షమునందే, పశ్యన్ = చూచుచు, అవస్థితః = ఉండిని.

తా. కీర్తిమంతురాలు, రాముని భార్య అయిన ఆ సీత అట్టి స్థితిలో నాకు కనబడినది. నే నామెను చూచుచు, ఆ శింశుపావృక్షము పైననే ఉండిపోయితిని.

మూ. తతో హంహలాశబ్దం కాశ్చీనూపురమిశ్రితమ్,
శృణోమ్యధికగమ్భీరం రావణస్య నివేశనే. 62

ప్ర. ఆ. తతః = అటు ఏమ్మట, రావణస్య = రావణుని యొక్క, నివేశనే = గృహమునందు, కాశ్చీనూపురమిశ్రితమ్ = వద్దాలముంధ్యనితోను నూపురముం ధ్యనితోను కలిసిన, అధికగమ్భీరమ్ = మిక్కిలి గంభీర మైన, హంహలాశబ్దమ్ = కోలాహలమును, శృణోమి = వినుచున్నాను (నిందిని).

తా. ఇంతలో రావణుని గృహములో, వద్దాలముంధ్యనితోను, అంధెళ్ళ ధ్యనితోను, కలిసిన, చాలా గంభీర మైన కోలాహలము వినిపించెను. 62

మూ. తతోఽహం పరమోద్విగ్నః స్వం దూపం వ్రత్యసంహరమ్,
అహం తు శింశుపావృక్షే పక్షివ గహనే స్థితః. 63

ప్ర. ఆ. తతః = అటు ఏమ్మట, ఆహమ్ = నేను, పరమోద్విగ్నః = మిక్కిలి దిగులు తెంచిన వాడ నై, స్వం దూపమ్ = తన దూపమును, వ్రత్యసంహరమ్ = తగ్గిందిరిని. అహం తు = నే నైతే, గహనే = దట్ట మైన, శింశుపావృక్షే = శింశుపావృక్షమునందు, పక్షివ = పక్షి వలె, స్థితః = ఉండిని.

తా. అప్పుడు నేను రాలా తయవడి నా దూవమును చిన్నది వేసి కొని,
చట్ట మైన శింశుపావృక్షము మీద పడి పరి దాగి ఉండిని. 63

మూ. తతో రావణదారాశ్చ రావణశ్చ మహాబలిః,
తం దేశం సమనుప్రాప్తా యత్ర సీతాదవత్ స్థితా. 64

ప్ర. అ. తతః = అటు ఏమ్మట, రావణదారాశ్చ = రావణుని భార్యలు,
మహాబలిః = గొప్ప బలము గల, రావణశ్చ = రావణుడు, సీతా = సీత, యత్ర
= ఎక్కడ, స్థితా = ఉన్నది, అదవత్ = అయితో, తమ్ = ఆ, దేశమ్ = ప్రదేశ
మును, సమనుప్రాప్తాః = చేరినారు.

తా. ఇంతలో మహాబలికాలి యైన రావణుడు, అతని భార్యలు, సీత
ఉన్న ప్రదేశమునకు పచ్చిరి 64

మూ. తం దృష్ట్వాత ఏరాలోహ సీతా రక్షోగజ్జీర్ణమ్,
సంకుర్యోరూ స్రనౌ పీనౌ బాహుభ్యాం పరిరత్య చ. 65

ప్ర. అ. అతః = అటు ఏమ్మట, ఏరాలోహః = శ్రేష్ఠ మైన కటి ప్రదేశము
గల, సీతా = సీత, రక్షోగజ్జీర్ణమ్ = రాక్షసగణమునకు ప్రభు వైన, తమ్ =
అతనిని, దృష్ట్వా = చూచి, ఈరూ = తొడలను, బాహుభ్యామ్ = బాహువులచేత,
సంకుర్య = ముడుచుకొని, పీనౌ = బలనిన, స్రనౌ = స్తనములను, పరిరత్య చ
= కొగరించుకొని (ఉండెను).

తా. సుందర మైన కటి ప్రదేశము గల సీత ఆ రావణుని చూచి తొడ
లను బాహువులచే దగ్గరగా ముడుచుకొని, బలనిన స్తనములను బాహువులచే
అచ్చాదించుకొనెను. 65

మూ. విత్రస్తాం పరమోద్విగ్నాం వీక్షమాణామితస్తతః,
త్రాణం కించిరవశ్యన్తీం వేపమానాం తపస్వినీమ్. 66
రామువాచ దశగ్రీవః సీతాం పరమదుఃఖిరామ్,
అవాక్పిరాః ప్రపతితో బహుమన్యస్య మామితి. 67

ప్ర. అ. విత్రస్తామ్ = భయపడినది, పరమోద్విగ్నామ్ = మిక్కిలి దిగులు
చెందినది, తతస్తతః = అటు నటు, వీక్షమాణామ్ = చూచుచున్నది, కిం చిత్ =

ఏదీ, బ్రాహ్మ = రక్షణమును, అవశ్యస్తీమ్ = చూడనిదీ, వేవమానామ్ = పనికి పోవుచున్నదీ, తవస్యీస్తీమ్ = దీనురాలూ, వరమదుఃఖితామ్ = మిక్కిలి దుఃఖించినదీ అయిన, తాం సీతామ్ = ఆ సీతను గూర్చి, తకగ్రీవః = రావణుడు, అవాక్పిరాః = క్రిందికి పంచబడిన శిరస్సు కలవాడై, ప్రవతితః = నేంపై పడినవాడై, మామ్ = నన్ను, విహామస్యస్య = ఆదరించుము, ఇతి = అని, ఉవాచ = పలికెను.

తా. అప్పుడా సీత చాల దిగులు చెంది, తయవడుచు, రక్షకులెవ్వరూ లేక, ఇటునటు చూచుచు పనికిపోవుచుండెను. ఈ విధముగ చాల దుఃఖితురాలై లైన్యముతో ఉన్న ఆమెతో రావణుడు తలక్రిందికి వంచి, నేంపై వ్రాలి, "నన్ను ఆంకికరింపుము" అని పలికెను. 66, 67

మూ. యది చేత్త్వం తు దర్శాన్మాం నాభినన్దసి గర్వితే
ద్యౌ మాసావన్తరం సీతే పాస్యామి దుధిరం తవ. 68

ప్ర. ఆ. గర్వితే = గర్వితురాలా, సీతే = సీతా, త్వమ్ = నీవు, దర్శాత్ = గర్వమువలన, మామ్ = నన్ను, నాభినన్దసి యది చేత్ = ఆదరించింపకపోయినచో, ద్యౌ మాసౌ ఆస్తరమ్ = రెండు మాసములు అవడిగా, తవ = నీయొక్క దుధిరమ్ = రక్తమును, పాస్యామి = త్రాగగలను.

తా. గర్వితురాలం వైన సీతా, నీవు దర్పముచేత నన్ను ఆంకికరించక పోయినచో, రెండు మాసముల గడువు దాటిన ఏమ్మట నీ రక్తము త్రాగెదను.

మూ. ఏతచ్ఛ్రుత్వా పచస్తస్య రావణస్య దురాత్మనః,
ఉవార పరమక్రుద్ధా సీతా వచనముత్తమమ్. 69

ప్ర. ఆ. దురాత్మనః = దుర్బుద్ధి యైన, తస్య = ఆ, రావణస్య = రావణుని యొక్క, ఏతత్ = ఈ, వచః = వచనమును, శ్రుత్వా = విని, సీతా = సీత, పరమక్రుద్ధా = మిక్కిలి కోపించినదై, ఉత్తమమ్ = ఉత్తమ మైన, వచనమ్ = వచనమును, ఉవాచ = పలికెను.

తా. దుర్బుద్ధి యైన రావణుడు పలికిన ఈ మాటలు విని సీత చాలా కోపించిన దై ఉత్తమ మైన వాక్యము పలికెను. 69

మూ. రాక్షసాధమ రామస్య భార్యామమితలేజనః,
ఇక్ష్వాకుకులనాథస్య స్నుషాం దశరథస్య చ, 70
అవార్యం వదతో జిహ్వో కథం న పతితా తవ.

ప్ర. అ. రాక్షసాధమ = ఓ! నీకుడ వైన రాక్షసుడా! అమితలేజనః = అత్యధిక మైన లేజన్సు గల, రామస్య = రామునియొక్క, భార్యా = భార్య, ఇక్ష్వాకుకులనాథస్య = ఇక్ష్వాకువంశప్రభువైన, దశరథస్య = దశరథునియొక్క, స్నుషాం చ = కోడలా ఆయిన నన్ను గూర్చి, అవార్యమ్ = పంక కూడని మాటలు, వదతో = వటుకుడున్న, తవ = నీయొక్క, జిహ్వో = నాలుక, కథమ్ = ఎట్లు, న పతితా = పడిపోలేదు.

తా. ఓ! రాక్షసాధమా! అమిత మైన లేజన్సు గల రాముని భార్యనూ, ఇక్ష్వాకువంశమునకు ప్రభు వైన దశరథుని కోడలిని ఆయిన నా నిషయమున ఇట్లు ఆరకూడని మాటలాడు చున్న నీ నాలుక ఎందుకేర పడిపోవుట లేదు? 70

మూ. కిం చిద్వీర్యం తవానార్యయో మాం భర్తురనన్నిధౌ, 71
అపహృత్యాగతః పాప తేనాదృష్టౌ మహాత్మనా.

ప్ర. అ. ఆనార్య = దుష్టుడా! పాప = పాపాత్ముడా! యః = ఏ నీవు, భర్తుః = భర్త యొక్క, ఆసంనిధౌ = సాన్నిధ్యము లేనపుడు, మామ్ = నన్ను, అపహృత్య = అపహరించి, మహాత్మనా = మహాత్ము డైన, తేన = అతనిచేత, అదృష్టః = చూడబరనివాద వై, ఆగతః = వచ్చినావో అట్టి, తవ = నీయొక్క, వీర్యమ్ = పరాక్రమము, కిం చిత్ = దారి అల్ప మైనది.

తా. ఓ! ఆనాత్ముడా! పాపాత్ముడా! నా భర్త దగ్గర లేనపుడు, అ మహాత్ముడు చూడకుండగా, నన్ను అపహరించి తీసికొని వచ్చిన నీ పరాక్రమము అత్యల్ప మైనది. 71

మూ. న త్వం రామస్య సదృశో దాస్యేఽప్యస్య న యుజ్యసే,
యజ్ఞీయః సత్యవాదీ చ రణక్రామీ చరాఘవః

ప్ర. అ. త్వమ్ = నీవు, రామస్య = రామునకు, సదృశః = తగినవాడవు, న = నావు, అస్య = ఈతనికి, దాస్యేఽపి = దాస్యముచేయుటయందు కూడ, న

యుజ్యనే = తగవు. రామవః = రాముడు, యజ్ఞీయః = యాగములు చేయువాడు, సత్యవాదీ = సత్యమునే వలుకువాడు, రణాగ్రాహీ చ = రణమునందు వ్రతంస కలవాడు.

తా. నీకు రామునితో పోలికయే లేదు. నీవు రామునికి రాసుడుగా ఉండుటకు కూడ తగవు. రాముడు యాగములు చేయువాడు. సత్యవాది. యుద్ధములలో వ్రతంస లందుకొన్నవాడు. 72

మూ. జానక్యా పరుషం వాక్యమేషముక్తో దశాననః, 73
ఐశ్వాల సహసా కోపాచ్చిరాస్త ఇవ పావకః.

ప్ర. అ. జానక్యా = జానకిలేత, ఏవమ్ = ఇట్లు, పరుషమ్ = పరుషముగా, ఉక్తః = పరికలదిన, దశాననః = రావణుడు, సహసా = వెంటనే, చిరాన్ఠః = చిరయందున్న, పావకః ఇవ = అగ్ని వలె, కోపాత్ = కోపమువలన, ఐశ్వాలం = మండిపడెను.

తా. రావణుడు జానకి వదికిన ఈ పరుషవాక్యములు విని కోపముతో, చిరలో ఉన్న అగ్ని వలె, వెంటనే మండిపడెను. 73

మూ. వివృత్య నయనే క్రూరే ముష్టిముద్యమ్య దక్షిణమ్, 74
మైథిలీం హస్తుమారట్టః శ్రీభీర్దాహోఽపృతం తదా.

ప్ర. అ. క్రూరే = క్రూరము లైన, నయనే = నేత్రములను, వివృత్య = త్రిప్పి, దక్షిణమ్ = కుడి లై న, ముష్టిమ్ = పిడికిలిని, ఉద్యమ్య = ఎత్తి, మైథిలీమ్ = సీతను, హస్తుమ్ = చంపుటకు, అరట్టః = ప్రారంభించెను. తదా = అప్పుడు, శ్రీః = శ్రీంచేత, హాహకృతమ్ = హాహకారము చేయబడినది.

తా. అతడు క్రూరము లైన నేత్రములు పెద్దవి చేసి, కుడి పిడికిలి ఎత్తి సీతను చంపుటకై ఉద్యమించెను. అది యాచి అక్కరనున్న శ్రీంరదు హాహకారము చేసిరి. 74

మూ. శ్రీదాం మధ్యాహ్నముర్వత్య తస్య భార్యా దురాత్మనః,
ఏరా మందోదరీ నామ తయా స ప్రతిషేదితః.

ప్ర. అ. దురాత్మనః = దుష్టబుద్ధి గల, తస్య = అతనియొక్క, భార్యా =

బాఠ్య యైన, మందోదరి నామ=మందోదరి అను పేరు గల, వరా=ఉత్తమురా లైన శ్రీ, శ్రీనామ=శ్రీయొక్క, మర్యాద=మర్యాదనుండి, సముత్పత్త్య=ఎగిరి (ముందుకు వచ్చెను). తయా=అమెచేత, సః=అతడు, వ్రతిషేధితః=నివారించబడినది.

తా. అప్పుడు దురాత్ముడైన ఆ రావణుని బాఠ్య యైన ఉత్తమురా లైన మందోదరి శ్రీ మర్యాదనుండి శీఘ్రముగా ముందుకు వచ్చి ఆతనిని నివారించెను.

వి. రావణుణ్ణి నివారించినది "రాన్యమాలిని" అను బాఠ్య అని 22వ సర్గలో వానిళ్ళ ప్రతిలోను, గోరత్ పూర్వ ప్రతిలోను ఉన్నది. ఈ ప్రతులలో ఇక్కడ మాత్రము "మందోదరి" అని ఉన్నది. ప్రాచ్యపాఠములో రెండు చోట్లా మందోదరి అనియే ఉన్నది. 75

మూ. ఉత్తశ్చ మధురాం వాచం తయా స మదనార్థితః, 76
సీతయా తప కిం కార్యం మహేన్ద్రసమవిక్రమ.

ప్ర. అ. మదనార్థితః=మన్మథునిచేత వీడితే దైన, సః=అతడు, తయా=అమెచేత, మధురామ్=మధుర మైన, వాచమ్=వాక్కును, ఉత్తశ్చ=పరికరించినాడు కూడ. మహేన్ద్రసమవిక్రమ= మహేన్ద్రునితో సమాన మైన పరాక్రమము కలవాడా. సీతయా=సీతతో, తప=సీత, కిం కార్యమ్=ఏమి పని ఉన్నది?

తా. మన్మథవీడితే దైన ఆతనితో అమె మధురముగా ఇట్లు పలికెను. మహేన్ద్రునితో సమాన మైన పరాక్రమము గల వాడా. నీకు ఈ సీతతో ఏమి పని.

మూ. దేవగన్ధర్వకన్యానిర్వృక్షకన్యానిరేవ చ, 77
సార్థం ప్రభో రమస్యేహ సీతయా కిం కరిష్యసి.

ప్ర. అ. ప్రభో=ఓ. ప్రభూ. దేవగన్ధర్వకన్యాని = దేవకన్యలతోను, గంధర్వకన్యలతోను, యక్షకన్యానిరేవ చ సార్థమ్=యక్షకన్యలతోను, ఇహ=ఇక్కడ, రమస్య=క్రిడించుము. సీతయా=సీతతో, కిం కరిష్యసి=ఏమి చేయగలవు?

తా. నాథా! నీవు దేవకన్యలతోను, గంధర్వకన్యలతోను, యక్షకన్యలతోను కూడి క్రిడించుము. నీకు నీతతో ఏమి ప్రయోజనము? 77

మూ. తతస్తాల్లిః సమేతాల్లిర్నాగీభిః స మహాబలిః, 78
ప్రసాద్య సహసా నీతో భవనం స్వం నిశాచరః.

ప్ర. అ. తతః=అటు ఏమ్మట, మహాబలిః=గొప్ప బలము గల, సః నిశాచరః=ఆ రావణుడు, సమేతాల్లిః=కలిసిన, తాల్లిః నాగీల్లిః=ఆ స్త్రీలచేత, ప్రసాద్య = ఆనుగ్రహింపజేసికొని, సహసా=స్థితియుగా, స్వం భవనమ్=తన భవనమును గూర్చి, నీతః=నీనికొనివెళ్ళబడినాడు.

తా. ఏమ్మట ఆ స్త్రీ లందఱు కలిసి మహాబలవంతులైన ఆ రాక్షసుని ఆనుగ్రహింపజేసికొని వెంటనే గృహములోనికి తీసికొని వెళ్ళిరి. 78

మూ. యాతే తన్మీన్ దశగ్రీవే రాక్షసోఽవిచ్ఛిన్నాననాః. 79
సీతాం నిర్పర్త్యయామాసుర్వాక్యైః క్రూరైః సురాదుజైః.

ప్ర. అ. తన్మీన్ దశగ్రీవే=ఆ రావణుడు, యాతే=వెళ్ళినవా దగు చందగా, విచ్ఛిన్నాననాః=వికృత మైన ముఖములు గల, రాక్షసః=రాక్షస స్త్రీలు, క్రూరైః=క్రూరములు, సురాదుజైః=రాం రాక్షసులు అయిన, వాక్యైః మాటలతో, సీతామ్=నీతను, నిర్పర్త్యయామాసుః=తయపెట్టిరి.

తా. ఆ రావణుడు వెళ్ళిపోయిన పిదప, వికృతములైన ముఖములు గల రాక్షసస్త్రీలు, క్రూరములు, చాలా దారుణములు అయిన మాటలతో నీతను తయపెట్టిరి. 79

మూ. తృణవద్భాషితం తాసాం గణయామాస జానకీ, 80
గర్జితం చ తదా తాసాం సీతాం ప్రాప్య నిరర్థకమ్.

ప్ర. అ. జానకీ=నీత, తాసామ్=ఆ స్త్రీలయొక్క, తాపితమ్=రావణమును, తృణవత్ = గర్జితరకము వలె, గణయామాస = పరిగణించెను, తదా=అప్పుడు, తాసామ్=ఆ రాక్షసస్త్రీలయొక్క, గర్జితమ్=గర్జనము, సీతామ్=నీతను, ప్రాప్య=పొంది, నిరర్థకమ్=వ్యర్థ మైనది.

తా. తానకి ఆ రాక్షసశ్రీం మాటలను గర్భవరక వలె నిర్లక్ష్యము చేసెను.
ఆ శ్రీం గర్భసంన్ని సీత విషయములో వ్యర్థమైనవి.

మూ. వృథాగర్భితనిశ్చేష్టా రాక్షస్యః పీఠిరాశనాః. 81
రావణాయ శశంసుస్తాః సీతార్థవసితం మహత్.

ప్ర. ఆ. పీఠిరాశనాః = పచ్చి మాంసము తిను, తాః రాక్షస్యః = ఆ రాక్షసశ్రీలు, వృథాగర్భితనిశ్చేష్టాః = వ్యర్థమైన గర్భితము కలివా రగుటచే నిశ్చేష్టలై, మహత్ = గొప్ప లైన, తత్ = ఆ, సీతార్థవసితమ్ = సీత నిర్ణయమును, రావణాయ = రావణునకు, శశంసుః = చెప్పిరి.

తా. పచ్చి మాంసము తినే ఆ రాక్షసశ్రీలు తమ గర్భసలు వ్యర్థముగుటచే ఏమీ చేయజాలక, గొప్ప లైన ఆ సీత నిశ్చయమును రావణునకు తెలిపిరి. 81

మూ. తతస్తాః సహితాః సర్వా విహతాః నిరుద్యమాః. 82
పరిక్షిప్య సమన్త్రాన్ నిద్రావశముపాగతాః.

ప్ర. ఆ. తతః = అటు ఏమ్మట, సర్వాః = సమస్తమైన, తాః = ఆ శ్రీలు, సహితాః = కలిసినినా లై, విహతాః = హతాళ లై, నిరుద్యమాః = ప్రయత్నము లేనివారై, తామ్ = సీతను, సమన్త్రాన్ = అంతట, పరిక్షిప్య = చుట్టుకొని, నిద్రావశమ్ = నిద్రావశమును, ఉపాగతాః = పొందినారు.

తా. ఏమ్మట ఆ శ్రీలందరు కలిసి, సీత మనస్సు మార్చే ఆశను వదలుకొని, ఆ ప్రయత్నము మానివేసి, సీత చుట్టూ పండుకొని నిద్రించిరి. 82

మూ. తాసు చైవ ప్రసుప్తాసు సీతా తర్తహితే రతా, 83
విలప్య కరుణం దీనా ప్రళుళోచ సుదుఃఖితా.

ప్ర. ఆ. తాసు = ఆ శ్రీలు, ప్రసుప్తాసు = నిద్రించినవా రగుచుండగా, తర్తహితే = తర్తయొక్క హితమునందు, రతా = ఆనక్షిగం, సీతా = సీత, దీనా = దీనురా లై, కరుణమ్ = జాలి కలుగు నట్లుగా, విలప్య = విలపించి, సుదుఃఖితా = చాల దుఃఖించిన లై, ప్రళుళోచ = ఎక్కువగా ఏడ్చెను.

తా. ఆ రాక్షసశ్రీలు నిద్రపోయిన ఏమ్మట, తర్త హితమునే కోరు ఆ

సీత దీనురాలై జారి కలుగు నట్లు వింపింది, తాం దుఃఖించుచు అధికముగా
వీడ్చెను. 83

మూ. తాసాం మర్యాత్పముల్తాయ త్రిజటా వాక్యమబ్రవీత్ 84

ఆత్మానం భదత ఓప్రం న సీతా వినశిష్యతి,

జనకస్యాత్మజా సాధ్వీ స్నుషా దశరథస్య చ. 85

ప్ర. అ. తాసామ్ = ఆ రాక్షసస్త్రీలయొక్క, మర్యాత్ = మర్యాదుండి,
సముల్తాయ = లేచి, త్రిజటా = త్రిజట, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలి
కెను, ఓప్రమ్ = ఓప్రముగా, ఆత్మానమ్ = మిమ్ములనే, భదత = తినండి,
జనకస్య = జనకుని యొక్క, ఆత్మజా = కూతురు, సాధ్వీ = పతివ్రత, దశ
రథస్య = దశరథునియొక్క, స్నుషా = కోడలు అయిన, సీతా = సీత, న విన
శిష్యతి = నశించదు.

తా. ఆ రాక్షసస్త్రీల మర్యాదనుండి త్రిజట అను రాక్షసి లేచి జట్లు పలి
కెను, మిమ్ములను మీరే ఓప్రముగా తినండి, జనకుని కూతురు, పతివ్రత, దశ
రథుని కోడలు అయిన సీత మాత్రము నశించదు. 84, 85

మూ. స్వప్నో హ్యద్య మయా దృష్టో దారుణో రోమహర్షణః,

రక్షసాం చ వినాశాయ భర్తృరస్యా జయాయ చ. 86

ప్ర. అ. రక్షసామ్ = రాక్షసులయొక్క, వినాశాయ చ = నాశనమునకు,
అస్యాః = ఈమె యొక్క, భర్తః = భర్తయొక్క, జయాయ చ = జయము
కొరకు, అద్యః = ఇప్పుడు, మయా = నాచేత, దారుణః = భయంకరము, రోమ
హర్షణః = రోమాంధము కలిగించునదీ అయిన, స్వప్నః = స్వప్నము, దృష్టః
= చూడబడినది.

తా. ఇప్పుడు నాకు ఒక భయంకర మైన, గగ్గుర్పాటు కలిగించే
స్వప్నము వచ్చినది. అది రాక్షసుల నాశమును, ఈమె భర్త విజయమును
మార్చింతున్నది. 86

మూ. అలమస్మాత్పరిత్రాతుం రాపువాద్రాక్షసీగణమ్,

అభియారామ వై రేహిమేతద్ధి మమ రోదతే. 87

ప్ర. అ. అష్టాక్ = ఈ, రామవాక్ = రామునినుండి, రాక్షసగణమ్ = రాక్షసశ్రీల సమూహమును, పరిత్రాతుమ్ = రక్షించుటకు, అమ్ = (ఈమె) రాలును, వైదేహీమ్ = సీతను, అభియాచామ = ప్రార్థించెదము, ఏతక్ = ఇది, మమ = నాకు, రోచలే హి = ఇష్ట మగుచున్నది కదా.

తా. ఈ సీతను ప్రార్థించెదము. ఈమె రామునినుండి, రాక్షసశ్రీల సందర్శన రక్షింప నమర్తురాలు. నాకు ఇట్లు చేయుట మంచి దని తోచుచున్నది. 87

మూ. యస్యా హ్యేవంవిరః స్తప్తో మఃఖిలాయాః ప్రద్యుశ్యతే, సా దుఃఖైర్వివిధైర్ముక్తా సుఖమాప్నోత్యనుతమమ్, గిరి ప్రణిపాతప్రసన్నా హి మైథిలీ జనకాత్మజా.

ప్ర. అ. యస్యాః = ఏ శ్రీ, మఃఖిలాయాః = దుఃఖితురాలై ఉండగా, ఏవంవిరః = ఈ విధ మైన, స్తప్తః = స్వప్నము, ప్రద్యుశ్యతే = చూడండునో, సా = ఆమె, వివిధైః = అనేక విధములైన, దుఃఖైః = దుఃఖముండే, విముక్తా = విడువబడిన దై, అనుతమమ్ = అత్యధిక మైన, సుఖమ్ = సుఖమును, అప్నోతి = పొందును. జనకాత్మజా = జనకుని కూతు రైన, మైథిలీ = సీత, ప్రణిపాత ప్రసన్నా హి = నమస్కారము చేయుటచే ప్రసన్నురాలగును కదా.

తా. ఏ శ్రీ దుఃఖితురాలై, యుండగా ఇట్టి స్వప్నము కనబడునో, ఆమె దుఃఖములను వీడి సుఖము పొందును. సీత నమస్కారము చేసినంత మాత్రము ననే ప్రీతిచెందును. 88

మూ. తతః సా ప్రీమతి బాలా భర్తుర్విజయహర్షితా, తతోచద్యతే తత్తత్యం భవేయం శరణం హి మా.

ప్ర. అ. తతః = అటు ఏమృత, ప్రీమతి = నిగ్గుపడుచున్న, బాలా = చిన్న వయస్సు గల, సా = ఆ సీత, భర్తుః = భర్తయొక్క, విజయహర్షితా = విజయముచేత సంతోషించినదై, తతోచత్ = పలికెను. తత్ = అది, తత్యం = సర్వమే అయినచో, మా = మీకు, శరణమ్ = శరణము, భవేయమ్ = అగుదును.

తా. తన భర్తకు విజయము కలుగు నని వినగానే సంతోషించుచు చిన్న

వయస్సులో ఉన్న ఆ సీత, సిగ్గుపడుచు. "అది సత్యమే అయినచో మిమ్ముం
సందరిసి రక్షించెదను" అని పలికెను.

వి. త్రిజటాస్వప్న వృత్తాంతమును వర్ణించిన 27వ సర్గలో సీత ఈ విధ
ముగా అన్నట్లు లేదు. గోరక్షపూర్ వ్రతిలో మాత్రం ఈ శ్లోకమే 27వ సర్గ
చివర కూడా ఉన్నది. ప్రాచ్యపాఠంలో అసలు హనుమంతుడు త్రిజటా స్వప్న
వృత్తాంతమును జాంబవదాదులకు చెప్పినట్లే లేదు. సీత ఇట్లు అన్నట్లు లేకుండా
ఉండేనే ఉచితముగా ఉంటుంది. 28వ సర్గలో సీత ప్రాణవరిత్యాగోర్వముం చేసి
నట్లు వర్ణించిన తీరును పట్టి చూడగా ఆ రాక్షసస్త్రీలు ఏమి మాటలాడుకుంటు
న్నారో సీత ఏ మాత్రము విన్నట్లు కనపడదు. అదే ఉచితము.

మూ. తాం దాహం తాదృశీం దృష్ట్వా సీతాయా దారుణాం దళామ్,
చిన్తయామాస విశ్రాంతో న చ మే నిర్వృతం మనః.

ప్ర. అ. ఆహమ్=నేను, విశ్రాంతః=విశ్రమించిన వాడనై, సీతాయాః=
సీత యొక్క, తాదృశీమ్=అట్టి, తామ్=ఆ, దారుణామ్=దారుణ మైన, దళామ్
=అవస్థను, దృష్ట్వా=చూచి, చిన్తయామాస=ఆలోచించితిని. మే=నా యొక్క,
మనః=మనస్సు, న నిర్వృతమ్=ఊరటచెందలేదు.

తా. నేను కొంత సేపు విశ్రమించి సీతకు సంభవించిన దారుణ మైన
అట్టి అవస్థను చూచి, ఏమి చేయవలెనో అని ఆలోచించితిని. కాని నా మనస్సుకు
ఊరట లభించలేదు. 90

మూ. సంభాషణార్థం చ మయా జానక్యాశ్చిన్తితో విధిః, 91

ఇష్యాకూడాం హి వంశస్తు తతో మమ పురస్కృతః.

ప్ర. అ. మయా=నాచేత, జానక్యాః=జానకియొక్క, సంభాషణార్థమ్
=సంభాషణముకొరకు, విధిః=ఉపాయము, చిన్తితః=ఆలోచించబడినది. తతః
=పిమ్మట, ఇష్యాకూడామ్=ఇష్యాకువంశ రాజాం, వంశస్తు=వంశము, మమ
=నాకు (నాచే), పురస్కృతః=మొందు ఉంచబడినది.

తా. జానకితో సంభాషణ చేయుటకు ఉపాయమును గూర్చి ఆలోచించి,
నేను ఇష్యాకువంశీయుల చరిత్రను ప్రారంభములో వర్ణించితిని. 91

మూ. శ్రుత్వా తు గదితాం వారం రాజర్షిగణపూజితామ్, 92
ప్రత్యభాషత మాం దేవీ తామ్రైః పహితలోచనా.

ప్ర. అ. దేవి=దేవీ యైన సీత, రాజర్షిగణపూజితామ్=రాజర్షుల సముదాయముచేత పూజింపబడిన, గదితామ్=నాచే పఠక లడిన, వారమ్=వాక్కును, శ్రుత్వా=విని, తామ్రైః=కన్నీళ్ళచేత, పహితలోచనా=కప్పబడిన నేత్రములు గలదై, మామ్=నన్ను గూర్చి, ప్రత్యభాషత=తీరిగి పలికెను.

తా. రాజర్షి సముదాయముంచేత ఆదరించబడు నేను పలికిన మాటలు విని, సీతాదేవి కన్నీళ్లు కప్పిన కళ్లతో, నాతో ఎట్లు పలికెను. 92

మూ. ఎన్ద్రం దేన కథం దేహ ప్రాప్తో వానరపుణ్గవ, 93
కా చ రామేనా తే ప్రీతిస్తన్మే శంసితుమర్హసి.

ప్ర. అ. వానరపుణ్గవ=ఓ! వానరశ్రేష్ఠా! త్వమ్=నీవు, కః=ఎవ్వడవు? కేన=ఏ కారణముచేత, కథమ్=ఎట్లు, ఇహ=ఇక్కడికి, ప్రాప్తః=వచ్చినావు? తే=నీకు, రామేనా=రామునితో, ప్రీతిః=స్నేహము, కా=ఏమిటి? తర్=దానిని, మే=నాకు, శంసితుమ్=రెప్పుటకు, అర్హసి=తగియున్నావు.

తా. ఓ! వానరశ్రేష్ఠా! నీవు ఎవ్వడవు? ఎందుకు వచ్చినావు? ఎట్లు వచ్చినావు? నీకు రామునితో స్నేహము ఎట్లు ఏర్పడినది? దీని సంతసు నాకు చెప్పుము. 93

మూ. తస్మాన్తద్వరనం శ్రుత్వా హ్యహమప్యబ్రువం వచః, 94
దేవి రామస్య భర్తుస్తే సహాయో లీమవిక్రమః,
సుగ్రీవో నామ విక్రాంతో వానరేన్ద్రో మహాబలిః. 95

ప్ర. అ. తస్మాన్=అయ్యొక్క, తత్ వచనమ్=ఆ వచనమును, శ్రుత్వా=విని, అహమపి=నేను, వచః=వచనమును, అబ్రువమ్=పలికిరిని. దేవి=ఓ! దేవీ, తే=నీయొక్క, భర్తుః=భర్తయొక్క, సహాయః=సహాయుడు, మహాబలిః=గొప్ప బలము కలవాడు, లీమవిక్రమః=తయంకరమైన వరాక్రమము కలవాడు, సుగ్రీవో నామ=సుగ్రీవుడను పేరు గలవాడు అయిన, విక్రాంతః=వరాక్రమ వంతు డైన, వానరేన్ద్రో=వానరశ్రేష్ఠుడు ఉన్నాడు.

రా. ఆమె మాటలు విని నేను ఇట్లు పలికితిని. "దేవీ, నీ భర్త యైన రామునకు సహాయభూతుడు, భయంకర మైన వరాక్రమము కలివాడు, మహా బలశాలి, వరాక్రమమును చూపువాడు అయిన సుగ్రీవు డను వానిరరాణా ఉన్నాడు". 95

మూ. తస్య మాం విద్ధి భృత్యం త్వం హనుమన్తమిహగతమ్.
భర్త్రాహం ప్రేషితస్తుత్సర్గం రామేణాక్లిష్టకర్మణా. 96

ప్ర. ఆ ఇహ = ఇక్కడకి, ఆగతమ్ = వచ్చిన, మామ్ = నన్ను, తస్య = ఆ సుగ్రీవునియొక్క, భృత్యమ్ = భృత్యునిగా, త్వమ్ = నీవు, విద్ధి = తెలుసుకొనుము అహమ్ = నేను, భర్త్రా = నీ భర్త యైన, అక్లిష్టకర్మణా = శ్రమ రెండటండ పనులు రెయు, రామేణ = రామునిచేత, తుత్సర్గమ్ = సీకొరకు, ప్రేషితః = వంపబడితిని.

రా. ఇక్కడకు వచ్చిన నేను ఆ సుగ్రీవుని భృత్యుడను. నీ భర్త యైన, శ్రమపడకుండా కార్యము నిర్వహించు రాముడు నీ నిమిత్తమై నన్నిచటికి పంపినాడు. 96

మూ. ఇదం ర పురుషవ్యాఘ్రః శ్రీమాన్ దాశరథిః స్వయమ్,
అబ్జలీయమభిజ్ఞానమదాత్తుభ్యం యశస్విని. 97

ప్ర. ఆ. యశస్విని = కీర్తిపంతురాలా, పురుషవ్యాఘ్రః = పురుషశ్రేష్ఠుడు, శ్రీమాన్ = శ్రీపంతుడు అయిన, దాశరథిః = రాముడు, స్వయమ్ = స్వయముగా, ఇదమ్ = ఈ, అబ్జలీయమ్ = ఉంగరమును, తుభ్యమ్ = నీకు, అభిజ్ఞానమ్ = అనవాలుగా, అదాత్ = ఇచ్చెను

రా. కీర్తిపంతురాలా, పురుషశ్రేష్ఠుడు ంష్ఠీసంపన్నుడు, అయిన రాముడు ఈ ఉంగరమును నీకు అనవాలుగా, స్వయముగా ఇచ్చినాడు. 97

మూ. తదిర్వామి త్వయాజ్ఞప్తం దేవి కిం కరవాణ్యహమ్,
రామలక్ష్మణయోః పార్శ్వం నయామి త్వాం కిముత్తరమ్.

ప్ర. ఆ. దేవి = ఓ, దేవీ, కర = ఆ కారణమువలన, త్వయా = నీచేత, అజ్ఞప్తమ్ = అజ్ఞాపనను, ఇర్వామి = కోరుతున్నాను. అహమ్ = నేను, కిమ్ =

ఏమి, కరవాణి = చేయుదును: త్యామ్ = నిన్ను, రామలక్ష్మణయో: = రామ
లక్ష్మణులయొక్క, పార్శ్వమ్ = పార్శ్వమును గూర్చి, నయామి = తీసికొని
వెళ్ళెదను. ఉత్తరమ్ = ప్రత్యుత్తరము, ఏమ్ = ఏమి:

తా. దేవీ! ఆ కారణముచే నే నేమి చేయవలెనో అజ్ఞాపించుము. నిన్ను రామ
లక్ష్మణుల దగ్గరకు తీసికొనివెళ్ళెదను. నీ వేమందువు? 98

మూ. ఏతచ్ఛ్రీత్యా విదిత్వా చ సీతా జనకనన్దిసి.

అహ రావణముత్సార్థ్య రాఘవో మాః సయత్త్రితి. 99

ప్ర. అ. జనకనన్దిసి = జనకుని కుమార్తె మైన, సీతా = సీత, ఏతత్ =
ఈ మాటను, శ్రుత్వా = విని, విదిత్వా చ = తెలుసుకొని, రాఘవ! = రాముడు,
రావణమ్ = రావణుని, ఉత్సార్థ్య = రంపి, మామ్ = నన్ను, సయమి = తీసికొనివెళ్ళ
గాక, ఇతి = అని, అహ = నలికెను.

తా. జనకుని కుమార్తె మైన సీతాదేవి నా మాటలు విని, విషయమును
గ్రహించి. "రాముడు రావణుని సంహరించి నన్ను తీసికొనివెళ్ళవలెను" అని
వలికెను. 99

మూ. ప్రణమ్య శిరసా కేపిమహామార్కమనిన్దితామ్,

రాఘవస్య మనోహ్లాదమలిఖానమయాచిషమ్. 100

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, ఆర్కామ్ = పూజ్యురాలు, అనిన్దితామ్ = నిందింప
బడనిది అయిన, కేపిమ్ = సీతాదేవిని, శిరసా = శిరస్సుతో, ప్రణమ్య = నిమస్క
రించి, రాఘవస్య = రామునకు, మనోహ్లాదమ్ = మనస్సుకు ఆనందము కలిగించు,
అలిఖానమ్ = ఆనవాలును, ఆయాచిషమ్ = కోరితిని.

తా. నేను పూజ్యురాలు, ఎట్టి దోషములూ లేనిది అయిన సీతాదేవికి
శిరస్సు పంచి నమస్కరించి, రాముని మనస్సుకు అహ్లాదము కలిగించు ఆనవాలు
ఏదైనా ఇమ్మని ఆమెను ప్రార్థించితిని. 100

మూ. అథ మామబ్రహ్మీత్సీతా గృహ్యతామయము త్తమః,

మణిర్యేన మహాదామూ రామస్త్వాం బహుమన్యతే. 101

ప్ర. అ. అద = ఏముట, సీతా = సీత, మాన్ = నన్ను గూర్చి, అట్టి
 ఏదో = పరితెను. ఉత్తమః = ఉత్తమ మైన, అయమ్ = ఈ, మణి = మాణిక్యము.
 గృహ్యతామ్ = గ్రహించబడుగాక, యేన = దేనిచేత, మహాబాహుః = గొప్ప
 బాహువులు గల, రామః = రాముడు, త్యామ్ = నిన్ను, బహుమన్యతే = గౌర
 వించునో.

తా. ఏముట సీతాదేవి నాతో ఇట్లు పరితెను. "ఉత్తమ మైన ఈ మణిని
 తీసికొనుము. దీనిని చూచి, మహాబాహువైన రాముడు నిన్ను ఆదరింపగలడు".

మూ. ఇయ్యక్త్యా తు వరారోహ మణిప్రవరమద్యుతమ్,
 ప్రాయచ్ఛత్పరమోద్విగ్నా వారా మాం సందిదేశ హ.

ప్ర. అ. వరారోహ = శ్రేష్ఠ మైన కది ప్రదేశము గల ఆ సీతాదేవి, ఇతి
 = ఇట్లు, ఉక్త్యా = పలికి, అద్యుతమ్ = అశ్రుర్యకర మైన, మణిప్రవరమ్ =
 శ్రేష్ఠ మైన మాణిక్యమును, ప్రాయచ్ఛత్ = ఇచ్చెను. పరమోద్విగ్నా = మిక్కిలి
 దిగులు చెందిన దై, మాన్ = నన్ను, వారా = వాడుతో, సందిదేశ హ = సందేశము
 నిద్ది పంపెను.

తా. శ్రేష్ఠ మైన కదిప్రదేశము గల సీతాదేవి ఇట్లు పలికి, అశ్రుర్యకర
 మైన ఉత్తమ మైన మాణిక్యమును ఇచ్చెను. చాల దిగులు చెందిన దై, మాటలతో
 కూడ నాకు సందేశము నిచ్చెను. 102

మూ. తతస్తస్యై ప్రణమ్యాహం రాజపుత్ర్యై సమాహితః,
 ప్రదక్షిణం పరిత్రామమిహాభ్యుద్గతమానసః. 103

ప్ర. అ. తతః = అటు ఏముట, అహమ్ = నేను, తస్యై = ఆ, రాజపుత్ర్యై
 = రాజకుమారికి, ప్రణమ్యః = నమస్కరించి, సమాహితః = సావధానదిత్తుక నై,
 ఇహ = ఇక్కడికి, అభ్యుద్గతమానసః = వెళ్ళిన మనస్సు కలవారనై, ప్రదక్షిణమ్
 = ప్రదక్షిణముగా, పరిత్రామమ్ = సరదిరిని.

తా. ఏముట నేను సావధానదిత్తముతో రాజపుత్రి యైన సీతకు నమస్క
 రించి, మనస్సు ఇక్కడికి యురుదేరి రాగా, అమెకు ప్రదక్షిణము దేసితిని. 103

మూ. ఉక్తోఽహం పునరేవేదం నిశ్చిర్య మనసా తయా,
 హనుమన్ మమ వృత్తాంతం పశ్యువర్తసి రామవే. 104

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, తయా = ఆమెచేత, మనసా = మనస్సుతో, నిశ్చిత్త్య = నిశ్చయించి, పునరేవ = మరల, ఉక్త = వరికబడితిని. హనుమన్ = హనుమంతుడా, రామవే = రామనియందు (రామునకు), మమ = నాయొక్క, వృతాంతమ్ = వృతాంతమును, పక్తుమ్ = చెప్పుటకు, అర్హసి = తగియున్నావు.

తా. ఆమె మనస్సుతో ఏదో నిశ్చయించుకొని మరల నాతో ఇట్లు పలికెను. "హనుమంతుడా! రామునకు నా వృతాంత మంతా చెప్పుము. 104

మూ. యథా శ్రుత్వైవ నచిరాత్తాపుభౌ రామలక్ష్మణౌ,
సుగ్రీవసహితౌ వీరావుపేయాలాం తథా కురు. 105

ప్ర. అ. వీరౌ = వీరు లైన, తౌ = ఆ, రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులు, ఉభౌ = ఇద్దరూ, శ్రుత్వైవ = విసగానే, సుగ్రీవసహితౌ = సుగ్రీవసహితు లై, న చిరాత్ = తీవ్రముగా, యథా = ఎట్లు, ఉపేయాలామ్ = పర్చెరతో, తథా = అట్లు, కురు = చేయుము.

తా. వీరు లైన ఆరామలక్ష్మణు లిద్దరూ విన్న వెంటనే సుగ్రీవునితో కలిసి ఇక్కడికి వచ్చు నట్లు చేయుము. 105

మూ. యద్యన్యథా భవేదేతద్ద్యౌ మానౌ జీవితం మమ,
న మాం ద్రక్ష్యతి కాకుత్స్థౌ మ్రియే సాహమనాథవత్. 106

ప్ర. అ. అన్యథా = మ రొక విధముగా, భవేద్యది = అయిన ట్లయితే, మమ = నాయొక్క, జీవితమ్ = జీవితము, ద్యౌ = రెండు, మానౌ = మానములు మాత్రమే. కాకుత్స్థః = రాముడు, మామ్ = నన్ను, న ద్రక్ష్యతి = చూడడు. సా అహమ్ = అట్టి నేను, అనాథవత్ = నాకుడు లేనిరానను వలె, మ్రియే = మరణించెదను.

తా. రామలక్ష్మణులు రాకున్నచో నా జీవితము రెండుమానములు మాత్రమే ఉండును. అటుపై రాముడు నన్ను చూడ జాలడు. అట్టి నేను అనాథురాలను వలె మరణించెదను. 106

మూ. తస్మత్త్వా కరుణం వాక్యం క్రోధో మామర్యవర్తత,
ఉత్తరం చ మయా ర్పిష్టం కార్యశేషమంతరమ్. 107

ప్ర. అ. తరుణమ్ = చీర మైన, తత్ = ఆ, వాక్యమ్ = వాక్యమును, ప్రత్యా = విని, మామ్ = నన్ను, క్రోధః = కోపము, అద్యవ రత = వ్యాపించెను. ఉత్తరమ్ = అటు పిమ్మట, అనంతరమ్ = తరువాత చేయ దగిన, కార్యశేషమ్ = కార్యము యొక్క శేషము, మయా = నాచేత, దృష్టమ్ = చూడబడినది.

తా. జారి గొలుపు ఆ మాట వినిగానే నాకు రాల కోపము కలిగెను. పిమ్మట (నేను) తరువాత చేయవలసిన, మిగిలిపోయిన పనిని గూర్చి ఆలోచించితిని.

107

మూ. తతోఽవర్తత మే కాయస్తదా పర్వతసన్నితః

యుద్ధకాక్షీ వసం తచ్చ వినాశయతుమారభే. 108

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, తదా = అప్పుడు, మే = నాయొక్క, కాయః = శరీరము, పర్వతసన్నితః = పర్వతముతో సమాన మై, అవర్తత = పెరిగెను, యుద్ధకాక్షీ = యుద్ధమును కోరుచున్నవార నై, తత్ = ఆ, వసమ్ = పసమును, వినాశయతుమ్ = నశింపజేయుటకు, ఆరభే = ప్రారంభించితిని.

తా. అప్పుడు నా శరీరము పర్వతముతో సమానముగా పెరిగెను. యుద్ధము కోరుచు ఆ పసమును నశింపజేయుటకు ప్రారంభించితిని.

108

మూ. తద్భగ్నం వసషడ్భా తు బ్రాస్తత్రస్తమ్మగద్విజమ్,

ప్రతిబుద్ధా నిరీక్షనే రాక్షసోఽవిప్రతాననాః. 109

ప్ర. అ. వికృతాననాః = వికృతము లైన ముఖములు గల, రాక్షసాః = రాక్షసస్త్రీలు, ప్రతిబుద్ధాః = వేరొప్పువా లై, భగ్నమ్ = విరగగొట్టబడినది, బ్రాస్తత్రస్తమ్మగద్విజమ్ = తడుగుచున్న, తయవడిన మృగములు వక్షులు కలది అయిన, తత్ = ఆ, వసషడ్భామ్ = పృథనమురాయమును, నిరీక్షనే = చూచిరి.

తా. వికృతము లైన ముఖములు గల రాక్షసస్త్రీలు నిద్రనుండి లేచి, తయముతో పాటిపోవు చున్న మృగములు, వక్షులు గల విరగగొట్టబడిన పసమును చూచిరి.

109

మూ. మాం త దృష్ట్వా పనే తస్మిన్ సమాగమ్య తతస్తతః,

తాః సమద్యాగతాః క్షిప్రం రావణాయాచరచక్షిరే. 110

ప్ర. అ. తతస్తతః = ఆ యా ప్రదేశములనుండి, సమాగమ్య = వచ్చి, తస్మిన్ వసే = ఆ వనమునందు, మామ్ = నన్ను, దృష్ట్వా = చూచి, తా = ఆ స్త్రీలు, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, సమర్థాగతాః = వెళ్ళినవారై, రావతాయ = రావణునకు, ఆరచక్షిరే = చెప్పిరి.

రా. ఆ రాక్షసస్త్రీలు ఆ యా ప్రదేశములనుండి వచ్చి, వనములో నన్ను చూచి, వెంటనే వెళ్ళి రావణునకు చెప్పిరి. 110

మూ. రాజన్యనమిదం దుర్గం తవ భగ్నం దురాత్మనా,
వాసరేణ హ్యవిజ్ఞాయ తవ వీర్యం మహాబల. 111

ప్ర. అ. మహాబలం = గొప్ప బలము గల, రాజన్ = రాజుఁ దురాత్మనా = దుర్బుద్ధి యైన, వాసరేణ = వాసరనిచేత, తవ = నీయొక్క, వీర్యమ్ = సరాక్రమమును, అవిజ్ఞాయ = తెలియక, దుర్గమ్ = ప్రవేశింప శక్యము కాని, తవ = నీయొక్క, ఇదం వసమ్ = ఈ వనము, భగ్నమ్ = విమిగ్గొట్టబడినది.

రా. మహాబలవంతుర వైన ఓ రాజుఁ దురాత్ముడై, వాసరుడు, నీ సరాక్రమమును గూర్చి తెలియక ప్రవేశింప శక్యముకాని నీ ఉద్యానమును విరచి వేసిరాడు. 111

మూ. దుర్బుద్ధేస్తస్య రాజేన్ద్ర తవ విప్రియకారిణః,
పథమాజ్ఞావయ క్షిప్రం యథానౌ విలయం వ్రజేత్. 112

ప్ర. అ. రాజేన్ద్ర = మహారాజా, అనౌ = ఈ వాసరుడు, యథా = ఎట్లు, విలయమ్ = నాశమును, వ్రజేత్ = పొందునో అట్లు, తవ = నీకు, విప్రియకారిణః = అవకారము చేసిన, దుర్బుద్ధేః = దుర్బుద్ధి యైన, తస్య = వానియొక్క, పథమ్ = వదను, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, అజ్ఞావయ = అజ్ఞాపించుము.

రా. మహారాజా, నీకు అవకారము చేసిన ఆ దుర్బుద్ధి గల వానరుడు నాశమును పొందు నట్లు వెంటనే వానిని సంహరించుటకై అజ్ఞాపించుము. 112

మూ. తద్రుప్యత్యా రాక్షసేన్ద్రేణ విస్యష్టా భృశదుర్జయా,
రాక్షసాః కింకరా నామ రావణస్య మనోనుగాః. 113

ప్ర. అ. తత్ = ఆ వాక్యమును, రుప్యత్యా = విని, రాక్షసేన్ద్రేణ = రావ

ఐని చేత, భృశదుర్జయాః = మిక్కిలి జయింప శక్యము కాని, రావణస్య = రావణునియొక్క, మనోనుగాః = మనస్సును అనుసరించిన, కింకరా నామ = కింకరులను పేరు గల, రాక్షసాః = రాక్షసులు, విస్మయైః = పంపరిచినారు.

రా. రావణుడు ఆ మాటలు విని, తన మనస్సును అనుసరించి ప్రవర్తించు వారు, జయింప శక్యము కానివారు అయిన కింకరులను రాక్షసులను పంపెను.

మూ. తేషామశీతిసాహస్రం శూలముద్గరపాణినామ్,
మయా తస్మిన్యనోద్దేశే పరిఘేణ నిమూరితమ్. 114

ప్ర. ఆ. తస్మిన్ = ఆ, వనోద్దేశే = వనప్రదేశమునందు, శూలముద్గర పాణినామ్ = శూలములు, ముద్గరములు, హస్తములందు గల, తేషామ్ = ఆ కింకరులయొక్క, అశీతిసాహస్రమ్ = ఎనుబది వేలు, మయా = నాచేత, పరిఘేణ = పరిఘచేత, నిమూరితమ్ = నశింపజేయబడినది.

రా. నేను ఆ వనమునందు, శూలములు, ముద్గరములు దరించి పచ్చిన ఆ ఎనుబది వేల కింకరులను పరిఘతో చంపివేసితిని. 114

మూ. తేషాం తు హతశేషా యే తే గల్భా లఘువిక్రమాః,
నిహతం చ మహత్సైన్యం రావణాయాచరచ్ఛిరే. 115

ప్ర. ఆ. తేషామ్ = వారిలో, యే = ఎవరు, హతశేషాః = చంపగా మిగిలిన వారో, తే = వారు, లఘువిక్రమాః = శ్రీమగమనము కంపించె, గల్భాః = వెళ్ళి, మహత్ = గొప్ప, సైన్యమ్ = సైన్యమును, నిహతమ్ = చంపబడినదని, నిగా, రావణాయ = రావణునకు, అచరచ్ఛిరే = చెప్పిరి

రా. ఆ రాక్షసులలో దావగా మిగిలినవాళ్లు శ్రీమముగా వరుగెత్తి వెళ్ళి "ఆ మహాసైన్య మంతా నశింప జేయబడినది" అని రావణునకు తెలిపిరి.

మూ. తతో మే బుద్ధిరుత్పన్నా లైత్యప్రాసాదమాక్రమమ్,
తత్రస్థాన్ రాక్షసాన్ హర్యా శతం స్తమ్రేన వై పునః,
లరామకూతో లక్ష్మాయాః స తై విద్యంసితో మయా.

ప్ర. ఆ. తతః = అటు ఏమ్మట, మే = నాకు, బుద్ధిః = అలోచన, ఉత్పన్నా =

=పుట్టినది, చైత్యప్రాసాదమ్ = చైత్యప్రాసాదమును, ఆక్రమమ్ = ఆక్రమించిరిని, స్తమ్యేన = స్తంభముచేత, తత్రస్థాన్ = అక్కడ నున్న, శతమ్ = నూరుగురు, రాక్షసాన్ = రాక్షసులను, హత్యా = చంపి, పునః = మరల, మయా = నాచేత, లంఛాయాః = లంకయొక్క, లలామదూతః = అలంకార మైన, సః = ఆ ప్రాసాదము, విధ్వంసితః = నశింపజేయబడినది.

రా. అప్పుడు నాకు ఒక ఆలోచన కలిగినది. అక్కడ ఉద్ఘాటములోని ప్రధాన మైన ప్రాసాదమును (చైత్యప్రాసాదమును), ఆక్రమించి, అక్కడ నున్న రాక్షసులను స్తంభముతో చంపి, లంకకే అలంకార మైన ఆ ప్రాసాదమును నశింపజేసిరిని.

116

మూ. తతః ప్రహస్తస్య సుతం జమ్బుమాలినమాదిశత్, 117
రాక్షసైర్బహుభిః సార్థం ఘోరరూపైర్బయానతైః.

ప్ర. ఆ. తతః = అటు పిమ్మట, ఘోరరూపైః = ఘోర మైన రూపము గల, బయానతైః = భయంకరు లైన, బహుభిః = అనేకు లైన, రాక్షసైః సార్థమ్ = రాక్షసులతో కూడ, ప్రహస్తస్య = ప్రహస్తునియొక్క, సుతమ్ = కుమారు లైన, జమ్బుమాలినమ్ = జంబుమాలిని, ఆదిశత్ = ఆజ్ఞాపించెను.

రా. పిమ్మట రావణుడు ఘోరము లైన రూపములతో భయంకరులుగా ఉన్న అనేక రాక్షసులతో, ప్రహస్తుని కుమారు లైన జంబుమాలిని ఆజ్ఞాపించెను.

మూ. తం మహాబలసంపన్నం రాక్షసం రణకోవిదమ్, 118
పరిమేణాతిమోరేణ నూదయామి సహసుగమ్.

ప్ర. ఆ. మహాబలసంపన్నమ్ = గొప్ప బలముతో కూడినవాడు, రణకోవిదమ్ = యుద్ధమునందు ప్రవీణుడు అయిన, సహసుగమ్ = అనుచరులతో కూడిన, తం రాక్షసమ్ = ఆ రాక్షసుణ్ణి, మోరేణ = ఘోర మైన, పరిమేణ = పరిమితేత నూదయామి = నశింపజేసిరిని.

రా. మహాబలవంతుడు, యుద్ధములో ప్రవీణుడు అయిన ఆ రాక్షసుని, పరివారసహితముగ, భయంకర మైన పరిమితో సంహరించిరిని.

118

మూ. తచ్ఛ్రుత్వా రాక్షసేన్ద్రస్తు మన్త్రిపుత్రాన్ మహాబలాన్,
పదాతిబలసంపన్నాన్ ప్రేషయామాస రావణః.

ప్ర. అ. రాక్షసేన్ద్రః = రాక్షసవ్రతు వైన. రావణః = రావణుడు, మహాబలాన్ = గొప్ప బలము గల, పరాధిబంసంవన్నాన్ = కారిబంటుల నైస్యముతో కూడిన, మన్త్రిపుత్రాన్ = మంత్రికుమారులను, ప్రేషయామాస = పంపెను.

రా. రాక్షసాధిపతి యైన రావణుడు ఆతని మరణమును విని, మహాబల వంతు లైన మంత్రిపుత్రులను కారిబంటుల నైస్యముతో పంపెను. 119

మూ. పరిఘేజైవ రాన్ సర్వాన్ నయామి యమసాదనమ్,
మన్త్రిపుత్రాన్ హతాశ్చృత్వా సమరే లమువిక్రమాన్,
వచ్చ సేనాగ్రగాన్ శూరాన్ ప్రేషయామాస రావణః.

ప్ర. అ. రాన్ సర్వాన్ = వారి నందరిని, పరిఘేజైవ = పరిఘచేతనే, యమసాదనమ్ = యమగృహమును, నయామి = పొందించితిని. రావణః = రావణుడు, సమరే = యుద్ధమునందు, లమువిక్రమాన్ = శీఘ్ర మైన పరాక్రమము గల, మన్త్రిపుత్రాన్ = మంత్రిపుత్రులను, హతాన్ = చంపబడినవారనిగా, శృత్వా = విని, శూరాన్ = శూరు లైన, వచ్చ = ఐదుగురు, సేనాగ్రగాన్ = సేనా నాయకులను, ప్రేషయామాస = పంపెను.

రా. నేను వారి నందరినీ కూడ ఆ పరిఘతోనే చంపివేసితిని. రావణుడు శీఘ్రముగా పరాక్రమము చూపు ఆ మంత్రిపుత్రులు యుద్ధములో మరణించి రని విని, శూరు లైన ఐదుగురు సేనానాయకులను పంపెను. 120, 121

మూ. రాసహం సహశూరాన్వై సర్వానేవాభ్యసూదయమ్,
తతః పునర్దశగ్రీవః పుత్రమక్షం మహాబలమ్,
బహుభీ రాక్షసైః సార్థం ప్రేషయామాస రావణః.

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, సహనైన్యాన్ = నైస్యముతో కూడిన, రాన్ సర్వాన్ = ఆ మంత్రిపుత్రుల నందరినీ, అభ్యసూదయమ్ = నశింపజేసితిని, తతః = అటు పిమ్మట, దశగ్రీవః = పది కంఠములు గల, రావణః = రావణుడు, మహాబలమ్ = గొప్ప బలము గల, పుత్రమ్ = పుత్రు లైన, అక్షమ్ = అశుభి, బహుభీ = అనేకు లైన, రాక్షసైః సార్థమ్ = రాక్షసులతో కూడ, ప్రేషయామాస = పంపెను.

రా. నేను నైశ్చసహితముగా ఆ మంత్రిపుత్రుల నందరిని చంపివేసితిని. అప్పుడు పది తంలు గల రావణుడు, మహాబలవంతుడు తన పుత్రుడు అయిన అక్షకుమారుని చాలామంది రాక్షసులతో కూడ వంపెను. 122

మూ. తం తు మన్తోదరీపుత్రం కుమారం రణవట్టితమ్, 123
సహసా ఖం సముత్క్రాంతం పాదయోశ్చ గృహీతవాన్,
చర్మాసీసం శతగుణం బ్రామయిత్వా వ్యపేషయమ్. 124

ప్ర. ఆ. రణవట్టితమ్ = రణమునందు వంపితుడు, మన్తోదరీపుత్రమ్ = మందోదరీ కుమారుడు, ఖమ్ = అకాశమును గూర్చి, ఉత్క్రాంతమ్ = ఎగిరిన వాడు, చర్మాసీసమ్ = ఖర్గము తాలు కలవాడు అయిన. తం కుమారమ్ = ఆ అక్షకుమారుని, సహసా = హఠాత్తుగా, పాదయోః = పాదములయందు, గృహీత వాన్ = గ్రహించితిని. శతగుణమ్ = నూరు పర్యాయములు, బ్రామయిత్వా = త్రిప్పి, వ్యపేషయమ్ = పిండివేసితిని.

రా. మందోదరీ పుత్రుడు, యుద్ధములో నేడ్చు కలవాడు అయిన ఆ అక్షకుమారుడు కత్తి తాలు దరించి అకాశము పైకి ఎగురగా హఠాత్తుగా అతని పాదాలు పట్టుకొని, అనేక పర్యాయములు త్రిప్పి నేలకు వేసికొట్టి ముద్ద అగు నట్లు చేసితిని. 123, 124

మూ. తమక్షమాగతం దగ్ధం నిశమ్య న దశాననః,
రత ఇన్ద్రజిత్తం నామ ద్విరీయం రావణః సుతమ్, 125
వ్యాధిదేశ సుసంకృద్ధో బలినమ్ యుద్ధదుర్మదమ్.

ప్ర. ఆ. దశాననః = పది ముఖములు గల, నః రావణః = ఆ రావణుడు, అగతమ్ = యుద్ధానికి వచ్చిన, అక్షమ్ = అప్పట్టి, దగ్ధమ్ = చంపబడినవానినిగా, నిశమ్య = విని, సుసంకృద్ధః = చాల కోపించినవాడై, రతః = అటు ఏడ్చుట, బలినమ్ = బలవంతుడు, యుద్ధదుర్మదమ్ = యుద్ధము నందు చెడ్డమెదము కలవాడు అయిన. ఇన్ద్రజిత్తం నామ = ఇంద్రజిత్తు అను, ద్విరీయమ్ = మర యొక, సుతమ్ = కుమారుని, వ్యాధిదేశ = అట్లాపించెను.

రా. పది తంలు గల ఆ రావణుడు, యుద్ధమునందు, అక్షకుమారుడు

మరణించి నట్లు విని, చాం కోపించినవాడై, ఇంపంతుడు, యుద్ధములో ఛద్ద
అహంకారము గలవాడు అయిన ఇంద్రజిత్తు అను మరొక కుమారుని పంపెను.

మూ. తద్భావ్యహం బలం సర్వం తం చ రాక్షసపుష్కవమ్, 126

సప్తౌజసం రణే కృత్వా పరం హర్షముపాగమమ్.

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను సర్వమ్ = సమస్త మైన, తత్ = ఆ, బలం చ =
నైస్కమును, తమ్ = ఆ, రాక్షసపుష్కవం చ = రాక్షసశ్రేష్ఠుని, రణే = యుద్ధము
నందు, సప్తౌజసమ్ = సశించిన తేజస్సు కలుగునట్లు, కృత్వా = చేసి, పరమ్ =
అధిక మైన, హర్షమ్ = సంతోషమును, ఉపాగమమ్ = పొందిరిని.

తా. నేను యుద్ధములో ఆ నైస్కము నంతా అయింది, రాక్షసశ్రేష్ఠులైన
ఇంద్రజిత్తును కాంతిఃపీనునిగా చేసి చాం సంతోషము పొందిరిని. 126

మూ. మహతాపి మహాబాహుః ప్రత్యయేన మహాబలా, 127

ప్రేషితో రాక్షసేనైవ సహ వీరైర్మరొతతైః.

ప్ర. అ. మహాబాహుః = గొప్ప బాహువులు కలవాడు, మహాబలః =
గొప్ప బలము కలవాడు అయిన ఆ ఇంద్రజిత్తు, మరొక్కతైః = గర్వముచేత
తీవ్రముగా ఉన్న, వీరైః సహ = వీరులతో కూడ, రాక్షసేనైవ = రావణుని
చేతనే, మహతా = గొప్ప లైన, ప్రత్యయేన = నమ్మకముతో, ప్రేషితః = పంప
బడెను.

తా. మహాబాహువు, మహాబలవాడ అయిన ఆ ఇంద్రజిత్తును గర్వముతో
తీవ్రస్వభావులైన వీరులతో కూడ, ఎంతో నమ్మకముతో రావణుడే పంపెను.

మూ. సోఽవిషహ్యం హి మాం బుద్ధ్యా స్తం బలం రావమర్థితమ్,

బ్రాహ్మణాస్త్రేణ స తు మాం ప్రాబద్ధాచ్ఛాతివేగితః.

ప్ర. అ. సః = ఆ ఇంద్రజిత్తు. మామ్ = నన్ను, అవిషహ్యమ్ = పొంప
శక్యము కానివానినిగా, బుద్ధ్యా = తెలుసుకొని, స్తమ్ = తన సంబంధ మైన,
బలం చ = నైస్కమును కూడ, రావమర్థితమ్ = సశింపదయబడినదానినిగా తెలుసు
కొని, స తు = అతడు, శాతివేగితః = చాం వేగము కలవాడై, మామ్ = నన్ను,
బ్రాహ్మణ అస్త్రేణ = బ్రహ్మత్రముచేత, ప్రాబద్ధాత్ = కట్టెను.

తా. ఆ ఇంద్రజిత్తు తన నైస్యము నశించిపోవుట చూచి, నేను ఎదిరింప శక్యము కానివాడను అను విషయము కూడా తెలుసుకొని, ఎక్కువ వేగమును చూపుచు నన్ను బ్రహ్మాస్త్రముతో బంధించెను. 128

మూ. రజ్జులిశ్చాభిబర్హన్తి తతో మాం తత్ర రాక్షసాః, 129
రావణస్య సమీపం చ గృహీత్వా మాముపాసయన్.

ప్ర. ఆ. తతః = అటు పిమ్మట, తత్ర = అక్కడ, రాక్షసాః = రాక్షసులు, మామ్ = నన్ను, రజ్జులిః = బ్రాశ్మదేత, అభిబర్హన్తి = బంధించిరి. మామ్ = నన్ను, గృహీత్వా = పట్టకొని, రావణస్య = రావణునియొక్క, సమీపమ్ = సమీపమును, ఉపాసయన్ = పొందించిరి.

తా. పిమ్మట రాక్షసులు, అక్కడ నన్ను పట్టి, బ్రాశ్మతో కట్టి రావణుని దగ్గరకు తీసికొని వెళ్ళిరి. 129

మూ. దృష్ట్వా సంభాషితశ్చాహం రావణేన దురాత్మనా, 130
పృష్టశ్చ లజ్జాః గమనం రాక్షసానాం చ తం పదమ్.

ప్ర. ఆ. అహమ్ = నేను, దురాత్మనా = దుర్బుద్ధి మైన, రావణేన = రావణునిచేత, దృష్ట్వా = చూచి, సంభాషితశ్చ = మాటలాడబడితిని. లజ్జాగమనిమ్ = లంకకు వెచ్చుటను గూర్చి, రాక్షసానామ్ = రాక్షసులయొక్క, తమ్ = ఆ, పదమ్ = పదను గూర్చి, పృష్టశ్చ = అడగబడితిని కూడ.

తా. దురాత్ముడైన రావణుడు నన్ను చూచి మాటలాడెను. "నీవు లంకకు ఎందుకు వచ్చినావు? రాక్షసులను అట్లు ఎందుకు వధించినావు?" అని ప్రశ్నించెను. 130

మూ. తత్సర్వం చ మయా తత్ర సీతార్థమితి ఆర్చితమ్, 131
తస్మాస్తు దర్శనాకాఙ్క్షీ ప్రాప్తస్త్వద్భవనం విభో.
పూరుతస్యోరసః శుక్రో వాసకో హనుమానహమ్, 132

ప్ర. ఆ. తత్ = ఆ, సర్వమ్ = అంతా, సీతార్థమితి = సీతకొరకు అని, మయా = నాచేత, తత్ర = అక్కడ, ఆర్చితమ్ = పంకబడెను. విభో = రాక్షస రాజా, తస్యోః = అమెయొక్క, దర్శనాకాఙ్క్షీ = దర్శనము కోరుచున్నవార నై,

త్వద్భవనమ్ = నీ గృహమును గూర్చి, ప్రాప్తః = పచ్చినాను. అహమ్ = నేను, మాదుతస్య = వాయుదేవునియొక్క, భరసః పుత్రః = భరసపుత్రుడ నైన, వానరః = వానరుడ నైన, హనుమాన్ = హనుమంతుడను.

రా. "నేను ఈ వసు లన్ని నీవకొరకై చెసితిన" అని నేను చెప్పితిని. "రాక్షసరాజాః నీతను చూడవలె నని నీ భవసమునికు వచ్చితిని. నేను వాయు దేవుని భరసపుత్రుడను, వానరుడను, నా పేరు హనుమంతుడు". 131, 132

మూ రామమాతం చ మాం విద్ధి సుగ్రీవనచివం కపిమ్,
సోఽహం దౌత్యేన రామస్య త్వత్సకాశమిహగతః. 133

ప్ర. అ. కపిమ్ = వానరుడ నైన, హమ్ = నిన్ను, రామమాతమ్ = రాముని మాతను గాను, సుగ్రీవనచివమ్ = సుగ్రీవుని మంత్రినిగాను, విద్ధి = తెలిసికొనుము. సః అహమ్ = అచ్చి నేను, రామస్య = రామునియొక్క, దౌత్యేన = దౌత్యముచేత, త్వత్సకాశమ్ = నీ సమీపమును గూర్చి, ఇహ = ఇక్కడికి, ఆగతః = వచ్చినాను.

రా. వానరుడ నైన నేను రాముని మాతను, సుగ్రీవుని సచివుడను. నేను రాముని దౌత్యమును పురస్కరించుకొని ఇక్కడికి వచ్చినాను. 133

మూ. సుగ్రీవశ్చ మహాతేజాః స త్త్వాం కుశలమబ్రవీత్,
ధర్మార్థకామసహితం హితం పథ్యమువాచ చ. 134

ప్ర. అ. మహాతేజాః = గొప్ప తేజస్సు గల, సః సుగ్రీవశ్చ = అ సుగ్రీవుడు, త్వామ్ = నిన్ను, కుశలమ్ = శేషమును, అబ్రవీత్ = పలికెను. ధర్మార్థకామసహితమ్ = ధర్మ-అర్థ-కామములతో కూడిన, పథ్యమ్ = మంచిని కలిగించు, హితమ్ = హిత మైన వాక్యమును, ఉవాచ = పలికెను.

రా. మహాతేజాశాఢి యైన ఆ సుగ్రీవుడు, నీ కుశలమును అడిగినాడు. ధర్మ-అర్థ-కామములకు అనుకూల మైన, లాభకర మైన, హితవచనము కూడ చెప్పినాడు. 134

మూ వనతో ఋశ్యమూకే మే పర్వతే విపులద్రుమే,
రామవో రణవిక్రాంతో మిత్రత్వం సముపాగతః. 135

ప్ర. అ. విపులదుమే = ఉన్నతము లైన (అధికమైన) వృక్షములు గల.,
 ఋశ్వమూకే = ఋశ్వమూక పర్వతమునందు, వసతః = నివసించుచున్న, మే =
 నాకు, రణవిక్రాంతః = యుద్ధమునందు పరాక్రమశాలి యైన, రామవః = రాముడు,
 మిత్రత్యమ్ = మిత్రత్యమును, ఉపాగతః = పొందినాడు.

రా. ఉన్నతము లైన వృక్షములతో నిండిన ఋశ్వమూకపర్వతమునందు
 నివసించుచుండిగా, యుద్ధములో గొప్ప పరాక్రమము గల రాముడు నాకు
 మిత్రు డైనాడు. 135

మూ. తేన మే కథితం రాజ్ఞా భార్యా మే రక్షసా హృతా,
 తత్ర సాహాయ్యమస్మాకం కార్యం సర్వాత్మనా త్వయా..

ప్ర. అ. రాజ్ఞా = రాజైన, తేన = ఆతనిచేత, మే = నాకు, కథితమ్ =
 చెప్పబడినది, మే భార్యా = నా భార్య, రక్షసా = రాక్షసునిచేత, హృతా =
 హరించబడినది, తత్ర = ఆ విషయమున, త్వయా = నీ చేత, సర్వాత్మనా =
 సర్వ విధమున, అస్మాకమ్ = మాకు, సాహాయ్యమ్ = సాహాయ్యము, కార్యమ్ =
 చేయవలసినది.

రా. రాజైన ఆ రాముడు నాతో ఇట్లు పలికెను. "నా భార్యను రాక్షసుడు
 అపహరించినాడు. నీవు ఆ విషయమున నాకు సర్వవిధమున సాహాయ్యముచే
 చేయవలెను". 136

మూ. మయా చ కథితం తస్మై వాలినశ్చ వధం ప్రతి,
 తత్ర సాహాయ్యహేతోర్మే సమయం కర్తుమర్హన్. 137

ప్ర. అ. మయా చ = నాచేత కూడ, వాలినః = వాలియొక్క, వధం
 ప్రతి = వధను గూర్చి, తస్మై = ఆతనికి, కథితమ్ = చెప్పబడినది, తత్ర = ఆ
 విషయమున, మే = నాకు, సాహాయ్యహేతోః = సాహాయ్యము నిమిత్త మై, సమ
 యమ్ = ఒప్పందమును, కర్తుమ్ = చేయుటకు, అర్హసి = తగి యున్నావు.

రా. నేను కూడ వాలివధను గూర్చి, ఆ రామునకు తెలిపి, "నీవు ఆ
 విషయమున నాకూ సాహాయ్యము చేయవలెను" అని ఆతనిని కోరిరిని. 137

మూ. వాలినా హృతరాజ్యేన సుగ్రీవేణ మహావ్రతుః,
 చక్రేఽగ్నిసాక్షికం సఖ్యం రామవః సహ అక్షణః. 138

ప్ర. అ. మహావ్రతుః = గొప్ప వ్రతు వైన, సహ లక్ష్మణః = లక్ష్మణ సమేతు వైన, రామచ = రాముడు, వారినా = వారితో, హృతరాజ్యేన = హరించబడిన రాజ్యము గల, సుగ్రీవేణ = సుగ్రీవునితో, అగ్ని సాక్షికమ్ = అగ్ని సాక్షిగా ఉండగా, సఖ్యమ్ = స్నేహమును, చత్రే = చేసెను.

తా. సుగ్రీవుని రాజ్యమును వారి హరించెను. అట్టి సుగ్రీవునితో మహావ్రతువు, లక్ష్మణసమేతుడు అయిన రాముడు అగ్ని సాక్షిగా స్నేహము చేసెను.

138

మూ. తేన వారినముత్పాట్య శరేణైకేన సంయుగే.

వానరాణాం మహారాజః కృతః స వ్లవరాం ప్రభుః. 139

ప్ర. అ. తేన = ఆ వామునిచేత, సంయుగే = యుద్ధమునందు, ఏకేన = ఒక, శరేణ = బాణముచేత, వారినమ్ = వారిని, ఉత్పాట్య = పెరికించి, వ్లవరామ్ = వానరులయొక్క, ప్రభుః = వ్రతు వైన, సః = ఆ సుగ్రీవుడు, వానరాణామ్ = వానరులయొక్క, మహారాజః = మహారాజుగా, కృతః = చేయబడినాడు.

తా. ఆ రాముడు, యుద్ధములో, ఒక్క బాణముచేత వారిని చంపి, వానరప్రభు వైన సుగ్రీవుని వానరరాజుగా చేసినాడు.

139

మూ. తస్య సాహాయ్యమస్మాభిః కార్యం సర్వార్థనా త్విహ,

తేన ప్రస్థాపితస్తుభ్యం సమీపమిహ దర్శితమ్. 140

ప్ర. అ ఇహ = ఇప్పుడు, అస్మాభిః = మాచేత, సర్వార్థనా = అన్ని విధముల, తస్య = అతనికి, సాహాయ్యమ్ = సాహాయ్యము, కార్యమ్ = చేయదగినది, తేన = ఆ కారణముచేత, (ఇతడు), తుభ్యమ్ = నీకొరకు, సమీపమ్ = సమీపమును, దర్శితమ్ = దర్శానుసారముగా, ప్రస్థాపితమ్ = పంపబడినాడు.

తా. ఇప్పుడు మేము ఆ రామునకు సర్వవిధాలా సాహాయ్యము చేయవలసి ఉన్నది. అందుచేతనే ఈతనిని దర్శానుసారముగా నీవద్దకు పంపుచున్నాను.

మూ. క్షేప్రమాసీయతాం సీతా దీయతాం రామవాయ త.

యావన్న హరయో వీరా విధమన్తి బలం తవ. 141

ప్ర. అ. ఏరాః = ఏడు లైన, హరయః = వానరులు, తప = నీయొక్క, బలిమ్ = నైన్యమును, యావత్ = ఎంతలో, న విధమన్తి = నశింపజేయలో, అంతలో, సీతా = సీత, శ్రీప్రమ్ = శ్రీఘ్రముగా, అనీయరామ్ = తీసికొనిరాబడుగాక, రాఘవాయ = రామునకు, తీయతాం త = ఇవ్వబడుగాక.

తా. ఏడు లైన వానరులు నీ నైన్యమును నశింపజేయుటకు ముందుగానే నీవు శ్రీఘ్రముగా సీతను తీసుకొని వచ్చి రామునకు ఇచ్చివేయుము. 141

మూ. వానరాణాం ప్రథావో హి న కేన విదితః పురా,
దేవతానాం సకాశం చ యే గర్చన్తి నిమన్త్రితాః. 142

ప్ర. అ. యే = ఎవరు, నిమన్త్రితాః = పింపబడినవారై, దేవతానామ్ = దేవతలయొక్క, సకాశమ్ = సమీపమును గూర్చి, గర్చన్తి పురా = వెళ్లెదలో, అట్టి, వానరాణామ్ = వానరులయొక్క, ప్రథావః = ప్రథావము, కేన = ఎవనిచేత, న విదితః = తెలియబడలేదు.

తా. ఏ వానరులు ఎందుచో దేవతల దగ్గరకు కూడ వెళ్లెదలో అట్టి వానరుల ప్రథావము తెలియనివారు ఎవరు? 142

మూ. ఇతి వానరరాజస్త్వామాపేత్యభిహితో మయా,
మామైక్షత తతః క్రుద్ధశృఘ్నా ప్రదహన్తివ. 143

ప్ర. అ. ఇతి = ఇట్లు, వానరరాజః = వానరరాజు, త్యామ్ = నిన్ను గూర్చి, ఉహ = చెప్పుచున్నాడు, ఇతి = అని, మయా = నాచేత, అభిహితః = పంకబడిన వారై, తతః = అటు పిమ్మట, క్రుద్ధః = కోపగించినవారై, శృఘ్నా = నేత్రముతో, ప్రదహన్తివ = శాల్చివేయుచున్నవారు వలె, మామ్ = నన్ను, లక్షత = చూచెను.

తా. వానరరాజైన సుగ్రీవుడు నీతో ఇట్లు చెప్పినాడు అని నేను చెప్పగానే ఆతడు కోపించి, నేత్రముతో శాల్చుచున్నవారు వలె నన్ను చూచెను. 143

మూ. తేన వద్యోఽహమాజ్ఞప్తో రక్షసా రోద్రకర్మవా,
మత్ప్రభావమవిజ్ఞాయ రావణేన దురాత్మనా. 144

ప్ర. ఆ. రాత్రకర్మణా = దయంకర మైన కర్మ గల, రాక్షసా = రాక్షసుడు, దురాత్మనా = దురాత్ముడు అయిన, తేన రావణేన = ఆ రావణునిచేత, మశ్రుభావమ్ = నాయొక్క ప్రభావమును, అవిజ్ఞాయ = తెలియకుండా, అహమ్ = నేను, పర్యః = చంపచగినవాడనుగా, అజ్ఞప్తః = అజ్ఞాపింపబడితిని.

తా. భయంకరమైన కర్మ గల రాక్షసుడు, దురాత్ముడు అయిన ఆ రావణుడు, నా ప్రభావము ఎట్టిదో తెలిసికొనక, నన్ను చంపవలసినదిగా అజ్ఞాపించెను.

144

మూ. తతో విభీషణో నామ తస్య బ్రాతా మహామతిః,
తేన రాక్షసరాజోఽసౌ యాచితో మమ కారణాత్. 145

ప్ర. ఆ. విభీషణో నామ = విభీషణు డను, మహామతిః = గొప్పబుద్ధి గల, తస్య = ఆతనియొక్క, బ్రాతా = సోదరుడు. (ఉన్నాడు). తతః = అటు పిమ్మట, తేన = ఆతనిచేత, అసౌ = ఈ, రాక్షసరాజః = రాక్షసరాజు, మమ కారణాత్ = నా కారణమువలన, యాచితః = యాచింపబడినాడు.

తా. అటు పిమ్మట, గొప్ప బుద్ధిగల విభీషణు డను ఆ రావణుని సోదరుడు, నా నిమిత్త మై ఆ రాక్షసరాజును ప్రార్థించెను.

145

మూ. నై పం రాక్షసశార్దుల త్యజ్యరామేష నిశ్చయః,
రాజశాస్త్రవ్యపేతో హి మార్గః సంసేష్మతే త్వయా 146

ప్ర. ఆ. రాక్షసశార్దుం = రాక్షసశ్రేష్ఠా, ఏవమ్ = ఇట్లు, న = కాదు. ఏషః = ఈ, నిశ్చయః = నిశ్చయము, త్యజ్యరామ్ = విడువబడుగాక, రాజశాస్త్రవ్యపేతః = రాజశాస్త్రమునుండి దూరమైన, మార్గః = మార్గము, త్వయా = నీచేత, సంసేష్మతే హి = సేవించబడుచున్నది కదా.

తా. ఓ: రాక్షసశ్రేష్ఠా! ఇట్లు చేయకూడదు. ఈ నిశ్చయము విడచి పెట్టుము. నీవు రాజశాస్త్రమునకు విరుద్ధ మైన మార్గమును అనుసరించుచున్నావు.

మూ. దూతవర్కా న దృష్టా హి రాజశాస్త్రేషు రాక్షస,
దూతేన వేదితవ్యం చ యథార్థం హితవాదినా. 147

ప్ర. అ. రాక్షస=రావణాః రాజాస్త్రిను=రాజాస్త్రములందు, దూత
వర్యా=దూతను చంపుట, స దృష్టా హి = చూడబడలేదు. హితవాదినా
=హితమును వలుకు, దూతేన=దూతచేత, యథార్థమ్ = యథార్థము, వేది
తవ్యమ్=తెలియ దగినది.

తా. రావణాః రాజాస్త్రింలో దూతలను చంపుట అనేది కనబడదు.
హితమును తెచ్చి దూత యథార్థమును తెలిసికొనవలెను. 147

మూ. సుమహాత్యపరాధేఽపి దూతస్యాతులవిక్రమ.

విరూపకరణం దృష్టం న పదోఽస్తీతి శాస్త్రతః. 148

ప్ర. అ. అతులవిక్రమ=సాదిలేని పరాక్రమముకలవారాః సుమహతి=
దాం గొప్ప దైన్య, అపరాధేఽపి=అపరాధ మున్నను, దూతస్య=దూతయొక్క,
విరూపకరణమ్=విరూపునిగా లేయుట, దృష్టమ్=చూడబడినది. శాస్త్రతః=
శాస్త్రానుసారముగా, పదః = పద, నాస్తి=లేదు.

తా. సాది లేని పరాక్రమము కలవారాః ఎంత అపరాధము చేసినను,
దూతకు ఏ దైన్య వైరూప్యము (అపయవభంగనాదికము లేయుట) చెప్పబడినది
గాని శాస్త్రములలో దూతను చంపుట విధింపబడలేదు. 148

మూ. విభీషణేనైవముక్తో రావణః సందిరేశ తాన్,

రాక్షసానేతరేవాస్య రాజ్ఞాలం దహ్యరామితి. 149

ప్ర. అ. విభీషణేన=విభీషణునిచేత, ఏవమ్=ఇట్లు, ఉక్తః=పలికబడిన,
రావణః=రావణుడు, అస్య=ఈతనియొక్క, ఏతర్=ఈ, రాజ్ఞాలమ్=తోక,
దహ్యరామితి = కాల్చివేయబడు గాక అని, తాన్ రాక్షసాన్=ఆ రాక్షసులను,
సందిరేశ=అజ్ఞాపించెను. 149

తా. రావణుడు విభీషణుని మాటలు విని, "ఈతని తోక కాల్చివేయుడు"
అని రాక్షసులను అజ్ఞాపించెను. 150

మూ. తతస్తస్య వరః శ్రుత్వా మమ పుత్రం సమంతరః,

వేష్టితం శణవల్క్రశ్చ తీర్తైః కార్పాసకైః పటైః. 150

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, తస్య = అతనియొక్క, వరః = వరన
మును, శ్రుత్వా = విని, మమ పుత్రమ్ = నా తోక, సమంతరః = అంతటా,

శబవల్క్రిః=జనవనార బట్టల చేతను, తీర్థై=దీనికిపోయిన, కార్వాసత్తై=వర్తనుండి పుట్టిన, వదై=వస్త్రములచేతను, వేష్టితమ్=చుట్టబడినది.

రా. ఆ రావణుని మాటలు వినిన వెంటనే రాక్షసులు జనవనార గుర్తలతోను దీనికిపోయిన నూలుబట్టలతోను, నా తోక అంతటా చుటలెత్తిరి. 150

మూ. రాక్షసాః సిద్ధసన్నాహోస్తతస్తే చజ్జవిక్రమాః.

తదాదహ్యంత మే పువ్రం నిఘ్నంతః కాష్ఠముష్టిలిః.

బద్ధస్య బహులిః పాశైర్కన్త్రితస్య చ రాక్షసైః

ప్ర. ఆ. తతః=అటు పిమ్మట, సిద్ధసంనాహః=సిద్ధ మైన సంనాహము గల, చజ్జవిక్రమాః=తీవ్రమైన వరాక్రమము గల, రాక్షసాః=రాక్షసులు, కాష్ఠముష్టిలిః=కజ్జలతోను పీడికిళ్ళతోను, నిఘ్నంతః=కొట్టచు, బహులిః=అనేకము లైన, పాశైః=పాశములచేత, బద్ధస్య=కట్టబడినవాడను, రాక్షసైః=రాక్షసులచేత, కన్త్రితస్య=కడలకుండచేయబడినవాడను అయిన, మే=నాయొక్క, పువ్రమ్=తోకను, తదా=అప్పుడు, అదహ్యంత=కాల్చిరి.

రా. సంనాహములను పూర్తి చేసిన, తీవ్రమైన వరాక్రమము గల, ఆ రాక్షసులు, నన్ను కజ్జలతోను, పీడికిళ్ళతోను కొట్టచు, అనేకము లైన పాశములచే బంధించబడి, రాక్షసులచేత కడలకుండ చేయబడిన నా పువ్రమును కాల్చిరి. 150, 151

మూ. తతస్తే రాక్షసాః శూరా బద్ధం మామగ్నిసంవృతమ్,

అమోషయన్రాజమార్గే నగరద్వారమాగరాః.

ప్ర. ఆ. తతః=అటు పిమ్మట, శూరాః=శూరు లైన, రాక్షసాః=రాక్షసులు, నగరద్వారమ్=పట్టణముద్వారమును, ఆగరాః=పొందినవారై, బద్ధమ్=కట్టబడినవాడను, అగ్నిసంవృతమ్=అగ్నిచేత చుట్టబడియున్న వాడను అయిన, మామ్=నన్ను, రాజమార్గే=రాజమార్గమునందు, అమోషయన్=మోషించిరి.

రా. పిమ్మట శూరు లైన ఆ రాక్షసులు బంధించబడి, అగ్నిచే చుట్టబడిన నన్ను నగరద్వారమువద్దకు తీసికొని పోయి, నన్ను గూర్చి, రాజమార్గములో మోషణ చేసిరి. 152

మూ. తతోఽహం సుమహద్రూపం సంక్షిప్త్య పునరాత్మనః,
విమోచయిత్వా తం బంధం ప్రకృతిస్థః స్థితః పునః,
ఆయసం పరిమం గృహ్య తాని రక్షాన్మనూదయమ్.

ప్ర. అ. తతః=అటు పిమ్మట, అహమ్=నేను, అత్మనః=నాయొక్క,
సుమహత్=చాల పెద్ద దైన, రూపమ్=రూపమును, పునః=మరల, సంక్షిప్త్య
=చిన్నది చేసి, తం బంధమ్=ఆ బంధమును, విమోచయిత్వా=విడిపించుకొని,
పునః=మరల, ప్రకృతిస్థః=సహజస్థితిని పొందినవాడనుగా, స్థితః=ఉండిని.
ఆయసమ్=ఇనుప దైస, పరిమమ్=పరిమను, గృహ్య=గ్రహించి, తాని
రక్షాని=ఆ రాక్షసులను, అనూదయమ్=చంపిరిని.

తా. పిమ్మట నేను చాల పెద్ద దైన రూపమును మరల చిన్నదిగా చేసి,
ఆ బంధమును విడిపించుకొని, స్వాభావికస్థితిని పొంది, మరల ఆ ఇనుప పరి
మను తీసికొని ఆ రాక్షసుల నందరిని చంపిరిని. 153, 154

మూ. తతస్తన్నగరద్వారం వేగేనాప్తతవానహమ్,
పుచ్చేన చ వ్రదీప్తేన తాం పురీం పాట్టగోపురామ్,
దహమ్యహమసంభ్రాన్తో యుగాన్తాగ్నిరివ వ్రజాః.

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, అహమ్=నేను, వేగేన=వేగముతో,
తత్=ఆ, నగరద్వారమ్=నగరద్వారమునుగూర్చి, అప్తతవాన్ =దుమికిరిని.
అహమ్=నేను, అసంభ్రాన్తః=తయము లేని వడ నై, యుగాన్తాగ్నిః=వ్రజయ
శాంమునందరి అగ్ని, వ్రజాః ఇవ=వ్రజలను వలె, పాట్ట ప్రాకారగోపురామ్=
బురుజులతోను, ప్రాకారములతోను, గోపురములతోను కూడిన, తాం పురీమ్=
ఆ పట్టణమును, వ్రదీప్తేన =చండుచున్న, పుచ్చేన = తోకచే, దహమి=కార్చి
చేసినాను.

తా. పిమ్మట నేను వేగముగా ఆ నగరద్వారముపైకి దుమికిరిని. వ్రజ్య
లిందుచున్న పుచ్చముచేత, బురుజులతోను, ప్రాకారములతోను, గోపురముల
తోను కూడిన ఆ నగరమును వ్రజయశాంము నందరి అగ్ని వ్రజలను దహించి
చేసి నట్లు ఏ మాత్రము కంగారు వడక, కార్చిచేసితిని. 155

మూ. విసప్తా జానకీ వ్యక్తం న హ్యదగ్గః ప్రదృశ్యతే, 156.
లజ్జాయాం కశ్చిదుద్దేశః సర్వా భస్మీకృతా పురీ.

ప్ర. అ. చూ. 55వసర్గ 12వ శ్లోకం.

మూ. దహతా చ మయా లజ్జాం వగ్ధా సీతా న సంశయః,
రామస్య హి మహార్కార్యం మయేదం వితథీకృతమ్.

ప్ర. అ. లజ్జామ్ = లంకను, దహతా = కాల్చుచున్న, మయా = నా
చేత, సీతా = సీత, వగ్ధా = కాల్చబడినది. సంశయః = సంశయము, న = లేదు.
మయా = నాచేత, రామస్య = రామునియొక్క, ఇదమ్ = ఈ, మహత్ = గొప్ప
దైన, కార్యమ్ = కార్యము, వితథీకృతమ్ = వ్యర్థము చేయబడినది.

తా. లంక కాలిపోయినది గాన సీత కూడ కాలిపోయియే ఉండును.
సందేహము లేదు. నేను రాముని ఈ మహాకార్యమును వ్యర్థము చేసితిని. 157

మూ. ఇతి శోకసమావిష్టశ్చిన్తామహముపాగతా, 158.
అథాహం వాచమశ్రోషం దారణానాం శుభాక్షరామ్.
జానకీ న ర దగ్ధేతి విస్మయోదన్తభాషితామ్. 159.

ప్ర. అ. ఇతి = ఇట్లు, శోకసమావిష్టః = శోకముచే నింపబడినవాడనై,
అహమ్ = నేను, చిన్తామ్ = చింతను, ఉపాగతా = పొందితిని. అథ = అటు
పిమ్మట, అహమ్ = నేను, జానకీ = జానకి, న ర దగ్ధా = రహింపబడలేదు,
ఇతి = అని, విస్మయోదన్తభాషితామ్ = ఆశ్చర్యముతో వార్తను వలుకుచున్న,
దారణానామ్ = దారణలయొక్క, శుభాక్షరామ్ = మంగళప్రదము లైన అక్షర
ములు గల, వాచమ్ = వాక్కును, అశ్రోషమ్ = వింటిని.

తా. ఈ విధముగ శోకాక్రాంతుడ నై నేను చింత పొందితిని. పిమ్మట
"జానకి రహింపబడలేదు" అని ఆశ్చర్యముతో మాటలాడుచున్న దారణం,
మంగళకరము లైన అక్షరములు గల వాక్కును వింటిని.

మూ. తతో మే బుద్ధిరుత్పన్నా శ్రుత్వా తామద్భుతాం గిరమ్,
అదగ్ధా జానకీత్యేవం నిమిత్రైశ్చోపలక్షితా. 160.

ప్ర. అ. అద్యురామ్ = ఆశ్చర్యకర మైన, తాం గిరమ్ = ఆ వాక్కును శ్రుత్వా = విని, తతః = పిమ్మట, తానకీ = తానకి, అరగ్గా = కార్పణదలేడు, ఇత్యేవమ్ = అని, మే = నాకు, బుద్ధిః = బుద్ధి, ఉత్పన్నా = పుట్టినది, నిమిత్తైశ్చ = శుభశకునములచేత కూడ, ఉపరిక్షితా = (కార్పణదనట్లు) ఈహింప బడినది.

తా. ఆశ్చర్యకర మైన అ మాటలు విన్న పిమ్మట నాకు — "తానకి రహింపబడి యుండదు" అను ఆలోచన కలిగినది. కొన్ని శుభశకునములను బట్టి కూడ అట్లు ఈహించితిని.

160

మూ. దీప్యమానే చ లాఙ్ఘాలే న మాం దహతి పావకః.

హృదయం చ ప్రహృష్టం మే వాతాః సురభిగన్ధినః.

ప్ర. అ. లాఙ్ఘాలే = తోక, దీప్యమానే = కార్పణదు చందగా, పావకః = అగ్ని, మామ్ = నన్ను, స దహతి = కల్పించలేదు, మే = నాయొక్క, హృదయం చ = హృదయము కూడ, ప్రహృష్టమ్ = సంతోషించుచున్నది, వాతాః = వాయువులు, సురభిగన్ధినః = మంచి గంధము గలవి.

161

తా. నా తోక కార్పణదుచున్నను అగ్ని నన్ను దహించుట లేదు. నా హృదయము కూడ సంతృప్తముగా ఉన్నది. వాయువులు మంచి గంధమును ప్రసరింపజేయుచున్నవి.

161

మూ. తైర్నిమిత్తైశ్చ దృష్టార్థైః కారణైశ్చ మహాగుఢైః.

ఋషివాత్సైశ్చ సిద్ధార్థైరథవం హృష్టమానసః.

162

ప్ర. అ. దృష్టార్థైః = చూడబడిన ఫలములు గల, తైః = ఆ, నిమిత్తైః = నిమిత్తములచేతను, మహాగుఢైః = గొప్ప గుణములు గల, కారణైశ్చ = కారణములచేతను, సిద్ధార్థైః = సిద్ధ మైన ప్రయోజనము గల, ఋషివాత్సైశ్చ = ఋషుల వాక్యముల చేతను, హృష్టమానసః = సంతోషించిన మనస్సు కలవాడను, అథవమ్ = అయితిని.

తా. పూర్వము సఫలములుగా చూడబడిన ఆ శకునములచేతను, గొప్ప గుణములు గల కారణములచేతను, తప్పక యథార్థము లైన ఋషుల వాక్యముల చేతను నా మనస్సు సంతోషించినది.

162

మూ. పునర్దృష్ట్యా చ వైరేహీం విస్మయశ్చ తయా పునః,
తతః పర్యతమాసాద్య తత్రారిష్టమహం పునః, 163
ప్రతిష్ఠపనమా రేభే యుష్మద్దర్శనకాఙ్క్షయా.

ప్ర. అ. వైరేహీమ్ = సీతను, పునః = మరల, దృష్ట్యా చ = చూచి,
తయా = అమెచేత. పునః = మరల, విస్మయః = విడవబడినవాడనై, తతః =
పిమ్మట, అరిష్టపర్యతమ్ = అరిష్టపర్యతమును. పునః = మరల, అసాద్య =
పొంది, అహమ్ = నేను, యుష్మద్దర్శనకాఙ్క్షయా = మీయొక్క దర్శనమునందు.
కోరికతో, ప్రతిష్ఠపనమ్ = తిరిగి ఎగుడుటను, రేభే = ప్రారంభించితిని.

తా. సీతాదేవిని మరల చూచి, అమె అనుజ్ఞ పొంది, పిమ్మట అరిష్ట
పర్యతమును మరల పొంది, మిమ్ములను చూడవలె ననుకోరికతో మరల ఎగు
డుట (సముద్రంపునము) ప్రారంభించితిని. 163

మూ. తతః పవనచన్ద్రాగ్గినిద్దగన్దర్వసేవితమ్,
పన్థానమహమాక్రమ్య తవతో దృష్టవానిహ 164

ప్ర. అ. తతః = పిమ్మట, అహమ్ = నేను, పవనచన్ద్రాగ్గినిద్దగన్దర్వసేవి
తమ్ = వాయు-చంద్ర-సూర్య-నిద్ద-గంధర్వులచేత సేవింపబడిన, పన్థానమ్ =
అకాశమార్గమును, అశ్రీత్య = అశ్రయించి, ఇహ = ఇక్కడ, తవతో = మిమ్ము
లను, దృష్టవాన్ = చూచితిని.

తా. పిమ్మట నేను వాయు-చంద్ర-సూర్య-నిద్ద-గంధర్వులచే సేవింప
బడు అకాశమార్గమును అవలంబించి, ఇక్కడ, మిమ్ములను చూచితిని. 164

మూ. రాఘవస్య ప్రభావేణ తవతాం చైవ తేజసా,
సుగ్రీవస్య చ కార్యార్థం మయా సర్వమనుష్ఠితమ్.

ప్ర. అ. రాఘవస్య = రాఘునియొక్క, ప్రభావేణ = ప్రభావముచేత,
తవతామ్ = మీయొక్క, తేజసా చైవ = తేజస్సు చేతను, సుగ్రీవస్య = సుగ్రీవుని
యొక్క, కార్యార్థం చ = కార్యము కొరకు, మయా = నాచేత. సర్వమ్ = సమ
స్తము, అనుష్ఠితమ్ = చేయబడినది.

రా. రాముని ప్రణావముచేత, మీ తేజస్సుచేత, సుగ్రీవుని కార్యము పొందించు
టకు నేను అన్ని పనులు చేసితిని. 165

మూ. ఏతత్సర్వం మయా తత్ర యథావదుపపాదితమ్, 166
అత్ర యన్న కృతం శేషం తత్సర్వం క్రియతామితి.

ఇత్యార్థే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సుస్తరకాణ్డే
ఆష్టపఞ్చాశః సర్గః.

ప్ర. ఆ ఏతత్ = ఇది, సర్వమ్ = అంతయు, తత్ర = అక్కడ, మయా
= నాచేత, యథావత్ = ఎట్లు చేయవలెనో అట్లు, ఉపపాదితమ్ = చేయబడినది.
అత్ర = ఈ కార్యమునందు, యత్ = ఏది, న కృతమ్ = చేయబడలేదో, శేషమ్
= మిగిలిన, తత్ = అది, సర్వమ్ = అంతా, క్రియతామ్ = చేయబడుగాక.

రా. నేను అక్కడ ఈ కార్యముం నన్నింటిని తగు విధముగా చేసితిని.
నేను చేయగా మిగిలిన కార్య మంతా చేయుదు.

“కాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవాఙ్మూలమునందు
సుందరశాండలో ఏబదిఎనిమిదవ సర్గ సమాప్తము.

అథ ఏకోనషష్ఠితమః సర్గః

[హనుమంతుడు సీత దురవస్థను చర్చించి చెప్పి, లంకను ఆక్రమించుటకై వానరులను ప్రోత్సహింపఁచుట].

మూ. ఏతరాభ్యాం తత్సర్వం హనుమాన్ మారుతాత్మః,
భూయః సముపతక్రామ వచనం వక్తుముత్తరమ్. 1

ప్ర. అ. మారుతాత్మః = వాయువులు తైస, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, సర్వమ్ = సమస్త మైస. తత్ ఏతత్ = దీనిని, ఆభ్యాం = చెప్పి, భూయః = మరి, ఉత్తరం వచనమ్ = తరువాతి వాక్యమును, వక్తుమ్ = చెప్పుటకు, సముపతక్రామ = ప్రారంభించెను

తా. వాయువులు తైస హనుమంతుడు జరిగిన ఈ విషయము అంతా చెప్పి, మరి, తాను చెప్ప రలచిన మాటలను ఇట్లు చెప్పెను. 1

మూ. సపరో రామవోద్యోగః సుగ్రీవస్య చ సంభ్రమః,
శీలమాసాద్య సీతాయా మమ చ ప్రవణం మనః. 2

ప్ర. అ. రామవోద్యోగః = రాముని ప్రయత్నము, సుగ్రీవస్య = సుగ్రీవుని యొక్క, సంభ్రమః = తొందర (ఉత్సాహము), సీతాయాః = సీత యొక్క, శీలమ్ = పవిత్ర మైన శీలమును, ఆసాద్య = పొంది, సపరా = సపరా మైనది. మమ = నా యొక్క, మనశ్చ = మనస్సు కూడ, ప్రవణమ్ = ఆమె యందు భక్తితో లగ్న మైనది.

తా. సీతాదేవి పాతివ్రత్యమహిమచే రాముని ప్రయత్నము, సుగ్రీవుని ఉత్సాహము కూడా సపరాములు కానున్నవి. భక్తితో నా మనస్సు ఆమెపై లగ్న మైనది. 2

మూ. తపసా నిర్దహేష్టోకాన్ క్రుద్ధో వా నిర్దహేదపి,
సర్వరాతిప్రవృద్ధోఽసౌ రావతో రాక్షసాధిపః.

3

ప్ర. అ. సర్వరా=అన్ని విధముల, అతిప్రవృద్ధః=రాం వృద్ధి చెందిన, అసౌ = ఈ, రాక్షసాధిపః = రాక్షసప్రభు వైన, రావతః = రావణుడు, తపసా = తపస్సుచేత, లోకాన్ = లోకములను, నిర్దహేత్ = కార్చివేయవచ్చును. క్రుద్ధో వాపి = కోపగించినను. నిర్దహేదపి (శత్రువులు మొదలైన వారిని) కార్చి వేయవచ్చును.

తా. రాక్షసరా వైన రావణుడు అన్ని విధముల రాం లలము కలవాడు. అతడు తన తపోబలముచేత లోకాలను కార్చివేయగలడు. కోపించినతో ఎవరి వైనను నశింపచేయగలడు.

3

మూ. తస్య రాం స్పృశతో గాత్రం తపసా స వివాశితమ్.
న తదగ్నిశిఖా కుర్యాత్సంస్పృష్టా పాణినా సతీ,
జనకస్య సుతా కుర్యాద్యత్క్రోధకలుషీకృతా.

4

ప్ర. అ. రామ్ = ఆ సీతాదేవిని, స్పృశతః = స్పృశించిన, తస్య = వానియొక్క, గాత్రమ్ = శరీరము, తపసా = తపస్సుచేత, స వివాశితమ్ = నశింపచేయబడలేదు. క్రోధకలుషీకృతా = క్రోధముచే కలవబెట్టబడిన, జనకస్య అత్మజా = జనకుని కుమార్తె యైన సీత, యత్ = దేనిని, కుర్యాత్ = చేయునో, తత్ = దానిని, పాణినా = హస్తముచేత, సంస్పృష్టా సతీ = స్పృశించబడిన, అగ్ని శిఖా = అగ్నిత్యాల కూడ, న కుర్యాత్ = చేయదు.

తా. రావణుడు ఆమెను స్పృశించినను అతని శరీరము భస్మము కాలే దన్నతో దానికి కారణము అతని తపస్సే. కోపముచేత మనస్సు కలుష మైన వుడు సీత చేయ గలిగిన దానిని, చేతితో స్పృశించిన అగ్నిత్యాల కూడ చేయ జాలదు.

4

మూ. జామ్యవత్ప్రముఖాన్ నన్యాననుజ్ఞాప్య మహాహరీన్,
అస్మిన్నేవం గతే కార్యే భవరాం త నివేదితే,
న్యాయ్యం న్మ నహ వైదేహ్యే ద్రష్టుం తో పార్థివాత్మజౌ.

5

ప్ర. అ. తవరామ్ = మీకు, నివేదితే = తెలుపబడిన, ఆస్మిన్ = ఈ, కార్యే = కార్యము, ఏవం గతే = ఈ విధముగా ఉండగా, జామృవత్ప్రముఖాన్ = జాంబవంతుడు మొదలైన, మహాహరీన్ = గొప్పవానరులను, సమనుజ్ఞావ్యం = అంగీకరింపజేసి, వైదేహ్య సహ = సీతతో కూడ, తా = ఆ, పార్థివాత్మజౌ = రాజకుమారులను, ద్రష్టమ్ = చూచుటకు, న్యాయ్యం స్మ = న్యాయ్య మైనది కదా.

తా. మీకు చెప్పిన విధముగ ఈ కార్యము ఈ విధముగ ఉన్నది. ఇట్టి పరిస్థితిలో జాంబవంతుడు మొదలైన వానరనాయకుల అనుజ్ఞ రీసికొని, సీతను కూడ మనితో రీసికొని వెళ్ళియే, ఆ రామలక్ష్మణులను చూచుట యుక్తము కదా.

5, 6

మూ. అహమేకోఽపి పర్యాప్తః సరాక్షసగణాం పురీమ్,
తాం లక్ష్మాం తరసా హస్తుం రావణం చ మహాబలమ్.

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, ఏకోఽపి = ఒక్కడనే, సరాక్షసగణామ్ = రాక్షసగణములతో కూడిన, తాం లక్ష్మాం పురీమ్ = ఆ లంకాపురమును, మహాబలమ్ = గొప్ప బలము గల, రావణం చ = రావణుని, తరసా = వేగముచేత, హస్తుమ్ = చంపుటకు, పర్యాప్తః = చాలినవాడను.

తా. రాక్షసగణములతో కూడిన ఆ లంకావర్తిణ్యమును సంపదించుటకు మహాబలశాలి యైన రావణుని సంహరింపుటకు కూడ నే నొక్కడనే చాలుదును.

మూ. కిం పునః సహితో వీరైర్బలవద్భిః కృతాత్మభిః,
కృతాన్త్రైః స్థవగైః కూరైర్బలవద్భిర్విజయైషిభిః.

ప్ర. అ. బలవద్భిః = బలవంతులు, కృతాత్మభిః = విచిత మైన మనస్సు కలవారు, కృతాన్త్రైః = చేయబడిన (నేర్వబడిన), అస్త్రప్రయోగము గలవారు, కూరైః = కూరులు, విజయైషిభిః = విజయమును కోరువారు, స్థవగైః = వానరులు అయిన, తవద్భిః = మీతో, సహితః = కూడినవారనై, కిం పునః = చెప్ప నేర?

తా. మీ రందరు బలవంతులు. మనస్సును వశములో ఉంచుకొన్నవారు. అస్త్రప్రయోగమునందు నిపుణులు. కూరులు. విజయమును కోరువారు. అట్టి మీతో కలిసి యుద్ధానికి వెళ్ళినచో చెప్పవలెనా.

8

మూ. అహం తు రావణం యుద్ధే స సైన్యం సపురఃసరమ్,
సహపూత్రం వధిష్యామి సహోదరయుతం యుధి. 9

[ప్ర. అ. అహం తు = నే నైతే, యుద్ధే = యుద్ధమునందు, స సైన్యమ్ = సైన్యముతో కూడినవాడు, సపురఃసరమ్ = ముందు నడిచే పరివారముతో కూడినవాడు, సపూత్రమ్ = పుత్రునితో కూడినవాడు, సహోదరయుతమ్ = సహోదరులతో కూడినవాడు అయిన, రావణమ్ = రావణుని, యుధి = యుద్ధమునందు, వధిష్యామి = చంపెదను.

తా. సైన్యముతో యుద్ధమునకు వచ్చిన రావణుని, అతని ముందు నడచు పరివారమును, అతని పుత్రులను, సహోదరులను కూడ యుద్ధములో వధించగలను. 9

మూ. బ్రాహ్మ మైన్ద్రం చ రోద్రం చ వాయవ్యం వారుణం తథా,
యది శక్రజితోఽస్త్రిణి దుర్నిరీవాణి సంయుగే, 10
రాక్షసాం విధమిష్యామి హనిష్యామి చ రావణమ్.

[ప్ర. అ. బ్రాహ్మమ్ = బ్రాహ్మత్రమును, మైన్ద్రం చ = ఇంద్రాత్రమును, రోద్రం చ = రోద్రాత్రమును, వాయవ్యమ్ = వాయవాత్రమును, తథా = మరియు, వారుణమ్ = వారుణాత్రమును, శక్రజితః = ఇంద్రజిత్తుయొక్క, అస్త్రిణి = అస్త్రములు, దుర్నిరీవాణి యది = చూడ శక్యము కానిచో, తాని = వాటిని, సంయుగే = యుద్ధమునందు, విధమిష్యామి = ఎగురగొట్టి వేయగలను, రాక్షసాన్ = రాక్షసులను, హనిష్యామి చ = చంపగలను.

తా. బ్రాహ్మత్రమును, ఇంద్రాత్రమును, రోద్రాత్రమును, వాయవాత్రమును, వారుణాత్రమును, ఇంద్రజిత్తు ప్రయోగించు, చూచుటకు శక్యము కాని ఇతరాత్రములను కూడ యుద్ధములో ఎగురగొట్టి వేయగలను. రాక్షసులను చంపగలను. 10

మూ. భవరామభ్యనుజ్ఞాతో విక్రమో మే రుణర్ధి రమ్. 11

మయాతులా విస్మయో హి తైలవృష్టిర్నిరస్తరా,
దేవానపి రణే హన్యార్కిం పునస్తాన్నిశాచరాన్. 12

ప్ర. అ. భవరామ్ = మియొక్క, (మీ చేత), అర్జునుజ్ఞాతః = అనుమరించబడిన, మే = నామొక్క, ఏక్రమః = పరాక్రమము, తమ్ = ఆ రావణుని, దుర్బి = అరికట్టుచున్నది, (అరికట్టి బంధించగలదు). మయా = నాచేత, విస్మయః = విడవబడిన, అతులా = సారీ లేని, నిరస్తరా = అవకాశము లేని, శైలవృష్టిః = శిలవర్షము, రణే = యుద్ధమునందు, దేవానపి = దేవతలను కూడ హన్యార్ = చంపును. తాన్ = ఆ, నిశాచరాన్ = రాక్షసులను, కిం పునః = చెప్పవలె.

తా. మీరు అనుమతించినచో నా పరాక్రమము ఆ రావణుని బంధించగలదు. యుద్ధములో నేను నిరంతరముగా వర్షించిన శిలావృష్టి దేవతలను కూడ చంపగలదు. రాక్షసుల మూల చెప్పవలె.

వి. 'భవరామసినుజ్ఞాతం దుర్బి మను ఏక్రమమ్' అను ప్రాచ్యపాఠము లాగున్నది. 'మీ అనుజ్ఞ లేకపోవుట నా పరాక్రమమును అర్జు పెట్టుచున్నది' అని అర్థము. 12

మూ. సాగరః పృథివీయాదేలా మన్దరః ప్రతలేదపి,
స జామ్యవన్తం సమరే కమ్యయేదరివాహిసి. 13

ప్ర. అ. సాగరః = సముద్రము, వేలామ్ = తీరమును, అరియాదపి = దాటవచ్చును. మన్దరః = మందరవర్షతము, ప్రతలేదపి = చలించవచ్చును. సమరే = యుద్ధమునందు, అరివాహిసి = శత్రునైష్యము, జామ్యవన్తమ్ = జాంబవంతుడ్డి, స కమ్యయేత్ = కంపింప చేయజాలదు.

తా. సముద్రము తీరము దాటిని దాటవచ్చును. మందరవర్షతము చలించవచ్చును. కాని సమరములో జాంబవంతుడ్డి శత్రునేన కదల్చజాలదు.

మూ. సర్వరాక్షససంఘానాం రాక్షసా యే చ పూర్వకాః,
అలమెకో వినాళాయ వీరో వాలిసుతః కపి. 14

ప్ర. అ. పీఠః = పీఠము, వాలిసుతః = వారికుమారుడు అయిన, కపిః = అంగదుడు. వీకః = ఒక్కడే, సర్వరాక్షససంఘానామ్ = సమస్త మైన రాక్షస సముదాయముల, పూర్వకాః = నాయకులు, యే = ఎవ రున్నారో, వాక్య యొక్క, వినాళాయ = నశింపచేయుటకు, అంమ్ = దాటను.

తా. ఏడు దైన వారిపుత్రుడు అంగదుడు ఒక్కడే. సకలరాక్షససముదాయముల నాయకులను కూడ, సంహరించుటకు సమర్థుడు. 14

మూ. పనసస్యోరువేగేన నీలస్య చ మహాత్మనః,
మన్తరోఽప్యవశీర్యేత కింఘనర్యుధి రాక్షసాః. 15

ప్ర. అ. పనసస్య = పనసునియొక్క, మహాత్మనః = మహాత్ముడైన, నీలస్య చ = నీలునియొక్క, ఉరువేగేన = గొప్పవేగముచేత, మన్తరోఽపి = మందరపర్వతము కూడ, అవశీర్యేత = తగ్గు మైపోవును. యుధి = యుద్ధములో రాక్షసాః = రాక్షసులు, కింఘనః = చెప్పు వేల?

తా. మహాత్ముడైన పనసుడు, నీలుడు చూపు మహావేగముచేత మందర పర్వతము కూడ, తగ్గు మైపోవును. యుద్ధములో రాక్షసుల విషయము చెప్పువలెరా? 15

మూ. సదేవాసురయక్షేషు గన్తర్వోరగపక్షిషు,
మైన్తస్య ప్రతియోద్ధారం శంసత ద్వివిదస్య వా. 16

ప్ర. అ. సదేవాసురయక్షేషు = దేవతలతోను, అసురులతోను యక్షులతోను, గన్తర్వోరగపక్షిషు = గంధర్వులతోను, ఉరగులతోను, పక్షులతోను, మైన్తస్య = మైందునకు గాని, ద్వివిదస్య వా = ద్వివిదునకు గాని, ప్రతియోద్ధారమ్ = ఎదిరించి యుద్ధము చేయువానిని, శంసత = చెప్పుండి.

తా. దేవ-అసుర-గంధర్వ-ఉరగ-పక్షులలో ఎవ్వరైన మైందునకు గాని, ద్వివిదునకు గాని ఎదురుగా నిలచి యుద్ధము చేయగలరా? చెప్పుడు. 16

మూ. అశ్వపుత్రో మహాభాగావేతో వ్రవగసత్తమో,
ఏతయోః ప్రతియోద్ధారం న పశ్యామి రణాజిరే. 17

ప్ర. అ. అశ్వపుత్రో = అశ్వసీదేవతల పుత్రుడైన, ఏతో = ఈ, మహాభాగో = మహాభాగ్యవంతుడైన మైందద్వివిదులు, వ్రవగసత్తమో = వానరులలో శ్రేష్ఠులు రణాజిరే = రణరంగమునందు, ఏతయోః = ఈ ఇద్దరికి, ప్రతియోద్ధారమ్ = ఎదిరించి యుద్ధము చేయువానిని, న పశ్యామి = చూడను.

తా. అశ్వినీదేవతల పుత్రులూ, మహాభాగ్యవంతులూ అయిన ఈ మైందర్థివిదులు వానరులలో శ్రేష్ఠులు. రణరంగములో వీరిని ఎదిరించి యుద్ధము చేయగలవా డెవ్వడూ కనబడడు. 17

మూ. పితామహవరోల్నేకాత్పరమం దర్పమాన్థితో,
అమృతప్రాశనావేతో సర్వవానరసత్తమో. 18

ప్ర. అ. పితామహవరోల్నేకాత్ = బ్రహ్మ ఇచ్చిన వరమువలన కలిగిన అతిశయము వలన, పరమమ్ = గొప్ప. దర్పమ్ = దర్పమును, ఆన్థితో = అవలంబించిన, ఏతో = ఈ, వానరసత్తమో = వానరశ్రేష్ఠులు, అమృతప్రాశినో = అమృతమును తిన్నవారు.

తా. బ్రహ్మదేవు డిచ్చిన వరమువలన కలిగిన అతిశయముచే దృఢు లై, వానరశ్రేష్ఠు లైన ఈ మైందర్థివిదులు అమృతమును భుజించిరి. 18

మూ. అశ్వినోర్మాననార్థం హి సర్వలోకపితామహః,
సర్వావద్యత్వమతులమనయోద్ధత్తవాన్ పురా. 19

ప్ర. అ. పురా = పూర్వము, సర్వలోకపితామహః = సమస్తలోకములకు పితామహుడైన బ్రహ్మదేవుడు, అశ్వినోః = అశ్వినీదేవతలయొక్క, మాన నార్థమ్ = గౌరవించుటకొరకు, ఆనయోః = వీరికి, అతులమ్ = సాది లేని, సర్వా వద్యత్వమ్ = అందరిచేతనూ (ఎవ్వరిచేతనూ) చంపశక్యులు కాకుండుటను, దత్తవాన్ = ఇచ్చినాడు.

తా. పూర్వము, బ్రహ్మదేవుడు ఈ మైందర్థివిదులకు ఎవ్వరిచేతను చంప శక్యము కాకుండుట అను సాది లేని వరమును ఇచ్చెను. 19

మూ. వరోల్నేకేన మత్తౌ చ ప్రమథ్య మహతీం తమామ్,
సురాణా మమృతం వీరౌ పీతవన్తౌ వ్రవంగమౌ. 20

ప్ర. అ. వరోల్నేకేన = వరమువలన కలిగిన అతిశయముచేత, మత్తౌ త = మరించినవా లై, వీరౌ = వీరు లైన, వ్రవంగమౌ = ఈ ఇద్దరు వానరులు, సురా ణామ్ = దేవతలయొక్క, మహతీమ్ = గొప్ప లైన, తమామ్ = నేనను, ప్రమథ్య = మరించి, అమృతమ్ = అమృతమును, పీతవన్తౌ = త్రాగినాడు.

తా. వరమువలన కలిగిన అతిశయముచేత మదించిన వీరు లైన ఈ మైందద్వివిధులు, గొప్ప దేవతాసైన్యమును ఆయించి అమృతమును త్రాగిరి.

మూ. ఏతావేవ హి సంక్రుద్ధౌ సవాతిరథకుఞ్జరామ్,
లంకాం నాశయితుం శక్తౌ సర్వే తిష్ఠన్తు వానరాః. 21

ప్ర. అ. సంక్రుద్ధౌ = కోపించిన, ఏతావేవ = ఈ మైందద్వివిధులే, సవాతిరథకుఞ్జరామ్ = అశ్వములతోను, రథములతోను ఏనుగులతోను కూడిన, లంకామ్ = లంకను, నాశయితుమ్ = నశింపజేయుటకు, శక్తౌ = సమర్థులు, సర్వే = సమస్త మైన, వానరాః = వానరులు, తిష్ఠన్తు = ఉండురుగాక.

తా. ఇతరవానరు లందరి మాట ఆట్లుండగా, ఈ మైందద్వివిధులే కోపించినచో అశ్వములతోను, రథములతోను, ఏనుగులతోను కూడిన ఆ లంకా నగరము సంతా నశింపజేయ గలరు. 21

మూ. మయైవ నిహతా లంకా దగ్ధా తస్మిక్పతా పునః,
రాజమార్గేషు సర్వత్ర నామ విశ్రావితం మయా. 22

ప్ర. అ. లంకా = లంక, మయైవ = నాచేతనే, నిహతా = నశింపజేయబడినది. రాజమార్గేషు = రాజమార్గములయందు, సర్వత్ర = అంతటా, మయా = నాచేత, నామ = పేరు, విశ్రావితమ్ = వినిపింపబడినది.

తా. నేనే లంకను నశింపజేసి, తాల్చి తన్నము చేసి అన్ని రాజమార్గములందు పేరును రాటిని.

మూ. జయత్యతిబలో రామో లక్ష్మణశ్చ మహాబలిః,
రాజా జయతి సుగ్రీవో రాఘవేజాధిపారితః. 23
ఆహం కోసలరాజస్య రాసః పవనసంభవః
హనుమానితి సర్వత్ర నామ విశ్రావితం మయా. 24

ప్ర. అ. అతిబలః = అతిక మైన బలము గల, రామః = రాముడు, జయతి = సర్వోత్కర్షగా ఉన్నాడు, మహాబలిః = గొప్ప బలము గల, లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణుడు కూడ, సర్వోత్కర్షగా ఉన్నాడు. రాఘవేజా = రాముని తేత, అధిపారితః = పాలింపబడిన, రాజా = రాజైన, సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు,

జయతి = సర్వోత్కర్షగా ఉన్నాడు. పవనసంతపః = వాయుకుమారుడ నైన.
అహమ్ = నేను, కోసంరాజస్యః = కోసరాధిపతి యైన రామునియొక్క, దానః =
దాసుడ నైన, హనుమాన్ = హనుమంతుడను; ఇతి = ఇట్లు, మయా = నారేత,
నామ = పేరు, విశ్రావితమ్ = చాటబడినది.

రా. 'మహాలింగారి యైన రాముడు, అధికమైన బలము గల లక్ష్మణుడు
సర్వోత్కర్షగా ఉన్నాడు. రామునిచేత పాలింపబడిన వానర రాజైన సుగ్రీవుడు
సర్వోత్కర్షగా ఉన్నాడు. వాయుపుత్రుడ నైన నేను రాముని దాసుడనైన హను
మంతుడను' అని నేను రామారుం పేర్లను అంతటా మోపించితిని. 23, 24

మూ. అశోకవనికామద్యే రావణస్య దురాత్మనః,
అరిస్తాంశుపావృక్షే సాధ్వీ కరుణమాన్ధితా. 25
రాక్షసీలిః పరివృతా శోకసంతాపకర్మితా,
మేఘలేఖాపరివృతా చన్ద్రలేఖేవ నిష్పృథా, 26
అచిన్తయన్తీ వై దేహీ రావణం బలదర్పితమ్

ప్ర. ఆ. దురాత్మనః = దుర్బుద్ధి యైన, రావణస్య = రావణునియొక్క,
అశోకవనికామద్యే = అశోకవనమధ్యయందు, శింశుపావృక్షే = శింశుపావృక్షము
(యొక్క), అరిస్తాత్ = క్రింద, సాధ్వీ = పత్తివలా, రాక్షసీలిః = రాక్షసస్త్రీల
చేత, పరివృతా = చుట్టబడినది, శోకసంతాపకర్మితా = శోకముచేత, సునస్తాపము
చేత కృశింపఁబడినది, మేఘలేఖాపరివృతా = మేఘలేఖచేత చుట్టబడిన,
చన్ద్రలేఖేవ = చంద్రలేఖ వలె, నిష్పృథా = కాంతి లేనిది, బలదర్పితమ్ = బలము
చేత గర్వించిన, రావణమ్ = రావణుని, అచిన్తయన్తీ = ఆలోచించనిది అయిన,
వై దేహీ = సీత, కరుణమ్ = రైన్యమును, అన్ధితా = అవలంబించి ఉన్నది.

రా. దురాత్ముడైన రావణుని అశోకవనమధ్యమునందు, శింశుపావృక్ష
మూలమునందు మహాపత్తివల యైన సీత రైన్యముతో ఉన్నది. శోకముతోను,
మనస్తాపముతోను కృశించిన ఆమె చుట్టూ రాక్షసస్త్రీలు కాపలా కాయుచున్నారు.
ఆమె చుట్టూ మేఘలేఖ ఉన్న చంద్రలేఖ వలె కాంతి విహీనురా లై ఉన్నది.
ఆమె, బలము చేత గర్వించిన రావణుని గూర్చి మనసా కూడ స్మరించుట
లేదు.

మూ. పరివ్రతా చ సుశ్రోణీ అవష్టత్తా చ జానకి. 27

అనురక్తా హి వైదేహీ రామం సర్వార్థనా శుభా,
అనన్యచిత్తా రామే చ పౌలోమీవ పురస్తతే. 28

ప్ర. అ. పరివ్రతా = పరివ్రత యైన, సుశ్రోణీ = అంద మైన కటి ప్రదేశము గల, జానకి = జానకి, అవష్టత్తా = నిరోధింపబడి ఉన్నది. శుభా = మంగళప్రదురా లైన, వైదేహీ = సీత, సర్వార్థనా = అన్ని విధముల, రామమ్ = రాముణ్ణి, అనురక్తా = అనురాగము గలది, పురందరే = దేవేంద్రుని విషయ మున, పౌలోమీవ = శబిదేవీ వలె, రామే = రామునియందు, అనన్యచిత్తా = ఏకాగ్రమైన చిత్తము గలది.

తా. అంద మైన కటిప్రదేశముగల, పరివ్రతయైన జానకి లంకలో నిరోధింపబడి ఉన్నది. మంగళప్రదురా లైన ఆ వైదేహీ సర్వవిధముల రాముని యందు అనురాగవంతురా లై ఉన్నది. శబిదేవి దేవేంద్రునియందు ఏకాగ్ర చిత్తురా లై ఉన్నట్లు, రామునియందు ఏకాగ్రచిత్తురా లై ఉన్నది. 27, 28

మూ. తదేకవాసాసంవీతా రజోర్వస్తా తథైవ చ,
శోకసంతాపదీనాజ్ఞీ సీతా భర్తృహితే రతా. 29

ప్ర. అ. తదేకవాసాసంవీతా = ఆ ఒక్కవస్త్రమునే కట్టుకొని ఉన్నదీ, తథైవ చ = మరియు, రజోర్వస్తా = పరాగముచేత శోభావిహీనురాలూ, శోక సంతాపదీనాజ్ఞీ = శోకముచేత సంతాపముచేత దీన మైన శరీరము గలదీ అయిన, సీతా = సీత, భర్తృహితే = భర్తయొక్క హితమునందే, రతా = అసర్త గలది.

తా. ఆ సీతాదేవి ఆ ఒక్కవస్త్రమునే చుట్టబెట్టుకొని, శరీర సంతాపము కప్పివేయుటచే కాంతివిహీనురా లై ఉన్నది. ఆమె శరీరము శోకము చేత, సంతాపముచేత దుర్బల మైపోయినది. ఆమె భర్త హితమునే సర్వవిధాల కోరుకొనుచున్నది. 29

మూ. సా మయా రాక్షసీమద్యే తర్జ్యమానా ముహుర్ముహుః,
రాక్షసీభిర్విరూపాభిర్దృష్టా హి ప్రమదావనే, 30
ఏకవేణీధరా దీనా భర్తృచింతాపరాయణా.

అదఃశయ్యా వివర్ణాజ్ఞీ వర్మిసీవ హిమాగమే,
రావణాద్వినివృత్తార్థా మర్తవ్యకృతనిశ్చయా. 81

ప్ర. అ. విహాపాతిః = వికృతము లైన ఆకారములు గల, రాక్షసీలిః = రాక్షసశ్రీలచేత, ముహుర్ముహుః = మాది మాదికి, తర్జ్యమానా = తయపెట్టు అడుచున్నది, ఏకవేదీధరా = ఒకే జడను ధరించినది, దీనా = దీనురాలు, తర్జు చినాపరాయణా = తర్జను గూర్చిన చింతయందు లగ్నమైనది, అదఃశయ్యా = నేల శయనముగా గలది, హిమాగమే = శీతరయితువునందు, వర్మిసీవ = వర్మలత వలె, వివర్ణాజ్ఞీ = చెడిన రంగు గల శరీరము గలదీ, రావణాత్ = రావణునినుండి, వినివృత్తార్థా = మరలిన ప్రయోజనము గలది, మర్తవ్యకృతనిశ్చయా = మరణించ వలె నని యెఱుగిన నిశ్చయము కలది అయిన, సా = ఆ సీత, మయా = నారేత, రాక్షసీమర్త్యే = రాక్షసశ్రీ మర్త్యయందు, ప్రమదావనే = ఉద్యాన వనమునందు, రృష్టా = చూడబడినది.

తా. ఆ సీతను నేను రాక్షసశ్రీలమర్త్య ఉద్యానమునందు చూచితిని. అమెను రాక్షసశ్రీలు మాదిమాదికి తయపెట్టుచుండిరి. ఒకే జడతో దీనురాలైన అమె తర్జను గురించిని చింతలో మగ్న యై ఉన్నది. నేలపై శయనించుచు, రంగు మారిపోయిన శరీరముతో అమె శీతరతువునందలి వర్మలత వలె ఉన్నది. అమె రావణుని విషయమున విముఖురాలై మరణించ వలె నని నిశ్చయించుకొన్నది. 80, 81

మూ. కథం చిన్మృగశాలాఽపి విశ్వాసముపపాదితా, 82
తతః సంభాషితా చైవ సర్వమర్థం చ దర్శితా,
రామసుగ్రీవసఖ్యం చ క్రత్వా ప్రీతిముపాగరా. 83

ప్ర. అ. చుగ్గశాలాఽపి = లేడిపిల్ల కండ్ల వంటి కళ్లు గల అమె, కథం రిత్ = అతికష్టముగా, విశ్వాసమ్ = విశ్వాసమును, ఉపపాదితా = పుట్టించబడినది. తతః = అటు పిమ్మట, సంభాషితా చైవ = మాటలాడబడిన దై, సర్వమ్ = సమస్త మైన, అర్థం చ = విషయమును, దర్శితా = చూపబడినది. రామ సుగ్రీవసఖ్యం చ = రామసుగ్రీవుల స్నేహమును కూడ, క్రత్వా = వివి, ప్రీతిమ్ = సంతోషమును, ఉపాగరా = పొందినది.

రా. లేడి పిల్లి కళ్ళవంటి కళ్లు గల ఆ నీకకు అతికష్టముగా విశ్వాసము కలిగించిరిని. పిమ్మట ఆమెతో మాటలాడి విషయము లన్ని తెలిపిరిని. రామ సుగ్రీవుల మధ్య స్నేహము ఏర్పడిన దను విషయము విని ఆమె సంకోషము పొందినది.

32, 33

మూ. నియతః సముదారాః తత్తర్యర్తరి చోత్తమా,

యన్న హన్తి దశగ్రీవం సా మహర్మా కృతాగసమ్. 34

ప్ర. అ. మహర్మా = మహాత్మురా లైన, సా = ఆమె, కృతాగసమ్ = చేయబడిన అపరాధము గల, దశగ్రీవమ్ = రావణుని, స హన్తి ఇతి యర్థః = చంపుటలే దను మాట ఏది కలరో దానికి, నియతః = నిశ్చిత మైన, సముదారాః = సముదారము (నియమములను పాటించు స్వభావము), తర్యర్తరి = తరయించు, ఉత్తమా = ఉత్తమ మైన, తత్తః = తత్త (కారణము).

రా. మహాత్మురా లైన ఆ నీకాదేవి అపరాధము చేసిన ఆ రావణుని చంపుటలేదన్నచో అందుకు నియమములను పాటించుటయందు ఆమె కున్న శ్రద్ధ, తరహీద ఉత్తమ మైన తత్త కారణము.

మూ నిమిత్తమాత్రం రామస్తు వదే తస్య తవిష్యతి,

సా ప్రకృత్యైవ తస్యజ్ఞీ తద్వియోగాచ్చ కర్మితా, 35

ప్రతిపత్పాతశీలస్య విద్యేవ తనురాం గతా.

ప్ర. అ. రామస్తు = రాము డైతే, తస్య = ఆ రావణునియొక్క, వదే = వధయందు, నిమిత్తమాత్రం = కేవలం నిమిత్తము మాత్రమే, తవిష్యతి = తాగండు. ప్రకృత్యైవ = స్వభావముచేత, తస్యజ్ఞీ = సన్నని శరీరము గలది, తద్వియోగాత్ = రాముని వియోగము వలన, కర్మితా చ = కృతించిన, సా = ఆ నీక, ప్రతిపత్పాతశీలస్య = ప్రతిపత్తునందు వలించు స్వభావము గల వాని యొక్క, విద్యేవ = విద్య వలె, తనురామ్ = కృతార్థమును, గతా = పొందినది.

రా. ఆ రావణుని చంపుటకు రాముడు కేవలము నిమిత్తము మాత్రమే తాగండు. స్వభావముచేతనే సన్నని శరీరము గల ఆ నీక, రాముని వియోగము చేత కృతించినదై, ప్రతిపత్తునందు చదివేవాని చదువు వలె చాల సన్ననిది పోయినది.

35

మూ. ఏవమత్ర మహాథాగా సీతా శోకపరాయణా, 36
యత్రత ప్రతికర్తవ్యం తత్సర్వమువపాద్యతామ్.

ఇత్యాదౌ శ్రీమద్రామానుజే ఆదికావ్యే సుందరకాండే
ఏకోనషష్ఠితమః సర్గః.

ప్ర. అ. మహాథాగా = మహాథాగ్యవంతురా లైన, సీతా = సీత, అత్ర = ఇక్కడ, ఏవమ్ = ఈ విధముగా, శోకపరాయణా = శోకమునకు ఆధీనురా లై ఉన్నది. అత్ర = ఈ విషయమున, యత్ = ఏది, ప్రతికర్తవ్యమ్ = ప్రతిక్రియ చేయ దగినదో, తత్ సర్వమ్ = అది అంతా, ఉపపాద్యతామ్ = చేయబడుగాక.

తా. మహాథాగ్యవంతురా లైన సీత ఈ విధముగా అంకానగరములో శోకములో మునిగి ఉన్నది. అందుచేత ఈ విషయమునందు చేయవలసిన ప్రతిక్రియ చేయబడుగాక. 36

"దాదానందిని" అను శ్రీమద్రామానుజాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు సుందర కాండలో ఏలదితొమ్మిదవసర్గ సమాప్తము.

అథ షష్టితమః సర్గః

[అంతను జయించి నీతను మనమే తీసికొని రావలె నని అంగదుడు తత్సాహముతో పలుకుట; అట్లు చేయుట యుక్తము కాదని జాంబవంతుడు చెప్పుట].

మూ. తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా వారిసూనురభాషత,
అయుక్తం తు వినా దేవీం దృష్టవద్విశ్చ వానరాః,
సమీపం గన్తుమస్మాదీ రామవన్య మహాత్మనః.

ప్ర. అ. తస్య = హనుమంతునియొక్క, తత్ = ఆ, ఏవనమ్ = వచనమును, శ్రుత్వా = విని, వారిసూనుః = వారివృత్తుడు, అభాషత = పలికెను. వానరాః = వానరులారా, దృష్టవద్విశ్చ = (నీరాదేవిని) చూచిన, అస్మాదిః = మనలేక, దేవీం వినా = దేవి లేకుండా, మహాత్మనః = మహాత్ములైన, రామవన్య = రామునియొక్క, సమీపమ్ = సమీపమును గూర్చి, గన్తుమ్ = వెళ్ళుటకు, అయుక్తం తు = యుక్తము కాదు.

తా. హనుమంతుని మాటలు విని అంగదుడు ఇట్లు పలికెను. వానరులారా, దేవిని చూచిన పిమ్మట కూడ మనము అమెను మనతో రీసికొనిపోకుండా మహాత్ములైన రాముని వద్దకు వెళ్ళట యుక్తము కాదు. 1

మూ. దృష్టా దేవీ న చానీతా ఇతి తత్ర నివేదనమ్,
అయుక్తమివ పశ్యామి భవద్విః ఖ్యాతవిక్రమైః.

ప్ర. అ. ఖ్యాతవిక్రమైః = ప్రసిద్ధ మైన పరాక్రమము గల, భవద్విః = మీవేర, దేవీ = దేవి, దృష్టా = చూడబడినది, న చానీతా త = రీసికొని రావలెద లేదు, ఇతి = ఇట్లు, తత్ర = అక్కడ, నివేదనమ్ = తెలుపుట, అయుక్తమివ = అయుక్తమును పలె, పశ్యామి = చూచుచున్నాను.

రా. "దేవిని చూచినాము, కాని అతడు తీసుకొని రాలేడు" అని వ్రసిద్ధమైన పరాక్రమము గల మీరు అక్కడికి వెళ్ళి చెప్పుట అయ్యుక్త మని నా అభిప్రాయము. 2

మూ. న హి నః స్థవనే కశ్చిన్నాపి కశ్చిత్పరాక్రమే, 3
తుల్యః సామరదై త్యేమ లోకేషు హరిసత్తమా.

ప్ర. అ. హరిసత్తమా = వానర శ్రేష్ఠులారా, సామరదై త్యేమ = దేవతలతోను, దై త్యులతోను కూడిన, లోకేషు = లోకములయందు, స్థవనే = ఎగురుటయందు, నః = మనకు, తుల్యః = సమానుడు, కశ్చిత్ = ఎవ్వరూ, న హి = లేడు కదా. పరాక్రమేఽపి = పరాక్రమము నందు కూడ, తుల్యుడు, కశ్చిత్ = ఎవ్వరూ, న = లేడు.

రా. ౬. వానర శ్రేష్ఠులారా! దేవతలతోను, దైత్యులతోను కూడిన లోకములలో ఎగురుట యందు గాని, పరాక్రమమునందు గాని మనతో సమానుడు ఎవ్వడు లేడు కదా. 3

మూ. తేష్వేవం హతపీలేషు రాక్షసేషు హనూమతా, 4
కిమన్యదత్ర కర్తవ్యం గృహీత్వా యామ జానకీమ్.

ప్ర. అ. తేషు = ఇ, రాక్షసేషు = రాక్షసులు, హనూమతా = హనుమంతుని చేత, ఏవమ్ = ఇట్లు, హతపీలేషు = తంపబడిన వీరులు కలవా రగుచుండగా, అత్ర = ఈ విషయమునందు, కిమ్ = ఏమి, అన్యత్ = మరి యొకటి, కర్తవ్యమ్ = చేయదగినది? జానకీమ్ = జానకిని, గృహీత్వా = గ్రహించి, యామ = వెళ్ళెదము.

రా. రాక్షసులలోని వీరుల నందరినీ హనుమంతు డీ విధముగ తంపివేసి నాడు కదా! ఇంక మనము చేయవలసిన మరొక పని వీమున్నది! జానకిని తీసుకొనియే వెళ్ళెదము. 4

మూ. తమేవం కృతసంకల్పం జామృవాన్ హరిసత్తమా, 5
ఉవార పరమప్రీతో వాక్యమర్థవదర్థవిత్.

ప్ర. అ. అర్థవిత్ = శార్వమును ఎరిగిన, హరిసత్తమా = వానర శ్రేష్ఠు

దైన, తామ్రవాన్ = తాంబూలుడు. వరమప్రీతః = చాల సంతోషించినవాడై,
 వీనమ్ = ఇట్లు. కృతసంకల్పమ్ = చేయబడిన సంకల్పము గల, తమ్ =
 ఆతనిని గూర్చి, అర్థవత్ = ఉత్తమ మైన అర్థము గల, వాక్యమ్ = వాక్యమును
 ఉపాస = పరిశ్రమ.

తా. ఏ కార్యము ఎట్లు చేయవలెనో తెలిసినవాడు, వానరశ్రేష్ఠుడు అయిన
 తాంబూలుడు చాల సంతోషించినవాడై, ఈ విధముగా సంకల్పము చేసిన ఆ
 అంగదునితో ఉత్తమ మైన అర్థము గల వాక్యమును పరిశ్రమ.

మూ. న రావదేషా మతిరక్షమా నో
 యథా భవాన్ పశ్యతి రాజపుత్ర,
 యథా తు రామస్య మతిర్నివిష్టా
 తథా భవాన్ పశ్యతు కార్యసిద్ధిమ్.

6

ఇత్యార్థే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సుందరకాండే
 షష్ఠీతమః సర్గః.

[ప్ర. అ. రాజపుత్ర = రాజకుమారా, భవాన్ = నీవు, యథా = ఎట్లు,
 పశ్యతి = చూచుచున్నావో, ఏషా = ఈ, మతిః = ఆలోచన, సః = మనకు, ఆక్షమా
 = తగనిది, న కావత్ = కాదు. తు = కాని, రామస్య = రామునియొక్క, మతిః
 = బుద్ధి, యథా = ఎట్లు, నివిష్టా = ఉన్నది, తథా = అట్లు, భవాన్ = నీవు, కార్య
 సిద్ధిమ్ = కార్యసిద్ధిని, పశ్యతు = చూచిరవు గాక.

తా. రాజకుమారా, నీవు చేసిన ఆలోచన మనకు తగనిది కాదు. యుక్త
 మైనదే. కాని రాముని ఆలోచన ఎట్లు ఉండునో ఆ విధముగా నీవు కార్యసిద్ధి
 కలుగు నట్లు ఆలోచించుము.

"కాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవాఙ్మయమునందు
 సుందరకాండలో అరువదవ సర్గ సమాప్తము.

అథ ఏకషష్ఠితమః సర్గః

[వానరులు మధువనములో ప్రవేశించి పురువును, ఫలములను యభేష్టముగా తినుట, వనరక్షకలను నేలపై పడవేసి ఉడుపుట].

మూ. తతో జామృవతో వాక్యమగృహ్లాన్త వనోకసః,
అజ్గదప్రముఖా వీరా హనుమాంశ్చ మహాకపిః. 1

ప్ర. అ. తతః=అటు ఏమ్మట, అజ్గదప్రముఖాః=అంగదుడు మొదలైన, వీరాః=వీరులైన, వనోకసః=వానరులు, మహాకపిః=వానరులలో గొప్పవాడైన, హనుమాంశ్చ=హనుమంతుడు, జామృవతో=జాంబవంతునియొక్క, వాక్యమ్=వాక్యమును, అగృహ్లాన్త=గ్రహించిరి.

తా. ఏమ్మట అంగదుడు మొదలైన వీరులైన వానరులూ, వానరశ్రేష్ఠుడైన హనుమంతుడు జాంబవంతుని వాక్యమును అంగీకరించిరి. 1

మూ. ప్రీతిమన్తన్త తః సర్వే వాయుపుత్రపురఃసరాః,
మహేష్ఠాద్రిం పరిత్యజ్య పుష్పపుః వ్లవగర్షణాః. 2

మేడుమన్దరసంకాశా మర్తా ఇవ మహాగణాః,
చారయన్త ఇవారాశం మహాకాయా మహాబలాః. 3

సఖాజ్యమానం కూరైన్తమాత్మవన్తం మహాబలమ్,
హనూషన్తం మహావేగం వహన్త ఇవ దృష్టిభిః. 4

రాశువే చార్థసిర్వర్పత్రిం కర్తుం త పరమం యశః,
సమాదాయ సమృద్ధార్థా కర్మనిర్దిభిరున్నలాః. 5

ప్రియాభ్యానోన్ముఖాః సర్వే సర్వే యుద్ధాభినన్దిసః,
సర్వే రామప్రతికారే నిశ్చితార్థా మనస్విసాః. 6

అథ ఏకషష్ఠితమః సర్గః

[వానరులు మధువనములో ప్రవేశించి పురువును, ఫలములను యభేష్టముగా తినుట, వనరక్షకలను నేలపై పడవేసి ఉడుపుట].

మూ. తతో జామృవతో వాక్యమగృహ్లాన్త వనోకసః,
అజ్గదప్రముఖా వీరా హనుమాంశ్చ మహాకపిః. 1

ప్ర. అ. తతః=అటు ఏమ్మట, అజ్గదప్రముఖాః=అంగదుడు మొదలైన, వీరాః=వీరులైన, వనోకసః=వానరులు, మహాకపిః=వానరులలో గొప్పవాడైన, హనుమాంశ్చ=హనుమంతుడు, జామృవతో=జాంబవంతునియొక్క, వాక్యమ్=వాక్యమును, అగృహ్లాన్త=గ్రహించిరి.

తా. ఏమ్మట అంగదుడు మొదలైన వీరులైన వానరులూ, వానరశ్రేష్ఠుడైన హనుమంతుడు జాంబవంతుని వాక్యమును అంగీకరించిరి. 1

మూ. ప్రీతిమన్తన్త తః సర్వే వాయుపుత్రపురఃసరాః,
మహేష్ఠాద్రిం పరిత్యజ్య పుష్పపుః వ్లవగర్షణాః. 2

మేడుమన్దరసంకాశా మర్తా ఇవ మహాగణాః,
చారయన్త ఇవారాశం మహాకాయా మహాబలాః. 3

సఖాజ్యమానం కూరైన్తమాత్మవన్తం మహాబలమ్,
హనూషన్తం మహావేగం వహన్త ఇవ దృష్టిభిః. 4

రాశువే చార్థసిర్వర్పత్రిం కర్తుం త పరమం యశః,
సమాదాయ సమృద్ధార్థా కర్మనిర్దిభిరున్నలాః. 5

ప్రియాభ్యానోన్ముఖాః సర్వే సర్వే యుద్ధాభినందినః,
సర్వే రామప్రతికారే నిశ్చితార్థా మనస్వినః. 6

ప్ర. అ. తకః=అటు ఏమ్మట, మేరుమందరవర్వకముల వలె, మడించిన, గజాః ఇవ=ఏనుగులు వలె ఉన్నవారు, అకాశమ్=అకాశమును, రాదయన్తః ఇవ=కప్పుచున్నట్లున్నవారు, మహాకాయాః=గొప్ప శరీరములు కలవారు, మహాబలాః=గొప్ప బలము గలవారు అయిన, స్త్రవగర్వణాః=వానరశ్రేష్ఠులు, సర్వే=అందరు, మహేంద్రాద్రిమ్=మహేంద్రవర్వకమును, వరీశ్యమ్=నిడరి, ప్రీతిమన్తః=సంతోషముగలవారై, వాయుపుత్రపురస్సలాః=హనుమంతుడు, పురఃపురుడుగా, (ముందు సడలువాడుగా) కలవారై, తూర్తైః=ప్రాణులచేత, సదాబ్యమానమ్=అదరింపబడుచున్నవాడు, అశ్వవన్తమ్=మంచి బుద్ధి కలవాడు, మహాబలిమ్=గొప్ప బలము గలవాడు, మహావేగమ్=గొప్ప వేగము గలవాడు అయిన, హనుమన్తమ్=హనుమంతుని, దృష్టిలిః=దృష్టులచేత, వహన్తః ఇవ=మోయుచున్నవారు వలె, రాఘవే=రామునియందు, అర్థనిర్వృత్తిమ్=కార్యసాఫల్యమును, వరసుమ్=గొప్ప, యశః=కీర్తిని, కర్తుమ్=చేయుటకు, సమారాయ=నిశ్చయించుకొని, సమృద్ధార్థాః=సఫల మైన, కార్యము కలవారై, కర్మనిర్దిలిః=కార్యనిర్దులచే, ఉన్నతాః=దాలిఉత్సాహవంతులై, పుష్లపుః=ఎగిరి వెళ్ళిరి. సర్వే=అందరూ, ప్రయాత్యానోన్ముఖాః=ప్రియమును చెప్పుటకు ఉన్నట్లు లై, ఉండిరి. సర్వే=అందరూ, యుద్ధాభిసన్ధినః=యుద్ధమును అభిసందించువారు. మనస్వీనః=ఉన్నత మైన మనస్సు గల, సర్వే=అందరూ, రామవ్రతీకారే=రాముని వ్రతీ కారము నందు, నిశ్చితార్థాః=నిశ్చయించబడిన కార్యము కలవారు.

కా. ఏమ్మట, మేరుమందరవర్వకముల వలె, మడించిన మహాగజముల వలె ఉన్న ఆ వానరశ్రేష్ఠు లందరు, వాయుపుత్రుణ్ణి ముందు ఉంచుకొని, మహేంద్రాద్రిని విడలి, సంతోషముతో ఎగిరి వెళ్ళిరి. పెద్ద దేహములు, అధిక మైన బలము గల వాళ్లు అకాశమును కప్పివేయుచున్నట్లు ఉండిరి. సమస్త ప్రాణులచేత గౌరవింపబడుచున్న బుద్ధికారి, మహాబలుడూ అయిన, మహావేగ వంతుడైన హనుమంతుని వారు తమ దృష్టులతో మోయుచున్నట్లు ఉండిరి. రాముని కార్యమును సఫలము చేయుటకు, గొప్ప కీర్తిని సంపాదించుటకు నిశ్చయించుకొనిరి. కార్యమును సఫలము చేసికొని, ఆ కార్యనిర్దిత అధికౌత్సాహముతో ఉండిరి. వారందరూ ప్రియవార్తను చెప్పుటకు తొందరపడుచుండిరి. అందరు యుద్ధమును అభిసందించుచుండిరి. అత్మాభిమానవంతులైన వారందరు రాముని

విషయమున రావణుడు చేసిన అవకాశమునకు ప్రతిక్రియ చేయ నిశ్చయించు
కొని యుండిరి. 2-8

మూ. వ్రవమానాః ఖమాప్లవ్య తతస్తే కాననౌకసః.

సన్దనోపమమాసేదుర్వనం ద్రుమంరాయుతమ్. 7

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, తే = ఆ, కాననౌకసః = వానరులు,
ఖమ్ = అకాశమును గూర్చి. అప్లవ్య = ఎగిరి, వ్రవమానాః = అకాశములో తేరి
యాడుచు, ద్రుమంరాయుతమ్ = వృక్షములతోను, రంతంతోను కూడిన, సన్ద
నోపమమ్ = సందనవనముతో సమాన మైన, వనమ్ = వనమును, ఆసేదుః =
చేరిరి.

తా. పిమ్మట ఆ వానరులు అకాశముపైకి ఎగిరి, తేరియాడుచు, వృక్ష
ములతోను రంతలతోను కూడిన సందనవనముతో సమాన మైన ఉద్యాన
వనమును చేరిరి. 7

మూ. యత్రన్మధువనం నామ సుగ్రీవస్యాభిరక్షితమ్.

ఆర్యష్యం సర్వభూతానాం సర్వభూతమనోహరమ్. 8

ప్ర. అ. అభిరక్షితమ్ = రక్షించబడినది. సర్వభూతానామ్ = సకల
ప్రాణులకు, ఆర్యష్యమ్ = అక్రమింప శక్యముకానిది. సర్వభూతమనోహరమ్ =
సకలప్రాణులకు మనోహరమూ అయిన, యత్ = ఏ, సుగ్రీవస్య = సుగ్రీవుని
యొక్క, మధువనం నామ = మధువన మనునది కలదో, తత్ = ఆ వన
మును (చేరిరి). 8

మూ. యత్రక్షతి మహావీర్యః సదా దధిముఖః కపిః.

మాతురా కపిముఖ్యస్య సుగ్రీవస్య మహాత్మనః. 9

ప్ర. అ. మహాత్మనః = మహాత్ముడు, కపిముఖ్యస్య = వానరనాయకుడు
అయిన, సుగ్రీవస్య = సుగ్రీవునియొక్క, మాతురా = మేనమామ, మహావీర్యః =
గొప్ప వరాక్రమము గలవాడు అయిన, దధిముఖః = దధిముఖుడనై, కపిః =
వానరుడు, యత్ = చేనిని, సదా = ఎల్లప్పుడు, రక్షతి = రక్షించుచున్నాడో (ఆ
వనమును చేరిరి).

తా. మహాత్ముడు, వానరరాజు అయిన సుగ్రీవుని పేనమామ, మహా
వరాక్రమవంతుడు అయిన దధిముఖుడు అను వానరుడు ఎల్లప్పుడు దానిని
రక్షింతురుందును. 9

మూ. తే తద్దనముపాగమ్య బభూవుః పరమోత్కటాః,
వానరా వాన రేన్ద్రస్య మనఃకా న్తరమం మహాత్. 10

ప్ర. అ. తే = ఆ, వానరాః = వానరులు, వానరేన్ద్రస్య = సుగ్రీవుని
యొక్క, మనఃకాన్తరమమ్ = మనస్సుకు రాలి మనోహర మైన, మహాత్ =
గొప్ప దైన, తత్ = ఆ, వనమ్ = వనమును, ఉపాగమ్య = చేరి, పరమోత్క-
టాః = రాం వేరుక కలివారు, బభూవుః = అయిరి.

తా. ఆ వానరులు, వానరరా జైన సుగ్రీవుని మనస్సుకు రాలి ప్రియమైన
ఆ గొప్ప వనమును చేరగానే చారికి రానిలోని మధువు మొదలగువారిని ఆస్వా-
దించుటకు ఎక్కువ అనర్హులై కలిగెను. 10

మూ. తతస్తే వానరా హృష్టా దృష్ట్యా మధువనం మహాత్,
కుమారమభ్యయాచ న్త మధూని మధుపిల్లలాః 11

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, మధుపిల్లలాః = తేనెవలె పింగం వర్ణము
గల, తే వానరాః = ఆ వానరులు, మహాత్ = గొప్ప దైన, మధువనమ్ = మధు-
వనమును, దృష్ట్యా = చూచి, హృష్టాః = సంతోషించినవారై, కుమారమ్ =
అంగదుని, మధూని = మధువులను, అత్క మూచన్త = యాచించిరి.

తా. పిమ్మట తేనె వలె పింగంవర్ణము గల ఆ వానరులు, గొప్ప దైన
ఆ మధువనమును చూచి, సంతోషించినవారై, మధువుల నిమిత్తమై అంగదుని
ప్రార్థించిరి. 11

మూ. తతః కుమారస్తాన్ వృద్ధాన్ శామ్భవత్రముఖాన్ కపీన్,
అనుమాన్య దదౌ తేషాం నిసర్గం మధురక్షతే. 12

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, కుమారః = అంగదుడు, వృద్ధాన్ =
వృద్ధులైన, తాన్ = ఆ, శామ్భవత్రముఖాన్ = జాంబవంతుడు మొదలైన,
కపీన్ = వానరులను, అనుమాన్య = అంగీకరింపవేసి, తేషామ్ = వారికి, మధు

భక్షణి = మరువును భక్షించుటయందు, నిసర్గమ = స్వేచ్ఛకు (అనుష్ఠాను), దదౌ = ఇచ్చెను.

తా. పిమ్మట అంగదుడు జాంబవంతుడు మొదలైన వృద్ధులైన వానరుల అనుమతి పీసికొని, వానరులకు మరువును భక్షించుటకు అనుమతి ఇచ్చెను. 12

మూ. తతశ్చానుమతాః సర్వే సంప్రహృష్టా వనోకసః,

ముదితాః ప్రేరితాశ్చాపి వ్రస్యత్యన్తోఒదవంస్తదా. 13

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, సర్వే = సమస్త మైన, వనోకసః = వానరులు, అనుమతాః = అనుమతించబడినవారై, సంప్రహృష్టాః = చాల సంతోషించిరి. తదా = అప్పుడు, ప్రేరితాః = (మరుభక్షణమునకై) ప్రేరేపింపబడిన ఆ వానరులు, ముదితాః = సంతోషించినవారై, వ్రస్యత్యన్తః = అధికముగా నృత్యము చేయుచున్నవారు, ఒదవన్ = అయిరి.

తా. పిమ్మట, అనుమతించబడిన ఆ వానరులు అందరు చాల సంతోషించిరి. ఈవిధముగ ప్రేరితులై సంతోషించిన ఆ వానరులు నృత్యము చేసిరి.

మూ. గాయన్తి కేచిత్ప్రణమన్తి కేచి

స్మృత్యన్తి కేచిత్ప్రహసన్తి కేచిత్,

పతన్తి కేచిద్విచరన్తి కేచి

త్లవన్తి కేచిత్ప్రలపన్తి కేచిత్. 14

ప్ర. అ. కేచిత్ = కొందరు, గాయన్తి = గానము చేయుచున్నారు. కేచిత్ = కొందరు, ప్రణమన్తి = నమస్కరించుచున్నారు. కేచిత్ = కొందరు, స్మృత్యన్తి = నాట్యము చేయుచున్నారు. కేచిత్ = కొందరు, ప్రహసన్తి = నవ్వుచున్నారు. కేచిత్ = కొందరు, పతన్తి = క్రింద పడుచున్నారు. కేచిత్ = కొందరు, విచరన్తి = సంచరించుచున్నారు. కేచిత్ = కొందరు, త్లవన్తి = పైకి ఎగురుచున్నారు. కేచిత్ = కొందరు, ప్రలపన్తి = ప్రేలుచున్నారు.

తా. మరుమరములేత కొందరు పాడుచున్నారు. కొందరు దంతాలు పెట్టుచున్నారు. కొందరు ఆడుచున్నారు. కొందరు నవ్వుచున్నారు. కొందరు క్రిందపడుచున్నారు. కొందరు వదాల్చుచున్నారు. కొందరు ఎగురుచున్నారు. కొందరు ఏమీమో ప్రేలుచున్నారు. 14

మూ. పరస్పరం కేచిదుపాశ్రయనే
పరస్పరం కేచిదుపాశ్రమనే,
పరస్పరం కేచిరుపబ్రువనే
పరస్పరం కేచిదుపారమనే.

15

ప్ర. అ. కేచిత్ = కొంతమంది, పరస్పరమ్ = పరస్పరము. ఉపాశ్రయనే = ఆశ్రయించుచున్నారు. కేచిత్ = కొందరు, పరస్పరమ్ = పరస్పరము, ఉపాశ్రమనే = ఆశ్రమించుచున్నారు. కేచిత్ = కొందరు, పరస్పరమ్ = పరస్పరము, ఉపబ్రువనే = మాటలాడుచున్నారు. కేచిత్ = కొందరు, పరస్పరమ్ = పరస్పరము, ఉపారమనే = శ్రీదించుచున్నారు.

తా. కొందరు ఒండొరులతో ఇట్టలిట్టలు వేసికొని తిరుగుచున్నారు. కొందరు ఒండొరులమీద ఎక్కుచున్నారు. కొందరు ఒండొరులతో మాటలాడుకొనుచున్నారు. కొందరు ఒండొరులతో శ్రీదించుచున్నారు.

15

మూ. ద్రుమాద్యుమం కేచిదభిద్రవనే
శీతో నగాగ్రాన్ని పత ని కేచిత్,
మహితలాత్కేచిదుదీర్ఘవేగా
మహాదుమాగ్రాణ్యభిసంపత ని.

16

ప్ర. అ. కేచిత్ = కొందరు, ద్రుమాత్ = ఒక చెట్టుమీద నుంచి, ద్రుమమ్ = మరొక చెట్టును గూర్చి, అభిద్రవనే = వరుగెత్తుచున్నారు. కేచిత్ = కొందరు, నగాగ్రాత్ = పృథ్విగ్రమునుండి, శీతో = నేలమీదకు, నివతన్తి = వరుచున్నారు. కేచిత్ = కొందరు, ఉదీర్ఘవేగాః = అత్యధిక మైన వేగము గలవారై, మహితలాత్ = భూమినుండి, మహాదుమాగ్రాణి = సుహృద్యముం అగ్రమును గూర్చి, అభిసంపతన్తి = వరుగెత్తుచున్నారు.

తా. కొందరు ఒక చెట్టుమీదనుంచి మరొక చెట్టువైపుకు వరుగెత్తుచున్నారు. కొందరు చెట్టుమీదనుంచి నేలమీదికి ఉరుకుచున్నారు. కొందరు మహావేగముతో నేలమీదనుంచి మహావృక్షముంపైకి వరుగెత్తుచున్నారు.

16

మూ. గాయ నమన్యః ప్రహసన్సుపైతి
హస నమన్యః ప్రరుదన్సుపైతి,

రుద నమస్యః ప్రణదన్నువైతి
సుద నమస్యః ప్రణదన్నువైతి.

17

ప్ర. అ. గాయ నమః=పాడుచున్నవానిని, అస్యః=మరొకడు, ప్రహసన్
=నవ్వుచు, ఉపైతి=సమీపించుచున్నాడు. హస నమః=నవ్వుచున్నవానిని, అస్యః
=మరి యొకడు, ప్రరుదన్ = ఏడ్చుచు, ఉపైతి = సమీపించుచున్నాడు.
రుద నమః= ఏడ్చుచున్నవానిని, అస్యః=మరియొకడు, ప్రణదన్=క్రోధించుచు,
ఉపైతి=సమీపించుచున్నాడు. సుద నమః = రోషించుచున్నవానిని, అస్యః=మరి
యొకడు, ప్రణదన్ = అరచుచు, ఉపైతి = సమీపించుచున్నాడు.

తా. ఒకడు పాడుచుండగా మరొకడు నవ్వుతూ ఆరని వేడుచున్నాడు.
నవ్వుచున్నవానిని మరొకడు ఏడ్చుచు సమీపించుచున్నాడు. ఏడ్చుచున్నవానిని
మరొకడు గెంటుచు సమీపించుచున్నాడు. గెంటుచున్నవానిని మరొకడు అరచుచు
సమీపించుచున్నాడు.

18

మూ. సమాకుంఠం తత్కపినైస్యమాసీ
న్మదుప్రపానోర్కటనత్త్వచేష్టమ్.
న రాత్రకశ్చిన్న బహువ మత్
న రాత్రకశ్చిన్న బహువ తృప్తః.

18

ప్ర. అ. మదుప్రపానోర్కటనత్త్వచేష్టమ్=మదువును అధికముగా త్రాగు
టచే తీవ్రముగా ఉన్న మనస్సులూ, చేష్టలూ గల, తత్=ఆ, కపినైస్యమ్=
వానర సైన్యము, సమాకుంఠమ్=వ్యాకుంఠముగా, ఆసీత్=అయెను. అత్ర = ఈ
సైన్యములో, కశ్చిత్=ఏ ఒక్కడూ, మత్తః=మదింలినవాడు, న బహువ ఇతి
న=కాలే దన్నమాటలేదు. అత్ర=ఈ సైన్యములో, కశ్చిత్=ఒక్కడూ, తృప్తః
=తృప్తిచెందినవాడు, న బహువ ఇతి న=కాలేదన్నమాటలేదు.

తా. మదువును అధికముగా త్రాగుటచే మనస్సులూ, చేష్టలూ కూడ
తీవ్రములుగా ఉండుటచేత ఆ వానర సైన్య మంతా వ్యాకుంఠముగా ఉండెను. ఆ
సైన్యములో మరొక్కరినీవాడు కాని, తృప్తిచెందనివాడు కాని లేకుండెను. 18

మూ. తతో వనం తత్ పరిదక్ష్యమాణం
ద్రుమాంశ్చ విద్యంసితపత్రపుష్పాన్,

సమీక్ష్య కోపాద్ధరివ క్రినామా

నివారయామాస కపిః కపింస్తాన్.

19

ప్ర. అ. కరః = అటుపిమ్మట, రధివక్రినామా = రధివక్రి దను పేరు గల, కపిః = వానరుడు, పరిభక్ష్యమామన్ = భక్షించుచున్న, కరః = అ, వనమ్ = వనమును, విద్యంశితవత్రపుష్పాన్ = క్షంసముచేయబడిన ఆకులు పువ్వులు గల, ద్రుహంశ్చ = వృక్షములను, సమీక్ష్య = చూచి, కోపాత్ = కోపము వలన, తాన్ కపిన్ = వానరులను, నివారయామాస = నివారించెను.

తా. పిమ్మట రధిముఖుడను వానరుడు, వానరులందరూ అ వనమును భక్షించుటను, వృక్షముల ఆకులను, ఫలములను పాడుచేయుచుండుటను చూచి కోపముతో వాళ్ళను నివారించెను.

19

మూ. స తైః ప్రవృత్తైః పరిభక్త్యమానో

వనస్య గోప్తా హరివీరవృద్ధః,

చకార కూయో మతిముగ్రతేజా

వనస్య రక్షాం ప్రతి వానరేభ్యః.

20

ప్ర. అ. ప్రవృత్తైః = మితిమీరి ప్రవర్తించుచున్న, తైః = అ వానరులచేత, పరిభక్త్యమానః = తయపెట్టబడుచున్న, వనస్య గోప్తా = వనమునకు రక్షకులైన, హరివీరవృద్ధః = వానరవీరులలో వృద్ధులైన, ఉగ్రతేజాః = ఉగ్ర మైన తేజస్సు గల రధిముఖుడు, వానరేభ్యః = వానరులనుండి, వనస్య = వనము యొక్క, రక్షాం ప్రతి = రక్షణమును గూర్చి, కూయః = మరల, మతిమ్ = బుద్ధిని, చకార = చేసెను.

తా. వనమునకు రక్షకుడు, ఉగ్ర మైన తేజస్సు కలవాడు, వృద్ధవానర వీరుడు అయిన రధిముఖుడు మితిమీరి ప్రవర్తించుచున్న ఆ వానరులు తయ పెట్టగా, వాళ్ళనుండి వనమును రక్షించువిషయమున మరి యొక ఆలోచన చేసెను.

20

మూ. ఉవాచ కౌంభిర్వృక్షపాణి దృష్ట

మన క్తమన్యాంశ్చ త లైర్దమాన,

సమేత్య తైశ్చిత్కలహం చకార
తదైవ సామ్నోపజగామ కాంశ్చిత్.

21

ప్ర. అ. కాంశ్చిత్ = కొందరిని, పదుషాటి = పదుషవాక్కులను, ఉపార
= పలికెను. అన్యోన్య = మరీ కొందరిని, అసక్తమ్ = అడ్డులేకుండగా, తలై
= అరచేరులతో, ధృష్టమ్ = దైర్యముగా, జహాన = కొద్దెను. సమేత్య =
దగ్గరకు వెళ్ళి, తైశ్చిత్ = కొందరితో, కలహమ్ = కలహమును, చకార =
చేసెను. తదైవ = అదే, కాంశ్చిత్ = కొందరిని, సామ్నా = సామముతో, ఉప
జగామ = సమీపించెను.

తా. కొందరితో పదుషవాక్యములు పలికెను. దైర్యముగా మరికొందరిని
ఎట్టి అడ్డము లేకుండ అరచేరులతో కొద్దెను. కొంతమంది దగ్గరకు వెళ్ళి
వాళ్ళతో కలహించెను. కొందరిని సామపూర్వకముగా ప్రార్థించెను. 21

మూ. స తై ర్మదాదప్రతివార్యవేగై
ర్పలాచ్చ తేన ప్రతివార్యమాదైః,
ప్రదర్శితస్య క్తతయైః సమేత్య
ప్రకృష్యతే రాప్యనవేక్ష్య దోషమ్.

22

ప్ర. అ. మదాత్ = మరమువలన, అప్రతివార్యవేగైః = నివారింప శక్యము
కాని వేగము కలవారు, తేన = ఆ దధిముఖునిచేత, బలాత్ = బలాత్కారముగా
ప్రతివార్యమాదైః = నివారింపబడుచున్నవారు, త్యక్తతయైః = విడవబడిన భయము
గలవారు అయిన, తైః = ఆ వాసరులచేత, ప్రదర్శితః = ఎదిరింపబడినవాడై,
సః = ఆ దధిముఖుడు, దోషం చ = దోషమును కూడ, అనవేక్ష్య = చూడక,
సమేత్య = కలిసి, ప్రకృష్యతే చ = లాగలెను కూడ.

తా. ఆ దధిముఖుడు బంధనయోగము చేసి నివారింపగా, మధుమదము
చేత నివారింప శక్యము కాని వేగముతో, ఆ వాసరులు భయము విడచి, దోష
మును విషయము కూడ గుర్తించక, ఆ దధిముఖుని ఎదిరించి, ఇటు అటు
లాగిరి. 22

మూ. సతైస్తుదన్తో దశనైర్దశన
స్తలైశ్చ పాదైశ్చ సమావయన్తః,

మదాత్కపిం తం కపయః సమగ్రా
మహావనం నిర్విషయం చ చక్రూః.

23

ఇత్యార్థే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సుందరకాండే
ఏకషష్ఠితమః సర్గః.

ప్ర. ఆ. సమగ్రాః = సమస్త మైన, కపయః = వానరులు, మదాత్ = మదమువలన, సఖైః = గోళవేర, కుదంతః = పీడించుచు, కళనైః = రంతముంచేర, కళంతః = కరచుచు, రలైశ్చ = అరచేయంతోను, పాలైశ్చ = పాదములతోను, తం కపిమ్ = ఆ దధిముఖుని, సమావయంతః = సమాప్తి పొందించుచు, మహావనమ్ = ఆ మహావనమును, నిర్విషయమ్ = అనుభవించదగిన వస్తువులు లేనిరానినిగా, చక్రూః = చేసిరి.

తా. ఆ వానరులందరూ. మదావేశముతో, ఆ దధిముఖుని గోళతో దీల్చుచు, రంతాంతో కరచుచు, అరచేయంతోను, పాదాంతోను, ప్రాదాలు పోవునా అన్నట్లు కొట్టుచు ఆ మహావనములోని పదార్థాల నన్నింటినీ కాడేసిరి.

"కాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాద్రవ్యాఖ్యానమునందు
సుందరకాండలో అరువదియొకటవ సర్గ సమాప్తము.

అథ ద్విషష్టితమః సర్గః

[వానరులు దధిముఖుని, ఇతర వనరక్షులను పరాభవించుట;
దధిముఖుడు భృశ్యసహతుడై సుగ్రీవుని వద్దకు వెళ్ళుట].

మూ. తానువాచ హరిశ్రేష్ఠో హనుమాన్వానరర్షభః,
అవ్యగ్రమనసో యాయం మరు సేవత వానరాః. 1
అహమావరయిష్యామి యష్మాకం పరిపన్థినః.

ప్ర. అ. హరిశ్రేష్ఠః = వానరులలో శ్రేష్ఠుడు, వానరర్షభః = వానరులలో
వృషభము వంటి వాడు అయిన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, తాన్ = వారిని
గూర్చి, ఉవాచ = వలెకెను. వానరాః = వానరులారా, యాయమ్ = మీరు, అవ్య
గ్రమనసః = వ్యగ్రత (కంగాడు) లేని మనస్సు కలవారై, మరు = మరువును,
సేవత = సేవించండి. అహమ్ = నేను, యష్మాకమ్ = మీయొక్క, పరిపన్థినః
= శత్రువులను, అవరయిష్యామి = నివారించెదను.

తా. వానరులలో వృషభము వంటివాడు, వానరులలో ఆత్యుత్తముడు
అయిన హనుమంతుడు వాళ్ళతో ఇట్లనెను. "ఓ వానరులారా, మీ రేమీ దిగులు
లేకుండా మరువును సేవించండి. నేను మీకు అడ్డుకెప్పేవారిని నివారించెదను. 1

మూ. శ్రుత్వా హనుమతో వాక్యం హరిణాం ప్రవరోఽఙ్గరః, 2
ప్రత్యువాచ వ్రసన్నాత్మా పిబన్తు హరయో మరు.

ప్ర. అ. హనుమతః = హనుమంతునియొక్క, వాక్యమ్ = వాక్యమును
శ్రుత్వా = విని, హరిణామ్ = వానరులలో, ప్రవరః = శ్రేష్ఠుడైన, అఙ్గరః =
అంగడుడు, వ్రసన్నాత్మా = వ్రసన్న మైన మనస్సు కలవారై, ప్రత్యువాచ =
రిరిగి వలెకెను. హరయః = వానరులు, మరు = మరువును, పిబన్తు = త్రాగు
దుడు గాక.

తా. వానరులలో శ్రేష్ఠుడైన అంగదుడు హనుమంతుని మాటలు విని, సంతోషించిన మనస్సు కలవాడై, తిరిగి వలికెను "వానరులు మధువును త్రాగుదురు గాక". 2

మూ. అవశ్యం కృతకార్యస్య వాక్యం హనుమతో మయా, 3
అకార్యమపి కర్తవ్యం కిమన్లు పునరీదృశమ్.

ప్ర. అ. కృతకార్యస్య = చేయబడిన కార్యము గల, హనుమతః = హనుమంతుని యొక్క, వాక్యమ్ = వాక్యము, అకార్యమపి = చేయగూడని దైనను; మయా = నాచేత, అవశ్యమ్ = తప్పక, కర్తవ్యమ్ = చేయదగినది. ఈదృశం పునః = ఇట్టి కార్య మైతే, కిమన్లు = చెప్పవలెనా.

తా. కార్యము సాధించుకొని వచ్చిన హనుమంతుని మాట చేయగూడని దైనను నేను తప్పక చేయవలెను. ఇలాంటి మాట విషయము చెప్పవలెనా. 3

మూ. అజ్ఞదస్య ముఖాచ్యుత్వా వచనం వానరర్షభాః, 4
సాధుసాద్వితి సంహృష్టా వానరాః ప్రత్యపూజయన్.

ప్ర. అ. వానరర్షభాః = వానరులలో వృషభము వంటి వారైన, వానరాః = వానరులు, అజ్ఞదస్య = అంగదునియొక్క, ముఖాత్ = ముఖమునుండి, వచః = వచనమును, శ్రుత్వా = విని, సంహృష్టాః = సంతోషించినవారై, సాధు సాద్వితి = బాగు బాగు అని, ప్రత్యపూజయన్ = పూజించిరి.

తా. వానరులలో వృషభముల వంటి వానరులు అంగదుని ముఖము నుండి వచ్చిన మాట విని, చాలా సంతోషించి, "బాగు బాగు" అని అని నందిందిరి. 4

మూ. పూజయిత్వాజ్ఞదం సర్వే వానరా వానరర్షభమ్, 5
జగ్ముర్మధువనం యత్ర నదీవేగ ఇవ ద్రుమమ్.

ప్ర. అ. సర్వే = సమస్త మైన, రాక్షసాః = రాక్షసులు, వానరర్షభమ్ = వానరశ్రేష్ఠుడైన, అజ్ఞదమ్ = అంగదుని, పూజయిత్వా = పూజించి, మధువనమ్ = మధువనము, యత్ర = ఎక్కడ ఉన్నచో అక్కడికి, నదీవేగః = నదీవేగము, ద్రుమమ్ ఇవ = వృక్షమును గూర్చి వలె, జగ్ముః = వెళ్ళిరి.

తా. వానరు లందరు వానరశ్రేష్ఠులైన అంగదుని పూజించి మధువనమున్న చోటికి నదీవేగము వృక్షమువైపు వెళ్ళి నట్లు వెళ్ళిరి.

వి. "నదీవేగ ఇవ ద్రుచమ్" అనే ఉపమానంకాకంలో వాటికి ఉపమానాలలో ఉందవలసిన సౌందర్యం లేదు. ఈ ఉపమానం లేని ప్రాచ్యపాతం ఇలా ఉన్నది.

"పూజయిత్వాజ్ఞదం సర్వే యాతపా యాతపర్షవమ్
అగ్నుర్మరువసం సర్వే పానాయ సగజాస్తదా"

వావిళ్ళవారి ప్రతిలోను, గోరఖ్ పూర్వ ప్రతిలోను కూడ 61వ సర్గలోనే వానరులు మధువనం ప్రవేశించి యదేచ్ఛగా మరుపానం లేని అడ్డుకొనడానికి ప్రయత్నించిన దధిముఖుణ్ణి లెక్కనేయక తాదపెట్టినట్లున్నది. ఈ సర్గలో హనుమంతుని అరిప్రాయం ప్రకారం అంగదుడు వానరులకు యదేష్టంగా మరుపానం చేయడానికి అనుమతి ఇచ్చి నట్లు, వాతట్లు ప్రవర్తించి నట్లు తెప్పబడినది. ప్రాచ్యపాతంలో హనుమంతుడే ఆ వానరుల కోరికను అనుసరించి మధువనములో మరుపు నాస్వాదించుటకు వానరులకు అనుమతి యిమ్మని అంగదుని కోరినట్లు, అంగదుడు అనుమతి ఇచ్చి నట్లు దధిముఖుడులు అడ్డుకొనగా వాళ్లను హనుమదంగదాదులు ఎదిరించి నట్లు ఉన్నది. ఆ కథాక్రమము తాగున్నట్లు తోచుచున్నది. 5

మూ. తే ప్రవిష్టా మధువనం పాలానాక్రమ్య వీర్యతః, 61
అతిసర్గాచ్చ పటవో దృష్ట్యా శ్రుత్వా చ మైథిరీమ్,
పపుః సర్వే మధు తదా రసవత్పలమాదధుః.

ప్ర. అ. మైథిరీమ్ = సీతను, దృష్ట్యా = చూచి, శ్రుత్వా = విని, అతిసర్గాచ్చ = (అంగదుని) అనుమతివలనను, పటవః = సమర్థులైన (నిర్భయులైన), తే = ఆ, సర్వే = వానరు లందరూ, మధువనమ్ = మధువనమును, ప్రవిష్టాః = ప్రవేశించినవా లై, పాలానా = పాలకులను, వీర్యతః = పరాక్రమమువలన, అక్రమ్య = ఆక్రమించి, తదా = అప్పుడు, మధు = మధువును, పపుః = త్రాగిరి. రసవత్ = రసము గల, పలమ్ = పలమును, ఆదధుః = దీనికొనిరి.

తా. సీతను చూచి వినియుండుటచేతను, అంగదుడు అనుమతించుటచేతను నిర్భయులై, ఆ వానరులందరు మధువనములో ప్రవేశించి, వనపాలకు

అను సతాక్రమముచేత అక్రమించి, మధువును త్రాగిరి. దుచిగా మన్న పంము అను దిసిరి. 8, 7

మూ. ఉత్పత్య త తతః సర్వే వనపాలాన్ సమాగతాన్,
తాడయన్తి స్మ శతశః సక్తాన్మధువనే తదా. 8

తా. తదా=అప్పుడు, సర్వే=వారందరూ, మధువనే=మధువనమునందు, శతశః=వందలు వందలుగా, సక్తాన్=కలిసి యున్న, సమాగతాన్=వచ్చిన, వనపాలాన్=వనపాలకులను, ఉత్పత్య=ఎగిరి, తతః=అటుపిమ్మట, తాడయన్తి స్మ=కొట్టిరి.

తా. పిమ్మట ఆ వానరు లందరు, అప్పు తా మధువనములో తమను అడ్డుకొనుటకై వందలు వందలుగా వచ్చిన వనపాలకులపైకి దుమికి వాళ్ళను కొట్టిరి. 8

మూ. మదూని ద్రోణమాత్రాణి బాహుభిః పరిగృహ్య తే,
పీఠన్తి సహతాః సర్వే నిమ్నన్తి స్మ తదాపరే. 9

ప్ర. అ. తే సర్వే=ఆ వానరులు అందరూ, బాహుభిః=బాహువులతో, ద్రోణమాత్రాణి=ద్రోణము ప్రమాణముగల, (ద్రోణ మనగా ద్రవవదార్థములను కొలిచే ఒక పెద్ద ప్రమాణము) మదూని=మధువులను, పరిగృహ్య=గ్రహించి, సహతాః=కలిసినవారై, పీఠన్తి=త్రాగిరి. అపరే=మరికొందరు, నిమ్నన్తి స్మ=(అడ్డు తగిలినవారిని) కొట్టిరి.

తా. ఆ వానరు లందరు కలిసి బాహువులతో ద్రోణముల కొంది మధువులు గ్రహించి త్రాగిరి. మరి కొందరు అడ్డుకొనేవాళ్ళను కొట్టిరి. 9

మూ. కేచిత్పీఠ్యా ప్రవిద్యన్తి మదూని మధుపిఞ్జలాః,
మదూచ్చిష్టేన కేచిచ్ఛ జగ్మురన్యోన్యముక్కుటాః. 10

ప్ర. అ. మధుపిఞ్జలాః=మధువు వలె వింగువర్ణము గల, కేచిత్=కొందరు వానరులు, మదూని=మధువులను, పీఠ్యా=త్రాగి, ప్రవిద్యన్తి=పాక చేయుచున్నారు, కేచిశ్చ=కొంతమంది, మదూచ్చిష్టేన=త్రాగగా మిగిలిన మధువుతో, ఉక్కుటాః=మరుచేత తీవ్రముగా ఉన్నవారై, అన్యోన్యమ్=వర స్పృరము, జగ్ముః=వెళ్ళిరి.

తా. కొంతమంది వానరులు మరువులను కరువు వట్టిసంత త్రాగి, త్రాగగా మిగిలినదానిని దూరముగా విసిరివేయుచుండిరి. కొందరు త్రాగగా మిగిలిన మరువు లేక వట్టుకొని దీప్త మైన మదముతో ఒకరిమీదికి ఒకరు, దుముకుచుండిరి.

వి. మదూర్విష్ట సునగా తేనె తీసివేసిన తేనెవట్టు. అదే మైనముగా పండు తారు. దానిని గ్రహించికెక్కిరి అను ప్రాచీనుల అర్థముకంటె పై అర్థము బాగున్న థని నా అభిప్రాయము. వానరులు మరువనములో ప్రవేశించి తేనెతీగంతో నిండిన తేనెవట్టులు పిండికొని త్రాగినా రన్నట్లు చాలామంది అభిప్రాయము. ఈ కాలతో నిండిన వట్టులు త్రాగుట అంత శక్య మైన వని కొరు కదా. అందు లేక ఈత, రాతి, కొబ్బరి చెట్లకు కట్లు గీసేవారు కుండలు గట్టి ఆ మద్యమును నేకరించి నట్లు ఈ మరువనములో వివిరోపాయములతో (పుష్పవలాదులతో) మరువు తయారు చేసి దానిని బ్రత్రవరచేవా రనీ, దానినే ఈ వానరులు త్రాగి ఉంటా రనీ చెప్పినచో బాగుంటుంది. 10

మూ. ఆపరే వృక్షమూలే తు కాళాం గృహ్య వ్యవస్థితా,

అత్యర్థం చ మదగ్గానాః పర్వాన్యాస్తీర్య శేరితే. 11

ప్ర. ఆ. ఆపరే=మరి కొందరు, కాళామ్=కొమ్మను, గృహ్య=వట్టుకొని, వృక్షమూలే=వృక్షము మొదట్లో, వ్యవస్థితా=ఉండిరి. అత్యర్థమ్=మెక్కిరి, మదగ్గానాః=మత్తెక్కిన మరికొందరు, పర్వాని=అకులను, అస్తీర్య=పరచుకొని, శేరితే=పండుకొనిరి.

తా. కొందరు కొమ్మలు వట్టుకొని చెట్ల మొదళ్ళ దగ్గర కూర్చుండిరి. ఎక్కువ మత్తులో ఉన్నవాళ్లు అకులు పరచుకొని పండుకొనిరి. 11

మూ. ఉన్మత్తకూడాః స్తవగా మదుమత్తాశ్చ హృష్టవత్,

షివన్తి చ తదాన్యోన్యం స్థలన్తి చ తదావరే. 12

ప్ర. ఆ. మదుమత్తాః=మరువులేక మడించిన, స్తవగా=వానరులు, ఉన్మత్తకూడాః=ఉన్మాదము పొందినవారువలె అయి, హృష్టవత్=సంతోషించిన వారై, అన్యోన్యమ్=పరస్పరము, షివన్తి=త్రోసుకొనుచున్నారు. ఆపరే = మరికొందరు, స్థలన్తి చ = తొట్రువదురున్నారు.

తా. మధుపానములే సుతైక్కిన కొందరు వానరులు, ఉన్నట్లు లై, సంతోషముతో ఒకరి నొకరు త్రోసికొను చుండిరి. మరి కొందరు తాట్రువడుచు సదరుచుండిరి. 12

మూ. కేచిత్ క్షేలాం ప్రకుర్వన్తి కేచిత్ కూజన్తి హృష్టవత్,
హరయో మధునా మత్రాః కేచిత్సుప్తా మహీతలే. 13

ప్ర. అ. కేచిత్ = కొందరు, క్షేలామ్ = సింహనాదమును, ప్రకుర్వన్తి = చేయుచున్నారు, కేచిత్ = కొందరు, హృష్టవత్ = సంతోషించినవారై, కూజన్తి = కూయుచున్నారు, మధునా = మధువుచేత, మత్రాః = మరిచిన, కేచిత్ హరయః = కొందరు వానరులు, మహీతలే = నేలమీద, సుప్తాః = నిద్రించిరి.

తా. కొందరు సింహనాదములు చేయుచుండిరి. కొందరు సంతోషించి కూజలు చేయుచుండిరి. మధువుచేత ఎక్కువ మతైక్కిన మరి కొందరు నేలమీద నిద్రించుచుండిరి. 13

మూ. కృత్వా కేచిద్దశన్యన్యే కేచిద్దుర్జన్తి చేతరత్,
కృత్వా కేచి ద్వదన్యన్యే కేచిద్దుర్జన్తి చేతరత్. 14

ప్ర. అ. కేచిత్ = కొందరు, కృత్వా = ఏ మేమో చేసి, హసన్తి = నవ్వుచున్నారు, అన్యే = ఇతరు లైన, కేచిత్ = కొందరు, ఇతరత్ = మరి యొక కార్యమును, కుర్వన్తి = చేయుచున్నారు, కేచిత్ = కొందరు, కృత్వా = చేసి, వరన్తి = రెప్పుచున్నారు, అన్యే = ఇతరు లైన, కేచిత్ = కొందరు, ఇతరత్ = మరొక విషయమును, బుర్జన్తి = తెలుసుకొనుచున్నారు.

తా. కొందరు ఏ మేమో వికృతచేష్టలు చేసి నవ్వుచుండగా మరికొందరు మరొక చేష్ట చేయు చుండిరి. కొందరు తాము చేసిన దానిని గూర్చి వర్ణించి రెప్పుచుండగా మరి కొందరు దానిని మరొక విధముగా అర్థము చేసికొనుచుండిరి. 14

మూ. యేఒవ్యత్ర మధుపాలాః స్యుః ప్రేష్యా దధిముఖస్య తు,
తేఒపి రైర్యానరైర్పిమైః ప్రతిషిద్ధా దిశో గతాః. 15

ప్ర. అ. అత్ర = ఈ మధువనమునందు, దధిముఖస్య = దధిముఖుని

యొక్క, ప్రేష్యః=కింకరు లైన, మధుపాలా=మధురక్షకులు, యే=ఎవరు, స్థుః=ఉండురో, తేఽపి=చారు కూడ, దీప్తా=రయంకరులైన, వానరై=వానరులచేత, ప్రతిషిద్ధా=నిరాకరింపబడినవారై (తమ పని చేయకుండేదిట్లు చేయబడినవారై), దిశః=దిక్కులను గూర్చి, గతాః=వెళ్ళిరి.

తా. ఆ మధువనములో దధిముఖుని కింకరు లైన మధుపాలకులు ఆ రయంకరు లైన వానరులు జారించుటచే నలు దిక్కులకు పారిపోయిరి. 15

మూ. జానులిస్తు ప్రకృష్టాశ్చ దేవమార్గం ప్రదర్శితాః,
అబ్రువన్ పరమోద్విగ్నా గత్వా దధిముఖం వచః. 16

ప్ర. ఆ. జానులిః=మోకాళ్ళచేత, ప్రకృష్టాః=లాగబడినవారై, దేవ మార్గమ్=గుహ్యప్రదేశమును, ప్రదర్శితాః=చూపబడిన ఆ రక్షకులు, పర మోద్విగ్నాః=రాం దిగులు చెందినవారై, దధిముఖమ్=దధిముఖుని గూర్చి, గత్వా=వెళ్ళి, వచః=వాక్యమును, అబ్రువన్=వలికిరి.

తా. ఆ వానరులు ఆ రక్షకులను మోకాళ్ళతో పొడిచి, నేలమీద ఈడ్చుచు, వాళ్ళకు గుహ్యప్రదేశమును చూపిరి. అప్పుడు ఆ రక్షకులు రాం దయవడి దధిముఖునివద్దకు వెళ్ళి ఇట్లు వలికిరి. 16

మూ. హనూమతా దత్తవర్తైర్హతం మధువనం బలాత్,
వయం చ జానులిః కృష్టా దేవమార్గం చ దర్శితాః. 17

ప్ర. ఆ. హనూమతా=హనుమంతునిచేత, దత్తవర్తైః=ఇవ్వబడిన వరము గల వానరులచేత, మధువనమ్=మధువనము, బలాత్=బలమువలన, హతమ్=పాడుచేయబడినది. వయం చ=మేము, జానులిః=మోకాళ్ళచేత, కృష్టాః=(పొడిచి) లాగబడితిమి. దేవమార్గమ్=గుహ్య ప్రదేశమును, దర్శితాః=చూపబడితిమి.

తా. హనుమంతుని అనుజ్ఞ పొంది వానరులు మధువనమును తమ ఇష్టము వచ్చి నట్లు పాడుచేసినారు. మమ్ములను మోకాళ్ళతో పొడిచి ఈడ్చినారు. మాకు గుహ్యప్రదేశములను కూడ (ఎవరికి చెప్పుకుంటారో చెప్పుకొండి అన్నట్లు) చూపినారు.

మూ. తతో దధిముఖః క్రుద్ధో వనపస్త్రత వానరాః,
హతం మధువనం శ్రుత్వా సాన్త్యయామాస తాన్ హరీన్.

ప్ర. ఆ. తతో = అటు పిమ్మట, క్రుద్ధో = అక్కడ, వనపః = వనపాంతులైన, దధిముఖః = దధిముఖుడను, వానరాః = వానరుడు, క్రుద్ధః = కోపించినవాడై, మధువనమ్ = మధువనమును, హతమ్ = పాడుచేయబడినదానినిగా, శ్రుత్వా = విని, హరీన్ = ఆ వానరులను, సాన్త్యయామాస = ఓదార్చెను.

తా. పిమ్మట, అక్కడ వనమును పొలిచు ఆ దధిముఖుడు మధువనము పాడుచేయబడిన దను విషయము విని, ఆ వానరులను ఓదార్చెను. 18

మూ. ఇహగచ్ఛత గచ్ఛామో వానరాన్ బలదర్శితాన్,
బలేన వారయిష్యామో మధు భక్షయతో వయమ్.

ప్ర. ఆ. ఇహ = ఇక్కడికి, ఆగచ్ఛత = రండి, గచ్ఛామః = వెళ్లెదము. వయమ్ = మనము, బలదర్శితాన్ = బలముచేత గర్వితులైన, మధు = మధువును, భక్షయతః = భక్షించుచున్న, వానరాన్ = వానరులను, బలేన = బలముచేత, వారయిష్యామః = నివారించెదము.

తా. ఇటు రండి, మనము అక్కడికి వెళ్లి, బలముచేత దృష్టులై మధువును భక్షించుచున్న ఆ వానరులను బలప్రయోగముచేతనే నివారించెదము. 19

మూ. శ్రుత్వా దధిముఖస్యేదం వచనం వానరర్షభాః,
పునర్వీరా మధువనం తేనైవ సహసా యయుః.

ప్ర. ఆ. వీరాః = వీరులైన, వానరర్షభాః = వానరశ్రేష్ఠులు, దధిముఖస్య = దధిముఖునియొక్క, ఇదమ్ = ఈ, వచనమ్ = వచనమును, శ్రుత్వా = విని, సహసా = స్థిమముగా, తేనైవ = ఆ దధిముఖునితో, పునః = మరల, మధువనమ్ = మధువనమును గూర్చి, యయుః = వెళ్ళిరి.

తా. వీరులైన ఆ వానరశ్రేష్ఠులు దధిముఖుని మాటలు విని, వెంటనే అతనితో కలిసి మరల ఆ మధువనమునకు వెళ్ళిరి. 20

మూ. మధ్యే చైషాం దధిముఖః ప్రగృహ్య తరసా తరుమ్,
నమర్యదావధ్యేగేన తే చ సర్వే వ్రవంగమాః.

ప్ర. అ. ఏషామ్ = ఈ వానరులయొక్క, మథ్యే = మధ్యయందు, దధి
ముఖః = దధిముఖుడు, తరసా = వేగముచేత, తరుమ్ = వృక్షమును, వ్రగ్యహ్య
గ్రహించి, వేగేన = వేగముతో, సమత్యరావత్ = వరుగెత్తెను. తే = ఆ, సర్వే =
సమస్త మైన, వ్రవంగమాః = వానరులు కూడ వరుగెత్తిరి. 21

తా. దధిముఖుడు ఆ వానరులమధ్య వృక్షమును గ్రహించి వేగముగా
వరుగెత్తుకొని వచ్చెను. అతని అనుచరులైన వానరులు కూడ వరుగెత్తుకొని
వచ్చిరి. 21

మూ. తే శిలాః పాదపాంశ్చాపి సర్వతాంశ్చాపి వానరాః,
గృహీత్వాభ్యగమన్ క్రుద్ధా యత్ర తే కపికుణ్డరాః. 22

ప్ర. అ. తే వానరాః = ఆ వానరులు, క్రుద్ధాః = కోపించినవారై, శిలాః =
రాళ్లను, పాదపాంశ్చాపి = వృక్షములను, సర్వతాంశ్చాపి = సర్వతములను,
గృహీత్వా = గ్రహించి, తే = ఆ, కపికుణ్డరాః = వానరశ్రేష్ఠులు, యత్ర = ఎక్కడ
ఉన్నారో అక్కడికి, అభ్యగమన్ = వెళ్లిరి.

తా. ఆ వానరులు కోపించినవారై, రాళ్లు, చెట్లు, కొండలు వట్టుకొని,
అంగదాదివానరశ్రేష్ఠు లున్న చోటికి వెళ్లిరి. 22

మూ. తే స్వామివచనం వీరా హృదయేష్యవసజ్య తత్,
త్వరయా హ్యభ్యధావన్త సారథాలశిలాయుధాః. 23

ప్ర. అ. వీరాః = వీరు లైన, తే = వారు, తత్ = ఆ, స్వామివచనమ్ =
తమ వ్రతువుయొక్క మాటను, హృదయేషు = హృదయములందు, అవసజ్యః =
ఉంచుకొని, సారథాలశిలాయుధాః = మట్టిచెట్లు, తాటిచెట్లు, శిలలు అయుధములుగా
కలవారై, త్వరయా = తొందరతో, అభ్యధావన్త = వరుగెత్తిరి.

తా. వీరులైన ఆ వానరులు తమ వ్రతువు అట్లను మనస్సులో ఉంచుకొని,
మట్టిచెట్లను, తాటిచెట్లను, శిలలను అయుధములుగా ధరించి తొందరగా వరు
గెత్తి వెళ్లిరి. 23

మూ. వృక్షస్థాంశ్చ రథస్థాంశ్చ వానరాన్ విదర్శితాన్,
అభ్యక్రామన్తతో వీరాః పాలాన్తత్ర సహస్రళః. 24

ప్ర. అ. రకః = అటు ఏమ్మట, వీరా = వీరులైన, సారా = వన సాంకులు, సహస్రకః = వేంకొంది, వృక్షస్థాంశ్చ = వృక్షములపై ఉన్నవాళ్లు, తంస్థాంశ్చ = వృక్షముల మొదళ్ళలో ఉన్న వాళ్లు అయిన, ఐందర్పితాన్ = ఐంముచేత గర్వించిన, వానరాన్ = వానరులను, అర్కక్రానున్ = అక్రమించిరి.

తా. వీరు లైన ఆ వానరులు వేంకొంది వెళ్లి అక్కడ, చెట్లమీద, చెట్ల మొదళ్ళలోను ఉన్న, ఐంముచే దృష్ట లైన వానరులను అక్రమించిరి. 24

మూ. అథ దృష్ట్వా దధిముఖం క్రుద్ధం వానరపుష్పవాః,
అభ్యుధావన్త వేగేన హనుమత్ప్రముఖాస్తరా. 25

ప్ర. అ. అథ = అటు ఏమ్మట, హనుమత్ప్రముఖాః = హనుమంతుడు మొదలైన, వానరపుష్పవాః = వానరశ్రేష్ఠులు, తరా = అప్పుడు, దధిముఖమ్ = దధిముఖుని, క్రుద్ధమ్ = కోపగించినవానినిగా, దృష్ట్వా = చూచి, వేగేన = వేగముతో, అభ్యుధావన్త = ఎదురుగా పరుగెత్తిరి.

తా. అప్పుడు, కోపముతో వచ్చుచున్న ఆ దధిముఖుని చూచి, హనుమంతుడు మొదలైన ఆ వానరశ్రేష్ఠులు వేగముతో అతనిని ఎదిరిండుటకై వెళ్ళిరి. 25.

మూ తం సవృక్షం మహాబాహుమాపతన్తం మహాబలమ్,
ఆర్కకం ప్రాహర త్రత బాహుభ్యాం కుపితోఽజ్గదః.

ప్ర. అ. కుపితః = కోపించిన, అజ్గదః = అంగదుడు, సవృక్షమ్ = వృక్షముతో కూడినవాడు, మహాబాహుమ్ = గొప్ప బాహువులు కలవాడు, మహాబలమ్ = గొప్ప బలము గలవాడు, అపతన్తమ్ = శీఘ్రముగా వచ్చుచున్నవాడు అయిన, తమ్ = ఆ, ఆర్కకమ్ = తండ్రి మేనమామను, త్రత = అక్కడ, బాహుభ్యామ్ = బాహువులతో, ప్రాహరత్ = కొద్దెను.

తా. వృక్షము దరించి వచ్చుచున్న మహాబాహువు, మహాబలడు అయిన, ఆ తండ్రి మేనమామ యైన దధిముఖుని చూచి, అంగదుడు కోపముతో, బాహువులతో కొద్దెను. 26

మూ. మదాన్తశ్చ న వేదై నమార్కకోఽయం మమేతి స,
అత్రేనం నిషీ పేషాతు వేగవద్వసురాతలే. 27

ప్ర. అ. సః = అరడు, మరాన్తశ్చ = మరాండు లై, అయమ్ = ఇరడు, మమ = నాయొక్క, ఆర్యకః = ఆర్యకుడు, ఇతి = అవి, ఏనమ్ = ఇరనిని గూర్చి, స వేద = తెలుసుకొనలేదు. ఆద = అటు ఏమ్మట, ఏనమ్ = ఇరనిని, వసు రాతలే = నేలమీద, వేగవర = వేగముగా, ఆశ = శీఘ్రముగా, నిష్పి పేష = నలిపివేసెను.

తా. ఆ అంగదుడు మరాండు లై ఇరడు ఆర్యకుడు అను విషయమును కూడ గుర్తించలేదు. ఏదవ శీఘ్రముగా అరనిని వేగముగా నేలమీద పడచేసి నలిపివేసెను.

27

మూ. స భగ్గుబాహూరుభుజో విహ్వలః శోణితోక్షితః,
ముమోహ సహసా వీరో కపికుల్లరః. 28

ప్ర. అ. భగ్గుబాహూరుభుజః = విరగగొట్టబడిన బాహువులు, తొడలు, భుజములుగలి, విహ్వలః = వ్యాకులు లైన, శోణితోక్షితః = రక్తముచే తరచురిన, సః = అ, వీరః = వీరులైన, కపికుల్లరః = వానరశ్రేష్ఠుడు, సహసా = వెంటనే, ముమూర్తమ్ = కలకాంము పాటు, ముమోహ = మోహము చెందెను.

తా. అప్పు యా పిడు లైన దధిమణుని బాహువులు, తొడలు, భుజములు విరిగిపోయెను. రక్తముతో తరిసి వ్యాకులు లై అరడు వెంటనే ముమూర్త కాంము పాటు మూర్చ చెందెను.

28

మూ. స సమాశ్వస్య సహసా సంక్రుద్ధో రాజమాతులః,
వానరాన్వారయామాస దృఢేన మధుమోహితాన్. 29

ప్ర. అ. రాజమాతులః = సుగ్రీవుని మేనమామ యైన, సః = అరడు, సహసా = శీఘ్రముగా, సమాశ్వస్య = తిరతిల్లి, సంక్రుద్ధః = కోపగించినవా లై, మధుమోహితాన్ = మధువుచేత మత్తెక్కి ఉన్న, వానరాన్ = వానరులను, దృఢేన = దండనముచేత, వారయామాస = నివారించెను.

తా. సుగ్రీవుని మేనమామ యైన ఆ దధిమణుడు వెంటనే తెప్పరిల్లి, రాం కోపించిన వాడై, మధువు త్రాగి మత్తెక్కి ఉన్న ఆ వానరులను దండ ప్రయోగము చేసి నివారించెను.

29

మూ. స కథంచీడ్చిము క్తనైర్యానరై ర్యానరర్థః,

ఉవాచైకా న్తమాశ్రిత్య తృత్యాన్ స్వాన్ సముపాగతాన్.

ప్ర. అ. తైః = ఆ, వానరైః = వానరులచేత, కథంచీత్ = ఎట్లో, విముక్తః = విరచిలదిన, సః = ఆ, వానరర్థః = వానరశ్రేష్ఠుడు, ఏకాంతమ్ = ఏకాంతప్రదేశమును, ఆశ్రిత్య = ఆశ్రయించి, సముపాగతాన్ = వచ్చిన, స్వాన్ = తన సంబంధ మైన, తృత్యాన్ = తృత్యులను గూర్చి, ఉవాచ = వరితెను.

తా. ఆ రథిములుడు ఆ వానరులనుండి ఎట్లో తప్పించుకొని, ఏకాంత స్థానమునకు వెళ్లి, అక్కడికి వచ్చిన తన తృత్యులతో ఇట్లు వరితెను. 30

మూ. ఏతే తిష్ఠన్తు గచ్ఛామో భర్తా నో యత్ర వానరాః,

సుగ్రీవో విపులగ్రీవః సహ రామేఽ తిష్ఠతి. 31

ప్ర. అ. ఏతే = ఈ వానరులు, తిష్ఠన్తు = ఉండురుగాక, నః = మనముక్క, భర్తా = ప్రభువు, వానరాః = వానరుడు, విపులగ్రీవః = విశాల మైన కంఠము కలవాడు అయిన, సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు, యత్ర = ఎక్కడ, రామేఽ సహ = రామునితో కూడ, తిష్ఠతి = ఉన్నాలో అక్కడికి, గచ్ఛామః = వెళ్లెదము.

తా. ఈ వానరులను ఇట్లే ఉండనిండు. మనము, మనప్రభువు, విశాల మైన కంఠము గలవాడు అయిన సుగ్రీవుడు రామునితో కూడ ఎక్కడ ఉన్నాలో అక్కడికి వెళ్లెదము. 31

మూ. సర్వం చైవాఙ్గదే దోషం గ్రావయిష్యామి పార్థివే,

అమర్షి వచనం శ్రుత్వా మాతయిష్యతి వానరాన్. 32

ప్ర. అ. అఙ్గదే = అంగదునియం దున్న, సర్వమ్ = సమస్త మైన, దోషమ్ = అవరాధమును, పార్థివే = రాజానందు (రాజానకు), గ్రావయిష్యామి = వినిపించెదను, వచనమ్ = నా వచనమును, శ్రుత్వా = విని, అమర్షి = కోపము గలవా డై, వానరాన్ = వానరులను, మాతయిష్యతి = చంపించగలడు.

తా. అంగదుడు తనైన అవరాధమును అంతా రాజాకు తెప్పెదను. నా మాటవిని, అతడు కోపముతో వానరులను అందరినీ చంపించగలడు. 32

మూ. ఇష్టం మధువనం హ్యేతత్పార్థివస్య మహాత్మనః,

పితృపైతామహం దివ్యం దేవైరపి దురానదమ్. 33

ప్ర. అ. పితృపైతామహమ్ = తండ్రితాతలవాడిది, దివ్యమ్ = శ్రేష్ఠమైనది, దేవైరపి = దేవతలచేత గూడ, దురాసదమ్ = పాండ శత్రుమతానిది అయిన, ఏరథ మధువనమ్ = ఈమధువనము, మహర్షునః = మహర్షులైన, పార్థివస్యః = రాజానకు, ఇష్టం హి = ఇష్టమైనది కదా.

తా. ఈ మధువనము రాజులు దారి ఇష్టమైనది. శ్రేష్ఠము, దేవతలచేత కూడ అక్రమింప శత్రుము తాని ఈ వనము మహర్షులైన సుగ్రీవుని తండ్రి తాతలనుండి వచ్చుచున్నది. 33

మూ. న వానరానిమాన్ సర్వాన్ మధులుథ్థాన్ గలాయుషః,
మాతయిష్యతి దత్తేన సుగ్రీవః ససుహృజ్జనాన్.

ప్ర. అ. సః సుగ్రీవః = ఆ సుగ్రీవుడు, మధులుథ్థాన్ = మధువునందు దురాశ కలవారు, గలాయుషః = ఓడించి ఆయుర్ధాయము కలవారు, ససుహృజ్జనాన్ = స్నేహితులతో కూడినవారు అయిన, ఇమాన్ = ఈ, సర్వాన్ = సమస్తమైన, వానరాన్ = వానరులను, దత్తేన = దండముచేత, మాతయిష్యతి = చంపించగలడు.

తా. మధువునందు దురాశావరులైన ఈ వానరుల ఆయుస్సు ఓడించి నది. స్నేహితులు సహితముగా వీరి నందరినీ ఆ సుగ్రీవుడు ఓడించి చంపించగలడు. 34

మూ. వర్యా హ్యేతే దురాత్మానో నృపాజ్ఞాపరిథావిన్ః,
అమర్షవ్రథవో రోషః సవరో నో భవిష్యతి. 35

ప్ర. అ. నృపాజ్ఞాపరిథావిన్ః = రాజాజ్ఞను తిరస్కరించిన, ఏతే = ఈ, దురాత్మానః = దుర్బుద్ధులు, వర్యాః హి = చంప దగినవారు కదా. అమర్షవ్రథవః = సహించకపోవుట తారణముగా గల, సః రోషః = మన రోషము, సవరః = సవలము, భవిష్యతి = కాగలదు.

తా. రాజాజ్ఞను తిరస్కరించిన ఈ దుర్బుద్ధులు చంప దగినవారు. వీరి వసులు సహించకపోవుటచే కలిగిన మన రోషము సవలము కాగలదు. 35

మూ. ఏనముక్త్యా దధిముఖో వనపాలాన్మహాబలిః,
జగామ సహసోత్పత్య వనపాలైః నమన్వితః. 36

ప్ర. అ. మహాలలి = గొప్ప బలము గల, దధిముఖి = దధిముఖుడు, వనపాలాన్ = వనపాలులను గూర్చి, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉత్తా = పరికి, సహసా = శ్రమముగా, వనపాలై = వనపాలులతో, సమన్వితా = కూడినవా డై, ఉత్పత్య = ఎగిరి, జగామ = వెళ్లెను.

తా. మహాలలియైన దధిముఖుడు వనపాలులతో ఇట్లు పరికి, వారితో కూడినవా డై, శ్రమముగా ఎగిరి వెళ్లెను. 86

మూ. నిమేషాన్తరమాత్రేణ స హి ప్రాప్తో వనాలయః,
సహస్రాంశుసుతో దీమాన్ సుగ్రీవో యత్ర వానరః. 87

ప్ర. అ. సః = అ, వనాలయః = వానరుడు, సహస్రాంశుసుతో = సూర్యుని కుమారుడు, దీమాన్ = బుద్ధిమంతుడు అయిన, సుగ్రీవః వానరః = సుగ్రీవుడు, యత్ర = ఎక్కడ ఉన్నాడో అక్కడికి, నిమేషాన్తరమాత్రేణ = రెండవ నిమేష మాత్రకాలముచే, ప్రాప్తః = వెళ్లెను.

తా. అ దధిముఖుడు రెండవ నిమేషముతో, సూర్యకుమారుడు, దీమంతుడు, వానరుడు అయిన సుగ్రీవు డున్న చోటికి వెళ్లెను. 87

మూ. రామం చ లక్ష్మణం చైవ దృష్ట్వా సుగ్రీవమేవ చ,
సమప్రతిష్ఠాం జగదీమాకాశాన్నిపపాత హ. 88

ప్ర. అ. రామం చ = రాముని, లక్ష్మణం చైవ = లక్ష్మణుని, సుగ్రీవ మేవ చ = సుగ్రీవుని, దృష్ట్వా = చూచి, ఆకాశాత్ = ఆకాశమునుండి, సమప్రతిష్ఠామ్ = సమాన మైన స్థితిగల, జగదీమ్ = భూమిని గూర్చి, నిపపాత = దిగెను.

తా. రాముణ్ణి, లక్ష్మణుణ్ణి, సుగ్రీవుణ్ణి చూచి, ఆకాశమునుండి చదు వెన నేరిపై దిగెను. 88

మూ. సంనిపత్య మహావీర్యః సర్వైన్ద్రైః పరివారితః,
హరిర్దధిముఖః పాలైః పాలానాం పరమేశ్వరః. 89
స దీనవదనో భూత్వా కృత్వా శిరసి రాజ్ఞారిమ్,
సుగ్రీవస్య కుటో మూర్ధ్నా చరణౌ పర్యవీడయత్.

ఇత్యాదే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సుందరకాండే
ద్విషష్టితమః సర్గః.

ప్ర. ౪. సర్వైః = సమస్త మైన, లైః పాలైః = ఆ వనపాలకులచేత, వరి
వారిః = చుట్టవారుకొనబడిన, పాలానామ = ఆ పాలకులకు, వరమేళ్యరః =
వ్రదాన వ్రతులైన. హరిః = వానరులైన, మహావీర్యః = గొప్ప వరాక్రమము
గల, సః దధిముఖః = ఆ దధిముఖుడు, దీనవదనః = దీనమైన ముఖము గల
వాడై, శరణి = శరస్సుమీద, ఆశ్చరియ = దోసిరిని, కృత్వా = చేసి, సంనివత్య
= నేంపై వడి, సుగ్రీవస్య = సుగ్రీవునియొక్క, శుభే = మంగళవ్రతము లైన,
చరణౌ = పాదములను, మూర్ధ్నా = శరస్సుచేత, వర్యపీడయత్ = స్పృశించెను.

తా. వనపాలకులకు వ్రదానాధిపతి మైన మహావరాక్రమవంతులైన దధి
ముఖుడు, దీనమైన ముఖముతో, శరస్సుపై అంజలి ఘటించి, నేంపై వడి,
సుగ్రీవుని మంగళవ్రతములైన పాదములను, శరస్సుతో స్పృశించి నమస్కరించెను.

“దాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవాఙ్మయమునందు
సుందరకాండలో అరువదిరెండవ సర్గ సమాప్తము.

అథ త్రిషష్టితమః సర్గః

[మధువనమును భ్రమించి పర్యవేక్షించిన వార్త దధిముఖునినుండి విని, హనుమదాదులు కార్యము సాధించి యుంచు రని నుగ్రీవుడు ఊహించుట.]

మూ. తతో మూర్ధ్నా నిపతితం వానరం వానరర్షభః,
దృష్ట్యైవోద్విగ్నహృదయో వాక్యమేతదువాచ హ. 1

[ప్ర. అ. తతః=అటు పిమ్మట, వానరర్షభః=వానరశ్రేష్ఠుడైన సుగ్రీవుడు, మూర్ధ్నా=శిరస్సుచేత, నిపతితమ్ = వడిన, వానరమ్=రథములుట్టి, దృష్ట్యైవ=చూడగానే, ఉద్విగ్నహృదయః=దిగులు చెందిన హృదయము కంపవలె, ఏతత్ = ఈ, వాక్యమ్ = వాక్యమును, ఉవాచ హ=వలెకెను.

తా. పిమ్మట తన పాదములపై శిరస్సు ఉంచి నమస్కరించుచున్న దధిముఖుట్టి చూడగానే, వానరశ్రేష్ఠుడైన సుగ్రీవుడు దిగులు చెందిన మనస్సుతో అటు వలెకెను.

మూ. ఉత్తిష్ఠోత్తిష్ఠ కస్మాత్త్యం పాదయోః పతితో మమ,
అరయం తే భవేద్విర సర్వమేవాధిరీయతామ్. 2

[ప్ర. అ. ఏర=ఏరుడా, ఉత్తిష్ఠ ఉత్తిష్ఠ = లేము లేము త్యమ్=నీవు, కస్మాత్ = ఏ కారణమువలన, మమ = నాయొక్క, పాదయోః = పాదములపై, పతితః=వడినావు, తే = నీకు, అరయమ్ = అరయము, భవేత్ = అగు గాక, సర్వమేవ=సమస్తము, అధిరీయతామ్=దెచ్చుచు గాక.

తా. ౧. ఏరుడా, లేము లేము. నీవు నా పాదములపై ఎందుకు వడినావు? నీకు అరయ మగు గాక. ఏమి అధిగినదో అంతా చెప్పుము. 2

మూ. న తు విక్లానీతస్తేన సుగ్రీవేణ మహాత్మనా,
ఉత్థాయ సుమహాప్రాజ్ఞో వాక్యం దధిముఖోఽబ్రవీత్. 3

ప్ర. అ. మహాత్మనా = మహాత్ముడైన, తేన సుగ్రీవేణ = ఆ సుగ్రీవునిచేత, విశ్వాసీతః = విశ్వసించుచేయబడిన, సుమహాప్రాణ్ = బాం గొప్ప బుద్ధిమంతుడైన, నః దధిముఖః = ఆ దధిముఖుడు, ఉత్తాయ = లేచి, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = వరితెను.

తా. మహాత్ముడైన సుగ్రీవు డీ విరముగ విశ్వాసము కలిగించగా, బాం బుద్ధిమంతుడైన దధిముఖుడు లేచి, ఇట్లు వరితెను. 3

మూ. నై వర్షరజసా రాజన్న త్వయా నాపి వారినా.

వనం నిస్పష్టపూర్వం హి కక్షితం తచ్చ వానరైః. 4

ప్ర. అ. రాజన్ = రాజా, వనమ్ = మధువనము, ఋక్షరజసా = ఋక్ష రజస్సుచేత, నైవ నిస్పష్టపూర్వం హి = పూర్వ మెన్నడూ ఇవ్వబడలేదు. త్వయా = నీచేత, న = ఇవ్వబడలేదు. వారినాపి = వారిచేత కూడ, న = కాదు. తచ్చ = అది, వానరైః = వానరులచేత, కక్షితమ్ = కక్షించబడినది.

తా. రాజా! మధువనమును నీ తండ్రి యైన ఋక్షరజస్సు గాని, నీవు గాని, వారి గాని, స్వేచ్ఛగా అనుభవించుటకై పూర్వమెవ్వరికీ ఇచ్చి ఉండలేదు కదా. ఆ మధువనమును వానరులు కక్షించివేసినారు. 4

మూ. ఏభిః ప్రదర్శితాత్రైవ వానరా వనరక్షిభిః,

మదూన్యచిన్తయిత్వేమాన్ కక్షయన్తి ఏణన్తి చ. 5

ప్ర. అ. ఏభిః = ఈ, వనరక్షిభిః = వనరక్షకులచేత, ప్రదర్శితాత్రైవ = భయపెట్టబడిన, వానరాః = వానరులు, ఇమాన్ = వీళ్లను, అచిన్తయిత్వా = లెక్కలేయక, మదూని = మధువులను, కక్షయన్తి = కక్షించుచున్నారు. ఏణన్తి చ = త్రాగుచున్నారు కూడా.

తా. ఈ వనరక్షకులు వారిని అడ్డుకొనగా ఆ వానరులు వీళ్లను లెక్కలేయక, మధువులను తినివేయుచున్నారు; త్రాగివేయుచున్నారు. 5

మూ. శిష్టమత్రాపవిర్యన్తి కక్షయన్తి తదాపరే,

నివార్యమాణాస్తే సర్వే క్రువో వై దర్శయన్తి హి. 6

ప్ర. అ. శిష్టమ్ = మిగిలినదానిని, అత్ర = ఇక్కడ, అవనిద్యన్తి = పారవేయుచున్నారు. తథా = మరియు, అవతే = మరికొందరు, తక్షయన్తి = తక్షించుచున్నారు. తే సర్వే = వాళ్ళందరూ, క్షనివార్యమాదాః = నివారించబడుచున్నవారై, క్రువః = కనుతొమ్మలను, దర్శయన్తి త = చూపుచున్నారు.

తా. కొందరు త్రాగగా మిగిలినదానిని పారవేయుచుండగా, మరి కొందరు దానిని తీసికొని తక్షించుచున్నారు. మేము వాళ్ళను నివారించగా కోపముతో కనుతొమ్మలు ఏరచుచున్నారు.

మూ. ఇమే హి సంరద్ధరరాస్తథా తైః సంప్రథర్షితాః,
వారయన్తో వనా తస్మాక్క్రుద్ధైర్వానరపుష్పతైః.

ప్ర. అ. సంరద్ధరరాః = ఎక్కువతొందరవడుచున్నవారై, తథా = మరియు, తస్మాత్ = ఆ, వనాత్ = వనమునుండి, వారయన్తః = నివారింపుచున్న, ఇమే = ఏళ్ళు, క్రుద్ధైః = కోపించిన, తైః వానరపుష్పతైః = ఆ వానరశ్రేష్ఠులచేత, సంప్రథర్షితాః = బెదిరింపబడినారు.

తా. ఈ వనపాఠకులు తొందరగా వెళ్ళి వాళ్ళను నివారించగా, ఆ వానరశ్రేష్ఠులు, కోపముతో ఏళ్ళను బెదిరించిరి.

మూ. తతస్సైర్వహుభిరీర్వైర్వానరైర్వానరర్షభ,
సంరక్తనయన్తైః క్రోధార్ద్రరయః ప్రవిరాలితాః.

ప్ర. అ. వానరర్షభః = వానరశ్రేష్ఠుడా. తతః = అటు ఏమ్మట, క్రోధాత్ = కోపమువలన, సంరక్తనయన్తైః = ఎట్లు నైన నేత్రములు గల, వీర్తైః = వీరులైన, హుభిః = అనేకు లైన, తైః వానరైః = ఆ వానరులచేత, హరయః = వానరులు, ప్రవిరాలితాః = తరుమెరినారు.

తా. ఓ : వానరశ్రేష్ఠా, అప్పుడు కోపముచేత ఎట్లు నైన నేత్రములతో, అధికసంఖ్యలో ఉన్న, వీరు లైన, ఆ వానరులు, వనరక్షకులను తరిమివేసిరి. 8

మూ. పాణిభిర్నిహతాః కేచిత్కేచిన్మనుభిరాహతాః,
ప్రకృష్టాశ్చ యథాకామం దేవమార్గం చ దర్శితాః.

ప్ర. అ. తేదిత్ = కొందరు, పాణిని = పాదముందేతు, నహతా = కొట్టి
బడిరి. తేదిత్ = కొందరు, తానుని = మోతాక్కచేత, అహతా = కొట్టిబడిరి. యతా
తానుమ్ = ఇష్టము వచ్చి నట్లు, వ్రక్కప్తా = ఈద్యబడినవారై, దేవమార్గమ్ =
గుహ్యవ్రతేశమును, దర్శితా. త = చూపబడినాకు కూడ.

తా. ఆ వానరులు, ఈ వనరక్షకులలో కొందరిని తేతులతో కొట్టిరి. కొంద
రిని మోతాక్కతో పొడిచిరి. ఇష్టము వచ్చి నట్లు ఈర్ష్య గుహ్యవ్రతేశము కూడ
చూపించిరి. 9

మూ. ఏవమేతే హతాః కూరాన్త్యయి తిష్ఠతి తత్తరి,
కృత్స్నమ్ మరువనం లైవ ప్రకామం లైః ప్రతక్ష్యతే. 10

ప్ర. అ. త్యయి = నీవు, తత్తరి = ప్రదువుగా, తిష్ఠతి = ఉండగా, ఏతే =
ఈ, కూరా = కూరులు, ఏవమ్ = ఇట్లు, హతా = కొట్టిబడినారు. లైః = వాళ్లచేత,
కృత్స్నమ్ = సమస్త మైన, మరువనం లైవ = మరువనము కూడ, ప్రకామమ్
= మిక్కిలి, ప్రతక్ష్యతే = దక్షింపబడుచున్నది.

తా. నీవు ప్రదువుగా ఉండగా కూడ కూరు లైన ఈ వనరక్షకులను ఆ
వానరులు ఈ విధముగా కొట్టి, మరువనమును పూర్తిగా దక్షింపివేయుచున్నారు.

మూ. ఏవం విజ్ఞాప్యమానం తం సుగ్రీవం వానరర్షభమ్,
అపృర్వతం మహాప్రాజ్ఞో లక్ష్మణః పరవీరహః. 11

ప్ర. అ. ఏవమ్ = ఈ విధముగా, విజ్ఞాప్యమానమ్ = విజ్ఞాపనచేయబడు
చున్న, వానరర్షభమ్ = వానరశ్రేష్ఠు లైన, తం సుగ్రీవమ్ = ఆ సుగ్రీవుని, పర
వీరహః = శత్రువీరులను సంహరించువాడు, మహాప్రాజ్ఞః = గొప్ప బుద్ధి కలవాడు
అయిన, లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, అపృర్వతః = అదిగెను.

తా. దరిములు డీ విధముగ సుగ్రీవునకు విజ్ఞాపన చేయుతుండగా, మహా
బుద్ధికారి, శత్రువీరసంహారకుడు అయిన లక్ష్మణుడు సుగ్రీవుని ఇట్లువ్రశ్చించెను.

మూ. కిమయం వానరో రాజన్ వనవః ప్రచ్యుపస్థితః,
కం రాత్తమభినిర్దిశ్య దుఃఖితో వాక్యమబ్రవీత్. 12

ప్ర. అ. రాజన్ = రాజా, వనవః = మధువనపాఠకులైన, అయం వానరః = ఈ వానరుడు, కమ్ = ఎందుకు, ప్రత్యువస్థితః = వచ్చినాడు; దుఃఖితః = దుఃఖితుడై, కమ్ = ఏ, ఆర్థమ్ = విషయమును, అభినర్తక్య = నిర్దేశించి, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. రాజా! వనపాఠకులైన ఈ వానరుడు ఎందుకు వచ్చినాడు? ఇతడు దుఃఖితుడై ఏదో విషయమును గూర్చి చెప్పుచున్నాడు; అది ఏమి? 12

మూ. ఏవముత్తస్తు సుగ్రీవో లక్ష్మణేన మహాత్మనా,
లక్ష్మణం ప్రత్యువాచేదం వాక్యం వాక్యవిశారదః. 13

ప్ర. అ. మహాత్మనా = మహాత్ముడైన, లక్ష్మణేన = లక్ష్మణునిచేత, ఏవమ్ = అట్లు, ఉక్తః = పంకబడిన, వాక్యవిశారదః = మాటలలో నేర్పరి యైన, సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు, అదమ్ = ఈ, వాక్యమ్ = వాక్యమును, ప్రత్యువాచ = తిరిగి పలికెను.

తా. మహాత్ముడైన లక్ష్మణుని మాటలు విని, మాటలలో నేర్పు గల సుగ్రీవుడు లక్ష్మణున కిట్లు అడులు చెప్పెను. 13

మూ. అర్య లక్ష్మణ సంప్రాహ వీరో దధిముఖః కపిః,
అజ్గదప్రముఖైర్వీరైర్వక్షితం మధు వానరైః,
విచిత్ర్య దక్షిణామాశామాగతైర్న రిపుజ్జవైః. 14

ప్ర. అ. అర్య = పూజ్యుడైన, లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడా! వీరః = వీరులైన, కపిః = వానరులైన, దధిముఖః = దధిముఖుడు, సంప్రాహ = చెప్పుచున్నాడు, దక్షిణామ్ ఆశామ్ = దక్షిణదిక్కును, విచిత్ర్య = అన్వేషించి, ఆగతైః = వచ్చిన, హరిపుజ్జవైః = వానరులలో శ్రేష్ఠులైన, వీరైః = వీరులైన, అజ్గదప్రముఖైః = అంగదుడు మొదలైన, వానరైః = వానరులచేత, మధు = మధువు, దక్షిణమ్ = దక్షిణదిశగా.

తా. పూజ్యుడైన లక్ష్మణా! ఈ దధిముఖుడు—“దక్షిణదిక్కు నెరకి తిరిగి వచ్చిన వానరశ్రేష్ఠులు, వీరులు అయిన అంగదాదివానరులు మధువును తినివేసినారు” అని చెప్పుచున్నాడు. 14

వి. వావిళ్ళవ్రతిలో గాని, గోరఖ్ వ్రతిలో గాని, దధిముఖునిమాటలలో అంగదాదులు మధువనమును వెళ్లాలెడకుదేసినారని చెప్పి నట్లు లేదు. సుగ్రీవుడు ఒక్కడ అంగదాదు లాచిరముగ లేసినట్లు చెప్పుచున్నాడు. అతనికి ఆ వానరులు అంగదాదు లని ఎట్లు తెలిసినట్లో సూచన లేదు. ప్రాచ్యవ్రతిలో ఒక శ్లోకములో అంగదాదులు మధువనభంగము చేసినట్లున్నది.

"అర్జున! సహిరైః సర్వైర్హనుమత్రముతైః కపిః.

దృష్ట్వా మదాన్యపాన్యైవ సర్వానస్మావతక్షయత్."

14

మూ. నై పామకృత్యానామీదృశః స్యాదుపక్రమః.

15

ఆగతైశ్చ ప్రమథితం యథా మధువనం హి తైః,

దద్ధితం చ వనం కృత్స్నముపయుక్తం చ వానరైః 16

ప్ర. ఆ. ఆగతైః=తిరిగి వచ్చిన, తైః వానరైః=ఆ వానరులచేత, మధువనమ్=మధువనము, యథా=ఎట్లు, ప్రమథితమ్=తగ్గుము చేయబడినదో, కృత్స్నమ్=సమస్త మైన, వనమ్=ఆ వనము, దద్ధితమ్=అక్రమింపబడిన దై, ఉపయుక్తం చ=ఉపయోగింపబడినదో, (తథా=దానినివట్టి చూడగా), ఏషామ్=ఈ వానరులు, అకృతకృత్యానామ్=కార్యమును సఫలము చేయనివా రైనచో, ఈదృశః=ఇట్టి, ఉపక్రమః=కార్యపద్ధతి, స స్వాత్=ఉండకాలకు.

తా. తిరిగి వచ్చిన ఈ వానరులు మధువనమును అక్రమించి, దానిని పాడుదేసి, దాని సంతమా అనుభవించినా రనిగా, తాము వెళ్ళిన పనిని సఫలము చేసికొననిచో వా రట్లు వ్రవర్తించరు.

15, 16

మూ. వనం యదాభిపన్నాసే సాదితం కర్మ వానరైః,

దృష్ట్వా దేవీ స సన్దేహో న తాన్యేన హనూమతా.

17

ప్ర. ఆ. తే=ఆ వానరులు, యథా=ఎప్పుడు, వనమ్=మధువనమును, అభిపన్నాః=సాందినారో, అప్పుడు, వానరైః=వానరులచేత, కర్మ=పని, సాదితమ్=సాదింపబడినది. దేవీ=నీతాదేవి, దృష్ట్వా=చూడబడినది. సన్దేహో=సందేహము, న=లేదు. తాన్యేన=మరెవ్వనిచేత, స=కాదు, హనూమతా=హనుమంతునిచేతనే (చూడబడినది).

తా. ఆ వానరులు మరువనమును ఆక్రమించినా రనగా వానరులు వనిని సాధించియే ఉండురు. దేవి కనబడినది; సందేహము లేదు. మ రెవ్వరో కాదు; హనుమంతుడే ఆ దేవిని చూచి ఉండును. 17

మూ. న హ్యన్యః సారనే హేతుః కర్మణోఽన్య హనూమతః,
కార్యసిద్ధిర్మతిశ్చైవ తస్మిన్వానరపుష్పవే. 18
వ్యవసాయశ్చ వీర్యం చ శ్రుతం తాపి ప్రతిష్ఠితమ్.

ప్ర. ఆ. అన్య కర్మణః=ఈ వనియొక్క, సారనే=సాధించుటయందు, హనూమతః=హనుమంతునికంటె, అన్యః=ఇతరుడు, హేతుః=కారణభూతుడు, న హే = కాజారుడు కదా? కార్యసిద్ధిః=కార్యసిద్ధి, మతిశ్చైవ=మంచి ఆలోచన, వ్యవసాయశ్చ=ప్రయత్నము, వీర్యం చ=పరాక్రమము, శ్రుతం తాపి=శాస్త్ర జ్ఞానము, తస్మిన్ వానరపుష్పవే=ఆ వానరశ్రేష్ఠునియందు, ప్రతిష్ఠితమ్=స్థిరముగాఉన్నది(చి).

తా. హనుమంతుడు తప్ప మ రెవ్వరూ ఈ వని సాధించ జారురు. వానర శ్రేష్ఠు లైన ఆ హనుమంతునిలో కార్యసిద్ధి, ఆలోచనాశక్తి, ప్రయత్నము, పరాక్రమము, శాస్త్రజ్ఞానము మొర లైన మంచి లక్షణములు స్థిరముగా ఉన్నవి. 18

మూ. జామృవాన్యత్ర నేతా స్యాదజ్గదశ్చ మహాబలిః,
హనుమాంశ్చాప్యధిష్ఠాతా న తస్య గతిరన్యథా. 19

ప్ర. ఆ. యత్ర=ఏ కార్యమునందు, జామృవాన్=జాంబవంతుడు, నేతా=నాయకుడుగా, స్యాత్=ఉండునో, మహాబలిః=గొప్ప బలము గల, అజ్గదశ్చ=అంగదుడు కూడ, నాయకుడుగా ఉండునో, హనుమాంశ్చ=హనుమంతుడు, అధిష్ఠాతా=అధ్యక్షుడుగా ఉండునో, తస్య=ఆ కార్యముయొక్క, గతిః=గతి [వలము], అన్యథా=మరొక విధముగా, న=కాజారురు.

తా. ఏ కార్యసంపాదనమునందు జాంబవంతుడు, మహాబలశాలి యైన అంగదుడూ నాయకులుగా ఉండురో, హనుమంతుడు అధ్యక్షుడుగా ఉండునో, అది తప్పకనవల మగును గాని, మరొకవిధముగా కాజారురు. 19

మూ. అల్లదప్రముఖైర్వీరైర్లరం మదువనం కిం, 20
వారయన్తక్చ నహితా వైదా తానుధిరాహతా.

ప్ర. అ. అల్లదప్రముఖైః = అంగదుడు మొదలైన, వీరైః = వీరులచేత, మదువనమ్ = మదువనము, హరం కిం = పొడుచేయబడిన దట. సహితాః = కలిసి వెళ్ళినవా రై, వారయన్తః చ = నివారించుచున్న వనపాంతులు కూడ, తదా = అప్పుడు, తానుధిః = మోకాళ్ళచేత, అహతాః = కొట్టబడినారు.

తా. అంగదుడు మొదలైన వీరులు మదువనమును తగ్గుము చేసినారట. వనపాంతులందరూ కలిసి నివారించగా వాళ్లను మోకాళ్ళతో పొడిచినా రట. 20

మూ. ఏతదర్థమయం ప్రాప్తో వక్తుం మధురవాగిహ, 21
నామ్నా దధిముఖో నామ హరిః ప్రఖ్యాతవిక్రమః.

ప్ర. అ. నామ్నా = పేరుచేత, దధిముఖో నామ = దధిముఖు డని ప్రసిద్ధి పొందిన, ప్రఖ్యాతవిక్రమః = ప్రసిద్ధ మైన పరాక్రమము గల, హరిః = వానరుడు, ఏతదర్థమ్ = ఈ విషయమును, వక్తుమ్ = చెప్పుటకు, మధురవాక్ = మధురమైన వాక్కు. కం వాతై. ఇహ = ఇక్కడికి, ప్రాప్తః = వచ్చినాడు.

తా. ప్రసిద్ధ మైన పరాక్రమము గల దధిముఖు డనే వానరుడు ఈ విషయమునే చెప్పుటకై, మనకందరికి మధుర మైన వాక్కు వలుకుచు ఇక్కడికి వచ్చినాడు. 21

మూ. దృష్టా సీతా మహాబాహూ సౌమిత్రి పశ్య తత్త్వతః, 22
అలిగమ్య తథా సర్వే పిఠన్తి మధు వాసరా.

ప్ర. అ. మహాబాహూ = గొప్ప బాహువులు గల, సౌమిత్రి = బండ్లుతా. సీతా = సీత, దృష్టా = చూడబడినది. తత్త్వతః = యథార్థమును, పశ్య = చూడుము [తెలిసికొనుము]. తథా = మరియు, వాసరాః = వానరులు, సర్వే = అందరూ, అలిగమ్య = చేరి, మధు = మధువును, పిఠన్తి = త్రాగుచున్నాడు.

తా. ౬. మహాబాహూ : బండ్లుతా : సీత బాద తెలిసిన దను నర్థమును తెలుసుకొనుము. ఎందుచేత ననగా వానరులందరూ చేరి మధువు త్రాగుచున్నాడు.

మూ. న చావ్యదృష్ట్యా వై దేహీం విశ్రుతాః పురుషర్షభ, 23
వనం దత్తవరం దివ్యం దర్శయేయర్వానౌకసః.

ప్ర. అ. పురుషర్షభ = ఓ! పురుషశ్రేష్ఠతా! విశ్రుతాః = ప్రసిద్ధు లైన, వనౌకసః = వానరులు, వై దేహీమ్ = సీతను, అదృష్ట్యా = చూడకుండగా, దత్తవరమ్ = ఇవ్వబడిన వరము గలది, దివ్యమ్ = దివ్యమూ అయిన, వనమ్ = పురువనమును, న దర్శయేయః = ఆక్రమించరు.

తా. ఓ! పురుషశ్రేష్ఠా! కీర్తిమంతు లైన హనుమదాదివానరులు, సీతను చూడకపోయినచో, ఎవ్వరూ చొరగూడదు అను నియమముతో తాపాదమునున్న ఆ ఉత్తమ మైన పురువనమును ఆక్రమించరు. 23

మూ. తతః ప్రహృష్టో రర్మాత్మా లక్ష్మణః సహ రామవః. 24
శ్రుత్వా కర్తసుఖాం వాణీం సుగ్రీవవదనాచ్యుతామ్,
ప్రాహృష్యత భృశం రామో లక్ష్మణశ్చ మహాబలిః. 25

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, సహ రామవః = రామునితో కూడిన, రర్మాత్మా = రర్మాత్ముడైన, లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, ప్రహృష్టః = సంతోషించెను. సుగ్రీవవదనాత్ = సుగ్రీవుని ముఖమునుండి, చ్యుతామ్ = పచ్చిన, కర్తసుఖామ్ = చెవులకు సుఖకర మైన, వాణీమ్ = వాక్కును, శ్రుత్వా = విని, రామః = రాముడు, ప్రాహృష్యత = సంతోషించెను. మహాబలిః = గొప్పబలము గల, లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణుడు కూడ, భృశమ్ = మిక్కిలి, ప్రాహృష్యత = సంతోషించెను.

తా. అప్పుడు రామసహితుడైన రర్మాత్ముడైన లక్ష్మణుడు సంతోషించెను. సుగ్రీవుని ముఖమునుండి వెలువడిన, చెవులకు సుఖము కలిగించు ఆ వాణిని విని రాముడు, మహాబలగాలి యైన లక్ష్మణుడు సంతోషించిరి. 25

మూ. శ్రుత్వా రథిముఖస్యేదం సుగ్రీవః సంప్రహృష్య తః,
వనపాలం పునర్యాక్యం సుగ్రీవః ప్రత్యలాషత. 26

ప్ర. అ. సుగ్రీవః = మంచి కంఠము గల, సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు, రథిముఖస్య = రథిముఖనియొక్క, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, శ్రుత్వా = విని, సంప్రహృష్య తః = తాం సంతోషించి, పునః = తిరిగి, వనపాలమ్ = ఆ వనపాలుని గూర్చి, వాక్యమ్ = వాక్యమును, ప్రత్యలాషత = పలికెను.

రా. అంద మైన కంఠము గల నుగ్రీవుడు దరిముఖుని చూటలు విని
చాం సంకోషించి, ఆతనితో మరల ఇట్లు వలికెను. 26

మూ. ప్రీతోఽన్మి సోఽహం యద్భుతం వనం తైః కృతకర్మభిః,
మర్షితం మర్షణీయం చ చేష్టితం కృతకర్మణామ్. 27

ప్ర. ఆ. కృతకర్మభిః=చేయబడిన కార్యము గల, తైః=ఆ వానరుల
చేత, వనమ్=మడువనము, యత్ భుక్తమ్=ఆనుభవించబడెను ఆనునది ఏది
కంటో, దానివలన, సః అహమ్=అట్టి నేను, ప్రీతః అన్మి=సంకోషించినాను.
కృతకర్మణామ్=చేయబడిన కార్యము గల ఆ వానరులయొక్క, మర్షణీయమ్=
సహించ దగిన, చేష్టితమ్=పని. మర్షితమ్=సహించబడినది.

రా. వెళ్ళిన పని చేసికొని వచ్చిన ఆ వానరులు మడువనమును ఆనుక
లించినందుకు నేను సంకోషించినాను. పని పూర్తిచేసికొని వచ్చిన వాళ్లు చేసిన
ఆపని. మడువనదంగము క్షమింపరగినదే గాన క్షమించినాను. 27

మూ. ఇద్రామి శ్రీఘం హనుమత్ప్రరానాన్
కాఖామృగాంస్తాన్ మృగరాజదర్పాన్,
ద్రష్టుం కృతార్థాన్ సహ రాఘవాభ్యాం
శ్రోతుం చ సీతాధిగమే ప్రయత్నమ్. 28

ప్ర. ఆ. హనుమత్ప్రరానాన్=హనుమంతుడు ప్రదానుడుగా గల, మృగ
రాజదర్పాన్=నింహము వంటి దర్పము గల, కృతార్థాన్=చేయబడిన కార్యము
గల, తాన్=ఆ, కాఖామృగాన్=వానరులను, రాఘవాభ్యాం సహ=రాఘ
ంకృతులతో కూడిన నేను, ద్రష్టుమ్=చూచుటకు, సీతాధిగమే = సీతను
పొందుటయందు, ప్రయత్నమ్=ప్రయత్నమును, శ్రోతుం చ=వినుటకు,
ఇద్రామి=కొరుచున్నాను.

రా. పని సఫలము చేసికొని వచ్చినవాడు, నింహము వంటి దర్పము
గలవారు అయిన హనుమంతుడు నాయకుడుగా ఉన్న ఆ వానరు లందరినీ
చూడవలె ననీ, సీతను పొందుటకు చేసిన ప్రయత్నమును వినవలె ననీ, రాఘ
ంకృతులు నేను కూడ కొరుచున్నాము. 28

మూ. ప్రీతిస్సీతాఽ నంప్రహృష్టౌ కుమారౌ
 దృష్ట్యా నిర్ధార్థౌ వానరాజాం చ రాజా,
 అజ్ఞైః సంహృష్టైః కర్మనిధిం విదిత్వా
 బాహ్యోరాసన్నాం సోఽతిమాత్రం ననన్త.

29

ఇత్యార్థే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సుందరకాండే
 బ్రహ్మచరముః సర్గః

ప్ర. అ. సః = ఆ, వానరాజాం రాజా = వానరరాజా, ప్రీతిస్సీతాఽ =
 సంతోషముతో విశాములైన నేత్రములు కలవాడు, సంప్రహృష్టౌ = గగుర్పాటు
 పొందినవాడు, నిర్ధార్థౌ = నిర్ధ మైన కార్యము కలవాడు అయిన, కుమారౌ =
 ఆ రాజకుమారుండు, దృష్ట్యా = చూచి, సంహృష్టైః = గగుర్పాటు చెందిన,
 అజ్ఞైః = అవయవములతో కూడినవా లై, కర్మనిధిమ్ = కార్యనిధిని, బాహ్యైః =
 బేతులయందు, రాసన్నామ్ = సమీపించినరానినిగా, విదిత్వా = తెలిసికొని, అతి
 మాత్రమ్ = మిక్కిలి, ననన్త = సంతోషించెను.

తా. సీతావ్యేషణకార్యము సఫలమగుటచే ఆ రామలక్ష్మణు లిద్దరు
 సంతోషముతో వికసించిన నేత్రములు కలవారై. గగుర్పాటు చెందిరి. వారిని
 చూచి సుగ్రీవుడు శరీరము గగుర్పాటుచెందగా, కార్యనిధి బేతులలో ఉన్నట్లు
 గ్రహించి దారి సంతోషించెను.

29

'కాలాసందిని' అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు సుందరకాండలో
 అరువదిమూడవ సర్గ సమాప్తము.

అథ చతుఃషష్ఠితమః సర్గః

[దర్శిముఖుని ద్వారా సుగ్రీవసందేశమును విని హనుమంతుడు మొదలైన వానరులు కిష్కింధపు వెళ్ళుట. హనుమంతుడు శ్రీరామునకు నమస్కరించి తాను నీతను చూచి నట్లు తెలుపుట]

మూ. సుగ్రీవేతైవము క్తస్తు హృష్టో దర్శిముఖః కపిః,

రామవం లక్ష్మణం చైవ సుగ్రీవం చాత్యవారయత్. 1

ప్ర. ఆ. సుగ్రీవేణ=సుగ్రీవునిచేత, ఏవమ్=ఇట్లు, ఉక్తః=వంకరిడిన, కపిః=వానరు డైన, దర్శిముఖః=దర్శిముఖుడు, హృష్టః=సంతోషించినవా డై, రామవమ్=రాముణ్ణి, లక్ష్మణం చైవ=లక్ష్మణుణ్ణి, సుగ్రీవం చ=సుగ్రీవుణ్ణి, చాత్యవారయత్=నమస్కరించెను.

తా. దర్శిముఖుడు సుగ్రీవుని మాటలు విని, సంతోషించి, రామునకు, లక్ష్మణునకు, సుగ్రీవునకు నమస్కరించెను. 1

మూ. న ప్రణమ్య చ సుగ్రీవం రామవౌ చ మహారిౌ,

వానరైః సహితః కూర్మైర్నివమేవోర్వపాత హ. 2

ప్ర. ఆ. నః=అతడు, సుగ్రీవమ్=సుగ్రీవుణ్ణి, మహారిౌ=మహారింము గల, రామవౌ చ=రామలక్ష్మణులను, ప్రణమ్య=నమస్కరించి, కూర్మైః=కూరు లైన, వానరైః=వానరులతో, సహితః=కూడినవాడై, నివమేవ=అకాశమును గూర్చి, ఉర్వపాత=ఎగిరెను.

తా. అతడు సుగ్రీవునకు, మహారింకాలు లైన రామలక్ష్మణులకు నమస్కరించి కూరులైన వానరులతో కలిసి, అకాశముపైకి ఎగిరెను. 2

మూ. న ప్రవిష్టో మధువనం దదర్శ హరియూతపాన్,

విమదానుత్థిరాన్పర్యాన్ వేవమానాన్ మదాత్యయే. 3

ప్ర. ఆ. మరువనమ్ = మరువనమును, వ్రవిష్టః = వ్రవేళించిన, సః = అతడు, విమదాన్ = మదము తొంగినవాడు, మదాత్యయే = మదము తొంగిన దగుచుండగా, వేషమానాన్ = వేషముచున్నవాడు (తూలుచున్నవాడు) అయిన, సర్వాన్ = సమస్త మైన, హరియూతపాన్ = వానరనాయకులను, దదర్శ = చూచెను.

తా. ఆ దరిముఖుడు మరువనమునకు వెళ్ళి, అక్కర మదము తగ్గిలేది, మత్తు తగ్గుటచే తొంచెము తూలుచు ఉన్న ఆ వానరనాయకులందరినీ చూచెను.

వి. "వేషమానాన్ మదూదకమ్" (మరువుతో కలిసిన మూత్రము విడచుచున్న) అన్న పాదం అశ్శీరింగా ఉండడంవలన ప్రార్యపాదం గ్రహింపబడినది. 3

మూ. స రానుపాగమద్వీరో బద్ధ్యా కరపుటాశ్చలిమ్,
ఉవాచ వచనం శ్లక్షమిదం హృష్టవదన్తరమ్. 4

ప్ర. ఆ. వీరః = వీరు వైన, సః = ఆ దరిముఖుడు, కరపుటాశ్చలిమ్ = కరపుటముతోదోసిరిని, బద్ధ్యా = కట్టి, తాన్ = వారిని, ఉపాగమత్ = సమీపించెను. హృష్టవత్ = సంతోషించినవాడు వలె, అన్తరమ్ = అంగదుని గూర్చి, శ్లక్షమ్ = మృదు వైన, ఇదం వచనమ్ = ఈ వచనమును, ఉవాచ = పలికెను.

తా. వీరు వైన ఆ దరిముఖుడు అంజలి ఘటించి వారి వద్దకు వెళ్ళి అంగదునితో సంతోషపూర్వకముగా ఈ మృదు వైన వాక్యమును పలికెను. 4

మూ. సౌమ్య రోషో న కర్తవ్యో యదేతత్పరివారితమ్,
అజ్ఞానాద్రక్షిరిః క్రోధార్చవస్తః ప్రలిషేరితాః. 5

ప్ర. ఆ. సౌమ్య = సౌమ్యుడా, ఏతత్ = ఈ విధముగా, యత్ పరివారితమ్ = నివారించబడినది అనునది ఏది కంఠో, దానిని గూర్చి, రోషః = కోపము, న కర్తవ్యః = చేయదగినది కాదు, తవస్తః = మీరు, రక్షిరిః = రక్షకులవలె, అజ్ఞానాత్ = అజ్ఞానమువలన, క్రోధాత్ = కోపమువలన, ప్రలిషేరితాః = నివారించబడినారు.

తా. ౬. సౌమ్యుడా: ఈ వనరక్షకులు, తా
అను నివారించినారు, ఇట్లు నివారించినందుకు తో.

మిమ్ము
6

మూ. యువరాజు స్వమీశశ్చ వనస్యాః
మౌర్యార్ వూర్వం కృత్ దోః

పర్వతి

ప్ర. అ. మహాం=౬ మహాంలవంతుడా.
యువరాజావు. అస్య వనస్య=ఈ వనమునకు, ౬
వూర్వమ్=ముందు. మౌర్యార్=మూర్ఖత్వముచే
తేయబడినది. తమ్ = దానిని, తవాన్=నీవు, తన
తగియున్నావు.

రాజు=

కూడా.

స్వతః=

పర్వతి=

తా. నీవు యువరాజావు. ఈ వనము పై ౬
ముందు, మూర్ఖత్వముచే తప్పు చేసినాము. దానిని

ఇంతకు

6

మూ. అభ్యాతం హి మయా గర్వా పితృవ్యస్య తవానమ,
ఇహోపయాతం సర్వేషామేతేషాం వనదారిణామ్.

7

ప్ర. అ. అనమ = దోషములు లేనివాడా. మయా = వాచేత. గర్వా =
వెళ్ళి, తవ=నీయొక్క, పితృవ్యస్య=పితరంద్రికి. సర్వేషామ్ = సమస్త మైన,
ఏతేషామ్ = ఈ, వనదారిణామ్ = వానమయొక్క. ఇహ = ఇక్కడికి, తవ
యాతమ్=వచ్చుట, అభ్యాతం హి=చెప్పబడినది కదా.

తా. దోషములు లేనివాడా. ఈ వానరు లందరు ఇక్కడకు వచ్చి నట్లు,
నేను వెళ్ళి నీ పినతంద్రికి తెలిపితిని.

7

మూ. స త్వదాగమనం శ్రుత్వా సహృద్ధిర్గరియాతమై,
ప్రహృష్టో న తు రుష్టోఽసౌ వనం శ్రుత్వా ప్రదర్శితమ్.

ప్ర. అ. స = ఆ నీ పినతంద్రి. ఏలి = ఈ, హరియాతమై సహ =
వానరనాయకులతో కూడ, త్వదాగమనమ్ = నీ రాకను, శ్రుత్వా = విని,
ప్రహృష్టః=సంతోషించినాడు. తు=తాని, వనమ్=వనమును, ప్రదర్శితమ్ =
చెరచబడినదానినిగా, శ్రుత్వా = విని, అసౌ = ఇతడు, న రుష్టః=కోపించలేదు.

తా. నీవు, ఈ వానరనాయకులతో కలిసి వచ్చి నట్లు విని నీ పినతండ్రి సంతోషించినాడు. మరువనము చెరరదిగిన దని విని కూడ అతడు కోపించ లేడు.

మూ. ప్రహృష్టో మాం పితృవ్యస్తే సుగ్రీవో వానరేశ్వరః,
శీఘ్రం ప్రేషయ సర్వాంస్తానితి హోవాచ పార్థివః. 9

ప్ర. అ. లే పితృవ్యః = నీ పినతండ్రి, వానరేశ్వరః = వానరప్రభువు, పార్థివః = రాజు అయిన, సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు, ప్రహృష్టః = సంతోషించినవా డై, తాన్ సర్వాన్ = వారి నందరిని, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, ప్రేషయ = పంపుము, ఇతి = అని, మామ్ = నన్ను గూర్చి, ఉవాచ హ = వలికెను.

తా. వానరరాజు, రాజ్యాధిపతి, నీ పినతండ్రి అయిన సుగ్రీవుడు సంతోషించి, "వాళ్ళ నందరిని శీఘ్రముగా పంపుము" అని నాతో చెప్పినాడు. 9

మూ. శ్రుత్వా దధిముఖస్యేదం వచనం శ్లక్షమణ్ణదః,
అబ్రవీత్తాన్ హరిశ్రేష్ఠో వాక్యం వాక్యవిశారదః. 10

ప్ర. అ. దధిముఖస్య = దధిముఖునియొక్క, ఇదమ్ = ఈ, శ్లక్షమ్ = మృదు వైన, వచనమ్ = వచనమును, శ్రుత్వా = విని, హరిశ్రేష్ఠః = వానరులలో శ్రేష్ఠుడు, వాక్యవిశారదః = మాటలయందు నేర్పు గంచాడు అయిన, అణ్ణదః = అంగదుడు, తాన్ = ఆ వానరులను గూర్చి, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = వలికెను.

తా. వానరులలో శ్రేష్ఠుడూ, మాటలలో నేర్పరి అయిన అంగదుడు దధిముఖుని మృదు వైన మాటలు విని, ఆ వానరులలో ఇట్లు వలికెను. 10

మూ. శక్తే శ్రుతోఽయం వృత్తాంతో రామేణ హరియాదపః,
తర్క్షమం నేహ నః స్థాయం కృతే కార్యే పరంతపః.

ప్ర. అ. పరంతపః = శత్రుసంహారకు లైన, హరియాదపః = వానర నాయకులారా, అయం వృత్తాంతః = ఈ వృత్తాంతము, రామేణ = రామునిచేత, శ్రుతః = వినబడినది అని, శక్తే = ఈహించుచున్నాను. తర్క్ష = ఆ కారణము

వంస, కార్యే = కార్యము, కృతే = చేయబడిన దగుచుండగా, ఇహ = ఇక్కడ, స్థానమ్ = ఉండుటకు, నా = మనకు, స క్షమమ్ = తగినది కాదు.

తా. శత్రుసంహారకు లైన ఓ వానరశ్రేష్ఠులారా! ఈ వృత్తాంతము రాముడు విని ఉంటాడని తలచెదను. కార్యము పూర్తిచేసిన విమ్మట మనము ఇంకా ఇక్కడనే ఉండుట యుక్తము కాదు. 11

మూ. పీత్యా మధు యథాకామం విశ్రాంతా వనదారిణః,
కిం శేషం గమనం తత్ర సుగ్రీవో యత్ర మే గురుః. 12

ప్ర. ఆ వనదారిణః = వానరులు, యథాకామమ్ = ఇష్టము వచ్చి నట్లుగా, మధు = మధువును, పీత్యా = త్రాగి, విశ్రాంతాః = విశ్రమించినారు. కిమ్ = ఏమి, శేషమ్ = మిగిలినది, మే = నాయొక్క, గురుః = పినతండ్రి యైన, సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు, యత్ర = ఎక్కడ ఉన్నాడో, తత్ర = అక్కడికి, గమనమ్ = వెళ్లుటయే మిగిలినది.

తా. వానరు లందరు ఇష్టము వచ్చి నట్లు మధువు త్రాగి విశ్రమించినారు. ఇంక మిగిలినది ఏమి? నా పినతండ్రి యైన సుగ్రీవుడు ఉన్న చోటికి వెళ్లుటయే ఇంక చేయవలసిన వని. 12

మూ. సర్వే యథా మాం వక్ష్యంతి సమేత్య హరియాదపః,
తథాస్మి కర్తా కర్తవ్యే భవద్విః పరవానహమ్. 13

ప్ర. ఆ సర్వే = సమస్త మైన, హరియాదపః = వానరనాయకులు, సమేత్య = కలిసి, మామ్ = నన్ను గూర్చి, యథా = ఎట్లు, వక్ష్యంతి = చెప్పగలరే, తథా = అట్లు, కర్తా = చేయువాడను, అస్మి = అయి ఉన్నాను, కర్తవ్యే = కర్తవ్యము విషయమున, అహమ్ = నేను, భవద్విః = మీరేత, పరవాన్ = పరాధీనుడను.

తా. వానరనాయకు లందరూ కలిసి ఆలోచించి ఏమి చెప్పెరలో అట్లు చేసెదను. ఇపుడేమి చేయవలెను అను విషయమున నేను మీకు ఆధీనుడను; మీరు చెప్పి నట్లు చేసెదను.

మూ. నాజ్ఞాపయితుమిశోఽహం యువరాజోఽస్మి యద్యపి,
అయోక్తం కృతకర్మాతో యూయం దర్శయితుం మయా.

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, యువరాజః = యువరాజునుగా, అస్మి
యద్యపి = అయి ఉన్నను, అజ్ఞావయితుమ్ = అజ్ఞాపించుటకు, స ఈశః =
సమర్థుడను కాను. కృతకర్మాణః = చేయబడిన వని గల, యాయమ్ = మీకు,
మయా = నాచేత, దర్శయితుమ్ = ఎదిరించుటకు, అయోక్తమ్ = యుక్తము కాదు.

తా. నేను యువరాజునే అయినను మిమ్ములను అజ్ఞాపింపజాలను.
కార్యమును నిర్వర్తించిన మీ మాట తాదనుట నాకు యుక్తము కాదు. 15

మూ. బ్రువతశ్చాజ్ఞదన్యైవం శ్రుత్వా వచనమవ్యయమ్,
ప్రహృష్టమనసో వాక్యమిదమూచుర్వనౌకసః. 16

ప్ర. అ. ఏవమ్ = ఇట్లు, బ్రువతః = వలుకుచున్న, అజ్ఞదన్య = అంగ
దువియోక్త, అవ్యయమ్ = ఉత్తమ మైన, వచనమ్ = వచనమును, శ్రుత్వా =
విని, వనౌకసః = వానరులు, ప్రహృష్టమనసః = సంతోషించిన మనస్సు కల
వారై, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, ఉచుః = పలికిరి.

తా. అంగదుడు పలికిన ఆ ఉత్తమ మైన మాట విని, వానరులు సంతో
షించిన మనస్సుతో ఇట్లు పలికిరి. 16

మూ. ఏవం వదతి కౌ రాజన్ ప్రతుః సన్ వానరర్షభ,
ఐశ్వర్యమదమతో హి సర్వోఽహమితి మన్యతే. 17

ప్ర. అ. వానరర్షభ = వానరశ్రేష్ఠుడ వైన, రాజన్ = రాజా. ప్రతుః
సన్ = ప్రతు వై యుండి, ఈ = ఏవడు, ఏవమ్ = ఇట్లు, వదతి = పలుకును,
సర్వః = ప్రతివాడు, ఐశ్వర్యమదమత్తః = ఐశ్వర్యమదముచేత మదించినవా డై,
అహమ్ ఇతి = "నేను" అని, మన్యతే హి = తందురుండునుకదా ?

తా. వానరశ్రేష్ఠుడ వైన ఓ యువరాజా. ప్రతు వై యుండి ఏవడు ఇట్లు
పలుకును ? ప్రతివాడూ ఐశ్వర్యముచే మదింది "నేను, నేను" అనుకొనుచుండును
కదా ? 17

మూ. తవ చేదం సుసదృశం వాక్యం నాన్యన్య కన్యచిత్,
సన్నర్హి తవాత్యాది తవిష్యచ్ఛృణోగ్యరామ్. 18

ప్ర. అ. ఇదం వాక్యమ్ = ఈ వాక్యము, తవ త = నీకే, సుసర్పకమ్ = రాం తగి యున్నది. అన్యన్య = ఇతరునకు, కన్య చిత్ = ఎవనికి, న = తగినది కాదు. తవ = నీ యొక్క, సన్నలి = వినయము, తవిష్యచ్ఛుతయోగ్యతామ్ = రానున్న కుతమునకు యోగ్యత్వమును, అభ్యాశి = చెప్పుచున్నది.

తా. ఇట్లు మాట్లాడుట నీకే తగును. ఇతరు డెవ్వడూ ఇట్లు మాట్లాడ జాలదు. నీలో ఉన్న వినయము నీకు మున్నుండు మంచి కుతము కలుగ నున్న దని, దానికి నీవు యోగ్యుడ వని జూచించుచున్నది. 18

మూ. సర్వే వయమపి ప్రాప్తాస్తత్ర గన్తుం కృతక్షణా,
న యత్ర హరివీరాదాం సుగ్రీవః పతిరవ్యయః. 19

ప్ర. అ. ప్రాప్తా = ఇక్కడికి వచ్చిన, వయమ్ = మేము, సర్వేఽపి = అందరము, హరివీరాదామ్ = వానరవీరులయొక్క, పతిః = ప్రభువు, అవ్యయః = వినాశము లేనివాడు అయిన, సః సుగ్రీవః = ఆ సుగ్రీవుడు, యత్ర = ఎక్కడ ఉన్నాడో, తత్ర = అక్కడికి, గన్తుమ్ = వెళ్ళుటకు, కృతక్షణా = చేయందిన అవకాశము గలవారము (వేరియున్నాము).

తా. ఇక్కడికి చేరిన మే మందరము కూడ, వానరనాయకుల ప్రభువు, విశ్వాభివృద్ధిమందుడు అయిన సుగ్రీవుడు ఉన్న స్థానమునకు వెళ్ళుటకు వేరి ఉన్నాము. 19

మూ. త్వయా హ్యనుత్తైర్న రిభిర్త్వైవ శక్యం పదార్పదమ్,
క్వచిద్గన్తుం హరిశ్రేష్ఠ బ్రాహ్మః సత్యమిదం తు తే. 20

ప్ర. అ. హరిశ్రేష్ఠ = వానరశ్రేష్ఠుడా, త్వయా = నీచేత, అనుత్తైః = అట్లా పింపబడని, హరిభిః = వానరులచేత, పదార్థ = ఒక అడుగునుండి, వదమ్ = మరొక అడుగును, క్వచిత్ = ఎక్కడికిని, గన్తుమ్ = వెళ్ళుటకు, న శక్యమ్ = శక్యము కాదు. సత్యమ్ = సత్య మైన, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, తే = నీకు, బ్రాహ్మః = చెప్పుచున్నాము.

తా. ఓ! వానరశ్రేష్ఠా! నీ అట్లా లేకుండా వానరులు అడుగు రిని అడుగు పెట్టి ఎక్కడికి వెళ్ళజాలరు. నీకు సత్యముగా చెప్పుచున్నాము. 20

మూ. ఏవం తు వదతాం తేషామృదః ప్రత్యుపాద హ,
తాదం గర్వామ ఇత్యుక్త్వా ఐముత్సేతుర్మహాబలా. 21

ప్ర. అ. తేషామ్ = వాళ్లు, ఏవమ్ = ఇట్లు, వదతామ్ = పలుకుచుండగా, అృదః = అంగడుడు, తాదమ్ = తప్పక, గర్వామ = వెళ్లదము, అని, ప్రత్యుపాద హ = తిరిగి పలికెను. ఇతి = ఇట్లు, ఉక్త్వా = పలికి, మహాబలా = గొప్ప బలము గల ఆ వానరులు, ఐమ్ = అకాశమును గూర్చి, ఉత్సేతుః = ఎగిరిరి.

తా. ఆ వానరుల మాట విని అంగడుడు "తప్పక వెళ్లదము" అని పలికెను. ఇట్లు పలికిన పిదప మహాబలవంతు లైన వానరులు అకాశముపైకి ఎగిరిరి. 21

మూ. ఉర్వత నమనూత్సేతుః సర్వే తే హరియాతపా,
కృత్యాకాశం నిరాకాశం యన్తోర్ధిస్తా ఇవాచలా. 22

ప్ర. అ. సర్వే = సమస్త మైన, తే హరియాతపా = ఆ వానరనాయకులు, యన్తోర్ధిస్తా = యంత్రముచేత ఎత్తబడిన, అచలా ఇవ = పర్వతములు వలె, అకాశమ్ = అకాశమును, నిరాకాశమ్ = అవకాశము లేనిదానినిగా, కృత్యా = చేసి, ఉర్వత నమ్ = పైకి ఎగురు చున్న ఆ అంగడుని, అనూత్సేతుః = అనుసరించి ఎగిరిరి.

తా. ఆ వానరనాయకు లందరు యంత్రముచేత పైకి ఎత్తబడిన పర్వత ముల వలె, అకాశములో అవకాశము లేకుండ లేయుచు, పైకి ఎగురుచున్న ఆ అంగడుని అనుసరించి ఎగిరిరి. 22

మూ. తేఽమృరం సహసోత్పత్య వేగవన్తః వ్రవణ్ణమా,
వినదనో మహానాదం మనా వాతేరితా యథా. 23

ప్ర. అ. వేగవన్తః = వేగము గల, తే వ్రవణ్ణమా = ఆ వానరులు, మహానాదమ్ = గొప్ప ధ్వని కలుగు నట్లుగా, వినదన్తః = ధ్వనితేయురు, వాతేరితా = వాయువుచేత ప్రేరేపింపబడిన, మనా యథా = మేపుములు వలె, సహసా = శ్రీఘ్రముగా, అమృరమ్ = అకాశమును గూర్చి, ఉర్వత్య = ఎగిరి, వెళ్ళిరి.

తా. వేగము గల ఆ వానరనాయకులు, అత్యధికముగా ధ్వని తేయుచు గారికి ఎగురుచున్న మేపుముల వలె, శ్రీఘ్రముగా అకాశముపై ఎగిరి వెళ్ళిరి. 23

మూ. అట్లదే హ్యసనుప్రాప్తే సుగ్రీవో వానరాధిపః,
ఉవాచ శోకోపహతం రామం కమలలోచనమ్. 24

ప్ర. అ. అట్లదే = అంగదుడు, అసనుప్రాప్తే = రాక్షసరజుగా (వచ్చుటకు
పూర్వము), వానరాధిపః = వానరరాజైన, సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు, శోకోపహతమ్
= శోకముచేత పీడింపబడిన, కమలలోచనమ్ = కమలముల వంటి నేత్రములు గల,
రామమ్ = రాముని గూర్చి, ఉవాచ = పలికెను.

తా. అంగదుడు ఇంకా అక్కడికి చేరక పూర్వము వానరరాజైన సుగ్రీవుడు,
శోకముచేత పీడింపబడిన మనస్సు గల, వద్దముల వంటి నేత్రములు గల
రామునితో ఇట్లు పలికెను. 24

మూ. సమాశ్వసిహి తద్రం తే దృష్టా దేవీ న సంశయః,
నాగస్తుమిహ శక్యం తైరధీతే సమయే హి నః. 25

ప్ర. అ. సమాశ్వసిహి = ఊరడిల్లుము. తే = నీకు, తద్రమ్ = క్షేమ మగు
గాక. దేవీ = దేవి, దృష్టా = చూడ బడినది. సంశయః = సంశయము, న = లేదు.
నః = మనయొక్క, సమయే = సమయము, అధీతే = గడచిన దగుచుండగా, తైః
= వారిచేత, ఇహ = అక్కడికి, అగస్తుమ్ = వచ్చుటకు, న శక్యమ్ = శక్యము
కాదు.

తా. రామా : ఊరడిల్లుము. నీకు క్షేమ మగుగాక. దేవి కనబడినది.
సందేహము లేదు. మన మిచ్చిన సమయము గడచిన పిమ్మట వాళ్లు అక్కడికి
రాజాలరు. 25

మూ. న మత్సకాశమాగచ్ఛేత్కృత్యే హి వినిపారితే,
యువరాజో మహాబాహుః స్థవరాం ప్రవరోఽబ్జరః. 26

ప్ర. అ. యువరాజః = యువరాజు, మహాబాహుః = గొప్ప బాహువులు
కలవాడు. స్థవరామ్ = వానరులలో, ప్రవరః = శ్రేష్ఠుడూ అయిన, అబ్జరః =
అంగదుడు, కృత్యే = తార్కము, వినిపారితే = దెడగొట్టబడిన దగుచుండగా,
మత్సకాశమ్ = నా సమీపమును, నాగచ్ఛేత్ = రాడు.

కా. మహావాహు, వానరులలో శ్రేష్ఠుడు, యువరాజు అయిన అంగ
దుడు, కార్యము చెడిపోయిన వజ్రన నా దగ్గరికి వచ్చేవాడు కాదు. 26

మూ. యద్యప్రకృతకృత్యానామీదృశః స్వాదుపక్రమః,
తవేర్ష దీనవదనో బ్రాన్తవిప్లురమానసః. 27

ప్ర. అ. ఆకృతకృత్యానామ్ = చేయరాని కార్యము కల ఈ వానరుల
యొక్క, ఉపక్రమః = ఉద్యమము, ఈదృశః = ఇట్టిది, యద్యపి స్వాత్ =
అయినను కూడ, సః = ఆ అంగదుడు, దీనవదనః = దీన మైన ముఖము గల
వాడు, బ్రాన్తవిప్లురమానసః = బ్రాంతి చెందినదీ దుఃఖాక్రాంతమూ అయిన మనస్సు
కలవాడు, తవేర్ష = అయి ఉండును.

కా. కార్యము సఫలముచేయకనే ఈ వానరులు ఈ విధముగా ప్రవర్తిం
చినా కూడ (తిరిగి వచ్చినా కూడ) ఈ అంగదుడు దీన మైన ముఖముతో, బ్రాంతి
చెంది దుఃఖాక్రాంత మైన మనస్సుతో దిగులుగా ఉండెడివాడు. 27

మూ. పిత్తపైతామహం చైత్యూర్వైరభిరక్షితమ్,
న మే మదువనం హన్యారహృష్టః ప్లవగేశ్వరః. 28
కౌసల్యా సుప్రజా రామ సమాశ్రియహి సువ్రత.

ప్ర. ఆ. ప్లవగేశ్వరః = వానరుల వ్రతులైన అంగదుడు, ఆహృష్టః =
సంతోషము లేనివాడైనచో, పిత్తపైతామహమ్ = తండ్రితాతల నాదిదైన, పూర్వత్వైః
= పూర్వపురుషులచేత, అభిరక్షితమ్ = రక్షింపబడిన, మే మదువనమ్ = నా
మదువనమును, న హన్యార్ = పొడుచేసెడివాడు కాదు. కౌసల్యాసుప్రజాః =
కౌసల్యసుప్రతులైన, సువ్రత = మంచి నియమము గల, రామ = రామా,
సమాశ్రియహి • తీరడిల్లుము.

కా. అంగదుడు సంతోషముతో ఉండక పోయినచో, తండ్రితాతలనాదిది,
పూర్వపురుషులచేత రక్షింపబడినదీ అయిన నా మదువనమును నశింపచేసెడివాడు
కాదు. కౌసల్య సుప్రతులవు, ఉత్తమనియమవంతుడవు అయిన నీ రామా,
తీరడిల్లుము. 28

మూ. దృష్టా దేవీ న సన్దేహో నదాన్యేన హనూమతా,
న హ్యన్యః కర్మతో హేతుః సాధనేఽన్య హనూమతః. 29

ప్ర. అ. తా. చూ. రిశివ సర్గ. 17వ శ్లోకం.

మూ. హనుమతి హ నిర్దిక్ష్త మతిశ్చ మతిసత్తమ, 30
వ్యవసాయశ్చ వీర్యం చ సూర్యే తేజ ఇవ ద్రువమ్.

ప్ర. అ. మతిసత్తమ = బుద్ధిచేత గొప్పవాడా. హనుమతి = హనుమంతుని
యందు, సూర్యే = సూర్యునియందు, తేజః ఇవ = తేజస్సు వలె, నిర్దిక్ష్త =
కార్యనిర్ది, మతిశ్చ = బుద్ధి, వ్యవసాయశ్చ = వ్రయత్నము, వీర్యం చ =
వరాక్రమము, ద్రువమ్ = నిశ్చయముగా ఉన్నది.

తా. బుద్ధిమంతులలో శ్రేష్ఠుడ వైన రామా. హనుమంతునియందు కార్య
నిర్ది, బుద్ధి, నిరంతరవ్రయత్నము, వరాక్రమము అను లక్షణములు, సూర్యుని
యందు తేజస్సు వలె నిశ్చితముగా ఉండును. 30

మూ. జామృవాన్యత్ర సేరా స్యాదల్లదశ్చ బలేశ్వరః,
హనుమాంశ్చాప్యధిష్ఠారా న తస్య గతిరన్యథా. 31

ప్ర. అ. తా. చూ. రిశివ సర్గ. 18వ శ్లోకం. అక్కడ ఉన్న "అల్లదశ్చ
బలేశ్వరః"కు బదులు "అల్లదశ్చ బలేశ్వరః" అని ఇక్కడ పాఠము. "అంగ
రుడు సేనాధిపతిగా ఉండునో" అని అర్థము. 31

మూ. మా దూశ్చిన్తాసమాయుక్తః సంప్రత్యమితవిక్రమ, 32
తతః కింకిలాశద్ధం శుక్రావాసన్నమమృరే,
హనుమత్కర్మదృప్తానాం నర్తకాం కాననౌకసామ్, 33
కిష్కిన్తామువయాతానాం సిద్ధిం కథయతామివ.

ప్ర. అ. అమితవిక్రమ = అమిత మైన వరాక్రమము కలవాడా, సంప్రతి
= ఇప్పుడు, చిన్తాసమాయుక్తః = చింతలో కూడినవాడవు, మా మా = అవకుము.
తతః = అటు పిమ్మట, హనుమత్కర్మదృప్తానామ్ = హనుమంతుని కార్యముచేత
గర్వితులు, నర్తకామ్ = త్వనిచేయుచున్న వాడు, సిద్ధిమ్ = కార్యనిర్దిని, కథయతా
మివ = చెప్పుచున్నవారు వలె ఉన్నవారు అయిన, కిష్కిన్తామ్ = కిష్కింథను,
ఉవయాతానామ్ = పొందిన. కాననౌకసామ్ = వానరులయొక్క, అమృరే =
అశాశమునందు, అసన్నమ్ = పడిపిరిన. కింకిలాశద్ధమ్ = కింకిలాశద్ధమును,
శుక్రావ = విసెను.

రా. "అవరిమితఫలాక్రమమందుడ వైన ఓ రామా, ఇప్పుడు రింతా త్రాంతుడవు అవకుము". ఇంతలో హనుమంతుడు చేసిన కార్యముచే గర్వితులై ద్వని చేయుచు, కార్యసిద్ధిని దెప్పుచున్నారా అన్న ట్లున్న ఆ వానరులు కిష్కింధను సమీపించగా, వారి కింకలాశబ్దము అకాశముమీద దగ్గరగా వినవచ్చెను.

మూ. తరః శ్రుత్వా నినాదం తం కపీనాం కపిసత్తమః, 34
అయరాజ్ఞేతలాజ్ఞాలః సోఽరవద్భృష్టమానసః

ప్ర. అ. తరః = అటు పిమ్మట, స. కపిసత్తమః = ఆ వానరశ్రేష్ఠుడు, కపీనామ్ = వానరులయొక్క, తం నినాదమ్ = ఆ ద్వనిని, శ్రుత్వా = విని, అయరాజ్ఞేతలాజ్ఞాలః = నిలువుగా పంపబడిన తోక కంపాలై, హృష్టమానసః = సంతోషించిన మనస్సు కంపాడు, అథవత్ = అయెను.

రా. పిమ్మట ఆ సుగ్రీవుడు వానరుల ద్వనిని విని, సంతోషించిన మనస్సుకలవాలై, తోకను నిలువుగా ఎత్తి నిలచెను. 34

మూ. అజగ్ముస్తేఽపి హరయో రామదర్శనకాఙ్క్షిణః, 35
అజ్గదం పురతః కృత్వా హనూమంతం చ వానరమ్.

ప్ర. అ. తే హరయః అపి = ఆ వానరులు కూడా, అజ్గదమ్ = అంగదుని వానరమ్ = వానరులైన, హనూమంతమ్ = హనుమంతుని, పురతః = ఎదుట, కృత్వా = ఉంచుకొని, రామదర్శనకాఙ్క్షిణః = రాముని దర్శనము కోరుచున్న వాలై, అజగ్ముః = వచ్చిరి.

రా. ఆ వానరులు కూడ, అంగదుని, హనుమంతుని తమ ముందు ఉంచుకొని, రాముని చూడవలె నను ఉత్కంఠతో వచ్చిరి. 35

మూ. తేఽజ్గదప్రముఖా వీరాః ప్రహృష్టాశ్చ ముదాన్విరాః, 36
నిపేతుర్ధరిరాజన్య సమీపే రామవన్య చ.

ప్ర. అ. అజ్గదప్రముఖాః = అంగదుడు మొదలైన, తే వీరాః = ఆ వీరులు, ప్రహృష్టాశ్చ = సంతోషించినవారై, ముదా = అనందముతో, అన్విరాః = కూడినవారై, హరిరాజన్యః = సుగ్రీవునియొక్క, రామవన్య చ = రామునియొక్క, సమీపే = సమీపమునందు, నిపేతుః = వదిలి (దిగిరి).

తా. అంగదుడు మొదలైన ఆ వీరులు సంతోషించుచు, అనంతవరకు
లై, రామసుగ్రీవుల ఎదుట దిగిరి. 36

మూ. హనుమాంశ్చ మహాబాహుః ప్రణమ్య కిరసా తతః, 37
నియరామక్షరాం దేవీం రామవాయ న్యవేదయత్.

ప్ర. ఆ. తతః = అటుపిమ్మట, మహాబాహుః = గొప్ప బాహువులు గల,
హనుమాన్ = హనుమంతుడు, కిరసా = కిరస్సుతో, ప్రణమ్య = నమస్కరించి,
దేవీమ్ = సీతాదేవిని, నియరామ్ = నియమవంతురాలినిగాను, అక్షరామ్ = అరోగ్య
వంతురాలిని గాను, రామవాయ = రామునకు, న్యవేదయత్ = తెలిపెను.

తా. పిదప, గొప్ప బాహువులు గల హనుమంతుడు కిరస్సు వంచి
నమస్కరించి, సీతాదేవి పాతివ్రత్యనియమమును కాపాడుకొనుచు, ఆరోగ్య
వంతురా లై ఉన్నట్లు రామునకు తెలిపెను. 37

మూ. దృష్టా దేవీతి హనుమద్యదనాదమృతోపమమ్,
అకర్ణ్య వచనం రామో హర్షమాప సంక్షణః. 38

ప్ర. ఆ. సంక్షణః = లక్షణానితో కూడిన, రామః = రాముడు,
హనుమద్యదనాత్ = హనుమంతుని ముఖమునుండి, అమృతోపమమ్ = అమృత
ముతో సమాన మైన, దేవీ దృష్టా ఉతి = "సీతాదేవి చూడబడినది" అని, వచనమ్
= వచనమును, అకర్ణ్య = విని, హర్షమ్ = సంతోషమును, అప = పొందెను.

తా. లక్షణానితో మేలు దైన రాముడు, "సీతాదేవి కనబడినది" అని హను
మంతుని ముఖమునుండి నెడలిన వచనమును విని సంతోషించెను. 38

మూ. నిశ్చితార్థం తతస్తస్మిన్ సుగ్రీవం పవనాత్మజే,
లక్షణః ప్రీతిమాన్ ప్రీతం బహుమానాదనైక్షర. 39

ప్ర. ఆ. తతః = అటుపిమ్మట, లక్షణః = లక్షణుడు, తస్మిన్ వచ
నాత్మజే = ఆ హనుమంతునియందు, నిశ్చితార్థమ్ = నిశ్చయించబడిన విషయము
గల, ప్రీతమ్ = సంతోషించిన, సుగ్రీవమ్ = సుగ్రీవుని, బహుమానాత్ = గౌరవ
భావముతో, అనైక్షర = చూడెను.

తా. పిమ్మట లక్షణుడు సంతోషించుచు, హనుమంతుడు తప్పక తాత్కాలిక

సాధింతును అను విశ్వాసమును ప్రకటించిన, సంతోషించిన, ఆ సుగ్రీవుని గౌరవ భావముతో చూచెను. 39

మూ. ప్రీత్యా చ పరయోపేతో రాఘవః పరవీరహః, 40
 బహుమానేన మహతా హనుమంతమవైక్షర.

ఇత్యార్థే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సుందరకాండే
 చతుష్షష్టితమః సర్గః.

ప్ర. ౩. పరవీరహః = శత్రువీరులను సంహరించు, రాఘవః = రాముడు, పరయా = గొప్ప, ప్రీత్యా = సంతోషముతో, ఉపేతో = కూడినవా రై, మహతా = గొప్ప రైన, బహుమానేన = గౌరవభావముతో, హనుమంతమ్ = హనుమంతుని, అవైక్షర = చూచెను.

తా. శత్రువీరులను సంహరించు రాముడు గొప్ప అనందము పొంది, హనుమంతుని అధిక మైన గౌరవభావముతో చూచెను. 40

“తాదాసందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవాఙ్మయమునందు సుందరకాండలో
 ఆరువదినాంనసర సమావము.

అథ పశ్చిమస్థితమః సర్గః

[హనుమంతుడు శ్రీరామునకు నీతావృత్తాంతము చెప్పుట]

మూ. తతః ప్రస్రవణం శైలం తే గర్వా చిత్రకాననమ్,
 ప్రణమ్య శిరసా రామం లక్ష్మణం చ మహాబలిమ్. 1
 యువరాజం పురస్కృత్య సుగ్రీవసుభివాద్య చ,
 ప్రవృత్తిమత నీలాయాః ప్రవక్తుముపచక్రముః. 2

ప్ర. ౧. తతః = అటు పిమ్మట, తే = ఆ వానరులు, చిత్రకాననమ్ = చిత్రము లైన అడవులు గల, ప్రస్రవణం శైలమ్ = ప్రస్రవణవర్షతమును గూర్చి, యువరాజమ్ = యువరాజును, పురస్కృత్య = ముందు ఉంచుకొని, గర్వా = వెళ్ళి, రామమ్ = రాముణ్ణి, మహాబలిమ్ = గొప్ప బలము గల, లక్ష్మణం చ = లక్ష్మణుణ్ణి, శిరసా = శిరస్సుచేత, ప్రణమ్య = నమస్కరించి, సుగ్రీవమ్ = సుగ్రీవుని, అభివాద్య చ = నమస్కరించి, అథ = అటు పిమ్మట, నీలాయాః నీలయొక్క, ప్రవృత్తిమ్ = వార్తను, ప్రవక్తుమ్ = చెప్పుటకు, ఉపచక్రముః = ప్రారంభించిరి.

కా. ఆ వానరులు యువరాజున అంగదుని ముందు ఉంచుకొని, చిత్రమైన అడవులు గల ప్రస్రవణవర్షతమునకు వెళ్ళి, రామునకు, మహాబలిని యైన లక్ష్మణునకు శిరసా నమస్కరించి, సుగ్రీవునకు నమస్కరించి, పిమ్మట నీలవార్తను చెప్పుటకు ప్రారంభించిరి. 1,2

మూ. రావణాంతఃపురే రోథం రాక్షసిభిశ్చ తర్జనమ్,
 రామే సమనురాగం చ యశ్చాయం నమయః కృతః. ౩
 వీతదాభ్యాన్తి తే నర్వే హరయో రామసన్నిధౌ.

ప్ర. ౧. సర్వే = సమస్త మైన, తే హరయః = ఆ వానరులు, రావణాంతః

పురే = రావణుని అంతఃపురమునందు, రోదహి = నిరోధమును, రాక్షసిలి = రాక్షసస్త్రీలచేత, భర్తనం చ = భయపెట్టుటను, రామే = రామునియందు, సమమ రాగం చ = అనురాగమును, యః = ఏ, ఆయమ్ = ఈ, సమయః = గడువు, కృతః = చేయబడినదో, ఏతత్ = దీని నంతను, రామసంనిధౌ = రామునివద్ద, అఖ్యాన్తి = చెప్పుచుండిరి.

తా. ఆ వానరు లందరూ, సీత రావణుని అంతఃపురములో నిరోధింపబడి ఉండుట, రాక్షసస్త్రీలు భయపెట్టుట, అమెకు రామునిమీద ఉన్న అనురాగము, రావణు డిచ్చిన రెండు మాసాల గడువు—ఈ విషయము లన్నీ రాముని ఎదుట చెప్పుటకు ప్రారంభించిరి.

మూ. వై దేహీమక్షలాం శ్రుత్వా రామస్తూతరమబ్రవీత్, 4
క్య నీతా పరతే దేవీ కథం చ మయి పరతే,
ఏతన్నే సర్వమాఖ్యాత వైదేహీం ప్రతి వానరాః. 5

ప్ర. అ. వైదేహీమ్ = సీతను, అక్షలామ్ = క్షేమముగా ఉన్నదానినిగా, శ్రుత్వా = విని, రామస్తూ = రాము డెతే, ఉత్తరమ్ = ప్రత్యుత్తరమును, అబ్రవీత్ = వలెకెను. దేవీ = దేవి యైన, నీతా = సీత, క్య = ఎక్కడ, పరతే = ఉన్నది : మయి = నా విషయమునందు, కథమ్ = ఎట్లు, పరతే = ఉన్నది. వానరాః = వానరులారా : వైదేహీం ప్రతి = సీతను గూర్చి, ఏతత్ = దీనిని, సర్వమ్ = అంతనూ, మే = నాకు, అఖ్యాత = చెప్పుడు.

తా. సీత క్షేమముగా ఉన్న దను విషయము విని రాముడు ఇట్లు పలికెను. "వానరులారా : సీత ఎక్కడ ఉన్నది ? నా విషయమునందు ఏ అతి ప్రాయములో ఉన్నది ? సీతకు సంబంధించిన ఈ విషయము లన్నీ నాకు చెప్పుడు."

మూ. రామస్య గదితం శ్రుత్వా హరయౌ రామసన్నిధౌ,
రోదయన్తి హనూమన్తం నీతావృత్తానకోవిదమ్. 6

ప్ర. అ. హరయః = వానరులు, రామస్య = రామునియొక్క, గదితమ్ = మాటను, శ్రుత్వా = విని, నీతావృత్తానకోవిదమ్ = నీతావృత్తాంతము ఎరిగిన,

హనుమ న్నమ్ = హనుమంతుని, రామనన్నిరౌ = రామనివద్దకు, కోడయన్తి = ముందుకు త్రోసిరి.

తా. ఆ వానరులు రామని మాటలు విని, సీత వృత్తాంతము తెలిసిన హనుమంతుణ్ణి, "నువ్వు తెచ్చుము" అని రామని ముందుకు త్రోసిరి. 6

మూ. శ్రుత్వా తు వచనం తేషాం హనుమాన్ మారుతాత్మజః,
ప్రణమ్య శిరసా దేవ్యై సీతాయై తాం దిశం వ్రతి. 7

ఉవాచ వాక్యం వాక్యజ్ఞః సీతాయా దర్శనం యథా.

ప్ర. ఆ. మారుతాత్మజః = వాయుపుత్రుడు, వాక్యజ్ఞః = మాటలు తెలిసిన వాడు (మాటలాడుటలో నేర్పరి) అయిన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, తేషామ్ = ఆ వానరులయొక్క, వచనమ్ = వచనమును, శ్రుత్వా = విని, దేవ్యై = దేవి యైన, సీతాయై = సీతకు, తాం దిశం వ్రతి = ఆ దిక్కును గూర్చి, శిరసా = శిరస్సుతో, ప్రణమ్య = నమస్కరించి, సీతాయాః = సీతయొక్క, దర్శనమ్ = దర్శనము, యథా = ఎట్లు జరిగినదో, వాక్యమ్ = వాక్యమును, ఉవాచ = వరికెను.

తా. మాటలలో నేర్పరి, వాయుపుత్రుడు అయిన హనుమంతుడు ఆ వానరుల మాటలు విని, సీత ఉన్న దిక్కు వైపు తిరిగి సీతాదేవికి శిరస్సు వంచి నమస్కరించి, సీతను తా నెట్లు చూచెనో తెలుపుచు ఎట్లు వరికెను. 7

మూ. సముద్రం లక్ష్మయిత్యాహం శతయోజనమాయతమ్, 8
అగచ్ఛం జానకిం సీతాం మార్గమాజౌ దిర్భక్షయా.

ప్ర. ఆ. అహమ్ = నేను, శతయోజనమ్ = సూరు యోజనములు, అయతమ్ = పొడవైన, సముద్రమ్ = సముద్రమును, లక్ష్మయిత్యా = రాది, జానకిమ్ = జనకుని కుమార్తె యైన, సీతామ్ = సీతను, మార్గమాజౌ = వెదకుచు, దిర్భక్షయా = అమెను చూడ వలె నను కోరికతో, అగచ్ఛమ్ = వెళ్ళిరి.

తా. నేను సూరు యోజనములు పొడ వైన సముద్రమును అంటింది, జనకుని కుమార్తె యైన సీతను వెదకుచు, అమెను చూడ వలె నను కోరికతో వెళ్ళిరి. 8

మూ. తత్ర ంజ్జేతి నగరీ రావణస్య దురాత్మనః, 9
దక్షిణస్య సముద్రస్య తీరే వసతి వక్షితే.

ప్ర. అ. తత్ర = అక్కడ, దక్షిణస్య సముద్రస్య = దక్షిణసముద్రము యొక్క, దక్షితే తీరే = దక్షిణతీరమునందు దురాత్మనః = దుష్టబుద్ధి గల, రావణస్య = రావణునియొక్క, ంజ్జేతి = లంక అను, నగరీ = పట్టణము, వసతి = ఉన్నది.

తా. అక్కడ, దక్షిణసముద్ర దక్షిణతీరమునందు, దురాత్ముడైన రావణుని లంక అను నగరము ఉన్నది. 9

మూ. తత్ర దృష్టా మయా నీలా రావణాన్తాపురే నరీ, 10
సంస్యస్య త్వయి జీవన్తి రామా రామ మనోరథమ్.

ప్ర. అ. రామ = ఓ : రామా : తత్ర = అక్కడ, రావణాన్తాపురే = రావణుని ఆంతఃపురమునందు, నరీ = వరివ్రత, త్వయి = నీయందు, మనోరథమ్ = కోరికను, సంస్యస్య = ఉంది, జీవన్తి = జీవింతుచున్న, రామా = శ్రీ. నీలా = నీర, మయా = నాచేత, దృష్టా = చూడబడినది.

తా. రామా : ఆ లంకలో, రావణాంతఃపురములో నేను వరివ్రత యైన నీరను చూచితిని. అమె తన మనోరథము లన్ని నీ మీదనే ఉంచుకుని జీవింతు చున్నది. 10

మూ. దృష్టా మే రాక్షసీమర్యే తర్జ్యమానా ముహూర్ముహూః, 11
రాక్షసీఖిర్విరూపానీ రక్షిరా ప్రమదావనే.

ప్ర. అ. ప్రమదావనే = ఉర్వానవనమునందు, విరూపానీ = వికృతములైన రూపములు గల, రాక్షసీఖిః = రాక్షసశ్రీలచేత, రక్షిరా = రక్షింపబడినది, ముహూర్ముహూః = మూడి మూడికి, తర్జ్యమానా = తయ పెట్టబడుచున్నది అయిన, ఆ నీర, మే = నాకు, రాక్షసీమర్యే = రాక్షసశ్రీం మర్యయందు, దృష్టా = చూడ బడినది.

తా. ఉర్వానవనములో, వికృతములైన ముఖములు గల రాక్షసశ్రీలు

అ సీతను రక్షించుచున్నాడు. చూడ చూడకి ఆమెను భయపెట్టుచున్నాడు. అట్టి సీతను నేను రాక్షసస్త్రీల మధ్య చూచితిని. 11

మూ. దుఃఖమాపద్యతే దేవీ త్వయా వీర సుఖోచితా. 12

రావణాన్తఃపురే ధుద్ధా రాక్షసీలిః సురక్షితా,
ఏకవేణీధరా దీనా త్వయి చిన్తాపరాయణా. 13

అరఃశయ్యా వివర్ణాణ్ణి వర్మిసీవ హమాగమే,
రావణాద్వినివృత్తార్థా మరత్తవ్యక్తతనిశ్చయా. 14

దేవీ కథం చిత్కాకుత్స్థ త్వన్మనా మార్గితా మయా.

ప్ర. అ. వీర = ఓ : వీరుడా : త్వయా = నీతో, సుఖోచితా = సుఖము నకు అలవాటు వడిన, దేవీ = ఆ దేవి, దుఃఖమ్ = దుఃఖమును, అపద్యతే = పొందుచున్నది. కాకుత్స్థ = రామా : ఏకవేణీధరా = ఒకే జడను ధరించినది, దీనా = దీనురాలు, త్వయి = నీయందు, చిన్తాపరాయణా = దింకలో మునిగి ఉన్నది, అరఃశయ్యా = నేల శయనముగా గంది, హమాగమే = శిశిరదుపునందు, వర్మిసీవ = వర్మంత వలె, వివర్ణాణ్ణి = రంగు మారిన శరీరము గంది, రావణాన్ = రావణునినుండి, వినివృత్తార్థా = మరలిన ప్రయోజనము కంది. మరత్తవ్యక్తతనిశ్చయా = రావ వలె నని నిశ్చయము తేసికొన్నది, త్వన్మనా = నీ మీదనే మనస్సు కలిపి ఆయిన, దేవీ = ఆ దేవి, కథంచిత్ = ఎటులనో, మయా = నాచేత, మార్గితా = వెదకఁబడినది.

రా. ఓ : వీరుడా : నీతో కలిసి సుఖము లనుభవించుటకు అలవాటువడిన ఆ దేవి ఇప్పుడు దుఃఖ మనుభవించుచున్నది. ఆమె నిన్ను గూర్చిన అలోరస తోనే నిండినదై, ఒకే జడతో దీనురాలై యున్నది. నేలమీదనే వండుకొనుచు, రంగు మారిన శరీరము గల ఆమె శిశిరముపులో వర్మంత వలె ఉన్నది. ఆమె రావణునియందు ఏ మాత్రము దృష్టి లేనిదై అతని వేడిలో చచ్చుటలే నిశ్చయించుకొన్నది. రామా : నీ మీదనే మనస్సు నిలుపుకొని ఉన్న ఆ సీతా దేవిని వేను ఎట్లో అన్వేషించ గలిగితిని. 12, 13, 14

మూ. ఇహ్లాకుకులవిభ్యాతిం శనైః కిర్తియతానమ,
సా మయా నరకార్థం విశ్వానమువపాదితా. 15

ప్ర. అ. అనఘ = దోషములు లేనివాడా. సరళార్థం = సరళశ్రేష్ఠుడైన రామా. ఇష్టాకుకులవిఘ్నారీమ్ = ఇష్టాకువంశముయొక్క ప్రసిద్ధిని, శనై = మెల్లగా, కీర్తయతా = వర్ణించిన, మయా = నాచేత. సా = ఆమె, విశ్వాసమ్ = విశ్వాసమును, ఉపపాదితా = పుట్టించబడినది.

తా. దోషములు లేని, మనుష్యశ్రేష్ఠుడైన ఆ రామా నేను ఇష్టాకు వంశము కీర్తిని మెల్లగా వర్ణించుచు, నీలాదేవికి నాపై విశ్వాసము కలుగు నట్లు చేసితిని. 15

మూ. తతః సంభాషితా దేవీ సర్వమర్థం చ దర్శితా. 16

రామసుగ్రీవసఖ్యం చ క్రుర్యా ప్రీతిముపాగతా.

నియతః సముదాచారో భక్తిశ్చాస్యాన్తరా త్వయి. 17

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, దేవీ = నీలాదేవి, సంభాషితా = మాటలాడబడినది. సర్వమ్ = సమస్త మైన, అర్థమ్ = విషయమును, దర్శితా = చూపబడినది (తెలుపబడినది). రామసుగ్రీవసఖ్యం చ = రామసుగ్రీవుల స్నేహమును, క్రుర్యా = విని, ప్రీతిమ్ = సంతోషమును, ఉపాగతా = పొందినది. ఆస్యాః = ఈమెయొక్క, సముదాచారః = సర్వరిత్రపాలనము, నియతః = స్థిరముగా నున్నది. తథా = అట్లే, త్వయి = నీయందు, భక్తిశ్చ = భక్తి కూడ, స్థిరముగా నున్నది.

తా. పిమ్మట నేను నీలాదేవితో సంభాషణము చేసి విషయము లన్ని తెలిపితిని. రామసుగ్రీవుల మధ్య స్నేహ మేర్పడిన దని తెలిసికొని ఆమె సంతోషించినది. ఆమె సదాచారవిషయో నీపై స్థిర మైన భక్తితో ఉన్నది. 16, 17

మూ. ఏవం మయా మహాతాగా దృష్టా జనకనన్దినీ,

ఉగ్రేణ తపసా యుక్తా త్వదృక్త్యా పురుషర్షభ. 18

ప్ర. అ. పురుషర్షభ = పురుషశ్రేష్ఠుడా. ఉగ్రేణ = ఉగ్ర మైన, తపసా = తపస్సుతోను, త్వదృక్త్యా = నీపై భక్తితోను, యుక్తా = కూడిన, మహాతాగా = మహా గృహంబులా లేన, జనకనన్దినీ = నీలాదేవి, మయా = నాచేత, ఏవమ్ = ఇట్లు, దృష్టా = చూడబడినది.

తా. ౬ : పురుషశ్రేష్ఠుడా : నీయందు అరంవంశీలో ఉగ్ర మైన
రవన్ను లేయుచున్న మహారాగ్యవంశురా లైన సీతాదేవిని నేను ఇద్దె స్థితిలో
చూచితిని. 18

మూ. అభిజ్ఞానం చ మే దత్తం యథా పృతం తవాన్తి కే.
చిత్రకూడే మహాప్రాజ్ఞ వాయసం వ్రతి రామవ. 19

ప్ర. అ. మహాప్రాజ్ఞ = గొప్ప బుద్ధి గల, రామవ = రామా . చిత్రకూడే
= చిత్రకూటమునందు, తవ = నీయొక్క, అన్తికే = సమీపమునందు, వాయసం
వ్రతి = కాకిని గూర్చి, యథా = ఎట్లు, పృతమ్ = జరిగినతో, అది, అభిజ్ఞానమ్ =
అనవాలుగా, మే = నాకు, దత్తమ్ = ఇవ్వఁబడినది.

తా. మహాబుద్ధిశాలి లైన ౬ రామా! చిత్రకూటపర్వతముమీద, నీ దగ్గర
జరిగిన కాకవృత్తాంతమును అమె అనవాలుగా తెప్పినది. 19

మూ. విజ్ఞాప్యశ్చ నరన్యామో రామో వాయుసుత త్వయా,
అభిలేనేహ యద్వృష్టమితి మామాహ జానకీ. 20

ప్ర. అ. వాయుసుత = హనుమంతుడా : నరన్యామః = మనుష్య శ్రేష్ఠు
లైన, రామః = రాముడు, త్వయా = నీచేత, ఇహ = ఇక్కడ, యత్ = ఏది,
దృష్టమ్ = చూడఁబడినతో, అభిలేన = దాని అంతరేతను, విజ్ఞాప్యః = తెలు వదలిన
వాడు, ఇతి = అని, జానకీ = నీత, మామ్ = నన్ను గూర్చి, అహ = వరికినది.

తా. "౬ : హనుమంతుడా : నీవు ఇక్కడ చూచిగది అంతా మనుష్య
శ్రేష్ఠు లైన రామునకు తెప్పవలెను" అని సీతాదేవి నాతో అనెను. 20

మూ. ఆయం రాన్యై ప్రదాతవ్యో యర్హాత్సుపరిరక్షితః,
బ్రువరా వచనాన్యేవం సుగ్రీవస్యోపశృణ్వతః. 21

ప్ర. అ. సుగ్రీవస్య = సుగ్రీవుడు, ఉపశృణ్వతః = వినుచుండగా , ఏవమ్
= ఇట్లు, వచనాని = వచనములను, బ్రువరా = తెప్పరున్న నీచేత, యర్హాత్ =
ప్రయత్న ముచలన, సుపరిరక్షితః = తాగా రక్షింపబడిన, ఆయం ర = ఈ మఱి
కూడ, రాన్యై = ఈ రామునకు, ప్రదాతవ్యః = ఇవ్వఁ దగినది.

తా. సుగ్రీవుడు దగ్గరనే ఉండి వినుతుండగా నీవు ఈ మాటలన్నీ
 చెప్పి, నేను ప్రయత్నపూర్వకముగా రక్షించి ఉంచిన ఈ మణిని రామునకు
 ఇవ్వవలెను. 21

మూ. ఏష చూడామణిః శ్రీమాన్ మయా సుపరిరక్షితః,
 మనఃశిలాయాస్త్రైకో గణ్ధపార్శ్వే నివేశితః, 22
 త్వయా ప్రణిష్ఠే తిలకే తం కిల న్మర్తుమర్హసి.

ప్ర. అ. శ్రీమాన్ = శోభాయుక్త మైన, ఏషః = ఈ, చూడామణిః =
 చూడామణి, మయా = నా చేత, సుపరిరక్షితః = దాగుగా రక్షింపబడినది.

తా. శోభాయుక్త మైన ఈ చూడామణిని నేను చాల జాగ్రత్తగా సం-
 రక్షించినాను. "మనఃశిలాయాః" ఇత్యాది శ్లోకానికి చూ. 40వ సర్గ, 7వ
 శ్లోకము. 22

మూ. ఏష నిర్యాతితః శ్రీమాన్ మయా తే వారినంభవః, 23
 ఏతం దృష్ట్వా ప్రమోదిష్యే వ్యసనే త్యామివానఘ.

ప్ర. అ. తా. చూ. 40వ సర్గ 7వ శ్లోకము. అక్కడ 'ప్రమోదిష్యే' కి
 ఇరులు "ప్రహృష్యామి" అని ఉన్నది. ప్రమోదిష్యే = సంభోషించగలను. 23

మూ. జీవితం దారయిష్యామి మానం దశరథాత్మజ,
 ఊర్ధ్వం మాసాన్మ జీవేయం రక్షసాం వశమాగరా. 24

ప్ర. అ. దశరథాత్మజ = రామా, మానమ్ = ఒక మాసమును, జీవితమ్
 = జీవితమును, దారయిష్యామి = దరించెదను. రక్షసామ్ = రాక్షసులయొక్క,
 వశమ్ = వశమును, ఆగరా = పొందిన నేను, మాసాత్ = మాసముకంటె,
 ఊర్ధ్వమ్ = పైన, స జీవేయమ్ = జీవించను.

తా. రామా! నేను ఒక్క మాసము మాత్రమే జీవితము దరింతును.
 రాక్షసులకు వశులాల నై పోయిన నేను మాసము తరవాత జీవించజాలను. 24

మూ. ఇతి మాబ్రవీత్సీరా కృణాత్తీ దర్మదారిణీ,
 రావణాన్తపురే రుద్ధా మృగీ శోతుల్లలోచనా. 25

ప్ర. అ. కృశాణీ = కృశించిన శరీరము కలది, తర్మదారిణీ = తర్మమును ఆచరించుచున్నది, రావణాంతఃపురే = రావణుని అంతఃపురమునందు, రుద్ధా = నిరోధింపబడినది, మృగీవ = అడ లేడి వలె, ఉత్పల్లలోచనా = ఏకసిరిన నేత్రములు గలది అయిన, సీతా = సీత, మామీ = నన్ను గూర్చి, ఇతి = ఇట్లు, అబ్రవీత్ = వలెనెను.

తా. రావణాంతఃపురములో నిరోధింపబడి, శరీరము కృశించి, తర్మమును ఆచరించుచున్నది, అడలేడి వలె ఏకసిరిన నేత్రములు కలది అయిన సీత నాతో ఈ విధముగ చెప్పినది. 25

మూ. ఏతదేవ మయాభ్యాతం సర్వం రామవ యద్యథా, 26
సర్వథా సాగరజలే సంతారః ప్రవిధీయతామ్.

ప్ర. అ. రామవ = రామా, యత్ = ఏది, యథా = ఎట్లు జరిగినదో, ఏతత్ = ఇది, సర్వమేవ = సమస్తము, మయా = నాచేత, భ్యాతమ్ = చెప్పబడినది, సర్వథా = అన్ని విధములచేత, సాగరజలే = సముద్రజలమునందు, సంతారః = సేతువు, ప్రవిధీయతామ్ = నిర్మింపబడుగాక.

తా. రామవా ఈ విషయము అంతా జరిగినది జరిగి నట్లు చెప్పినాను లంకను ఆక్రమించుటకై సర్వవిధాల సముద్రోదకముమీద సేతువు బంధింపవలెను. 26

మూ. తౌ జాతాశ్వాసౌ రాజపుత్రౌ విదిత్యా
తద్బాలిజ్ఞానం రామవాయ ప్రదాయ,
దేవ్యా రాభ్యాతం సర్వమేవానుపూర్వ్యా
ద్వాదా సంపూర్ణం వాయుపుత్రః శశంస. 27

ఇత్యార్థే శ్రీమద్రామానుజే ఆదికావ్యే సున్దరకాండే
వజ్రావృష్టితమః సర్గః.

ప్ర. అ. వాయుపుత్రః = హనుమంతుడు, తౌ రాజపుత్రౌ = ఆ రాజకుమారులను, జాతాశ్వాసౌ = పుట్టిన విశ్వానము కలవారినిగా, విదిత్యా = తెలుసుకొని, తత్ = ఆ, అభిజ్ఞానమ్ = అనవాదును, రామవాయ = రామునకు,

ప్రతాప = ఇచ్చి, దేవ్యా = సీతాదేవిచేత, అభ్యారమ్ = తప్పుబడిన, సర్వమేవ
= సమస్తమును, సంపూర్ణమ్ = పూర్తిగా, అనుపూర్యాత్ = క్రమమును అను
సరించి, వాదా = వాక్కులలో, కళంస = తెప్పెను.

తా. హనుమంతుడు ఆ రామలక్ష్మణులకు తొరట కలిగిన దని గుర్తించి
అనవాలుగా తెచ్చిన ఆ చూడఁపడని రామునకు ఇచ్చి, సీతాదేవి సంలేకము
నంతను పూర్తిగా, క్రమము తప్పకుండగా మాటలలో తెప్పెను. 27

“దాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు సుందరశాండలో
ఆరువదియైదవ సర్గ సమాప్తము.

అథ షట్ షష్టితమః సర్గః

[రాముడు నేత వృత్తాంతము విని చూడఁజూచుచు నేత కొరకు ఎరివించుట.]

మూ. ఏవముక్తో హనుమరా రామో రశరథాత్మజః,
తం మణిం హృదయే కృత్వా ప్రదురోద సంక్ష్మజః. 1

ప్ర. అ. హనుమరా = హనుమంతునిచేత, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్తః = వంకరిడిన, సంక్ష్మజః = లక్ష్మణసహేతు డైన, రశరథాత్మజః = రశరథపుత్రు డైన, రామః = రాముడు, తం మణిమ్ = ఆ మణిని, హృదయే = హృదయముపై, కృత్వా = ఉంచుకొని, ప్రదురోద హ = ఏదైనను.

తా. లక్ష్మణసహేతు డైన ఆ రశరథకుమారుడు, రాముడు, హనుమంతుని మాటలు విని, ఆ చూడఁజూచుచు హృదయముమీద ఉంచుకొని ఏదైనను. 1

మూ. తం తు దృష్ట్వా మణిశ్రేష్ఠం రామవః శోకకర్పితః,
నేత్రాభ్యామశ్రుపూర్ణాభ్యాం సుగ్రీవమిదమబ్రవీత్. 2

ప్ర. అ. తం మణిశ్రేష్ఠమ్ = ఆ శ్రేష్ఠ మైన మణిని, దృష్ట్వా = చూచి, రామవః = రాముడు, శోకకర్పితః = శోకముచేత కృశింపఁజేయబడినవా డై, అశ్రుపూర్ణాభ్యామ్ = కన్నీళ్లతో నిండిన, నేత్రాభ్యామ్ = నేత్రములలో, సుగ్రీవమ్ = సుగ్రీవుని గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. శ్రేష్ఠ మైన ఆ మణిని చూడగానే రాముడు శోకముచే పీడితు డై, కన్నీళ్లతో నిండిన నేత్రములలో, సుగ్రీవునితో ఇట్లు పలికెను. 2

మూ. యత్రైవ దేనుః స్రవతి స్నేహద్వత్స్యస్య వత్సలా,
తథా మమాపి హృదయం మణిరత్నస్య దర్శనాత్. 2

ప్ర. అ. వర్షలా. = లేగదూడయందు అధిక ప్రేమ గల, దేను = దేనువు, వర్షస్య = లేగదూడయొక్క, స్నేహాత్ = స్నేహమువలన, యతైవ = ఎట్లు, స్రవతి = స్రవించునో, మమ హృదయమపి = నా హృదయము కూడ, మణిరత్నస్య = శ్రేష్ఠ మైన ఈ మణియొక్క, దర్శనాత్ = దర్శనమువలన, తథా = అట్లే ఆగుచున్నది.

తా. లేగదూడయందు అధిక మైన ప్రేమ ఉన్న దేనువు దూడపై స్నేహముచేత ఎట్లు ద్రవించునో, నా హృదయము కూడ ఈ శ్రేష్ఠ మైన మణిని చూడగానే ద్రవించుచున్నది.

మూ. మణిరత్నమిదం దత్తం వై దేహ్యాః శ్వకురేణ మే,
వదూకాలే యథాబద్ధమధికం మూర్ధ్ని శోభతే. 4

ప్ర. అ. వదూకాలే = వివాహవదువుగా ఉన్నప్పుడు, మూర్ధ్ని = శిరస్సుపై, అబద్ధమ్ = కట్టబడిన దై, యథా = ఎట్లు, శోభతే = ప్రకాశించునో, అ విధముగా, ఇదమ్ = ఈ, మణిరత్నమ్ = శ్రేష్ఠ మైన మణి, మే శ్వకురేణ = నా మామగారి చెత, వై దేహ్యాః = సీతకు, దత్తమ్ = ఇవ్వబడినది.

తా. వివాహసమయమునందు వదు వైన సీత తంపై కట్టగా అధికముగా శోభించు నిమిత్తము ఈ మణిని నా మామగారు సీతకు ఇచ్చినారు.

మూ. ఆయం హి జలసంధూలో మణిః సజ్జనపూజితః,
యజ్ఞే పరమతుష్టేన దత్తః శత్రేణ ధీమతా. 5

ప్ర. అ. జలసంధూతః = జలమునుండి పుట్టినది, సజ్జనపూజితః = నల్ల నుండేత పూజింపబడినది అయిన, ఆయం మణిః = ఈ మాణిక్యము, యజ్ఞే = యజ్ఞమునందు, పరమతుష్టేన = మిక్కిలి సంతోషించిన, ధీమతా = బుద్ధిమంతుడైన, శత్రేణ = దేవేంద్రునిచేత, దత్తః = ఇవ్వబడినది.

తా. ఈ మణి జలములో పుట్టినది. సజ్జనులచే పూజింపబడు ఈ మణిని అనకమహారాజు చేసిన ఒక యజ్ఞమునందు చాలా సంతోషించిన, ధీమంతుడైన దేవేంద్రుడు అతని కిచ్చినాడు.

మూ. ఇమం దృష్ట్యా మణిశ్రేష్ఠం యథా తాతస్య దర్శనమ్.
అద్యాస్మ్యవగతః సౌమ్య వైరేహస్య తథా విభోః. 6

ప్ర. అ. సౌమ్య = ౬ : సౌమ్యతా : అద్య = ఇప్పుడు, ఇమమ్ = ఈ, మణిశ్రేష్ఠమ్ = శ్రేష్ఠ మైన మణిని, దృష్ట్యా = దూచి, తాతస్య = తండ్రిగారి యొక్క, తథా = మరియు, విభోః = వ్రదు వైన, వైరేహస్య = అనకమహారాజు యొక్క, దర్శనమ్ = దర్శనము, యథా = ఎట్లా, అట్లు, అవగతః = తెలుసు కొనుచున్నాను.

తా. సౌమ్యుడ వైన సుగ్రీవా : ఈ మణి శ్రేష్ఠమును చూడగానే నాకు నా తండ్రిగారిని, పూజ్యుడైన అనకమహారాజును చూచి నట్లు అనిపించుచున్నది.

మూ. ఆయం హి శోభతే తస్యాః ప్రియాయా మూర్ధ్ని మే మణిః.
అస్యాద్య దర్శనేనాహం ప్రాప్తాం తామివ చింతయే. 7

ప్ర. అ. ఆయం మణిః = ఈ మణి, మే ప్రియాయా = నా ప్రియురాలి యొక్క, మూర్ధ్ని = శిరస్సుపైన, శోభతే హి = ప్రకాశించుచున్నది కదా. అద్య = ఇప్పుడు, అస్య = దీనియొక్క, దర్శనేన = దర్శనముచేత, తామ్ = ఆమెను, ప్రాప్తామివ = పొందండినదానిని వలె, చింతయే = ఆలోచించుచున్నాను.

తా. ఈ మణి నా ప్రియురాలి శిరస్సుపై అధికముగా శోభించును. ఇప్పుడు ఇది కనబడుటచేత, నా ప్రియురాలి లింగింబి నట్లు తాచించుచున్నాను.

మూ. కమాహ సీతా వైరేహ బ్రూహ సౌమ్య పునః పునః,
పిపాసుమివ తోయేన సిన్ధునీ వాక్యవారిణా. 8

ప్ర. అ. సౌమ్య = సౌమ్యుడా : పిపాసుమ్ = దప్పికొన్నదానిని, తోయేన ఇవ = ఉదకముతో వలె, వాక్యవారిణా = వాక్యము లను ఉదకముతో, సిన్ధునీ = తడుపుచున్న దై, వైరేహి = విరేహరాజుకుమార్తె యైన, సీతా = సీత, కమ్ = ఏమి, పునః పునః = మారితమరికి, అహ = పలికినది : బ్రూహి = చెప్పుము.

తా. దప్పికొన్నదానిని ఉదకముతో తడిపి నట్లు మాట లిది ఉదకముతో తడుపుచు, అనకరాజునందరిని యైన సీత మాది మాదికి ఏ మన్నలో చెప్పుము.

వి. ఈ శ్లోకభావము సరిగా లేదు. వాళ్ళోదకముతో నీర ఎక్కడో ఉన్న రాముణ్ణి తడిపే ప్రసక్తి లేదు. అందుచేత "నీర అన్న మాటలు మాటిమాటికి చెప్పి, ఆ మాట రనే ఉదకముతో నన్ను తడుపుము" అని హనుమంతునితో రాము డన్నచో బాగుండును. కాని "నీళ్ళున్న" అనేది 'నీరా' అనేదానికి విశేషణముగా ప్రయోగింపబడినది గాన ఈ భావం చెప్పడం కుదరదు. అందుచేత "నీళ్ళున్న" అను పాఠ మున్నచో బాగుండును. కాని వావిళ్ళప్రతిలో గాని, గోరఖ్ఖూర్ ప్రతిలో గాని ఇట్లు లేదు. మనం స్వతంత్రులై మాధుర్య యుక్తము కాదు. కాని పాఠ్యపాఠంలో— "శోకాగ్నినా దహ్యమానం నీళ్ళ మాం వాక్య వారిణా" అను పాఠమున్నది. అది బాగున్నది. (శోకాగ్నిచేత దహింపబడుతున్న నన్ను నీమాట రనే ఉదకముతో తడుపుము అని అర్థము).

మూ. ఇతస్సు కిం దుఃఖతరం యదిమం వారినంతవమ్,
మణిం పశ్యామి సౌమిశ్రే వైదేహీమాగరాం వినా. 9

ప్ర. అ. సౌమిశ్రే = లక్ష్మణా : వారినంతవమ్ = ఉదకముతో పుట్టిన, ఇమం మణిమ్ = ఈ మణిని, వైదేహీమ్ = నీరను, అగరాం వినా = రాకుండగా, యత్ పశ్యామి = చూచుచున్నాను అనునది ఏది కంటో, ఇతః = దీనికంటె, దుఃఖతరమ్ = అధికముగా దుఃఖ మెనది, కిమ్ = ఏమి ?

తా. లక్ష్మణా! నీర రాకుండగా, ఉదకముతో పుట్టిన మణిని మాత్రము చూచుచున్నాను; ఇంత కంటె కష్టము మరేమి ఉండును. 9

మూ. చిరం తీవతి వైదేహీ యది మాసం రరిష్యతి,
క్షణం సౌమ్య న తీవేయం వినా రామనిలేక్షణామ్. 10

ప్ర. అ. సౌమ్య = సౌమ్యుడా : వైదేహీ = నీర, మాసమ్ = ఒక మాసము, రరిష్యతి యది = తీవించిన త్తయితే, చిరమ్ : చిరకాలము, తీవరి = తీవించును. సౌమ్య = ఒక సౌమ్యుడా : తామ్ = అ, అనిలేక్షణాం వినా = నీర లేకుండగా, క్షణమ్ = క్షణకాలము కూడ, న తీవేయమ్ = తీవించను.

తా. సౌమ్యుడా! నీర ఒక మాసము తీవించగలిగినచో చిరకాలము

జీవించు చున్న దనవలెను. నల్లని కళ్ల గల ఆ సీత దేవితో నేను క్షణకాలము కూడ జీవించజాలను. 10

మూ. నయ మామపి తం దేశం యత్ర దృష్టా మమ ప్రయా,
న తిష్ఠేయం క్షణమపి ప్రవృత్తిముపంఖ్య చ. 11

ప్ర. అ. మమ = నాయొక్క, ప్రయా = ప్రయాణాలు, యత్ర = ఎక్కడ, దృష్టా = చూడబడినదో, మామపి = నన్ను కూడ, తం దేశమ్ = ఆ ప్రదేశమును గూర్చి, నయ = దీనికినివలెనము, ప్రవృత్తిమ్ = వారను, ఉపంఖ్య చ = పొంది కూడ, క్షణమపి = క్షణకాల మైనా, న తిష్ఠేయమ్ = ఉండను.

తా. నన్ను కూడ నా ప్రయాణాలు కనబడిన ప్రదేశమునకు దీనికినివలెనము, ఆమె తాడ తెలిసిన ఏమ్మట కూడ ఇంక క్షణకాల మైనా నిలువ జాలను. 11

మూ. కథం సా మమ సుశ్రోణీ రిరురీరుః సతీ సదా,
దయావహానాం హైరాజాం మధ్యే తిష్ఠతి రాక్షసామ్. 12

ప్ర. అ. సదా = ఎల్లప్పుడు, రిరురీరుః సతీ = రాం భయము కంటె ఉన్న, మమ సుశ్రోణీ = నా ప్రియురాలైన ఆ అంద మైన కలిప్రదేశము గల సీత, దయావహానామ్ = భయమును కలిగించు, హైరాజామ్ = క్రూరు లైన, రాక్షసామ్ = రాక్షసులయొక్క, మధ్యే = మధ్యయందు, కథమ్ = ఎట్లు, తిష్ఠతి = ఉంటున్నది.

తా. ఎల్లప్పుడూ మిక్కిలి భయపడుచు ఉండే, సుశ్రోణి యైన నా ప్రియురాలు, భయమును కలిగించు, క్రూరు లైన రాక్షసుల మధ్య ఎట్లు ఉంటున్నదో కదా. 12

మూ. శారదస్త్ర మిరోన్ముక్తౌ నూనం చన్ద్ర ఇవామృతైః,
ఆవృతం వదనం రస్యా న విరాజతి రాక్షసైః. 13

ప్ర. అ. ఉమిరోన్ముక్తః = రీకదిదేవ విదవబడిన, అమృతైః = మేమ ముందేక కప్పబడిన, చన్ద్రః ఇవ = చంద్రుడు వలె, రాక్షసైః = రాక్షసులచేత,

అవృతమ్ = అవరింపబడిన, తస్యా = అమెయొక్క, వరసమ్ = ముఖము, న విరాజతి = ప్రకాశించదు. నూనమ్ = నిశ్చయము.

తా. చీకటినుండి బైటపడిన చంద్రబింబము మేఘములచే కప్పబడి ఎట్లు ప్రకాశించతో అట్లే ఆమె ముఖము, రాక్షసులచేత అవరింపబడినదై ప్రకాశించదు; సత్యము.

వి. ముఖము రాక్షసులచేత అవరింపబడినది అనునది అంతగా సంగతము కాదు. నీత అవరింపబడవచ్చును గాని ముఖము మాత్రము అవరింపబడదు కదా. అందుచేత "అవృతః వరసం తస్యా న విరాజతి సామృతమ్" అను గోరఖ్ ఘోర పాతము కాగున్నది. "అవృతః చన్ద్రః ఇవ = అవరింపబడిన చంద్రుడు వలె, సంవ్రతి = ఇప్పుడు, అమె ముఖము ప్రకాశించదు" అని అర్థము. 13

మూ. కిమాహ నీరా హనుమంస్తత్త్వరః కథయార్థ్య మే,

ఏతేన ఖలు తీవిష్యే భేషజేనాతురో యథా. 14

ప్ర. ఆ. హనుమన్ = హనుమంతుడా, నీరా = నీత, కిమ్ = ఏమి, ఆహ = చెప్పినది? అర్థ్య = ఇప్పుడు, తత్త్వరః = యథార్థముగా, మే = నాకు, కథయ = చెప్పుము. ఆతురః = రోగి, భేషజేన యథా = మందుచేత వలె, ఏతేన = దీనితో, తీవిష్యే ఖలు = తీవించగలను గదా?

తా. హనుమంతుడా! నీత ఇంకా ఏ మన్నరో, ఇప్పుడు, యథార్థముగా చెప్పుము. రోగి బాషరముచేత తీవించి నట్లు అమె మాటలు వినుటచే తీవించెదను.

మూ. మధురా మధురాలాపా కిమాహ మమ రామినీ,

మద్విహీనా వరారోహ హనుమన్ కథయస్వ మే. 15

ఇత్యాదౌ శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సున్దరకాణ్డే

షట్ షష్టితమః సర్గః.

ప్ర. ఆ. మధురా = మధురస్వభావము కలది, మధురాలాపా = మధుర మైన మాటలు కలది, వరారోహ = శ్రేష్ఠ మైన కలిప్రదేశము కలది, మద్విహీనా

= నాతో కూన్యురాలూ అయిన, మమ తామసి = నా శ్రీ (నా ప్రయురాలు),
 కిమ్ = ఏమి. అహ = రెప్పినది ? మీ = నాకు, కథయస్య = చెప్పుము.

తా. పురుర మైన స్యతావము కంది, మరురముగా మాటలాడునది,
 అంద మైన కది ప్రదేశము కంది, నా వియోగమును అనుభవించుచున్నది అయిన
 నా ప్రయురాలు ఏ మన్నది? నాకు చెప్పుము. 15

“తాతానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
 సుందరకాండలో అడువదిఆరవ సర్గ సమాప్తము.

అథ సప్తషష్ఠితమః సర్గః

[హనుమంతుడు రామునకు నేజా సంరక్షమును చెప్పుట.]

మూ. ఏవముక్తస్తు హనుమాన్ రాఘవేఽ మహాత్మనా.

సీతాయా భాషితం సర్వం న్యవేదయత రాఘవే. 1.

ప్ర. అ. మహాత్మనా = మహాత్ము డైన, రాఘవేఽ = రామునిచేత, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్తః = వంకరిడిన, హనుమాన్ = హనుమంతుడు, సీతాయా = సీత యొక్క, భాషితమ్ = వాక్యమును, సర్వమ్ = అంతనూ, రాఘవే = రామునియందు (నికి), న్యవేదయత = తెలిపెను.

రా. మహాత్ము డైన రాముని వచనమును విని హనుమంతుడు సీత వరి కిన మాట లన్ని రామునకు తెలిపెను.

మూ. ఏవముక్తవరీ దేవీ జానకీ పురుషర్షభ,

పూర్వవృత్తమభిజ్ఞానం చిత్రకూటే యథాతథమ్. 2

ప్ర. అ. పురుషర్షభ = పురుషశ్రేష్ఠుడా, దేవీ = దేవి యైన, జానకీ = జానకి, చిత్రకూటే = చిత్రకూటపర్వతమునందు, పూర్వవృత్తమ్ = పూర్వము అరిగిన దానిని, అభిజ్ఞానమ్ = అనవాలుగా, యథాతథమ్ = అరిగినది అరిగినట్లుగా, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్తవరీ = వరికినది.

రా. పురుషశ్రేష్ఠుడా, సీతాదేవి చిత్రకూటమునందు పూర్వము అరిగిన విషయమును అనవాలుగా, అరిగినది అరిగినట్లు చెప్పెను. 2

రా. సుఖసుప్తా త్వయా సార్థం జానకీ పూర్వముర్ధితా,

వాయసః సహసోత్పత్య విదదాత న్ననా న్తరే. 3

ప్ర. అ. త్వయా సార్థమ్ = నీతో కూడ, సుఖసుప్తా = సుఖముగా

నిద్రించిన, జానకి = జానకి, పూర్వమ్ = ముందుగా, ఉత్థితా = లేచినది.
వాయుసేన = కాకి, సహసా = శత్రుముగా, ఉత్పత్య = ఎగిరి, స్తనానతే =
స్తనమధ్యమునందు, విరచార = జీల్చెనట.

తా. నీతో (నీ సమీపమున) సుఖముగా నిద్రించిన జానకి ముందుగా లేచెను.
అప్పుడు ఒక కాకి హఠాత్తుగా ఎగిరి పచ్చి ఆమెను స్తనముల మధ్య రీల్చె నట.

మూ. వర్యాయేణ త సుప్తస్త్వం దేవ్యజ్ఞే భరతాగ్రజ.

పునశ్చ కిల పక్షి స దేవ్యా జనయతి వ్యథామ్. 4

ప్ర. అ. భరతాగ్రజ = రామా, త్వమ్ = నీవు, వర్యాయేణ = క్రమము
చేత, దేవ్యజ్ఞే = నీత ఒడిలో, సుప్తః = నిద్రించితివి, సః పక్షి = ఆ పక్షి, పునశ్చ
= మరల, దేవ్యా = దేవికి, వ్యథామ్ = బాధను, జనయతి కిల = కలిగించినదట.

తా. రామా! నీవు నీవందుగా నీత అంకముమీద తం ఉంచి నిద్రించితి
వట. ఆ కాకి మరల పచ్చి నీతకు బాధకలిగించినదట. 4

మూ. పునః పునః పాపాగమ్య విరచార దృశం కిల,

తత స్త్వం బోధిత స్తస్యాః శోచితేన సముక్షితః. 5

ప్ర. అ. పునః పునః = మఱిమఱికి, ఉపాగమ్య = వచ్చి, దృశమ్ =
అధికముగా, విరచార కిల = చీల్చిన దట. తతః = అటు ఏమృట, త్వమ్ =
నీవు, తస్యాః = ఆమెయొక్క, శోచితేన = రక్తము చేత, సముక్షితః = తడవబడిన
వాడ నై, బోధితః కిల = లేవబడినా వట.

తా. ఆ కాకి మఱిమఱికి వచ్చి ఎక్కువగా చీల్చిన దట. అప్పుడు నీవు
ఆమె రక్తముచేత తడవబడినవాడ నై మేల్కొంటి వట. 5

మూ. వాయుసేన త తేనైవ సతతం బాధ్యమాసయా,

బోధితః కిల దేవ్యా త్వం సుఖసుప్తః పరంతప. 6

ప్ర. అ. పరంతప = శత్రువులను బారించువాడా, తేనైవ = ఆ, వాయుసే
నైవ = కాకిచేతనే, సతతమ్ = ఎడతెగకుండా, బాధ్యమాసయా = బారించబడు
తున్న, దేవ్యా = సీతాదేవిచేత, సుఖసుప్తః = సుఖముగా నిద్రించుచున్న, త్వమ్
= నీవు, బోధితః కిల = నిద్రనుండి లేవబడితి వట.

తా. శత్రుసంహారకుడ వైన రామా! ఆ క్షాతి ఈ విధముగ ఎడతెగ
కుండా బాధించగా ఆ దేవి సుఖముగా నిద్రించుచున్న నిన్ను మేల్కొల్పినరట.

మూ. తాం తు దృష్ట్యా మహాబాహో దారితాం య ననా నరే,
ఆశీవిష ఇవ క్రుద్ధో నిశ్వసన్నభ్యబాషహా. 7

ప్ర. అ. మహాబాహో = గొప్ప తామసలు కలవాడా! ననానరే = నన
మర్మమునందు, దారితామ్ = చిల్చిబడిన, తామ్ = ఆమెను, దృష్ట్యా = చూచి,
క్రుద్ధః = కోపించినవాడ వై, ఆశీవిష ఇవ = సర్పము వలె, నిశ్వసన్ = బస
గొట్టుచు, అభ్యబాషహః = పలికిరి పట.

తా. ౬. మహాబాహా! ననమర్మమునందు చిల్చిబడిన ఆ దేవిని చూచి,
కోపించినవాడవై, సర్పము వలె బసలుగొట్టుచు పలికిరి పట. 7

మూ. సఖాగ్రైః కేన తే ఓరు దారితం తు ననా నరమ్,
కః క్రిదతి సరోషేణ పల్భవక్త్రేణ టోగినా. 8

ప్ర. అ. ఓరు = భయస్వభావము కలవాడా! తే = నీయొక్క, ననానరమ్
= ననమర్మము, కేన = ఎవనిచేత, సఖాగ్రైః = గొళ్ల ఆగ్రతాగములచేత, దారి
తమ్ = చిల్చిబడినది! సరోషేణ = కోపముతో కూడిన, పల్భవక్త్రేణ = బదు
ముఖములు గల, టోగినా = సర్పముతో, కః = ఎవడు, క్రిదతి = క్రిడించు
చున్నాడు?

తా. భయస్వభావము గల ౬. నీరా! నీ ననమర్మమును ఎవడు చీల్చి
నాడు? కోపముతో కూడిన, బదు ముఖముల సర్పముతో ఎవడు ఆడుకొను
చున్నాడు? 8

మూ. నిరీక్షమాణః సహసా వాయసం సమవైక్షహా,
సతైః సరుధి రైసేత్తైస్తామేవాభిముఖం స్థితమ్. 9

ప్ర. అ. నిరీక్షమాణః = పరికించి చూచుచు, సరుధిరైః = రక్తముతో
కూడిన, రైః = రక్తము లైన, సతైః = గొళ్లతో, రామేవ అభిముఖమ్ = ఆమెకే
ఎరురుగా, స్థితమ్ = ఉన్న, వాయసమ్ = కాకిని, సహసా = శత్రుముగా, సమవై
క్షహా = చూచిరి పట.

తా. నీవు శీఘ్రముగా అటు ఇటు పరికించి చూడగా, రక్తముతో కూడిన శీర్షము లైన గోళ్లలో ఆ నీరతే అరిముఖముగా ఉన్న ఆ కాకి కనబడిన దట. 9

మూ. సుతః కిం న శక్రస్య వాచునః పఠతాం వరః.

ధరా న్తరచరః శీఘ్రం పవనస్య గతో సమః. 10

ప్ర. అ. తా. య. శిశివ సర్గ, 20వ శ్లోకము.

మూ. తర నస్మిన్మహాహో కోవసంవర్తితేక్షణః,

వాయసే త్వం కృతాః క్రూరాం మఠిం మఠిమతాం వర.

ప్ర. అ. మహాహో = గొప్ప బాహువులు కలవాడా ; మఠిమతామ్ = బుద్ధిమంతులలో, వర = శ్రేష్ఠుడా, త్వమ్ = నీవు, కోవసంవర్తితేక్షణః = కోవము తేత ద్రిప్పుబడిన వేత్రములు కలవాడ వై, తరః = అటు పిమ్మట, తస్మిన్ వాయసే = ఆ కాకివిషయమున, క్రూరామ్ = క్రూర మైన, మఠిమ్ = బుద్ధిని, కృతాః = చేసితి వట.

తా. గొప్పబాహువులు కలవాడా. బుద్ధిమంతులలో శ్రేష్ఠుడా. పిమ్మట నీవు కోవముతో కట్ల పెద్దవి చేసి, ఆ కాకివిషయమునందు క్రూర మైన ఆలోచనను చేసిరా వట. 11

మూ. స దర్శం సంస్తరాద్ధృహ్య బ్రహ్మస్త్రేణ హ్యయోజయః,

ప్రదీప్త ఇవ కాలాగ్నిర్జ్వాలాలిముఖః ఖగమ్. 12

ప్ర. అ. తా. య. శిశివ సర్గ, 20వ శ్లోకం. అక్కడ "బ్రాహ్మణస్త్రేణ యోజయత్" అని ఉన్నది. "బ్రహ్మస్త్రేణ = బ్రహ్మస్త్రముతో, ఆయోజయః సా = కూర్చితివి" అని ఇక్కడ అర్థము. 'ద్విజిమ్' అని దదులు 'ఖగమ్'; అర్థము సమానమే.

మూ. శ్చిత్తవాంస్త్యం ప్రదీప్తం సా దర్శం తం వాయసం ప్రతి.

తరస్తు వాయసం దీప్తః స దర్శోఽనుజగామ హ. 13

ప్ర. అ. త్వమ్ = నీవు, ప్రదీప్తమ్ = మండు ఉన్న, తం దర్శమ్ = ఆ దర్శను, వాయసం ప్రతి = కాకిని గూర్చి, శ్చిత్తవాన్ = విసిరితివి, తరః = అటు

పిమ్మట, సః దర్శః = ఆ దర్శ, రీప్తః = మండుచున్నరై, వాయసమ్ = కాకిని, అనుజగామ హ = అనుసరించెను.

తా. నీవు మండు చున్న ఆ దర్శను కాకిమీదకు విసిరిరి వట. ఆప్పుడు ఆ దర్శ మండుచు ఆ కాకిని తడుముకొని వెళ్ళిన దట. 18

మూ. స పిత్రా చ పరిత్యక్తః సురైశ్చ సమహర్షిభిః.

శ్రీన్ లోకాన్ సంపరిక్రమ్య త్రాతారం నాదిగచ్ఛతి. 14

ప్ర. ఆ, సః = ఆ కాకి, పిత్రా చ = తండ్రి యైన ఇంద్రునిచేత, సమ హర్షిభిః = సుహర్షులతో కూడిన, సురైశ్చ = దేవతలచేతను, పరిత్యక్తః = విడవ బడిన రై, శ్రీన్ = మూడు, లోకాన్ = లోకములను, సంపరిక్రమ్య = చుట్టు తిరిగి వచ్చి, త్రాతారమ్ = రక్షకుణ్ణి, నాదిగచ్ఛతి = పొందలేడు.

తా. ఆ కాకిని తండ్రి యైన ఇంద్రుడు, దేవతలు, మహర్షులు కూడ వదిలి వేయగా అది మూడు లోకములు చుట్టు తిరిగినను రక్షకుడు ఎవ్వడూ లభించ లేడు. 14

మూ. పునరేవాగతస్త్రస్తస్యత్సకాశమరిందమ,

స తం నివరితం భూమౌ శరణ్యః శరణాగతమ్, 15

వదార్హమపి కాకుత్స్థ కృపయా పర్యపాలయః.

ప్ర. అ. అరిందమ = శత్రుసంహారకా, త్రస్తః = భయపడినవాడై, పున రేవ = మరల, త్వత్సకాశమ్ = నీ సమీపమును, అగతః = వచ్చినాడు. తరువాత శ్లోకానికి చూ. శిరివ సర్గ శీవ శ్లోకము. అక్కడ "కాకుత్స్థః పర్యపాలయత్" అని ఉన్నది. "కాకుత్స్థ = రామా; పర్యపాలయః = పాలించితివి" అని అక్కడ అర్థము.

తా. శత్రుసంహారకా, ఆ కాకి భయపడిన రై మరల నీ దగ్గరికే వచ్చి నది. రామా! అప్పుడు శరణాగతరక్షకుడ వైన నీవు, శరణు జొచ్చి నేలపై పడిన ఆ కాకి చంపదగినదే యైనను దానిని దయతో రక్షించితి వట. 15

మూ. మౌఘమస్త్రం న శక్యం తు కర్తుమిచ్ఛేవ రామవ, 16

భవాంస్తస్మాక్షి కాకస్య పానన్తి స్మ స దక్షిణమ్.

ప్ర. కా. రామవ=రామా. అత్తమ్=అత్తము. మోమమ్=వ్యర్థ మైనదిగా
 కర్తుమ్=చేయుటకు, స శక్యమ్=శక్యము కాదు, ఇత్యేవ=అని, తదాన్=
 నీవు, తస్య కాకస్య=ఆ కాకియొక్క, రక్షణమ్ అక్షి=కుడి కందిని, హసన్తి స్మ
 =హసించిరి వట.

రా. రామా. అత్తము వ్యర్థము కాకూడదు అను అభిప్రాయము మాత్రము
 చేతనే నీవు ఆ కాకి కుడి కన్ను కొట్టివేసితి వట. 16

మూ. రామ త్వాం స సమస్కృత్య రాజ్ఞే దశరథాయ చ, 17
 విస్పృష్టస్తు తదా కాకః ప్రతిపేదే స్యమాలయమ్.

ప్ర. అ. రామ=రామా. తదా=అప్పుడు, స కాకః=ఆ కాకి, విస్పృష్టః
 =విడువబడినదై, త్యామ్=నిన్ను, రాజ్ఞే=రాజైన, దశరథాయ చ=దశరథు
 నకు, సమస్కృత్య=సమస్కరించి, స్యమ్=తననంబంధ మైన, అలయమ్=
 స్థానమును, ప్రతిపేదే=పొందెను.

రా. రామా. అప్పుడా కాకి విడువబడిన దై, నీకు, నీ తండ్రి యైన దశ
 రథునకు సమస్కరించి తన నివాసమునకు వెళ్ళిపోయె వట. 17

మూ. ఏవమస్త్రవిదాం శ్రేష్ఠః సత్త్వవాన్ శిరివానపి, 18
 కిమర్థమస్త్రం రక్షస్సు స యోజయతి రామహః.

ప్ర. అ. శిరివానపి=మంచి శిరము కంపింపజేసెను, య. శిరివ సర్గ. 43వ
 శ్లోకం.

రా. ఈ విరముగ అస్త్రవేత్తలలో శ్రేష్ఠు డైనను, అంము కంపింప జేసెను,
 ఉత్తమశిరము కంపింప జేసెను రాముడు రాక్షసులపై అస్త్రమును ఎందువలన
 ప్రయోగించుటలేదు? 18

మూ. స నాగా నాపి గన్ధర్వా నాసురా స మరుద్గదాః, 19
 స చ సర్వే రజే శక్తా రామం ప్రతి సమాసికుమ్.

ప్ర. అ. రజే=యుద్ధమునందు, రామం ప్రతి=రామునికి ఎదురుగా, ప్రతి
 సమాసికుమ్=నిలచుటకు, నాగా=నాగులు, స శక్తా=సమర్థులు కాదు. గన్ధ

ర్యాః అపి = గంధర్వులు, న = కాదు. అసురాః = అసురులు, న = కాదు. మధుర్గణాః = దేవతాగణములు, న = కాదు. సర్వే = నాగారు లందరూ కలిసి కూడ, న = కాదు.

తా. నాగులు గాని, గంధర్వులు గాని, అసురులు గాని, దేవతాగణములు గాని, ఏరందరూ కలిసి తాని యుద్ధములో రాముని ఎదుట నిలువజాలరు. 19

మూ. తస్య వీర్యవతః కశ్చిర్భయన్తి మయి సంధ్రమః, 20
క్షిప్రం సునిశితైర్పాతైర్నన్యతాం యుధి రావణః.

ప్ర. అ. వీర్యవతః = వరాక్రమవంతు లైన, తస్య = ఆ రామునకు, మయి = నా విషయమున, సంధ్రమః = తొందర, అన్తి యుధి = ఉన్నట్లయితే, సునిశితైః = తాగా వారి యైన, పాతైః = బాణములచేత, రావణః = రావణుడు, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, యుధి = యుద్ధమునందు, హన్యతామ్ = చంపబడుగాక.

తా. వరాక్రమవంతు లైన ఆ రామునకు నా విషయమునందు ఏ మైన తొందర ఉన్నచో శీఘ్రము లైన బాణములచేత యుద్ధములో రావణుడు చంపబడుగాక. 20

మూ. త్రాతురాదేశమాజ్ఞాయ లక్ష్మణో వా పరంతపః, 21
స కిమర్థం నరవరో న మాం రక్షతి రాఘవః.

ప్ర. జ. పరంతపః = శత్రుసంహారకుడు, నరవరః = నరశ్రేష్ఠుడు, రాఘవః = రఘువంశసంజ్ఞాతుడు అయిన, సః లక్ష్మణో వా = ఆ లక్ష్మణులు లైనా, త్రాతుః = సోదరునియొక్క, అదేశమ్ = ఆజ్ఞను, అజ్ఞాయ = తెలిసికొని, మామ్ = నన్ను, కిమర్థమ్ = ఎందుకు, న రక్షతి = రక్షించుటలేదు.

తా. శత్రుసంహారకుడు, నరశ్రేష్ఠుడు, రఘువంశాంశారథుడు అయిన ఆ లక్ష్మణులు లైనా అన్నగారి ఆజ్ఞ పొంది నన్ను రక్షించవచ్చును కదా?

మూ. శక్తౌ తౌ పురుషవ్యాఘ్రౌ వాయ్యగ్నిసమతేజసౌ, 22
సురాణామపి దుర్ధర్షౌ కిమర్థం మాముపేక్షతః.

ప్ర. అ. శక్తౌ = సమర్థు లైన, తౌ, 38 వ సర్గ. 47వ శ్లోకం.

తా. సమర్థులు, వాయువులోను అగ్నిలోను సమాన మైన తేజస్సు కల
వారు, దేవతలకు కూడ ఎదిరింపకక్కము కానివారు అయిన ఆ పురుషశ్రేష్ఠులు
నన్ను ఎందుచేత ఉపేక్షించుచున్నారు? 22

మూ. మమైవ దుష్కృతం కించిన్మహదస్తి న సంశయః, 23
సమర్థౌ సహితౌ యన్మాం నావేక్షేతే పరంతపౌ.

ప్ర. అ. తా. చూ. 38వ సర్గ, 48వ శ్లోకం.

మూ. వైదేహ్యో వచనం శ్రుత్వా కరుణం సాశ్రు భాషితమ్,
పునరవ్యహమార్కాం తామిదం వచనమబ్రవమ్. 24

ప్ర. అ. కరుణమ్ = దీనము, సాశ్రుభాషితమ్ = కన్నీళ్ళతో కూడిన
మాటలు గంధి అయిన, వైదేహ్యః = సీతయొక్క, వచనమ్ = వచనమును,
శ్రుత్వా = విని, అహమ్ = నేను, పునరపి = మరల, తామ్ ఆర్కామ్ = ఆ
పూజ్యురాలిని గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ, వచనమ్ = వచనమును, అబ్రవమ్ =
వరికిరిసి.

తా. దీనములు, కన్నీళ్ళతో కూడిన వాక్యములు గల సీతాదేవి మాటలు
విని, నేను మరల పూజ్యురాలైన ఆమెతో ఇట్లు వరికిరిసి. 24

మూ. త్వచ్యోకవిముఖో రామో దేవి సత్యేన తే శపే,
రామే దుఃఖాలిభూతే తు లక్ష్మణః పరితప్యతే. 25

ప్ర. అ. తా. దుఃఖాలిభూతే = దుఃఖముచేత తిరస్కరింపబడినవా
డగుచుండగా (దుఃఖాశ్రాంతు డగుచుండగా చూ. 38వ సర్గ, 50వ శ్లోకం) 25

మూ. కథం చిద్రవతీ దృష్టా న కాలః పరిశోచితుమ్,
అస్మిన్ముహూర్తే దుఃఖానామస్తం ద్రక్ష్యసి భామిని. 26

ప్ర. అ. తా. భామిని = ఓ పనితా. చూ. 38వ సర్గ, 52వ శ్లోకం.

మూ. తావులో నరకాత్మలో రాజపుత్రావనిన్ధితో,
త్వద్దర్శనకృతోత్సాహో లక్ష్మణం తస్మీకరిష్యతః. 27

ప్ర. అ. తా. సకళాత్మలో = సకలశ్రేష్ఠులు, అనిన్దితో = నిందించబడని వాడు. చూ. శిరివ సర్గ, 52వ శ్లోకం. 27

మూ. హత్యా చ సమరే రౌద్రం రావణం సహ బాన్ధవమ్, 28
రామవస్త్రాం వరాకోపే స్వాం పురీం నయతే ద్రువమ్.

ప్ర. అ. వరాకోపే = శ్రేష్ఠ మైన కదివ్రదేశము గలదానా. రామః = రాముడు, రౌద్రమ్ = భయంకరుడు, సహబాన్ధవమ్ = బంధువులతో కూడిన వాడు అయిన, రావణమ్ = రావణుని, సమరే = యుద్ధమునందు, హత్యా చ = చంపి, త్యామ్ = నిన్ను. స్వాం పురీమ్ = తన పట్టణమును గూర్చి, నయతే = తీసికొని వెళ్ళును. ద్రువమ్ = నిశ్చయము.

తా. ౬. దేవీ! రాముడు భయంకరు డైన రావణుని, అతని బంధువులను యుద్ధములో చంపి నిన్ను తప్పక తన ఆయాధ్యాపురికి తీసికొని వెళ్ళగండు. 28

మూ. యత్తు రామో విజానీయాదభిజ్ఞానమనిన్దితే, 29
ప్రీతినంజననం తస్య ప్రదాతుం త్వమిహార్హసి.

ప్ర. అ. అనిన్దితే = నిందించబడనిదానా. రామః = రాముడు, యత్ = దేనిని, విజానీయాత్ = గుర్తించునో అట్టి, తస్య = ఆ రామునకు, ప్రీతినంజననమ్ = సంతోషమును కలిగించు, అభిజ్ఞానమ్ = అనవారును, ఇహ = ఇప్పుడు, దాతుమ్ = ఇచ్చుటకు, త్వమ్ = నీవు, అర్హసి = తగి యున్నావు.

తా. తోషరహితరాల వైన ౬. దేవీ! రామునకు సంతోషమును కలిగిందేది, అతడు గుర్తించగలిగినదీ అయిన అనవారు నేరైన ఒకటి ఇమ్ము. 29

మూ. సారివీక్ష్య దిశః సర్వా వేఙ్మద్గ్రథితముత్తమమ్, 30
ముక్త్యా వస్త్రార్థదౌ మహ్యం మణిమేతం మహాబల.

ప్ర. అ. మహాబలం = గొప్ప బలము కలవాడా. సా = ఆ నీత, సర్వా = సమస్త మైన, దిశః = దిక్కులను, అరివీక్ష్య = చూచి, వేఙ్మద్గ్రథితమ్ = వేడి యందు గుచ్చబడెదైన, ఉత్తమమ్ = ఉత్తమ మైన, ఏతం మణిమ్ = ఈ మాణిక్యమును, వస్త్రార్థ = వస్త్రమునుండి, ముక్త్యా = విప్పి, మహ్యమ్ = నాకు, రదౌ = ఇచ్చెను.

తా. మహాబలివారి వైన ఓ. రామా. అమె అన్ని దిక్కుల వైపు చూచి, తాను వేటిలో ధరించే ఈ ఉత్తమ మైన మణిని బట్టముడినుండి నిప్ప నా కిచ్చెను. 30

మూ. ప్రతిగృహ్య మణిం దివ్యం తవ హేతో రమూర్వహ.
శిరసా తాం ప్రణమ్యార్యామహ మాగమనే త్యరే.

ప్ర. అ. రమూర్వహ = రామా. దివ్యమ్ = దివ్య మైన, మణిమ్ = మణిని, తవ హేతో = నీ కొరకై, ప్రతిగృహ్య = గ్రహించి, అర్యామ్ = పూజ్యురాలైన, తామ్ = అమెను, శిరసా = శిరస్సులో, ప్రణమ్య = నమస్కరించి, అహమ్ = నేను, ఆగమనే = దిరిగి వచ్చుటయందు, త్యరే = తొందర పడిరిని.

తా. రామా, నేను ఆ దివ్య మైన మణిని నీ కొరకై అమెనుండి తీసికొని, పూజ్యురాలైన అమెకు శిరస్సు వంచి నమస్కరించి దిరిగి వచ్చు తొందరతో ఉండిని. 31

మూ. గమనే చ కృతోర్వాహమవేక్ష్య వరవర్జినీ,
వివర్ధమానం చ హి మామువాచ జనకాత్మతా.

ప్ర. అ. వరవర్జినీ = శ్రేష్ఠ మైన వర్ణము గల, జనకాత్మతా = నీత, గమనే = వెళ్ళుటయందు, కృతోర్వాహమ్ = చేయబడిన ఉర్వాహము గల, వివర్ధమానం చ = దేహముతత పెరుగుచున్న, మామ్ = నన్ను, అవేక్ష్య = చూచి, ఉవాచ = వలికెను.

తా. మంచి వర్ణము గల ఆ జానకి దిరిగి వచ్చే ఉర్వాహముతో శరీరము పెండుచున్న నన్ను చూచి ఇట్లు వలికెను. 32

మూ. అశ్రుపూర్ణములీ దీనా బాష్పసందిగ్ధబాషణీ.
మమోత్పతనసంప్రణానై శోకవేగసమాహతా.

ప్ర. అ. అశ్రుపూర్ణములీ = కన్నీళ్ళతో నిండిన ముఖము గలదై, దీనా = దీనురాలై, బాష్పసందిగ్ధబాషణీ = దగ్గురికడే అస్పష్టముగ వలుకుచున్నదై, మమ = నాయొక్క, ఉత్పతనసంప్రణానై = ఎగిరి వెళ్ళిపోవుటను గూర్చి దిగులు

చెందినదై, శోకవేగసమాహారా = శోకవేగమువేర కొట్టబడినదై. (అమె ఇట్లు పలికెను).

తా. నేను దిరిగి వెళ్ళిపోవు చున్నా నని దిగులు చెందిన ఆ దీనురారి ముఖము కన్నీళ్ళతో నిండి యుండెను. దగ్గరికిచే అమె మాటలు అస్పష్టముగా ఉండెను. శోకవేగమువేర పీడితురా లై ఉండెను. 33

మూ. హనుమన్ నింహసంకాశా వుబౌ తా రామలక్ష్మణౌ, 34
సుగ్రీవం చ సహమాత్యం సర్వాన్ బ్రూయా హ్యనామయమ్.

ప్ర. అ. హనుమన్ = హనుమంతుడా. నింహసంకాశా = నింహములతో, సమాను లైన, తా రామలక్ష్మణౌ = ఆ రామలక్ష్మణులను. ఉబౌ = ఇద్దరినీ, సహమాత్యమ్ = మంత్రిలతో కూడిన, సుగ్రీవం చ = సుగ్రీవుణ్ణి, సర్వాన్ = అందరినీ, ఆనామయమ్ = ఆరోగ్యమును, బ్రూయాః = చెప్పుము.

తా. ఓ! హనుమంతుడా! నింహముల వంటి ఆ రామలక్ష్మణు లిద్దరినీ, మంత్రిసమేతు లైన సుగ్రీవుని, అందరినీ కూడ కేమి మదిగినా నని చెప్పుము.

మూ. యథా చ స మహాబాహుర్జ్జాం తారయతి రాఘవః,
అస్మాద్దుఃఖామ్యుసంరోధాత్త్వం సమారాతుమర్హసి.

ప్ర. అ. తా. 33వ సర్గ 9వ శ్లోకం.

మూ. ఇమం చ తీవ్రం మమ శోకవేగం
రక్షతిరేధిః పరితర్జనం చ,
బ్రూయాస్తు రామస్య గతః సమీపమ్
శివస్తవార్థాస్తు హరిప్రవీర.

36

ప్ర. అ. తా. చూ. 40వ సర్గ. 24వ శ్లోకం.

మూ. ఏతత్తవార్థా నృపరాజనింహ
సీతా వచః ప్రాహ విషాదపూర్వమ్,
ఏతచ్ఛ బుద్ధ్యా గదితం మయా త్వం
శ్రద్ధత్స్వ సీతాం కుశలాం సమగ్రామ్.

37

ఇత్యాదౌ శ్రీమద్రామాయణే ఆధికావ్యే సుందరకాండే
సప్తషష్ఠితమః సర్గః.

ప్ర. అ. సప్తరాజసింహ = రాజరాజశ్రేష్ఠా, ఆర్యా = పూజ్యారా లైన, సీతా = సీత, విషాదపూర్వమ్ = దుఃఖపూర్వకముగా, ఏతత్ వచః = ఈ వచనమును, తతః = నీకు, అహ = చెప్పినది. మయా = నాచేత, గదితమ్ = తెచ్చిబడిన, ఏతత్ = దీనిని, బుద్ధ్యా = తెలిసికొని, సీతామ్ = సీతను, సమగ్రామ్ = పరిపూర్ణురాలిని గాను, కుశలామ్ = క్షేమముగా ఉన్న రాలిని గాను, శ్రద్ధత్స్వ = నమ్ముము.

తా. రాజాధిరాజా, పూజ్యారా లైన సీత రాలా దుఃఖించుచు నీకు తెచ్చుచుని ఈ మాటలు చెప్పినది. నేను చెప్పిన ఈ మాటలు విని, సీత పరిపూర్ణ క్షేమములో ఉన్నదను విషయమును నమ్ముము.

37

"తాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవాఙ్మయమునందు
సుందరకాండలో ఆరువదియేడవ సర్గ సమాప్తము.

అథ అష్టషష్టితమః సర్గః

[నేతకు కలిగిన సంరేహమును తా నెట్లు నివారించెనో హను మంతుడు చెప్పుట.]

మూ. ఆతాహమత్తరం దేవ్యా పునరుక్తః ససంక్రమమ్,
తవ స్నేహాన్నరవ్యాప్తం సౌహార్దాదనుమాన్య వై. 1

ప్ర. అ. సరవ్యాప్తం = మనుష్యశ్రేష్ఠుడా; అథ = అటు పిమ్మట, ఆహమ్ = నేను, దేవ్యా = సీతాదేవిచేత, తవ = నీయొక్క, స్నేహాత్ = స్నేహము వలన, సౌహార్దాత్ = మంచి హృదయము కలిగి ఉండుటవలనను, అనుమాన్య = అనుమరించి, పునః = మరల, ఉత్తరమ్ = ప్రత్యుత్తరమును, ససంక్రమమ్ = తొందరతో కూడుకొన్నట్లుగా, ఉక్తః = పలుకబడితిని.

తా. ఓ సరశ్రేష్ఠుడా! పిమ్మట ఆ సీతాదేవి నీమీద నున్న ప్రేమ వలన, సౌహార్దమునంప నాకు అనుమతి ఇచ్చి, తొందరగా మరల ఇట్లు పలికెను. 1

మూ. ఏవం బహువిధం వాచ్యో రామో దాశరథీస్త్వయా,
యథా మామాప్నుయాచ్ఛ్రీఘ్రం హత్యా రావణమాహవే.

ప్ర. అ. దాశరథిః = దశరథకుమారు డైన, రామః = రాముడు, ఆహతే = యుద్ధమునందు, రావణమ్ = రావణుని, శ్రీఘ్రమ్ = శ్రీఘ్రముగా, హత్యా = చంపి, మామ్ = నన్ను, యథా = ఎట్లు, అప్నుయాత్ = పొందునో, తథా = అట్లు, ఏవమ్ = ఇట్లు, బహువిధమ్ = అనేకవిధములుగ, వాచ్యః = చెప్పరగిన వాడు

తా. దశరథకుమారు డైన రాముడు యుద్ధములో శ్రీఘ్రముగా రావణుని చంపి, నన్ను పొందు నట్లుగా ఈ విధముగ అన్ని విషయములు చెప్పవలెను. 2

మూ. యది వా మన్యసే వీర వనైకాహమరిందమ,
కన్మింశ్చిత్సంవృతే దేశే ఏత్రాన్తః శ్లో గమిష్యసి. 3

ప్ర. ఆ. తా. చూ. 30వ సర్గ, 20వ శ్లోకం.

మూ. మమ రావ్యల్యభాగ్యాయా సాన్నిర్యాతవ వీర్యవన్,
అస్య శోకవిపాకస్య ముహూర్తం స్యాద్విమోక్షణమ్, 4

ప్ర. ఆ. వీర్యవన్ = పరాక్రమవంతుడా. తవ = నీయొక్క, సాన్నిర్యాత్ = సాన్నిధ్యమువలన, అల్యభాగ్యాయా = అల్య మైన భాగ్యము గల, మమ = నాయొక్క, అస్య = ఈ, శోకవిపాకస్య = దుఃఖవిపాకమునకు, ముహూర్తమ్ = ముహూర్తకాల మైనా, విమోక్షణమ్ = విడుదల, స్యాత్ = కలుగవచ్చును.

తా. ఓ! పరాక్రమవంతుడా! దురదృష్టవంతురాల వైన నాకు, నీవు రగ్గర ఉండుటచే, ఈ శోకవిపాకము నుండి ముహూర్తసమయ మైనను విమోక్షణము కలుగవచ్చును. 4

మూ. గతే హి త్వయి ఏత్రాన్తే పునరాగమనాయ వై,
ప్రాణానామపి సన్తేహో మమ స్యాన్నాత్ర సంశయః. 5

ప్ర. ఆ. ఏత్రాన్తే = పరాక్రమవంతుడ వైన, త్వయి = నీవు. చూ. 30వ సర్గ, 22వ శ్లోకము.

తా. పరాక్రమవంతుడ వైన నీవు తిరిగి వచ్చుటకై వెళ్ళిపోయిన పిమ్మట నేను కీవించి ఉండునా అనేది కూడ సందేహస్వరమే. ఇందులో సందేహము లేదు. 5

మూ. తవాదర్శనః శోకో దూయో మాం పరిరాపయేత్,
దుఃఖాద్దుఃఖపరాకూలాం దుర్లలాం దుఃఖలాగినిమ్. 6

ప్ర. ఆ. దుఃఖాత్ = ఒక దుఃఖము తరవాత, దుఃఖలాగినిమ్ = మరొక దుఃఖమును పొందుచున్నరానను, దుర్లలామ్ = దీనురాలను, దుఃఖలాగినిమ్ = దుఃఖములనే పొందేరానను అయిన, మామ్ = నన్ను, తవ = నీయొక్క, అదర్శ

నమః = కనకదళకపోవుటవలన కలిగిన, శోకః = శోకము, భూయః = ఇంకను, పరితాపయేత్ = బారించును.

తా. ఒక దుఃఖము తరువాత మరొక దుఃఖమును అనుభవించుచు, దీని లాభనై, దుఃఖములు అనుభవించుటకే పుట్టిన నాకు నీవు కనకదళకపోవుటవే దుఃఖము ఇంకా అధిక మగును. 6

మూ. అయం చ వీర సన్తేహస్తిష్ఠతీవ మమాగ్రతః,
సుమహం స్వర్చహయేమ హర్యక్షేమ హరిశ్వర. 7

ప్ర. అ. తా. మా. 39వ సర్గ, 24వ శ్లోకం.

మూ. కదం సు ఖలు దుష్పారం తరిష్యన్తి మహాదధిమ్,
తాసి హర్యక్షసైన్యాని తా వా నరవరాత్మజా. 8

ప్ర. అ. తా. మా. 39వ సర్గ, 24వ శ్లోకం.

మూ. ప్రయాణామేవ భూతానాం సాగరస్యాస్య లఙ్ఘనే,
శక్తిః స్వార్థైర్నరేయస్య తవ వా మారుతస్య వా. 9

ప్ర. అ. తా. మా. 39వ సర్గ, 26వ శ్లోకం.

మూ. తదస్మిన్ కార్యనిర్వోగే వీరైవం దురతిక్రమే,
కిం వశ్యసి సమాధానం బ్రూహి కార్యవిధాం వర. 10

ప్ర. అ. తా. మా. 39వ సర్గ, 27వ శ్లోకం, "కార్యవిధామ్ = కార్య వేత్తంతో. వర = శ్రేష్ఠుడో, బ్రూహి = రెప్పుడు.

మూ. కామమస్య త్వమేవైకః కార్యస్య పరిసాధనే,
సర్వాత్ పరవీరమ్న యశస్యనే ఫలోదయః. 11

ప్ర. అ. తా. మా. 39వ సర్గ, 28వ శ్లోకం.

మూ. ఇతి సమగ్రైర్యథి మాం హర్వా రావణమాహవే,
విజయీ స్వాం పురీం రామో నయేత్త్వాద్యశస్కరమ్.

ప్ర. అ. రామః = రాముడు, రావణమ్ = రావణుని, సమగ్రైః = సమస్త మైన, బలైః = నైస్యములతో కూడ, అహవే = యుద్ధమునందు, హత్యా = చంపి, విజయీ = విజయవంతుడై, స్వామ్ = తన సంబంధ మైన, పురీమ్ = వేట్టిరామును గూర్చి, మామ్ = నన్ను, నయేద్యది = తీసికొనివెళ్ళినట్లయితే, తత్ = అది, యశస్కరమ్ = యశస్సును కలిగించేది, స్వాక్ = అగును.

తా. రాముడు యుద్ధములో సమస్త నైస్యములతో సహా రావణుని చంపి, విజయవంతుడై నన్ను తన సగరమునకు తీసికొని వెళ్ళినచో అది యశస్కరముగా ఉండును. 12

మూ. యథాహం తస్య వీరస్య వనాదువదినా హృతా.

రక్షసా తద్యయాదేవ తథా నార్హతి. రామవః. 13

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, రక్షసా = రాక్షసునిచేత, వీరస్య = వీరుడైన రాముని యొక్క, ఉపదినా = పంచనచేత, యథా = ఎట్లు, హృతా = హరించబడితినో, తథా = అట్లు, తద్యయాదేవ = ఆ రాక్షసునినుండి తమము వంస, రామవః = రాముడు, నార్హతి = తగదు.

తా. రావణుడు వీరుడైన రాముని మోసగించి నన్ను హరించి నట్లు, రాముడు ఆ రావణునికి తయవడి ఆ విధముగ నన్ను తీసికొనివెళ్ళట యుక్తము కాదు. 13

మూ. బలైస్తు సంకులాం కృత్వా లక్ష్మాం పరబిలార్థనః,

మాం నయేద్యది కాకుత్స్థనత్తస్య సదృశం తవేత్. 14

ప్ర. అ. తా. బలైః = సేనలచేత, చా. 30వ సర్గ. 30వ శ్లోకం.

మూ. తద్యథా తస్య విక్రాంత మనుదూపం మహాత్మనః,

తవేరాహవహారస్య తథా త్వముపపాదయ. 15

ప్ర. అ. తా. తవేత్ = అగునో. చా. 30వ సర్గ. 31వ శ్లోకం.

మూ. తదర్థోపహితం వాక్యం ప్రక్రితం హేతుసంహితమ్,

నిశఘ్నాహం తతః శేషం వాక్యముత్తరమబ్రవమ్.

ప్ర. ౪. అహమ్=నేను, అర్థోపహితమ్=అర్థముతో కూడినది, ప్రశ్రితమ్
=విసయముతో కూడినది, హేతుసంహితమ్=హేతువులతో కూడినది అయిన,
తత్=ఆ, వాక్యమ్=వాక్యమును, నిశస్య=విని, తతః=పిమ్మట, శేషమ్=
మిగిలిన, ఉత్తరమ్=ప్రత్యుత్తరరూప మైన, వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రవత్
=పలికిరిని.

తా. ఉత్తమ మైన అర్థము కలిగి, విసయసంపన్నము, యుక్తి యుక్తము
అయిన ఆ మాటలు విని నేను దానికి ప్రత్యుత్తరముగా ఇట్లు చెప్పితిని. 16

మూ. దేవి హర్యక్ష నైవ్యానామీశ్వరః ప్లవతాం పరః,
సుగ్రీవః సత్త్వసంపన్నస్తే వార్థే కృతనిశ్చయః. 17

ప్ర. ౪ తా. చూ. 39వ సర్గ, 39వ శ్లోకం 17

మూ. తస్య ఏకమసంపన్నాః సత్త్వవంతో మహాబలాః,
మనఃసంకల్పసంపాతా నిదేశే హరయః స్థిరాః. 18

ఏషాం నోపరి వాదస్తాన్న తిర్యక్ష్ణతే గతిః,
న త కర్మసు సీదన్తి మహర్ష్యమితతేజసః. 19

ప్ర. ౪. తా. చూ. 39వ సర్గ 39, 36 శ్లోకాలు, ఏషామ్=ఏరియొక్క. 18

మూ. ఆసక్తులై ర్మహాబాగై ర్వాసరై ర్పలదర్పితైః,
ప్రదక్షిణీకృతా భూమిర్వాయుమార్గానుసారిభిః. 20

ప్ర. ౪. మహాబాగైః = మహాబాగ్యవంతులు, పలదర్పితైః=పలముచేత
గర్వింబినవారు, వాయుమార్గానుసారిభిః= వాయుమార్గమును అనుసరించువారు
అయిన, తైః=ఆ, వాసరైః=వానరులచేత, భూమిః=భూమి, ప్రదక్షిణీకృతా=
ప్రదక్షిణము చేయబడినది.

తా. గొప్ప బాగ్యము కలిగిన ఆ వానరులు పలముచే గర్వింబి,
ఆబాగ్యమార్గమున యెలుదేరి భూమినంతను అనేక పర్యాయములు ప్రదక్షిణము
చేసిరి. 20

మూ. మద్విశిష్టాశ్చ తుల్యాశ్చ సన్ని తత్ర వనోకసః,
మతః ప్రత్యవరః కశ్చిన్నాన్తి సుగ్రీవసంనిధౌ. 21

అహం తావదిహప్రాప్తః కిం పునస్తే మహాబలా,
న హి ప్రకృష్టాః ప్రేష్యంతే ప్రేష్యంతే హితరే జనాః.

ప్ర. అ. తా. చూ. 39వ సర్గ. 37, 38 శ్లోకాలు.

మూ. తదలం పరితాపేన దేవి మన్యుర్యవైతు తే,
ఏకోత్పాదేన వై లజ్జామేష్యన్తి హరియాతపాః. 23

ప్ర. అ. తా. చూ. 39వ సర్గ. 39వ శ్లోకం. మన్యుః=దుఃఖము. 23

మూ. మమ పృష్ఠగతౌ తౌ చ చన్ద్రసూర్యావిమోదితౌ,
త్యత్పకాశం మహాబాగే నృసింహవాగమిష్యతః. 24

ప్ర. అ. తా. చూ. 39వ సర్గ. 41వ శ్లోకం. "మహాబాగే=గొప్ప బాగము కందానా."

మూ. అరిష్టుం సింహసంకాశం క్షిప్రం ద్రక్ష్యసి రామవమ్,
లక్ష్మణం చ దనుష్పాణిం లజ్జాద్వారముపస్థితమ్. 25

ప్ర. అ. చూ. 39వ సర్గ. 43వ శ్లోకం. "సింహసంకాశమ్=సింహముతో సమానుడు "

మూ. నఖరంష్ట్రాయుదాస్త్విరాన్ సింహకాయ్థులవిక్రమాన్,
చానరావ్యారణేన్ద్రాణాన్ క్షిప్రం ద్రక్ష్యసి సంగతాన్.

ప్ర. అ. తా. చూ. 39వ సర్గ. 48వ శ్లోకం.

మూ. శైలామ్బుదనికాశానాం లజ్జామలయసానుషు,
నర్థలాం కపిమఖ్యానామచిరాబ్రోష్యసి న్యనమ్. 27

ప్ర. అ. శైలామ్బుదనికాశానామ్=శైలములతోను మేనుములతోను సమానమైన, లజ్జామలయసానుషు=లంకయందు మలయవర్షతము రరియలయందు,

సర్వకామ్ = ద్వని చేయుచున్న, కపిముఖ్యానామ్ = వానరశ్రేష్ఠులయొక్క,
స్వనమ్ = ద్వనిని, అచిరాత్ = కొద్దికాలములో, శ్రోష్యసి = విసగలవు.

తా. పర్వతమువంటి, మేఘములవంటి పెద్ద దేహము గల వానర
శ్రేష్ఠులు, లంకలోను, మలయపర్వతము చరియల పైన ద్వని చేయుచుండగా
అచిరకాలములో విసగలవు. 27

మూ. నివృత్తవనవాసం త త్వయా సార్థమరిందమమ్.

అభిషిక్తమయోద్యాయాం క్షిప్రం ద్రక్ష్యసి రాఘవమ్.

ప్ర. అ. నివృత్తవనవాసమ్ = పూర్తి యైన వనవాసము కలవాడు, అరింద
మమ్ = శత్రుసంహారకుడు, అయోద్యాయామ్ = అయోధ్యలో, త్వయా సార్థమ్ =
నీతో కూడ, అభిషిక్తమ్ = రాజ్యాభిషిక్తుడూ అయిన, రాఘవమ్ = రాముణ్ణి,
క్షిప్రమ్ = క్షిప్రముగా, ద్రక్ష్యసి = చూడగలవు.

తా. శత్రుసంహారకు యైన రాముడు వనవాసము పూర్తి చేసికొని అయోధ్యా
నగరములో నీతో కలిసి రాజ్యాలిపెక్తుడు అగుటను చూడగలవు. 28

మూ. తతో మయా వాగ్విరదీనభాషితా

శివారిరిష్టాదిరభిప్రసాదితా,

జగామ శాన్తిం మమ మైథిలాత్మజా

తవాపి శోకేన తదాభిషీడితా.

29

ఇత్యార్థే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే సుందరకాండే

అష్టషష్ఠీతమః సర్గః.

సమాప్తశ్చాయం సుందరకాండః.

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, తవ = నీయొక్క, శోకేనాపి = శోకము
చేతకూడ, తదా = అప్పుడు, అభిషీడితా = పీడింపబడిన, మైథిలాత్మజా = నీత,
అదీనభాషితా = దైన్యము లేకుండా మాటలాడిన, మయా = నాచేత, శివాది =
మంగ శకరములు, ఇష్టాది = ఇష్టములు అయిన, మమ = నాయొక్క, వాగ్వి =
వాక్కులచేత, అభిప్రసాదితా = విచారపడిన దై, శాన్తిమ్ = గాంధీని, జగామ =
పొందెను.

తా. నీవు శోకముతో ఉన్నావు అని వెనుటచేత కూడ నీర ఎక్కువ
యైతిండుచుండెను. అర్థి ఆమెను నేను, దైత్యము లేకుండా మాటలాడుచు, మంగళ
వ్రేదములు, ఇష్టములు ఆయిన మాటలతో ఓదార్చగా ఆమె మనస్సులో శాంతి
పొందినది.

29

'బాలానందిని' అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు సుందరకాండలో
అరువదిఎనిమిదవ సర్గ సమాప్తము.

సుందరకాండ సమాప్తము.

యత్కృపాలేశసంసర్గాద్యాక్లృష్టేయం రచితా మయా,
తస్యైవ జానకీజానేః పదయోరియమర్చితే.

జేవతానుగ్రహః పితౄస్తవశ్చాదార్యసత్కృపా,
కర్తాస్మద్భ్రాతృజాతస్య శరణం తేవం పయమ్.

శ్రీ

శ్రీ

శ్రీ

స్కార్తదీనాం శ్రీమద్రామాయణోపక్రమే అనుసంధేయా శ్లోకాః

అథ శ్రీమహాగణపతిధ్యావమ్

- శుక్లాంబరధరం విష్ణుం కళివర్ణం చతుర్భుజమ్,
వ్రసన్నవదనం ద్యాయేత్ సర్వవిఘ్నోపశాంతయే. 1
- అగణాననవర్ణార్కం గణానన మహర్పితమ్,
అనేకదం తం దత్తానా మేకదంత ముపాస్మహే. 2
- వాగీశాద్యా స్తుమనస స్పర్వాద్దానా ముపక్రమే,
యం నత్యా కృతకృత్యాః స్మృస్తం నమామి గణాననమ్. 3

సకస్యతి ప్రార్థనా

- కారదా కారదాంఠోఽవదనా వదనాంబుజే
సర్వదా సర్వదాస్మాకం సన్నిధి స్సన్నిధిం క్రియాత్. 1
- యా కుందేందుకుషోరహారరహా యా శుభ్రవస్త్రాగ్రహా
యా వీణావరదందమంతికకరా యా శ్వేతవర్ణాసనా,
యా బ్రహ్మచ్యుతశంకరవ్రద్భుతిర్భిరేంద్రైః సరా హుజితా
సా మాం పాచు సకస్యతి దగవతి నిశ్శేషతాద్యావహా. 2
- లోర్పి యుక్తా చతుర్పి స్ఫులికమణిమయీ మక్షమాలాం దరానా
హస్తే నైకేన వర్మం నిత మపి చ కుకం పుస్తకం రావరేణ,
బాసా కుందేందుశంఖస్ఫులికమణినితా బాసమానాఽసమానా
సా మే చాగ్నేవలేయం నివసతు వదనే సర్వదా సువ్రసన్నా. 3

చార్మికీనమస్కృత్యా—

- కూటంకం రామరామేతి మధురం మధురాక్షరమ్,
అరుహ్య కవితాకాళాం వందే చార్మికీకోకిమ్. 1

బాల్మీకే య్మనిసింహస్య కపితావనదారిణి.

కృత్వాన్ రామకథానాదం కో న యాతి వరాం గరిష్ఠ.

2

యః ఏణన్ సతతం రామచరితామృతసాగరమ్.

అశృన్వ స్తం మునిం పంచే ప్రాచేతస మకంఠ్యమ్.

3

అంజనేయవమస్మియా.

గోష్పదీకృతవారాశిం మళిక్వతరాక్షసమ్.

రామాయణమహామాలారత్నం పంచేనిరాత్మజమ్.

1

అంజనానందనం వీరం జానకీకోకనాశనమ్.

కపీశ సుక్షహంరాకం పంచే లంకాభయంకరమ్.

2

అమిషీకృతమార్తాండం గోష్పదీకృతసాగరమ్.

కృతీకృతరక్తగ్రీవ మాంజనేయం సమా మృహమ్.

3

ఉల్లంఘ్య సిందో స్ఫులిలం సలిలం

యశ్కోకవహ్నిం అనకాత్మజాయా.

అరాయ రేనైవ దదాహ లంకాం

సమామి తం ప్రాంజలి రాంజనేయమ్.

4

అంజనేయ మలిపాటరాననం

కాంతనాద్రీక మనీయవిగ్రహమ్.

పారిజాతకరు మూలవాసినం

భావయామి వవమాననందనమ్.

5

యత్ర యత్ర రఘునాథశ్రీరసం

తత్ర తత్ర కృతమస్తకాంజలిమ్.

రాష్ట్రవారివరిపూర్ణలోరసం

హరులిం నమత రాక్షసాంకకమ్.

6

మనోజవం మారుతగుర్మజేగం

శిశేంద్రియం బుద్ధిమతాం పరిష్ఠమ్.

వారాత్మజం వానరయూతమంజ్ఞం

శ్రీరామదూతం శిరసా సమామి.

శ్రీరామాయణప్రార్థనా

వాల్మీకిస్మృతిమందలేని మధిత స్థితారమాసంభవ
 స్ఫుగ్రివామరథూరుహోఽంగదగణ స్సౌమిత్రిచంద్రోదయః,
 వాలోత్పన్నమణి ర్యధీషణసుధః పౌంస్త్వహారాహంః
 శ్రీరామాయణదుర్గసింధు రమలో భూయా త్వ నశ్శేయసే. 1

యః కర్ణాంజలిసంపుటై రహరహ స్సమ్యక్ప్రిణ త్యాదరా
 ద్యాల్మీకే ర్యదనారవిందగళితం రామాయణాబ్జం మధు,
 అన్మవ్యాధి అరావివత్తిమర తై రత్వంత సోవద్రవం
 సంసారం స విహాయ గచ్ఛతి పుమాన్ విష్ణో వరం కాశ్యపమ్. 2

తదువగత సమాస సంధియోగం
 సమమధురోపనతార్థ వాక్యబద్ధసి,
 రఘువరచరితం మునివ్రణితం
 దళితరసశ్చ వరం నిశామయధ్వమ్. 3

వాల్మీకిగిరిసంఘాతా రామసాగరగామినీ,
 పునాతి దువనం పుణ్యా రామాయణమహానదీ. 4

శ్లోకసారసమాక్షిర్థం సర్గకల్లోంసంకుంఠమ్,
 కాండగ్రాహమహాహీనం వందే రామాయణార్థవమ్. 5

చేదవేద్యే వరే పుంసి జాతే దళితవాత్మజే,
 వేదః ప్రాచేతసా దానీక్ సాఙ్గ ప్రామాయణాత్మనా. 6

శ్రీరామధ్యానమ్

తైదేహీనహికం సురద్రుమకలే హైపే మహామందపే
 మధ్యే పుష్పక మాసనే మతమయే వీరాసనే సుస్థితమ్,
 అగ్రే వాచయతి వ్రతంజనసుతే రత్వం మునిత్వం వరం
 వ్యాఖ్యాంతం కరతాదిధి వరివృతం రామం భజే యామమ్. 1

వామే భూమిసుతా పురశ్చ హనుమాన్ వక్తార్ సుమిత్రాసుత
 శ్శత్రు హ్నా తరతశ్చ పార్శ్వరంయో ర్వాయాదికోజేషు త,

సుగ్రీవశ్చ విరిషణశ్చ యవరాట్ తారాసుతో జాంబవాన్
మద్యే నీలసరోజుకోమలదురేణి రామం తథే శ్యామరమ్. 2

మాతా రామో మత్పితా రామతత్రో
ప్రతాతా రామో మత్పితా రామవేళః,
సర్వస్యం మే రామదంత్రో దయాత
ర్వాన్యం దైవం నైవ జానే న జానే. 3

సాతేతే శరదీందుకుండరవళే సౌరే మహామండపే
వర్షస్తాగరుదూవదీపలలితే కర్పూరదీపోజ్జ్వలై,
సుగ్రీవాంగరజాంబవత్పురివృతం సౌమిత్రిణా నేపితం
లీలామానుషవిగ్రహం రమువరం రామం తథే శ్యామరమ్. 4

నమోఽస్తు రామాయ సంక్షణాయ
దేవ్యై చ తస్యై జనకాత్మజాయై,
నమోఽస్తు దుద్రేంద్రయమానిలేశ్య
నమోఽస్తు చంద్రార్కమరుద్గణేశ్య. 5

తతః శ్రీకోకోపరి శ్రీరామావాహనాది నైవేర్యాంతమాణా విదేయా.
పారాయణావసాసే చ పునః మాణా కర్తవ్యా.

పారాయణసమాపనసమయే
అనుసంధేయశ్లోకకర్త్రమ్.

స్వస్తీ వ్రజాత్యః పరిపారయంతాం
న్యాయ్యేన మార్గేణ మహీం మహీశః,
గోత్రాహ్మణీత్య కృత మస్తు నిత్యం
లోకా స్పృశంతా మృతీనో తవంతు. 1

జాతే వర్షకు వర్షన్యః వృథివీ సస్యకారిణి,
దేశోఽయం క్షోభరహితో బ్రాహ్మణా స్పృంతు నిర్భయాః. 2

- అపూతాః పుత్రీణ స్సంతు పుత్రీణ స్సంతు పౌత్రీణః,
అథనా స్సృతనా స్సంతు జీవంతు కరదాం కతమ్. 3
- చరితం రమునాతస్య కరకోటిప్రవిస్తరమ్,
ఏతైక మక్షరం ప్రోక్తం మహాపాఠకనాశనమ్. 4
- శృణ్వన్ రామాయణం భక్త్యా యః పాదం వర మేవ వా,
స యాతి బ్రహ్మణః స్థానం బ్రహ్మణా హుణ్యతే సదా. 5
- రామాయ రామభద్రాయ రామచంద్రాయ వేదసే,
రమునాథాయ నాథాయ సీతాయాః వరయే నమః. 6
- మంగళం తోసలేంద్రాయ మహానియగుబాణయే,
చక్రవర్తి తనూజాయ సార్వభౌమాయ మంగళమ్. 7
- యన్మంగళం సహస్రాక్షే సర్వదేవనమస్కృతే,
వృత్రనాశే సమతవ తత్రై తవతు మంగళమ్. 8
- యన్మంగళం సువర్ణస్య వినతాఽకర్పయత్ పురా,
అమృతం ప్రార్థయానస్య తత్రై తవతు మంగళమ్. 9
- అమృతోత్పాదనే తైర్వాన్ మృతో వజ్రధరస్య యత్,
అదితి ర్మంగళం ప్రాదా తత్రై తవతు మంగళమ్. 10
- శ్రీన్ ఏక్రమాన్ ప్రక్రమతో విష్ణో రమితతేజసః,
యదాసీ న్మంగళం రామ తత్రై తవతు మంగళమ్. 11
- ఋతవ స్సాగరా ద్విపా వేదా లోకా దిశశ్చ తే,
మంగళాని మహాదాహో దిశంతు తవ సర్వదా. 12
- కాయేన వాచా మనసేంద్రియై ర్వా
బుద్ధ్యాత్మనా వా వ్రతకృతే స్మృతావాత్,
కరోమి యద్యత్ సకలం వరస్మై
శ్రీరామవాయేతి సమర్పయామి. 13
- యదక్షరపదత్రయ్యం మాత్రాహీనం చ యద్యవేత్,
తత్సర్వం క్షమ్యతాం దేవ శ్రీరామవ నమోఽస్తుతే. 14

అర్థా ర్యం పితౄణా మతిః పరిణాః ప్రాణా శ్చరీరం గృహం
 వాణా తే విషయోపలోగరచనా విద్రా సమాధిస్థితిః,
 సందారః పదయోః ప్రదక్షిణవిధిః స్తోత్రాణి సర్వా గిరో
 యద్యత్కర్మ కరోమి తత్త దఖిలం రామాస్తు తే వూచనమ్. 12

నీలావిరాహవట్టారి పేకసర్గయోస్తు 'ఇయం నీలా మమ సుతా' 'అథ్య
 షింస న్నరవ్యాఘ్రమ్' ఇతి శ్లోకవతనాత్ పూర్వం విశేషతో ధ్యానాబాహన
 వైవేర్యాది నీరాజనాంతసవర్యా సంవిదేయా.

అనేన శ్రీమద్రామాయణపారాయణేన తగవాన్ సర్వదేవతాత్మకః నీలా
 ంక్షుజ తరత శత్రుమ్న హనుమర్పమేత శ్రీరాఘచంద్రః సుప్రీతః సువ్రసన్నో
 వరదో భవతు.

శ్రీవైష్ణవై శ్రీమద్రామాయణపారాయణారంభే పఠనీయా శ్లోకాః

ప్రథమతః స్వస్త్వసంప్రదాయనిర్వాహకారార్యానుసందానమ్. తతః

ఽష్టినాథసమారంభాం నాథయామునమధ్యమామ్,
అన్మదారార్యవర్యంశాం వందే గురువరంవరామ్.

1

యో నిత్యమచ్యుత పదాంబుజ యుగ్మరుక్మ
వ్యామోహత స్తదితరాణి తృణాయ మేనే,
అన్మద్గురో ర్భగవతోఽస్య దయైకసింధో
రామానుజస్య తరతౌ శరణం వ్రవద్యే.

2

మాతా పితా యువతయ స్తనయా విభూతి
స్పర్శం యదేవ నియమేన మదస్వయానామ్,
ఆద్యస్య నః కులనరే ర్వకుళాభిరామం
శ్రీమత్తదంప్రియగళం వ్రణమామి మూర్ధ్నా.

3

భూతం సరశ్చ మహదాహ్వాయ కట్టినాథ
శ్రీ కత్తిసార కుంశేఖర యోగివాహన్,
తక్తాంప్రిరేణు వరకాల యరీంద్రమిత్రాన్
శ్రీమద్రాంకుశమనిం వ్రణతోఽన్మి నిత్యమ్.

4

తతః శ్రీకైంభార్జవిషయమ్

పితామహస్యాపి పితామహాయ
ప్రాతేతసాదేక వంప్రదాయ,
శ్రీరావ్యకారోత్తమదేవితాయ
శ్రీకైంభార్జాయ నమో నమస్తాత్.

ఇతి శ్లోక మారభ్య శ్రీరావ్యకారవ్రతృతి స్వాధార్య వర్యంక విషయా
స్సాంప్రదాయితా శ్లోకా అనుసంధేయా. యద్వా స్వాధార్యవ్రతృతి శ్రీధర
వర్యంక ప్రతివ్యక్తి విషయా శ్లోకా అనుసంధేయా.

విద్యకేసర్యావమ్

కుట్టాంబరధరం విష్ణుం శశికర్ణం దశుత్పలమ్,
 వ్రసన్నవకవం ధ్యాయేత్ సర్వవిష్ణోహాంకయే. 1
 యన్య ద్విరవత్ప్రద్యాః పాఠిషద్యాః వరశ్శతమ్,
 విష్ణుం నిష్ణుంతి సతతం విద్యకేసరం కమాశ్రయే. 2

శ్రీహయగ్రీవర్యావమ్

జ్ఞానానందమయం దేవం నిర్మలస్పదీకాకృతిమ్,
 ఆధారం సర్వవిద్యానాం హయగ్రీవ ముపాస్మహే. 1
 ఆరంగురకలారాస స్థూలంక్షత్య పీయషే,
 రుంగాయ మహాసే తస్మై కురంగాయ ముఖే నమః. 2

వాల్మీకిర్యావమ్

కూఱంతం రామరామేతి మధురం పదురాక్షరమ్,
 ఆరుహ్య కవితాశాఖాం వందే వాల్మీకిశోభిన్. 1
 వాల్మీకే ర్మునిసింహస్య కవితావనదారిణిః,
 శృణ్వన్ రామకథానాదం కో న యాతి వచాం గతిమ్. 2
 యః పఠన్ సతతం రామచరితామృతసాగరమ్
 ఆకృష్ట స్తం మునిం వందే ప్రాచేతస మకల్మషమ్. 3

అంబదేయ ప్రార్థనా

గోష్పదీకృతవారాశిం మళాదీకృతరాక్షసమ్,
 రామాయణమహామాలారత్నం వందేఽనిరాకృతమ్. 1
 అంబనానందవం వీరం జానకీశోకనాశకమ్,
 కపీక మక్షహంశారం వందే లంకాతయంకరమ్. 2
 అమిషీకృతమాలాందం గోష్పదీకృతసాగరమ్,
 తృణీకృతదశగ్రీవ మాంబదేయం సమాశ్మహమ్. 3

మనోజవం మోక్షతత్తువేగం

తేలంద్రియం బుద్ధిమహం పరిష్కమ్,
తాతార్థ్యం వాసరయూతముఖ్యం
శ్రీరామదూతం శిరసా నమామి.

4

ఉల్లంఘ్య నిందో స్ఫులిలం సలిలం
యశ్శృంగవహ్నిం జనకాత్మజాయాః,
అదాయ తేనైవ దదాహం లంకాం
నమామి తం ప్రాంబలి రాంజనేయమ్.

8

అంజనేయ మతిపాటరాననం
కాంచనాద్రికమనీయవిగ్రహమ్,
పారిజాతతదమూలవాదినం
రావయామి పవమాననందనమ్.

6

యత్ర యత్ర రమునాథకీర్తనం
తత్ర తత్ర కృతమస్తకాంబరిమ్,
తాష్పవారివరిపూర్ణలోచనం
మాదుతిం నమత రాక్షసాంతకమ్

7

శ్రీరామాయణప్రార్థనా

వేదవేద్యే పరే పుంసి జాతే దశరథార్మజే,
వేదః ప్రారేతసా దాసీ త్వాం రామాయతార్మనా.

1

చరితం రమునాథస్య శతశోద్భవవిస్తరమ్,
ఏతైకమక్షరం ప్రోక్తం మహాపాతకనాశనమ్.

2

శృణ్వన్ రామాయణం తక్తా యః పాదం పదమేవ వా,
స యాతి బ్రహ్మణః స్థానం బ్రహ్మణా పూజ్యతే సదా.

8

వాత్మీకిగిరిశంకరా రామసోగరగామినీ,
పునాతి కువనం పుణ్యా రామాయణమహానదీ.

4

శ్లోకసారసమాకీర్తం నల్లకల్లోలనంకురమ్
కాండగ్రాహమహామీనం వందే రామాయతార్థవమ్.

8

యః కర్మాణామరిసంపుదై రహరహ స్సమ్మక్ ఏవ త్యాదరా
 ద్వాత్మికే ర్వదనారవిందగళితం రామాయణాఖ్యం మదు,
 జన్మద్యాదీతిరావివత్తిమకతై రత్వంతసోవద్రవం,
 సంపారం స విహాయ గర్భతి పుమాన్ విష్ణో వదం కాశ్యకమ్. 6

తరువగ తనమాససంతియోగం

సమమదురోవనతార్థవాక్యబద్ధమ్

రఘువర తరితం మునివ్రణీతం

దశరథసశ్చ వదం నిశామయధ్యమ్. 7

శ్రీరామ ప్రాకృతా.

శ్రీరామవం దశరథాత్మక మవ్రమేయం

సీతావతిం రఘుకులాన్యయ రత్నదీపమ్,

జహనుబాహు మరవిందదళాయతాక్షం

రామం నిశాచరవినాశకరం నమామి. 8

నై జేహీసహితం సురద్రుమకరే హైమే మహామండపే

మధ్యే పుష్పక మాసనే మణిమయే వీరాసనే సుస్థితమ్,

అగ్రే వాచయతి వ్రతంజనసుతే రత్నం మునిత్వః వరం

వ్యాఖ్యాంతం తరతాదితి పరిస్పరం రామం తతే క్యామమ్ 9

తతో యథాకత్తి శ్రీకోకోవరి తగవదారాదనం కార్యమ్.

జత - ధర్మాత్మా సత్యసంధశ్చ రామో భాకరతి రక్షతి,

హిదుషే రావతిద్వంద్వః కరైసం జహి రావణమ్.

తవ స్పృహ్యానునిరతం తవస్మ్యే వాగ్విరాం వరమ్,

నారదం పరివ్రవచ్చ బాత్మిక ద్మునిపుంగవమ్.

అతి శ్లోక ద్వయం పతిత్వా 'శ్రీ రఘునందనవరప్రహ్లాదే నమః'

అయ్యుక్త్యా పారాయణ మారభేత్.

పారాయణసమాపనే అనుసంధేయశ్లోకక్రమః

- ఏవమేతత్ పురావృత్త మాఖ్యానం తద్రమస్తు నః,
ప్రవ్యాహరత విస్రజ్జం బంధం విష్టోః ప్రవర్తతామ్. 1
- లాభ నైషాం బయ నైషాం కుత నైషాం వరాతనః,
యేషా మిందీవరక్యామౌ హృదయే సువ్రతిష్ఠితః. 2
- కాలే వర్తతు వర్తన్యః వృథిచీ సస్యకాలినీ,
దేశోఽయం ధోతరహితో బ్రాహ్మణా స్సంకు నిర్భయాః. 3
- కాలేరీ వర్తతాం కాలే కాలే వర్తతు వాసవః,
శ్రీరంగనాతో జయతు శ్రీరంగశ్రీశ్చ వర్తతామ్. 4
- స్వస్తీ ప్రజాత్యః పరిపాలయంతాం
న్యాయ్యేన మార్గేణ మహిం మహిణాః,
గోబ్రాహ్మణేత్యః కుత మస్తు నిత్యం
లోకా స్పృశంతా స్సుఖినో భవంతు. 5
- మంగళం కోసరేంద్రాయ మహానీయగుణాద్భయే,
చక్రవర్తిరనూతాయ సార్వభౌమాయ మంగళమ్. 6
- వేదవేదాంతవేద్యాయ మేషుక్యామల మూర్తయే,
పుంసాం మోహనరూపాయ పుణ్యశ్లోకాయ మంగళమ్. 7
- విశ్వామిత్రాంతరంగాయ మిథిలానగరీవరే,
రాగ్యానాం పరిపాకాయ భవ్యరూపాయ మంగళమ్. 8
- పితృతత్తాయ సతతం బ్రాతృభిః సహ సీతయా,
నందితాభింరోకాయ రామతద్రాయ మంగళమ్. 9
- త్వక్త సాకేతవాసాయ చిత్రకూటవిహారిణే,
నేత్యాయ సర్వయమినాం దీరోదారాయ మంగళమ్. 10
- సౌమిత్రితా చ జానక్యా రావణానాసిరారిణే,
సంసేత్యాయ సదా తత్త్వా స్వామినే మమ మంగళమ్. 11

దంతకారణ్యరాసాయ ఉండిరామరక్షణే,
గృతరాజాయ తక్తాయ ముక్తిరాయాస్తు మంగళమ్. 12

సావరం శంకితతపఃమూలాభిలాషితే,
సౌంధ్యపరిపూర్ణాయ సత్త్వోద్రితాయ మంగళమ్. 13

హనుమత్సమవేతాయ హరిశాఖిష్టరాయినే,
వారివ్రమతనా యాస్తు మహాదీరాయ మంగళమ్ 14

శ్రీమతే రఘువీరాయ సేతూర్జంఘికనింధనే,
జితరాక్షసరాజాయ రంధీరాయ మంగళమ్. 15

అసాద్య నగరీం దివ్యా మలిషిత్రాయ సీతయా,
రాజాధిరాజరాజాయ రామభద్రరాయ మంగళమ్. 16

మంగళాశాసనపరై ర్మరారామ్యమరొగమై,
సర్వైశ్చ పూర్వై రారాత్వై స్ఫురింకరాయాస్తు మంగళమ్. 17

కాయేన వారా మన సేంద్రియై ర్వా,
బుద్ధ్యాఽఽత్మనా వా వ్రక్వతేః స్వరావాత్,
కరోమి యద్యత్ సకలం పరస్మై
వారాయతా యేతి సమర్పయామి. 18

తతః పితామహస్యే త్యాగత్య స్వాధార్యపర్యంతశ్చేదా అనుసందేయాః.
యర్వా స్వాధార్య మారత్య శ్రీధరపర్యంతా గురువరంపరాఽనుసందేయా.
నీలాచివాహపట్టాభిషేకసర్వయోస్తు 'ఇయం నీలా మమ సురా' 'అత్యపింర
వృరవ్యాఘ్రం' ఇతి శ్లోకవచనాత్ పూర్వం మర్త్యే విశేషతో దగవరాధారసం
ద కర్తవ్యమ్.

మాధ్వానాం రామాయణపారాయణోపక్రమే అనుసంధేయాః శ్లోకాః

- 1

శుక్లాంబరధరం విష్ణుం శశివర్ణం చతుర్భుజమ్,
వ్రసన్నవదనం ధ్యాయేత్ సర్వవిఘ్నావశాంతయే.
- 2

ఽంక్షీనారాయణం వందే తర్భక్తప్రవరో హి యః,
శ్రీమదానందతీర్థాఢ్యో గురుస్తం త నమామ్యహమ్.
- 3

వేదే రామాయణే చైవ పురాణే భారతే తథా,
ఆదా వందే త మధ్యే త విష్ణుః సర్వత్ర గీయతే.
- 4

సర్వవిఘ్నప్రళమనం సర్వనిర్దికరం పరమ్,
సర్వజీవవ్రణజేతారం వందే విజయదం హరిమ్.
- 5

సర్వాబీష్టప్రదం రామం సర్వానిష్టనివారకమ్,
జానకీజాని మనిశం వందే మద్గురువందితమ్.
- 6

అశ్రమం తంగరహిత మజడం విమలం సదా,
అనందతీర్థ మకులం తణే తాపత్రయావహమ్.
- 7

తవతి యదనుభవా దేదమూఢోఽపి చాగ్ని
జడమితి రపి అంతు ర్థాయతే ప్రాజ్ఞమౌళిః,
సకలవచనచోదేవతా భారతీ సా
మమ వచసి విధత్తాం సన్నిధిం మానసే త.
- 8

మిత్యానీష్టాంతదుర్భ్యాంత విధ్వంసన విచక్షణః,
జయతీర్థాఢ్యతరణే ర్భాసణాం నో హృదంబరే.
- 9

చిత్రైః పరైశ్చ గంధిరైర్భాగైశ్చ ర్మనైరంబితైః,
గురుభావం వ్యంజయంతి తాతీ శ్రీజయతీర్థవాక్.
- 10

కూజంతం రామరామేతి మకురం మకురాక్షరమ్,
జడహ్య తవిజాళాభాం వందే చాత్మికకోకిలమ్.

- వార్షిక ర్మునిసంహస్య కవిశావనచారిణి,
 శృంగ్యం రామకథానాదం కో న యాతి పరాం గతిమ్. 11
- యః పిం న సతతం రామచరితామృతపాగరమ్,
 అర్చనస్తం మునిం వందే ప్రాచేతస పుకర్మషమ్. 12
- గోష్ఠకీకృతవారాశిం మకీకృతరాక్షసమ్,
 రామాయణమహామారత్నం వందేఽనిరాకృతమ్. 13
- అంజనానందనం వీరం జానకీశోకనాశనమ్,
 కపీశ మక్షహంతారం వందే లంకాదయంకరమ్. 14
- మనోజవం సూరుతరుణ్యజేగం తిరేంద్రియం బుద్ధిమతాం చరిష్ణమ్,
 వాతాత్మజం వానరయూథముఖ్యం శ్రీరామదూతం శిరసా నమామి. 15
- ఉల్లంఘ్య సిందోస్ఫలిలం సలీలం యశోకవహ్నిం జనకాత్మజాయా,
 అరాయ తేనైవ దరాహ లంకాం నమామి తం ప్రాంజలి లాంజనేయమ్. 16
- అంజనేయ మతిపాటలాననం జాంరనాద్రి కమనీయ చైగ్రహమ్,
 పారిజాతరదమూలవాసినం భావయామి పవహననందనమ్. 17
- యత్ర యత్ర రఘునాథకీర్తనం తత్ర తత్ర కృతమస్తకాంజలిమ్,
 జాష్యచారివరిపూర్ణలోచనం మాదురిం నమత రాక్షసాంతకమ్. 18
- వేదవేద్యే వరే వుంసి జాతే రకరకాత్మకే,
 వేదః ప్రాచేతపాదానీక సాక్షాద్రామాయణాత్మకా. 19
- అనరా మవహితారం రాతారం సర్వసంపదామ్,
 లోకాధిరామం శ్రీరామం భూయో భూయో నమామ్యహమ్. 20
- రదుపగతసమాససంద్రియోగం సమమదురోవనకార్థవాక్యబద్ధమ్,
 రఘువరచరితం మునివ్రణీతం దళశిరసశ్చ పదం నిశామయర్హమ్. 21
- వైదేహీసహితం సురద్రుమతలే స్రాపే మహామందపే
 మద్యే పుష్పక మాసవే మణిమయే వీరాసవే సుస్థిరమ్.
 అగ్రే శాచయతి వ్రతంజనసుతే తత్త్వం మునిత్యుః పరం
 ద్యాభ్యాంతరం భరణాదిధిః పరివృతం రామం తతే జ్ఞామయమ్. 22

- నందే నంద్యం విరిభవమహేంద్రాది బృందారణేంద్రైః
 వ్యక్తం వ్యావృతం స్వగుణగణతో దేశతః కారకృ,
 యాతావద్యం సుఖజితమయై ర్మంగళై ర్యుక్త మంగైః
 సానాథ్యం నో విదధ దధికం బ్రహ్మ నారాయణాత్మమ్. 23
- భూషారత్నం భువనవలయ స్వాతిరాశ్చర్యరత్నం
 లీలాతత్నం జలధిదుహితు తేవతామౌళిరత్నమ్,
 రింతారత్నం జగతి కలతాం సత్సరోజమ్యురత్నం
 తౌసల్యాయా లసతు మమ హృన్మండలే పుత్రరత్నమ్. 24
- మహావ్యాకరణాంబోధి మంతమానస మందరమ్,
 కవయంతం రామకీర్త్యా హనుమంత ముపాస్మహే.
 ముఖ్యప్రాణాయ లీలాయ నమో యస్య రుజాన్తరమ్.
 నానావీరసువర్ణానాం నికషాశ్శామిరం బభౌ. 25
- స్వాంతస్థానంతకయ్యాయ పూర్వజ్ఞానమహార్తసే,
 ఉత్తుంగవాక్తరంగాయ మధ్యదుగ్ధాబ్ధయే నమః.
 చాల్మీకేర్లాః పునీయా న్నో మహీధరసత్తాశ్రయా,
 యద్భుగ్గ ముపజీవంతి కవయస్తర్థకా ఇవ. 26
- నూ త్తిరత్నాకరే రమ్యే మూలరామాయణార్థవే,
 విహరంతో మహీయాంసః ప్రేయంతాం గురవో మమ.
 హయగ్రీవ హయగ్రీవ హయగ్రీవేతి యో వదేత్,
 తస్య నిస్సరతే వాణీ జహ్నుకన్యాప్రవాహవత్. 27

(ప్రారాయణనమావనవిధి శ్రీకైష్ణవునికు వతె)

నమోఽస్తు రామాయ నభిష్మకాయ
 దేవ్యై చ తస్యై జనకాత్మకాయై,
 నమోఽస్తు రుద్రేంద్ర యమానిలేశ్వో
 నమోఽస్తు చంద్రార్కమరుద్గణేశ్వరః.

13 వ సర్గ శ్లో. 59 (పుట 273.274)